

A portrait of J. V. Snellman, a Finnish philosopher and statesman, depicted from the chest up. He is wearing a blue, off-the-shoulder, long-sleeved garment over a white shirt. He is holding a quill pen in his right hand, poised to write on a piece of paper. The background is a dark, neutral color.

RAIMO SAVOLAINEN

*Med
bildningens
kraft*

J. V. Snellmans liv

SLS

Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland

nr 827

RAIMO SAVOLAINEN

*Med
bildningens
kraft*

J. V. Snellmans liv

Översättning Leif Pietilä & Pertti Hakala

Utgiven med stöd av Ingrid, Margit och Henrik Höijers donationsfond II inom
Svenska litteratursällskapet i Finland

© Författaren och Svenska litteratursällskapet i Finland 2019

Detta verk är licensierat under Creative Commons Erkännande-
Ickekommersiell-IngaBearbetningar 4.0 Internationell
(CC BY-NC-ND 4.0).

Originalalets titel: *Sivistyksen voimalla. J. V. Snellmanin elämä*,
Helsinki: Edita Publishing Oy 2006

Översättning från finska Leif Pietilä, förutom s. 11–344 som
översatts av Pertti Hakala i samarbete med Petra Hakala.

Omslag och grafisk formgivning: Antti Pokela

Omslagsbild: Johan Vilhelm Snellman, porträtt av Oskar Nylander 1849,
Österbottniska delegationen, www.snellman.kootutteokset.fi

ISBN 978-951-583-442-3 (tryckt utgåva)

ISBN 978-951-583-470-6 (epub), <http://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-978-951-583-470-6>

ISBN 978-951-583-471-3 (pdf), <http://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-978-951-583-471-3>

ISSN 0039-6842 (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland)

UDK 929

I N N E H Å L L

<i>Förord</i>	7
EN KOSMOPOLIT I GRUNDEN	9
Med rötter i den österbottniska sjöfartskulturen	11
Med Swedenborgs mystik som husreligion	17
Åter till hemlandet i stormaktskrigets efterdyningar	23
Borgartillvaro bland släktingar i Gamlakarleby	27
Läsesällskapets bibliotek var den lille gossens skattkammare	31
Med en böhmesk mystiker som styvmor	37
Skolgång och omvårdnad hos fastern i Uleåborg	41
Skolan i Uleåborg ökar kunskapstörsten	43
Uleåborgs brand avslutar skolgången	49
INSIKTEN OM ETT KALL VAKNAR VID UNIVERSITETET	57
Efterklanger av Åboromantiken	59
Österbottningarna vid akademien	64
Prästfrö i filosofins famn	67
Åbo brand flyttar universitetet till Helsingfors	74
Olyckliga romanser sluter studerkammararens dörrar	80
Från teologin till filosofin med Hegels hjälp	85
Filosofie magister efter tentamen i tolv läroämnen	93
Lördagssällskapets bildningsideal	104
Betydelsen av den andliga väckelsen förstärks	114
Kurator för österbottningarna och förespråkare för nationell väckelse	117
Studentpietismen – kritik och förståelse	133
Fostrare av ungdomen vid Helsingfors lyceum	140
Idévärlden tar form i skrift	145
Övertygelsen leder till brytning med universitetet	156
<i>Spanska Flugan</i> och tillkomsten av en kritisk tidningspress	164
FÖRDJUPAD ÖVERTYGELSE	177
Medverkan i sällskapet Freja för skapandet av det nya Sverige	179
En praktiskt arbetande journalist följer med riksdagen	187
Till kamp mot Almqvistkulten och för äktenskapet och familjen	194
Målet klarnar: med bildningens kraft	203
Vid den europeiska civilisationens port i Köpenhamn	211
En djupdykning i det tyska nationalmedvetandet	220
Twisten om det religionsfilosofiska arvet efter Hegel	235
Tillkomsten av <i>Idee der Persönlichkeit</i>	243
Vandringar i Alperna och resor till München, Wien och Berlin	254
I spetsen för <i>Freja</i> mot högkyrkligheten	273
Verk på löpande band – äktenskapsromanen och reseskildringen	282
Nationalitetsprogram inom pärmarna för statsläran	289

FRÅN UTLANDET TILL KUOPIO FÖR ATT VÄCKA NATIONEN	295
Den slocknade romantikens frustration	297
Åsidosatt i sitt hemland	308
Av fri vilja till det hemtrevliga Kuopio	318
Ambitiös skolrektor	324
”Kuopios Gutenberg” och <i>Saima</i>	333
Folkbildande tidningsarbete, inte förströelse	342
De svenskspråkiga ska nationaliseras, de finskspråkiga bildas	354
<i>Kung Fjalar</i> och nationallitteraturen	361
Folkskolor, kvinnofostran, folkbildning	374
Bildningen som samhällsekonomens drivande kraft	380
Familjelivet förstärker åskådningen	393
Från väckelsebröllop till kyrkokritik	406
Svag lagstiftning fördärvar	416
Bildningskravet förargar universitetet	432
Sanningsförkunnaren <i>Saima</i> tystas ned	438
NYA LANDVINNINGAR	457
<i>Litteraturblad</i> efterträder <i>Saima</i> med blyxtfart	459
Studier inom skogsvården i Europa	466
Brevväxlingen återställer relationen mellan makarna	476
Kyrkan och nationsbygget	492
Den illyriska litteraturen som förebild	500
Snellman går miste om professuren på grund av revolutionen i Paris	513
Affärslivets rådgivare	540
Betrodd tjänsteman vid handelshuset Borgström	551
PROFESSOR OCH OFFENTLIG OPINIONSILDARE	561
Krimkriget väcker journalisten	563
Professorn blir ensam med fem barn	577
Föreläsningarna som handlingsprogram för individens möjligheter	583
Skandinavismen måste avvärjas för att nationen ska kunna utvecklas	593
Den finska kolonin i Sverige får dödsstöten	604
Tvisten om språket som nationens grundval	612
Fjättrad av kollegialitetens bojar i konsistoriet	621
EPILOG: J.V. SNELLMAN – KEJSARENS GUNSTLING OCH DET MODERNA SAMHÄLLET UTVECKLARE	627
Praktisk verksamhet och bildningskraft	629
Manusförfattare för den enväldige härskarens reformprogram	634
Effektiv förnyare	637
Vishetens begynnelse är att erkänna fakta	642
<i>Noter</i>	651
<i>Källor och litteratur</i>	696
<i>Bildkällor</i>	716
<i>Personregister</i>	717

FÖRORD

JOHAN VILHELM SNELLMAN (1806–1881) var en förkämpe för den finska bildningen och en av dem som starkt bidrog till att utveckla medborgarsamhället i Finland. Hans biografi för läsaren till den finska nationens rötter och till 1800-talets europeiska idévärld. Snellman trodde på bildningens kraft som den enda räddningen för en liten nation. Att tänka kosmopolitiskt och att samtidigt förbli sina rötter trogen har visat sig vara viktigt än i dag.

Den röda tråden i denna biografi är Snellmans egen bildningsprocess: hur han genom sina egna erfarenheter och sin begrundan frigjorde sig från sin barndomskrets, utvecklade ett självständigt tänkande och blev en aktiv opinionsbildare i samhället. Det har varit intressant att studera de byggstenar som hans världsbild bestod av och som var utgångspunkten för hur hans orubbliga engagemang för den finska nationen och det finska folket utvecklades. Mitt mål har varit att se denne framstående och mytomspunne man som en människa bland människor i sin egen tid.

Viktiga element i Snellmans bildningsprogram är hans uppväxtmiljö i den österbottniska sjöfartskulturen, barndomshemmets kyrkokritiska atmosfär, bokskatterna i läsesällskapets bibliotek i Gamlakarleby och trivialskolan i Uleåborg, där han lärde sig viktiga medborgarfärdigheter. Viktiga impulser som bidrog till att väcka Snellmans kall var de grundliga präststudierna vid akademien i Åbo och studierna i Hegels filosofi i Helsingfors, som gav klarhet i Snellmans tänkande. Resan i de tyska delstaterna gav honom möjlighet att utkristallisera sin vision och sitt program. Med sin tidning *Saima*, som utgavs i Kuopio, presenterade Snellman sitt nationella program på ett konkret sätt med avsikt att göra det finska folket medvetet om sin egen situation. Slutligen verkställde han sitt program som professor, senator och lantdagsman i Helsingfors.

Min helhetsmässiga tolkning av Snellmans liv och verksamhet bygger på de erfarenheter som jag gjorde 1986–2006 som forskare och huvudredaktör för J. V. Snellmans *Samlade arbeten* på svenska och i finsk översättning. I projektets slutskede kallades jag till författare av en ny biografi över Snellman. I anslutning till detta fick jag också uppdraget att planera, förbereda och genomföra det mångsidiga programmet för Snellmans 200-årsjubileum, som hade bildning som tema. I egenskap

av förlagsdirektör på Edita Publishing Oy kunde jag avsluta utgivningsarbetet med att digitalisera Snellmans samlade arbeten tillsammans med Snellman-instituutti.

Originalverket på finska publicerades den 12 maj 2006, på Snellmans 200-årsdag. Som avslutning på jubileumsåret beslutade Statsrådets kansli att bevilja medel för utgivningen av en förkortad svensk översättning av biografien. Det är jag tacksam för. Det översatta verket följer den ursprungliga texten fram till Snellmans tid som professor 1856–1863. Bokens epilog sammanfattar Snellmans praktiska statsmannagärning på 1860-talet med dess centrala resultat, och hans sista årtionde som en erkänd värdeledare.

Jag framför ett stort tack till den otröttliga och sakkunniga arbetsgruppen på Svenska litteratursällskapet i Finland, Frida Wickholm, Nora Ervalahti, Malin Bredbacka-Grahn, Antti Pokela, Jonas Lillqvist, Patricia Berg och Jennica Thylin-Klaus, till översättarna Leif Pietilä, Pertti Hakala och Petra Hakala samt till Maren Jonasson som granskat manuskriptet. Det har varit givande och inspirerande att få deras tjänstvilliga hjälp med boken. Jag vill också tacka Ville Lindholm, Lari Assmuth och Valter Holmström för hjälp med att leta fram de svenska originalcitatet. Även Rainer Knapas, Magnus Pettersson, Håkan Andersson, Nina Edgren-Henrichson och Jonas Lång har varit avgörande för bokens tillkomst.

Jag vill tillägna denna bok min familj. Under de årtionden som Snellman varit nästan som en familjemedlem har min fru och våra tre barn sett till att jag ändå först och främst fått vara make och far. När originalverket utkom, började våra barn i skolan. Nu ska de äldsta snart ta studenten och börja söka en riktning för sina liv. Jag hoppas att skildringen av Snellmans liv och verksamhet, utgiven på de båda nationalspråken inom hårda pärmar, är dem till hjälp på vägen.

På Aleksis Kivi-dagen den 10 oktober 2018

RAIMO SAVOLAINEN

EN KOSMOPOLIT I GRUNDEN

”Hvad som inplantades i barnets späda själ, det utplånas icke. [...] Icke blott för ditt barn verkade du således, du kärleksfulle fader, du ömma moder! – Du verkade för menskligheten. – Man säger: familjen är kvinnans värld; men man glömmet att tillägga: familjen är roten för en nations lif, och nationerna verka omedelbart för menskligheten.”

”Om familjen och skolan”, SA XI.1, s. 178.

- 1806** Johan Vilhelm Snellman föds den 12 maj i Stockholm ombord på fregatten ”Patience”.
- Döps den 14 maj i Stockholms finska församling.
- 1813** Inleder sin skolgång i Katarina församlings skola i Stockholm.
- Flyttar med familjen till Gamlakarleby.
- 1814** Modern Maria Magdalena dör i barnsäng i juni.
- 1816** Inskrivs i trivialskolan i Uleåborg och inkvarteras hos fastern Anna Jacobina Piponius.
- 1820** Fadern Christian Henrik gifter om sig med Catharina Sofia Ahla i november.
- Flyttar med familjen till hemmanet Palo i Alahärmä i södra Österbotten.
- 1822** Dimitteras från trivialskolan den 29 maj.
- Konfirmeras i Alahärmä kyrka.

Med rötter i den österbottniska sjöfartskulturen

Doften av färsk furu och tjära omgav Johan Vilhelm Snellmans födelse den 12 maj 1806 i Stockholms hamn, i kajutan på fregatten ”Patience”, dit fartygets styrman Christian Henrik Snellman fört sin hustru för nedkomsten. Faderns härkomst antecknades som finsk, eftersom fartyget var registrerat i Gamlakarleby i Finland.¹

Ankomsten till världen ombord på ett handelsfartyg säger mycket om Snellmans bakgrund. ”Patience” var inte det enda finska fartyget i Stockholms hamn – redan från Gamlakarleby fanns det 15 fartyg av samma typ och från Finland sammanlagt 160. Mängden fartyg vittnade om den österbottniska handelssjöfartens omfattning. De finska fartygens antal hade ökat snabbt efter 1750; år 1800 uppgick handelsflottan i Finland till 500 fartyg, med en sammanlagd dräktighet på 30 000 läster (50 000–60 000 bruttoregister-ton).² De stämningar som präglade Snellmans tidiga barndom kan anas i Elias Martins akvareller eller Carl Johan Billmarks litografier. Mälarens och Saltsjöns stränder i Stockholms stadskärna var fulla av lastageplatser där måndagsmorgonen, då Snellman föddes, markerade början på en bråd arbetsvecka. I ett hav av master bars varor i land: ved, hö, matvaror, jordbruksprodukter, fisk, brännvin, spannmål, salt, sand, tegel, tjära, kalk, kol och tackjärn. Somliga varor staplades på kajen, andra bars in i hamnmagasinen och vissa fördes genast med hästskjuts in till staden.³

Också ”Patience” förde dessa varor ut i världen, under segelfärder som gick från Östersjön och Nordsjön ända till Medelhavet. Oftast var det fråga om tjärlaster som transporterades till England, där de ersattes

Snellman föddes i Stockholms hamn den 12 maj 1806 på ett fartyg där fadern var kapten. Han tillbringade sin barndom på Södermalm i Stockholm, där det bodde många sjöfarare från Finland. Havsviken var full av anlöpande och avseglande

handelsfartyg, såsom också Johan Fredrik Martins Utsikt över Stockholm från Fåfången från 1790-talet visar.

av kollaster som fördes till någon medelhavshamn. På återfärden var fartyget i regel lastat med salt från Portugal eller Spanien,⁴ och som en biprodukt kom Snellmans far också att föra med sig nyheter och idéer från främmande länder.

Snellman tillbringade sina första sju år i Stockholm, som redan i 600 år varit Finlands huvudstad. År 1803 hade fadern skaffat familjen en bostad på Södermalm, i ett trähus i två våningar med mansardtak i tegel. Huset fanns i hörnet av Tjärhovsgatan och Tullportsgatan, en parallellgata till Götgatan. En trång och brant trätrappa ledde upp till den övre kammare där familjen bodde. Kammaren var försedd med två gavelfönster, och fyra taklyktor längs långväggen gav bostaden mera ljus.⁵

Från husets andra våning hade man utsikt mot Katarina kyrka, vars skinande torn alltid var det första som syntes oberoende av från vilket håll man närmade sig staden. Trettio år senare mindes Snellman fortfarande kyrkan: ”Der Katarina kyrka, hvars julotta och urtaflan i taket ännu stå för min blick, dess torn, i hvars kupol jag studerat på de i kopparbeklädnaden inristade namnen; och kring dess fot finnes väl ännu de lysande maskrosorna mellan grafstenarne [...]”⁶

Skeppsbefälsfamiljen Snellman, som bestod av sju personer, bodde i ett kvarter för ”litet bättre folk”. De första fem barnen föddes på Södermalm: Christian Gerhard den 15 oktober 1803, Johan Vilhelm den 12 maj 1806, Magdalena Amalia den 2 september 1808, Carl August den 8 september 1810 och Maria Emilia den 18 maj 1812.⁷ I stadsdelen kunde barnen ge sig ut på spännande äventyr, som Snellman gärna drog sig till minnes flera årtionden senare. Vägen från stranden till Södermalms inre delar var mycket brant. På Mosebackes höjder fanns stadens vackraste utsiktsplats med park och värdshus. Därifrån kastade barnen långtansfulla blickar mot Blockhusudden i hopp om att få se den väntade tremastaren, för att kunna föra hem glädjebudskapet om faderns återkomst till hemhamnen. Vid portarna till Danviks hospital hade Snellman med stor nyfikenhet och darrande av rädsla tittat på det så kallade därhusets konstiga invånare. Vid varvsstranden hade han räddat sin två år äldre bror från att drunkna genom att liggande på en stock hålla i brodern och ropa på hjälp. På Katarina kyrkogård hade gossarna ofta lekt begravning och iklädda mörka rockar sjungit de avlidna till evig vila. Snellman kom också ihåg pepparkaksgumman som stått vid kyrkskolans dörr och sålt sina bakverk till skoleleverna.⁸

För Snellman och hans familj var Stockholm porten till civilisationen. För Gamlakarleby och de övriga österbottniska kuststäderna innebar de återkommande kontakterna med Stockholm också ett möte med tidens europeiska strömningar. Tack vare den regelbundna handelssjöfarten blev kung Gustav III även i det avlägsna Österbotten en andlig förebild och förmedlare av kulturella impulser. Hans regentperiod 1771–1792 var en tid av ökande bildning i hela riket. Frankrike, ända från romersk tid, utgjorde en inspirationskälla för kungen, som dock inte nöjde sig med att kopiera den franska kulturen utan omformade impulserna till en egen svensk kultur. I egenskap av suverän för sitt folk var Gustav III den obestridliga ledstjärnan som kom att sätta sin prägel på hela tidsperioden. Det var just under den gustavianska eran som Snellmans farföräldrar hade bildat familj och hans far upplevde sina bästa ungdomsår.⁹

Snellman föddes visserligen i Stockholm, men hans rötter var djupt rotade i Österbotten, det landskap som ännu på 1700-talet framstod som en separat helhet vid sidan av Finland. Ordparet ”Finland och Österbotten” förekommer ofta i handlingar från denna tid.¹⁰ Österbottningarnas starka regionala patriotism, företagsamhet och självkänsla vilade i hög grad på det välstånd och den bildning som handeln på Stockholm förde med sig. Snellmans blodsband knöt honom till två framgångsrika sjöfartsstäder i Österbotten: via faderns släkt till Uleåborg och via moderns till Gamlakarleby. Att Christian Henrik Snellman bildat familj i Stockholm var exceptionellt, eftersom hans släktingar i huvudsak varit präster och borgare som verkat i olika socknar i Österbotten och hållit sig kvar i landskapet.¹¹

Att släkten Snellman blev en betydande österbottnisk prästsläkt bottnade i handelssjöfartens andliga och materiella arv. Antalet präster i släkten ökade då borgarfäderna tack vare högre välstånd fick möjlighet att skicka sina söner till den närbelägna trivialskolan i Uleåborg. Den första prästgenerationen gifte sig med döttrar ur andra prästsläkter och äktenskapen mellan släktingar blev vanligare. Sönerna avancerade sedermera till kyrkoherdar och kaplaner.¹²

Snellmans föräldrar hörde till den första generation som drog konkret nytta av de regelbundna förbindelserna mellan Österbotten och Stockholm, och via huvudstaden även med utlandet. Utvecklingen hade inletts redan i början av 1600-talet då de svenska kungarna grundade städer vid den österbottniska kusten som knutpunkter för handeln i landskapet. Den tvist som uppstod mellan borgarna i städerna och

bönderna i inlandet löstes då Gamlakarleby och Uleåborg beviljades stapelrätt 1765.¹³

Rätten att bedriva utrikeshandel gjorde de österbottniska kuststäderna till aktörer inom den regelbundna internationella handeln. Det dröjde inte länge innan Uleåborg och Gamlakarleby hörde till de mest välbärgade städerna i Finland och de behöll denna position ända fram till mitten av 1850-talet. Grunden för den lönsamma handeln var att införseln av tjära till Stockholm var åtta gånger så stor som exporten direkt till utlandet, vilket i sin tur berodde på att storköpmännen i huvudstaden sedan gammalt hade välfungerande affärsförbindelser till flera handelscentrum i Europa. De kunde bevilja kredit och följde noga med konjunkturväxlingarna ute i världen.¹⁴

Till följd av de regelbundna handelsförbindelserna började de österbottniska handelsmännens och skeppsredarnas söner söka sig till Stockholm, där det föreföll naturligare att utbilda sig än till exempel i Åbo. Så gick det också för Snellmans föräldrar. Christian Henrik erhöll först god undervisning av sin far hemma i Tyrnävä prästgård och visade särskilt intresse för latin. Utbildningen fortsatte i trivialskolan i Uleåborg och den 14 oktober 1796 skrev han in sig vid Uppsala universitet. Samma år som Christian Henrik inledde sina studier inskrevs 206 nya studenter vid detta universitet, som är Nordens äldsta. Snellmans far och två andra var de enda studenterna från den östra riksdelen.¹⁵

I Uppsala kom Christian Henrik Snellman i kontakt med de nya strömningarna i Europa och i synnerhet med Immanuel Kants filosofi. Studierna blev dock inte långvariga och med sin faders tillstånd började han ägna sig åt den mer praktiskt inriktade sjöfarten, som för honom var något av en passion. Han avlade styrmans- och skepparexamen i Stockholm med utomordentliga vitsord. År 1799 tog han hyra för första gången och tjänstgjorde som konstapel på fregatten "Experteuren" från Uleåborg.

Före nästa kommendering som styrman på fregatten "Redligheten" från Uleåborg gifte sig den 25-åriga Christian Henrik i början av 1803 med den 23-åriga Maria Magdalena Röring, som han träffat i Stockholm. Maria Magdalenas fosterföräldrar hade 1798 skickat henne till ett internat i Stockholm. Vid samma internat hade även Christian Henriks syster Anna Jacobina inlett sina barnmorskestudier under friherrinnan De Geers ledning. Christian Henrik hann göra bara en resa med "Redligheten" innan han tog hyra som styrman på fregatten "Fratrum Musae",

som var Uleåborgs största fartyg (228 läster). Under återfärden från en segling till Medelhavet, som varade i två år, såldes fartyget. Följande år erbjöd handelshuset Kyntzell honom platsen som styrman på det nyigen sjösatta fartyget ”Patience”.¹⁶ Trots att Snellmans far hängav sig helt åt sjöfarten förlorade han aldrig det djupa intresse för filosofi som väckts i Uppsala. Ute på havet ägnade han sin fritid åt studium av de stora filosofernas verk på originalspråken.

Christian Henrik Snellman kan sägas ha inlett släktens bana inom den praktiska sjöfarten, och många kom att gå i hans fotspår. Följaktligen kunde fäder och söner, bröder och kusiner mötas på samma fartyg som ägare, kapten eller besättning.¹⁷ För alla dessa kringseglande medlemmar av släkten Snellman förblev Österbotten hemlandskapet med föräldrar, syskon och övriga släktingar som otåligt väntade på sina anhöriga och deras berättelser om vad som hänt i Europas olika hörn. De materiella hemkomstgåvorna åtföljdes av andliga impulser som fick stor inverkan.

Med Swedenborgs mystik som husreligion

Snellman föddes och upplevde sina första årtionden i ett skede då franska revolutionen 1789 och sökandet efter nya ideal börjat försvaga upplysningens ställning. Då kyrkan vid samma tid började frigöra sig från regentens beskydd framstod det som en utmaning att definiera kyrkans ställning. Prästens roll som herde för sin hjord var också i vågskålen. De andliga rörelserna bland folkets djupa led blev i detta skede en viktig förnyande kraft.¹⁸ Dessa rörelser, som i extrema fall övergick i sekterism och mysticism, omgav även familjen Snellman på Södermalm, där de fann en god grogrund. Hemmets andliga arv och faderns universitetsstudier bidrog till att dessa fenomen inte väckte kritiklös entusiasm hos familjen, men att föräldrarna fjärmades från högkyrkligheten är ett faktum.

Christian Henrik Snellmans barndomshem hade präglats av en stark andlighet. Hans far Gerhard Snellman, som var kaplan i Tyrnävä i norra Österbotten, hade hållit kraftfulla predikningar vid en tidpunkt då det andliga livet var förlamat i hela det svenska riket. Dryckenskap förekom allmänt bland prästerskapet, vars predikningar var långa och tradiga. Gerhard Snellman hade däremot hållit jordnära predikningar som utrotade vidskepelsen i församlingen, varefter prästen inte längre behövdes

för att besvärja andar. Sin kraftfullaste predikan hade han hållit vid sekel-skiftet 1800, mitt på nyårsnatten, för en församling som gråtit högljutt.¹⁹

Atmosfären i hemmet avspeglades i det namn som Snellmans far erhöi. I enlighet med moderns önskan döptes han till Christian, ”kristen”. Även om man i trivialskolan i Uleåborg lagt huvudvikten vid latinet och teologin, blev gossen inte präst, namnet till trots. Christian Henrik Snellmans äldre bror Johan Gerhard blev präst, men själv skrev han in sig vid Uppsala universitet för att studera filosofi. Där sattes hemmets värderingar och idéer för första gången på prov då de blev granskade utgående från Immanuel Kants religionsfilosofi. I Uppsala deltog Snellmans far i föreläsningar i latin, fysik och teologi, men han satte sig också in i Kants filosofi under ledning av professor Daniel Boëthius.²⁰

Snellmans far blev bekant med Kants idéer ovanligt tidigt. Vid Kungliga Akademien i Åbo fördes striden om Kants filosofi i början av 1800-talet med Henrik Gabriel Porthan och Matthias Calonius som motståndare och Frans Michael Franzén och Anders Johan Lagus som förespråkare. Först på 1810-talet kunde Fredrik Bergbom sprida Kants och Friedrich von Schellings tankar till ungdomen.²¹ Intresset för Kant dämpades snabbt i Uppsala, sedan entusiasmen för hans revolutionära tankar antagit alltför stora proportioner. Kungen utsåg Axel von Fersen till kansler för universitetet och förväntade sig att han skulle lägga band på de revolutionära impulserna bland studenterna. Kant hade rykte om sig att vara en bråkstake som störde samhällsfreden, eftersom han kritiserade religionen.²² Snellmans far hade dock redan hunnit ta intryck av Kants tänkande. Upplevelsen av de revolutionära lärorna i Uppsala var inte så djup, men den levde kvar och kanske till och med stärktes i hemmet på Södermalm i Stockholm. Där ledde de kyrkliga förhållandena under upplysningstiden till spontana proteströrelser både mot kyrkan och för att avhjälpa den egna andliga nöden. Det religiösa arvet, de avbrutna studierna och en världsbild som vidgats under sjöresorna gjorde Snellmans far till en sökare. I dessa stämningar tillbringade Snellman sin tidiga barndom.

Under familjens tid i Stockholm präglades det religiösa livet i staden av andlig likgiltighet: firandet av kyrkliga helger försumrades i församlingarna och nattvardsgästernas antal sjönk. När det kyrkliga andaktslivet mattades av vann hovets och huvudstadens moraliska frisinne spridning bland ståndspersonerna. Beslutet om fri husbehovsbränning 1765 främjade i sin tur dryckenskapen. Enligt pietistteologen Philipp Jacob Spener

berodde folkets tygellöshet på avsaknaden av ett heligt prästerskap. Han ansåg att människorna fjärmades från förkunnelsen av det levande ordet, eftersom de praktiska levnadsråd och den optimistiska förtröstan på Guds godhet som präglade upplysningstidens predikningar ändå inte hade befriat människorna från deras inre bördor. Folket vände sig från de präster som fallit för det världsliga umgängets frestelser och som inte förmådde hjälpa en församlingsmedlem i själsångest.²³

Familjen Snellman försökte finna sitt andliga hem i det sekulariserade församlinglivet. Rent formellt var Finska kyrkan i Stockholm deras hemkyrka. Läktarskranket i kyrkan, som än i dag finns vid Slottsbacken mitt emot Kungliga slottet, pryddes av de finska landskapens vapen. Under ljuskronorna av mässing från kyrkan i Nyen i Ingermanland döptes Johan Vilhelm Snellman av magister Mollerus den 14 maj 1806.²⁴

I praktiken betraktade familjen Snellman i likhet med de övriga finnarna på Södermalm Katarina kyrka som sin hemkyrka. Kung Karl X Gustav hade låtit bygga kyrkan 1656 och gett den namn efter sin mor.²⁵ Snellman inhämtade grunderna i kristendomsläran i Katarina församlings skola. Innan ett barn kunde inleda sin skolgång gällde det att behärska katekesen oklanderligt, både utan och innan. Dessa färdigheter måste inhämtas i klockarskolan eller hemma.²⁶ Som liten gosse hann Snellman lära sig Olaus Svebilus katekes som var i bruk till 1810 då den ersattes av Jakob Axelsson Lindbloms dito.²⁷

De dåtida prästernas predikningar var i sig en upplevelse, vilket även Porthan som var känd för sin undervisning i predikokonst, noterade:

Derföre hör man somliga skrika uti ett ropande, alt ifrån det de komma upp på Predikostolen, och alt til predikans slut, antingen det rimmar sig med innehållet af deras eller icke [...] och slå stundom i predikostolen, då de citera ett trösteligt språk [...]. Somlige åter [...] läsa upp sina predikningar helt kallsinnigt som läxor, alt med en ton [...] somliga blunda med ögonen, andre se upp i taket eller fästa ögonen på ett vist ställe; och hvem hinner upräkna alla de tokiga och onaturliga pronunciations och actions sätt på hvilka man kan få en ymnighet af lefvande exempel, om man vill hafva besvär at besöka flere af våre Kyrkijor?²⁸

Under familjen Snellmans år i Stockholm började såväl det yttre tvånget i församlinglivet som prästämbetets formella prestige förlora sin betydelse. De kyrkokritiska stämningarna i hemstadsdelen underblästes av

den seglivade pietism som kyrkoherden i Maria församling Michael Hermonius försökt utrota redan 1730–1749.²⁹ Pietismen hade börjat gro bland folket, när varken de regelbundna kyrkobesöken eller sakramenten kunnat erbjuda församlingsmedlemmarna något verkligt andligt liv. En viktig inspiratör var Eric Tolstadius, vars kraftfulla predikningar i Storkyrkan i Stockholm genljöd ända bort till Finland. En annan viktig gestalt inom pietismen var Sven Rosén, som hade översatt en rad verk av den tyske mystikern Jakob Böhme. Att man övergav kyrkan hade sina klara orsaker: vanliga människor stöttes av de undermåliga prästerna och den slappa kyrkotukten och det faktum att prästerna varken levde som de lärde eller förmådde trösta själarna.³⁰

Södermalm var under Snellmans tidiga barndom ett av flera centrum för den andliga väckelsen. I detta samfund hade det förekommit vid-

Familjen Snellman bodde i vindsvåningen på ett hus i hörnet av Tullportsgatan (nuv. Östgötagatan) och Tjärhovsgatan på Södermalm i Stockholm. Här utökades familjen med fem barn. Huset låg i närheten av Katarina kyrka, vars kyrktorn syntes långa vägar.

skepelse sedan 1600-talet. Nästan samtliga angivare och åtalade i de trolldomsrättegångar som ägde rum 1675 och 1676 hade bott i samma kvarter som familjen Snellman nu bodde i. Inte heller senare, i början av 1700-talet, blev Södermalm ett lugnare område, utan oroligheterna tog sig uttryck i en kraftig radikalpietistisk rörelse vars anhängare kallades ”gråkoltar”.³¹

Traditionerna från ”gråkoltarna” gjorde sig påmindas bland finarna ännu i början av 1800-talet. Nära familjen Snellman, i hörnet av Renstiernas gata och Bondegatan, bodde sidenvävaren Anders Collin som under sina vandringar på gatorna i Södermalm blev igenkänd av alla. Denne självlärde hantverkares djupa teosofi och äkta mysticism kom från Böhme, vars läror utgjorde en inspirationskälla för honom. Hans anhängare i Österbotten var kända som collianer. Collin skickade till dem verk av Böhme som de översatte till finska och kopierade för hand för en större läsekrets.³²

Jakob Böhme, vars budskap tilltalade österbottningarna, var en självlärd filosof som vuxit upp i ett fromt hem och därefter vandrat runt i Tyskland som skomakargesäll. Under denna tid hade han bekantat sig med kryptokalvinisternas religiösa tvistefrågor. Att rörelsen spred sig så snabbt berodde på att hantverkarna under sina arbetsvandringar kunde byta tankar och småskrifter på de ställen där de övernattade. Böhme, som vidgat sin kunskap på detta sätt, tog klart avstånd från all yrkesvetenskap. Enligt honom var det patriarkerna, Jesus och apostlarna som förmedlade uppenbarelserna, inte de lärde.³³

För Snellman hade det stor betydelse att fadern under sitt sökande efter en motvikt till det kyrkliga livets formella sida bekantade sig med de andliga lockelser som rörde om i kyrkolivet i Stockholm. Utbudet var stort, men fadern hade tid att smälta och begrunda trosfrågorna under sina långa sjöresor, vilket resulterade i att han fann swedenborgianismen. Denna egenartade reaktion mot upplysningens förnuftsdyrkan, präglad av andebesvärjelse och andra hemliga riter, hade spritt sig över hela Europa. Den hade också tagit kungahuset med storm. Gustav III:s hov blev en samlingspunkt för olika typer av ockultism och kungen träffade alkemister, spiritister och andra ockultister. Religionsfilosofen och visionären Emanuel Swedenborg, som blivit känd för sina många geniala naturfilosofiska iakttagelser, bidrog kraftigt till denna ockultistiska inriktning vid hovet.³⁴ Vid de europeiska hoven var detta inte något exceptionellt fenomen. Då Gustav III:s finska favoriter under ledning av Gustaf

Mauritz Armfelt smidigt bytte suverän och blev Alexander I:s tromän, fann de själsfränder i kejsarens närhet – Alexander I:s nära rådgivare Michail Speranskij var frimurare och hade studerat Swedenborgs läror.³⁵

Snellmans far började på egen hand studera Swedenborgs texter och skapa sig en religionsfilosofisk världsbild. I Swedenborg kunde han se en själsfrände, även han en prästson. I likhet med Christian Henrik Snellman hade Swedenborg också ett praktiskt yrke: tack vare sin tekniska begåvning och uppfinningsförmåga hade han blivit assessor vid Bergskollegium och utgav många naturvetenskapliga verk. Swedenborgs initiativ inom det ekonomiska livet var banbrytande, och uppmärksammades av Anders Chydenius.³⁶ Snellmans far fascinerades av Swedenborgs så kallade korrespondenslära, som hävdade att alla fysiska ting hade en motsvarighet i en översinnlig andevärld: den sinnliga världen var en återspeglning av den översinnliga världen. Övertygad av en vision ansåg Swedenborg att han blivit vald att uttyda Bibelns inre, andliga innebörd. Han utgick ifrån att människan alltid är i kontakt med andarna, även om de flesta inte var medvetna om det.³⁷

Swedenborgs teologiska förklaringar avvek på avgörande punkter från kyrkans lära. Han förkastade treenighetsläran och frälsningsläran om Kristi ställföreträdande lidande. Jesu nedstigande till jorden jämförde han med de antika myterna. Swedenborg blev följaktligen tvungen att bemöta den lutherska kyrkans beskyllningar om irrlära 1769. Han förnekade att han skulle ha läst kristna mystiker såsom Jakob Böhme, men han var helt klart förtrogen med Thomas a Kempis.³⁸

Trots beskyllningarna om irrlära kom Swedenborg inte att leda in Christian Henrik Snellman på ateismens väg, snarare tvärtom. Prästsonen Swedenborg utgick från den kristna världsåskådning han tog för given och lät den utgöra grunden för sin vetenskapliga produktion.³⁹ Som teologisk och filosofisk inspiratör för Snellmans far är Swedenborg en motsägelsefull person. Swedenborg verkade i centrala svenska statsorgan som sekreta utskottet och påverkade besluten i viktiga frågor. Samtidigt var man på vissa håll beredd att spärra in honom på mentalsjukhus, en förödmjukelse som han undgick bara på grund av sin höga ålder.⁴⁰ Trots detta har hans religiösa texter intresserat inte bara filosofer utan också många forskare och författare. Kant skrev en hel bok inspirerad av Swedenborg och Ralph Waldo Emerson jämförde honom med Platon och Shakespeare. Också Balzac, Baudelaire, Dostojevskij och Strindberg inspirerades av Swedenborgs tankar.⁴¹

Det intresse som Snellmans far visade för Swedenborg var exceptionellt i hans krets. Någon swedenborgiansk religiös kyrka uppstod inte i Finland till skillnad från i Sverige och i England. I detta avseende förblir C. H. Snellmans beläsenhet en tunn sträng i swedenborgianismens historia, men den var desto mer betydelsefull som filosofisk utmaning då hans son skulle börja utforma sina egna värderingar.⁴²

Åter till hemlandet i stormaktskrigets efterdyningar

Innan Snellman hunnit fylla tio år fick han i Stockholm uppleva slutet på det svenska rikets storhet.⁴³ Efter att Napoleon övertagit ledningen för det politiska livet i Frankrike inträffade stora politiska förändringar på den europeiska kontinenten i allt snabbare takt.⁴⁴

Av tradition hade konjunkturväxlingarna i stormaktspolitiken under krigstid lett till att även finnarna började överväga sin lojalitet till moderlandet. Invånarna i Österbotten var ett specialfall. De släkter som Snellmans föräldrar tillhörde förhöll sig i likhet med andra österbottningar kritiska till den svenska riksgemenskapen och hade handlingskraftigt drivit sina egna intressen. I territoriellt hänseende hade Finland som helhet börjat framstå som ett separat område senast efter lilla ofreden (1741–1743), då den ryska ockupationen av landet väckt invånarnas missnöje med Stockholms sätt att sköta hela rikets angelägenheter.⁴⁵ Gränslandets lojalitet hade åter hamnat i vågskålen efter att en medlem av en adelskonspiration avlossat ett skott mot Gustav III på operamaskeraden den 16 mars 1792.⁴⁶

Händelserna under Napoleonkrigen påverkade familjen Snellmans framtid på ett avgörande sätt. Krigsnederlagen och Sveriges utsatta läge som Englands enda bundsförvant i kampen mot Napoleon förvandlade Finland till ett viktigt kort i förhandlingarna. Då inte heller den tredje koalitionen ledde till något resultat drog Ryssland snabbt sina slutsatser. Napoleon utnyttjade situationen och inledde förhandlingar om vapenstillstånd med Ryssland i slutet av juni 1807 på en flotte i floden Njemen. Samförståndet gick ännu längre: Napoleon och Alexander I slöt i Tilsit den 9 juli 1807 ett fördrag som gjorde Finland till en del av Rysslands intressesfär. I gengäld skulle Ryssland utöva påtryckning på Sverige, och förmå landet att delta i kontinentalblockaden mot England. Krig mellan Ryssland och Sverige bröt slutligen ut den 21 februari 1808, sedan Sverige vägrat ansluta sig till blockaden. När krigsbeskedet nådde

Stockholm hade de svenska trupperna redan dragit sig långt in i Finland och ryssarna erövat kusten ända fram till Lovisa.⁴⁷

Snellmans tre farbröder, tre fastrar och farmor upplevde kriget i Uleåborg med omnejd. Moderns två bröder bodde i Kuopio och en släkting i Uleåborg.⁴⁸ De avgörande striderna fördes i Uleåborg, och staden blev ett av den svenska fältarméns viktigaste underhållscentrum. Sedan ryssarna i början av kriget blivit besegrade vid Siikajoki den 18 april 1808 och vid Revolaks den 27 april 1808 skickade borgerskapet i Uleåborg 500 kannor brännvin till soldaterna som tack. Följande söndag hölls en tacksägelsegudstjänst, där stadens invånare bland annat sjöng psalmen ”Lova Gud i himmelshöjd”. Snellmans faster Anna Jacobina Piponius inhyste 30 finska soldater i sin gård. I juli 1808 förvärrades dock krigsläget. Då den svenska reträttplanen avslöjades förlorade armén hastigt sin popularitet bland stadsborna. Efter slaget vid Oravais den 14 september 1808 avtog truppernas stridsvilja snabbt. I enlighet med den konvention som ingåtts i Olkijoki den 19 november 1808 lämnade den svenska armén Uleåborg den 29 november. Dagen därpå marscherade de ryska trupperna genom Limingo tull och längs Torggatan in i staden, där bestört tystnad rådde. På de tomma gatorna syntes inga stadsbor, endast kosacker som red av och an.⁴⁹

Ryssarna lyckades bearbeta opinionerna så väl att det högre borgerskapet i Uleåborg övertygades om att bara Ryssland kunde tillförsäkra stadens fartyg handelsfrihet. Detta bekräftades den 4 december då ryssarna i en deklaration lovade bibehålla de gamla rättigheterna och försäkrade att den fria handeln skulle bli en ousinlig källa till rikedom. Landshövdingen Carl Henrik Ehrenstolpe, som blivit utnämnd av ryssarna, fungerade som garant för de smidiga relationerna. Tillsammans med borgmästare Liljendal, landssekreterare Jakob Snellman – som var syssling till Snellmans far – och Erik Tulindberg upprätthöll han goda men rakryggade förbindelser med erövrarna. De erhöll sedermera en medalj i guld, som kejsaren lät prägla och tillägna dem för fungerande relationer. Det lägre borgerskapet och bönderna förhöll sig däremot misstänksamma till erövrarna.⁵⁰

Familjen Snellman i Stockholm behövde inte oroas för sina anhöriga i något skede av finska kriget, eftersom fadern genom sina inrikesseglatser hela tiden kunde förmedla lugnande nyheter från Österbotten. Särskilt viktigt var beskedet att de fruktade hotbilderna från stora och lilla ofredens tider inte förverkligades under denna erövring. Det tidi-

gare godtycket hade nu ersatts av en systematisk pacificeringspolitik som skulle övertyga invånarna om den nya riksgemenskapens fördelar. Som garant för kejsarens politik erhöll Finland en egen generalguvernör. Hans uppgift var att se till att anslutningen till Ryssland innebar så stora fördelar för finnarna att drömmen om en återförening med Sverige blev onödig. I den alleuropeiska konflikten drog finnarna nytta av att Alexander I i lugn och ro ville koncentrera sig på uppgörelsen med Napoleon. Kejsaren kunde inte riskera att bli tvungen att binda trupper i ett utdraget krig vid fronten mot Finland.⁵¹

De noggrant förberedda och i praktiken redan till stor del förverkligade besluten om storfurstendömet Finland erhöll sin ceremoniella bekräftelse vid Borgå lantdag, som öppnades av Alexander I i egen hög person. Lagom inför öppningen av lantdagen den 26 mars 1809 anlände beskedet att den svenska kungen blivit avsatt och tillfångatagen. Nyheten väckte bestörtning bland finnarna. Situationen utnyttjades av ryssarna som förklarade att den nya svenska regeringen var olaglig och att laglydiga finnar inte kunde ha något att skaffa med en sådan regering.

Alexander I:s personliga närvaro vid Borgå lantdag i egenskap av storfurste av Finland gjorde det sålunda lättare att lösgöra Finland från den gamla riksgemenskapen. Regentförsäkran och ständernas tro- och huldhetsed den 29 mars 1809 var de viktigaste händelserna vid Borgå lantdag och fick också de mest vittgående följderna. Svärandet av eden underlättades av att Gustav IV Adolf samma dag avstod från sin rätt till Sveriges krona. Den gustavianska tiden fortsatte dock i Finland, eftersom Alexander I stadfäste 1772 års regeringsform och 1789 års försäkrings- och säkerhetsakt som Finlands grundlagar. Den autonoma särställningen underströks av att kejsaren utnämnde en statssekreterare

De österbottniska släkter Snellmans föräldrar hörde till hade sina rötter i det mentala och materiella arvet från sjöfarten. Snellmans far Christian Henrik Snellman, som kom från en borgar- och prästsläkt, studerade först filosofi i Uppsala men gick snart till sjöss. I Stockholm träffade han sin blivande hustru Maria Magdalena Röring från Gamlakarleby.

för finska ärenden, av att egna förvaltningsorgan med egna tjänstemän inrättades och av det faktum att landets angelägenheter skulle skötas inom ramen för en egen budget. Eftersom kejsaren förbehöll sig rätten att fatta beslut i finska ärenden uppstod det i praktiken ett oberoende finländskt storfurstendöme, vars förvaltning stod utanför de ryska ministerrarnas befogenhet. På så sätt tillförsäkrade kejsarens person Finland en separat ställning. I ett av sina tal vid Borgå lantdag upphöjde han Finland bland nationernas antal.⁵²

I det nya storfurstendömet Finland uppkom nu en ny elit, vars trohet kejsaren säkerställde genom att dela ut belöningar i form av bland annat utmärkelseecken, titlar och tjänster. Eliten fick sin egen scen i den nya huvudstaden Helsingfors som imiterade arkitekturen och societetslivet i S:t Petersburg. Borgarståndet, som släkten Snellman tillhörde, tilltalades varken av de ryska nymodigheterna eller av den yttre dekoren. Det viktigaste för denna grupp var frågan om näringarna och utkomsten, och borgarnas mål vid lantdagen var att erhålla garantier för näringarnas fortbestånd. Ståndet ville på detta sätt slå vakt om sina förutsättningar att förbli landets ekonomiska elit.

Bland borgarståndets representanter för de 21 städerna i Finland fanns den språkkunnige rådmannen och köpmannen Carl Magnus Engman, som företrädde Uleåborg. Från Gamlakarleby hade man valt ståndets mest lärde man, borgmästaren och före detta docenten Hans Petter Winge.⁵³ Eftersom den ryska handelsflottan var liten framhöll borgarståndet att det också var i Rysslands intresse att Finland även i fortsättningen fick utveckla sin utrikeshandel västerut och särskilt handeln med Sverige. Man önskade att Finland skulle få bedriva självständig utrikeshandel vid sidan av Ryssland. Föga överraskande var Åbo, städerna vid Bottniska viken och städerna vid Finska viken av helt olika mening i frågan. Förhoppningarna om en självständig utrikeshandel infriades dock, eftersom den ansågs ligga även i Rysslands intresse.⁵⁴

Att penningfrågan löstes på ett lyckligt sätt vid Borgå lantdag inverkad gynnsamt på landets ekonomi. Då den svenska dalern förblev officiellt mynt i Finland vid sidan av den ryska rubeln kunde handelsförbindelserna fortgå ostört mellan Finland och Sverige. Dessa förbindelser tryggades också i freden i Fredrikshamn i september 1809 som stadgade om tullfrihet för inhemska varor från Finland och Sverige. Avtalet förlängdes ända till 1816.⁵⁵ De ekonomiska banden till det gamla moderlandet förblev sålunda oförändrade, och före 1817 avspeglades de

politiska förändringarna inte på något sätt i den finska handelssjöfarten. Stockholm förlorade dock sin ställning i handeln med Finland: exporten sjönk drastiskt medan importen från Finland fortsatte att öka.⁵⁶

Att det finska territoriet anslöts till det ryska riket hade inte samma betydelse för familjen Snellman som till exempel för adeln eller prästerskapet. Eftersom borgerskapet tilläts fortsätta med sina näringar som tidigare krävde den nya riksgemenskapen inte någon särskild attitydförändring. Och för familjen Snellman, som hade sina rötter i det självmedvetna och oberoende Österbotten, spelade det ingen större roll om huvudstaden låg i Stockholm eller i S:t Petersburg.

I Sverige vidtog en helt ny tid då den franske revolutionsgeneralen Jean Baptiste Bernadotte den 21 augusti 1810 enhälligt valdes till svensk kronprins med namnet Karl Johan. Man valde en fransk marskalk för att han som Napoleons man slutgiltigt skulle få Sverige att ansluta sig till det franska lägret. Den nya vänsteropinionen i huvudstaden väntade sig att han skulle föra en radikal inrikespolitik som gynnade folket och var riktad mot den gamla svenska överklassen. Ingetdera önskemålet kom att gå i uppfyllelse, men Karl Johan återuppväckte det politiska livet i Sverige och etablerade vänskapliga förbindelser med Alexander I.⁵⁷

Familjen Snellman hade upplevt väldigt mycket i Stockholm under åren 1808–1810. De hade från sidan kunnat följa med den optimistiska och frihetsälskande upplysningstidens slut och fått se hur den franska revolutionens ideal tillspetsades för att övergå i fasansfull tragedi samt hur frihetssträvandena omvandlades till skoningslöst politiskt förtryck. Under Napoleonkrigen kastades Europas stater om varandra ”som pin-narna i ett lotterihjul”. I denna hänsyslösa konstellation lärde man sig ”att våga höga kast, i fall någonting skulle kunna vinnas”.⁵⁸ Familjen Snellman upplevde inte detta som något speciellt omskakande, eftersom de även annars omhuldat principen att det inte lönade sig att hålla fast vid det gamla. En ny tid innebar nya möjligheter. Efter de stora politiska förändringarna i Stockholm tedde sig utsikterna i Gamlakarleby som mest lockande.

Borgartillvaro bland släktingar i Gamlakarleby

Familjen Snellmans återflyttning till Finland underlättades av att den gustavianska tidsandan, som fått ett våldsamt slut i Stockholm, ännu levde kvar i Finland efter freden i Fredrikshamn. Kontinuiteten var sär-

skilt tydlig i de österbottniska kuststäderna, som genom de ryska löftena vid Borgå lantdag fått behålla sina förmåner inom sjöfarten. Man kunde även i fortsättningen njuta frukterna av högkonjunkturen under Gustav III:s tid – av vidare vyer, ökande välstånd, högre levnadsstandard och fortsatt förfining av sederna. Till följd av den ryska pacificeringspolitiken var det möjligt för den enskilda invånaren i en österbottnisk kuststad att identifiera sig enbart med sin hemstad utan att känna några förpliktelser gentemot en större rikshelhet. Allt fortsatte som förut. Till exempel i Uleåborg, ”Nordens hansestad”, kunde en borgare även i fortsättningen vara väl medveten om att han var medborgare i det mäktiga Uleåborg.⁵⁹

Också i familjen Snellmans blivande hemstad Gamlakarleby hade borgarna i århundraden framgångsrikt idkat sina näringar, och under ekonomiskt goda tider hämtade fartygsägarna hem stora vinster. Frihetstidens disciplinerade och enkla livsföring hade fått ge vika under den gustavianska epoken, och när välståndet ökade ville stadsborna förbättra sina levnadsförhållanden genom allt ståtligare boningar. Heminredningen kunde till och med mäta sig med den som fanns i borgarhem i städer väster om Bottniska viken. Österbottningarna hade erkänt Sverige som sitt moderland, men de hade inte dragit sig för att framhålla de ekonomiska motsättningarna mellan moderlandet och Finland. Efter att städerna utverkat stapelrätt 1765 hade lokalpatriotismen fått drag av finsk fosterländskhet. Under Napoleonkrigens oroliga tider visade man mod och beslutsamhet i alla åtaganden⁶⁰ och det österbottniska självmedvetandet fick erkänsla vid Borgå lantdag, där österbottningarna kraftfullt stakade ut nya vägar då Finland lösgjordes ur sitt gamla sammanhang. I dessa stämningar beslutade även familjen Snellman att återvända hem till Österbotten och Gamlakarleby 1813.

Familjen Snellmans flyttning till Finland underlättades av de nära släktingarna och vännerna i Gamlakarleby. Då kapten Snellmans fartyg ”Patience” med flyttlasset ombord dök upp vid stadskanalen Sundets mynning försommaren 1813, mottogs familjen vid skeppsstranden av redaren Anders Kyntzell. Han noterade genast den livlige 7-åringen Janne – som Snellman kallades som barn – och var djupt road då gossen på Stockholmsdialekt avböjde inbjudan till middag: ”jag tackar, jag har redan ätit med herrarne i skansen”. Köpmannen, rådmannen och sedermera kommerserådet Kyntzell var en trogen och hjälpsam familjevän och umgänget fördjupades av släktskapsband; han var syssling till Snellmans mor och far.⁶¹

Utöver Kyntzellarna bodde många andra förmögna och uppburna borgarsläkter i Gamlakarleby. Till dessa hörde släkterna Roos, Donner, Rahm, Falander, Lithen, Kjemmer och Lindebäck, vilkas borgarhus dominerade stadsbilden. Ett hus vid Stora gatan tillhörde Snellmans mors farfar Mathias Röring. I slakten Röring fanns många handelsmän, rådmän och borgmästare.⁶² Handelsborgerskapet i Gamlakarleby utgjorde en sammansvetsad grupp, där banden mellan medlemmarna hade förstärkts genom äktenskapsförbindelser.⁶³ Familjen Snellman blev nu en del av denna borgarelit i och med att Christian Henrik Snellman i egenskap av sjökaptan, det vill säga skeppare, erhöll burskap i Gamlakarleby 1813. Enligt hävdvunnen sed skulle ett fartygs kaptan vara borgare i den stad där fartyget hörde hemma.⁶⁴

I den gamla huvudstaden hade skeppsbefålet – särskilt det finska dito – inte haft någon särskilt betydande ställning, men i Gamlakarleby hörde en sjökaptan till eliten vid sidan av skeppsredarna. Förändringen märktes tydligast i det ståndsmässiga boendet. Vindslokalen i Stockholms arbetarstadsdel ersattes av ett rymligt hus med tak av näver och takved, beläget i fjärde stadsdelen vid Strandgatan 27 nära den gamla hamnen. Familjen Snellman ägde inte huset, utan hade av Kyntzell fått rätten att åtnjuta det som tjänsteförmån.⁶⁵

De närmaste grannarna var inte köpmän eller skeppsredare utan representanter för stadens högsta ledning. I grannhuset i hörnet av Strandgatan och Borgmästargatan bodde borgmästaren, häradsdomaren Anders Söderlund samt en annan häradsdomare, Carl Widén. På andra sidan bakgården bodde köpman Utviks änka och bredvid henne kaptan Anders Dahlgren. I andra ändan av kvarteret bodde tre sjömansänkor och bredvid familjen Snellman murargesällen Anders Ahlström.⁶⁶

För gossen Janne var hemmet idealiskt beläget med tanke på lek.⁶⁷ Redan den egna hemgården erbjöd spännande gömställen. Bryggghuset, bagarstugan, kammaren, boden, drängkammaren samt vagns- och vedlidren var alla ställen för återkommande barnaäventyr. I närheten av huset vid kanalstranden fanns en lång rad köpmansmagasin, strandbodar och lider, vilka också erbjöd goda möjligheter till kurragömmalek. Mellan dessa byggnader och gatan fanns kryddgårdar där man odlade grönsaker och blommor.

Det som otvivelaktigt lockade mest var Trälhavet, ett sumpigt tillandningsområde täckt av vide vid borte stranden av stadssundet, det vill säga i trakten av det nuvarande salutorget och stadshuset. Där vand-

rade, eller rättare sagt hoppade, gossarna från tuva till tuva med pilbågen på axeln på spaning efter fåglar. Jannes specialitet var att fånga hämpingar och domherrar med slagbur, vilka dock genast släpptes fria igen.

Vid nuvarande Karlebygatan låg den stora Kokkostenen, ett populärt klätterställe, dit man ibland i översvämningstider måste ta sig med roddbåt. Också Janne klättrade ofta upp på stenen för att läsa. Sommartid simmade man i stadssundet vid Långa bron, ett nöje som dock av sedlighetsskäl blev förbjudet. Det passade sig inte för nakna gossar att simma på en offentlig plats. Vintertid var tillandningsområdet en utmärkt skridskobana och på Grötgrundsbergen åkte man skidor.

Gamlakarleby gamla hamn var också ett spännande ställe. I hamnen följde Snellman ofta med sin fars avfärd eller inväntade hans återkomst. Åren 1815–1820 gjorde Christian Henrik Snellman varje sommar en resa. Han seglade ut i maj för att föra tjära till England: Hull, London eller Liverpool. Innan havet frös återvände han hem med en saltlast från Liverpool eller från sydligare, mer avlägsna hamnar, såsom Setubal eller Cadiz. Snellman kunde vara stolt över sin far som var känd som en skicklig sjöfarare. Sammanlagt var fadern hemma sex vintrar i rad. I skeppsredarens korrespondens för 1821 finner man ett särskilt erkännande av kapten Snellmans yrkesskicklighet, där det framgår att han uthärdat en häftig storm vid skäret Tankar i Österbotten och anlant utan lots och med revad fock genom mörker och duggregn.⁶⁸

Jannes lyckliga barndom avbröts av moderns tragiska död 1814. Maria Magdalena Snellman hade nedkommit med familjens femte barn, dottern Anna Christina den 10 juni, för att avlida åtta dagar senare endast 34 år gammal. Janne hade nyss fyllt åtta år. Familjen Snellmans situation ändrades abrupt ett år efter flytten till Gamlakarleby. Plötsligt var kapten Snellman änkling med fem barn, av vilka det yngsta var ett spädbarn. Snellman kunde söka tröst för sin saknad efter modern på Marie begravningsplats i Gamlakarleby, där hon lagts i graven till tonerna av den Snellmanska huspsalmen ”Andans helga nåde, Allas tröst i våde, Stadigt du här blif”.⁶⁹

Läsesällskapets bibliotek var den lille gossens skattkammare

Tack vare sjöfarten var Österbotten den mest välbärgade delen av Finland i slutet av 1700-talet och i början av 1800-talet. Hemligheten bakom landskapets framgångar var övergången till fri marknadsekonomi

medan resten av riket höll fast vid den statsledda merkantilismen.⁷⁰ Det tilltagande ekonomiska välståndet ledde också till andra fördelar, såsom grundandet av ett läsesällskap, det vill säga ett tidigt biblioteksväsen i Gamlakarleby. Den litteratur som sällskapet anskaffade från Stockholm utgjorde en viktig källa till andligt kapital för hela familjen Snellman.

Läsesällskapet i Gamlakarleby grundades av stadens bemärkta ämbetsmän och köpmän den 28 juni 1800. Redan i slutet av 1700-talet hade läsning uppfattats som ett nödvändigt och allmänt behov. Läsivern tog sig sådana uttryck att samtiden talade om läsvurm (*Lesewuth*), som redan tidigt hade drabbat i synnerhet Snellmans far.⁷¹

Den första att underteckna läsesällskapets stiftelseurkund, med darrande hand, var traktens andlige ledare, kyrkoherden i Gamlakarleby Anders Chydenius. Sällskapets egentliga grundare var dock stadens borgmästare Anders Söderlund, som under sin tidigare tjänstgöring vid Vasa hovrätt blivit inspirerad av landets första läsesällskap som verkade i Vasa. Stiftelseurkunden undertecknades av 23 personer och före 1830 anslöt sig ytterligare 19 personer, vilka genom antingen arv eller inlösen av en andel blev medlemmar och med sin namnteckning bekräftade sällskapets stadgar. Christian Henrik Snellmans namnteckning är från 1815. Han hade inlöst sin andel av köpmannen Fredrik Lindebäck. År 1823 övergick andelen till pedagogins rektor prosten Carl Johan Nordling. Kapten Snellmans ställning i Gamlakarleby societeten framgår av det faktum att han var medlem i läsesällskapet, stadens samlade elit: borgmästaren, flera rådmän, kyrkoherden, pedagogins rektor, stadsläkaren, apotekaren och tullinspektören samt stadens mest kända köpmän och sjökaptener.

Som biblioteksgrundare var Gamlakarlebyborna föregångare, inte bara i hemlandet utan i hela Europa. I Finland grundades det första läsesällskapet i Vasa 1794; därefter kom Åbo där Chydenius systerson Jacob Tengström grundade ett läsesällskap 1798. Efter Gamlakarleby erhöll Viborg och Borgå ett läsesällskap 1806, men Helsingfors först 1819. Den närmaste förebilden för läsesällskapen i Finland fanns i Uppsala, där det första svenska läsesällskapet grundades 1798. Det är svårt att finna direkta internationella förebilder för de nordiska läsesällskapen, men de franska *cabinet de lecture* och engelska *subscription libraries*, av vilka det äldsta grundades i Edinburgh 1725, var av liknande typ. I Amerika var de så kallade *proprietary libraries* liknande sällskap; det mest kända fanns i Philadelphia och hade grundats av Benjamin Franklin 1731.⁷²

Alla dessa utländska typer av läsesällskap fanns också i Finland. De har karakteriserats som ett uttryck för en utvecklad europeisk kultur vid gränsen mellan tundran och tajgan. Att biblioteksrörelsen fick sin början uttryckligen i Österbotten var ingen överraskning. Landskapet var sedan gammalt ett område med en egen identitet, vars förbindelser över Bottniska viken var livligare än de till Åbo.⁷³

Den första bibliotekarien för Gamlakarleby läsesällskap var borgmästare Söderlund, som efterträddes av apotekaren Gustaf Libeck. Till bibliotekariens uppgifter hörde bland annat att anskaffa litteratur, upprätthålla accessionskatalogen, låta binda in böckerna och organisera låneverksamheten. I början av 1800-talet köptes böckerna i Stockholm i samband med tjärtransporterna, och bands in i kalvskinnsband med guldornament i Gamlakarleby. Detta bibliotek, som uppgår till sammanlagt 1 013 volymer, är en fascinerande del av de finska bibliotekens historia. Samlingen har bevarats komplett ända till våra dagar.⁷⁴ Av de två bevarade biblioteksförteckningarna framgår att de geografiska verken och reseskildringarna utgjorde 27 procent av bokbeståndet som i övrigt omfattade bland annat historiska arbeten och levnadsskildringar (26 procent) samt skönlitteratur (22 procent). Bland den ekonomiska litteraturen som uppgick till 50 verk fanns av någon anledning inte ett enda arbete av Chydenius. Samlingarna innehöll också naturvetenskaplig litteratur, läkarböcker, moraliserande böcker med levnadsråd, författningssamlingar och verk som behandlade näringslivet.⁷⁵

I upplysningens encyklopediska anda strävade biblioteket efter att öka det mänskliga vetandet. Låshungern byggde på att man inte nöjde sig med att disciplinerat iakttå naturens och samhällsordningens lagbundenheter, utan eftersträvade frihet att bedriva självständig verksamhet. Syftet med läsningen var att hos individen skapa vilja till förnyelse och tilltro till den vanliga människans möjligheter att skaffa sig förmögenhet, kunskap och politiskt inflytande, och med hjälp av dessa besluta om sin framtid och om statens utveckling.⁷⁶ Bibliotekets mångsidiga utbud innehöll skatter som uppmuntrade läsarna till fortsatt förkovran av bildningen. Under den tid Snellman och hans far bodde i Gamlakarleby utökades boksamlingen ytterligare och uppgick till cirka 800 verk. Med varje utlånat verk följde en lista (*cours*) med bokens cirkulationsordning. Boken skulle läsas inom den tid som fanns angiven på listan. Efter att boken cirkulerat mellan alla delägare kunde den lånas på obegränsad tid. Den fick dock inte överlåtas till utomstående.

Det stora antalet reseskildringar återspeglar upplysningstidens internationella karaktär, viljan att bekanta sig med främmande folks sedvänjor och samhällsförhållanden samt önskan att lära känna människan. Biblioteket i Gamlakarleby innehöll 30 verk av svensken Samuel Ödmann, som från sin sjukbädd översatte en obruten ström av reseskildringar. Avsikten med dessa skildringar var att bryta romanläsningens tradition genom att ”beskriva länder på ett filosofiskt sätt”. Sammanlagt 80 verk i biblioteket handlade om utomeuropeiska områden och 50 om Europa. En del verk var mycket aktuella och politiskt färgade. Skildringarna av Sverige och Finland var få. Från Stockholm anskaffades ett stort antal reseskildringar till exempel den 4 juli 1803: av 41 band hörde 36 till denna genre.⁷⁷ Böckerna var rätt nya, eftersom nästan alla av dem blivit tryckta i Uppsala i slutet av 1790-talet.

Reseskildringarna ökade också skolgossen Snellmans kunskaper om avlägsna sydliga kuster och öar. Via böckerna kunde han bekanta sig med Sibirien och Kamtjatkahalvön, Egypten, Syrien, Palestina, Cypern, Marocko, Godahoppsudden, Java och Bengalen, Moluckerna och Nya Holland, det vill säga Australien.⁷⁸ I Europa kunde han resa från Warszawa via Wien till Sicilien, besöka Italien och Neapel, Frankrike, Spanien och Portugal.⁷⁹ Snellman konstaterade senare att han med hjälp av dessa böcker färdades runt jorden, men att han inte lyckades få någon uppfattning om de europeiska folkens liv.

Franska revolutionen och Napoleonkrigen väckte också Gamlakarlebybornas intresse för världshistoria och politik. Den första boken om Napoleon är från 1801 och behandlar de första levnadsåren. År 1804 skaffade läsesällskapet ett verk i två delar om Napoleons italienska fälttåg och Lorens Münter Philipsons Napoleonhistorik, även den i två delar. Levnadsteckningar över andra regenter var också populära. För de svenska regenternas del fanns levnadsteckningar att tillgå om Kristina, Gustav I, Gustav II Adolf, Karl X Gustav, Karl XI, Gustav III och Gustav IV Adolf. På motsvarande sätt fanns det biografier över de ryska regenterna Ivan III, Peter I och Katarina II, de franska Karl V och Ludvig XVI och de preussiska Fredrik I och Fredrik II den store. Snellman hade därmed möjlighet att bekanta sig med tidens mest kända statsmän.⁸⁰

Förändringar i censurbestämmelserna 1810 öppnade upp för politiska och ohistoriska skrifter i aktuella frågor och bidrog därmed till nya bokanskaffningar. I Gamlakarleby fick man tillgång till stora världshistoriska verk (Gottfried Gabriel Bredow, Friedrich Buchholz, Hans

Carl Dippoldt, Johann Gottfried Eichhorn, Carl Iser, Johann Andreas Christian Löhner, Christoph Meiners och Julius August Remer) och biografier (Johann Christian August Bauer, Samuel Baur, Peter Blanchard).⁸¹ Man hade också tillgång till Johann Gottfried von Herders *Idéer till människohistoriens filosofi*, romerska historieverk och åtskilliga specialarbeten i Englands, Tysklands, Frankrikes och Rysslands historia. I början av 1820-talet utökades samlingarna med Napoleons dagböcker och memoarer.⁸² Utbudet omfattade även politiskt färgade samtidshistoriska verk och pamfletter av liberalt orienterade skribenter kring

Snellmans favoritställe i Gamlakarleby var Kokkostenen. Här klättrade han upp och läste böcker som han lånat från läsesällskapets bibliotek: reseskildringar, biografier eller zoologiska och botaniska framställningar. Med anledning av 200-årsjubileet för Snellmans födelse 2006 avtäckte Karleby stad ett minnesmärke av Pekka Jylhä på stenen. På stenen finns också orden ”ung själ öppet sinne”.

Heliga alliansens olika konferenser. Så sent som 1855 framhöll Snellman i en artikel i *Litteraturblad* att läsesällskapets historiska litteratur rustat honom för livet.

Skönlitteraturen utgjorde boksamlingens tredje största kategori. Den bestod av högklassiga svenska romaner och skådespel samt skräckromantiska och sentimentala romaner i översättning. I läsesällskapets bibliotek fanns böcker av flera författare på modet: tårdrypande och sötsliskiga familjeromaner (August von Kotzebue, August Lafontaine), komisk-satiriska romaner (Johann Gottwerth Müller), rafflande berättelser om spöken och andar (Christian Heinrich Spiess, Gottlieb Bertrand) samt rövarromaner av anonyma författare. Hur populär denna genre var framgår kanske av det faktum att den dåtida förströelselitteraturen bokstavligen slitits ut så att bara några få nötta volymer tummade av oräkneliga händer återstår, medan facklitteraturen än i dag är i utomordentligt skick.⁸³

Litteraturen var också av mycket praktisk karaktär. Det fanns handböcker i brännvinsbränning, utnyttjande av spillning, insamling av växter, matlagning och barnavård. Den religiösa litteraturen utgjorde en specialkategori som var sparsamt företrädd i biblioteket, men med desto mer speciella verk. I denna kategori finner man judisk gammaltestamentlig lagstiftning, litteratur om den lutherska reformationen och Martin Luthers bibeltolkning, frimurarväsendets historia, bröderna Erik Benzelius och Gustaf Benzelstiernas korrespondens och överraskande nog Swedenborgs tankar försedda med en inledning av Kant.⁸⁴

Läsesällskapets utomordentliga litteraturbestånd kompletterades ytterligare av många tidningar och tidskrifter: *Åbo Tidningar*, *Åbo Underrättelser*, *Finlands Allmänna Tidning*, *Turun Wiikko-sanomat*, *Mnemosyne*, *Wallmarks Journal för litteraturen och theatern* och *Polyfem*. Snellman drog sig senare till minnes en tid, ”när bland öfriga svenska tidningar ’Argus’, och ’Minerva’, ja, Upsala litteraturtidning cirkulerade i en Österbottnisk småstad”. Han nämnde också att han byggde på sina kunskaper i historia och geografi under ferierna.⁸⁵

Utbudet i Gamlakarleby läsesällskaps bibliotek visar i hur hög grad Österbottens ekonomiska privilegier bidrog till att öka borgerskapets hunger efter bildning, men också till att stilla den. På detta sätt erbjöd den borgerliga bildningen en väg till praktisk nytta. Snellman gick i sin fars fotspår åtminstone under de tio år han hann utnyttja bibliotekets samlingar. Boksamlingen är ett fascinerande bevis på borgerskapets poli-

tiska och intellektuella vakenhet i en småstad fjärran från de platser där Napoleonkrigens och Heliga alliansens ränker smiddes.

Med en böhmisk mystiker som styvmor

Efter de mångskiftande andliga impulserna i Stockholm tycktes flytten till Gamlakarleby för familjen Snellmans del åtminstone ytligt sett innebära en återgång till ett normalt högkyrkligt liv. De hävdvunna kyrkliga riterna följde kyrkohandboken, men dessa riter förändrades i och med föreningen med det ryska riket och genom att böndagsplakaten nu började utfärdas av kejsaren. Plakaten utgjorde effektiva redskap för att öka folkets lojalitet gentemot den nya riksgemenskapen. De togs i bruk när den ryske överbefälhavaren Friedrich Wilhelm von Buxhoevden i paradmarsch anlände till Åbo den 21 mars 1808 och vädjade till domkapiteln för att hålla folket lugnt. Biskop Jacob Tengström, som hörsamt erövrarnas önskan, deklarerade att folket skulle göra sig skyldigt till brott mot de nya makthavarna ifall det deltog i det pågående kriget. I sitt cirkulär till prästerskapet den 1 juni 1808 framhöll Tengström dessutom att prästerna skulle:

så sig skicka, som rättskaffens Predikanter af Fridsens Evangelium väl egna och anstår, förmanande sine Åhörare, att med en Christelig och stilla undergifvenhet under den Högstes Allvise skickelse samt förtröstande till Hans Faderlige skygd och omvårdnad, i fridsamt lugn fortsätta sina vanliga näringar och lefnadsyrken, hörsamma villigt Höga Öfverhetens och Lagarnas bud, samt afhålla sig från alla orolig och brottsliga företag.⁸⁶

Denna kutym bibehölls också i fredstid: församlingen, som redan tidigare rest sig för att delta i lovsångspalmer och lyssna till bibeltexter, stod upp även nu när de kejsarliga kungörelserna lästes upp. Även i Österbotten, som bevarat sitt ekonomiska oberoende, var böndagsplakaten ett tecken på den effektiva ryska politik vars syfte var att förenhetliga randområdena och ställa dem under kontroll på riksnivå. När prästerna läste upp böndagsplakatet från predikstolen i landets alla kyrkor talade kejsaren direkt till folket. Detta var också en av Snellmans första upplevelser av livet i storfurstendömet.⁸⁷

I Österbotten var det särskilt utmanande att åstadkomma lydiga och hörsamma undersåtar. Regenterna underströk religionens betydelse som

samhällsbevarande kraft, men folket fjärmades från högkyrkligheten av pietismen och andra andliga, till och med sekteristiska rörelser, som lätt vann anhängare och genklang i detta landskap. Familjen Snellmans livsmiljö i Gamlakarleby avvek inte mycket från de lågkyrkliga kretsarna i Stockholm. Det gemensamma tycktes vara Jakob Böhmes verk. Snellman kom i nära kontakt med detta fenomen eftersom familjens hushållerska och sedermera hans styvmor Catharina Sofia Ahla räknade sig till Böhmes anhängare.

Styvmoderns religiositet kom i dagen då kapten Snellman 1820 avstod från sitt burskap och flyttade med sin familj till Alahärmä i södra Österbotten. I slutet av samma år gifte sig den 43-åriga Christian Henrik med den 22-åriga hushållerskan Catharina Sofia Ahla från Kauhava, som börjat jobba hos familjen 1813, genast efter skriftskolan. Det kvinnliga tjänstefolket spelade en viktig roll i familjen, eftersom moderns fostran av sonen Janne avbrutits då han var åtta år.

I Alahärmä mottogs familjen Snellman som nytt herrskap, trots att de till skillnad från de föregående hemmansinnehavarna inte var adliga. Kapten Snellman hade redan 1816 köpt hemmanet Palo av änkefriherrinnan Birgitta Stromberg. Gården var vackert belägen vid Lappo å. Huvudbyggnaden var rymlig eftersom den uppförts för en ståndspersonsfamilj. I åbranten fanns dessutom en trädgård. Med fadern flyttade tre av barnen: tioåriga Carl August, åttaåriga Maria Emilia och sexåriga Anna Christina. Snellman gick i skola i Uleåborg men var skriven i Alahärmä fram till 1822, då han flyttade till Åbo. I trakten var han känd som Janne från Palo.⁸⁸

Sekterism i Böhmes anda var inte något ovanligt fenomen i Österbotten.⁸⁹ En mystikerrörelse hade uppstått i landskapet vid slutet av 1700-talet och pågick ända till mitten av 1800-talet. Rörelsen hade spirat i Vasatrakten och spred sig därifrån till mellersta Österbotten, med Lillkyro som centrum. Böhmes skrifter spreds från Södermalm i Stockholm till Finland genom familjen Snellmans granne, Anders Collin.⁹⁰ Utmärkande för mystikerrörelsen var att lekmän översatte litteratur, till exempel förbjudna teosofiska och radikalpietistiska verk, och spred dem som handskrivna kopior. Rörelsens religiösa syn avvek från tidens kyrkliga kristlighet, som ansågs innehållslös och andefattig.⁹¹

En artikel av Snellman 30 år senare visar att han kommit i kontakt med mystikerrörelsen. År 1856 kommenterade Snellman i *Litteraturblad* J.O.I. Ranckens uppsats om de andliga rörelserna i Österbotten.

Snellman var imponerad av folkets gärningar inom mystikerrörelsen i hemlandskapet. Han ansåg att rörelsen var ”Högst märklig [...] såsom ett bland de mest framstående bevis på, huru mycket som rör sig på djupet, hos den stora massan, hvarom ministrar och biskopar lika litet som filosofin drömmar”.⁹²

Böhmes läror vann genklang bland österbottningarna, som oroades av samma känsla som tänkaren själv: ”Min själ törster efter Gud, efter den lefvande Gud” (Psaltaren 42:3). Ivern att kopiera Böhmes verk kan vara svår att förstå, eftersom hans texter inte är särskilt lättillgängliga. Framställningen är inte logisk, språket är för djärt och formuleringarna är dunkla. Det viktigaste var dock att folket fann vad det sökte. Även om Böhme var en anhängare av den lutherska kyrkan, en flitig kyrkobesökare och bedjare som hedrade sakramenten drog han sig inte för att skarpt kritisera såväl läran och kyrkan som stelnat i sina yttre former som dess döda präster och döda tro. Han ansåg att det kyrkliga livet inte avspeglade kristlighet. I sin entusiasm gick Böhmes lärjungar till en början till överdrift då de i slutet av 1600-talet gjorde honom till en avgud. Tack vare Anders Collin blev detta inte fallet i Finland. Här uppstod inte heller någon sekterism eftersom Collin uppmanade till yttre anpassning till kyrkans krav, till gudstjänsten och till sakramenten. Till följd av tidigare erfarenheter var man försiktig – även av rädsla för konventikelplakatet. Collin varnade sina finska vänner också för de övriga rörelserna: herrnhutarna, swedenborgianerna, Anna Rogel, Wallenberg, den savolaxiska väckelsen och Fredrik Gabriel Hedbergs åsikter.⁹³

Catharina Ahla brydde sig tydligen inte om Collins varningar eftersom hon också finns omtalad som wallenbergare,⁹⁴ vilket i praktiken torde ha avsett mystiker i allmänhet. Sambandet skulle i och för sig inte ha varit långsökt eftersom Jaakko Wallenberg, som var född i Lappo, blev känd som religiös ledare uttryckligen i Ahlas hemsocken Kauhava. Wallenberg förhöll sig avvisande till gudstjänsten och nattvarden och ansåg att Luther förvrängt apostlarnas läror. Han hävdade att Gud blivit besviken på Jesus och upphävt dennes befogenheter samt skickat Wallenberg i sitt ställe för att upplysa och rädda mänskligheten. Rättesnöret för hans lära var en handskrivna klumpig översättning av Böhmes *Psychologia vera*, som han påstod sig ha fått i Stockholm. Wallenbergs förklaringar var till och med mer högtflygande än Böhmes, och han lärde sig aldrig svenska eller latin.⁹⁵

Snellmans styvmor kunde inte ha någon direkt erfarenhet av den wallenbergianism som spirade i Kauhava, eftersom hon föddes samma år som Wallenberg inledde sin verksamhet där. Hon bodde sedermera i Rautalampi nära Suonenjoki och i Kauhava, där wallenbergianismen levde vidare under lärjungarnas ledning. Senast i samband med flytten till Gamlakarleby kom hon i kontakt med de mystiker som vägledades av Collin. Mötet mellan den swedenborgianske husbonden och böhmeska hushållerskan i Gamlakarleby är intressant, och ännu intressantare är det äktenskap som uppstod. Senast i Alahärmä kom Snellmans far via sin hustru i direkt kontakt med mystikerkretsarna i Österbotten. Man kan fråga sig vem han i själva verket följde: Swedenborg eller Böhme? Faderns swedenborgianism var i många avseenden relativ, eftersom han också var öppen för markeringar i Böhmes anda. Det var fråga om tankegångar som stödde sig på Schelling – Snellmans far lovordade ofta sin hustrus insikter i Schellings filosofi.⁹⁶

I det av mysticism präglade barndomshemmet kom Snellman redan vid tio års ålder i kontakt med starka andliga impulser som formade hans känsliga och mottagliga barnasinne. Grunden hade lagts av den fromma atmosfär som hans egen mor skapat i hemmet, där hon ledde andaktsstunderna och ackompanjerade psalmsången på fortepiano. Längre fram i livet, som familjefar, satte han stort värde på detta arv efter sin mor, och ansåg att den religiösa fostran hade stor betydelse för karaktärsutvecklingen.⁹⁷

Med tanke på sitt liv som helhet upplevde Snellman förlusten av modern som tragisk även i andligt hänseende. I verket *Läran om staten* konstaterar han att fostran av barnen av nödtvång blir bristfällig efter en mors död. Senare i sina skoltal i Kuopio på 1840-talet framhöll han: ”Hvad som inplantades i barnets späda själ, det utplånas icke. [...] Icke blott för ditt barn verkade du således, du kärleksfulle fader, du ömma moder! – Du verkade för menskligheten. – Man säger: familjen är qvinnans verld; men man glömmer att tillägga: familjen är roten för en nations lif, och nationerna verka omedelbart för menskligheten.”⁹⁸ Det andliga arvet efter modern, faderns swedenborgianism och styvmoderns av Böhme präglade religiositet utgjorde en krävande utgångspunkt för begreppsbildning och mognad hos Snellman.

Skolgång och omvårdnad hos fastern i Uleåborg

Med tiden fick lekarna ge vika och Snellman fick under faderns ledning lära sig läsa, skriva och räkna. De första stegen hade tagits redan i kyrkskolan i Stockholm. De nya färdigheterna bedömdes med jämna mellanrum vid läsförhör, till exempel i Gamlakarleby 1813 och 1815. Förhören inleddes med psalmsång och bön på knä i kyrkan. Efter pastorns tal följde det egentliga förhöret. Medan de vuxna förhördes i kyrkan om innehållet i katekesen granskades barnens färdigheter i innantill- och utantillläsning i sakristian. Efter förhöret meddelade prästen vilka framsteg barnen gjort; de skickliga blev uppmuntrade och de lata varnade.⁹⁹ Enligt anteckningarna i kommunionboken var Snellmans färdigheter uppmuntrande. För läsningens del antecknades godkända insikter i ABC-boken, Luthers katekes, hustavlan, frågorna och Davids psalmer. Av anteckningarna framgick också att han blivit vaccinerad mot smittkoppor.¹⁰⁰

I Gamlakarleby hade pedagogin svarat för elementarundervisningen sedan 1600-talet, och de närmaste skolorna som förberedde eleverna för universitetet fanns i Uleåborg och Vasa.¹⁰¹ Eftersom Snellman var mer begåvad än sina bröder var han aldrig officiellt inskriven i pedagogin.¹⁰² Medan den äldre brodern Christian Gerhard och den yngre brodern Carl August stannade kvar i skolan i Gamlakarleby, skickades Snellman 1816 till trivialskolan i Uleåborg. Fadern hade gått i samma skola 1790–1796. Den latinska benämningen trivialskola syftar på en kombination av de tre läroämnena som under medeltiden ansågs utgöra grunden för undervisningen: grammatik, retorik och dialektik (konsten att debattera). Snellman inledde sina studier i en välrenommerad skola, som närmast kunde karakteriseras som en stormannafabrik. Poeten och biskopen Frans Michael Franzén (1785), nationalskalden Johan Ludvig Runeberg (1812–1814) samt diktaren och fysikern Johan Jakob Nervander (1816) hörde till dem som dimitterats från skolan före Snellman.¹⁰³ Etnografen och språkvetaren Matthias Alexander Castrén (1825–1830) och författaren samt historikern Zacharias Topelius (1829–1832) gick senare i samma skola.¹⁰⁴

Åren 1816–1822 bodde Snellman hos sin faster Anna Jacobina och hennes man, färgarmästaren Elias Piponius, och uppfattades som en familjemedlem.¹⁰⁵ Piponiuska gården, ett envåningshus, stod vid Storgatan 5, i närheten av kyrkan.¹⁰⁶ Barnaskaran i huset bestod av Piponius fyra barn Elias, Henrik Gabriel, Maria (sedermera Lönnrot) och Jaco-

bina (sedermera Holm) samt fyra brorsöner till Anna Jacobina, varav Snellman var en.¹⁰⁷

För Snellman var fastern en verklig modersgestalt. Som 10–16-åring fick han i ett viktigt skede av livet njuta av den anda i hemmet som den begåvade och energiska fastern skapade. Den var ett viktigt kapital för ett barn som blivit moderlöst i unga år. Det var snarare fastern än den egna fadern som förde vidare den andliga atmosfär som hade präglat farföräldrarnas hem. Snellman hade aldrig träffat sin farfar Gerhard Snellman, eftersom denne avlidit två år innan han föddes. Sin religiositet hade fastern fått via sin far, vars ögonsten hon varit. Ungdomsårens munterhet övergick med tiden i allvar då hon deltog i de sjukbesök som hennes far gjorde för att trösta döende. Under sina studieår i Stockholm gick fastern till exempel inte i kyrkan, eftersom där inte fanns en enda präst som predikade på samma sätt som hennes far. Även om det andliga livet i Stockholm var dött fann fastern tröst i Johann Arndts verk *Paradies-Gärtlein* ("Paradislustgård") som hon fått av sin far.¹⁰⁸

Fastern tolererade inte någon vidskeplighet, mörkerrädsla eller motsvarande hos sina barn. Hon ansåg att den som trodde på Gud inte hade någonting att vara rädd för.¹⁰⁹ På grund av sitt levnadssätt som byggde på Bibelns förkunnelse blev fastern slutligen instämd till rådstugurätten för otillåtna bönemöten. Målet förföll sedan rättegångshandlingarna förstörts i Uleåborgs brand 1822. Efter branden besvärade stadens ledning inte längre dem som samlades till bönemöten i de arbetarbostäder i stadens utkanter som undgått elden. Mötena blev ännu viktigare än förr eftersom stadens kyrka brunnit. Fastern deltog i bönemötena tillsammans med sin svärmor.¹¹⁰

Respekten och förtroendet mellan Snellman och fastern växte ömsesidigt, trots att den egensinnige brorsonen inte var lätt att ta hand om. På grund av sitt hetsiga temperament kom han ständigt i delo med sina kamrater. Han krävde till exempel lydnad mot dem som det gällde att lyda. Motanklagelser bemötte han med frågan om de sett honom visa olydnad mot sin faster. Mest ansträngande för fastern var Snellmans omätliga vetgirighet som gjorde att han oupphörligt bad henne förklara olika ting. Fasterns tålmod och ständiga omsorg väckte gränslös tillgivenhet hos gossen: Snellman svor att han för fastern hade varit beredd att stå på glödande kol. Ännu i vuxen ålder talade han ömt om sin "stora morsgumma". Trots att fastern måste vara sträng mot Snellman för att hålla honom i styr, såg hon också hans begåvning. "Om du blir bra, så

blir du en mycket duglig karl, men i motsatt fall blir du en riktig bof, ty icke blir du någon medelmätta.”¹¹¹

Snellman hade varit omgiven av andliga rörelser redan i Stockholm och Gamlakarleby, men Uleåborg var en ort som var särskilt känslig för olika andliga strömningar. Det mångsidiga församlingslivet i staden leddes av kyrkoherde Henrik Wegelius. Många kända Uleåborgsbor hade fått sin religiositet i arv från barndomshemmet.

Det sägs sålunda till exempel om diktaren Franzén att hans studier i filosofi inte kunde rubba den kristliga livsåskådning som han fått i sitt barndomshem.¹¹² Moderns roll framstår som särskilt viktig; hon var ett värdefullt stöd för Franzén och sporrade honom på vägen mot parnassens höjder och kyrkans altare.¹¹³ Under Snellmans barndom kom den kära fastern i Uleåborg att spela en motsvarande roll. Fasterns insats för Snellmans andliga utveckling kan jämföras med flera kända europeiska tänkares såsom Kants, Johann Wolfgang von Goethes, bröderna Wilhelm och Alexander von Humboldts, Johann Gottfried von Herders, Friedrich von Schillers, Friedrich Hegels eller Leopold von Rankes modersrelation. De hade alla vuxit upp i fromma pietisthem och blivit mycket varmt omhändertagna i sin barndom. Även om få av dessa tyska stormän var pietister i vuxen ålder, hade deras bakgrund kraftigt bidragit till att staka ut den bana de valt.¹¹⁴

Enligt till exempel Kant var den omvårdnad han fick av sin mor, som företrädde den königsbergska pietismen, rik i andligt hänseende och mycket varm trots den materiella fattigdomen: ”Min mor var en rättvis kvinna och öm moder, som ledde sina barn genom religiös undervisning och goda exempel till gudsfruktan [...] hon väckte och vidgade mina begrepp, och hennes lärdomar har gjort ett bestående intryck i mitt liv.”¹¹⁵ På samma sätt accentueras betydelsen av faster Jacobinas moderliga omsorg om Snellmans andliga tillväxt, utan att för den skull glömma faderns eller styvmoderns roll. Det kunskapskapital som skapades på denna andliga grund utökades under skolåren och började bära frukt vid universitetet.

Skolan i Uleåborg ökar kunskapstörsten

Snellmans skolstad hade flerhundraåriga traditioner. Den pedagogi som inrättades i Uleåborg 1611 med tanke på elementarundervisningen hade omvandlats till en trivialskola för att tillfredsställa behovet av under-

visning i hela norra Finland.¹¹⁶ Den 22 februari 1816 skrevs Snellman in som elev vid trivialskolan på *collega inferior*-klassen, där han blev antagen på rekommendation av kyrkoherden eller någon annan betrodd person. Snellman gick i trivialskolan i sju år och skolgången innebar intensivt arbete med krävande läroämnen. Vid tiden för Snellmans skolgång var den nästan sekelgamla svenska skolordningen från ortodoxins tid fortfarande i kraft, i samma anda som präglat 1649 års skolordning. Tyngdpunkten i undervisningen låg följaktligen på teologi och biblisk historia, grekiska och latin samt geografi och historia. Målet var att skolorna nästan uteslutande skulle dimittera blivande präster, men tidens bildningsideal gav skolorna en latinsk-teologisk prägel. Inte bara präster utan också civilämbetsmän ägnade sig åt teologi, och latin användes också av världens statsmän.¹¹⁷

Först i och med pietismen och upplysningen började undervisningens skuggsidor framträda. Pietismen ville fostra barnen till verkliga kristna genom att påverka deras hjärtan. Upplysningen åter ville utbilda dem till dygdiga och dugliga medborgare genom att utveckla deras intellekt och på detta sätt skydda dem mot vidskepelse och fördomar. Den tyska pietisten August Hermann Franckes och den engelska upplysningsmannen John Lockes tankar kan skönjas i skolordningen av år 1724, men religionsundervisningen påverkades inte.

Även under Snellmans skoltid bidrog den renlärliga dogmatismen till att större vikt fästes vid orden än vid innehållet. I Sverige fick teologin en mer anspråkslös roll till följd av nyhumanismen först i början av 1800-talet. Detta skedde genom skolordningen av år 1807 som dock inte hann tas i bruk i Finland innan landet anslöts till Ryssland.¹¹⁸ Den första skolordningen under ryska tiden togs i bruk först 1843; genom principen ”något för envar” upplöstes den gamla latinskolans struktur som dittills skyddats av skolordningen av år 1724.¹¹⁹

Under Snellmans skoltid följde undervisningen inte bokstavligt 1724 års skolordning. Skillnaderna var stora, inte bara i valet av skolböcker utan också i fråga om läroämnen. Till exempel i Uleåborg undervisade man i hebreiska, tyska och franska trots att dessa ämnen inte officiellt ingick i trivialskolornas lärokrav.

Trots att det alltmer utbredda stödet för pietismen tydligt avspeglades i Snellmans skolgång yppade sig upplysningstidens renlärlighet i flera sammanhang. I synnerhet läroböckerna i religion förnyades sällan, eftersom kyrkan förhöll sig restriktivt till reformer och tidens strömningar.¹²⁰

Den långsamma förändringstakten och kontinuiteten i tidsandan framgår väl av att Snellman i Uleåborgs trivialskola läste samma läroböcker från kung Fredrik I:s tid som fadern Christian Henrik (f. 1777), farfadern Gerhard Snellman (f. 1748) och dennes far Gerhard Snellman (f. 1724) hade läst.

Snellmans lärare var uteslutande präster.¹²¹ Biskoparna och domkapitlet tillsatte lärarna, och deras tjänsteutövning övervakades av kyrkoherdarna. Som kompetenskrav angavs högsta vitsord i de ämnen som lärartjänsten krävde. Därtill förutsattes erfarenhet av undervisning, fogligt sinne och bevis på gudaktigt, nyktert och balanserat uppträdande. Den som ansökte om en tjänst skulle också ge prov på sin undervisningsförmåga inför domkapitlet. Redan i de tidigaste skolordningarna hade föredömliga levnadsvanor, tillräckliga kunskaper i det ämne som skulle läras ut och lämplig karaktär nämnts som förutsättningar för läraryrket.¹²² Snellmans första lärare tycks inte ha uppfyllt dessa kriterier. Snellman berättar själv att J. S. Krantz disciplin innebar endast gråt och tandagnisslan. Läraren fick slutligen en varning och avgick efter två år.

Läsåren 1816–1817 och 1818–1819 undervisades Snellman av Simon Wilhelm Appelgren, som sedermera blev rektor för skolan 1825 och kyrkoherde i Gamlakarleby 1838. Han var enligt Snellman en stilig och lång men också munter och lekfull man. Det var dock smärtsamt att bli föremål för hans uppmärksamhet den gången klassen fick för sig att tillsammans hålla dörren stängd när Appelgren försökte stiga in. Det gjorde ett stort intryck på eleverna att läraren med en enda handrörelse öppnade dörren och fällde hela den skara elever som lutat sig mot dörren. Följden blev att Appelgren gav de inblandade ett kok stryk för brisande disciplin, medan de yngsta eleverna fick titta på. Senare, 1831–1834 och 1836–1837, redigerade Appelgren i Uleåborg *Oulun Wiikko-Sanomia*, som var landets tredje finskspråkiga tidning. I sina artiklar använde han sig skickligt av Uleåborgsdialekt.¹²³

Läsåren 1817–1818, 1819–1820 och 1820–1821 erhöll Snellman undervisning av Karl Jakob Frosterus, som sedermera blev kyrkoherde i Muhos. Han var en sträng lärare som inte sparade på riset, men enligt Snellmans minnesbilder var han en from och i grunden godhjärtad man. Även denna lärare utsattes för många pojkestreck, såsom till exempel den gången då ljussaxen blev kryddad med krutsmulor. Trots att Frosterus undervisningsmetoder inte var exemplariska var det enligt Snellman uttryckligen under hans ledning som de mest ingående kunskaperna

uppnåddes. Frosterus och Appelgren hörde till samma prästsläkt: Frosterus far och Appelgrens mor var kusiner och själva var de följaktligen sysslingar. Snellman stod senare i tät kontakt med släkten Frosterus.

Under sitt sista läsår 1821–1822 undervisades Snellman av skolans rektor Johan Höckert, som sedermera blev kyrkoherde i Jakobstad. Han var ”en för Uleåborg ovanligt fin världsman” som kunde upprätthålla disciplin utan att ta till åga. Med blotta blicken behärskade han hela klassen som satt stilla och tyst som muren. Han uppträdde som på en scen och njöt av den respekt som tystnaden medförde. Höckerts lektioner kunde också vara roliga: han talade mycket och muntert och läxförhören kunde bli en bisak.¹²⁴ Han var känd för sitt förråd av franskspråkiga anekdoter och gav på onsdagseftermiddagarna frivilliga lektioner i franska, som ingen vågade utbli ifrån.

I sina hägkomster från sin gamla skola betonade Snellman att lärarna känt ansvar för sina elever vars anhöriga vanligtvis bodde på flera hundra kilometers avstånd. Kontakten med familjen ersattes av ett nära förhållande mellan lärare och elever och den dagliga kontakten under flera år ledde till att man ömsesidigt fäste sig vid varandra. Av denna orsak upplevdes lärarens missnöje som särskilt ledsamt, liksom också kamraternas ogillande. I lärarens missnöje kunde man även ”läsa en skymt af ’också du, min Brutus!’”¹²⁵

Under Snellmans tid gick skolgången i huvudsak ut på utantilläsning och repetition. Utgångspunkten var att ungdomen skulle börja med att lära sig språk och andra minnesbaserade skolämnen, medan minnet ännu var gott. På så sätt beredde man väg för ämnen som krävde mer utvecklad omdömesförmåga. Utantilläsningen underlättades av den så kallade kateketiska metoden i läroböckerna, vilket innebar att texten utformats som frågor och svar. För att göra det lättare att minnas användes också versmått. En nackdel var förstås att eleverna inte kunde besvara samma frågor ifall de ställdes på ett annat sätt. Följden av utantilläsning utan förståelse blev att universiteten klagade över att skolorna levererade dåligt utbildade elever.¹²⁶

Trots de långa dagarna i trivialskolan blev det även fritid över för Snellman. På första klassen kunde han läsa största delen av läxorna i skolan medan de övriga eleverna blev förhörda. På andra klassen var hälften av tiden reserverad för läxläsning och skrivning och på de högre klasserna fanns det ännu mera tid över för annat. För Snellman blev läxorna ingen börda och han kom inte heller senare ihåg att någon

annan skulle ha upplevt dem som betungande. Läxläsningen hade inte ansträngt synen så att han skulle ha behövt glasögon. Snellman ansåg det klokt att flera nya läroämnen sparades till de högre klasserna. En äldre elev blev inte lika förvirrad av mångfalden av läroämnen och lärde sig på en månad vad en yngre pluggade under ett helt år. Snellman såg det dock som en brist att skolan inte undervisade i modersmålet.

De krävande teologistudierna skulle ha fördystrat den inte ens 15-åriga gossens liv ifall de inte uppvägs av lek i lämplig mängd. De många lediga timmarna under skoldagen möjliggjorde till exempel fågelfångst under de första vårdagarna. Då slog fällorna igen om dussintals snösparvar, domherrar, taltrastar och hämplingar. En del av fåglarna hamnade i bur och resten släpptes. När snön smultit började man slå boll varje ledig stund eller tälja sälppipor och käppar. Vid varmare väder var det dags att bada och göra utflykter till de närliggande holmarna, där man kunde bygga vattenkvarnar och sjösätta barkbåtar. På hösten plockade ynglingarna lingon och med vintern kom kalkarna och skidorna samt skridskoåkning på den frusna älven.

I skolan hade naturvetenskaperna helt kommit på undantag, men Snellman intresserade sig för dem på egen hand. Med hjälp av Samuel Liljeblds *Utkast till en svensk flora* (1816) lyckades han få ihop en vacker samling inhemska växter. Sven Nilssons *Skandinavisk fauna. I. Däggande djuren* (1820) var intressant läsning, även om uppgifterna om djurens storlek som stod i tum inte alltid öppnade sig för Snellman. Han försökte också med hjälp av den schweiziska matematikern Leonhard Eulers verk *Bref till en tysk prinsessa, i åtskilliga fysiska och filosofiska ämnen* bygga en vulkan av järnfilspån och svavel, men lyckades inte spränga den. Även geologin fascinerade Snellman redan under skolåren.

På de högre klasserna ersattes lekarna alltmer av god litteratur. Snellman läste Bibeln, *Kristens resa* och *Kvinnospegeln*. Historieundervisningen i skolan var bristfällig och han bättrade på sina kunskaper genom läsning av Dippoldts historiska föreläsningar, Jöns Erik Angelins handbok i historia för kvinnor samt krönikor och reseskildringar från 1700-talet. I sina skolminnen har Snellman noggrant redogjort för hur han inhämtade information under fritiden, eftersom han ville betona att hans gamla skola lämnade själen öppen och mottaglig för studier *con amore*. Vetandets värld var i skolgossens ögon så stor och okänd och han upplevde att han visste så litet. Allt var nytt och fascinerande och han ville veta mer.

Den stridslystne och häftige Snellman var inte någon lätt kamrat, eftersom han hade en vass tunga och lust att retas. Trots de många grälen visade han redan vid unga år prov på en orubblig rättskänsla och vilja att ställa upp för de svaga och förtryckta. Med tilltagande ålder började kamratkretsens verksamhet anta en allt allvarligare prägel. Varje lördag samlades till exempel ett sällskap som bötfällde sina medlemmar för grova ord och svordomar mot kamraterna. Med de insamlade pengarna köpte de franskt vitt vin som de avnjöt med kringlor vid valborg. I övriga sammanhang förekom alkohol knappt alls. Av punschdrickandet hos en äldre skolkamrat en gång under höstterminen 1821 hade Snellman enbart obehagliga minnen. Enligt Snellman var de med undantag av detta snedsteg präktiga gossar ända till skolgångens slut.

Under tiden i Uleåborg lärde sig Snellman att använda finska, eftersom det i praktiken var ståndspersonernas umgängesspråk i staden. Officiellt betraktades finskan som ett ruralt språk som lämpade sig bara för de lägre samhällsskikten. Undervisningen i skolan gavs på svenska och Snellman tyckte synd om de enstaka bondsöner som med sitt ordförråd på knappt 50 ord tidvis hade svårt att hänga med. Till exempel i Björneborgs trivialskola tog man 1760 till karbasen för att få eleverna att upphöra med ovanan att tala finska. Under skolåren lärde sig Snellman finska också hos sin faster i Frantsila. I Gamlakarleby och Härmä hade han regelbundet haft att göra med den finskspråkiga bondebefolkningen och tjänstefolket. Snellman fick hjälp med finskan i synnerhet av skolkamraterna Carl Niclas Keckman, Samuel Gustaf Bergh och Claes Johan Kemell, vilka senare kom att höra till den finskspråkiga litteraturens pionjärer.¹²⁷

Under ferierna kunde Snellman vidga sina erfarenheter. Några ferier tillbringade han i Frantsila hos sin fars äldsta syster Elisabet Magdalena och hennes man Carl Georg Montgomery. Fasterns man hörde till veteranerna från finska kriget, och Snellman fick njuta av många intressanta stunder då den gamla fanjunkaren redogjorde för sina krigsminnen. Snellman mindes senare dessa erfarenheter: ”Vi i vår ungdom och vår studenttid visste också intet, kan jag säga, af politiken. Vi lefde dock nära stora händelser i vårt eget land. Äfven jag växte upp på de platser, der den finska hären gått fram, nära de platser der den stridit.”¹²⁸

Snellman hann inte tillbringa många somrar i Gamlakarleby, eftersom familjen flyttade därifrån till Palo hemman i Alahärmä 1820. Jannes hemkomst hälsades alltid med glädje. Han hade vuxit till sig och blivit en förträfflig diskussionspartner för sin far. Syskonen flockades ivrigt

kring sin storebror som utan att tröttna berättade om naturens under och spännande historiska hjältar. Utomhus hittade brodern också på de mest medryckande lekar. Ungdomen vistades gärna i bersåerna i den vackra trädgården som sluttade mot Lappo å.

Snellman trivdes för det mesta i böckernas värld, men även unga damers sällskap började intressera honom alltmer. Till en början trivdes han väl i den två år äldre grannen Henrietta Strombergs sällskap. Flickan var liksom sin mor ett särskilt känsligt medium och hade i en dröm sett Janne räcka henne sin hand där ett adelsvapen avtecknat sig. Sin första kärlek i egentlig mening upplevde Snellman i och med förälskelsen i sin styvmors unga, begåvade och vackra syster Anna Ahla, som var fem år äldre än han. Av sin morbror pastor Uppman hade hon fått en god uppfostran med kunskaper på hög nivå. De unga blev förälskade och förlovade sig i hemlighet.¹²⁹ Det är inte känt hur allvarliga deras avsikter att ingå äktenskap var, men rent juridiskt hade detta varit möjligt eftersom Snellman samma sommar i augusti 1822 blivit konfirmerad i Alahärmä kyrka.

Uleåborgs brand avslutar skolgången

För eleverna vid trivialskolan var de krävande läroämnena en förenande erfarenhet och det plågsamma pluggandet bara fördjupade kamratskapet. Eleverna var indelade i läxlag enligt kunskapsnivå. På en och samma klass kunde det finnas flera lag: *seniores*, *juniores*, *inferiores* och *infimi*. De längre hunna eleverna kunde flera gånger per år flytta från ett lag till ett annat. Eftersom en klass hade 15–37 elever lärde Snellman under sju års tid känna 62 skolkamrater. Med somliga av dem tillbringade han bara ett år på samma klass. Apologistklassen, där läroämnen lästes utan sikte på universitetsstudier, var på sätt och vis en parallellklass som vid elevflyttningarna kom rätt litet i kontakt med latinklasserna. I vissa skolor överfördes de elever som inte visade fallenhet för den lärda banan till apologistklassen.¹³⁰

Även om biskop Tengström kritiserade privatundervisningen för att vara illa skött hade åtminstone Snellman fått undervisning på mycket hög nivå. Att inleda skolgången och avancera från en klass till en annan beredde honom inga svårigheter. Att avlägga etymologiklassen tog i regel ett till två år, men för Snellman knappt ett halvår. Å andra sidan tillbringade Snellman tre år på syntaxkursen som de snabbaste klarade av på ett

år. Konrektorns klass tog vanligen tre till fyra år i anspråk och två år var absolut minimum, vilket också var den tid som det tog för Snellman att avlägga den. På rektorns klass, som var den sista, tillbringades i regel två år, men Snellman klarade av den på ett. För en del av eleverna kunde det dock räcka tre till fem år att inhämta samma kunskap.¹³¹

Snellman hade 23 skolkamrater som han delade klass med i minst fyra år. Endast en av dem, Gustaf Wilhelm Appelgren, gick under alla sju år på samma klass som Snellman, men han hade inlett sin skolgång tre år tidigare. Eleverna var inte nödvändigtvis på samma klass flera år i rad eftersom studierna kunde framskrida i olika takt. Efter ett mellanår kunde dock samma gossar vara på samma klass igen. Den viktigaste gruppen för Snellman bestod av de elva gossar som under de sista fyra åren gick på samma klasser och som således blev färdiga vid samma tid. Av dem hade endast sex börjat skolan samtidigt som Snellman.

Elevernas framsteg bedömdes vid en årlig examen som alltid inföll före sommarferierna. Enligt domkapitlets cirkulär från 1804 skulle rektorerna med tanke på inspektorn göra upp en elevförteckning med anteckningar om elevernas framsteg och de läroböcker som använts. Ett protokoll upprättades över avlagd examen och sändes till domkapitlet för bedömning. När examina var över och förhandlingar förts med lärarna, meddelade domkapitlet om förflyttningar från en klass till en annan och utdelade djäknepenningar.¹³² Anteckningarna i protokollet gör det möjligt att bedöma elevernas begåvning, flit och uppförande. För Snellmans del var anteckningen om begåvning varje år ”läraktig”, det vill säga varken ”snabb” eller ”långsam”; för flitens del antecknades ”läraktig” – varken ”flitig” eller ”likgiltig”, och för uppförandets del ”välartad” – inte ”ombytlig” eller ”vanartad”. För hans del finns ingen anteckning om djäknepenningar, vilka var ett slags studiestöd.

Sjökaptenssonen Snellmans sociala bakgrund avvek klart från de övriga elevernas, som vanligen var söner till civilämbetsmän. Nio av klasskamraterna var söner till landssekreterare, länsmän eller lantmätare, sex var söner till köpmän, tre var prästsöner, två var söner till hantverkare och därtill kom en soldatson och en hemmansägare. Studierna främjade i någon mån ståndscirkulationen i och med att sönerna inte längre gick i sina fäders fotspår. Fjorton av Snellmans klasskamrater blev präster, tre blev lantmätare, två blev borgmästare och en blev provinsialläkare. Två prästsöner blev präster och en lantmätarson lantmätare. I denna skara av skolkamrater knöt Snellman

livslånga kontakter som han även upprätthöll. Flera av dem var företrädare för kända finländska kultursläkter såsom Ingman, Frosterus och Topelius. Snellman var dock den enda som kom att avancera påfallande långt.¹³³

Snellmans och hans kamraters skolår avslutades på ett dramatiskt sätt den 23 maj 1822 då Uleåborgs stad förstördes i en brand. Tidningen *Turun Wiikko-Sanomat* rapporterade:

Vidpass klockan tre på torsdagsmorgonen den gångna veckan blev Uleåborgs invånare plötsligt väckta av Kyrkklockors klang. Elden hade kommit lös i Tryckare eller Färgare Papes hus i norra ändan av staden och innan man hann göra något åt elden stod det närbelägna Rådhuset redan i ljusan låga. Därifrån kastade vinden glödstycken på avlidne Köpman Melins Änkefrus hus mitt i staden med den påföljd att det började brinna. Inom nio timmar hade hela staden brunnit ner, med undantag av Räntmästare Enboms hus och de några husen mellan detta hus och Limingotullen samt ett par tre hus vid Strandgatan.¹³⁴

Elden spred sig snabbt och ödelade 350 hus – endast 65 förskonades. De sängbundna patienterna i länslasarettet blev lågornas rov, och de män som slagit larm om elden hann inte ta sig ut ur kyrktornet utan brann inne. Stadens största vattenspruta måste också prisges åt elden. Branden kunde iakttas på 40 sjömils avstånd från fartyg som ankrat på fjärden i Bottenviken. Det fanns flera orsaker till att elden spred sig så snabbt: porten till färgarmästare Papes gård var låst; stadens brunnar hade sinat på grund av den torra sommaren; brandslangarna av läder stockades av det smutsiga strandvattnet och sprack eftersom de inte använts på länge; de trånga och gropiga gatorna gjorde det svårt att ta sig fram och den våldsamma hettan fick grannhusen att fatta eld.¹³⁵

Mitt i all förvirring visade Snellman prov på rådighet. Elias Piponius gav sig genast iväg med sitt husfolk för att släcka det Papeska huset vid torget, utan en tanke på sitt eget hus. Snellman var en av de första som återvände, medveten om att den sjuka fastern blivit kvar i huset. När vinden vände fattade de Piponiuska uthusen eld. Piponius som återvänt hade redan resignerat och funnit sig i egendomsförlusten, men Snellman bad en kvinna som stod på gatan om hjälp och började tillsammans med henne bära saker till en källare, vars dörr därefter stängdes under hans ledning. På detta sätt kunde mycken egendom räddas, bland annat

Åren 1816–1822 gick Snellman i trivialskolan i Uleåborg och bodde hos sin faster Anna Jacobina Piponius. Snellmans skolgång avbröts i och med branden i Uleåborg den 23 maj 1822, och han fick sitt dimissionsbetyg utan att avlägga en

sedvanlig avgångsexamen. Senare var han tacksam för att skolan hade gett honom medborgarfärdigheter och väckt hans kunskapsörst.

Gezelii Bibel. Till sist bars fastern ut i sin säng och fördes ut ur staden, med tvååriga dottern Jacobina springande hack i häl.¹³⁶

Genom *Åbo Tidningar* blev Uleåborgsbornas nöd känd i hela landet. I början av juni 1822 skrev tidningen: ”Ack Gud, hwad wårt elende är rysligt! 4 000 huswilla menniskor wandra gråtande, de fleste hungrande och under arbetet sårade eller utmattade, om hwarannan, och nästan ingen kan hjälpa den andra.”¹³⁷ Efter branden sökte förtvivilade mödrar sina barn, gråtande barn sina föräldrar, makar varandra. Alla trängdes på de heta gatstenarna mellan de nedbrunna husen. Skaror av hemlösa irrade längs stränderna och utanför staden. Man sökte sig till saltmagasinen och riorna vilka undgått elden. Vid stranden hade man även lyckats rädda köpmännens strandbodas och spannmålmagasin, vilka skeppsfolk från redde hade skyddat.

Den första gudstjänsten efter branden hölls vid pingsten under bar himmel på en sandplan mellan de rykande ruinerna och begravningsplatsen. Den ålderstigne prosten Wegelius höll en känslsam predikan under högljudd gråt från åhörarnas sida. Den högtidliga gudstjänsten var till stor tröst för människorna. Efter gudstjänsten skrev Wegelius i tidningen: ”De jemra sig och fråga: hwar skole wi bo? hwad skole wi äta? och dessa frågor kunna ej till deras nöje beswaras, då misswexten och penningebristen dessutom så hårdt trycker hela Landet.”¹³⁸

Mitt i denna nöd infann sig Snellmans farbror Benjamin från Haukipudas i staden med två hästar för att föra sin systers familj i säkerhet. Han hade sett branden ända från sin hemsöcken. Piponius själv stannade kvar i staden, men resten av familjen fick rum i farbroderns klockarboställe. Gossarna inkvarterades i Nuhala, ett tillfälligt trädgårdsskjul som uppförts på gården. Trots förlusten av hemmet var sommaren 1822 enligt Uleåborgsfastern en underbar tid, eftersom brodern Benjamins hem väckte minnen av hennes egen barndom till liv: man sjöng och spelade andliga sånger och psalmer, läste goda böcker och var inte ständigt upptagen med världsliga ting. Snellman hjälpte sin faster på alla sätt och läste högt för henne.¹³⁹

Skolåren i Uleåborg var enligt Snellmans egna ord en fruktbar tid med tanke på hela livet. Skolan hade gett honom ökade medborgerliga färdigheter och försökt mätta det starka kunskapsbegär som var utmärkande för honom. Den hade också gett honom redskap för ett självständigt sökande efter kunskap och möjliggjort en utveckling av karaktären.¹⁴⁰ De nya färdigheterna prövades på allvar först vid Kej-

serliga Akademien i Åbo. Där klagade professorerna över att allt måste tas från början, eftersom studenterna till följd av den mekaniska utantilläsningen hade hunnit glömma bort vad de lärt sig eller inte lyckats tillägna sig kunskap.

*”Alla andar sträfva efter fullkomlighet. Alla – det gifves här /
irringar / förvillelser men intet enda undantag – alla sträfva
till ett tillstånd af den högsta fria yttring för sina krafter alla
äga den gemensamma driften att utvidga sin verksamhet, att
draga till sig att hos sig församla och göra till sin egendom,
alt hvad de anse som godt, förträffligt och / intagande /
retande. Åskådning af det sköna, sanna och förträffliga är
ett ögonblickligt tilegnande af dessa egenskaper.”*

”Idee”, SA I, s. 416

**INSIKTEN OM ETT
KALL VAKNAR VID
UNIVERSITETET**

- 1822 Skriver in sig vid Kejslerliga Akademien i Åbo den 5 oktober.
- 1823 Verkar som informator i Gamlakarleby från slutet av året till följande vår.
- 1826 Informator i Gamlakarleby.
- 1827 Närvarande vid akademien i Åbo för studier på filosofie kandidatexamen.
- 1828 Inleder studier vid universitetet i Helsingfors den 1 oktober.
- 1829 Informator i Vichtis.
- 1831 Avlägger filosofie kandidatexamen den 7 april.
- 1832 Promoveras till filosofie magister den 21 juni.
- 1833 Undervisar i latin vid Helsingfors lyceum till vårterminen 1836.
- 1834 Tillträder som tf. kurator för Österbottniska avdelningen.
- 1835 Försvarar docentavhandling i filosofi om det absoluta i Hegels system den 7 juni.
- Utnämns till docent i filosofi den 11 augusti.
- 1836 Disputerar på en avhandling om den historiska betydelsen i Leibniz filosofiska lära i juni.
- Publicerar sin första artikel ”Skrifter af P. D. A. Atterbom” i juli.
- 1837 *Försök till framställning af logiken* utges i Helsingfors i juli.
- 1838 ”Den akademiska frihetens sanna natur och väsende” vägras tryckstillstånd i januari.
- Avskedas från sin docentur på grund av tjänstefel, beviljas därefter tjänstledighet.
- 1839 Första häftet av *Spanska Flugan* utkommer i oktober.

Efterklanger av Åboromantiken

I oktober 1822 anlände Snellman till storfurstendömet Finlands tidigare huvudstad Åbo, för att avlägga studentexamen vid landets enda universitet. För en 16-årig yngling som tillbringat sin barndom i Stockholm och vant sig vid de vidare vyerna i Österbottens självständiga och ekonomiskt oberoende kuststäder innebar Åbo en främmande värld och en obekant kultur, där det akademiska från den svenska tiden förenades med det ryska väldets förvaltningsstrukturer.

Efter erövringen av Finland utsåg Ryssland Åbo till storfurstendömet huvudstad 1809. Staden hade sedan gammalt en obestridd ställning som landets första stad och inofficiella huvudstad. I en förordning av år 1636 förekommer till exempel formuleringen: ”våre huvudstäder Stockholm i Sverige och Åbo i Finland”. I Daniel Djurbergs lärobok i geografi från 1808 beskrevs Åbo som hela Finlands huvudstad.¹

Vid valet av huvudstad för storfurstendömet var det ur rysk synvinkel obestridligt att Ryssland under sitt tvåfrontsrig snabbast fått sina säkraste och mest tillförlitliga bundsförvanter i Åbo. Överbefälhavaren slog sig ner i staden med sin stab och inrättade ett civilkansli som övertog de funktioner vilka dittills ankommit på ämbetsverken i Stockholm.²

Åbobornas största källa till stolthet var regeringskanseljen (från 1816 senaten) som inledde sin verksamhet i oktober 1809. Något motsvarande hade man ingen tidigare erfarenhet av i Finland. Landets högsta förvaltningsinstitution bestod av ett ekonomiedepartement och ett justitiedepartement, och tjänsterna besattes till en början med rätt många Åbobor och andra tromän till ryssarna. Konseljen sammanträdde i gar-

varen Christoffer Richters ståtliga stenhus vid Aura å. Förvaltningsmyndigheterna verkade alltså i landets största lädergarveri, där även odören var utan like. Det berättas att generalguvernör Fabian von Steinheil och Richter brukade bjuda varandra på en pris snus innan sessionerna började.³ När det visade sig att ämbetsmannakåren vid konseljen inte klarade beredningen av den enorma mängd ärenden som hopade sig, inrättades i snabb takt flera centrala ämbetsverk i Åbo, enligt svensk förebild. I och med de nyinrättade tjänsterna såddes fröet till en ny finländsk elit i Åbo.⁴

Helsingfors upphöjdes till huvudstad den 12 mars 1812, vilket innebar att Snellman aldrig hann uppleva Åbo som huvudstad. Enligt samtiden hade ”ryska tiden” marscherat in i Helsingfors 1808 genom två portar då Sveaborg kapitulerade och Helsingfors brann. I Åbo var bitterheten stor, även om man inte visade det offentligt. Åbobornas enda hopp var att återuppbyggnaden av Helsingfors skulle dra ut på tiden och regeringen och ämbetsverken skulle få vänta på flyttningen så länge som möjligt.⁵

Flyttningshotet störde dock på inget sätt stämningen under kejsarbesöket i augusti 1812, då kejsar Alexander I mötte den svenske tronarvingen Karl Johan i Åbo. Under de förhandlingar som fördes i landshövdingens hus kom man överens om att bilda gemensam front mot Napoleon. De världshistoriska förhandlingarna fördes i regentkultens tecken, men under besöket framgick det dock tydligt att Åbo låg för nära Sverige. Då Karl Johan visade sig för folkmassan hördes ropet: ”Se der vår förlossare.” Däremot uppmärksammades inte den ryske kejsaren på motsvarande sätt.

Förvaltningsinstitutionerna i Åbo beordrades slutligen att flytta till det halvfärdiga Helsingfors före utgången av oktober 1819, det vill säga bara något år innan Snellman inledde sina universitetsstudier. Efter att herrarna ur den högre societeten och deras familjer lämnat Åbo lade sig en stor stillhet över staden.⁶

I Åbo blev Snellman snabbt förtrogen med det nyuppförda akademi-huset, där studenterna kom att se de första uttrycken för en ny politisk era. Huset hade börjat byggas redan 1802 och när ryssarna 1808 anlände till staden hade byggnadsarbetena framskridit så långt att de nya makt-havarna inte längre kunde påverka de arkitektoniska huvudlinjerna. Alexander I intresserade sig personligen för projektet. Han besökte det halvfärdiga huset 1809 och invigde det 1819.

Byggnadens exteriör utformades i enlighet med de ursprungliga planerna, men hänvisningarna i interiören till den svenska tiden omför-

mades för att bättre motsvara det nya politiska läget. Kejsarens byst placerades på en granitsockel i universitetets solennitetssal 1814, och två år senare avbildades han som guden Apollon i de bearbetade gipsreliefer som prydde salen. Vid invigningen av akademihuset 1819 fanns Alexander I förevigad i relief som en romersk imperator. Ändringsarbetena i interiören hade övervakats av universitetets vicekansler biskop Tengström och kansler Armfelt.⁷

Kejsaren hade visat sin generositet och väntade sig nu att forskningsivern skulle blomma upp vid akademien i Åbo, vilket dock inte blev fallet. Efter Porthans död 1804 rådde dvala och stillestånd i lärosalarna och laboratorierna. Den vetenskapliga letargin hade flera orsaker. Gustaf Mauritz Armfelt lade skulden på ”professorer utan seder, utan begrepp om samhällsplikter, medelmåttiga i kunskaper, revolutionärer till principer”. Åtskilliga lärares tid gick åt till administrativa uppgifter. Efter den ryska erövringen hade kontakterna med de svenska kollegerna brutits och den uppiggande konkurrensen upphört. Den isolering som bottnade i Napoleonkrigen och hemlandets nya politiska ställning kunde inte undgå att sätta sin prägel på lärosätet.⁸

Den slumrande tillvaron hade dock upphört innan Snellman inledde sina studier. Mitt i all osäkerhet och vantrivsel kom den unge docenten i historia Adolf Ivar Arwidsson att framstå som något av en vitamininjektion. Han krävde i såväl tal som skrift att finskan skulle erkännas som nationalspråk och önskade att den skulle införas som undervisningsspråk i skolor och vid universitetet. Arwidssons entusiasm och lidelsefulla yttranden appellerade kraftigt till ungdomen.⁹ Till entusiasmen bidrog också romantiken, den allmänneuropeiska kulturströmning som utgjorde en motkraft till upplysningen. Romantiken stod nära den tyska filosofen Friedrich von Schellings tänkande där konsten och poesin hade en central ställning. I stället för upplysningens kosmopolitism betonade romantiken vikten av förståelse och respekt för nationella särdrag. Med intresset för historia och folkdiktning följde en ökande uppskattning av nationell egenart och nationellt oberoende. Av de tankar som romantiken omhuldade fick uttryckligen nationalismen den största betydelsen för framtiden.¹⁰ Denna idéströmning föll i god jord i Åbo, där den rörelse som senare har kallats Åboromantiken hade som mål att skapa en ”finsk nation”. För att tydligt kunna ta avstånd från både Sverige och Ryssland ville Åboromantikerna definiera en egen nationell identitet och väcka samhället till medvetande

om dess existens. Den synligaste företrädaren för dessa strömningar var just Arwidsson.¹¹

Efter upplösningen av det litterära sällskapet Aura i Åbo blev tidskriften *Mnemosyne* en kanal för Arwidssons politiska verksamhet. Tidskriften fortsatte på den väg som utstakats av Åboromantiken och beredde väg för den nationella väckelsen. Många artiklar utkom också i *Åbo Morgonblad* som Arwidsson grundade 1821 för att få tillgång till ett mer förkunnande forum än *Mnemosyne*. *Åbo Morgonblad* var landets första politiska tidning med ett klart program.¹²

Snellman skrev in sig vid Kejsleriga Akademien i Åbo samtidigt med J. L. Runeberg och Elias Lönnrot i oktober 1822. Av ekonomiska skäl beslutade Snellman att studera till präst. Under studierna påverkades han dels av Åboromantikens kyrkokritik, dels av den teologiska och filosofiska dragkampen vid prästseminariet. J. J. Reinbergs litografi av Åbo från första hälften av 1800-talet.

Arwidssons program väckte ansenligt rabalder inom ledningen för akademien och den högsta ämbetsmannakåren.¹³ Arwidsson stod på sätt och vis med det ena benet i det förflutna och med det andra i framtiden. Historien var av central betydelse då det gällde att väcka det nationella själmedvetandet. ”Ett folk upplefver endast genom sin historia och sina fornminnen.”¹⁴ Enligt Arwidsson förverkligades framtiden i staten, som utgjorde det fundament inom vars ramar nationen kunde utvecklas. Han ansåg att finnarna vid Borgå lantdag fått ett statsväsen utan innehåll. Genom ett beslut i protokollet hade Finland, snarare än att vara en färdig stat, erhållit förutsättningar att utvecklas till en sådan. För Arwidsson gick folket före staten, eftersom det var först hegelianismen som började betona staten och statsteorin.¹⁵

Programmet utkristalliserades i en sats i Arwidssons artikel ”Om Nationalitet och National Andä” som utkom i februari–mars 1821: ”En Svensk måste tänka och handla såsom Svensk, en Fransos såsom sådan, och en Finne efter sin historiska bestämmelse.”¹⁶ I Snellmans tolkning 1861 fick tanken följande ordalydelse: ”Svenskar äro vi icke mera; Ryssar kunna vi icke blifva; vi måste vara Finnar”. Snellmans kärnfulla ord har i senare forskning blivit ett citat som lagts i Arwidssons mun, trots att dennes linje utgick från andra premisser. Finskheten och nationalandan var av betydelse, men ännu viktigare var det nationella sinnelag som skulle kunna ge det tomma statliga ramverket ett nationellt innehåll. Att ha tillgång till ämbetsmän var nog för en provins, men i en stat behövdes statsmän eftersom där stiftades lagar.¹⁷

I S:t Petersburg betraktades den unge docenten Arwidsson som en studenthövding, som en hjälte eller halvgud i den studerande ungdomens ögon och som en andlig ledare för en grupp unga romantiker. *Åbo Morgonblad* indrogs hösten 1821 genom försorg av vicekanslern Johan Fredrik Aminoff och prokuratorn Carl Johan Walleen. Arwidsson sparade inte på orden i breven till sina vänner: ”Mätte dj[ävulen] taga alla despoter!”, ”Ser du huru kloka de Sat- Senatorerna varit”, ”Sofven sött, I Patriotier!” Arwidsson fortsatte att skriva i *Mnemosyne* där han retade makthavarna med i synnerhet sin artikel ”Betraktelser”. Han blev relegerad från universitetet och blev tvungen att flytta till Sverige. Allt detta skedde några månader innan Snellman började studera vid universitetet. Efter dessa händelser försökte man på ledande håll i Finland själv ta hand om sina svärmande studenter och undvika rysk inblandning.¹⁸

Orsaken till Arwidssons förvisning var hans krav på offentlighet. Hans politiska skrivelser ansågs för skarpa och radikala. Den finska ledningen i S:t Petersburg med statssekreterare Robert Henrik Reh binder i spetsen försökte kanalisera den nationella väckelsen till ett patriotiskt byggnadsprojekt bland ståndspersoner, och det skulle ske på ett mer diskret sätt. Snellman trädde sålunda in i ett pacificerat lärosäte, men blev själv tio år senare ett offer för Rehbinders pacificeringspolitik. Även om Snellman inte i något skede antydde att han skulle ha upplevt en nationell väckelse under sin tid i Åbo, blev han bekant med detta andliga arv och kunde i Arwidsson se en föregångare.¹⁹

Österbottningarna vid akademien

I början av oktober 1822 presenterade Snellman och sex av hans kamrater, som alla blivit utexaminerade från trivialskolan i Uleåborg den 10 juni samma år, sina betyg för rektorn för akademien i Åbo Johan Henrik Avellan.²⁰ För att bevisa sina muntliga och skriftliga färdigheter i akademins undervisningsspråk latin avlade Snellman tillsammans med sina kamrater muntlig studentexamen för filosofiska fakultetens dekanus Hans Henrik Fattenborg. I förhöret deltog sammanlagt 13 gossar, vilka alla fick det anspråkslösa vitsordet *bonae spei*. Det dåliga resultatet, som i och för sig inte mätte något alls, fick den skarpsinnige latinisten J. L. Runeberg att brusa upp. Förhöret var ibland så enkelt att det kunde löna sig att ansöka om studierätt utan några färdigheter från en förberedande skola. Från och med 1819 granskades dock uppgifterna i listor över elever i högsta klassen som rektorerna levererat, vilket innebar att de som avbrutit sin skolgång inte kunde delta i förhöret. Efter godkänt förhör avlades studenteden hos universitetets rektor. Där förband sig de studerande att visa hörsamhet mot universitetsmyndigheterna och deras namn antecknades i akademins matrikel. Runebergs namn har antecknats i matrikeln den 2 oktober 1822, Snellmans tre dagar senare. Studentexamen avlades sista gången enligt det gamla formuläret höstterminen 1828, varefter inträdeskraven skärptes till följd av de nya statuterna.²¹

Början av oktober 1822 innebar något av en österbottnisk invasion, då hela 27 österbottningar anmälde sig.²² De österbottniska studenterna förpliktades av nästan två sekler av traditioner. Det välstånd som bottnade i sjöfart och tjärhandel hade sedan 1640 gjort det möjligt för sammanlagt 2 000 österbottniska studenter att bedriva studier vid akademien.

Österbottniska avdelningens arv utkristalliserades i en obruten kedja av ledare som väckt ungdomens beundran sedan 1730-talet: Karl Fredrik Mennander, Henrik Gabriel Porthan och Frans Michael Franzén. I synnerhet en kulturpersonlighet som Porthan var betydelsefull både som andlig ledare och som lärare för den akademiska ungdomen. I deras kölvatten skrev en lång rad unga män in sig i Österbottniska avdelningen under en relativt kort tid, bland dem Johan Jakob Nervander 1820, Runeberg, Elias Lönnrot och Snellman 1822, Lars Stenbäck 1827, Johan Jakob Östring 1829, Matthias Alexander Castrén 1830 och Zacharias Topelius 1833. Dessa senare mycket kända nationella förgrundsgestalter innehade de egenskaper som höjde Österbottniska avdelningen till ett kraftcentrum inom studentlivet på 1820- och 1830-talet. Denna utveckling hade ett kraftigt stöd i hemlandskapet Österbotten som vid denna tid upplevde ett starkt uppsving.²³

Till Åbo kom österbottningarna med en avsevärd självsäkerhet i bagaget. Enligt Snellman hade Österbotten väldigt litet att göra med det övriga Finland. Även på kartorna skilde man på Finland och Österbotten. En sekellång isolation hade påverkat det österbottniska lynnet; enligt Topelius var verksamheten österbottningens liv. Det utmärktes av frihet, oberoende och ett med självmedvetenhet högt buret huvud. I Österbotten hade man alltid värnat om sitt eget värde och landskapet hade besparats från ockupation av främmande makter. När Finland anslöts till Ryssland skedde närmandet långsammare i Österbotten än i resten av landet. Också efter att de statliga banden mellan Sverige och Finland brutits förblev Stockholm ännu i decennier österbottningarnas egentliga huvudstad och porten mot en värld som sträckte sig ända till hamnarna kring Medelhavet. Eftersom Åbo levte på akademins goda rykte och från början förlitat sig på den österbottniska handeln hamnade stadens egen handel helt i skymundan. År 1830 hade städerna i Finland sammanlagt 72 000 invånare, av vilka 18 000 bodde i de österbottniska städerna. Uleåborg, Vasa, Gamlakarleby, Kristinestad, Jakobstad, Brahestad och Nykarleby höll sina fönster öppna mot Europa. I dessa städer var klyftan mellan folkets breda lager och ståndspersonerna mindre än någon annanstans, och landskapet var som gjort för att alstra självmedvetna och bildade ungdomar.²⁴ Utvecklingen återspeglas särskilt väl i Snellmans egen släkt, där han företrädde en akademisk tradition i tredje led. I sin släkt var han den 22 i ordningen som skrev in sig vid akademien i Åbo.²⁵

Ett visst slags romantiskt känslotillstånd tycktes också förena de österbottniska studenterna, vilket framgår av ett brev som guldsmeds-sonen G. A. Andström från Vasa skickade till sin vän från akademien 1816. Enligt honom delade österbottningarna samma smak och samma känslor. Två månader senare uttalade Andström en önskan om att bli präst i Österbotten, om möjligt inte längre norrut än Gamlakarleby. Avslutningsvis konstaterade han i brevet att han ”nästan beslutat sig för att snart bli en ren och skär finne” även om det skulle vara krävande, åtminstone till en början.²⁶ Brevets nationella patos vittnar om att den sena Åboromantiken appellerade särskilt starkt till de studenter som kom från skolan i Uleåborg. I och med förvisningen av Arwidsson övergick dock den nationella väckelsens första skede i förlamning.²⁷

Snellmans engagemang i de dåtida idéströmningarna framgår av ett tal som han höll till ungdomen femtio år senare. I talet förklarade Snellman för studenterna varför han inte haft mer att säga om den politiska aktiviteten, som enligt honom ofta utgjorde ett störande inslag även i ett mognare skede av livet: ”den förnöter snart krafterna, den drager anden ned från detta idéela mål, hvilket aldrig borde för människans blick försvinna.” Snellman försäkrade att:

vi i vår ungdom och vår studenttid visste också intet, kan jag säga, af politiken [...]. Men vi deltog i grekernes frihetskrig, emedan det gällde Homeri, Herodoti, Tykydides, Platos och Aristoteles fädernesland, emedan det gällde den europeiska kulturens vagg. Dervid stannade dåtidens studenters politiska spekulationer. Men deremot lemnade vi oss ej helt och hållet åt spekulationer; vi hade Schiller, vi hade Göthe, hvilkas arbeten då först blifvit allmännare kända, vi hade Tegnér, Geijer, Atterbom, hvilka då som bäst lefde och verkade, vi hade Thoril[d], vi hade tillräckligt af allt detta för att värma vår själ och vårt sinne. Jag tror ej, att sådana värmemedel i denna stund eller i denna tid skola vara utan verkan.²⁸

Även om Snellman inte nämnde Arwidsson vid namn företrädde alla de författare som han tog upp i talet den fanatism och revolutionsanda som enligt de dåtida myndigheterna i Finland kunde skönjas i Arwidssons verksamhet.

Prästfrö i filosofins famn

Snellmans ursprungliga avsikt var att studera till präst. Beslutet dikterades i rätt stor utsträckning av ekonomiska faktorer. Hemmets penningläge hade försämrats och då styvmodern främst ägnade sig åt drömtydning var hushållet eftersatt. Ända från sina första studieår var Snellman tvungen att försörja sig på egen hand, bland annat som informator, och han måste även låna av sina kamrater. Han lockades av den trygga utkomst som en prästtjänst erbjöd, och bristen på präster i församlingarna öppnade många möjligheter. Civilförvaltningen lockade å andra sidan ungdomarna att lämna det andliga ståndet redan vid 21 års ålder till förmån för ett permanent civilt ämbete. Utöver de ekonomiska faktorerna sporrade även de egna släkttidningarna Snellman att ge sig in på den kyrkliga banan.²⁹

Släktens kristliga traditioner förmedlades till Snellman under skollåren i Uleåborg via fastern Anna Jacobina Piponius. Det kritisk-teologiska tänkandet underblåstes hos honom av den mystik som faderns swedenborgianism och styvmoderns böhmism representerade. Deltagandet i söndagsgudstjänsterna i Åbo, som vittnade om den andliga tomheten i upplysningens kyrkliga liv, bidrog även till Snellmans kritiska hållning i trosfrågor. För en teologistuderande framstod läget inom den av upplysningen förflackade kyrkan som en motiverande utmaning. Under Åboromantiken tog pressen ofta upp denna tematik och skarpa inlägg framfördes i religiösa frågor. Nationalitetsfrågornas uppsving föregicks av en religionsfilosofisk debatt om kyrkans roll.

I januari 1821 klandrade Arwidsson i *Åbo Morgonblad* prästutbildningen i hårda ordalag: universitetsstudierna inskränkte sig till de obligatoriska förhören och utan vetenskapliga insikter i dogmatik spred de nytexaminerade efter prästvigningen en teologi som de inte själva förstod i tillräcklig grad. I oktober samma år konstaterade Johan Gabriel Linsén i *Mnemosyne* att teologistudier utan kärna var ytliga. Romantikernas hårda kritik gällde i synnerhet bristen på lärdom inom teologin. Till förvirringen bidrog även det faktum att det inte förutsattes någon examen i finska av de blivande prästerna, som på grund av bristande språkkunskaper i flera fall hade svårt att upprätthålla kontakten med sin församling. Avsaknaden av kall uppfattades som det största problemet. Arwidsson konstaterade att samtidens karaktär och det ökande behovet av präster hade lett till att endast ett fåtal tänkte på

sitt ämbetes helighet; ännu färre valde prästämbetet av andra orsaker än ekonomiska.³⁰

Romantikerna ansåg att hela prästerskapets ställning borde ändras, eftersom prästerna snarare gjorts till kropps- än själasörjare. Enligt romantikernas prästideal borde prästen kallas själasörjare i stället för lärare, vilket upplysningen pläderat för. Prästerskapets världsliga livsföring och praktiska inriktning var å andra sidan föga överraskande, eftersom de dåtida prästerna skulle sköta flera för ämbetsutövningen sekundära angelägenheter: löneuppbörd, jordbruk och åtskilliga bisysslor som läkare, vaccinatör, övervakare av sockenmagasinet, överinspektör och främjare av odling av potatis, lin och hampa samt av användning av salpeter och pottaska. Upplysningen hade försökt göra prästerna till statstjänare som skulle verka för allmän välfärd. Romantikerna väntade sig att prästerskapet skulle visa intresse för de nationella frågorna.³¹ Enligt deras prästideal fick prästen inte vara en mångsysslant ämbetsman; han skulle i stället helhjärtat gå in för sitt andliga kall och finna en egen lösning på de frågor som rörde sig i tiden. Utöver det heliga kallet skulle han ägna sig endast åt fosterländska frågor.³²

Den befogade kritiken ledde till åtgärder för att förändra prästerskapets ställning. Ett seminarium av ny typ inrättades, vid vilket Snellman kunde inleda sina studier. Redan 1806 hade Tengström utarbetat ett förslag om att inrätta ett teologiskt seminarium enligt tysk modell. Målet var att höja prästerskapets nivå och ge prästerna färdigheter att sköta sina praktiska sysslor, vilket tyvärr inte kunde omsättas i praktiken.³³ Med tanke på den teologiska erfarenhet som Snellman var i behov av förändrades utbildningen vid prästseminariet i en mer intressant riktning i och med en förordning av år 1818 som gällde filosofins ställning i undervisningen.³⁴ Vid seminariet försökte man med hjälp av denna förordning hålla Snellman och hans studiekamrater på avstånd från de filosofiska strömningarna. I det här skedet krävdes det av Snellman snarare ett kall än endast ett intresse för filosofi, vilket undervisningen inte var ägnad att sporra.

Vid prästseminariet påverkades Snellmans andliga utveckling klart av det faktum att seminarieförordningen av 1818 inte kunde avlägsna undervisningen i filosofi. Filosofin förblev en del av teologin eftersom undervisningen vid seminariet klart återspeglade upplysningens och neologins praktisk-teologiska inriktning.³⁵ Följden blev en indelning i rationalister och supranaturalister. Samtliga seminarielärare i neologi

företrädde supranaturalismen. Efter 1818 års förordning kom en av Snellmans mer avlägsna släktingar, Henrik Snellman, att delta i utformningen av de praktiska arbetsmetoderna i egenskap av direktor för seminariet. Under Snellmans tid leddes seminariet av Jacob Bonsdorff, andra pastor var Johan Adam Edman. Gabriel Hirn var adjunkt till 1824, varefter tjänsten innehades av Benjamin Frosterus och Robert Valentin Frosterus.³⁶

När Snellman som 16-åring anmälde sig till prästseminariet i oktober 1822 gjorde han sig ingen brådska med sina studier, eftersom utnämningen till ett prästämbete förutsatte 22 års ålder. Han använde gärna sin sexåriga spatiösa studietid till mångsidigt läsande. Han studerade också andra ämnen än teologi. Snellman följde undervisningen hösten 1822, men från våren och hösten 1823 saknas uppgifter.³⁷ Under hela 1824 följde han träget med undervisningen och avlade i slutet av året examen för Bonsdorff, som vid den tiden var neologernas huvudideolog i Finland.³⁸ Seminarieteologins innehåll framgår väl av den viktigaste läroboken vid seminariet, *Conspectus Scientiae Pastoralis* av Bonsdorff.³⁹

Under Snellmans tid vid prästseminariet präglade debatten mellan rationalister och supranaturalister den teologiska undervisningen. Praktiska göromål i statens och kyrkans tjänst upptog Gustaf Gadolins tid och därmed inskränker sig hans betydelse till rollen som stöttepelare för den aboensiska supranaturalismens konservativa högerfalang. Till följd av sin ringa produktion förblir även Anders Johan Lagus endast en milstolpe, men för supranaturalismens vänsterfalang – på gränsen till rationalismen. Som moralfilosof följde Lagus Kants sedlighetslära och som teolog var han i enlighet med Kants religionsfilosofi en rationalistisk supranaturalist.

Av Snellmans lärare var Bonsdorff och Erik Gabriel Melartin mer betydelsefulla. Bonsdorff angrep rationalisterna i sin dogmatisk-apologetiska doktorsavhandling 1807. Han ansåg att kristendomen och den evangeliska läran blandats samman och blivit lösryckta från Bibeln och bekännelseskrifterna. All uppenbarelse och tro på uppenbarelsen förkastades. Rationalisterna hade utvecklat en egen troslära som förnekade all övernaturlig uppenbarelse i strid med rationella bevis. Där Bonsdorffs synsätt dikterades av en upplysningsfilosofisk hållning i enlighet med Locke och Christian von Wolff, vilka förhöll sig välvilligt till den moderata supranaturalismen, argumenterade Melartin utgående från Kants kritiska filosofi. Han ansåg att Kant slutgiltigt avfärdat den supranaturalistiska uppfattningen om religionen, som redan skakats av skepticis-

och ateismen. Enligt Melartin var rationalismen och supranaturalismen två oförenliga motsatser inom teologin.⁴⁰

Innehållet i den undervisning som kom Snellman till del vid prästseminariet återspeglas väl av det faktum att Lagus och Melartin på 1830-talet ersattes av filosofer som först i samband med att de ansökte om en professur i teologi uppträdde som forskare i teologi. Till denna grupp hörde bland andra Johan Mathias Sundvall och Axel Adolf Laurell. De förde med sig en ny inriktning, hegelianismen, som nu nådde Snellman som lämnat teologin och tog del av föreläsningar i filosofi. I sin hegelianskt färgade vetenskapliga produktion sökte Snellman svaren på samma frågor som hans lärare hade tampats med. Lärarnas dissertationer visar hur fjärran en filosof som besjålas av den hegelianska filosofin är från kristendomen, och hur oförmögen filosofin är att få ett djupare grepp om den kristna lärans historiska grunder eller troslivet i den kristna församlingen.⁴¹

Den inspirationsprocess som Swedenborg och Schelling väckte hos Arwidsson påminner om Snellmans eget möte med Hegels tankar i Åboromantikens efterdyningar. I akademins läsesalar var det dock två partier som tävlade om Snellmans sympatier: med hjälp av Kant gick Anders Johan Lagus i sin doktorsavhandling till angrepp mot Johann Gottlieb Fichtes och Schellings läror medan Johan Adam Edman i sina föreläsningar tog fasta på Schelling och P. D. A. Atterbom. Konstellationerna tillspetsades och övergick 1816 i en tvist mellan Lagus och Carl Gustaf Ottelin som krävde medling från S:t Petersburg. Lagus dissertation godkändes sedan den försetts med ett tillräckligt antal citat. Avellan och Arwidsson förde en liknande kamp. I och med att Schellings läror avvisades övergick man direkt från kantianism till hegelianism.⁴²

Snellman fick inleda sina studier vid en tidpunkt då han från parkettplats kunde ta del av Åboromantikens kyrkokritik och följa den teologiska och filosofiska dragkampen vid prästseminariet. Undervisningen gjorde Snellman väl förtrogen med prästens uppgifter och den teologi som ämbetet krävde. Det var det första steget att med filosofins metoder greppa Bibelns och religionens mysterier. Lärarnas ändlösa självrannsakan i gränsmarkerna mellan teologi och filosofi sände även de mest begåvade studenterna, bland dem Snellman, iväg på en upptäcktsresa. Strävandena att lösgöra teologin från filosofin tycks ha fört in Snellman på filosofins väg. Teologin förblev emellertid en oskiljaktig följeslagare under resten av hans liv.

Snellman blev emellertid aldrig prästvigd eftersom han i början av 1827 som 21-åring lämnade seminariet och övergick till att studera filosofi. Beslutet berodde inte bara på otålighet över att behöva vänta ett år på att uppnå den ålder som krävdes för ett prästämbete. Det förefaller snarare som om Snellman trogen sin natur inte var beredd att nöja sig med brödprästens ämbete eftersom han inte kunde tåla något halvdant.⁴³ För en av sina bröder åberopade han ”begäran efter ära”, som han betecknade som sin ädlaste böjelse. Snellman hade mognat och var beredd att sträva efter något annat än ett fett pastorat med tillhörande pension. Även om han inlett sina studier för prästämbetet i akt och mening att på kortaste väg nå fram till brödet framgick det senare att hans övertygelse inte var tillräckligt stark.⁴⁴ Detta antyder hans senare kraftiga utfall mot brödprästerna, vars bristande övertygelse han helt tydligt föraktade. Snellman skriver senare bittert om förslösandet av prästbanan till förmån för egennyttan: ”Slå tillsamman våra Biskopar Konsistorier med Theologiska Fakulteten och fråga dem: om de någonsin brytt sig om Prestens religiösa öfvertygelse? [...] Prestaståndet bland herremän är föraktadt och de sämsta vända sig dit.”⁴⁵

Snellman hade redan haft flera tillfällen att överväga sin slutliga levnadsbana. Han var frånvarande från akademien hela 1823 och det har antagits att han till följd av någon oförrätt skulle ha övervägt sin fars yrke och därför företagit en sjöresa.⁴⁶ I varje fall befann han sig i november och december nämnda år och i början av 1824 i Gamlakarleby där han undervisade sina släktingar Anders Kyntzell och Wilhelm Rahm, söner till kända skeppsredare och köpmän. Efter ett års studier vid akademien återvände han till Gamlakarleby där han hösten 1825 och hela följande år undervisade Kyntzell,⁴⁷ Karl Gustaf Favorin och Karl Kjemmer samt Anders Oskar Roos som var son till Finlands rikaste köpman Anders Roos den yngre. Under denna tid bodde Snellman hemma hos Roos.⁴⁸ Den slutliga studieinriktningen började klarna under dessa färder till Österbotten.

I Gamlakarleby hade Snellman tillgång till den lokala läseföreningens välförsedda bibliotek. En stor läshunger fick honom vid denna tid att intressera sig för vitt skilda områden. Han ville inte bara läsa utan även minnas vad han läst.⁴⁹ De noggranna anteckningar som han förde i detta syfte vittnar om omfattande och djuplodande studier. Han bekantade sig med den tyska och den svenska litteraturen, företrädde av von Schiller, von Herder, Esaias Tegnér, Erik Gustaf Geijer och Atterbom. Han läste

bland annat *Doctor Edvard Youngs Nätter* och den italienske diktaren Torquato Tasso. Utöver skönlitteratur läste Snellman historia och upprättade synkronistiska tabeller över det han läst för att komma ihåg detaljerna. Den franska litteraturen hade börjat väcka motvilja hos honom och försöket att läsa Voltaires *La Henriade* blev halvfärdigt, eftersom den tråkade ut honom. Vid denna tid ägnade han sig även åt schackspel och debatter, umgicks med damer och försökte sig på flöjtspel.⁵⁰

När Snellman inledde sin skolgång i Uleåborg hade han relativt sällan vistats i sitt föräldrahem Palo i Härmä, och vid dessa tillfällen hade han främst varit försjunken i sina böcker. Han kunde dock lägga dem ifrån sig när han diskuterade med fadern som fördjupat sig i Swedenborgs texter. Hos grannen Stromberg ägnade man sig åt andesyner. Snellman intog dock en skeptisk hållning och debatterade med fadern i religionsfilosofiska frågor, varefter denne ofta klandrade sonen: ”du tror ej annat än det du kan taga uppå med händerna.” Snellman medgav att så nog var fallet.⁵¹ Enligt Snellman var det uttryckligen diskussionerna med fadern som väckte hans intresse för filosofiskt grubbleri. Förhållandet mellan dem antog en alltmer kamratlig karaktär, och i sin vuxne son fann fadern en person som förstod honom fullt ut. Sonen å sin sida högaktade sin far eftersom båda två hade en stark längtan att finna sanningen om livets djupa frågor.⁵²

Under sina filosofistudier fick Snellman också göra upp med den swedenborgianska tradition som fadern stod för. Brevet från Snellman till fadern har inte bevarats, men faderns brev till sonen vittnar om ömsesidig respekt trots alltmer divergerande synsätt. Fadern trodde till en början att han kunde berika den hegelianism som sonen anammade, men blev med tiden besviken och utdömde hegelianismen som skadlig.⁵³ Det spända förhållandet till fadern återspeglas i två utkast av Snellmans hand. Texterna ”Theosophie” och ”Idee” hör till Snellmans tidigaste från tiden i Åbo och är skrivna med ung handstil. Särskilt den förstnämnda innehåller spår av faderns tankegångar. Snellman hävdar där:

Alt uti och utom mig är blott Hieroglyfer på en kraft som är lik mig. Naturens Lagar äro de Chiffer, hvilka det ena tänkande Väsentet sammanfogar för att göra sig begripligt för det andra; det Alphabet hvarmedelst alla Andar underhandla med den fullkomligaste Anden och med sig sjelfva. [...] Hvarje tillstånd i menniskjans själ äger något motsvarande i den Physiska Skapelsen hvarigenom det betecknas.⁵⁴

Texten visar dock att Snellman också självständigt bekantat sig med Swedenborgs alster. Utkasten är inga kopior utan ett resultat av självständigt tänkande. I den andra texten ses inga spår av Swedenborg, utan snarare påverkan av Kant och Fichte. Snellman inleder sin text med orden "Alla andar sträfva efter fullkomlighet. Alla [...] sträfva till ett tillstånd af den högsta fria yttring för sina krafter".⁵⁵

Den vänkrets som Snellman med tiden etablerade bidrog till att forma hans tankevärld. När Snellman bodde i Gamlakarleby hos rådmannen Anders Kjemmer, som var far till en av hans elever, blev han god vän med rådmannens brorson Johan Kjemmer. I Åbo trivdes Snellman och Kjemmer tillsammans och delade kvarter hos en gemensam släkting, prorektorn Nils Kyntzell. Kjemmer ägnade sig åt de nya språken och filosofin och följde med den samtida politiken. Han omkom i Paris 1833 till följd av en duell. Snellmans andra goda vän, Johan Jacob Nervander, var systerson till Fredrik Bergbom och hade vuxit upp i dennes familj. Nervander var ytterst begåvad, intelligent och mångsidigt bildad, och blev något av en handledare för Snellman, mer inkommen som han var i de akademiska förhållandena.⁵⁶ Snellman själv var inget brådmoget geni, utan utvecklades långsamt genom målmedvetet och flitigt arbete. Med tiden blev han alltmer självständig och oberoende av alla yttre auktoriteter, till den grad att han kunde säga "jag har gjort mitt hufvud sjelf".⁵⁷

I Åbo ägnade sig de tre vännerna åt läsning av tysk och svensk litteratur. På så sätt blev den romantiska skolans litteratur dem välbekant redan 1824 och 1825. Snellmans litterära intresse vaknade när han följde med Nervanders diktning och Kjemmers kritik av denna. På samma sätt utvecklade debatterna med Cygnaeus det filosofiska tänkandet. Genom sina kamrater fick Snellman sålunda en mängd andliga impulser. I början av 1827 sällade sig J. L. Runeberg till sällskapet.⁵⁸ De var nästan dagligen tillsammans och förde såväl allvarliga som skämtsamma diskussioner. Efter att ha övervägt sina framtidsutsikter konstaterade de: "duga vi ej till annat, så duga vi väl till biskopar."⁵⁹ När Snellman i början av 1827 hade återvänt till Åbo avbröt han studierna vid prästseminariet. Fadern hade hört om planerna redan i februari 1826, så för honom var beslutet ingen överraskning: "Jag förundrade ej at dina planer slogo felt såsom grundade på en oredig Corporations afgörning, men tror at det blifver alt godt med tiden allenast Du gör Dig förtjent af Försynen." Som en tröst ställde han pengar i utsikt bara tjärdalen blivit bränd.⁶⁰

Snellman hade på uppmaning av särskilt Nervander och Kjemmer

tänkt inleda studier för filosofiekandidatexamen. Under vårterminen 1827 bodde han tillsammans med Kjemmer som nyligen ärvt sin far, vilket underlättade de båda vännernas ekonomiska situation. Också Kyntzells kontoböcker innehåller anteckningar om penningtransaktioner för Snellmans studier. Under sommarmånaderna vistades Snellman på Degerby rusthåll i Pargas och hann där smälta sitt val av filosofin som huvudämne. Den nypromoverade Runeberg uppehöll sig också i samma socken hos ärkebiskop Tengström.⁶¹

Åbo brand flyttar universitetet till Helsingfors

Snellmans studier i filosofi tog en ny vändning då elden lade Åbo i ruiner den 4 september 1827. Branden bröt ut i viktualiehandlanden Hellmans hus i det norra kvarteret på Aningaisbacken. En kraftig vind spred gnistor över staden och det norra kvarteret kunde inte längre räddas. Invånarna åsåg dystert hur branden spred sig. Landshövding Erik Wallenius beskylldes för usel ledning och inte heller de ryska trupperna hjälpte till i någon högre grad.

Alla hoppades att Aura å skulle hejda branden och förhindra att elden spred sig till kvarteren kring domkyrkan i stadens centrum. Förhoppningarna kom på skam. Först tog rektor Gustaf Gabriel Hällströms hus eld, varefter branden i snabb takt spred sig vidare till fattighuset, skolhuset och domkyrkan, vars klocka hann slå tre för att sedan störta ner. Lufttrycket krossade akademihusets fönster och elden kom lös i boklagren där hela hyllor lades i aska. Efter cirka arton timmar av släckningsarbete var elden slutligen under kontroll. Faran var dock inte över och ruinerna bevakades ända till början av oktober.⁶²

Det återstod inte mycket av Snellmans första studieår i skriftligt hänseende eftersom branden förstörde såväl akademibiblioteket med sina böcker, handskrifter och kartor som de naturhistoriska samlingarna, boktryckeriet, apoteket och den botaniska trädgården. Arkivet blev delvis räddat och kassakistorna fördes i säkerhet. Även solennitetssalen och konsistoriets sal i akademihuset förblev oskadade.

Snellman råkade vara i Åbo då branden bröt ut och han visade samma rådhighet och raskhet som under branden i Uleåborg fem år tidigare. Först räddade han föremål i flera hus och bar dem utanför stadens tullar. När han träffade på en berusad kusk liggande i ett dike bredvid sin häst och kärra nappade han helt sonika åt sig tyglarna, lovade

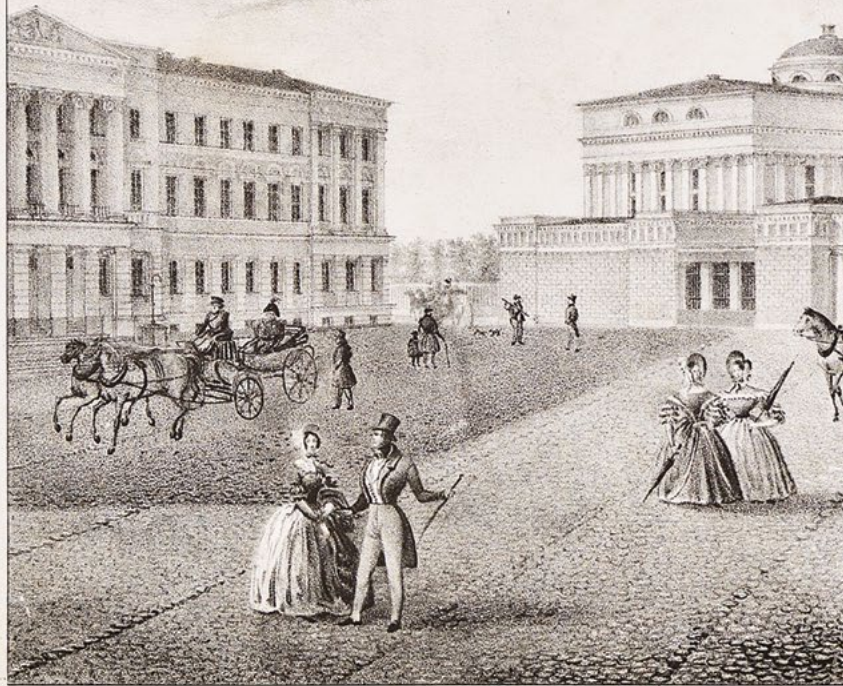
betalning i efterskott och började i flygande fläng föra lösöre i säkerhet. Varje gång han i ilfart kom ut ur staden med ett fullt lass försökte hästens ägare hejda honom med höga rop. Snellman som varit fullt upptagen med räddningsarbetet kom själv inte ihåg mycket av branden.⁶³ Hösten 1827 förflöt utan undervisning eftersom man i den ödelagda staden inte kunde finna något logi för studenterna. Förhör ordnades dock.⁶⁴

Hjälptåtgärderna kom snabbt igång under ledning av generalguvernör Arsenij Andrejevitz Zakrevskij. Han infann sig personligen för att organisera verksamheten och visade en energi som storligen värmde Åboborna. Kejsarens snabba beslut om penninghjälp och det faktum att statssekreterare Rehbinders skickades till platsen stärkte stadsbornas framtidstro. Invånarna började tro att staden skulle överleva och åter blomstra inom ett par år. Även professorerna och de övriga som verkade vid akademien hade hoppfullt inlett återuppbyggnadsarbetet.⁶⁵ Då konsistoriet samlades fyra veckor efter branden inträffade dock en överraskande händelse: en beriden kurir från S:t Petersburg anlände med ett kejsarligt manifest som flyttade akademien till Helsingfors och ändrade dess namn till Kejsarliga Alexanders-Universitetet. I bifogade reskript gavs närmare anvisningar om universitetets placering och andra praktiska detaljer.

Beslutet att flytta akademien efterlämnade en känsla av tomhet och bitterhet bland Åboborna. Ilskan riktade sig mot ryssarna och helsingforsarna. Åbo hade nyss drabbats av en förödande olycka och kort därefter utsattes staden för ännu ett bakslag. Professor Immanuel Ilmoni sammanfattade stämningarna i frågan: ”är det christeligt att ruinera ressurserna för en betydlig stad sedan lågorne förvandlat den till en grushög?”⁶⁶ Bitterheten i Åbo djupnade då det framgick att samma Zakrevskij som stadsborna tidigare beundrat var skyldig till att akademien flyttades till Helsingfors. Generalguvernören hade presenterat tanken för kejsaren, eftersom han ville ha bättre uppsikt över universitetet och studenterna närmare S:t Petersburg. Åboborna kunde därefter bara bittert orda om ”Svältingfors”.⁶⁷

Akademien fick en värdig omgivning i staden Helsingfors, som på initiativ av landshövding Gustaf Fredrik Stjernvall återuppbyggdes i helt ny skala och enligt nya kriterier efter branden 1808.⁶⁸ Byggnadsarbetena hade inletts då Gustav III:s tidigare gunstling Johan Albrecht Ehrenström, som blivit utnämnd till ordförande för återuppbyggnadskommittén, egenmäktigt hade börjat förverkliga den stadsplan han själv skapat.

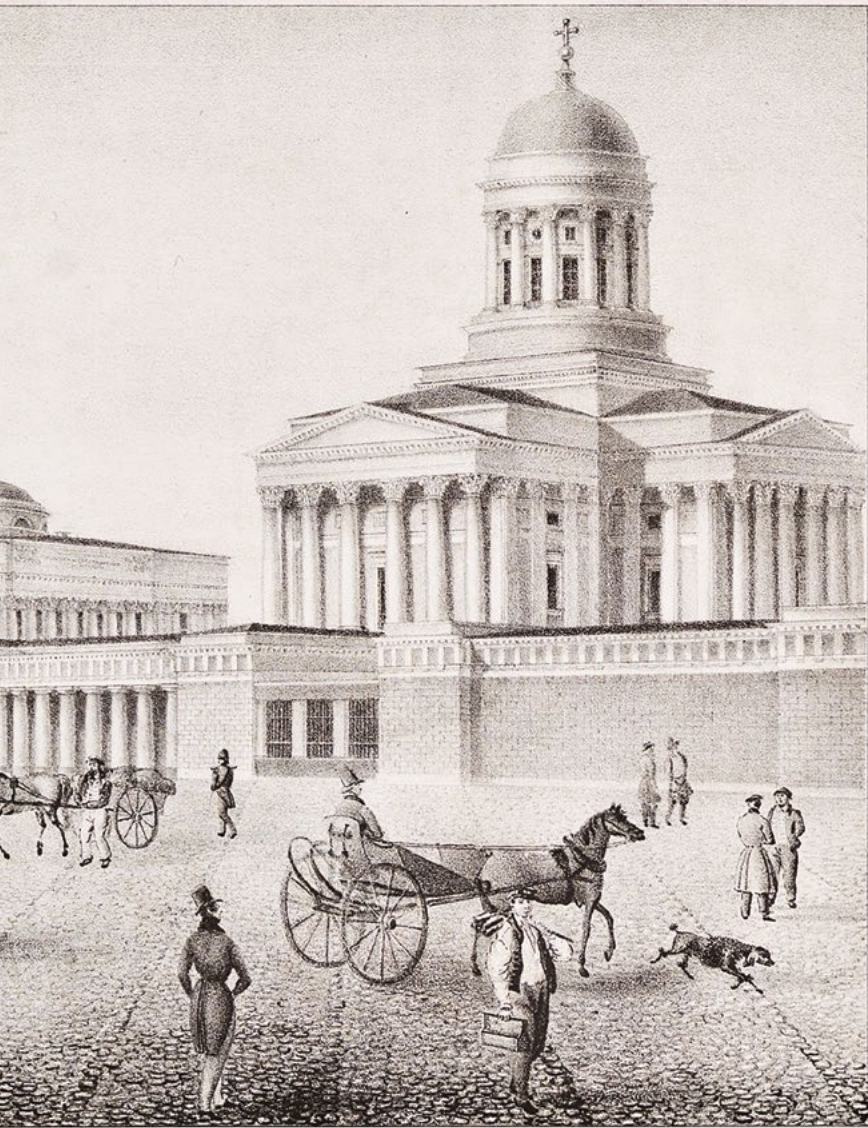

Stentyek a

NYA LUTHERSKA KYRKA

utsigten tagen från tr

Snellmans studier avbröts genom Åbo brand i september 1827, varefter kejsaren beslutade att akademien skulle flyttas till Helsingfors. I huvudstaden fick universitetet ett nytt namn och en ståtlig huvudbyggnad som invigdes i juni 1832. Arkitekten var C. L. Engel, som även ritade universitetsbiblioteket och kyrkan i samma empirstil.

F. Tengström.

AN OCH BIBLIOTHEKET.

appan till Senats-huset.

Ehrenström ansåg att privata intressen inte kunde beaktas i nämnvärd utsträckning då ett allmännyttigt projekt skulle förverkligas. Stadsplanen hade godkänts av kejsaren och de som opponerade sig mot den motsatte sig en kejserlig befallning.⁶⁹

Då den nya huvudstaden skulle skapas spelade arkitekten en viktig roll. Man fick tag i bästa tänkbara person, nämligen stadsarkitekten i Reval Carl Ludwig Engel, som var född i Berlin och hade bott två år i S:t Petersburg.⁷⁰ I centrum av Helsingfors började stora palats som var ”någonting oerhört i Finland” att resa sig. ”I senatspalatset, i universitetshuset, i de tre ofantliga kasernerna och de två kolossala sjukhusen”, vilka Engel ritat, ”uppenbarade sig kejsareviljan, mot vilken konungaviljan, som uppfört det beundrade hovrättshuset i Vasa och det besjungna nya universitetshuset i Åbo, nedsjönk till någonting borgerligt”, konstaterade Zacharias Topelius i sina anteckningar. I synnerhet kasernerna gjorde intryck: ”Resande begapade dem som vidunder och nästan med fruktan” och framför senatshuset undrade förbipasserande landsbor om kejsaren bodde där.⁷¹ Dessa reaktioner illustrerar väl det intryck som kejsaren ville göra på invånarna genom ståtliga offentliga byggnader i den nya huvudstaden, och den sociala status som byggnaderna gav de personer som arbetade där. För kejsaren uppfördes ett eget palats i kommerserådet Johan Henrik Heidenstrauchs handels- och boningshus (nuvarande presidentens slott). Även om kejsaren knappast någonsin bodde i sitt palats och ytterst sällan besökte det hölls huset i ständig beredskap.

År 1819 flyttade senaten till Helsingfors, dock i förtid, eftersom den nya senatsbyggnaden ännu inte stod färdig. Under några år fick senatorerna arbeta i hyrda rum.⁷² År 1822 kunde senaten flytta in i en byggnad (i dag statsrådsborgen) vars stilinfluenser kom från S:t Petersburg och det romerska kejsardömet. Valven i trapphuset och den kejserliga sessionssalen, kupolvalvet, bjälklagets och takfotens dekorationer samt fönstrens och dörrarnas valvbågar i första våningen vittnade om romerska influenser. Den empiregula fasaden med vita detaljer var en hänvisning till S:t Petersburg.⁷³ Det nya ämbetsverket och de nya arbetsrummen förbättrade senatorernas sociala status. Tidigare hade de ju arbetat i garvare Richters trånga hus i Åbo där ekonomidepartementet inledde sin verksamhet. Professorerna och studenterna fick njuta av denna kejserliga glans 1828–1832, då en del av universitetet till en början verkade i temporära lokaler i senatshuset.

Den kommitté som förberedde flyttningen av universitetet föreslog

i sitt slutbetänkande till kejsaren att verksamheten i Helsingfors skulle inledas den 1 oktober 1828.⁷⁴ Flyttningstidtabellen var beroende av tillgången på lämpliga lokaler. Konsistoriet höll sitt sista sammanträde i Åbo den 12 september 1828 och resten av månaden gick till flyttningsbestyr. I Helsingfors reserverades utrymmen för universitetet vid Södra Esplanadgatan 6 i ryska divisionschefens (det vill säga överinspektörens för militären) hus, och där verkade universitetet till slutet av vårterminen 1832. Byggnaden, som hade planerats av Engel och stod färdig 1824, påminde snarare om ett privatpalats än om en publik byggnad. Tacksamma stadsbor hade donerat tomten till landshövding Stjernvall 1813, och senare hade hans änka utan ersättning överlåtit den till staten. Huset var så vackert att den ryske generalguvernören bosatte sig där när universitetet fick egna lokaler.⁷⁵ I dag är huset statsrådets festvåning, Smolna.

Universitetets storlek illustreras väl av att hela läroinrättningen rymdes i de sammanlagt 25 rummen i huset vid Södra Esplanadgatan. Utöver rektorskansliet, arkivet och ett mötesrum för konsistoriet och fakulteterna fanns tre auditorier. Medicinestuderandena hade sin egen föreläsningssal och två rum för anatomiska experiment. Också fysikerna och kemisterna hade sina egna laboratorierum och förvaringsrum för samlingarna. Därtill fanns utrymmen för vaktmästare och vedförråd. Vid större festligheter fick man tillgång till övre våningen i senatsbyggnadens östra flygel. Där hade rum reserverats även för biblioteket, universitetets domstol samt disciplinkommissionen och kvesturen. I nedre våningen fanns arrestlokalen och vaktstugan.⁷⁶ I dessa tillfälliga lokaler slutförde Snellman sina studier för magistergraden.

Invigningen av universitetet vid Senatstorget den 2 oktober 1828 var en viktig upplevelse för den nya universitetsstaden. Den sista september samlades de universitetsanställda för första gången, för en uppvaktning hos statssekreterare Reh binder som anlant till staden. På den egentliga invigningsdagen installerades general Alexander Thesleff i vicekanslersämbetet av Reh binder. Efter ceremonin, som ägde rum i konsistoriesalen, slogs dörrarna upp och akademins personal samt 200 studenter släpptes in. Sedan Reh binder och Thesleff hållit sina tal förflyttade man sig i högtidlig procession till Gamla kyrkan där kyrkoherde Erik Anders Crohns predikade.

Från kyrkan förflyttade man sig till salen i senatsbyggnadens östra flygel, där inbjudna gäster redan väntade. Rektor Daniel Myréeen bad

en bön för det nya universitetets välgång och gav sedan en exposé över den nationella bildningens framsteg i Finland. I strid med konsistoriets hållning hade rektor velat understryka det nya universitetets tillkomst genom ett fundamentsbrev och genom att inleda en ny matrikel. Saken begravdes dock i stillhet eftersom det universitet som förde vidare traditionerna från akademien i Åbo inte kunde anses som nygrundat. Konsistoriet höll sitt första sammanträde den 4 oktober och de första universitetsföreläsningarna ägde rum två dagar senare.⁷⁷

Olyckliga romanser sluter studerkammarens dörrar

Snellman hade anlänt till Helsingfors kort före invigningen av universitetet. Hösten efter Åbo brand hade han tillbringat på Degerby i Pargas. För att trygga sin utkomst sökte han sig i början av 1828 till hemmanet Gillobacka i Kyrkslätt, där han blev informator för assessorn Gustaf Fredrik Sjöstedts tre söner. En av sönerna mindes senare att Snellman varit en skicklig lärare men sträng och kanske lite för häftig.

Merparten av året 1828 tillbringade Snellman på Haitis i Vichtis. Han studerade några månader i Helsingfors och avlade stipendiatexamen. Under denna tid bodde han tillsammans med J. L. Runeberg i en liten förstukammare vid Stora Robertsgatan 17, som trots det fint klingande namnet var belägen i utkanten av staden. Gatan hade fått sitt namn efter den inflytelserike Rehbinders redan under dennes levnad. Också namnen på traktens övriga gator, som Alberts-, Eriks- och Fredriksgatan, stod i skarp kontrast till bosättningen.⁷⁸

Enligt Snellmans egna hågkomster delade han en liten kammare med Runeberg, men de två hade ofta tillgång till den nye kamraten Fredrik Cygnaeus rum, eftersom denne sällan vistades där. I kammaren fanns bara en möbel, en säng som stod mitt ibland väldiga bokhögar och i vilken de två vännerna turades om att sova. De drack utan skrupler upp den mjölk som Cygnaeus hade beställt och köpte veteskorpor. Rena skjortor grävde de fram ur den kappsäck som den rika biskopinnan Cygnaeus i S:t Petersburg sänt till sin son. Då modern återfick sin kappsäck hade en del fina skjortor försvunnit och ersatts med trasiga skjortor av varierande storlek och skick.

Den gemensamma tillvaron var så intensiv att man bland Snellmans efterlämnade papper funnit flera diktutkast av Runeberg. På baksidan av en stipendiefullmakt hade Runeberg komponerat dikter för *Idyll och*

epigram och på baksidan av två kuvert dikterna "Färd från Åbo" och "Till den ålderstigne". Bland samma papper påträffades inledningen till *Svartsjukans nätter*. Utkasten skiljer sig inte mycket från de tryckta versionerna, men de har ett särskilt värde eftersom Runeberg själv uppgav sig ha förstört manuskripten.

Från denna tid härstammade Runebergs och Snellmans livslånga vänskap, även om Runeberg senare konstaterade: "Visst hafva vi legat under samma täcke, men nog hafva vi sparkats." De var som två tuppar, som slogs när de kom tillsammans, men gol efter varandra genast då de var åtskilda.⁷⁹

Under sina anställningar som informator umgicks den 21-åriga Snellman med den lokala ungdomen och försökte flitigt göra lycka bland kvinnorna. Han tillbringade julen 1828 på Haitis i Vichtis, men återvände med sina elever till Helsingfors på våren. Snellman var under hela våren i regelbunden kontakt med såväl Runeberg som Nervander och sina nya vänner Aron Gustaf Borg och Fredrik Gabriel Hedberg. Den unge Henrik Heikel sällade sig också till dem.

Sin allvarligaste motgång i kärleksfrågor upplevde den unge Snellman i början av 1829. Sedan 1822 hade han varit förlovad med sin styvmors syster Anna Ahla, men det var bara de närmaste anhöriga som kände till det. Eftersom fästmän bodde långt borta i det svårtillgängliga Rautalampi i mellersta Finland lyckades Snellmans rivaler, sönerna till prosten i Rautalampi, bryta kontakten mellan de trolovade genom att lägga beslag på brev och sprida rykten om att förlovningen brutits.

Då ryktena nådde Snellman flydde han först till skogs för att sörja. För att få full visshet i saken färdades han rakaste vägen till Rautalampi. Där insåg han att fästmän genom falskhet hade skiljts från honom och att hon nu stod i beråd att gifta sig med en annan. Den lika förkrossade fästmän ansåg sig inte kunna återta det äktenskapslöfte hon redan gett en annan. Detta var inte lätt att glömma, och när den ena av de två ränksmidarna sent omsider infann sig för att be om ursäkt körde Snellman ut honom "som en hund".⁸⁰

Snart följde nya erövringsförsök. Våren och sommaren 1829 var Snellman informator på Haitis i Vichtis och blev förtjust i den 15-åriga dottern på Veikkola gård Cecilia Aurora von Rehausen, som han tillägnade några melankoliska dikter. En av dessa dikter har av en händelse bevarats:

Skön är sången, men dess trollförmåga
Utaf himlen ej blef unnad mig
Men på detta sätt jag dock vill våga
Mina känslor yppa här för Dig.

Om min tysta klagan nånsin hinner
Till de bygder der din boning står
Tänk på ynglingen, som tärs och brinner
Och på ingen sällhet hoppas får.

Aldrig skall en annan kvinna nämnas
Att af mig en makans ljufva namn,
Aldrig skall mitt kvalda hjärta hämnas
Uppå ödet i en makas famn.⁸¹

Frieriet ledde inte till resultat och det tragiska är att föremålet för denna längtan avled ogift i Ekenäs den 9 juli 1881, nästan samma dag som Snellman, som redan varit änkring i över 30 år.⁸² Inte heller i övrigt tycks Snellman ha gjort lycka bland kvinnorna, eftersom han till följd av sin iver att debattera betraktades som en odräglig pratmakare. Det har sagts att inte heller hans yttre kunde få kvinnorna mer välvilligt inställda. Man har antagit att flöjtspelet, gärna till violinackompanjemang, erbjöd en utväg ur hans sorger.⁸³

Snellman kände sig ensam också i familjekretsen eftersom varken fadern eller syskonen förstod hans val. Han gick alltmer målmedvetet och ambitiöst in för att främja sin forskarbana och övervägde att slutgiltigt vända prästämbetet ryggen. Så sent som i november 1829 antog Runeberg att Snellman hade ”några mandater i kärleksvägen” och att han ”g[j]ort god början”.⁸⁴ Snellman avslutade dock denna till dags dato okända människorelation på ett bryskt sätt, vilket brodern Carl August klandrade honom för i ett brev sommaren 1830: ”du begärde hennes hjärta hon skänkte dig dett du bortkastar det i afsigt att vinna Ära och var är hon nu.” Enligt brodern anklagade den övergivna kvinnan Snellman för att hon nu var olycklig. Brodern undrade vad slags ära den äldre brodern nu vunnit och vad han ämnade göra med den. Broderns bitterhet berodde på att Snellman uppmanat honom att avstå från sin älskade Sofia Herlin, vilket enligt brodern inte var en väns gärning utan ett orimligt krav. Snellman fick samtidigt höra att också den

övriga familjen nu var medveten om att Anna Ahla ingått äktenskap.⁸⁵

Vid samma tid strålade Snellmans nära vänner av familjelycka, vilket gjorde honom alltmer ångestfylld. Även om Nervander, Runeberg och Snellman enligt Cygnaeus delat samma säng och ätit vid samma bord avancerade deras romanser inte helt i samma takt. Runeberg hade redan före julen 1828 ingått en hemlig förlovning med Fredrika Tengström⁸⁶, och i hela kamratkretsen väckte Nervanders kvinnoaffärer allmän förundran. År 1824 hade den då 19-årige Nervander varit informator i Sverige hos Jacob Bonsdorff och börjat sällskapa med dennes 27-åriga fosterdotter Agata Öhmann. Då förhållandet i augusti 1825 resulterade i en dotter innebar detta en katastrof. Nervander måste återvända till Åbo för att fortsätta sina studier, men genast efter promotionen reste han tillbaka till Gävle för att legalisera sitt förhållande. Äktenskapet ingicks i augusti 1827, men Åbo brand fick Nervander att återvända till Finland. Hans dåliga ekonomi tvingade honom att söka tjänst som informator i Tammerfors hos ekonomierådet Gustaf Lundahl. Ett förhållande uppstod mellan familjens 16-åriga dotter Augusta och Nervander, som i henne såg sitt livs kvinna och sina dikters musa. Att

Snellmans första bostad i Helsingfors fanns i en anspråkslös gårdsbyggnad på Stora Robertsgatan 17, som han delade med J. L. Runeberg och Fredrik Cygnaeus. De gemensamma upplevelserna av studielivets torftighet, skapandets vända och kärleksbekymmer bidrog till att forma karaktärsdrag som kom att prägla Snellman livet ut.

informatorn var en gift man fick Augusta veta först då Nervander bad sin vän Runeberg upplysa henne om att han hade en familj. De älskandes vägar skiljdes. Augusta Lundahl behöll sina minnen, Nervander sina dikter – en av dem i flickans danssko.⁸⁷

Efteråt berättade Runeberg i ett brev till Snellman att Nervanders ”historiätt med Agata är bekant [och] håller på att bli det här som bäst, efter vanligheten ger den tungorna [...] bestyr”.⁸⁸ Snellman hade försökt pressa Nervander om förhållandet brevlades, men denne hade inte avslöjat annat för sina vänner än att han var en ”för detta ungarl”.⁸⁹ Återkommande teman i vännernas brevväxling var förutom kärleksfrågor också regleringen av interna penninglån och avvärjandet av ekonomiska trångmål.

I början av 1830 blev Snellman också nedslagen av breven hemifrån som innehöll flera dåliga nyheter. Den första var underrättelsen om att hans äldre bror Christian Gerhard, som rymt från ett skepp någon gång på 1820-talet, avlidit i Sydamerika 1830. Till modfällheten bidrog också beskedet att Snellmans två yngre systrar avlidit.

Sorgebuden hemifrån kom som ett stort slag därför att brodern Carl August i januari 1830 inte vetat var Snellman befann sig efter Åbo brand eller vart han skulle skicka sina brev. Även andra familjemedlemmar klagade över tystnaden, som dock bröts av det för Snellman djupt skakande beskedet att hans 15-åriga syster dött i en lungsjukdom. Fadern skrev i april 1830: ”Marie är nu flyttad till någonting högre som Filosofi Studioser supponera, men aldrig kunna komma till full visshet; men vi som uti Härmä Filosofera med Gudomliga uppenbarelsen uti handen veta at hon gjordt et godt byte, vi gråta glädje tårar efter bonde tron, och smeka ännu hennes kalla kvarlefva där hon ligger uti Salen och fryser.”⁹⁰

I sitt eget brev hoppades Carl August att Snellman bättre än han själv skulle orka ta systemens bortgång som en försynens skickelse.⁹¹ Brodern hade blivit djupt besviken i sin övertygelse att ”Älskade janne, skulle hafva inträngt djupare i kannedomen af denna werldens intet”. Han var skakad av att Snellman i sin djupa sorg inte alls tröstades av att systemen nyligen genomgått skriftskolan, lärt känna Gud och haft ett rent samvete. Brodern klandrade Snellman för hans syndiga klagan då man borde tacka Gud för att hon blivit bönhörd.⁹² Medan Snellman begrundade dessa ord i Alahärmä sommaren 1830 dog också hans andra syster, den bara tre år gamla Sofia Albertina.⁹³

Brodern skrev om denna prövningarnas tid till Snellman i juli 1830:

”vii böre med rätta altid vara beredde på större och flere Sorger; dock min älskade Janne du lider redan förut så mycket; jag undrar ej på din börda tyckes dig för svår.”⁹⁴ För att söka tröst efter dessa personliga motgångar och för att komma över dem hängav sig Snellman åt studier och forskning. Redan i oktober 1830 kunde brodern dra en lättnadens suck: ”till det öfverståndna grattulerar af hjärtat, och Lyckönska till det förestående.”⁹⁵ Före det hade även fadern skickat uppmuntrande ord: ”Dit tycke för det Filosofiska studium fögnar mig; det gör åtminstone samma nytta som bomull uti svaga öron at ej en kall vind aldeles fördärfvar dem.”⁹⁶

Den unge mannens kvinnobekymmer, förlusten av nära anhöriga och de ständiga bekymren för utkomsten fick Snellman att dra sig undan och isolera sig under hårt arbete i ännu högre grad än tidigare, för att reda ut sin världsbild. Några diktrader som påträffats bland hans anteckningar belyser väl denna nedstämdhet. På tröskeln till en ny brytningstid skriver han:

Ej lustan, af hvad namn hon vara må,
Begär till sanning, till en Flickas Kyssar,
Förmår att lugn åt mensko-anden ge.
Blott nyttans värf ger lifvet rätt sin hållning.⁹⁷

Dessa tankar blev för många år framåt Snellmans valspråk, ett skydd för hans innersta och en sporre som fick honom att orka vidare också under stora motgångar.

Från teologin till filosofin med Hegels hjälp

Beslutet att flytta universitetet från Åbo till Helsingfors berodde inte enbart på generalguvernörens maktlystnad eller den förödande branden i Åbo, eftersom återuppbyggnaden av Åbo skulle ha kostat endast en fjärdedel av vad det kostade att bygga nya institutioner och inrättningar i Helsingfors. Den egentliga orsaken var den rådande stiltjen inom den akademiska världen. Det 1810 grundade huvudstadsuniversitetet i Berlin, där man bland annat tack vare Hegel och Carl von Savigny uppnått en konstruktiv syntes mellan den idealistiska filosofin, upplysningstraditionen och nyhumanismen, symboliserade en ny tid som stod i skarp kontrast med de gamla småstadsuniversitetet.

Även i Finland ville man på denna grundval skapa ett tryggt alternativ till de tyska småstädernas oroliga universitetsliv, där blandningen av idealism, romantik och bångstyrt leverne bekymrade myndigheterna. Liknande stämningar hade varit ett problem också vid akademien i Åbo. Det som nu krävdes var ett universitet i samklang med tidens samhällseliga och ekonomiska krav, en institution som stod i växelverkan med det övriga samhället. Också universitetets kansler Reh binder hade noga följt med utvecklingen i Ryssland och utlandet, vilket kom till synes i 1828 års universitetsstatuter.⁹⁸

Reh binder hade från första början försökt undvika drastiska åtgärder vid förnyandet av universitetet. Dyliga åtgärder ansågs dock nödvändiga sedan rykten hade börjat florera i S:t Petersburg. I regeringskretsar ansåg man att Finland, trots 1820-talets effektiva pacificerings- och belöningsspolitik, strävade efter att lösgöra sig från Ryssland och att finnarna förhöll sig fientligt till ryssarna. Händelserna i samband med regentskapet 1825 ledde också till ökad mistro. När Nikolaj I besteg tronen utbröt det så kallade dekabristupproret som kom att få en stark inverkan på förvaltningssystemet under den nikolajska eran. Regentens misstänksamhet förstärktes av det polska upproret 1830, vilket ledde till att alla former av kontroll och övervakning ökade i hela riket. Förvaltningen militariserades och det föreföll som om Nikolaj I ville förvandla hela det ryska riket till en kasern. Kejsaren började styra landet med hjälp av olika kanslier, temporära kommittéer och ståthållare. Den politiska gendarmövervakningen utsträcktes till Finland och censuren skärptes. År 1839 blev landshövdingarna i Finland guvernörer och allt striktare underställda generalguvernören.⁹⁹

Tidsandan avspeglades också i de nya universitetsstatuterna. Utformningen av 1828 års statuter blev av omständigheternas tvång rätt konservativ och inbegrep ämbetsexamina, grundstadgar och ett disciplinsreglemente för studenterna. Statuternas första paragraf sade allt: ”Kejsarliga Alexanders Universitetet är inrättadt i ändamål att befördra Vettenskapernes och de fria Konsternes förkofran i Finland, samt att derjemte dana dess Ungdom till skicklighet för KEJSARENS och FÄDERNESLANDETS tjenst.”¹⁰⁰ En annan viktig dimension var autonomi: varken generalguvernören eller senaten hade något att skaffa med universitetet. Rektor valdes fortfarande bland professorerna, men inte längre årligen inom ramen för ett ambulerande system. I stället utsågs rektor för tre år i sänder, vilket bland annat skulle borga för bättre disciplin. Samtidigt

skärptes reglerna för antagning av studenter. Med tanke på övervakningen av studenternas sedlighet var dessa indelade i nationer, vilka leddes av en inspektor som var professor. Paragraf 104 talar dock inte om nationer, utan om avdelningar, vilket berövade termen dess revolutionära prägel.¹⁰¹

Under diskussionen om universitetets organisationsform framfördes kritik mot universitetsväsendets medeltida karaktär, i synnerhet sättet att undervisa och undervisningsspråket, latinet. Samtidigt ifrågasattes universitetets traditionella förhållande till kyrkan. I Frankrike hade revolutionen lett till att samtliga universitet drogs in uttryckligen på grund av teologins centrala roll.¹⁰² I Finland blev i stället filosofin och dess samhällsfunktioner föremål för särskild granskning. I centrum stod den idealistiska filosofin, vars främste företrädare var tysken Friedrich Hegel.

Att Snellman lämnade prästseminariet och anslöt sig till detta läger var rätt logiskt. Det rörde sig ju om ett parallellfenomen till romantiken, och det faktum att religionen enligt romantikerna omfattade allt som på något sätt tangerade människans förbindelser med det gudomliga fjärmade Snellman från teologistudierna. Denna allmänna religiositet satte dock inget värde på dogmatiken, som tilltalat pedanten Snellman. Mystiken utgjorde grunden för romantiken och väckelserörelserna uttryckligen därför att dessa underströk sambandet med det absoluta. Snellman var ute efter exakta definitioner vilka Hegels filosofi tycktes ge möjlighet till.¹⁰³

Hegel erbjöd Snellman ett användbart analysverktyg i sina försök att uppnå harmoni mellan tro och vetande, något som upplysningsteologerna förgäves hade försökt uppnå. Religionen fann sin plats vid sidan av konsten och vetenskapen som det mänskliga livets högsta plan.¹⁰⁴ Enligt Hegel innehöll religionen och filosofin i grund och botten samma sanning: det religionen gav symboliskt uttryck för ville filosofin uttrycka med hjälp av klara begrepp. Det som i religionen anammades direkt slöt man sig till på tankens väg i filosofin. I religionen anade, förstod och kände människan det absolutas närvaro. I filosofin blev hon genom rent förnuftsmässigt tänkande varse om grunden för varandet och uppfattade människan i dess verklighet.

Den hegelianska filosofins strävan att länka samman tro och vetande innehöll element ur den traditionella rationalismen och ledde till otydlighet i det allmänna begrundandet av den kristna tron.¹⁰⁵ Många impulser bidrog till Snellmans vilja att inleda dessa studier: han växte upp

med föräldrar som var mystiker och han hade deltagit i undervisningen i teologi vid prästseminariet i Åbo, men framför allt hade skolan och biblioteket övertygat honom om kraften i det egna tänkandet. Snellman gick personligen in för att förverkliga det nya universitetsidealet.

När och hur Snellman för första gången kom i kontakt med Hegels tankar är oklart, men enligt en tidningsannons fanns verk av denna tyska filosof till salu i Meyers bokhandel i Åbo redan 1821. Av lärarna vid akademien bekantade sig veterligen professor Gabriel Palander, som var en anhängare av Kants läror, mot slutet av sitt liv med Hegels logik. Hans efterträdare Fredrik Bergbom nämnde Hegel i sin dissertation 1822 och tillmätte hans dialektik särskilt värde. Bergbom hade fått starkare impulser av Hegel via Fichte, Schelling och Baruch Spinoza än direkt av Hegel eller Hegels skrifter. I denna trio såg han höjdpunkten i den nya tidens filosofiska utveckling, och via dessa filosofers tankar var det möjligt för honom att kritisera Kant. Det var uttryckligen Bergboms förtjänst att den tyska idealismen rotades djupare i Finland och att marken därigenom bereddes för hegelianismen.

Den första egentliga företrädaren för hegelianismen i Finland var Johan Mathias Sundvall. Han följde inte Hegel slaviskt, utan definierade förhållandet mellan tro och vetande på ett självständigt sätt genom att närma sig Fichte. Trots att Sundvall utan tvekan ansågs vara akademins främsta förmåga blev han 1826 förbigången vid tillsättandet av professuren i praktisk filosofi. Sundvall var placerad i första förslagsrum, men i hans ställe utnämndes Johan Jakob Tengström, som var i tredje förslagsrum. Utnämningen skedde kort före Åbo brand, och följaktligen kunde Tengström inleda sin undervisning först i Helsingfors. Där kom han att verka vid universitetet som hegeliansk lärare och dra till sig bland andra Snellman.¹⁰⁶

Tengström hade bekantat sig med Hegels filosofi under sin långa utrikesresa 1817–1819, då han vistades i Sverige, Danmark, Tyskland, Italien och Frankrike. Han blev en övertygad anhängare av hegelianismen och uppskattade mycket sin förebild.¹⁰⁷ Tengströms enda rent filosofiska arbete var hans doktorsavhandling från 1826, vilket han också framhöll för Snellman som ett tillkortakommande:

För min egen del kännes jag dock vid en stor brist, öfver hvilken jag verkligen blyges, och som allmänheten nog lär strängt tillräkna mig, den, att jag icke utgifvit något från trycket till befordrande af min vetenskap. [...]

i sjelfva verket var jag äfven, då jag från ungdomsstudier tillbakakom till Philosophin, redan för gammal, eller saknade öfning både i ett och annat.¹⁰⁸

Professorn bekände detta för sin elev vid en tidpunkt då denne redan hunnit publicera en rad självständiga verk som grundade sig på Hegel – som den första sedan Gabriel Israel Hartman utgav sin *Kunskapslära* I–II (1807–1808). Brevväxlingen åskådliggör förhållandet mellan lärare och elev och får deras långvariga vänskap att framstå i ett nytt ljus.

Snellman gav sin lärare offentligt erkännande i förordet till sitt verk om personlighetens idé 1841:

Det har alltså gått så att medan filosofin i Sverige inte ännu kommit över von Schelling har Hegels spekulationer från och med åren 1824–1825 varit förhärskande vid Finlands universitet. För detta framsteg får landet tacka framför allt nuvarande professorn i filosofi Johan Jakob Tengström. Tack vare hans ansträngningar har man kommit så långt att alla framtida ämbetsmän studerar bara Hegels rättsfilosofi då de förbereder sig inför den sedvanliga examen i naturrätt, moral och statslära, och alla doktorer i filosofi fördjupar sig i åtminstone en del av hans system.¹⁰⁹

Det hade Tengström åstadkommit genom sina föreläsningar i Hegels logik, psykologi och rättsfilosofi.

Tengströms outtröttliga och grundliga undervisning gjorde eleverna förtrogna med Hegels tänkande. Mot slutet av sin undervisning fick Tengström dock på något sätt nog av det rent abstrakta i Hegels filosofi; filosofin borde enligt honom göras mer praktisk och allmän. Snellman berömde Tengströms strängt systematiska undervisning, som utan frestande geniala sidosprång eller poetisk retorik ändå tilltalade eleverna. Enligt Snellman levde Tengström som han lärde. En annan av professors elever, Johan Philip Palmén, var dock mer kritisk och ansåg att Tengström inte uppmuntrat till självständigt tänkande. När studenterna vände sig till honom för handledning rådde han dem bara att lära sig definitionerna utantill: ”det klarnar nog med tiden för herrarna.”¹¹⁰

Det förefaller som om Snellman förblev den enda av Tengströms elever som genom hårt och självständigt arbete kom underfund med den komplicerade hegelianismen. Tengström lyckades inte väcka håg för filosofisk forskning hos någon annan. Det är skäl att minnas att

även Snellmans professor i historia Johan Henrik Avellan var en varm anhängare av Hegel. Avellan, som 1827 lade fram den första svenskspråkiga doktorsavhandlingen om Hegel, ville vara filosof, men följde slaviskt sina litterära förebilder. Att det var en så liten skara som verkligen kände till Hegel visar att det fanns en stor beställning på en arbetsam och ivrig forskare av Snellmans kaliber.

Även om Snellman var en självständig tänkare förde han in åtminstone några av Tengströms idéer i sin nationalitetslära. Som kammarlärare hamnade Tengström i skuggan av en av sina samtida, hetsporren Arwidsson, då han under pseudonymen -e- i *Mnemosyne* betonade vikt av insamling av finsk folkpoesi och omsorg om det finska språket. I en tvådelad artikel drog han upp riktlinjerna för ett helt bildningsprogram, som motvikt till upplysningens bildningsideal.

I sina föreläsningar i statslära under vintern 1830–1831 presenterade Tengström läran om den moderna staten. I enlighet med Hegel ville han upplysa de framtida ämbetsmännen om statens väsen som ett ”Ding an sich”, där det inte kunde uppstå någon subjektiv och för en statstjänsteman olämplig uppstudsigt drömvärld. Tengström framhöll att varje individ bidrar till statens utveckling i samma mån som han försöker förstå vad staten är, och främjar därmed statens utveckling. I sina föreläsningar förmedlade han tanken om den statliga självständighetens nödvändighet genom rationalisering av det existerande. Han ansåg att ett nationsbygge alltid också innebar ett statsbygge. Det inbyggda perspektivet i hans föreläsningar var samhörigheten, som i den moderna staten baserade sig på inre utveckling, allmän bildning, medborgaranda, ståndslandtdagar, konstitutionellt styrelseskick, oberoende och skickliga ämbetsmän samt statlig självständighet.¹¹¹

Tengström fick i lugn och ro föreläsa så pass djävt eftersom censuren i praktiken bara intresserade sig för öppet revolutionär, anarkistisk, antimonarkistisk och antirysk litteratur. Föreläsningarna om den hegelianska statsteorin och det representativa statskicket väckte ingen uppmärksamhet.¹¹² Sina vågade tankar till trots blev Tengström inte någon portalgestalt inom den nationella väckelsen, även om han i egenkap av ärkebiskop Tengströms brorson och Franzéns elev mycket väl kunde ha fört det porthanska arvet vidare. Avsaknaden av både förmåga och talang att uppträda offentligt har nämnts som en orsak, avsaknaden av lämpligt forum som en annan. Tengström hade vid denna tid ingen ledarroll inom Österbottniska avdelningen.¹¹³ Eleven Snellmans

Den tyske filosofen Friedrich Hegel (1770–1831) var en viktig inspiratör för Snellman, som vid universitetet i Helsingfors ägnade sig åt studier i filosofi i stället för teologi. Hegels filosofi erbjöd honom ett praktiskt analysverktyg i sina försök att skapa harmoni mellan tro och vetande. Litografi av Julius Ludwig Sebbers.

liv erhöill däremot drag som gav honom styrka att bättre än Tengström ta sig fram i Porthans, Arwidssons och andras fotspår.

Fadern fanns med som en viktig påverkare i bakgrunden då Snellman försökte finna sin väg från teologin till filosofin. Christian Henrik Snellman följde med kampen och var den som bäst förstod sin sons ansträngningar särskilt vid årsskiftet 1828–1829 då denna jakobskamp börjat. Fadern kände igen sonens sökande efter sanningen och gav honom praktiska råd utgående från sina egna erfarenheter. Han inskräpte ofta vikten av att beakta den Högste i de filosofiska strävandena.

Efter att Snellman inlett sina studier i filosofi och lämnat in en ansökan om stipendium skrev fadern i november 1828: ”Du lærer väl ännu vara stum som alla 1792 års Magistrar vanligt äro, och hvad kunna de väl hafva at säga som endast befatta sig med forskning af det Negativa och Döda, samt see sina Systemer ramla såväl uti Theorie och Practique hela lifvet igenom.” Fadern varnade sin son för att alltför tidigt förlita sig på sina egna krafter, ”ehuru det sannerligen ej fordras mycket at efterapa våra vanliga praediko Utkast ryttere”. Fadern ansåg att det var bättre att samla eget kapital, vilket dock krävde ålder och tid samt bistånd av ”en högre Ande”. I sitt brev uppmanade Christian Henrik, i likhet med förebilden Swedenborg, sin son att anamma en arbetsam livsinställning: ”Du måste söka blifva nyttig uti kedjan; och arbeta som domen lyder efter fallet, om utkomst och belöning frågar man icke efter det följer af sig sjelf: osäkerheten af genvägar har Du redan försökt.” Slutligen konstaterar fadern: ”Planen och målet är stort, därför är och Gud uppenbar vorden i Köttet.”¹¹⁴

Ett halvår senare, i mars 1829, gladdes fadern över sin sons åsikter och tänkesätt. Han hoppades fortfarande att framstegen inom filosofiska fakulteten skulle ha röjt undan de magistrar vilkas huvuden var fulla av det föregående seklets fantasier. Fadern syftade på kantianismen som han själv stiftat bekantskap med under sina studier i Uppsala. Hans åsikt om magistrarna var klar: ”Uppenbarelsen, sin Skapare och sin bestämelse känna de icke, eller medlen at eröfra frihet och lycksalighet för sin odödlige Ande. Det enda jag önskade är at Du öfvade Dig at Praedica, ty en riktig Filosof är en Guds tjenare.”¹¹⁵

Ett år senare, i april 1830, underströk fadern igen detta: ”Så är ock det rena Förnuftets åskådning ett praeservatif at ej den onda principen får inblåsa uti alla själens organer ett dödligt förgift som kallas uti medelklassen egenkloket.” Enligt fadern skulle sonen ”utan syn, och utan

hörsel” bli likadan som sina filosofiska medbröder, ”om icke Du först af Gudomelig uppenbarelse lärer Nosce teipsum [känna Dig själv]”. Ifall sonen ändå ville uppsluka hela kunskapens träd gav fadern klara råd: ”Wörda Plato och Socrates, älska Moses och David som Mamma sagt, *begrunda* Naturen, Mythologien och forn Historien, som är alt Gudomelig uppenbarelse; dock tro Evangelium blindt om Du ej ännu kan finna det höga däruti: dessa medel skola upplysa alla Filosofiska Systemers halt.” I brevet lovade han att skicka ”Hermes Catechaesen” i arv åt sin son.¹¹⁶ Faderns manuskript till denna katekes förvaras bland Snellmans efterlämnade papper. Med sina trettio frågor och svar sammanfattar katekesen hur Christian Henrik Snellman tolkade kristendomens budskap och visar samtidigt vad han ansåg betydelsefullt med det.¹¹⁷

Brevväxlingen med fadern visar på ett tydligt sätt de mångsidiga intryck som fick Snellman att ta sig an frågorna och studera flitigt. Beslutsamheten noterades med avund av studiekamraten Kjemmer, som enligt egen utsago ”svärma[de] ikring” och efter en tid inte längre visste var han hörde hemma eller var han kunde finna målet.¹¹⁸ Till skillnad från många av sina kamrater hade Snellman funnit sitt kall och beslutat att följa den valda vägen. Han har särskilt nämnt att diskussionerna med fadern fått honom att söka sanning och klarhet i livets frågor. Att fadern donerade ”Härmäkatekesen” till sin 24-årige son är ett intressant tillägg till kännedomen om Snellmans andliga bakgrund.

Filosofie magister efter tentamen i tolv läroämnena

Snellman avslutade sina nio år långa studier den 7 april 1831, då han tillsammans med sin vän Carl Robert Ehrström avlade filosofie kandidatexamen i en muntlig tentamen som omfattade tolv läroämnena: praktisk och teoretisk filosofi, latin, grekiska, matematik, fysik, kemi, zoologi, botanik, historia, litteraturhistoria och orientalisk litteratur. Resultatet, sammanlagt 19 röster av optimala 36, var inte särskilt gott med tanke på Snellmans långa studietid och hans uppenbara flit, som gjort intryck på många. Det motsvarade inte heller studiekamraternas uppfattning om Snellmans lärdom. Det anspråklösa resultatet kan i hög grad ha berott på Snellmans häftiga uppträdande under tentamen och hans låga uppfattning om sina lärare.¹¹⁹

Runeberg gratulerade dock sin vän med en festdikt, ”Herr Candidaten Snellman”:

Den som engång presterat för candidatexamen

Den bryr ej mer sin hjärna med böcker och tentamen.

En sådan man är icke för god att få att läsa,

Han håller munnen färdig att ropa till och snäsa.

Han bryr sig ej om lärdom som talas eller skriftas,

Han tänker blott på giftas, på giftas, giftas – giftas.

Dock vågar jag åt honom en liten bok nu skicka.

Få se om jag får ovett för det ej var en flicka.¹²⁰

Innan Snellman kunde lämna studerkammaren för att återvända till den äktenskapsmarknad som Runeberg finkänsligt antydde hade han förberett sig för tentamen under hårt arbete, vilket diktaren som ögonvittne bekräftade i en annan dikt:

Den som begynt tentera till Candidat Examen,

Är mörk och kall mot verlden, som spader kung mot damen;

En sådan man är icke god att komma nära,

Han håller munnen färdig att skrika till och svära.

Han sitter ej, han står ej, han går ej som en annan,

Han rynkar ögonbrynen med håret ner i pannan.

Han vet ej af om solen står vester eller öster,

Han tänker blott på röster, på röster, röster, röster;

Men icke såna röster som sjungas eller klingas,

Men sådana alenast, som ur Decanus tvingas.¹²¹

Snellmans detaljerade och utförliga anteckningar vittnar om grundliga förberedelser inför tentamen. Även om Snellman inriktade sig på sitt huvudämne i ett rätt sent skede, som 21-åring, framskred filosofistudierna i snabb takt 1827–1831, bland annat för att han under åren i prästseminariet förkovrat sig i även andra ämnen än teologi. När huvudämnet klarnat behövde Snellman inte mer än två och ett halvt år för att klara av de återstående studierna för magisterexamen.

Snellmans starkaste ämnen praktisk och teoretisk filosofi renderade honom två laudatur. I sina anteckningar från 1831 refererar Snellman tredje delen av Johann Baptist Schads undersökning om Fichte. För att kunna gestalta helheten utarbetade han en innehållsförteckning över det 500 sidor långa verket, gjorde noggranna randanteckningar om innehållet och bedömde Kants och Fichtes system. Det faktum att Snellman

gjorde sig förtrogen med verket vittnar om hans intresse för religionsfilosofiska frågor även om svaren inte stod att finna i denna värld.¹²² Att han grubblat över dessa frågor vittnar även skissen ”Själ” som behandlar de olika själsegenskapernas hierarki. Dyliga analyser var typiska för den tyska filosofin före Kant.¹²³ Samma tema återkommer i de utdrag som Snellman kopierat ur verket *Doctor Edvard Youngs Nätter*, ett diktverk där författaren ratat upplysningens formideal för den fria formen och låter känslorna dominera. Verket fick stor betydelse för de tidiga romantikerna.¹²⁴

Förtrogenheten med Hegels filosofi hjälpte Snellman att utplåna skillnaden mellan det jordiska och det transcendentala. Någon gudsförnekare blev Snellman inte, men i likhet med Hegel ansåg han att gudomen kom till uttryck i nuet, i denna värld där den förenades med den medvetna, verksamma och etiska människans person. I stället för den fördärvade människan i en förgänglig värld fann Snellman den människa som kunde och ville utveckla sig mot allt större fulländning. Detta var något helt annat än den dystra skugga från syndafallet som hans far hade fört fram. Där bildningen var en svordom för fadern var den för sonen en förlösande universalmedicin. Kampen mot egoismen blev ett huvudtema i Snellmans tänkande.¹²⁵ I sin kandidatexamen fördjupade han sig i Hegels filosofi mer än vad som krävdes och fick laudatur i detta läroämne. För tentatorn, professor Tengström klargjorde Snellman bland annat kommentarer ur Hegels *Phänomenologie des Geistes*, som Tengström ännu inte hade läst.¹²⁶

Också i grekiska fick Snellman laudatur, vilket inte var förvånande eftersom han enligt de bevarade anteckningshäftena tycks ha förberett sig grundligt inför förhøret. Snellman gjorde i övrigt snabba framsteg i profan grekiska eftersom han kunde bygga på flera års studier i biblisk grekiska vid trivialskolan i Uleåborg och prästseminariet i Åbo. Hans iver att sammanställa korta sammandrag i antikens filosofi kan ha berott på professor Tengströms förflutna som grecist. En annan orsak var säkert grekernas frihetskrig mot Turkiet som förenade nationalismen med antikens heliga mark.

I ett första häfte från juli–augusti 1828 repeterade Snellman antikens filosofi i fördjupande syfte utgående från en stomme i filosofins historia utarbetad av professorn i filosofi vid universitetet i Jena Wilhelm Gottlieb Tennemann. Snellmans randanteckningar innehåller anekdotartade detaljuppgifter, litteraturhänvisningar och skisser av ämneshelheter som

inte hittas i Tennemanns verk. Dessa anteckningar kan basera sig på en mer utförlig framställning av Tennemann, en eventuell studiecirkel eller en privat föreläsning av Tengström. Snellman tycks inte ha varit speciellt intresserad av någon enskild läroinriktning, men förefaller att ha koncentrerat sig på pytagoréerna vid sidan av Aristoteles, stoicismen och skepticismen. Den sistnämnda behandlar Snellman förvånande detaljerat och mycket uppskattande. Han förhöll sig positivt också till sofisterna.¹²⁷

I det andra anteckningshäftet behandlade Snellman den försokratiska antika filosofins historia. Hans studium baserade sig på första delen av professorn i filosofi vid universitetet i Berlin Heinrich Ritters verk i tolv delar om filosofins historia. Det digra häftet tyder på stor flit och en strävan att koncentrera sig på vissa skolor. Långa mekaniskt kopierade citat på grekiska vittnar om studier i detta språk. Snellmans grepp verkar rätt suveränt och texten innehåller till och med mer ingående egna tolkningar. Att det kan vara fråga om förberedelser inför sluttentamen i grekiska tyder även en tabell, rubricerad "Activum" på.¹²⁸ Denna tabell, som innehåller aktiva finita former av grekiska verb som avviker från de vanliga (attiska) formerna i jonisk, episk eller dorisk dialekt, har Snellman sammanställt som stöd för minnet. På baksidan av detta papper finns en latinsk skrivövning kring en sats av Horatius.¹²⁹

Undervisningen i grekiska handhades av Axel Gabriel Sjöström, eftersom den ordinarie professorn Johan Bonsdorff var tjänstledig på grund av sjukdom. Sjöström var ingen egentlig vetenskapsman, utan hade redan i unga år vid akademien i Åbo blivit känd som diktare med fosforistiska tendenser. Sjöström förlorade dock sitt anseende som poet då hans diktning vittnade om bristande estetiskt omdöme. Som universitetslärare klarade sig Sjöström bättre; han eftersträvade en mångsidig tolkning av den grekiska litteraturen, fäste vikt vid fornforskningen och tog endast flyktigt upp de språkliga fenomenen. Föreläsningarna hölls oregelbundet, men Sjöströms livfulla framställningssätt var i studenternas smak. Särskilt roande var de privata övningarna i konsten att disputerat. Inför sin examen hade Snellman läst Homeros, Herodotos och Xenofons *Anabasis* samt Philipp Karl Buttmanns grekiska grammatik *Griechische Grammatik* (1792). Enligt senare hågkomster var Sjöströms tentamen i grekiska måttligt krävande och slutresultatet tillfredsställde ofta båda parter. Översättningsövningarna antog ofta farsartade drag till följd av kraven på ordgranna diktöversättningar, vilka var omöjliga på

svenska. Snellman undervisades i grekiska inte bara av Sjöström utan också av Nils Abraham Gylden, som införde filologiska kurser i ordets snävare bemärkelse i sin undervisning.¹³⁰

I matematik fick Snellman vitsordet cum laude approbatur. Hans lärare var Nathanael Gerhard af Schultén som tillhörde en av de första betrodda släkterna under det ryska väldet. Professor af Schultén var en skicklig och samvetsgrann forskare och lärare. Hans forskningsrön publicerades av vetenskapsakademierna i Stockholm och S:t Petersburg och väckte allmän uppmärksamhet. I sin omfattande produktion behandlade af Schultén grundläggande frågor inom aritmetik, algebra, geometri och decimalberäkning samt olika problem inom mekanik och optik. Bland Snellmans anteckningar finns många skisser som tyder på ett intresse för sistnämnda gebit.¹³¹

I fysik fick Snellman approbatur. I sina skisser har Snellman klart åskådliggjort olika fysikaliska fenomen, till exempel effekterna av värme, ljus, akustik, elektricitet, magnetism och mekanik. Han åhörde professor Gustaf Gabriel Hällströms föreläsningar våren 1829 och vännen Nervanders föreläsningar följande höst, då Hällström var rektor. Eventuellt undervisades Snellman också privat av Nervander, eftersom anteckningarna snarare hänvisar till Nervanders ämnen, som elektromagnetism, än till Hällströms värmelära eller meteorologi.¹³²

I kemi fick Snellman i likhet med matematiken approbatur cum laude. Han kom också att delta i praktiska laborationer som hans lärare Pehr Adolf von Bonsdorff ordnade – ovanligt tidigt i jämförelse med andra universitet.¹³³ Från och med von Bonsdorffs tid började man vid universitetet utreda kemiska föreningar inom ramen för atomteorin och den elektrokemiska dualismteorin. Själv var von Bonsdorff intresserad av mineralanalyser och klarlade sedermera många saliniska föreningar. Han undersökte också luftens inverkan på metallers oxidation. von Bonsdorffs arbete avbröts av Åbo brand som förstörde såväl hans anteckningar och preparat som den stora mineralsamlingen och laboratoriet. Han fortsatte sin verksamhet i Helsingfors där han lyckades väcka intresse för kemin och inrätta sin undervisning på ett tidsenligt sätt så att även Snellman fick öva sig med olika mineralanalyser.¹³⁴

I zoologi och botanik fick Snellman approbatur. För undervisningen i naturalhistoria svarade professor Carl Reinhold Sahlberg, vars devis var: ”Nu skall samlas med all kraft och sedan må man tänka på den filosofiska delen av naturens kännedom.” Samlingar köptes och erhöles

som gåva. Själv skaffade han till exempel 240 rötter, skott och plantor och 1 500 nya frösorser från Ryssland. Vid tiden för Åbo brand omfattade det naturhistoriska museet 8 450 fanerogamer och 870 kryptogamer. Museet och samlingarna förstördes dock nästan helt i branden, och man måste börja om från början. Efter att lärosätet flyttats till Helsingfors gav Nikolaj I order om att inrätta en ny botanisk trädgård på det ställe i Kajsaniemi där den finns än i dag. Arbetet med trädgården tog så mycket av Sahlbergs tid att han i praktiken inte hann med någon undervisning, vilken i stället sköttes av adjunkten Johan Magnus af Tengström. Som inspektor för det naturhistoriska museet höll Sahlberg ibland åskådliga föreläsningar, men till skillnad från tiden i Åbo fanns det inte längre tid för utfärder i naturen. Föreläsningsprogrammen lovade mer än de kunde hålla.¹³⁵

I historia fick Snellman approbatur. Han undervisades av Johan Henrik Avellan, som övertagit F. M. Franzéns tjänst. Avellan ville dock inte kalla sig historiker, eftersom han snarare var filosof och hörde till de första hegelianerna. Hans föreläsningar behandlade historien ur världshistorisk synvinkel, och han ansåg att bara den historia som gav information om den mänskliga kulturen, religionen, sederna, själsförmågan, kroppskrafterna och slutligen om det nationella samfundet var värd att studera. I sina föreläsningar koncentrerade han sig på den äldre historien, Grekland och Rom – i medeltidens historia kom han aldrig längre än till Karl den store. Avellan var en medioker, distraherad lärare, vars långsamma och stammande tal inte lockade studenterna. Snellman hörde till hans sista elever; åren 1824–1827 var Avellan ofta sjuk och avled 1832. Det är möjligt att Snellman avlade sin sluttentamen för Reinhold von Becker.¹³⁶

I latin fick Snellman vitsordet approbatur. Inom undervisningen i latin låg fokus på att utveckla praktiska färdigheter, eftersom föreläsningarna enligt 1828 års statuter hölls på latin eller på något annat, modernare språk. Även om föreläsningarna inte i praktiken hölls på latin måste lärdomsproven pro exercitio och pro gradu för kandidatexamen avläggas på latin. Före pro gradu-provet gällde det att på latin kunna försvara en så kallad disputation pro exercitio som skrivits av den lärare som fungerade som preses. Studenterna deltog i ett flertal praktiska övningar för att lära sig uttrycka sina tankar på latin.¹³⁷ Snellmans efterlämnade papper innehåller många bevis på grundliga latinstudier. Bland de bevarade manuskripten finns texterna pro exercitio och andra uppsatsövningar.

Utöver de skriftliga övningarna i latin hade man muntliga disputationsövningar. Studenterna skulle lära sig att uttrycka sig muntligt på latin och öva sig i dialektik. De teser som Snellman försvarade tillkom i samband med så kallade disputationskonvent som hölls inom studentavdelningarna. Disputationen övervakades i regel av inspektor eller kurator, som framlade teserna. Respondent och opponent hade utsetts i förväg. Det var främst frågor i teologi, filosofi, statslära eller morallära, men också naturvetenskapliga frågor kunde förekomma. I Österbottniska avdelningens arkiv finns de teser som Snellman framlade tillsammans med Anders Henrik Ingman; ämnena varierar från filosofins betydelse för universitetsundervisningen och Kants betydelse som filosof till krigets betydelse för utvecklingen och skyldigheten att inte försumma sin uppgift i fosterlandets tjänst.¹³⁸ Snellmans anteckningar i aristotelisk logik vittnar om grundliga förberedelser inför uppdraget att vara Henrik Heikels opponent.¹³⁹

Snellman samlade på levnadsvisdomar av antikens lärda samt ur Horatius oden, satirer och epistlar, Vergilius *Georgica* och Terentius *Eunuchus*. På denna lista finns mycket som hänvisar till hans livssituation.¹⁴⁰ Snellman har helt klart plockat ut sådana citat som gav honom tröst i hans svårigheter på många av livets områden. Vergilius yttrande: ”Dock ej af någon vård förstärkas krafterna högre, Än att du Cypris begär och blinda förvillelse afstyr” syftade på misslyckandena i kvinno-relationer. Horatius konstaterande: ”Hopp i motgångs dag, men i lyckans misstro, så var tecknet städs för ett moget sinne, ett som väl beretts” tydde i likhet med uppmaningen ”Ta det med tapper ro och lev blott tryggt, mina pojkar! Vänd edra breda bröst i lugn mot vidriga öden!” på att Snellman fått ta emot ett antal stötar. Till de kontinuerliga ekonomiska svårigheterna anslöt sig citatet av Horatius: ”Hus, förvärv utav mark och skatter av guld eller koppar lyfter ej bort från sin ägares kropp hans sjukdom och feber, botar än mindre hans själ”. Snellman försökte uppenbarligen tygla sitt svåra temperament med Horatius visdomsord: ”Den som ej har makt att dämpa sin vrede önskar snart att han ej hade gjort det som smärtan och harmen drev honom till: därför är han svag, om än mäktig i våldet. – Vrede är övergående sinnessjukdom. – Regera själv dina drifter, ty gör du det ej, blir det du som regeras” och ”Ett löje skär ofta bättre än vad ett skarpt tal gör, och får lättare sönder en stor sak.” Att situationen började lätta framgår av passusen: ”Halvt klar handlingen är, blott du väl har börjat. Så fatta mod till att fatta förnuft!

Sätt i gång! Om du tövar med tiden för det som är ditt verkliga liv, då liknar du bonden, vilken försitter sin sådd och säger: 'när bäcken har torkat [...] – bäcken som flöt och skall flyta alltså till tidernas afton.'¹⁴¹

Filosofisk-moraliska citat användes också som ämnen för övningsuppgifter. I april 1827 skrev Snellman sin första uppsats om följande sentens av Marc Antoine Muret: "Det står utom allt tvivel att hedern alltid går segrande ur kampen mot nyttan." Enligt Snellman har erfarenheten fullständigt visat att lyckan kan uppnås endast med dygden och ärligheten som vägvisare, eftersom en människa som är uppfylld av sina känslor rätt ofta gör fel. I maj 1829 skrev Snellman en uppsats om Quintilianus yttrande "Långvarig lycka framkallar likgiltighet inför olyckor". Att döma av sättet att behandla temat hade de många motgångarna utvecklat skribenten i mer realistisk riktning. I slutet av uppsatsen finns en anteckning om att den blivit godkänd med lägsta vitsord. Från 1831 finns två bevarade uppsatser. Ciceros sentens "Han anser inte att man bör sörja över döden som medför odödlighet" var kort efter systemens död ett mycket aktuellt ämne för Snellman. Horatius sats "Intet är från varje synpunkt förträffligt" fick Snellman att konstatera att endast en dåre kunde tänka sig fullständig lycka och rikedom förenade.¹⁴²

För att behärska latinet i praktiken var man tvungen att ge avkall på det vetenskapliga studiet av detta språk. Snellmans lärare i latin, professor Johan Gabriel Linsén, som var en synlig gestalt inom Åboromantiken och redaktör för *Mnemosyne*, ville i sina föreläsningar främst ge en så ordagrann översättning som möjligt av det verk som behandlades. Förklaringarna inskränktes till minimum för att undvika att kontakten till intrigen bröts. Författarens ord blev därför det primära och själva saken av mindre vikt. Linséns långrandighet och retlighet yppade sig särskilt under förhören med den hetsige Snellman.¹⁴³ Öppet gräl var att vänta då professorn var lika hetlevrad som sin tentand och ofta brukade snäsa åt sina elever. En gång smällde Snellman mitt under ett pågående förhör sin bok i bordet och steg häftigt upp, varefter Linsén genast körde ut honom. Även om Snellman därefter inte kom tillbaka godkände professorn hans prestation.

Snellmans beteende var på inget sätt överraskande, eftersom han var känd bland sina lärare som en skicklig men övermodig student som ständigt kritiserade sina lärare. Senare, då mer än 45 år förflutit sedan det inträffade, erkände Snellman att han ändå förstått Linsén och hyst medlidande för sin lärare på grund av de förluster som drabbat honom. De

hade förenats av en situation där Snellman skrivit en uppsats om ålderdomens och ungdomens behag. I sin uppsats prisade han ungdomstiden och beklagade ålderdomen. Linsén, som stående bredvid skribenten genast granskade häftena, konstaterade kort efter att ha läst uppsatsen: ”herren prisar ungdomen, ställer ålderdomen lågt; människan vore alltså för mer ju närmare hon står djuret.” Linsén avlägsnade sig till sitt arbetsrum och Snellman stannade bestört kvar och väntade på att han skulle återvända. Snellman blev mycket rörd då han efter lärarens återkomst såg spår av tårar i dennes ögon. I ett tal till studenterna 1876 erkände Snellman att lärarens stränga ord vid detta tillfälle var en lämplig tillrättavisning. Trots att ungdomstiden är skön och rik på förhoppningar arbetar sig människan långsamt ur naturens band till andens frihet. Först så småningom förmår hon klart fatta ändamålen med sitt liv.¹⁴⁴

I litteraturhistoria blev vitsordet approbatur. Snellman undervisades i detta ämne av professorn i lärdomshistoria, universitetsbibliotekarie Fredrik Wilhelm Pipping, som i Porthans fotspår hade fortsatt att förkovra universitetets bibliotek. Pipping lyckades samla ett bibliotek om 40 000 band som förstördes i Åbo brand, med undantag av de 830 band som var utlånade. Efter förödelsen fällde han följande tröstlösa omdöme: ”frukten av min raskaste ålder är förlorad, och jag saknar den kraft och drift som erfordras för att ånyo begynna loppet.” I Helsingfors vidtog dock en ny tid för biblioteket bland annat med en egen biblioteksbyggnad. Under Pippings ledning utökades boksamlingen så att den tjugo år senare var dubbelt så stor som samlingarna i Åbo. Värdefullast var samlingen Fennica som omfattade allt tryck som utkommit i hemlandet och alla övriga verk rörande Finland. Biblioteket blev samtidigt Finlands nationalbibliotek. Snellman kunde från första början utnyttja bibliotekets samlingar, eftersom verksamheten inleddes den 3 november 1828 i det publika bibliotekets rum i senatshusets östra flygel.¹⁴⁵

Sitt sämsta vitsord – admittur – fick Snellman i orientalisk litteratur. Lärare var Hans Henrik Fattenborg som föreläste om skrifterna i Gamla testamentet och om de arabiska, romerska och grekiska klassikerna. Att behärska dessa omfattande helheter lämnade inget utrymme för fördjupat vetenskapligt dryftande.¹⁴⁶

I Helsingfors hade Snellman bedrivit sina studier i de temporära utrymmen där universitetet verkade. I takt med Snellmans studieprestationer reste sig universitetets nya huvudbyggnad vid Unionsgatan, där han slutligen promoverades till magister. Flyttningen av verksam-

heten till nya utrymmen fördröjdes av en koleraepidemi, som ledde till att universitetet stängdes. Den 21 juni 1832 kunde Snellman och 57 av hans studiekamrater dock delta i den första promotionen som ordnades i den nya huvudbyggnaden. Tillställningen var särskilt högtidlig eftersom byggnaden invigts ett par dagar tidigare. Universitetets namn – Kejsrerliga Alexanders-Universitetet – sågs då första gången i tryck på promotionsprogrammet.¹⁴⁷

Snellmans promotionsdag inleddes ståtligt klockan sex med salut från kanonerna i Södra hamnen. Promotionen inleddes på förmiddagen i universitetets solennitetssal vars huvuddörrar och podium härstammade från akademien i Åbo. Utöver universitetsstaten var också ledamöterna av senaten, biskoparna och representanter för den övriga ämbetskåren inbjudna. Även anhöriga fick delta, men ingen av Snellmans närmaste kunde närvara. Då alla intagit sina platser tågade först lärarna och ämbetsmännen in under marschmusik, anförda av kansler eller vicekansler. Efter dem kom promotor och promovendi som grupperade sig på parnassen i väntan på sin lagerkrans, medan kören sjöng en koral. Promovendi var klädda i frack med guldbroderad krage, knäbyxor, sidenstrumpor och skor med silverspännen.

Promotor höll ett föredragsliknande tal, varefter universitetets sekreterare läste upp tillståndet att förrätta promotion. Publiken fick sedan följa med något intressant: samtliga promovendi hade medfört en stor bok, och när Pipping uppmanade dem att än en gång ta till vara den dyrbara tiden började alla ivrigt studera sina böcker med stort allvar. Efter några minuter av total tystnad höjde Pipping rösten: ”Claudite jam rivos, pueri, sat prata biberunt.” (Däm redan för floderna, gossar, ängarna har redan druckit tillräckligt.) Alla slog samtidigt ihop sina böcker med en väldig smäll, vilket gjorde stort intryck på publiken. De öppna böckerna illustrerade det ständiga behovet av kunskap, det slutna lagrandet av denna kunskap.

Därefter följde primusfrågan och edgången. Var och en uttalade i tur och ordning sitt namn, åhörde gemensamt edsformuläret och lade sedan en åt gången, turvis ett finger på kursors stav och uttalade orden: ”Ita me Deus adjuvet.” (Så hjälpe mig Gud.) Filosofien var den mest allmänna av dem alla; promovendi lovade att undvika dunkelt tal och oklara, onyttiga frågor vid undervisning i de fria konsterna. Därtill lovade promovendi att flitigt åhöra föreläsningar i den fakultet där studierna skulle fortsätta. Filosofernas edsformulär avvek i hög grad från

till exempel teologernas, där man lovade att hålla sig till den rätta tron och att försvara den mot kätteri och irrläror.¹⁴⁸

Efter edgången började den egentliga promotionen. Först fick magistrarna en lagerkrans som belöning för segern på vetenskapernas arena. Med en ring lovade de vetenskapen trohet och till sist mottog de sitt diplom. Utdelningen av diplomerna ackompanjerades av körsång och orkestermusik. Största intrycket gjorde dock det kanonskott som avlossades var gång någon av promovendi bekransades. Signalmännen hade en viktig funktion: från vestibulen signalerade de mot universitetshusets yttre balkong, därifrån signalen gick vidare till Nikolajkyrkans torn och slutligen till artilleristerna vid Salutorgskajen. Under den utdragna ceremonin på latin bjöds damerna på konfekt som avnjöts i rikliga mängder. Då promotionen var över yttrade Pipping ännu några ord. Därefter framförde ultimus sitt tack till de inbjudna gästerna, läste en kort dikt till damerna och höll en kort bön.¹⁴⁹

Promotionen var mycket symbolisk också av den orsaken att det bland de 57 promovendi fanns den kärntrupp som i början av sin vetenskapliga och offentliga karriär skulle komma att främja samhällliga frågor i Lördagssällskapet och i studentavdelningarna. Hösten efter promotionen mottog Snellman en enträgen vädjan av sin far:

Jag vet genom Wänner något nära hvad Du förehafver, och önskar blott att hälsan måtte stadga sig. Jag lefver nu säkert nögdare uti mina åskådningar än Du uti Din Reflection uti ett äro Wi ens nemligen i hoppet om bättre utsigter. Landets tillstånd är eländigt Ni som Lärde borde gifva uplysningar om ordsakerne dertill eller plan till hjelp.¹⁵⁰

Vid samma promotion utdelades lagerkransen till framtida nationalitetskämpar som Snellman och Fredrik Cygnaeus, men också till de blivande väckelseledarna Aron Gustaf Borg och Fredrik Gabriel Hedberg. I samma rad stod också kyrkliga och profana ledare in spe: Frans Ludvig Schauman, Johan Philip Palmén och Fabian Langenskiöld. Den stora frågan för den finska nationens framtid var huruvida den nationella och andliga väckelsen kunde fås att verka för gemensamma mål på motsvarande sätt som dess ideologiska arkitekter stått sida vid sida på parnassen. Promotionsdiktaren Johan Jakob Nervanders rader manade åtminstone till åtgärder.

Den höga acten redan gått förbi,
Och kransen sluts kring ynglingarnes lockar.
En stor, en helig stund för hvarje af dem!
[...]

Framåt då för det! Se ikring Er tinning
Dess tecken ju sin helga rundel slår;
Med stora steg – hvart steg en segervinning –
Dess här allt närmare till målet går,

Och hvem ej följer med, med rask besinning,
Snart efter alla, ensam lemnad, står;
Välan, framåt! J Kämpar på Er bana,
Framåt! Framåt; och följ en ljusets fana!¹⁵¹

Vardagen främjar inte alltid idealen, och för egen del förmådde Nervander inte följa denna väg. Att Snellman mottog sin krans av Pipping, under vars rektorat han sju år senare skulle bli tvungen att lämna universitetet sedan han följt sin konkreta övertygelse, hade också sin symbolik.

Lördagssällskapets bildningsideal

Som motvikt till studierna för en formell examen ägnade sig studenterna åt gemensamma kulturella sysselsättningar. Redan i Åbo hade de österbottniska studenterna samlats regelbundet hos sin kurator och ledargestalt Johan Jakob Tengström. I hans hem umgicks de blivande ledarna för den nationella väckelsen och fick värdefulla impulser. Inom denna skara uppstod den sammansvetsade vänkrets som kan ses som kärnan i det så kallade Lördagssällskapet som sedermera bildades i Helsingfors.

Gemensamt för vänkretsen var hemlandskapet, skolbakgrunden och tidpunkten för inskrivningen vid universitetet. Runeberg och Nervander hade gått i Uleåborgs trivialskola samtidigt, några år före Snellman. Runeberg, Snellman, Lönnrot och Bengt Olof Lille avlade studentexamen vid samma tidpunkt. Cygnaeus bodde hos familjen Tengström som var avlägset släkt med Runeberg och Nervander. Från 1827 var Runeberg, Snellman och Nervander oskiljaktiga. Cygnaeus berättar om tiden i Åbo:

För ungefär ett och tjuugo år sedan suto i Åbo uti samma studentkammare trenne ynglingar och delade der om natten samma läger samt intogo vid samma torftiga bord såväl sin andeliga som lekamliga spis. De voro arma på denna verldens håfvor, så att de knappt alla tillsamman egde så mycket, som hvar och en skulle behöft för dagen efter det mått, hvarefter studentens behof nu ofta mätes; men rika deremot på andens gåfvor, så att de, delande sinsemellan dennes hela rike, voro ämnade att en dag ådagalägga, huru långt den finska anden egde makt att under detta tidehvarf tränga fram i de olika riktningar, åt hvilka de hängåfvo sig.¹⁵²

Trion leddes av den brådmogne och mångsidige Nervander; han uppmuntrade Runeberg att slutföra sina examensstudier och Snellman att lämna studierna för prästämbetet och i stället koncentrera sig på filosofin. Trion började dra till sig även andra ynglingar. Till vänkretsen anslöt sig också Lars Isak Ahlstubbe, Gabriel Geitlin, bröderna Fredrik August och Carl Robert Ehrström, Carl Backman, bröderna Gabriel och Fredrik Tengström samt Nils Henrik Pinello. Dessa vänner kände sig som en elit inom den akademiska ungdomen och kritiserade tillsammans förhållandena vid universitetet och dess lärare. De följde också tillsammans med litteraturen i Sverige och bedömde den svenskspråkiga poesin. Bland världsnyheterna väckte det grekiska frihetskriget deras intresse. Om denna tid har Cygnaeus konstaterat: ”Det var underligt den tiden, det var en stumhetens ande, som regerade då, så vidt det var någon ande alls.”¹⁵³

Under två successiva promotioner uppstod en bro mellan två olika epoker. Nervander, Runeberg, Lille och Lönnrot erhöll sina lagerkransar samtidigt vid den sista promotionen vid akademien i Åbo. Vid den första promotionen vid Kejserliga Alexanders-Universitetet bekransades resten av vänkretsen: Ahlstubbe, Backman, Cygnaeus, Snellman och mången annan. Kring dem hade en sammansvetsad grupp uppstått våren 1830, men så obemärkt att man omöjligt kan tala om att de skulle ha grundat ett sällskap. Det är också i övrigt svårt att ge en exakt bild av sällskapets verksamhet, eftersom det saknade program, egentlig samlingsplats, regler, funktionärer och protokoll. Bland hågkomsterna om sällskapet finns också följande beskrivning: ”ingen har såsom exempel på hur det gick till, gjort reda för någon af de händelsevis framkastade frågorna eller citerat någonting af de snillrika och djupsinniga yttranden som fälldes.”¹⁵⁴

Sällskapet hade inte ens ett namn; det kallades emellanåt ”det namnlösa sällskapet”, klubben eller läsesällskapet, andra gånger tisdagssällskapet, men oftast lördagssällskapet även om man tidvis samlades på en tisdag eller en fredag. Den bästa bilden av sällskapet får man genom att bekanta sig med dess medlemmar, och deras tankar och verksamhet. Medlemmarna anslöt sig i fyra skeden.

De grundande medlemmarna hade deltagit i den sista promotionen i Åbo. Därefter anslöt sig de första utexaminerade i Helsingfors. Under det tredje skedet började även professorer ansluta sig till gruppen. Till den inre kamratkretsen hörde Runeberg, Snellman, Nervander, Cygnaeus, Johan Jakob Nordström, Laurell, Fredrik Tengström, Carl Adolf Bygdén, Ahlstubbe, Fredrik August Ehrström och fem eller sex andra.¹⁵⁵

Lördagssällskapet var från början avsett att vara ett sällskap för män, men medlemmarnas hustrur och systrar kom även snabbt med. Av hustrurna deltog Fredrika Runeberg, Anna Nordström, Agata Nervander och Carolina Tengström, av systrarna Laura Nervander, Henriette Ahlstubbe, Carolina och Mathilda Runeberg samt Anna Christina Snellman. Bland deltagarna fanns också Nervanders avlägsna släkting Carolina von Bonsdorff, Tengströmarnas släktingar Maria och Hanna Prytz samt Nervanders före detta kärlek Augusta Lundahl, som inte tillhörde släktkretsen.¹⁵⁶

Obestridd ledare för Lördagssällskapets kvinnokrets var den begåvade och språkkunniga Fredrika Runeberg, som var väl förtrogen med litteraturen. Uppmuntrade av hennes exempel nöjde sig kvinnorna inte längre med rollen som musor för sina män; i stället samlades de som självständiga kulturpersoner i det Runebergska hemmet i Kronohagen i Helsingfors. Männen lät inte kvinnorna delta i sina litterära diskussioner, även om till exempel Fredrika Runeberg med sina språkkunskaper kunde erbjuda sin man mer mångsidig läsning än vad han själv förmådde ta del av. Att damerna utestängdes berodde bland annat på att männen inte visste hur de skulle förhålla sig till bildade kvinnor, som närmast gjorde dem förvirrade. Kvinnorna blev tvungna att bilda en egen krets kring litteratur och övriga konstformer. Enligt Fredrika Runeberg ägnade sig männen bara åt diskussioner, utan att läsa litteratur: ”ganska litet lästes der, men ordades och pratades så mycket mer.”¹⁵⁷

Snellman var en flitig gäst i Runebergs hem, i smeden Ramstedts hus i hörnet av Sjötullsgatan och Manegegatan. När denna vänkrets som kallades ”Kronohagssällskapet” samlades, gjorde stämningen ett

så starkt intryck på varje nykomling att han blev ”alldeles bortkommen af en idel häpnad”. Snellman sökte sig gärna varje vecka till de begåvade kvinnorna i Fredrika Runebergs salong, och introducerade 1833 också sin syster för att hon skulle erhålla bildning och hitta en fästman. Bland damerna var Snellman känd som en artig och beskyddande gentleman och en envis förkämpe för ridderlighet.¹⁵⁸ Han var en regelbunden gäst även i professor Johan Jakob Tengströms hem vid Manegegatan, där de tre döttrarna Sofia, Helena och Natalia lockade. Sedan Tengström blivit änkling hade han gift sig med Fredrika Runebergs äldre syster, även hon änka, vilket ytterligare fördjupade vänskapen med familjen Runeberg.

Snellman var till en början inte med i Lördagssällskapets egentliga verksamhet, men började så småningom ivrigt delta i diskussionerna. Enligt Snellmans biograf Thiodolf Rein ”förde snillet spiran” vid dessa samkväm. Under dessa ”attiska nätter” fick man njuta av Runebergs lugna humor, Snellmans skoningslösa logik, Nervanders sarkasmer och Nordströms infall, vassa som synålar.¹⁵⁹ Ingen fråga av vikt för mänskligheten eller fäderneslandet var främmande för dessa unga begåvade män. Var och en brann av iver och var beredd att försvara sin ståndpunkt ända till handgemäng, men spänningen övergick oftast i befriande skratt efter någon träffande kvickhet.

Snellman var alltid den som höll hårdast fast vid sin övertygelse. Under sina studier i filosofi hade han utvecklats till en skicklig debattör som energiskt försvarade sina tankar. Denna halsstarrighet ledde till och med till häftig ordväxling, som ofta slutade med att han sårade sina vänner. Snellman var medveten om att hans rättshaveri och häftighet väckte förundran, men han var gärna till och med besynnerlig, eftersom han visste att han offrat mer möda på att forma sina åsikter än de andra. Sin österbottniska häftighet hade han ärvt av sina föräldrar. Utbrotten gick dock snabbt över och ledde inte till långvarigt agg. På äldre dagar lärde sig Snellman att behärska sig.¹⁶⁰

Enligt Snellman var sällskapets ändamål att utbyta åsikter i allehanda, främst litterära, ämnen och därigenom främja medlemmarnas andliga utveckling. Av medlemmarna uppbars en liten avgift som gjorde det möjligt att köpa litteratur från Sverige, till exempel verk av författare som företrädde den romantiska skolan såsom Atterbom, Geijer och Tegnér. Varje nytt häfte av Emanuel Bruzelius tyska klassiker anskaffades genast.¹⁶¹

Utöver dessa litterära diskussioner läste medlemmarna åtminstone till en början även upp sina egna alster och kritiserade dem. Ibland upp-

lästes också brev från medlemmar som var på resa, och de var många: Cygnaeus reste till Fredrikshamn 1833 och Runeberg till Borgå 1836, Nervander befann sig i utlandet 1833–1836 och Backman var informator i Ryssland 1835–1840.¹⁶² Genom breven hölls vännerna ajour med politiska händelser; i oktober 1831 kunde Nervander till exempel upplysa Snellman om att tidningsnyheterna från Warszawa var sanna. Han ansåg det mer än sannolikt att Polen skulle bli kuvat, men med äran i behåll. I samma brev berättade han om den starka spänningen i Sverige mellan kung och folk, men han väntade sig inte mycket av svenskarna: ”Nog larma de, men ingen kärna är det i dem. De äro en klingande malm, en ljudande bjellra.”¹⁶³

Vid Lördagssällskapets sammanträden sköljdes den andliga spisen ner med en kopp te eller ett glas punsch, och därefter sökte man sig till en restaurang för att äta. Vid sidan av den glada samvaron behandlade man också mer seriösa spörsmål. Även om man inte direkt kunde ägna sig åt politik antog de ideella strävandena flera oskyldiga former. Sällskapets verksamhet var särskilt fruktbringande i början av 1830-talet, då man först grundade Helsingfors lyceum 1831, omedelbart därefter Finska Litteratursällskapet och 1832 *Helsingfors Morgonblad*.

I slutet av 1820-talet hade trivialskolan i Helsingfors, stadens enda skola, fått dåligt rykte på grund av lärarnas dryckenskap och dåliga undervisning. Ståndspersonerna vågade inte sätta sina barn i skolan, utan förlitade sig på privat undervisning. Den privatskola som Johan Henrik Avellan inrättade 1829 hade inte förbättrat läget. Inom Lördagssällskapet vaknade under våren 1830 tanken att grunda en modern privatskola som skulle bygga på nya fostringsprinciper. Förslagen och idéerna var många eftersom de flesta av sällskapets medlemmar varit informatorer, också under längre tider. Det egentliga förslaget framfördes dock av Mårten Johan Lindfors, som under sina veterinärstudier i Danmark lärt känna de danska skolorna. Det slutliga förslaget formulerades av Nervander.

Den 30 november 1830 publicerade *Finlands Allmänna Tidning* ett tillkännagivande där Axel Adolf Laurell meddelade att han tillsammans med Gyldén, Nervander, Runeberg och Lille beslutat inrätta en ny skola som skulle betona den humanistiska bildningens betydelse. Det nya lyceet i Helsingfors var vid sidan av Viborgs tyska gymnasium landets enda fullständiga lärdomsskola, som omfattade såväl trivialskola som gymnasium. Avsikten var att ersätta ämnesundervisningen med under-

visning i klasser och utantilläsningen med en undervisning där eleverna förstod vad de lärde sig. Inom dessa ramar fick även Snellman pröva sin pedagogiska förmåga som lärare 1833–1836 tillsammans med Laurell, som var skolans rektor. Också Castrén, Bygdén, Germund Fredrik Aminoff, Backman, Fredrik August Ehrström, Cygnaeus och Topelius undervisade i lyceet.¹⁶⁴

Lindfors var också den som framkastade förslaget om att grunda ett finskt litteratursällskap. Det finns åtminstone tre versioner av hur det gick till. Under en diskussion i Lönnrots vindskammare på hösten 1830 kring förvaringen av gamla böcker hade Lindfors yttrat orden ”Vi stifta ett sällskap”. Enligt en annan version hade han på gatan fått en heureka-upplevelse och därefter skyndat till Lönnrot för att föra ärendet vidare. Enligt en tredje version hade Lindfors ropat om saken till Gabriel Rein, som stod vid ett fönster och rakade sig, varefter man gick tillsammans till Lönnrot för att planera grundandet.¹⁶⁵

Tillsammans med bröderna Laurell, Nordström och Lille utarbetade Lindfors ett första förslag till stadgar för Finska Litteratursällskapet. Det egentliga konstituerande mötet hölls hos lektor Carl Niclas Keckman den 16 februari 1831. Keckman hade sedan 1815 i Åbo lett de sammanträden där österbottningarna träffats för att öva sig i finska språket. Lönnrot och Lindfors hade hört till de ivrigaste deltagarna. Redan 1822 hade dock Carl Axel Gottlund strävat efter att grunda ett liknande sällskap, och så sent som 1826 närmat sig professor Erik Gabriel Melartin i detta ärende.¹⁶⁶

Enligt Keckman, som valdes till sällskapets första ordförande, var sällskapets syfte att utge goda böcker av alla slag och om vilket ämne som helst, för att på så sätt utveckla det finska språket och använda det inom alla grenar av litteraturen.¹⁶⁷ Vid tiden för grundandet av Finska Litteratursällskapet skapade julirevolutionen i Frankrike och polska upproret spänningar i Europas politiska atmosfär. Under dessa omständigheter tolererade de styrande kretsarna i S:t Petersburg inga illojala åsiktsyttringar i Finland. De finska ämbetsmännen i S:t Petersburg var därför enbart glada över att ett dylikt sällskap instiftades, eftersom det bekräftade att fosterländskheten i Finland inte gick ut på att kritisera överheten. Sällskapet kunde sålunda inleda sin vetenskapliga och i praktiken folkbildande verksamhet i en konservativt patriarkalisk anda.¹⁶⁸

Finska Litteratursällskapets första publikation var den schweiziska folkbildaren Heinrich Zschokkes verk *Das Goldmachedorf* (1817), som

Keckman översatte till finska 1834 under *Kultala. Hyödylinen ja huwitava historia, yhteiselle kansalle luettavaksi*. Enligt företalet skulle det vara en stor källa till glädje om någon läsare såg guld i verket. *Kultala* började användas som läsebok när finska språket blev ett läroämne i skolorna. Huvudperson i verket är Toivonen som återvänder från kriget och bringar reda i hembyns angelägenheter. Han utfärdar regler som byns bönder måste följa i sju år och sju veckor: krogar, kortspel, svordomar och lögnar måste undvikas. Däremot skall bönderna gå i kyrkan, be och arbeta. Verket är en produkt av såväl upplysningen som romantiken och idealismen. När människan fått ta del av de religiösa sanningarna segrar förnuftet i henne över de gamla sedvänjorna. Prästen är inte bara en andlig fadersgestalt utan en herde också på många praktiska områden.¹⁶⁹

Då Finska Litteratursällskapet verkat i tio år kritiserade Snellman dess antikvariska kulturuppfattning och krävde att den vetenskapliga dimensionen skulle reduceras till förmån för folkbildningsarbetet.¹⁷⁰ Sällskapet hade gett sig in på den vetenskapliga banan och hyste särskilt stora förhoppningar beträffande Elias Lönnrots insamling av folkpoesi. Början var trög men Lönnrot förblev en stöttepelare för Litteratursällskapet, vars medlemmar tålmodigt inväntade hans vittnesbörd om sällskapets viktigaste uppgift.¹⁷¹

Lönnrot flyttade till Kajana där han blev distriktsläkare och insamlingen av dikter fortsatte i snabb takt. Samtidigt kom han på tanken att förena de episka dikterna om Lemminkäinen, Väinämöinen och Ilmarinen till en större helhet, *Kalevala*. Vid sammanställandet kunde Lönnrot välja mellan flera goda varianter, även om sambandet mellan dem inte var särskilt entydigt. Arbetet framskred så väl att han i november–december 1833 kunde foga samman de små diktcyklerna till ett helt epos. Han hade som mål att skapa en samling finska folksånger som skulle motsvara den isländska poetiska Eddan.

Lönnrot lyckades till slut sammanfoga alla de viktigaste runosångernas teman, även om han blev tvungen att förse övergångarna med påhittade berättelser i samma stilart ur egen fatatur. Med hjälp av överstrykningar eller byte av bokstäver avlägsnade han också oanständigheter eller sådant som kunde verka anstötligt. Dessa redigeringsprinciper avslöjade Lönnrot utan omsvep i förordet till boken. Han kände till den teori som framförts om tillkomsten av Homeros *Iliaden* och *Odysséen*, att de sammanställts av någon lärd på basis av äldre folkliga mindre dikter. Lönnrot hade åtagit sig samma uppdrag.¹⁷²

Lönnrot utarbetade flera versioner av sitt insamlade material och i december 1835 utkom den första utgåvan av *Kalevala*. Verket mottogs med förundran, men med insikt om att man nu fått något som även de mest berömda bildningsfolken skulle avundas. *Kalevala* berikade den finska litteraturen, men hade också europeisk betydelse.¹⁷³ Genom sin *Kalevala* tillförde Lönnrot skriftspråket folkliga ord och uttryck. Av de ord som Lönnrot tog i bruk kan åtminstone ett femtiotal räknas som sådana som används i modern finska än i dag. Ett av dem är ordet ”kirjallisuus”, litteratur. Före Lönnrot hade finska språket inte haft någon motsvarighet till detta ord.¹⁷⁴

Uppenbarligen anslöt sig Snellman till Finska Litteratursällskapet kort efter att *Kalevala* utkommit. Han var entusiastisk över nationaleposets tillkomst och uppskattade dess upphovsman Lönnrot mycket, eftersom han visste exakt vad *Kalevala* handlade om. År 1839 lugnade han dess uttolkare:

Man har väl, såsom bekant är, sökt göra Väinämöinen med flera till historiska namn. Men om dessa bemödanden kan man väl säga, hvad en berömd forskare sagt om dylika försök i afseende å den Grekiska Mythen: att de af en framtid skola ställas i bredd med undersökningar öfver det språk, som taltes i paradiset, och det trädslag, hvaraf Christi kors bestått.¹⁷⁵

När Snellman tvistade med Nervander 1846 om Finlands berömda män, sade han att Lönnrot dragit det finska folkets litteratur ur glömskan och räddat den. Ingen annan kunde ha gjort det. För denna uppgift fanns det bara en enda man.¹⁷⁶ Ännu 1872 konstaterade han: ”såsom Lönnrot bragt i dagen, göras hos en nation blott en gång i dess lif. När dertill kommer, att detta arbete är ett nationalepos – herrarne veta, att mensklighetens historia har blott två à tre sådana att ställa vid dettas sida – så är det tydligt, att den mans namn, som bragt det fram, skall lefva.”¹⁷⁷

Det tredje stora projektet för Lördagssällskapets krets var *Helsingfors Morgonblad* (från 1845 kallat *Morgonbladet*), som grundats av boktryckaren Johan Christoffer Frenckell 1832. Tidningen verkade i finsknationell anda och har kallats Lördagssällskapets språkrör. Avsikten hade från början varit att sällskapets medlemmar skulle delta i arbetet med tidningen på samma sätt som sällskapen Auroras och Auras män bidragit till *Åbo Tidningar* och *Mnemosyne*. Någon större entusiasm kunde dock

inte skönjas och J. L. Runeberg blev tidningens enda egentliga redaktör, med Fredrika Runeberg som huvudsaklig medarbetare. I slutet av 1836 var detta arrangemang dock inte längre möjligt. Paret Runebergs tredje barn hade fötts och Fredrika Runeberg förblev länge svag. Tack vare Runeberg kunde man dock varje måndag och fredag få läsa något i tidningen som inte bara föranledde diskussioner kring middagsbordet, utan kommenterades även långt senare.¹⁷⁸

Inom Lördagssällskapet väckte *Helsingfors Morgonblads* stränga kritik av nyutkommen svensk litteratur stor debatt. Alla vänner ställde sig inte bakom tidningens drastiska ton, eftersom Runebergs ”fälttåg” kunde tolkas som antisvenskhet. I juli 1833 föresatte sig Snellman att korrigerade Runebergs konstuppfattningar genom textutkastet ”Öfver skön konst”. Med hjälp av Schelling bevisade han stick i stäv med Runeberg att konstens skönhet var större än naturens. De två vännerna tolkade Schelling på helt olika sätt. Runebergs naturuppfattning var för idealistisk, medan hans konstuppfattning inte var tillräckligt idealistisk, ansåg Snellman, som själv var en renodlad företrädare för den romantiska skolan.¹⁷⁹

De referat av utrikesnyheter som publicerades i *Helsingfors Morgonblad* var inte till innehållet av samma kvalitet som den information vännerna meddelade varandra brevlades. Flera av Lördagssällskapets medlemmar tjänstgjorde även vid censuren, och de uppgifter som den vägen erhöles om förbjudna tidningar och tidskrifter livade upp sällskapets diskussioner.

Runebergs tidning var ingen passionerad förkämpe för den nationella väckelsen såsom till exempel Arwidssons *Åbo Tidningar* hade varit, men den redigerades på ett encyklopediskt sätt som förde tankarna till Porthans tid. De utländska skildringar av Finland som tidningen publicerade vittnar om att upplysningsandan ersatts av ett större nationellt självmedvetande i romantikens anda. Genom dessa översättningar uppmånade Runeberg: ”låt oss lita på oss själva! även världen börjar observera att vi äro något särskilt för oss.” Den skildring av Saarijärvi som Runeberg publicerade i juli 1832 mottogs med entusiasm av studenterna. Enligt Anders Wilhelm Ingman uppfattades den som en väckelsepredikan för sann finskhet i rättan tid. Skildringens finsknationella effekt förhöjdes av att den svenska poesin framstod som ”tomt dekorativ” i ljuset av samtidig polemik.¹⁸⁰

Den finsknationella rörelse som började spira på 1830-talet i och med Lördagssällskapets verksamhet var mer demokratisk än upplysnings-

tidens patriotism – målet var att föra den bildade klassen och folket närmare varandra på ett sådant sätt att hela folket skulle kunna delta i behandlingen av allmänna angelägenheter. Målet var svårt att nå eftersom det enligt de styrande inte fanns några allmänna angelägenheter. Nu hade läget förändrats: Lönnrots *Kalevala* hade gett finnarna en egen fascinerande finsk fornhistoria och Runebergs poesi – *Elgskyttarne* (1832), *Hanna* (1836) och *Julqvällen* (1841) – hade skapat en idealbild av Finlands natur och folk. Dessa verk gav obygdens folk en ny politisk tillvaro och en andlig grundval som stöd för en nationell identitet. Därför krävde Snellman att Finska Litteratursällskapets medlemskår skulle inbegripa även bönder och kvinnor.¹⁸¹

Våren 1836 låg Lördagssällskapets verksamhet nere och sällskapets blomstringstid var över senast då Runeberg flyttade till Borgå i maj 1837.¹⁸² Att Snellman höll sällskapet vid liv ännu 1838 visar en lista bland hans bevarade papper där han kallar sina kamrater till möte hos sig den 31 mars i Lindrooska huset i hörnet av Fredsgatan och Fabiansgatan. Enligt listan hörde då professorerna Johan Jakob Tengström, Johan Magnus af Tengström, Nordström, Rein, Gabriel Geitlin, Lars Henrik Törnroth, Aminoff och adjunkterna Nervander, Sten Edvard Sjöman samt magistrarna Lille, Tengström, Laurell, Cygnaeus, Ahlstubbe, Backman, Carl Henrik Ståhlberg och Runeberg till sällskapet.¹⁸³

Lördagssällskapets verksamhet upphörde slutligen före utgången av 1843, lika stilla som den börjat. Sällskapet hade fullgjort sin uppgift, vilket även framgår av Lilles dikt:

Det var den glada tid, som fick
Allt våga och försöka,
[...]

[...]
Gaf dina vänner i ditt tjäll
Dock mång' olympisk lördagsqväll.

Hvad öfvermått af ungdomsmod,
Hvad snilleblixtar tända!
[...]

Hur för allt ädelt, skönt och stort
Då glödde unga sinnen!
Det bästa sen vi tänkt och gjort
Af dessa ungdomsminnen
Fått näring. Dyra fosterland,
För dig stod hjertat då i brand.¹⁸⁴

Betydelsen av den andliga väckelsen förstärks

Lördagssällskapet var inte den enda vägen för dem som upplevde ett nationellt kall, åtminstone inte vid en tidpunkt då den andliga väckelsen skapade splittring bland studenterna. Lönnrot, Runeberg och Snellman blev tvungna att reda ut sina relationer till ledarna för studentpietismen. Bägge parter ansåg sig kallade att verka för en nationell väckelse, men åsikterna var delade om den rätta vägen att nå målet. De flesta inblandade i denna kamp om själarna stod på samma parnass under promotionerna 1827 och 1832. Domarrollen föll på myndigheterna, vilka ansåg den nationella väckelsen politiskt mer acceptabel än den andliga, som de från början övervakat mer noggrant. Medlemmarna av Lördagssällskapet fick verka i lugn och ro medan de pietistiska studenterna var under lupp. Om strävan var att väcka folket blev man senast i detta skede tvungen att klargöra sin hållning beträffande romantiken och religionen i valet mellan teologi och filosofi.

Till en början rådde inget motsatsförhållande mellan den nationella och den andliga väckelsen. Lördagssällskapets välvilliga hållning till religionen var ett arv från Åboromantikens dagar. Som en nyårshälsning hade *Åbo Tidningar* 1820 publicerat en artikel av August Hermann Niemeyer där denne ansåg att tron på försynen borde stödja sig på människans hela tankeförmåga och förnuft – inte bara på känsla. Artikeln var ett uttryck för upplysningens strävan att tränga in i trons djupaste mysterier med hjälp av förnuftet. Religionen uppfattades i huvudsak som moral, vilket romantikerna kritiserade. Enligt Johan Jakob Tengström hade upplysningstiden varit förödande för den äkta tron och gjort religionen till föremål för förakt. Enligt Arwidsson tolererades religionen som en nödhamn, men i livets gladaste stunder ansågs den onödig. I sina tidningsartiklar fördömde Åboromantikerna klart upplysningens förakt och förlöjligande av tron på det övernaturliga, och sökte i stäl-

let stöd hos de tyska romantikerna Friedrich Schleiermacher, Schelling samt August Wilhelm och Friedrich Schlegel. I synnerhet Arwidsson och Linsén anslöt sig till Schleiermachers uppfattning att religion inte var det samma som moral. Enligt Arwidsson berodde detta "raseri att förstå" på det faktum att livet kretsade kring den religiösa känslan, "den är den inre eld och kraft, hvarförutan allt ljus är mörker och all styrka ett lekverk". Arwidssons försvar var på sin plats eftersom de styrande och kyrkans ledning inte såg med blida ögon på de nya lärorna. Faran låg uttryckligen i deras filosofiska dimension.¹⁸⁵

Romantikens religiositet förmådde inte forma kyrkans framtid; det gjorde ännu djupare krafter. Parallellt med det tidiga 1800-talets romantik upplevde flera europeiska länder en religiös väckelse. På flera håll framträdde ledare som

Våren 1830 började Snellman tillsammans med jämnåriga kamrater från Österbotten förverkliga sitt nya universitetsideal. I den här kretsen, som fick namnet Lördagssällskapet, umgicks ledarna för den framtida nationella väckelsen regelbundet med varandra. Under skapandet av ett gemensamt program fick de värdefulla impulser av varandra. På bilden ses en skolplansch från 1908.

gav rörelserna en personlig prägel.¹⁸⁶ Ärkebiskop Melartin uppmanade det övriga prästerskapet att delta i väckelsemötena: pietisterna skulle inte fördömas, utan i stället ledas och läras med all kärlek och mildhet.¹⁸⁷

Myndigheternas inställning till och toleransgräns gentemot väckelserörelserna styrdes av principen att kyrkan i alla lägen skulle förstärka regenthuset. Kyrkan skulle vara ett polisväsen som inplantade det rätta underdåniga sinnelaget i folket. De religiösa rörelserna som inte höll sig inom de traditionella ramarna var farliga för staten.¹⁸⁸ Enligt Alexander I:s anvisning 1823 skulle man förhålla sig tålmodigt till pietisterna i folkets djupa led; däremot skulle de pietistiska prästerna behandlas strängt. Läget förändrades totalt under Nikolaj I:s tid då även dylika fenomen kunde betraktas som uttryck för allmänuropeisk revolutionär oro: alla nya läror måste avvisas.¹⁸⁹

Universitetets kansler, generalguvernör Alexander Sergejevitsch Menschikoff, som blivit fostrad i ett jesuitkollegium i S:t Petersburg, fick något att undersöka då han 1836 erhöll en angivelseskrift om en sekt bestående av 30 personer. Enligt detta ryskspråkiga brev lockade magistrarna Lars Stenbäck och Julius Immanuel Bergh godtrogna människor och i synnerhet kvinnor att ansluta sig till ett sällskap som feltolkade Bibeln och brukade samlas vid Nylandsgatan i Helsingfors. Ministerstatssekreterare Rehbinders oroades av denna angivelse, som gav de ryska myndigheterna ett svepskäl att ta upp frågan om universitetets ställning. Även vicekansler Thesleff skyndade sig att försäkra Menschikoff om att dylika rörelser skulle stupa på sin omöjlighet bara man inte uppmärksammade dem. För säkerhets skull förmanade Thesleff ledarna Stenbäck, Bergh och Carl Gustaf von Essen i stränga ordalag och hotade dem med Sibirien. De släpptes dock på fri fot sedan det klarnat att de var vänligt inställda till kejsaren. I samband med denna episod skar det sig för första gången mellan Lördagssällskapet och pietisterna: samma hemliga myndighetsakt innehöll såväl angivelseskriften som de nummer av *Helsingfors Morgonblad* 1837–1838 där Runeberg och Stenbäck drabbat samman om pietismen i häftiga ordalag.¹⁹⁰

När väckelserörelsen växte sig starkare kunde medlemmarna av Lördagssällskapet notera att deras högstämda religiösa modernism, som inspirerats av den tyska idealismen, inte öppnade några dörrar till lärartjänster vid universitetet. Så gick det för Laurell då han 1834 ansökte om professuren i dogmatik. Han hade inte blivit övertygad av Kants och Fichtes teoretiserande etiska och svala tro, och hade därför i början av

sin karriär som en motreaktion försökt finna en ny inriktning. Under letandet efter ett nytt sätt att övertygande argumentera för uppenbarelsetron blev han bekant med Schelling. I dennes forskning fanns den kristna tron med från första början, men Laurell hade som avsikt att uppnå en hållbar syntes mellan tro och vetande. Det var slutligen Hegels läror som motsvarade Laurells sinnelag och den allmänna inriktningen i hans strävanden. Hegels spekulativa idealism avvisade alla tidigare teologer och ansåg sig företräda framtidens kristna tro. Han använde den kristna trons termer, men tolkade dem på eget vis. Trosmässigt gav Hegel svaret så att Laurell djärvt baserade sin doktorsavhandling på hans synsätt. Mottagandet var förkrossande: avhandlingen blev underkänd, eftersom den enligt fakulteten snarare var filosofisk än teologisk. Hegels avtryck var alltför lätta att känna igen. Enligt konsistoriet skulle Paulus ha varit en större auktoritet än Hegel. Medlemmarna av Lördagssällskapet försökte få konsistoriet att ändra åsikt, men det skedde först året därpå efter att Laurell lydigt lämnat in ett nytt lärdomsprov på mer biblisk grund. Senare, åren 1838–1839, blev Laurell den första i Finland som höll ingående föreläsningar om Schleiermachers dogmatik.¹⁹¹

Laurells öde visar tydligt att Snellman inte blev kvitt de teologiska frågorna fastän han avbrutit sina studier vid prästseminariet och koncentrerat sig på filosofin. Han drogs tvärtom allt djupare in i den teologiska och filosofiska debatten. Studiekamraternas pietistiska väckelse gav hans tankegångar en ny underton. Snellman måste ta ställning till det andliga livets roll i de nationella strävandena. Det andliga livets känslosamma sida passade inte alls in i hans världsbild, men frågan måste ändå lösas eftersom de båda väckelserna – den nationella och den andliga – behövde varandra i nationsbygget. Snellman måste komma pietisterna så långt till mötes att det blev möjligt att lösa den nationella frågan. Österbottniska avdelningen, vars andliga ledare Snellman blev under sin tid som kurator, kom att bli den arena där han försökte förena dessa två krafter i praktiken.

Kurator för österbottningarna och förespråkare för nationell väckelse

Frågan om den nationella väckelsens inriktning avgjordes i praktiken inom Österbottniska avdelningen – det forum där medlemmarna av Lördagssällskapet och ledarna för den andliga väckelserörelsen tävlade

om de österbottniska studenternas iver. Det handlade inte om att välja mellan två olika alternativ utan snarare ville man åstadkomma en lämplig blandning av nationalism och religiositet, med vars hjälp folket skulle väckas till insikt om gemensamma angelägenheter och flamma upp som nation. I de reaktionära förhållanden som rådde under Nikolaj I:s tid måste varje student, magister, docent och professor avgöra hur han skulle förhålla sig till den nationella och religiösa väckelsen. I väckelsearbetet hade avdelningens ledargestalter en nyckelroll, eftersom kuratorernas plats var i främsta ledet. Personer som var villiga att axla detta ansvar fanns inom Lördagssällskapets kärntrupp ända fram till 1852.

Vid denna tid var det Runebergs, Nervanders, Snellmans och Cygnaeus lott att hörsamma Topelius uppmaning ”bären framtiden”. Under åren 1828–1838 kom dessa inflytelserika herrar att bli centrala åsiktsbildare för omkring hundra österbottniska ungdomar per år. Österbottningarna utgjorde nästan en fjärdedel av studenterna vid universitetet. Andan inom avdelningen belyses av ett uttalande av Fredrik Cygnaeus, som till en början skrivit in sig i Viborgska avdelningen, men sedermera blev långvarig kurator för österbottningarna: ”Jag är född tavastlänning [...] men jag har *den äran att vara österbottning*.”¹⁹²

Österbottniska avdelningens betydelse för den nationella väckelsen bland ungdomen framgår tydligt av Topelius minnesanteckningar. Enligt honom var 1830-talets studentliv karaktärsdanande, eftersom kraven var få men skuggsidorna desto fler. Hälften av studenterna var arbetsmyror medan den andra hälften tog livet lätt och var antingen glada gossar eller rumlare. Studenternas upprorsförsök var riktade mot rektors egenmäktighet och mot polismyndigheterna, som betraktades som roten till allt ont. I studentlivet fanns det enligt Topelius likväl ett uppfostrande element, åtminstone för dem som tillhörde Österbottniska avdelningen. Föredömet och kärnan i denna kamratkrets var Nervander, Snellman, Runeberg, Carl Robert Ehrström, Aron Gustaf Borg, Carl Gustaf von Essen, Lars Stenbäck, Henrik Gabriel Piponius, Rudolf Israel Holsti och många andra.

Topelius upplevde starkt att det inom Österbottniska avdelningen fanns något av ungdomens självförtroende och mycket sådant som ”tilltalade ynglingens bästa känslor och riktade hans håg från egna små intressen till allmänna mål”. Livet inom studentavdelningen uppfostrade Topelius till medborgare: ”Det var en demokratisk republik, som ena dagen bar sina stormän i triumf, andra dagen gjorde uppror mot dem;

ombyttigt, lättört, otacksamt, ungt folk, men åtkomligt för stora idéer.” Cygnaeus kallade österbottningarna Finlands atenare.¹⁹³

Topelius lovordar ledarna för såväl den nationella som den andliga väckelsen, men det är värt att notera att endast de förstnämnda ledde avdelningen. Den första utmaningen för varje ny kurator var att förena dessa två passioner till en enda idé, som enligt Topelius skulle bli universitetets och fosterlandets valspråk. Enligt universitetets statuter skulle någon av universitetets docenter eller adjunkter utses till kurator. Uppgifterna var mångsidiga: kurator sammankallade avdelningsmötena, föredrog ärendena, ledde ordet, förde avdelningens matrikel, försåg rektor med föreläsnings- och logilistor samt övervakade avdelningsmedlemmarnas studier ochandel. Dessutom skötte han avdelningens ekonomi och upprättade mötesprotokoll. För detta uppbar han i lön 350 daler om året. Till skillnad från de övriga avdelningarna betalade österbottningarna sällan ytterligare arvoden till sina kuratorer.¹⁹⁴

Lördagssällskapets män utvecklade kuratorsämbetet till ett andligt ledarskap för studenterna. De gamla stelnade formerna förändrades efter att Johan Magnus af Tengström blivit besegrad av J. J. Nervander i kuratorsvalet 1830. Nervander hade varit en erkänd ledargestalt redan under tiden i Åbo, och hans strävanden stöddes av en vänkrets vars målsättningar beskrevs av M. A. Castrén: ”man bör söka att verka på ungdomen. Hos de unga hafva fosterländska intressen börjat wakna; de måste hållas vid lif och räddas från röta.”¹⁹⁵ Nervander var populär och hade förmågan att styra de häftiga österbottningarna i rätt riktning. Lars Josef Achréns brev till Fredrik Gabriel Hedberg 1831 vittnar om en ny anda: ”så begriper jag icke rätt hvad det är för en särdeles enthusiasm som har fattat Österbottningarne; [...] i ditt sednaste bref omtalar du denna esprit med sådan lågande eld, att den rättnu börjar öfverstiga min fattningsgåfva.” Saknaden var följaktligen stor då Nervander 1832 begav sig på en fyra år lång utrikesresa.¹⁹⁶

Till tillfällig kurator för österbottningarna i Nervanders frånvaro valdes Carl Henrik Ståhlberg, som hörde till kärnan i Lördagssällskapet och stod nära avdelningens inre krets. Han hade deltagit i grundandet av Helsingfors lyceum och Finska Litteratursällskapet. Ståhlberg har beskrivits som en rättskaffens, allvarlig man med grundliga kunskaper, långsam i talet och i många avseenden originell. Även om han oftast blev förbigången vid besättandet av tjänster vid universitetet ledde han avdelningen med framgång, och försökte noga hålla sig till den linje

som utstakats av Nervander. Han var medlande till sin natur och försökte utjämna motsättningarna mellan den äldre generationen som tillhört Lördagssällskapet och de yngre österbottningarna. Livet inom avdelningen var aktivt under Ståhlbergs tid; år 1833 hölls 37 möten som vanligen samlade hälften av medlemmarna, det vill säga ett femtiotal. Ståhlberg deltog i allt och vann österbottningarnas tillgivenhet. Som ett bevis på detta fick han ta emot ett silverbeslaget dryckeshorn då han avgick som kurator 1834.¹⁹⁷

År 1834 deltog 62 österbottningar i valet av Ståhlbergs efterträdare och av dem röstade 35 på Snellman. Stödet var inte enhälligt, och det antogs allmänt att Runeberg skulle ha blivit vald om han inte före valet avböjt denna heder. Topelius beskriver i sin dagbok stämningarna efter valet: ”För Snellman hade jag waterat – Han förtjenar sitt curatorsembete både genom sina förtjenster till afdelningens bästa och genom sin fasthet och grundsatser hwilka efter hwad jag kunnat märka äro helt och hållet i min smak.” Då Snellman tackade för förtroendet erkände han sina brister, sin häftighet och sitt anseende som ”fantast” bland professorerna. Det var fråga om en tid då rektor Gabriel Rein till exempel kunde utropa: ”Här skola finnas uppviglare vid Universitetet, som förleda ungdomen. [...] Hvilka äro de? Hvarföre nämnas de ej? Hvarföre ställas de icke för rätta?” Orden avsåg Snellman, som från sitt första framträdande stämpelats som ”uppviglare” och ”förledare av ungdomen”. Genom sitt beteende hade han redan flera gånger levt upp till sitt rykte.¹⁹⁸

Ett första prov på ”revolutionär anda” hade Snellman gett i juni 1832 då han under promotionsfestligheterna höjde en skål för Cygnaeus och höll ett tal om den sanna friheten. Med ”frihet” avsåg Snellman inte ”utskrikande” enligt ”dagens ton, en frihet foster af dessa opåkallade verldsförbättrare [...] sträfvande att förstöra Seklers institutioner och [...] ersätta dem efter splitter nya Theorier.” Snellman pläderade i stället för ”Sann frihet [som] är Sedlighet, sann mensklighet, och samhällsformerne dess Manifestation. Den ena saknar utan den andra all betydelse.”¹⁹⁹ Snellman hade också tecknat ner tankar ”Om betydelsen med nations heder” för avdelningens medlemmar. Enligt Snellman var nationsväsendets syfte att ”underhjelpa Studentens förkofran på kunskapernas och sedlighetens väg”. Väckelse var möjlig endast genom en kombination av dessa vägar: ”Den anda för vetenskaplig forskning och sedlig förädling hvilken härvid är A och O Begynnelsen och ändan behöfver icke påtrugas, den vaknar af sig sjelft där en viss grad af bildning och ungdomligt sinne finnas.”²⁰⁰

Snellman skattade avdelningens heder så högt att han var snar att försvara den mot minsta angrepp. Ett tillfälle uppstod våren 1832 då en avdelningens män, Laurell, i egenskap av opponent riktade stark kritik mot en avhandling av Jakob Algot Gadolin. Eftersom österbottningarna inte heller i övrigt var förtjusta i Gadolin började de efter att ha åhört opponentens kritik riva sönder dissertationen och kasta pappersbitarna runt i salen. Prorektor Nils Abraham af Ursin tillrättavisade kandidaterna och i synnerhet Carl Robert Ehrström som råkat sitta närmast. Denne meddelade trotsigt att han gjorde vad han ville med sin egendom. Snellman som befann sig i närheten av Ehrström fällde också några försmädliga ord. När hedersledamoten av Österbottniska avdelningen Robert Valentin Frosterus blandade sig i saken och yttrade något om ”kittliga österbottningar” ledde det till allmän förtrytelse. Då Frosterus inte gav någon förklaring till sitt uttalande, gav bibliotekarien Ståhlberg honom avdelningens matrikel så att han skulle stryka sitt namn ur den, men blev körd på porten med en eldgaffel. I kamraternas namn upprättade Snellman den 23 juli 1832 en skrivelse till konsistoriet, med en begäran om upprättelse för den förolämpning som avdelningen utsatts för. Skrivelsen undertecknades av 99 österbottningar. Konsistoriet befattade sig inte med ärendet eftersom det inte grundade sig på ett beslut av avdelningsmötet.²⁰¹

Senast 1833 hade Snellman konsoliderat sin ställning som den främste företrädaren för det nya filosofiska tänkandet inom universitetet. Det framgick tydligt av det tal som han höll vid avdelningens årsfest den 3 november 1833,²⁰² i vilket han behandlade frågan om hur studier, vetenskap och samhällsliv förhöll sig till varandra i den miniatyrvärld som avdelningen utgjorde inom universitetet. Idén till detta tal hade han fått av rektor Melartins öppningstal vid läsårets början, där denne pläderat för en delning av Viborgska avdelningen och Österbottniska avdelningen. Snellman konstaterade att strävandena att snabbt förändra förhållandena under franska revolutionen misslyckades uttryckligen därför att man inte tog hänsyn till historiens, moralens och religionens betydelse; i stället styrdes man av själviskhet som bland annat ledde till förstörelse av tidigare minnesmärken. Samhället fick inte vara ”en blind, friheten motsatt nödvändighet”.²⁰³

Enligt Snellman var avdelningsväsendets uppgift att fostra människor till verklig samhällsanda med minnena från barndom, släktskap och hembygd som förenande kraft. Delaktighet i den sanna akademiska andan innebar enligt Snellman att man helgade sitt liv och sin förmåga

åt mänsklighetens stora sak och dess närmaste representant, fäderneslandet. Han motsatte sig att ”[s]tudenten för tidigt afvändes från Lärosalarne till de förnämas förmak och Embetsmanna banans yttre företräden”.²⁰⁴ Lärarna borde lämna ansvaret för studenternas sedliga bildning till avdelningarna, som borde verka för studenternas övertygelse och nära en akademisk anda. Snellmans tankar hade klarnat under studium av ett verk av den norskfödde professorn Henrich Steffens vid universitetet i Berlin. Snellman skickade verket också till sin far. Som kurator fick han tillfälle att visa vad orden egentligen handlade om.

Efter att ha blivit vald till kurator för Österbottniska avdelningen tog Snellman i med kraft. Under hans tid som kurator 1834–1836 hölls ett rekordantal möten: 52 möten år 1834, 53 möten år 1835 och ytterligare 4 möten i början av år 1836. Under denna aktiva period gick många av de förhoppningar som väckts under Nervanders och Ståhlbergs kuratorsperioder i uppfyllelse. Även yngre kunde komma med initiativ, och under Snellmans skickliga ledning fördes ärenden till ett framgångsrikt resultat. Österbottningarna respekterade Snellman, var stolta över honom och följde sin ledare utan att tveka. Ändå vann han inte deras tillgivenhet. Förhållandet kunde inte bli varmt, eftersom han var alltför kantig, kall och häftig. Först efter Nervanders återkomst när den dagliga kontakten med studenterna upphört, blev Snellman föremål för österbottningarnas varma beundran.²⁰⁵

I fråga om lokaler låg avdelningarna i Helsingfors långt efter avdelningarna i till exempel Uppsala, där de en efter en skaffat sig egna hus redan på 1820-talet. Österbottniska avdelningen höll sitt första möte i Helsingfors i universitetets temporära lokaliteter vid Södra Esplanadgatan. I oktober 1831 skrev Nervander till Snellman att han flyttat avdelningens bibliotek till sitt hem och där ställt salen till förfogande för möten. Under Nervanders utrikesresa flyttade man till hyrda rum. Åren 1834–1835, i början av Snellmans kuratorstid, var avdelningen inhyst i landshövding Stichaeus stenhus vid Fredsgatan i Kronohagen. Följande år fortsatte verksamheten i Catanis hus vid Esplanaden. I oktober 1836 hyrde avdelningen en lokal i tredje våningen i det Kiseleffska stenet, i hörnet av Alexandersgatan och Unionsgatan. Där samlades studenterna för att hålla möten, läsa dagstidningar, dricka te eller kaffe och hålla sångövningar.²⁰⁶ Världshändelserna återspeglades i dessa salar, där även de första uttrycken av nationalanda uppstod. Här förekom båda formerna av väckelse, såväl den nationella som den andliga.

Vid sidan av den ideella glöden inom avdelningarna ledde olika slag av studentoroligheter till att studenternas rykte ifrågasattes i den nya universitetsstaden. Från första början retade studenternas övermodiga uppträdande invånarna i Helsingfors, vilka var måna om sitt anseende som huvudstadsbor och därför gärna rapporterade om förseelser till universitetsmyndigheterna. I den nitiska polisens utredningar blev till och med obetydligt störande av ordningen lätt stora studentkravaller.²⁰⁷ Genom stränga åtgärder ville även Österbottniska avdelningen själv få bukt med oroligheterna, som ofta berodde på överdriven alkoholkonsumtion, hasardspel och andra vanhedrande handlingar, närmast att beteckna som lastbart leverne. Straff utdelades även om en student försenat sig till universitetets inskription eller låtit bli att anmäla sin ankomst till eller avfärd från staden. Särskilt straffbart var det att ofreda en polis, en gendarm eller en soldat. Alla orosmoment lyckades man inte hålla inom universitetet och från universitetets sida blev man ofta tvungen att försöka tolka det inträffade på bästa sätt för de ryska myndigheterna.²⁰⁸

I samband med tre incidenter kom den studerande ungdomen att pröva myndigheternas tålmod till det yttersta, och österbottningarna spelade huvudrollen i dem alla. Den första episoden, som inträffade den 16 december 1830, bestod av en djärv skål för polackernas framgång i efterdyningarna av julirevolutionen i Frankrike. Finska gardesbataljonens deltagande i kuvandet av de polska frihetssträvandena hade fört saken på tal. När upproret 1831 kuvades blev ungdomen snarare bestört över att friheten hade inskränkts än över det avlägsna Polens öde. I Uppsala deltog österbottningen Lars Stenbäck efter Warszawas fall i de svenska studentavdelningarnas leverop till minne av dem som stupat för friheten. Livad av dessa erfarenheter skrev han en artikel som i början av 1832 publicerades i en svensk tidning: ”Opinionens makt är högre än bojonetternas och frihetens försvarare skulle uppvära ur jorden.”²⁰⁹

Sådana tankar måste döljas i Finland, men en liten åsiktsyttring skedde ändå i Helsingfors på Menns kafé i Tölö, där Aron Gustaf Borg, Petter Anders Ervast, Fredrik Gabriel Hedberg, Henrik Heikel, Jakob Hällsten, Gustaf Malm, Henrik Wegelius och Erik Alexander Ingman firade sina examina tillsammans med några kamrater. Även Nervander, Runeberg och Cygnaeus samt fakultetsnotarie Klas Albert Tulindberg var närvarande. Då kvällen framskred och dryckerna flödade höjde J. I. Svahn plötsligt en skål för polackernas framgång. Skålen tömdes

med entusiasm, men Runeberg klandrade talaren, vars oförsiktighet kunde stå kamraterna dyrt. Man kom tillsammans överens om att tiga om det inträffade.²¹⁰

Vad som hänt blev dock snabbt känt, eftersom Tulindberg å tjäns- tens vägnar angav de närvarande för en ämbetsman vid senaten. Han uttryckte stark indignation över sådana ”illojala, opatriotiska, ja upp- roriska demonstrationer”. Tulindberg var antingen ute efter att skada Nervander, som konkurrerade med honom om en tjänst, eller så ville han hämnas på en kamrat för en uppslagen förlovning. På grund av sitt föraktliga dåd blev han snabbt med avsky stämplad som ”utaf fän det aldra största”.²¹¹ Nikolaj I, som redan tidigare upprörts av det polska upproret, blev rasande då han fick höra om det inträffade och hotade att skicka alla som varit närvarande till ryska kompanier som soldater. När statssekreterare Rehbinders anlände till Helsingfors för att reda ut frågan förklarade kurator Nervander fyndigt att man bland studenterna med ”polacken” avsåg en sup och att skålen bara avsett att glaset skulle töm- mas i botten. I ett läge där den utländska pressen redan siade om uppror också i Finland godtog Rehbinders gärna denna genomskinliga förkla- ring. När även Tulindberg förmåddes instämma i denna tolkning trodde kejsaren att det varit fråga om ett missförstånd. Rehbinders bedömde att det låg i landets intresse att se genom fingrarna med incidenten även om till exempel Arwidsson i tiden blivit förvisad i motsvarande situation. Rehbinders höll dock ett strängt förmaningstal till inspektörerna, kura- torerna och seniorerna.

Inom hovkretsarna i S:t Petersburg ledde uppgifterna om ”den polackiska skålen” till djup misstänksamhet gentemot den studerande ungdomen i Helsingfors. Följande storm blåste upp ett halvt år senare då gendarmerna och poliserna den 1 maj 1831 hårdhänt försökte trygga påskgudstjänsten i den grekisk-ryska kyrkan i Helsingfors. De blev utsatta för stenkastning av folkmassan och ett fönster krossades, vilket i S:t Petersburg sågs som ett klart budskap: uppror höll på att bryta ut också i Finland. Generalguvernör Zakrevskij, som även varit inrikes- minister i Ryssland, anlände till Helsingfors för att undersöka situatio- nen och läxade upp universitetet. Rehbinders meddelade konsistoriet i juni 1831 att om något liknande inträffade en gång till skulle universi- tetet dras in. Letandet efter de skyldiga väckte stor uppståndelse. Käm- nersrätten bad universitetet ordna en inspektion i avdelningarna, så att polismyndigheterna skulle hitta ägaren till den tappade kapprock som

ansågs vara en viktig ledtråd. Den 25 maj skulle avdelningarna infinna sig för inspektion på universitetet.

Österbottningarna motsatte sig häftigt denna mönstring eftersom de inte godkände att polisen skulle ges rätt att godtyckligt peka ut den skyldige bland studenterna. Avdelningen beslutade enhälligt att inte underkasta sig inspektionen. Runeberg försökte locka med västfinnarna i bojkotten, men förgäves. Österbottningarna infann sig till slut, men vägrade fortfarande att underkasta sig denna förödmjukelse. Inspektor Hällström vädjade till sin avdelning, men Snellman uppträdde å sina kamraters vägnar och protesterade i kraftiga ordalag mot förfarandet. Hällström fortsatte att beveka dem, men enligt von Essen protesterade och grät Snellman, och hela avdelningen protesterade med honom. Man försökte även skrämma österbottningarna genom att hänvisa till högvaktens laddade gevär, men inget hjälpte. Till slut kom Nervander med de förlösande orden: ”Rätt så gossar [...] I hafven nu visat er som rättskaffens österbottningar. Visen nu också, att den skyldige icke finnes bland Eder!” Den beundrade kuratorn blev åtlydd utan motstånd. Inspektionen var för övrigt onödig, eftersom den huvudskyldige, en nylänning, redan flytt från staden. Österbottningarna ville inte längre stanna kvar vid ett universitet som skändats på detta sätt, och anhöll därför mangrant om avsked. Då deras anhållan avslogs beslutade de i alla fall att utebli från undervisningen. Beslutet fick inga praktiska följder eftersom universitetet även i övrigt hölls stängt hösten 1831 på grund av en koleraepidemi.²¹²

Den strängaste tillrättavisningen fick österbottningarna efter ett händelseförlopp som började med misshandeln av satakundensaren Nils Johan Spåre i november 1834. Spåre hade stick i stäv med den akademiska ungdomens gemensamma beslut deltagit i en dansafton i Societetshuset ordnad av kommerserådet Alfthan, som yttrat sig nedsättande om studenterna. Själva händelsen var obetydlig, men i samband med förhöret av tavastlänningen Frans Wilhelm Avellan framgick det att det möte som den 15 november beslutat om bojkott av balen hållits utan tillstånd av universitetet. Dylika olovliga möten innebar ett brott mot bestämmelserna om hemliga sällskap. Den egentliga anledningen till detta studentmöte, som samlat 200 studenter, var att stödja de unga vetenskapsmän som studenterna beundrade, men universitetet behandlade illa: Runeberg hade blivit förbigången vid beviljandet av stipendium och vid besättandet av en tjänst och Laurells dissertation hade blivit

underkänd. Sedan myndigheterna arresterat fel person för misshandeln av Spåre anmälde sig de skyldiga frivilligt. Alla var österbottningar: Erik Alexander Ingman, Matthias Alexander Castrén, Fredrik August Ehrström, Henrik Gabriel Piponius, Lars Stenbäck och Johan Jakob Östring. Disciplinsutskottets dom var sträng: samtliga blev relegerade från universitetet för ett halvår och beordrades omedelbart lämna staden. Det var ett hårt slag för avdelningen. När frågan behandlades vid avdelningens möte konstaterade Snellman i protokollet att mötet var ”af den beskaffenhet att deröfver intet Protocoll föras kan”²¹³

I dramats avslutande akt anammade Snellman i egenskap av ledare för Österbottniska avdelningen rollen som ”studentkårens ordförande”. Han formulerade en officiell skrivelse till Tavastländska avdelningen om Frans Wilhelm Avellan där han framhöll att denne genom sitt angiveri agerat själviskt och fel. Avellan borde inför avdelningen ha förbundit sig att följa det gemensamma beslutet för att försvara studentkårens heder.²¹⁴

Till följd av sin häftighet blev österbottningarna ofta indragna i problematiska situationer, från smärre oroligheter till politiska intriger. I moraliska frågor var avdelningens dom hårdare än universitetets, men orättvisor från universitetets sida motsatte man sig enhälligt. Avdelningen förenades av häftig antipati mot allt tvång och av brinnande kärlek till friheten, men också av ett ständigt sökande sinnelag.²¹⁵ Mer hållbara resultat uppnåddes i takt med en djupnande insikt om att finarna borde återvända till den väg som utstakats av Arwidsson om de ville utgöra en nation. De rätta kraftkällorna stod att finna i den finska folkpoesin, det finska språket, den gemensamma historien och de gemensamma nationella sedvänjorna.

Bland studenterna var det dock österbottningarna som trots sitt rykte som bråkmakare var mest sinnade att gå i denna riktning. Detta framgår väl till exempel av den adress som överlämnades till Nikolaj I den 10 juni 1833 under dennes besök i Finland. Inledning till adressen hade formulerats av Lille och det senare avsnittet av Snellman, som bland annat skrev följande:

Värdes derjemte, Höge Monark! [...] upptaga vår bön om tillgift för hvarje vår förseelse, som bedröfvat Eders Majestäts Fadershjerta [...] vi erkänna Försynens vårdande hand i den skickelse, som skilt Finland från sina fordna förbindelser, för att sålunda rädda återstoden af dess språk

Snellman promoverades till filosofie magister i juni 1832, och 1835 utgav han en avhandling för att få rätt att undervisa som docent. År 1837 inledde Snellman en föreläsningsserie, utgav sin andra avhandling och sin första bok Försök till framställning af logiken. Med denna svårtolkade produktion tog Snellman stora steg i utvecklingen av sin världsbild. Oskar Nylanders porträtt av Snellman förstördes i en brand 2008.

och med detsamma dess nationalitet [...]. Värdes, då det öfverensstämmer med Eders Majestäts höga vård om detta land, fastställa Finska Språket till allmänt språk för undervisningen och Lagskipningen bland Eders Kejsrerliga Majestäts Finska Undersåter!²¹⁶

Under Snellmans tid sporrades fosterländskheten vid avdelningens fester. I november 1833 belyste han hur den akademiska bildningen bestod av:

delaktighet af den sanna Akademiska andan. Att hafva fattat sin tids riktning, hvaraf Universitetet framför andra inrättningar i Staten kan och bör vara ett uttryck, att hafva blifvit indragen i dess sträfvanden, att erkänna dessas sammanhang med och beroende af alla tider och skiftens sanna att i ädel harm öfver den egoism, hvars tillvaro i lifvet man först vid denna period börjar ana, hafva aflägsnadt hvarje egennyttans beräkning, och lifvad af Ungdomlig Enthusiasm, hafva helgat sitt lif, sin förmå-

ga åt mensklighetens stora sak, framföralt åt dess närmaste Representant Fäderneslandet,; allt detta är den sanna vinst man af sina Akademiska år kan skörda.²¹⁷

Vid samma fest hölls skåltal till Franzén, vars porträtt avtäcktes.

Vid terminsfesten den 19 oktober 1834 återupplivades Porthans minne med eftertryck. Rektor Pipping höjde för första gången en skål för Österbottniska avdelningen. Stenbäck talade om den studerande ungdomens brödraskap och en kör framförde sången ”Så länge vårt hjärta är varmt”, som avslutas med orden: ”Och en gång, o älskade fädernesland, / Hugsvaladt du af oss skall glädjas!” Snellman höll ett skåltal för de hemmavarande, och därefter hördes sången ”Vind, som far hän till nord” som han skrivit orden till. De sista raderna av sångens första strof ljud:

Vind, som far hän till nord,
Helsning bär till älskad jord!
Säg der,
Hur här
Sanning vår sträfvan är,
Sanning, sanning vårt begär.²¹⁸

Snellman konstaterade om festen att den präglats av ”ett för Student Calaser mindre vanligt lugn och fröjd utan buller”.²¹⁹

I ett tal till ungdomen på sin 70-årsdag återkom Snellman till sin tid som kurator: ”Jag har i sanning redan från ungdomens dagar haft en orubbad tro på de nationella känslornas stora kraft”, framhöll han på finska, och fortsatte:

då jag började tala inför en större publik var tiden sådan att alla författare i vårt land var hårt bundna och det gick inte an att säga mycket om vårt lands läge, och det passade sig inte att hänvisa till våra behov, och då således inte heller jag hade tillfälle att desto mer utförligt tala om det vände mitt tal åter till det samma, till den källa som jag redan länge känt till, att därifrån skulle även vårt folks tillvaro och lycka komma, som för alla folk, så länge mänsklighet funnits i vår värld. Och den förblir även i framtiden varje folks enda tillgång. Jag är redan tillräckligt övertygad om att vilka öden fäderneslandet än må gå till mötes så är denna sunda kärlek inte längre av den arten att den kan kvävas av någon yttre kraft.²²⁰

Snellman hade tydligen 1834 gjort de finska intressena till sin livsuppgift, vilket framgår av hans brev drygt tio år senare till Johan Jakob Tengström: ”Från 1834 ungefär hade den nu grasserande Fennicismen tillhört mina planer, d.ä. något slag för densamma mina förhoppningar.”²²¹ I Helsingfors hade Snellman fördjupat sig i Arwidssons nationalitetsprogram samt i Fichtes och Hegels läror om nationalandan.²²² Österbottniska avdelningen kom att spela den viktigaste rollen då det gällde att främja de nationella målsättningarna och Snellman försökte i början av 1835 förbättra dess andliga slagkraft genom nya ordningsregler. Han ville höja avdelningens moral bland annat genom att få studenterna att minska på sin alkoholkonsumtion. För det utarbetades regler som man med sin namnteckning lovade följa. De studenter som förband sig till måttlighet, i enlighet med Snellmans plan, skulle få hålla samkväm med alkohol en gång i månaden; det viktiga var att undvika krogarna och det osedliga leverne som där förekom. Regelbundna möten där varken kortspel eller häftig ordväxling var tillåtna skulle stödja studenterna. Som motvikt till alkoholen rekommenderades gymnastik.²²³

Snellmans regler upplevdes inte som ett uttryck för avdelningens anda, utan som ett yttre tryck och stötte därför på motstånd. Ledare för oppositionen var J. J. Östring, som hatade allt tvång och ansåg att människan inte kunde förbättras genom lagar. Även om Snellmans goda avsikter inte förverkligades fick man anledning att dryfta vad den akademiska friheten innebar. I fortsättningen präglades avdelningen av den anda som Snellman ingjutit i studenterna utan att det behövdes några regler. När också Östring anslöt sig till denna linje växte skaran av anhängare. Det så kallade ”östringska sällskapet” hade ett stort inflytande inom Österbottniska avdelningen. Till denna grupp hörde Fredrik August Ehrström, Erik Alexander Ingman, Lars Stenbäck, Matthias Alexander Castrén, Henrik Gabriel Piponius och Carl Gustaf von Essen, vilka bildade ett slags Lördagssällskap för den yngre generationen. Sällskapet måste dock upphöra med sin verksamhet sedan alla dess medlemmar – utom von Essen – blivit relegerade för brott mot reglerna om hemliga sällskap.²²⁴

Snellman hade valt att framhålla de finska strävandena som mål för avdelningens verksamhet, för att lugna stämningen och styra österbottningarnas energi i konstruktiv riktning. Efter att Claes Johan Kemell, Josef Wilhelm Durchman och Samuel Gustaf Bergh (Kallio), vilka hörde till dem som behärskade finska bäst, lämnat avdelningen var det inte många som kunde uttrycka sig på detta språk. Ett flertal elever från

skolan i Uleåborg – bland dem Snellman – kunde nöjaktigt uttrycka sig i skrift, men många av österbottningarna kunde ingen finska alls.²²⁵

Diskussionerna om finskheten nådde en helt ny nivå inom avdelningen sedan Stenbäck i ett förslag den 13 mars 1834 skarpt ifrågasatt nyttan av de latinska disputationsovningarna, och stämplat dem som ”qvarlemningar från den stela, pedantiska tid, då Latinet var det första och sista af all bildning”. Att hålla fast vid mötesformaliteter utgjorde enligt honom ett hot mot förverkligandet av avdelningens höga syften. Avsikten var ju att ”genom utbyte af idéer åstadkomma ett andligt samband, ett gemensamt intresse för det rätta och ädla”. Stenbäck pläderade därför för fria diskussioner kring valfria ämnen på svenska, och ingen skulle få ha ordet längre än femton minuter. De nya reglerna togs i bruk vid avdelningens torsdagsmöten och de intensiva diskussionerna om olika ämnen livade upp avdelningsmötena under Snellmans hela kuratorstid – även om man i förväg betvivlat att dessa möten kunde göras så intressanta att också juris- och lantmäteristudenter skulle visa intresse för de nationella frågorna.²²⁶

De mest betydelsefulla diskussionerna under avdelningsmötena gällde den finska nationen. Redan den 20 mars 1834 dryftades Ingmans fråga ”Bör det anses möjligt att göra Finland finskt?” Djärva tankar framfördes under kvällen, även om Snellmans anteckningar i protokollet om diskussionens förlopp inskränkte sig till orden ”Öfver båda frågorne yttrade sig flere Landsmän”.²²⁷ De flesta ansåg det möjligt att stärka finskheten, men bedömningarna om vad som krävdes varierade; de radikalaste ansåg att finskhetens seger förutsatte ett självständigt Finland.²²⁸ Emellanåt behandlades också detaljfrågor, såsom huruvida bokstaven *d* borde avlägsnas ur det finska språket²²⁹ eller om tidningarna borde recensera finskspråkiga böcker.²³⁰ Efter dessa berikande diskussioner blev österbottningarna alltmer övertygade om att den viktigaste av de nationella frågorna gällde bevarandet av det finska språket. Till denna känsla bidrog också en vädjan i tidningen *Oulun Wiikko-Sanomats* från en man av folket som önskade att herrskapsståndet satte större värde på finska språket och verkligen lät sina barn lära sig det så att folket inte skulle behöva höra så många unga präster predika på otydlig finska. En vädjan av detta slag, som publicerats i hemlandskapet, rörde många av de framtida prästerna och domarna djupt.²³¹

Under diskussionerna kring de framtida ämbetsmännens färdigheter i finska tog Österbottniska avdelningen upp frågan om att inrätta

ett lektorat i finska språket.²³² Diskussionen var stillsam eftersom man redan var medveten om myndigheternas inställning. För att främja sina egna färdigheter beslutade avdelningen att ingen hädanefter skulle få slutföra sina universitetsstudier, det vill säga erhålla vittnesbörd från avdelningen, utan avlagd examen i finska.²³³ Målet försökte man uppnå genom en frivillig ”Förening för Finskan”, som protokollisten Snellman antecknat i marginalen. Den 1 maj 1834 lovade 28 österbottningar, bland andra Stenbäck, Borg, Snellman, Östring och von Essen att avlägga examen i finska.²³⁴ De flesta förverkligade inte detta löfte – varken Snellman, initiativtagaren Ehrström eller den framtida universitetsprofessorn i finska språket Castrén.

Utöver Snellman fanns det också andra som kunde ha avlagt examen i finska språket, men inte gjorde det. För den blivande prästen Stenbäck blev detta till nackdel, eftersom han i sin ämbetsutövning aldrig lyckades komma nära folket.²³⁵ Ändå var det en österbottning som framlade det första akademiska lärdomsprovet på finska, då Erik Alexander Ingmans finskspråkiga översättning av den första sången i Homeros *Iliaden* godkändes som disputation. Viburgensen Wolmar Schildt följde hans exempel och utgav några kapitel av Xenofons *Anabasis* i finsk översättning som disputation. Båda disputationerna granskades 1832.²³⁶

Att Österbottniska avdelningen mognat till fosterländskhet framgick även av den skål för det finska fosterlandet som höjdes för första gången vid avdelningens vårfest den 23 maj 1834. Skålen innebar också en stor förändring i vårfesttraditionen. Vid studentfesterna hade det sedan akademins tider enligt Cygnaeus varit ”Stumhet [som] rådde, ingen uttalade sig, ingen yttrade sina tankar. [...] det var ungefär som om ett stim fiskar skulle hafva ställt till dem”.²³⁷ På Gumtäkts äng i maj 1834 skedde en förändring. Enligt Topelius var stämningen på sedvanligt sätt livlig: utöver nyfikna åskådare och snyltgäster vid dryckesbordet befann sig 300 personer på ängen. De officiella skåltalen klingade tomt, och programmets tyngdpunkt låg på lekar och punschdrickande. Då ungdomen efter flitigt alkoholintag inte ville höra talas om något återtag till staden, steg Snellman upp på talarpodiet och höjde i kraftiga ordalag en skål för fäderneslandet. Den larmande hopen tystnade och var och en uttalade rörd det älskade fosterlandets namn. Efter att ha tömt skålen slungade Snellman sitt glas i marken så att det splittrades. Därefter krossade alla samtidigt sina glas under kraftiga hurrarop för fosterlandet, under en stor rysk trikolor.²³⁸ I slutet av 1836 konstaterade Topelius i sin dagbok:

I hänsigt till vårt förhållande till den souveraina Ryska Colossen, så önskar jag af hjertat att det måtte wara fredligt men icke undertryckt – tills engång en högre bildning tårt på Colossens grundwal, och den störtar i tusende bitar, hwilket den magt som styr folkens öden lede till välsignelse för det fattiga det hittils glömnda men ädla och trofasta Finska folket.²³⁹

Utgivningen av *Kalevala* strax före julen 1835 och i mars 1836 var en milstolpe för främjandet av det finska språket. Allt sedan Lönnrot 1829–1831 på eget förlag utgett fyra häften med titeln *Kantele* hade man förutspått att universitetet skulle vakna till insikt om det finska språkets värde. *Kalevala* banade väg för denna förändring. Den akademiska ungdomen var medveten om verkets betydelse och såg i det en nationell skatt som finnarna hade orsak att vara stolta över. Vid Österbottniska avdelningens terminsfest hösten 1836 handlade festföredraget om *Kalevala*. I det sökte de unga österbottningarna sitt finska fosterland, även om också de som behärskade finskan bäst hade svårt att ta del av innehållet. För de flesta var det rentav övermäktigt. Till exempel Topelius sörjde över att hans språkkunskaper inte räckte till för att kunna ösa ur *Kalevalas* runoskatter. Frustrerad skrev han i sin dagbok: ”Du är ändå en stor stympare, min kära Z., som inte skall kunna läsa din fars skrifter! – proh pudor [ve skammen]!” De ivrigaste tragglade igenom *Kalevala* med hjälp av grammatika och ordbok.²⁴⁰

Vid tiden för utgivningen av *Kalevala* återvände J. J. Nervander från sin resa till Sverige och provocerade fram en stor uppgörelse i nationalitetsfrågan inom Österbottniska avdelningen. Österbottningarna fick en kalldusch då avdelningen i mars 1836 behandlade frågan ”Hvilka äro hindren för uppkomsten af en National literatur i Finland.” Nervander inlade en kraftig protest mot den finskhetsentusiasm som präglat avdelningen under hans frånvaro. Han gjorde sig rentav lustig över sina kamraters nationella iver, och ansåg deras intresse onödigt och enbart baserat på känslor. Snellman konstaterade senare i ett brev till J. J. Tengström att han råkat i skarp ordväxling med Nervander, vilket lett till svalare relationer. Medan Snellman besvarade Nervanders attacker blev han själv alltmer medveten om betydelsen av sina strävanden; känslan övergick i en övertygelse och vilja att nå sitt mål. På motsvarande sätt kom M. A. Castrén till insikt om sin ståndpunkt i frågan. Nervander kom alltså omedvetet att främja finskhetens sak, även om han själv alltid upplevde den som främmande.²⁴¹

Studentpietismen – kritik och förståelse

Den största utmaningen inom Österbottniska avdelningen var inte den beundrade Nervanders motsträvighet mot finskheten, utan de pietistiska studenternas tilltagande aktivitet. Med pietismens spridning i Österbotten togs också direkt andliga frågor upp till diskussion vid avdelningsmötena vid sidan av nationalitetsfrågorna.²⁴² Att dessa ämnen behandlades samtidigt var naturligt. Där nationalitetstanken betonade individens åtgärder och ansvar, sågs det personliga ansvaret i förhållandet mellan Gud och människan som en kärnfråga för pietismen. Den industriella och kommersiella företagsamheten i Österbotten utgjorde en grundval för dessa två fenomen: bakom framgången låg möjligheten till vinst och risken för förlust. De tidiga väckelserörelserna uppstod inte ur fattigdom och armod, utan vädjade i stället till människor som var förmögna, företagsamma och på väg uppåt i samhället. Människan vill fortsätta på den bana som leder till framgång, och tjärbränningen och skeppsbygget i Österbotten gjorde det möjligt att påverka sin egen framtid. Pietismen tilltalade däremot inte dem som redan fått inflytande i samhället.²⁴³

I hemlandskapet fördes väckelsen framåt av Jonas Lagus och Nils Gustaf Malmberg, två män som fostrats av Österbottniska avdelningen och som sedermera blev präster. Goda kunskaper i finska var avgörande för deras verksamhet. Enligt Lagus, som hade upplevt väckelsen i Vörå prästgård 1817, hade alla människor fram till dess varit av den åsikten att sann kristendom bestod av hednisk dygd. Hans följeslagare Malmberg hade upplevt en religiös kris i S:t Petersburg 1829 efter att ha kommit i kontakt med en ”Gossnersk” församling. Under åren som student hade Malmberg dock varit en glad spjuver, som var beredd till allehanda pojkestreck. Den känslige och sjuklige Lagus och den otröttlige och häftige Malmberg var ett effektivt par i Kalajokidalen i Österbotten. Malmbergs kraft låg i hans predikningar. Anders Wilhelm Ingman skrev: ”Där har vi en man som kan folkets språk. Jag har aldrig hört predikningar på vackrare finska [...] och om en man har tillgång till ett sådant språk är det då ett under att han kan träffa finnen rakt i hjärtat.” De färgstarka väckelsepredikanterna blev snabbt stämplade som drömmare och trosivrare. Avogheten ökade då väckelsen spred sig till ståndspersoner. Många ståndshem splittrades då en del av familjemedlemmarna blev pietister.²⁴⁴

Det österbottniska frisinnet lovordas ofta i väckelserörelsernas historia: Runeberg hånade aldrig religionen, Topelius försökte stå på rent

kristlig grund och Snellman talade mycket respektfullt om pietismen.²⁴⁵ Då väckelsen i hemlandskapet började påverka Österbottniska avdelningen från 1834 visade sig situationen dock något mer komplicerad. Influerade av Lagus och Malmberg blev en stor skara aktiva, bland andra Jakob Hemming, A. N. Holmström, Johan Mikael Stenbäck, Edvard Svahn och Fredrik Östring, väckta som unga präster i sina första tjänster. Lars Josef Achrén och Fredrik Gabriel Hedberg hade tagit intryck av andra redan innan de prästvigdes, men den egentliga väckelsen genomgick de i sina första tjänster.

Den väckelse som Lagus och Malmberg förkunnade förmedlades till avdelningen av Carl Gustaf von Essen. Vid tiden för sin egen väckelse 1832 var han informator och studerade finska språket hos Lagus, som var hans släkting. Samtidigt blev han vän också med Malmberg. von Essen kom att spela en viktig roll i att förmedla väckelsen till ståndspersoner, ett omvändelsearbete där även Snellman hamnade mellan två eldar. År 1835 hade Snellman nämligen för fabrikören Fabritius rekommenderat von Essen som informator. Till slakten Fabritius fasa ledde undervisningen till att de små flickornas mor och fastrar omvände sig till pietismen, vilket också Snellman fick känna av. När von Essen återvände till Helsingfors 1834 för att fortsätta sina studier började väckelsen sprida sig inom avdelningen: Jakob Johan Peuron, Aron Gustaf Borg, Frans Oskar Durchman och L. H. Laurin anslöt sig till de väckta. Pietiststudenterna gav sitt fulla stöd åt finskhetssträvandena. De ansåg visserligen att ”i Helsingfors är man närmast afgrunden”, men ställde sig inte främmande till avdelningslivet.²⁴⁶

Det ivriga skärskådandet av religiösa frågor vid sidan av de nationella var en del av avdelningens ideologiska uppsving. Den nye kuratorn Snellman hade intresserat tagit sig an de religiösa frågorna, och skötte sig väl, konstaterade Borg i ett brev till Hedberg.²⁴⁷ Redan under den andra svenskspråkiga diskussionen i mars 1834 behandlades frågan ”Behöfver en bildad Kristen i våra dagar stödja sin kristendom på något annat än Bibeln?”. En vecka senare fortsatte diskussionen utgående från en promemoria av Piponius.²⁴⁸ Enligt von Essen och Peuron kunde vetenskapen inte leda människan till verklig kristlighet, utan överdriven världslig vishet var till fara för den sanna tron. Bygdén, Castrén, Heikel, Stenbäck och Snellman opponerade sig kraftigt mot denna åsikt. Enligt Topelius bevisade de i grunden hur oförnuftig och fanatisk tanken var och gav motparten en ordentlig uppläxning. Då Peuron tackade för upp-

läxningen bidrog Snellman ytterligare till de besegrades nederlag.²⁴⁹ I april fortsatte man med frågor om människan var tvungen att agera mot bättre vetande och huruvida det tidigare funnits ett lika stort utbud av uppbyggelselitteratur. I oktober behandlades frågan om förhållandet mellan stat och kyrka, i november frågan om Guds och människans inbördes rättigheter och skyldigheter. I mars 1835 gav frågan om det ondas väsen, som en del ville förneka, anledning till en omfattande diskussion.²⁵⁰

De religiösa frågorna uppmärksammades även i avdelningens *Vecko-blad*. von Essens karakteristik den 28 april 1835 återspeglade väl tidsandan:

Hela detta tidehvarfs bildning, hvars blodiga krona war Franska Revolutionen, har numera befunnits både falsk och tom och föraktlig. På dess fall reser sig en ädlare, sannare bildning. Man skämmas icke mer för Fädrens wisdom och för Fädrens tro. Uppenbarelses anses icke mer för en blott mensklig dikt eller drages dess läror ner inom förståndets synkrets. Allt mer och mer förspörjes kraften af Christi Evangelium och snart – så hoppas vi – skall ljuset, som derifrån utgår, lysa äfwen i mörkolande och leda folket i all sanning.²⁵¹

Orden sammanfattade väl det allvarliga sökande som präglade Österbottniska avdelningen. Även om man kraftigt tog ställning både för och emot väckelserörelsen ville ingendera parten försvara den gamla stelnade skenkristendomen. Bägge parter ville skapa något nytt i nationella och fosterländska frågor, men man var av olika åsikt om tillvägagångssätten. Relationerna mellan de två parterna var än så länge nära, vilket Topelius bekräftade i sina dagboksanteckningar: ”hädanefter will jag uptråda som hans och några andras förswarare, ty jag har en god tanke om dem.”²⁵²

Österbottningarnas åsikt om väckelsen påverkas också av de några få som förhöll sig orubbligt till de väckta. Till exempel bröderna Benjamin och Robert Valentin Frosterus, båda lärare vid teologiska fakulteten, förhöll sig reserverat, eftersom deras far, kyrkoherden i Kalajoki, var Lagus och Malmbergs förman och led i praktiken av situationen. Situationen tillspetsades av väckelseledaren Paavo Ruotsalainenens besök i Kalajoki 1834.²⁵³ Mest gick åsikterna isär inom Lördagssällskapets kärna. Runeberg förhöll sig kyligt till pietismen, vilket tydligt framkom i tidningen *Helsingfors Morgonblad*. Hans inställning hade i hög grad påverkats av Lönnrot, som ansåg att väckelsen tog död på intresset för

runosången. År 1835 publicerade Lönnrot i *Helsingfors Morgonblad* en studie om sekterismen i trakten kring Kajana. I artikeln beskrev han i fräna ordalag pietisternas intolerans och originella klädsel samt deras yttre som vittnade om ohälsa. Artikeln väckte oerhörd uppmärksamhet eftersom den inte alls tog upp väckelsens positiva sidor. Genmälena visade att väckelsefolket hade lika liten förståelse för Lönnrots nationella uppgift som han för väckelsens innersta väsen. I ett tjänstebrev i maj 1835 rapporterade Lönnrot för Medicinalöverstyrelsen ”om en slags psykisk sjukdom” som förekom i trakten. Redan ett par år senare ändrades tonen efter att Lönnrot själv upplevt en andlig kris. För sin reskamrat Johan Fredrik Cajan framhöll han ”att vi förnuftiga människor utan Guds profetior om framtiden skulle vara de mest olyckliga av alla levande på jorden och ändå mer olyckliga om vi inte hade vår trygghet tack vare Frälsaren”. År 1838 övervägde Lönnrot för en kort tid att bli präst, vilket kanske snarare berodde på leda vid läkarämbetet än på ett egentligt kall att förkunna ordet.²⁵⁴

Den andliga väckelsen fick ett allt starkare fäste i Österbottniska avdelningen från hösten 1835, då Johan Jakob Östring och Lars Stenbäck efter ett halvt års relegering återvände för att fortsätta sina studier. De var helt förändrade efter att ha genomgått en väckelse i prästgården i Vörå.²⁵⁵ I synnerhet Östrings omvändelse väckte uppmärksamhet eftersom han dittills varit en anhängare av Hegels filosofi, i vilken han trots sig finna tillfredsställelse för sin sökande själ. Efter sin omvändelse anammade han fullständigt de principer som pietismen stod för.²⁵⁶ Att den begåvade Östring plötsligt hade dragit sig tillbaka till anspråkslöshet gjorde ett starkt intryck på avdelningskamraterna och intrycket förstärktes av hans tidiga död vid 22 års ålder 1836. I studentkretsarna blev Stenbäck för sin del en brinnande förkämpe för Guds rike. Han gick ofta till angrepp och var full ”af detta brinnande nit, denna feberhetta, som så lätt antänder sinnena för och emot densamma”. Han fick med sig Lindfors, Piponius och viburgensaren Julius Immanuel Bergh. Också väckelseprästerna entusiasmerade sinnena. Fredrik Gabriel Hedberg besökte ofta Helsingfors, och då von Essen i september 1837 återvände till staden vistades han hos Stenbäck.²⁵⁷

Sedan Nervander, som förhöll sig fientligt till pietismen, återtagit posten som kurator efter Snellman drog sig de pietistiska studenterna tillbaka och bildade en egen krets. De samlades på söndagarna hos Stenbäck för att läsa Luthers eller Henric Schartaus predikningar, diskutera

och dricka te. Större väckelsemöten inleddes med koralsång och efter en stunds tystnad lästes ett stycke ur Bibeln, som därefter blev föremål för diskussion. Avslutningsvis följde frivillig bikt då var och en frimodigt berättade om sitt själstillstånd. Egna upplevelser jämfördes med andras och man besinnade apostlarnas råd: ”endast ’den sig gerna straffa låter’ kan ega hopp om att slutligen kunna göra en rätt och sann bot och bättring”. I undantagsfall förunnades någon förkrossad trosfrände tröstens ord, men även de med så stränga och allvarliga varningar att de förtog trösten dess kraft.²⁵⁸

Med sin intensitet lyckades Stenbäck snabbt åstadkomma splittring inom Lördagssällskapet. Den utlösande faktorn var att Stenbäck, som redan länge skördat lagrar som diktare, efter sin väckelse förnekade sin begåvning och förstörde sina alster. I november 1836 fördömde han i skarpa ordalag romanlitteraturen – också de religiösa verken. Sedan Stenbäck i november 1837 stämplat poesin som ”ett fint gift för anden” blev Topelius tvungen att ändra sin ursprungligen positiva inställning till pietisterna. Han var bestört och antecknade i sin dagbok: ”En rysligt wriden och ensidig åsigt!”²⁵⁹

Stenbäckes fientliga inställning till kulturen chockerade även Runeberg, vilket framgår väl av hans inlägg i *Helsingfors Morgonblad* den 22 och 29 december 1837 under rubriken ”Den gamle Trädgårdsmästarens Bref”. Runeberg försökte få sitt synsätt att harmoniera med den kristna bekännelsen genom poesin, eftersom han var övertygad om att poesin tjänade Gud genom att återge naturen och vara en levande del av tron. I dessa panteistiska inlägg hade Runeberg fjärmats från den barnsliga och oproblematiske gudsrelation som präglade hans tidigaste diktverk. Panteistiska drag hade dock framträtt redan i *Midsommarfesten* (1827). Åren 1833–1834 hade Runeberg gått genom svåra kriser som formade hans religiösa liv, men han klädde inte längre sitt innersta i ord, och även om han förblev en sökare är det därför svårt att säga något om hans andliga liv.²⁶⁰

Runebergs angrepp mot pietismen blev samtidigt ett avsked till den tidning han redigerat; artiklarna publicerades i de två sista numren. Som medlem av Lördagssällskapet kunde Runeberg inte bara följa med hur pietismen spred sig som en löpeld och undanträngde de skriftliga och kulturella sysslorna för att ge rum för själens frälsning. Runeberg uppfattade pietismen entydigt som en kulturfiende, och missuppfattningen fördjupades av hans oförmåga att förstå rörelsen inifrån. Runebergs religiositet var nämligen fortfarande präglad av barnatro som växlade med

himmelslängtan.²⁶¹ I pietismen såg han en kulturförändring, men beskyllde den också för naturfientlighet.²⁶²

Stenbäck, som uppfattade attacken som riktad mot honom personligen, hade inga svårigheter att bemöta Runebergs påstående: kristendomen förbjöd inte glädjen över Guds natur, som dock inte fick bli en avgud. Runeberg hade också beskyllt pietisterna för själviskhet, eftersom de koncentrerade sig på att omhulda sin egen personlighet. Därtill hade han beskyllt dem för intolerans, med hänvisning till deras valspråk ”Gränsen mot världen skall vara klar”. Under denna tvist försökte Runeberg uppträda som kristen, men gjorde det inte särskilt övertygande eftersom han inte var tillräckligt tydlig i fråga om grundbegreppen och inte heller kände sin Bibel. Gränsdragningen mot pietismen tvingade också Runeberg till självvranssakan. Efter en tid visade dikten ”Crysanthos” att tvisten fått honom att revidera sin ståndpunkt. Runeberg lyckades vända det inträffade till sin fördel, under återopande av en stor auktoritet: Bibeln. I ett senare skede visade diktarens psalmproduktion att tingens rätta ordning – först Guds ord, därefter naturen – till slut klarnat för honom.²⁶³

Flytten till Borgå räddade Runebergs anseende och den unga generationens bild av nationalskalden förblev helgjuten och klar. För Nervander gick det dock sämre och det var förödmjukande för honom att uppleva hur studentavdelningen under hans ledning försvagades och hur österbottningarna tog avstånd från honom. Nervander ansåg att finskhetens ivern och väckelsen hade fördärvat avdelningen och så sent som 1845 vädrade han sin bitterhet i ett brev till Snellman. Eftersom Nervander övergav avdelningens idéer och ideal stödde inte studenterna honom i hans motgångar på samma sätt som de stödde Runeberg och Snellman. Sin begåvning till trots visade sig Nervander inte vara en framtidens man; han ville inte kämpa mot strömmen och han ville inte heller synas. För honom var det viktigare att säkra sina personliga intressen än att låta sig styras av sin övertygelse. Som exempel kan nämnas att han av rädsla att bli stämplad som en uppviglar avböjde hedersbevisningen att bli eskorterad hem av sin avdelning efter terminsfesten 1837.²⁶⁴ Nervanders linje ledde med tiden till personliga fördelar, och han blev professor betydligt tidigare än sina kamrater.

Trots ömsesidiga meningsskiljaktigheter och tvister behövde den nationella och den religiösa väckelsen varandra. De förenades av det finska språket som pietistledarna behärskade. Väckelsemötena hölls på

finska och de väckta prästerna kunde möta sina församlingsmedlemmar på deras eget språk. Det faktum att den kristliga fennomanin var en föregångare till den statliga fennomanin förklarar varför Snellman inte kritiserade pietisterna offentligt och varför han senare förhöll sig respektfullt till dem. För att kunna förverkliga sina syften behövde Snellman personer som behärskade finska och då måste han också förstå dem och deras ideologi. Detta insåg varken Runeberg eller Nervander.²⁶⁵

Inom Lördagssällskapet var Snellman den enda som bevarade sin övertygelse i korsdraget mellan de två ideologierna. Han hade på ett jordnära sätt fått Österbottniska avdelningen att agera, men hade inte själv tagit ställning för någondera parten i den stora tvistefrågan. Denna observatörsroll gjorde det möjligt för Snellman att medla och framgångsrikt överbygga den klyfta som pietismen skapat mellan Lördagssällskapet och övriga unga inom Österbottniska avdelningen. Snellman lyckades ena de splittrade leden bakom en gemensam ideologi och väcka finnarna till insikt om det väntande nationsbygget. Österbottniska avdelningen var den scen där detta arbete inleddes. Samtidigt klarnade arbetsfördelningen mellan Snellman, Runeberg, Nervander, Lönnrot och Castrén, som alla på sitt sätt skulle göra en insats för den spirande finskheten.

Snellmans känslor vid denna tid framgår av det minnestal som han i januari 1835 höll vid den 22-åriga pietiststudenten Jakob Johan Peurons grav. I detta tal sammanfattade kuratorn sin syn på österbottningarnas nationella intressen och den andliga väckelsen, och det nödvändiga i att de båda kunde existera sida vid sida. Efter Stenbäckes återkomst hade Peuron varit en av de första i en långa räkka av väckta studenter vid Österbottniska avdelningen. Enligt Snellman hade Peuron visat håg ”förmämligast till den stora forntiden och dess språk [...] [och det var] troligen derifrån han hämtade denna ädla värme för allt sannt och skönt [...] som lät honom glömma hvarje fruktande beräkning”. Snellman konstaterade sedan något överraskande ”att han hann knapt beträda dess förgårdar [...] han sökte och fann lugn och öfvertygelse, der så mången sökt och funnit den, i Guds uppenbarade ord, källan till all sanning och ljus, som af honom uppfattadt med barnslig tro och tillförsigt, undanröjde hvarje tvifvel [...] för allt fann han tröst uti vår heliga Religions läror som han med hela sin själs värma omfattat”. Talet mynnade ut i en förhoppning: ”kanske har Ditt lif icke fåfängt flytt, kanske har det väckt någon att liksom Du, för en osäker framtid icke försumma stundens

fordringar.”²⁶⁶ Snellmans minnestal hade en nästan andlig ton, trots den filosofiska utgångspunkten. Orden tilltalade såväl nationalisterna inom Lördagssällskapet som de väckta studenterna och deras lärare, som alla samlats vid graven.

Snellmans tankar sammanfattade den verkliga tidsandan. Eliel Aspelin-Haapkylä har mindre träffande konstaterat att 1830-talets ”unga Finland” drog ut för att erövra det himmelska fosterlandet, eftersom det jordiska ännu inte vaknat till liv och följaktligen inte heller erbjöd något ideal att leva för. Det stämmer dock inte eftersom de andligen väckta kom det finska modersmålet och det finska folket närmare än de övriga. Högfärdiga kyrkofurstar efterträddes av ett stort antal präster som ville komma folket nära och betjäna det på dess modersmål. Inom Österbottniska avdelningen var den nationella och den andliga väckelsen inte konkurrenter, utan kompletterade varandra. Båda var oppositionsrörelser mot den kvävande tidsandan. Denna parallella andliga brytning framkallade en stark övertygelse och en strävan efter sanning, där det rätta framstod som ovillkorligt.²⁶⁷

Snellmans tilltagande kunskaper i filosofi befäste hans övertygelse och gav honom styrka i det praktiska livet. Samtidigt som han skrev avhandlingar, höll föreläsningar och utgav verk blev han alltmer övertygad om syftet för sin verksamhet. Snellmans uppfattning om att språk och tanke var ett placerade honom entydigt i romantikernas läger. Han utvecklade sin språkfilosofi på begreppslig grund, inte på basis av empiriska iakttagelser. ”Hela min vetenskap är en sådan lek, och jag måste vika för, hvad ordet innebär”, konstaterade Snellman i ett brev till Pehr Erik Bergfalk 1843. För Snellman innebar nationaliteten inget annat än den särprägel som traditionen från tidigare generationer gett den nationella bildningen. Den kunde uppstå och överföras endast med hjälp av ett nationalspråk.²⁶⁸

Fostrare av ungdomen vid Helsingfors lyceum

Efter att ha slutfört sina studier undervisade Snellman från hösten 1833 till sommaren 1836 i det nyinvidda Helsingfors lyceum vid Berggatan 22. Redan våren 1831 hade han åtagit sig att undervisa i stället för Nervander som insjuknat. Rektor för lyceet var Axel Adolf Laurell och lärarna hörde till de bärande krafterna i Lördagssällskapet.²⁶⁹ Listan var imponerande och lärarnas betydelse stor, eftersom undervisningsprogrammet

och dess genomförande var helt beroende av lärarkårens kunskaper och färdigheter. Undervisandet förutsatte ett verkligt kall, då undervisningsprogrammet vid lyceet utgjorde en syntes av kurserna vid trivialskolan och gymnasiet. Lyceet hade många nya läroämnen och ett system med ämneslärare.²⁷⁰ Tyngdpunkten låg på de humanistiska ämnena där de klassiska språken prioriterades. Med tiden togs även de nya språken och naturvetenskaperna med i programmet. Mekanisk utantilläsning skulle undvikas och de gamla läroböckerna byttes ut mot nyare.

Kroppssagan ersattes med arreststraff och lärarna försökte i första hand vädja till elevernas heders- och plikt känsla. Nyhumanismen förutsatte att barnen inte bara undervisades utan även fostrades. Enligt Laurells principer skulle fostran ta hänsyn till såväl den kroppsliga som den andliga sidan hos eleven. Tack vare dessa principer vann läroanstalten snabbt popularitet och förtroende. Under de första fem åren undervisades 165 elever i skolan.²⁷¹

När Snellman inledde sin lärarbana vid lyceet hösten 1833 hade skolan 13 lärare och 88 elever, av vilka 25 var nykomlingar.²⁷² Pedagogiska färdigheter hade han skaffat sig som informator under studietiden. År 1835 blev Snellman docent och höll därefter ett ”studentbageri” där han under sju års tid förberedde 40–50 ynglingar för studentexamen. Snellmans engagemang i undervisningsfrågor belyses av manuskriptet ”Ehuru de Publika Undervisningsverkens företräden ...” där han försvarar den publika undervisningen mot den privata. Bakom ställningstagandet låg hans egna erfarenheter både av de publika skolorna och av informatorsverksamhet under flera års tid. I manuskriptet räknar han upp många nackdelar med privatundervisning och konstaterar hur besvärligt det kan vara att under sådana omständigheter göra undervisningen i till exempel grammatik inspirerande eller ens intresseväckande.²⁷³ Snellman visste vad han talade om eftersom han undervisade i latin, vilket var ett svårt ämne. I lyceets första klass hölls 26 lektioner per vecka, av vilka latinet stod för 10. För att underlätta undervisningen utgav Snellman en lärobok i latin för första klassen, med övningsexempel av professor Gylden.²⁷⁴ Elementarboken utkom den 10 augusti 1834.²⁷⁵

Snellmans övningsbok fick stor betydelse, eftersom det vid denna tid rådde en skriande brist på nya läroböcker. Verket består av övningsexempel och lämpliga övningssatser som anknyter till ämnet, men innehåller inga grammatikaliska förklaringar. Längst ner på sidan finns en ordlista till hjälp. Komparationen av adjektiv övades med exempel: ”Arabernas

hästar äro ganska snabba. Lapplands Ren är snabbare”, eller ”Stockholms invånare äro rika, Britanniens köpmän äro rikare, En oskuldsfull menniska är rikast”.²⁷⁶ Man fäster sig vid de många exemplen och den mångsidiga ordlistan. Varje exempelsats på latin, som belyste någon grammatikalisk omständighet, var hämtad ur den grundläggande undervisningen i biblisk historia, geografi, geometri eller algebra för första klassen.

Boken innehåller också en mycket intressant beskrivning av Finland:

Finland är ett mycket hälsosamt land, eftersom de svala nordanvindarna gör luften frisk. De inre delarna av landet är mycket vackra. Mellan de låga bergen finns spegelblanka sjöar, som skuggas av ofantligt stora skogar. Där kan man se slanka aspar, mörka granar, höga furor, vita björkar och smidiga alar. De flesta städerna är små. Nådendal är mindre än Björneborg, som åter är mindre än Åbo. I Helsingfors är byggnaderna större och vackrare än i de övriga städerna. Invånarna är allvarliga, tystlåtna, fromma och välvilliga och följer inte nämnvärt utländska seder och bruk.²⁷⁷

I slutet av läroboken ger Snellman ett slags rättesnöre för studierna: ”Non enim multa legenda sunt, sed multum.” (Man bör inte läsa varjehanda, utan mycket.)²⁷⁸ Boken var till stor hjälp i latinstudierna, som dittills byggts på utantilläsning. Ytterligare två upplagor togs, och läroboken användes ännu i mitten av 1860-talet.

Syftet med skolgången var att förbereda eleverna för tjänstgöring inom statsförvaltningen, såväl för civila som för kyrkliga ämbeten. Av lyceets matrikel kan man sluta sig till att största delen av elitens barn fick ta del av den undervisning som förmedlades av Lördagssällskapets medlemmar, vilket säger något om nivån på undervisningen i denna skola. Bland eleverna är det stora antalet framtida senatorer eller andra höga ämbetsmän särskilt iögonenfallande. Då Snellman blev lärare vid lyceet hade de blivande senatorerna Oscar Norrmén, Frans Richard de la Chapelle och Alexander Bernhard von Weissenberg redan gått där ett år, liksom direktörerna in spe vid Finlands Bank Otto Reinhold Frenckell och Pehr August Törnqvist. År 1833 började de blivande cheferna för generalguvernörens kansli Carl Edvard Walleen och Robert Isidor Örn samt den framtida senatoren Carl Adolf Theodor Sederholm på Snellmans första klass. År 1834 inledde den blivande senatoren Alexander August Brunou sin skolgång och året därpå Karl Gustaf Ehrström.²⁷⁹

Snellman har karakteriserats som en krävande lärare: ”Den, som sett och hört Johan Vilhelm Snellman, har icke svårt att föreställa sig honom som pedagog och latinlärare: allvarlig, skarp, säker, sträng och fordrande egen eftertanke, med ett hårdt yttre, men med ljus och till och med värme.”²⁸⁰ Snellman påstås också ha använt kroppsaga, stick i stäv med skolans straffpraxis, vilket rektor Laurell inte godkände.²⁸¹

Några anteckningar om sådana åtgärder kan dock inte hittas i skolans straffjournal, och Snellmans linje tycks inte ha avvikit från de straff som kollegerna utdelade. Att hålla de 10–14-åriga gossarna i styr krävde visserligen skicklighet, men någon direkt bångstyrighet var det inte fråga om. Problemet var snarare slarv och våren 1835 erhöll följaktligen hela 23 av Snellmans elever en anmärkning för slarv med översättandet. I de allvarligaste fallen rekommenderade han en halv timmes arrest. Två gossar tycks ha varit helt ointresserade av det latinska språket, eftersom de fick 2–3 anmärkningar för samma förseelse. Trots det blev den ena av dem, Carl Martin, marinlöjtnant vid ryska flottan och den andra, K. B. A. Ignatius, notarie vid magistraten i Helsingfors stad.

Bland dem som fick en anmärkning av Snellman fanns Robert Isidor Örn, som cirka trettio år senare bidrog till sin förra lärares avsked från senaten. Gossarnas studiemotivation tycks ha varit särskilt låg i fråga om språk; enligt straffjournalen har förutom Snellman även Runeberg, lärare i grekiska, och A. Sitikov, lärare i ryska, ofta delat ut straff.²⁸²

Det faktum att Snellmans karriär som lärare vid lyceet fick ett plötsligt slut ger utrymme för spekulation. Två bevarade brev som hänvisar till någon ordningsfråga där Snellmans omdömesförmåga brustit gör saken ännu mer gåtfull. I ett av breven ber Snellman ängsligt Laurell infinna sig i skolan följande morgon, för att hålla två lektioner i hans ställe eftersom han inte längre kunde gå dit: ”Skall den lilla resten kunna sauveras, så säg, att jag icke kunnat förmås att inställa mig [...]. Huru mycket ondt jag åstadkommit inser jag alltför väl; dock har jag i visst fall godt samvete.” I det andra brevet säger han: ”Allt, som för Inrättningens bästa pröfvas nödigt, underkastar jag mig. 3:dje klassen var nyss här och gjorde mig afbön.”²⁸³ Det förefaller som om Snellmans undervisning skulle ha avbrutits våren 1836 efter något häftigt intermezzo som lett till en tvist med Laurell i disciplinära frågor. De tre åren med Laurell i samma skola var krävande för Snellman även i forskningshänseende, eftersom båda på var sitt håll brottades med förhållandet mellan den hegelianska filosofin och teologin.

Snellman hade avbrutit sina studier vid prästseminariet, men Laurell hade blivit präst 1829. Genast följande år återvände Laurell till Hegel i sin docentavhandling, dock utan att anamma ett bestående filosofiskt synsätt i sitt tänkande. Därefter intresserade han sig för teologi och Schleiermachers lära. Laurell konstaterade senare att tio år av hans liv dominerats av Hegel och att det tagit ytterligare tio att bli av med honom.²⁸⁴ Enligt Snellman hade Laurell dock Hegels verk på sitt skrivbord i decennier. Inom filosofin fanns det en stor skillnad mellan Laurell och Snellman, men som skolmän förstod de varandra bättre. Att eleverna skulle förstå det de läst och inte bara ägna sig åt utantilläsning var en av de principer som även Snellman senare hyllade. Enligt Laurells tre principer var det religionens sak att tilltala, statens att skydda och vetenskapens att leda. Vetenskapens uppgift var att göra studierna mer levande. Valet av läroämnen, deras position och det sätt på vilket de behandlades bestämdes däremot av studieprogrammet. Dessa principer hade han presenterat i "Afhandlingar i uppfostringsläran", ett tal vid lyceets första årsexamen där han dryftade bildningsbegreppet och bildningens uttrycksformer. Laurell pläderade för en borgerlig bildning som styrdes uppifrån. Det viktigaste för Snellman var däremot att aktivera det passiva finska folket och få det att sköta sina egna angelägenheter.²⁸⁵

Laurell anses sedermera ha vänt sig från hegelianismen och utvecklats i en kyrkligt renlärig riktning. Förhållandet till Snellman svalnade slutgiltigt 1836 då Snellman i egenskap av opponent bedömde Laurells avhandling för professuren i dogmatik. Enligt Snellman hade Laurell ändrat åsikt av själviska orsaker för att trygga sin ämbetskarriär. Laurells omvändelse hade börjat redan 1831 då han i ett tal försökte förse den hegelianska kollektivismen med individualistiskt tankegod. Han började undersöka Schleiermachers tankar och föreläsa om dem. Laurells bana som tänkare präglas av hans försök att förena kristendomen med Hegels filosofi, vilket samtidigt innebar ett första avsteg från Hegel.²⁸⁶ Snellmans öde var det rakt motsatta: hans djupt rotade intresse för Hegel innebar att övergivandet av kristendomen förblev ett återkommande tema i hans tänkande under resten av hans liv. Hela hans kommande vetenskapliga produktion vittnar om detta.

Idévärlden tar form i skrift

Sommaren 1832 promoverades Snellman till magister och i november samma år anhöll han om förlängning av det publika stipendium som han åtnjutit för att kunna trygga sin utkomst som begynnande vetenskapssidkare. Konsistoriet beviljade förlängningen med hänvisning till flera laudatur i kandidatexamen, intresset för forskning i naturfilosofi och det pågående arbetet med docentavhandlingen. Snellmans möjligheter att erhålla nya stipendier försvagades av att han ständigt varit frånvarande vid stipendiatuppropen. I juli 1832 hade han blivit tillrättavisad av rektor. Han hade också varnats för att fortsatt frånvaro skulle leda till att han gick miste om sitt stipendium. I sitt något svårtolkade genmäle hänvisade Snellman till sjuklighet, vilket denna gång godtogs som förklaring. Klandret upprepades även följande år, men då ansågs undervisningen vid Helsingfors lyceum som en godtagbar förklaring. Konsistoriet ville dock ge Snellman en välförtjänt näsbränna, eftersom han visat sina överordnade bristande respekt.²⁸⁷

Till följd av en allvarlig sjukdom hade Snellman svårt att inleda sin karriär som filosof. Han insjuknade i början av 1833, genast efter att han avlagt sin examen, och var länge sjuk. Fadern blev upplyst om saken och för sin syster berättade Snellman om långa vandringar som han gjort för att återvinna sina krafter. I sitt svarsbrev kommenterade fadern även sonens första steg på filosofbanan. Han ansåg att sonen framfört många goda åsikter om den nya filosofins system. Fadern varnade dock sin son: ”At äta af kunskapens träds frukt utan att interfoliera den med Religion, blifver altid nu som förr dödligt. Tenck icke at Tro upstår utaf Idé Systemer; Uppenbarelsen är den förädlande Trons grund.” Enligt fadern borde ingen promoveras till magister innan han blivit prästvigd, eftersom ”inga Präster skapas utaf de Lärjungar som gå till Emaus och tala men ej förstå skriften utan af dem som återvända och hafva sedt Herren”.²⁸⁸

Samtidigt ville Nervander locka in Snellman på en säker bana av ett annat slag. I ett brev försäkrade han på basis av egna iakttagelser att det system som professor Johann Friedrich Herbart vid universitetet i Göttingen förespråkade skulle vara filosofin på modet om fem till sex år: ”Du tänker bli Philosoph vid Universitetet. Kunde Du förlikas med systemet, så vore det den ginaste och enda vägen att få fides. Palander införde Kant, Bergbom Naturphilosophien, Sundwall Hegel. Alla vunno

de fides och Gud vet om deras förtjenst – åtminstone någras af dem – varit annan, än att de uppfattat och för Landsmän bekantgjort ett nytt system.” Nervanders förslag var synnerligen konfidentiellt eftersom brevet överlämnades personligen till Snellman.²⁸⁹ Snellmans tidiga undersökningar visar dock att faderns råd inte togs ad notam och att inte heller vännernas idéer bar någon frukt. Snellman gick från första början sin egen väg.

För att kunna lämna lyceet måste Snellman ansöka om fast anställning som lärare vid universitetet. I detta syfte och för att få rätt att undervisa som docent försvarade Snellman den 17 juni 1835 en avhandling på latin, rubricerad ”Akademisk avhandling till försvar för det absoluta i Hegels system”.²⁹⁰ Disputationen, som ägde rum i juridiska lärosalen på förmiddagen, var avsedd som ett inlägg i den europeiska debatten om Hegels filosofi. Disputationen inleddes med en granskning av förhållandet mellan psykologins logik och system inom ramen för Hegels system. Därefter övergick Snellman till att behandla den kritik av Hegels panteism som framförts av professorn i filosofi vid universitetet i Dorpat Gottlob Benjamin Jäsche, professorn i filosofi vid universitetet i Bonn Immanuel Hermann von Fichte och professorn i filosofi vid universitetet i Leipzig Christian Hermann Weisse. Den tidstypiskt kortfattade avhandlingen på 14 sidor visar att Snellman var förtrogen med deras verk. Han försvarade hårdnackat Hegels system mot den framförda kritiken.

Opponenten Johan Jakob Tengström avgav följande utlåtande om avhandlingen:

Det af Magister Snellman utgifna Specimen anser jag ådagalägga, att han med interesse för Philosophiens syftemål och således äfven med framgång egnat sig åt studium deraf. Och ehuru Magister Snellmans försök till en framställning af Philosophiens hela system är alltför kort sammanträngdt, i förhållande till den mängd detaljer han upptagit, och ehuru det således icke kan annat än väcka några tvifvelsmål om sin egen betydelse, så kan dock jag för min del icke annat än detsamma godkänna såsom ett prof af Magister Snellmans filosofiska skicklighet. Detsamma bekräftades äfven genom försvaret vid den offentliga disputations-acten.²⁹¹

Senare medgav Snellman att han försökt göra det omöjliga, det vill säga koncentrera Hegels system till några få sidor. Att opponenten Tengström

inte var förtrogen med ämnet framgår väl av att utlåtandet inte innehåller något om polemiken mot Jäsche och Weisse.²⁹² Snellman lämnade in sin ansökan om docentur till universitetets kansli den 22 juni 1835, och konsistoriet gav redan samma dag sitt tillstyrkande utlåtande. Vicekansler Thesleff utnämnde Snellman till docent den 11 augusti 1835.²⁹³

Sonens avhandling gladdade fadern storligen och han sade sig förstå dess innehåll.²⁹⁴ Snellman sände sin far litteratur som befäste dennes uppfattning om det rådande läget inom filosofin. Efter att ha blivit underrättad om sonens ledande roll inom Österbottniska avdelningen och om de tankar om väckandet av folket han framfört ansåg Christian Henrik Snellman att sonens ställning var allt annat än avundsvärd. Även om plikten fordrade att sonen skulle arbeta för mänskligheten befarade fadern ”at lika litet som Plato och Socrates kunde uprätta Grekerne eller Plotinos de Romare, lika litet skall det högsta vetande af alt sant och osant kunna Reformera galna Egoister [...]. Menniskjan en emanation af Gudomen [...] kan icke utan Syndafall ernå Proprietas eller frihet som väsende”.²⁹⁵ Inte ens faderns religionsfilosofiska bedömningar fick Snellman att tvivla. Hans egen övertygelse höll på att klarna och han uppvisade en fast tro på bildningens kraft. För att vinna slutlig klarhet i frågan var Snellman beredd att arbeta hårt, vilket också märks i hans produktion.

Eftersom Snellman saknade regelbundna inkomster var han beroende av de arvoden som han fick för sina docentföreläsningar. Genom att lägga fram en andra avhandling på latin, rubricerad ”Tankar om Leibniz’ filosofiska läras historiska betydelse”, i två häften den 15 maj och den 18 juni 1836, försökte Snellman utöka sina akademiska meriter med tanke på stipendier.²⁹⁶ Han hade beviljats privilegiet att disputeras från den övre katedern, varvid en särskilt utsedd respondent presenterade avhandlingen och besvarade frågorna å disputandens vägnar. Detta privilegium var ett erkännande av Snellmans grundliga lärdom.

Temat för sin andra avhandling fick Snellman när han förberedde sina föreläsningar över Hegels logik. Föreläsningsmanuskriptet ”Particula tertia” visar att Snellman till skillnad från Hegel hade studerat Spinozas filosofi som ett svar på René Descartes dualism, och satt sig in i Gottfried Wilhelm von Leibniz lära som en lösning på Spinozas problem. Avhandlingen gick vidare på samma tema. Teologin och filosofin hade under alla tider försökt utreda förhållandet mellan skaparen och skapelsen. Där idealisterna tog medvetandets existens som utgångs-

punkt för att närma sig den materiella existensen gick realisterna den motsatta vägen. Denna motsättning betraktade Snellman som den nyare filosofins kärnpunkt. Enligt honom var Descartes den mest betydande av idealisterna och Spinoza den mest betydande realisten. Dessa ytterligheter kunde undvikas med hjälp av von Leibniz lära om individuella substanser eller monader: å ena sidan befann sig Gud utanför de skapade tingen, å andra sidan var han genom sin förutbestämda harmoni ett med dem. Det är värt att notera att Snellman inte med ett enda ord hänvisar till skillnaderna mellan von Leibniz och Hegels synsätt i sin avhandling, trots att det finns ställen i texten som tyder på att han haft för avsikt att göra det.

Avhandlingen väckte ingen uppmärksamhet och föranledde inte heller någon debatt. Större uppmärksamhet väckte däremot Snellmans tidningspolemik i juli 1836. I sitt första publicerade tidningsinlägg tog Snellman Hegels system i försvar och kritiserade den spekulativa teismen i den svenska romantikern och lojale von Schelling-anhängaren P. D. A. Atterboms verk.²⁹⁷ Det långa inlägget publicerades i två delar i *Svenska Litteratur-Föreningens Tidning*, där Erik Gustaf Geijer två månader tidigare lovprisat Atterboms alster. Snellmans kritik anknöt på ett intressant sätt till den pågående uppgörelsen mellan anhängarna av Schellings filosofi, företrädarna för senromantikerna och den historiska skolan å ena sidan och företrädarna för hegelianismerna å den andra.

Snellmans kritik av Atterbom tog ställning för Hegel mot de senromantiska kritikerna av filosofin på ett sätt som återspeglar hans utveckling mot hegelianismerna. Utgångspunkt för kritiken var Snellmans definition av filosofin som en vetenskap ”hvars egendomliga innehåll är skådning af 'Lifvets gudomliga factum, uppfattadt i sin egenskap af *Gudomlig Idee*'”. Enligt Snellman ville Atterbom inte medge att det ”icke tänkta likasåväl är ett tänkt, som det tänkta”.²⁹⁸ Därför avviker Hegels spekulativa tankemetod från den som Atterbom förespråkade.

Snellman opponerade sig mot Atterboms uppfattning att förnuftet inte räcker till för att förstå det historiska och faktiska elementet i verkligheten och att den religiösa tron bär längre än förnuftet. Med stöd av Hegel framhöll Snellman att det mänskliga förnuftets möjligheter är gränslösa. År 1807 hade Hegel övergett sin tidigare vän och medarbetare Schellings lära om den intellektuella intuitionen och den filosofiska konstruktionen som en väg till insikt om det absoluta. Hegel hade hånat ”det absoluta” i Schellings tappning, vilket enligt honom var ”den natt där,

Snellmans syster Anna Christina trivdes inte i de bildade kretsarna inom Lördagssällskapet. I stället fann hon frid i tron efter att ha gift sig med Otto von Essen, bror till väckelseledaren C. G. von Essen. Det var en stor besvikelse för Snellman som vid denna tid levde enligt en djup hegeliansk övertygelse. Till Snellmans studiekamrater hörde flera ledande personer inom väckelsen, som F. G. Hedberg, Lars Stenbäck och N. G. Malmberg.

som man brukar säga, alla katter är grå”.²⁹⁹ Snellmans artikel förmedlades till tidningen av Uppsalabon professor Israel Hwasser, som tidigare varit professor i Åbo 1817–1829. Han var romantiker till sin inriktning och ville även i den egenskapen stärka banden till Sverige. Hwasser tackade Snellman för inlägget, och glädde sig över att se ett tecken på mer omfattande litterärt samarbete. Författararvodet, 21 daler och 12

skilling, var säkert en källa till glädje för den medellöse och skuldsatte docenten.³⁰⁰

Vid denna tid märks Snellmans intensiva arbetstakt även i hans korrespondens med de anhöriga. System Anna Christina förundrade sig särskilt över broderns tystlåtenhet och tycktes inte förstå forskarens frivilliga isolation och önskan om arbetsro. Snellman tillbringade till exempel hela sommaren 1835 i en liten vindskammare på Danskarby gård i Kyrkslätt, utan att ta många steg utomhus. För systemen var det en stor tröst att Snellman skaffat sig en liten pudel, som fick namnet Toveri. Enligt Carl Gustaf von Essen var Snellman så svartsjuk beträffande hunden att man knappt fick röra den.³⁰¹

Till Snellmans tystnad bidrog kanske också en viss bitterhet över att huvudstadens umgänge inom Lördagssällskapet inte hade dugt åt systemen. Enligt hennes egna ord hade hon funnit ”stillhet och frihet” i giftermålet med pietisten Otto von Essen,³⁰² bror till väckelseledaren Carl Gustaf von Essen. Snellman erkände sin blivande svägers förträfflighet, men eftersom han så starkt anammat den hegelianska tankevärlden hade han svårt att acceptera den trosuppfattning som systemen hängett sig åt.

Systemens återkommande långa och religiöst hållna, men uppriktiga brev distraherade Snellman då han försökte koncentrera sig på att utreda relationen mellan teologi och filosofi. Anna Christina hade dock en lösning på broderns ensamhet och arbetstyngda liv:

Men Du Söta Janne är ensam och Öfvergifven och har wist jnttet många glada Stunder, utan får bara Tråka för mig och många andra. Sök Dig då Ållskade Janne en wänn i Gud. Man kan Sannerligen komma uti en närmare Gemenskap med Honom, då man af Hjerttat söker att komma dertill, doch ej med och ijenom Lagsens Järningar utan Jenom en lefvande Tro på Christum.³⁰³

Det var ett besvärligt råd för brodern som försökte lösa frågorna med rent filosofiska medel, utan någon religion. Att systemens råd inte föll i god jord framgår av de utkast som Snellman skrivit inför sina föreläsningar och utgivna arbeten. De ger inblickar i Snellmans arbetsprocess och belyser hur hela hans världsbild gestaltades. Från hösten 1835 till hösten 1837 har sju föreläsningsmanuskript eller konceptfragment bevarats. Utöver dessa finns ett enskilt manuskript samt marginalanteckningar i en bok, vilka sannolikt fungerat som bas för föreläsningar han hållit.

Manuskriptet ”Inledning till föreläsningar i logik” kan beträffande sitt innehåll med säkerhet hänföras till Snellmans första föreläsning som docent. Föreläsningen hölls troligen våren 1836. Av manuskriptet framgår det att han å ena sidan följde Hegels logik och framställde det som universitetets förtjänst att Hegels filosofi blivit tidigt anammad. Å andra sidan betonade han vikten av en kritisk bedömning. Något motsvarande brett och självsäkert perspektiv förekommer inte i andra inledande föreläsningar.³⁰⁴ Framställningen av logiken behandlar läran om ”varandet” och ”väsendet”, medan läran om ”begreppen”, som utgör den tredje delen av samma helhet, ingår i ett anteckningshäfte rubricerat ”Particula tertia”. Resten av manuskriptet har inte bevarats.³⁰⁵

I oktober 1836 ansökte Snellman om universitetets resestipendium för en resa till Tyskland, där han tänkte publicera en framställning av Hegels filosofiska system på tyska. I februari 1837 beviljades han ett tre-årigt stipendium för unga litteratörer.³⁰⁶ Höstterminen 1836 behandlade Snellman sitt blivande forskningsämne i ett utkast som utgör inledningen till en föreläsningsserie om filosofins system. Det finns dock inga tecken på att Snellman skulle ha hållit de avsedda föreläsningarna, eller att de skulle utgöra en del av ett mer omfattande manuskript.³⁰⁷ Föreläsningen under hösten 1836 om inledningen till filosofins grunder vittnar om svårigheter att få åhörare, vilket bekräftas av en dagboksanteckning av Fabian Collan den 20 februari 1837. Föreläsningstexten är skriven i god tro och i förlitan på att åhörare skulle infinna sig. Eftersom föreläsningarna i hegeliansk logik var svårförståeliga tvingade det ringa antalet åhörare Snellman att omforma sina målsättningar och sin stil. Som docent erhöll han sitt arvode direkt av åhörarna och de senare föreläsningarna vittnar om en sänkt nivå och en vilja att behaga, vilket annars var motbjudande för Snellman.³⁰⁸

Sin första bok, *Försök till framställning af logiken. Första häftet*, skrev Snellman från sommaren 1836 till sommaren 1837. Manuskriptet var färdigt den 1 maj 1837 och Snellman använde boken i sina föreläsningar följande höst. Verket tillägnade han sin far i vackra ordalag: ”Mottag Huldaste Fader med faderlig välvilja detta ringa prof på min sonliga vördnad och kärlek. Vål hade jag hoppats, att gifva Dig ett värdigare – Dig, hvilken jag icke blott har att tacka för lifvets skänk, utan äfven för den bättre delen af min andliga tillvaro.” Det var ett stort erkännande från en egensinnig son som gick sin egen väg. Det bottnade dock i ödmjukhet: ”Och må detta mitt försök vara Dig ett bevis, att Ditt lågande

nit för Sanning och Rätt icke varit ett helt och hållet förloradt exempel.” Samma ödmjukhet fortsatte i företalet. Snellman hade blivit manad ”af ögonblickets förgänglighet till verksamhet, till arbete för odödligheten [...] emedan [...] förnuftet är evigt”.³⁰⁹

Konceptfragmentet ”Sjelfmedvetandet” är av särskild vikt med tanke på den process som låg bakom tillkomsten av Snellmans första verk. Fragmentet behandlar utvecklingen till logikens, det tänkande självmedvetandets och det förnuftiga självmedvetandets nivå. Anmärkningarna är mer skissartade och inexaktare än i det färdiga verket, vilket tyder på att utkastet är äldre än läroboken och utgör en förstudie till inledningen till läroboken i logik.³¹⁰ Som såväl källa till som förebild för boken kan man se Hegels *Wissenschaft der Logik*, vars tankegångar Snellman upprepade med egna ord i starkt förkortad form och genom att förbigå flera argumentationshelheter, men likväl utan att eftersträva popularisering. Snellman stödde sig också på Hegels *Enzyklopädie* och *Phänomenologie des Geistes*. Enligt Snellmans egen utsago var avsikten att utarbete den första allmänna framställningen om Hegels logik, vilket antyder att han inte kände till Johan Ludvig Heibergs verk på danska från 1832. Snellmans kritik riktade sig främst mot att ställa det ändliga och det oändliga mot varandra. Verket förebådade därmed Snellmans sätt att behandla det ändliga och det oändliga och samtidigt även förhållandet mellan logik och religionsfilosofi i den bok om personlighetens idé som utkom 1841 i samband med hans Tysklandsresa.³¹¹

Ett uppfriskande avbrott i det strävsamma forskandet och föreläsandet blev den två månader långa resa till Sverige som universitetets kansler den 13 juli 1837 beviljade Snellman rätt att företa.³¹² Den 18 juli steg Snellman ombord på ångfartyget ”Furst Menschikoff” och reste från Åbo till Stockholm, som han nu besökte för första gången sedan han lämnat staden som sjuåring 1813. En bevarad skildring vittnar om Snellmans sentimentala önskan att besöka barndoms kvarteren i födelsestaden, och i sin ansökan om resetillstånd hade han hänvisat till ”enskilda ärender”.³¹³ Han försökte dock energiskt komma i kontakt med intellektuella kretsar i Sverige och lära känna deras strävanden. Även om resan senare har karakteriserats som en språngbräda för Snellmans akademiska karriär förblev kontakterna med de akademiska filosofkretsarna i Sverige ytliga.

Av större betydelse för Snellman var kontakterna med Stockholms diktare- och författarkretsar, vilka inbegrep finnarna Gustaf Henrik Mel-

lin och Rabbe Wrede samt Henrik Bernhard Palmaer, Gustaf Svanberg, Karl August Nicander och Adolf Ivar Arwidsson. I dessa kretsar fördes fria diskussioner om vetenskap, konst och litteratur. Genom dem fick Snellman bekanta sig med de nya kulturella strömningarna i Sverige som präglades av en strävan efter oberoende av etablerade samhällsinstitutioner och ett kritiskt förhållningssätt till förhållandena i samhället. Tidningen *Freja*, som utkom två gånger i veckan, hade grundats 1836 som ett språkrör för den yngre bildade klassen och Snellman knöt vänskapsband med en av tidningens permanenta medarbetare, poeten Nicander.³¹⁴

Nicander var i Snellmans ögon en diktare med ett kall, i ordets fulla bemärkelse. Han hoppades att Nicander skulle vara den sista dikta- ren som blev tvungen att kastas ”mellan andens höga fröjder och de uslaste jordiska bekymmer”. Då Sverige tack vare Nicander kunde ”räk- nas bland jordens andligt begåfvade stammar”, beklagade Snellman att ingen senare skulle minnas vad som blev ogjort ”för denna dess äras tolk och dess bildnings främjare”. Nicanders diktning uttryckte den sanna svenska nationalkaraktären: ”en kall nation, full af hetsigheter.” Hans ”milda, kärleksrika sinne” förvandlade den korta bekantskapen till för- trolig vänskap. Sådan var den Nicander som Snellman lärde känna och vars personlighet han kom att uppskatta. Snellman hade varma minnen av den vackra sommarnatt då de spatserade från Djurgården längs Norr- bro och Nicander patetiskt reciterade brottstycken ur sin dikt ”Lejonet i Öknen”. Snellman ansåg att dikta- ren blivit illa behandlad efter åter- komsten från sin produktiva resa till Italien 1837. Han vann inte inträde i Svenska Akademien och blev inte heller professor i Lund. Vänskapen mellan Snellman och Nicander bröts av dikta-rens förtidiga död den 7 februari 1839.³¹⁵

Stockholm var inte enbart en positiv erfarenhet, men också negativa upplevelser inspirerade Snellman. Särskilt irriterad var han över den svenska tidningspressen. Till sin vän Carl Julius Lénström i Uppsala skrev han att han utöver Hegel i huvudsak hade läst tidningslitteratur, föda för själen, som han redan hade tröttnat på. Enligt Snellman skulle universiteten aldrig kunna påverka massan om de inte deltog i den dags- politiska debatten. Samtidigt önskade han att de akademiska kulturtid- ningarna skulle ta ställning i samhällsfrågor.³¹⁶ I ett brev till Nicander jämförde Snellman det svenska samhällslivets livaktighet och pluralism med förhållandena i Finland: ”och intet utslag är mera smittande, än skrifklåda. Här hos oss ser jag intet annat skrifvet, än räkningar, och det

enda författareskap, hvartill dessa uppmuntra, är det, att skrifva: Quitteras.” Beträffande de vyer som Sverige öppnat konstaterar han: ”Sverige vore för mig ett nytt land – den som är eller vill vara litteratör är i mer eller mindre grad verldsborgare – och, det har jag erfarit, då man drager ifrån hemmet blifva bekymren derstädes quar. Så snart man kommer åter, hittar man dem nog, hvar på sin plats.”³¹⁷

Efter återkomsten till Finland hösten 1837 fortsatte Snellman sina föreläsningar, som inte heller denna gång lockade större skaror av åhörare. Det var inget under eftersom det bevarade manuskriptet till föreläsningarna i psykologi från samma höst var osammanhängande och trevande och inte särskilt bearbetat. Det präglas också av en tung logisk-dialektisk metod. I sina inledningsord beklagade Snellman att så få studenter anmält sig till kursen.³¹⁸

De föreläsningar i logik som Snellman höll samma höst var lika svår-förståeliga. Han hade djärvheten att erbjuda studenterna sin lärobok i logik som hjälpmedel. Genom sitt koncentrerade uttryckssätt och sin filosofiska kompromisslöshet tävlade verket med sina förebilder i svårighet, och var till och med ännu dunklare, enligt professor Tengström. Uppenbarligen var det inte många studenter som läste boken. Den blev inte heller recenserad i tidningspressen. Verkets lämplighet som lärobok kan ifrågasättas.³¹⁹ Det manuskript som utgjorde grunden för föreläsningarna i logik finns bevarat. Snellman inledde föreläsningen med orden ”Mina Herrar ’Det gifves blott ett sätt att studera Philosophi, hvilket också gäller allt verkligt studium, och detta är: att förvandla Vetandets gifna innehåll, minnesvetandet, till förnuftig insigt.”³²⁰ Topelius åhörde föreläsningarna och tyckte att de var intressanta. I sitt eget interfolierade exemplar av *Försök till framställning af logiken* har Snellman gjort kompletterande anmärkningar.³²¹

Resan till Sverige resulterade för Snellmans del i ett nytt verk, *Philosophisk elementar-curs. Första häftet. Psychologi* – den första finländska läroboken i psykologi. Verket tillkom under sommaren och hösten 1837. I företalet som är daterat den 1 oktober 1837 klandrade Snellman utan omsvep de svenska läroböckerna i psykologi. Han ansåg att ledamoten av Svenska Akademien, professor Lars Magnus Enbergs verk var fullt av ”dels empiriska och motsägande, dels godtyckliga och intetsägande definitioner”. Professorn vid Köpenhamns universitet Frederik Christian Sibberns i Snellmans ögon ”diffusa samt i von Schellingska maneret fritt raisonnerande och construerande arbete” fick också kritik.

Snellmans förebild var *Die Philosophie des Geistes*, det vill säga tredje delen av Hegels *Enzyklopädie*. Både framställningens struktur, indelningen i paragrafer och de vidhängande anmärkningarna svarar i dessa verk mot varandra.³²² Snellmans föreläsningar i psykologi på hösten 1837 kan inte ses som en första version av verket. Av Snellmans korrespondens med till exempel Carl Julius Lénström framgår att han före Sverigeresan inte haft för avsikt att utge något verk; tanken vaknade först i Sverige. Eftersom Snellman inte hade tillgång till de anteckningar han gjort i Finland blev han tvungen att skriva boken på nytt, helt från början. Ett utkast – en förstudie till läroboken i psykologi – och två anteckningsfragment, som i praktiken utgör referat av Hegel, har bevarats.³²³

Föreläsningsmanuskripten och de läroböcker som tillkom parallellt med dem belyser hur Snellmans världsbild stegvis tog form. De är uppgörelser med Hegels filosofi, men också självständiga linjer kan noteras ända från början. Föreläsningarna tycks ha säkrat Snellman en utkomst och kunde också användas för det bokskrivande som upptog hans egentliga energi. I denna process var det i viss mån studenterna som drabbades, men den resulterade i ett antal verk där Snellmans egen filosofiska referensram började klarna.³²⁴

Trots all strävan efter oberoende förblev Snellmans tänkande förankrat i Hegels system, vilket var befogat. Trots den hegelianska begreppsapparatusens idealistiska och övernaturliga sfärer glömde Hegel aldrig den fasta marken under fötterna. Systematiken var hans starka sida, men så var också hans sinne för realiteter. Det dög väl som ledstjärna för Snellman, som i sitt grundliga sökande efter svar aldrig bortsåg från realiteterna, den empiriska verkligheten.³²⁵

Snellmans arbeten skaffades till samtliga avdelningsbibliotek. De lånades inte i större utsträckning eftersom de var tunglästa,³²⁶ vilket innebar ekonomiska problem för Snellmans svenske förläggare Zacharias Hæggström. I ett brev den 25 maj 1839 meddelade han att verken ”förblifva en literär märkvärdighet [...] men lemnande [...] förläggare brödlös på hela speculationen”. Sommaren 1837 hade Snellmans första bok utgetts i Finland av landets ende förläggare Gustaf Otto Wasenius, som emellertid yrkat på ett tillräckligt antal förhandsbeställningar för att minimera den ekonomiska risken. Han betalade inte heller något författararvode.³²⁷

Även om de skriftliga arbetena inte betydde några större inkomster för de inblandade hjälpte de Snellman att ta ett stort steg vidare på vägen

mot en färdig världsbild. Definitionerna och begreppen i hans verk och föreläsningar öppnade sig inte för utomstående, men de gav Snellman kraft att agera i enlighet med sin övertygelse.

Övertygelsen leder till brytning med universitetet

Att förena rollen av övertygad studentpolitiker med rollen av lärd vetenskapsman vid universitetet visade sig vara en omöjlig ekvation för Snellman under Nikolaj I:s tid. Situationen tillspetsades då Snellman hösten 1837 meddelade att han ämnade avbryta sin föreläsningsserie i logik och i stället i november och december föreläsa om den akademiska friheten. Snellman hann inte annat än lämna in ett meddelande om att information om föreläsningen skulle aviseras innan han kallades in till rektor Pipping.³²⁸

Det framgick att Snellmans plan ännu var diffus; det egentliga föreläsningsskriptet blev färdigt först i december, på rektors begäran. Till skillnad från de tidigare föreläsningarna, som troget hållit sig till Hegel, var den nya en självständig framställning som inte hade någon direkt förebild, även om den innehöll betoningar som tangerade tyska universitetsideal från Wilhelm von Humboldts tid. Snellmans föreläsning om den akademiska friheten var ett försök till syntes av uppfattningar i flera tidigare föreläsningar, vilka koncentrerats till en kritik av de institutionaliserade former som tyglade de akademiska studierna. Han betonade individens rätt att i enlighet med sitt självmedvetande bestämma om sina studier. Universitetets uppgift var att uppfostra en sedlig och på vetande byggd övertygelse hos individen.³²⁹

Snellman ansåg att den vetenskapliga karriären fick ge vika ifall viktigare mål var hotade och måste försvaras. Ett sådant hot seglade upp i november 1837 då Österbottniska avdelningen delades i syfte att underlätta övervakningen av studenterna. Det egentliga beslutet hade fattats redan 1832, sedan universitetets ledning blivit skrämmd av incidenter vilka framprovocerats av studenterna. Snellman talade första gången vid vårfesten 1833 mot en delning av Österbottniska avdelningen. De många framförda besvaren ledde till att projektet blev uppskjutet på obestämd tid. Skarpa ord yttrades dock under avdelningens möte i april 1834. Snellman ansåg att delningen var skadlig, eftersom han utgick ifrån skillnaderna i karaktär och anda mellan de två avdelningarna: de behövde varandra som komplement. Lars Stenbäck uttalade sig kraftfullt:

Om den forna andan ännu lefde innom nation och ej hos så många wore alldeles förqväfd så wore visserligen dessa följder ej på långt när så menliga som vi nu hafva skäl att frukta. Men hwad kan man väl vänta af dessa sirliga ungherrar, wilka med och utan mustacher sprätta om kring på gatorne, och mycket heldre försumma ett möte än de vilja lemna spelbordet.³³⁰

Andan inom avdelningen förbättrades märkbart under Snellmans tid som kurator 1834–1836, men svårigheterna vidtog efter att Nervander återvände till Helsingfors och tog över kuratorskapet.

Nervanders inflytande räckte inte till för att höja avdelningens anda. Företrädarna för finskheten och väckelsen hade dragit sig ur avdelningens verksamhet till följd av Nervanders avvisande inställning. Denne grubblade över beslut i sitt privatliv och förmådde inte lösa avdelningens problem. I slutet av oktober 1837 krävde han att disciplinen vid avdelningen skulle återställas. Han föreslog att man genom val skulle välja tio personer som övervakade ordningen. Förslaget godkändes vid ett möte där sjuttio närvarande avdelningsmedlemmar röstade om saken. Bland de valda fanns Castrén, Piponius, Stenbäck och Topelius. När några röster även gick till sådana som kort tidigare blivit dömda för dåligt leverne tog Nervander det som en personlig förolämpning, och avsåg sig kuratelet. När valet av ny kurator ägde rum den 3 november gjorde Nervander det mycket klart att han var besviken över avdelningsmajoritetens beteende. I valet föll de flesta rösterna på ”vår högt värderade” Snellman, för att citera Topelius, men när en deputation meddelade Snellman om resultatet avböjde han. Myndigheterna utnyttjade snabbt situationen och verkställde ett par dagar senare en delning av studentavdelningen. Snellman försökte ta tillbaka sitt avböjande av kuratelet, men det var för sent. Myndigheterna retirerade inte längre, då det var känt att fem österbottningar varit inblandade i ett äventyr på Skatudden och i ett intermezzo som lett till en gendarms död.³³¹ I det läget försökte Snellman mot alla odds rädda vad som ännu kunde räddas.

Rektor Pipping anade att Snellmans föreläsningar i det läget kunde skapa en eldfångd situation. Till den laddade stämningen bidrog också konsistoriets beslut under samma höst att överföra utfärdandet av frejdebetyg till avdelningarnas inspektorer, vilket ledde till att flera kuratorer bad om avsked. Eftersom det var kuratorernas uppgift att bekräfta inspektorernas frejdebetyg skulle de i det nya läget ha blivit tvungna att

följa "olagliga lagar". Stämningen var uppjagad inom hela studentkåren. Snellman försökte dämpa det revolutionära intrycket av sina nya föreläsningar genom att hänvisa till att han inte ville inleda någon ny föreläsningsserie då det bara återstod några dagar av terminen. Han hade valt den akademiska friheten som ämne eftersom han tyckte att det kunde vara till nytta för de förvirrade studenterna i ett läge då konsistoriets beslut om frejdebetygen väckt så mycken uppståndelse.

Rektor Pipping rapporterade vidare till ministerstatssekreterare Rehbinders att Snellmans planer var så obestämda att det var svårt veta vilka hans verkliga avsikter var. Enligt Pipping fanns det dock skäl att väcka misstankar mot denna farliga ledare av den akademiska ungdomen. Rektor kunde inte ensam axla ansvaret och tillåta en offentlig och allmän föreläsning som för honom framstod som ett obehörigt sammankallande av studentkåren. Däremot ansåg han att Snellman kunde låta sitt material ingå i enskilda föreläsningar som var avgiftsbelagda för åhörarna.³³²

Då den planerade föreläsningsserien sålunda blev förbjuden nöjde sig Snellman ingalunda med beslutet, utan valde att överklaga. Att frågan därigenom blev offentlig var synnerligen pinsamt för myndigheterna. För dem återstod endast ett alternativ: att kuva det öppna trotset. Snellmans besvär över rektors förfarande anlände till konsistoriet den 24 november 1837. Medan rektor Pipping jävade sig förde professorskollegiet en lång diskussion med prorektor af Ursin om fallet. De ansåg att det inte var deras sak att undersöka sin ordförandes agerande. Bara juris professorn Nordström var av annan åsikt och krävde också att professor Linsén, Snellmans förra lärare i latin, skulle ändra sitt negativa utlåtande som enligt Nordström i alltför hög grad gick in på personligheter. Enligt Linsén rotfäste Snellman hos ungdomen en sådan anda att den inte respekterade någonting och inte heller erkände andra rättigheter än de egna. Linsén kom tydligen alltför väl ihåg Snellmans framfart under förhören i latin. Snellmans lärare i filosofi Johan Jakob Tengström förhöll sig mer pragmatisk till frågan.³³³

Snellman gav sig inte, utan inlämnade den 16 januari 1838 en anhållan till universitetets kansli om att få publicera de konsistorieprotokoll som behandlade hans besvär. Konsistoriet konstaterade följande dag att ett sådant brev inte blivit registrerat och lämnade ärendet obehandlat.³³⁴ I egenskap av kansler för universitetet förbjöd Rehbinders den 2 februari 1838 både Snellmans föreläsningsserie och utgivningen av protokoll i

tryck. Genom den lokala censuren försäkrade man sig om att beslutet iaktogs. Rektors utlåtande från november 1837 om att redan ämnet för föreläsningarna var ägnat att underblåsa oppositionslusten bidrog i hög grad till generalguvernörsadjointen Thesleffs och Rehbinders bedömning. Det fanns inget skäl att låta ungdomen lyssna på sin beundrade ledares aktuella och kärnfulla framställning.³³⁵ Enligt Topelius hade redan vetenskapen om föreläsningarna väckt stor uppmärksamhet inom universitetet.³³⁶

I början av februari 1838 aktualiserades föreläsningsförbudet på nytt då Snellman vägrade att åta sig det kuratel för Nordösterbottniska avdelningen som konsistoriet den 9 december 1837 förordnat honom att sköta. När Snellman muntligen informerades om beslutet avböjde han utnämningen genom ett skriftligt besked till universitetets kansli den 16 januari 1838. Snellman hänvisade till sin stora arbetsbörda, sina halvfärdiga läroboksprojekt och sin erfarenhet som kurator för Österbottniska avdelningen 1834–1836. Som främsta orsak uppgav han den valfrihet som förutsatte ömsesidigt förtroende och rätt att avböja.

Vid sitt sammanträde den 3 februari 1838 godkände konsistoriet inte Snellmans argument för avböjandet. Professorerna Laurell, Rein och Nordström godkände dock det sista argumentet, eftersom de i princip var emot allt tvång. De äldsta ledamöterna ansåg att en tjänsteman först och främst borde lyda order från överordnade. Eftersom Snellman inte besvärade sig över beslutet, vann det laga kraft och förpliktade honom i egenskap av docent. I fortsättningen skulle en vägran ses som underlåtande av tjänsteuppgifter, vilket skulle uppfattas som tjänstefel. Följaktligen upplästes kanslers tillrättavisning i konsistoriet den 26 februari 1838 och Snellman fick också en allvarlig varning.

Snellmans envisa vägran att åta sig kuratelet ledde till en utdragen rättsprocess. Den 11 maj 1838 blev han kallad till rektors kansli och fick där en officiell tillrättavisning. Snellman gav följande dag en skriftlig utredning, men infann sig inte till den session där konsistoriet behandlade frågan. Han var på plats först den 30 maj för att besvara frågan om han stod fast vid sin vägran att åta sig uppdraget. Snellman böjde sig inte, utan betraktade det som sin plikt att inte lyda konsistoriets befallning som han fann lagstridig. Hans taktik var att hävda att förordnandet till kurator nått honom som ett rykte, på privat väg. Eftersom han inte från början mottagit en skriftlig befallning kunde han inte heller senare besvara sig. På denna grund beslutade konsistoriet att yrka på laga ansvar

och stämma Snellman för tjänstefel. Till ombud utsågs Anders Johan Chydenius,³³⁷ som den 30 juni 1838 lämnade in sin promemoria till konsistoriet. Snellman bemötte den i sin förklaring den 15 oktober 1838.

När konsistoriet samlades den 3 november 1838 för att dryfta domen över Snellman innebar rådplägningen ett möte mellan två värderingar. Bland dem som skulle döma Snellman för brytande av samhällsfreden fanns även kolleger, lärare och vänner från Lördagssällskapet. I samband med rannsakingen av Snellman var mången beredd att överge tidigare idealism och ideal. Professorstjänsterna och den sociala statusen var för mången viktigare än samhällsbygget och nationens öde. Man var beredd att offra den gamle meningsfränden Snellman för den allmänna opinionen som styrdes av den enväldige kejsaren och hans rådgivare.

Enligt professorn i kirurgi och obstetrik Lars Henrik Törnroth hade Snellman egenmäktigt förbigått och försummat konsistoriets befallning och i stället förhävt sig och fällt omdömen om konsistoriets handlande. Snellman borde därför berövas sitt litterära understöd för ett års tid. Vid justeringen av protokollet ändrade han sig dock efter att ha studerat grunderna för beviljandet av det litterära understödet, och nöjde sig med att rekommendera en allvarlig varning. Förre lyceirektorn, professorn i dogmatik Axel Adolf Laurell ansåg att Snellman borde suspenderas för ett halvt år, men utan att förlora sitt litterära understöd. Enligt Gabriel Geitlin, professor i orientalisk litteratur, borde Snellman förlora hälften av sitt årsstipendium. Enligt professor Rein var en allvarlig tillrättavisning tillräcklig. Professorn i internationell rätt och nationalekonomi Johan Jakob Nordström förstod bäst Snellmans grunder för vägran, och ansåg att han inte blivit officiellt och fullständigt underrättad om kura-telet före den 11 maj 1838. Nordström ansåg det därför rättvist att låta åtalen förfalla.

Professorn i teoretisk och praktisk medicin Immanuel Ilmoni var ursprungligen av samma åsikt som Rein, men lämnade in ett långt utlåtande den 17 november efter att ha hunnit sätta sig in i frågan. Han förenade sig i stor utsträckning med Snellmans uppfattning om att konsistoriet agerat olagligt och genom sitt maktspråk gett upphov till Snellmans olydnad.

Ilmoni gav en mycket positiv bild av Snellmans verksamhet:

Magister Snellman med alla de fel man honom förebrår – mest uttryck af en kantigare individualitet – [har] likväl ådagalagt ett utmärkt nit i sin

function som Akademisk Lärare och eger öfverhufvud så eminenta för-
tjenster af en sannskyldig vetenskaplig forskning att hans personlighet
ofelbart i en framtid kan blifva af en stor betydelse för vetenskapslivet
i vårt land, – äfvensom mig synes att han vid sitt öfverklagade vägrande
blifvit ledd af den orubbligaste sanningskärlek, hvilken redan i sig för-
tjenar aktning; – att sluteligen, utom hvad billigheten kan fordra, äfven
klokheten tyckes med afseende på Magister Snellmans relation till den
akademiska Ungdomen, bjuda att just i närvarande förhållanden, hvilka
för Consistorium äro nogsammt bekanta, uti denna sak använda snarare
skonsamhet än en rigorös stränghet.³³⁸

Medan Ilmoni endast rekommenderade en allvarlig varning, ansåg pro-
fessorn i sedelära Johan Mathias Sundvall att Snellman borde bli sus-
penderad för två år och gå miste om det litterära understödet. Skarpast
yttrade sig professorn i vältalighet och skaldekonst Johan Gabriel Linsén.
Hans invändning återspeglade en total kappvändning sedan Åboroman-
tikens dagar då han tillsammans med Arwidsson, i samma anda som
nu Snellman, försökt väcka sina läsare i den finska nationalitetsfrågan.

På motsvarande sätt som Linsén i tiden inte kunnat tåla Arwids-
sons oppositionella hållning, ansåg han nu att Snellmans verksamhet
hånade all ansvarskänsla och vördnad för samhällsordningen. ”Dessa
grundsatser har Magister Snellman länge sökte göra gällande”, hävdade
Linsén. ”Råd, varningar, föreställningar, mer än en gång gifna, hafva icke
besegrat hans fasthet vid desamma. Af skicklighet och talenter under-
stödda, hafva hans sophisterier icke saknat popularitet”, påpekade han.
”Då magister Snellman på sådant sätt kränkt det akademiska kallets
helgd” ansåg Linsén att det var rättvist att Snellman blev avskedad från
sin docentur.³³⁹ Linsén yrkade även på bötesstraff på grund av den hån-
fulla tonen i Snellmans skriftliga bemötanden, som präglats av beskyll-
ningar om förföljelser och förluster samt påståenden om universitetets
närmande till skolan. Linséns stil hade sannerligen förändrats sedan
akademins dagar då han tillsammans med Arwidsson i *Mnemosyne*
efterlyst en nationalanda.

Snellmans lärare och vän, den österbottniske professorn i filosofi
Johan Jakob Tengström befann sig i en svår situation eftersom han i
egenskap av inspektor var den som muntligt underrättat Snellman om
kuratelet. Tengström hävdade att meddelandena om val av kurator aldrig
varit skriftliga. Enligt honom hade Snellman i sitt genmäle åberopat en

gammal sedvänja, men avvisat en annan, och på så sätt själv erkänt sig skyldig. Därför borde han suspenderas från sin docentur, men få behålla sitt litterära stipendium.

Professorn i matematik Nathanael Gerhard af Schultén ansåg att Snellman medvetet trotsat myndigheterna. Eftersom tjänstefelet enligt statuterna var både allvarligt och avsiktligt borde Snellman dömas att förlora sitt ämbete. Professorn i allmän lagfarenhet Wilhelm Gabriel Lagus var av samma mening som af Schultén, men ville ge betänketid och döma Snellman till suspendering och förlust av sina förmåner under ett års tid.

Professorn i biologi och zoologi Carl Reinhold Sahlberg fäste i likhet med Sundvall, Linsén och af Schultén uppmärksamhet vid Snellmans envishet och ansåg tjänstefelet ytterst farligt och förkastligt med tanke på hela samhällsordningen. Snellman borde avskedas från sin docentur, men inte bötfällas, trots att han under utredningarna uttalat sig på ett olämpligt sätt.

Professorn i anatomi och fysiologi, prorektor Nils Abraham af Ursin sammanfattade i sitt votum grunderna för beslutet. Då Snellman ansåg sig berättigad att på egen hand fatta beslut i saken, uttalade han

en princip, som, om den skulle lyckas att göra sig gällande, ovilkorligen skulle kullkasta all borgerlig ordning. Ty om den underlydande sjelf finge rätt att afgöra, huruvida den befallning, som ifrån en öfverordnad Auctoritet utgår, verkligen rör den underordnades tjenst, och borde åtlydas, eller icke; samt om den underordnade ägde rätt, att, efter eget behag, vägra emottaga ett af en Auctoritet anbefalt uppdrag, så skulle sjelfviskheten, sålunda befriad från alla hämmande fettrar snart omstörta den ordning, som lydadt för lag och förmenskap åsyfta. Lydnadt är den underordnades oeftergifliga pligt.³⁴⁰

Enligt prorektorn hade Snellman en skev uppfattning om de rättigheter som staten medgav medborgaren, eftersom han trodde sig berättigad att själv besluta huruvida han borde lyda konsistoriet eller ej. Därför borde Snellman i enlighet med af Schulténs votum dömas att förlora sin docentur.

Efter omröstning blev Snellman dömd till suspendering för ett halvt år och förlorade sitt litterära understöd under denna tid. Domens stränghet beror kanske också på att Tengström var den enda som företrädde

Österbottniska avdelningen i konsistoriet, där majoriteten var antingen viburgensare eller satakundenser. Det förefaller faktiskt så, eftersom motsvarande behandling av adjunkten i anatomi och fysiologi Evert Julius Bonsdorffs vägran att åta sig kuratelet för Viborgska avdelningen inte väckte likadan uppståndelse.

Snellman överklagade beslutet till hovrätten den 24 december 1838. I början av juni 1839 omvandlade hovrätten domen för uppstudsighet och olydnad till böter samt ett halvt års suspendering, och gav slutligen tillstånd att utge rättegångshandlingarna i tryck. Protokollen från rättsbehandlingen erhöll Snellman först efter flera månader. De utgavs som en separat publikation i Stockholm den 2 december 1841.

Snellman beskriver sina känslor i slutet av 1838 i ett brev till Carl Robert Ehrström: ”Dig till förtret får Du troligen straxt efter nyåret besök af en för ett halft år suspenderad Docent, som för lika lång tid förlorat sitt litterära nödbröd.”³⁴¹ Innan Snellman skulle resa till Österbotten i december 1838 ville hans vänner visa sin medkänsla genom att ordna en avskedsfest på Kajsaniemi värdshus i Helsingfors. Också professor Tengström, som hörde till dem som dömt Snellman, deltog i festen och höll ett tal om ”de vises sten” som han hoppades att Snellman skulle finna under resan. Österbottningarna höll en egen avskedsfest. Fjärde och femte strofen i Lars Stenbäcks avskedsdikt återspeglar kamraternas känslor för martyren, som på grund av sina idéer lämnade universitetet:

Nej, genom motstånd, förluster och strider
Sanningen segrande framgår omsider;
Segra skall den ändock till slut.
Och dö vi, segrar den dock till slut

Därföre mod, o du klappande hjärta!
Fritt genom glädje och gladt genom smärta
Okränkta sanningens vän går fram,
Går mot det heliga målet fram.

Eftersom Stenbäck inte var på plats för att åhöra Snellmans tack, hade han i stället vänt sig till von Essen med orden: ”eftersom Stenbäck skickat hit sin bättre del, hade han kunnat skaffa hit sin kroppshyddan med”.³⁴²

Spanska Flugan och tillkomsten av en kritisk tidningspress

Medan rättegångsprocessen ännu pågick gjorde Snellman flera försök att förverkliga sina planer på en utrikesresa. Efter att ha blivit åtalad ansökte han om tillstånd för en resa hösten 1838 till Sverige, Tyskland och Danmark för två år. Konsistoriet förhöll sig välvilligt till planen som dock inte kunde förverkligas under pågående åtalsprövning. I december 1838 föreslog kanslerssekreteraren Otto Reinhold af Schultén för rektor att Snellman skulle skickas utomlands så att lugnet skulle kunna återställas vid universitetet. Då besvärprocessen fortsatte i hovrätten beviljades Snellman tjänstledighet för bara två veckor, som han utnyttjade för en resa till Österbotten. I januari 1839 anhöll han om och beviljades ytterligare tre månaders ledighet. Senare i april blev tjänstledigheten förlängd till slutet av vårterminen.³⁴³

I Österbotten isolerade sig Snellman för en kort tid från sina vänner, och den bekymrade B. O. Lille fick efterlysa honom brevledes i mars 1839:

Ingen, mig vetterligen, har haft af dig annat än affairsbref – ingen har kunnat meddela oss något om ditt lynne, din sysselsättning o.s.v. Lätt att inse har man dock haft, huru det förra, vid alla inträffande tracasserier, kunnat vara[.] Isynnerhet påkostande är förbudet för resan – och sedan det långa dröjsmålet i HofRätten. Huru det der kan gå, är väl svårt att förutse, men många tro, att Du vinner – kommer Du i sådant fall tillbaka?³⁴⁴

I Helsingfors tilltog Snellmans rykte under hans frånvaro. I början av maj skrev Cygnaeus att han vid österbottningarnas terminsfest tänkt påminna ungdomen om Runeberg och Snellman, men Alfred Wacklin hann föreslå Snellmans skäl, ”och ett innerligare hurra än det, som derpå följde skallade hela aftonen icke”.³⁴⁵

Efter att ha lösgjort sig från universitetet hade Snellman tid för sina närmaste som i årtal bekymrat sig för hans välbefinnande – utan att få svar på sina brev. Snellman besökte först sin far på Palo hemman i Alahärmä där stämningen inte var särskilt uppiggande. Styvmodern var utom sig av sorg då det ena av hennes barn avlidit och det andra var svagsint. Hon hade själv dragit sin döda Sofia Albertina i en barnvagn till den avlägsna gravgården. Då de anhöriga uttryckte sitt ogillande togs hon i försvar av Snellman, som anmärkte att de övriga inte kunde

ana känslorna hos en mor. Styvmodern var mystiker och tydde sig i allt högre grad till drömtydare, som hon frikostigt belönade ifall de såg en aura kring henne.³⁴⁶

Fadern hade upphört med sjöfarten 1834 och börjat bedriva jordbruk. Ekonomiskt sett kunde styvmodern inte stödja Snellmans far, som kämpade med kontinuerliga utkomstsvårigheter på grund av återkommande missväxter. Fadern konstaterade visserligen i februari 1837 i ett tröstande brev att sakerna var i skick, trots att fodret inte räckte till, bygget av en stenkällare var halvfärdigt, medlen inte räckte till för städsel av drängar och kronoutskylderna väntade. De enda inkomsterna kom från höet. Fadern bad därför sonen ordna ett lån om 200 rubel i Helsingfors.³⁴⁷ Svågern Otto von Essen hade redan ett halvt år tidigare skrivit att det gjorde honom ont varje gång han tänkte på sina svärföräldrars bedrövliga situation. Han var själv jordbrukare och ansåg att svärfaderns hemman aldrig skulle bära sig. ”Bäst vore om man kunde förmå Gubben att lämna hela Hemmans bestyret; men det är icke så godt.”³⁴⁸

Angenämast var vistelsen hos systemen Anna Christina på Keppo gård i Oravais, som Snellman inte tidigare hunnit ordentligt besöka. Nu träffade han för första gången sina systerdöttrar, tvååriga Anna Ottilia och Hilda Maria, som fötts några månader tidigare. Eftersom husbonden var allvarligt sjuk var den raske svågern till stor hjälp. Snellman övertog skötseln av gården och Keppo såg, som han lyckades rädda från det ovanligt starka vårflödet genom energiska åtgärder. Med hjälp av en liten ölandshäst, som han vunnit på lotteri, skaffade han från den närmaste staden Nykarleby ett lass med kedjor och fäste sågen vid jordfasta stenar samt lät uppföra dammar kring den. Byggnaden kunde räddas från de påträngande isblocken. Denna bragd blev ihågkommen i trakten ännu flera år senare. Snellman trivdes bäst i husets trädgård där han hade full frihet att gräva och plantera. Han njöt av trädgårdsarbetet som lindrade hans nedstämdhet. Ett år senare skrev svågern att alla växter frodades. Också alla buskar som Snellman planterat trivdes, utom vinbärsbuskarna som frusit under vintern. Systemen hade planterat grönsaker i deras ställe.³⁴⁹

På sommaren reste Snellman till Kristinestad för att träffa brodern Carl August som nyligen blivit sjökaptan och ingått äktenskap med Sofia Herlin. Brodern pinades av den lungsjukdom som gick i släkten. Han iakttog gärna Snellmans råd om diet och vistelse i friska luften.³⁵⁰ Den 33-åriga Snellman var fortfarande ungtkarl, och var nu i tillfälle att iaktta den äktenskapliga lycka som brodern skildrat i sina tidigare brev:

”Huldaste Broder Janne det stilla lugn och sällhet Jag Njuter wid sidan af en Öm Hustru på minner mig altid Din ensamhet, ingen Öm Smekning uppmuntrar dig när Du trött af dagens mödor kommer i din Öde kammare, ingen redlig vän lättar dina bekymmer, – Ömma Broder, Jag beklagar Dig, det är alt hvad jag kan.”³⁵¹

Snellman hann besöka även Gamlakarleby och där träffa sina släktingar och använda lånebiblioteket. I Uleåborg besökte han kusinerna Piponius, vars mor Anna Jacobina hade stått honom nära. Fastern hade avlidit 1836.³⁵²

Under största delen av 1839 vistades Snellman i Nykarleby.³⁵³ För invånarna i staden förblev han en något avlägsen gestalt, vars skarpa och kritiska tunga också väckte fruktan. Till och med i ett större sällskap kunde han plötsligt avbryta talaren med ett ”du ljuger för oss, nyss sade du så, nu säger du annorlunda”. Därefter kunde Snellman noggrant upprepa diskussionen och bevisa hur avvikelsen från sanningen ägt rum. Det ledde vanligen till stor uppståndelse på grund av sårade känslor. Snellman tyckte att sällskapslivet med sina ostrukturerade diskussioner inte ledde någonstans, men han trivdes mycket väl i unga damers sällskap. Han brukade ofta inleda en diskussion med dem om någon kvasifilosofisk fråga, bara för att kunna reta dem med sina kunskaper. Flickorna påstås till och med ha skaffat sig Snellmans lärobok i logik och lärt sig några definitioner utantill för att klara sig bättre i hans sällskap. Han påstås ha blivit förtjust åtminstone i Mathilda Lindqvist, som sedermera blev borgmästarhustru i Nykarleby.³⁵⁴

I staden bodde också två av hans kusiner från Uleåborg, Johan Wilhelm G:son Snellman och Petter Snellman, men de hann knappast umgås så mycket eftersom kusinerna var till sjöss. Snellman blev bättre bekant med en tredje släkting, sin fars syssling prosten Johan Niklas Snellman som var kyrkoherde i Nykarleby. Snellman besökte veterligen prosten några gånger och bodde i en vindskammare i prästgården tillsammans med adjunkten J. A. Nordgren. Några mer spirituella diskussioner kunde inte föras med den gamle och sjuklige prosten, som inte heller annars gillade vare sig Snellmans eller dennes fars åsikter. Snellman hade större nytta av kyrkoherdens bibliotek som han fick tillgång till. Oftast läste han så träget att pipan inte ville lossa mellan hans tänder när han somnat vid böckerna. Han låg i samma ställning hela natten, och tog genast på morgonen åter itu med böckerna.³⁵⁵

De återkommande visiterna under Österbottenresan var dock en

bisak för Snellman. Största delen av sin tid tillbringade han i bagare Viklunds anspråkslösa vindskammare med vetenskapliga och litterära arbeten.³⁵⁶ Därutöver förde han en sporadisk korrespondens med vännerna Lille och Cygnaeus. Före sin utrikesresa, som han begav sig på i november 1839, arbetade Snellman med väldig energi. Han förberedde manuskriptet till den andra och tredje delen av sin elementarkurs i filosofi, läroböckerna i logik och rättslära, och lade sista handen vid sina förbjudna föreläsningar om den akademiska friheten, som skulle tryckas. Han skrev också en levnadsskildring över Henrik Ervast. Samtliga verk utkom senare då Snellman redan befann sig i Stockholm, men deras tillkomst inom ett år vittnar om hur inspirerad han var, och hur långt han redan kommit i sina planer på att finna mer inspiration under en rundtur i Europa.

Under sin vistelse i Nykarleby började Snellman också utge sin första tidning, *Spanska Flugan*. Tidningens namn anspelade på ett populärt medicinpulver, som med en svidande effekt lindrade smärtan i sår. Pulvret, som tillverkades av spansk fluga, verkade bara om flugorna blivit väl malda, vilket var en anspelning på redaktörens effektiva sätt att behandla olika frågor i sina artiklar. Den litterära tidskriften *Spanska Flugan* var ett första försök att skapa ett diskussionsforum som överskred de trånga akademiska gränserna i Finland och var ett betydande nytt inslag i den dåtida pressen.³⁵⁷

Tidskriften utkom som tre häften 1839, 1840 och 1841, det sista häftet dock betydligt senare än planerat, eftersom Cygnaeus, som åtagit sig att sköta publiceringen under Snellmans resa, inte visade särskilt stor energi i saken. Snellman uttryckte i flera brev sitt missnöje över dröjsmålet. Att tidtabellen sprack berodde ändå främst på censuren som långsamt och med stor noggrannhet granskade artiklarna.

I företalet till första numret av *Spanska Flugan* betonade Snellman att publikationen inte hade något program. Han betraktade det som en stor fördel eftersom utgivaren kunde skriva och ge ut i tryck vad han ville, och läsaren kunde i sin tur välja att läsa det som intresserade honom. Tidningens programmatiska karaktär framgick ändå klart, då Snellman omedelbart gick till angrepp mot den andefattiga finska tidningspressen och klandrade dess sömnhet i frågor som rörde samhälls- och statslivet. Med sina piskrapp och råd ville Snellman visa tidningspressen vilken väg man borde gå ifall man ville uppnå en oberoende nationell kultur på hög nivå.³⁵⁸ I det inledande numret av *Spanska Flugan* låg

tyngdpunkten på de kritiska recensionerna av akademiska arbeten. Referat och bedömningar av utländsk litteratur ingick också. Tidskriftens innehåll återspeglar klart kärnan i Snellmans praktiska tänkande i det skede då han för första gången lämnat studerkammaren för att stiga ut i världen. Temat var fortfarande granskningen av förhållandet mellan religion och filosofi.

I det första numret av *Spanska Flugan* bedömde Snellman Johan Mathias Sundvalls avhandling om möjligheten av ett mänskligt syndfall. Verket hade utkommit redan 1832 och hade på ett sällsynt sätt väckt intresse i utlandet i och med att Hegels elev Karl Friedrich Göschel presenterade det i *Berliner Jahrbücher*. Sundvall hörde till de tidigaste spridarna av Hegels tänkande i Finland, vilket överskuggats av att han 1826 trots placering i första förslagsrummet gick miste om en professur som i stället gick till Johan Jakob Tengström, och gjorde denne till den främste spridaren av hegelianismen i Finland. Snellman kritiserade Sundvall för att han i sin avhandling glidit bort från den ortodoxt hegelska ståndpunkten. Redan på 1830-talet hade Sundvall, främst på grund av sina trosuppfattningar, börjat ta avstånd från Hegel och i stället intressera sig för Franz von Baader, företrädaren för den bayerska mystisk-teosofiska filosofiska skolan. Det är svårt att bedöma Sundvalls senare filosofiska utveckling, eftersom han inte publicerade en rad efter sin utnämning till professor 1833. Något kan man sluta sig till av att hans bibliotek innehöll ett tjugotal av von Baaders skrifter. Snellman tog i sin bedömning parti för den rena hegelianska skolan.³⁵⁹

Snellman kritiserar Sundvall för att denne inte dragit fullständiga slutsatser i sin avhandling. Den hade skrivits med tanke på en ansökan om professuren i morallära, och därmed kunde alltför radikala slutsatser utgöra ett hinder för utnämningen. Snellman klandrade Sundvall för att denne dolt sina forskningsresultat och avstått från det absoluta sanningskravet till förmån för nyttosynpunkter. Då Snellman senare fick tillfälle att gå igenom Sundvalls efterlämnade papper hittade han inget att tillägga.³⁶⁰ Det faktum att Sundvall hörde till de professorer som dömde honom kan ha bidragit till Snellmans kritiska ton.

I tidskriften recenserade Snellman också den blivande professorn i dogmatik, sedermera biskopen Frans Ludvig Schaumans avhandling. Dissertationen har betraktats som ett slags självständighetsförklaring för den finska teologin, som återspeglar den protestantiska teologins utveckling från och med Schleiermacher till en självständig vetenskap.

Snellmans kritik gällde i själva verket det akademiska specimen som utkom endast ett par veckor efter doktorsavhandlingen, och som enligt honom var alltför brådstörtat och kortfattat, bara 26 sidor långt.³⁶¹

Den 23 oktober 1839 publicerade Schauman i *Helsingfors Tidningar* ett genmäle, som Snellman besvarade i samma tidning den 20 november 1839. Han njöt i fulla drag av sin första tidningspolemik, som fick Schauman att tappa fattningen. Enligt Snellman hade Schauman översköljt honom med en lång rad invektiv: ”okunnig, oförståndig, enfaldig, profanerande, inskränkt, oredlig, gycklare, häcklare, bedragare, anspråksfull, platt, pratmakare, grof, blind, föraktare af kristendom, historie och bestående lag, sjelfklok, sårande och skadelysten”. Därtill gjordes antydningar om Snellmans privata angelägenheter.³⁶²

Schauman hade skrivit sitt arbete om förhållandet mellan homiletiken och kateketiken för tjänsten som adjunkt i teologi. I sin recension tog Snellman strängt ställning till begreppet ”den osynliga församlingen” och ansåg att uppgifterna om dess historia var främmande för en profan läsare. Något sådant som ingen vare sig hört om eller sett kunde enligt Snellman inte vara ett objekt för historien. Det var individens rätt och skyldighet att själv i sitt hjärta förhålla sig till sin Gud. Snellman gav författaren erkännande för hans håg att vara självständig, men hoppades att den skulle synas även i hans forskning. Eftersom Schauman i verket avstått från detta oberoende var det baserat på osjälvständig auktoritetstro. Snellman förnekade dock inte den osynliga församlingens existens, förutsatt att den var knuten till den synliga och bildade en helig och allmän kyrka.³⁶³

Spanska Flugans första häfte innehöll också kortare bedömningar av olika verk. Inspirerad av Jakob Fredrik Lagervalls verk ironiserade Snellman över den obetydliga inhemska skönlitteraturen.³⁶⁴ I en artikel om *Kalevala* opponerade han sig mot Henrik Gabriel Piponius uppfattning om en historisk verklighetsbakgrund för detta arbete.³⁶⁵ Det intressantaste verket i denna litteraturöversikt var *Das Leben Jesu* av David Friedrich Strauss, som med hjälp av Hegel försökte bevisa att evangelierna var mytiska berättelser. Snellman stödde sig i detta sammanhang på en redogörelse av Bruno Bauer, som han förenade sig med. Bauer konstaterade att Strauss motståndare hörde till supranaturalisterna. Snellman analyserade med hjälp av flera exempel även Friedrich Rückerts diktning, och dryftade om denne var en värdig efterträdare till Goethe. Presentationen av den norske sockenprästen och utgivaren av en samisk grammatik, Nils Vibe Stockfleth, är också av intresse.³⁶⁶

I artikeln ”Paradoxer” behandlade Snellman den tredje skolkommisionens betänkande från 1835. Han tog också ställning till förnyandet av den finska psalmboken. Den kommitté som arbetat under ledning av Jacob Tengström hade publicerat sitt tryckta förslag 1836. Enligt Snellman tycktes ingen av dem som medverkat till provpsalmboken vara en god poet, ”Poëta non sit, sed nascitur” (Poet är inte något man blir, det är något man föds till). Sveticismerna hade noga avlägsnats, men den poetiska skönheten i tankarna och uttrycken hade inte uppmärksamats i lika hög grad. Snellman kunde inte finna något annat sätt att åstadkomma en samling äkta finska psalmer än att ”åt erkända Finska Poëter (Runoniekkor) lemna i uppdrag, att med ledning af gamla Finska Psalmboken sammanskrifva Psalmer. Hvar och en af dem känner vanligen melodien till en mängd Psalmer, och vi våga tro att de, utan att ens känna metriken till namnet, med temmelig säkerhet skulle följa dess regler”. Någon kommitté kunde sedan avlägsna bristerna i kristlighet och värdighet.³⁶⁷

I sin tidningsöversikt gick Snellman i roande ordvändningar genom landets tidningar och bedömde deras betydelse. De väcktas tidningar fick mest erkännande eftersom de enligt Snellman visade intresse för fakta och till skillnad från de övriga tidningarna inte saknade läsare. Snellman avsåg *Ecclesiastik-Tidning* och dess föregångare *Tidningar i Andeliga Ämnen*, som 1836–1838 redigerades av Johan Fredrik och Julius Immanuel Bergh. En annan tidning var *Evangeliskt Veckoblad*, som 1839–1841 redigerades av Lars Stenbäck och Carl Gustaf von Essen.³⁶⁸ De uppskattande orden riktades således till avdelningskamrater.

Andra häftet av *Spanska Flugan* utkom den 17 oktober 1840, efter att ha fördröjts av censuren. I juni 1840 hade censuren strukit artikeln ”Friedrich Strauss” som ingått i manuskriptet. Även om texten enligt ett utlåtande av Borgå domkapitel var filosofisk, tyckte man sig skönja drag som var främmande för kristendomen och påståenden där Kristi historiska personlighet och gudomlighet förnekades.³⁶⁹ Av de artiklar som godkändes av censuren handlade den första om Alexander Blomqvists avhandling. Blomqvist hade från 1826 varit chefredaktör för *Finlands Allmänna Tidning*, och i den egenskapen blivit kritiserad av Snellman. Därtill hade Snellman som notarie 1838 försett fakultetsprotokollet med en anteckning om avvikande åsikt om Blomqvists specimen för en professur.³⁷⁰ I sin mångsidiga presentation av olika verk kommenterade Snellman Fredrik Argelanders recension av Wilhelm von Struves under-

SPANSKA FLUGAN.

SECTIO ANTEPENULTIMA.

HÄRSBORGERS. G. O. WASENIUS.

1839.

Snellmans planer att föreläsa om den akademiska frihetens sanna natur ledde till en brytning med universitetet, och han blev avskedad från sin docentur. Snellman drog sig tillbaka till Österbotten och i Nykarleby grundade han den litterära tidskriften Spanska Flugan. Det var hans första försök att skapa ett diskussionsforum som överskred de akademiska skrankorna. Tidskriften, som utkom 1839–1841, var den första politiska tidskriften i Finland.

sökning om tvillingstjärnor.³⁷¹ Han bedömde också *Litteratur-Bladet* som utgavs 1838–1840 av Erik Gustaf Geijer, och som senare blev en förebild för Snellmans journalistiska insats.³⁷² Snellman tog också kritisk ställning till föregångaren för statistiken i Finland, professor Gabriel Reins statistiska framställning över Finland, och pekade på dess svaga källkritik och många formfel.³⁷³

Tredje och sista häftet av *Spanska Flugan* utkom först den 5 maj 1841 då Snellman redan befann sig på resa på kontinenten. Materialet hade han dock åstadkommit redan tidigare i Nykarleby. Vid denna tid började pressen inom den akademiska världen lätta, vilket för Snellmans del innebar ökad sinnesro. Under sin vistelse i Österbotten kunde han från första parkett notera vilka dimensioner en andlig väckelserörelse kunde anta, och följa med de stränga åtgärder som myndigheterna tog till för att tygla den. Finskhetrörelsens och studentpietismens samexistens inom Österbottniska avdelningen hade lett till att Snellman fått en helt ny uppfattning om de religiösa rörelsernas roll i den nationella väckelsen.

Kaplansadjunkten i Nykarleby Fredrik Östring, en yngre bror till Snellmans avdelningskamrat Johan Jakob Östring, var en ivrig pietist och en skicklig predikant. Från och med våren 1838 hade Östring för stora folkskaror hållit bättringspredikningar som ”med Sinaidunder uppskakade ett sofvande släkte”.³⁷⁴ Mötena hölls i hemmen och sommartid utomhus, varvid Östring kunde ställa sig på ett brunnslock om ingen talarstol fanns att tillgå. Kyrkoherden Johan Niklas Snellman ogillade kraftigt sin underlydandes verksamhet, vilket i början av november 1838 ledde till åtal för brott mot konventikelplakatet. Rättegången pågick ända till sommaren 1839. Med stöd av kyrkoherde Snellmans vittnesbörd blev Östring dömd, liksom 92 andra personer vilka deltagit i otillåtna väckelsemöten. Samtidigt pågick en ännu större rättegång i Kalajoki mot fem präster, bland dem Jonas Lagus och N. G. Malmberg.³⁷⁵

Under sin vistelse i Nykarleby kunde Snellman inte vara omedveten om detta aktuella diskussionsämne. Redan vistelsen hos systemn Anna Christina, som i likhet med maken Otto von Essen tillhört väckelsefolket i flera år, bevisar att han var ajour med situationen. Också motståndarnas åsikter kände han väl till eftersom självaste kyrkoherden, en släkting till Snellman, tillhörde den skarpaste oppositionen mot väckelsefolket.

Vid denna tid lärde sig Snellman bättre förstå att individen borde ges större frihet i frågor som gällde tro och sedlighet. Snellmans erfarenheter av rättegångarna mot väckelsefolket kunde utan svårighet kopplas till

hans egna erfarenheter av processandet mot konsistoriet. För hans ögon öppnade sig bilden av ett folk som kämpade för sin religionsfrihet, vilket stärkte hans övertygelse om det befogade i kampen för sanningen. I sina tidningsartiklar visade han att bara den som tog itu med ärendena åstadkom något.³⁷⁶

Att Snellman levde sig in i händelserna i Kalajoki framgår klart av tredje numret av *Spanska Flugan*. Artikeln ”En dagens fråga”, där han bedömer väckelserörelserna på basis av nyvunnen sakkunskap, har en helt annan genomslagskraft än litteratur- och tidningsöversikterna i samma nummer.³⁷⁷ Genom denna artikel avviker Snellman klart från de vänner som var påverkade av den idealistiska romantiken: Lönnrot hade offentligt tagit ställning till pietismen 1835, Runeberg 1837. Snellman hade inte dittills offentligt uttalat sig om fenomenet, men nu var han i tillfälle att observera det från första parkett.

I likhet med andra kritiserade Snellman till en början pietisterna för att de undervärderade den mänskliga bildningen, överbetonade den subjektiva religiösa upplevelsen och isolerade sig med egna trosfränder. Kritiken byggde dock på ingående religiös-teologiska reflexioner. Snellmans insikter i teologi hade djupa rötter, ända från trivialskolan i Uleåborg, där man i stället för Svebilus katekes hade läst Möllers, en katekes som väckelsefolket kände som sin. Den hade också lästs av väckelseledarna Malmberg, Borg, Hedberg och Laurin i samma skola. De som studerat samma katekes förstod varandra bättre. Runeberg å sin sida hade läst Svebilus katekes vid trivialskolan i Vasa, därifrån också Östring, von Essen och Malmberg hade blivit dimitterade.³⁷⁸

Snellman satte sig grundligt in i pietismens väsen och påvisade att den byggde på sjunde artikeln i Augsburgska bekännelsen: ”att kyrkan förnämligast är ett samfund af tro och helig ande i de trognas hjertan.”³⁷⁹ Som Snellman tidigare betonat i sin kritik av Schaumans avhandling var det inte bara den osynliga församlingen som bildade kyrkan. Medvetandet om kyrkans existens i individens hjärta var bara en subjektiv övertygelse. Missförstånden angående denna punkt i bekännelseskriften hade gett verklig kraft åt den protestantiska kyrkans sekterister och nu pietisterna. Denna huvudprincip i protestantismen kunde inte tolkas ensidigt: såväl den subjektiva som den objektiva sidan borde beaktas. I detta hänseende motsatte sig Snellman pietisternas församlingsuppfattning – en enskild person kan inte begränsa kyrkan till en viss krets och tolkningarna inom denna krets kan inte vara bindande för alla. Han

klandrade pietisternas felaktiga tolkning av kyrkan, också därför att den ledde till en godtycklig uppfattning om kraften i Bibelns ord. Guds ord tillmättes ingen kraft.³⁸⁰

Snellman kritiserade inte uttrycksformerna för väckelsen. Han ville i stället fästa uppmärksamhet vid dess dogmatiska grunder och visade på sätt och vis respekt för denna rörelse. Det förelåg en spänning mellan tro och vetande, som dock inte löstes genom likgiltighet. Han trodde att arbetet i väckelserörelsen i sinom tid skulle bära riklig frukt. Trots den svaga folkbildningen hade folket åstadkommit mycket, vilket Snellman förundrade sig över och såg sig tvungen att erkänna ”ordets makt och den individuella förmågans ringhet”. Han ville således på inget vis fördöma väckelsen. Snellmans sätt att argumentera präglades av tillrättvisning och styrning.³⁸¹

Att teologiprofessorerna Laurell och Lille några år senare i *Ecklesiastiskt Litteraturblad* gick vidare på Snellmans linje vittnar om dennes teologiska sakkunskap och vetenskapliga objektivitet. Snellman uppfattade klart den viktiga roll som väckelsen hade i lösandet av nationalitetsfrågan, och anslöt sig därför inte till Lönnrots eller Runebergs fördömande linje. Han var insatt och kapabel och kunde bättre än sina vänner förhålla sig till väckelsen. Snellman tog den inte lika personligt som Runeberg, som skulle ha lämnat pietisterna i fred om de hade låtit honom vara. Runebergs systrar hade inte följt broderns uppmaningar att hålla sig borta från pietismen. Mellersta systemen Emilia ingick äktenskap med Jakob Wegelius och de yngsta systrarna njöt i fulla drag av Stenbäckes gästfrihet. Att väckelsen påverkade den närmaste kretsen av anhöriga bidrog till att skärpa Runebergs hållning till pietismen.³⁸² Snellman tog inte saken lika personligt, även om han blev besviken över sin systers äktenskap med en pietist. Svågern Otto von Essen kom från en trakt där väckelsen var stark, och familjens vänkrets inbegrep flera väckta familjer.³⁸³ Därmed hörde även Snellman till Hedbergs umgängeskrets, eftersom denne hade kusiner på Kimo bruk i Oravais, vars husbondfolk – von Essens – umgicks med familjen Snellman.³⁸⁴

Trosvissheten i tidningsartiklarna bottnade i samma gedigna filosofiska grundarbete som även syntes i Snellmans läroböcker *Philosophisk elementar-curs. Andra häftet, Logik* och *Philosophisk elementar-curs. Tredje häftet, Rättslära* samt i hans arbete om den akademiska friheten *Om det akademiska studium*. Verken utkom i Stockholm hösten 1840, även om manuskripten till dessa i huvudsak redan hade varit färdiga

när Snellman anlände till Sverige. Målet för Snellman var att ge ut en tidning, men också att sprida Hegels tänkande via läroböcker. Redan i den lärobok i psykologi som han utgett hösten 1837 hade han kritiserat utantilläsningen och i stället velat poängtera förmågan att definiera och utveckla tankar, vilket dittills försumrats.³⁸⁵ Snellmans lärobok i logik ansågs lika svårtillgänglig som Hegels arbete *Wissenschaft der Logik*. Snellman var förtrogen med logiken eftersom han hållit docentföreläsningar i ämnet och 1837 publicerat *Försök till framställning af logiken*. Det nya arbetet avvek dock påtagligt från de ovan nämnda. Snellman godkände inte Hegels indelning av logiken i subjektiv och objektiv logik, och närmade sig i detta hänseende Karl Ludwig Michelets hållning. Verkets struktur motsvarar den i Hegels arbete, även om Snellman i några fall tillämpat en triadisk indelning i stället för Hegels tetradiska.³⁸⁶

I sin lärobok i rättslära strävade Snellman efter klara definitioner och noggranna indelningar. Den strikt logiska framställningen kan utan större besvär jämföras med Hegels verk *Grundlinien der Philosophie des Rechts*. Detta arbete hade Snellman begagnat i en upplaga från 1833, kompletterad med minnesanteckningar av Hegels elever och redigerad av Eduard Gans. Snellmans verk var kortare än förebilden, men var inte enbart ett sammandrag av Hegels rättsfilosofi. Snellman påpekar själv i förordet att arbetets självständighet i första hand framgår av den avvikande förståelsen av subjektiviteten inom moralen och det medborgerliga samhället. Snellman betonade starkare än Hegel subjektets autonomi. Hans rättslära var det första verket om Hegels samhällsfilosofi som utkom på svenska.³⁸⁷

I augusti 1840 gav Snellman ut ett tredje verk, *Om det akademiska studium*. Att Snellman kände sig fri i Stockholm är förstäeligt eftersom han där, utom räckhåll för censuren, kunde publicera sin förbjudna föreläsningsserie. I jämförelse med den ursprungliga texten är den nya versionen till sin stil klarare och slagkraftigare och samtidigt mindre filosofisk.³⁸⁸ Genom att göra skillnad på skolan och universitetet, som var en bildningsanstalt, formulerade han för läsarna samma praktiska råd som han själv föresatt sig att följa:

Då nu ynglingen, vid denna tidpunkt af vaknadt sjelfmedvetande, inträder vid universitetet, är derföre hela hans sträfvande rigtadt derhän, att sjelf afgöra, sjelf döma, både i vetande och handling. Universitetsbildningens föremål är såsom ofvan blifvit sagdt, att leda honom från denna

abstracta sjelfviskhet och hos honom försona sjelfmedvetande med tradition, den subjectiva friheten med det bestående rätta. Härvid uppstår den frågan, huru denna försoning bör ske. Jag svarar: Endast genom att erkänna sjelfmedvetandets rätt är dess försoning med traditionen möjlig, och endast derigenom äro sannt vetande och sedlighet tänkbara. Uti detta erkännande består, enligt min åsigt, den akademiska friheten. Vi kunna derföre uttrycka den akademiska frihetens art med dessa Skriftens ord: 'Pröfver allt och utväljer det bästa!' Vilje vi derföre bestämma, hvad det akademiska studium bör vara, så kan det uttydas såsom ett från erkännandet af sjelfmedvetandets rätt utgående sträfvande till vetande och sedlighet.³⁸⁹

FÖRDJUPAD ÖVERTYGELSE

”Det axiom, hvarpå allt detta ytterst hvilar, lyder: Finland kan intet med våld; bildningens makt är dess enda räddning. [...] Att falla med en nation kan gå an, men att med den dö slafvens strådöd höfves menniskan icke.”

J. V. Snellman till F. Cygnaeus & B. O. Lille 1840, SA I, s. 689.

- 1839** Reser från Åbo till Stockholm i november.
Sällar sig till kretsen kring tidningen *Freja*.
Med i Aganippiska brunnssällskapet.
- 1840** Romanen *Det går an. En tafla ur livet. Fortsättning* utkommer anonymt i Stockholm i februari.
Reser i augusti till Köpenhamn, varifrån han fortsätter sin resa till Tübingen.
Andra häftet av *Spanska Flugan, Philosophisk elementarcurs* II–III och *Om det akademiska studium* utkommer i Stockholm under hösten.
- 1841** Tredje häftet av *Spanska Flugan* och *Idee der Persönlichkeit* utkommer i maj.
Lämnar Tübingen för att fortsätta sin Tysklandsresa, återvänder till Sverige i september.
Verksam som redaktör vid tidningen *Freja*.
Rättegångs-handlingar utges i Stockholm.
- 1842** *Tyskland. Skildringar och omdömen från en resa 1840–1841* utkommer i Stockholm.
Romanen *Kärlek och kärlek* utkommer i Stockholm.
Läran om staten utkommer i Stockholm.
Återvänder till Helsingfors i november.

Medverkan i sällskapet Freja för skapandet av det nya Sverige

Sedan Åbo hovrätt i augusti 1839 beslutat suspendera Snellman för ett halvår från hans docentur anhöll han omedelbart om tillstånd att få resa utomlands. Han motiverade resan med behoven att främja sin vetenskapliga utbildning och återställa den i hög grad försvagade hälsan. Universitetets kansler beviljade tjänstledighet från docenturen för två år för vistelse i utlandet.¹ Därmed kunde Snellman inleda sin långa Europaresa under vilken han försökte vinna klarhet i förhållandet mellan teologi och filosofi eller snarare förhållandet mellan Guds existens och filosofin. Dessa frågor fanns i bakgrunden då Snellman deltog i presspolemikerna i Stockholm, i diskussionerna på den tyska filosofins fält och då han stängde in sig i studerkamrarna för att söka mer kraft och befästa sitt kall.

Stockholm utgjorde resans första etapp. Snellman gick fredagen den 23 november 1839 i Åbo ombord på det svenska ångfartyget ”Solide”, som redan några år skött den regelbundna post- och passagerartrafiken mellan Åbo och Stockholm. Överresan i hård kyla, snöyra och svår blåst tog två dagar. Vädret var så dåligt att den frysande Snellman tvingades sova två nätter iklädd päls och stövlar. Han hade ingen hyttplats utan fick övernatta i den hängmatta som varje kväll kl. 21 hängdes upp i skepps-salongen.² Efter ankomsten måndagen den 25 till sin födelsestad kunde Snellman genast inleda skrivandet, eftersom han hittat en bra bostad vid Norra Benickebrinken 2 nära Stortorget mitt i Gamla stan. Gatan hade fått sitt namn av en krögare och även på Snellmans tid var krögarna rikligt företrädna i kvarteret.³

Snellman hade inte kunnat anlända till Stockholm vid en bättre tidpunkt. Det politiska och litterära livet i det svenska rikets huvudstad var i motsats till hemlandets politiska vintersömn mycket livligt och stördes inte av censuren. Snellman anlände till Stockholm mitt i riksdagens hetta och hetsiga duster i pressen, till en atmosfär som utgjorde grogrunden för ny litteratur. Allt var helt annorlunda än de förlamande censurförhållandena i Finland som Snellman hade personlig erfarenhet av. Han hade allvarliga planer på vidare filosofisk forskning men de förföll snabbt sedan han blivit indragen i den hetsiga dagspolitiken. Då Snellman blev kallad till medlem av sällskapet Freja, där engagerade unga tidningsmän och författare umgicks med varandra, fick han konkret njuta av denna andliga livaktighet. Sällskapet hade fått sitt namn efter tidningen *Freja*, som redan den 6 december 1839 värvade Snellman till biträdande redaktör.

Kretsen kring *Freja* hade sällat sig till de andra oppositionella tidningarna när kritiken mot Karl XIV Johans konservativa styre tilltog inför den annalkande riksdagen. Den åldrande kungen blev anklagad för envælde, favoriserande av Ryssland och kamarillastyre, vilket anspelade på riksmarskalken Magnus Brahes roll som kunglig rådgivare i 15 år. Riksråden och statssekreterarna bildade en konservativt sinnad krets kring den exceptionellt kraftfulle konungen som styrt i 25 år. Rådgivarna med Brahe i spetsen kunde vid enskild föredragning viska i konungens öra, och personligen styra beslutsfattandet. De utnyttjade effektivt sin ställning för att främja sina egna intressen, och lyckades få vänner och släktingar placerade på höga poster eftersom kungen styrde och övertalade med hjälp av penningbelöningar och korrup­tion.⁴

Regeringen försökte tysta kritiken genom att kontinuerligt dra in de tidningar som redan från och med 1820-talet börjat politiseras och indelas i reformvilliga och konservativa. I spetsen för oppositionen stod *Aftonbladet*, som skickligt leddes av Lars Johan Hierta. Tidningen företrädde en renodlad liberalism och verkade för konstitutionalism och en parlamentsreform, för näringsfrihet och för ökad demokrati i allmänhet. Eftersom *Aftonbladet* var den tidning som ansatte regeringen hårdast var tidningens namn 1841 försett med förleden 21, vilket syftade på de gånger som den blivit indragen. Wilhelm Fredric Dalmans tidning *Dagligt Allehanda* hade anslutit sig till *Aftonbladets* linje som stöddes av andra mindre tidningar. Denna kamp var helt okänd i Finland eftersom de nämnda tidningarna var förbjudna. De liberala tidningarnas motpol

var Johan Christoffer Askelöfs *Svenska Minerva* och statskyrkans tidning *Svenska Biet*, vilka hade en markerat konservativ prägel. *Freja* som grundats 1836 försökte placera sig mellan dessa partigrupperingar. Den konservativa pressen stöddes av adeln och prästerskapet medan de tre övriga tidningarna företrädde borgerskapet och bönderna, det vill säga kärnan inom medelklassen.⁵ *Freja* var den minsta av dessa tidningar, men omständigheterna gjorde den till en viktig påverkare – med benäget bistånd av Snellman.

Grundandet av *Freja* ledde ända från början till ökad tidningspolemik. Ett formligt krig rasade mellan de olika tidningarna som smädade varandra tills läsarna tröttnade. *Freja* såg i *Aftonbladet* en ”frihetens hyrlakej” eller en ”rännkäring, som springer ärender åt hvem som helst mot en spottstyfver”.⁶ *Freja* karakteriserades som en pratsjuk nymf och ett kamarillablad i lönndom. Den största förändringen skedde 1839 då den 28-årige juristen August Blanche, även känd som en skicklig politisk satiriker, blev chefredaktör för *Freja*. Eftersom han i grund och botten var författare innehöll tidningen till en början främst material av skönlitterärt slag: korta humoristiska noveller, tillfällighetsdikter, men även dagens nyheter. Enligt Snellman var Blanches ironiskt hållna politiska artiklar från 1839–1841 ibland fullt jämförbara med andra länders bästa alster. Efter de intensiva åren som journalist ägnade sig Blanche sedermera helt åt författande av skådespel bland annat för Kungl. Teatern i Stockholm.⁷

Som chefredaktör för *Freja* beslutade sig Blanche för strikt neutralitet, sanning och raket i alla frågor, samt för oavhängighet från alla partier. Att hålla sig till denna linje som ingen berömde men alla klandrade var inte lätt. Tidningen uppfattade det som en stor skymf att bli kallad ”lojal”, men svarade med att kalla *Aftonbladet* ”adelsbladet”. För att göra sin tidning mer slagkraftig beslutade Blanche i slutet av 1839 att värva flera skickliga biträdande redaktörer. I det läget infann sig Snellman som på beställning och fyllde ett verkligt behov. Bekantskaper från tidigare gjorde det lättare för honom att ansluta sig till sällskapet. Diktaren Karl August Nicander hade Snellman träffat under sin senaste resa till Sverige 1837. Bekant från denna tid var också tidningens dåvarande chefredaktör Gustaf Henrik Mellin, som var en landsman och därtill österbottning. Denna krets tog emot Snellman med öppna armar. När *Freja* för första gången i utvidgat format utkom den 6 december 1839 meddelades det att flera för fosterlandet värdefulla författare anslutit sig till redaktionen.

Hösten 1839 återvände Snellman till sin barndomsstad Stockholm, där det litterära och politiska livet var en total motsats till den dvala som rådde i Finland. Snellman sällade sig till sällskapet Freja, där han kom i kontakt med journalister och författare. I förgrunden till höger samtalar Snellman med två av dem, August Blanche och G. H. Mellin, utanför Kungliga slottet.

Därefter var åtskilliga artiklar undertecknade med signaturen F-e eller bara F. (Finne), som syftade på Snellman. Enligt honom var *Frejas* politiska avsikt sådan som man kunde vänta sig av unga entusiastiska män utan baktankar eller partihat.⁸

I vissa sammanhang identifierades *Frejas* redaktion med kretsen ”det unga Sverige”, ett skönlitterärt och delvis politiskt fenomen enligt allmänneuropeiska förebilder som från början uppstått i Tyskland och därefter spridit sig till Frankrike och Italien.⁹ På grund av de många ensamvargarna var redaktionens linje inte alltid konsekvent, men den blev dock ett språkrör för ”det unga Sverige” och deras framtid. Dagliga möten på Södermalms sjömanshus, det vill säga i Sjömanssällskapets skola, efter avslutad presspolemik höll entusiasmen vid liv. Där samlades man kring ett stort bord krönt av en liten skeppsmodell för att äta ärtsoppa, dricka punsch, diskutera till sena natten och kritisera regeringens åtgärder. I denna krets var Blanche ”president”, Johan Johansson ”statsminister”, författaren Karl Anders af Kullberg ”statsråd” och skönlitterär hjälp samt Mellin ”oansvarig regeringsrådgivare”. Göran Gabriel Ingelman, Gustaf Lorentz Sommelius och Julius Axel Kiellman-Göranson var skaldar, Ferdinand Tollin samt Theodor Sandström medarbetare. Till denna skara av eldsjälur hade nu också Snellman anslutit sig.¹⁰

Litteraturhistorikern och kritikern Nils Erdmann har gett en målande beskrivning av mötesdeltagarna. Mitt i rummet stod den i regel högröstade och långrandige Johan ”Argus” Johansson, som på gatorna brukade hejda höga ämbetsmän. Med sitt ändlösa prat uppehöll han dem tills ”de segnade ned till marken och lågo såsom kappsäckar vid hans fot” eller grep dem i kragen och krävde förklaringar för dumma beslut. Mellin var allas vän och bror, ”det unga Sveriges” chef, en litteratör och ett vandrande bibliotek, som med välvilja och uppmuntrande råd gick igenom debutanternas texter och kunde skriva vad som helst. Han levde för dagen, fattig som de andra, men desto rikare på idéer. Journalisten Sandströms vilja var så stark att ingen kunde stå emot den. Han var ”glödande i sitt hat mot tyranner och förtryckare” och alltid beredd att hjälpa alla olyckliga och svaga. Tollin var ett mångsidigt snille, en politisk skämttecknare och upptågsmakare. Till denna skara hörde också diktaren Herman Säterberg och Johan Gabriel Carlén.¹¹

Dessa ivrare i sjömannsskolans sal bildade ett slags revolutionär klubb som kallades Grosskophtha. Båtmodellen föreställde statsskeppet, som kommenderades av ”Vi med Guds nåde”. Biträdande kommandör var

hovkanslern, besättningen var folket, högbåtsman riksstånden, lots allmänna opinionen och styrman den fria pressen. Trots denna bemanning seglade fartyget vind för våg. Vid mötena drev man friskt med de fyra riksstånden och önskade deras död på vers och prosa. Sällskapet oregerliga leverne började snart väcka regeringens intresse. Kungen vädrade jakobinism och polismästaren blev beordrad att göra undersökningar. De ledde inte till resultat eftersom de polisbetjänter som skickats för att spionera på sällskapet själva var ivriga medlemmar och framhöll i sina rapporter att de närvarande var trogna rojalister.¹²

Under dessa kvällar fick Snellman njuta av ingående diskussioner. Det djupaste intrycket på honom gjorde filosofen Johan Johansson. I tidningen *Argus*, som Johansson grundat, hade han sedan början av 1830-talet kritiserat den konservativa samhällsordningen i Sverige. Johansson hade redigerat sin tidning i arton år och förtjänat hedersnamnet ”grundaren av den politiska pressen i Sverige”. Eftersom Johansson hade ”hvarken stil eller lekande qvickhet” blev han enligt Snellman slutligen överflyglad av ”en yngre tids lättare och rörligare kämpar”.¹³ Johansson var äldre än *Frejas* övriga redaktörer och måhända konservativare. I konservativa kretsar betraktades han dock som en radikal samhällskritiker, som var djupt föraktad av många akademiskt lärda.

Johansson kan sägas ha hållit sig till medelvägen. Han tog starkt avstånd från ståndsprivilegier och monarkistisk absolutism, men försökte till skillnad från de radikala liberalerna uppfatta samhället som baserat på en befintlig historisk grundval. Denna egenartade medelväg mellan liberalism och konservatism ledde till ställningstaganden för bägge partier. Mötet mellan Snellman och Johansson innebar också ett möte mellan två olika hegelianska traditioner: i Finland en kungsådra som nästan uppnått ställningen av akademisk skola, i Sverige en vagt urskiljbar sträng, formad av det praktiska samhällslivet.¹⁴

Den finskfödde Mellin var den andlige ledaren för ”det unga Sverige”. Han var några år äldre än Snellman och en flitig redaktör som alltid hade pennan redo. Han var född i Revolax i en predikantfamilj som bodde nära Snellmans farfars prästgård i Piippola. Familjen Mellin flyttade efter finska kriget till Sverige, där gossens båda föräldrar dog. Hans fostran övertogs av Frans Michael Franzén, som styrde in sin myndling på prästbanan. Mellin prästvigdes, men blev känd genom sina noveller.¹⁵ Blanche beskrev Mellin som en stor visionär som kunde ana sig till framtida utvecklingslinjer. Mellins roman *Sweriges sista strid* (1840) var ett slags

programförklaring för den unga bildade klassen. I detta fiktiva verk har Ryssland erövrat Sverige och de konservativa ämbetsmännen fortsätter att sköta sina ämbeten som om inget hänt. Som hjältar i denna berättelse framstår *Frejas* skribenter vilka fortsätter kampen från skogarna sedan de övriga gett upp. Svenskarna reser sig under ledning av Blanche och Carlén mot sina förtryckare och till slut dödar Carlén Rysslands kejsare. Det oberoende bildningsborgerskapet utgör här en självuppoffrande förtrupp som kämpar för nationens intressen. Mellin förenade i detta verk sin svärmande frihetslängtan med den tyska idealismens krav på förnuftets autonomi.¹⁶

Snellmans närmaste vän i kretsen kring *Freja* blev chefredaktören August Blanche, vars redlighet och vänfasthet han särskilt uppskattade.¹⁷ Som människor var de dock varandras motsatser. Snellman var en logisk tänkare, medan Blanche odlade moraliserande lärdomar och höga livsideal, som bottnade i en småborgerlig uppväxtmiljö. Han var utomäktenskaplig son till kyrkoherden i Stockholm Märten Bergvall och modern hade sedermera gift sig med en välbärgad hantverkarmästare. Blanches barndom präglades av traditionell skråanda: hårt arbete, hammarslag och mästarnas ständiga hojtande till de två gesällerna, sex lärlingarna och två pigorna. Dessa erfarenheter utgjorde grunden för hans samhällssyn.¹⁸

Blanches inställning till de övriga tidningarna var ingalunda diplomatisk, utan tvärtom mycket eldig och häftig. För sin motståndare, *Aftonbladets* chefredaktör Hierta, erkände han utan omsvep att han aldrig skulle duga som politisk bedömare och att han dessutom hade många synder på sitt samvete, eftersom han i alltför hög grad låtit sig styras av människor som han respekterade.¹⁹ Att han gav fria händer åt sina medarbetare märktes också i *Frejas* innehåll. Utan någon kontroll av chefredaktören offentliggjordes åsikter som väckte uppståndelse eller ledde till ironiska kommentarer. *Frejas* ideologiska framtoning och hållning i dagsaktuella tvister förblev oklar på grund av de många olika skribenterna.

Frejas gemensamma hållning till de nya ekonomiska lärorna var relativt avvisande, medan till exempel *Aftonbladet* höll sig till den dogmatiska ekonomiska liberalismen. Men inte heller i den här frågan var samtliga skribenter i *Freja* av samma åsikt. Johansson tog klart parti för fabriköerna och industrialiseringen, medan Blanche och Kullberg romantiserade hantverket. Blanche varnade för den obegränsade

näringsfriheten och Kullberg målade upp skräckbilder av industrialiseringen. Dylika skrивerier vann gehör inom småborgerliga kretsar som uppskattade de traditionella patriarkaliska värderingarna. Alla skribenter i *Freja* förenades av adelsfientligheten. Flera artiklar koncentrerade sig på att beskriva adelns förfall. En frustrerad motståndare utbrast: ”försök bara att omnämna duglighet hos en person med ett von framför, och en hjälm på baken, och Ni skall få se med hvilket raseri hon [*Freja*] kastar sig öfver honom och söker qväfva den arme under sina oblida famntag”.²⁰

Då de övriga tidningarna anklagade *Freja* för linjelöshet försvarade sig Blanche med att hans medarbetare själva bar det moraliska ansvaret för sina inlägg. Följaktligen fick också Snellman rätt fria händer i tidningen. Han förstod att visa tacksamhet, och försvarade i sina första artiklar *Frejas* linje. Snellman ville gå i svaromål mot *Aftonbladet* som i flera artiklar krävt att *Freja* skulle namnge en moraliskt ansvarig redaktör. Han frågade ironiskt: ”Skulle icke Aftonbladet möjligen kunna tilllåta äfven den lilla *Freja* hafva flera medarbetare och låta hvar och en af dessa moraliskt ansvara, för hvad de skrifva? Eller anser Aftonbladet verkligen den ena personen kunna moraliskt ansvara för den andras handlingar?” Vid undersökning av sanningsenligheten var det enligt Snellman inte viktigt att ange namn, eftersom det handlade om sak och inte person. *Frejas* redaktion bestod av flera individer, av vilka ingen till sin övertygelse och sina åsikter var slav under en ”allenastyrande”. Enligt Snellman kände *Freja* till *Aftonbladets* och *Dagligt Allehandas* exempel där dessa tidningars så kallade moraliskt ansvariga utgivare var ryktesvis kända men inte namngivna. *Freja* önskade inte inlåta sig i strid, men ville bekämpa varje uttryck av småaktig egen nytta och sårad egen kärlek.²¹ I enlighet med denna linje publicerade Snellman flera artiklar i *Freja* i slutet av 1839 och på våren 1840. Inläggen sträckte sig från filosofiska texter till bidrag med samhällligt syfte.

En praktiskt arbetande journalist följer med riksdagen

Först sedan Snellman insett publikens ringa intresse för filosofi började han som medarbetare i *Freja* betona de samhällliga frågorna. Han hade till en början försökt närma sig sina läsare som filosof genom en omfattande artikelserie i tre delar om Hegels filosofi och i synnerhet dess ställning vid de svenska universiteten.²² Impulsen till artiklarna gav den

kritik av Snellmans lärobok i psykologi som publicerats i tidningen *Eos*. I sin recension hade docenten i teoretisk filosofi vid Uppsala universitetet Anders Fredrik Beckman också framfört allmänna kommentarer om Hegel, vilka Snellman uppfattade som otydliga.

Dylika artiklar med rent akademiskt innehåll väckte ingen större uppmärksamhet och hegelianismen fick trots Snellmans uttalade önskan aldrig något större inflytande i Sveriges akademiska liv. Det var följaktligen mer meningsfullt att ta itu med de aktuella samhällsfrågorna. Journalistiken fick Snellman att överge de filosofiska abstraktionerna till förmån för praktiken i samhället, men det filosofiska synsättet löpte som en röd tråd genom allt och hans granskning av varje tema gick därför in på djupet.²³

Den riksdag som öppnades den 14 januari 1840 i Sverige gav Snellman en ny anledning att skriva för *Freja*. Riksdagen var redan den sjunde sedan de finska ständerna varit samlade i Borgå 1809, för att inte därefter bli sammankallade. Även annars var samhällsutvecklingen livligare i Sverige än i Finland. Borgerskapets frammarsch hade börjat och bönderna höjde sin röst för jämställdhet i ståndspersonernas närvaro. Det svenska riksdagsväsendet höll sig dock till de traditionella feodala formerna.²⁴

Snellman fick på ort och ställe i Kungliga slottets rikssal en god uppfattning av stämningarna vid öppnandet av riksdagen. Ständerna och en stor skara inbjudna gäster hade infunnit sig för att åhöra det öppningstal som kronprins Oscar höll i stället för sin ålderstigne far Karl XIV Johan. Före talet fick publiken uppleva något som enligt Snellman väl symboliserade den svenska statens svaghetstillstånd. När riksmarskalken Brahe stött med sin stav i golvet tre gånger föll ett stort stycke av takfrisen ner med ett väldigt dån mitt ibland prästeståndet. Följden var några skrämor och ett enormt dammoln, men konungen förblev stum.²⁵ Snellman såg däri ett tecken på att det andliga livet i Sverige utvecklats till en hög nivå men att de statliga institutionerna inte hade hängt med. Särskilt under riksdagen var det lagstiftarens sak att uppfatta den praxis som redan var rådande vid en viss tidpunkt, och enligt god sed bekräfta dess ställning som lag. Under bevakningen av händelserna vid riksdagen dryftade Snellman mer ingående denna problematik inom statslivet. Grunden var den i Sverige utbredda uppfattningen att riksdagsväsendet var en ”död bokstav”.²⁶

Från och med 1812 års riksdag hade det funnits en klar strävan efter ett enväldigt system. År 1815 hade en regeringsfientlig opposition framträtt

på riddarhuset och prästen och greven Fredrik Bogislaus von Schwerin hade som den förste efterlyst parlamentarism. Från och med 1817 hade oppositionen radikaliserats, då greve Carl Henrik Anckarswärd som bittert och häftigt kritiserat regeringen ville få till stånd en fullständig förändring: man försökte ålägga regeringsledamöterna juridiskt ansvar. Alla dessa krav hade irriterat kungen och regeringen. De uppfattades dock inte som ett hot mot systemet eftersom oppositionen inom adelsståndet var liten och saknade ett tydligt program. Först 1830 följde ett nytt skede i den svenska liberalismens utveckling då Anckarswärd och juristen Johan Gabriel Richert utgav ett förslag till förnyelse av folkrepresentationen. Pamflettens upphovsmän ville förbättra borgerskapets politiska rättigheter, men den vittnade också om en tydlig bitterhet gentemot kungen och hans ”kamarillakabinett”. Då *Aftonbladet* samtidigt inledde sin verksamhet fick frisinnnet både ett tydligare program och ett effektivare vapen. Borgarståndet blev ett centrum för oppositionen, som leddes av brukspatronerna. Karl XIV Johan bekämpade oppositionspresen genom tryckfrihetsåtal och indragningar. Domen mot den journalist som var hans värsta motståndare, Magnus Jacob Crusenstolpe, förorsakade kravaller i Stockholm 1838. Sin största seger vann liberalerna då Sveriges ledande konservativa teoretiker, Erik Gustaf Geijer, ändrade ståndpunkt; i det nya läget kunde han inte längre försvara det ståndssamhälle vars grunder han 1823 försvarat i skriften *Nytt ett och annat*.²⁷

Denna tvist kulminerade vid 1840–1841 års riksdag, vilket gav Snellman ett tillfälle att tillämpa sin samhällsfilosofi på det uppkomna historiska läget. Inför riksdagen kunde de missnöjda konservativa – adelsoppositionen under ledning av Anckarswärd – och mer vänster-sinnade som Hierta och Thore Petre enas om en verksamhetsplan där syftet var att tvinga Karl XIV Johan att abdikera. Då oppositionen överraskande segrade i utskottsvalen och liberalerna fick majoriteten i grundlagsutskottet gav det mer eftertryck åt planerna på en representationsreform. Den första förespråkaren av en sådan, greve Anckarswärd, blev ordförande för detta utskott.

På ett för maktkampen karakteristiskt sätt fikade Johansson så starkt efter utskottssekreterarskapet att han ödmjukade sig till att göra ett besök hos den nye ordföranden. Redaktören Carl Wilhelm Liljecrona vid *Aftonbladet* ironiserade över detta besök, eftersom Johansson föregående år hade avslöjat den anckarswärdska koalitionen: ”Hvilken basesse efter allt hvad den skurken skrifvit emot Anckarswärd och sökt nedsmutsa

honom. Det öfverträffar nästan all föreställning, ehuru jag aldrig gjort mig annan om Johansson, än att han är en usling.” Artighetsvisiten hade ingen effekt; till sekreterare utsågs Pehr Erik Bergfalk, professor i juridik vid Uppsala universitet, som var känd för sina liberala åsikter.²⁸

I mars 1840 började Snellman dryfta den svenska riksdagsreformen i *Freja*. Det rörde sig om en mycket komplicerad helhet. Debatten kom närmast att handla om tre saker: förverkligandet av principen om parlamentarism, kamrarnas antal och rösträttens omfattning.²⁹ Om dessa teman publicerade Snellman en artikelserie i fyra delar³⁰, där han utformade sina förslag utgående ifrån de tankar som framförts i Johan Johanssons riksdagsbetänkanden.³¹

I sin första artikel, ”Om principen för samhällsreformer”, presenterade Snellman de kriterier som borde styra granskningen av förslagen till grundlagsreformer. Han betonade – i enlighet med tidens sed – betydelsen av den rätt som baserade sig på nationalmedvetandet: ”sederna äro mäktigare än lagarne.” Det ömsesidiga beroendeförhållandet mellan samhällets institutioner och den allmänna bildningen, det vill säga nationalmedvetandet, sammanfattades av Snellman i orden: ”Nationalmedvetandet är sålunda verkligt först då det i sjelfva styrelseformen är verkliggjordt, då folket i denna ser sin regering och i regeringens majestät sitt eget.”³²

Den andra artikeln, ”Om representationens och det representativa samhällsskicket betydelse”, kom inte med något väsentligt nytt beträffande den framförda principen, utöver kompletteringar och exempel som belyste de framförda tankarna. Snellman avvisade ändå samtidigt de radikala demokraternas oförskämdheter: ”om blott Regentens näsa icke är efter folkets smak, så äger detta rätt att taga sig en annan Regent, i hvars näsa den finner behag”. Han godkände inte heller tanken att samhället och hela regeringsmakten byggde på ett kontrakt mellan styrande och styrda. Kontrakt kunde tolkas i oändlighet och ett sådant rättstillstånd förutsatte alltid en tredje dömande part som genom sina tolkningar avgjorde vem som hade rätt.³³

Snellmans egentliga kritik var inbakad i den tredje artikeln, ”Representationens reformen”, där han tog ställning till de reformförslag som framförts av de båda ytterlighetslägren. Han utgick ifrån att folkrepresentationens centrala uppgift var att företräda nationens materiella och intellektuella krafter och intressen. Representationens syfte var att göra styrelsen ”nationell, derigenom att den, såsom omedelbart utgången från

Nationen, tillför styrelsen Nationens materiella och intellektuella krafter, för att åter af styrelsen göras fruktbara till Nationens lekamliga och andlinga [sic] Förkofran”.³⁴ Enligt honom erbjöd ståndsvälen bästa utgångspunkterna för uppfattandet av nationens väsentliga krafter och intressen. Snellman stödde dock inte den rådande konstitutionen. Efter att ha tagit avstånd från den princip om allmänna val som liberalerna företråkade, började Snellman motivera sin ståndpunkt genom att bedöma en rad andra förslag. Han motsatte sig den tolkning av adelskapet som greve Carl Magnus Ludvig Björnstjerna framfört 1835 och avfärdade dennes aristokratiska förslag som imaginära. Endast om adeln visade verkligt nationellt intresse kunde den ”handla för fäderneslandets väl” och bli det lagbundna väldets stöd och den ärliga frihetens bålverk.³⁵

Snellmans hållning framgick ännu tydligare av kritiken av Anckarswårds och Richerts ”Förslag till National-representation”. Den representation som de pläderade för och som imiterade Norges representativa lagstiftning förverkligades enligt Snellman inte enbart genom flera röster, utan varje valberättigad var skyldig att med sin individuella förmåga bidra till representationens förnuftighet. Det var inte förnuftigt att låta så många röster som möjligt höras, oberoende av om det låg något medvetande om nationen som samhälle bakom dem eller inte. De krav som Snellman ställde på en representativ konstitution härstammade från de förslag som Johan Johansson framfört 1839 och i senare skriftliga inlägg. Snellman uppfattade Johanssons förslag som ojämförligt mognare än de övriga, och han ställde sig med några små undantag bakom det. Det låg till grund för Snellmans konkreta förslag i frågan.³⁶

Sitt eget förslag presenterade Snellman i den fjärde artikeln, rubricerad ”Representationsreformen”. Där ansåg han att ”talangen och den högre insigten ägde en möjlighet att till fäderneslandets båtнад användas” och att representationen borde vara ”kallad af nationens fria förtroende”.³⁷ En rösträtt som överskred ortsgränserna och ståndsgrensarna skulle i Snellmans förslag inte ha bidragit till utvidgad demokrati utan hade i praktiken snarare inskränkt den. Ifall kandidaterna uppställdes av ständerna skulle inte vilken lycksökare som helst kunna bli vald.

För Snellman var demokratiprincipen en styggelse med tanke på hur nationalmedvetandet såg ut vid denna tid. I hans stat intog den bildade minoritet som uppnått detta medvetande en ledande ställning då bevakningen av omedelbara intressen slitit sönder samhället. Snellman oroade sig över majoritetens despotism, massornas agerande och

en möjlig revolution. Demokratin i form av majoritetsvälde kom enligt Snellman inte på fråga; i stället borde den bildade ämbetsmannakår som genomförde reformerna få en säkrad central ställning i staten.³⁸ Snellman kom med ytterligare argument i två artiklar som utgjorde genmälen mot kritik i *Dagligt Allehanda*.³⁹

Den modell som Snellman skisserade upp i sin artikelserie hade inte tillkommit bara för stunden. Han följde visserligen de tankegångar som framförts av Johansson, men idéerna om samhället och staten utgick i sista hand från de mest centrala elementen av Snellmans egen samhällsfilosofi.⁴⁰ I sina artiklar presenterade Snellman i mycket praktisk form Hegels idé om staten som en institution som på samma gång var ett slutmål i sig och ett redskap för förverkligandet av medborgarnas välfärd. För Snellman och Hegel skulle staten förverkliga samhällelig rättvisa, oberoende av medlemmarnas individuella önskemål och momentana behov. Staten tillförsäkrade å andra sidan varje individ rätten att verka fritt som sådan.⁴¹ Enligt Snellmans uppfattning kunde ingen samhällsreform genomföras så att de individer som utgjorde majoriteten vid en viss tidpunkt fattade beslut om en sådan. Det primära var nationalandans eller nationalmedvetandets utveckling, som all lagstiftning borde följa. Lagen och nationalmedvetandet utgjorde varandras förutsättningar.⁴²

Till de särskilda frågor som debatterades i *Freja* hörde också den ekonomiska friheten, eftersom den pågående tvisten om reformen av den svenska folkrepresentationen endast var en del av det mer omfattande sociala problemfält som industrialiseringen i Europa förorsakat. Snellman deltog också i denna debatt. I augusti 1840 granskade han sålunda i artikeln ”Individens förhållande till lagen” den ekonomiska lagstiftningen utgående ifrån Friedrich Lists synpunkter. Han kopplade ihop dem med begreppet nationalförmögenhet som av omständigheternas tvång utgjorde ramen för det arbete som utfördes av människan i samhället. Snellman ansåg att den enskilda individen inte kunde bedriva ekonomisk verksamhet oberoende av samhället och dess bindande lagar. Snellmans ekonomiska tänkande kom också till uttryck i mars 1840 i artikeln ”Stånd och korporation”, där han tog ställning till skråväsendet. Enligt Snellman var det befogat att bevara stånden, men skråväsendet utgjorde ett hinder för den ekonomiska utvecklingen. I detta hänseende avvek hans ståndpunkt från Hegels. Snellman uppfattade dock kommunerna som ett nytt slags korporationer, där reglerandet av fattigvården var den viktigaste uppgiften.⁴³

Det medborgerliga samhället omfattade enligt Hegel och Snellman inte bara den ekonomiska verksamheten utan även utbildningen och bildningen. Snellman tog i juni och augusti 1840 ställning i dessa frågor i två artiklar, "Aftonblads-teorier" och "Om folkskolor", där han argumenterade för den allmänna folkundervisningens nödvändighet i enlighet med Hegels tankar om sedlig frigörelse. Behovet av en obligatorisk folkundervisning som gick längre än den traditionella undervisningen i läsning och trosartiklarna i kyrkans regi erkändes allmänt. Snellmans hållning avvek från de ståndpunkter som framfördes av Carl Jonas Love Almqvist, rektor för regeringens försöksskola, och biskop Carl Adolph Agardh, ordförande för fattigvårdskommittén. Liksom Hegel motsatte sig Snellman tanken att bildning och utbildning enbart skulle vara den enskilda individen till nytta. För Snellman var utbildning ett sätt att utvidga och forma nationalandan. Skolundervisningen skulle dessutom vara så bred som möjligt och borde också beakta den etiska aspekten.⁴⁴

Den skarpa opinionsbildningen i pressen återspeglades inte i det praktiska riksdagsarbetet, även om den organiserade oppositionen lyckades åstadkomma ett och annat. Finansutskottet lyckades öppna regeringens budgetförslag och grundlagsutskottets anklagelseskraft skrämde regeringen till den grad att den avgick. Kungen lät sig dock inte rubbas, och beviljade endast den äldsta ministern avsked. Ministeriereformen innebar inte någon egentlig förnyelse. Glädjen inom oppositionen blev kortvarig då de konservativa i riksdagens slutskede organiserade sig i adelsståndet, skickligt ledda av August von Hartmansdorff. De frisinade hamnade i minoritet i de två övre kamrarna, och när riksdagsfrågan äntligen togs upp till behandling visade det sig att inte heller liberalerna i de lägre stånden var eniga. Liberalernas seger inskränkte sig till att rätten att indra tidningar upphävdes och att man stadfäste att riksdag skulle hållas vart tredje år. Även om oppositionens seger inte blev fullständig gjorde man trots allt sina lärospån i parlamentarismens teori och praktik.⁴⁵ Då grundlagsutskottet under ledning av Anckarswärd i september fick sitt betänkande färdigt kunde Snellman på grund av sin Tysklandsresa inte kommentera förslaget på ort och ställe, även om han enligt resedagboken kände till dess innehåll.⁴⁶

Till kamp mot Almqvistkulten och för äktenskapet och familjen

Snellmans artiklar i *Freja* syftade inte i första hand till tekniskt sanerande av det statliga systemet utan till stärkande av dess grundvalar, familjen och hemmet. Artikeln ”Människo-rätt och naturens lag” i januari 1840 avslöjade att något viktigt var på gång. Snellman gick i sin artikel till angrepp mot kända naturfilosofer som Rousseau och Lamarck, eftersom de enligt honom blandade samman all mänsklig ordning och allt mänskligt tvång och felaktigt påstod att människan var fri av naturen och att hon därför borde bryta alla sina bojor. Snellman såg i denna tanke en uppmaning till brott. Han godkände inte den naturrättsprincip som gav människan rätt att göra det som behagade henne. När Snellman sällade Sveriges mest kände författare Carl Jonas Love Almqvist till denna skara, och anförde dennes nyaste verk *Det går an* som ett varnande exempel på detta tänkesätt utbröt rabalder.⁴⁷

Snellmans attack skakade den allmänna opinionen eftersom den dyrkade Almqvist betraktades som den mest geniala författaren i Sverige. Hans produktion inföll vid brytningen mellan romantik och realism och hans huvudverk *Törnrosens bok* omfattade romaner, skådespel och lyrik. Vid sidan av sin omfattande skönlitterära produktion skrev Almqvist flitigt för tidningarna i samhällspolitiska, teologiska och estetiska ämnen. Romantikculten hade höjt detta konstnärsgeni över den vardagliga människan till sfärer där han inte längre var bunden av ordinära konventioner.⁴⁸ Snellman vågade dock utmana denna celebritet och hans rykte; på grund av sin övertygelse kunde han inte tåla det okonventionella i Almqvists roman eftersom det utgjorde ett hot mot de strukturer som i hans tänkande framstod som livsviktiga för samhället.

Snellmans kritik berodde huvudsakligen på att Almqvist i *Det går an* ifrågasatt äktenskapet som institution och presenterat samvetsäktenskapet som ett gångbart alternativ eftersom det handlade om två människors lycka. Enligt Snellman bestod lyckan inte av att man tillfredsställde sina egna önskemål, utan att man uppfyllde plikten i enlighet med sedlighetsens bud; människan var inte av naturen kapabel till detta, utan behövde fostras, varvid äktenskapet var ett viktigt instrument. Almqvist, som nyligen avtalat om medverkan i *Freja*, blev högst irriterad över Snellmans kritik och ville genast publicera ett skarpt genmäle under rubriken ”När man är snäll”. Snellman stötte hos Blanche på Almqvist

som till en början ”var het, som en spindel”,⁴⁹ men de försonades snabbt och kom överens om en ny version av genmälet.

Almqvist försvarade sig bestämt och framhöll att samhället borde anpassa sig eftersom äktenskapet som formell institution förlorat mycket av sitt innehåll. Den största skillnaden mellan Snellman och Almqvist var att blotta känslan inte för Snellman utgjorde en tillräcklig grund för uppkomsten av en familj; kärleken i sig var inte en tillräcklig garant för ett hållbart och framgångsrikt äktenskap. I sitt eget genmäle ”Knuten till de ’Röda bandrosorna’” framhöll Snellman att högaktningen, kärleken och tycket hade sedlig betydelse endast om de förädlats till

Den geniförklarade författaren C. J. L. Almqvist utsattes för häftiga angrepp av Snellman med anledning av romanen Det går an, där familjelivet och äktenskapet ifrågasattes. Enligt Snellman var äktenskapet en högskola för sedliga förpliktelser. Han skrev en fortsättning på Almqvists verk, och ledde sina huvudpersoner i fördärvet. Med sitt eget tragiska liv kom Almqvist att ge Snellman rätt i denna fråga.

omsorg. Snellman kunde inte godkänna att huvudpersonen i Almqvists roman suckade över det obekväma i att två personer som inte passade ihop likväl skulle bli tillsammans och bråka sönder varandra. Den ständiga omväxlingen kunde inte förnöja eftersom äktenskapets lycksalighet bestod i att uppfylla dess sedliga bestämmelse. Almqvist skrev ett nytt genmäle som angrep Snellman som person, vilket Blanche inte längre var beredd att publicera. Vänskapen mellan Snellman och Almqvist var därmed över, och övergick slutligen i hat.⁵⁰

Striden hade knappt börjat, eftersom Snellman först var på väg att utdela sitt egentliga dråpslag. Allt började en kväll i december 1839 då Carlén, Mellin och bokhandlaren och förläggaren Karl Robert Looström infann sig hos Snellman med en hög nya böcker. Snellman fäste sig genast vid Almqvists roman *Det går an*. Under kvällens lopp hann han gå igenom boken och för kamraterna citera utdrag ur den och kritisera den. Snellman var genast övertygad om att det bästa sättet att vederlägga bokens tvivelaktiga värderingar var att skriva en fortsättning i helt motsatt anda. Ännu samma kväll drog Snellman upp riktlinjerna för sin motroman. Ett par dagar senare lovade Looström att förlägga verket. Att det inte tog mer än sju veckor för Snellman att skriva romanen vittnar om hans brinnande intresse. Vännerna följde med arbetet, och Mellin läste det färdiga manuskriptet och gjorde smärre, närmast formella, korrigeringar.⁵¹

Verket utkom anonymt i februari 1840 med den fullständiga titeln *Det går an. En tafla ur lifvet. Fortsättning*. Boken var förvillande lik Almqvists verk, eftersom den var försedd med likadana pärmar och tryckt i samma stil som det ursprungliga verket. Genom att låta huvudpersonerna, som levde i ett samvetsäktenskap, gå mot sitt katastrofala slut visade Snellman åskådligt vad deras omoraliska beslut ledde till. Han slet sönder Almqvists poetiska slöjor och visade på ett chockerande sätt människohjärtats ensamma hjälplöshet då det styrdes av känslornas växlingar.⁵² Fortsättningen på *Det går an* vittnade om livlig fantasi och avvek i stillhänseende totalt från de abstrakta texter som Snellman tidigare skrivit som filosof. Senare inspirerades också August Blanche att skriva ytterligare en fortsättning, där det katastrofala samvetsäktenskapet målades i ännu mörkare färger: Almqvists ursprungliga hjältinna dränker sig slutligen i Vättern med sina fyra älskare, vilka nu var dubbelt så många som i Snellmans version. Den avlidnas barn blev dessutom skickade till den skola där Almqvist var rektor.⁵³

Snellman förnekade inte Almqvists konstnärliga förtjänster eller hans litterära talang, men ansåg att skildringen saknade djup och konsekvens. Det mottagande som fortsättningen fick beredde Snellman verklig glädje, och han var också nöjd över att den krossade idyllen kring den "Törnros-kult" såsom Arwidsson benämnde fenomenet.⁵⁴

Polemiken märktes också i Finland, där många av Snellmans vänner även var trogna beundrare av Almqvist. Deras åsikter gick i en helt annan riktning än Snellmans kritik. Runeberg hade till exempel blivit förtjust över skildringen av den unga operadansören och naturbarnet Tintomara i Almqvists roman *Drottningens juvelsmycke* (1834). I romanen blir både männen och kvinnorna förälskade i den androgyne Tintomara och drivna till fördärv, självmord, dråp och sinnessjukdomar. Tintomara själv var oskyldig och helt i avsaknad av erotiska känslor.

Sådana naturbarn som skapats i enlighet med romantikens ideal var motbjudande för Snellman. Han kunde inte godkänna en romangestalt av detta slag som blivit konstruerad utanför samhället och som enligt Runebergs lovord var "ett djur, hvares minsta rörelse är grace, hvares minsta blick är clairvoyante, omöjligt att fångas och omöjligt att tämjas". Snellman förhöll sig misstänksam till gestalter som Tintomara redan därför att det mystiska och irrationella feminina hos dem blivit upphöjt till ett människoideal. Tvisten mellan Almqvist och Snellman handlade i hög grad om vad människan är.⁵⁵

Almqvist fick i förväg veta om Snellmans bok och försökte få Looström att avstå från publiceringen av verket. Två dagar innan boken nådde bokhandlarna tog Almqvist i *Aftonbladet* avstånd från denna fortsättning som tillkommit utan hans kännedom. Det var fråga om ett bedrägeri där syftet, utöver ekonomisk vinning, var att skada den rena idé som han framfört i sitt ursprungliga verk. Almqvist trodde först att det nya verket skrivits av G. H. Mellin eller J. G. Carlén.⁵⁶

Efter utgivningen av Snellmans fortsättning publicerade Almqvist i *Aftonbladet* artikeln "Om ett rätt familjeliv", där han betonade att han stödde familjelivet och tillmätte det stor betydelse. Enligt Almqvist kunde ett familjeliv baserat på ömsesidigt förtroende, kärlek och ömhet inte involvera hurudana personer som helst, och familjelivet kunde därför inte regleras i förväg på formella grunder. Lagstiftningen borde därmed ändras.⁵⁷

Förklaringarna övertygade inte Snellman, som envist höll fast vid sin uppfattning att Almqvist ville skildra den fria kärleken utan att anföra

någon slutgiltig princip. Den underliggande strukturen i Snellmans egen berättelse var den uppfattning om människan som han presenterat i sina läroböcker i psykologi och rättslära. Han ansåg att konsten och litteraturen borde delta i sökandet efter den väg som ledde till människans befrielse.⁵⁸

I sin motroman utgick Snellman i Hegels anda från att det harmoniska familjelivet var grunden för människans tillvaro som individ och för alla hennes vidare strävanden. För Snellman innebar äktenskapet grunden för familjelivets sedlighet (ty. *Sittlichkeit*); äktenskapet var en förening av två sedliga viljor som förverkligades i makarnas ömsesidiga kärlek. Genom äktenskapet legaliserade staten makarnas gemensamma moraliska skyldigheter och kyrkan legaliserade deras könsliga hängivenhet.⁵⁹ Snellmans roman är en organisk del av den utvecklingsprocess som formade innehållet i hans filosofi. Verkets filosofiska laddning kan endast förstås efter studium av pressdebatten kring årsskiftet 1839–1840, och av Snellmans samtida läroböcker i filosofi där tankar som liknar problemställningen i romanen kan noteras.⁶⁰

Snellman har i samband med denna tvist blivit kritiserad för att han inte lika tydligt som Almqvist, som övergått till realismen, lyfte fram de existerande problemen. Almqvist hävdade mycket riktigt att Snellman inte kände livet. I sitt sista genmäle skrev Almqvist med hänvisning till företalet till sin roman:

Man bedrar sig, om man tror, att vetenskapliga systemer, som till något skola tjäna, kunna på förhand skrivas i allt. Man måste först lära känna människorna sjelfva, se dem i deras vinklar och vrår, lyssna på deras hemligaste suckar, och äfven icke förakta att begripa deras glädjetårar. Det är, med få ord, trogna berättelser, taflor ur lifvet, som vi behöfva: exempel, insamlingar, rön.⁶¹

Dessa ord av en 47-årig författare som redan sett världen var riktade till den 36-årige idealistiske Snellman vars livserfarenheter var mycket mer begränsade. De almqvistska tesernas trovärdighet led dock mest av den sorgliga sannsagan om upphovsmannens eget liv. Almqvist hade ärvt sina föräldrars karaktärsdrag – faderns grälsjuka kamrerssjäl och moderns känsliga religiositet – vilket gjorde honom till en ”demonisk romantiker” vars liv präglades av bland annat fria könsförbindelser med könssjukdomar som följd.⁶²

I ljuset av Almqvists eget levnadssätt framstår pläderandet för det fria äktenskapet som förståeligt. Bittra erfarenheter som väckt motstridiga känslor och medvetandet om den egna begåvningen fick Almqvist att anta rollen av en stor reformator, en ny Luther, som skulle befria människorna från tvångsäktenskapets bojor och leda dem till den rätta timliga lyckan och harmonin. Almqvist sökte på detta sätt ersättning för det som livet inte gett honom. Som drömsk mystiker såg han i sina tankar och infall Guds röst, vilket gav de radikalt omstörtande idéerna en religiös helgelse.⁶³

I Almqvist igenkände Snellman utan svårigheter en religiös sökare som helt uppenbart nöjt sig med den enkla lösningen, utan att göra sig det besvär som Snellman gjort i motsvarande situation. Han hade själv plågats av samma andliga rastlöshet. Skillnaden mellan dem var dock den att Snellman stretat sig fram till reda i tanken, och efter religiösa och filosofiska gränsdragningar till en allt klarare övertygelse. Den tid som Snellman tillbringat i läsesalar och studerkammare hade för Almqvists del gått åt till äventyr i människolivets snårskog under ständig jakt på tillfredsställelse.⁶⁴

Att Snellman så säkert ifrågasatte Almqvists idéer berodde också på att han igenkände Swedenborg som en av Almqvists litterära inspiratörer, eftersom denne redan från och med 1817 försökt skapa ny poesi utgående ifrån swedenborgianismen.⁶⁵ Almqvist ville förverkliga Swedenborgs drömmar på jorden och färgad av dem skapa ett idealsamhälle utgående från tanken att Guds rike var ett nyttans rike. Almqvist började sprida budskapet att strävan efter nytta var livets mening, vilket poesin skulle främja. Av Swedenborg lärde sig Almqvist att den ömsesidiga kärleken var den högsta styrelsen.⁶⁶

Almqvists förebild för äktenskapet var en tydlig hänvisning till det himmelska äktenskapet, ett begrepp som myntats av Swedenborg. Denne hade givit skapelseberättelsens revben en storstilad tolkning som utgjorde grunden för hans lära om det himmelska äktenskapet. Allt detta var välbekant för Snellman, eftersom det drama som Swedenborg målat upp utgående från en enda mening i Bibeln gjort ett stort intryck på Snellmans far. I ”Härmäkatekesen” som fadern skrivit nöjde sig denne dock inte med att upprepa Swedenborgs tankar, utan strök Swedenborgs uppfattning om kvinnan som Guds brud.⁶⁷

Snellmans kritik av Almqvists uppfattning om familjen var av stor betydelse för den finska nationalitetsutvecklingen och dess värdegrund,

eftersom många av Snellmans avdelningskamrater och vänner i Finland – till exempel Runeberg och Topelius – var trogna beundrare av Almqvist.⁶⁸ Runeberg var beredd att höja Almqvist som dramatisk författare över Sveriges alla poeter genom tiderna: ”med några få men klara penseldrag tecknar han en bild, yttre eller inre, och skyndar till en annan.” Fredrika Runeberg, som i regel inte delade sin makes beundran av Almqvist, har i sina historiska romaner klart blivit påverkad av honom.⁶⁹

Ännu större betydelse hade Almqvist för Topelius ungdomsproduktion. Han bekände sin förtjusning i följande ordalag: ”Han föll som från månen. Första intrycket var undran, det andra frågande ovisshet, det tredje beundran [...]. Aldrig hade man läst något sådant.” I Topelius *Vinterqvällar och Fältskärens berättelser* vittnar strävan efter hemlighetsfullhet, avbrytandet av skildringen för att utreda åsikter och beredskapen att låta övernaturliga krafter påverka händelseförloppet om beröringspunkter med Almqvist. Topelius tog försiktigt parti för Almqvist i *Hertiginnan af Finland* genom romankaraktären Eva Merthens öde. År 1843 tog Topelius Almqvist i försvar med argumentet att samtiden inte förstod honom. Han var dock övertygad om att Almqvist skulle läsas så länge det talades svenska.⁷⁰

Runeberg erkände emellertid faktum: inte alla av Almqvists åsikter var avsedda för de oerfarna. Med hänvisning till de irrfärder som chockerat Almqvists beundrare påpekade Runeberg för Topelius: ”Ser du, när Vår Herre spelar en vacker visa, frågar han ej efter, om han väljer en sprucken fiol.” När Topelius efter Almqvists landsflykt från Sverige vände om den bild av Almqvist som han hade på sin vägg, uppmanade Runeberg honom att vända fram den igen.⁷¹ Det framgår inte av berättelsen vilken bild av Almqvist det gällde. På det fotografi som togs av honom i Förenta staterna 1864 ser man en förslöad och sjabbig man som åldrats i förtid, medan bilderna av den unge författaren på ett kraftfullt sätt vittnar om brinnande poetisk inspiration.⁷²

Den häftiga polemiken med en celebritet som Almqvist gav Snellman en stark ställning i det så kallade Aganippiska sällskapet för vänner av skönlitteratur, eller Brunns-sällskapet vid Aganippens källa. Enligt Snellman var sällskapet ett ögonblickets och tillfällets barn: det grundades i slutet av 1839 och upplöstes redan i maj 1840.⁷³ Sällskapet samlades i diktaren och pastorn Carl Fredric Dahlgrens gästfria prästgård vid Storkyrkobrinken två gånger i månaden, den andra och fjärde torsdagen. Efter en kopp te vidtog det litterära umgänget som pågick till klockan nio

eller tio på kvällen.⁷⁴ Tillfällena att umgås med politiskt liberala författare, diktare och journalister som gått in för realistiska skildringar av samhället var viktiga för Snellman. I denna krets lärde han känna Sveriges mest betydande författare som under sammankomsterna presenterade sina alster för varandra. Högläsningen avbröts av sång och musik – ibland var det fråga om nya kompositioner – och av fyndiga skämt samt andra komiska inslag.⁷⁵

Till de bemärkta kvinnliga medlemmarna av sällskapet hörde romanförfattaren Emilie Fly-

Författaren Emilie Flygare och Snellman tillhörde den litterära kretsen Aganippiska brunnssällskapet i Stockholm. Snellman friade till henne hela två gånger, men fick avslag. Flygare ville ha en äkta man som stödde hennes litterära strävanden. Teckning av konstnären Maria Röhl, som också medverkade i Aganippiska sällskapet.

gare, som efter att ha blivit änka flyttade med sin lille son från Strömstad till Stockholm och slog sig ner vid Ladugårdstorget 10 i september 1839. Hon blev personligen kallad av Dahlgren till medlem av Aganippiska sällskapet.⁷⁶ Flygares förläggare Niclas Thomson var en patriarkalisk arbetsgivare som inte med blida ögon såg på försöken att locka hans skyddsling till andra kretsar. Skyddandet gick så långt att han till och med försökte fria till sin författare. Flygare var emellertid dotter till en handlande och förstod att hålla sig till sitt kontrakt och låta affärsfrågorna förbli affärsfrågor.⁷⁷ Hennes förtjusande väsen väckte uppmärksamhet i den litterära kretsen, där i synnerhet de ogifta männen visade sitt intresse för henne. Även Snellman blev förtjust i Flygare och friade två gånger till henne. Hon avböjde frierierna och tvingades konstatera att finnarna var ett envist folk eftersom Snellman även efter det andra nekande svaret sade sig ännu hoppas. Om ståndaktigheten i Snellmans förtjusning vittnar även en dikt daterad den 18 augusti 1840 som bland annat innehöll följande strof:

Dock Du ej endast snille fick.
Ej blott författarinnan
Vi se, men i Din ljufva blick
Vi äfven skåda quinnan.
Hell Dig! med tjusning höja vi
Vårt glas för Dig.⁷⁸

Emilie Flygare erkände Snellmans snille, men önskade sig en äkta man som skulle stödja hennes skriftliga strävanden.⁷⁹ Flygares vänskap med Snellman djupnade sedan han recenserat hennes roman *Gustaf Lindorm i Freja* den 20 december 1839.⁸⁰ Snellman betvivlade att hennes romaner skulle bli stora, eftersom de skrivits på gehör utan någon klar komposition, ”utan konstnärlig sjelfkritik [...] så, som en rik fantasi och ett genomträngande förstånd lärer henne, att det bör vara”.⁸¹ Flygare var en för tiden sällsynt kvinnlig författare som stärkte sin ställning med hjälp av relationerna till manliga medlemmar av det litterära sällskapet, där vänskapen med Mellin och Arwidsson var till särskilt stor nytta.⁸²

Ett brev till Snellman i slutet av juli 1840 inledde Flygare med att beklaga att hon avvisat frieriet: ”Alldrig var jag obeskedligare än den 31 maj, jag har ångrat det, ja mycke har jag ångrat [...] Och likväl, är det som det är.” Det smickrande beklagandet följs av en begäran, som motta-

garen inte fick visa för någon: att få en recension av den senaste romanen *Fosterbröderna*: ”Jag törstar ej nej nej nej jag törstar icke efter smicker, lått mig höra sanning, och huru domen utfaller skall den blifva mej ett rättesnöre för framtiden.” Snellman publicerade en positiv recension av verket i *Freja* den 4 september 1840.⁸³

Målet klarnar: med bildningens kraft

Utöver artiklarna i tidningspressen och de skönlitterära övningarna ville Snellman under sin resa till Sverige också förnya undervisningen i filosofi genom att utge läroböcker i ämnet. Verken blev dock inte populära, eftersom den hegelianska filosofin som idésystem var relativt okänd i Sverige. Enligt den svenske förläggaren Zacharias Hæggström skulle Snellmans läroböcker förbli litterära märkvärdigheter och hela företaget kunde förväntas lämna förläggaren brödlös. Trots allt beslutade han att trycka ännu de två övriga läroböckerna i Snellmans elementarkurs i filosofi.⁸⁴

För att bättre förstå läget inom den svenska vetenskapen reste Snellman genast efter utgivningen av sin fortsättning på *Det går an* i februari 1840 till Uppsala. De stora förväntningarna kom dock på skam. Enligt Snellman kunde knappt någon finsk student finna förhållandena i Uppsala angenäma, eftersom de präglades av allehanda strider och partigrupperingar. Det framgick tydligt under besöket att universitetet var splittrat i flera tvistande grupperingar.⁸⁵

I Uppsala hörde Erik August Schröder, Vilhelm Fredrik Palmblad, Atterbom och Christian Erik Fahlcrantz till fosforisterna, det vill säga den historiska skolan. Snellman blev personligen bekant med dem alla. Mot dem ställde sig det frisinna partiet under ledning av Erik Gustaf Geijer. Av de yngre professorerna hörde Pehr Erik Bergfalk till samma grupp. Till de neutrala hörde enligt Snellman Samuel Grubbe. Det fanns även en grupp unga författare som bestod av Carl August Hagberg, Bernhard Elis Malmström, Johan Nybom, Carl Julius Lénström och Carl Johan Bergman. Trots att Snellman blev mottagen med stor vänlighet och gästfrihet i Uppsala längtade han tillbaka till Stockholm. De vetenskapliga Uppsalakretsarnas avoghet mot tidsandan, underblåst av teologiska fakulteten som var i fosforisternas händer, väckte avsmak hos honom.

Snellman hade väntat sig mycket av mötet med professorn i filosofi Christopher Jacob Boström, som dock visade sig vara alltför gammal och

”för inbyrd i sitt godtyckliga Reflexions-Treiben, för att ens veta hvad som i dessa tider passerar i världen”. Enligt Snellman var studenterna som får utan herde på grund av sådana lärare. Han hade gärna provföreläst i syfte att rätta till situationen, men då Boström och docenten i filosofi Fredrik Georg Afzelius förhöll sig kyliga till förslaget fick saken bero. Snellman fick tillfälle att åhöra Boströms föreläsningar, som han dock inte ansåg vara särskilt märkvärdiga. Publiken strömmade dock till som om det varit fråga om den enda filosofen i världen. Enligt Snellman gick även Afzelius ”för mycket den i Sverige vanliga ärevägen att litet bråka med Philosophiens historia, utan att i grund känna något system”. Snellman såg i honom en ”snuskande snusare, utan kännedom nog om dagens frågor, för att för dem ega intresse”.⁸⁶ Efter föreläsningarna förde Boström och Snellman långa debatter som ändå inte ledde någonstans, ofta i närvaro av Afzelius och Carl Julius Lénström.⁸⁷

De samtida åsikterna om Boströms personlighet gick kraftigt isär, vilket delvis berodde på hans sociala självständighet, men också på märkligheter i hans lära och på ren och skär avund. Utgående från teologin skapade han ett eget system som kallades rationell idealism. Arbetet och vistelsen vid hovet som Karl XV:s och Oscar II:s informator gav honom en upphöjd ställning, som till slut också ledde till en professur. Atterbom, som företrädde en konkurrerande skola, skrev bittert att Boström var den mest tomme, abstrakte, simple och opraktiske filosofen i världen.⁸⁸ I Boströms tänkande var det främst den rationella personlighetsfilosofin vars tolkningar utgick från definitioner av kristendomen som intresserade Snellman. Enligt Boströms lära bestod motsättningen mellan Gud och världen i att ”Gud är oändlig, men hans bestämningar, hans tankar – alltså vi människor – är ändliga”.⁸⁹ Läran var besläktad med den tyska idealismen, men tog avstånd från hegelianismen. Boströms filosofi tog klart parti för ett teistiskt och panteistiskt synsätt.⁹⁰ Hans tänkesätt har karakteriserats som exceptionellt metafysiskt.⁹¹ Snellman beskrev honom som en dogmatisk reflexionsfilosof. Debatterna med Boström innebar för hans del övningar i utvecklingen av den egna personlighetsfilosofin.

Snellman intresserade sig också för professorn i praktisk filosofi Samuel Grubbes produktion, trots att han betraktade honom som en eklektisk filosof utan ett strängt system. Grubbes lära och uppträdande hade karaktären av hedersam medborgerlig verksamhet, utan någon som helst originalitet. Snellman skrev emellertid en lång artikel i *Freja*

om Grubbes rätts- och samhällslära, som han inte tillmätte särdeles högt filosofiskt värde även om han berömde den tydliga framställningen. I sin recension underkände Snellman det rådande läget inom den svenska forskningen i filosofi. Enligt honom hade endast det sämsta av schellingianismen levt kvar i Sverige, nämligen det godtyckliga resonerandet, vilket märktes även i Grubbes verk. De egentliga påståendena var därtill en brokig blandning av nytt och gammalt. Mest nytta hade Snellman av Grubbes religionsfilosofi och personlighetslära, vilka särskilt intresserade honom.⁹²

En intressant bekantskap under besöket i Uppsala var kulturpåverkaren och landets förste moderne historieforskare, Erik Gustaf Geijer, som i sitt främsta verk *Svenska folkets historia* betonade kontinuiteten och den fria viljans betydelse. Han var även lyriker, tonsättare och politiker.⁹³ Att den konservative ordensriddaren Geijer som tidigare stött kungamakten nu pläderade för liberalismen uppmärksammades i den svenska pressen som en stor sensation. Som social, ekonomisk och moralisk utvecklare av samhället hade han snarare varit europé än svensk. En första impuls att ändra inriktning fick Geijer av Henri de Saint-Simon, vars *Le Globe* enligt honom var den bästa av alla dåtida tidningar. Geijer grundade tidskriften *Litteratur-Bladet* och lyfte i dess första nummer den 5 februari 1838 fram de nya borgerliga samhällsklasserna, den producerande medelklassen. Helomvändningen gjorde Geijer alltmer ensam och förhållandet till den närmaste vännen Atterbom bröts slutgiltigt.⁹⁴

Snellman intresserade sig för den liberala personlighetsprincip som utgjorde kärnan i Geijers nya lära: utvecklingen av personligheten innebar också förädling av samhällsandan.⁹⁵ Den geijerska personlighetsfilosofin var en syntes av filosofisk idealism och en kristen personlighetslära som var bunden till naturens realiteter. Ljusa minnen av barndomshemmet präglade Geijer, som uppfattade historien som människans uppväxt till fri hörsamhet med Guds hjälp. Individens växte från egoism till altruism, från en strävan efter det som var bäst för individen till det som var bäst för andra, från ofullständighet och svaghet till fullständighet. Rättesnöret var det samvete som utgjorde samma medvetande för alla. Geijers empiriska historieuppfattning vilade därmed på en religiös, metafysisk grundval. Historien var en stor upplevelse som Gud gav en mening under strävan efter Guds rike. Den evolutionistiska utvecklingen ägde först rum mellan det oorganiska och det organiska, därefter mellan det organiska och förnuftet.⁹⁶

För Snellman var de täta besöken i Geijers hem till nytta. Geijer kisade lätt med sina närsynta ögon vilket tillsammans med det totala ansiktsuttrycket enligt Snellman avslöjade den inåtvända tänkaren och skalden, vars känsla och håg var lika livliga och rörliga som hans snille. Då Geijer talade blev han lätt rörd, ögonen tårades och rösten darrade även vid offentliga framträdanden. Samma känslsamhet präglade också de privata samtal som Geijer till Snellmans sorg snarare undvek än eftersträvade. Han deltog inte heller annars i diskussioner, utan föredrog att ackompanjera sina egna kompositioner, solosånger eller tre- och fyrstämmiga sånger vid pianot. Då professorerna, doktorerna, grevinnorna och friherrinnorna – gamla och unga – deltog i lekar följde Geijer leende från sidan med förlustelserna. Geijers hem var dock enligt Snellman ett mönster för vad det bildade sällskapslivet kunde tänkas vara.⁹⁷

Hos Geijer träffade Snellman för första gången friherrinnan Sophie von Knorring, som hade alla förutsättningar för framgång i salongerna. Enligt Snellman gav kvinnans litterära verksamhet henne självständighet att resa sig över salongernas kalla ensidighet. Sophie von Knorrings kunskapsörst var enorm. Under sitt äktenskap hade hon börjat studera latin och nu ställde hon gärna Snellman frågor som gällde filosofin. Hon hade till exempel gjort upp en förteckning över filosofiska begrepp som förblivit dunkla, och som Snellman nu fick förklara. Författaren antecknade svaren. Metoden fungerade dock inte riktigt eftersom kritikerna senare grävde fram felaktiga termer ur hennes romaner och påtalade bara dessa slarvfel. Snellman ansåg att von Knorrings litterära förtjänster inte erkänts i tillräcklig utsträckning. I Sverige fanns ändå ingen annan författare som på ett lika sanningsenligt, kraftfullt och fint sätt skildrat könskarlekens mänskliga passioner. Enligt Snellman intresserade hon sig senare för teman som upprörde samhället. Under diskussionerna om Geijer visade hon prov på ett egenartat djup som vittnade om att hon kämpat och lidit mycket.⁹⁸

Utöver mötet med Geijer blev också mötena med två andra riksdagsmän, professorn i teologi Johan Henrik Thomander och professorn i juridik Pehr Erik Bergfalk, minnesvärda för Snellman. Han karakteriserade Thomanders förmåga att tala som ett brusande källflöde: ”Det är en förunderlig gåfva denna inspirerade vältalighet, som blott synes bero af läpparnes öppnande, för hvilken dess egare blott behöfver öppna ’tändernas stängsel’, för att höra öfverraskande åsigter och sammanställningar framvälla i originela ordvändningar, liknelser och bilder.”⁹⁹

Det var uttryckligen de teologiska uppfattningarna som gjorde Thomander till en intressant bekantskap. Den etisk-religiösa kamp som han förde redan i ett tidigt skede hade gjort honom till en kristlig romantiker vars uppfattningar tycktes syfta på den swedenborgska världen. Där religionen och konsten var en och samma sak hos Almqvist ansåg Thomander att de utgick från samma mystiska grundval: konsten var ett uttryck för religionen i och med att den visade det absoluta i relationerna mellan andligt och timligt. Hans översättningar av Shakespeare framstod därmed i ett mer förstäeligt ljus. På andra plats efter religionen i Thomanders tänkande kom den fosterlandskärlek som han förverkligade i riksdagen genom en önskan att betjäna och vara till nytta.¹⁰⁰

Utöver dessa teologiskt fosterländska impulser fanns det ytterligare en person i Uppsala av särskilt intresse för finnarna. Som ett eko från studietiden fick Snellman än en gång känna Åboromantikens vindar då han blev bekant med Israel Hwasser, som tolv år tidigare tvingats lämna sitt hemland. Det var uttryckligen diskussionerna med Hwasser som ledde till det enda konkreta, på lång sikt nyttiga resultatet av resan till Uppsala. Snellmans dåtida inställning till Hwassers verksamhet avslöjade de mognande tankar som längre fram skulle styra hans liv. Hwasser inledde utomlands den offentliga diskussionen om Finlands grundlagar, eftersom man i Finland enligt August Schauman ”sov, men man sov med öppna ögon, eller kanske rättare: man var vaken, men man vågade icke visa, att man var vaken”.¹⁰¹ Även om man ibland kort gläntade på ögonen då man trodde att de makthavande inte skulle märka det förblev resultatet magert.

Hwasser var väl förtrogen med den finska bildade klassens uppfattningar om det egna landets förhållanden och politiska ställning. Åren 1812–1827 hade han flitigt umgåtts med Åboromantikerna och lärt känna Arwidsson, Linsén och Ilmoni. I motsats till Arwidsson anammade Hwasser den hegelianska grundinställningen att ett folk har rätt till politisk självständighet då det uppnått en viss utvecklingsnivå och ett visst medvetande. Han ansåg att det fanns ett samband mellan uppkomsten av idén om en finsk stat och beundran av Karl XIV Johan. Hwasser gav sitt fulla stöd åt kungens politik att Finland oåterkalleligen hade överlåtit åt Ryssland och att revanschism inte skulle tillåtas. Det var därför viktigt att hålla finnarna nöjda. Sålunda frågade kungen 1830 av Hwasser, som återvänt från Finland, ifall landet blomstrade. Hwasser som ännu tyglades av sina fördomar hade inte kunnat ge ett ordentligt svar, vilket

fortsatte att störa honom. Det egentliga svaret kom 1838 i verket *Om Allianstractaten emellan Sverige och Ryssland år 1812*. Syftet med detta arbete var inte att beskriva vare sig Finlands grundlagar eller landets statsrättsliga ställning, utan att försvara Karl XIV Johans allianspolitik. Genom sin beskrivning av Finlands ställning stödde Hwasser kungens nya utrikespolitik.¹⁰²

Hwasser beskrev hur den yttre förändring som skett vid Borgå lantdag gav den inre nationaliteten möjligheter att agera fritt. Finlands folk började känna sig som en nationell personlighet. Finlands nationella självständighet bekräftades i freden i Fredrikshamn. När till exempel Geijer uppfattade det skedda som en sorglig nödvändighet, såg Hwasser däri klok beräkning. I pamfletten *Om Borgå landtdag och Finlands ställning 1812* gav Hwasser sina kritiker och i synnerhet Geijer svar på tal: Finlands folk hade gjort ett avtal med kejsaren där denne erkändes som regerande storfurste och han försäkrade att Finland kunde utvecklas till en stat. Dessa poetiska fantasifoster av Hwasser retade Arwidsson som kallade synsättet ett ”korthus af en politisk diktkonst”. Hållningen var dock inte romantisk utan naturrättslig.¹⁰³ Under pseudonymen Pekka Kuoharinen träffade Arwidsson genast den ömmaste punkten i Finlands ställning: det otydliga bekräftandet av grundlagarna. Finland hade inte i egentlig mening några egna statliga grundlagar som stiftats enkom för landet. Det bekymrade också de högsta finska statsmännen.¹⁰⁴

Den svenska pressen och i synnerhet *Aftonbladet* förhöll sig direkt hånfulla till Hwasser. Han blev stämplad som den ”f.d. ryske professorn”¹⁰⁵ vars fantasi omvandlade de brutala ryska erövringarna till befrielse och ädla goda gärningar. Hwasser undrade dock snarare varför han inte fick något gensvar ens från Finland. Där ansågs hans synsätt vara för verklighetsfrämmande. Han skrev 1839 till Ilmoni: ”Jag visste väl att finnarne hafva i del [sic!] hela ingen politisk åsigt – men att en skrift, som först offentligen talar om finnarne såsom nation, med egenartad bestämmelse och grundad politisk tillvarelse, ej väcker hos dem andra känslor än förtrytelsens – har för mig varit ett sådant tecken till tänkesättets platthet, att jag fallit liksom ur skyarne.”¹⁰⁶

Snellman uttryckte liknande känslor sommaren 1840 i ett brev till sina vänner Fredrik Cygnaeus och B. O. Lille. Då han tänkt på de usla förhållandena i Finland, ”Troglodyternas land”, det vill säga grottinvarnarnas land, hade han funnit den grundläggande orsaken till missförhållandena: bristen på nationalanda bland folket och i synnerhet inom den

bildade klassen som skulle gå i första ledet.¹⁰⁷ För Snellman, som från Stockholm följt med hemlandets angelägenheter och som dryftat sina upplevelser i Uppsala, började målet och plikten klarna. Pusselbitarna började falla på plats och programhelheten ta form.

I brevet radade Snellman upp tes efter tes, driven av ilska över universitetets tomt ekande 200-årsjubileum. Han inledde med att konstatera: ”Vårt arma fädernesland är genom sekelgammal osjelfständighet bragt derhän att ingen patriotism finnes.” För det andra kände den bildade klassen inte det minsta intresse för finnarnas andliga och materiella förkovran. För det tredje hade folket av långvarigt förtryck helt vänts inåt. Något intresse för allmänna frågor uppstod aldrig. Så länge svenska språket förblev lagskipnings- och undervisningsspråk kunde folket inte heller lyftas till en högre bildningsnivå. För det femte fanns det i landet ”en Embetsmanna-Aristokrati som kryper och förtrycker folket”. För det sjätte kunde försummelseerna inte rättas till så länge den styrande makten förbjöd det. Det axiom som skulle göra det möjligt att slutgiltigt lösa problemen var enligt Snellman: ”Finland kan intet med våld; bildningens makt är dess enda räddning.”¹⁰⁸

Snellman ville med sina beska hälsningar störa vännernas firande: ”Edra fester äro dans på en begrafning. Hvad vet landet om dem?” Efter att ha påmint om att bönderna utgjorde nio tiondelar av nationen frågade Snellman vad bonden visste om universitetet:

Han får kanske sina domare med lag och rätt derifrån? Fråga honom, hvad han tror om denna rättvisa? Jo att herremannen alltid har rätt, och han orätt. Kanske Prester och Kristendom? Se huru halfva landet söker sig Kristendom på egen hand, emedan deraf intet finnas hos Presten. Slå tillsamman våra Biskopar Konsistorier med Theologiska Fakulteten och fråga dem: om de någonsin brytt sig om Prestens religiösa öfvertygelse? [...] Det kan icke annorlunda vara, der endast förtryckare och förtryckte finnas, der intet annat värde finnes än supeernas, vagnarnes, ordnarnes m.m. Med ett ord om Ert jubilerande vet nationen icke mera, än himmelens foglar det veta.¹⁰⁹

Snellmans bildningsprogram började ta form efter tio års forskningsarbete och ett års aktiv praktisk verksamhet. Uppfattningarna om familj, stat, ekonomi, skola och bildning genomsyrades av en genomträngande nationalitetsprincip. Den utgjorde redan en tydlig röd tråd i hans skrift-

liga produktion. I romanen *Det går an. En tafla ut lifvet. Fortsättning* uppfattade Snellman det historiska skeendet som en förutbestäm d process, som inte kunde påverkas av individen. I sin *Rättslära* pläderade Snellman för staten som verksamhetsfält för den individ som verkar för framsteg i samhället. Snellman var klart mer frisinnad i sitt statliga tänkande än Hegel. Vid utvidgandet av statliga program borde dock den rådande bildningsnivån inom nationen beaktas. I det hänseendet var läget i Finland krävande, ansåg Snellman, eftersom ständerna inte sammankallats på decennier och bildningen var samlad hos en smal överklass som genom sin svenskspråkighet isolerade sig från folket.¹¹⁰

I brevet till Cygnaeus och Lille i juni 1840 nedtecknade Snellman för första gången de praktiska riktlinjerna för sitt kommande program. För att få en grundval för detta program vidareutvecklade Snellman Hegels uppfattningar i enlighet med sin filosofiska särart och de impulser som han fått från sin omgivning. Han ålade bildningsborgerskapet i Finland att visa vägen för folket till den samhälleliga frihetens värld. Därvid var bildningens kraft det skarpaste vapnet. Hos Snellman antog Hegels ”ande” formen av ”nationalanda”, som han åtog sig att väcka. Den bildade klassens historiska uppgift var enligt Snellman att ansvara för att varje medborgare skulle kunna besluta om sitt samfunds angelägenheter, som medborgare i staten och stiftare av egna lagar. Han uppmanade sina vänner i Helsingfors att inleda detta arbete.¹¹¹

Upplevelsen av frihet från de bojor som tyglade hemlandet och breven från de vänner som befann sig där bland bojorna gjorde det klart för Snellman att han i högre grad än någonsin tidigare var sin egen herre. Saker och ting började plötsligt klarna för honom. Sammanfattningsvis konstaterade han i brevet: ”Strid håller jag väl ut med och mår bra utaf; men jag behöfver utrymme, när min blod är het. Att bindas och retas kan icke föda fram goda gerningar.” Så säker och övertygad om sitt mål var Snellman att han för Cygnaeus och Lille ville förklara den stolthet som omständigheterna fått honom att känna:

Jag känner ännu i denna stund, att jag har kraft att företaga och fullbor da mycket, och mitt lif hittills säger mig att jag icke ljuger. Blif icke ond deröfver, att jag tror mig hafva mindre hufvud än någon af Er, hvilka man kallar goda hufvuden. Det är också ej att undra öfver, ty jag har gjort mitt hufvud sjelf. Derföre bör det mig också förlåtas, att det är något eget, ty utan envishet och ihärdighet kan saken icke göras.¹¹²

Vid den europeiska civilisationens port i Köpenhamn

Den vädjan om att väcka det finska folket, som Snellman privat framfört efter sina erfarenheter i Uppsala, förblev tills vidare känd endast inom en liten krets av vänner. Större offentlighet fick däremot den synliga ställning som Snellman på kort tid, från juli till december, uppnått i Sveriges kulturella och vetenskapliga liv. Utöver tidningsartiklar utgav han under 1840 en roman och två läroböcker i filosofi samt en kortare undersökning om det akademiska studiet. Denna febrila produktivitet lindrade även Snellmans ständiga penningbrist. Utan honoraren för sina alster hade han inte kunnat fortsätta sin vistelse i Stockholm eller inleda sin resa till Tyskland.

Under rundresan i Tyskland hade Snellman för avsikt att studera hur hegelianismens innersta väsen gestaltade sig i kärnan av Europa.¹¹³ Tidpunkten för resan var viktig: efter att ha studerat och föreläst, utgett läroböcker och tagit sina första steg på den journalistiska banan, hade Snellman fått ordning på sitt huvud och hans världsbild hade börjat klarna. Viktigast av allt var medvetandet om att han fogat sina byggstenar självständigt, utan att stödja sig för mycket på andra förebilder. I det avseendet hade erfarenheterna i Stockholm och Uppsala stärkt hans sunda självkänsla. Han var nu med öppet sinne beredd att ge sig in i den andliga stormens öga, för att på ort och ställe uppleva de tyska universitetsstäderna. Studieresan varade i ett år, och vid återkomsten hade Snellman löst frågan om vilket hans verkliga fädernesland var, som han kunde ägna sitt liv åt.

Kvällen före avresan tog vännerna avsked av Snellman med en dikt vars verser väl återspeglar hans ställning:

O Snellman bort från Sverges fjällar
I från dess stolta furbekrönte hållar
Till Tysklands platta land du far!
[...]
Men laga så att snart du återwänder,
Med fulla segel hem till nordens länder,
Och du skall mötas då af trogna händer
Och trogna hjertan uppå Sweas strand,
Ty Sverge är ditt rätta fosterland.¹¹⁴

Snellman anlände till Köpenhamn söndagen den 30 augusti 1840 efter en 32 timmar lång sjöresa, som denna gång varit angenäm, tillsammans med sin vän August Blanche. Ankomsten var ståtlig eftersom fartygsbefälet bestod av marinofficerare vilka förde flagg och hälsades på övligt sätt. Under en veckas tid i Köpenhamn bodde Snellman på Hotel du Nord vid Kongens Nytorv.

Snellman blev genast bekant med nya människor. Redan måndagen den 31 augusti besökte han filosofen, författaren och journalisten Johan Ludvig Heiberg, för att överlämna sin bok *Logiken*. Heiberg mottog verket vänligt utan ceremonier, och inbjöd senare med ett lika vänligt brev Snellman att äta middag samma veckas torsdag.¹¹⁵ På kvällen drack Snellman te tillsammans med Ditlev Gothard Monrad, som var en känd liberal politiker, teolog och redaktör vid tidningen *Fædrelandet*. Följande dag, den 1 september, visades han runt av sagoförfattaren Hans Christian Andersen, en ”god fjesk, nästan narr”.¹¹⁶ Andersen förde honom till den berömde skulptören Bertel Thorvaldsen, i vars galleri de bekantade sig med mästarens arbeten hela eftermiddagen. I Snellmans ögon påminde denne hedervärde man om en tänkande, ärlig nordisk bonde, som vandrade halvklädd i sitt galleri och tog emot gästerna med en väldig handtryckning. På kvällen gick Snellman till operan där man gav Eugène Scribes och Fromental Halévys nya opera *Sheriffen*. Musiken var enligt honom ”skral”.

Onsdagsmorgonen den 2 september förberedde sig Snellman inför ett avtalat möte följande dag med extraordinarie teologie professorn Hans Lassen Martensen på universitetsbiblioteket. På kvällen njöt Snellman på operan av Heibergs *Recensenten og Dyret* och av koreografen och balettmästaren August Bournonvilles pantomimbalett *Festen i Albano*, där Bournonville själv och ballerinan Augusta Nielsen framförde ett solonummer. Johan Ferdinand Hoppes och Caroline Fjelsteds tarantelladans var enligt Snellman ”skön, schön”.¹¹⁷ Dagen därpå, torsdagen den 3 september, träffade Snellman genast på morgonen Martensen, som var en intressant om än något dryg samtalspartner. Enligt egen utsago hade Snellman klarat sig bra under diskussionen. Lunch åt han på skjutbanan i sällskap med Monrad och tre andra redaktörer från *Fædrelandet*.

På eftermiddagen begav sig Snellman till universitetet, där han åhörde professorn i romersk litteratur Johan Nicolai Madvigs föreläsning i allmän filologi. Innehållet var intressant, eftersom Madvig även grundligt fördjupat sig i filosofi. Enligt Blanche hade Madvig inte föreläst

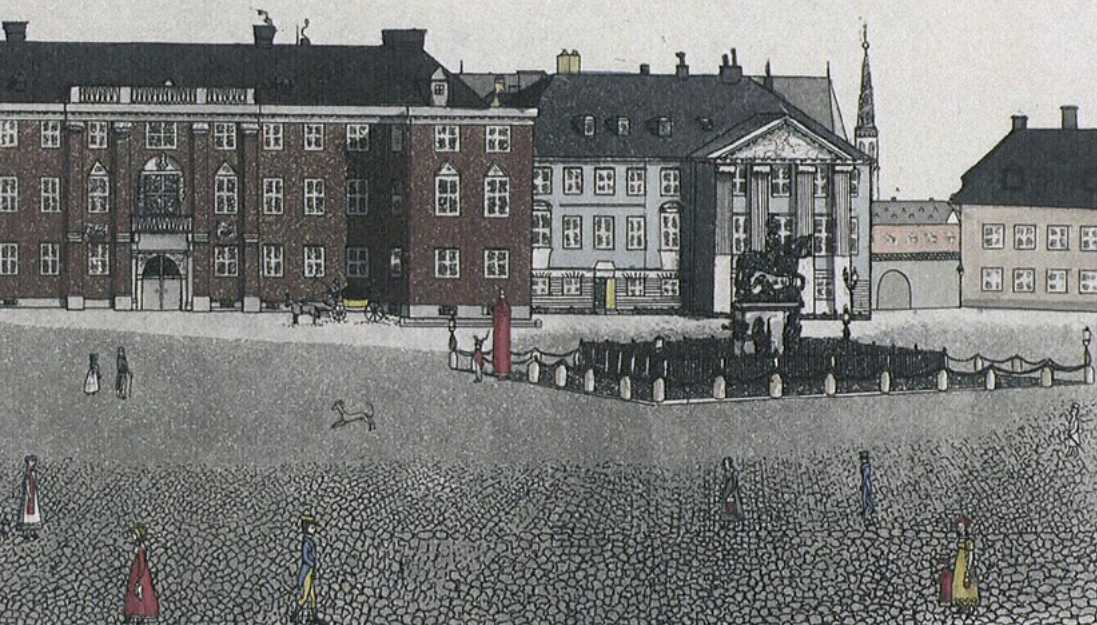
innantill, utan i stället presenterat innehållet på ett levande sätt som avvek från det sedvanliga. Föregående år hade Madvig utgett en mästertlig kritisk edition av Ciceros *De finibus* som blivit ryktbar i hela Europa. Då föreläsningen var över anslöt han sig till Snellman och Blanche och förde dem till universitetets bibliotek som omfattade cirka 400 000 band och till läsesällskapet Athenaeum, vars bibliotek innehöll ett gott urval av politiska och litterära tidskrifter.¹¹⁸

Enligt Snellmans iakttagelser hade det vetenskapliga livet i Danmark under de senaste årtionden varit mycket mer omfattande än i Sverige och visat större skaparkraft, eftersom Danmark låg närmare de vetenskapliga idéernas brännpunkt Tyskland. Att universitetet fanns i huvudstaden Köpenhamn, som också var centrum för landets kulturliv, var en lösning som fungerade bättre än de svenska universiteten som verkade i stillsamma landskapscentrum. Skillnaden var också stor beträffande omfattningen och djupet av de kunskaper som krävdes i studentexamen. Medan man i Danmark producerade digra avhandlingar publicerade de svenska aspiranterna med stöd av professorn tre–fyra sidor långa enkla översättningar.¹¹⁹

Den händelserika torsdagen kulminerade på kvällen i en fin supé hemma hos Heibergs, men ”Danmarks stora stolthet” Heiberg gjorde inget större intryck på Snellman. Värden var en stor vän av champagne, men var tystlåten och distingerade sig inte under diskussionen. Även om Heiberg var en filosof med en rigorös vetenskaplig utbildning, uppfattade Snellman honom som en teaterpoet som enbart bedrev filosofi som hobby. Heibergs hustru Johanne Luise, en av Danmarks främsta skådespelare som Snellman sett på operan, var något helt annat. Då Snellman beskrev hennes älskvärdhet tycktes inte orden räckta till.¹²⁰

I middagen deltog också domprosten Eggert Christopher Tryde, en anspråkslös och glättig man. Snellman blev även bekant med professor Frederik Christian Petersen, en filolog som utgav tidskriften *Maanedsskrift for Litteratur*. Även Martensen var på plats. Efter måltiden sjöng Johanne Luise Heiberg visor av Bellman på felfri svenska. Kvällen blev ett bestående minne för Snellman och tycks även ha blivit det för Heiberg, som ännu 37 år senare i ett brev till Snellman konstaterade: ”Af min Erindring er aldrig hiin aften i Brogaden paa Christianshavn veget, hvor vi havde to udmarkede Gjæster.”¹²¹

Fredagen den 4 september hann Snellman tillsammans med Blanche ytterligare göra ett besök hos poeten Adam Oehlenschläger som var artig

Kongens Nytorv i Köpenhamn i början av 1800-talet. Snellman anlände till staden i juli 1840 och stiftade bekantskap med instytelserika personer. Han överräckte sitt verk om logiken till filosofen J. L. Heiberg, umgicks med medlemmar i redaktionen för tidningen Fædrelandet, bland dem chefredaktören D. G. Monrad, och gjorde rundvandringar i staden i sällskap av författaren H. C. Andersen.

men nedlåtande. ”Arfvingen till Goethes tron hade varit illamående, men var dock artig nog att emottaga oss.” Enligt Snellmans minnesbilder hade poeten livliga ögon, men hans tal var avmätt och stelt. Det korta samtalet handlade om den svenska skönlitteraturen. Snellman var lättad över att de snart kunde lämna ”lejonets boning”. Samma dag reste Blanche från Köpenhamn och tog avsked på många håll. På kvällen drack Snellman te hos Martensens.¹²²

Lördagen den 5 september, den sista dagen i Köpenhamn, besökte Snellman tillsammans

med Madvig läsesällskapet Athenaeum och gjorde en visit hos Monrad. Han besökte även Johanne Luise Heiberg och överlämnade verket *Det går an. En tafla ur lifvet. Fortsättning* med en lång dedikation som avslutades med följande verser: "Att ingen rôl skönt och tjusande Ni spelar, / Än Eder egen, fastän då all / konst Er felar." Redan samma dag på eftermiddagen reste Snellman från Köpenhamn mot Tyskland med "Christian VIII", där han var inkvarterad i andra kajutan. Under resan livnärde sig Snellman på te och drack rom genast vid minsta lilla symptom på sjösjuka.¹²³

Snellman hade upplevt mycket under den hektiska vardagsveckan i den danska huvudstaden. De flesta mötena bidrog till att göra honom väl förberedd inför resans nästa etapp. De litterära kretsarna anslöt sig inte direkt till resans huvudsyfte, men de personliga bekantskaperna med till exempel H. C. Andersen öppnade oväntat fruktbara synvinklar. Snellman ger inte en särskilt smickrande bild av Andersen. Det dystra omdömet om den litteräre mästaren berodde på att denne upplevde ett kritiskt skede i sitt liv. Andersen hade lämnat sitt hem redan som fjortonåring, och hade uppmuntrad av sina romaner och sporrad av fantasin konstaterat: "Man gaaer først saa gruelig meget Ondt igjennem [...] og saa bliver man berømt!"¹²⁴ Denna mening sammanfattar det dåtida borgerliga samhällets idealberättelse och omåttliga beundran för individuell prestationsförmåga enligt principer som Andersen inte tycktes kunna följa.

Det säger något om Andersens själsliv att han redan vid 27 års ålder 1832 började skriva en täckande autobiografi. Hans undermedvetna avsikt var väl närmast att vika ut sitt liv, eftersom han i verket avslöjade sin sena första kärlek, sina homoerotiska känslor och den inneboende konflikten mellan moderns vidskeplighet och faderns tro på förnuftet. Genom att berätta om sitt eget liv ville Andersen, "denne ivrige Narcissus", lära känna sig själv, utan att dock vara medveten om sitt sökande efter jaget eller om sina bekännelser. Berättarjaget höll först på att ta steget in i vuxenlivet efter en utdragen pubertet, och den skyddsmur som han byggt mot omvärlden började rämna.¹²⁵

Då Snellman träffade Andersen åtta år senare hade läget inte förändrats särskilt mycket. Ett halvår tidigare hade Andersen fått uppleva framgång då hans skådespel *Mulatten* hade premiär den 3 februari 1840. Skådespelet gick även för fulla hus i Sverige. Då hurraropen för Andersen skallade i Lund hade han tårögd försäkrat "jeg maatte hævde et

Navn, for at gjøre mig værdig til denne Hædersbeviisning.” De i sig berättigade antydningarna om att berättelsen var franskt lånegods kastade dock en skugga över framgången. För att få upprättelse skrev han dramat *Maurerpigen*, som i likhet med Andersens övriga produktion inte föll Heiberg i smaken. Johanne Luise Heiberg vägrade dessutom att uppträda i pjäsen, vilket i praktiken innebar att publiken inte heller kom för att se de andra skådespelarna. Enligt Andersen blev Heiberg från denna stund hans motståndare.¹²⁶

Vid tidpunkten för mötet med Snellman var Andersen å andra sidan ur balans på grund av hjärtesorger då hans förtjusning Louise Collin stod i beråd att gifta sig med en annan. Han kunde bara sucka: ”Jag vill bort från ett hem, där så många vilja mig ont!”¹²⁷ Först 1846 kände sig Andersen som en annan människa: en författare med ett rykte och en etablerad ställning, en världsman som härdats i societeten och under resor. Dessförinnan hade Snellman dock hunnit träffa en verklig sökare.

Via Monrad kunde Snellman i Köpenhamn följa med det politiska livet och det praktiska tidningsarbetet. Snellman fick även bekanta sig med övriga redaktörer vid *Fædrelandet*, såsom Balthazar Christensen, Jens Finsteen Giødwad och Abraham Wessely. Enligt honom redigerade dessa unga män sin tidning med lysande stil, förnuft och moderation samtidigt som de satte värde på den personliga äran. De var neutrala och sålde inte sin övertygelse till högst bjudande.¹²⁸ De nationalistiska idéer som tidningen företrädde fick övertaget i Danmark 1849, när landet fick en ny grundlag och en ministär som även kom att inbegripa Monrad.¹²⁹

Monrads levnadsöde berörde kraftigt Snellman. Denne teologie licentiat och hegelianske tänkare hade upplevt sina egna kriser. På grund av trasiga hemförhållanden kom religionen redan tidigt att stå för trygghet, en känsla som hos Monrad stärktes under skolåren då hans lärare, teologen Lauritz Westengaard tog hand om honom och handledde honom. Gossens essäer i religiösa och etiska frågor var imponerande. Den begåvade pojkens studier överskuggades av ständig sjuklighet och en benägenhet att falla i melankoli. År 1830 inledde han sina studier i teologi, hebreiska, arabiska och sanskrit vid Köpenhamns universitet. Professorerna förutspådde en lysande akademisk karriär för honom. Monrads sjuklighet tilltog dock – tydligen var det fråga om ett slags psykogen psykos. Avbrott i studierna och nederlag i kärlekslivet ledde också till en religiös kris.

För Snellman var Monrad en intressant diskussionspartner, eftersom dennes poesi klart visade vilken helande verkan Hegel hade på hans sargade själ. År 1835 hade Monrad återvänt till teologin, eftersom han ansåg att hans ande kunde bli stark och lycklig med Guds hjälp. Efter att ha avlagt examen 1836 ville han ytterligare fördjupa sig i kristendomens väsen och planerade en lång resa bland annat till Kairo, Mecka, Jerusalem och Konstantinopel. Samtidigt visade han en benägenhet för det övernaturliga och mystiken. Ännu i januari 1839, före mötet med Snellman, övervägde han sitt livs framtida riktning: skulle han bli orientalist eller pastor på landsbygden? Övertygad var Monrad bara om att han inte kunde godkänna kyrkans officiella dogmer.¹³⁰ I det avseendet hade Monrad och Snellman följt samma linjer.

Den verkliga omvälvningen i Monrads liv inträffade i december 1839, då kung Fredrik VI dog och förhoppningar väcktes om ett reformprogram under ledning av efterträdaren Kristian VIII. Studenterna hade samlats den 3 december på Hotel d'Angleterre för att formulera en anhållan i detta syfte och Monrad, som varit på väg hem från sin käresta, drogs med i sammankomsten. Därefter steg Monrad plötsligt upp och höll ett glänsande och helt oförberett tal till förmån för anhållan. De trollebundna åhörarna utsåg genast Monrad till medlem av delegationen. Hans brev hade redan tidigare vittnat om spirande samhälllig verksamhet, men först nu fylldes han av politiska passioner. I sina första artiklar framhöll han att endast en demokratisk statsordning skulle kunna rädda den danska monarkin. I april 1840 blev Monrad redaktör vid tidningen *Fædrelandet*, som inom kort blev ett språkrör för den liberala rörelsen i landet. Att Monrad gifte sig i maj hade också en helande verkan på hans liv.¹³¹

Allt detta hade Monrad hunnit uppleva bara fyra månader innan han träffade Snellman. De två männen fann utan besvär något gemensamt eftersom de båda sökt säkerhet och riktning i sitt liv längs samma vägar. I likhet med Snellman var Monrad en sökare som ibland gick vilse, men även en upptäckare och en handlingens man. Snellman hade övergett prästbanan redan tidigare, men sökte efter en lovande universitetskarriär ännu den rätta kanalen för sin verksamhet. I det avseendet gav Monrads livssituation och framtidsutsikter uppmuntrande vinkar. Deras diskussioner var fruktbara eftersom Monrad nyligen funnit en inre säkerhet som utan tvivel också gav liv åt Snellmans framtidsvisioner. Även han kunde se fram emot ett stort arbetsfält i hemlandet. Snellman

hann tydligen också i någon mån bekanta sig med Monrads politologiska synsätt genom dennes tidning. Att det var sådana män som svarade för det politiska skriftstället var enligt Snellman en stor fördel, särskilt som nationen inte hade någon som helst övning i detta hänseende och den egentliga allmogens bildning inte sträckte sig längre än till religiösa angelägenheter. Vetenskapen hade som alltid i autokratiskt styrda stater inte påverkat det vanliga folket.¹³²

Snellman fick även mycket ut av sina diskussioner med Heiberg som var grundligt insatt i den hegelianska filosofin. Han hade varit Hegels första elev i Danmark. Under en resa till Berlin 1824 hade Heiberg på uppmaning av sin vän Johan Erik von Berger besökt universitetet för att lyssna på den föreläsande Hegel. Han lånade Hegels verk om logiken, åhörde föreläsningar, besökte Hegels hem och korresponderade med dennes främsta elev, jurisprofessorn Eduard Gans i Berlin. Anammandet av Hegels system var enligt Heiberg den viktigaste stunden i hans liv: ”det gav mig en Ro, en Sikkerhed, en Selvbevidsthed, som jeg aldrig tilforn havde kjendt.” Han tröttnade aldrig på att presentera Hegels tankar eller att försvara dem, även trots hårt motstånd.¹³³ Utgående från Hegels lärar deltog han i tvisten om viljans frihet med skriften *Om den menneskelige Frihed* 1824.¹³⁴ I sin humanistiska världsåskådning utgick han från idealismen, och med honom började den danska litteraturen ta avstånd från romantiken. Snellman kände till hans tidning *Perseus, Journal for den speculative Idée*, som var hegelianismens språkrör i Danmark.¹³⁵

För Snellmans del var det synd att han i den estetiske teatermannen och skådespelförfattaren Heiberg inte längre mötte den filosof och eldsjäl som i Danmark förorsakat en tvist om Hegels religionsfilosofi. Heiberg hade omfattat Hegels ur kristendomens synvinkel kontroversiella uppfattning om förhållandet mellan logik och gudomlighet, vilket hans docentföreläsningar i militärhögskolan 1831–1832 visade. Enligt Heiberg borde man vid studiet av det eviga livet inte se det som ett liv efter döden, utan som ett liv som existerade redan på jorden. Heiberg betecknade sin filosofi som kristlig, men i den bemärkelse som Hegel avsett: Guds medvetande om sig själv är mänskligt medvetande om Gud. Då Heiberg presenterade sina tankar i en bok blev han utsatt för attacker från teologer och i synnerhet professorn i filosofi Frederik Christian Sibbern. Också Poul Martin Møller framförde 1837 hård kritik mot Hegel och Heiberg. Møller ansåg att de splittrade personlighets- och gudsbegreppen, och att de med sin logiska panteism verkade för förnekandet av alla värden.¹³⁶

Att Heiberg och Snellman inte kom att föra någon verklig diskussion berodde på att danskens hegelianism med tiden börjat inskränka sig till estetiken. Heibergs tidningsartiklar om Hegel kan ses som inlägg till försvar för den egna teaterpolitiken. Heibergs verk är betydelsefulla även i den bemärkelsen att de kom att utgöra en första introduktion till Hegels värld för Søren Kierkegaard, Henrik Ibsen och Karl Heinrich Brandes. För Heiberg innebar filosofin identifierandet av en inre idé, uppdragandet av en orsak och en logik. Förankrad i Goethes och Hegels panteism såg han i filosofin den enda utvägen att få ordning på tidens kaos. I hans ögon var Goethe samtidens största diktare, och det var uttryckligen med Goethe som förebild som Heiberg ville sträva efter det sanna idealet: en spekulativt filosofisk diktning som var det enda som kunde erbjuda den bildade klassen stimulerande impulser. Detta betraktelsesätt utgjorde grunden för den heibergska skolan.¹³⁷

Heibergs utveckling påverkades kraftigt av Martensen, som på 1830-talet var den mest begåvade av de danska Hegelintresserade filosoferna. De många mötena mellan Snellman och Martensen, som senare blev professor i teologi och biskop, framstår därför i ett intressant ljus. Martensen var dock inte helt renlärig i sin hegelianism. Han blev 1834–1836 i Berlin bekant med den hegelianske religionsfilosofen Philipp Konrad Marheineke, som ändå inte kunde lösa alla hans problem. De nämnda meningsskiljaktigheterna drev honom in i en personlig kris: var det teismen eller panteismen som hade rätt? Med hjälp av Schelling blev han övertygad om att känslan i likhet med tron, det personliga beroendet av Gud, hos Hegel fick ge vika för förnuftet. I Heidelberg blev Martensen intresserad av den spekulativa teologins fader Carl Daubs idéer. Då Strauss verk skärpte meningsskiljaktigheterna till det yttersta fann Martensen näring hos mystikerna, under läsning av Johann Taulers och Johannes Eckeharts predikningar i universitetets bibliotek.¹³⁸

Inför sin resa fick Snellman nyttig information av Martensen som följt Schelling till München där denne utvecklade sin kristliga ”frihetsfilosofi”. I Tübingen hade Martensen träffat Strauss och Tübingenskolans huvudman Ferdinand Christian Baur som berömde Strauss verk. Hegels stora förtjänst var enligt Strauss att drömmen om det transcendentala krossats och återförts till den existerande världen. I München gjorde Schellings tilltrasslade och halvdana metafysik Martensen besviken. Däremot blev bekantskapen med katoliken Franz von Baader viktig. Martensen skrev att von Baader var en ytterst intressant och genialisk

människa, att han levde med sin Böhme och inte brydde sig om något annat. von Baader ställde sig bakom uppfattningen att tron var det primära och vetandet det sekundära. År 1837 framlade Martensen i Köpenhamn sin doktorsavhandling som väckte sensation. Enligt honom var människans hållning i grunden religiös: samvetet gick före förnuftet. Martensen betonade teocentrismen som motvikt till Descartes, Kant och Hegel vars uppfattning om det autonoma självmedvetandet enligt honom krossade religionen.¹³⁹

Då Snellman träffade Martensen ansågs denne vara en av de mest lovande unga begåvningarna. Martensen hade nyligen utgett en ny bok om mäster Eckehart med den medeltida mystiken som tema. De hade mycket att tala om, eftersom Snellman under sin tilltänkta resa skulle besöka samma resmål som Martensen besökt under sin egen resa. Även om Snellmans kunskaper var mer mångsidiga repeterade han för säkerhets skull dem i förväg i ett bibliotek. Det första mötet var inte en positiv erfarenhet, men i fortsättningen gick det bättre. Eventuellt rädde det en viss inledande spänning då de två unga celebriteterna möttes. ”Få se om Tysklands kaxar äro farligare”, undrade Snellman efter mötet med Martensen.¹⁴⁰

En djupdykning i det tyska nationalmedvetandet

Under sin Tysklandsresa mötte Snellman ett inte ännu enat rike, utan en brokig skara självständiga stater eftersom Tyskland enades först på 1860-talet. Efter fredsavtalet 1815 var de tyska furstendömena i det skick som Napoleon lämnat dem. De förenades i ett löst statsförbund som gick under benämningen Bund. De nationella idéerna fortsatte att floras vid flera universitet där studenterna bildade akademiska klubbar, så kallade Burschenschaften. Från hela Tyskland samlades företrädare för denna ungdomsrörelse till en kongress i Wartburg 1817. Aktivism av detta slag väckte nervositet inom styrande kretsar och förbjöds av den österrikiske utrikesministern Klemens von Metternich efter lönnmordet på författaren August von Kotzebue. Ämbetsmännen övervakade universiteten och censorerna pressen. Även om de sydtyska furstarna vägrade att återta de grundlagar de utfärdat kan det med skäl hävdas att de nya och gamla revolutionära idéerna var undertryckta i Tyskland från 1820-talet framåt.¹⁴¹

Snellmans resa gick genom ett i flera avseenden mångkulturellt spektrum av stater: Tyska förbundet bestod av bland annat fem kungadömen

(Preussen, Bayern, Sachsen, Hannover, Württemberg), kurfurstendömet Hessen, sju storfurstendömen inklusive Luxemburg, tolv hertigdömen, ett vicegrevskap och fyra fria städer, det vill säga sammanlagt 37 små dynastier och fyra stadsstater. De största inre olikheterna företedde Preussen där de östra delarna var protestantiska och de västra katolska. På grund av de nytillkomna områdena indelades konungariket i tio provinser som åtnjöt autonomi under en egen Oberpräsident (Västpreussen, Pommern, Schlesien, Westfalen, Brandenburg, Ostpreussen, Rhenlandet, Niederrhein, Sachsen och Posen).¹⁴²

I varje delstat mötte Snellman en ny nationell verklighet. Tyska förbundet saknade statsöverhuvud, gemensamma statliga organ, gemensam nationalitet, statsflagga och gemensamma domstolar. Det enda undantaget var Tyska förbundets representantmöte i Frankfurt am Main. I detta hänseende var Tyska förbundet i betydligt mindre grad en stat än föregångaren, Tysk-romerska riket. Det var framför allt den religiösa indelningen i protestanter och katoliker som försvagade idén om en enda stat. Mötet i Frankfurt am Main var ett möte för sändebud och hade därmed ingen makt över medlemsstaterna. Det förmådde inte anpassa sig till realiteterna eller styra den allt snabbare ekonomiska och sociala utvecklingen. Skillnaderna mellan de olika staterna, till exempel det framstegsvänliga Baden och det i allt eftersläpande Mecklenburg, kunde vara enorma. Dessa skillnader gav upphov till liberala rörelser.¹⁴³

Snellman färdades genom Tyskland vid en tidpunkt då förbundets ledande gestalt Metternichs politiska system, vars syfte var att bibehålla jämvikt mellan stormakterna, började förlora fotfäste. Han hade med hjälp av Österrikes inflytande och i samarbete med välvilliga tyska furstar försökt utestänga de revolutionära krafterna från Centraleuropa. De nationella minoriteterna utgjorde dock en konkret utmaning: tjeckerna i Böhmen och Mähren, slovenerna i Steiermark och Krain och italienerna i Sydtyrolen. I Slesvig, Västpreussen och Posen utgjorde tyskarna en minoritet, i Ostpreussen en majoritet. Hälften av de habsburgska markområdena, de ungerska territorierna, var belägna utanför Tyska förbundet. Särskilt onormalt var det att flera stater styrdes av utländska regenter: konungen av England styrde i Hannover till 1837 och konungen av Danmark var hertig över Holstein och Lauenburg till 1864. Hollands regent blev storhertig av Luxemburg 1815 som en kompensation för att Posen anslöts till Preussen.¹⁴⁴

För Snellman var det halvfärdiga tyska statsförbundet ett fruktbart fält för utveckling av det finska nationalitetsprogrammet. Under sina resor och vistelser i sju tyska stater, mitt i den tyska nationella splittningen, såg han allt klarare än förr. För Snellman var resan inte en tur genom folkens galleri, utan snarare ett besök i ett laboratorium för nationalitetsfrågor där han besökte universiteten och mötte lärda män. Han studerade inte bara sevärdheterna, landskapet och människorna, utan försökte se in i tyskarnas statliga framtid och samtidigt få praktiska tips för sin linje i frågor som gällde det egna folkets framtid. Under resorna i postvagn, på ångfartyg, med tåg eller till fots genom det tyska Europa studerade, lärde och anammade han relevanta frågor med tanke på sina framtidsvisioner. Denna *Bildungsreise*¹⁴⁵ i de nationella realiteterna fosterade honom som människa och förberedde honom för ansvarsfyllda framtida uppgifter och duster i hemlandet.

Snellman hade förberett sig noggrant inför sin resa också med tanke på att han ämnade skriva en reseskildring utgående från sina erfarenheter. Tidigare hade åtminstone två personer ur Snellmans bekantskapskrets i Stockholm gett ut reseskildringar om Tyskland, Johan Erik Rydqvist 1838 och Thure Gustaf Rudbeck 1839. Det är oklart i vilken mån dessa böcker påverkade Snellmans resplaner, eftersom han även hade tillgång till samtida tysk- och franskspråkiga reseskildringar. Utöver dessa verk bygger Snellmans reseskildring på hans egna anteckningar som han gjorde i två häften (155 × 85 mm och 176 × 140 mm). Reseanteckningarna är svårlästa och fulla av fel och inkonsekvenser. Oklarheterna torde bero på Snellmans bristfälliga kunskaper i tyska och danska, eftersom anteckningarna delvis byggde på uppgifter från muntliga diskussioner. Trots detta ger de en grundlig bild av resans olika skeden.¹⁴⁶

Från Köpenhamn reste Snellman med ett ångfartyg till Kiel, som var huvudstad i den danska provinsen Slesvig-Holstein. Efter en 19 timmar lång resa steg han i land söndagen den 6 september och tog in på ett mycket enkelt hotell. Till sin besvikelse fick han inte tag på teologie professorn Isaak August Dorner, vars adress han fått av Martensen. Först under sin återresa lyckades han träffa denne upplyste och tolerante teolog, som var benägen att ta parti för renlärigheten. Bättre lycka hade han med professorn i filosofi Heinrich Moritz Chalybäus. Snellman promenerade omkring i staden med honom under en hel eftermiddag. I Kiel företrädde hegelianismen av teologen Anton Pelt som han inte heller lyckades träffa. Snellman chockerades av att universitetsbyggnaden var

i så dåligt skick. Kvällen tillbringade han ensam i badhuset med ett stopp öl.¹⁴⁷

Redan följande dag, måndagen den 7 september, fortsatte resan till den fria hansestaden Hamburg. Han kom fram då det hunnit bli mörkt, efter 14,5 timmars resa i en ”Personen-Wagen” sedan han försenat sig från diligensen. De enklare vagntyperna var försedda med tak av segelduk och fyra säten efter varandra, och endast liggfjädrar. Färden tog en dag och sällskapet var enligt Snellman anständigt. Med samma hästar kunde åtta svenska mil tillryggaläggas på 16 timmar. Under färden från Kiel till Altona kunde han från vagnen iaktta härliga landskap där han gärna velat leva och ”der Guds välsignelse är stor”. Han var imponerad av bondstugorna som var omgivna av häckar, de kuperade uppodlade åkrarna, bokskogarna och alléerna. Till det positiva intrycket bidrog också de nöjda och välvilliga människorna.¹⁴⁸

Under resan blev Snellman bekant med en 22-årig dekorationsmålare från Wien som var katolik, men ändå skrattade åt bikten och syndernas förlåtelse. Snellman försökte göra sin reskamrat till en bättre katolik, men denne försvarade sig med hjälp av ett exempel: ”Jag har en ungdomsbekant, en stor vildbasare och flickjägare. Han är nu prest och fick inom ett år tillstånd att vara biktfar.”¹⁴⁹ Dekorationsmålaren drog slutsatsen att den präst som skrattade åt allting inte kunde tillmätas alltför stor betydelse som avlösande biktfar. I Hamburgs förstäder bodde Snellman vid Dammtor. I närheten låg ”die Jungfern” där Snellman under sin kvällspromenad i vartannat fönster såg barbröstade flickor i lampors sken. Han åhörde också operan *Den stumma från Portici* som framfördes av två herkuliska sångare och en sångerska som skrek gällt. Baletten tyckte Snellman var sämre än i Stockholm och Köpenhamn.

Resan fortsatte torsdagen den 10 september, då Snellman tog sig över Elbe och anlände till Harburg, där bagaget granskades mycket noga innan man tilläts komma in i Hannover. I vagnen blev Snellman presenterad för en själavårdare, föreståndaren för ett barnhem för gossar, Gustaf Meyer från Düsseldorf. Snellman igenkände genast i honom en företrädare för väckelserörelsen och tvistade med honom om mycket allvarliga frågor hela kvällen och ännu följande morgon. De diskuterade i synnerhet Meyers kall och Snellmans studier. Snellman noterade att Meyers uppträdande präglades av den för pietisterna typiska egoismen och att hans insikter var klena. Meyer hade kommit från England där han i tre månader hade bekantat sig med liknande anstalter som

sitt pojkhem och bott hos slaverimotståndaren och kväkaren William Allen. Medan dessa diskussioner pågick fortsatte Snellmans färd in på hannoveranskt territorium. Fredagen den 11 september anlände han till Bremen. Där presenterades Snellman för en handlande Dreyer, som han tvingades ta kvarter hos för att inte framstå som ovänlig.¹⁵⁰

Färden fortsatte samma kväll och Snellman reste hela natten till Osnabrück. Av en medpassagerare, en borgare som var slaktare, fick han en ingående beskrivning av Hannovers förhållande till statsförbundet: man höll fast vid sin opposition. ”Hvad vill man göra oss? Vi sitta lika så fast vid gård och grund, som kungen på sin thron.”¹⁵¹ Snellman förundrade sig över att kung Ernst så snabbt hunnit fostra Hannoverborna att tänka på sådant som de inte tidigare brytt sig om. Vagnen anlände till Osnabrück lördagsmorgonen den 12 september. Efter ett uppehåll för frukost och en kopp kaffe steg de sömniga resenärerna åter upp i vagnen och passerade gränsen till Preussen. På eftermiddagen anlände de till Münster, som var huvudstad i den preussiska provinsen Westfalen. Bagaget granskades än en gång med stor noggrannhet.

I Münster såg Snellman den första katolska kyrkan, en domkyrka, där avlat utlovades åt alla dem som dagen därpå skulle infinna sig. Snellman hade redan trettio kilometer tidigare noterat de första tecknen på katolicism, en skara pilgrimer eller vallfärdare som vandrade mot Telkte där kyrkan förvarade en benbit som de dyrkade. Vid vägen såg Snellman knäböjande pilgrimer, som i sin tur beskådade postvagnarna. Bland pilgrimerna fanns en kvinna som föll omkull då hon oförsiktigt vände sig om, vilket ledde till förstulna skratt. ”[S]å bjöd andakten, som skulle finnas, men icke fanns” konstaterade Snellman torrt.¹⁵² Staden Münster konkurrerade med Köln om ställningen som huvudort för den tyska katolicismen. Münster drog det längre strået tack vare sitt universitet som i Snellmans ögon dock endast var en anstalt för utbildning av katolska präster. Enligt honom kunde man bara gissa sig till vilket slags upplysning där fördes.

Till följande stad i Rhenprovinsen, Düsseldorf, anlände Snellman måndagen den 13 september, efter att ha tillbringat hela tre nätter i en preussisk snällvagn där siddynorna med tiden började kännas hårda trots omsorgsfull stoppning. Under de 38 timmar som resan från Bremen dittills tagit hade man tillryggalagt knappt 40 mil. Den långsamma farten berodde på att hästarna skulle sparas; i uppförsbacke skrittade de och i nerförsbacke bromsade de vid minsta lilla gupp. Vid varje rastplats blev

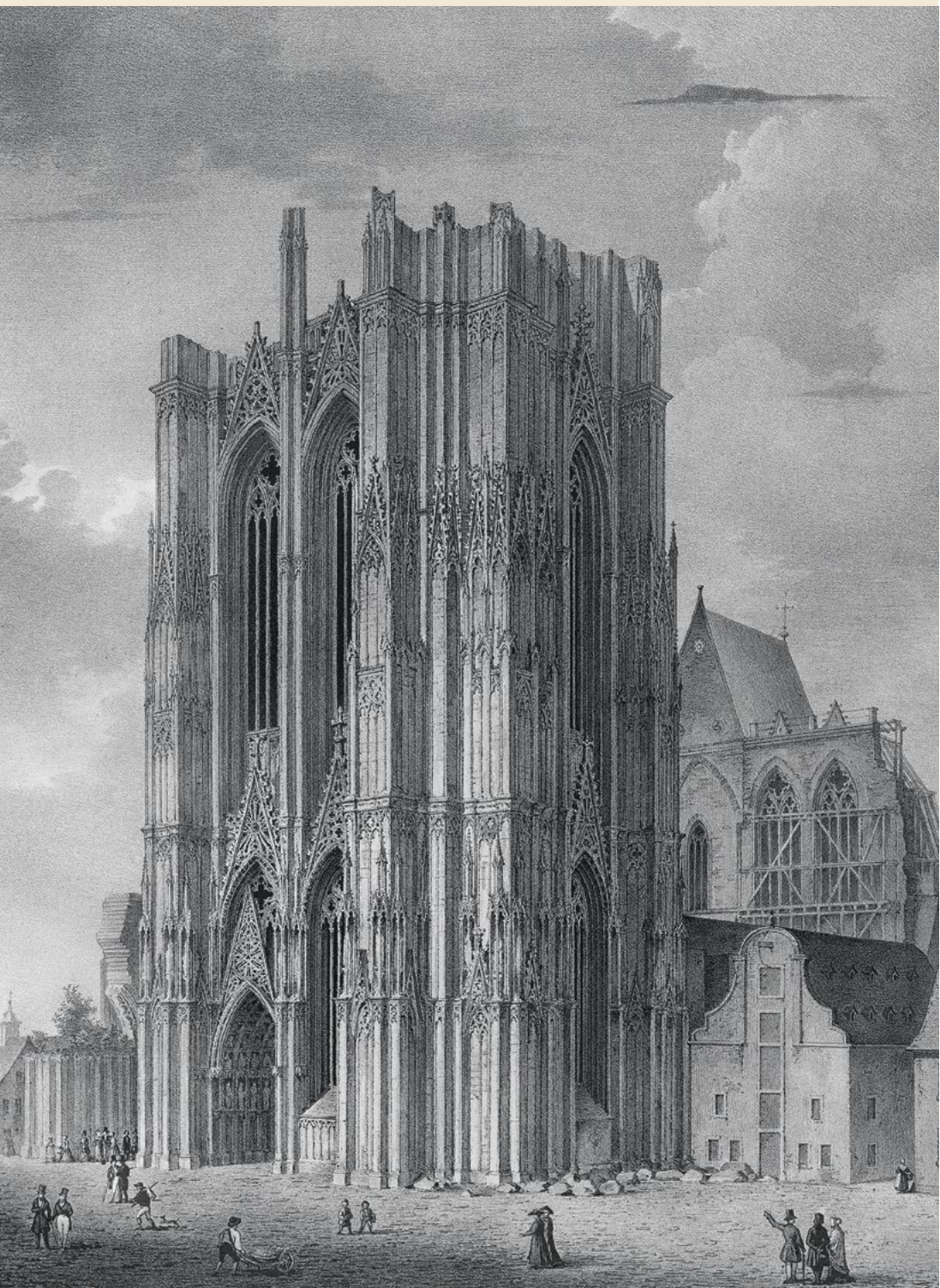
hästarna matade och avtyglade. Snellmans ilska över detta sätt att resa lindrades av medresenären under färden från Münster till Düsseldorf: en angenäm ung dam med litterär bildning. Efter ankomsten tog Snellman in på Am Römischen Kaiser. I staden rådde en innerlig stämning: kvinnorna var vackra och vandrade med psalmboken i handen.¹⁵³

I Düsseldorf såg Snellman Rhenfloden för första gången. Färden fortsatte från staden på eftermiddagen med en nederländsk ångbåt. Floden motsvarade inte helt Snellmans förväntningar, men den livliga trafiken gjorde intryck på honom – han mötte galeaser, ångbåtar och timmerflottar. Enligt honom var ”Fader Rhen [...] en from gubbe, som icke gör någon ondt”. Det jämna djupet och den lugna strömmen fordrade bara öppna ögon. Då Snellman en stjärnklar höstkväll satt på båtens akterdäck med en halv flaska Assmannshäuser, offrade han entusiastisk som en äkta tysk ett halvt glas vin åt floden. Månen lyste matt på himlen, och skuggades långsamt av Kölnerdomens silhuett. Följande morgon såg han från sin säng människor skynda fram i det glittrande solskenet på bron mellan Köln och Deutz.¹⁵⁴

Snellman anlände till den preussiska Rhenprovinsens största stad Köln på morgonen måndagen den 14 september och inkvarterade sig på Hof van Holland. För Snellman var Köln den första verkligt intressanta staden i Tyskland, eftersom ingen annan tysk stad hade samma mystiska behag. Staden var lika gammal som kristendomen. Redan Trajanus hade bott innanför stadens murar och det fanns ännu minnesmärken kvar från Konstantin den stores tid. Ett övermått av sevärdheter vittnade om stadens forna glans, men allt överskuggades av den unika domen. Enligt Snellman kunde man inte bli mätt på att betrakta den; att vandra under dess valv var ständigt ett nytt nöje. Ändå lämnade man den nedstämd: ”Den verkar som anblicken af en grafvård. Under den ligger ju också seklers förbleknade bildning, millioner människors ädlaste sträfvanden, förvandlade i en skön dröm, som nu blott eldar någon rimsnidande vandrare till haltande verser.”¹⁵⁵

Grunden till Kölnerdomen hade lagts 1248, men byggnadsarbetena hade inte slutförts. Eftersom den anda som låg bakom kyrkobygget inte längre fanns kvar skulle ett slutförande av arbetet, enligt Snellman, ha inneburit en förnekelse av tidsandan. ”Men redan om detta ärande minne blir en kult, som ger det förflutna ett högre värde, än det närvarande och tillkommande, synes detta vittna, att nationen öfverlevat sin mannaålder.” Snellman noterade många fenomen i Tyskland som tydde

Kölnerdomen gjorde stort intryck på Snellman. När Snellman blickade upp mot den ofullbordade katedralen kände han att den, i likhet med många andra fenomen i Tyskland, vittnade om den tyska nationens förkärlek för döda former och om att nationen redan passerat sin mogna mannaålder.

på förkärlek för döda former. Inom religionen framgick detta av katolska tendenser och pietistisk renlärighet som antogs innebära en återgång till den rena protestantismen. Att bli utsatt för lättfotade kvinnors skamlösa inviter var Snellmans enda motbjudande erfarenhet av staden Köln.¹⁵⁶

Efter att ha rest 25 kilometer söderut från Köln anlände Snellman till Bonn tisdagen den 15 september. Under färden hade han överraskande stött på ett svenskt sällskap som han övernattade med på Stjernan, för att senare byta till privat logi. Snellman tilltalades särskilt av Bonns universitet som kung Fredrik Vilhelm III 1818 grundat med orden: ”Jag har för afsigt att alltförment göra en sorgfälligt ledd utveckling af preussiska statens andliga krafter till den hufvudsakligaste grundval för dess lycka och bestånd.” Ett märkligt bevis på detta fick universitetet 1820 då professorn i historia Ernst Moritz Arndt blev avskedad. Snellman fick nu träffa denne ovanligt krye och raske man. Arndt hade nyligen av kungen fått tillstånd att föreläsa efter tjugo års uppehåll, vilket beredde honom stor glädje.¹⁵⁷

Snellman var tack vare Arndts många pamfletter och dikter väl förtrogen med dennes rykte som en lidelsefull förespråkare för den tyska nationen och som dess uttolkare. Medan kriget mot Frankrike rasade hade Arndt varit huvudpropagandist i kampen mot Napoleon. Under landsflykten i Sverige och S:t Petersburg skrev han storslagna texter för att väcka fosterlandskänslan och mana tyskarna till enad kamp. Sin kraft fick Arndt av den djupa religiositet som kom att prägla hans texter livet ut. Han hade inga teologiska bindningar, men såg i reformatorn Luther en hjälte och förebild för befriandet och enandet av Tyskland. Arndt illustrerade sitt budskap med en biblisk vokabulär. I den katekes som han gav ut 1812 uppmanade Arndt de tyska soldaterna att hitta sin fosterlandskärlek och gjuta sitt blod för att rädda det egna landet. Samtidigt utmålades Napoleon som en ärkedjävul som förorsakade lidande och förslavade tyskarna. I dikten ”Des Deutschen Vaterland” (1813) deklarerade Arndt att Preussen, Schwaben och Rhenlandet var ett och samma Tyskland. Wienkongressen blev en väldig besvikelse för Arndt då prinsarna och hertigarna bara drev sina egna intressen och inte förstod att man därigenom gick miste om helheten.¹⁵⁸

Som professor i historia medverkade Arndt i den studentrörelse som krävde liberala reformer och nationalism. Efter åtskilliga varningar utsattes han för en husrannsakan. Arndts papper beslagtogs och han blev entledigad från sin tjänst. Arndts föreläsningsförbud hävdades av Fredrik

Vilhelm IV först den 15 juli 1840, exakt två månader innan Snellman träffade honom. Snellman anlände mitt i de stämningar där Arndt nyligen blivit en firad hjälte inte enbart i Bonn utan i hela Tyskland. Ett litet frö av bitterhet över åren som gått till spillo spirade dock hos professorerna. Då kungen förlänade Arndt riddartecknet av Röda örns orden konstaterade denne att han fått en blomma till sin grav. De beslagtagna pappren lyckades han aldrig återfå. Då Arndt konstaterade att han var för gammal för att föreläsa blev han utnämnd till rektor den 18 oktober 1840. Snellman fick personligen bekanta sig med denne hjälte som var älskad av alla liberaler i Tyskland på grund av sin karaktär och sin personliga historia.¹⁵⁹ Att få träffa en man som i så stor utsträckning personifierade den tyska nationens förflutna och framtid gjorde ett stort intryck på Snellman.

Universitetet i Bonn däremot gjorde i sig inget särskilt intryck på Snellman. De cirka 600 studenterna undervisades av 74 lärare som uppgav att de höll 200 separata föreläsningar. Mer framstående än de övriga universiteterna var Bonn endast inom undervisningen i orientalska språk där den norsk-tyske Christian Lassen och Georg Wilhelm Friedrich Freytag åtnjöt världsrykte. Deras undervisning i sanskrit lockade åhörare från hela världen. August Wilhelm Schlegel höll också föreläsningar i detta ämne, men var snarare en litteraturhistoriker. Filofofin företrädde av den grundlige och aktade Christian August Brandis, den resonerande halvkantianen Friedrich Calker, Immanuel Hermann von Fichte och Bruno Bauer, av vilka de två sistnämnda enligt Snellman saknade anseende bland studenterna. Snellman försökte få tag på Fichte som emellertid befann sig på resa. Fichte visade sig sedermera lika fåfång som i sina skriftliga arbeten. Schlegel var behäftad med samma intellektuella fel och Snellman ville inte ens göra ett besök hos honom. Vid beskådandet av de fresker och målningar som föreställde universitetets fyra fakulteter undrade Snellman varför de två kyrkosamfundens teologer avbildats liggande på marken, såvida avsikten inte var att belysa teologins rådande ställning.¹⁶⁰

Fredagen den 18 september reste Snellman med ångbåt till Königswinter för att tillbringa en dag i Siebengebirge och bestiga den högsta toppen Oelberg (1 453 fot). Bestigningen längs bergets norra sida var ansträngande eftersom leden till toppen gick genom en tät lövskog. Sydsidan var inte lika brant och bevuxen. Tillbakavägen ner i dalen gav lön för mödan. Vandringen genom de vinbevuxna sluttningarna, där ränkorna bar 20–30 djuplila druvklasar kändes härlig. Snellman vandrade

”[ö]fver backar, der klöfvern ligger afslagen och doftande under äppelpäron och plommon träd – förbi bondstugor, der Persikan bekläder väggarna och omgifvas af blomstertäppor med cypresser i hörnen och myrten i kanten af trädgårdssängarne – förbi klippor och ruiner till spetsen anlupna af murgrön.”¹⁶¹

När Snellman decennier senare mindes vyerna längs Rhen kom han inte på något annat ställe än Drachenfels i Siebengebirge som han hellre skulle ha återvänt till. Tillbaka i Bonn efter den långa vandringen ville han inte tillbringa kvällen på egen hand. Den sista kvällen i staden lyckades Snellman hitta en ”Studentkneipe” där han träffade en äldre juridikstuderande som inte längre ville delta i det barnsliga och fördärvande ”landsmanskapet”. Tiden förflöt angenämt under nyfiket prat från ömse sidor.¹⁶²

Från Bonn skickade Snellman sitt bagage till Mainz och behöll endast det mest nödvändiga i sina fickor. Med pipan i ena handen och paraplyet i den andra vandrade han under den första dagen ända till Nonnenwerth. Där tyckte han att naturen aldrig tidigare varmt hans hjärta i lika hög grad. Mitt i den sköna natur, som fick honom att tappa andan, kom Snellman att utgjuta sina innersta känslor.

”Gud skall veta, att mitt sinne är förkrossadt, och jag vet, att det icke länge kan bära sig, som det nu är, hvarken andligen eller lekamligen. Men må blott stunden förrinna och på sin färd vattna en eller annan blomma till lif öfver den graf, der mitt lifs bästa fröjd multnar. Tacksamt och ödmjukt skall jag prisa den Gud, som gaf mig stunden emedan Han så snart åter lät den försvinna.”

Enligt Snellmans reseanteckningar befann han sig en halvtimme senare på en annan utsiktsplats och lät tankarna åter flyga högt: ”Jag tänker på Er alla, som velat mig väl i verlden, ja alla, alla ty ingen har velat mig illa och onda människor känner jag icke – endast svaga – måtte Gud gifva Er en stund af glädje, men oblandad, utan att Ni gläder Er öfver dess förgänglighet.”¹⁶³

Dagen därpå promenerade han på två timmar till Linz, där han steg ombord på en ångbåt från Bonn. Efter en åtta timmar lång färd längs floden anlände Snellman måndagen den 21 september till Koblenz. Denna underbart belägna stad på udden mellan Rhenfloden och Mosel motsvarade allt det vackra som sagts om den. Enligt Goethe öppnade sig

”die Aussicht in das Schönste”, en glimt av det vackraste, från Koblenz. I denna Rhenprovinsens huvudstad och administrativa centrum såg Snellman slottet, kyrkor och en märklig brunn. Han skulle också ha velat se Klemens von Metternichs barndomshem, men lyckades inte hitta den skylt som visade var det låg. Till slut ansökte han om visum för sitt pass eftersom han nu skulle resa vidare in på preussiskt område.¹⁶⁴

Vid sextiden på kvällen vandrade Snellman hurtigt från Koblenz till Niederlahnstein i storhertigdömet Nassau och fick sällskap av två flickor som återvände hem i skymningen. De hade till en början stört Snellmans ivriga iakttagande, då han överraskande igenkände ”Rheinlied-diktaren” Nikolaus Becker på den andra stranden. Becker hade skrivit en dikt som blev tyskarnas vapen i det märkliga sångarkriget under vintern 1840–1841. I Tyskland hade sången tonsatts med trettio melodier, medan de stackars fransmännen enligt Snellman hade bara en – ”Marseljäsen”. I Frankrike sjöng man på gator och gränder mot polisens vilja, i Tyskland däremot på konserter och teatrar under applåder. Flickornas pladder hade avbrutit dessa tankar, men nu anslöt sig Snellman gärna till sällskapet. De passerade tillsammans obehindrat gränsen mellan Nassau och Preussen, som om sällskapet vandrat ”ifrån den ena trädgården till den andra”.¹⁶⁵

Efter att ha övernattat i Niederlahnstein i Douquets värdshus rodde Snellman tisdagsmorgonen den 22 september över Rhenfloden till Stolzenburg. Där tillbringade han ett par timmar med att bestiga det berg som reste sig över staden, vilket gjorde honom så trött att han knappt orkade ro tillbaka. Efter återkomsten lunkade Snellman genom Oberlahnstein till Braubach där han fann sitt hittills behagligaste logi. Måltiden var billig, och framför allt serverades den av en första klassens skönhet ”med den aldri ljufvaste profil, den sötaste mund och haka, de eldigaste mörka ögon och mörkt skönt hår. Dertill var hon liflig, quick och naiv, samt hjertans fallen för att behaga”. Efter måltiden begav sig Snellman på vandring förbi Liebeneck, via Osterspains och Filzen till Boppard och Sankt Goar, där han övernattade. På så sätt hade Snellman tillbringat dagarna i Nassau och nätterna i Preussen.¹⁶⁶

Resan fortsatte onsdagen den 23 september med ångbåt. Under färden betraktade Snellman med saknad den 800 fot höga klippan Loreley, som han föregående dag bestigit. Resan var även i övrigt angenäm tack vare de många historiska minnesmärkena. Efter tolvslaget anlände Snellman till Bingen, där han tog in på Das Weisse Ross. På eftermiddagen rodde han över Neckar till Rüdesheim för ett besök hos en barberar-

bonde, ”hvars spetsiga infall något hvässade den slöa rakknifven”. Snellman besteg därefter Niederwalde där ett landskap, som i hans ögon framstod som det dittills vackraste, öppnade sig. Kvällen hade redan hunnit skymma då han till fots kom fram till Geisenheim där han övernattade på Geisenheimer Nr 1. Dagen därpå, torsdagen den 24 september, utsträckte han sina fotvandringar längre in i Rheingau som avvek från de övriga vinområdena vid Rhenfloden: vingårdarna fanns på en slätt med endast mindre kullar.¹⁶⁷

För att ta sig till storhertigdömet Hessen steg Snellman ombord på ett ångfartyg i Elfeld. Redan en timme senare var han i Mainz som var huvudstad i en provins i Rhein Hessen. Snellman hade tid för ett kort besök i domkyrkan, som var full av gravvårdar över biskopar. Enligt Snellman såg prelaternas avbildningar rätt världsliga ut. En gammal tavla, föreställande en biskop som förrättade kröningen av två kejsare, vittnade enligt Snellman om prästerligt övermod. I jämförelse med biskopen såg kejsarna ut som små gossar som blev dragna i håret av biskopen. I Mainz besökte Snellman teatern för andra gången i Tyskland och såg *Juden av Cumberland* i en uppsättning som var ”att gråta åt”. Eftersom reskassan inte förslog för en resa via Frankfurt gick fredagsförmiddagen den 25 september till spillo. Kl. 15–19 kunde han dock resa med ett ångfartyg till frihamnen i Mannheim mellan det bayerska Rhenområdet och Baden.¹⁶⁸

Färden fortsatte inom storhertigdömet Baden då Snellman lördagen den 26 september begav sig med postvagn från Mannheim till Heidelberg. Den två timmar långa resan skedde på vagnstaket där han hade hoppats på bättre utsikt. Kom man till Heidelberg från Frankfurt eller Darmstadt såg man enligt Snellman staden från dess sköna sida. Om man däremot kom över slätten från Mannheim såg man, som Snellman, staden från fel sida och med fel ögon. Stadens skönhet öppnade sig dock snart för honom och han tog in på hotell Adler som låg vid ett torg nedanför en slottsruin. På eftermiddagen besökte Snellman filosofie docenten Karl Fortlage, som till Snellmans överraskning visade sig känna till finnarna Ilmoni, Sjöman och Gyldén. För övrigt tycktes han fången i sedvanligt resonering och kantianism. Snellman tillbringade även nästa eftermiddag i Fortlages sällskap under intressanta diskussioner. Fortlage, som sedermera blev professor vid universitetet i Jena, försökte i sin metafysik förena teismen och panteismen till transcendent panteism.

Under sin första kväll i Heidelberg träffade Snellman också den redan 80-årige berömde teologen Heinrich Paulus. Denne satt i en liten vindskammare där han i lampskenet ivrigt studerade Nya testamentet. Beträffande sina aktuella filosofiska strävanden sade Paulus till Snellman: ”I teologin bör spekulationen lösa endast de angivna gåtorna. Om det inte finns några gåtor behöver de inte heller lösas.” Till sådana frågor hörde enligt honom till exempel treenighetsläran, som Bibeln dock inte hade något att säga om. Han ansåg också att den religiösa likgiltighet som rådde bland de bildade berodde på att det obegripliga gjorts till huvudsak och när detta fallit bort försökte man inte i någon högre grad lyfta fram det begripliga. Till denna tankegång kopplade Paulus helt öppet följande slutsats: ”Var har det någonsin funnits till exempel en sådan människa som liksom Kristus efter att redan i 30 års ålder så kraftfullt ha visat sin förmåga ändå skulle ha vägrat att ställa sig i ledningen för en politisk revolution och hellre skulle ha valt en missgärningsmans död?” Snellman lämnade yttrandet därhän, eftersom strävandena att påvisa Kristi stora förtjänster ofta stupade på sin löjlighet, som denna gång. Det var dock ovanligt att en tysk lärd lät sig utfrågas och öppet uttalade sin åsikt i frågor som gällde den egna vetenskapen. I det avseendet tycktes Paulus inte räkna sig som en tysk lärd.¹⁶⁹

Måndagen den 28 september fortsatte resan med postvagn från Heidelberg via Neckardalen till Heilbronn, dit Snellman anlände på kvällen. Därmed hade han kommit till konungadömet Württemberg, som i mångt och mycket var identiskt med landskapet Schwaben. I Heilbronn bodde Snellman vid ett torg på ”di Falke”. Han vaknade morgonen därpå till en psalm som spelades av en hornkvartett i huvudkyrkans torn. Därifrån fortsatte resan till Württembergs huvudstad Stuttgart, dit Snellman anlände på eftermiddagen. Han skyndade sig genast till ett viktigt möte med David Friedrich Strauss, som väckt delade meningar bland europeiska tänkare. Strauss bodde vid Charlottenstrasse 11 i två små rum som omgavs av en trädgård. Besöket gjorde Snellman förbluffad: han fann en ung, smärt, blond man som hade lätt att rodna och såg ut som en bokmal med böjt huvud. Strauss tog emot Snellman enkelt och utan åthävor. Han godtog Snellmans uppfattning om sitt arbete *Das Leben Jesu* och beklagade den uppståndelse som hans åsikter hade väckt: ”Då en författare, vem det än vara må, ännu kan åstadkomma något är det bäst att låta alla tvister vara och endast framföra något nytt. Han har i själva verket gjort sitt. Andra kan nu göra vad de vill med det.” Snellman

fick ett snabbt svar, eftersom han även själv gått rakt på sak och därmed framstod som en självsäker om inte oförsämd karl.¹⁷⁰

Snellman hade inte i förväg avslöjat för sina vänner att han skulle uppsöka Strauss. Cygnaeus hade dock gissat rätt i ett brev till Snellman i Stockholm: ”Låt mig dock veta, hvar mina tankar, eller ock någon brefflapp skola uppsöka Dig härefter. Svårligen skall en sådan punkt bli för mig en fremmande, äfven om den jemte Dig skulle inrymma den mythologiska Storhedningen Strauss. Gud följ Dig äfven dit!” Cygnaeus berättade också hur artiklarna om Strauss i *Spanska Flugan* blivitt stympade av censuren i hemlandet: ”Din fluga har sluteligen och sist krupit, hardt nära vinglös, ur de censoriska klipparenes saxar. Uppsatser angående mer-berörde Strauss har in totum et tantum [en gång för alla] strukit flagg och för resten i synnerhet Din mention honorable [Ditt hedersomnämmande] angående Dina gynnares härstädes communicativa lynne.”¹⁷¹ Då Snellman nu uppnått sitt egentliga syfte lämnade han Stuttgart tisdagen den 30 september och reste till Tübingen, dit han anlände efter en trettio kilometers färd som varat sju timmar.

Snellman vistades på kontinenten under en tid då relationerna mellan de franska och tyska nationerna höll på att tillspetsas. De liberala tidningarna i Frankrike hade på ett odiplomatiskt sätt väsnats om den västra Rhenstrandens outhärlighet för Frankrike, eftersom ingen människa i Tyskland skulle ha låtit Frankrike lägga vantarna på detta byte. Det rådde dock inte någon allmän enighet i alla stater om krigets nödvändighet. Medan man i Bayern frenetiskt sjöng ”Rheinlied” hördes den knappt alls i Baden eller Württemberg. Man skrattade åt sången som betraktades som ett poetiskt bedrägeri, och orden om den fria, tyska Rhenfloden föranledde många kommentarer. I dessa länder var man osäker angående det fosterländska i att hoppas på krig, men osäkerheten var lika stor beträffande den tyska fosterländskhetens förutsättningar att få till stånd något utan yttre impulser. I Württemberg, ”der det tyska lynnet redan mera har öfverhanden”, sjöng man allmänt: ”hvad angå mig statens affärer”. Även bland de lärda som Snellman träffat fanns det sådana som inte kände till riksdagsordningen och inte heller brydde sig om dess funktion.¹⁷²

Snellman fann resan genom de tyska delstaterna så givande att han i sin slutliga reseskildring förlade redogörelsen av sitt helhetsintryck av resan redan efter den inledande färden. De lärda i landet hävdade att tyskarna var ”Europas mest intelligenta nation”, men Snellman ansåg

att den som rört sig bland folket inte kunde upptäcka något spår av detta. Folket var inriktat på att skaffa sig sitt materiella levebröd och tillfredsställa kroppens behov. Snellman medgav att schwabaren kunde uppfatta sig som "witzig" i jämförelse med bayraren, och att bägge i en sachsares ögon var mindre intelligenta än han själv, medan berlinaren ansåg att den egna staden beträffande intelligens överträffade allt annat i Tyskland. Med intelligens avsåg den lärde det stora antalet böcker, författare och tryckerier.

Det tyska folklynnet var enligt Snellman mest påverkat av att nationen var indelad i ett stort antal olika stater, i och med att varje feodalherre hade gjorts till konung. På grund av denna splittring uppträdde tyskarna nästan aldrig som en nation. Nationens bästa krafter hade inte kunnat söka ära och fördelar i Europas politiska angelägenheter, och då hade hågen vänts till vetenskaperna som ett sätt att påverka världshändelserna. Man kunde inte tänka sig något mera lysande än det lilla Jena, inom vars murar Schiller, Fichte, Alexander och Wilhelm von Humboldt, Friedrich och August Wilhelm Schlegel, Schelling, Hegel, Karl David Ilgen, Friedrich von Hardenberg och Goethe samtidigt hade verkat. Tyskland hade sett sina vetenskapsmän som en källa till kollektiv stolthet, vilket inte var fallet beträffande regenter, härförare och statsmän. Snellman ansåg dock att den tyska nationaliteten hade försvunnit i den tyska lärdomen.¹⁷³

Enligt Snellmans iakttagelser saknades det en tysk nationalanda eftersom de vetenskapliga framgångarna dolde ett mindre glädjande drag, tillfredsställelsen med de rådande förhållandena. Folket saknade ett nationellt medvetande och såg inte i bildningen det främsta medlet för dess främjande. Det faktum att folket inte hade ett nationellt medvetande var ett tecken på att verklig bildning saknades. Det tyska folkets tillfredsställelse med de rådande förhållandena berodde på att en nationalanda saknades, i och med att de lärda koncentrerade sig på sinnebilderna av nationens intelligens. Det stora befrielsekrigets fosterländskhet var av det ytliga och övergående slaget, där nationen förde sin kamp med ståtligt klingande tal och sånger. Att det var så enkelt att emigrera vittnade inte heller om någon större kärlek till fäderneslandet. Folket trivdes bäst under splittring. Det fanns inte möjligheter att påverka, eftersom nationen var splittrad i flera stater. Tyskarna hade därmed främjat än den ena, än den andra partens syften och vanligen varit delade mellan dem båda. Av de tyska staterna vägde Österrike och Preussen tungt

i den europeiska politikens vågskål. Österrike var sammansatt av slaviska, romanska och germanska folkstammar och företrädde minst det tyska.¹⁷⁴

Enligt Snellman kände preussarna något slags stolthet och självsäkerhet, även om det förblev oklart huruvida dessa känslor delades av invånarna i Sachsen, Westfalen och Rhenlandet. I stället för den utlovade konstitutionen hölls ständermöten i provinserna och de kommunala förvaltningssystemen fungerade. Snellman klandrade preussarna och icke-preussarna för att de ändå inte förstod att sätta tillräckligt värde på den konstitution som den nuvarande kungen Fredrik Vilhelm IV släckt alla förhoppningar om.¹⁷⁵ Trots dessa kritiska anmärkningar var Snellmans slutomdöme positivt: den tyska vetenskapen skulle i framtiden kunna bidra till förstärkandet av den tyska nationalandan och till den europeiska kulturens uppgång.¹⁷⁶

Twisten om det religionsfilosofiska arvet efter Hegel

I sin reseskildring tecknar Snellman en mycket idyllisk bild av den avsidens belägna rofyllda staden Tübingen i Neckardalen. De stigande och sluttande labyrintiska gränderna och gångarna som förenade dem, gav stadens centrum dess särprägel. Trots de sjabbiga exteriörerna var staden en förträfflig miljö för tillbakadragen meditation. Ännu på gamla dagar övervägde Snellman att dra sig tillbaka till denna stad för att ägna sig åt vetenskapligt arbete.

Snellman bekantade sig även med det godmodiga och jovialiska folket i Schwaben, där tilltagande pietism dock på senare tid börjat fördystra sinnena. Sitt gladaste minne hade Snellman av en barnfest där alla njutit av barnens glädje över friheten, gräset, blommorna, trakteringen, lekarna, flaggorna och den övriga utstyrelsen. Synen fick honom att sucka: ”Det hela är så skönt, att det måste väcka en mild rörelse i hvarje menskobröst, en medkänsla för oskuldens glädje, parad med vemod vid åtankan på de tårar, som i en framtid skola fördunkla dessa ögons klara glans och bleka dessa rodnande kinder, och på de lidelsernas stormar, hvilka skola uppröra dessa nu lugna hjertans dunkla purpurvågor.”¹⁷⁷

Efter ankomsten till staden, tisdagskvällen den 30 september, träffade Snellman genast på hotell Lamm några universitetsmän som informerade honom om de akademiska förhållandena i Schwaben. Universitetet var onekligen ryktbart, eftersom Schelling och Hegel i tiden studerat vid

dess prästseminarium och till och med delat rum på internatet. Tidigare hade även Strauss både studerat och varit verksam som examensförberedande lärare, så kallad *repetent*, vid universitetet. Den mest berömde av hans lärare var ledaren för den så kallade tübingska teologiska skolan Ferdinand Christian Baur, känd för sina skarpa arbeten om dogmernas historia vilka vittnade om lärdom. Han var personlig vän med Strauss, även om han inte delade alla dennes åsikter. Vid tiden för Snellmans Tysklandsresa var Baur gästande lärare i Bonn, men Snellman lyckades tyvärr inte träffa honom där.

En annan känd lärare i Tübingen var estetikern Friedrich Theodor Vischer, vars föreläsningar föll Snellman i smaken: ”läser med en talang, hvilken man väl sällan återfinner.” För Snellman var åhörandet av föreläsningarna ett verkligt ”*otium sapientis*” (den vises tidsfördriv). Hos professorn i filosofi Heinrich Christoph Wilhelm von Sigwart var Snellman en regelbunden gäst. Han blev också ofta inbjuden att följa med de yngre universitetsmännen till restaurang Zur Taube, där man samlades under Vischers ledning.¹⁷⁸ Enligt teologie docenten Eduard Zeller stödde sällskapet medlemmar rätten till fri åsiktsbildning i statliga och religiösa frågor, vilket regeringen inte såg med blida ögon. Flera av dem hade svårt att få anställning vid universitetet. Snellman trivdes vid sällskapets möten där det:

rådde vanligen en lifvad konversation, i hvilken omväxlade litterära och personliga meddelanden, vetenskapliga och politiska samtal, goda och dåliga kvickheter; motståndare blefvo ej skonade; hvad den lilla universitetsstaden hade att erbjuda af nyheter stod säkert här till buds; tonen var den mest otvungna, man uttalade sig frimodigt, någongång kanske äfven hänsynslöst, men då man i allmänhet hyste aktning för hvarandra och harmonierade, så öfvervunnos lätt alla missljud, och en godmodig humor utjämnade alla anledningar till tvist.¹⁷⁹

I detta sällskap knöt Snellman nära vänskapsband med filosofie docenten Jakob Friedrich Reiff.

I Tübingen, som var ett centrum för teologisk forskning, framgick plötsligt huvudmotivet för Snellmans resa. Några tidigare antydningar i den riktningen gav Snellman inte i sina reseanteckningar, och vistelsen i Tübingen nämns inte heller i den senare reseskildringen. Snellman hade dock i förväg delgett sina planer hösten 1836 då han ansökte om

ett resestipendium för unga vetenskapsidkare: avsikten var att i Tyskland utarbeta en tyskspråkig framställning av Hegels filosofiska system. I sin ansökan nämnde han ett ”längre vistande vid Hegelska Philosophiens plantskola, Universitetet i Berlin”.¹⁸⁰ I en annan skrivelse motiverade han valet av Berlin som resmål:

För att utvidga och stadga min insigt uti samtidens förnämsta Philosophiska System, det Hegelska, åt studium hvaraf jag snart sagdt uteslutande egnat mina bemödanden, ernade jag vid Berlinska Universitetet, vaggan för detta system och ännu lysande af dess yppersta anhängares namn, dröja en längre tid samt, om ingen härtills för mig okänd svårighet motsätter sig min plan, på Tyska språket utgifva från trycket en Framställning af Hegel's Philosophiska System.¹⁸¹

Snellman beviljades inte stipendiet, men några år senare genomförde han resan på egen bekostnad med de inkomster som han fått som journalist och författare och med pengar som han lånat av sina vänner. Överraskande nog kom resan ändå inte att gå till Berlin utan till Tübingen. Enligt den ursprungliga planen skulle resan till de sydtyska universiteten företas först efter Berlin.

Dagliga konkreta upplevelser av den religionsfilosofiska tvisten efter Hegels död, under mötena i olika universitetsstäder, utstakade Snellmans väg från Köpenhamn till Tübingen. Han hade under resan mött författare, diktare, filosofer och politiker vilka antingen brottades eller hade brottats hela sitt liv med teologiska och filosofiska frågor. I många fall var det fråga om personliga kriser som avspeglades i den egna produktionen. Mötena med resande, till exempel präster och studenter, hade varit lika fruktbara. Till Snellmans alerta sinnelag bidrog också den katolska atmosfären vars ytliga värderingar irriterade honom. I takt med resan, möte efter möte, iakttagelse efter iakttagelse, mognade Snellmans planer. Det religiösa resonemang som vidtagit i och med hans Strausstudier i *Spanska Flugan* mognade i Tübingen. Snellman var beredd att formulera sin egen ståndpunkt i den omfattande europeiska debatten, redan för att nå inre lugn i den pågående tvisten.

När Snellman inledde sin rundresa i Tyskland var alla Hegels efterträdare på sina håll upptagna med att utveckla mästarens filosofi i en riktning som fick den teologiska glasyren att spricka och aktualiserade kraven på människans frihet och förnuftets autonomi.¹⁸² Den tvist som

bröt ut bland Hegels elever efter dennes död 1831 gällde religionsfilosofin och närmare bestämt frågan om den mänskliga själens odödlighet och Guds personlighet. I Hegels tänkande hade religionen och filosofin samma innehåll, men olika medveten form. Enligt honom förnam religionen sitt objekt som en föreställning av lägre grad; filosofins uppgift var att förnimma objektet i enlighet med de strängare krav som ställdes av förnuftet. För Hegel var gudomen en process som gjorde det möjligt för människan att bli medveten om sitt vetandes gränslöshet och om sin frihet.

Denna tilltagande medvetenhet om friheten utgjorde innehållet i Hegels historiefilosofi, och denna tanke gick igen i hans religionsfilosofi. Friheten uppnåddes i kristendomen som Hegel benämnde den absoluta religionen. Det fanns inget förborgat i Gud som i sin uppenbarelse blivit helt uppenbar. För Hegel innebar försoningsläran att försoningen hos människan blivit given som den gudomliga och mänskliga naturens enhet, som Guds uppenbarelse, som människoblivandet. Förverkligare av denna försoningsgärning var Kristus; i hans död på korset hade det mänskliga och ändliga till den yttersta gränsen blivit ett moment i självaste Gud. Till försoningsverket anslöt sig det historieöverskridande innehåll där människan reser sig till ett moment i gudomen.¹⁸³

Genom sin religionsfilosofi kom Hegel att ta ställning till den dåtida stora striden mellan renlärighet, rationalism och pietism. Eftersom renlärigheten höll sig bokstavstroget till Bibeln förutsatte den ett godkännande av de övernaturliga förklaringsgrunderna. Hegel utgick inte ifrån bokstaven utan från anden, från den levande ”andens vittnesbörd”. Han ansåg att renlärigheten genom sin orubblighet gav upphov till motsatsen: upplysningens rationalism. Rationalismen var otillfredsställande, vilket igen gav pietismen näring. Hegel ansåg att pietismen ledde till en subjektiv känsla, eftersom den höll fast vid godtyckets styre, vid den anarki där var och en hade sin egen Gud.

Hegel utgick ifrån att den försoning mellan Gud och människa, oändligt och ändligt, som Kristus åstadkommit borgade för att människan på egen hand i verklighetens värld, i sitt tänkande, kunde nå det högsta, det vill säga det som religionen i form av känsla eller genom sinnebilder berättade. Hegel antog att han störtat de motsättningar som sönderslet individens medvetande och i stället erbjudit ett spekulativt åskådningssätt som utgick ifrån Kristi världshistoriska betydelse.¹⁸⁴

Hegels religionsfilosofiska föreläsningar vid Berlins universitet var

enormt populära. Karl Rosenkranz beskrev det intryck som mästaren gjorde:

Belöning och straff, himmel och helvete, salighet och förbannelse, inrangerades i vår nutida historia som förenande element. Det eviga livet erkändes som en del av tillvaron här på jorden och alla fantasifulla tolkningar av det transcendentala förkastades. [...] Frågar vi vad denna entusiasm berodde på så var det utan tvivel medvetandet om att den mänskliga anden inte skilde sig från den gudomliga, att historiens innehåll därför i sanning var av gudomlig karaktär, att människan på jorden inte blivit övergiven av Gud i ett hörn av världsalltet, utan att den himmelske fadern tryckte henne som sin avbild, som ett barn, till sitt bröst. Den mest upphöjda darrning av rörelse över denna gudomliga närhet och den gladaste, ödmjukt allvarliga fascination över detta urgamla evangelium har då fått mången att bäva och har ånyo adlat deras liv. Vad de andra letade efter hade hegelianerna funnit. Ungdomen måste avsvära sig odödligheten som oändligt kontinuum, inte för panteismens skull, som det sades, utan för moralens. [...] Kristendomen tycktes inte bara passa ihop med det transcendentala och med det absoluta avsvärandet av den personliga odödligheten, utan föreföll snarast kräva detta [...]. Medvetandet om att man redan här och nu kan leva i salighet är ägnat att väcka människans innersta krafter, att göra henne allvarlig men ändå glad, framåtsträvande och ändå förnöjsam.¹⁸⁵

Hegels synsätt gav upphov till en omfattande skola där den äldre generationen publicerade sig i *Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik*. Denna hegelianismens högvakt pläderade för oförfalskat absolut vetande och företrädde den sanna hegelianismen. Med tiden blev hegelianernas åsikter mer diversifierade och tidskriften kom att stå för en konservativ ståndpunkt. Den hegelianska skolans yngre generation hade hunnit undervisas av Hegel på sin höjd en kort tid. Då den konservativa tidskriften försökte kuva de stridslystna nykomlingarna grundade den yngre generationen 1837 ett eget organ, tidskriften *Hallische Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst*.¹⁸⁶

Medan Hegel ännu levde hann Philipp Konrad Marheineke, teologie professor i Heidelberg och Berlin, ta parti för den hegelianska religionsfilosofin i sitt verk om kristlig dogmatik 1827. I likhet med Hegel ansåg han att gudomligheten kunde förnimmas av människan och att

skillnaden mellan mänskligt och gudomligt försvinner i det absoluta vetandet. Under den första vågen av lärans godkännande var alla hegelianer av samma åsikt om att tro och vetenskap kunde sammanjämkas. Den tidigaste kritiken under Hegels livstid framfördes av Ludwig Feuerbach, vars anonyma verk (1828) betraktades som en skandal eftersom det bestred gudomlighetsläran. Polisen beslagtogs boken, författarens identitet avslöjades och Feuerbach blev berövad möjligheterna till en akademisk karriär. Även om Feuerbach inte bokstavligen förnekade gudomligheten hade han dock i likhet med Giordano Bruno, Böhme och Spinoza tolkat den på ett panteistisk-mystiskt sätt som en världsalltets samlande helhet.¹⁸⁷

Debatten tilltog efter Hegels död. Friedrich Richter utgav 1833, driven av personlig övertygelse, ett verk där han i motsats till Hegel uppgav sig tillmäta religionen högre värde än vetenskapen och framförde kritik av odödlighetsläran ur religiös synvinkel. Verket kritiserades starkt av Christian Hermann Weisse (1833), Immanuel Hermann von Fichte (1834) och Karl Friedrich Göschel (1835). Den enda betydande hegelianen som tog Richter i försvar var Karl Ludwig Michelet (1838).¹⁸⁸

Sämjan inom den hegelianska skolan bröts slutgiltigt av Strauss som 1835 gav ut det 1500 sidor långa verket *Das Leben Jesu*, där han tog ställning till själens odödlighet och Guds person. Verket har karakteriserats som århundradets viktigaste teologiska milstolpe och det i intellektuellt hänseende bäst motiverade angreppet som någonsin riktats mot kristendomen. Det öppna, offentliga utfallet renderade Strauss epiteten ”storhedningen”, ”den nye Judas” och ”antikristus”. Strauss arbete ledde till en motreaktion som påminde om reformationen, och han blev på ett ögonblick den kristna trons ärkefiende. De sista resterna av samförstånd inom Hegels skola försvann i och med denna tvist.¹⁸⁹

Strauss var från början en drömmare som vurmade för mystiken och beundrade Böhme. Han gled så småningom in i den hegelianska lägret och mognade till en sträng kritiker av de grundläggande lärorerna.¹⁹⁰ Under de första åren i seminariet tilltalades han alltmer av Böhmes mystik och kände starkt intresse för det övernaturliga. År 1827 rekommenderade Strauss Böhmes texter för en vän och uppgav att de gett honom stor tillfredsställelse. Spiritismen kom snart med i bilden. Bours föreläsningar om den kritiska nytestamentliga forskningen påverkade dock Strauss och styrde in honom på den väg som ledde till egna senare tolkningar. Baur sporrade honom även att studera Schleiermacher. Den-

Universitetsstaden Tübingen var en viktig hållpunkt under Snellmans Tysklandsresa. Här skrev han ett tyskspråkigt verk om Hegels filosofi, Versuch einer speculativen Entwicklung der Idee der Persönlichkeit, som utkom 1841. I verket kombinerade Snellman sina observationer om Europas andliga och statliga situation på ett unikt sätt. Fotografi av universitetets gamla huvudbyggnad, Alte Aula, i Tübingen.

nes förhållningssätt tillfredsställde dock inte Strauss som övergick till Hegel. De tre åren vid Tübingens lutherska seminarium hade försett Strauss med alla redskap för forskning i teologi.¹⁹¹

Vintern 1831–1832, efter Hegels död, studerade Strauss sina anteckningar från dennes föreläsningar i religionsfilosofi och vetenskapsfilosofi. Han diskuterade även ivrigt med hegelianen Wilhelm Vatke som forskade i Gamla testamentet. Strauss tog också intryck av Schleiermachers föreläsningar och slutade tro på själens odödlighet. Han föresatte sig att tolka Bibeln på ett sätt som förkastade mirakler och det övernaturliga. Sättet att göra det satte sinnena i svallning: Strauss visade systematiskt på interna inkonsekvenser, motsägelser och fel i evangelierna.¹⁹²

Tidigare hade Hermann Samuel Reimarus tolkat evangelierna som bedrägeri och lögn; enligt Heinrich Paulus innehöll de en kärna av sanning. Strauss talade om en omedveten mytbildning, och det hade således inte skett några under; Jesus var en människa, inte en gudomlig gestalt och de dödas uppståndelse var en chimär, liksom allt övernaturligt i allmänhet. Strauss försäkrade att kristendomens innersta kärna var oberoende av den kritiska forskningen, men de kristna var ändå inte nöjda med resultatet. Hans åsikter väckte en kritikerstorm. Strauss entledigades från undervisningen och professorerna i teologi utgav skrifter som var riktade mot honom. Carl August von Eschenmayer betecknade i sitt verk Strauss som den nye Judas (1835). Pietistkretsarna i Württemberg misstänkte att Strauss var en ny antikrist.¹⁹³ Strauss blev kallad till professor i dogmatik och kyrkohistoria, men blev efter påtryckningar från de troende pensionerad innan han ens hunnit börja sköta sitt ämbete. Han verkade därefter som fri författare på olika orter.¹⁹⁴

Strauss utveckling belyses av det verk som han 1837 gav ut om den schwabiske diktaren, mystikern och pietistledaren Justinus Kerner. Denna biografiska studie innehåller tydliga hänvisningar till Strauss egen utveckling mot en radikal, rationalistisk panteism. Även Snellman hade på liknande sätt gått från barndomshemmets böhmeska och swedenborgska mysticism till Hegels filosofi som betonade förnuftets primat. Strauss ironiserade i sin bok över att Kerner, som stod i de troendes främsta led i ordets strängaste bemärkelse, och han själv som ledde de vantroende, ändå öste ur samma källor. Strauss hade enligt egen utsago glidit in i de gamla böhmeska dunkla skogarna, där han funnit motgiftet mot Schellings naturfilosofi. Med stöd av denna hade han börjat betvivla Bibelns, ordets auktoritet.¹⁹⁵ Mötet med Strauss gav

säkert Snellman tillräckligt med impulser för att förverkliga sina egna planer.

Tillkomsten av *Idee der Persönlichkeit*

För att försvara sig mot kritik använde Strauss i sin 600 sidor långa försvarsskrift den indelning i vänster, center och höger som också andra anammade. Enligt den kunde hegelianerna i religiöst metafysiska frågor indelas i högern: Göschel, Johann Philipp Gabler, Hermann Friedrich Hinrichs, Leopold von Henning och Gans; centerhögern: Johann Eduard Erdmann, Casimir Conradi, Rosenkranz och Julius Schaller; centervänstern, det vill säga moderata vänstern: Michelet samt delvis Marheineke och Vatke; yttervänstern: Strauss, Feuerbach, Richter, Arnold Ruge och bröderna Bauer. Med tiden sökte sig Rosenkranz från högern till centern och Michelet från vänstern till centern. Bruno Bauers övergång från högern till yttervänstern var en av de största förändringarna.¹⁹⁶ Enligt vänstern, det vill säga unghgelianerna, lämnade Hegels tänkande inget utrymme för själens odödlighet. Hegels äldsta anhängare företrädde den högerfalang som ansåg att Hegels filosofi kunde tolkas på ett sätt som tillfredsställde ett religiöst sinnelag.¹⁹⁷

Snellmans bidrag till denna religionsfilosofiska tvist var det tyskspråkiga verket *Versuch einer Speculativen Entwicklung der Idee der Persönlichkeit* ("Försök till spekulativ utveckling av personlighetens idé"), som tillkom under vistelsen i Tübingen. Genom detta verk tog Snellman i arvskitet efter Hegel parti för den klassiska tyska filosofin. I motsats till den romantiska idealismen och den filosofi som tillbakavisade utmaningen från förnuftet, försvarade Snellman tron på förnuftet. På Strauss karta placerade sig Snellman någonstans i centern. Att Strauss inspirerat Snellman att skriva ett helt verk var inte överraskande, eftersom redan *Spanska Flugan* innehållit en lång redogörelse för tvistens olika skeden; artikeln hade i och för sig inte särskilt väl avslöjat Snellmans hållning. Under censurvakande öga tycktes han redogöra för kritiken av gammalhegelianen Bauer, men instämde i själva verket med honom. Publiceringen av fler artiklar tillät censuren inte.¹⁹⁸

Inför arbetet med artikeln i *Spanska Flugan* hade Snellman skapat sig en utförlig helhetsbild av samtliga debattörers ståndpunkter, efter att först ha bekantat sig med alla tänkbara texter. De sammanlagt 32 verken omfattade cirka 400 ark med text "om hvilken vi i vårt land veta

närmast intet”. Enligt Snellman hade Strauss skickligt och med obestridlig lärdom i både historiskt och exegetiskt hänseende gått in för att påvisa evangeliernas mytiska karaktär och bestrida deras rent historiska betydelse. Snellman hänvisade till Bauer, som i sin kritik av Strauss hade ansett att ”de flesta härutinnan ställt sig på en oriktig ståndpunkt, uppå hvilken de hafva intet med Strauss gemensamt, och därför icke i sin vederläggning kunnat lyckas. Ty den mythiska åsigten af Evangelierne uppger sitt sträfvande vara, att från Kristendomen endast afskilja den tillfälliga Form, under hvilken den historiskt uppträdt; med erkännande af dess Idé”. Snellman citerar Bauer: ”Om nu [...] denna åsigts veder-sakare betrakta densamma såsom utom Kristendomen, kan den också icke ur Kristendomen vederläggas. Frågan är den: om Kristendomens Idé kan skiljas från dess historiska framträdande?”¹⁹⁹ Snellman hade tydligt i Stuttgart presenterat denna uppfattning för Strauss och fått hans godkännande.

Snellmans kontakter med företrädare för den hegelianska skolan i Tübingen förblev sporadiska. Det gav honom arbetsro och förväntningar angående de författarintäkter som ett framtida tyskspråkigt verk kunde tänkas inbringa: ”Det är dock något, hvarmed en litteratör kan lefva som en karl.”²⁰⁰ Ett 74 sidor långt tättskrivet häfte med anteckningar om 20 verk inom skönlitteratur, historia, politik, kulturhistoria, filosofi och konsthistoria vittnar om Snellmans arbete under sju månader. Snellmans förstudier och utkast omfattade texter av både Voltaire och Niccolò Machiavelli, eftersom han på grund av censuren i Finland inte kunde ta del av litteratur om vare sig franska revolutionen eller upplysningsfilosofi. Under läsningen av Voltaires arbeten fäste han sig vid ”den stora publikens i Frankrike deltagande för religionstvisterne ända till kort före revolutionen”. Om Machiavellis *Fursten* konstaterade Snellman att ”afhandlingen är lika sann, som lärorik”.²⁰¹ Bland Snellmans förstudier finns också separata anteckningar om verk av Jakob Friedrich Reiff, Hegel, Schelling, Friedrich Richter, Strauss, Ludwig Feuerbach, Spinoza och Thomas av Aquino.²⁰²

I sina anteckningar om Reiffs verk *Der Anfang der Philosophie* (1840) avvisade han uppfattningen att det absoluta, det vill säga den gudomliga personligheten, inte kunde antas vara oberoende av medvetandets utveckling. ”För att få en sann uppfattning om personligheten måste vi hålla kvar den i människan.” Snellman försåg sina anteckningar om Reiff med utropstecken och frågetecken, eftersom han förundrade sig över

Reiffs sätt att korthugget avfärda missförståndet om jagets akter som ett fel i Hegels filosofi. Snellmans iakttagelser inskränker sig till bokens inledande kapitel, och de upphör plötsligt som om verket inte därefter skulle ha varit av intresse. Anteckningarna är även annars tvivlande och ironiska. Snellman blev bekant med Reiff i Tübingen och korresponderade sedermera med honom från Finland.²⁰³

Ur Schellings arbete om viljans frihet, *Philosophische Untersuchungen über das Wesen der menschlichen Freiheit* (1809), valde Snellman bara några, men icke desto mindre viktiga direkta citat som anslöt sig till frågan om relationen mellan Gud och människa. Det första citatet rör Schellings påstående att den frihet oberoende av gudomlig vilja som Gud gav människan inte kunde förklara den mänskliga friheten. Detta var en hänvisning i positiv anda till mystikernas idé om Guds och människans enhet, och Bibelns uppfattning om människans liv och tillvaro i Gud. Enligt Schelling upphävde detta beroende varken den mänskliga självständigheten eller friheten. Det andra citatet rörde det godas och det ondas existens som en av människan förorsakad separation av de principer som förenades hos Gud. Enligt Schelling var det dock inte Gud själv som var grunden till detta. Passusen om att grundvalen var den vilja som inte ännu hade insikt försåg Snellman med en markering. Från denna grundval utgick den mänskliga vilja som ställs mot den allmänna vilja som bottnar i insikt. Enligt Schelling berodde möjligheten av det onda på denna särskilda viljas avsteg från den gudomliga viljan. Snellman använde sig av dessa schellingska tankegångar, men omfattade dem dock inte som sådana.²⁰⁴

För att få en helhetsuppfattning om det verk som innehöll Hegels religionsfilosofiska föreläsningar, *Vorlesungen über die Philosophie der Religion* (1832), gjorde Snellman anteckningar om hela boken. Inom det religiösa medvetandets utveckling handlade det enligt Hegel på såväl individplan som världshistoriskt om en och samma process från känslor och sinnebilder till tänkande och förnuft. Religionernas historia vittnade om andens alienation, upptäckten av jaget och sammanjämkandet av det ändliga med det oändliga. Det förefaller som om Snellman för första gången noga skulle ha studerat verket. Anteckningarna är på tyska och har inte försetts med kommentarer. Sammandraget vittnar inte om en källkritisk hållning, men har försetts med belysande citat.²⁰⁵

Snellman intresserade sig särskilt för Hegels iakttagelser om personlighetens idé, odödligheten och den mänskliga och gudomliga naturens

enhet. Anteckningarna var snarare iakttagelser än slutsatser utgående från egna frågeställningar. Snellman hade för avsikt att fungera som domare utgående från Hegel, och i hans namn, i en religionsfilosofisk tvist. Det faktum att Snellmans eget verk på en sida i det sista kapitlet innehöll fyra citat av Hegel, vilka också påträffas i anteckningarna, vittnar om de sistnämndas betydelse.²⁰⁶

Ur Richters verk om de yttersta frågorna, *Die Lehre von den letzten Dingen* (1833) kopierade Snellman först hela innehållsförteckningen, och gjorde sedan anteckningar om innehållet utan några kommentarer beträffande den framförda kritiken av odödlighetsbevisen. Snellman antecknade noga de ställen i Gamla och Nya testamentet som Richter hänvisat till. Richter drog slutsatsen att Jesus själv inte trott på ett fortsatt liv för det individuella medvetandet och att han i sin lära inte i denna mening talat om personlig odödlighet. Sådana uppfattningar framfördes dock till exempel av Paulus. Snellman hänvisade inte i sitt eget verk till Richter och inte heller till Bibeln.²⁰⁷

Snellman gjorde även anteckningar om Strauss nyaste verk om dogmatik, *Die Christliche Glaubenslehre*, som hann utkomma under Snellmans vistelse i Tyskland. Strauss trodde inte längre på en förlikning av religiösa sinnebilder och filosofiska begrepp, det vill säga att de kristna lärorna skulle kunna betraktas som eviga sanningar. Han pläderade för en kristendom utan en personlig Gud, utan en gudomlig och övernaturlig Jesus, utan mirakler. Efter att ha förnekat all transcendens krävde Strauss att kristendomen skulle ersättas med en allmän tro på människan, på mänskligheten som bärare av Jesu egenskaper. Verket innebar ett avståndstagande från den kristna teologi som byggde på Bibeln. Snellmans anteckningar utgör inte något sammandrag av verket, utan en samling svenskspråkiga iakttagelser, citat och kommentarer. De hänför sig till hela verket, men vittnar inte på samma sätt som anteckningarna om Hegel om en systematisk läsprocess. Snellman fick en bild av Strauss metod, men anmärkningarna beträffande dennes slutsatser är kritiska. Han ansåg att Strauss förklaringar om Guds egenskaper var spekulativa, även om det enligt honom inte var möjligt att ägna sig åt spekulativ härledning. Snellman var också missnöjd med kapitlen om läran om skapelsen och människans tillkomst. Han noterade att Strauss uppfattning om personligheten var en annan än Hegels, eftersom den inte utsträcktes till att även omfatta människans individuella personlighet. Snellman kom i sitt eget verk att rikta kritik mot detta.²⁰⁸

Anteckningarna om Feuerbach kom från verket *Über Philosophie und Christenthum* (1839), som var ett genmäle till historikern Heinrich Leo i Halle. Leo hade i en religiöst politisk anklagelseskrift hävdad att unghегelianerna pläderade för ateism och en ensidigt jordisk religion. Feuerbach konstaterade i sitt bemötande att filosoferna verkligen var i samklang med den rådande livsföringen, medan den teologiska spekulatio- nen skenheligt försökte hålla fast vid läror som inte tog sig praktiska uttryck. Snellman ansåg att verkets ”polemiska sida är temligen grof”, såsom Feuerbachs sentens om att all religiös spekulatio- n var fåfänga och lögn. Han gjorde därtill skillnad på ”de troendes tro” (*den Glauben der Gläubigen*) och ”doktorernas tro” (*den Doctorglauben*). Snellman förhöll sig till verket som till en tidlös studie. Han noterade Feuerbachs positiva omdöme om Gud som ett begrepp som för Hegel skulle vara underordnat mänskligheten. Dylig religionskritik tycks inte ha tilltalat Snellman.²⁰⁹

Snellman avslutade sina anteckningar med en rad latinska satser om odödligheten, viljans frihet och ondskan ur Spinozas verk om etiken, *Ethica ordine geometrico demonstrata* (1677). Några citat om Spinozas gudsbegrepp ingår dock inte. De flesta citaten anslöt sig till viljans frihet: enligt anteckningarna var den en villfarelse, som berodde på att män- niskorna var medvetna om sina gärningar, men omedvetna om deras orsaker. Snellman hade tidigare uppmärksammat detta i sin avhandling om Leibniz och i sitt manuskript ”Particula Tertia”. Både Strauss och Sigwart såg i Spinoza en viktig föregångare inom den moderna spekulatio- nen, vilket kan ha påverkat även Snellman. Spinozas tankar återspeg- lades också i de ståndpunkter som Snellman framför i sitt eget verk.²¹⁰

I sina anteckningar om *Summa Theologiae* av Thomas av Aquino tog Snellman upp den del som behandlar treenigheten och utredde Guds personer. Han plockade ut latinska citat som belyste personbegreppets historia. Ifall det bara var möjligt att tala om Gud i bibliska termer skulle man enligt Thomas av Aquino inte kunna tala om honom på något annat språk än på Bibelns originalspråk. Snellman antecknade detta och kon- staterade att det handlade om spekulativ teologi. Eftersom det fullkom- liga alltid var ett gudomligt attribut borde Gud enligt Thomas av Aquino benämnas som en person.²¹¹

Snellmans materialsamlade vittnar om att han vid ankomsten till Tübingen inte haft någon klar arbetsplan. Idén till ämne för sitt verk tycks han ha fått först på ort och ställe.²¹² På basis av egna erfarenheter

hade Snellman preciserat syftet med sin forskning; det var nu mycket tydligare än i den stipendieanhållan som han inlämnat 1836 då kampen om arvet efter Hegel nådde sin kulmen. Snellman hade då anhållit om stipendium eftersom ”[s]triden inom Philosophins område erbjuder också därför i närvarande ögonblick en ändlös förvirring. Ingen kan djupare än jag inse det djerfva i förhoppningen att kunna något bidra till förvirringens häfvande; men jag dristar likväl hoppas att icke helt och hållet misslyckas, i ett försök att för dem, som egna sig åt Philosophins studium, bana vägen till uppfattningen af Hegels System.” Snellman hänvisade också till att förståelsen av Hegels logik krävde ansträngning och seghet av ett slag som varken motståndarna eller anhängarna visat prov på.²¹³ Snellman beslutade att gå in för ett mer aktuellt ämne, eftersom han noterat att Strauss använde personlighetsbegreppet på ett annat sätt än Hegel. Enligt anteckningarna hade Snellman i Hegels system funnit många insikter som hegelianerna inte uppfattat. Det kommande verket skulle lösa dessa frågor.²¹⁴

Snellman inledde sitt skrivande i ett sparsamt möblerat rum för studenter som han hyrde av en äldre dam för 6 gulden per månad.²¹⁵ Exakt när skrivprocessen inleddes är inte känt, men i ett brev till sin vän Johan August Grönberg i början av mars 1841 bedömer Snellman utsikterna för sin hemkomst: ”Denna kan dock dröja till nästa höst, i händelse jag här ändteligen får mina manuskript sålda.” Samtidigt lovade han att betala sin skuld till Grönberg som bodde i Vasa.²¹⁶ I slutet av mars beklagade han sig för Grönberg över att han likt en tiggare efter ett halvt års arbete tagit kontakt med en förläggare som förhörde sig om hans levnadsförhållanden, krävde rekommendationer av lärda män och att sex personer skulle granska manuskriptet; ändå fick han i flera veckor vänta på det slutgiltiga svaret, som var nekande. Snellman ville förbanna hela världen, eftersom svaret vanligtvis var att författaren inte var tillräckligt känd och att de filosofiska arbetena hade så liten åtgång.²¹⁷

Viktig draghjälp hos förläggarna fick Snellman av F. C. Baur, som i sitt rekommendationsbrev berömde Snellmans kännedom om nyare spekulativ filosofi och beskrev hans sätt att diskutera ämnet som angenämt och värdefullt.²¹⁸ Då en förläggare slutligen hittades kunde Snellman datera sitt förord på sin 35-årsdag, onsdagen den 12 maj 1841. Glatt underrättade han Grönberg om den goda nyheten: Ludwig Friedrich Fues förlade verket som omfattade 20 ark och skulle tryckas i augusti. Honoraret på 200 gulden kunde Snellman lyfta den 1 augusti i Leipzig, vilket gjorde det

möjligt för honom att fortsätta sin resa efter att ha betalat sina skulder till sina vänner.²¹⁹

I förordet till sitt arbete konstaterade Snellman att Hegels läror blivit rådande vid universitetet i Finland 1824–1825, ett framsteg som var professor Johan Jakob Tengströms förtjänst. Snellman hoppades att dessa omständigheter skulle räcka som skäl för att han varit djärv nog att rikta verket till en tysk publik. Han bad inte om någon skonsam behandling av sitt arbete, utan ville avfärda alla eventuella misstankar om oöverlagd fåfänga. Syftet med Snellmans verk var att genom dialektisk behandling av personlighetens begrepp erbjuda en lösning på förhållandena mellan det individuella och det allmänna, det mänskliga och det gudomliga. Några direkta förebilder för verket fanns inte. Det höll sig visserligen helt till Hegels antropologi, fenomenologi och psykologi, men syftet var inte att upprepa, utan att förnya med hjälp av exaktare metoder.²²⁰

Snellman försökte i sitt verk bättre än Hegel definiera att det absoluta ande var identisk med Gud, och att definiera denna andes karaktär var det samma som att avslöja Guds väsen.²²¹ I sitt verk anförde Snellman en definition av personligheten där anden som person är både medveten om sig själv och fri. Detta innebar att det medvetande subjektet och det objekt som det är medvetet om är fullständigt identiska. Snellman utgick ifrån att människan inte kunde överskrida gränserna för sitt medvetande. Han pekade dock på faran att tanken om Gud uppfattas som Gud, varvid människan samtidigt görs till Gud. Så hade det enligt Snellman gått för Feuerbach och Strauss, vilkas hållning han utdömde som fantasifoster och obestämda antaganden som byggde på känslor. Snellman ansåg att han med hjälp av sin teori funnit den absoluta processen i människan utan att göra henne till den Gud som i hans ögon var en verklig, påverkande och levande kraft hos människan. Gud, som var den absoluta personligheten, förverkligade oupphörligt sig själv i ändliga personligheter och avspeglades i människors sedliga och förnuftiga verksamhet.²²²

Enligt Snellman hade människan ett personlighetens begrepp i och med att hon var medveten om Gud som väsen, men hon nåddes av personlighetens idé först genom sedlig bildning. Det var inte nog att människan var medveten om världsordningens förnuft; hon måste även inse att hon genom sina egna åtgärder förverkligade den sedliga världsordningen. Människan måste vara verkställare av världsandens eviga beslut. På detta sätt tog sig Snellman från den subjektiva och objektiva

anden till den absoluta. Det är svårt att bedöma i vilken mån Snellmans tolkning av Hegel var i samklang med dennes panteistiska mystik. På en del punkter försökte han dock avvika från de allmänna linjerna och framhäva frågor som endast flyktigt berörts av Hegel.²²³

I sitt verk var Snellman mer hegeliansk än Hegel själv. Snellmans strategi tycks ha gått ut på att rena mästaren från de inkonsekvenser som fanns i dennes system. Han höll sig striktare än Hegel till principen om immanent dialektisk härledning för att undvika den klyfta mellan logik och realfilosofi som stört Hegels lära. Snellmans strikta Hegelortodoxi förklaras av att han i Tübingen tycks ha hanterat Hegel på samma sätt som han hanterade Almquist i Stockholm. Denna talang för mimicry hos Snellman förklarar hans fallenhet för att väldigt skickligt kunna härma sina förebilder. Med samma lätthet kunde han senare överge denna ultraortodoxa Hegelstil. Snellman skrev dock sitt verk på fullt allvar, med själ och hjärta.²²⁴

Snellmans sätt att hantera viljans frihet och ondskan med stöd av Schelling, vars teistiska inslag han dock ratade, innebar ett klart avsteg från Hegel. Bakom detta låg Böhmes tanke om att det onda härstammade från Gud, som ställer sitt förnufts ljus mot den vettlösa urviljan. Frestelsen att följa den egna själviska viljan kan människan övervinna endast med hjälp av den universella gudomliga viljan. Böhmes och Schellings argumentation för Guds rättvisa var enastående i idéhistoriskt hänseende, eftersom de ansåg att det onda inte begränsade Gud. I motsats till Hegel fann Snellman att Schellings frihetsbegrepp var sant och han godtog Schellings sammanfattning att subjektiviteten var det ondas princip.²²⁵

Snellman intresserade sig för Schellings uppfattningar uttryckligen då de avvek från Hegel. Synvinkeln var fruktbar, eftersom Strauss inte såg några skillnader i de tyska filosofernas uppfattningar om viljans frihet och det onda. Då Snellman i sitt verk gick in för att närmare granska detta kunde han utnyttja de färdigheter som styvmoderns böhmism och faderns swedenborgianism gett honom. Av professorerna i Finland hade Fredrik Bergbom och Johan Mathias Sundvall haft schellingsk bakgrund. I Tübingen upplystes Snellman i dessa frågor av von Sigwart, som han regelbundet besökte. Sigwarts böcker, vilka utkommit 1816 och 1822, behandlade samma frågor som Snellmans avhandling om Leibniz. I likhet med Strauss använde Snellman Sigwarts nyare verk som handböcker. Även om Snellman definierade viljans frihet och det onda med stöd av Schelling gör det inte honom till en schellingian. I förordet till sitt

verk tog Snellman avstånd från Schelling och erkände sig vara hegelian. Senast mötet med den äldre Schelling i München ledde för Snellmans del till ett slutgiltigt avståndstagande.²²⁶

Snellman ogillade Schellings sätt att efter Hegels död rikta hård kritik mot Hegels system och till och med påstå att Hegel i eget namn skulle ha utgett sådant som i själva verket skapats av Schelling och som utgjorde det enda fullgoda i Hegels system. Schelling ärvde dessutom lärostolen efter Hegel. Snellman tillmätte inte Schellings lärosystem något större värde, eftersom han ansåg att det i Tyskland inte kunde uppstå något nytt filosofiskt system innan Hegel blivit besegrad – det nya måste resa sig över det hegelianska. Att leva sida vid sida, vilket hade skett med Schelling, var enligt Snellman inte tillräckligt. Snellman ansåg att spelet var förlorat för den schellingska filosofins del. Han förundrade sig även annars över ett tråkigt fenomen bland de lärda: att vetenskapsmän av olika åsikt måste uppfatta varandra som personliga fiender eller åtminstone avstå från att träffas. Även konkurrensen om ekonomiska fördelar, vilka var beroende av antalet åhörare, drev dem ut på krigsstigen.²²⁷

Enligt en tolkning riktade Snellman skarp kritik mot såväl högerns teistiska hållning som vänsterns panteism. Av särskilt intresse då Snellman framlade sin egen uppfattning om Guds personlighet och människosjälens odödlighet var frågan om ifall hans och den moderata vänsterns, Michelets, hållning i väsentlig grad avvek från yttervänsterns. Bägge riktningarna var ense om att den världsande som utgjorde grunden för allt förverkligade sitt eget högsta väsen och blev medveten om sig själv enkom i och under den verksamhet som gick ut på ständig alstring av ändliga personligheter. Därmed var Gud självmedveten hos människan och människan självmedveten hos Gud. Snellman och den moderata vänstern höll fast vid denna djärva äkthegeleska tanke att det allmänna och ideella var verkligare än de konkreta individerna: idéernas värld utgjorde den egentliga världen, medan den empiriska världen med alla sina individer bara var skenbar. I detta avseende var den moderata vänstern mest rättrogen och konsekvent vid utvecklandet av grundprincipen i Hegels system. Det finns dock skäl att minnas att Hegel själv stått närmare högern. Hegel såg inte någon skarp motsättning mellan teism och panteism. Han trodde sig kunna sammansmälta dem till en högre harmonisk förening.²²⁸

Snellman förkastade kyrkans lära om en transcendental personlig Gud och såg i själva människan den gudomliga närvaron och dess

inverkan. Även om det är sant att Snellman inte förutsatte det andliga subjektets odödlighet i traditionell kristen bemärkelse utgör hans verk en teodicé, ett försvar för Guds godhet och allmakt. Snellman polemiserade visserligen mot Göschels och Erdmanns teism, men kan ändå inte hänföras till den ateistiska vänstern. För Snellman var Gud närmast panteistisk, det vill säga allstädes närvarande.²²⁹

Den kraftiga antisubjektivism som Snellman anammat av Schelling utgjorde en förutsättning för hans tolkning av medborgarsamhället som helt avvek från Hegels tänkande. Genom att citera en dikt av den persiska diktaren Jalal ad-Din Rumi menade Snellman att ”jaget, den dunkla despoten, skall dö bort i natten, varefter det åter skall gå att andas frisk morgonluft”.²³⁰ Ur detta steg livet för fosterlandet fram. Med hjälp av Böhme och Schelling blev Snellman övertygad om att människans försök att prioritera subjektiviteten framför den existerande världsanden utgjorde det ondas ursprung, och det sedliga samvetet uppstod då individen blev medveten om detta. Samvetet fanns där subjektiviteten och den därmed förknippade ofullkomligheten, ändligheten och ondskan upphävdes.²³¹

Snellmans förtrogenhet med personlighetsbegreppet i *Idee der Persönlichkeit* gör det lättare att även förstå hans statliga och samhällliga betraktelsesätt, där en objektiv allmän synpunkt alltid måste ges företräde. Individen borde avstå från sitt subjektiva godtycke och underkasta sig det allmänna förnuftiga, vilket skulle gynna individen. Gränserna för denna underkastelse fann man när man lyssnade till samvetets röst och var förtrogen med det egna folkets nationalanda. Medborgaren borde förnuftigt underkasta sig det rationella för att förverkliga sin egen personlighet, dock utan att någonsin offra sin sedliga frihet. Den verkliga sedligheten bestod i fullständig harmoni mellan allmän god sed och individuell övertygelse.²³²

Trots verkets spekulativa religionsfilosofiska laddning var Snellmans budskap i grund och botten av markerat samhällelig karaktär. Snellmans nationalism hade inte prägeln av chauvinism på bekostnad av andra folk; i stället framhöll han varje folks fulla rätt att utveckla sitt materiella och andliga arv. För att förverkliga dessa syften innebar ett liv för fosterlandet inte att man godtog allmänna sedvänjor och lagar som högsta sanning, utan att man förverkligade det sedliga samvetet i statens tjänst. På detta sätt framstår Snellmans samhällliga reformarbete i ett meningsfullt ljus.²³³

Snellmans verk fick ett gott mottagande bland hegelianerna. Verket granskades i *Berliner Jahrbücher* av Michelet, som i ett arbete som utkom vid samma tid framförde liknande tankar. Han lovordade Snellmans verk eftersom det vittnade om att den tyska filosofin vunnit spridning i det bildade Europa. I frågan om Guds väsen och förhållande till världen utvecklade de två helt likartade tankegångar som tycktes fullt överensstämma med vänsterns naturalistiska panteism. Skillnaden var dock avsevärd. Det smädande påståendet att Gud enligt Hegels lära uppnådde fullt självmedvetande först i Hegels person avvisades sålunda av Snellman som en elakhet och enfaldigt skymfande. Fullt fördjupad skulle deras logik leda till mystik, fastän ingendera av dem (inklusive Hegel) var helt medveten om det mått av mystik som ingick i deras läror. Det mystisk-fysiska sätt att tänka som ingick i panteismen berövade inte gudomen dess betydelse; den är inte bara i människornas tankar utan är också den högsta och mest upphöjda verklighet som finns i universum. Om detta inte togs i beaktande skulle Snellmans och Michelets tankar närma sig ateismen.²³⁴

I de kyrkliga kretsarna kunde dylika argument inte i någon händelse godtas. Enligt en recension i en teologisk tidskrift skulle Snellmans personlighetslära bättre ha lämpat sig för invånarna på månen. Även Arwidsson och övriga konservativa följde förskräckta med hur Snellman förstörde sitt namn då han visade förståelse för Strauss och inte vederlade dennes uppfattningar. Snellman ville förbli Hegels utgångspunkter trogen i denna tvist, och följaktligen förblev det omöjligt för honom att påvisa vare sig Guds personlighet eller den mänskliga individens odödlighet.²³⁵ Att Snellman sammanställde sitt verk i Tübingen samtidigt som Karl Marx i Berlin skrev sin avhandling om skillnaden mellan demokriteisk och epikureisk naturfilosofi är belysande för slutscenen i arvskiftet efter Hegel. De hann inte mötas eftersom Marx flyttat till Bonn redan innan Snellman hann fram till Berlin. Marx inledde sin uppmärksammade bana som journalist följande år, då Snellman redan återvänt till Sverige.²³⁶

Idee der Persönlichkeit framstår som en unik syntes av Snellmans iakttagelser om det europeiska andliga och statliga läget, som torde ha framstått i klarare ljus på grund av missnöje med läget i hemlandet. Situationen höll effektivt Snellman på alerten beträffande allt som kunde behövas för att utreda de egna framtidsutsikterna och gestalta den egna livsuppgiften. Vid helt rätt tillfälle, utom räckhåll för censuren och det

autokratiska regentsystemet, kunde Snellman följa med de olika statsbyggena i Centraleuropa. Snellman kunde inte i förväg ana var han för egen del befann sig i denna omedvetna process. När han redde ut en fråga klarnade mycket om en annan, och ännu mer om en hel del övrigt. Han behärskade mycket väl de filosofiska metoderna, men det gjorde honom inte bara till filosof. Han intresserade sig också för praktiska tillvägagångssätt, och i och med att han behärskade dem blev han en deltagare, en aktör.

Vandringar i Alperna och resor till München, Wien och Berlin

Efter att ha arbetat intensivt i sju månader lämnade Snellman Tübingen och tog sig till de schweiziska alperna, där han under tolv dagar vandrade i det ståtliga landskapet. Han bidrog på sitt eget sätt till de så kallade hegelianska alpskildringarnas genre under sin vandring längs samma bergsstigar som Hegel följt 1796. Under sin vandring skrev Hegel en rese-dagbok som publicerades i Rosenkranz biografi över Hegel. Friedrich Engels gjorde senare en liknande resa. Medan Hegel och Engels förhöll sig rätt svalt till Alperna, tecknade en hänförd Snellman en mer romantisk-estetisk skildring som betonade bergens skönhet och ståtlighet. Samma vandringsleder är i bruk än i dag.²³⁷

Snellman beträdde för första gången Schweiz territorium i staden Schaffhausen torsdagsmorgonen den 20 maj, fortfarande exalterad över den första anblicken av Alperna. Han övernattade på ett logi som var gott och förhållandevis billigt, även om middagen blev dyr. Följande dag, på fredag morgon, skickade han sitt gepäck till hotell Delisle i Konstanz och gav sig med ränsel på ryggen ut på vandring mot Rheinfall, ett 70–80 fot högt vattenfall.

Snellman fortsatte sin vandring under två och en halv timme och kom hungrig och trött fram till Rafz. Därifrån fortsatte han resan med en ”Eilwagen” och åkte över Rhenfloden vid Eglisau. Under denna 32 verst långa resa som varade i åtta timmar passerade han överallt pilgrimer. Rastplatserna längs vägen var försedda med höga krucifix som vandrarerna redan på långt avstånd hälsade med stillsam psalmsång. Snellman anlände på kvällen till Zürich där han under middagen hade sällskap av en doktor från staden och en tysk som besökt flera länder och deklamerade egna dikter för sällskapet.

En regntung lördagsmorgon den 22 maj inledde Snellman bestignandet av Albis, längs en oerhört vacker väg som ledde över Sihl. Utsikten var inte förvånande för en nordbo: ”från en sådan höjd 1500 fot öfver sjön ser allt brunt ut och husen ligga oredligt kringströdda hvita punkter.” Efter klockan halv två, i stekande hetta, inledde Snellman vandringsen neråt mot Zugsjön. Vägen via Hausen var dålig och det var därför skäl att vila vid minnesmärket över den schweiziske reformatorn Ulrich Zwingli. Snellman fortsatte muntert färden i sällskap med en sjöman från Milano som han stött på. På kvällen anlände han till Zug och tog in på värdshuset Hjorten.²³⁸

Söndagen den 23 maj vandrade Snellman mot Arth tillsammans med en herrskapsaktig yngling från Mecklenburg som var en rask vandrare. De nådde Arth vid middagstid och fortsatte snabbt färden till Goldau, där det 1806 hade inträffat ett förfärligt jordskred som inom några minuter hade begravnat hela dalen och ett stort antal invånare. De överlevandes åkrar var obrukbara på grund av grus och stenar. Senare på dagen började Snellman och hans följeslagare bestiga Rigi vilket tog på krafterna trots bärare som tog hand om ränslor och rockar. Snellman var totalt utpumpad; hundra steg fick svetten att lacka trots att han var i skjortärmarna i den friska kylan.

Måndag morgon den 24 maj inleddes med tidig väckning och vandring upp till berget Rigi-Kulm, där utsikten inskränkte sig till dimmoln och snöbeklädda bergstoppar. Då sikten senare klarnade uppgick den till tolv svenska mil i alla riktningar. Den som var förtrogen med Alpernas geografi kunde nu se alla berömda bergstoppar i söder och sydost. I de övriga väderstrecken öppnade sig ett landskap med sjöar, skogar, ängar, åkrar, städer, byar och kyrkor likt en underbar karta som enkom ritats för betraktarens öga. Snellman hade svårt att slita sig från denna vy, men efter en halv timmes beskådande började vandringsen neråt mot ett minnesmärke över en fruktansvärd katastrof som var ägnad att lära envar att försiktigt beträda äktenskapets farofyllda stig. Snellman avsåg den berättelse av en gammal man som de åhörde under nedstigningen längs branta sluttningar från Staffel via Kaltebad till Weggis.²³⁹

Mannen hade berättat en historia om ett litet kapell i staden. Kapellet var en tidigare eremithydd där den vackra Kätchen, som bedragit sin make, fått inspärrad följa med en duell mellan maken Heinz och hennes älskare Franz som lett till att de tagit livet av varandra. En munk fann den avsvimmade Kätchen i hyddan, som hon gjorde om till ett kapell

I följande och god Lycka skriver jag litet för öfver vatten
 vid ungefär 6000 fots höjd för att på markerna i närheten
 på ned- och uppgång - Annars höjd i de allt åter betäckt,
 endast kungfornen har börjat bryta utan flöja och gaser,
 de gamla angifvande Jäckerförriser är nästan de mark
 nästa Spetsarnd. Sin närmsta bilva sig vid framgång med bär
 som i ett nu flöja uppåt bergst, bryta och flöja ut över
 alldeles upp öfver de förtolka - Lavinerna på fura

96

Snellman gjorde en två veckor lång vandring i de schweiziska alperna, och gav sitt bidrag till den hegelianska alpskildringen. Från Rigi-Kulm kunde han blicka ut över alla de berömda bergstopparna i söder och sydost, vilket också framgår av hans teckning.

för att sedan dö i sorg två år senare. Efter att ha åhört denna gripande berättelse skildes Snellman från sin reskamrat och fortsatte med båt över Vierwaldstättersjön till Stanstadt. Därifrån ledde en otroligt vacker väg förbi gamla slott till Stans. Snellman orkade därefter inte vandra längre än till Kerns, där han först nått fram till det egentliga Schweiz, och övernattade i värdshuset Löwe.²⁴⁰

Tisdagen den 25 maj gav sig Snellman iväg mot Giswili. Väl framme bestämde han sig för att vila i den stekande hettan. Kläderna måste också tvättas och det gällde att på något sätt återfå en ring som han råkat glömma kvar i Kerns. Snellman stannade under en dag i värdshuset Korne och läste en skildring av Unterwaldens historia. Onsdagen den 26 maj fortsatte färden längs sjön Lungern till själva staden. Han stannade i Meiringen på det usla värdshuset Korner, därifrån resan fortsatte följande morgon. Alpbachs brusande forsar gjorde intryck på Snellman och fick honom att tänka på hemtrakterna:

Vattenmassan ungefär, som Helsinge ås vårtiden – kommer ända från Scheideck, ständigt nedstörtande – gör till dalen tre fall det högsta 300 (?) fot. Detta beskådade jag och medges måste att det är präktigt. En sådan massa vatten, som faller, är tusende tvärt kullstjälpta vattukar. Vidt ikring yr stänket, och bildar stora pussar och gör marken slipprig. Dånnet är dock ej ens Helsinge-fors vårbuller, ty höjden gör att vattnet faller upplöst och lättare.²⁴¹

Efter dessa upplevelser vidtog bestigandet av Scheideggens topp. Snellman ansåg att Grindelwald var den vackraste dal han sett i Schweiz. Han vakade för att kunna beundra hur bergen lyste i månskenet, oemotståndligt lockande även om de såg stolta och avskräckande ut. Under dylika glada och njutningsfulla stunder mindes Snellman alla de kära som gjort livet underbart och värt att leva. Där föreföll det Snellman som om betraktandet av den vackra naturen alltid fick det mänskliga sinnet att vända sig inåt och själen att höja sig till ädla känslor och tankar. Snellman konstaterade:

De femton, aderton åren försjunka väl i svärmerier, hvilka alla röra sig kring den älskades skepnad, men med dessa följa äfven drömmar om stora bragder eller stora dygder. Vid manlig eller fullmogen qvinnlig ålder deremot har människan redan en gifven lefnadsplan, och då naturens

skönhet intager hennes sinne, är det denna plan för lifvet, som känslan och tanken förädlande bearbetar, förädlande, emedan det låga, blickens klarhet fördunklande begäret i dessa stunder icke finnes.²⁴²

Efter en genomvakad natt följde dock väckning fredag morgon den 28 maj, varefter det blev dags att bestiga Wengerealp. Bestigandet var ansträngande, men belöningen var därefter: en värld av väldiga berg öppnade sig i fullt majestät – Jungfrau (4 185 m), Eiger (3 970 m), Mönch, Groogorn, Breit och Frau – medan solen sken från en molnfri himmel. Snöskreden ljöd oavbrutet och flera sådana kunde beskådas. Snellman ämnade övernatta där för att åter se allt såväl i månsken som vid solens uppgång och nedgång. Väntan belönades då himlen klarnade och bergsmassivet glänste i underbart månsken. Blixtar avlöste därtill varandra och ”rodnade Jungfruns kinder”. Tröttheten tog dock ut sin rätt och Snellman orkade inte följa med skådespelet till slut. Lördagsmorgonen den 29 maj vidtog nedstigningen mot Lauterbrunnen, dit Snellman anlände efter två timmar. Han dröjde kvar där för att få se Staubbach i solljus. Färden fortsatte därefter till Interlaken, där Snellman tog in för en stund på De la Jungfrau. Fram hade man kommit efter en smärre irrfärd.²⁴³

Från Interlaken reste Snellman till Neuhaus, därifrån han fortsatte i ösregn med ångbåt över Thunsjön. Då staden Thun syntes hade vädret dock klarnat och vyn var vid ankomsten mycket vacker. Dagen därpå, söndagen den 30 maj, vandrade Snellman en hel eftermiddag i regn från Thun över Schwarzenegg mot Luzern. I Steffiburg besökte han en krog och i Schannau intog han ett mål mat. Vägen gick över Sattel till Emmental. Natten tillbringade Snellman i Escholzmatt. Annandag pingst, måndagen den 31 maj, hade han vid middagstid hunnit till Entlebuch. På eftermiddagen besteg han det höga berget Braneggen. Nedstigningen i dessa trakter var angenäm trots att det regnade. Snellman anlände på kvällen till Luzern där han tog in på Die Wage.

Tisdagsmorgonen den 1 juni tillbringade Snellman i Luzern. Ett upphörligt regn berövade honom möjligheten att bekanta sig med staden och omöjliggjorde också den planerade fotvandringen till Konstanz. Snellman besökte endast ett monument uthugget i en klippa av den danske skulptören Bertel Thorvaldsen och tog därefter postvagnen till Zürich. Följande morgon, onsdagen den 2 juni, bekantade sig Snellman med staden och återvände med postvagn till Konstanz. Resgodset på

hotell Delisle var kvar och i gott skick. Snellman fortsatte sin resa till Schaffhausen.

Torsdagsmorgonen den 3 juni färdades Snellman med ångbåt i Baden längs Bodensjöns kust tills han beträdde bayerskt territorium i Lindau, där en fräck, berusad tulltjänsteman granskade resgodset och försåg passen med visum. Utöver ohövlige servitörer och passgranskare noterade Snellman även andra bevis på bayersk plumphet. Han bytte båt i Meersburg och seglade under natten via Kempten, och anlände fredagen den 4 juni till Augsburg där han noterade den rådande skenheligheten. Staden hade tidigare varit en av de äldsta protestantiska högborgarna, men överträffade numera i sitt katolska trosnit till och med München.

Från Augsburg fortsatte Snellman sin färd med tåg, som han nu upplevde för första gången. Tågresan till München gick till stor del över slättland, tidigare kärr och torvmyrar och Snellman tänkte på de vackra dalarna i det fria Schweiz. Hela den omgivande trakten föreföll honom som ett förgänglighetens fäste, trots att de bayerska konungarna bodde ståtligt mitt i denna ödslighet. Även bildkonsten och den katolska propagandan i Tyskland hade här sin högborg. Efter en tågresa som pågått i två och en halv timme började Snellman närma sig München som för honom framstod som ett ”motbudande hem för obskurantismen och den blinda papismen”. Varje passagerare utmålade staden som ett näste för den grövsta liderlighet, en liderlighet som ”endast lätt höljd af det skimmer, konstens dyrkan kastar deröfver, det ena som det andra ammadt och närdt från ofvan – från de jordiskt högtuppsatta”, som Snellman valde att uttrycka saken.²⁴⁴

I München tog Snellman in på Augsburger Hof 30 i Stachusgarten, utanför staden. För honom framstod livet där, liksom i Bayern över huvud, som på det hela taget rätt prosaiskt, utan inverkan av konsten. München tycktes verkligen irritera Snellman, som till och med tyckte att ett bibliotek såg ut som ett varumagasin med några fönster.²⁴⁵

Snellman stördes av det rådande katolska hyckleriet, som han koppelade till de lättsinniga relationerna mellan könen, även om de inte togfördes lika öppet som i Hamburg eller Köpenhamn. Detta hyckleri personifierades i de fromma unga kvinnor i kyrkorna, vilka på dagen utan skyddande förkläde låg på knä på kyrkans bönepall och samtidigt ändå uppmärksam följde med de förbipasserande. Enligt Snellman förlät ”Modren, kyrkan” så lätt alla svaghetssynder. Renlärigheten var den dygd som övervägde alla brister. Därför prövade kvinnorna sina tillbed-

jare genom att be dem delta i bön, eftersom korstecknet och bugningen skilde en rättrogen uppvaktare från en kättersk. Enligt Snellman hade många kättare lärt sig dessa riter så väl att inte ens inkquisitionen skulle kunna märka ett bedrägeri.²⁴⁶

Snellmans kritik av det katolska hyckleriet kulminerade i skildringen av *Frohnleichnahmsprozessionen*. Corpus Christi eller ”Kristi kropps och blods högtid” skulle firas den 18 juni, men blev flera gånger uppskjuten på grund av regn, och följaktligen hann också Snellman följa med den. Snellman tyckte att festtåget kunde ha varit ett vackert skådespel, om det inte varit så skrattretande. Då han bakom en soldatkordong mitt ibland en lättsinnig folkhop betraktade barmhärtighetsstrarnas stelt nedtryckta bleka ansikten, det högre prästerskapets välnärda gestalter, franciskanmunkarnas skurkaktiga anletsdrag och den larmande hop av åldringar, fattiga och lytta som avslutade tåget förvandlades detta, enligt Snellman, till något motbjudande.

Enligt Snellman visade detta hyckleri att makten att förtrycka tanke- och yttrandefriheten främjade den vetenskapsinriktning som försökte bevisa att vidskepelsen var sanning. Utöver mystik erbjöd universitetet inom filosofin föreläsningar av Friedrich Thiersch, Friedrich Ast, Gottlieb Heinrich von Schubert, Franz von Paula Gruithuisen, Baader och Carl August von Steinheil. Inom teologin ansågs ett litet felsteg från kyrkomötesbesluten och de påvliga disciplinsskrivelserna vara tillräckligt för att en professor vid Münchens universitet skulle fråntas ära och heder.²⁴⁷

Den intressantaste lärda personen i München var Friedrich von Schelling, som från och med 1827 verkat som professor i staden. Snellman besökte honom tillsammans med konstnären Emil Kornbeck, och fick nu träffa den man som inspirerat hans styvmor, hans professorer och bidragit till det verk som han själv nyss färdigställt. Schelling gjorde ett ålderstiget och försvagat intryck, trots att han endast var 66 år gammal. Snellman försökte förgäves hos denne lille böjde gubbe med den spöklika blicken finna spår av den djärve, unge, rakryggade man med gnistrande ögon som han blivit avporträtterad som. Snellman förstod dock väl Schellings öde, eftersom denne från första början fjättrats av den gamla dualismen mellan ande och materia och under sitt sökande efter en lösning stannat för en substanslära som byggde på Spinoza. Därför hade man under ledning av Friedrich Heinrich Jacobi börjat beskylla Schelling för ateism. Enligt Snellman försvagades Schellings krafter av

att han ”hade gjort sin forskning beroende af den skriande mängdens domslut”. Till Schellings nederlag bidrog också filosofens futila försök att befria det gudomlighetsbegrepp som han skapat från all ändlighet. Mitt i den rådande bayerska ultrakatolska propagandan skulle det inte ha kunnat gå annorlunda.²⁴⁸

Enligt Snellman hade Hegel avlidit vid rätt tidpunkt: han behövde inte försvara sig och hålla fast vid de inkonsekvenser som skulle ha lett till nya tvister, då måhända också han skulle ha blivit rådbråkad av lärjungar och anhängare. Läget var enligt Snellman följande:

De auktoritetstrons flämtande lampor, Göschel på dess [förnuftets oafbrutna gudstjensts] altaren uppställde, tjenade till att vägleda de anfallande. Richter, Strauss, Michelet, Feuerbach o. a. bådo, då det redan var klar dag, att lamporna skulle släckas. Då ropade den teologiska menigheten, ovan vid dagens ljus, att stat och kyrka ovilkorligen skulle bryta af sig benen i det hiskliga mörkret. Först då repade Schelling åter mod, och de gynnande omständigheterna lockade honom att åtaga sig det svåra värfvet, att återgifva teologerna deras ögons bruk, och det ännu svårare, att lära filosofien sola sig i lampsken.²⁴⁹

Snellmans bedömning var att det inte skulle lyckas, eftersom den tyska filosofin kunde ta sig vidare till högre höjder endast via Hegels system.

I München fanns dock något som Snellman var odelat tacksam för. Stadens konstmuseum var enligt honom det bästa stället i Tyskland för den som ville kombinera en kurs i konsthistoria med egna iakttagelser. Tavelsamlingarna i Wien och Dresden lämpade sig inte alls för historiska studier: samlingen i Wien var ofullständig och i Dresden var uphängningen rörig. Det bästa sättet att få en klar helhetsbild var, enligt Snellman, att resa från München till Wien, därifrån till Berlin och slutligen till Dresden. Pinakoteket var öppet för stadsborna på söndagar, och under vardagar var tillträdet fritt för välklädda personer utan att några frågor ställdes om vederbörandes identitet. Den som gick utan katalog måste hålla sig till den röda matta som gick tvärs genom salen. I övrigt fick man vandra fram och tillbaka i salarna mellan klockan tio och tre på dagen. I glyptoteket fick man däremot bara röra sig motsols, eftersom det där lättare bildades trängsel kring statyerna.²⁵⁰

I München och under de återstående etapperna fick Snellmans resa allt fler konsthistoriska inslag. Snellmans besök i konstmuseerna

var ingalunda korta visiter, utan han bekantade sig med samlingarna i flera dagar. Han studerade noga varje kabinett med hjälp av utgivna guider. Skildringen av pinakoteket i München följer i långa stycken Johann Georg von Dillis katalog, medan samlingarna i Wien presenteras utgående från Johann Peter Kraffts katalog över Belvedere. Snellman beskriver verken i konstmuseet i Dresden på basis av Friedrich Matthäis katalog och sina upptäckter i museet i Berlin gjorde han med ledning av Gustav Friedrich Waagens katalog. Som allmän konsthistorisk auktoritet för Snellman fungerade Franz Theodor Kuglers arbete om målar Konstens historia. Uppgifterna om Österrike och Preussen byggde på Ferdinand Leopold von Schirndings respektive Karl Beschorens verk. Snellman använde dock sina källor rätt fritt och kompletterade med egna åsikter och kritiska iakttagelser.²⁵¹

Snellman lämnade München den 2 juli efter att rentav av ryske ministern ha fått visum till Österrike för fem dagar. Landskapet blev bördigt först närmare Landshut där han åt middag. Efter att ha anlänt till Regensburg den 3 juli såg Snellman sig tvungen att sluta sina ögon eftersom staden var ruskig och dyster, även om det tyska kejsardömet letts därifrån i 164 år ända till 1806. Efter dessa sorgliga vyer skyndade Snellman tillbaka till Donau, som var en flod av helt annan karaktär än Rhen. Det fanns sandrev och klippor mitt i floden, verkliga vattenfall, forsar och även strömvirvlar. Vid staden Passau måste rorsmannen vara uppmärksam för att få fartyget styrt in på lugnare vatten. Staden var belägen på en romantisk udde och Snellman ansåg att utsikten till och med var vackrare än vid Koblenz.

Den första staden i det egentliga Österrike som Snellman anlände till var Linz. Där blev han bekant med den unga flickan Minna von Kiem från Erfurt, och tillbringade ett par dagar i hennes sällskap. De bodde på samma värdshus och flickan lät förstå att hon inväntade gäster, men som Snellman uttryckte saken: ”endast lång tid och djefvulskonst hade kunnat leda till ondo – tänkte ej derpå utan höll uppriktigt af barnet”. När flickan träffade sin bror i Wien och Snellmans roll var över drog han sig ur leken.²⁵²

Snellman lämnade Linz på morgonen den 4 juli med ett stort ångfartyg och anlände med full fart medströms längs Donau till Wien. Den överallt virvlande röken och den brusande strömmen gjorde inte landskapet rättvisa. Wiens skönhet öppnade sig för Snellman först då han kom fram till stadens centrum och blev hemmastadd där. Sin första natt

tillbringade han i centrum vid Neumarkt på Dreifaltigkeitshof. Efter att ha råkat ut för snatteri fann han med stort besvär privat logi i stadsdelen Spittelberg.

Sin första kväll i Wien tillbringade Snellman utmattad på Theater an der Wien där han fick följa med dressyrritt, akrobatik på trampolin och en konstfärdig uppvisning i skytte. På Königstädter Theater såg han *Don Juan*, *Figaros bröllop* och baletten *Die Frauen-Aufruhr im Serail*. Enligt hans åsikt var teatern liten, iscensättningen usel och sångens grova ton pinsam, även om demoiselle Karoline Mayer sjöng rent och klart. Snellman kunde inte annat än förundra sig över Wienbornas smak. De kraftiga stämmorna ljöd som pustar från en blåsbälg. På Leopoldstadt-teatern såg Snellman skådespelet *Asmodeus, der hinkende Teufel*, vilket innehöll nog så roande scener.

Utöver teatern visade Snellman intresse för musiken i parkerna och för middagarna i Volksgarten som på tisdags- och fredagskvällarna samlade de förnäma i staden för att höra självaste Johann Strauss spela. Snellman upplevde mycket angenäma aftnar, men saknade det förtjusande damsällskap som var och en tyckte ha. Trevliga platser att besöka var också Hietzing, Domayers Casino och Wasserglaxis. I ett par mindre parker samlades småborgerskapet för att lyssna till kompositörerna Joseph Lanner och Franz Morelly. Strauss musik var dock mer medryckande och pikantare. När han offentliggjorde en ny vals eller ett nytt potpurri där ljud av det mest varierande slag – pistolskott, skratt, disharmonisk sång – varvades med originella sprakande melodier och ljuvt improviserade solopartier, strömmade publiken till under nästan en månads tid för att höra den nya kompositionen.²⁵³

Även Birgittadagsfesten den 5 juli, då 70 000 människor var samlade i Brigittenau, gjorde intryck på Snellman. I förstaden Rosse nära Augarten vällde en oavbruten ström av åkdon fram och tillbaka och på bägge sidor av vägen vandrade människor till fots. Längre bort, på ena sidan, transporterades människorna med en enkom för ändamålet byggd järnväg där vagnarna drogs av hästar. Det fanns åtminstone femtio teatrar där människor, djur och dockor tävlade om publikens gunst. De brokiga dräkterna, flaggorna, musiken och skratten, talet och skriken från människomassan bjöd enligt Snellman ögat och örat på mer färg och ljud än de någonsin sett eller hört. Storstaden Wien hade trettio förstäder, vilket till en del kan förklara den stora folkskaran. För Snellman framstod de firande invånarna i Wien som de mest förtjusande

människorna i världen; överallt såg man en uppriktig glädje som varken var stormande eller våldsam.²⁵⁴

Vänligare människor än invånarna i Wien kunde man inte stöta på, ansåg Snellman. De var dessutom ärliga och tillitsfulla: i restaurangerna betalade man sålunda inte förrän man avlägsnade sig. Enligt Snellman blev en främling ingenstans så artigt bemött av tull- och polistjänstemän som i Österrike. I Wien måste man personligen infinna sig på polisinsättningen och där blev Snellman synnerligen artigt mottagen. Hans pipskägg väckte dock misstankar och han utsattes för listiga frågor, som enligt honom var värdiga Napoleons ryktbare polisminister Joseph Fouché, men bortslösade på honom. I Wien övervakade ordningspolisens säkerheten vid byggnadsplatser, såg till att stenar direkt avlägsnades från gatorna och täckte gatorna med halm utanför hus där det fanns sjuklingar för att tysta åkdonen.²⁵⁵

Två veckor senare, söndagen den 18 juli, åkte Snellman med tåg till Helenental i Baden för att tillbringa dagen där och njuta av musik, spektakel och dans med tusentals andra. I en vagn som rymde trettio två passagerare hade Snellman ett roligt möte med sina kupégrannar, en mor och hennes dotter, som försökte lista ut vilket land Snellman kom ifrån. Han roade sig med att inte upplysa sina medresenärer om detta, och blev snart tillfrågad att säga något på sitt eget lands språk. Då Snellman framförde en liten kärleksförklaring på finska var förvåningen stor och fröjden gränslös. För kvinnorna påstod han sig tala nyzeeländska. Då modern började skratta så att magen guppade och ögonen tårades konstaterade dottern skämtsamt att hon satt bredvid en kannibal. Snellman uppmanade henne att vara modig, även om hon såg lockande ut. Dagen fortsatte dock inte lika muntert, eftersom den torra Siroccovinden senare kom att skymma solen och förorsaka 40 graders hetta. Snellman kom ihåg detta som något olidligt; bladen föll från träden och blommorna slokade. Luften var full av torrt damm och tillgången på vatten och is var inte tillräcklig för att hålla halsen ren och strupen fuktig. Dagen därpå smakade glassen och sockervattnet.²⁵⁶

Efter tre veckor i Wien begav sig Snellman den 21 juli med tåg mot Mähren. Han anlände till Mährens huvudstad Brünn (Brno), där han övernattade. Terrängen blev stegvis mer kuperad och skogbeväxt och staden var belägen nedanför höga berg. Ovanför staden reste sig en hotfull kasern, som sedan 1740 fungerat som statsfängelset Spielberg. Eftersom kasernen kastade en skugga över den annars så ljusa staden

kändes luften pressande för Snellman. Snellman skriver: ”Huru månet ädelt människohjerta har icke der klappat ut, i dessa hvalf [...]” Samma strävanden vid någon annan tidpunkt och på något annat ställe skulle ha ”gjort dessa män till mensklighetens hjeltar”. Enligt Snellman är människan just därigenom förnuftig, ”att hon lefver i det verkliga och förnuftiga och icke sträfvar att inom staten förverkliga känslans eller fantasiens drömda lycksalighetstillstånd”. På detta sätt kom Snellman själv att stillna inför sin kommande livsuppgift: att gestalta sitt hemlands realiteter och leta efter medel att hjälpa det. Bakom Snellmans starka känslor låg de hotbilder som präglade Nikolaj I:s tid, men också egna bedömningar av huruvida tidpunkten var lämplig för verksamhet inom staten till förmån för nationen.²⁵⁷

Snellman fortsatte sin färd torsdagen den 22 juli med en ”Gesellschaftswagen” för allmän transport till Prag. Den 42 timmar långa resan skedde under miserabla förhållanden: resällskapet var brokigt och vagnarna trånga och i uselt skick. Stor tröst fann Snellman i Karin Klaus, en ”vild” och levnadsglad flicka som han bara hade behövt visa god vilja för att ”i henne få ett resesällskap till Finnland 18 årigt, blomstrande och skönt som rosen”.²⁵⁸

På morgonen fredagen den 23 juli var Snellman äntligen framme i Prag. Han karakteriserade folket som opålitligt. Även de damer som härstammade från staden var rädda för tjuvar och Snellman blev av med en sidenduk i domkyrkan. Ännu samma eftermiddag fortsatte Snellman sin färd med vagn i sällskap med en ung kemist, Otto Linné Erdmann. Moldau korsades till ackompanjemang av en harpoduett. Vid gränsen mellan Böhmen och Sachsen blev vagnens utrymme för resgods förseglat, och godset granskades först i Dresden dit Snellman anlände lördagen den 24 juli. Dagen var regnig och staden var inte helt till sin fördel. Snellman såg operan *Lucia di Lammermoor* och lyssnade följande dag på musik i den katolska kyrkan. Utöver mässan lyssnade han med nöje på drillar och roulader eftersom allt vittnade om god smak och charm.

Söndagen den 25 juli fortsatte Snellman med tåg från Dresden till Leipzig. Han bekantade sig sålunda med den 115 kilometer långa bansträckan som öppnats för trafik den 8 juli 1839. Erfarenheten gjorde Snellman till en verklig pionjär inom tågresandet, eftersom vagnarna drogs av Tysklands första lokomotiv, ”Saxonia”, som tillverkats vid professor Johann Andreas Schuberts metallverkstad i Dresden. Flera lokomotiv tillverkades därefter i Berlin vid Borsigfabrikerna enligt amerikan-

ska förebilder. På engelskt håll hånade man de tyska lokomotiven, men kritiken tystnade snabbt eftersom maskinerna var snabbare och starkare än de lokomotiv som tillverkades av engelsmännen.²⁵⁹

Järnvägstrafiken hade inletts i England 1825. Den första järnvägssträckan på kontinenten invigdes 1835 i Bryssel i Belgien och samma år i Nürnberg i Tyskland. I Frankrike öppnades den första banan mellan Paris och Saint-Germain-en-Laye för trafik 1837. I Ryssland invigdes banan mellan S:t Petersburg och Tsarskoje Selo 1838. År 1840 uppgick de ibruktagna banorna i England till 1 348 kilometer, i Tyskland till 549 kilometer och i Frankrike till 497 kilometer. I Förenta staterna uppgick den sammanlagda banlängden redan i detta skede till 4 534 kilometer.

För Snellman hann järnvägsresandet bli så vardagligt att hans reseanteckningar inte innehåller några ingående skildringar av tågresa. H. C. Andersen som han träffat i Köpenhamn drabbades däremot av en veritabel järnvägsfeber då han samma år reste längs samma bansträcka. Hans huvud förvirrades redan vid järnvägsstationen där tankarna stördes av bullret, rökluften och det allmänna stojet. Då han betraktade tågen och lokomotiven föreföll det som om hela världen skulle ha fått fötter, stånkat, pustat och släppt ut rök och ånga. Han fruktade att vagnarna skulle falla och att människorna skulle bryta såväl händer som fötter:

Han höll andan. Den första förnimmelsen var ett sakta ryck, det var som om en barnhand hade dragit dem, och så sattes farten omärkligt upp, liksom en släde, som glider över snön. Han såg ut genom fönstret. Galopperande hästar kunde inte rusa i väg hastigare, och så gick det ännu fortare – det var sannerligen som att flyga, och ändå skakades han inte omkring och kände inte heller det obehagliga lufttryck som han väntat. [...] han pratade med en medresande, han vågade sig på att titta i en bok, och så var man framme i Leipzig!²⁶⁰

Andersen skrattade åt de skenande hästarna längs banan och åt korna – ”vad människan ändå var överlägsen!”. Detta sätt att resa var att konkurrera med flyttfåglarna. Snellman använde mycket tid och energi på att beskriva hur det var att resa med postvagn, men han kommenterar inte över huvud taget hur han upplevde tågen och tågåkandet.

Snellman anlände med tåg till Leipzig och sökte upp en man vid namn Wienborg, som hade en hövlig, angenäm fru och en 18-årig dotter. Snellman stannade i Leipzig till följande dag, för att uppbära sitt förfat-

tararvode för *Idée der Persönlichkeit* av Ludwig Friedrich Fues, och övernattade på hotell Stadt Rom vid järnvägsstationen. Han beskådade staden, som tack vare omgivande boulevarder och trädgårdar var tämligen vacker. Efter att ha mottagit sitt honorar reste Snellman den 26 juli med tåg till Dessau via Halle och Köthen. Från Dessau fortsatte han med "Personenpost"-skjuts och åkte under nattens lopp via Wittenberg till Potsdam, dit han anlände på morgonen tisdagen den 27 juli.

Snellmans resrutt 1840–1841. Snellman mötte alltid en ny nationell verklighet i varje delstat som han besökte. Tyskland hade inget statsöverhuvud, inga gemensamma statliga organ, inget gemensamt medborgarskap och ingen gemensam flagga. Landet var indelat i katoliker och protestanter, och inkomstskillnaderna var enorma. Inför den nationella splittringen började Snellman sysselsätta sina tankar med ett nationalitetsprogram för Finland.

Resan fortsatte efter någon kvartstimme till Berlin. Dagen var regnig och kall och det första intrycket av staden var inte särskilt gott. Ankomsten till Berlin skedde genom stadens enda port, Brandenburger Tor, från Charlottenburg längs en chaussé som kantades av parkgångarna i Tiergarten. I förgrunden syntes en port med fem öppningar som efterliknade Propyléerna i Aten. Porten kröntes av en quadriga-staty föreställande segergudinnan körande en vagn som dras av fyra hästar. Napoleon hade tagit statyn i krigsbyte 1806 och fört den till Paris, men den hade återbördats till Berlin 1814. Innanför stadens port vidtog esplanaden Unter den Linden. Flera parkgångar ledde till en öppen plats som var omgiven av imponerande byggnader: operan, universitetet, biblioteket och den katolska kyrkan.²⁶¹

Trots all denna ståt skulle Snellman inte ha velat bo i Berlin, eftersom allt där kändes så artificiellt och präglat av trötthet. Någon rast eller ro kunde inte fås i staden eftersom man hela tiden måste streta på och utåt försöka förmedla ett utomordentligt bildat intryck av sig själv. Enligt Snellman var staden anfäktad av en galopperande goetheism: ”Man vill såsom han [Goethe] låta världen hafva sin gång och endast vända sig inåt, harmoniskt, som det heter, bilda sitt eget lilla jag upp till det grekiska konstverkets sköna lugn och enkelhet.”²⁶²

Hela denna världsåskådning i den form som Goethe pläderat för var enligt Snellman egoistisk på ett motbjudande sätt. Religionen ingick också i den skenhelighet som präglade skönandarnas Berlin, där pietismen gick hand i hand med en fåfång och tillgjord finkänslighet som drivits till sin spets. Snellman kommenterar även berlinarnas ryktbara kvicktänkheter och benägenhet att samla på sig och berätta skämtsamma berättelser, som ofta ändå krävde många förklaringar för att förstås. Att råka ut för liknande sällskap där skämten florerade beskriver Snellman som en jakt som var mer uttröttande än en verklig jaktfärd.²⁶³

Berlinarna besökte ofta Potsdam, till exempel med något av de fyra tåg som avgick dagligen. Resan tog 40–45 minuter. I en garnisonskyrka i anslutning till slottet Sanssouci blev Snellman rörd då han under predikstolen fick syn på filosofkonungen Fredrik II:s kista. Snellman hade vid unga år antagit att det var lättare att leva än dö som filosof. Han beundrade Fredriks mod: denne hade varit ensam om sitt tänkesätt inom sin nation, men hade övertygad om sin sanning lagt sitt huvud till vila i graven lika lugnt som han levat. Enligt sina egna ord lämnade Snellman rörd det valv där 1700-talets största gestalt nu var en förkrympt mumie.²⁶⁴

Det aktiva Berlinuniversitetet beredde Snellman särskilt stor glädje. Hösten 1841 verkade där 96 ordinarie och extraordinarie professorer, 46 docenter och 3 lektorer. Under denna termin uppgick antalet anmälda fristående föreläsningsserier till 308. Den iver som präglade forskningen vid universitetet var enligt Snellman förståelig med tanke på vilka de män var som konkurrerade med varandra för att åstadkomma nyttiga resultat och samtidigt få pengar och ära. Vid teologiska fakulteten undervisade Marheineke, Johann August Wilhelm Neander, Wilhelm Vatke och August Detlev Christian Twesten. I filosofi undervisade Henrich Steffens, Heinrich Gustav Hotho, Michelet, Friedrich Eduard Beneke samt i historia Friedrich Ludwig Georg von Raumer och Leopold von Ranke. På grund av dessa storheter blev de yngre lärarna tvungna att föreläsa avgiftsfritt för att deras kunnande alls skulle bli känt. För att få rätt att avlägga examen hann en student inte läsa annat än föreläsningssanteckningarna, vilket knöt studenten till en viss lärare och hans skola. Snellman kritiserade denna praxis; om det var så att studentens kunskaper bottnade i ingående handledning innebar det att han inte var förmögen att bedriva självständiga studier.²⁶⁵

Enligt Snellman framgick det klart av den tyska vetenskapen att studenternas universitetsstudier var av mekanisk karaktär. Då de lärda dessutom vann anseende på universitetet genom att åtminstone vart annat år skriva nya böcker, vilket ledde till att det uppstod en stor mängd vetenskaplig litteratur, undrade Snellman vem som egentligen läste allt detta – åtminstone inte studenterna som hade sina föreläsningssanteckningar.²⁶⁶

I Tyskland var det möjligt att åhöra föreläsningar gratis, utan föregående anmälan, vilket Snellman ofta gjorde i Berlin. Under flera föreläsningar fäste han sig vid den tystnad som rådde under själva föreläsningarna trots att studenterna strax innan rände omkring. Samtidigt noterade Snellman att Berlin var den enda orten där man med oväsen uttryckte sitt missnöje med föreläsningarna. Professorn i rättsfilosofi Friedrich Julius Stahl hade sålunda sett sig tvungen att fråga ”om man i Berlin på sådant sätt sökte sanningen?”. Också bristande hörbarhet uttrycktes med fotskrapningar.²⁶⁷

Juris professorn Carl von Savignys framställningssätt var utomordentligt. Professorn i teologi Neander föreläste i kyrkohistoria, och Snellman fann det egendomligt att den såväl lärdaste som förnuftigaste företrädaren för den renläriga teologin hade fötts och fostrats inom den

mosaiska tron. Professorn i historia Leopold von Ranke föreläste fritt i allmän historia, men gestikulerade och ryckte till på ett märkligt vis. Stahls framställningssätt var mycket smidigt och så var även professorn i filosofi Karl Friedrich Werders, som mångordigt och utan manus föreläst om Hegels logik. Marheinekes föreläsningar var imponerande, särskilt för den som uppskattade målmedvetenhet.

Samma dag som Snellman hörde Marheineke berömma den svenska kyrkohandboken hade Stahl berört den svenska författningsrätten och von Ranke hade nämnt freden i Rijswijk. Steffens och Michelet höll fria och lediga föreläsningar, men eftersom den förstnämndes stil präglades av snabbt tempo var det svårt för en utländsk åhörare att hänga med. Professorn i filosofi Beneke var en feminin man med ett konstlat sätt. Han föreläste ledigt, men enligt Snellman på ett obehagligt sätt med alltför många hänvisningar till psykologiska fakta. Dryftandet höll sig i övrigt på en enkel nivå.²⁶⁸

Av professorerna i Berlin lyckades Snellman personligen träffa åtminstone Steffens, Michelet, Werder och Beneke. Att besöka en tysk professor var enligt honom en invecklad sak, även om ceremonierna var okomplicerade: ”Man låter anmäla sig, får företräde och rekommenderar sin person till det bästa. Då tager professorn hatten ur handen på en och sätter den på en stol, förer en till soffan och tager sjelf plats på en stol framför densamma. Denna manöver försummas aldrig. På den följer det vanliga samtalet om resan, den resandes fädernesland o.s.v.” Endast med hjälp av en skicklig vändning eller genom bryskt avbrytande kunde diskussionen styras till något vetenskapligt tema, framhöll Snellman. Ett skickligt försök var orden: ”Jag hade nyligen det nöjet att läsa Tit:i [ungefär: min herres] sednaste arbete etc.” Ofta fick man dock se att professorerna endast motvilligt ville beröra sådana ämnen.²⁶⁹

Snellman fick ändå tacka flera tyska lärda för visad välvilja och vänskap. I reseskildringen som gavs ut 1842 har Snellman artigt tillrättalagt sina omedelbara iakttagelser, eftersom han i sina reseanteckningar på ort och ställe endast nämnde Steffens och Michelet som vänliga och hövliga. De övriga beredde honom inte någon större glädje. Professorn i filosofi Georg Andreas Gabler betedde sig som om Snellman kommit till Berlin bara för hans skull. Värst var dock enligt Snellman Werder, som ”tog sig ohne weiteres för ett ljus att lysa och mig för en lärjunge, som kanske ej kommit till Berlin om ej han varit der”, trots att Snellman kort innan berättat om sina egna stordåd. Den dryge tysken kom inte

ens på tanken att docenten från Finland betraktade honom och hans gelikar som förfärliga högfärdsblåsor. Ilsket önskade Snellman dem dra dit pepparn växte.²⁷⁰

Onsdagen den 18 augusti fortsatte Snellman sin resa med tåg från Berlin till Jüterbog och tog sig därifrån med postskjuts till Dresdenbanan. Han anlände till den bekanta staden torsdagen den 19 augusti och tog åter in på Stadt Freiberg. Där träffade han en anspråkslös, rapp och förnuftig man, författaren och politikern Arnold Ruge, som sedan 1837 utgav *Hallische Jahrbücher*. Denna publikation var osedvanligt skarp för tyska förhållanden och texterna beredde censuren en hel del huvudbry. Snellman gav Ruge erkännande för att han var en av få tyskar som uppfattade den tyska vetenskapens inkrökthet och ansträngde sig för att föra den närmare den tyska nationens aktuella allmänna intressen. Av någon anledning upphör Snellmans anteckningar i denna sak mitt i en mening. Ruge började 1841 redigera en ny tidning, *Deutsche Jahrbücher*. År 1850 blev han tvungen att fly till England.²⁷¹

Snellman fortsatte resan med tåg från Dresden lördagen den 22 augusti. Vinden och dammet i tredjeklassvagnen pinade honom tills han ankom till Leipzig på morgonen. Till Halle anlände han samma kväll. Nästa dag, den 23 augusti, skyndade Snellman att träffa professorn i hegeliansk filosofi Johann Eduard Erdmann och extraordinarie professorn Julius Schaller. Erdmann var en anspråkslös och allvarlig man som i det allmänna tänkesättet ville se en påverkan av Kant, men som enligt Snellman glömde att man där bara kunde identifiera hans aristoteliska logik: det medvetna särskiljandet av tankarnas form. Eftersom Erdmann ämnade besöka Tübingen hörde han sig likt en nybörjare för hos Snellman om möjligheterna att träffa lärda personer. Hans föreläsningar drog dock till sig flest studenter, och dessa lovordade honom. Populariteten kan ha berott på att han – som Snellman uppfattat saken – gav alla åhörare samma vitsord, eftersom han i allt såg en tom formalitet.

Snellman konstaterade att lektionerna i latin vid universitetet var sämre än vid Helsingfors lyceum. Staden Halle var även annars i allmänt förfall: gatorna var gräsbevuxna, hälften av träden i parkerna var förtorkade och gångstigarna till fara för fötterna. Efter en fullspäckad dag i Halle anlände Snellman ännu samma eftermiddag till Magdeburg där han hann beskåda staden i mörker vid den tid då lyktorna tändes.

Måndagen den 24 augusti påbörjade Snellman resan nedströms på Elbefloden och anlände följande dag till Hamburg. Där inkvarterade

han sig på Holsteinischer Hof. Torsdagen den 27 augusti reste han med diligens mot Kiel och var framme dagen därpå. Snellman bodde i staden i fem dagar i ett litet trångt rum, på samma sätt som föregående gång. Han uttryckte åter sin förtjusning över stadens läge vid havet, inte minst på grund av att han inte vistats vid kusten på ett år. Han glädde sig också över kvinnornas skandinaviska naturliga blondhet, men saknade hos damerna i Kiel något av ”den fasthet och fyllighet i former, som hos Tyskorna ofta urartar till grof lunsighet”.

Av de lärda träffade han professorn i filosofi Heinrich Moritz Chalybäus som uppenbart åldrats och inte längre uppträdde lika behagligt. Han tycktes förhålla sig särskilt egenartat och irriterat till den nya tyska litteraturen. Chalybäus förbjöd i skarpa ordalag Snellman att visa sig på hans föreläsningar, tydligen därför att Snellmans rykte stigit alltför mycket sedan de senast sågs. För Snellman framstod han som en man som svettats och ansträngt sig att skaffa sig kunskap, utan att det lett till resultat. Snellman tycks ha glömt att kollegans märkliga beteende kan ha berott på hans egna framsteg och ryktet som författare av en pinfärsk bok. Snellman träffade också professorn i teologi Isaak August Dörner.²⁷²

Onsdagen den 1 september steg Snellman ombord på ångfartyget ”Christian VIII”, för att resa till Köpenhamn, därifrån han anträtt sin resa ett år tidigare. I den danska huvudstaden träffade han hos Hans Lassen Martensen en gammal bekant, professor Carl August Hagberg från Lund. Denne uppmanade Snellman att söka den lediga lärostolen i praktisk filosofi vid Lunds universitet. Efter en utdragen process kom Snellman två år senare slutligen att avböja denna tjänst med hänvisning till sin fosterländskhet.²⁷³ Från Köpenhamn fortsatte Snellman sin resa till Göteborg, därifrån han kom med båt längs Göta kanal till Stockholm den 10 september. Samma dag nämner Fabian Collan i sin dagbok att han hört att Snellman befann sig i staden. Snellman slog sig ner hos August Blanche och firade redan ett par dagar senare ”fiesta” med sina vänner.²⁷⁴

I Stockholm kunde Snellman dela med sig till sina vänner av de många viktiga insikter han fått under sin resa. Den tyska vetenskapens stora problem var enligt Snellman att de mest framgångsrika vetenskaperna – teologin och filosofin – helt saknade beröring med nationen. Dessa vetenskaper fungerade endast som skolsystem och var fjärrade från folktron. Bakom detta fenomen låg en grundläggande orsak, Tysk-

lands politiska splittring, som hindrade ett politiskt avancemang till en nation. Tyskarnas förkärlek för spekulation och religiöst grubbleri ledde inte till resultat med verklighetsförankring. Av denna orsak skulle den spekulativa vetenskapen dö bort utan att bära frukt. Snellman trodde inte att den tyska nationella särprägel skulle kunna realiseras. Åsiktsfriheten var i hans ögon det rätta botemedlet. Då folket bringades till medvetande om sin rätt att fritt studera trosfrågorna skulle diskussionen oundvikligen påverka också folkets allmänna bildning. Efter återkomsten till Stockholm visade Snellman i praktiken vilket ansvar teologin skulle ha i nationsbygget.²⁷⁵

I spetsen för *Freja* mot högkyrkligheten

Snellman återvände till Stockholm vid en ypperlig tidpunkt just när presskriget om Strauss verk *Das Leben Jesu* rasade för fullt. Startskottet gick då *Aftonbladets* redaktör Lars Johan Hierta gav ut en lättfattlig svenskspråkig version av verket som dock omedelbart beslagtogs i bokhandlarna. Mot Hierta väcktes tryckfrihetsåtal för spridning av skrifter som stred mot den rena evangeliska läran. Det fanns också politiska motiv bakom åtalet eftersom de konservativa makthavarna ville tysta den besvärliga liberala tidningen. En karikatyr som publicerades i alla oppositionsblad hösten 1841 belyste väl hur man på liberalt håll upplevde detta tryckfrihetsåtal och den påföljande rättegången. Även om åtalet sedermera förföll behandlades frågan hetsigt i nästan varje nummer av huvudstadstidningarna tills rätten slutligen fattade sitt beslut den 11 november 1841. Snellman kom att inneha en central ställning i denna tvist.²⁷⁶

För de liberala tidningarna var Snellman, som i Tyskland uttryckligen iakttagit teologins roll i det tyska nationsbygget, en välkommen förstärkning. Utan honom skulle de inte ha kunnat bjuda tillräckligt starkt motstånd mot den konservativa pressens teologiska kunnande. Som lekman förväntades Snellman formulera en neutral ståndpunkt i tvisten. Han engagerade sig och skrev sjutton sakkunniga och skarpa artiklar i *Freja* mellan den 14 september 1841 och den 18 mars 1842. *Aftonbladet* publicerade flera av dessa inlägg ord för ord och även *Dagligt Allehanda* citerade Snellmans inlägg. Det synsätt som Snellmans artiklar företrädde ledde till en intensiv tvist med högkyrkliga *Svenska Biet*, som redigerades av pastor Christoffer Olofsson Angeldorf. Angel-

dorffs ställning som förtroendemän och företrädare för den officiella statskyrkliga linjen belyses väl av att han efter tvisten blev utnämnd till kunglig hovpredikant. Snellman däremot blev de svenska liberalernas filosofiska vapendragare.²⁷⁷

I praktiken blev Snellman en kritiker av bekännelseskriterierna; under hela den tid som pressdebatten pågick fick han även noggrant formulera sina uppfattningar om läget inom den kyrkliga teologin, eftersom tvisten om Strauss påståenden antagit en akademisk karaktär sedan pressåtalet blivit förkastat. Den lutherska renlärigheten försvarades av en stor skara teologer, såsom Lars Anton Anjou, Carl Adolph Agardh, Christian Erik Fahlcrantz, Frans Michael Franzén, Anders Erik Knös och Carl Fredrik af Wingård. De publicerade pamfletter och längre skrifter som vände sig mot Strauss läror. Frågan berördes också i flera föreläsningar vid universitetet, till exempel i Uppsala av Erik Gustaf Geijer i en föreläsningsserie om människans historia.²⁷⁸

De akademiska kretsarna tog kraftigt avstånd från Strauss tolkning av den kristna försoningsläran, där idén om Kristus i mänsklighetens medvetande utgjorde den kristna trons innersta kärna. De kyrkliga kretsarna kunde inte godkänna tanken att Jesu historiska existens skulle ha varit en sekundär fråga ur kristendomens synvinkel. Strausskritikerna utgick ifrån att försoningen var ett unikt fenomen; Guds son hade blivit kött och nedstigit på jorden för att låta den syndiga människan nå harmoni med Gud i livet efter döden. Tron på detta Jesu försoningsverk var därmed ett villkor för att människan, tyngd av arvsynden, skulle kunna räddas. För hegelianerna var frågan om Jesu historiska existens sekundär eftersom de ansåg att hans gudomlighet var inbyggd i människan och mänskligheten.²⁷⁹

Snellman kunde på grund av sina erfarenheter i Tyskland inte tåla att teologin slagit sig ner i ett elfenbenstorn fjärran från folktron, eftersom de bara i samverkan kunde främja nationell utveckling. För Snellman handlade tvisten följaktligen om det mänskliga förnuftets rätt att känna till och lösa sina egna problem med hjälp av inhämtad kunskap. Det framgick med all tydlighet under en kväll i slutet av november på restaurang Hamburger Börs där Snellman tillsammans med diktare och journalister ur kretsen "det unga Sverige" firade poeten Carl Vilhelm August Strandbergs (signaturen Talis Qualis) avskedsfest. Snellman skrev följande rader med anledning av festen:

En himmel finns, der sol och stjernor låga;
En annan, der blott känslan lagar ter.
Men uppå menskoandens fråga
Blott menskoanden svaret ger
vid glaset, vänfast J. V. S-n.²⁸⁰

I dikten upprepade Snellman sin kungstanke: det mänskliga förnuftet får inte erkänna några yttre auktoriteter vare sig ovanför eller utanför sig själv.²⁸¹

Enligt Snellman emanerade det gudomliga ur individens självmedvetande som i det samhällseliga livet skulle nå sin fulla blomning. Det skedde inom ramen för de institutioner som främjade socialt liv, i sista hand inom staten, som i Snellmans tänkande blev Gud på jorden, Kristus som agerade i varje ögonblick, det vill säga var på en gång såväl mål som medel.²⁸² Framhävandet av det mänskliga förnuftets primat öste kraft ur Hegels filosofi och var en ledande tanke i den presstrid som Snellman förde mot *Svenska Biet* och den statskyrkliga konservatism som denna tidning företrädde. I artikeln ”Regering och lagstiftande makt” utredde Snellman mer ingående på vilket sätt och varför staten var syftet för individens alla sedliga handlingar.²⁸³

Snellman försvarade Strauss med den fyrdelade artikelserien ”Med anledning af åtalet mot skriften ’Strauss och evangelierna’” som publicerades i *Freja* i september 1841.²⁸⁴ Enligt Snellman vittnade fördömandet av Strauss om vettlöshet och bristande kristligt sinne, eftersom Strauss fortfarande tillhörde den evangeliska kyrkan och inte någonstans i sitt arbete frånsagt sig sin kyrka. Även om hans lärosatser avvek i ögonfallande från bekännelseskriterierna höll Strauss obetingat fast vid en viktig princip: kristendomen måste befrias från allt som människor uppfunnit och som inte bevisligen härstammade från de heliga skrifterna. Han ansåg att Strauss i allt försökte åberopa Bibeln. Kyrkan borde därför granska sin egen lära och förkasta den om den inte fann stöd i Bibeln.²⁸⁵

Strauss visade enligt Snellman tydligt hur kyrkans lärobegrepp hade upplösts och hur uttolkningen av dem vilade på tidigare seklers ansträngningar. Det innebar enligt Snellman en stor utmaning för de bekännelseskriterier som nedtecknats vid en tidpunkt då Europa knappt utträtt ur medeltidens mörker. Snellman ansåg att Strauss inför förnuftet rättfärdigade innehållet i bekännelseskriterierna, samtidigt som han påvisade att den förnuftiga insikten stod på fastare grund än den hi-

Magister Snellman
1840

Magister Snellman
1840

1840

Efter att Snellman återvänt till Stockholm hösten 1841 anslöt han sig åter till Frejas redaktion. I syfte att värna om åsiktsfriheten tog han rollen som en skarp motståndare till högkyrkligheten. När folket fick fritt studera trosfrågorna skulle bildningsnivån höjas. Snellman publicerade också bokserien Fyra giftermål, enligt vilken den emotionella och naturliga kärleken inte var nog för att göra ett äktenskap lyckat. Han utgav även en skildring av sin resa i Tyskland. Teckning av Maria Röhl.

storiska övertygelsen.²⁸⁶ Då Snellman antydde att kyrkans bekännelseskriterier borde förnyas stämplades han som en "religionshetsare". Han tvingades än en gång förtydliga sina åsikter och motivera dem, så att även en vanlig läsare skulle kunna förstå dem. Denna offentliga verksamhet bidrog samtidigt till att utveckla hans världsåskådning.

Trots den bryska tonen kan Snellmans tankar svårligen betraktas som ateistiska eftersom han i sina artiklar – trots en helt annan tolkning av kristendomens försoningslära än de

kyrkliga teologernas – inte direkt förnekade existensen av en transcendental gudom. Snellman yrkade på tolerans gentemot dem som tänkte annorlunda, eftersom ingen i Sverige förföljde vare sig teologerna som företrädde olika synsätt inom den protestantiska kyrkan, Voltaires skrifter, Thomas a Kempis eller de swedenborgska eller judiska lärorna. Förföljelse skulle förvandla det öppna meningsutbytet till sekterism där den förbjudna frukten skulle smaka ännu bättre.²⁸⁷

Det frejdiga deltagandet i Straussdebatten gav Snellman ett utmärkt tillfälle att presentera ett program för den förnyelse av kyrkan som var nödvändig med tanke på förverkligandet av det nationella programmet. Den officiella teologins folkfjärmande effekt utgjorde kärnan i Snellmans kyrkokritik. I motsats till Strauss skilde Snellman på de religiösa uppfattningarna bland folket och vetenskapsmännens systematiska teologi. Redan i de hälsningar som ”en resande landsman” hade skickat från Tübingen till *Frejas* läsare i april 1841 hade Snellman betonat att den vetenskapliga kunskapen ägde sitt berättigande och folkkyrkan sitt; det passade sig inte att förkväva någondera, men klyftan mellan dem kunde försvinna bara om de fick utvecklas fritt.²⁸⁸

Det centrala problemet var enligt Snellman att det obegripliga gjorts till huvudsak i teologin och att den blinda auktoritetstron blivit upphöjd över allt förnuft.

[M]en väl kunde det äga intresse att höra dem, som här i Sverige ropat ve öfver Strauss, aflägga sin trosbekännelse, eller, då de säkerligen vilja gälla för vettenskapliga teologer, uppgifva, hvilken dogmatik de följa såsom den sannt christliga. Det kunde väl lätt hända dem det sprattet, att de icke funne någon enda teologisk lärobyggnad, som icke i mer eller mindre mån vore sammanfogad af hvarjehanda ”förnuftsmeningar”.²⁸⁹

Snellman gav Strauss erkännande för att han avslöjat att de ortodoxas ”förmenta fasta borgar äro idel förnuftsruckel, och huru de, om icke upp till hakan, så åtminstone öfver fotknölarna stå fast i rationalismens af dem avskydda dy”. Det roade också Snellman att Strauss inte bara förvägrat ortodoxin att få vila på sina lagrar, han var ännu mindre hågad att lämna filosofin ”ett enda smyghål”.²⁹⁰

Huruvida den lära i enlighet med bekännelseskriterierna som den svenska statskyrkan värnade om verkligen tillförsäkrade övertygelsen den frihet som tidens upplysta sedlighet krävde, var enligt Snellman

den främsta frågan. Att kyrkan höll fast vid lärostycken som inte längre var i samklang med tidens bildning ledde enligt honom till att folket serverades färdiga resultat producerade av den vetenskapliga teologin, resultat vars sannfärdighet människorna inte kunde pröva i praktiken.²⁹¹ Religionsfriheten borde utgå ifrån att religionens inneboende sanningar var sanna på grund av den kunskap som byggde på den mänskliga fria tanken snarare än på grund av deras ursprungliga helighet, ansåg han.²⁹²

Sin kritik av den lära som kyrkan kanoniserat riktade Snellman endast mot de former som i hans ögon inte längre motsvarade de uppfattningar om människans förhållande till det gudomliga som erkändes av samtiden. Att utreda ”den objektiva, människoslägtet genomgående anden [...] det förnuftiga vetande, som årtusenden utbildat”, att systematiskt motivera det och förmedla det till de olärda för att omfattas genom personlig övertygelse var enligt Snellman vetenskapsmannens uppgift.²⁹³

Med skarpa påpekanden om praktiska problem inom kyrkan lyckades Snellman reta upp företrädarna för den officiella statskyrkan. Läget inom kyrkan gisslades med svidande piskrapp, som ”Är redan en dags arbete i veckan allt hvad innehafvaren af ett fett pastorat kan tåla?” eller ”Ty hvad vore den gudsfruktan värd, hvilken endast funnes till hvar sjunde dag”. Dessa utfall tilltalade knappast det prästerskap som svarade för gudstjänstlivet. I egenskap av försvarare av den fria andens självständiga utveckling förstod Snellman åtminstone en sida av de pietistiska väckelserörelser som fått stor spridning: de tillmätte individens religiösa upplevelse stor betydelse, vilket gick ut över den tro som höll sig till kyrkans trossatser. Enligt Snellman pågick det ett tvåfrontskrig mot den kyrkliga auktoritetstron: de bildade krävde att det vetande som var baserat på vetenskapliga rön skulle upphöjas till grundval för tron, medan väckelserörelserna försvarade rätten till ett individuellt fromhetsliv.²⁹⁴

När Snellman efterlyste sedlig statlig verksamhet som var bunden till religionen lyckades han irritera särskilt judarna. I artikeln ”Den religiösa toleransen” ansåg han att varken judarna, muslimerna eller andra ickekristna religionsamfund borde beviljas statsborgerliga rättigheter eftersom bara kristendomen lärde ut en moral som överensstämde med de principer på vilka ett sådant samhälle är byggt. Detta utlåtande förde honom in i en djup konflikt med det judiska samfundet, vars talan läkaren Salomon Henschen från Uddevalla började föra under signaturen ”H”. Snellman besvarade kritiken i *Freja* i oktober 1841.²⁹⁵

Under den debatt som följde granskade Henschen judendomen ur

praktisk synvinkel och konstaterade att judarnas religion omfattade samma moralbegrepp som kristendomen. I varje kristen stat hade de visat sig vara trogna, arbetsamma, sedliga och moraliska medborgare. Snellman igen granskade judendomen ur de gammaltestamentliga lagarnas strikta perspektiv.²⁹⁶ Han betonade dock att han inte var ute efter att begränsa judarnas rätt som medlemmar av medborgarsamhället. I och med att judarna förnekade den andliga frihet som var en del av kristendomen kunde de enligt honom inte heller få statsborgerliga rättigheter och till exempel delta i lagstiftningsarbetet. Det har hävdats att tvisten uppvisar intressanta paralleller med motsvarande debatt om judendomen mellan unghegelianen Bruno Bauer och den unge Karl Marx ett par år senare. Snellman kan dock inte betraktas som en antisemit, tvärtom – han försvarade utvidgningen av judarnas rättigheter vid en tidpunkt då dessa i flera länder var utom räckhåll.²⁹⁷

Genom sina artiklar i *Freja* som gick hårt åt den officiella teologin väckte Snellman ont blod i Sverige. Den statliga, kyrkliga och akademiska konservatismen förknippade Snellmans filosofi med den allt sönderrivande rationalismen, den politiska liberalismen och den publicitetshungriga pressens rabulism. Motattacken inleddes av pastor Angeldorff som i *Svenska Biet* publicerade en artikelserie i åtta delar som gick till storms mot Snellmans uppfattningar. Enligt Angeldorff stod Snellmans syn på den religiösa toleransen klart i strid med den lutherska trosbekännelsen. Han ansåg att Snellman helt missuppfattat reformationens centrala lära. Luther ställde inte människans subjektiva förstånd i första rummet, utan det ”rena Guds ord” som uppenbarats i Bibeln. När striden tilltog avslöjade *Svenska Biet* att det var Snellman som dolde sig bakom signaturen ”F”. Det gjorde man för att göra de finländska myndigheterna uppmärksamma på Snellman, men också för att bereda ett tillfälle till landsförvisning. Som sista slag i debatten använde sig tidningen av en dåtida auktoritet i Lund, teologen Henrik Reuterdahl, som sedermera blev vald till ärkebiskop i Sverige. Snellman förhöll sig mycket ironiskt till *Svenska Biets* försök att tysta honom med hjälp av en akademisk auktoritet.²⁹⁸

Till Snellmans dåliga rykte i Sverige bidrog särskilt den passus i företalet till *Idee der Persönlichkeit* där han nämner de svenska filosofernas förkärlek för mödolös konstruktion i Schellings efterträdares anda, vilket inte förde vetenskapen framåt.²⁹⁹ *Svenska Biet* ansåg att Snellman fläckat bilden av ”ett helt folks högsta vetenskap” utanför Sverige och pläderade

till och med för rättsliga åtgärder mot honom. Snellman fann en själsfrände i den svenske frisinnade teologen Nils Ignell. Han uppskattade högt Ignells uppfattning – i enlighet med Schleiermacher – om känslan som grundval för den kristendom som identifierade sig med en universell etik. I religiösa frågor ansåg Ignell det klokast att så långt som möjligt försöka bibehålla lugnet och på förhand avvisa allt som kunde sätta känslorna i svall. Åtminstone för Snellmans del kom detta råd för sent: han förblev en ensam figur i sin kamp mot teismen och den kyrkliga konservatismen.³⁰⁰

Snellmans försök att sprida kännedomen om Strauss stötte på en konkret motgång, då han erbjöd förläggaren sin översättning av Strauss nyaste verk *Die Christliche Glaubenslehre*. Han hade i reklamsyfte redan tidigare gett ett gynnsamt omdöme om verket i en artikel om Tysklands litteratur.³⁰¹ Förläggaren Per Magnus Lindh var dock inte beredd att ge ut ett enligt planerna tusensidigt verk med kommentarer, trots att Snellman ansåg ögonblicket lämpligt för utgivning av ett populärt och lättläst verk om dogmernas historia. Snellman var till och med beredd att avlägsna de avsnitt om Strauss liberala uppfattningar som väckt åklagarmyndighetens intresse, dock utan att ge efter på kravet att kyrkans läror borde kunna förstås med förnuftet.³⁰²

Snellman hade tydligen redan översatt en stor del av verket, eftersom han hänvisade till arbetet i ett par brev som han flera månader tidigare skickat till sin vän, handlanden Johan August Grönberg i Vasa. Han konstaterade i det ena brevet: ”Likväl hoppas jag min resa icke varit ganz onyttig. I Sverige kläckte jag fram fyra små stycken opuscula, och här går jag havande med tvenne stora snillefoster sökande en förläggare, som mig ifrån dem förlossar.” Det ena av de två snillefostren torde avse översättningen. I ett brev något senare nämner han det avböjande svaret: ”Föreställ Dig lycksaligheten att vara författare, att arbeta ett halft år och sedan icke annorlunda än en tiggare, vända sig till en förläggare. [...] En daglönare har det bättre – jag svär att aldrig mera taga penna i hand, men jag vet på förhand att jag ej kan hålla min ed.”³⁰³

I Finland blev Snellmans kyrkokritiska inlägg snabbt kända, vilket inte på något sätt var till fördel för honom i framtiden. Strauss tankar nådde på detta sätt även de lärda i Finland, trots att hans ursprungsverk i september 1836 hamnat på censurkommitténs lista över förbjudna verk. I Finland förbjöd censuren till och med publicering av artiklar som förhöll sig kritiska till Strauss.³⁰⁴ I landets ledande teologiska publikation *Evang-*

eliskt Veckoblad utdömde redaktören Lars Stenbäck också Snellman. De unga ur den bildade klassen i Finland uppskattade Snellmans uppträdande, medan hans närmaste vänner varnade för att Strausstvisten verkligen skulle skada honom och hans framtidsplaner. Sålunda skrev Nervander till Snellman:

Hvad Strauss påstår erkänner 3/4 af den bildade verlden mellan 4 ögon; men tror Du, det går an att predika derom i så constituerade samhällen, som våra, utan att blifva biten inpå benen af Religionens krypdjur? [...] ”Medgifvom”, att Strauss är det XIX Seclets [...] upplaga af den Fransyska Voltaire, [...] men hvad skall man säga om dem, som godtroget löpa Hans ärender, utan att dervid skörda annat än otack, utan att vinna ära och utan utsigt att dermed något gagna; ty Du må säga hvad Du vill; Christendomens sak blir alltid ohjelpig, om deröfver skall philosopheras. Antingen måste man åtnöja sig med förnufts-religion, eller också taga allt förnuft till fånga, samt blifva en pietist.³⁰⁵

Nervander suckade till slut över att hans och Snellmans åsikter gick isär: ”Hvad den ena predikar, förstår ej den andra af oss, samt anser för galenskap.” Därför skulle de vandra sina egna vägar. Även om de två gick åt var sitt håll ansåg Nervander att de båda skulle vara till gagn för landet och universitetet. Nervander ville påverka i det lilla, medan Snellman tydligen hade valt den svårare vägen och det större målet. Israel Hwasser klandrade den 24 oktober 1842 Snellman för att han på ett alldeles tölpaktigt sätt och på vetenskapligt svaga grunder blandat sig i debatten om Strauss.

Trots vännernas stränga ord försökte ingen vederlägga eller ifrågasätta Snellmans höga principer, som var djupt rotade i hans världsåskådning. Han sammanfattade sin hållning i *Freja*:

Hvarje framsteg menskligheten gjort, har köpts med uppoffringar, och ingen stor sanning har blifvit mensklighetens allmänna egendom, utan strid för dess besittning. Hvad tiderna härutinnan förändrat är endast ett humanare sätt att föra striden, och denna humanitet är i dess vidsträcktaste mening toleransen, erkännandet af människans värde äfven hos en fiende, af det allmänna förnuftet, af öfvertygelsens helgd äfven hos olika tänkande.³⁰⁶

Striden var för honom livet. Genom tidningsartiklarna lärde den stora allmänheten i honom känna en man som orädd kämpade för den övertygelse som han ansåg riktig. Det aktiva deltagandet i svenska presstrider gjorde Snellman till en slagkraftig och flyhänt skribent och beredde honom på kommande journalistvärv.³⁰⁷

Verk på löpande band – äktenskapsromanen och reseskildringen

Efter återkomsten till Stockholm i september 1841 började Snellman i häpnadsväckande takt utge nya andliga alster. Det var inte bara fråga om polemiska artiklar och recensioner i *Freja*, utan också om mer omfattande verk som var avsedda för den svenska förlagsmarknaden. I november 1842 var en rad nya verk klara, vilket han rapporterade i ett brev till Reiff i Berlin:

Under denna tid skrev jag "Läran om staten" och boken "Tyskland. Skildringar och omdömen från en resa 1840–1841", bägge alstren uppgående till över 20 oktavark, romanen "Fyra äktenskap" och ett antal tidningsartiklar. [...] På så vis förtjänade jag pengar och kunde leva utan bekymmer; sådant liv då allt löper och man inte behöver leva i sådan penningnöd som i Tübingen tyckte jag mycket om.³⁰⁸

Att åstadkomma dessa verk krävde en hel del tidsplanering, eftersom Snellman samtidigt träget deltog i pressdebatter som den om Strauss. Även andra teman var av intresse, eftersom konstellationerna för tidningspolemikerna förblev oförändrade: *Aftonbladet* dominerade och fick motta kritik från den konservativa pressen under ledning av *Svenska Biet*. Fram till sommaren 1842 försåg Snellman rätt regelbundet *Freja* med bland annat litteraturrecensioner och kulturrapporter. Hans favorittema var den akademiskt bildade klassens samhällsansvar. Han kritiserade i synnerhet läget inom den svenska tidnings- och tidsskriftspressen. Snellman var medveten om att de fria konkurrenterna var beroende av förlagens framgångar, men han kritiserade dock att det vilda marknadsläget tvingade författarna att producera vad som helst. Med sina krav blev Snellman en förmedlare mellan den akademiska kulturborgerligheten och den borgerliga kulturanarkin. Utan att godta någondera underströk han betydelsen av att den vetenskapliga debat-

ten fördes i dagstidningarna, eftersom den akademiskt bildade klassens kunskaper då kunde bidra till att höja nationalandan.³⁰⁹

Efter återkomsten från sin rundresa i Tyskland var Snellman endast sporadiskt i kontakt med de litterära kretsarna i Stockholm. Efter upplösningen av Aganippiska sällskapet träffade han dock sina författarvänner enskilt och skrev recensioner av deras arbeten för *Freja*. Trots att Snellman var oerhört produktiv satt han inte bara vid skrivbordet utan hann också på kvällarna under fria former umgås med *Frejas* redaktörer. Några kulturpersonligheter höll dessutom mottagningar i sina hem som Snellman flitigt besökte, bland annat salongerna hos Emilie Flygare-Carlén och Sophie von Knorring. Snellman var en regelbunden gäst i sistnämnda salong. von Knorring hade via *Aftonbladets* teaterrecensent Wendela Hebbe bekantat sig med den pipskäggede och mustaschlöse magistern Snellman, som enligt henne var rätt ful att beskåda och rätt besvärlig att lyssna till eftersom han bara talade finska. Övriga deltagare i dessa diskussioner var C. J. L. Almqvist, Wendela Hebbe och Maria Röhl.³¹⁰

Tillsammans med sina vänner gjorde Snellman vid tiden för magisterpromotionen i juni 1842 ett kort besök i Uppsala, där han inte heller denna gång trivdes i de akademiska kretsarna.³¹¹ Snellman övernattade hos Lénström, som hälsade vännen: ”Välkommen, välkommen. Du bor hos mig; säng finnes för dig; sängkamrat kunde du väl skaffa dig, ehuru min prästerliga värdighet något skulle förnäras, om du i mitt granskap, t.ex. i mitt yttre rum, skulle ha några actus.”³¹² Besöket i Uppsala var bara ägnat att bekräfta misstron gentemot de lärda i staden: ”Tvärtom måste mången tänkande lika med mig af sednaste företeelser ledas till fruktan för hela machineriets afstannande. Här i Stockholm åtminstone märkes ännu icke annat än November väder.”³¹³

Två dagar efter Uppsalaresan lämnade von Knorring Stockholm och återvände hem. Snellman hade åtagit sig att skaffa champagne och dekorera fartyget. Efter avskedet skrev Snellman fylld av vemod till Lénström: ”Dock jag vet ej, hvarföre just detta kapitel skall taga denna vändning. Hellre vill jag medge, att afresan lemnat mycken tomhet efter sig, och jag förlorat en eller ett par rara aftnar i veckan.”³¹⁴ Vemodet berodde på att Snellman intresserat sig för von Knorrings dotter Ebba, som han även önskat uppgifter om av Lénström. De hade inte varit uppmuntrande: ”Ebba är så uppriktig, rättfram, glad, okonstlad, att man måste som en vän tycka om henne. Älska är annat. Hon är icke vacker, men det bety-

der mindre; att hon som opinionen är i Stockholm och här, skulle vara 'besynnerlig,' dertill har jag inga spår sett. Det kommer af hennes glada och ogenerade sätt att vara, som icke passar för denna tids konstlade damer."³¹⁵ Då en baron ämnade be om Ebbas hand avbröt Snellman helt korrespondensen med hennes mor. Sophie von Knorring antog att Snellman ändrat uppfattning om henne, men Snellman fortsatte dock brevväxlingen efter sin återkomst till Finland och hon uppskattade högt de filosofiska råden även i fortsättningen.³¹⁶

Omedelbart efter återkomsten till Stockholm i september 1841 besökte Snellman den kända Finlandsfödda författaren Fredrika Bremer. Med sig förde han ett brev från H. C. Andersen. Bremer var redan en äldre dam, men rofyllt och angenämt pratsam på ett för henne utmärkande sätt. Enligt Snellman saknade hennes romaner fiktiv livlighet och poetisk resning, men dessa brister uppvägdes av klart förnuft, känslans renhet, smidig framställning och ett vackert språk. Bremers karriär vittnade enligt honom om att ingen samtida romanförfattare förblev länge populär. De sista framgångsrika romanerna hade tydligen invaggat henne i en vilsam självbelåtenhet.

Snellman träffade Bremer då hon höll på att måla ett porträtt av diktarkonungen och biskopen Tegnér. Mötet lämnade mindre behagliga minnen, eftersom Tegnér drabbats av sinnessjukdom och hans yttranden visat att tillfrisknandet var en chimär. Både Bremer och Snellman var illa berörda och diskussionen kunde återupptas först då poeten och diplomaten Carl Gustaf von Brinkman kom på besök.³¹⁷

Den gamla fejden med Almqvist blossade upp på nytt då Snellman i slutet av april 1842 i *Freja* recenserade Almqvists senaste roman *Gabrièle Mimanso*. Snellman hånade inledningsvis det faktum att man vant Almqvist vid framgång, eftersom varje ny del av verket mötts av försäkringar om att romanen var präktig, ypperlig och mästerlig. Till detta konstaterade Snellman att referenten är och blir "likväl en mera förstockad tviflare, än salig Thomas". Enligt honom hade romankaraktärerna ingen beröring med det verkliga livet, utan författaren idealiserade och rörde sig enbart i den ideala världen.³¹⁸ Snellman framhöll: "Och för att vara kort, det är denna inre sanning, som felar så väl i detta som i flera af Förf:s dikter. Der finnas poetiska situationer, skildringar luftiga och lätta, gestalter bildade af van konstnär's hand, men i dessa lefver intet sannt menskligt. Förf. idealiserar och rör sig blott i denna ideala verld, men den är utan substans, tom och ihålig." Snellmans ton var kanske

något mer konciliant än den hade varit två år tidigare: ”man lägger den [romanen] ifrån sig med kall beundran för förf., utan värme för händelser eller personer. Man glädes icke, man lider icke. [...] Och Gabrièle Mimanso är dock ett arbete af samma skald, som diktat så fulländade skapelser, som t.ex., för att sammanställa stort och litet, Signor Luna och Kapellet.”³¹⁹

Kritiken beredde Almquist en möjlighet att med eftertryck ge Snellman igen för gammal ost, eftersom *Aftonbladets* medarbetare på grund av Hiertas utrikesresa hade fria händer. Inledningsvis klandrade han Snellmans recension för bristande sakkunskap och för tomhet. Almquist hänvisade också ironiskt direkt till Snellmans person; denne var enligt honom ändå alltid en ”snäll man”, trots att han använt sig av pseudonymen ”F”. August Blanche tog Snellman i försvar och uppmanade vederbörande att avstå från personligheter. Irriterad började Almquist nu förfölja Blanche, som kritiserat hans uppfattning om äktenskapet. Han gick till attack med en historia om Blanches oäkta börd. Enligt Almquist skulle Blanches verkliga far, en präst, ha fungerat som en hemlig länk mellan de konservativa och *Svenska Biet*. Då Almquist offentligt betecknade Blanche som ett fosterbi som fötts utanför kupan utmanade Blanche Almquist på en duell. Denne avböjde och spottade Blanche offentligt i ansiktet. Almquists personliga vendetta ledde till splittring i de liberala leden. Då Hierta efter sin återkomst började stödja Almquist lämnade de kända medarbetarna Oscar Patric Sturzen-Becker och Anders Lindeberg redaktionen i protest. Tvisten skadade särskilt Blanche som i slutet av året tvingades lämna chefredaktörskapet för *Freja*.³²⁰

August Blanche

August Blanche, chefredaktör för tidningen Freja, var en betydelsefull kontakt under Snellmans vistelse i Stockholm. Blanche försvarade Snellman i polemiken med C. J. L. Almquist, även när Almquist gick till personangrepp mot Blanche. När Snellman skulle återvända till Finland i november 1842, stod den välfaste Blanche på kajen för att ta farväl av honom.

Snellman hade redan före Blanche hunnit lämna *Frejas* redaktion. Denna tid hade stor betydelse för Snellman, trots att de övriga finländarna i Stockholm inte förstod hans entusiasm. Den största tvivlaren var Arwidsson, som först ansett det vara Snellmans sak om denne hörde till det ogillade kottieriet kring *Freja*. Senare uttryckte han sin förundran över att den kvicktänkte Snellman kunde trivas med dessa andligt och vetenskapligt mindre begåvade personer, som hörde till kretsen kring tidningen.³²¹

Arwidsson misstog sig storligen i sitt omdöme, som helt tydligt var färgat av hans konservativa partiståndpunkt och livsinställning. Han förstod inte att det radikala bildningsborgerskapet uppstått vid en tidpunkt då det statiska ståndssamhället var i upplösning och det nya industriellt kapitalistiska höll på att uppstå. Inom borgerskapet uppstod en ny allt större bildad klass som med allt större iver läste tidningar och romaner för att få kunskap och förströelse. Snellman var klart medveten om detta historiska skifte och dess positiva följder för samhällslivet.³²²

Följande steg på Snellmans författarbana var den ofullbordade romansviten *Fyra giftermål. Taflor i Terburgs manér*, som hade äkten-skapet som tema. Utöver kontraromanen *Det går an. En tafla ur lifvet. Fortsättning* hade artikeln ”En filosofs tankar om det täcka könet” i *Freja* i maj 1842 utgjort hans enda bidrag till familjens filosofi. I början av artikeln uppmanade han fruarna att läsa den för sina äkta män och de unga damerna för sina älskare.³²³ Romansviten, som främst var avsedd för kvinnliga läsare, inleds med Snellmans vemodiga Stockholmsminnen 24 år tillbaka i tiden. Han förklarade även att romanseriens undertitel hänvisade till holländaren Gerard Terborch den yngre vars vackra målningar han bekantat sig med i Berlin. Målningarna återgav ofta scener ur familjelivet och Snellman önskade i ord kunna måla lika uttrycksfulla och högklassiga bilder.

Första delen i sviten, verket *Kärlek och kärlek*, utkom vid månadsskiftet maj–juni 1842 i Stockholm. Andra och tredje delen skulle ingå i en volym, men de slutfördes aldrig. Andra delen *Så går det till* blev färdig och trycktes, men utgavs aldrig. Tredje delen *Ibland går det annorlunda* förblev ett utkast, även om de två första sidorna hann tryckas. Två exemplar av den andra delen har bevarats; det ena förvaras på Kungliga biblioteket i Stockholm och det andra på Nationalbiblioteket i Helsingfors.³²⁴

Snellmans romansvit bottnade i en liknande andlig process som *Idee der Persönlichkeit* och *Läran om staten*, som tillkom vid samma tid. På

motsvarande sätt som det tidigare verket *Det går an. En tafla ur lifvet. Fortsättning* i estetiskt konstnärlig form återspeglade tankegångar i läroböckerna i psykologi och juridik, uttryckte Snellman nu i skönlitterär form sin personlighetsteori och de idéer som präglade *Läran om staten*.³²⁵

Snellmans romaner behandlade förhållandet mellan kärlek, familj och äktenskap, som gav utlopp för spänningen mellan det privata och det offentliga. Genom sina verk försökte Snellman påvisa att den känslomässiga och naturliga ungdomskärleken i sig inte var en tillräcklig förutsättning för ett lyckat äktenskap. Som mål uppställde han den sedliga och förnuftiga äktenskapliga relationen mellan man och kvinna. Enligt romanernas intrig antar kärleken mellan man och kvinna inom äktenskapet slutligen formen av ett tema för fosterlandskärleken. I äktenskapet förverkligas det patos som förändrar världen, som för människorna samman och som fogar deras verksamhet till gudomliga krafter. Här yttrades den centrala tanken i Snellmans personlighetsidé: människan finner den fasta grunden för sin verksamhet först när hon överskrider gränserna för det trånga individuella jaget och förenas med nationens gemensamma öden. Romanernas viktiga funktion som nationallitteratur var i bästa fall att tematisera kärleksbegreppet som fosterlandskärlek.³²⁶

Enligt en tolkning skulle Snellman ha låtit sin roman mynna ut i den kristliga försoningstanke som Hegel förutsatte, men i profan form. Snellmans människa behövde inte någon extern försonare till denna värld, eftersom försoningen för honom var en rent mänsklig verksamhet. Då en metafysisk änglagestalt i Snellmans roman byttes till föräldrarnas gemensamma barn antog deras kärlek ett konkret uttryck. Bakom Snellmans roman avtecknade sig uppfattningen om den nya tidens Faustlika borgerliga människa, som i förlitan på sitt eget förnuft och sin verksamhet besegrar de irrationella krafter som fjättrar henne. Snellmans skönlitterära verksamhet var ett sökande efter en konstnärlig form för den samtida människans samhälleliga liv. Aleksis Kivi kom sedermera att föra sina *Sju bröder* längs samma väg från ett omedvetet naturligt tillstånd via konflikter till försoning.³²⁷

Snellmans Tysklandsresa, som på många sätt kom att påverka hans filosofiska utveckling, syntes också i hans äktenskapsromaner. I Tübingen bekantade sig Snellman med professorn i estetik och tysk litteraturhistoria Friedrich Theodor Vischers estetik och Jean Pauls romanproduktion. Sambandet mellan Snellmans äktenskapsroman och unghegelianen Vischers romaner, som typiskt mynnar ut i lugnare kärlek i äktenskapets

hamn, är mycket tydlig. Vischer framhöll också äktenskapets betydelse för personlighetens utveckling. Snellman hade blivit förtrogen med dessa tankar under Vischers föreläsningar i Tübingen, och hade också påverkats av en annan unghегelian, Rosenkranz, som han träffade i Berlin. Enligt Rosenkranz var romanens uppgift att skildra utvecklingen mot ökat förnuft, det vill säga mänsklighetens bildningsprocess.³²⁸

Åtminstone av sina vänner fick Snellman entusiastisk respons på romanen *Kärlek och kärlek*. Erik Alexander Ingman, biträdande professor i kirurgi vid universitetet i Helsingfors, hade genast i juli 1842 läst verket för sin hustru och båda var tacksamma för den upplyftande känsla som det lämnat i deras hjärtan.³²⁹ Enligt den danske författaren, poeten och litteraturkritikern Christian Molbech berörde verket situationer som han stött på i sitt eget liv; han kunde därför väl bedöma de vackra skildringar som skickligt tecknats med säker men lätt hand och de psykologiska sanningar som dolde sig bakom dem. Verket var enligt honom ett motgift mot de samtida franska dekadenta romanerna.³³⁰

Trots att romanen riktade sig till kvinnliga läsare var det just de som bidrog med den skarpaste kritiken. Snellmans goda vän Lénström meddelade från Uppsala att deras gemensamma vän, friherrinnan Sophie von Knorring, ansett romanen tungläst och tråkig på grund av allt dryftande. Hon ansåg att Snellman ”aldrig borde skriva vers”.³³¹ Verket lästes inte bara i de skandinaviska länderna, utan översattes också 1844 till tyska under titeln *Liebe und Liebe*.

År 1842 utkom även Snellmans reseskildring *Tyskland, skildringar och omdömen från en resa 1840–1841*. Sättet att resa hade erbjudit Snellman rikliga tillfällen till iakttagelser och anteckningar medan han färdades vidare med postvagn, med flodbåtar på Rhen och Donau och med tåg i Bayern. I resedagböckerna skildrar han i detalj hur resan framskred, de omgivande landskapen, intressanta resekompanjoner, restaurangmenyer och vintyper, sevärdheter och exempel på lokal kvinnlig skönhet. Särskilt levande är de skildringar som bygger på Snellmans iakttagelser av stads- och landsbors seder, parkkonserter och folkliga fester. Den tryckta reseskildringen fungerar också som en handbok med åtskilliga praktiska råd och uppgifter om sevärdheter. Alla råd är inte till så stor nytta, men de kostnadskalkyler som presenteras i slutet av verket vittnar om en ekonomiskt noggrann skribent. En god resebok skulle ta upp tre saker på ett balanserat sätt: en guide för dem som besöker orten senare, ett faktapakets som berättar om historia och kultur samt en underhållande

och fiktiv del som rycker läsaren med sig. Som erfaren journalist såg Snellman till att dessa krav uppfylldes.³³²

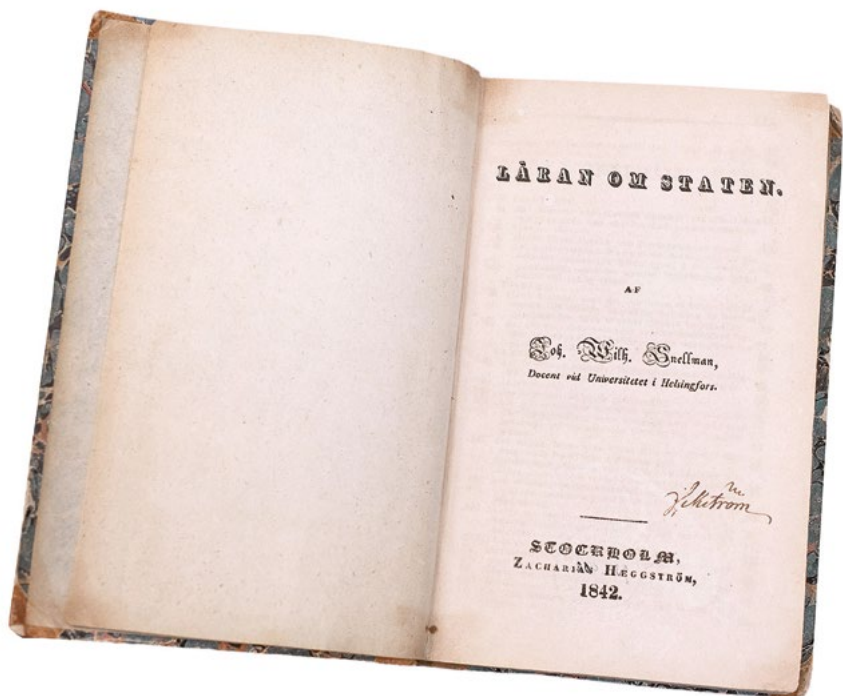
Nationalitetsprogram inom pärmarna för statsläran

Utöver artiklarna i tidningen *Freja*, äktenskapsromanerna och reseboken höll Snellman på med ett ännu större projekt. Att så var fallet antyder det brev som han sommaren 1843 skickade till juris professorn Pehr Erik Bergfalk i Uppsala. I det avslöjar Snellman att han från början av 1842 – redan under nio månaders tid – skrivit på ett verk i sin hyrda lägenhet på Södermalm. Det tunga arbetet hade berövat honom kroppskrafterna.³³³

Verket var *Läran om staten*, vars tankar mognat under en längre tid. De schematiska och avgränsade synpunkter som Snellman framfört i *Rättsläran* höll nu på att anta en mer åskådlig och motiverad form. Kraven från förläggaren återspeglades i verkets lättfattliga utformning som ställvis närmade sig romanens. Enligt Snellmans egen anmälan var boken inte avsedd för en vetenskapsman utan för den litterärt bildade allmänheten. *Läran om staten* är betydligt mer lättillgänglig än den 1840 utgivna *Idee der Persönlichkeit*, eftersom de många exemplen ur det vardagliga samhällslivet och den bekanta närhistorien bidrar till att öppna verkets filosofiska innehåll.³³⁴

Den tre år långa vistelsen i utlandet erbjöd Snellman mycket material för *Läran om staten*. Hans tankar om äktenskapet i romanen *Det går an. En tafla ur lifvet. Fortsättning* och den återkommande tidningspolemiken kring samma tema i *Freja* kan ses som förberedelser inför nedtecknandet av huvudavsnittet om familjen. I synnerhet vistelsen i Tyskland hade lagt en viktig grund för det nya verket. Den tanke i *Idee der Persönlichkeit* som Snellman utvecklat i Tübingen, att anammandet av traditionen utgjorde ett villkor för den individuella personligheten och friheten, upprepas i *Läran om staten* i mer konkret form.

Det framgår tydligt av Snellmans resebok att den samhälleliga reaktionen i Tyskland föranledde en intellektuell kris som fick honom att ifrågasätta Hegels auktoritet. Det märktes i ett alltmer historiskt grepp i hans egen forskning. Problematiken i *Läran om staten* gällde den oundvikliga anknytningen till det samfundsmässiga bildningsarv som historien förmedlar. Snellman hade tidigare hävdad att allt i världen var sammanflätat, och i *Läran om staten* utvecklade han denna tanke vidare utgående från sin egen personhistoria. Snellman hänvisar där på många

Under vistelsen i Stockholm gav Snellman ut flera verk, bland dem Läran om staten. Här bearbetade Snellman sina erfarenheter från Tysklandsresan till ett nationellt program i en åskådlig och lättillgänglig form. Snellman använde välkända exempel från närhistorien för att göra det filosofiska innehållet lättare att förstå för läsaren.

ställen till egna livserfarenheter. Han befann sig enligt egen uppfattning i brytningsskedet mellan två tidsperioder: feodalismen och den världsbild som dominerats av den kristna tron höll på att ge vika och framför honom hägrade en värld formad av starka nationalstater och naturvetenskapliga uppfinningar. Snellman tog inte i sitt verk parti för någondera. Han försökte i stället försona dessa två världar och betonade i detta syfte bildningstraditionens förmåga att anpassa sig till förändringarna.

Förläggaren Zacharias Hægström gjorde på ett synligt sätt reklam för det nya verket i flera svenska dagstidningar, med korta sammandrag av boken och dess innehållsförteckning. Han framhöll också att författaren med hjälp av konkreta exempel lyckats undvika att framställningen av det svåra ämnet blev abstrakt. Hægström betonade att verket förhöll sig kritiskt till flera centrala auktoriteter, och att den populära formen inte invercade menligt på framställningens interna stringens. Förläggaren hade blivit nära vän med Snellman och var starkt övertygad om

dennes filosofiska begåvning. Han var övertygad om att boken skulle sälja bra, till skillnad från de tidigare verk av Snellman som han utgett med förlust.

Den första tidning som hann skriva om verket var konservativa *Svenska Biet* (den 3 december 1842) som Snellman fört en skarp religionsfilosofisk polemik mot 1841–1842. Då de konservativa var snabbast hamnade den liberala pressen från början i underläge. Inläggen om *Läran om staten* fick från början en partipolitisk prägel då *Svenska Biet* undrade varför verket inte utgetts av *Aftonbladets* ägare och chefredaktör Hierta som var det liberala lägrets förgrundsgestalt. I konservativa *Svenska Minerva* lovordade Johan Christoffer Askelöf den 26 januari 1843 den vackra framställningen, men kunde inte låta bli att samtidigt pika den liberala pressen i Sverige.

Tidningen *Freja*, där Snellman medverkat från slutet av 1839 till sommaren 1842, publicerade ingen recension utan bara ett längre utdrag ur bokens kapitel om äktenskapet. Carl Vilhelm August Strandberg behandlade verket i januari 1843 (den 17 och 21 januari 1843) i *Skånska Correspondenten*. Wilhelm Fredric Dalman publicerade i februari (den 22 och 23 februari 1843) en recension i två delar i *Dagligt Allehanda*.

Sveriges ledande dagstidning, det liberala *Aftonbladet*, publicerade inte någon egentlig recension av verket, trots att Hierta noga läst det och försett det med flera randanmärkningar och kommentarer. Tidningen vaknade först då *Skara Tidning* hävdade att Snellman i sitt verk argumenterat mot den individuella rösträtten som var viktig för de liberala. I ett bemötande av detta påstående, den 28 mars 1843, förklarade *Aftonbladet* att tidningen dröjt med sin granskning eftersom det funnits så många detaljer att ta ställning till. *Svenska Biet* klandrade den 15 april 1843 denna recension, eftersom tidningen ansåg att Snellman i sina ställningstaganden mera drivit sina egna intressen gällande samhällssituationen i Finland än vetenskapligt diskuterat Hegels tänkande.

Bedömningarna av verket spårade från början ur och antog prägeln av en politisk polemik, som tog kraftig ställning till bokens innehåll men också till Snellman som person. Det samhällsfilosofiska innehållet uppmärksammades i mindre utsträckning, på sin höjd presenterades utdrag ur verket med en och annan kommentar. De verkliga bedömningarna framfördes genom privat korrespondens. Förläggaren upplyste Snellman om att Atterbom och Bergfalk hade gillat verket. Bergfalk hade skrivit ett antal detaljerade kommentarer, vilka blev föremål för

häftig polemik mellan honom och Snellman brevlades under våren och sommaren 1843. Snellman hamnade snabbt på defensiven då Bergfalk med vetenskapsmannens stränga logik på flera punkter fann mycket att anmärka på: inkonsekvenser, motsägelser och vacklande begrepp. Graden av begriplighet illustrerade Bergfalk med den isländska lagsamlingen Grágás ("Grågäsen") som parallell – lagsamlingen var lättare att förstå på ursprungsspråket än i översatt form. Han ansåg därför att Snellman på svenska var mer svårfattlig än Hegel på sitt tyska modersmål. Polemiken blev tidvis häftig men avslutades dock i försonlig ton i juli.³³⁵

I Finland uppmärksammades utgivningen av *Läran om staten* i en notis som ingick i *Åbo Underrättelser* den 30 november 1842. Ett par veckor senare, den 17 december 1842, tryckte tidningen den recension som ingått i *Svenska Biet*. Fabian Collans tidning *Helsingfors Morgonblad* noterade den 19 januari 1843 verket i sin översikt över Finland år 1842. Den längsta presskommentaren i Finland ingick i *Borgå Tidning*, där den ansvarige redaktören Johan Edvard Öhman biträdades av Runeberg. Hur de ledande ämbetsmännen förhöll sig är inte känt. Verket passerade dock förhandscensuren i Finland och fick därefter importeras. I juli 1843 hade antalet sålda exemplar stigit till 442.

Någon direkt förebild för Snellmans *Läran om staten* finns inte i den samhällsfilosofiska litteraturen. Grundindelningen följer dock Hegels rättsfilosofi, där samhällslivet beskrivs som en enhet bestående av familj, medborgarsamhälle och stat. Verket är indelat i dessa huvudavsnitt, enligt individens förhållande till normerna.³³⁶

I familjen är individens förhållande till normerna direkt, eftersom det råder kärlek inom familjen och de olika intressena inte ställer sig mot varandra. I medborgarsamhället är förhållandet till normerna präglad av lydnad. Verksamheten tar sig uttryck i laglydnad, det vill säga iakttagande av externa anvisningar. Staten framstår för Snellman som det viktigaste utrymmet för verksamhet, eftersom individens förhållande till normerna där är antingen förändrande eller fastställande. Normerna förändras hela tiden, eftersom individen i staten kommer åt att fritt fastställa det egna samfundets normer. Den drivande kraften är nationalandan, med patriotismen som en subjektiv aspekt.

För att kunna förstå denna konstellation bör man noggrant skilja på processerna och de institutioner som termerna åsyftar. Snellmans analys av de tre nivåerna i samhället kan sammanfattas i dialektiken mellan individuell vilja och allmän vilja. I familjen är den individuella

viljan och den allmänna viljan identiska. I medborgarsamhället är den individuella viljan och den allmänna viljan separerade och i motsatsförhållande till varandra. I staten råder ett intresse att bilda en allmän vilja. Enligt Snellmans huvudtanke var innehållet i den allmänna viljan endast beroende av den individuella viljans beslut. De konkreta individerna utgör subjekt i historien. Det var på denna punkt som Snellmans tänkande avvek från Hegel. Enligt Snellman borde den verksamhet som var i överensstämmelse med subjektets samvete framhävas i högre grad än Hegel gjorde.

I korrespondensen om verket tog Snellman starkt avstånd från Hegels uppfattningar. I ett brev till Johan Jakob Tengström den 12 september 1844 konstaterade Snellman att han var påverkad av Rousseaus *Du contrat social* (1762, "Om samhällsfördraget"), som han även för övrigt ville ställa jämsides med Hegels rättsfilosofi. Snellman hänvisar i *Läran om staten* oftast till Montesquieu och nästan lika ofta till de Tocqueville. Därefter följer Sismondi och Rousseau och först sedan kommer Hegel. Snellmans arbete avvek därför i hög grad beträffande innehåll och framställningssätt från Hegels verk om rättsfilosofin.

Snellmans hegelianska grundval var dock solid. Han intresserade sig visserligen för liberalismens idéer, men tog ändå klart avstånd från dem och stod i kontinuerlig kontakt med företrädare för den hegelianska skolan. Tack vare upplysningen och liberalismen behövde Snellman dock inte slaviskt följa sin lärofader. I sitt verk överförde Snellman fokus från staten till nationen och nationalandan, det vill säga det allmänna medvetande som var rådande i nationen. Denna tanke kommer bättre fram hos samhällsreformatorn Snellman än hos den politiskt försiktige Hegel.

Det viktigaste som Snellmans arbete hade att ge, nationalandan och dess verksamhet, konkretiseras i slutet av verket med hjälp av en jämförelse av likheterna mellan Finlands ställning och Schweiz. Enligt Snellman garanterade en formell existens som stat inte nationens välfärd. Finlands väg till nationell lycka skulle gå via upplysning, goda seder och ökad allmän välfärd, med den autonoma särställning som Alexander I vid Borgå lantdag garanterat som grundval. Hela *Läran om staten* kan därmed betraktas som Snellmans nationella programförklaring. Finland skulle genom utveckling av det egna bildningsarbetet inlösa en plats bland nationernas antal. Den idé om bildningens kraft som sommaren 1840 blivit presenterad för Cygnaeus och Lille var noggrant definierad och motiverad i det utgivna verket.

Till denna praktiska programförklaring anslöt sig också Snellmans eget val mellan att stanna kvar i Sverige eller att återvända till Finland. För många framstod det första alternativet som en självklarhet. Slutligen var det praktiska arbetsutsikter som motiverade Snellman att återvända till Finland. Erfarenheterna i utlandet försäkrade honom om den nationella väckelsens ofrånkomlighet och framför allt om dess möjlighet. Därför lämnade han de bredare och tryggare sammanhangen där övertygelsen hade etablerats och förstärkts. Han uppfylldes av en fast vilja att verka i de mindre kretsarna i hemlandet – omedelbart för fosterlandets bästa med bildningens kraft.

Att det tyska universitetslivet stod stilla i vetenskapligt hänseende och företedde sterila lärosystem medan nationen lämnats vind för våg bringade full klarhet i Snellmans världsbild. Läget i Sverige hade förstärkt detta intryck. Med en viss säkerhet och med klara praktiska riktlinjer lämnade Snellman Stockholm den 23 november 1842, en frostkall dag, och vände kosan hem utan någon som helst säkerhet om sin framtid. August Blanche diktade i hamnen ett avskedsimpromptu:

Med Solide du kom,
Och solid du alltid war;
med Solide du far,
med Solide vänd åter om!³³⁷

Almqvist fällde de profetiska orden ”i Finland blir du antingen hängd eller också ledamot af senaten”. Det visade sig att Snellmans verksamhet i Finland kom att följa den av Almqvist förutspådda och utstakade vägen.³³⁸

FRÅN UTLANDET
TILL KUOPIO FÖR ATT
VÄCKA NATIONEN

”I Österlandet finnes offentligheten utanför Sultanens port, Schachens tröskel. I den Grekiska och Romerska fornverlden bodde den på torgen. Den Europeiska hedendomen hade sina Thing, medeltiden sina Marsfält. Men i vår bekväma tid afgöras offentliga ärenden i komfortabla Kamrar, och offentligheten skulle icke veta ett ord om dessa sina egna angelägenheter, skulle icke boktryckerikonstförvandterna behaga rita ut dem med svart på hvitt.”

”Publiciteten”, 15.5.1844, SA IV, s. 191–192.

- 1843** Inleder en föreläsningsserie om andens väsende vid universitetet i Helsingfors.
- Utnämns till rektor vid högre elementarskolan i Kuopio. Tillträder rektorstjänsten i augusti.
- 1844** Första numret av tidningen *Saima* utkommer i januari i Kuopio.
- Första numret av tidningen *Maamiehen Ystävä* utkommer i Kuopio.
- 1845** Förlovar sig med Jeanette Wennberg den 21 juli på Harjula gård i Kuopio.
- Första numret av *Saimas* litteraturbilaga *Kallavesi* utkommer i september.
- Ingår äktenskap den 18 november.
- Varnas i december av Censuröverstyrelsen med anledning av kritik av samhällsinstitutioner som framförts i *Saima*.
- 1846** Dottern Hanna föds den 22 november.
- Mottar i december senatens beslut om indragningen av *Saima*.

Den slocknade romantikens frustration

Snellman hade varit borta från sitt hemland i tre hela år. Han hade tillbringat sammanlagt två år i Stockholm och ett år i olika städer i Tyskland. Under denna tid hade han också i bildade kretsar i Europa blivit känd som en vass journalist. Han hade fått erkännande för sina vetenskapliga och skönlitterära verk som avhandlade hur statslivet och den samhälleliga verksamheten borde regleras på ett förnuftigt sätt.

Resan hade varit fruktbar för Snellman, eftersom han haft full frihet att skaffa information och utan hinder kunnat diskutera och debattera även ömtåliga frågor. Han hade utan några begränsningar fått träffa personer med revolutionärt rykte i vilket land som helst. Och framför allt hade han fått publicera resultaten av sina tankar utan ingripanden från censuren. Dessa förhållanden stod i bjärt kontrast till situationen i Finland och den inskränkhet som drivit honom utomlands.

Redan väderleken under återresan varslade om kyligt mottagande i hemlandet. Snellman måste tillbringa tre dagar på ångbåten "Solide" i storm, snö och minus 20 graders kyla och båten förvandlades successivt till en stor isklump. På grund av den fyra tum tjocka isen i Helsingfors den 26 november 1842 kom fartyget inte ända fram till hamnen. Snellman måste därför företa den sista delen av resan till fots.¹ Han fick snabbt märka att inget hade ändrats sedan han tre år tidigare som folkpuppviglare efter påtryckningar tvingats lämna universitetet. För docenten i filosofi vid universitetet i Tübingen Jakob Friedrich Reiff sammanfattade Snellman stämningarna i Helsingfors: "Patres universitatis önskade mig åt helvete."² En drastisk förändring väntade den lärde världsmannen,

eftersom Snellman fortfarande sågs som en farlig folkuppviglare av de styrande kretsarna i hemlandet: stämpeln som kommunist och jakobin i vadmal satt hårt.

Den Snellmanska idévärld som mognat utomlands kom inte lätt över de starka murar som omgav Nikolaj I:s system. På ytan såg allt till en början ut att vara i sin ordning, eftersom Snellmans verk och i synnerhet boken om Tysklandsresan och *Läran om staten* såldes bra i Finland. Det fanns dock en tydlig gräns. Snellman hade haft en funktion i Sveriges statsliv och hans sätt att agera var inte förenligt med den officiella synen på Finlands ställning i den ryska säkerhetspolitiken. Från och med kongressen i Verona 1822 hade Europa allt tydligare polariserats längs öst-väst-axeln och i detta nya skede hade Ryssland, Preussen och Österrike fortsatt att försvara arvet efter den Heliga alliansen. Dessa länder såg i de västerländska idéer som Snellman företrädde ett tilltagande hot mot det politiska och sociala system som de själva representerade.³

Hur Snellman blev bemött i Finland påverkades tydligt av att han i Sverige varit en av liberalernas främsta krafter i kampen mot konservatismen och därmed försvagat grunden för Karl XIV Johans ryskvänliga utrikespolitik. Den viktigaste frågan för Ryssland var huruvida den politiska utvecklingen i Sverige styrdes av Karl XIV Johan eller den liberala rörelse där Snellman varit en stark förgrundsfigur. I och med att de liberaler som Snellman hade stött stärkte sin ställning i Sverige, kunde landet inte längre vara en ideologisk skyddsmur mot väst för ryssarna.⁴

Nikolaj I kunde inte ta några risker; han såg i revolutionen en nationell fara och fiende som väntade på rätt tillfälle. I Centraleuropa var det Österrikes och Preussens sak att stoppa den revolutionsvåg som än en gång utgick från Paris. För Ryssland framstod Finland som en fortsättning på denna buffertzonen, vars viktiga uppgift det var att erbjuda skydd mot de ideologiska influenserna från Sverige som ansågs farliga. Den ”svensksinnade andan” i Finland väckte särskild misstro. Man önskade effektivisera övervakningen i Sveriges riktning, eftersom liberalismen där var ryskfientlig och dess anhängare snabba att kritisera den högsta förvaltningen i Finland. Att den politiska informationen från Sverige så lätt kunde mottas i Finland av den svenskspråkiga bildade klassen ansågs oroväckande.⁵

Myndigheterna förhöll sig särskilt misstänksamma till Snellman som återkommit till sitt hemland exakt vid den tidpunkt då de ledande kretsarna i S:t Petersburg fattade ett nytt linjebeslut om skyddet mot den

svenska faran i Finland. Ryssarna var tvungna att börja visa förståelse för den finsknationella rörelsen eftersom den tycktes distansera och lösgöra Finland från de traditionella kontakterna med Sverige. De ryska myndigheterna accepterade dock inte denna riktning som sådan, utan ville använda den som ett medel för egna syften.⁶

Det var denna säkerhetsbalans byggd på autokrati som Snellman kom att rubba, direkt från de europeiska revolutionsfälten. Myndigheterna fick nu bära följderna av det sällsynta undantag som beslutet att bevilja honom pass hade varit. Vanligen avslogs passansökningar från universitetslärare, studenter och ståndspersoner för att de inte skulle komma i kontakt med fördärvliga tankar. Snellman hade slunkit igenom denna övervakning och hade kunnat bekanta sig med alla de tidningar och böcker som censuren i Finland antingen helt förbjöd eller gallrade genom sträng förhandsgranskning. Åter i hemlandet var även Snellman nu i det läge där varje undersåte skulle visa absolut lojalitet mot kejsardömet och vara immun mot västerländska idéer. Politisk kritik av förhållandena var inte tillåten och allt som ens antydde politiskt deltagande väckte starka misstankar.⁷ Sålunda fick till exempel Snellmans *Om det akademiska studium* från 1841 inte föras in i landet.⁸ Med tanke på detta framstod Snellmans möjligheter att verka från första början som minimala.

Det ryska säkerhetstänkandet konkretiserades 1831 i utnämningen av Menschikoff till generalguvernör i Finland. Att han var rysk marinminister och samtidigt chef för marinstaben i S:t Petersburg var belysande för den finska frågans säkerhetspolitiska dimension.⁹ Menschikoff var Nikolaj I trogen och blev i Finland känd för sin reaktionära konservatism, under mottot: ju mindre det hörs från Finland desto bättre. Denna princip var i och för sig inte till nackdel för Finlands autonomi på lång sikt.¹⁰

Vid tidpunkten för Snellmans återkomst var det den nyutnämnde chefen för senatens finansexpedition Lars Gabriel von Haartmans sak att genom olika ekonomiska åtgärder fjärma Finland från Sverige.¹¹ Då von Haartman 1840 utnämndes till tjänsten antecknade Topelius i sin dagbok: ”Hartman är kommen till styret i Senaten och man väntar sig på goda skäl diverse dumheter med tiden. – ’Nog går det ännu dertill att Senaten blir flyttad till Petersburg.” I sin dagbok kallar Topelius von Haartman patriotisk och syftar därmed på dennes Rysslandssympatier. Särskilt universitetet var enligt von Haartman roten till allt ont och förorsakade med

jämna mellanrum bekymmer, över vilka han beklagade sig i sina brev till ministerstatssekreterare Alexander Armfelt. En av dessa faror var Snellman som han i januari 1843 kallade ”ett europeiskt huvud”.¹²

I Stockholm hade Snellman uppfattats som alltför konservativ och regeringsvänlig, men i sitt hemland framstod han som alltför liberal och väckte därför misstro. Snellman hade kunnat bekämpa högkyrkligheten i Sverige, men någon motsvarande kritik kom inte ens på fråga i Finland. Kyrkans ledning hade i uppdrag att stödja det rådande systemet. Biskoparnas roll som kejserliga tromän underströks genom utnämningar där kompetenskraven fick ge vika för den politiska ändamålsenligheten.¹³ För Snellman som nyligen färdigställt sitt nationalitetsprogram där han tilldelade kyrkan en viktig roll, framstod det politiska strypsyste-
met som fullständigt godtyckligt – han hade vant sig vid en alldeles annan frihet. Hans sätt att gå till väga avvek totalt från det beteende som de världsliga och andliga myndigheterna väntade sig av honom.

För Snellman var myndigheternas inställning inte något nytt och några större förändringar var inte heller att vänta. I kretsen kring universitetet beredde Snellmans vänner honom den största besvikelsen då de helt uppenbart slutat kämpa och gått med på att bli redskap för den rådande politiken. Förändringen hade inletts 1839 med valet av professorn i medicin Nils Abraham af Ursin till rektor. Då Fredrik Cygnaeus dessutom efterträdde Snellman som andlig ledare för universitetsvärlden och för Österbottniska avdelningen, uppstod en sämja som hade varit otänkbar under rektor Pippings och kurator Snellmans tid. De nya ledarna skulle se till att den finska fosterländskheten och de stora universitetsfesterna som bekräftare av den akademiska identiteten i praktiken visade att förbindelserna mellan Finland och Ryssland fungerade. I ceremoniellt hänseende uppnåddes målet utan tvivel under den Porthanfest som Cygnaeus organiserade 1839 och under universitetets 200-årsfest som af Ursin ordnade 1840.¹⁴

Snellman hade med avsky följt med dessa akademiska skådespel från Stockholm. Upprörd skrev han sommaren 1840 till Cygnaeus: ”Den bitterhet jag håller i Din glädje för dessa ögonblick, önskade jag gerna kunna fördela på Eder alla. Edra fester äro dans på en begrafning. Hvad vet landet om dem?”¹⁵ Ett halvår före Snellmans återkomst hade studenterna sjungit i kör för den 24-årige kanslern och storfursten Alexander då denne var på väg från en bal i Brunns huset till det väntande örlogsfartyget på red-
den:

Ack! af Din anblick eldas hågen
Rastlöst att sträfva till sanning och dygd,
Sköta ett kall se'n i lagarnas skygd
Sprida välsignelse uti vår bygd.¹⁶

Snellman skulle ha haft svårt att anpassa sig till situationen.

I Helsingfors uppvaktades Snellman av studenter från olika avdelningar, som gratulerade honom med anledning av hemkomsten och önskade att han skulle stanna kvar vid universitetet. Snellmans äldsta vänner ordnade en välkomstfest den 29 november 1842 i Kajsaniemi, där mamsell Cajsa Wahllund 1839 låtit uppföra en festlokal för allmänheten och studenterna. Lokalen blev snabbt populär och där ordnades många studentfester. Populariteten berodde på att studenterna från landsbygden saknade kontakter inom familjerna i Helsingfors. De som inte ville tillbringa tiden ensamma i sina studentlyor letade ofta efter sällskap på någon restaurang. Inspektorerne bjöd studenter hem till sig, men dessa tillställningar var rätt stela.¹⁷

Efter välkomstfesterna återvände Snellman i tunga tankar till sin kammare, som fanns på översta våningen i fru Strandbergs gård vid Berggatan. Prokuratorn Carl Johan Walleens besök var dock en tröstande gest från myndigheternas sida. Den långe Walleen stötte huvudet i den låga dörrkarmen, och då Snellman skyndade sig att beklaga det inträffade fick han en "gustaviansk artighet" till svar: "Der magister Snellman kan bo, der är det alltid för mig en ära att få träda in." Walleen, som med intresse följt med Snellmans skriftliga verksamhet, hade av professor Tengström blivit uppmanad att erbjuda ett stort stipendium ur Rehbinderska minnesfonden. Snellman önskade dock som 37-åring avböja denna heder, som enligt honom var avsedd för en licentiat.¹⁸ Även om Snellman således blev vänligt bemött från olika håll var han inte i sitt rätta element. Enligt Herman Kellgren blev Snellman frustrerad, eftersom han vid sin återkomst varit beredd att spela det trotsande lejonet och bekämpa allt motstånd som han väntat sig från sina äldre kolleger.¹⁹

Det har hävdats att Snellman verkligen ville se universitetet som andligen stagnerat; att klandra det hörde till hans favoritteman.²⁰ Påståendet är helt obefogat. Snellman visste mycket väl vad han gjorde då han gick in för att krossa "Kalevalaromantikens idyll". Hans agerande bottnade i stor besvikelse över de val som eldsjälarna bland avdelningskamraterna

gjort – personlig bekvämlighet och tryggandet av egna förmåner hade dragit det längre strået i deras liv. Idealismen hade stegvis offrats till förmån för tryggandet av utkomst och man undvek att ta onödiga risker i det dåvarande politiska läget. Allt fler kamrater hade snällt börjat gå i myndigheternas ledband. Vännerna kände väl till Snellmans rykte som envis och visste också att man inte kunde klara sig i Finland med den inställningen. I stället för själsfrändskap kunde man bara visa vänlighet, vilket snabbt började irritera Snellman. Eftersom Lördagssällskapets anda hade falnat till vackra minnen medan vännerna en efter en hamnat i den nödvändiga utkomstens ekorrhjul, de flesta vid universitetet, började Helsingforsvistelsen alltmer framstå som olidlig. De hårdaste törnarna fick Snellman av sina närmaste vänner och inom den nationella och andliga väckelsen.

Nervanders inställning förvånade inte längre Snellman. Han hade återvänt från utlandet efter Snellmans kuratel och redan då förhållit sig kritisk till finskhetsrörelsen. Nervander trodde inte på Snellmans utstakade mål: det lönade sig att i lugn och ro invänta bättre tider, eftersom ”den frukt som nu växer på finskhetens rot ruttar innan den hinner bli mogen”.²¹ Senare hävdade Nervander att det fennomanska programmet, med Snellman som drivande kraft, levde ett skenliv. Nervander siktade genom lugn och förnuftig verksamhet mot ett matematiskt beräknat, säkert slutresultat, medan Snellman ville uppnå det genom öppen strid.²² Nervander varnade ofta Snellman då denne for fram i Stockholmspressen, eftersom han visste att det skulle försvåra Snellmans ställning efter återkomsten till Finland.²³ Nervanders försonliga hållning blev belönad, då han i maj 1844 fick börja sköta professuren i fysik.

Runebergs politiska hållning var försiktig och han har inte efterlämnat någon personlig analys av de aktuella händelserna. I sina dikter om finska krigets händelser lyckades han dra en gräns mot Ryssland utan att uppfattas som provocerande. Han nöjde sig med sin lott i Finland som lektor i latin vid Borgå gymnasium, trots att man i Sverige ville utnämna honom till ledamot av Svenska Akademien. Oscar I stoppade dock utnämningen, eftersom kejsar Nikolaj I kunde uppfatta den som en förolämpning.²⁴

Till Runebergs eftermäle bidrog i hög grad den hängivne beundraren Topelius, som anses vara den viktigaste skaparen av Runebergskulten. De tidigaste lovorden är fulla av oförbehållsam beundran och hänförelse. I hyllningsdikten ”Kantele” (1842), framställs Runeberg som den finska

sångskattens förvaltare: han återuppväcker den förstummade kantelen och skapar nya runor. Stroferna vittnar emellertid även om Topelius överentusiasm. Han kom under hela sitt liv att stå i nära kontakt med Runebergs person och arbete. Topelius blev en ideologisk lovdare av monarkin, som i sina skriftliga alster betonade det förtroendefulla förhållandet mellan regenten och hans undersåtar och undersåtarnas trohet. Till skillnad från Runeberg tog han ställning till aktuella händelser, var markerat lojal mot kejsaren och beredd

Efter att Snellman återvänt till Finland från sin långa resa upptäckte han att han stod ensam. Enligt Snellman slumrade hans vänner medan nationen kämpade för sitt liv. Han kritiserade J. L. Runeberg som slagit sig ned i Borgå och nöjt sig med en lektorstjänst. Zacharias Topelius, som hyllade Runebergs diktning, utvecklades däremot till en ideologisk monarkist som underströk undersåtarnas trohet. Fotografi av Runeberg (t.v.) och Topelius från 1863.

att lovorda tronen. Den högsta styrelsen belönade honom med utmärkelser.²⁵

Cygnaeus subjektiva hållning förblev ett problem i hans fosterländska diktning. Också diktsamlingen *Ljus och skugga* vittnade om romantisk självspjuling och ombytlighet. Fredrik Berndtson förhöll sig nedlåtande och snävt till hans produktion. Topelius tog alltid parti för Cygnaeus, som var hans vän, även om han ömsint medgav dennes formella brister. Snellman talade rent ut: Cygnaeus lät sig inte påverkas av tidigare bedömningar, utan fortsatte envist att måla upp tunga och tilltrasslade poetiska bilder. På detta sätt hade ”en så eminent förmåga [...] såsom skald förfelat sitt mål genom bristande självbeherrskning”.²⁶ Snellman var senare mer benägen att i dikterna även se intresse för mänsklighetens högsta strävanden och allmänna målsättningar. Sommaren 1843 gav sig Cygnaeus iväg på en lång utrikesresa till Italien och Paris för att bedriva historisk arkivforskning, men i ännu högre grad för att studera de olika ländernas litteratur och konst. Då han 1847 återvände till hemlandet var han nedslagen av den hårda kritiken. År 1854 blev han den första professorn i estetik och nyare litteratur vid universitetet i Helsingfors.²⁷

Matthias Alexander Castrén företrädde en mer extrem politisk hållning men han befann sig på tryggt avstånd från myndigheterna. Då Snellman anlände till Finland hade han inlett sina färder på tundran bland samojederna vid Ishavskusten. Universitetet hade nekat honom resestipendium, men i S:t Petersburg hade Menschikoff, Rysslands inrikesministerium och den Heliga synoden visat större generositet. Vännerna i Archangelsk varnade Castrén för resans faror, men Castrén sade: ”vem är väl ej i sin ungdoms entusiasm redo att för en idé offra själva livet?”²⁸

De långa forskningsresorna bland de finskbesläktade folken i de inre delarna av Ryssland övertygade Castrén om att Ryssland systematiskt försökte hindra utvecklingen i Finland mot friare förhållanden. Djärvt nog ansåg han att finnarna borde börja förbereda ett uppror mot Ryssland och invänta ett för ändamålet lämpligt internationellt krisläge.²⁹ Efter mången resa och grammatika blev Castrén 1851 utnämnd till professor i finska språket och litteraturen, men avled redan följande år på grund av försvagad hälsa.

Elias Lönnrot var från och med 1833 provinsialläkare i Kajana, där han slets mellan den tunga tjänsten och lusten att ägna sig åt fosterländsk

verksamhet. Han var tjänstledig vid tiden för Snellmans återkomst, men redigeringen av det finsk-svenska lexikonet ville inte framskrida eftersom resorna i syfte att insamla folkdikter tog tid. Efter att ha återvänt till Kajana i oktober 1842 försökte han lösgöra sig från tjänsten under "Asklepios stav". En värtalig vädjan om underlättande av Lönnrots situation riktad till makthavarna publicerades den 13 januari 1843 i *Helsingfors Morgonblad*. Bakom detta brev låg assessorn vid Medicinalöverstyrelsen Frans Johan Rabbe. Följden blev fem års tjänstledighet och en årslön på 600 silverrubel.³⁰ Den norske språkforskaren Nils Vibe Stockfleth har beskrivit Lönnrot med följande ord: "Kjærlighed til Menneskene, til Philologi og – til The, ere tre af de Bestanddele, af hvilke L[önnrot] er sammensat."³¹

Snellmans nära vän och avdelningskamrat Bengt Olof Lille hade 1840 blivit utnämnd till professor i kyrkohistoria och sedermera till inspektor för Österbottniska avdelningen, ett värv som inte renderade honom några smickrande omdömen. Hans realpolitik mottogs inte med någon förståelse bland avdelningsmedlemmarna, vilka ivrigt pläderade för ett bättre finskt språk och en finskspråkig finskhet. Lille skydde all fanatism och tolkade studenternas iver och illojala beteende som ett hot mot fäderneslandets intressen och det finländska universitetets existens. Lilles verksamhet inom avdelningen vilade på runebergsk botten och han kunde inte godkänna Snellmans radikalism. På grund av sin ställning skulle Lille inte heller ha kunnat öppet stödja Snellmans agerande, eftersom det hade lett till personliga svårigheter och åtgärder mot universitetet.³²

Till Snellmans isolering från de övriga medlemmarna av Lördags-sällskapet bidrog även deras negativa inställning till pietismen. Med sina evolutionsidéer företrädde de en ny vetenskaplig kultur och ett sätt att förstå kristendomen som i det läget framstod som modernt. De kritiserade väckelsens gamla världsbild och försökte förändra den utgående från sina egna ståndpunkter. Lilles synsätt påminde om Runebergs tidigare ståndpunkter.³³

Axel Adolf Laurell, som 1836 blivit utnämnd till professor i dogmatik, företrädde Österbottniska avdelningens studentpietistiska falang. Framgång hade han först med sin andra ansökan om denna tjänst, eftersom hans första avhandling snarare varit av filosofisk karaktär än teologisk och alltför präglad av hegelianismen. Laurell utnämndes till professor när han blev övertygad om att hegelianismen bara var en idealiserad

form av spinozism och panteism. Intryck från barndomen, reminiscenser av Spinoza, ett levande intresse för Jacobi och studiet av Schleiermacher förde Laurell till övertygelsen om att spekulationen var den rätta vägen till kunskap om Guds, tingens och människans väsen.³⁴

En annan vän inom avdelningens väckelsefalang hade Snellman i Frans Ludvig Schauman, som blev prästvigd 1837 och teologie doktor 1840. Sin trohet inför överheten hade Schauman bevisat genom en promotionspredikan kring ett ämne som han valt ur psalm 127 i Psaltaren: ”om Herren icke förvarar staden, så vaka väktarna fåfängt.” I sin predikan framhöll han att religionen utgjorde grunden för all lagbunden samhällsordning. Den egentliga predikotexten var från Andra Krönikeboken 19:6 där konung Josafat av Juda anställde domare i alla befästa städer och gav dem följande råd: ”Ser till, hvad I gören; förty I hållen icke menniskodom, utan Herrans, och han är med eder i domen.”³⁵

Schaumans budskap var att gudsfruktan borde styra arbetet vid universitetet. Den kommande finska kyrkolagens fader uppmanade universitetsfolket att se till att det de gjorde i Guds namn inte var orättfärdigt eller en följd av partiskhet. Predikan anslog en ton som harmonierade väl med förbundet mellan altaret och tronen. Den passade väl in i Schaumans roll, eftersom han sedan 1838 hade verkat som adjunkt i teologi och som seminariepastor undervisat nya präster. År 1847 blev han den första professorn i praktisk teologi.³⁶

Då Snellman väl blivit på det klara med kamraternas situation och deras personliga beslut fick han i Helsingfors inse riktigheten i den bedömning som han gjort i Stockholm 1840. I slutet av det brev han skrev till Cygnaeus och Lille konstaterade han:

Jag tillägger att hvad jag för framtiden kan göra, gör jag för att lugnare gå till hvila; ty jag har mycket att försona. Detta band är starkare, än alla andra. Eder vänskap vill jag icke förlora och huru än det går, förblifver min tillgifvenhet densamma. Hvad jag icke kan fatta annorlunda, är att I sofven vid en nations dödskamp, eller rättare slumren sakta in med den. Då jag talar om Er, talar jag om mig sjelf.³⁷

Snellman var nu övertygad om att den bildade klassen i Finland tog det säkra före det osäkra, eftersom man utgick ifrån att den nationella väckelsen inte kunde ske i öppen kamp med det rådande politiska systemet i ett land som leddes av en suverän kejsare. Följaktligen försökte

man undvika drastiska politiska attityder och hålla sig till den smala vägen. Sådana omständigheter³⁸ var en direkt utmaning för Snellman nu då utrikesresan aktiverat honom på ett nytt sätt och gjort honom till en handlingens man som inte brydde sig om de personliga följderna.

Detta nya aktiva förhållningssätt kom för första gången till uttryck i *Läran om staten*, som i många avseenden är ett mycket paradoxalt verk. Trots att Snellman i sin filosofi alltid framhöll systematik följer statsläran inte den hegelianska begreppsutvecklingen eller själva idén om utveckling. I detta verk, som tillkom på kort tid, ändras stilen och sättet att uttrycka sig mitt i allt. Mot slutet har Snellman funnit det han vill säga och sättet att säga det på. Senare delen av avsnittet om medborgarsamhället liksom avsnittet om staten är formulerade i en träffande stil som påminner om Snellmans bidrag i tidningen *Freja*.³⁹ Enligt Snellman berodde det på att han försökte skriva så att folket skulle kunna förstå något av det sagda. I detta fall var kritiken väntad. Snellman klandrade de lärda som hade gett tidningsskribenterna alltför lösa tyglar. I ett land som Sverige måste de hållas i styr, åtminstone då det gällde bokrecensioner. Snellman ämnade att göra något åt saken, om han någon gång skulle få ett tillfälle.⁴⁰

Snellmans intresse för de små folkens historiska utveckling drev honom till konkreta åtgärder. Till sin besvikelse fann Snellman ingen genklang i Helsingfors för sin övertygelse och entusiasm. Aktiv verksamhet i huvudstaden var därmed en omöjlighet. Johan Jakob Nordström, som från 1834 hade varit professor i folk- och statsrätt samt nationalekonomi, var kanske den som bäst förstod Snellman. Närmast varandra kom de två männen i sin kritik av Nikolaj I:s byråkratiska system. Nordströms dagböcker vittnar om förakt för den dåtida aristokratiska andan som framstod som intrigant, maktlysten, avundsjuk och egennyttig, med intresse endast för ämbeten, löneförhöjningar och nådevedermälen. Nordström bekymrade sig också för Finlands statsordning och landets framtid. Han väntade sig ingen ändring så länge som regeringen leddes av gamla militärer och unga gardesofficerare. Nordström ansåg att utnämningen av senatorer 1837 var usel: ”Även den gamla, ruttna Hjärne kommer således ännu att fortfara; ävenså den lasciva och oskickliga Klinkowström!” Han betvivlade starkt att en adelssekat med den sammansättningen skulle kunna rädda statsskutan.⁴¹

Nordström, som hade gjort sig känd som jurist, hade överraskande nog samma utgångspunkter för sin samhällskritik som Snellman. Kon-

cepten till hans föreläsningar i statslära 1842 och 1845 vittnar om en strävan efter ett mer filosofiskt granskningssätt än det tidigare historiska. Genom *Läran om staten* och sin plan att föreläsa om den akademiska frihetens sanna väsen 1838 hade Snellman berett marken för de starka hegelianska strömningarna vid universitetet.⁴² I sina föreläsningar godkände Nordström att man skiljde stat och samhälle från varandra, med hänvisning till Snellmans *Läran om staten*. Han tycktes sträva efter en kombination av Hegels målsättningar och ett historiskt granskningssätt. Flera av Nordströms formuleringar påminner om Snellmans, och det är sannolikt att denne inspirerat honom på flera punkter.⁴³

Nordström tycks ha varit Snellmans enda själsfrände i hemlandet. Dessa två var de enda som insåg tidsandan, och inte ville anpassa sig. I stället fann de sig i oppositionsrollen på bekostnad av egen bekvämlighet, och gjorde utfall varje gång ett tillfälle erbjöd sig. Senator von Haartman höll därför ständigt ett vakande öga på dem. Han rapporterade regelbundet till ministerstatssekreterare Armfelt om universitetet, och framhöll i flera brev att det var ett orosnäste; det var roten till allt ont och förorsakade återkommande sorger och bekymmer.⁴⁴

Åsidosatt i sitt hemland

Besvikelsen över kamraternas förhållningssätt fick Snellman att söka efter nya utvägar ur sin situation. Alternativet var antingen Sverige med sina lockelser eller kallet i hemlandet. Hans beslut styrdes också av rent materiella överväganden: utlandsresan hade försatt honom i skuld och hans börs var ”jemmerligen genomskjut[en]”.⁴⁵ Det gällde att hitta ett effektivt sätt att lösa utkomstproblemen. Redan i oktober 1842, före sin återkomst till Finland, hade Snellman ansökt om ett ledigt rektorat vid högre elementarskolan i Kuopio. Troligen hade han fått höra om tjänsten av Runeberg i Borgå. Rektoratet hade blivit ledigt efter att den tidigare rektorn flyttat till en bättre avlönad kyrkoherdetjänst i Pieksämäki. Rektors årslön uppgick till 500 rubel, därtill fick man 1,5 rubel för varje inskriven elev. Ekonomiskt sett var rektorstjänsten jämförbar med en gymnasielektors eller filosofie adjunkts tjänst vid universitetet och den motsvarade kaptens rang. Att Snellman sökte sig till en lärartjänst är inte överraskande eftersom han i flera repriser varit informator och undervisat vid Helsingfors lyceum 1833–1836. I december 1842 skickade Snellman in en ansökan till senaten där han, med hänvisning till de

lärdomsprov han avlagt vid universitetet, bad om dispens från de lärdomsprov som rektorstjänsten krävde. Senaten beviljade hans ansökan i januari 1843 och gav honom tillstånd att ansöka om tjänsten. Snellmans konkurrent om tjänsten var gymnasieadjunkten Samuel Johan Gustaf Smalén i Borgå.⁴⁶

I väntan på Borgå domkapitels beslut hade Snellman återupptagit sitt gamla näringsfång: att förbereda ynglingar på studentexamen. Även om Snellmans vänner i Stockholm, övertygade om hans färdigheter men helt omedvetna om de rådande förhållandena, redan gratulerade honom till en säker professur i Finland blev den föreläsningkurs om andens filosofi som han inledde den 8 februari 1843 i universitetets fysiko-ke-miska auditorium ett av hans få publika framträdanden. Publikfram-gången var dock garanterad: salen var fullpackad och en del av de drygt hundra åhörarna blev tvungna att stå. I publiken fanns ”patres” såsom von Haartman, professorerna Ilmoni, Lille och Borg och flera andra höga ämbetsmän såsom Armfelt, Walleen, Casimir von Kothen, Mauritz Wilhelm Nordenheim och kända universitetslärare. Enligt Fabian Collan som varit närvarande illustrerade Snellman sin framställning med klara och mästerliga exempel. Snellman föreläste ur eget huvud men använde sig även av anteckningar.⁴⁷

I syfte att dämpa förväntningarna framhöll Snellman inledningsvis att han hade ringa övning i muntliga föredrag och att fyra års frånvaro från akademiska övningar bidragit till att göra dem främmande för honom. Han hoppades därför på tålmod och skonsam kritik, eftersom föreläsningarna var bristfälliga till såväl innehåll som form. Efter att ha noterat närvaron av kända personer bland åhörarna konstaterade Snellman: ”Till Eder högtärade män har jag intet ord. Ty jag har aldrig kunnat hafva för afsigt att gagna Eder eller kan jag hysa ringaste hopp att sysselsätta Eder uppmärksamhet.” Hans avsikt var i stället att väcka kärlek och förtröstan till den filosofiska spekulationen hos den akademiska ungdomen.⁴⁸

Snellman invigde Robert Tengström, som rest till Berlin, i grunderna till föreläsningkursen och bad honom meddela professor Michelet sin avsikt att föreläsa utgående ifrån dennes verk på våren.⁴⁹ Planerna ändrades tydligen eftersom föreläsningarna på flera punkter, inklusive rubriceringen, överensstämde med Snellmans *Idee der Persönlichkeit*. De kan till och med betraktas som ett sammandrag av detta verk. Strukturella likheter med Hegels *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften*

kan noteras, men naturligtvis även skillnader. Den tillämpade metoden var dock klart hegeliansk. Föreläsningarna innehöll dessutom enstaka inslag av subjektivitetstolkning i Schellings anda. Två viktiga skillnader kan emellertid noteras: föreläsningarna innehöll en lång filosofisk-historisk översikt över självmedvetandet som begrepp och de avslutades med en exposé över det religiösa medvetandet. Verket *Idee der Persönlichkeit* innehåller inte något motsvarande avsnitt, och därmed är föreläsningarna ett viktigt tillägg till Snellmans religionsfilosofi.⁵⁰

Under sin föreläsningkurs preciserade Snellman bilden av kyrkans roll i nationsbygget. Beträffande det religiösa medvetandet konstaterade han:

Men den sedliga handlingen såsom sådan är process, Subjektivitetens upphäfvande, den sedliga Verldsordningen i hvarje moment, och det religiösa vetandet är därför äfven, såsom Subjektets, ett tillegnande af den absoluta Andens närvaro, af den i-sig-varande försoningen mellan det ändliga och Oändliga. Försoningen såsom Vetande är därför det Väsentliga i all religion, och innebär Vetandets makt att försona äfven handlingen.⁵¹

Snellman förklarade att det omedelbara religiösa medvetandet bestod av känsla, andakt, övertygelse om försoningen, det oändligas närvaro i det ändliga och i mer utvecklad form av den gudomliga andens närvaro i människans ande. Enligt Snellman var det denna känsla som utgjorde ett problem. ”Men känslan finnes blott för stunden och fordrar, att Subjektet drager sig tillbaka ifrån den objektiva världen i sitt eget Inre. Den innehåller därför fordran på ett bestämdt vetande om det Oändligas verkliga närvaro i det ändliga.”⁵² För en mindre krets höll Snellman femton föreläsningar om Hegels logik utgående ifrån dennes verk *Enzyklopädie*.⁵³

Snellmans föreläsningar påminde medlemmarna av konsistoriet om deras gamla stridigheter. Snellmans akademiska vänner ansträngde sig för att få honom anställd vid universitetet, men utan resultat. Varken kanslern och storfursten eller generalguvernör Menschikoff utgjorde ett hinder; de skulle inte ha motsatt sig om konsistoriet inkommit med ett sådant förslag. Det största problemet var de äldre ledamöterna av konsistoriet, vilka fortfarande kände ilska över grälen kring Snellman 1838, och tonen i hans föreläsningar våren 1843 gjorde inte saken bättre.

Försöken att underlätta Snellmans svåra ställning ledde också till att det uppstod en brytning mellan Nordström och konsistoriet, sedan han i mars 1843 föreslagit privat för rektor af Ursin att man skulle bevilja ett extraordinarie anslag för Snellman för att säkerställa att denne inte flyttade till Kuopio utan stannade vid universitetet. Rektor, som fortfarande i Snellman såg en rabulist, gav ett undvikande svar; tidpunkten var inte den rätta och universitetet kunde lätt komma på skam genom denna åtgärd. Vicekansler Alexander Thesleff ansåg att Nordströms initiativ var riskabelt för hela landet.⁵⁴

Nordström gav emellertid inte efter; då stipendiet för unga litteratörer lediganslogs föreslog han i konsistoriet att Snellman skulle få det. Rektor af Ursin konstaterade att han bestämde vilka frågor som skulle föredras och förbjöd diskussion i frågan. Någon anteckning om saken gjordes inte heller i protokollet.⁵⁵ Enligt Snellman ledde det till ett rabalder som han själv förorsakat utan att ha gett anledning därtill.⁵⁶ Nordström förnyade sitt förslag om ett stipendium för Snellman i april 1843, och då inget hördes gjorde han en muntlig förfrågan i konsistoriet den 6 april. af Ursin svarade kort att det berodde endast på honom om och när frågor skulle tas upp till behandling. Frågan om Nordströms motionsrätt blev föremål för omröstning den 20 maj, och han förlorade med rektors utslagsröst. Nordström förde saken vidare till prokurator, som överförde ärendet till kansler. Enligt kanslers beslut den 14 februari 1844 kunde rektor vägra att ta upp ett ärende till behandling, men i sådant fall borde ärendet antecknas i protokollet och skickas till kansler.⁵⁷ Detta beslut hann inte längre förbättra Snellmans ekonomiska ställning, men det förstärkte Nordströms rykte som obetänksam oppositionell. Särskilt professorn i ryska språket Jakov Grot ansåg att Nordström ägnade sig åt återkommande och oförsiktigt överklagande av styrelsens åtgärder.⁵⁸

För Snellman stängdes den sista dörren i Helsingfors då Topelius, som var redaktör för *Helsingfors Tidningar*, besökte hans anspråkslösa vindskammare senhösten 1842. Mötet var vänskapligt och förlöpte under samtal om dagsaktuella frågor. Under diskussionen föreslog Snellman plötsligt att de skulle redigera tidningen tillsammans; han skulle ta hand om recensionerna, politiken och dagens frågor och Topelius om det övriga: nyheterna, konsten och skönlitteraturen. Topelius, som genast insåg hur farligt förslaget var för hans egen karriär, gav ett undvikande svar och konstaterade att saken inte berodde på honom, utan på tidningens ägare Gustaf Otto Wasenius. Förläggarens svar gav inte utrymme för

tolkningar: ”den karlen vill jag icke hava på mina utmarker, han skulle skriva ihjäl tidningen inom tre veckor.”⁵⁹

Då verksamhetskanalerna och därmed också penningkranarna blivit stängda på alla håll beklagade sig Snellman för Runeberg: ”En arm syndare måste vara väl van vid beroende och elände, för att vid 37 års ålder tåligt lefva utan inkomster och med förhoppningar sådana som mina för framtiden.”⁶⁰ Snellmans ensamhet berodde inte endast på andlig isolering eller på svårigheterna att skaffa sig en utkomst. Fortfarande ogift vid 37 års ålder kände sig Snellman även socialt åsidosatt, då de andra redan länge njutit av familjelycka. Runeberg, Nervander och Nordström hade redan varit gifta i flera år; Laurell och Schauman var nygifta.

Socialt isolerad och tyngd av utkomstproblem blev Snellman alltmer lyhörd för de erbjudanden han fick från de svenska universiteten. Han var också annars i regelbunden kontakt med födelsestaden eftersom förläggaren Looström envetet försökte få Snellman att skriva den tredje delen av sin äktenskapsroman. Han gav samtidigt uppgifter om de övriga verkens goda åtgång.⁶¹

Stockholm fanns kvar i Snellmans tankar särskilt via de hjärtliga breven från förläggaren Zacharias Hæggström. Under sin vistelse i Stockholm hade Snellman trivts väl hos Hæggströms där han alltid varit en välkommen gäst. När Snellman infunnit sig för att dricka morgonkaffe hade glädjen varit stor, särskilt bland barnen. Sophie, Nanna, Lotten, Hugo och Arvid älskade sin rolige farbror som hade gett dem tolvskillingar för att lära dem sparsamhet. I deras sällskap blev även den allvarlige Snellman glad och glömde ofta sina djupa tankar och sitt flitiga skriftställereri.⁶² Enligt Hæggströms hustru var söndagarna inte längre lika angenäma utan Snellman, och hennes man inte längre lika glad och upprymd. Snellmans skål dracks inte längre, och han förde inte längre värdinnan till bords. Ansjovisen fanns fortfarande på bordet, men ingen prisade den längre som Snellman hade gjort.⁶³

Under ett halvt års tid efter att Snellman lämnat Stockholm pågick en ivrig brevväxling med familjen Hæggström. Vännerna mindes med saknad de lyckliga dagarna och levde med spänning sig in i Snellmans karriärförhoppningar. Korrespondensen kom i synnerhet att gälla försäljningen av verket *Läran om staten*, som utkommit vid tiden för Snellmans avfärd. Hæggström hade tagit del av Bergfalks kritik: ”boken innehåller många väl tänkta, till och med originellt genomförda, saker”, men det hela var inte genomarbetat och hängde inte riktigt ihop. Hæggström

tillade att Snellmans intentioner varit goda och att han ”har penetration”; han skrev med värme och skarpsinnigt, men hade uppenbart haft för bråttom. För egen del ansåg förläggaren att ”Herrarne böra se sig före, om de rätt förstå Snellman, först inan de bryta stafven öfver honom; men allt blir godt, om Herrarne blott skrifva så, att en hederlig man kan svara derpå.”⁶⁴

Enligt Hæggström hade *Läran om staten* fått ett mottagande som fördubblat Snellmans värde som filosof i Arwidssons ögon. Han var övertygad om att Arwidsson inte skulle spara på krafterna för att hitta en person som kunde få Snellman anställd som professor i praktisk filosofi i Lund, en tjänst som gav 1 600 riksdaler. I den tjänsten skulle Snellman vara till större nytta för världen än i Finland.⁶⁵ Snellman hade hunnit dra samma slutsatser då han skrev till sin vän, professor Carl August Hagberg, den berömde språkvetaren vid Lunds universitet. De hade träffats i Köpenhamn i september 1841 och Hagberg hade då erbjudit honom professuren. Den gången hade Snellman bara lovat att överväga saken, men gav nu i maj 1843 följande förklaring: ”Då för tiden ville jag icke tänka på att öfvergifva fäderneslandet, och med tacksamhet för Din välvilja afböjde jag förslaget utan betänkande. Nu har jag af skäl, om hvilka nedanføre, sett mig tvungen att ändra tänkesätt.”

Snellman avslöjade i sitt brev att han blivit vald till rektor för högre elementarskolan i Kuopio och att han inte vågade avstå från denna tjänst utan säkerhet om professuren i Lund. Han vädjade till sin gynnare: ”Jag har nu nödgats mottaga en Scholæ-Rectors beställning. Men dermed orkar jag icke länge. Ty det blir för svårt att bortkasta ett så långt stycke af lifvet, som det jag redan lefvat (37 år in summa). Vid Universitetet finnes ingen ledighet på fem år; och då har jag att slåss med en femton års gammal Adjunkt.” Snellman sade sig ha gjort nog för att i sitt fädernesland få fortsätta på sin bana som filosof, men på grund av sin ålder kunde han inte vänta. Därför måste han tänka ”verlden är stor” och handla därefter. Ett år skulle han behöva för att få ordning på sina angelägenheter i Finland, tre–fyra år skulle han trivas i Lund, för att slutligen dö i Stockholm – bättre kunde han inte önska det.⁶⁶

Hagbergs svar kom snabbt. Han inledde artigt med att framhålla att Snellman åtnjöt högt anseende som filosof i Sverige, och att svenskarna i honom såg en lärare och filosofins pånyttfödare och var honom skyldiga ett stort tack. Hagberg påminde dock i samma andetag om att Snellman i tiden avböjt hans förslag, och att han därför börjat verka för en annan

person till professuren. Att så var fallet kunde han inte ändra. Tre à fyra år skulle dessutom vara en för kort tid i Lund. Hagberg befarade även att den svenska regeringen inte förhöll sig välvillig till Snellman efter medverkandet i *Freja* och särskilt artiklarna om Strauss. ”Höga vederbörande är synnerligen i sednare fallet skuggrädda” skrev Hagberg, som befarade att en fördomsfri behandling av ansökan inte vore att vänta.⁶⁷

Det avvisande svaret fick inte någon praktisk betydelse på grund av rektoratet i Kuopio, som Snellman för säkerhets skull hade sökt hösten 1842. Inför denna tjänst hade han den 4 mars 1843 hållit en provlektion i Borgå domkapitel, som han själv inte tycktes ha varit särskilt nöjd med. Snellman konstaterade för Runeberg att vistelsen i Borgå varit angenäm, med undantag av besvärligheter orsakade av ”den fördömda Examen”. Till spänningen bidrog säkert även den granskande nämnden, som leddes av biskopen och för övrigt bestod av Borgå lyceums ledande krafter, vilka han alla kände: Lindh, Alexander Ferdinand Borenius, Öhman, Lindfors och Runeberg. Enligt det officiella intyget hade provet dock avlagts ”med heder och till domkapitlets fullkomliga nöje”.⁶⁸

Följaktligen erhöll Snellman den 10 maj 1843 fullmakt för rektorstjänsten. Sedan förhoppningarna om en professur grusats återgick han snabbt till vardagen. Han bad Runeberg rekvirera fullmakten hos notarien och ”vid tillfälle stoppa [den] i någon hitresande väns ficka”. Han bad också Runeberg tala med biskop Carl Gustaf Ottelin som erbjudit en plats i sin vagn under en visitationsresa till Kuopio i juni. Snellman hade tackat skriftligen, men hade inte fått något svar och undrade därför bekymrat om han borde avböja.⁶⁹

Snellman tvingades anhålla om tjänstledighet för juni månad, eftersom han önskade att Erik Johan Blom som lett skolan i Kuopio i ett års tid skulle få avsluta läsåret i fred. Tjänstledigheten var nödvändig även på grund av ”enskilda angelägenheter”.⁷⁰ Vid avskedsfesten för Cygnaeus på restaurang Kajaniemi den 22 maj 1843 kunde Snellman inte undertrycka sina vemodskänslor inför de studenter som hade följt honom hem: ”[D]en som vid 20 års ålder *vet* ingenting, vid 30 års ålder *är* ingenting och vid 40 års ålder *har* ingenting, kommer aldrig att veta, vara eller hafva något.”⁷¹ Till Runeberg skrev han: ”Ingen går hit i vindskupan och utom den går icke jag. Hela detta lif och bestyr med gator torg och murar, allt börjar förefalla mig så vedervärdigt, att jag helst har mina ögon derifrån.”⁷² De ekonomiska bekymren tvingade dock Snellman att förhålla sig praktisk till framtiden. I början av juni, bara tre dagar

efter Hagbergs nedslående besked om professuren i Lund, var han full av energi och i kontakt med sina lärarkolleger i Kuopio. Han redogjorde för sina tidtabeller och bad om material för att kunna förbereda skötseln av sin kommande tjänst.⁷³

Arwidsson försökte ännu efter bästa förmåga locka Snellman att lämna Finland och påminde om hur denne tidigare ansett sig förpliktigad att offra sina krafter för fosterlandet. Han försäkrade att Snellman ”ej hör till dem, som växa på alla rofland i Finland”. Arwidsson fortsatte: ”Man har kastat dig, lik en onyttig trasa till litteraturens ödemark Kuopio; man anser dig god nog, eller tillräckligen belönad, om du får plagga vett grammatika i Savolax bestar.” Enligt Arwidsson borde Snellman anse sig fri från alla förbindelser, kväva sin tacksamhet till fosterlandet och påminna sig om vad han var skyldig sig själv och vetenskapen. Arwidsson visste hur det kändes att lämna sitt fosterland, men att bli en ”lekboll för nycker eller våld” tålde ingen man. Därför rådde han Snellman att inte tveka inför det steg han borde ta. Han hade fått löften om goda tjänster som skulle underlätta Snellmans karriär i Sverige.⁷⁴

Arwidssons argument gick snart upp i rök då Hæggström tio dagar senare kunde meddela att allt hopp var ute beträffande professuren i Lund. Nomineringen hade ägt rum utan att Snellmans namn hade nämnts och allt gick sin gilla gång. Han konstaterade dock tröstande: ”Men, menniskan spår och Gud rår. Det bästa är väl det, som skett; det skall en framtid upplysa. – Gå Du till Kuopio! Det är en landsflykt, som Du sjelf valt, i brist på något bättre. – Du är nu för gammal, att mer gifva Dig ut på äfventyr. Fortfar att lefva för din vetenskap; hon skall redan i sig sjelf vara belöning nog.” Han tillfogade ännu, likt ett orakel: ”Icke hindrar Dig ödemarken att verka som tänkare för verlden [...] Du har hela verlden att läsa för. – Med ett ord tro, som jag tror: Det som sker, är alltid det bästa.”⁷⁵

Det avvisande bemötandet vid universitetet och sättet på vilket Snellman föstes till det avlägsna Kuopio föranledde livliga diskussioner i Stockholm och Helsingfors. Inte heller Snellmans anhöriga kunde stillatigande följa med den behandling som han utsattes för, även om de inte alltid var helt på det klara med det som skedde. Den dödssjuka brodern Carl August i Kristinestad hoppades före sin bortgång få se sin bror erhålla i Sverige vad fäderneslandet borde ha gett honom. Beskedet att brodern hamnat i Kuopio var överraskande och smärtsamt, men ”en kan dock föga, intet uträtta, där alla, i synnerhet de förnämsta, smilande böija sig under oket”.⁷⁶

Snellmans far hade av biskop Melartin fått höra att ”Du brutit hornen af Dig, och will ej mera stängas med stympare”. Fadern uttryckte sitt deltagande beträffande sonens framtid och konstaterade att det skulle vara en evig skam om denne för en lång tid måste vara rektor eller tvingades lämna Finland. Trösten var djupt andäktig: ”Älskade Janne! sörg icke för det Du icke har hem. Wi hafva ju en skynt af det stora hemmet i Gudomen, och höra icke mera till omväxlings eller Wältnings Machinen.” Han fogade till slut en varning: ”träng varsamt till Gudomen at Ni Filosofher ej profanerar himelen (som Swedenborg säger) och möter Promethei öde!”⁷⁷

Svågern, den fromme väckelsemannen Otto von Essen, gick vidare på samma linje som svärfadern. Han förstod inte Snellmans brådskan att vilja lämna Finland, då denne inte blivit landsförvisad och därtill hade en tjänst i Kuopio som väntade. Enligt von Essen bottnade Snellmans ångest i annat: ”Woi, om Du käraste Broder hälst någon timma var dag skulle företaga dig att studera Guds ord och dervid kasta all Philosophie under bänken, så skulle du snart finna vida större frid och lugn, än du nu många år med dit Philosophiska sträfvande kunnat finna och då kunde du nöjd och lugn gå din framtid till mötes.”⁷⁸

Systemen Anna Christina uppmanade i samma anda honom att i någon mån ge avkall på sitt ”[ö]fverdrifna sökande efter den fördömda äran” och unna sig ro, för att inte på egen hand göra livet till en plåga.⁷⁹ I liknande ton skrev Eva Fredrika Hæggström från Stockholm: ”hvem vet om ej Gud i Kuopio, utsett en fristad för vår vän. Kanhända finnes ocker menniskor med varma hjertan som kunna bereda vår saknade vän mången lycklig stund. Måtte Gud höra våra böner och göra vår vän så lycklig Han förtjenar!”⁸⁰

Mest rörande var dock den vädjan som kom från pastor Johan Anton Nordgren, som i tiden delat kvarter med Snellman i Nykarleby. I ett brev till Snellman medger Nordgren att han i Nykarleby varit en dålig präst, vilket berodde på ”brist på sjelfständigt studium vid Universitetet, och tidens neologi, som andats och ännu utandar idel liklukt”. Nu då Herren öppnat hans ögon hade han börjat besinna ”hvad min frid tillhör, huru uselt det är att vara blind och dock vara ledare”. Enligt Nordgren borde Snellman inte sträva efter att lämna sitt hemland; där gällde det att predika någon slags lärdom åt tidens ledande gestalter ”på det mensklige vetandets slippriga gångstige”. Han ansåg även att allt tydde på att hegelianismen var på väg mot sin undergång. Även om brevet kanske

framstod ”såsom ett barnsligt joller” ville Nordgren bara visa omsorg om sin gamle vän.⁸¹

Ett tröstande brev i samma ton kom från Hæggström, som då professuren gled ur händerna på Snellman konstaterade att allt som kunde ha gjorts hade blivit gjort: ”Hvad godt deraf kan oppkomma, står icke i mencklig magt att förut bestämma; men under en Försyn, som leder allt till det bästa, står hoppet alltid qvar [...] och du skall få se, vår Herre har sina vägar med Dig så, att allt slutar på bästa sätt.”⁸²

Dessa brev från familjemedlemmar och vänner läste Snellman på det natursköna Degerö, där han tillbringade sommaren 1843 hos bergmästare Fredrik Tengström. Dennes kusin, Snellmans gode vän professor Johan Jakob Tengström bodde i närheten på Botby gård. Där kom Snellman att bli fäst vid den 17-åriga Anna Sofia, dotter till hans gamle lärare, vän och beskyddare. Snellman beslutade att fria till flickan, men fick ett finkänsligt avböjande svar eftersom Anna Sofia var hemligt förlovad med Herman Kellgren. I slutakten av detta drama utredde Snellman sina motiv för Tengström. Längtan efter ett eget hem hade efter mogen prövning fått honom att fria till Anna Sofia. Sökande efter ett avgörande hade han tillbringat kvalfulla och sömnlösa nätter under hela juni, kliven mellan hopp och förtvivlan. Första gången i sitt liv hade Snellman upplevt denna ”själens och kroppens enstämmighet”. Första gången i vuxen ålder hade han vågat lämna sitt öde i någon annans hand. Nu när han blivit avvisad och fått visshet var han ”besinningslös, men jag känner, att jag är återförvisad på mig sjelf, och detta är den vinst jag har framför ovisshetens qual”⁸³.

Anna Christina gissade vad broderns rastlöshet berodde på, eftersom hon i slutet av juli beskrev sitt äktenskapliga liv: ”deremot har för det mästa välgong och glädje följt mig och jag lefver nöid och lycklig med min Kära Omgifning – och önskar att äfven Du snart måtte sluta dit – som det synes oroliga ungarlslif, och börja lefva et lyckligt Ägta lif.”⁸⁴ Systemen visste tydligen inte hur träget brodern nyligen försökt ingå äktenskap. Så hade tydligen varit fallet sedan början av året eftersom Karl Robert Looström i ett brev hänvisade till ”den som sjelf är så sysselsatt med giftermålstankar”⁸⁵.

I juli hade Snellman redan helt försonat sig med tanken på att flytta till Kuopio, även om han fortfarande närde ett litet hopp om att professuren i Lund skulle utlysas på nytt. I mitten av juli konstaterade han för rektorn för gymnasiet i Viborg Carl Wilhelm Ahrenberg: ”I all händelse

är mitt beslut fast att, så snart mina affärer det tillåta, packa in och söka andra penater [husgudar]. Att beslutet kostat sveda och värk, derom ber jag mina vänner vara öfvertygade.”⁸⁶ För biträdande professorn i teoretisk och praktisk filosofi vid Uppsala universitet Fredrik Georg Afzelius var beskedet att Snellman skulle flytta till en avlägsen landsort för att där bli skolrektor smärtsamt. För Snellmans vänner i Sverige framstod det som ett avsteg från den levnadsbana som utstakats för honom. De hoppades att det bara skulle bli en liten diversion och att han vid bättre tider snart åter skulle kunna inta katedern i filosofi.⁸⁷

För den europeiska vetenskapliga världen framstod Snellmans försvinnande till Kuopio som en veritabel förolämpning mot en europeisk vetenskapsman. Professorn i filosofi vid Berlins universitet Karl Ludwig Michelet tackade till exempel Snellman för att denne anslutit sig till det filosofiska samfundet i Berlin. Han väntade sig att Snellman snart skulle komma till staden, för att delta i sällskapets filosofiska diskussioner. Därtill förväntade han sig också att Snellman skulle skriva en artikel om staten i sällskapets tidskrift.⁸⁸

Tydligen var det snarare Snellmans vänner som upplevde situationen som mer upprörande än han själv. Måhända hade han i likhet med Afzelius beslutat visa ”gubbarna” tänderna och söka rektoratet i Kuopio, såsom Afzelius hade önskat göra då han sökte ett lektorat vid gymnasiet i Gävle. Snellmans beslut visade sig dock inte ha någon större effekt, eftersom det inte väckte större medkänsla vid universitetet. I sin bakficka hade Snellman dock en mycket större överraskning som man snart skulle få höra om.

Av fri vilja till det hemtrevliga Kuopio

I Snellmans personhistoria har tiden i Kuopio antagit närmast mytiska dimensioner, på grund av den till synes oförklarliga diskrepansen mellan Kuopios avlägsenhet och Snellmans världsrykte. Den lärde världsmannen från Europas vetenskapsmetropoler lyckades dock med hjälp av sin tidning *Saima* på kort tid föra in Kuopio på Finlands karta genom att skaka liv i den finska nationalkänslan. Snellman lyckades göra det i sin nya hemstad, vars namn man i Helsingfors inte ens kunde uttala: ”Koopia”, ”Kupia” eller något ditåt. Myndigheterna hade även gjort en felbedömning i sitt antagande att Snellmans rabalder på en så avlägsen ort inte skulle nå till huvudstaden. Så blev det ändå inte.⁸⁹

I geografiskt hänseende var Kuopio en avkrok i jämförelse med Helsingfors. Enligt Daniel Djurbergs lärobok i geografi var Kuopio ”en liten Stad, midt i Länet”.⁹⁰ Där fanns dock ett guvernörsresidens och en ståtlig kyrka. De ryska dragen i stadsplanen ansågs grandiosa: regelbundna, spikraka gator delade in staden i jämnstora rutor där de öde tomterna grönskade eftersom de flesta ännu var obebyggda. Pietari Hannikainen rekommenderade på 1840-talet mer omväxling och till och med oordning som skulle ge staden en lättare form.⁹¹ Vintertid blev staden nästan helt insvept i snö. Man levde rätt isolerat från den övriga världen, och bara en gång i veckan förde posten med sig brev och tidningar från söder.

Vid en tidpunkt då Finland låg i utkanten av industrialiseringens Europa framstod Kuopio län från Helsingfors horisont som rena ödemarken. Många egenskaper fick länet att framstå som ett utvecklingsområde i storfurstendömet, exempelvis den snabba befolkningsökningen, de lägsta samhällsgruppernas försvagade ställning, bristen på utbildning och den låga bildningsnivån. De primitiva jordbruksmetoderna satte sin prägel på näringslivet i Savolax, där såväl specialiseringen som handelsutbytet ännu befann sig i sin linda. Exceptionella aktörer i denna omgivning var ägaren av Varkaus bruk Erik Johan Längman och den mångsidige apotekaren i Kuopio Johan August Kellgren, vilka följde med industrialiseringen i Mellaneuropa och såg fram emot att tillämpa den industriella revolutionens uppfinningar inom den egna verksamheten.

Snellman var redan i förväg medveten om att Kuopio utgjorde ett andningshål i trakten och en inkörsport för nya idéer som kunde filtreras, populariseras och spridas bland folket. Gustav III hade 1775 utfärdat en befallning om grundandet av Kuopio som förvaltningsstad för Savolax och Karelens län och residensstad för landshövdingensämbetet, samt fastställt dess första stadsplan 1776. När staden erhöll sitt fundamentsbrev 1782 var den ännu en obetydlig by med rökpörten, men i mitten av 1800-talet hade den utvecklats till ett bildningscentrum. Staden hade ett gott rykte som grundade sig bland annat på de för Snellman redan välkända profilerna: de ovannämnda Längman och Kellgren samt kyrkoherden Matthias Ingman, provinsialläkaren Mårten Lindfors, kronofogden Jacob Johan Malmberg och majoren Johan Anton Karsten.⁹²

Snellman var ett värdefullt tillskott till ståndspersonskretsarna i staden. Han hittade en lämplig ungarlsbostad vid Tulliportinkatu 27. Tomten ägdes av före detta drängen och hästkarlen Juho Holopainen,

som avancerat till älderman för åkarskrået i staden och 1840 erhållit burskap som ölbryggare. Han hade nyligen i anslutning till sin gård uppfört ett kvadratformat timmerhus med tre fönster och hyrde nu ut det till Snellman.⁹³

Snellmans första hem i Kuopio var både bekvämt och rymligt. Den nio meter långa och breda samt åtta meter höga knuttimrade byggnaden vilade på en knappt meterhög stenfot. Huset hade en sal, två kamrar och en tambur. Rummen var försedda med paneltak, laverade papperstapeter och golv målade med oljefärg. Varje rum var försett med kakelugn, franska dörrar målade med oljefärg och två meter höga och över en meter breda dubbla glasfönster. Tre fönster vette mot Tulliportinkatu

Snellmans beslut att flytta till Kuopio för att bli skolrektor kom som en stor överraskning för hans närmaste krets. Kuopio var dock ett medvetet val för Snellman, eftersom inlandets första boktryckeri fanns i staden. I Kuopio fick Snellman möjlighet att popularisera sina idéer och sprida dem bland folket. Ferdinand von Wright, Torget i Kuopio, från 1850-talet.

och ett mot innergården med utsikt mot lidren som hörde till Holopainens bryggeri. In i huset kom man från gårdssidan längs trätrappor som ledde till tamburen.⁹⁴ Huset var enligt stadsplanen beläget i utkanten av centrum, på långt avstånd från ståndspersonshusen vid Gustavstorget, nuvarande Snellmaninpuisto. Snellman betalade 85 rubel i månatlig hyra för huset. Som ungtkarl verkar han ha haft helpension, eftersom han inte hade konto i någon av stadens butiker.⁹⁵

Till Snellmans hushåll hörde drängen Oskari Pulkkinen, passoppen Oscar och pudeln Toveri.⁹⁶ Enligt passoppen var den allvarsamme Snellman hetlevrad då han blev arg, men mycket god när han lugnat sig. Han var alltid vresig när han vaknade, särskilt på söndagsmorgnarna efter att han sovit länge; då var inget som det borde. När Snellman var arg hängde underläppen slappt ner. Han kunde inte tåla vare sig lögner eller slughet, och höll noga efter ordning och renlighet. Kravet på ordning gällde också den sjuårige brorsonen och myndlingen Carl Constantin,

Calle, som Snellman hämtat från Kristinestad. I Kuopio hade Snellman genast sett till att den helt svenskspråkige gossen lärde sig finska. Farbroderns fostran av pojken var så sträng att passoppen tyckte riktigt synd om honom.⁹⁷

Snellman anpassade sig snabbt till stadens societet, där han sedan tidigare hade många vänner och släktingar. Han framhöll särskilt för J. J. Tengström att stadsbornas vänliga mottagande hade fått honom att känna sig hemmastadd på orten.⁹⁸ På ett av de bästa ställena i staden bodde kusinen på mödernets handelsmannen Otto Wilhelm Röring, som hörde till stadens mest framgångsrika handelsmän.⁹⁹ Den Röringska

handelsgården med sina bodar och stall fanns vid nuvarande Minna Canthin katu 11.¹⁰⁰ Snellman blev från första början varmt mottagen i det bildade och förmögna storköpmanshemmet, som var en populär samlingsplats för stadens ståndspersoner. Röring var en central person inom affärlivet i Kuopio, eftersom han ägde stadens första ångkvarn som vid sidan av Vasa ångkvarn hörde till Finlands första ångdrivna fabriker. Snellman kunde inte på ett bättre sätt ha kommit in i stadens societet. Röring bidrog på ett avgörande sätt till stadens mest kända kommerseråd Gustaf Ranins karriär. Röring hade under en affärsresa stött på denne hjälpsamme son till en postiljon i Säminge och erbjudit honom anställning. Då gossen anlände sommaren 1840 till den Röringska handelsgården blev han omedelbart antagen som bodgosse och avancerade snabbt till bokhållare. Eftersom Ranin kunde uppföra sig fick han från första början delta i sin husbondes bjudningar. Han lärde snart känna eliten i Kuopio och blev i denna krets också bekant med Snellman, Lönnrot och Collan vilka sporrade honom att läsa och samla kunskap.¹⁰¹

Den största nyttan hade Ranin av de gemensamma stunderna med Snellman. Det framtida kommerserådet, det savolaxiska affärlivets ”conquistador”, smet ofta iväg för att skjutsa Snellman som på sina få lediga dagar besökte sin kusins lantgods Kuuslahti, fyrtio kilometer från staden. Under dessa färder fick Ranin höra utredningar om sådant som han undrade över. För Ranin, som var född 1825, kändes det som om ett helt universitet åkte med i vagnen. Snellmans högskoleundervisning gav resultat, eftersom Ranin under sin senare affärsmannakarriär insåg vilka möjligheter liberaliseringen kunde erbjuda en företagsam och skicklig man. Han grundade en egen affär 1852.¹⁰²

Även en annan bekant, apotekaren Johan August Kellgren, hjälpte Snellman att bli hemmastadd i Kuopio. Han var far till Snellmans nära vän Herman Kellgren och hörde i likhet med Röring till de främsta affärsmännen i staden.¹⁰³ Den bildade och vidsynte Kellgren gjorde regelbundna affärsresor till Viborg och S:t Petersburg, där han var i direkt kontakt med ministerstatssekreterare Armfelt. Snellman utnyttjade ofta hans sakkunskap.¹⁰⁴ I det Kellgrenska huset, som låg mitt emot det Röringska,¹⁰⁵ levde man på samma sätt som i ståndspersonshemmen i huvudstaden. Kuopio var visserligen en småstad, men familjen Kellgren besöktes regelbundet av köpmanna- och godsägarfamiljer från Österbotten, södra Finland och S:t Petersburg, vilka stannade för ett par dagar och höll dem ajour med världens gång.¹⁰⁶

Provinsiälläkaren i Kuopio Mårten Lindfors hörde till Snellmans mest angenäma gamla bekantskaper. De hade tillsammans tillbringat ”attiska nätter” i Lördagssällskapet. Då någon akademisk karriär inte öppnade sig för Lindfors inom kirurgin, förlossningskonsten eller veterinärmedicinen sökte han en provinsiälläkartjänst för att kunna stanna i Helsingfors. Även den gick honom förbi, och 1836 flyttade han till Kuopio och blev provinsiälläkare. På grund av sina idéer och åsikter framstod han som mycket obekvämlig och besvärlig för Nikolaj I:s system. Generalguvernören fällde 1839 följande omdöme om hans tjänsteutövning: ”ilak karl, hafva mycket klagomål, vara mycket dyr.” Generaldirektören för Medicinalöverstyrelsen Carl Daniel von Haartman hyste liknande tankar om honom.

Lindfors hade redan inom Lördagssällskapet fått rykte om sig som en ivrig pratmakare vars ordflöde inte tycktes ge rum för andras yttranden. Runeberg kallade honom en ångpanna och Fredrika Runeberg har beskrivit honom på

Snellman var aktiv inom societetslivet i Kuopio. På fotografiet syns apotekaren August Kellgrens hus, en mötesplats för stadens societet. Kellgren var en mångsidig man som uppmärksamt följde med industrialiseringen i Europa. Han gjorde regelbundet affärsresor till Viborg och S:t Petersburg, och var personligen bekant med ministerstatssekreterare Alexander Armfelt. Snellman utnyttjade ofta Kellgrens sakkunskap.

följande sätt: ”Talför alldeles obeskrifligt, genialisk ock. Under det flödande talet vxlade blixtar, så klara att man tyckte dem böra kunna upplysa de mörkaste djup” inom alla slags kunskapsområden. När Lindfors efter flyttningen till Kuopio inte längre hade sällskap av sina spirituella kamrater försökte han ersätta det med flitig brevväxling. Han började skolmästaraktigt utdela råd till sina vänner.¹⁰⁷ Snellmans ankomst till staden var mer än välkommen omväxling för Lindfors. Vägen mellan deras bostäder var inte lång: Lindfors gård fanns på fyra kvarters avstånd från Snellmans hus.¹⁰⁸

En annan oas för Snellman var Idensalmi prästgård, som visserligen inte fanns i själva staden. Från 1837 hade hans före detta lärare vid prästseminariet Robert Valentin Frosterus varit kyrkoherde i Idensalmi. Landsförsamlingens prästgård, belägen på ett backkrön vid en älv, mitt emot kyrkan, blev en viktig plats för Snellman. Prästgården var från 1700-talet och uppförd i gustaviansk stil.¹⁰⁹ Alla bekantskaper i Kuopio beredde dock inte Snellman lika stor glädje. Endast ett kvarter från hans ungarlslägenhet, vid Kauppakatu 43, bodde hans ungdomsförlovade från Rautalampi Anna Ahla, som numera var gift Backman.¹¹⁰

Snellmans snabba acklimatisering i småstaden tyder på att han i förväg var väl förtrogen med de lokala förhållandena. Det var dessa människor som på något sätt hade gett honom en vink om den lediga tjänsten. Släktingarna, vännerna och studiekamraterna i Kuopio gjorde det lättare för honom att fatta sitt beslut. Hans ankomst till Kuopio gav sällskapslivet i staden helt nya impulser. Snellman skulle dock inte ha varit sig själv om han inte även under lättsamma diskussioner hade berört allvarigare ämnen. För allt fler började det uppdagas att sällskapslivet inte endast handlade om kortspel, assembléer och punschdrickande. Att tillhöra den bildade kretsen handlade inte enbart om rättigheter, utan framför allt om skyldigheter gentemot det egna folket.¹¹¹

Ambitiös skolrektor

Snellman kunde ta sig an rektorskapet i en skola som övervakades av Borgå domkapitel under angenäma former, tack vare den belåtenhet som biskop Ottelin visade. Från och med sommaren 1843 hade Snellman korresponderat med biskopen, som glädde sig över att skolan i Kuopio skulle få en energisk och företagsam rektor, men samtidigt var rädd för att förlora Snellman till något universitet i Sverige där han kunde bli

professor. Ottelin beklagade också den behandling som Snellman utsatts för på grund av de akademiska fädernas vresighet, och förstod att det var hårt att för brödfödan bli tvungen att överge vetenskapen. Artigheten fördes till sin spets då Ottelin berömde Snellmans filosofiska arbeten, ”der djup och klarhet äro så förenade”. Ottelin såg Snellman som en motsats till övriga filosofer, i synnerhet hegelianer och schellingianer, som hade för vana att svepa in sig i ordrika formuleringar.¹¹²

Att motta rektoratet var inte heller i praktiken särskilt betungande för Snellman som hade stor erfarenhet av undervisning. Han hade varit informator i slutet av 1823, hösten 1825, hela 1826 och hösten 1827. Han hade undervisat i Helsingfors lyceum några månader 1828 och 1831–1836 efter att ha avlagt magisterexamen. Snellman hade också förberett flera ungdomar på studentexamen. På så sätt kom Snellman att gå i sin lärofaders fotspår, även på ett praktiskt sätt – Hegel hade ju också varit lärare.¹¹³

Inledningen av skolarbetet framstod för Snellman som en intressant utmaning eftersom den ryska tidens första skolordning nyligen trätt i kraft. Den nya förordningen innebar en grundlig förändring av skolförhållandena i Finland, men den innehöll bara de allmänna principerna och linjerna. Hur dessa principer skulle förverkligas i praktiken var skolornas sak, vilket gav Snellman ett utomordentligt tillfälle att genomföra grundliga förändringar i den skola som han ledde, och i tidningsartiklar och tal presentera sina tankar om fostran och undervisning.¹¹⁴

I elementarskolan i Kuopio fanns fyra klasser, med två linjer på tredje och fjärde klassen. De flesta av Kuopiosocietetens gossar gick i skolan. De 12–15 år gamla pojkarna var i en krävande ålder med tanke på sin koncentrationsförmåga. Eftersom mycket arbete väntade, framhöll Snellman i sitt första öppningstal vid terminens början vikten av att eleverna visade gott uppförande och flit. Han inledde med:

Ty så är arbete och sträfvandet till ett alvarligt mål för människan nödigt, att en ständig sysslolöshet skulle göra henne på det högsta olycklig, och äfven det, som hon kallar nöje, skulle, om det ej köpts genom förutgående ansträngning blifva henne en plåga. Arbete är icke blott människans pligt, utan äfven ett oundgängligt vilkor för hennes tillfredsställelse och lycksalighet.¹¹⁵

Snellman framhöll att elevernas skolgång var en förberedelse för arbete, som inte skulle vara verklig om den inte ”såsom allt arbete vore ord-

nad och allvarlig”. Han poängterade att skolgången inte fick vara en lek, och att där inte fanns utrymme för oordning eller försumlighet. Han påminde om att lärarna inte krävde mer arbete än eleverna klarade av. Snellman vädjade direkt till skolans lärare, vilkas sak det var att med stränghet utrota lättjan samt olydnadens och osanningens laster.¹¹⁶

Enligt den nya skolordningen tillämpades följande straff: varning och tillrättavisning inför klassen, flyttning till lägre klass, åtskiljande av bänkkamrater, anteckning av namn på tavlan för anmärkningar, rektors tillrättavisning, lindrig och sträng kroppsaga, karcer i högst fyra dygn och relegering från skolan. Snellman relegerade omgående några elever för osedligt beteende. Han var en sträng rektor, men tog sällan till kroppsaga. Eleverna ansåg honom vara rättvis.¹¹⁷ Han lyckades få tyst på oväsen med bara ett allvarligt ”Gossar!” Han hade för vana att lita på sina elevers ord. När han någon gång fick anledning att misstro en elev sade han med tårar i ögonen: ”Jag anser det ovärdigt en människa att ljuga, jag måste tro på edra ord.”¹¹⁸

Under Snellmans tid skedde en stor förändring i skolans disciplin. Eleverna hade tidigare kunnat bli till och med mycket hårdhänt behandlade, i synnerhet finskspråkiga som inte alltid helt förstod undervisningsspråket. Läraren hade kunnat gripa tag i håret och slita loss en test, utdela slag på händerna, i ansiktet och på huvudet. I den nya rektorn såg eleverna en man som beslutsamt tog parti för de förtryckta. Våldsamheterna ersattes av andlig disciplin.¹¹⁹

Snellman hade inget tålmod med vare sig lättja eller slarv. Skolan hade bland sina elever flera 15-åriga lättingar vars studier inte framskred alls. Han uppmanade dem kort och gott att avsluta sin skolgång, gå hem och ”taga yxan i handen”. De kunde hellre göra något praktiskt arbete eftersom de saknade läshuvud, och därmed vara till större nytta för samhället och fäderneslandet. När Snellman brusade upp började hans grova kindben darra och då var leken fjärran. Han var i grund och botten välvillig, men man fruktade att möta honom på gatan eftersom han hade som vana att förhöra elever som kom emot honom om dagens läxa.¹²⁰

Resultaten började märkas redan efter en månad. Redan i september 1843 lovordade Snellman i ett brev till Tengström eleverna, som tycktes ha vant sig vid god disciplin och visade sig särdeles uppmärksamma och hörsamma. Ungdomen såg också ”öfver förväntan snygg och hygglig ut”. Endast med studieresultaten var det illa, och där krävdes förändringar.

Snellman ämnade dock gå långsamt och försiktigt till väga beträffande såväl saker som personer.¹²¹

Sina lärarkolleger ansåg han vara pålitliga män. Han avslöjade emellertid i förtroende för Tengström att förändringarna ledde till problem där ”oordningen blifvit ordning och privilegium”.¹²² Omställningen var stor, eftersom lärarna före Snellmans tid tillbringat mycken tid kring spelkort och glas, försummat undervisningen och inte alltid varit nyktra i skolan. Om läraren inte hade anlänt inom en kvart skingrades eleverna som agnar för vinden. Snellman tog energiskt itu med detta problem. Sina kolleger hälsade han med orden ”kommen i håg, att vi i allt äro kamrater, utom i tjensten; i den måste vi orubbligt följa förordningarne”. Snellman stipulerade att lärarna inte fick försumma att hålla sina lektioner. Klassens primus skulle meddela rektor om någon lärare var frånvarande, och då infann sig antingen rektor själv eller någon från hans klass för att hålla lektionen. Då en lärare hade skickat en ung student för att vikariera för honom, körde Snellman iväg studenten, eftersom han som rektor svarade för undervisningen och inte tillät främmande att befatta sig med den.¹²³

Konrektor för skolan var den 26-årige Bror Ernst Hannibal Schildt som 1848 blev rektor för högre elementarskolan i Heinola. Tjänsten som förste kollega innehades av lärarkårens äldste, den 47-årige Johan Gideon von Becker som sedermera blev kyrkoherde i Pälkjärvi. Andre kollega var den 33-årige Wilhelm Boxström, som även var präst. Han blev 1845 adjunkt hos kyrkoherden i Rautalampi. Tredje kollega var den 31-årige Jakob Zitting, som sedermera blev kyrkoherde i Rautus. Lektoratet i ryska innehades av den 22-årige Adolf Edvard Rongain. Lärare i sång och musik var den 27-årige Johan Reinhold Enckell. Alla utom Boxström var ungarlar. Var och en hade en eller två pigor i sin tjänst.¹²⁴ De flesta lärarna brukade åtminstone under de första åren samlas hos rektor Snellman på lördagskvällarna. Det bjöds på mat och dryck, och i rollen som värd var Snellman en gästfri och skämtsam sällskapsmänniska.¹²⁵

Efter att ha tillträtt sin tjänst anhöll Snellman genast hos domkapitlet om en omfördelning av läroämnena mellan sig och konrektor Schildt. Konrektorn fick ansvaret för undervisningen i hebreiska, tyska, finska, historia och geografi. På Snellmans lott föll latin, franska, religion, geometri, algebra och fysik.¹²⁶ En bättre lärare i latin än Snellman, som verkligen var den långa linjens latinist, hade skolan inte kunnat få. Han hade tenerat lärokursen i detta språk i såväl trivialskolan som på uni-

versitetet, och på 1830-talet publicerat en övningsbok som användes i skolorna i Finland långt in på 1860-talet. I skolan i Kuopio var han ”allvarlig, skarp, säker, sträng och fordrande eftertanke”. I sin övningsbok krävde Snellman att eleven i latin uttryckte sig kort, enkelt och klart. Snellmans avhandlingar på latin visar att dessa krav även gällde hans egna bidrag. Vid första anblicken tycktes hans latin inte skilja sig från andra samtidas, men han strävade efter ett individuellt sätt att uttrycka sig vilket avspeglades i en kärnfull och resonerande stil.¹²⁷

Snellman försökte utveckla skolans verksamhet och höll från första början domkapitlet ajour med sina planer. Han meddelade genast i början biskop Ottelin att skolan i Kuopio hade många svagheter, i synnerhet gällande språkundervisningen. Särskilt stora var försummelserna inom latinet. Det ville han ändra på genom att ta i bruk en ny lärobok i ämnet. Lektionerna i sång och gymnastik flyttade Snellman från kl. 8–9 på morgonen till kl. 15–18 på eftermiddagen, eftersom man i de flesta hushåll åt mat kl. 12. Beträffande den bästa tidpunkten för lektioner i gymnastik hade han inhämtat läkares råd. Även om den nya rektorn från början visade stor effektivitet ville han inte kritisera sina lärarkolleger som nitiskt försökt ingjuta det krävda pensumet i sina elever. De hade tagit emot sin nya rektor väl, gett nyttiga råd och ivrigt tagit itu med att genomföra reformerna.¹²⁸

Ottelin var mycket nöjd med Snellmans åtgärder, och antog att de inom kort skulle höja skolan i Kuopio till samma nivå som stiftets andra skolor i Borgå och Viborg. Anmärkningarna beträffande latinundervisningen var enligt biskopen synnerligen befogade. Enligt Ottelin hade den redan länge varit en börda i Kuopio, där latinets grammatik aldrig ”blifvit lefvande inlärd, utan varit en yttre förstuga hvori man sett sig om efter dörren till språkets inre gemak”. Grammatiken hade man behandlat som ”ett skräprum dit man placerat gamla onödiga reglor”.¹²⁹

På basis av egna erfarenheter motsatte sig Snellman skarpt den tanklösa utantilläsningen och krävde att eleverna skulle förstå det de läste. Han inskräppte också denna princip hos sina kolleger. De grammatiska reglerna i den övningsbok i latin som togs i bruk skulle inläras med hjälp av flera exempel. Att kollegerna använde boken på fel sätt och hade eleverna att lära sig övningsexemplen utantill, i stället för att förklara dem, återspeglar väl lärarnas gamla attityd till undervisningen. Det gav även upphov till en anekdot i Kuopio. Då en nykomling hörde sig för om trivseln på orten fick han svaret: ”Nog vore här eljes bra, men den

'Snellman' tar lifvet af oss." Med Snellman avsågs den lärobok i latin som rektorn hade introducerat, och som var ytterst betungande för eleverna ifall den användes på fel sätt.¹³⁰

Snellman undervisade i religion med hjälp av Johann Georg Rosenmüllers kyrkohistoria och katekesen. Hegelianen Snellman, som utmanat statskyrkan i Sverige under Strausdebatten, kom därmed att återvända till sin barndoms läroböcker och kunde praktiskt tillämpa det han inhämtat vid prästseminariet. Undervisningen måste dock hålla sig till den officiella bekännelsen. Biskop Ottelin antydde detta då han uttryckte sin glädje över att förhoppningsvis kunna diskutera känslans utveckling till devotion och gudaktighet inom kyrkan parallellt med viljans utveckling till sedlighet i staten. Förhållandet mellan kyrka och stat hade intresserat honom i 25 år.¹³¹ Biskopen hänvisade finkänsligt till Snellmans rykte som "troshetsare" som visat förståelse för "storhedningen Strauss" och skrivit *Idee der Persönlichkeit*. Ottelin ville för säkerhets skull påminna om det rådande förbundet mellan läroverk och kyrka. Enligt 1843 års skolordning fick lektorerna inte väcka tvivel i elevernas sinnen beträffande kristendomens grundsanningar. De fick inte heller förleda sina elever till "drömska" religiösa åsikter.¹³²

Religionens andel av undervisningen höll dock på att avta. De obligatoriska andaktsstunderna på morgonen och aftonen bibehölls i syfte att ingjuta "verklig gudsfruktan" i eleverna. Under andakten sjöngs en psalmvers och en elev läste dagens bön och ett stycke ur Bibeln. Skoldagen avslutades med en slutbön och psalmsång. Eleverna måste under terminerna också delta i fest- och söndagsgudstjänsterna. Lärarna förhörde eleverna om innehållet i predikan och utlade texten för dem. På så sätt vandes de vid den regelbundna kyrkogång som ansågs höra till god medborgerlig sed. Ibland rymde gossarna och Snellman fick hämta in dem från gatan till gudstjänsten.¹³³

Snellman ledde alla andakter och undervisade i religion i den högsta klassen. Hans förstående hållning till Strauss framstår som intressant, eftersom lärarna enligt skolordningen skulle fylla sin plikt gentemot sitt ämbete och den kristna tron. En lärare förväntades leva ett kristligt, respektabelt och klanderfritt liv. Snellmans skriftställerier ansågs inte vara ett problem, kanske därför att det fortfarande uppfattades som en medborgerlig plikt att iaktta kristliga vanor. De första tecknen på att lärarna började uppfatta betonandet av det personliga tros livet som viktigare än spridandet av principiell kunskap kunde skönjas på 1840-talet. De var

inte längre övertygade om utantilläsningens nytta och ville inte längre enbart ägna sig åt förhör. Denna strävan stod inte i strid med det officiella uppdraget. Gudsfruktan kunde mycket väl också uppfattas som ett uttryck för personlig övertygelse.¹³⁴

Att det var svårt att åstadkomma förändringar i den undervisning som skolordningen stadgade om framgår väl av en diktamen som Snellman fogade till ett skolinspektionsprotokoll. Där kritiserade han i hårda ordalag de undervisningsmetoder som krävdes. Läxförberedandet hade helt försummats och undervisningen inskränkte sig till läxförhör, vilket ledde till att eleverna blev överansträngda. När eleverna i högsta klassen måste använda hela 7–9 timmar för hemläsning steg elevens dagliga arbetstid till 13–17 timmar.

Det låter således icke såsom förmycket, då Skolordningen bestämmer trettiosex arbetstimmar i veckan för lärjungarne i Högre Elementarskolan; men då dessa genom hemläsningen förbytas i medeltal till Åttatje à Nittie timmar hvarje vecka, så borde redan dessa höga siffror väcka den lifligaste förskräckelse hos var och en tänkande uppfostrare [...]. Ja man anser i andra länder, att den mekaniska, till sjelfva arbetets art icke tunga, sysselsättningen i en fabrik för ungdom under femton år icke bör utsträckas öfver tie timmar dagligen.¹³⁵

Enligt Snellman arbetade de 10–16-åriga eleverna i högre elementarskolan lika många timmar som deras ålder angav, det vill säga 10–16 timmar. Han krävde att domkapitlet snabbt skulle korrigera saken. Lektionerna borde även användas för läxförberedelser, läsning och skrivövningar i skolan. Förhören måste inskränkas, för att göra det möjligt att använda lektionerna till mer ändamålsenlig styrning av eleverna till självständigt, välorganiserat arbete. Snellmans synpunkter skickades till senatens ekonomidepartement för behandling.¹³⁶

Försöken att upprätthålla nivån på undervisningen innebar också en kamp för bättre externa resurser, där till exempel frågan om lokaliteterna måste lösas. När Snellman inledde sitt rektorat var det här inte ett problem, eftersom det ändamålsenliga skolhuset, enligt honom, var ett palats.¹³⁷ Skolan verkade i ett stenhus i empirestil öster om dagens salutorg. Byggnaden var ritad av C. L. Engel och hade blivit färdig 1826. Medlen för skolhuset hade beviljats av kejsar Alexander I.¹³⁸ Snellman hann leda sin skola i denna byggnad i bara ett år, innan det nygrundade

lyceet i Kuopio inledde sin verksamhet i samma hus den 24 augusti 1844. Staden överlät nya utrymmen för högre elementarskolan på ett prestigefyllt ställe öster om Gustavstorget (dagens Snellmaninpuisto) i en träbyggnad, den så kallade stadsherrgården.¹³⁹

Ända till början av juli hade denna stadsherrgård inhyt magistraten, rådstugurätten, en sessionssal och Kuopio stads ämbetsverk. Under finska kriget hade byggnaden använts som fältsjukhus.¹⁴⁰ Renoveringen av skolhuset påbörjades först 1849 och Snellman tvingades envist yrka på de reparationer som behövdes. I maj 1845 deltog han tillsammans med magistraten i den syn som förrättades i huset, och rapporterade till domkapitlet. Snellman påpekade till exempel att avlägsnandet av en gårdsbyggnad skulle leda till att ”[s]kolan helt och hållet saknar nödiga uthus”. Han hoppades också på snabbt förordnande om sammanslagning av två rum både i övre och nedre våningen till större undervisningssalar, vilket skulle förbättra elevernas hälsotillstånd.¹⁴¹ Snellman hann inte själv njuta av resultatet av reparationerna, eftersom planerna stadfästes först 1849, samma år som han lämnade rektoratet. Hans ansträng-

Högre elementarskolan i Kuopio, där Snellman var verksam som rektor 1843–1849. Under Snellmans ledning steg skolan snabbt till samma nivå som de övriga skolorna i stiftet.

ningar handlade inte bara om reparationer och ändringar, utan också om att skolan skulle få värdiga, arkitektoniskt representativa ramar. Fasaden beströks med gul färg och förskönades med pilastrar, och på gårdssidan uppfördes en separat byggnad för gymnastik med tillhörande sandplan. Gårdsplanen omgavs av trädbevuxna gräsmattor innanför ett spjälstaket. Helhetsintrycket var monumentalt.¹⁴²

Enligt den nya skolförordningen skulle varje gymnasium ha ett bibliotek, som årligen skulle utökas. Biblioteket skulle innehålla den litteratur som lärarna behövde i sin tjänsteutövning och lämplig läsning för eleverna. Kuopio hade tidigare haft ett anspråkslöst trivialskolbibliotek som nu var inhyst i högre elementarskolan. Det dög dock inte som frö till ett gymnasiebibliotek och förblev rätt anspråkslöst, eftersom utvecklandet av gymnasiebiblioteket väckte mer intresse. Det var också det som mottog donationer.¹⁴³ Biblioteket i Snellmans regi var rätt anspråkslöst – endast 233 band medan gymnasiet bibliotek uppgick till ungefär 3 000¹⁴⁴ – men han försökte träget utöka det. Snellman beställde i maj 1844 elva band av sin vän Robert Tengström, sedan han fått tillstånd att använda den bibliotekskassa som uppgick till 80 silverrubel. På listan fanns sedvanliga läroböcker, främst för studier i latin och grekiska, som Vergilius, Cicero, Cornelius Nepos och Novum Testamentum.¹⁴⁵

Snellman var ansvarig för alla sina tjänsteåtgärder inför biskopen, som var den högsta ledaren för skolverksamheten i stiftet. Biskop Ottelin var självskriven eforus för skolan i den stad där biskopen hade sitt säte och han utnämnde inspektorer för de övriga skolorna. Han nöjde sig inte med att brevlades följa med Snellmans verksamhet som rektor, utan skötte också med intresse inspektionsbesöken personligen. Ottelin var därför mycket missnöjd med den ändring av skolordningen som gjorde inspektionerna till en gemensam angelägenhet för biskop och domkapitel, vilket innebar att han inte längre fick styra allt själv. Ärkebiskop Melartin förstod inte Ottelins hållning, eftersom det enligt honom var vägat och till och med farligt att låta en person ta hand om allt.¹⁴⁶

Ottelin gjorde sitt första inspektionsbesök i skolan den 27 augusti 1844, då Snellman tjänstgjort som rektor i endast ett år. Utöver biskopen deltog även Frosterus, inspektor och kyrkoherde i Idensalmi, liksom lektor Borenius från Borgå gymnasium och notarie Karl Magnus Kjellman. Även samtliga lärare i skolan och 75 elever var på plats. Lärarna tenderade sina elever. Snellman började med att förhöra fjärdeklassarna. I religion höll han förhör om det förlovade landets ursprung och till-

komst, judestatens sönderfall och utsändandet av evangelister och apostlar. I latin hade Snellman valt en text av Sallustius, som eleverna skulle redogöra för. Under lektionen i geometri lät han eleverna rita diagram och förhoret i franska hölls utgående från läroboken. På motsvarande sätt förhörde andra lärare sina elever. Sedan skolans matrikel, bibliotek och räkenskaper blivit granskade uttryckte biskop Ottelin sin särskilda tillfredsställelse över elevernas flit och uppträdande, och berömde såväl rektor Snellman som lärarna för visad skicklighet och för den ordning som rådde i skolan.¹⁴⁷

Snellmans pedagogiska program framgår bäst av de tal som han höll i början och slutet av terminerna. Han utgick ifrån att viljan att veta var en del av bildningen. Kunskapen utgjorde en del av mänsklighetens årtusenden långa arv. Att lära ut kunskap krävde ordning; att inhämta kunskap krävde arbete och möda. ”Såsom en villfarelse är den åsigt längesedan förkastad, enligt hvilken skolrummet förvandlades till en lekstuga och läroböckerna till spelkort, för att sålunda utan all ansträngning bibringa barnet vetenskapens grunder.”¹⁴⁸ Enligt Snellman borde undervisningen ske på ett sätt som uppmuntrade barnet att anstränga sig på egen hand, utvecklade ordningssinnet och viljan att arbeta samt vande barnet vid sträng lydnad, yttre skötsamhet och gott uppträdande. Allt detta förutsatte av disciplinerna goda avsikter, moralisk bildning samt varm kärlek till sanning och rätt. Detta kunde skolan inte längre ge – den kunde bara vidareutveckla det. Barnets fostran var en angelägenhet för hemmet. Skolans uppgift var att fortsätta och tillgodogöra sig den fostran som fått i hemmet.¹⁴⁹

”Kuopios Gutenberg” och Saima

För Snellman innebar rektoratet ett försök att trygga en regelbunden utkomst. Vid denna tid erhöll lärarna redan lön i reda pengar och inte som tidigare i spannmål, och lönen växlade enligt skola. I skolorna i Kuopio, Vasa, Tavastehus, Björneborg, Uleåborg och Nyslott fick en rektor 450 rubel, konrektor 360 rubel, första kollegan 240, andra 195 och tredje 150. Snellmans rektorskolleger i Åbo, Borgå och Helsingfors erhöll bättre lön, 525 rubel per år. Den högsta rektorlönen, 600 rubel, utbetalades vid högre elementarskolan i Fredrikshamn.¹⁵⁰ Utöver sina 450 rubel fick Snellman 1,5 rubel för varje inskriven elev, vilket innebar att hans lön kunde stiga till 500 rubel.¹⁵¹

Snellmans behov av regelbundna inkomster var stort, eftersom han vid ankomsten till Kuopio hade 1 500 rubel i skulder. I synnerhet Johan Jakob Tengström hade stora fordringar, och Snellman redogjorde flera gånger för honom om återbetalningen. Efter några amorteringar hoppades Snellman kunna spara delar av sin lön. Pengarna räckte inte särskilt långt, eftersom levnadskostnaderna i Kuopio var höga och sällskapslivet medförde ytterligare utgifter. Tilläggsinkomster genom publiceringsverksamhet var otänkbart, eftersom det tog lång tid för Snellman att sätta sig in i sin nya tjänst. Han var förpliktigad att undervisa 18 timmar per vecka och skulle därtill varje vecka rätta 30–40 skrivningar. Under sådana förhållanden kunde Snellman inte ägna sig åt skriftligt resultatbringande arbete, även om han för Tengström försäkrade att han under motsvarande tid i Sverige och Tyskland skulle ha skrivit ett par tre inte så små volymer. Snellman avslöjade något om sin stora plan: ”En tidning kan dock skötas handtverksmässigt, och är jag sinnad försöka, hvad på en sådan slagdänga kan förtjenas.”¹⁵²

Snellmans försök att främja tidningsprojektet hade hunnit så långt att ansökan i ärendet skickats till senaten den 27 september 1843, endast en månad efter flyttningen till Kuopio. Hans avsikt var att en gång i veckan utge tidningen ”Sawolaxarn”, för att på denna avlägsna ort ”bidraga till verkande och underhållande af hågen för läsning” med inrikes- och utrikesnyheter, litterära och ekonomiska uppsatser samt historiska berättelser, noveller och annan belletristik – inom ramen för höga överhetens författningar och de gränser som myndigheterna dragit upp. Snellman ämnade ta sig ur sina ekonomiska trångmål med hjälp av sina kunskaper och sin erfarenhet som skribent. Dem hade han hamnat i under tidigare seriös forskning då försörjningen varit en bisak.¹⁵³

Därmed avslöjades den verkliga orsaken till Snellmans frivilliga flyttning till Kuopio, grundandet av en egen tidning. För detta ändamål behövdes ett tryckeri, vilket Kuopio till skillnad från de andra inlandsstäderna kunde erbjuda. Tryckeriet i staden – Finlands sjunde och det första inne i landet – hade inlett sin verksamhet 1842. Det ägdes av den före detta majoren i aktiv tjänst, finskhetsmannen Johan Anton Karsten. Den egentliga pionjären i Kuopio var dock inte Karsten utan Carl Axel Gottlund. Redan i mars 1836 hade han, efter sin återkomst från Sverige, anhållit om tillstånd att få grunda ett tryckeri och en handelsbod för att betjäna såväl länsförvaltning som privatpersoner och trygga den egna utkomsten. Företaget fick något slag av uppbackning av ärkebiskop

Melartin och viceguvernör Gustaf Adolf Ramsay. Viceguvernören tillstyrkte först ansökan, men förkastade slutligen projektet då det behandlades i senaten 1836, eftersom verksamheten skulle ha kunnat uppvigla folket till revolutionära aktiviteter.

Karsten hade 1833 flyttat till Kuopio, där han som finskhetsman blev inspirerad av Gottlunds tryckeriprojekt. Redan på 1820-talet hade Karsten kommit i kontakt med de idéer som spreds av Arwidsson och Gottlund. I Kuopio ägnade sig Mårten Lindfors åt liknande strävanden. Karsten anhöll första gången om tillstånd våren 1837, men Censuröverstyrelsen förkastade hans ansökan. Då senaten beslutat att inrätta ett gymnasium i Kuopio förnyade Karsten sin anhållan 1841 med följande motivering: ”Uti Savolax och Karelen, der det industriela förhållandet, under de sist förflutna åren, vunnit betydlig förkofran, har man äfven börjat allt mera känna behovet af de fördelar, närvaron af ett Boktryckeri erbjuder, ej blott för den intellectuella upplysningen, utan ock såsom i flere afseenden gagneligt för näringarnes framsteg.” Enligt honom var det länsstyrelsen som drog direkt nytta av företaget, eftersom den skulle kunna trycka sina alster i den egna staden. Censuröverstyrelsen förordade denna gång ansökan och senaten beviljade tillståndet den 12 oktober 1841. Karstens tryckeri inledde sin verksamhet i början av 1843.¹⁵⁴

Karsten drevs inte enbart av ideella motiv att grunda sitt tryckeri. Han var i desperat behov av inkomster, eftersom han tillsammans med sin hustru Sofia Charlotta von Fieandt hade elva barn, det äldsta nitton år och det yngsta en månad, då tryckeriet inledde sin verksamhet. Därefter föddes ytterligare två barn.¹⁵⁵ Från första början insåg Karsten att beställningarna av tryckta verk inte skulle ge en tillräcklig utkomst och att han därför behövde en regelbundet utgiven tidning. På denna punkt förenades hans och Snellmans intressen. Tidningen var välkommen, eftersom det nygrundade tryckeriet inte hade för mycket arbete. Karsten skrev till exempel i november 1843 till Lönnrot att han gärna ville trycka hans verk. Han framförde samtidigt hälsningar från Lindfors och Snellman.¹⁵⁶

Den utrustning som behövdes för tryckeriet skaffade Karsten från utlandet. Cicero- och Korpus-typer köpte han från P. A. Norstedt & Söner i Stockholm, och hade därmed tillgång till moderna antikvastilar och inte bara fraktur.¹⁵⁷ Tryckeriet var av gutenbergska modell med ett tryckbord i fast ek. Också den stadiga tryckpressen var av trä. De tryckta pappersarken torkades på snören som hängts upp i trycksalen.

Trycksvärtan kokades sommartid på en ö i sjön Kallavesi dit ett par män rodde ut för att tända eld under grytan.¹⁵⁸

För det tekniska installerandet av tryckeriet svarade faktor C. W. Holmström, som kallats in från Cederwallers tryckeri i Viborg. Han tjänstgjorde i Kuopio som förste faktor, men flyttade samma år till Sordavala, där han grundade ett eget tryckeri. Verksamheten i Kuopio leddes därefter av Johan Henrik Andersson. Tryckeriet hade fyra anställda, vilka uppenbarligen alla var lärlingar.¹⁵⁹ Tryckeriets första alster var *Biblia Historia eli kertomuksia Pyhästä Raamatusta*, som Karsten själv översatt till finska. Under det första verksamhetsåret trycktes fem verk vilka sammanlagt uppgick till 400 sidor.

Grundandet av Karstens tryckeri var en milstolpe i Finland, eftersom censurförordningen av år 1829 abrupt avbrutit den snabba utveckling som ägt rum inom tryckeribranschen under ett decennium. Boktryckarkonsten i Finland var länge förbehållen sex städer med tryckerier: Åbo, Helsingfors, Vasa, Borgå, Uleåborg och Viborg.¹⁶⁰ År 1843 lyckades Karsten bryta dessa sex tryckeriers oligopol efter att ha utverkat tillstånd för det första inlandsstryckeriet i Finland, i Kuopio.

Det faktum att Snellman slog sig ner i gården bredvid tryckeriet utgör kanske det bästa beviset på hans strävanden. Karsten hade till en början hyrt in sig i Johan August Kellgrens gård, men löste in en fastighet i januari 1844.¹⁶¹ Snellman kan via flera kanaler ha fått vetskap om tryckeriet. Karsten var hyresgäst i en fastighet som ägdes av fadern till Snellmans vän Herman Kellgren. Snellmans kusin Otto Wilhelm Röring var en central gestalt i Kuopios affärliv, och hans nära vän Elias Lönnrot ägnade sig åt finsk litteratur tillsammans med Karsten och övernattade ofta hos honom. Även Lindfors som hörde till Snellmans vänner från Lördagssällskapet stod ofta i kontakt med Karsten. Flera andra, såsom Frosterus, Collan, Längman, Ingman och August Ahlqvist hade också förbindelser till Kuopio. Det nygrundade inlandsstryckeriet tycks i praktiken ha fungerat som en inbjudan till Snellman att flytta till Kuopio.

Den snellmanska aktivism som präglade Kuopio redan innan Snellman anlände till staden hade stor betydelse och gjorde flyttningen än mer motiverad. Den andliga kultur som öppet syftade till det finska språkets uppvaknande var särskilt livaktig inom Savolax-karelska avdelningen. Då till exempel de framtida lärarna vid Kuopio gymnasium, studenterna Fabian Collan, Julius Immanuel Bergh och Joachim Zitting efter avslutad skolgång i Kuopio anslöt sig till avdelningen, övergick

skolårens romantiska entusiasm i nationell övertygelse. Att dessa skolorndomar från Kuopio blev det finska språkets ivrigaste främjare under sin tid inom avdelningen var uttryckligen Lindfors, Ingmans och Karstens förtjänst.¹⁶²

Snellman var medveten om att Karsten den 31 december 1842 ansökt om tryckningstillstånd för en tidning med titeln ”Wiikko-Sanomia Kuopioista”, och såg nu sitt tillfälle. Senaten avslog ansökan eftersom man inte ville inrätta en censorstjänst för en enda tidning. Snellman och Karsten hade därför goda skäl till samarbete, vilket framgår väl av de brev som Snellman skickade till J. J. Nervander, hans ombud i Helsingfors i frågan om tryckstillståndet. Denne hörde av sig till Snellman i slutet av september 1843 och bad om att få ett provband. Nervander rekommenderade att tidningen skulle heta ”Savolax Jägarn”. Han förhöll sig tveksamt till det föreslagna ”Savolaxarn”, eftersom namnet lätt kunde ändras till ”Savola Czaren”.¹⁶³

Snellman försökte samtidigt på många olika håll bana väg för tidningen. För biskop Ottelin föreslog han att kollegan Johan Gideon von Becker skulle utses till censor för den kommande tidningen. Han hoppades på vägande ord av biskopen till förmån för utnämningen av von Becker, för att övertyga beslutsfattarna om att granskningen av tidningen skulle kunna skötas vid sidan av undervisningsarbetet.¹⁶⁴

Ärendet gick snabbt vidare och den 7 november 1843 beviljade senaten tidningen publiceringstillstånd. Nervander hade i sista minuten, utan Snellmans kännedom, varit tvungen att byta ut tidningens namn till *Saima*. Sitt beslut motiverade han för Snellman på följande sätt: ”Det är ett kort och vackert namn och har den fördel att ej kunna användas så lätt till sobriquet [öknamn] åt Dig Sjelf.” Nervander lugnade även den otålige Snellman: ”expeditionen anses för särdeles snäll och bevisande välvilja emot Dig af Högmögende”. Projektet hade annars framskridit väl, men Nervander hade tvingats avstå från att utnämna Johan Gideon von Becker till censor. Det skulle ha lyckats bara om han satt ”sin Bror i rörelse”, lydde Nervanders goda råd. Han avsåg professor Reinhold von Becker, som även var translator i finska språket vid senaten.¹⁶⁵ En vecka senare tröstade Nervander åter den bekymrade Snellman, som enligt honom tydligen inte var förtrogen med behandlingsomgångarna.¹⁶⁶

Dagen därpå, den 2 december 1843, skickade Snellman en ansökan till postdirektionen om tillstånd att få meddela att prenumerationer skulle mottas på alla postkontor i landet.¹⁶⁷ Den 4 december inne-

höll *Finlands Allmänna Tidning* en annons om utgivningen av *Saima*. Snellman utredde inte närmare innehållet i sin tidning, men ville dock nämna:

dessa spalter blifva trenne (3) på hvarje sida i stort quart-format och således tolf till antalet i hvarje nummer om ett halft ark. Då vidare ett sådant nummer kommer att innehålla ungefär lika många bokstäfver, som tvenne nummer af våra vanliga tidningar, så torde hvar och en finna det onödigt, att *Saima* utkommer oftare än en gång i veckan eller affordrar Läsaren högre prenumerationspris, än de vanliga två Rubel Silfver för årgången, det likaså vanliga postförvaltare-arfvodet oberäknadt.¹⁶⁸

På detta sätt inleddes utgivningen av den första tidningen i Finland som hade europeiska förebilder.

Snellmans målmedvetna åtgärder ledde till den första inlandstidningen, vilket innebar ett stort framsteg för tidningspressen i Finland. I *Saimas* spår fick Karsten för egen del rätt att börja utge den finskspråkiga tidningen *Maamiehen Ystävä*. Tidningen var den första finskspråkiga efter *Suomenkieliset Tieto-Sanomat*, som Anders Lizelius grundat 1776. Karsten hade skickligt utnyttjat situationen eftersom Kuopio i och med grundandet av *Saima* hade fått en censor. Avsaknaden av censor hade tidigare utgjort en motivering för avslaget av hans första ansökan 1842. Karsten motiverade den nya ansökan, som han lämnade in i november 1843, med att intäkterna av tryckt finskspråkig litteratur sällan täckte ens tryckningskostnaderna. Olönsam tryckeriverksamhet främjade varken fäderneslandets språk eller folkets bildning. Utgivningen av en tidning kunde göra verksamheten lönsam. Tidningen skulle också göra det möjligt att värna om den savolaxiska dialektens särdrag. Censuröverstyrelsen hade inget att invända, och senaten beviljade tillstånd den 12 december 1843. Tidningen fick i första hand innehålla skildringar av experiment och studier inom lantbruket samt smärre historiska, geografiska och tekniska inlägg, till finska översatta politiska nyheter från *Finlands Allmänna Tidning*, inrikesnyheter och kungörelser av myndigheter och privatpersoner. *Maamiehen Ystävä* var avsedd att vara ett folkbildande allmänt organ för hela landet.¹⁶⁹

Flera felaktiga tolkningar har bidragit till den seglivade uppfattningen att *Maamiehen Ystävä* grundades av Snellman, som på begäran av Karsten endast tog hand om tidningen under fyra månader i bör-

jan av 1844. Snellman var redaktör för *Maamiehen Ystävä* med samma energi och grundlighet som för *Saima*. Artiklar lånades inte från andra tidningar, utan han skrev allt själv.¹⁷⁰ Då Karsten betalade dåligt och inte var beredd att ingå ett skriftligt avtal om redaktörskapet, avsåg sig Snellman uppdraget efter fjorton nummer i april 1844. Han erkände för Tengström att det var arbetsdrygt att läsa två korrektur. Snellmans kunskaper i finska var bristfälliga, och han var inte särskilt insatt i tidningens allmogevardag. Han biträdde i arbetet av Jakob Zitting.¹⁷¹

Den svenskspråkiga *Saima*, som riktade sig till den bildade klassen, utkom en gång i veckan, på torsdagar. Snellman tog personligen hand om allt som anslöt sig till tidningen: han skrev artiklar, läste korrektur och tog hand om postningen. Under natten mot måndagen skrev han den första huvudartikeln, som levererades till tryckeriet kl. 6. Den andra huvudartikeln fördes till tryckeriet på tisdag morgon kl. 6, och då hämtades det första korrekturet för granskning. Censorn granskade korrekturet på onsdagen, och sent samma kväll klippte Snellman ut nyheter från de anlända tidningarna. *Saima* utkom på torsdag eftermiddag kl. 17.¹⁷² För ett nummer av tidningen behövdes tre manuskriptblad, varje vecka, och antalet kunde fördubblas i samband med utgivningen av litteraturbilagan *Kallavesi*. Detta schema fungerade, men Snellman var missnöjd med trycket som inte var så rent som han krävde.¹⁷³ Dränggossen Oskari skötte transporten av manuskripten, hämtade posten och distribuerade tidningarna.¹⁷⁴

Bara genom ett strikt dagsprogram kunde tidnings- och lärararbetet kombineras. Snellman vaknade kl. 8, tvättade sig och begav sig till skolan. Under middagsrasten ägnade han sig åt läsning och skrivarbete, åt och vilade och återvände till skolan. Efter skolan promenerade han eller gjorde korta visiter. Han ville inte ha något ätbart på morgnarna och kvällarna, men åt dock middag och drack ibland te. Sina skriftliga inlägg formulerade Snellman på kvällen och långt in på natten, ibland ända till nästa morgon. Han hade märkt att idéerna och tankarna spirade i synnerhet under nattligt arbete, eftersom fantasin var livligare när kroppen var trött och det rådde allmän stillhet. Under natten planerade han följande dags arbete och granskade de texter som skrivits under dagen. Medan Snellman skrev rökte han cigaretter av märket Dos Amigos eftersom han antog att de främjade tankeprocessen. Det trägna arbetet och bristen på sömn gjorde honom tidvis otålig, sträng, irriterad, bekymrad, nedstämd eller annars bara misslynt.¹⁷⁵

På denna Tidning, hvaraf ett nummer utgifves hvarje Thorstag, prenumereras med 7 v² Rubel Silfver, i Kuopio å Boktryckeriet, samt hos Kejsarliga Postdirektionen i Helsingfors och å alla Postkontor med tillskott af vanligt postporto.

Hos Herrar Postförvaltare anhålles värdsammast att detta profnummer måtte utdelas till respektive prenumeranter på Finlands Allmänna Tidning.

UTNÄMND: Länshöf. i Vasa, Kronofogden Alex. Uggla, till Förrättare af Kronomagnäret i Vasa.

VIGDE: Häradsb. Nils Michel Axelblad och Demoiselle Sofia Lovisa Håkstedt, i Åbo d. 24. Okt. — Justitie-Rådmanen P. Cedersjö och Demoiselle M. S. Söls, i Raumo d. 10. Okt. — Handlanden G. Collander och Demoiselle Angelique Pauline Berg, i Gamla Carleby d. 24. Juli.

DOME: Länsmannen i Lappo socken, Exped. Fogden Johan Henrik Tillman, d. 15. Nov. 62 år 2 m. 7 d. gammal. — Asses. och Stols-läkaren Carl Const. Frankenhauers' ömt älskade maka Sofia Berg, nära Viborg d. 3. Juli, i en ålder af 36 år. — All. Assoc. Kt. Fogden och Rådmanen Car. Eric Nordberg enka Margareta Clara Westygnthus, i Keabi d. 8. Nov. 82 år 4 m. 6 d. gammal. — v. Past. Erik Waldbergs maka, Helena Sidenström, i Valkeala, 55 år gammal. — Amad. d. Emilia, dotter till Hof-Rått Ansonius, Eron Carl Emil Lybecker och dess kära maka Lovise Agathe Kræbe, i Viborg d. 3. Nov., nära 3 mån. gammal. — Handl. Matts Junell, i Brästad d. 25. Okt., 77 år 8 m. 26 d. gammal. — Föredr. enka, Helena Sofia Green född Alander, i Vittanaari d. 15. Oct., 92 år g.

LEDIG TJENST: Läkare tjänsten vid Finska Lifgardes Skärpskytte Bataljonen. — En Kommissions Landmåtare tjänst i Uleåborgs Län.

URARBYA ANSÖKNING: af all Kapellänen Gabr. And. Chydenius stedsb. deligare, inställesse dag eller natt och år från d. 4. Sept. inför H. R. i Pyhäjärvi.

CESSIÖNS ANSÖKNING: af Handl. Frans Wilk Selin, hos H. R. i Vasa; inställesse dag; kl. före 12 på dagen följande helgfria Måndag i Januari 1844.

FÖRDRINGSANSÖKNING: i Bonden Erik Andersson Villä Kuparis bo bör anmälas inför Borgers och Mäntzels sockens H. R. andra rättshöfdagen af första legitima Ting, som inträffar inom sex månader från d. 2. Septem. 1843.

DOMAR: af H. R. i Lovisa uti Skjerpären Elias Unonius Ch-sons konkurs d. 23. Dec. kl. 11 i m.

ARFSANSÖKNING: Efter Peter Räsineus i Kaavi af hustru Margareta Karjalain, anmäles inom laga tid från d. 10. Nov. 1843.

TESTAMENTE: Organist-Erkan Maria Elisabeth Grönstedts till Guld och Silfver arbetarna M. Martinus omtydliga barn samt Henr. Kraftmans omtydliga son klandras inför H. R. i Gamla Carleby.

ÄKTENSKAPSFÖR: Mot Föredr. Sofia Lavander anmäles hos Pastors Emb. i Helsingfors inom 3 månader från den 25. Novemb. 1843.

OM TIDNINGAR I ALLMÄNHET OCH SAIMA I SYNERHET.

I det slock, som för ögonen synes, få SAIMA äran framställa sig för den värdade allmänheten, önskan af allt hjerta, att samma värdeade allmänhets utspråk måtte vara lika små som hennes egna. — Hon vägar hoppas detta i synnerhet på den grund, att hon sjelf framträdde icke blott i skrift utan *tryckt* med goda corpus stilar. — Ty den enklaste erfarenhet skall vittna, att det med förorspråk tryckta omöjliga kan hulva samma förnåga till följande uppmärksamheten som det skrifa. Skulle någon läsare betvifla sanningen härpå, så närhan blott af nöden att betänka, hvad som borde skrivas för en tidning, eller sjelf nedskrifva en artikel för denna, sådant den borde afhandla, — och han skall lära inse, att det, som borde skrivas, sällan tryckes, samt att det som tryckes aldrig tryckes såsom det kan skrivas.

Hvilkå årsakerna härtill må vara, så nekar likväl ingen, att ju Tidningar måste tryckas. Äminstone kan om den sägas, såsom Zigenaren sade om menaden: "Hvartill skall väl mened finnas, om icke för att svärjas." Att de också böra läsas vill väl ingen blygsam Tidningskrifvare påstå. — Men ett matt försök att läsa dem har dock sitt onackliga belöng.

Och då så är, så följer härpå klartigen, att SAIMA har alldeles samma skäl för sitt utträdande som landets öfriga Tidningar. Det är allt derföre som hon nu här niger för den värdade allmänheten — i synnerhet om vil det utredde besinnas, att ingen Tidning fås för intet. — Så är det också lätt afgjort; hvad denna Tidning kommer att innehålla, nemligen: "Just ingenting," och det vill säga: allt detsamma som träffas i andra Tidningar. För att i detta afseende varu desto säkrare, är SAIMA sinnad att

trå dessa Tidningar läsa så mycket som möjligt, med noga utgått af hvilken reduktion för hvarje gång bragt detta intet i dagen — antingen såsom lån eller såsom egen upplanning. — Man kunde anse för öfverflödigt att sålunda besitta just *ingenting in duplo*. Men medges måste, om eljest ännu O X 2 = 0, att genom detta föröblöblande intet öfverflöd ästadkommits; och att SAIMA icke är öfverflödlig kan således antagas vara matematiskt, såsom en viss man pligår uttrycka sig.

Och desutom kan SAIMA så godt som någon annan försäkra, att hon ragnar sig till det — icke hemliga — sällskapet *utle dulci*, att hon skall gagna och roa, hvad en på samma gång uppläsande och underhållande läsning, att hon i synnerhet vill hålla sig till det fosterländska o. s. v. — ty hon vet, att den värdade allmänheten i all händelse icke tager hennes försäkningar för allvar, emedan den lika litet som hon på ett fremmande språk kan säga, hvad det fosterländska egentligen är, emedan den för öfrigt redan är uppläst och emedan blott kortspel är underhållande.

GYMNASIUM I KUOPIO.

Blad dagens nyheter är utan tvifvel underrättelsen, att Gymnasien i Kuopio och Vasa redan nästa Augusti månad komma i verksamhet, den för landet mest betydelsefulla. Vi lerana derhån, hvarvid formen af Gymnasium för en undervisningsanstalt är den lämpligaste, eller om den i Preussens och flera Tyska stater bestående inrättning, att Gymnasii- och Skol-undervisningen förenas i samma läroanstalt under *Skolans former*, borde föredras, Ty det bättre är en fördel, äfven om det icke vore det bästa.

Och så har underrättelsen om inrättandet af Gymnasium i Kuopio uti denna landsort väckt allmän glädje. För dess mottagande är allt snart förberedt. För detsamma står Högre Elementar-Skolans

Snellmans egentliga mål med flytten till Kuopio var att grunda en tidning. I januari 1844 utkom det första numret av Saima, som riktade sig till de bildade kretsarna. Under de följande tre åren visade Snellman genom sina artiklar hur hans samhällliga och nationella program skulle omsättas i praktiken. Snellman tog hand om allt som hade med tidningen att göra, skrev, redigerade, läste korrektur och skötte postningen.

Tidningsutgivandet tycktes åtminstone förbättra Snellmans ekonomiska läge. *Saima* hade från första början en mycket god åtgång som tilltog i stadig takt. Ännu i slutet av januari 1844 var prenumeranterna inte fler än 104, men prästerskapet och de högre ämbetsmännen började intressera sig för tidningen sedan Snellman i *Saima* väddat till den bildade klassen. I början av februari var antalet prenumerationer 244, en vecka senare 279 och i början av mars 476. I slutet av det första verksamhetsåret uppgick antalet prenumerationer till 903.¹⁷⁶ *Saima* blev inom kort landets fjärde största tidning efter *Maamiehen Ystävä*, *Helsingfors Tidning* och *Finlands Allmänna Tidning*.¹⁷⁷

Tryckningen och pappret var de största kostnadsposterna. Återstoden hamnade i Snellmans ficka eftersom han själv tog hand om tidningen. Under det första året kostade pappret för *Saima* och tryckningen 640 silverrubel. Eftersom en årgång av *Saima* kostade 2 silverrubel inbringade prenumerationerna 1 412 silverrubel. Därmed inkasserade Snellman genast första året över 700 silverrubel i vinst. Beloppet innebar mer än en fördubbling av hans rektorlönen.¹⁷⁸ *Maamiehen Ystävä* gav Karsten ännu bättre avkastning. Prenumerationsavgifterna inbringade årligen 600–1 000 rubel och tryckningskostnaderna uppgick till 300 rubel. Karsten inkasserade en vacker vinst, emedan Snellmans redaktörsarvode endast var 11 silverrubel.¹⁷⁹

Tidningen var så inbringande att Snellman i slutet av februari 1844 kunde avkorta sin skuld till Tengström med 121 silverrubel. Samtidigt bad han om ett nytt skuldebrev på återstoden av beloppet, som skulle återbetalas inom ett år. Enligt Snellman var det dock inte fråga om några lättförtjänta pengar:

Allmänheten betalar väl för skräp, men äfven detta ger mig i mina förhållanden arbete nog, isynnerhet som jag, för att motväga hvad jag häruti bryter, åtagit mig ledningen af *Maamiehen Ystävä* och tills dato på tre artiklar när äfven skrivit allt, hvad der finnes – drank och bås och rofvor. Slår man detta tillsamman med skräpet i *Saima*, så medger väl Bror, att i mitt bläckhorn denna tid funnits ett äkta sammelsurium. När jag tillägger, att det skrala tryckeriet ger mig korrektorsarbete i mängd, att jag sjelf nödgas afräkna och omräkna exemplaren för hvarje Postkontor o.s.v., samt visst icke försummar Skolan, så får jag väl äfven skryta med, att jag äter mitt bröd i min anletes svett.¹⁸⁰

Snellman var missnöjd med sina tidningsinlägg, eftersom han ännu i början av februari försökt sig på mer ”dugligt arbete”, men förgäves. De reaktioner som tidningen väckte visade snabbt att artiklarna ingalunda var ”skräp” av det slag som Snellman ringaktade. Artiklarna var avsedda för mycket mer än att förtjäna pengar.

Folkbildande tidningsarbete, inte förströelse

Efter återkomsten till Finland hade Snellman, sporrad av många goda förebilder, beslutat att försöka omsätta sitt samhällseliga och nationella program i praktiken. Att förverkliga idén om en nyskapande tidning i Finland var djärvt. Snellman hade fått många impulser till detta fördomsfria företag från Sverige och Tyskland. Det andliga brytningskedet som slutgiltigt fjärmade honom från forskningen i filosofi tycks dock ha varit det främsta motivet bakom valet av tidningsmannabanan. Snellman, som i praktiken ägnat hela sitt liv åt filosofin, skrev till Bergfalk sommaren 1843: ”Någon egentlig filosofisk undersökning skall jag aldrig sammanskrifva på Svenska språket – om jag öfverhuvud någonsin mera kommer att skrifva.”¹⁸¹

Han redogjorde mer ingående för sina känslor för professor Jakob Friedrich Reiff vid universitetet i Tübingen i december 1843. Snellman mindes med saknad sin skriftliga produktion i utlandet som varit lukrativ och möjliggjort ett bekymmersfritt liv. Efter återkomsten till Finland hade han upptäckt att det hade varit ett misstag att mogna till skriftställare vid ett universitet där man läste tills man blev galen, men där ingen skrev något. Han konstaterade att han på grund av sina penningtrångsmål beslutat lämna universitetet och bege sig till Kuopio som skolmästare med kaptens rang. Fyra år av kringflackande hade dock lärt honom hur man tog sig ur det fördömda skolastiska filosoferandet.

Snellman rekommenderade för Reiff en liknande omruskning som botemedel mot dennes ensamma grubblerier och hypokondriska läggning. Snellman ville även framföra att den tyska filosofin inte skulle utvecklas innan den hade tillfört staten och kyrkan något gott. Han menade att det hos självaste Hegel fanns mycket modlöshet och förställning, och att den gamle stackaren Schelling hade nedsjunkit i total humbug. Enligt Snellman höll de klokaste Hegelanhängarna tyst, eftersom de inte kunde tala med gott samvete. Snellman konstaterade till slut: ”blod är tjockare än vatten’ enligt ett finskt ordstäv; det vill säga

var och en må primo loco [i första hand] leva för sitt fosterland och, om nödvändigt, släppa taget om filosofin.” Snellman nämnde överraskande nog inget om *Saima* för Reiff trots att hans tidningsprojekt innebar ett förverkligande av brevets teser.¹⁸²

Steget in på tidningsmannabanan var inte särskilt stort för Snellman, som var en erfaren kritisk offentlig debattör. Han hade serverat besk medicin redan i *Spanska Flugan*, men först som flitig medarbetare i *Freja* hade han lärt sig hur en hetsig tidningspolemik skulle föras. Snellman övade upp sin penna då han försvarade sin syn på familjen, religionsfriheten och den bildade klassens roll mot de konservativas och radikalas attacker. Genom sitt eget exempel krävde han att de finska vetenskapsmännen deltog i pressdebatten, eftersom de unghegelianska filosofer han träffat i Tyskland ofta varit journalister eller bidragit flitigt till tidskrifter. Under sina diskussioner med dem tycks Snellman särskilt ha debatterat förhållandet mellan filosofi och praktik. Den första av dessa kontakter knöt han i Köpenhamn med Monrads tidning *Fædrelandet* som redigerades med briljant stil, förnuft och sans och med känsla för personlig heder av unga män som han lärde känna. De var neutrala eftersom de inte sålde sin övertygelse till högstbjudande.¹⁸³ Enligt Snellman var det en stor fördel att sådana män skötte det politiska skriftstället, särskilt som nationen i detta avseende inte hade någon som helst skolning och allmogens bildning inte sträckte sig längre än till teologin. Som alltid i autokratiskt styrda stater hade vetenskapen inte någon inverkan på massorna.¹⁸⁴

Då Snellman gick in för aktivt litterärt väckelsearbete drog han paralleller mellan Finland och Tyskland: den nationella andan hade ännu inte vaknat hos någondera nationen och bägge länderna var under sträng autokratisk kontroll. När atmosfären i Finland började bli mottaglig för den nationalanda och det skapande av eget nationellt liv och egen nationell kultur som Snellman efterlyste, hade han också själv hunnit utvecklas som stilist och komma ifrån sitt svårtydda och slingriga skriftliga maner.¹⁸⁵

Nervander däremot försökte dämpa Snellmans finskhetsiver. Han lugnade också Snellman då denne bekymrade sig över anskaffningen av prenumeranter: ”Den som tycker om subscriberar för att det är bra; den som ej tycker om det subscriberar, emedan det ligger i likgiltiga människors natur, att vara med för att se huru en stor fides aflider under ett gatlopp genom femtiotvå veckor. Du vet att publiken tycker såväl

om kröningar, som om executioner. Voila ton avenir [Här är din framtid]!”¹⁸⁶

Snellman grundade *Saima* för att visa storfurstendömet vägen till sitt nationalitetsprogram. Tidningens första nummer utkom den 11 januari 1844 och väckte genast stor uppmärksamhet, redan genom sitt utseende. Till skillnad från de övriga tidningarna var *Saima* i folioformat (tryckarket var vikt till två blad), hade tre spalter och var huvudsakligen satt i antikva till skillnad från den vanliga frakturstilen. Allt vittnade om att de svenska och tyska tidningarna fungerat som förebilder för Snellman: *Saima* påminde mycket om *Aftonbladet* och *Freja*.¹⁸⁷ Tidningens slagkraftiga stil byggde på att Snellman inte sammanställde innehållet slumpmässigt med hjälp av sax och lim, som fallet var med de andra tidningarna. Han valde endast sådant material som betjänade tidningens linje. Som helhet byggde tidningen medvetet upp en ekonomi- och socialpolitisk linje och ett bildningsprogram. Eftersom tidningens huvudsakliga mål var att väcka nationell medvetenhet, skulle alla artiklar, nyheter och dikter främja detta mål. Även en enskild notis kunde innehålla ett ställningstagande.¹⁸⁸

Det var lätt för Snellman att skriva, och hans mångsidiga beläsenhet och intresse för det skriftliga uttrycket tillsammans med hans gåva som förkunnare gjorde honom till en framstående marknadsförare av sina tankar. Få filosofer har varit lika skickliga när det gäller att popularisera sina egna tankar som Snellman och också fått tillfälle att tillämpa sitt program i praktiken på samma sätt som han.¹⁸⁹ Brodern Carl August, som bodde i Kristinestad, berättade redan i februari 1844 att *Saima* var omtyckt och läst i staden trots att det var besvärligt att uttyda de ”krokiga raderne”. Enligt honom var fler prenumeranter för *Maamiehen Ystävä* att vänta, men att man ännu inte kommit till skott eftersom ”Bonden har ej Bråttom”. Brodern passade också på att fråga om *Maamiehen Ystävä* samtidigt skulle kunna tryckas på svenska för allmogen i Kristinestad.¹⁹⁰

Saima hade ett för europeiska tidningar typiskt redaktionellt grepp, vilket var ovanligt i Finland, och Snellman satte inte stort värde på de andra tidningarnas sätt att skriva om olika frågor. Redan i några av tidningens första nummer stämplade Snellman de konkurrerande tidningarna *Finlands Allmänna Tidning*, *Helsingfors Tidningar*, *Helsingfors Morgonblad*, *Borgå Tidning*, *Åbo Underrättelser*, *Åbo Tidningar* och *Wasa Tidning* som eländiga och ineffektiva, ”sju vise”, som firade sin namnsdag på sjusovardagen. Hänfulla stick av detta slag skrämde upp de andra

tidningarna i flykt som en flock slumrande fladdermöss. Pennstriden bröt snart ut med full kraft.¹⁹¹

Snellman skrädde inte orden. När han kritiserade de andra tidningarna var han snarare som en gammal skolmästare som slog pojkar på fingrarna med en linjal i fall att de ändå skulle göra sig skyldiga till lättja under den kommande veckan. Konkurrenterna betraktade *Saima* som en åskledare som gav behandlingen av allmänna ärenden ny fart, men klandrade samtidigt tidningen för överdriven entusiasm och bristande sakkunskap. Snellman ville dock hålla den kurs som han slagit in på och godkände absolut inte ställningstagandet av Topelius, som var redaktör för *Helsingfors Tidningar*, om att tidningarna också skulle ge lättmålt själaspis i enlighet med det franska tidningsidealet.¹⁹² Snellmans häftiga ställningstaganden väckte flera debatter i tidningarna. Tvisterna kunde leda till att förhållandet mellan gamla vänner svalnade eller till och med bröts. Kritiken träffade ofta målet, eftersom de andra tidningarna inte behandlade samhällsrelaterade eller statliga frågor i någon större omfattning.

Snellmans mål var att reformera pressen i Finland och utforma den till en kanal för nationell bildning, och i maj 1844 inledde han den första genomgripande attacken mot de övriga tidningarna.¹⁹³ Han krävde att det offentliga ordet tog ansvar för allmänna ärenden. Snellman började med att diskutera begreppet offentlighet, som enligt hans uppfattning var lika med pressen.

I Österlandet finnes offentligheten utanför Sultanens port, Schahens tröskel. I den Grekiska och Romerska fornverlden bodde den på torgen. Den Europeiska hedendomen hade sina Thing, medeltiden sina marsfält. Men i vår bekväma tid afgöras offentliga ärenden i komfortabla Kamrar, och offentligheten skulle icke veta ett ord om dessa sina egna angelägenheter, skulle icke boktryckerikonstförvandterna behaga rita ut dem med svart på hvitt.¹⁹⁴

Enligt Snellman låg problemet just här. Man måste erkänna att tidningarna representerade den offentliga opinionen på samma sätt som en regering hade bestånd, som lagar gällde och som varje ämbete för det allmänna verkade. Nationen åttlydde regeringens bud och föreskrifter eftersom den betraktade lagen som den högsta rätten och rättsskipningen som rättvis.

Enligt Snellman låg tidningspressens uppgift ännu djupare:

För stunden måste naturligtvis hvar och en sjelf afgöra, hvilken opinion som är den förnuftigare och derföre den allmänna. Till ett sådant afgörande förhjelper honom den offentliga diskussionen. Men endast framtiden kan häröfver afgifva ett bestämdt omdöme, då en föregående tids opinion redan öfvergått till lag och bestående offentliga institutioner.

Snellman avslutade artikeln med en giftig kommentar om att hans analys inte alls skulle tolkas som att den gällde den finska tidningspressen, som innehöll ”just ingenting”. Detta skulle ju innebära att även allmänheten tänkte på ”just ingenting”, vilket vore oartigt av *Saima* att hävda.¹⁹⁵

Snellman preciserade sina tankar i artikeln ”Publicitetens vådor” i *Saima* i slutet av maj: tidningarna kunde inte förmedla någon solid bildning eftersom detta var den allmänna undervisningens uppgift, men pressen kunde väcka människor att använda sig av det lärda, att få dem att handla själva. Hans argument löd: ”Religionen har på samma tid, som kyrkan var allt och staten intet, ensam hänvisat till ett mål öfver stunden. Men Kristna religionen manar sjelf till en verksamhet för det allmänna, utöfver det egna behofvets tillfredsställande, och med dess rätta uppfattning har samhällslifvet blifvit denna allmänna verksamhetskrets.” Snellman ville visa att tidningarnas uppgift var att väcka människorna till denna medverkan.¹⁹⁶

I juni 1844 tilldelade han de andra tidningarna nya slag: ”Och då på Frågan: hvad innehålla dagens Tidningar? man nästan alltid får till svar: ’Just Ingenting’ – så bör väl denna opinion anses för den allmänna.” Snellman ställde frågan vad man kunde säga om tidningar som egentligen inte hade något innehåll. Enligt hans åsikt kunde man inte betrakta en på måfå lånad samling av historier och anekdoter som upprepades år efter år som innehåll. Han ansåg att endast *Helsingfors Morgonblad* hade visat intresse för något bättre, men att även denna tidning numera verkade ha tröttnat. Tidningarnas viktigaste innehåll såg ut att bestå av befordringar och dödsannonser. Enligt Snellman var det lätt att gissa följderna av lättsmält andlig spis: ”Nyheter, skämt, infall, anekdoter, smånotiser lär ingen vilja förvisa ur Tidningarnes spalter. Men då i dem intet annat finnes än detta, då intet göres för att uppfylla de förstnämnda, väsendtligare fordringarna, så måste en sådan Tidningslitteratur obetingadt fördömas.” Snellmans uppfattning var att de samtida tidningarna inte hade andra strävanden än att ”fördrifva tiden”. Den stora faran med detta var att den dåliga litteraturen fördärvade publikens

smak och att publiken snart inte kunde njuta av något annan än den mest förslöande och tanklösa tidsfördrivslektyren.¹⁹⁷

Enligt Snellman skulle boktryckarna endast nöja sig med att trycka tidningarna eftersom man inte kunde vänta sig att de hade tillräckligt med intresse för att utveckla tidningarna ideellt. Enligt Snellmans upprop kunde pressen höja sin nivå endast om den sköttes av ideellt engagerade fackmän.¹⁹⁸ Zacharias Topelius, som bedrev just detta lättare uttryck som Snellman nagelfor i hårda ordalag, kritiserade *Saimas* kompromisslösa polemik; själv lade han stor vikt vid tidningspressens kunskapsförmedlande, historiska sida. Topelius förutspådde att *Borgå Tidning*, som Snellman kontinuerligt ansatte, skulle stanna i läsarnas gunst längre än den snillrikare, men alltför högljudda och översittande *Saima*. Topelius betraktade *Saima* som ett sju månader gammalt barn som fick tänder och bet alla. Snellman förblev inte svarslös inför denna kritik utan tog upp debatten i senare nummer av tidningen. Han motsatte sig bestämt Topelius princip om att tidningslitteraturen är ”pressens dagliga tal”. Att producera tilltalande innehåll för en så stor publik som möjligt vittnade nog om klokhet som affärsman, men var knappast det bästa sättet att gagna litteraturen.¹⁹⁹

Snellman förnekade inte Topelius omdöme om den ”publicistiska barndom, den litterära menlöshet, hvori en stor del av de bildade och hela massan av halfbildade i landet ännu befinner sig”. Det var dock fel att påstå att detta var orsaken till tidningspressens förfall. Snellman frågade: ”Fordrar man icke en desto större verksamhet af dem hvilka bildningens spridande är anförtrodd, ju längre folkets bildning står tillbaka i förhållande till samtidens högsta bildning?” Han beklagade att varje individ ställde sina egna intressen framför de allmänna och att den stora mängden endast med svårighet förmådde övervinna sin inneboende tröghet, och frågade bitande om pressen nu skulle se sig tvungen att ”slafva under denna tröghet och endast gyckla till dess förlustelse”. Vad befriade pressen från dess skyldighet att bilda allmänheten? ”Hvad berättigar den att lyda mängdens tycken i stället för sanningens kraf, att nedsjunka till hopens smak i stället för att söka förädla den.”²⁰⁰

Det var egentligen endast Fabian Collan vid *Åbo Morgonblad* som försvarade Snellmans journalistik och *Saimas* program för tidningspressen, men han var inte övertygad om att tidningspressen hade inflytande och betydelse i samhället. Collan ändrade dock åsikt snabbt eftersom Snellman redan i slutet av februari 1844 klandrade sin vän för att han

sällat sig till de övriga tidningsherrarna i en attack mot honom. Collan hade i ett argt brev till Snellman bett honom tåga och veta hut. Snellman påminde Collan om att han var ett lätt mål för personliga attacker eftersom han skrev under sitt eget namn, men att han ”derföre icke är en sådan hund, att jag icke skulle få djupt känna mitt fäderneslands elände, och uttala detta, utan att derföre apostroferas med kantänka, herrn!”. För Snellman var ”ett fädernesland, för hvilket en man icke ser någon möjlighet att få dö, ett vilddjurs hem. I ett sådant land ser jag ingen annan upphöjd känsla, än känslan af dess förnedring. Hvar och en, som söker qväfva denna, är i min tanke vilseledd och vilseleder. Här finnes ringa möjlighet att väcka den.” Snellman var dock ledsen att det på grund av meningsskiljaktigheterna verkade finnas mycket små möjligheter att väcka denna känsla: ”Deri hindras jag också icke af hvarjehanda skrik och småkåbell. Men väl kunna mina vänner, om de serdeles himla sig öfver Saimas djerfhets, bringa henne en mundkafvel mellan tänderna.”²⁰¹

Snellman gjorde inget avkall på sin linje. I fyra artiklar i slutet av 1844 underströk han åter klart och tydligt att reformsträvandena och den offentliga debatten gällande dem var den sista princip som han skulle släppa.²⁰² Han påpekade att det var lätt att fylla en spalt men svårt att få den att nå fram till ”en läsares hjerna”. Polemikhatarna förstod inte vad de ville. Tidningar skrevs för den stora allmänheten och inte för dem som bodde i studerkammare. Den del av allmänheten som ville leva utan att bli störda i sina tankar och undvika *Saima* som pesten förstod Snellman mer än väl, och han tillade hånfullt: ”Vi begripa det väl, att man vid ostron och chambertin oroas af att tänka på barkbrödsätarena.” Den allmänna opinionen var ett spöke för dem som också fann den enskilda opinionen onödig. En polemiserande tidning var en harskramla för dem som främst tänkte på sin middagslur och för vilka att tänka och dö var två tråkiga ting.²⁰³

Snellman klandrade *Helsingfors Morgonblad* för att släta ut sina egna uttalanden och att skämmas för dem redan i sitt följande nummer, efter att tidningen först dristat sig att konstatera att ”landets Tidningar ”äro, vad de icke borde vara, nemligen ett lappverk af all möjlig lånad fremmande bildning, utan egen grund och nationalitet.”²⁰⁴

I februari 1844 hade Snellman skrivit till Collan:

Käraste Bror! Fruktansvärdt är att Fan tager hela handen, och det är då en förargelse att hafva räckt honom fingret. Jag tycker dem vara blinda, hvil-

ka inte erkänna, att Slaverne äro Europas uppgående folk. Tysken fnas-ken säger sig icke veta af något hos dem karakteristiskt, hvilket de skulle representera och utföra i verldshistorien, och emedan så är, menar han, att de hafva intet att göra 'ingen idé' som upprätthåller dem. Gud förlåte Tysken hans stockpedantism.²⁰⁵

Collan försvarade sig med att hävda att:

[n]är således något dugligt, nyttigt, godt eller annars hederligt göres för Finland, så är jag villig – icke blott att sanningsenligt erkänna det, utan äfven att tillräkna det Thronen till godo. Mig veterligt och bevisligen har också ännu ingen orättrådighet mot Finland utgått personligt från Alexander, – knappt från Nikolai. [...] Kejsaren är i Ryssland den som arbetar för humanitet i vidsträktaste mening; Aristokraterna äro de, som tvärtom vilja hålla folket undan och trampa det. [...] För att nu återkomma till hufvudsaken, så har jag ännu aldrig, hvad jag vet, puffat för "systemet", utan fastmera motarbetat det.²⁰⁶

Nervander varnade Snellman redan i mars att opinionen motsatte sig andan och tonen i *Saima*: "Courtiserande till höger och vänster – från vestan och Östan – hafva Finnarne småningom börjat tro på sin egen förträfflighet, och anse således som bitter orättvisa allt hvad Du mot förhållanderne anför. Skulle äfven deras inre säga dem att Du har rätt, så är det såmycket värre." Enligt Nervander tålde ingen individ eller nation att någon började tukta den på eget initiativ. Den angripna förklarade till sitt försvar att angriparens artiklar var dåliga och opassande för författarens höga ställning. Om Snellman tänkte fortsätta så långt som han bara kunde komma skulle han slutligen bryta med hela landet. Hans "kittslighet" skulle leda till att tidningen blev indragen eller åtminstone att regeringen "intet gör för Dig".²⁰⁷

J. J. Tengström skrev vid samma tidpunkt och ungefär i samma anda att Censuröverstyrelsen satt sig i rörelse med påminnelser.²⁰⁸ I ett brev till Tengströms son avfärdade Snellman universitetets missunnsamhet mot *Saima*: "Nå, nå, andra dagar skola komma – om icke Saimas dag dessförinnan kommer – emot hvilka lärdomssätet skall anse dessa närvarande för sötebrödsdagar."²⁰⁹ I övrigt konstaterade Snellman att den tolerans som visats *Saima* var förvånande, precis då han just försökt "ta ut stegen" och "framdeles skall söka ännu göra ett par tre framåt".²¹⁰

Snellmans vänner följde med spänning med tidningens öde eftersom Ehrström, som skulle påbörja en resa, bad Snellman meddela om han fortfarande var i Kuopio.²¹¹ Denna rädsla för myndigheterna irriterade Snellman som önskade att hans kamrater modigt skulle engagera sig.

En artikel som publicerades i *Helsingfors Morgonblad* i oktober 1844 lockade fram en häftig protest av Snellman. Enligt Snellman försäkrade tidningen segervisst att ”i landet ingen brist är på män, ’hvilkas snille kan upplysa nationen – väcka allmänna opinionen [...]’” och att de hade ”en fast vilja att sätta i verket alla dessa kunskaper”. Snellman ställde frågan: ”[...] hvarföre uppträda de då icke? Ja sannerligen hvarföre sker det icke?” Han betecknade artikeln i *Helsingfors Morgonblad* som en håglöshetens triumfsång.²¹²

I ytterligare en artikel upprepade Snellman sin tanke om att tidningsslitteraturen kunde få en betydelse endast genom universitetsmännens medverkan. Ingen reagerade på detta utom *Helsingfors Tidningar* med sin ”vattvälling”. Censuren skulle förstås inta en helt annan ståndpunkt till en tidning vars spalter undertecknades av universitetets mest ansedda män. ”Likaså är det klart, att sådana mäns uppträdande skulle gifva Tidningspolemiken en annan färg, än den nu eger, då den sällan har att vidröra annat än ett oändeligt småsinne och dettas segslitna alster.”²¹³

En av de män som kallades att träda ut i offentligheten var medicine professor Immanuel Ilmoni, som ansåg att Snellman skrev i tidningarna enbart för att få pengar. Enligt Ilmoni märktes detta i den ton som präglade *Saima*. Ilmoni berättade att han tillsammans med ”några sansade män här” ansåg att skrivsättet i *Saima* stundom var alltför vasst och bitande, vilket var till men för den goda saken. Samtidigt medgav han att han inte kände till någon annan tidning som i den grad ägnade uppmärksamhet åt tidens viktigaste kulturfordringar i landet. Den energiska, informativa och populära behandlingen av dessa ämnen behagade Ilmoni. Den ”måste anslå hvarje sannt fosterländskt hjerta och öppna de fåfångas och inbilskas ögon att se, hvarföre just icke stort är att (åtminstone i äkta humanitets- och kultur-väg) hos oss att rosas”.²¹⁴

I april 1845 hade *Saimas* vrede i tidningsstriden nått sådana höjder att Tengström blev tvungen att vädja hos Snellman för Topelius, som:

håller på att blifva nedslagen och förlora modet. Hans talent, lätthet, behag m.m. i stil hafva sitt obestridliga värde i förening med tankar, hvilka,

om de också icke äro djupa och desto reelare, dock är bättre än idelt kram af nyheter, som icke blott utstänger, utan i sin fortsättning qväfver tankarna. [...] Men Topelius är en helgjuten älskvärdhet; och spelet, leken, jollret hafva även sin rätt.²¹⁵

Enligt Tengström hade *Helsingfors Tidningar* aldrig heller ”uppträdt med anspråk öfver sin höfva”, utan hade tvärtom alltid underordnat sig.

Detta vädjande fick inte Snellman att behärska sig. De tvistade om pressens uppgift i ännu skarpare ton under senare hälften av 1845, då Snellman i hårda ordalag kritiserade den finska tidningslitteraturens låga nivå och försummande av de viktigaste ärendena. Han anklagade Topelius tidning för löst societetspladder. Enligt honom var tidningen full av vardagligt prat om skönlitteratur, teater, musik och allmänna lustbarheter, och av noveller som beskrev ett platt alldagsliv. Topelius orkade länge besvara Snellmans beskyllningar i en lekfull och godmodig ton, men blev slutligen tvungen att tala ut. Han jämförde *Saima* med ”ondsinta fruntimmer” som först talade sig andfådda, sedan brast ut i gråt och slutligen uppträdde som oskyldiga martyrer. Först med tiden förstod Topelius de synpunkter som Snellman framförde och började utveckla tidningen i den riktning som Snellman utpekade.²¹⁶

Även *Borgå Tidning*, som redigerades av Alexander Öhman, fick sina stick av Snellmans penna. Enligt Snellman innehöll tidningen den mest brokiga spaltfyllnad av biografier och notiser om obekanta manliga och kvinnliga storheter i andra länder, av statistiska och historiska kuriosas, av under och mirakel från alla jordens vrår. Enligt Snellman var lektyr av detta slag både fördärvlig och förslappande. Snellman riktade gynnsamma ord endast mot *Kanava* och *Helsingfors Morgonblad*, och tidningarnas redaktörer Fredrik Berndtson och Sven Gabriel Elmgren medgav öppet att hans reformkrav var riktiga: publiken började bli trött på de övriga tidningarnas färglöshet efter att *Saima* visat att man kunde publicera bättre innehåll i tidningarna än sekelgamla vitsar.²¹⁷

Snellmans *Saima* präglades dock inte av någon torr saklighet; en fjärdedel av spaltutrymmet i tidningen var fylld med historier, romanavsnitt, dikter, biografier och anekdoter. Men det var dock inte enbart förströrelselitteratur.²¹⁸ Snellman utnyttjade allt material för att lyfta fram budskapet om bildningen för att väcka läsarna. Efter att Snellman återvänt till Finland hade han blivit inspirerad av det praktiska livet, och äktenskapsromanerna och de filosofiska tankarna fick stå i bakgrunden.

Övergången från kärlek till patriotism syns klart i de tiotala noveller som han publicerade i *Saima*.²¹⁹

Frågan om kärleken till fosterlandet lyfts fram i novellerna ”Fien-dererna” och ”Spionen”, som behandlar händelser under finska kriget. I dem ställde Snellman patriotismen och den romantiska kärleken mot varandra och lät fosterlandskärleken avgå med segern. På detta sätt började Snellman allt klarare betona ordkonstens offentliga och samhällslika uppgifter i stället för de privata och estetiska. Denna idealisering av vardagen framträder just i krigsnovellerna, där finska kriget erbjuder vanliga män av folket möjlighet att delta i offentlig verksamhet och påverka nationens historia. Det är anmärkningsvärt att Snellman presenterade dessa tankar redan ett år före Runebergs *Fänrik Ståls sägner*. I detta avseende var han runebergian före Runeberg.²²⁰ Berättelsen ”Så fick Finland en läkare” och reseskildringarna ”Ett besök på Rigi” och ”En natt vid Jungfruns fot” hade fortfarande en nära koppling till teman från tiden i Stockholm. ”Rättfällan” och ”En gammal ungarls missöde” är snarare spaltfyllnad än noveller med ett seriöst budskap.

Saima var också full av nyheter skrivna i tidningens egen stil. De hade en viktig roll med tanke på helhetsbilden. Genom att plocka in sådana nyheter med omsorg kunde Snellman lyfta fram till och med känsliga frågor trots censuren och främja uppkomsten av nationalitetstanken. Urvalet av nyheter stödde framför allt tidningens nationella linje. Nyheterna handlade om kejsarhuset, utlandet, Finland och det lokala, det vill säga Kuopio. Framställningssättet varierade beroende på notis. De mest sakliga var nyheterna om kejsarhusets resor, äktenskap och dödsfall. Utrikesnyheterna, med sina detaljer, var inte särskilt informativa för läsarna eftersom de inte gav några bakgrundsuppgifter. Inrikesnyheterna var mer informativa, även om de var tendentiösa och polemiska. De mest exakta notiserna var de som gällde Kuopio och som behandlade vardagliga företeelser i trakten. *Saimas* viktigaste nyhetskalor var de andra tidningarna. Då posten anlände till Kuopio på onsdagar, hade Snellman god tid att klippa nyheterna från dem till följande dags tidning. Snabbast anlände *Finlands Allmänna Tidning* till staden, tolv-tretton dagar gammal. Särskilt vid dåligt väglag kunde posten dröja på vägen flera veckor, vilket påverkade nyhetsinnehållet i *Saima*. Tidningen kryddade ofta nyheterna med humor, vilket andra tidningar ställde sig tveksamma till, men många medgav ändå att detta var det enda sättet att berätta sådana nyheter som alla redan kände till.²²¹

Snellman kunde meddela om att posten blivit försenad exempelvis på följande sätt: ”Nyheterna äro ännu icke upptinade. Posten är nemligen kommen, men de färska inpackade Tidningsbladen äro sammanfrusna och kunna först på eftermiddagen åtskiljas. Med våra nyheter förhåller det sig således som med tonerna i postiljonens horn, om hvilka salig Münchhausen eller någon annan berättare berättar.”²²²

Förutom med hjälp av sina polemiska texter höll Snellman de övriga tidningarna på alerten genom att ge dem ”snärtar”, som handlade om huruvida det som publicerats var sanningsenligt. På grund av *Saimas* ettriga stil höll de andra tidningarna den kontinuerligt under lupp, vilket tvingade *Saima* att utdela sina snärtar i alla riktningar. En sådan föranleddes då Christian Ludvig Hjelt vid *Åbo Underrättelser* påstod att novellen ”Bröllopp, Barndop och Begrafning” som *Saima* publicerat var lånad utan att *Saima* hade meddelat om detta. Enligt Hjelt var detta det sista man kunde vänta sig av en redaktör som krävt inhemska bidrag, aktivitet och originalitet av de andra tidningarna. Beskyllningen var ogrundad eftersom novellen hade getts ut med rubriken ”Variationer” under signaturen ”x”. Snellman bevisade detta i detalj i två artiklar.²²³

Försäljningen av Snellmans filosofiska böcker fick fart genom *Saima* och de hade god åtgång i Finland. Det var uppenbart att det allmänna intresset för Snellmans tankar och åsikter hade vaknat. Snellmans förläggare Zacharias Hæggström skrev i början av september 1844 från Stockholm om försäljningen av böckerna: ”Apropos af dina skrifter har det roat mig att skriva ut en tableau öfver försäljningen; du finner deraf, att vi med tiden kunna hoppas få se nya upplagor på allesammans, om jag undantager Akademiska Studium, som tycker villja alldeles somna in.”²²⁴

Åtgången av *Saima* och försäljningen av böckerna underlättade Snellmans ekonomiska läge, som belastades av lånen till brodern Carl August och av Snellmans löfte att ta hand om den dödssjuka broderns son Calle.²²⁵ I juni–juli 1844 hade Snellman rest till Alahärmä för att träffa sin far, och under samma resa tagit brorsonen med sig från Kristinestad till Kuopio.²²⁶ Om denna vändning berättade Snellman för sin vän J. J. Tengström: ”Att jag har en liten pojknös hos mig har väl Robert berättat. Gossen stackaren är sedan fyra år moderlös, snart äfven faderlös, och fadren är min broder. Han är ett godt barn. Kanske skall han gifva glädje, om jag får lefva.”²²⁷

De svenskspråkiga ska nationaliseras, de finskspråkiga bildas

Uppmuntrad av sina erfarenheter utomlands ville Snellman som vetenskapsman nu ta steget ut från sin studerkammare och otröttligt upprepa sina teser för att väcka andra. Enligt Snellman skulle universitetsmännen ha kunnat bidra märkbart genom att träda fram eftersom namnen på dem som verkade i denna krets och deras åsikter var okända för den stora allmänheten. ”Det smygande förtälet kan förderfva, men det offentliga ordet dödar icke. Och obemärkthetens lugn bör just icke vara det mål, vetenskapsmannen eftersträfvat.”²²⁸

I sitt nationella program tog Snellman medvetet och självsäkert som mål att förbättra det finska språkets ställning, vilket han betraktade som grunden för all annan utveckling. Han var övertygad om att det finska folket var döende om det inte vaknade upp till ett statligt och bildningsmässigt självmedvetande. Den nationella rörelsen var en bildningsrörelse och tidningarna skulle vara dess tolk, en förmedlare av riktig kunskap. Enligt Snellman var det att förringa tidningspressen att omvandla den till nyhetshandel, eller till något som enbart fördrev dagdrivarens och den livströttes håglöshet och tristess.²²⁹ *Saima* var avsedd för den svenskspråkiga bildade klassen, vars åsikter Snellman ville omvandla till finsknationella.²³⁰

Snellman började driva språkfrågan genom att kräva att en nationallitteratur skapades. Polemik följde i de två första numren av *Saima* i januari 1844, i vilka Snellman diskuterade den nationella litteraturens ställning och betydelse med Sverige som jämförelsepunkt. Snellman godkände inte årsboken *Suomis* alltför positiva bild av den finska litteraturens och bildningens nivå. Han krävde realism eftersom överdrivna lovord om förhållandena förhindrade målmedveten verksamhet för att uppnå verklig bildning.²³¹

Dessa åsikter satte fart på *Borgå Tidning*, *Helsingfors Morgonblad* och *Helsingfors Tidningar*, som omedelbart började debattera frågan. I polemiken utkristalliserades också Snellmans litteraturpolitiska program och begreppet nationallitteratur. Snellman medgav att Finland hade nationallitteratur av två slag: religiös litteratur och folkdiktning. Enligt den hegelianska historieuppfattningen uttryckte de dock ett relativt omoget skede i utvecklingen av nationalandan.²³²

Artikeln om den finska nationallitteraturens förfall väckte stor uppståndelse bland vännerna i Helsingfors. Snellman bad Robert Tengström

försäkra dem om att han inte nedvärderade den finska litteraturen för att den var dålig utan för att den måste vara dålig. Om de andra tidningsförfattarna begrep detta ”kunde de lättare trösta sin sårade fåfänga”. Snellman bad Tengström tro att käbblet inte gav honom någon glädje, men han höll ut eftersom detta var det enda sättet att ”öfvertyga vederbörande att deras regemente producerar idel skräp”. I annat fall skulle de invagga sig i en alltför djup tro på sin egen förträfflighet.²³³

Debatten om nationallitteraturen spred sig då Topelius i sin egen tidning tog ställning till den finska litteraturen och dess framtid. Snellman svarade omedelbart med två artiklar i juni 1844 och ifrågasatte Topelius bevis om att Finland ägde en nationell litteratur. Enligt Snellman hade *Helsingfors Tidningar* med en viss övertygelse nämnt Porthan, *Den gamla knekten* av Franzén och *Elgskyttarne* av Runeberg. Det gjorde dock Snellman ont att se att man även i detta fall nöjde sig med att skapa illusioner. Enligt honom fick Porthans namn inte sin gloria av de verk han skrivit, då hans produktion snarare vittnade om att Porthan var en samlare än en vetenskapsman. Porthans verksamhet bildade aldrig någon vetenskaplig helhet. Franzéns sånger skulle i sin tur ha kunnat vara skrivna var som helst i Norden eller i vilket land eller vilken tid som helst. Runebergs *Elgskyttarne* var det mest nationella som hittills skrivits i landet, men ett undantag betydde dock inget, då frågan gällde hela Finlands litteratur. Topelius exempel räckte således inte som bevis för Snellman.²³⁴

I sin andra artikel i juni konstaterade Snellman att det även utifrån en enkel beräkning var lätt att förstå att landets litteratur skulle öka kvantitativt om språket var finska. Han motiverade:

Och framför allt annat, huru skall någonsin litteraturen uppblomstra på ett annat språk än nationens eget? [...] Man menar kanske: ljud som ljud, språk som språk; de äro olika sätt att meddela samma tankar. Men meniskan meddelar icke blott sina tankar i orden, hon tror och känner, vet och vill i ord, hennes tanke, hela hennes förnuftiga väsende röres och lefver uti språket. Huru skulle då en nations andlighet kunna uttala sig i något annat språk än dess eget? Med hvilken kärlek skall ett folk kunna omfatta yttringarna af densamma, då de framtråda i en fremmande, lånad form, i hvilken det icke igenkänner sin egen verksamhet?²³⁵

Det har påpekats att Snellman utgick från Åboromantikens språkuppfattning, men borta var det hemlighetsfulla som romantikerna såg

i språket. Snellman tog avstamp i romantikernas djupsinniga tankar men fortsatte färden mot resultat som liknar dem som den moderna språkfilosofin har kommit fram till. Snellmans tankar var inte ett utslag av ytlig teoretisering av upplysningen, som Arwidsson representerat.²³⁶

Med *Saimas* nationella program siktade Snellman på att de svenskspråkiga skulle nationaliseras och de finskspråkiga bildas. Till en början anslöt sig inte ens Snellmans närmaste vänner till dessa tankar. J. J. Tengström skrev visserligen i juni 1844 att Snellmans uppsatser om nationaliteten väckt genklang, men att det bland ungdomen gjordes småaktiga och orealistiska planer till lust och leda. Castrén, som nyligen besökt Tengström, sade sig ringa ”i en annan ton”. I sitt eget hus hade Tengström ”en ifrig Finsk Zelot” i sonen Robert, och i de intensiva diskussionerna med sonen var inte ens hans fadersmyndighet till någon hjälp. I *Saima* publicerades mycket sådant som Tengström inte kunde godkänna. Däremot efterlyste han ett ”öfvergripande, högre, en spets” som Franzén och Runeberg representerade inom poesin.

Tengström framförde sålunda åsikter som motsatte sig Snellman och *Saima*, och som han delade med Castrén. Tengström och Castrén utgick från att ”[n]ågot kast-artadt, sådant det genom söndringen i språk hos oss framstår, läre vi Finnar med vår orientaliska qvietism i allt fall icke kunna undvika”. Att kämpa mot en medfödd natur var enligt Tengström tomt och fruktlöst, även om han medgav att *Saima* var ett ”monument” som hade satt igång en förändring. Snellman hade lyft fram viktiga frågor i offentligheten och kämpat för dem, vilket aldrig hade hänt förut.²³⁷

Lönnrot skrev att han hört i Helsingfors att *Saima* redan hade svävat i livsfara för att tidningen inte lade några goda ord för den inhemska litteraturen eller för andra inhemska strävanden överlag. Lönnrot tillade dock att när man kastar en käpp bland hundar, tjufer den som träffas. Han avslutade sitt brev med en önskan om att Snellman skulle sköta om *Saima* så att tidningen inte skulle möta en förtida död i sin fagrade ungdom.²³⁸ I augusti skrev Lönnrot om sitt ordboksarbete från Dorpat. Han avslutade sitt brev med ett PS: ”Lefver Saima ännu?”²³⁹

Som ett svar på denna fråga väckte *Saimas* språkliga och nationella program under första hälften av 1845 den dittills hårdaste polemiken. Snellman betraktade det finska språket som ett väsentligt kännetecken för nationallitteraturen – att lära sig modersmålet var lika med att tillhöra en nation. Snellman hade en mycket optimistisk uppfattning om det finska språket, och enligt honom kunde det införas i skolorna och

som officiellt språk när som helst. Han diskuterade den nationella bildningen i flera artiklar, bland annat i ”Finnar och irokeser” som ingick i *Saima*. Dessa publicerades efter att Nils Magnus Tolpo under signaturen ”En finne” i *Åbo Tidningar* anfallit Snellmans språk- och kulturpolitiska program och kritiserat hans verksamhet i allmänhet. Tolpo tvivlade starkt på finskan som ett bildningsspråk och vidhöll att det både var skadligt och orättvist om det finska språket skulle utvecklas så långt att det kunde ersätta svenskan.²⁴⁰

Snellman inledde sin artikel med: ”Sansade’ och ’redliga’ män uppträda här offentligen varje dag, för att försäkra, att Finska nationen intet bör göra att undgå Irokesers och Chippevays öde.” Enligt Snellman var det fullkomligt likgiltigt för ”Irokesvänner” om ett ”folks hela bildning förqväfves av en fremmande” eller om dess språk försvann helt. Dessa män förfärades inte det minsta av att tänkare, historiker och språkforskare i alla tider ansett att en nations anda uttalas i dess språk. Snellman påminde att sex sjundedelar av befolkningen hade rätt till bildning, vilket innebar att den återstående sjundedelen, det vill säga tjänstemannakåren, som folket avlönade för att sköta dess angelägenheter, var skyldig att kunna folkets språk.²⁴¹

Om nationell bildning skrev Snellman följande: ”[I]ngen nation kan uppfylla sin sändning, utan att, på samma gång den sträfvar att tillegna sig sin tids bildning, äfven göra detta i den egendomliga form, som ensam kan bereda den en för mänskligheten inflytelserik tillvaro. Denna egendomliga bildningsform är dess nationalitet.” Enligt Snellman var det naturligt att människan älskade det land där hon ”skådat dagens ljus [...]”. Men ännu naturligare är det, att hon älskar den andliga tillvaro som blifvit hennes egen, sin nations sätt att tänka och handla, sitt fäderneslands språk, sed, lagar, med ett ord sitt folks historia och dennas arf åt den tid, på hvilken hon lefver.”²⁴²

Enligt Snellman utgjorde inte mångfalden av dialekter ett hinder för det finska språket att utvecklas till ett skriftspråk; det var en rikedom som inte skulle slösas bort. Finska språket kunde genast införas i skolorna och som officiellt språk, bara det fanns bildade män som använde språket. Detta krävde dock en ny generation.²⁴³ Snellman försäkrade att det var onödigt att frukta att införandet av ett språk som hittills varit främmande för den högre bildningen skulle medföra att bildningen med ett slag sjönk till folkmassornas nivå. Vid denna tidpunkt översattes alla förordningar till finska. Skriftliga anföranden kunde inlämnas till

ämbetsverken på finska och folket fick föra sin talan i domstolarna på finska. Finska språket dög också att användas i religionsundervisningen. Enligt Snellman skulle språkbytet inte medföra någon orättvisa. Inte heller den inhemska litteraturen skulle förlora något om dess språk var finska.²⁴⁴

Snellmans öppna och orädda stridsvilja fick slutligen Lönnrot och Castrén, som till en början hade stött honom utan förbehåll, att varna honom för överdriven iver. De ville själva ”tyst och klokt verka för det fosterländska”. Enligt Snellman innebar denna tystnad dock att ”de skola sträfvä i en anda, af hvilken deras sträfvanden icke får röja något spår”. Snellman gissade att vännerna skulle försvara sig genom att hävda att man kunde sammansätta grammatikor och ordböcker utan att komma på kollisionkurs med systemet. Enligt Snellman skulle man dock inte arbeta med sådana verk i all oändlighet eftersom de behövdes endast för att skapa en nationallitteratur. ”En nationallitteratur finnes icke utan medveten nationalanda, ty den förra uttalar ju blott denna, och den finnes åter blott i motsats till andra nationaliteter, i främsta rummet till den, af hvilken dess tillvaro hotas.”²⁴⁵

Att upptäcka nationalandan förutsatte enligt Snellman en konfrontation. Finländarnas lycka var att det finska folkets nationella medvetande förtrycktes av en annan makt än av den som band dess politiska självständighet. ”Den bildning, vi nu ega, är fremmande gåfva, och den upprätthåller oss icke. Vi skola också med bemödandet att utbilda den såsom sådan (fremmande) aldrig hinna längre än vi hunnit – till en matt, ofta karrikerad efterapning.” Snellman avslutade sitt brev till Castrén med en vass replik: ”Vandra vederbörandes klokhetsväg, deras, som intet kunna eller vilja våga, d. ä. uppoffra, som vilja göra stora ting med godbitar för sin buk och god säkerhet för sin fähundspels, som gerna äro patrioter, ’bara det går an’ [...]”²⁴⁶

Castrén blev sårad av Snellmans angrepp. Han svarade snart och konstaterade: ”jag väger litet på Din vågskål, men jag väger också icke mera på min egen.” Han ville dock betona att allt annat var en bisak jämfört med det mäktiga och djupa som gripit honom: ”att wisa för Finlands folk, att wi icke äro ett från werlden och werldshistorien lösryckt, enstaka kärr-folk, utan stå i förwandtskap med åtminstone en sjette del av menskligheten.” Utan grammatikor som bevisade detta band var det omöjligt. Han godkände inte heller Snellmans påstående om att motstånd mot den germanska kulturen skulle befria finnarna från deras

bojor. ”Huru skall det slägte, som nu krälar på marken och ödmjukt böjer ryggen för den Ryska piskan, någonsin våga tänka så djerft?”

Enligt Castrén hade andlig frihet aldrig utvecklats där politisk frihet saknades. Enligt honom var hans och Snellmans generation förlorad och det gällde att påverka ungdomen. ”Barn skola vi göra, böcker skola vi skriva, fosterlandskärleken skola vi vårda och upplifva; wi skola arbeta hvar i sin stad efter bästa förmåga, och Gud skall icke öfvergifva oss.” Enligt Castréns ledande tanke var huvudvillkoret för nationell existens att språket räddades, men det var inte klokt att ”genom ett våldsamt utdrifvande af Svenskan, arbeta Ryssen i händerna” medan det finska språket ännu inte lämpade sig som skriftspråk.²⁴⁷

Snellmans program började anta sådana proportioner att inte ens hans entusiastiska beundrare Robert Tengström förstod hans iver att ”genom ett maktspråk” införa det finska och lämna alla andra intressen vind för väg. Överraskad frågade han: ”Verkar ej Castrén, Lönnroth, Runeberg, Nordström och Bror sjelf, mera för nationaliteten, än alla lärare i finska språket och alla författare derpå tillsammantagna? Och hvarigenom? Genom att sprida bildning och höja folkets förtroende till sin förmåga, genom att lära det akta sig sjelf.” Det var inte möjligt att börja använda sitt eget språk och hitta sin historia om denna strävan inte underblåstes ”af ett allmänt i allt sig uppenbarande andligt lif”.²⁴⁸ Det är överraskande att Snellman inte kommenterade saken i sitt svar, trots att Robert Tengström var en av hans mest trogna anhängare. I sitt detaljerade brev koncentrerade han sig enbart på att bedöma de ungas tidningsprojekt.²⁴⁹

Enligt Castrén var det uppenbart för alla att *Saima* strävade efter att väcka den slumrande finska nationaliteten, men han ansåg att Snellman borde se till att *Saima* fick leva för att målet skulle kunna uppnås. *Saima* skulle överleva endast så länge tidningen betraktades som ofarlig, det vill säga så länge som den inte blev alltför populär bland folket. Castrén hade redan hört rykten om ”att Saimas lif wore i fara”.²⁵⁰ En bekräftelse på detta erhöles när censurkommitténs sekreterare Gustaf Adolf Uhlenius i början av november 1844 skickade ett inofficiellt brev till Snellman. I brevet skrev han att flera nummer av *Saima* hade innehållit bedömningar och reflektioner som irriterat vederbörande och väckt diskussion om indragande av tidningen. Av aktning för Snellmans person hade man hittills sett mellan fingrarna, men nu hade numren 43 och 44 innehållit så mycket ”sälta” att det gett anledning till större missbelåtenhet än vanligt.

Följderna skulle bli ledsamma om Snellman inte rättade till situationen. Uhlenius avslutade sitt brev med att understryka att de enda som hittills drabbats av "obehageligheter" var de som svarade för granskningen av tidningen, inte Snellman själv.²⁵¹

De utpekade numren av *Saima* var utmärkta exempel på det bitande sätt på vilket tidningen presenterade särskilt utrikesnyheter. Snellman beskrev på ett respektlöst och livfullt sätt händelserna vid riksdagen i Stockholm, bland annat hur *Svenska Biet*, som enligt Snellman verkat "något tveksamt i sin konungskhet", nu frossade i kröningshögtidligheter, galaspektakel, baler och middagar. De övriga statstidningarna fick nöja sig med att "mala på 'Ett och annat om potatis'". Snellman drev också med *Finlands Allmänna Tidning*, om att den gett Spaniens reaktionära styre rådet att tillåta oppositionen, som hamnat i underläge, att "mucka emot något litet" eftersom detta gav alla beslut ett sken av laglighet.²⁵²

I nyheterna om Kuopio krävde Snellman att klockan i stadshusets torn gick rätt, även om det var likgiltigt för stadsborna eftersom gröten i varje fall kom på bordet vid rätt tid och att "det är dessutom något av patriotism deri att icke akta på tidens gång".²⁵³ För personalen vid stadens offentliga läroanstalter hade detta dock betydelse. I sin bedömning av gymnasieundervisningen klandrade han i sin tur dem som ansåg att universitetet var en skola där avläggandet av ämbetsexamen påskyndades och den akademiska lärotiden förkortades så mycket som möjligt. "För dem är entusiasmen pest. De känna icke stora män utan ordnar."²⁵⁴ Dessa artiklar hade än så länge endast irriterat de inhemska censurmyndigheterna. Ingen artikel hade ännu översatts till ryska och skickats till generalguvernören.²⁵⁵

Även efter att Snellman blivit varnad konstaterade han i en mindre ödmjuk ton för J. J. Tengström att det handlade om att leva eller dö. På valet av lämplig tidpunkt kunde man enligt Snellman tillämpa kokboks författaren Cajsa Wargs instruktion "man tager vad man haver". Att vänta vore att "låta kalfven dö, medan gräset vexer".²⁵⁶ Snellmans svar till företrädaren för censurkommittén var dock medgörligare. Han uttryckte sin överraskning över kommitténs meddelande eftersom han inte kunde ana vilka punkter som väckt missnöje. Han förstod nog att hans lyckande sätt att förmedla utrikesnyheter inte tilltalade alla. Å andra sidan borde hans tolkningar som avvek från *Finlands Allmänna Tidnings* linje inte föranleda någon dom. Kanske hade den glädje om "censurens frisinthet" som han uttalat väckt missnöje, tillade han. Snellman sade sig

dock ta emot denna nedslående tillrättavisning med ödmjukhet och meddelade Uhlenius att hans verksamhet var bunden av det förtroende genom vilket han ”[n]ådigst lemnats bifall till bladets utgifvande”. Han tackade för det finkänsliga sätt på vilket han fått meddelandet och bad att hans svar förmedlades till vederbörande. Snellmans svar hade en försonlig ton eftersom han fruktade att han äventyrat sitt program, som siktade på att skapa en nationallitteratur.²⁵⁷

I praktiken höll Snellman sig inte på mattan i någon högre grad, trots varningarna. I mars 1845 diskuterade han universitetets anseende i en artikel. Han frågade: ”då nationen gör sig den oerhörda frågan: hvad är vår nationalitet? hvad är vår bildning? så riktas alla blickar till landets högskola, och man frågar äfven: hvad är Universitetet för nationen?” Enligt Snellman kunde inte ens den ivrigaste försvararen av universitetet påstå att det uppfyllde sin uppgift eftersom landet inte hade någon nationallitteratur. Ingen kunde påstå att han skaffat sig litterär bildning genom att läsa böcker som getts ut av universitetet eller inhemska verk överlag. Universitetsmän från Finland hade visserligen vunnit erkännande i den svenska litteraturen, men detta hade endast ringa betydelse i hemlandet.²⁵⁸ Nervander meddelade snart att artikeln hade väckt ogillande och att *Saima* på detta sätt inte kunde klara sig ens till årsskiftet. Det gjorde Nervander ont att ”hvarken De eller Du förstå Er på hvarandra”.²⁵⁹

Kung Fjalar och nationallitteraturen

I sina litteraturrecensioner i *Saima* visade Snellman i praktiken vad skapandet av en nationallitteratur handlade om. Det grundläggande kravet Snellman ställde på de böcker han recenserade var att de främjade de nationella syftena.

Snellman behandlade ofta litteraturens situation och historia i Sverige. Oftast nöjde han sig med att räkna upp de viktigaste författarna i kronologisk ordning. Samtidigt drog han upp konturerna för nationallitteraturen och dess betydelse med praktiska exempel. I maj 1845 publicerade Snellman en artikel med omfattande citat från svenska *Intelligensbladet*, en tidning som han satte stort värde på eftersom den kännetecknades av en hegeliansk anda.²⁶⁰ Av de omständigheter som han framförde drog han två slutsatser. För det första bildade skönlitteraturen grunden för all nationallitteratur. För det andra byggde vidareutvecklingen av nationallitteraturen på de spekulativa vetenskaperna

och förutsatte en genuin filosofi som utgick från nationens medvetande. När denna filosofi vann inträde på universitetet var det enligt Snellman säkert att även den vetenskapliga anda som saknades i de dåtida akademiska studierna skulle återuppväckas.²⁶¹

I *Kallavesi*, litteraturbilaga till *Saima*, recenserade Snellman lyriken i fem centrala diktalbum: *Fosterländskt album II*, *Finska kadetten*, *Necken*, *Lärkan* och *Finsk anthologi*. En del av albumen innehöll amatörpoesi, en del arbeten av mer betydande författare. Av de senare recenserade Snellman särskilt dikter av Johan Jakob Nervander och Emil von Qvanten, men även Herman Kellgren, Zacharias Topelius, Bengt Olof Lille och Fredrik Cygnaeus. Snellman valde utmärkta dikter av samtliga och nämnde starka sidor hos dem, men hans beröm tenderade att bli överröstat av hans skarpa kritik. Enligt Snellman saknade Kellgrens dikter ett ”öfverväldigande och inspirerande intryck på känslan [...] och lemnar tanken utan en sannt poetisk form”. Cygnaeus hade otvivelaktiga skaldeanlag, men trots detta saknade hans ”snillealster helt och hållet idealisk form”. Fantasin njöt endast ”af sin egen verksamhet”, och Cygnaeus hade inte tagit lärdom av den förkrossande kritiken av hans tidigare dikter. Om Lille som diktare fällde Snellman samma omdöme som om Nervander: ingendera kunde betraktas som någon begåvning. ”Också anslå deras dikter mera som ett sinnrikt tankespel, än såsom inspirerade poetiska skapelser.”²⁶²

Topelius var enligt Snellman ”en af dessa sångarnaturer, hvilka i lifvets ringare foreteelser kärleksfullt uppsöka en sida öppen för idealisering”. Eftersom det var mot Topelius natur att försöka sig på poetisk-politiska betraktelser borde han som tidningsman ha avhållit sig från dem. ”Ty med anlag, sådane som hans, måste man blifva en förtviflad optimist, då man ser tingen i och för sig med samma blick, som man egentligen bör ega endast för idealet, för tingen sådane en poetisk fantasi ombildat dem.”²⁶³ Enligt Snellman lyckades Topelius inte heller skapa en mysticism av Almqvists snitt. Till skillnad från de andra diktarna hade Topelius ändå förmåga att låta fantasin flöda fritt även i objektiva situationer som var främmande för hans eget liv.

Med sin skarpa kritik ville Snellman visa att en betydande del av tidens lyrik gick i fel spår; den bestod endast av känsloutgjutelser utan tankeinnehåll. Snellman gav diktens form stor betydelse som förmedlare av en världsåskådning eftersom bildningen hade en koppling till formen. I lyriken skulle tanken förenas med känslan. Eftersom lyriken återspeg-

lade allt, var den enligt Snellman det bästa uttrycket för nationalkänslan under ett tidevarv då det nationella medvetandet ännu inte hade utvecklats. Det europeiska kulturarvet skulle förmedlas i den bildade klassens lyrik och fördjupa den finska folkkulturen.²⁶⁴

I juli 1846 skickade Snellman *Finska kadetten* till Lönnrot med ett konstaterande att albumet hade föga värde. ”Blott för samlingens skuld god att hafva.”²⁶⁵ Senare återvände Snellman till det finska språkets och formlärens problem i dikterna och lade fram ett sammandrag av sina uppfattningar om lyriken. Han diskuterade särskilt svårigheterna vid översättning av lyrik. Det enda ovillkorliga kravet på en översättning var trohet, överensstämmelse med originalet. Detta krav gällde inte enbart innehållet utan även formen: diktens anda förmedlades endast om formen bevarades. Översättaren skulle bevara diktens form och diktarens egna liknelser, bilder och epitet. Utgående från dessa tankar recenserade Snellman Lönnrots och August Ahlqvists finska översättningar av Runebergs dikter ”Svanen”, ”Vid en källa” och ”Vårvisan”. Ahlqvist använde fler partiklar och närmade sig dels bibelfinskan, dels modernt språk. Då Ahlqvist översatte ”Va an kuvaansa sie et korjaellut”, översatte Lönnrot ”Et så kätke kuitenkan kuvaista”. Originaltexten löd: ”Men du vårdar ej den hulda bilden.”²⁶⁶

Den huvudsakliga måltavlan för Snellmans kritik var dock hans nära vän Runeberg, om vars berömda diktverk *Kung Fjalar* han publicerade en av sina viktigaste litteraturpolitiska artiklar den 31 oktober 1844. Recensionen utmärker sig genom att den är en total motsats både till det positiva mottagande som verket fick i samtiden och till eftervärldens bedömning av det. *Kung Fjalar* har ansetts vara det främsta som Runeberg skrivit. Den svenske författaren och kritikern Frans G. Bengtsson menade 1927 att inget ”skall hindra recensenten från att allt framgent anse ’Kung Fjalar’ såsom helt och hållet utan vank från början till slut och såsom det ojämförligt största, skönaste och mest lödiga diktverk som någonsin åstadkommits på nordiskt tungomål.”²⁶⁷ Knut Hagberg instämde med denna bedömning 1934. Han skrev att *Kung Fjalar* ”är det utan all jämförelse skönaste som blivit diktat på nordiskt tungomål”. Diktverket väckte inte bara uppriktig beundran utan gav även upphov till ett stort antal avhandlingar eftersom dess ideologiska struktur och filosofiska element inte överensstämde med alla livsåskådningar.²⁶⁸ Snellman var den första som riktade hård kritik mot diktverket just i detta avseende.

Nervander hade uppmuntrat Snellman till kritiken genom att meddela att man förundrade sig över att han teg om diktverket. Nervander själv betraktade diktverket som svagt: ”Huru Kung Fjalar ’sårat min egenkärlek’ begriper jag ej. Din egenkärlek borde hellre vara sårad af den, ty som Du minns voro våra åsigter om första sången delade. Du ansåg den för ett mästerstycke.” Nervander ansåg att även Snellman måste inse att diktverket var mediokert, men att han drog sig för att publicera sin egen åsikt.²⁶⁹ Redan i augusti 1844 hade han irriterats av att Snellman saknade mod eller beslutsamhet att recensera diktverket. Det är möjligt att de ständiga påminnelserna hade inflytande på Snellman, då han slutligen började skriva på sin recension. Recensionen visade klart att det inte handlade om brist på mod utan om att Snellman var så grundligt missnöjd med diktverket att det tog tid att skriva en ingående bedömning. Snellman lät det ta sin tid eftersom han klart och tydligt ville visa hur Runebergs diktverk misslyckats med att främja det nationella programmet.²⁷⁰

Den första recensionen av *Kung Fjalar* var Fabian Collans anmälan i *Helsingfors Morgonblad* den 18 juli 1844. Han ville lyfta fram de finsknationella drag som enligt honom var karakteristiska för Runebergs arbeten och som framträdde i *Kung Fjalar*. Trots sin nationellt finska karaktär hade Runeberg lyckats bättre med att presentera den nordiska andan än Tegnér.²⁷¹ Före publiceringen av Snellmans recension hann även Topelius i *Helsingfors Tidningar* förutspå en fantastisk framgång för diktverket: ”Denna dikt skall störta Tegnerismen i svenska witterheten, den lejonaktiga skola, som, lik svenska öfvermakten på 1600 talet, länge bildat en upp och nedvänd pyramid, en stor massa af bilder på en ganska liten bas av verklighet.” I sin egentliga recension gav Topelius diktverket stor erkänsla, dock inte helt utan förbehåll.²⁷²

Topelius avslutade sin recension med att uttrycka en önskan om att snart få läsa *Saimas* dom: ”Man väntar nu ock att Saima, missnöjd med de många loftalen och mån om att sjelf undgå beskyllning för ’toraders panegyriker’, skall fälla sitt votum öfwer Kung Fjalar, och det hwiskas, att detta votum blir fällande.” I Helsingfors fick man förhandsuppgifter om Snellmans skrivprocess i ett brev som Herman Kellgren skickade till Robert Tengström: ”Första gången jag var hos honom [Snellman] grälades hela tiden om Fjalar; han värderar den till nästan intet (tusende anmärkningar). D:o Lindfors, törhända ett echo av Snellman.”²⁷³

Den första delen av Snellmans recension publicerades den 31 oktober 1844 i *Kallavesi*. Snellman gav en vidlyftig presentation av de utgångs-

punkter utifrån vilka dikten skulle granskas. Snellman hade inte för avsikt att utöva konstkritik som avgjorde vad som var vackert eftersom han ansåg att den omedelbara känslan avgjorde detta. Han ville bedriva litteraturkritik och diskutera diktverkets förhållande till tidens anda. Enbart inledningen till hans recension upptog hela spaltutrymmet i den första artikeln. Enligt Snellman var Runebergs problem det att en diktare som inte tillhörde folket försvarade en bildning som var främmande för det. Runebergs ställning byggde på hans sällsynta varma kärlek för finnarna, men Snellman påminde att folkets respekt gällde denna kärlek, inte Runeberg som diktare. Detta var anledningen till att man försökte hitta nationella sympatier även i de dikter av Runeberg som inte handlade om Finlands folk eller som inte var av ett sådant slag som kunde återspegla detta folks liv.

Enligt Snellman var det svårt att förstå nationalandan hos ett folk som finnarna, som uteslutits ur den historiska handlingens värld, om denna nationalanda inte framträdde genom handlingar som kunde betraktas i jämförelse med andra nationers handlingar. ”Vi anse nu att Runeberg, likasom hvarje annan skald, såsom äfven vetenskapsmannen ända till den tänkande industriidkaren, med ett ord såsom hvarje andligt sträfvan-
vande man i Finland, befinna sig i denna belägenhet.” Enligt Snellman hade diktaren samma uppgift som historieskrivaren; han skulle förklara handlingen utifrån sin tids bildning. Samtiden skulle se sig själv i den tid som varit. Skalden hade dock större frihet än historieskrivaren, och därför var det inte svårt för honom att ”träffa de strängar, hvilkas toner gifva genljud i hvarje bröst”. Då man diskuterade Runebergs popularitet kunde man fråga sig huruvida nationen förstätt honom sämre än han själv förstätt nationalandan.²⁷⁴

I recensionens andra del poängterade Snellman att han uppfattade *Kung Fjalar* som ett drama i romantisk form och att detta uttryckligen var problemets kärna: ”Blotta fantasispelet, det fantastiska och det sentimentala, anslår icke tidens sanna bildning. Det är också icke detta vi fordra. Kärleken, äran, andakten värma samtiden såsom all tid, men de öfvergå i fantasteri, om de sakna mål och syfte.” Snellman ansåg att ett romantiskt epos vann i skönhet om det behandlade nationens strävanden. Detta var inte fallet med Runebergs epos. Snellman menade att det ”i Elgskytterne finnes något positivt nationelt; i *Kung Fjalar* finnes det nationela endast såsom en negation, såsom tillbakadragenhet från tidens allmänna intressen, såsom kall likgiltighet”²⁷⁵

Snellman var klart besviken på Runebergs verk. Utgående från Hegels estetik hävdade Snellman att felet med diktverket var att det inte byggde på samma frågeställning som *Antigone* av Sofokles, ett drama som Hegel och Snellman utnyttjade för att konstruera sin filosofi om familjen och staten. I Snellmans ögon var Fjalar en företrädare för självgodhet och subjektivitet, inte en tjänare av nationen.²⁷⁶ Snellman hade även i övrigt en ambivalent inställning till Runebergs arbeten. På grund av sin unghegelianska åskådning kunde han inte godkänna den universella romantiken i Runebergs produktion. Å andra sidan hoppades han att Runeberg skulle utvecklas till en stor nationell skald, vars produktion uppfyllde de krav som ställdes på nationallitteraturen. Det verkar uppenbart att Snellman med anledning av diktverkets första sång förväntade sig att Runebergs epos som helhet skulle uppfylla tidsandans krav bättre än de traditionella diktverken och dramerna.²⁷⁷

Snellmans recension byggde på de unghegelianska uppfattningar som han tillägnat sig under sin resa i Tyskland och vilka han samvetsgrant följde. Det största inflytandet på Snellmans åsikter hade redaktörerna för *Hallische Jahrbücher*, Arnold Ruge och Ernst Theodor Echtermeyer. I enlighet med deras lära motsatte sig Snellman ytterlighetspolerna, det vill säga den franska klassicismens rationalism och romantikens emotionalism, vilket slutligen förde honom fram till ett krav på ett slags idealrealism. Enligt Snellman var problemet med Runebergs epos att det blandade samman antikens tragedi och romansen, det vill säga drama och epos, vilket stred mot den hegelianska estetikens principer om diktarternas renhet. Snellman ansåg att Runeberg borde ha koncentrerat sig på huvudpersonernas romantiska kärlekshistoria utan att blanda in statens och familjens problem.²⁷⁸

Verket speglade dock Runebergs själ, men denna låg långt från Snellmans egen själsbild. Genom att betjäna staten och nationen skulle det subjektiva underkasta sig det objektiva. Runeberg ansåg däremot att individen anpassade sig till det allmänna genom att underkasta sig det gudomliga, det metafysiska, som han inte gick med på att definiera enligt någon dogm.²⁷⁹ Trots sin hårda kritik ville Snellman inte lämna diktverkets konstnärliga förtjänster utan omnämnande: han lovordade verkets diktning och form. Det var ett stort konstverk som dock inte motsvarade tidens ideal.²⁸⁰

Snellmans stränga kritik kan också ha påverkats av Märten Lindfors missnöje. Då Runeberg tre år tidigare hade gett ut *Nadeschda*, hade Lind-

fors i ett brev klandrat honom i hårda ordalag för att ha valt ett utländskt motiv: ”Jag har ofta frågat mig vad som egentligen kunnat förmå Dig därtill, men aldrig kommit till något annat, än att antingen högmod eller kallnad fädernes kärlek därtill förmått Dig, och bägge kunna anses lika beklagliga.” Som fosterlandsvän blev Lindfors ursinnig på grund av att Runeberg med sitt diktverk visade att han ”framhärdade i synden”. Snellman hade betonat fosterlandskärlekens betydelse för diktningen, vilket visade att Lindfors radikala protektionism inte var honom främmande.²⁸¹

Snellmans skarpa kritik ledde åtminstone till att Collan och Topelius, som publicerat hänfört positiva recensioner, var förbryllade och överraskade. Shakespeareöversättaren professor Hagberg i Lund skickade däremot ett tackbrev till Snellman i januari 1845: ”Jag var just betänkt på att sätta mig ned och skriva en anmälan af Kung Fjalar då jag feck se uppsattsen i Saima. Du tog ordet ur munnen på mig. Det var icke något att säga om den saken, som ej af dig var utredt, och jag lade ned pennan.” Hagberg beundrade Snellmans inlägg eftersom han själv utmärkt sig genom att ifrågasätta myter. Hagberg hade angripit den danske dramatikern och poeten Molbech för att visa att ”den Herrn för, synnerligen här i Södra Sverige, ett skoj, som bör näpasas”.²⁸²

I sin recension av *Kung Fjalar* gav Snellman sitt mest berömda prov på sitt hårda och enkelspåriga sätt att kritisera sina vänners prestationer. Självsäkerheten berodde på en naiv omedvetenhet om hur sårande hans agerande verkligen var.²⁸³ Snellmans recensioner avvek på alla sätt från moderna recensioner, där man ofta undviker att värdera verket och strävar efter ett vagt och obestämt uttryck. Snellman däremot värderade friskt, eftersom han hade en klar uppfattning om litteraturens uppgift: den skulle fungera som en del av den nationella självkritiken. Författaren skulle vara förtrogen med sitt förflutna och blicka mot framtiden. Detta var viktigare än estetik.²⁸⁴ Man har också fäst uppmärksamhet vid att Snellmans strama tolkning påverkades av att han inte förstod indirekta beskrivningar och den laddade kraften i strofernas finslipade ”marmorblock” som bröt ut i en kaskad av färger, exempelvis i stormskildringen i fjärde sången.²⁸⁵

Snellman hade absolut rätt när han hävdade att Runeberg stod i större tacksamhetsskuld för uppkomsten av sitt diktverk till litteraturen än till sin livserfarenhet. Det har framförts påståenden om att Runebergs fornnordiska epos uppkommit som ett slags motsvarighet till Tegnér's

diktcykel. Motivet måste emellertid ha varit djupare än blotta viljan att korrigerat Tegnér, och diktverket kunde således inte ha varit ett resultat av en ”sångartävlan” med den svenske skalden. Å andra sidan har uppmärksamhet fästs vid impulser som härstammade från den fornnordiska litteraturen och från Geijer eftersom Runeberg beskrev den åldrande konungens mäktiga personlighet i flera repriser. Runeberg hade dess-

utom studerat behandlingen av keltiska sago-
motiv. Almqvist, som Runeberg beundrade,
hade utmärkt sig inom ämnet 1839 med dikt-
verket *Arturs jakt*. Mest av allt såg Runeberg
upp till Almqvists förmåga att med några drag
ge liv åt en hel värld.²⁸⁶

J. L. Runebergs diktverk Kung Fjalar kritiserades av Snellman, som hävdade att det endast var ett romantiskt drama: ”Blotta fantasipelet, det fantastiska och det sentimentala, anslår icke tidens sanna bildning.” Snellmans kritik ledde till spänningar i vänskapsrelationerna och det fanns många som blev brydda av hans hårda och kompromisslösa ord, bland dem Fabian Collan och Z. Topelius. Tuschlivering med motiv ur Kung Fjalar, troligen av C. A. Ekman.

Tengström hade läst Snellmans recension omsorgsfullt. Han hade även träffat Runeberg, som vistats hos honom ett par dagar och hade planer på att skriva ett genmäle. Tengström och Runeberg diskuterade emellertid varken diktverket eller Snellmans recension under

besöket eftersom Tengström antog att ämnet var så färskt att det fortfarande kunde vara ömt för Runeberg, även om han var medveten om sin upphöjda ställning. Tengström hyllade inte Snellman för recensionen, och såg inte heller i övrigt att den uppfattning om nationen som Snellman drev med ett sådant patos hade någon förankring i verkligheten. Enligt Tengström gällde samma princip för både individer och nationer – den ena måste förhålla sig mer mottaglig på grund av både anlag och ställning.²⁸⁷

Runeberg publicerade sitt genmäle i häftet *Joukahainen*. Han ville lyfta fram skillnaden mellan en diktare och en aktör i det praktiska livet. Han avvisade påståendet om att diktverkets kärna utgjordes av en sådan motsättning mellan familjen och staten som Hegel såg i *Antigone*. Lugnt och sakligt redogjorde han för hur han hade avsett att hans diktverk skulle uppfattas. Enligt honom var diktverket ”en sång till Gudarna, ett litet epos, hvori deras storhet och nåd utgör ämnet”.²⁸⁸

Runebergs genmäle visade klart hur stor den världsåskådningsmässiga meningsskiljaktigheten mellan Runeberg och Snellman var när det gällde frihetens problem. Snellman måste förneka gudarna som härskare över ödets krafter i livet efter döden för att befria individen och nationen till handling; Runeberg var i sin tur tvungen att förneka denna värld för att visa nåden och friheten för människorna i livet efter detta. För Snellman var fosterländsk verksamhet en nödvändighet, för Runeberg var den allmänna försynen en nödvändighet. Snellman var i sista hand en politiker och ideolog, som med hänsyn till de bildningsmässiga behoven i sin egen tid betraktade fosterländska framställningar som det bästa slaget av patos, och som därför krävde att diktningen verkade för införandet av nationalstaten. Runeberg stod närmare den romantiska livsfilosofin. Snellman avvek i sin tur från Hegel i den unghegelianska och nationella riktningen.²⁸⁹

Debatten fortsatte 1846, då teologen Axel Fredrik Granfelt i *Morgenbladet* klandrade funktionaliteten i Snellmans världsåskådning. Snellman besvarade kritiken i två artiklar. Han godkände inte Granfelt's utgångspunkt, som gick ut på att världen innebar lidande och att alla mänskliga strävanden var dömda att misslyckas, vilket gjorde att den enda möjligheten till frälsning fanns i livet efter döden. Snellman påpekade att Luther, Napoleon och alla stora vetenskapsmän varit uppfyllda av det passionerade patos som styrde människans gärningar med gudomlig kraft. Granfelt placerade sig helt utanför den värld av nyhu-

manistiska värderingar som Snellman och Runeberg representerade, båda på sitt eget sätt.²⁹⁰

I debatten om *Kung Fjalar* hittade man först femtio år senare fram till kärnproblemet, då ursprunget till diktverkets filosofiska ramverk spårades till Runebergs avhandling från 1833. I studien, som han skrivit på latin för att meritera sig för tjänsten som biträdande professor i grekiska, behandlade han körens roll i den antika tragedin. Resonemanget visar hur nära kopplingar hans ståndpunkt hade till den i Berlin verksamme professorn Karl Wilhelm Ferdinand Solgers tankar. Avhandlingen präglades också av Runebergs religiösa grundsyn. De kristna element som Runeberg förenat med antikens ödesuppfattning och den fornnordiska livsåskådningen måste beaktas vid en granskning av diktverket.²⁹¹ Samtidigt blir det också enklare att begripa Snellmans kritiska inställning; Snellman hade fått en teologisk utbildning och kände sin vän mycket väl, vilket gjorde det lätt för honom att också identifiera dessa element. Diktverket och kritiken av det kan endast förstås genom att koppla dem till Runebergs och Snellmans religiösa uppfattningar.

I religiöst avseende utgjorde människans inställning till den gudomliga makten diktverkets kärnproblem; Fjalars överträdelse var att han upphöjde sig själv, det vill säga han gjorde sig skyldig till hybris, vilket var ett brott mot Guds första bud. Diktverkets handling utspelar sig i en hednisk miljö, men dess budskap är kristet. Runeberg var alltid intresserad av människornas hållning till de himmelska krafterna. Övermänniskotemat förekommer i flera dikter, men avvikande från exempelvis Goethe och Percy Bysshe Shelley gjorde Runeberg inte uppror mot de högre makterna.

Runeberg hade upptäckt att det enda sättet att uppnå försoning med Gud var att underkasta sig. I *Kung Fjalar* beskrev han sin kamp, vars slutresultat var klart från början: vägen till Gud gick genom underkastelse. Människans sammansmältning med allt, det timligas sammansmältning med evigheten och Runebergs egna religiösa upplevelser var teman som han hade beskrivit redan i sin avhandling. Samtidigt gjorde Runeberg upp med pietismen och ville betona att hans religion inte var densamma som de väcktas. Runeberg hade en frimodig förtröstan på Gud, vilket också satte spår i hans diktning: ”Den jag söker, o! hvar är han?”²⁹²

Snellmans stränghet förklaras av att hans personliga religiösa kris ännu inte hade nått denna punkt; han hade ännu inte sett dessa nyanser

eller ville åtminstone inte se hur långt man kommit från värderingarna i "Den gamle Trädgårdsmästarens bref". Å andra sidan ville han inte heller läsa diktverket som en spegling av Runebergs själ, utan efterlyste den erkände skaldens ansvar för skapandet av en nationallitteratur.

Twisten om *Kung Fjalars* roll i finskhetsprogrammet speglade Snellmans och Runebergs inställningar även på ett mer allmänt plan. Då Nervander hade tagit avstånd från finskhetsivrandet, hade Runeberg en varmare hållning, även om han inte behövde inta någon slutlig ståndpunkt eftersom han bodde i Borgå, långt från striden om dessa frågor. Flytten till det svenskspråkiga Borgå innebar inte att Runeberg skulle ha fjärat sig från det finska, men det ledde till att hans nationalkänsla förblev en platonisk kärlek av det slag som uppfyllt sinnena under det decennium då *Kalevala* utkom. På detta sätt kunde han i fred förvalta den hela och klara bilden av diktaren som han lämnade efter sig när han reste från Helsingfors i maj 1837.²⁹³

Nu stördes Runebergs idyll av den rasande Snellman, och många vänner klandrade honom för detta. I februari 1845 svarade Snellman på den kritik som särskilt Tengström anfört. Påståendena om onödigt brådskande och aggressivitet kommenterade han: "Jag kan icke föreställa mig, att det vore rätt någonsin förtvifla om detta högsta, förrän ett helt lifs bemödande visat, att det icke kan hinnas. Orätt är det äfven så att säga 'förtvifla'. Ty sjelfva sträfvandet är den vinst, som belönar sig sjelf." Snellman betraktade det som självklart att världens gång skötte om att verksamheten begränsades och stävjades. Han sammanfattade: "begränsningen är för stunden, men målet bör vara det högsta och varar evigt!"²⁹⁴

Eftersom Tengström klandrat Snellman för att uppvigla sonen Robert, försvarade sig Snellman genom att försäkra att han aldrig kunde säga annat till unga män än: "pröfva viljan. Finnes denna stark, så finnes äfven kraften; och der den sednare blir otillräcklig, är i min tanke på saken intet förloradt." Enligt Snellman gjorde en individ som klokt underkastat sig begränsningen ett ringa arbete, lade strå till strå, men band inte ande vid ande. Därför skulle detta arbete inledas omedelbart, så länge fennomanin klart gillades av överheten.²⁹⁵ Enligt Tengström var de erfarna och äldre också skyldiga att se till att de som de rådgivit var rustade för sina företag. Inte heller Snellman tog på sig uppgiften att ge ut *Saima* utan särskilda förberedelser.²⁹⁶

Snellman angrep landets mest kända diktare, och hans egen diktning i *Saima* hamnade i ett intressant ljus.²⁹⁷ Han översatte många dikter

till *Saima* och skrev även själv dikter. År 1844 publicerade han bland annat dikterna ”Varning”, ”En kyss” och ”Svale-Qvitter” i *Saima*. Den sistnämnda dikten lyder:

Herrlig var den blåa,
Rikt kristallbeprydda
Boningen i neckens ri-ke;
Kommer kall och kulen höst,
Flyr jag åter dit,
Flyr jag dit!

Men när köld och gråa
Dimmor äro flydda,
Hviska kärleken; nu vi-ke
Vintersömn ur svalans bröst;
Och då far jag hit,
Far jag hit!²⁹⁸

Dikten ”Till en sörjande moder” var ett offentligt deltagande riktat till guvernör Ramsays maka, Vendla Gustava von Essen, som hade förlorat sin son Anders Edvard, som avlidit före sin ettårsdag. Snellman var en av pojakens många faddrar.²⁹⁹ Dikten ”Nattens fröjd” hänvisade till Snellmans bröllop den 18 november 1845.³⁰⁰ Även i den poetiska kalendern *Necken* publicerades dikter av Snellman: ”Sådan är hon”, ”Hon är även sådan”, ”Knopp och ros” och ”Med en diamant”. Snellman skickade dem 1846 till kalenderns redaktör Fredrik Berndtson, som i sitt tackbrev klagade: ”Publiciteten gör kål på en meniska till slut. Denna censur, som lik ett damoclessvärd hänger öfver hvarje tanke, hvarje yttrande, är själsmördande.”³⁰¹

Snellmans egna dikter har ansetts vara svagare än hans diktöversättningar. Hans egen diktning är konventionell och bygger inte på en äkta skaparkraft eller ett uttrycksbehov. I tekniskt avseende, om man exempelvis betraktar rimmen, är de dock högklassiga. Bakom dikterna finns starka känslor, och deras vanligaste tema är kärleken mellan ett passionerat diktjag och en kvinna som är objekt för känslorna. Kvinnan ikläder sig olika roller från en blyg men varm jungfru till en självmedveten dam som inte känner någon nåd. Även diktjaget har många attityder: krävande, masochistisk, självömkande. Dikternas kvinnobild är mycket

tidsbunden: kvinnan är en undergiven, blyg och oskyldig varelse med en ädel själ och en utmärkt karaktär. Dikterna var ursprungligen erotisk brukslyrik, som skrevs i avsikt att beveka kvinnan och framställa dikta- ren i ett romantiskt ljus eller understryka känslans styrka och äkthet. I diktalbumet *Necken* publicerade Snellman två kärleksdikter, ”Ros och lilja” och ”Myrten”. De två sista stroforna i dikten ”Ros och lilja” lyder:

Underbara blommor voro de,
Ty som tärnors veka hjärtan slogo
Deras hjertan, ljufva voro de.
Ty de greto mildt och huldt de logo.

Underbart i deras krets också
Vandrarns bröst betogs, ty hvad han kände,
Var så gladt och vemodsfullt ändå,
Fridfullt var och dock som oro brände.³⁰²

I diktverket *Schlaraffenland*, latmaskarnas land, driver Snellman med Topelius så kallade Leopoldinerbrev. Topelius skrev breven i form av krönikor där läsarna fick ta del av händelser i Helsingforssocietetens liv. Under pseudonymen ”Momus” kritiserade Snellman brevens intet- sägande ton.³⁰³ Snellman fick ofta beställningar på snabba tillfällighets- dikter, såsom gratulationsdikten till Axel Erik Boije af Gennäs den 23 mars 1845. Dess andra strof lyder:

Så har Axels rara Fru
Velat dagen ära.
Sagt till Axel: Kära Du
Följ du Fredmans lära;
Drick ditt glas och bjud Din vän,
Sjung och drick så om igen.
Blott en sak Du undflyr sen.
Gå ej flickor nära!³⁰⁴

Finska Litteratursällskapet spelade en central roll för nationallittera- turen. Då en filialförening till sällskapet grundades i Viborg, inleddes en tidningsdebatt om betydelsen av en lokal förening för de nationella strävandena. Snellman ansåg i *Saima* att de lokala föreningarna främjade

den nationella litteraturens ställning och betydelse. På detta sätt skulle man kunna erbjuda en möjlighet till alla som i sin egen miljö aktivt ville verka för saken, i stället för att enbart betala medlemsavgiften och inte ha en plats i de beslutsfattande organen.³⁰⁵

De andra tidningarna delade inte denna åsikt, och i den polemik som följde diskuterade de också sällskapet ställning och verksamhet på ett mer allmänt plan. *Morgonbladet* och *Helsingfors Tidningar* tog ställning i frågan. Enligt dem bidrog systerföreningar endast till att splittra verksamheten. Denna åsikt fick mothugg av Carl Axel Gottlunds tidning *Suomalainen* och Pietari Hannikainens tidning *Kanava*, som försvarade behovet av en lokal förening.³⁰⁶ Snellman ingrep i debatten igen, då *Suomalainen* och *Kanava* sinsemellan började tvista om frågan. Han korrigerade ett antal felaktiga uppgifter om sällskapets verksamhet som *Suomalainen* publicerat. Enligt Snellmans åsikt var det enda goda med *Suomalainens* insiktslöshet att den lett till att man börjat diskutera Finska Litteratursällskapets verksamhet också på andra håll än i de sedvanliga årsberättelserna.³⁰⁷

Folkskolor, kvinnofostran, folkbildning

Snellmans bildningsprogram förutsatte även reformer inom utbildningen. Hans praktiska erfarenhet som rektor kom till uttryck i många artiklar i *Saima* som berörde skolorna och undervisningen. Även andra tidningar var intresserade av detta ämne eftersom Johan Edvard Öhman i *Borgå Tidning*, Herman Fredrik Sohlberg i *Åbo Underrättelser* och Torsten Ture Renvall i *Wasa Tidning* också arbetade som lärare. Även om Snellman i många frågor kritiserade Öhman i hårda ordalag, betraktade han Öhmans artiklar om skolfrågor som sakkunniga och de inspirerade honom till flera debatter.³⁰⁸

Snellman klandrade landets tidningar för att ha tigit om skolreformen under hela reformens beredningstid, som om ärendet saknade betydelse. I Sverige hade emellertid landets mest berömda män såsom Erik Gustaf Geijer, Elias Magnus Fries och Hans Järta tagit ställning till skolkommitténs förslag. Vid universitetet och skolorna i Finland verkade det däremot inte finnas en enda person som skulle ha varit intresserad av ungdomens bildning och av en ändamålsenlig spridning av bildningen. Snellmans engagemang i skolfrågor berodde på den nya skolordningen av 1843, som grundligt förändrade förhållandena i Finlands skolor. Skol-

ordningen innehöll endast allmänna principer och riktlinjer, men de var svåra att genomföra i praktiken. Detta gav Snellman ett utmärkt tillfälle att framföra sina tankar om fostran och undervisning. Enligt honom lyfte den nya skolordningen inte landets skolor automatiskt till samma nivå som de berömda skolorna i Preussen eftersom det rådde brist på skickliga lärare. En lärare kunde inte vara tillräckligt kunnig om han inte fått någon utbildning. I Preussen tog det ett år för lärarstuderande att uppnå praktisk kompetens, men i Finland endast en timme. Elev-erna uppnådde bättre resultat om de hade ett klart mål som de kunde uppnå efter sex år i den högre elementarskolan och tre år i gymnasiet. Detta skulle förhindra att barn med otillräckliga kunskaper och en svag studentexamen, pådrivna av föräldrarnas fåfånga, vann inträde vid universitetet. Enligt Snellman ledde en sådan utveckling nämligen till att universitetsstudierna förändrades till skolgång. Han ansåg att det var obegripligt att detta skedde år efter år utan att universitetet insåg sin nedgång och försökte göra något åt den.³⁰⁹

Redan tidigare hade Snellman bedömt att den enda utvägen var att förändra föreskrifterna om studentexamen. Övergången från skolan till universitetet var ett så viktigt steg att detta inte kunde regleras med endast en examen. Snellman betonade särskilt att man också måste se över elementarundervisningens förhållande till universitetet. I annat fall skulle alla förbättringar inom den grundläggande utbildningen vara fruktlösa.³¹⁰ Snellmans helhetsinriktade grepp återspeglas väl i de många tal som han höll vid terminsstarterna och avslutningarna. Det mest kända av dem är föredraget om familjens och skolans förhållande från våren 1843, där han betonade att barnuppfostran var grunden för nationens liv. Uppfostran hörde till familjen och undervisningen till samhället. Om praktiska förslag vittnar flera tjänstebrev till Borgå domkapitel.³¹¹

Polemiken koncentrerade sig snart på frågan om folkskolorna, då *Saima* råkade i debatt med *Kanava* om behovet av folkskolor. Enligt Snellman skulle folkbildningsarbetet skötas av staten, inte av välgörenhetsföreningar eller privatpersoner. Han motiverade senare sin åsikt i tre artiklar.³¹² Med sin skarpa kritik ruskade han om de traditionella uppfattningarna om folkundervisningens höga nivå. Saken aktualiserades i anslutning till frågan om att främja grundandet av köpingar, varvid ett förslag om grundandet av folkskolor på kommunernas bekostnad presenterades i offentligheten.³¹³

I tidningen Saima krävde Snellman att kvinnor skulle få utbildning. Hans artikelserie i ämnet publicerades i ett ovanligt tidigt skede. Snellman förespråkade också inrättandet av ett landsomfattande nätverk av flickskolor. Fotografi av flickor i klass III i Vasa Svenska Fruntimmersskola 1879.

Snellman accepterade inte den i tidningen *Kanava* framförda principen om att syftet med folkskolorna var att ge allmogen undervisning i åkerbruk och hantverk. Snellman ansåg däremot att folkskolan samtidigt skulle vara både lärdomsskola och universitet. Folkskolan skulle på sitt område uträtta detsamma som skolan och universitetet på sina egna områden. Folkskolornas viktigaste mål skulle vara att lära eleverna att läsa innantill och att hjälpa dem att förstå det lästa. Huvudsyftet var att väcka kunskapsörst och att tillsammans med hemuppfostran skapa goda seder, det vill säga leda eleverna till verk-

lig bildning. Religionsundervisningen skulle lämnas till prästerskapet, men de andra lärarna skulle utbildas vid seminarier. Målet var att ge lite undervisning, men grundlig sådan.³¹⁴ Snellman hänvisade till situationen i Europa, där klyftan mellan samhällsklasserna till och med hotade samhällsfreden. Enligt honom skulle man på ett effektivt sätt minska denna klyfta med hjälp av bildning och genom att inrätta folkskolor i Finland.³¹⁵

Vid sidan av förslagen om behovet att förbättra utbildningen som ledde till universitetet och inrätta folkskolor, var också Snellmans tankar om kvinnors utbildning ovanliga för sin tid. *Saima* publicerade en artikelserie i fyra delar ett halvt år innan de första fruntimmersskolorna grundades i Helsingfors och Åbo i augusti 1844.³¹⁶ Snellman motsatte sig kvinnornas emancipation i sig eftersom han fruktade att den skulle leda till att familjen splittrades. Enligt honom var familjen en viktig grund för bildningsfostran och fosterlandskänslan. Snellman understödde dock förslaget att arvs- och egendomslagarna gjordes gynnsammare för kvinnor och att kvinnornas rätt till utbildning och bildning tryggades. Det var viktigt att bilda kvinnan eftersom moderns insatser som uppfostrare hade en avgörande roll för barnets utveckling. Han poängterade att de flesta kvinnor inte hade en aning om att de som mödrar hade ett kall att verka för folket och mänskligheten: ”sällan inser hon, att familjelivets renhet eller förderf medförer nationens bestånd eller förfall”. Enligt Snellman borde kvinnan förstå att uppskatta mannens strävanden och finna tröst i insikten att hon medverkat i arbetet för dessa mål.³¹⁷

Snellman hävdade att ingen ung kvinna hade förundrat sig över de krav på kvinnans bildning som han framförde om de skulle veta ”huru ringa det mått af vetande är, som äfven mannen vanligen besitter”. Ingen tvivlade på att en kvinna vid sitt artonde år kunde hinna lika långt som en yngling i samma ålder. För att dessa kunskaper skulle bära frukt, skulle undervisningen ske vid särskilda fruntimmersskolor.³¹⁸ I dem skulle samma undervisningsmetoder användas som vid de offentliga skolorna för pojkar. Undervisning i läsning skulle ges av män. Vidare skulle staten sköta om all undervisning. Allra viktigast var att väcka kärleken för kunskapen och bildningen. Här spelade både undervisningsmetoden och de kunskaper som skulle inhämtas en central roll.³¹⁹

Snellman ville att det skulle inrättas ett riksomfattande nätverk av skolor för flickor eftersom samma bildning behövdes i hela landet, såsom

fallet var i England, Frankrike och särskilt i Tyskland. Finland var dock steget före Sverige i detta avseende eftersom Sverige, enligt Snellman, helt saknade skolor avsedda för bildade familjers döttrar. Det viktigaste vore att barn från både förmögna och fattiga familjer gick i samma skola. Barn med bildade föräldrar skulle vara ett gott föredöme i seder och skick för de andra barnen. Snellman avslutade sin långa artikelserie med att konstatera: ”Ty, vi upprepa det, en bristande vård om kvinnans bildning är den största orättvisa mot henne, som ännu kvarstår från fordnas tiders barbari, den är en orättvisa, hvilken bittert hämnar sig på staten och vårdarna av dess intressen – på männerna.”³²⁰

I Kuopio fick Snellman även i praktiken förverkliga sina tankar om kvinnans bildning. Våren 1846 grundade ståndskvinnorna i staden en skola för fattiga flickor med medel från ett lotteri. Genom Snellmans agerande blev skolan ordinarie i maj. Till skolans första föreståndare utsågs Maria Lovisa Tavaststjerna, som efterträddes 1848 av Elise Heintzie. Snellman biföll till att bli direktionens rådgivande sekreterare, som informerade om verksamheten och uppmuntrade de medverkande. Skolan gav undervisning i läsning, religion, Finlands geografi, huvudräkning och välskrivning.³²¹

Grundandet av en skola för att förkovra arbetarnas läskunnighet väckte förskräckelse särskilt bland högreståndsdamerna som inte ville att deras pigor och annat tjänstefolk skulle bli läs- och skrivkunniga. De var rädda för att pigorna skulle fördriva tiden med att läsa romaner och dessutom kunna läsa deras korrespondens. Snellman ansåg att en attityd av detta slag var som om man motsatte sig pietisternas fördärliga andakter men inte sade ett ord om krogar eller bordeller.³²²

Snellman satsade också på den finskspråkiga folkbildningen. Efter nedläggningen av *Oulun Wiikko-Sanomia* i Uleåborg och *Sanan Saattaja Wiipurista* i Viborg 1841 utkom det under två års tid inga finskspråkiga tidningar i Finland.³²³ Situationen förändrades när Karsten erhöll tillstånd att ge ut den finskspråkiga *Maamiehen Ystävä* i december 1843. Snellman var redaktör för tidningen fram till april 1844 eftersom den passade utmärkt ihop med hans nationalitetsprogram. Nu kunde han utträta detsamma som han krävde av den bildade klassen i *Saima*: att främja den finskspråkiga folkdelens materiella och andliga bildning och väcka nationalandan som skulle komma till uttryck på alla områden i det sociala livet. *Maamiehen Ystävä* var avsedd att bli en allmän folkbildande tidning med spridning i hela landet.³²⁴

I sina artiklar i *Maamiehen Ystävä* gav Snellman klara och praktiska råd till bonden för att uppmuntra honom att arbeta självständigt och öka produktiviteten genom att använda bättre metoder. Titlarna på artiklarna är beskrivande: ”En ladugårdsbyggnad av ett nytt slag”, ”På vilket sätt är drank bra för boskapen”, ”Nödfoder för boskapen”, ”Om frusen potatis”.³²⁵ Praktiska råd gick hand i hand med folkbildningen. I tidningen förklarade Snellman hur klokt det var att vilja lära sig räkna, läsa och skriva. Han lärde folket att räkna genom att nästan leda dem vid handen. I sina artiklar behandlade han på ett lättfattligt sätt svåra ämnen såsom solsystemets uppkomst, finnarnas forna gudar, *Kalevala*, skillnaderna mellan katolicismen och Luthers lära och finnarnas stammar. Eftersom det inte fanns någon folklitteratur i Finland utöver den andliga litteraturen, presenterade Snellman folkdiktningen som utgetts av Finska Litteratursällskapet. Nyhetsstoffet fick mindre spaltutrymme i tidningen eftersom huvudvikten låg på att sprida praktiska kunskaper.³²⁶

Artiklarna i *Maamiehen Ystävä* var osignerade, men stilen i dem pekar tydligt mot Snellman. Han fick hjälp med finska språket av lärarkollegan Jakob Zitting, som senare fick ta över tidningen.³²⁷ Samarbetet har gjort det svårt att fastställa vem som skrev artiklarna. En artikel om hur kristendomen spreds i Finland har signerats ”Z”, och därmed har man tolkat att Zitting även skrev de övriga artiklarna av samma typ, det vill säga artiklarna om de forna finnarnas kunskaper om Gud, om påven och katolicismen och om reformationen. Detta behöver dock inte nödvändigtvis vara fallet, eftersom Snellman genom sina teologiska kunskaper och de erfarenheter om den katolska världen som han fått på sin resa i Tyskland hade goda förutsättningar att skriva betraktelser av detta slag.³²⁸

Allmänheten hade till en början ingen aning om vem den nya tidningens redaktör var, det framkom först efter en tidningspolemik. *Helsingfors Morgonblad* hade efterlyst ett andligt och moraliskt bildande grepp av tidningen. I *Helsingfors Tidningar* betonade Topelius att grundtonen i den nya tidningen måste vara djupt religiös eftersom rationalismen, i händelse den påträffades i tidningens spalter, skulle avskräcka allmogeläsarna. Detta gav Snellman anledning att spydigt fråga om det var meningen att denna grundfärg också skulle användas för att bestryka den nya ladugårdens väggar.³²⁹

Bildningen som samhällsekonomins drivande kraft

I Snellmans tänkande gick *Saimas* nationella program hand i hand med ett socialt och ekonomiskt program. Snellman diskuterade relationen mellan ekonomi och bildning i nästan alla sina artiklar om ekonomi. Här skiljer sig Snellman markant från Hegel, som i sina skrifter nöjde sig med att konstatera att relationen existerar. Redan i *Läran om staten* (1842) hävdade Snellman att de materiella och andliga krafterna var sammanflätade på ett sådant sätt att de materiella krafterna alltid måste ha sina rötter i den andliga utvecklingen. I sina artiklar i *Saima* lyfte han ännu starkare fram principen om växelverkan mellan bildning och ekonomi: de förutsatte varandra.³³⁰

Snellmans ekonomiska tänkande har karaktäriserats som en blandning av tysken Friedrich Lists och skotten Adam Smiths tankar som sedan tillämpats pragmatiskt på förhållandena i Finland. Det socialreformatoriska sättet att tänka kom från List, medan betoningen av den skapande kraft som uppnås genom individuell frihet och individualism härrörde från Smith.³³¹

Snellmans praktiska ekonomiska program byggde på ett krav på en förnuftig och ändamålsenlig lagstiftning. I sina artiklar talade han starkt för att skråväsendet skulle avskaffas och näringsfrihet införas. Han diskuterade även de usla förhållandena inom lantbruket. För att åtgärda problemen föreslog han lättnader i föreskrifterna om skifte och avstyckning av mark, införande av nya odlingsmetoder, omdirigering av kapitalet och förbättringar av transportväsendet. För att trygga lantbruksprodukternas avsättning skulle också landets industri och handel utvecklas. Ett iögonenfallande drag i artiklarna i *Saima* är deras lokala ton, vilket vittnar om att Snellman snabbt satte sig in i problemen i östra Finland från sitt säte i Kuopio. Artiklarna var ändå inte knutpatriotiska utan perspektivet var konsekvent nationellt. Snellman använde lokala exempel för att belysa riksomfattande problem.³³²

I februari 1844 öppnade Snellman diskussionen om ekonomiska frågor med en artikelserie i tre delar om skillnaderna mellan fabriker och manufaktur.³³³ I sitt första inlägg kritiserade Snellman den merkantilistiska uppfattningen om att utrikeshandelns överskott skulle vara så stort som möjligt. Han utgick från att nationalrikedomen ökade ju fler utländska varor som importerades till Finland: den ökade importen skulle nödvändigtvis leda till en ökning av exporten. Därför skulle man

främja exportindustrin, och detta skulle också garantera lantbruksprodukternas avsättning. Eftersom största delen av befolkningen fick sin utkomst från lantbruket, var lantbrukets framgång en central mätare för samhällsekonomin. Varje lantbruksland skulle emellertid i första hand hitta avsättning för sina produkter inom landet. Detta var enligt Snellman också den främsta orsaken till att inhemska fabriker var nödvändiga. Industriföretagare ökade nämligen efterfrågan på lantbruksprodukter genom att använda dem som råvaror för sina produkter och för privat bruk. Som exempel på detta nämnde Snellman Holland, England och "Nordamerikanska Fristaterna".³³⁴

Snellman gav ett grundligt svar på frågan om det var möjligt att nya fabriker skulle uppkomma i Finland. Enligt honom måste Finland använda tillgången till råvaror som en konkurrensfördel för exportindustrin. Då skulle man vända blickarna mot landets tjärproduktion och sågverken som drevs med vattenkraft. På detta område var Finland självförsörjande, men i fråga om fast egendom, kapital och arbetskraft var Finland underlägset de övriga länderna i Europa. Om man granskade frågan ur det perspektivet fanns det enligt Snellman inga förutsättningar för uppkomsten av någon betydande exportindustri i Finland, även om bomullsfabriken i Tammerfors och den nya porslinsfabriken i Suotniemi var undantag. Dessa företag hade dock en fördel i att de fick bedriva tullfri export till Ryssland. Snellman såg inte skyddstullar som en lösning eftersom ett för högt skydd av den inhemska produktionen skulle lämna köparna i producenternas händer i fråga om varans pris och kvalitet, vilket i sin tur skulle höja levnadskostnaderna och minska efterfrågan på varorna.³³⁵

Därför ansåg Snellman att det var nyttigare att stödja manufakturerna i Finland i stället för industrin. Han hade granskat skillnaderna mellan fabriker och manufakturer med pedantisk noggrannhet genom att studera olika hantverkaryrken, såsom filhuggare, kammakare och knappnålmakare. Enligt hans slutsatser var tygvävning det lönsammaste hantverket. Sitt slutliga ställningstagande gjorde Snellman på socialpolitiska grunder. Det var nödvändigt att skapa arbetsplatser för att främja sysselsättningen på landsbygden. Som exempel använde Snellman Tyskland, där hantverkare hade det bättre ställt än industriarbetare i England. Under Snellmans tid hade industrialiseringen ännu inte nått full styrka i Finland. Endast några tusen personer arbetade vid bruk, sågar och kvarnar. Snellman var övertygad om att hantverk försörjde

många fler arbetare än fabriker, som inte kunde ha några goda exportutsikter i Finland.³³⁶

I sin artikel om manufakturernas situation i maj 1844 inledde Snellman en offensiv mot skråväsendet eftersom hantverksindustrins uppsving förutsatte näringsfrihet. Snellman hade starka och färskas minnesbilder av sina personliga erfarenheter av denna fråga från riksdagsdebatten i Stockholm och polemikerna i *Freja*. I sin artikel skildrar han hantverkets förfall i Finland, hantverkarnas usla ekonomiska ställning och låga moraliska nivå. Framför allt beskrev han deras förtvivlade strävan att uppnå ställningen som självständiga yrkesutövare. ”De vanligaste handverk, för de allmännaste behof förmå sålunda icke med dessa förse allmänheten. [...] Hvarje lås, hvarje knif och gaffel, bondens spade och gräpta är utländsk produkt. Mångenstädes kan icke fås en duglig silfversked eller ett pipbeslag. En soffa, en stol af bättre beskaffenhet äro vanligen artiklar öfver den inhemska industriens förmåga.” Snellman refererade en svensk tidningsartikel som hävdade att hantverkare i länder med näringsfrihet fått mer allmänbildning, bättre kunnande och teknik i sina yrken och erbjudits rikligt med tillfällen att få en god utkomst. Skråväsendet kunde inte längre betraktas som en garanti för produktens kvalitet.³³⁷

Impulsen till sina ställningstaganden hade Snellman fått från situationen i hemstaden Kuopio. Även om Kuopio enligt sina stadgar skulle vara en handels- och fabriksstad, hade staden fortfarande under Snellmans tid inga förutsättningar för ett stort ekonomiskt uppsving. Handeln låg nere och köpmännen var få medan antalet hantverkarskrån var stort. Det var just dessa problem som Snellman ville åtgärda.³³⁸

Diskussionen om hur näringslivet skulle stimuleras fick ytterligare djup när Snellman framförde kritik mot att ungdomen endast utbildades till tjänstemän.³³⁹ Enligt honom ledde denna flärd och fåfänga till att många människor försattes i en svår samhällelig ställning som inte var långt från fattigdom. Han ville visa att påståendet om att bara tjänstemän arbetade för samhället och att näringsidkare endast arbetade för egen vinning var felaktigt. Med stöd av en österrikisk tidningsartikel försäkrade Snellman att detta inte stämde, eftersom tjänstemän fick samma ställning som näringsutövare först när tjänstemännen uppnådde mycket höga poster. Näringsidkare främjade däremot samhällets intressen mer ju mer omfattande deras affärer var, genom att producera varor för konsumtion, erbjuda arbetsplatser och utöka nationalförmögenheten.

Det är något stort deri, att genom insigt och drift hafva öppnat nya näringskällor för sitt land, hvilkas tillflöde med hvarje sekel förökas, att icke blott för det närvarande hafva beredt hundradetal arbetsamma landsmän en säker utkomst, utan för dessas barn och barnabarn till hundratusendetal hafva gjort lifvets omsorger lättare och beredt dem vägen till den högre själsbildning, som äfven vanligen är välståndets följeslagerska.³⁴⁰

Därför var det viktigt att med lättnader av olika slag göra det inhemska näringslivet lockande för unga män.

Snellman talade av erfarenhet. Under sin långa vistelse i huvudstaden hade han fått följa med tjänstemännens vardag, och eftersom han kom från Österbotten visste han hur välståndet i kuststäderna uppkommit genom tjärbränning, sågverksamhet, båtbyggnad och handelsseglats.

I Snellmans tänkande var utvecklandet av trafikförbindelserna en viktig förutsättning för ett ekonomiskt uppsving. I Kuopio upptäckte han betydelsen av Saima kanal för ekonomin i östra Finland. Kanalprojektet hade ursprungligen initierats av bönder i Savolax och Karelen, som på guvernörens uppmantran lämnat en motion till senatern 1832 för att lösa problemen inom vattentrafiken i östra Finland. Med stöd av generalguvernör Menschikoff utvidgades motionen så att målet blev att skapa ett sammanhängande nätverk av vattenvägar i hela Stor-Saimenområdet. För projektet tillsattes 1841 en kommitté som lämnade en teknisk plan i början av 1843. Nervander höll Snellman informerad om frågan, och bad att Snellman vidarebefordrade kommitténs skriftliga utlåtande till tidningarna i Savolax och Karelen.³⁴¹

Snellman skulle gärna ha kommenterat förberedelserna redan hösten 1843, men Nervander hejdade honom och lovade underrätta honom när tiden var mogen. ”Låtom oss i det fallet vara som de 7 visa jungfruarne, hvilka jag hoppas Saima i alla afseenden tager till mönster.”³⁴² När den tredje budgeten blev färdig i mars 1844 skrev Nervander till Snellman: ”Emellertid börjar nu rätta tiden blifva inne att orda för Saima-Canal. Gör det i särskildte doser. Många stora gökar äro mot hela förslaget.”³⁴³ De som motsatte sig projektet var adelsmän och borgare bosatta i södra och västra Finland. De fruktade att handelsströmmarna skulle vända mot öster, vilket skulle förorsaka dem ekonomiska förluster. Nervander bad Snellman hastigt skriva en artikel i flera delar om Saima kanal.³⁴⁴

Snellman skred till verket och skrev en grundlig tredelad artikel om ämnet. I artikelserien ville han ingående visa hur nödvändig kanalen

var för utvecklingen av Finlands nationalförmögenhet. Han påminde tvivlarna om de goda erfarenheterna man hade av kanalerna i Taipale och Konnus, som främjat sågindustrin i Savolax. Utöver östra Finland skulle kanalen också gynna städerna Uleåborg, Vasa och Tavastehus. Han påminde de avundsjuka och orealistiska kritikerna i västra Finland om att handeln i östra Finland redan var inriktad på S:t Petersburg, och att Savolax och Karelen skulle handla med Ryssland aldrig skulle gå via Österbotten.³⁴⁵

Snellmans artiklar var ett välkommet stöd för myndigheterna. Artiklarna hamnade i rysk översättning även hos generalguvernör Menschikoff i S:t Petersburg. I klippen finns inga anteckningar av generalguvernörens hand, men han var säkert belåten med tonen i artiklarna, trots att han i övrigt var misstänksam gentemot Snellman. I frågan om kanalen var Menschikoff och Snellman helt av samma åsikt. Detta fick stöd i en promemoria av J. J. Nervander, som sammanfattade motiveringen för projektet i samma anda som Snellmans artiklar. Nervander handlade inte ensam; i bakgrunden agerade en grupp självständiga och av varandra oberoende grupperingar.³⁴⁶ Landets sammantagna fördel belystes särskilt väl i två artiklar som Snellman publicerade i slutet av 1844.³⁴⁷

Senaten hade behandlat finansieringen av kanalen under hösten 1844, och Snellmans följande ställningstaganden kom vid samma tidpunkt. Enligt Lars Gabriel von Haartman, som var vice ordförande för senatens ekonomidepartement och chef för departementets finansexpedition, måste pengarna för bygget av kanalen fås ihop i Finland. Om man tydde sig till utländska lån skulle landets förmögenhet strömma utomlands i form av räntor och amorteringar.³⁴⁸

Utan att vara informerad om förhandlingarnas verkliga innehåll rekommenderade Snellman, avvikande från von Haartmans linje, att man tog ett lån i utlandet i stället för ett obligationslån i Finland. En annan lösning för att finansiera projektet var, enligt Snellman, att ständerna godkände en bevillning. Detta var emellertid en omöjlighet under Nikolaj I:s tid, eftersom det var högst osannolikt att lantdagen skulle bli sammankallad. Snellman framförde därför det direkta önskemålet om att förvaltningen av fonderna för kanalarbetet skulle bli lika offentlig som lånets amorteringsfond. Det var rimligt att folket skulle vara informerat om den egna regeringens förhållanden när det gällde ett så stort nationellt projekt. På detta sätt skulle det vara lättare att bära de bördor

som projektet medförde, samtidigt som det skulle uppstå en stark vilja att fullfölja planen. Enligt Snellman skulle det vara klokt med öppenhet eftersom ”derigenom den allmänna kärlek för detta företag underhålles, utan hvilken den påräknade frukten af detsamma icke kan skördas”.³⁴⁹

Det var modigt av Snellman att ingripa i kanalfrågan på detta sätt eftersom ministerstatssekreterare Armfelt och alla senatorer hållits utanför beredningen. Även om till och med von Haartman tidvis uteblev från beredningskommittéerna, rapporterade han fortlöpande om ärendet till generalguvernören och hans kanslichef Konstantin Fischer. Menschikoff var den som i verkligheten hade kontroll över alla finska ärenden och han fattade sina beslut med von Haartmans medverkan.³⁵⁰

Snellmans tankar om Finlands ekonomi satte också fart på många kritiker. Hans artikelserie om utrikeshandeln kritiserade en artikel som publicerats i *Borgå Tidning* den 4 januari 1845, och i sin tur hade fått beröm i *Helsingfors Tidningar*.³⁵¹ Båda tidningarna replikerade till *Saima* att det inte lönade sig att importera lyxvaror till ett land som saknade basförnödenheter. I sitt svar upprepade Snellman sin uppfattning om fri utrikeshandel och betonade samtidigt den internationella arbetsfördelningens betydelse som en källa till ökat välstånd. Han accepterade inte den merkantilistiska uppfattningen om att ett land endast kunde öka sitt ekonomiska välstånd genom export. Snellman ansåg att guldets var ”dött” och att det i stora mängder endast var till glädje för girigbukar. Det vore oklokt att förbjuda importen av lyxvaror eftersom det skulle skada exporten, och för att det även i övrigt var svårt att veta var gränsen mellan nödvändiga varor och skadlig lyx gick.³⁵²

Snellman bad tidningarna förklara ”[h]uru det i sådane förhållanden blir möjligt, att en generation genom sin lyx kan förstöra den af svunna släkten ärftda nationalförmögenheten och dertill uppsluka, hvad kommande generation skola förvärva”.³⁵³ I sin andra artikel skrev han:

Men att lyxen icke må öfverstiga de enskildas tillgångar, och att den må välja äfven andra föremål än gomens och fåfångans njutningar, detta beror ensamt af nationens bildningsgrad. Lappen och Indianen känner ingen annan lyx än ruset. Söderhafsvilden förnöjes af glasperlor och glitterguld. Och ju närmare det vilda tillståndet hvarje folk står, desto mera närma sig dess njutningar till de anförda. [...] Bildning, en, lefvande nationalanda, är derföre den förstörande lyxens enda och rätta motståndare.³⁵⁴

Byggandet av Saima kanal, som inleddes 1845, var enligt Snellman av största vikt för att utveckla Finlands trafikförbindelser och stimulera samhällsekonomin. Snellmans grundliga artikelserie om nyttan med kanalen hade stor inverkan på statsmaktens beslut att bygga den. Snellman visade att kanalen var nödvändig för utvecklingen av nationalförmögenheten. Artikelserien översattes till ryska och skickades till generalguvernör Menschikoff i S:t Petersburg. Teckning av Johan Knutson.

Saima

Kanal

Originalteckning
af
Joh. Knutsen.

Enligt Snellman led tidningarna av pedanteri och ville enväldigt bestämma i vilken utsträckning folket behövde bildning, lyxvaror, religiösa insikter och nödvändiga basvaror.³⁵⁵

I sin första artikel för 1846 tog Snellman åter upp de teman som han tidigare behandlat i *Saima* och framhöll industrins betydelse som en förutsättning för den finska nationen. Typiskt för sitt program såg Snellman de ekonomiska och de kulturella faktorerna som en oskiljaktig helhet. I hans tänkande var industrins högsta mål inte att öka det materiella välståndet utan att främja den andliga utvecklingen. På detta sätt betjänade och gynnade industrin hela mänskligheten.

Överallt i Europa hade den industriella konkurrensen höjt nationer till större välstånd och högre bildning. Det fanns inte endast en drivande kraft, utan utvecklingen bestod av en promenad på två ben, där vartdera benet turvis låg steget före det andra. ”Bildning och välstånd betinga hvarandra ömsesidigt. Bildningen mångfaldigar människans behov och ger henne på samma gång i en större insigt medlet att tillfredsställa dem, att höja sitt välstånd. Välståndet åter lemnar kapitaler för industrin och ledighet till en högre själsbildning.” Därför ansåg Snellman att det var viktigt att vetenskapligt bildade unga män också inhämtade tekniska kunskaper för att kunna ägna sina krafter åt den finska industrins sak, och upphöja den från dess förnedringstillstånd och brist på uppskattning.³⁵⁶

Väveriindustrin i Finland hade väckt förhoppningar eftersom hälften av dess produkter gick på export, i huvudsak till Ryssland. Den ökande avsättningen ledde dock till oro i Ryssland, och till exempel 1837 beslagtogs myndigheterna vid gränsen produkter från Finlaysons bomulls-fabrik. Året därpå gavs ett kejsarligt reskript som beviljade tillstånd för import till Ryssland för 9 000 pund om året. Snellmans inställning var rätt realistisk eftersom han förstod att ta hänsyn till den snabbt växande industrin i Ryssland. Från 1815 till 1845 hade antalet fabriker ökat från 4 000 till fler än 8 000 och antalet anställda från 173 000 till mer än en halv miljon. Den ryska industrin och dess system med importbegränsningar befarades bli öövertvinnerliga hinder för den finska industrin. Denna beräkning visade sig dock vara pessimistisk, vilket Snellman faktiskt anat trots sina ringa kunskaper inom detta specialområde.³⁵⁷

Snellman åskådliggjorde problemen inom den finska exportindustrin med handelsbalansen för 1845 som avslöjade det finska näringslivets låga nivå. Med hjälp av statistiken visade han hur landet exporterade

råvaror och importerade dem tillbaka i förädlad form. Enligt Snellman representerade ett land av detta slag näringslivets allra lägsta nivå. Han kritiserade särskilt den negativa balansen i handeln med Ryssland. Till exempel i Kuopio var alla produkter med undantag av bomullsgarn, fabrikstobak och grövre smidesarbeten tillverkade i Ryssland. Från Ryssland importerades varor för 860 000 rubel, medan exporten till Ryssland endast utgjorde 100 000 rubel. Enligt tullförteckningarna var förlusten 160 000 rubel, vilket innebar att den totala förlusten var 720 000 rubel. Eftersom Finland inte hade några exportvaror, förblev handelsbalansen negativ, vilket enligt Snellman upphävde allt prat om ökat välbefinnande. Ett land som inte ens tillverkade en spade eller ett lås kunde inte drömma om nya exportprodukter vid sidan av trä och tjära. Ändå ansåg man att det var nödvändigt att få kaffe, socker och spritvaror.³⁵⁸

Snellman glömde emellertid Fiskars mekaniska verkstad, som 1845 ansökt om tillstånd att exportera 1500 dussin bordsknivar och gafflar samt 600 dussin pennknivar till S:t Petersburg, Riga och Reval. Tillståndet beviljades. Den som ville importera varor till Ryssland skulle inte bara uppfylla importbestämmelserna utan dessutom söka tillstånd hos ryska finansministeriet. Trots detta blev varor beslagtagna vid de ryska gränserna varje år.³⁵⁹

I den första statistiska översikten över Finland, som publicerades av Gabriel Rein, fanns också statistik som hade relevans för ekonomin, och Snellman inspirerades att skriva om den. Enligt Snellman beredde denna statistik många ämnen för begrundan. Han citerade den tyske historikern August Ludwig von Schlözer som ansåg att statistik också borde vara nutidshistoria. Hittills hade man endast haft tillgång till spridda statistikuppgifter i ämbetsverkens årsberättelser, och därför ansåg Snellman att Reins statistiska översikt avhjälpte en verklig brist. Som en exemplarisk statistisk publikation betecknade han Carl Gustaf af Forsells statistiska översikt om Sverige, som utkommit något tidigare. Bland källorna till den svenska statistiska publikationen fanns riksdagens statistik över statens inkomster och utgifter samt olika kommittéers redogörelser om olika förvaltningsområden. Trots Reins statistiska översikt ansåg Snellman att Finland fortfarande saknade en egentlig statistik i jämförelse med flera andra europeiska länder som hade ordinarie statistikbyråer som samlade in information och upprättade statistik.³⁶⁰

Snellmans artikel om industrin visade klart hur hans ekonomiska skrifter inspirerats av den tyske nationalekonomen Friedrich Lists tan-

kar, som han studerat i svensk översättning. I *Läran om staten* citerar Snellman Friedrich Jakob Schmitthenners idéer, som var nära besläktade med Lists.³⁶¹ List intresserade Snellman på grund av att han utvecklat Adam Smiths ekonomiska läror i en mer flexibel och realistisk riktning. List tolkade de liberala målen som ideal som man skulle eftersträva, men som skulle tillämpas i respektive land enligt nationens egna intressen. På denna grund och i Lists anda införde Snellman många begränsningar i sättet på vilket Adam Smiths tankar tillämpades i Finland.³⁶²

Snellman framträdde som en modig liberal, men han understödde dock inte fullständig näringsfrihet. Enligt honom var det nödvändigt för statens intressen att staten styrde näringslivet. Det är emellertid viktigt att inte överbetona Snellmans liberala mål, och man ska också beakta de tydliga ”historiska” reservationer och relativistiska attityder till samhällsreformer som var typiska för hans åtgärdsprogram.³⁶³

Näringslivet behandlas även i Snellmans artikel ”Till de tänkande”, där han återvände till en tidigare diskussion om sjöförsäkringsbolag.³⁶⁴ Snellman var son till en sjökaptän och hade vuxit upp med flera sjökaptenar och skeppsredare i sin släkt- och vänkrets. Därför hade han goda grunder att förespråka att fartyget och lasten försäkrades i ett inhemskt försäkringsbolag. Han exemplifierade genom att ingående berätta om reglerna hos ett norskt bolag. Snellman ville inte påstå att köpmannaklassen i Finland saknade stolthet, men att ”den benämnes med skäl för dryghet, då den inskränker sig till stolthet öfver rikedom, och är då af det odrägligaste slag, emedan den ringa skattar både bildningen och den uppoffrande verksamheten för det allmänna”. Enligt Snellman skulle detta dumma skryt med pengar ersättas med allmännyttig verksamhet genom vilken man skulle få landsmännens respekt och tacksamhet. Som ett aktuellt exempel nämnde Snellman grundandet av ett sjöförsäkringsbolag.³⁶⁵

I Snellmans tänkande gick utvecklingen av industrin hand i hand med att problemen inom lantbruket löstes. Många av Snellmans artiklar om avstyckningen av jord behandlade problemet med den obesuttna befolkningen, som förhindrade att lantbruket fungerade som en effektiv källa till utkomst. Problemet var aktuellt eftersom nittio procent av befolkningen fick sin försörjning från lantbruket. Även om industrin och handeln utvecklades, riktades det största trycket från befolkningsökningen mot lantbruket, vilket gjorde att det fanns en stor mängd folk på landsbygden som inte bedrev någon egen odling. Det ordinarie

tjänstefolket omfattade pigor, drängar och statare, medan det lösa folket bestod av backstugusittare, obesuttna och inhysingar. Den senare gruppen fick arbete endast på sommaren. I mitten av 1800-talet kunde lantbruket inte längre erbjuda hela befolkningen en tillräcklig utkomst.³⁶⁶ Snellman kopplade situationen till avstyckningspolitiken, som stramats åt under det ryska väldet. Delningen av hemman hade begränsats sedan mitten av 1700-talet. År 1811 utfärdades en bestämmelse om avstyckning av kronohemman och senare, 1817, 1834 och 1851, förbjöds delning av hemman i mindre delar. Syftet var att trygga deras förmåga att betala skatt.³⁶⁷

Snellman utgick från den franske nationalekonomen Jean-Baptiste Says tankar, som är baserade på Adam Smiths läror, samt från ordstävets ”lantmannarbetet går lamt, der icke husbonden går i spetsen”. Under dessa förhållanden verkade produktion i stor skala inte ge några fördelar inom jordbruket. Det fanns dock åtskilligt att förbättra i den allmänna uppfattningen om arbetets materiella produktivitet. Det fanns ingen skillnad mellan produktion i stor och liten skala eftersom man inte kunde använda maskiner i jordbruket, och det var inte heller möjligt att kontrollera eller påskynda den lejda arbetaren. Med tanke på produktiviteten ansåg Snellman att nationalförmögenheten skulle öka genom hemmansklyvning. Då skulle människorna också bindas till sina egna jordlotter under missväxtår, vilket skulle hindra dem från att vandra omkring och tigga. Att binda dem vid sina lotter skulle vara bra eftersom alla måste försörjas, oavsett om de var obesuttna, daglönare eller självägande bönder.

I Tyskland fanns många bevis på att denna modell fungerade, särskilt i Württemberg, där jordbrukarna inte ens hade några egna dragdjur, men där byar med bara 700–800 invånare hade egen kyrka och skola, apotek och läkare. De närliggande städerna hade uppkommit genom lantbrukets utveckling och erbjöd avsättning för jordbruksprodukterna. För hundra år sedan hade det i Sverige och Finland funnits hemman för alla som ville äta sig mödan att bruka dem, och många fastigheter låg öde i brist på bebyggare. Snellman beskrev nuläget: ”de lottlösa döttrarnes afkomma, som nu blek och uthungrad sammantigger sitt uppehälle vid den gynnade älsta sonens dörr”.³⁶⁸

Snellman, som betraktade problemet i ett östfinskt perspektiv, kopplade samman frågan om den obesuttna befolkningen med frågan om fattigvården. Snellmans observation var aktuell eftersom lösdrivarnas

antal i Savolax tredubblats på femtio år. Åren 1825–1875 ökade antalet lösdrivare i länet från 7 000 till 25 000, och deras andel av hela befolkningen ökade från 9,3 procent till 20,7 procent.³⁶⁹ I Savolax hade svedjebruket skapat en stor grupp lösdrivare som fick jobb och inkvartering under odlingssäsongen, men som levde ett kringvandrande liv under mellanperioderna. Avkastningen från odlingarna räckte inte till för att försörja denna grupp, utan det blev nödvändigt att importera spannmål från Ryssland. I södra Finland ökade antalet lösdrivare till följd av att hemmansklyvningen och grundandet av nya torp begränsades.³⁷⁰

Robert Tengström skrev till Snellman att de lärda fått raseriutbrott på grund av att *Saima* dristat sig till att måla upp ”huru millioner äro i elände, för att några tusen, mest förtjenstlösa, njuta frukterna af deras möda; och lågat af vrede öfver att en landttös vågat sätta sig till doms öfver vidtberömda höglärda Herrars ännu vidtberömdare, höglärdare förehafvanden”. Ingen förlät att dessa tankar hade spridits ut bland allmänheten.³⁷¹

Det var först de omkringvandrande tiggarflockarna under 1830-talets stora hungerår som fick myndigheterna i Finland och utomlands att fästa uppmärksamhet vid problemet. Kommittéer grundades för att förnya lagstiftningen om fattigvård och lösdrivare. Deras förslag diskuterades flitigt i pressen. I England skedde detta 1834, i Norge 1845, i Danmark debatterades saken mycket och i Sverige behandlades den vid riksdagen 1840–1841. Dessa diskussioner gav också impulser till debatten i Finland.³⁷² Enligt 1686 års kyrkolag skulle varje kommun försörja sina egna fattiga, och efter 1698 var det inte längre tillåtet att utfärda tiggarpass till områden utanför den egna socknen. Med förordningar 1763–1766 ålades församlingen skyldighet att organisera fattigvården. Fattigvårdslagen av 1817 grundade sig på de tidigare principerna.³⁷³ År 1841 tillsattes en kommitté av tre senatorer med uppdraget att utarbeta en ny lag. Senaten utgav kommittébetänkandet i tryckt form hösten 1843 för att bereda myndigheter och privatpersoner möjlighet att yttra sig i frågan.³⁷⁴

I tre artiklar framförde Snellman många kritiska påpekanden om förslaget till förordning om fattigvården. Hans utgångspunkt var att all fattigvård var otillräcklig om arbetaren inte hade den bildning och sådana utvägar till förtjänst som kunde hjälpa honom att nå och behålla den samhällsställning som han eftersträfvade. Då blev nämligen gruppen av misslyckade personer så stor att fattigvården inte kunde tillgodose dess behov. Lösningen på detta var folkskolor och hemmansklyvning.

I fråga om lagförslaget ansåg Snellman att man måste undvika allt som hindrade arbetarna att nå en mer självständig ställning. Viktigast var individens rätt att söka sin utkomst på vilken ort som helst i landet. Till exempel i Preussen fick kommunerna inte hindra den fria rörligheten. Nu innehöll förslaget så många begränsningar att rätten att fritt förflytta sig från en församling till en annan i praktiken gjordes om intet.

I fråga om fattigvårdens metoder fäste Snellman uppmärksamhet vid de föräldralösa barnens ställning. ”Betänker man, huru mycket [...] hvarje medborgares personliga säkerhet och fäderneslandets hela framtida välfärd beror af dessa värnlösa ändamålsenliga vård och uppfostran, så borde ingen uppoffring anses för stor, för att af dem bilda sedliga och nyttiga medborgare.” I slutet av artikelserien meddelade Snellman att han dock var förberedd på att hans åsikter i flera punkter skulle förklaras som ”obehöriga”. Han uttryckte sin förhoppning om att män som hade bättre insikter i ämnet skulle korrigera bristerna i artiklarna. Enligt Snellman borde det finnas sådana vältänkande människor i landet, eftersom frågan om fattigvården gällde vars och ens egendom och för många innebar ökade tjänsteåligganden och mödor som inverkade menligt på hela landets västånd.³⁷⁵

Familjelivet förstärker åskådningen

I samma takt som de offentliga påtryckningarna på den stridbare redaktören ökade, ökade också trycket på den 38-åriga ungarlen att ingå äktenskap. Snellmans situation förbättrades inte av de direkta förfrågningar som han fick. Till exempel författaren Sophie von Knorring i Stockholm undrade brevledes i mars 1844 huruvida Snellman redan kommit lika långt med att hitta en lämplig livskamrat som Lénström, vars senaste brev var skrivet i en så hänförd ton att allt tydde på det.³⁷⁶

Snellman var ingen dålig fästmanskandidat inom Kuopiosocieteten. Det berodde inte bara på hans anseende, på hans ställning som rektor eller på hans deltagande i den kontinuerliga strömmen av societets-evenemang. Han hade från första början vunnit inträde i de finaste kretsarna i staden. Ett bevis på detta var mängden förfrågningar han fick om att bli fadder till nyfödda barn i ståndsfamiljerna. I Kuopio fick han sammanlagt nio sådana hedersuppdrag. Endast några månader efter att Snellman anlät till Kuopio blev han kallad till fadder för Hugo Schmidt, son till läkaren Gustaf Mauritz Schmidt som tjänstgjorde vid länssjuk-

huset. På detta sätt kom han nära en av stadens mest eftertraktade skönheter, familjens dotter Evelina. Dopfesterna följde varandra i snabb takt: i april följande år blev Snellman fadder till Karstens dotter Inez Amalia och i maj till guvernör Ramsays son Anders Edvard.³⁷⁷

Dopfesterna erbjöd möjligheter att knyta kontakter. Festerna hölls i hemmen eftersom man ville undvika att förlänga gudstjänsterna med dopförrättningar. Dopformuläret förutsatte inte att föräldrarna var närvarande, utan de fick hälsningar via faddrarna om att de skulle uppfostra sina barn i gudsfruktan. Dopet förlorade sin roll som ett synligt tecken på inträdet i församlingens gemenskap. Hemdopet etablerades som en parallellform till kyrkdopet.³⁷⁸

Dopen var inte de enda familjefesterna på vilka Snellman var en gärna sedd gäst. Den 16 juni 1844 deltog han i en konfirmation där barn till tre vänner blev konfirmerade: apotekarens dotter Johanna Lovisa (Jeanette) Wennberg (f. 1828), häradsdomarens dotter Emelie Charlotte Forstén (f. 1827) och läkardottern Evelina Augusta Schmidt. Till dessa ”blomstrande tärnor” skrev Snellman en lyckönskingsdikt som inte lämnar utrymme för några gissningar:

Blomstrande tärnor
Barn af behagen,
Hulda af lifvets och skönhetens vår!
Eder helgas skålen,
Eder är dagen,
Sånger Er helsar. Dess mening förstår
Snart skall han komma stunden, och tyda
Aningens drömmar och hjertats begär
Lätt Edert hjerta; ty känslornas röst
Tydes så skönt af Ert anande bröst.
Oskuldens mening tjust må de lyda,
Döljas Er rodnande hemlighet der!³⁷⁹

Apotekare Anders Wennbergs familj hade blivit bekant för Snellman på många sätt och familjemedlemmarnas namn hade nämnts i några brev. Snellman hade till exempel fungerat som ombud när Zacharias Hægström skaffat upplysningar om ölpriserna i Stockholm till apotekaren. I efterordet till samma brev, från september 1844, konstaterade Hægström gåtfullt att han med glädje observerat att Snellman var i

färd med att ”rusta ihop till eget bo och egen familj”. Enligt Hæggström skulle arrangemanget medföra glädje och välsignelse som inte minskade genom att det byggde på kristen kärlek och barmhärtighet.³⁸⁰ Gissningen träffade rätt, då Snellman började ha rätt många ärenden att uträtta hos apotekare Wennberg. Han hade fått apotekarrättighet den 17 december 1839 som efterträdare till Johan August Kellgren. Wennbergska gården låg i hörnet av Vuorikatu och Kauppakatu i dagens Kuopio. Dit styrde Snellman allt oftare sina steg.³⁸¹

Snellman led ingen brist på hustrukandidater. Det fanns flera ogifta överklassfröknar på äktenskapsmarknaden i Kuopio: Maria Lovisa Tavaststjerna, Sofia Lagerlöf, Anna Lovisa Tawast, Wilhelmina Wright, Klara Augusta Nordenstreng, Agnes von Konow, Wilhelmina Lindfors, J. Gröndahl och Lovisa Josefina Kellgren. De mest eftertraktade frökarna var de tre unga damerna Wennberg, Schmidt och Forstén. De hade ständiga beundrare som sjöng serenader för dem under vårnätterna. Frökarna koketterade blygt, precis som väluppfostrade unga damer skulle. Ibland uppträdde de med förtjusande bevågenhet, ibland återhållsamt. De var musikaliskt begåvade, vilket bidrog till deras popularitet. Till exempel apotekare Wennbergs musikalitet ledde till att dottern Jeanette ägnade sig åt musik, och hon och systemen Ida Emilia blev skickliga pianister. Jeanette gav konserter tillsammans med sin bästa vän Evelina Augusta Schmidt, som bodde i granngården.

Kuopio var känt för sitt aktiva musikliv. Staden var den andra i Finland efter Åbo som fick en musikalisk förening, som bildades på Gustav IV Adolfs födelsedag 1794. Musikevenemangen präglades av en stark rojalistisk-patriotisk anda. Ett nytt skede i stadens musikliv inleddes när ansvaret för föreningens verksamhet övertogs av Rudolf Lagi, som var lärare i sång och tyska vid den högre elementarskolan, och infödd Kuopiobo. Han gjorde sedermera sitt livsverk som organist i Nikolajkyrkan i Helsingfors. Före flytten till huvudstaden 1851 ordnade han flera konserter i skolans festsal. Snellman var en återkommande gäst på dessa evenemang.³⁸² Lagi uppträdde ofta i privata hem, där han sjöng duetter tillsammans med sin elev Jeanette Wennberg. Jeanette, som spelade fortepiano och sjöng, var efterfrågad som artist på societetsfester. Det sägs att svenskspråkiga personer tyckte att hon fick det finska språket att klinga som lärkans drillar.

Snellman tyckte om musik och sökte sig gärna till Lagis konserter också för att de var goda vänner. De hade lärt känna varandra i Hel-

singfors, då Lagi varit Snellmans elev i Helsingfors lyceum 1835–1836.³⁸³ Snellman lyssnade ofta på Lagis och Jeanettes duetter, och under dessa stunder tändes en låga i hans bröst. I januari 1845 skrev Snellman i *Saima* om en musikalisk soaré som ordnats vid tiden för vintermarknaden. Enligt honom visade herr Lagis ”goda ifver” som sånglärare överraskande goda resultat på soarén. Snellman framförde en förhoppning om att soarén inte skulle bli ”den första och sista då säkert hvarken de älskvärda musikälskarinnor, hvilka nu biträdde Hr. L., eller allmänheten skall upphöra att visa sin kärlek för en så ädel och å denna ort sällspord njutning”.³⁸⁴

En av dem som uppträdde var den ”älskvärda” Jeanette Wennberg. Snellman berättade senare att han gått på den stora konserten tillsammans med sin kusin Johan Wilhelm G:son Snellman. Denne kom utmärkt ihåg skönheten som fångade Snellmans uppmärksamhet. Från Lagis sida var fältet fritt eftersom han redan flitigt uppvaktade sin andra elev, Jeanettes hjärtevän Evelina, som han senare också äktade.³⁸⁵ För Snellman var läget dock svårt eftersom Jeanette var förälskad i magister Knut Blåfjeld, sedermera kyrkoherde i Valkeala.

Snellmans första desperata utgjutelse är från maj 1845. Efter ett misslyckat frieri till Jeanette skrev han till henne:

Men jag tillägger i ett ögonblick af lugnare sorg: Finner Ijufva Barnet icke, att gårdagens sinnestämning var en förbigående känsla kanske af såradt quinnovärde, att den känsla deremot, på hvilken jag ofta byggt mitt hopp, oförändrad kvarlefver i hjertat, känner goda älskade Barnet icke ett fast uppsåt att för mig vara, hvad en ädel maka bör, och att ingifva mig lugn förtröstan dertill genom ett annat bemötande, än det jag hittills erfarit, icke fast mod att vidhålla redan gifna löften, finnes ingen minsta ånger som vittnar om detta uppsåts goda grund – då är framtiden förlorad.³⁸⁶

I ett annat brev försäkrade han att han inte skulle bereda henne, som han älskade och älskar, den minsta förlägenhet inför andra.³⁸⁷

Det verkade ändå börja ordna sig, eftersom Robert Tengström i samma månad hört säkra rykten om en förlovning och lyckönskade Snellman på alla vänners vägnar.³⁸⁸ Snellman svarade dock: ”men beder Dig låta verlden tro, att prat är prat och intet vidare. Skulle jag blifvit förlofvad, så hade jag säkert någon kunskap derom.” Dessutom försäkrade han att Roberts far J. J. Tengström skulle ha fått veta om saken direkt och

inte ryktesvis. Konfidentiellt meddelade han dock att ”hvad som ännu icke skett, kan ske”. Frieriet hade tårt på Snellmans krafter eftersom han omkring pingst insjuknat på grund av ”[a]rbete, nattvak, golfdrag och förnämligast orolig själ”. Detta hade orsakat ”en häftig blo[d]congestion åt de ädlare delerne, serdeles bröstet”. Det var sällsynt att Snellman var så här sjuk. Han hade inte behövt ty sig till läkemedel eller åderlätning på tolv år.³⁸⁹

Snellmans vänner anade inte vad han drabbats av: på två dagar hade han inte lämnat sitt rum, inte tagit emot någon, ”icke sofvit, icke vakat” – han hade endast tvivlat och hoppats. I de brev som han skrev till sin utvalda under dessa ångestfyllda dagar erkände han att det var hans och Jeanettes stora ålderskillnad som ingav honom den största oron och osäkerheten inför framtiden. Han hade dock själv anpassat sig till tanken och tänkt:

behöfver tillgivenhet, hvarefter mitt hjerta lifvet igenom törstat; jag behöfver ett fridfullt hem, ett ordnadt, stilla rum, der annan glädje trifves, än den stormande, hvilken för mig icke mera har något lockande; jag behöfver en själ, som fattar och med deltagande följer mina sträfvan den för det allmänna, hvilka hittills ensamt uppehållit mitt lif.³⁹⁰

Den 39 år gamle mannens utgjutelse till 17-åringen fortsatte: ”jag behöver maka och barn, för hvilka jag tillika kan sträfva och arbeta, för att af mitt arbete ega annan tillfredställelse, än det sparsamma ofta kalla bifallets.”

Snellman hade tydligen drabbats av panik till följd av den unga damens förskräckelse och därpå följande tystnad, som han genom sin oskicklighet gett upphov till. Han kunde dock inte ljuga även om allt verkade förlorat: ”Allt eller intet! Hvad jag begär, hvad jag lofvar, vet det ljufva, ljufva älskade barnet. Kärlek, kärlek begär jag, kärlek lofvar jag, jag lofvar den, äfven om det svaga strå, vid hvilket mina förhoppningar ännu fästa sig skall brista!” Snellman hoppades att ”det stackars barnet” inte hade vilselett sig själv och honom, eftersom det inte endast var fråga om en känsla som kunde ”förverkliga förnuftets omtänksamma beräkningar”. Han kunde inte förhindra denna utveckling med någon bön, utan endast genom att intyga sin offervilliga, oföränderliga kärlek.³⁹¹

I den ångestfyllda situationen började Snellman ge uttryck för sina känslor i diktform. I dikten ”Nej jag vill ej ljufva tärna” skrev Snellman:

Nej jag måste fly, ej skåda
Mer ditt ögas eld! Den bränner
Bort min kraft; ej mod jag känner
Mer att våga stridens våda.

I en annan dikt bad han:

Lös mig gåtan! Ljufva, goda lär
Hjertat åter klappa kallt, och bär
Till min själ de klara tankar åter, gif
Styrkan att försaka åt mig åter;
Gif tillbaka, gif mitt lugna, öde lif,
Lugnet, som ej glädjes, som ej gråter!

Han ville övertala:

Modigt offra för Ditt väl
Hvad jag vunnit ren,
Slita hoppet ur min själ
Och förblöda sen.

eller i en annan dikt:

Om Ditt veka
Bröst beveka
Icke kan min ömma bön,
Och det stilla
Boet lilla
Blir mitt hem, min kärleks lön.

Ofta klandrade han den lockande för missvisande uppmuntran:

Elden du med djerfva händer
Sköter, vet ej, att den tänder.
Eller anar
Du det? – Manar
Mig att gripa djerft den lycka,
Som ditt öga ler?

eftersom det endast ledde till ett resultat:

Frossar i mitt bröst och gnager der
Rastlöst livvets kraft med skarpa tänder
Och vid dagens slut ej mättadt är,
Vakar än, när solen återvänder.³⁹²

Vännerna hade stor glädje av Snellmans kamp med sina kärlekssmärtor. Fabian Collan skrev till Adolf Edvard Arppe: ”till den grad visar sig gubben helt öppet såsom flickans mest afgjorda kurtisör, följer henne som skuggan och till och med dansar (och blott med henne) värre än en Fändrik.” Collan beskrev Jeanette med följande ord:

en liten täck sötunge, och i detta afseende den bästa godbiten i hela vår stora och flick-rika stad; dertill oskyldig och anspråkslös, som ”en nyss ut-sprucken rosenknopp”. Annat och mera är hon visserligen ej; men kanske tänker Snellman – och ej utan skäl – att han kan uppfostra sin hustru sjelf, och emellertid hafva åtminstone en ljuflig sängvärmare.³⁹³

Offensiven för äktenskapet verkade ha gett resultat, eftersom Herman Kellgren berättade att han fått glädjebudskapet den 31 maj direkt av Snellman: ”Den skälmen tog bindeln från ögonen och skröt och stoltserade att han ändteligen fått bugt på en, som länge spjärnat mot udden.” Detta var ett lekfullt skämt, men Kellgren ville hälsa från alla vänner i huvudstaden som ville dela hans glädje. Alla hoppades också att ”nu blir Bror Snellman väl skonsammare och ser alla förhållanden i en ljusare, mildare dager; det vill så vara, när blott en punkt på himlen ljusnar, så sprider denna sitt ljus äfven öfver det öfriga, när hjertat gryr, så gryr det äfven öfverallt annorstädes”.³⁹⁴

Robert Tengström gratulerade inte Snellman i direkta ordalag i sitt brev av samma dag, men framhöll: ”Nu när vårvindarna börjat blifva allt mera ljumma och Brors egna känslor äfvenså, att dömma af hvad Saima förmenar, äro i begrepp att börja undergå samma metamorfos, torde ej heller någon förkylning vidare vara att befara.”³⁹⁵ Snellmans allvarliga avsikter avslöjades slutgiltigt när han blygt bad Robert att skaffa ett parasoll av modernaste snitt och bästa kvalitet i Deckers bod. Samtidigt påpekade han att situationen inte var helt så klar som vännerna trodde. Snellman avslutade sitt brev: ”Döm deraf, huru löjlig jag förefaller mig

med filosofi och är på nacken. Gift Dig, medan Du är ung. Det ger godt samvete. Rådet är ur innersta hjerta på Vän Joh. Vilh. Snellman.”³⁹⁶

Ungefär vid samma tider skrev Snellman till Jeanette: ”Lek fortfarande Barn! men mins att hjertats godhet icke kan bevaras af den, som icke känner några pligter, och lek icke mer med egen och andras framtid.”³⁹⁷ Ännu i början av juli var läget oklart eftersom Snellman inte nämnde sin förlovning för Lönnrot, utan konstaterade endast: ”Häriifrån är intet att berätta.” Men något avslöjade han i alla fall: ”Jag kommer troligen icke ur fläcken i sommar. Lefver här i egen skrubb för det mesta och med skralt kurage.”³⁹⁸

Stämningen slog helt om när förlovningen med säkerhet var förestående. Tonen i kärleksparets korrespondens omvandlades till ett verkligt kutter. När Snellman tidigare undertecknat sina brev ”J.V.S.” eller ”Snellman”, använde han nu underskriften ”Din Janne”, ett smeknamn från barndomen. Breven inleddes med bland annat ”Älskade, söta, ljufva, lilla, rara lockerska!”, och de var fyllda med ömma ord, suckar, böner om förlåtelse och avtal om möten. På dagarna övade sig paret att vara tillsammans, vilket ett brev av Jeanette avslöjar:

Min goda Älskade! I anledning af min oro öfver att jag åter gjort dig ledsen skrifver jag dessa rader, ock ber dig att du ej blir ledsen på mig, för mitt beteende i dag. Förlåt förlåt mig denna gång, kunde jag kom jag sjelf ock bad dig om förlåtelse. Men om du vill träffa mig så kom, jag skall nog komma ut, om du för flickornas skuld ej vill sitta inne. Var ej ledsen, utan förlåt din egen Jeanette.³⁹⁹

Sommaren 1845 var en tid av starka känslor för Snellman. I en önskan om god morgon som han skrev till sin utvalda klockan två på natten berättade han hur hans tankar kretsade kring den unga damens huvudgård: ”och huru mitt hjerta och mina läppar längta att vara det nära nära.”⁴⁰⁰ Paret företog romantiska utflykter med båt. Fästmannen lärde ömt sin fästmö att meta och satte masken på kroken åt henne. Den gemensamma glädjen var stor när någon lyckades fånga en fisk. Blickarna var talande. Drängen Oskari, som var roddare på dessa utfärder, bekräftade att han sett hur det stora geniet Snellman hade stora känslor.⁴⁰¹

Jeanettes och Snellmans förhållande offentliggjordes på Johannadagen den 21 juli 1845, när Kuopiosocieteten bjöds på kaffebjudning till apotekare Wennberg. Offentligt talade man inte om en förlovning. Snell-

man hade personligen infunnit sig hos den 19-årige studenten August Schauman, som var på besök i staden, för att bjuda honom och hans kamrater till festen. Prydligt klädd hade han uppvaktat vännerna i deras kammare, presenterat sig mycket gladlynt och bjudit dem till sitt kafferep. Efter kaffet begav man sig fots till Harjula gård vid sjön Savilahti. Det gästfria huset, som ägdes av Johan Henriksson och Agatha Ahlbom, var mycket populärt bland ståndspersonerna i Norra Savolax för besök och festligheter som ibland varade i flera dagar.⁴⁰²

I Harjula mottogs den festliga processionen av en hornorkester. Snellman inledde den första kadriljen, och även Lönnrot, som gått i dansskola i Åbo, deltog. Därefter inbjöds gästerna till en lövhydda som uppförts i slutningen söder om huvudbyggnaden. Bland björkar som planterats i ring spelades fanfarer och öppnades champagneflaskor. Snellman höll ett tal om den äkta mannens och hustruns skyldigheter och höjde sitt glas till mamsell Wennberg. Efter detta dracks skålar till allt det vackra i naturen, till de sköna damernas ögon och till de unga damerna i Kuopio stad, tills dansen återupptogs. Efter kvällsvarden stämde sällskapet upp i sång, och studenterna bar Snellman i gullstol under hurrarop. Snellman tackade för hyllningen. Han bad studenterna också att utbringa ett hurrarop för Jeanette, och att bära henne varsamt. Återfärden till staden, med studenterna och damerna i täten, gick i en trevlig stämning. Emellanåt utbrast man i sång och dansade så att dammet yrde. Först eskorterades hjältinnan och de övriga damerna till sina hem. Vid avskedet sjöngs en serenad för dem.⁴⁰³

När damerna följts hem ville den glade och muntre Snellman inte skiljas från studenternas sällskap utan gick med dem till Wiiks hotell för att fortsätta firandet. Efter att studenterna gått till Wennbergska gården för att sjunga ytterligare en serenad för Jeanette bjöd Snellman dem till sitt hem, där de tillbringade resten av natten under glada sånger och allvarliga samtal. Gästerna stannade även på frukost, som fortsatte ända till kvällen. Fästmannen var verkligen på ett mycket gott humör, och gästerna hittade på alla möjliga upptåg och muntrationer. Pudeln Toveri var i sitt rätta element. Förlustelserna avbröts då och då av Snellmans allvarliga reflexioner och minnen. Han berättade om kampen mot nöd och fattigdom i olika skeden av sitt liv. I ett av sina inlägg klandrade han studenterna för deras brist på fosterlandskänsla och att de inte hade kraften att avsäga sig privata fördelar. Han utlyste skålar för Kellgren, Ahlqvist och Tallgren med ord som turvis behagade och turvis förtörnade sällskapet.

Apotekardottern Johanna Lovisa, Jeanette, Wennberg (1828–1857) var 17 år gammal då hon gifte sig med den 39-årige Snellman den 18 november 1845. Snellman uppvaktade henne med många kärleksdikter och brev. Dottern Hanna föddes några dagar efter deras första bröllopsdag.

Dagen därpå bad Snellman studenterna bidra med spaltfyllnad till *Saima* och uppmanade dem att skriva någonting underhållande. Resultatet var en dikt som publicerades i *Saima* den 24 juli under rubriken ”Student-Inpromptu till Sånggudinnan för att förjaga alla menliga intryck af Saimas notiser från Kuopio”. Snellman tillfogade ett förord enligt vilket studenterna vistats en tid på orten och rekapitulerat ”kurtisterminologi” under ledning av ortens sköna damer. Med sin dikt ville de intyga att de fortfarande var trogna sångens gudinnor. På kvällen, hos Karsten på Lahdentaka gård, grundades föreningen Pro Muntris Nunibus, vars enda syfte var att ordna kvällssamkväm med tal, sång och klingande glas. Snellman var föreningens hedersmedlem.⁴⁰⁴

Snellman slappnade av först efter den officiella lysningen den 10 augusti, när han erhållit ett skriftligt tillstånd av brudens far.⁴⁰⁵ För J. J. Tengström erkände Snellman: ”Min Fästmöns ungdom förklarar den oro, jag hyst för ett förhastadt löfte, hvarföre också intet annat varit bindande än det skriftliga för lysningen, och jag ingen rätt egt att omtala hvad likväl allt folket afvetat.” Snellman förklarade sin förälskelse och sitt val med enkla ord: ”Lifvet var mig tungt. Flickan var lockande vacker och blid. Om hennes milda sinnelag fanns bland allmänheten blott en röst.” Snellman hade blivit slutgiltigt övertygad efter att han fått höra om flickans goda egenskaper och fel av sin vän Elise Heintzie, som varit Jeanettes lärarinna. Enligt egen utsago begrundade Snellman ytterligare ett år, friade, och gav flickan tre månader tid att svara. Å andra sidan erkände Snellman också de svårigheter som situationen medförde: ”Det lockande åter för mig är mildt kvinnligt väsende. Resten blir då bagatell; ty tid och tålmod skaffa då öfriga fordringar fyllnad. Blott den saken är här svår, att jag har så litet af båda.”⁴⁰⁶

För Tengström berättade Snellman att hans devis i fortsättningen skulle lyda: ”Icke Böger uden Börn” (ej böcker, utan barn). Till en början skulle han vara tillräckligt upptagen med att ”[f]ostra kål och potatis, passa på

bästa vedpris o.s.v.” Som en säker ekonomisk räddning såg Snellman den lukrativa tjänsten som kyrkoherde. Tjänsten som biskop hägrade i horisonten eftersom han knappast kunde se fram emot en professorstjänst.⁴⁰⁷ Snellman målade emellertid upp sin framtid i alltför mörka färger eftersom han några veckor senare skickade en ansökan om en professur i Lund till Carl August Hagberg. Lekfullt bad han att Hagberg inte skulle avslöja det förestående bröllopet för fruarna i Lund eftersom detta skulle försämra hans möjligheter. Det huvudsakliga siktet hade han dock ställt in på professuren i filosofi i Helsingfors, som skulle ledigförklaras efter Tengström om tre år. Att komma till Lund skulle kännas som en uppfriskande utlandsresa: ”Jag blir helt pigg, bara jag tänker på fröjden. Du skall förstå min känsla, om Du ser på Finlands karta och på Saima och ett år lefvat i en källborgarstad.”⁴⁰⁸ Hagberg svarade att saken var i ordning och att Snellmans ansökan var ”högst smickrande för vår lilla akademi.”⁴⁰⁹

Utöver att söka professuren ville den blivande familjefadern också på andra sätt försäkra sig om en ordentlig utkomst för att kunna försörja sin familj. Snellman anhöll hos magistraten i Kuopio om att magistraten skulle betala honom 200 rubel om året samt en retroaktiv hyra för två år, eftersom han med stöd av lagen ansåg att han hade rätt till detta som rektor för den högre elementarskolan.⁴¹⁰ Magistraten avvisade dock Snellmans ansökan, och Snellman överklagade beslutet hos senaten, dock utan framgång. När beslutet lästes upp för magistraten den 3 augusti 1846, föreslog Johan August Kellgren att staden i alla fall skulle betala Snellman en särskild hyrespenning om 100 rubel om året eftersom Snellman genom sin plikttrogna tjänstgöring varit till stor nytta för skolan. På det avgörande mötet den 17 augusti 1846 biföll majoriteten detta förslag. Mot förslaget röstade snickarna Jonas Norrgrén och August Sarlin samt Snellmans tidigare hyresvärd Juho Holopainen. K. A. Malmgren, som fungerade som notarie, protokollförde beslutet.⁴¹¹

Snellman insisterade på att få sina hyrespengar, eftersom han hade stor brist på kontanter som behövdes för att grunda hemmet: köp av bruksföremål krävde mycket pengar. Snellman bad Nervander att begära offerter på möbler i Helsingfors. Nervander meddelade att en soffgrupp, som betsats i en mörk kulör och med vaddering men utan överdrag, skulle vara färdig om sex veckor. Snellman skulle bara meddela soffans bredd och tygets kvalitet.⁴¹² Senare meddelade Nervander att en liten soffa, sex stolar och ett soffbord, samtliga i valnöt, samt ett sybord i mahogny skulle anlända till Kuopio under oktober månad. Ytterligare

en soffa och extra bord skulle följa under vintern. Snellman fick betala 115 rubel för möblerna och emballage.⁴¹³

Herman Kellgren hade fått i uppdrag att skaffa brudklänningen. Snellman bad honom att

tala med Fru Ehrström om sakerna; låt äfven förfärdiga klädningen af det tyg, hon valt hos Decker, låt behörigen inpacka den jemte brudklädning, shavl och handskar i så liten volym som möjligt och fråga Provisor Gillberg hos Appelgren, om han eller någon annan beger sig hit, och kan medföra hela anstalten.⁴¹⁴

Klänningen skulle vara framme den 9 november, så att man hade tid för de nödvändiga provningarna före bröllopet. Snellman bad Kellgren också inhandla 36 alnar tofsar, vita och blå eller vita och röda. Snellman gav ytterligare ett råd åt sin vän: ”Anlita icke kära Bror något biträde; ty det är små förargligt att sätta hela verlden i rörelse för en småsak. Halfva verlden är nemligen redan daran.”⁴¹⁵

Samtidigt med bröllopsarrangemangen och anskaffningarna till det gemensamma hemmet pågick förhandlingarna om professuren i Lund. Saken komplicerades i slutet av oktober, när det framgick att det enligt den svenska regeringsformen endast var möjligt att utnämna i Sverige födda personer till statliga tjänster. Detta innebar att de som tillfälligt flyttat bort från Sverige blev tvungna att ansöka om medborgarrättigheter på nytt. Det hade Israel Hwasser varit tvungen att göra, och det skulle också bli Snellmans lott.⁴¹⁶

Snellman avgjorde frågan omedelbart. En vecka senare avslöjade han i ett brev till Castrén att han skulle låta saken förfalla, eftersom det kunde bli svårt att återvända till Finland. Han ville inte hamna i landsflykt för resten av sitt liv: ”patriotismen ger varaktigare ära än förräderiet”. I brevet upprepade han än en gång de grundläggande principerna för sina nationella strävanden:

bör nationalkänslan äfven på andra håll bearbetas, och för detta är all småklokhet och försigtighet förkastlig, utan bör hvar och en uttaga steget, så långt lag och författning tillåta; Edra ord äro äfven på dessa vägar verksamast, och Er ställning är den säkraste att uttala dem; viljen i blott ett tyst, smygande kammrararbete för Lexikon och Grammatik, så blifva dessa döda skatter.⁴¹⁷

Den sista dagen i oktober skickade Snellman ett officiellt meddelande om sitt beslut till professor Hagberg och drog tillbaka sin ansökan.⁴¹⁸ Snellmans tillbakaträdande gjorde ett stort intryck på den fosterländska ungdomen, eftersom många av dem hade skrivit under en särskild vädjan för att han skulle stanna i Finland.⁴¹⁹ I början av november väddade också Tengström till Snellman eftersom han ännu inte var informerad om att Snellman återkallat sin ansökan. I likhet med många andra framförde han en önskan om ”att Du icke vidare tänker på bortflyttning från Finland, på flyktighet och fosterlandsflykt, utan vackert och beskedligt, såsom en betänksam husfader samt mogen man, äkta man, håller Dig inom de af dyrbara förhållanden gifna gränsorna och skrankorna för Din verksamhet i Suomi”. Tengströms hustru Johanna Carolina skickade en hälsning där hon uttryckte sin förhoppning om att Jeanette skulle bli hennes efterträdare som professorska.⁴²⁰

I sitt svarsbrev avslöjade Snellman den egentliga orsaken till att han flyttat till Kuopio. När han förvisades till posten som skolrektor flyttade han med planen att grunda *Saima*. På detta sätt hoppades han få möjlighet att tala rakt ut och skaffa medel för att lämna landet i god ordning. Snellman hade sedan 1834 närt en önskan om ”den nu grasserande Fennicismen”, det vill säga om att åstadkomma en sådan rörelse. Nu hade dessa föreställningar gått om intet och ersatts med en känsla av nedstämdhet: ”Tiden kan komma sinnet att klarna; men min tid anser jag vara förbi. [...] Hänger mig, gör jag icke – emedan det ju fordras en brudgum för mitt bröllop – som står den 18:de icke den 11:te.”⁴²¹

För Hagberg förklarade Snellman sina föresatser ännu mer ingående. Han hade haft för avsikt att bedriva vetenskapligt arbete i Lund och i Tyskland, eftersom detta skulle ha gett honom inflytande som främjade hans arbete för den finska nationens sak i Finland. Tidningsarbetet, som Snellman var tvungen att utföra under sträng tidspress, betjänade inte detta ändamål då det hotade leda till att hans budskap blev allt tunnare och uttrycket allt stelare.⁴²² Även Carl Robert Ehrström hann skicka en vacker vädjan till Snellman eftersom inte heller han visste om att Snellman dragit tillbaka sin ansökan: ”hvad Du kan göra för Finland blir kanske i alla tider ogjort om Du nu lemnar det.” Han betraktade Snellmans strävan efter en litterär bana som onödig eftersom Snellman i stället skulle få ”stå så mycket högre i Finlands och – jag hoppas det – en gång äfven i verlds-historien”. Han hoppades att Snellman inte skulle hämnas på Finland för att han blivit förbigången vid universitetet.⁴²³

I december besökte Ehrström Kuopio på väg till Enare. Han klandrade Snellman för att ha undanhållit honom sin bröllopsdag och inte sagt ett ord om bröllopet. Han gissade sig dock till vem bruden var eftersom Snellman fått en vacker blick från ett fönster när herrarna promenerat tillsammans på Kuopios gator.⁴²⁴

Före bröllopet skickade Nervander ett brev som kallade Snellman tillbaka till vardagen. Tyget till soffan som Snellman beställt var utseendemässigt inget att skryta med, men åtminstone kunde det ”ej lätt angripas af mal”. Dessutom var Nervander säker på att beslutet att inte flytta till Sverige gav Snellman en inbesparing på minst 1 000 rubel. Han tackade också för inbjudan att fira julen i Kuopio, men konstaterade att Snellman var en dumbom som bjöd in gäster under sina smekmånader.⁴²⁵

I ett brev från samma månad försökte han locka det blivande äkta paret till sin gård Henriksdal, som låg fjorton kilometer från Helsingfors. I brevet fanns åter dåliga nyheter angående möblerna. Backman, som Snellman bett hjälpa till vid möbelköpet, hade med sitt gnat förargat varuleverantören Lithonius till den grad att Lithonius avbeställt hela möblemanget. Enligt Nervander var hela scenen ytterst löjlig, och man lyckades slutligen få Lithonius att ge med sig. Nervander framförde sina lyckönskningar till Snellman och Jeanette. Han bad Snellman varna sin blivande hustru om att hon fick Nervander till bror när hon gifte sig med Snellman.⁴²⁶

Från väckelsebröllop till kyrkokritik

Före bröllopet hösten 1845 brottades Snellman med stora principiella frågor och många små praktiska ärenden. Han hade hittat en intelligent och förtjusande kvinna till livsledsagarinna, vilket gav honom mod och framtidstro och inledde ett helt nytt skede i hans liv. I sin studie ”Ynglingens Ideal och Mannens”, som utkom i *Saima*, sammanfattade han hemmets betydelse:

Endast i strödda fragmenter förmår människan utom familjen genom ord och handling åt menniskor meddela, hvad hon ädlast tänker och känner. Men inom densamma är det henne förunnadt att åt ett uppvexande slägte med kärleksfull omsorg öfverlemna, hvad ädelt och godt i hennes ande lefver, att till detta öfverlåta sitt odödliga väsendes bästa del. Och åtrån

dertill och det band, hvarmed denna binder, är väl om något frigörande från egoism och verklig trånad blott till egen lycksalighet.⁴²⁷

De egentliga bröllopsarrangemangen behövde han inte oroa sig för. Den blivande svärfadern Anders Wennberg hade åtagit sig dem. Han hade flyttat från Sordavala till Kuopio hösten 1839. Efter hustrun Auroras död 1841 blev han ensamförsörjare för tre döttrar. Då hade Johanna Lovisa, Jeanette, varit tretton år, Katarina Olivia fyra år och Ida Emilia två år. Trots att Anders Wennberg redan var till åren kommen ämnade han inte erkänna sig hjälplös som ensamförsörjare för tre döttrar. Jeanette, fick en tidstypisk utbildning i en så kallad flickpension.⁴²⁸

I oktober nämnde Snellman för Lönnrot att ”[g]ubben Wennberg har för afsigt att bedja Frosterus blifva förättningsman”. Det var fråga om kyrkoherden i Idensalmi Robert Valentin af Frosterus.⁴²⁹ Planen förverkligades inte: enligt församlingens uppgifter förrättades vigseln av Snellmans lärarkollega Jakob Zitting.⁴³⁰ Johanna Lovisa Wennberg och Johan Wilhelm Snellman vigdes klockan sex på kvällen den 18 november 1845 i stora salen hemma hos ledaren för de väckta i Kuopio, rådmann Karl August Malmberg, under former som var typiska för de väckta.⁴³¹ Malmbergs sal var festligt upplyst och dekorerad med blommor och girlander. Förrättningen bevittnades av en stor mängd gäster från alla samhällsklasser och stånd. Vigseln förrättades på finska. Efter ceremonin stämde de väckta upp i några av sina psalmer, som Snellman lyssnade på allvarlig och rörd. Efter festkaffet avlägsnade sig det nyvigda paret.⁴³² På bröllopfesten torde man också ha sjungit Snellmans favoritpsalm nr 137, ”Ande, full av nåde”, vars femte vers enligt de efterkommande var ”farfars psalm”.⁴³³

Bröllophögtiden uppvisade tydliga likheter med de väckelsekristnas bönemöten, vilket Snellman lät bli att nämna för sina vänner. Åtminstone Nervander och Lönnrot var inbjudna till bröllopet, men ingendera kunde närvara. Lönnrots resa hade stoppats av isläget i Kallavesi och av barnens koppor.⁴³⁴ Det verkar som om Snellman var ensam bland väckta kristna på sitt eget bröllop, utan sina närmaste vänner. Bekantskapen med familjen Wennberg ledde Snellman tillbaka till den andliga krets som han upplevt i sin barndom och under studietiden. Snellmans kritiska attityd gentemot detta fenomen lindrades av hans tillgivenhet till Jeanette och hennes övertygelse.

Den hängivna religiositeten i Jeanettes familj härrörde från Sordavala, där Wennberg, son till en kopparsmed i Uleåborg, grundat sitt

första apotek. Han värvades vid fjorton års ålder till fältskärsassistent i finska kriget. Efter kriget slutförde han sina studier och fick sin examen vid Johan Julins apotek i Uleåborg. År 1835, när Wennberg skött sitt apotek i Sordavala i tio års tid, utnämndes Henrik Renqvist till kaplan i den lokala församlingen. Renqvist, som blivit benådad 1832 och återfått sina medborgar- och prästrättigheter, blev ledare för väckelsen i Sordavala. Denne präst, som haft ett tvivelaktigt rykte, fick impulser av den evangeliska rörelsen i S:t Petersburg under förmedling av köpmannen Thomas Boehm.⁴³⁵

Familjen Wennberg hann uppleva Renqvists mäktiga förkunnelse. Renqvist älskade att predika och gav ogärna sina predikoturer till andra. Han upptäckte att predikningarna inte fick många att omvända sig och tyckte därför att det var effektivare att distribuera böcker. Renqvist förde fram verk med rörande titlar som *En ropande röst i öknen* och *En sann omvändelses öfning*. Bristen på läskunnighet och fattigdom bland åhörarna utgjorde dock hinder för bokdistributionen. Den bästa väckelsemetoden var den så kallade kateketiska frågan. Vid alla möjliga tillfällen frågade Renqvist sina församlingsmedlemmar hur det stod till med deras själar.⁴³⁶

I likhet med andra köpmän och hantverkare kände Anders Wennberg inte upplevelsen av det hemliga livet, som förknippades med bön på knä och mystik, som sin egen, men han hade dock upplevt en viss grad av inre väckelse. Det syns tydligt i det bröllop som han ordnade för Snellman och sin dotter. Familjen hade flyttat till Kuopio strax före de stora väckelserna i Sordavala, men väckelsen⁴³⁷ hade haft en etablerad ställning i Norra Savolax sedan 1824, i och med fängelsepredikanten Johan Fredrik Berghs predikningar. Rörelsen blev starkare när hans bror Julius Immanuel Bergh flyttade till Kuopio och blev en hängiven anhängare till Paavo Ruotsalainen. J. I. Bergh arbetade från början av 1844 som vikarierande lektor vid gymnasiet. I början av 1847 blev han ordinarie lärare.⁴³⁸

Malmbergs gård, där Snellmans bröllop ordnades, var ett centrum för väckelserörelsen i Norra Savolax. I huset hölls stora bönemöten när det ordnades marknad i staden. Bönemötena ordnades i samma sal som Snellmans bröllop. Salen hade blivit färdig två år tidigare, då Malmberg låtit bygga en 400 kvadratmeter stor vinkelbyggnad på gården för att få en stor sal för samlingar. Salen var en av de största privata lokalerna under denna tid. I den kortare flygeln fanns en förstuga och tre kammare

och i den längre flygeln hela sex kammare av vilka en inreddes som kök. De övriga rummen användes för att inkvartera trosfränder från andra orter. Salen användes flitigt och den 8 juli 1845 vigdes Malmberg själv i den. Den 31 augusti 1845 stod jordfästningen av hans far Jakob Johan Malmberg i tur.⁴³⁹ Förteckningen över faddrarna till barnen i familjen Malmberg visar att de var nära knutna till högre ståndsfamiljerna i staden. Malmbergs betraktades som en välbärgad familj sedan länge; de älskade ett välförsett bord, ett glatt umgänge och en ståndsmässig klädsel.⁴⁴⁰

De väckta samlades regelbundet i Malmbergs gård vid marknadstider. Vintermarknaden ordnades den 12–13 januari och höstmarknaden den 6–7 oktober varje år.⁴⁴¹ Ofta fick huset också besök av Paavo Ruotsalainen från Nilsjö. Ruotsalainen var personlig vän till rådmann Malmberg, som räknades som en av Ruotsalainen's lärjungar och beundrare, även om han var en ung man.⁴⁴² Enligt drängpojken Oskari besökte Ruotsalainen en gång Snellman i hans ungarbostad. Efter samtalet konstaterade Ruotsalainen att Snellman var förnuftsfolk.⁴⁴³ Till marknaden kom Ruotsalainen för att se de ståtliga hästarna, men framför allt för att upprätthålla den gamla marknadstraditionen, bönemötet. Man brukade säga att de väckelsekristna, som avvek från det vanliga sorglösa marknadsfolket till både utseende och beteende, kommit som kristna till fäfangans marknad för att köpa sanning. Det sades att Herren själv kom till marknaden för att göra affärer.⁴⁴⁴

Kyrkan såg inte välvilligt på denna rörelse bland ståndspersoner där den äldre och yngre generationens övertygelser hamnade på kollisionkurs, vilket betonades på synodalmötet 1842. Inför de hotbilder som väckelsen frammanade betonade de äldre betydelsen av upplysning, ordning, återhållsamma och välavvägda ord, disciplin, hierarkiska maktstrukturer, ståndsskillnader och den egna ståndshelheten. De unga rubbade denna balans när de fick enskilda sinnen att flamma upp i iver. Det var fråga om en friktion mellan ståndet och individen. I Kuopio fanns dock inga tecken på att ståndspersoner skulle ha gått in för Kristi lära om betjänande broderskap på ett sätt som kunde skapa sprickor i samhällets hierarki.⁴⁴⁵ Å andra sidan förutsatte Snellman att den svenskspråkiga eliten skulle uppvisa ett likadant broderskap med den finskspråkiga befolkningen under den nationella brytningstiden.

Malmberg ser ut att ha tillägnat sig sin religiositet redan i ett tidigt skede under påverkan av den romantiska andan i barndomshemmet.⁴⁴⁶

Hans far Jakob Johan Malmberg hade sökt efter ideal som motvikt till den dyrkan av förnuftet som var normen under upplysningstiden. Redan 1809 översatte han John Bunyans bok *Kristens resa* från tyska till finska. År 1843 översatte han C. J. L. Almqvists bok *Menniskoslägtets Saga* till finska. Malmberg den äldre var en trogen beundrare av Runebergs diktning och hade också försökt översätta *Elgskyttarne* till finska.

I enlighet med dessa förebilder präglades Malmbergs tänkande av en växelverkan mellan den religiösa känslan och romantiken. Denna religion gick emellertid inte ut på någon tro på Guds uppenbarelse i Bibeln utan handlade om ett hängivet religiöst svärmeri. Genom detta gynnade romantiken inte bara den nationella väckelsen utan också den religiösa. I Malmberg fick Snellman tillfälle att studera resultatet av den andliga och den nationella väckelsen i en och samma person.

De filosofiska åskådningar som Snellman representerade hamnade snart mellan Paavo Ruotsalainen's malande teologiska kvarnstenar. I ett brev till Bergh skrev Ruotsalainen: "Allt som sades i Kuopio om andlig vaksamhet, om att ni skulle vara nitiska och djärva, fattiga i anden och rika i Gud, och om att all er lärdom skulle göra det svårare för er att möta Kristus, som är salighetens enda grund, såsom ni vet."⁴⁴⁷ Han skrev till Fredrik Gabriel Hedberg i samma anda: "Varför har Gud spärrat den vägen med törnen och korset? För att människorna inte får förstöra den vägen med köttslig vishet, vilket filosofin alltid haft för vana att göra." I ett senare brev ställde han frågan: "Varför har du blandat bort saken med ditt sunda förnuft, filosof? [...] Varför började du förstöra den Heliga Skrift med filosofi?" Tonen blir allt hårdare mot slutet av brevet: "Men du, herr filosof, som tror att du kan åka med vagn till himlen och uppnå enhet med Christus 'utanför ordningen', vet att du har en lampa men ingen olja." Ruotsalainen avslutade brevet genom att ytterligare konstatera: "Ära vare Gud i höjden och frid bland människorna, för att du genom profeterna och evangelisterna lät oss fattiga folk veta din vilja så att vi inte behöver söka kunskap om den i filosofien."⁴⁴⁸

Ruotsalainen's andliga tillrättavisningar till Hedberg kunde ha varit en daglig påminnelse för Snellman, som såg väckelsecentrets, det vill säga bröllopsalens, fönsterrutor från fönstren i sitt hem. Efter vigseln behövde bröllopsparet endast ta några tiotals steg för att nå sitt eget hem, ett 1827 uppfört hus av rappade furustockar i hörnet av dagens Minna Canthin katu och Snellmaninkatu. Jeanette hade umgåtts med

väckelsekristna i hela sitt liv, och Snellman tänkte inte hindra henne i hennes andaktsövningar.⁴⁴⁹

Snellman var förtrogen med pietismen. Påsken 1845 hade han träffat Paavo Ruotsalainen som gäst hos kyrkoherde Frosterus på prästgården i Idensalmi. Paavo Ruotsalainen lyssnade länge på Snellmans filosofiska översikt och replikerade avslutningsvis på bred savolaxdialekt att filosofer behandlade Bibeln på samma sätt som ett svin som bökar upp ett potatisland.⁴⁵⁰

I Snellmans granngård gav Paavo Ruotsalainen regelbundet självård till väckelsekristna som kommit till marknaden. Det kan mycket väl hända att Snellman och Bergh satt i samma rum och debatterade väckelserörelsens betydelse för Finlands nationella väsen, och att Ruotsalainen lyssnade på deras samtal.⁴⁵¹ En sådan debatt ägde rum åtminstone den 29 september 1846 på Malmbergs systems bröllop, där Snellman försvarade darwinismen medan Bergh entusiastiskt stod för sin världsåskådning som byggde på Guds uppenbarade ord. Snellman sade att han respekterade denna uppfattning men att han inte kunde förena sig med den. Debatten fortsatte på domkyrkans trappa genom hela den månupplysta natten ända till soluppgången. Till slut utbrast Snellman: ”Ja, ni pietister vet vad ni vill och vill vad ni vet.”⁴⁵²

Ruotsalainen och Berghs uppfattningar om Snellman var inte rättvisa eftersom Snellman inte var en av de mest förstockade filosoferna när det gällde kunskaper om Bibeln. Han var väl förtrogen med kristna fenomen, eftersom han fått tillfälle att studera pietismen via sina väckta studiekamrater i Österbottniska avdelningen och blev van att diskutera andliga frågor i de övningsdebatter som avdelningen ordnade. I Nykarleby hade Snellman följt med tinget i Kalajoki på nära håll, och han hade nära släktingar som var väckta. Snellmans religiösa åsikter, som hade sin grund i hans nationella program, motsvarade i hög grad den opposition som pietisterna bedrev mot kyrkan. I sitt kända brev till Cygnaeus och Lille 1840 poängterade Snellman att prästerna försummade sin uppgift och att folket inte hade förmåga att bli varse sin ställning: ”Se huru halfva landet söker sig till Kristendom på egen hand, emedan deraf intet finns hos Presten.” Paavo Ruotsalainen rörelse styrde folkets utveckling i samma riktning som också Snellman hade satt upp som sitt mål.⁴⁵³ Det fanns tecken på samverkan eftersom grannen Malmberg, som var en orubblig förespråkare för den finska saken, förhöll sig positiv till Snellmans nationella program.

Två årtionden senare beskrev Snellman väckelsen utgående från Matthias Akianders bok och tydligt även utifrån sina egna erfarenheter. Enligt Snellman var porträttet på bokens titelblad likt Paavo Ruotsalainen. Han konstaterade att allt som man fått höra och läsa om Ruotsalainen visade att han var ett geni. I likhet med många högre utbildade genier uppbars också Ruotsalainenens anföranden av entusiasm. Trots detta sjönk han ibland ned till allmogens nivå, ibland till och med under den. Som "biskop i två stift" lyckades han inte behålla sin värdighet, och det fanns inte många lärare som hade mod att tillrättavisa allmogens egen profet. Snellman betraktade historien om "religionsmålet" i Kalajoki som en "skamfläck på vår tid". I rättegången dömdes tiotals fridsamma människor till böter på sammanlagt cirka tusen rubel eller fängelse på vatten och bröd för att de samlats för att läsa ordet, sjunga och be tillsammans. Snellman betonade att de domstolar som gav dessa domar naturligtvis måste iaktta lagen. Han påpekade dock att skulden låg på dem som krävde att förföljelselagar av detta slag skulle tillämpas.⁴⁵⁴

Att det fanns behov av en nationell och andlig väckelse såg Snellman varje helg i Kuopio kyrka, som familjen besökte regelbundet. Enligt honom visade gudstjänsten på sitt eget sätt hur efterbliven bildningen i trakten var. Vid en första anblick gav kyrkorummet intrycket av ett bondpörte. Genast i kyrkdörren utsattes man för trängsel och knuffar. "[I]nkommen hör man fortfarande ett marknadssorl af pratande, hostande, snytande och barnskrik, och ser drägter och anleten, lika talande för det råa yttre och inre." I Snellmans hemlandskap Södra Österbotten var många församlingar beryktade för sina laster och brott, men under gudstjänsterna väsnades folket inte. I stället rådde andakt, prydighet och ordning i kyrkan. En av orsakerna till villervallan i kyrkan i Kuopio var att prästens predikan inte nådde fram till folket. Hur förträfflig en predikan var bedömdes utgående från hur man lyckades beskriva djävulens skepnad eller helvetets svavelsjöar. En annan nyckel till en framgångsrik predikan var att den framfördes med höga rop och rytanden. Snellman efterlyste en stilla uttalad, övertygande undervisning om salighetsordningen och Bibelns texter som gav anledning till eftertanke och självrannsakan.⁴⁵⁵ Efter en orolig och förvirrande gudstjänst vandrade Snellman och Jeanette gärna till Jeanettes moders grav för att stilla sig.⁴⁵⁶

Snellmans förståelsefulla inställning till väckelserörelsen framkom tydligt i artiklarna i *Saima*. Redan i *Spanska Flugan* 1841 hade Snellman visat prov på en positiv inställning till den pietistiska rörelsen när han

betecknade dess radikala karaktär som en religiös oppositionsrörelse.⁴⁵⁷ Senast i Kuopio insåg han hur oenig rörelsen var, och han tog ställning till detta första gången i april 1846.⁴⁵⁸ Orsaken till skrivelsen var att antalet väckelsekristna i Kuopio börjat öka när en stark ledande personlighet, Julius Immanuel Bergh, flyttat till orten. En annan orsak till artikeln var den lilla skriften *Väärän opin kauhistus*, som Renqvist hade gett ut 1844. Den hade inte uppmärksammats trots att Snellman ansåg att bedjarrörelsen var en betydande väckelserörelse i Finland. Skriften var viktig för att den var den första egentliga stridsskriften som kom från pietisternas eget läger.

Snellman bekymrade sig över att väckelserörelserna slösade bort sina möjligheter att åstadkomma verkliga reformer på en lönlös armbrytning med varandra, när de borde ha slagit samman sina krafter mot kyrkan i stället. Denna tanke låg nära Snellmans hjärta eftersom han kämpat för samma sak i *Freja* mot *Svenska Biet*, som representerade högkyrkligheten i Sverige. Snellman påpekade att splittringen inom den pietistiska rörelsen dock ledde till att ”det tanklösa förtroendet till pietismen såsom den enda saliggörande lära försvinner, och derjemte äfven det hätska fördömandet öfver olika tänkande”.⁴⁵⁹ Snellman preciserade senare sin bedömning med stöd av boken *Wäärän opin kauhistuksesta ja oikean opin puolustuksesta* av Carl Isak Nordlund, som var en nära kollega till Hedberg och ledare för den evangeliska rörelsen. Enligt Snellman visade boken att Renqvist blandat samman Ruotsalainen och Hedbergs riktningar, mot vilka han kämpade.

Med stöd av sin läsning korrigerade Snellman också sina tidigare uttalanden. Han konstaterade att Ruotsalainen sekt betraktade arbetet för andens försoning och frid som ett arbete som varade under hela jordelivet, och ansåg att människan aldrig kunde få full visshet om att hon fått Guds nåd. Snellman förklarade sitt misstag med att det kanske ”hörer till saken, att de nyväckte välbetänt lemnas i större förtröstan, hvilken först då afläraren nedslås, när den visar sig urarta till säkerhetsömn”. Han upprepade sin åsikt om att de sekteristiska ivrarnas hätskhet mot varandra var större än deras ovilja gentemot ”verldsbarnen”. Snellman förenade sig med Nordlunds uppfattning om Renqvist och Ruotsalainen att även om ”dessa ryktbara män i yttre hänseende äro af så olika tankar, att de icke erkänna hvarandra för samma Faders barn och samma Herres tjenare, hysa de likväl i hufvudsak samma öfvertygelse och äro, för att nyttja en liknelse, sammanbundne med svansarne såsom

Simsons räfvar”.⁴⁶⁰ Snellman var också själv en ivrare och debattör, men försökte alltid hålla i minnet att en debatt blev ofruktbar om poängen endast var att angripa den andre.

Snellman fick behandla pietismens djupaste väsen ännu mer ingående när pietisternas ledargestalt Julius Immanuel Bergh utsågs till lektor i Kuopio gymnasium. Bergh höll sin installationsföreläsning om ämnet ”Kyrkans förhållande till världen”, och Snellman skrev om den i *Saima*. Snellman var hänförd över denna historisk-pragmatiska föreläsning där Bergh presenterade en allmän översikt över den kristna kulturens utveckling och nuläge. Bergh talade i två timmar utan att ”talarens värma eller åhörarens uppmärksamhet” sviktade en enda gång. Snellman var glad över att Bergh, som var en av de mest kända representanterna för den intoleranta pietismen, i sitt tal ställde upp den fria bekännelsen som ett villkor för verklig kristendom.

I sitt föredrag belyste Bergh den utveckling där man gått från att kyrkan härskade över staten till att statsmakten nedtryckte kunskaperna om världen i skolan och inom vetenskapen i kyrkans namn:

Teologin upplöses och står försvarslös inför tviflet; vetenskapen förer till naturdyrkan, konsten blir sinnlighetens apoteos; samhällsskicket blir till lek för en rättsvetenskap, som icke vill upprätthålla Gudomlig ordning, utan en ordning efter samtidens vexlande medvetande; familjelifvet förlorar all helgd, och man predikar qvinnans emancipation från dess band; äfven den dagliga samlefnaden blir en ihålig anständighet och konvens. ⁴⁶¹

Enligt Bergh hade kyrkan genom sin samhällscentrering försjunkit i tom formalism och dess vetenskap omvandlats till en ”andelös skolasticism”. Den gav inga vapen som kunde användas för att bekämpa det nyvaknade världsliga medvetandet. Staten avväjde från kyrkan allt som den uppfattade som falsk lära, men lämnade kyrkans egen lära därhän. Nedtryckandet av det världsliga medvetandet straffade sig genom kyrkans eget förfall.⁴⁶² När Snellman lyssnade på dessa ord fick han möta en verklig meningsfrände i Bergh; nu fick han äntligen i sitt eget hemland lyssna till sådan kyrkokritik som han själv framfört i många sammanhang.

På grund av det intresse som läsarna visade skrev Snellman också i följande nummer av *Saima* om Berghs tal, men nu i en mycket mer kritisk ton. Han redogjorde för talets innehåll ännu mer i detalj och gjorde en klar skillnad mellan den idealistiska kulturuppfattningen som han

själv representerade och den pietistiska kulturuppfattningen som Bergh stod för. Enligt Snellman var Berghs uppfattning om den kristna kulturen som helhet ensidig och felaktig, även om de sanna och energiska beskrivningarna av samtida företeelser i hans tal måste göra intryck på alla. Ingen skulle bestrida hans uttalande om att samtidens medvetande var brutet och saknade förtröstan och säkerhet. Enligt Snellman skulle en blind tro på bestämda dogmer dock inte kunna rädda världen, och eftertanken lärde att en sådan tro var död. Tvister om vilka dogmer som skulle betraktas som de riktiga inom kyrkan hade aldrig haft någon annan effekt än att de hämmat folkens intellektuella och sedliga utveckling. Befrielse från förnuftets prövning ledde till att församlingen förföll när det gällde både bildning och goda seder.⁴⁶³

Snellman sammanfattade sin uppfattning på följande sätt: ”Endast af den tro, som är lefvande i verk och gerning, göres samtiden behof, af en fast tro på Försynens styrelse, på det godas seger, på Guds andes kraft i ett ödmjukt och från sjelfviskhet befriadt sinne.” I slutet av artikeln citerade Snellman ett långt avsnitt om Goethes liv som Bergh avslutat sitt långa installationstal med:

Goethe är ett mästarverk, framgången ur Guds hand såsom en fulländad bild, utsatt till åskådning för hela världen. [...] Men hvar denna ande skulle finna ro och tillfredsställelse kunde man icke förutse. Denna gåta löstes på hans resa till Italien, hvarest den gamla konstens kvarlevor, den klassiska världen, trädde för hans blickar och sänkte sig i hans själ. [...] Om blott ingen Christus hade kommit i världen! [...] Då hade Goethe kunnat insätta sin väldiga kraft i folkens natur och statslifvet och här vinna en inflytelserik ställning och verksamhet. [...] Då nu Goethe sträfvar mot denna ande och tillika med full klarhet inser, att folklifvet gått under, och att alla bemödanden att återväcka det äro fåfänga, så drar han sig till hofvet [...]. Slutligen vet han just intet berätta, utom hvilka besök af ryktbara personer, af höga och högsta herrskaper Excellensen haft nöjet att mottaga.⁴⁶⁴

Till slut utbrast Bergh om Goethes livsverk: ”O, klag och gråta borde den bildade världen, att en så rik och herrlig Guds skapelse är förfallen i sådan fåfänga, torftighet och lumpenhet.”⁴⁶⁵

Snellman hade kritiserat Runebergs diktning i samma anda. Snellman ville inte följa Goethe, som försjunkit i hedendom, utan ville kom-

binera den andliga och nationella väckelsen för att återuppväcka folket, så att folket skulle rädda staten. Ett folk som blivit väckt hade redan lärt sig det som Snellman ansåg var skolundervisningens mål: att läsa och att pröva det lästa. På detta sätt ledde väckelserörelsen folket i samma riktning som han ville styra det med sitt bildningsprogram. Därför kunde många väckelsekristna tillägna sig Snellmans nationella program utan att programmet hamnade i konflikt med deras religiösa åskådning. Det gemensamma målet var att för folkets bästa ruska om den enhetskultur som den statliga kyrkan starkt bidrog till att upprätthålla.⁴⁶⁶

Snellman lyckades inte övertyga sin far om detta. Fadern önskade att få sköta sonens bibliotek, men nöjde sig i brist på läsning med sina egna uppfattningar. Han sade att hans liv var som en vandring i ödemarken: ”Pietisterna förstå mig aldeles icke: de tro sig gå framåt, men gå Retrogat lik Kräftan som lärde sina ungar; Skapelsen är misslyckad ohjelpigt genom Syndafallet: Förnuftet.”⁴⁶⁷

Svag lagstiftning fördärvar

Genom sitt nya hem fick Snellman inte bara ett andligt inspirerande grannskap, utan även goda yttre omständigheter för sitt skriftliga arbete. Han hyrde huset av Oscar Emil Oppman, som var ekonom vid länsjukhuset. Bostaden var påfallande stor jämfört med Snellmans ungarlagsbostad, 122 kvadratmeter. Envåningshuset var åtta meter högt och åtta meter brett men hela 18 meter långt. Huset hade förstuga, sal, fem kammare och kök. Frun hade egen kammare, de två tjänarinnorna delade på en kammare medan husets herre hade ett eget arbetsrum och ett rökrum. I arbetsrummet fanns en säng för fostersonen Calle och en reservsäng för gäster. I rökrummet fanns också en divan som Lönnrot eller Snellmans far sov på under sina besök i Kuopio. Dessutom hade huset en stor veranda och ett förmak.⁴⁶⁸ Professor Grot berättade sommaren 1846 hur han hälsade på hos Snellmans och blev bjuden på kaffe. Lönnrot låg på soffan i morgonrock, rökte och läste tidningen.⁴⁶⁹

Snellman arbetade vid ett fönster mot innergården. Det svarta skrivbordet och stolen i arbetsrummet hade han planerat själv, och en snickare hade tillverkat dem utifrån Snellmans ritningar. Bordet hade ett lock som kunde öppnas och på dess ena sida stod en bokhylla som innehöll Snellmans vetenskapliga och skönlitterära bibliotek.⁴⁷⁰ I bokhyllan stod också familjebibeln som tillhört Jeanettes mor. Snellman arbetade vid

sitt arbetsbord först i dagsljus, och när mörkret föll, i skenet av levande ljus. Åtgången på levande ljus var stor på grund av Snellmans ändlösa skrivarbete. Familjen beställde ljus från Wiiks butik som låg mittemot Snellmans hus – ibland hela 10 lispund, det vill säga 85 kilogram åt gången. I rökrummet bredvid arbetsrummet kunde Snellman koppla av. Då valde han en lämplig pipa från hyllan med tio olika pipor och sträckte ut sig på divanen. Ibland spelade man brädspel, backgammon, på ett spelbord som hade konsoler för levande ljus.⁴⁷¹

I husfruns kammare vittnade många detaljer om Jeanettes skicklighet som sömmerska. Av hennes handarbeten har ett lakan som sytts i tunn tuskafsväv av bomull bevarats. På tre sidor av lakanet har en blomster-rand broderats. Lakanet är märkt i bläck med initialerna J. L. W.⁴⁷² Även en portmonnä som Jeanette virkat av grågrönt och gräddvitt pärlgarn har bevarats.⁴⁷³

Det första barnets, dottern Hannas, födelse kunde antecknas i familjebibeln den 26 november 1846, nästan exakt ett år efter bröllopet. En bevarad dopmössa och dopkolt kan ha tillhört henne.⁴⁷⁴ Den förstfödda döptes i december av pastor Jakob Zitting. Som faddrar stod pastorns hustru, Snellmans svärfar Wennberg och kusin Röring, Snellmans lärarkolleger Rongain och Lagi samt ingenjör Carl Forstén och fruns vänner Evelina Schmidt och Annette Hedberg. Det andra barnet, Anders Henrik, föddes i augusti 1848. Eftersom Zitting flyttat till Rautus, där han fått tjänst som kyrkoherde, förrättades dopet av kaplanen Gustaf Vilhelm Jäderholm. Faddrarna var distriktsläkare Lindfors med hustru, Snellmans kollega Henrik Leopold Melander och gamla vän Fredrik Tengström, Kellgren med hustru och dotter, köpman Edvard Ahlén med hustru samt Nanny Frosterus, dotter till kyrkoherden i Idensalmi.⁴⁷⁵

Att Snellman gifte sig syntes inte i hans tidningsartiklar, och mildrade inte heller tongångarna i *Saima*. Den nygifte äkta mannens och framtida familjefaderns tonfall kunde till och med vara strängare. I breven till sina kusiner förmedlade han också hälsningar som Jeanette skickade trots att hon inte kände adressaterna. Snellman konstaterade att han kanske borde berätta någonting om sin hustru, men nöjde sig med att konstatera att allt var riktigt gemytligt två månader efter bröllopet.⁴⁷⁶

Efter att Snellman bildat familj begränsade han av ekonomiska skäl sina prenumerationer av utländska tidningar till *Aftonbladet*. Avsaknaden av svenska tidningar påverkade dock inte tonen i *Saima*. Innan Snellman gifte sig ägnade han sig gärna åt att utmana censuren, som

prickade många av hans enskilda uttalanden. Men denna katt-och-råtta-lek var en småsak jämfört med de breddsidor som Snellman avfytrade i sina vidsträckta programskrifter. I sin tidning drev han så starkt på ett nationellt program, som var baserat på ekonomiska och sociala reformkrav, att en konflikt med myndigheterna var oundviklig.

I det system som rådde under Nikolaj I:s tid låg faran i de samhälleliga krav som Snellman publicerade i *Saima*. Myndigheterna fruktade att de skulle orsaka likadan oro i samhället som revolutionsrörelserna i Västeuropa. Trots många varningar trappade Snellman upp sin offensiv och tog till ännu skarpare ord i samma takt som kontrollen stramadades åt. Han verkade ha beslutat att våga allt i spelet eftersom ett definitivt slut redan var inom synhåll. Allt som han kunde uppnå före slutet var till fördel för saken.

Tonerna i Snellmans privatliv blev allt ljusare samtidigt som mörka moln hopades kring artiklarna i *Saima*. Lars Gabriel von Haartman hade från första början ett stort inflytande på den allt strängare censuren av *Saima*. Nervander hade redan i december 1844 skrivit:

Nog har Du ett förbaiskadt tråk med Din Saima. Du hade dock bordt stanna kvar i Helsingfors för att utge den eller åtminstone ännu lemna Rektoratet och komma hit med Din verkstad. Äfven för Tidningens bestånd vore det af vigt. Här ha dessa tider rykten gått om varningar som Du fått från Censur-Öfverstyrelsen; Hot om indragning för nästa år etc. Ingen rök utan eld.⁴⁷⁷

von Haartman hade själv konstaterat för Nervander att ”vår Vän Snellman vore oförbätterlig”, då någon av Snellmans tirader om Finlands och Rysslands relationer väckt hans missnöje. I samma brev nämnde Nervander en promemoria som han utarbetat om Saima kanal, som enligt Armfelt kan ha haft en positiv inverkan på strävandena för kanalen, om än obemärkt.⁴⁷⁸ På detta sätt skickade Nervander i egenskap av en betrodd person inom systemet varningar till Snellman.

Saimas artiklar behandlades för första gången i Censuröverstyrelsen den 25 mars 1845. Censorn Johan Gideon von Becker fick en varning för att han tillåtit förbjudna skrifter om utrikesärenden komma ut i offentligheten i *Saima*. I juli krävde generalguvernör Menschikoff att Censuröverstyrelsen skulle se till att *Saima* permanent blev förhindrad att framföra kritik av de rådande förhållandena. Nästa gång upprör-

des generalguvernören av en artikel om skjutsväsendet, som Snellman betraktade som ett av de största missförhållandena i lagstiftningen. Ställningstagandet var en inledning till den sanna berättelsen ”En bondes kränkta ära”, som publicerades i samma nummer. Skjutsväsendet byggde på lagen av år 1743, enligt vilken resande alltid skulle få tillgång till inkvartering, kost och utvilade hästar för den följande etappen. Snellman kom att fästa uppmärksamhet vid så många missförhållanden i detta system att artikelns ton irriterade många myndigheter; särskilt generalguvernör Menschikoff blev förargad.⁴⁷⁹

Menschikoffs orubbliga princip var att man inte offentligt fick hetsa undersåtarna att lägga sig i ärenden som ankom på tjänstemännen. Förbättringsförslag skulle lämnas direkt till generalguvernören. Även prokuratorn blev intresserad av frågan eftersom artikeln behandlade ett outrett rättsfall. Snellman fick lov att skicka en redogörelse till prokuratorsämbetet om händelsens verkliga tidpunkt och plats och om personernas riktiga namn för att ärendet skulle kunna utredas mer ingående. Samtidigt varnade Snellman Lönnrot för följderna.⁴⁸⁰

Censuröverstyrelsen tålde Snellmans skarpa toner bättre än generalguvernören eftersom ärendet behandlades i maktig takt; handläggningen tog ett halvt år i anspråk. *Saima* samlade klander i en allt snabbare takt under höstens lopp. Detta påverkade dock inte Snellmans stil, och resultatet var att den ineffektiva censorn von Becker blev avskedad och ersattes med Carl Adolf Bygdén.⁴⁸¹ Nervander underrättade Snellman om utnämningen. Offentliggörandet av avskedet senarelades finkänsligt fram till dess att man hunnit utnämna von Becker till kyrkoherde.⁴⁸²

Med den nya censorn blev statsmaktens attityd till *Saima* strängare och Snellmans verksamhet blev föremål för en alltmer detaljerad kontroll. Åtstramningen av censuren syntes i *Saimas* spalter i form av annonser om böcker som var till salu, som tidningen publicerade i stället för de strukna texterna. Detta började hända allt oftare eftersom myndigheterna upplevde att Snellmans ämnen hela tiden blev farligare. Den kritiska gränsen överskreds senast när Snellman började kritisera svaga lagar som påverkade samhällets allmänna moral. Först kritiserade Snellman strafflagsreformen under inspiration av den nya strafflagen som infördes i Sverige 1844. Rättvisan och nyttan med dödsstraffet hade varit föremål för debatt redan länge. Snellman publicerade en artikel i ämnet som skrivits av den svenske liberale politikern Johan Gabriel Richert. Även om dödsstraff var lagligt i Finland, ersattes det alltid med

Snellmans arbetsrum i familjens första gemensamma hem i Kuopio. En snickare hade tillverkat det svarta bordet och stolen i arbetsrummet efter Snellmans egna ritningar. Det skönlitterära och vetenskapliga biblioteket stod i bokhyllan. Där fanns också en familjebibel, som härstammade från hustrun Jeanettes släkt. Porträttet på gavelväggen föreställer Snellmans far, Christian Henrik Snellman.

förvisning till Sibirien på kejsarens beslut. I lagen fanns inga andra kroppsliga straff som omedelbart kunde leda till döden.⁴⁸³

Enligt Snellman skulle straffformer som spöstraff avskaffas på grund av att de var orättvisa och bidrog till att upprätthålla råhet i tänkesättet. En rik man kunde sona sitt brott med en obetydlig summa pengar medan den fattige alltid dömdes till spöstraff. Likadana straffformer var fängelse på vatten och bröd, skampåle, fotstock och kyrkostraff. I fråga om straffbestämmelserna uppfyllde inget av dessa straff de krav på vad den rådande bildningen ansåg vara rättvist eller stämma överens med humanitetens fordringar.⁴⁸⁴

Enligt betänkandet skulle endast dödsstraff, frihetsstraff och böter finnas kvar i den nya svenska strafflagen; de övriga straffformerna skulle avskaffas. Enligt Snellman begick lagstiftaren ett misstag då han sökte normen för rätt och fel i sina egna åsikter, inte i sin nations allmänna bildning och seder. ”Ty ingen annan grund för, hvad som bör vara lag, kan finnas, än hvad en nation för rätt erkänner.” Även dödsstraffet skulle bedömas i detta ljus. Enligt Snellman fungerade ett lindrigare straffsystem lika bra i avskräckande syfte som ett strängare, bara folket gavs tid att vänja sig vid det. Folket kunde inte förbättras genom nya strafflagar eftersom det fanns andra orsaker till att brotten tilltog eller avtog. ”En förslappad nationalanda, död formalism inom den herrskande kyrkan och dermed alltid förenad osedlighet i familjen äro i flera än ett land de sanna orsakerna till nöd och brott.”⁴⁸⁵ Snellman fortsatte behandlingen av detta ämne senare i en ny tredelad artikelserie om lagar som inverkade menligt på den allmänna sedligheten.

Enligt Snellman skulle lagen vara ett uttryck för den allmänna viljan och för folkets högsta förnuft. Om den civila lagstiftningen inte var tillräckligt klar och tydlig, skulle den lämna plats för bedrägerier och lagvrängning. Enligt Snellman var det dock strafflagen som hade den sämsta effekten.⁴⁸⁶ Hade till exempel straffen för sedeslöshet som ådömts mödrar och förbudet mot oäkta barns arvsrätt hämmat oseden? Även om frosseri och dryckenskap lett till en slösaktig livsstil, lättja och brott, frågade Snellman varför lagarna inte straffade för dessa gärningar. Inga lagar kunde hämma oseder, men genom lagstiftning kunde man förhindra att oseden blev offentlig och minska de svårigheter för samhällsordningen som den medförde. Snellman citerade Berlinprofessorn Johann August Wilhelm Neanders uttalande om Strauss läror: ”[...] en kristlig stat, ehuru den icke vidtager några åtgärder till den fria forskningens hämmande, [borde likväl] uttala sitt ogillande af irreligiösa läror.”⁴⁸⁷

Enligt Snellman hade också förbud, det vill säga prohibitionsförfattningar, en fördärlig inverkan på den allmänna sedligheten. Det fanns inget ont i sig i det att en människa livnärde sig på det arbete som hon lärt sig och att hon sålde och köpte till sin egen fördel. Denna verksamhet blev dock ett brott om den inte uppfyllde de villkor som föreskrevs av näringstvånget, handelsfriheten och tullagstiftningen. Enligt Snellmans rekommendation skulle förbuden inskränkas till vad nödvändigheten verkligen krävde: ”Ty om prohibitionen övferskrider sitt mått, blir dess

iakttagande omöjligt [sic].” Iakttagandet av förbuden skulle däremot kontrolleras så strängt som möjligt. I annat fall skulle lagen kunna döda aktningen för lagen. Därför kunde lagstiftaren inte ägna för mycket uppmärksamhet åt att avvärja alla risker för att lagarna skulle såra den allmänna moralen.⁴⁸⁸

Snellman behandlade lagar som inverkade menligt på moralen på ett åskådligt sätt i sin brett upplagda artikelserie om förhållandena i östra Finland.⁴⁸⁹ Impulsen till artikelserien kom från en inspektionsresa som L. G. von Haartman på kejsarens befallning gjort till fängelserna i Kuopio län. Under sin resa träffade von Haartman också Snellman, som han tillfrågade om orsakerna till näringarnas och moralens nedgång i östra Finland. von Haartman fick ett uttömmande svar på frågan i den långa artikelserien som utkom i *Saima* i september 1845 omedelbart efter hans besök. En annan orsak till artikelserien var att *Borgå Tidning* föreslagit att *Saimas* redaktion skulle dömas till skampålen, då tidningen hävdade att savolaxarna försjunkit i råhet och vildhet i jämförelse med invånarna i andra landskap. Nu, ett år senare, vidhöll Snellman fortfarande denna åsikt och ville lägga fram bevis: ”Den som anser det utgöra ett förnärmande mot ett folk, att man uppdragar brister hos detsamma, förutsätter då hos andra bristande håg för det ondas botande, ja dåliga motiver.”⁴⁹⁰

Enligt Snellman försummade de bildade klasserna i alla länder sin högsta plikt mot fäderneslandet om de inte nitiskt arbetade för folkets allmänna bildning. Snellman ansåg att *Borgå Tidning* gjorde sig skyldig till ”uselhet” när den betecknade sådana strävanden som förnärmande och att tidningen genom detta ”smickra mängdens egenkära fördomar”. Snellman lät inte bli att utdela sitt straff. Som motvikt till den savolaxiska idyll, som *Borgå Tidning* målade upp, gav han en rätt tröstlös bild av förhållandena i Savolax: befolkningen hade fördubblats på femtio år, vilket hade gett upphov till en kontinuerlig import av spannmål. Den obesuttna befolkningen livnärde sig på svedjebruk om somrarna och levde i lättja eller ägnade sig åt tiggeri om vintrarna. Jordbruket befann sig på en låg nivå och kunde därför inte försörja hela befolkningen. Savolaxarnas oärlighet i handel, osedlighet och stora håg till processande berodde enligt Snellman på gårdfarihandlarnas exempel och impulser från det närbelägna S:t Petersburg. Precis som tidigare ansåg Snellman att eländet i Savolax var särskilt iögonenfallande i jämförelse med förhållandena i Österbotten.⁴⁹¹ Denna bild skiljer sig helt från Lönnrots

romantiska idyll, i vilken det savolaxiska folket visade prov på flit, ärlighet, ordentlighet och renlighet.⁴⁹²

Snellman utpekade kyrkan som skyldig till nationens tillbakagång; i inget protestantiskt land hade kyrkan kunnat tillgodose folkets behov. Statskyrkan hade motsatt sig alla nödvändiga reformer i det längsta och samtidigt förlorat sin anda, vilket hade gjort att religiositeten blivit en formalitet. Detta var ett problem, eftersom landets mest vidsträckta och folkrika församlingar fanns just i Savolax och Karelen där befolkningen i mindre utsträckning fick ta del av den bildning som den livliga handeln och industrin vid kustområdena gav upphov till. Enligt Snellman var det inget under att befolkningen i dessa trakter låg efter det övriga Finland i intellektuell bildning. Det religiösa medvetandets tillstånd förhindrade uppkomsten av intresse för samhällsfrågor. ”Till och med medvetandet att tillhöra en nation med eget språk, egna lagar och seder, kan först då uppstå hos allmogen, när den bildade samhällsklassen icke mera blyges att tillhöra Finska nationen.” Enligt Snellman skulle allmogen nog se upp till förebilder, om den hade några.⁴⁹³

En förändring skulle inte ske så länge som den bildade klassen talade ett språk som var obegripligt för allmogen. Folket kunde inte ha förtroende för överheten om det var nödvändigt att alltid först be opartiska personer granska och tolka innehållet i myndighetshandlingar och andra officiella dokument. För att åtgärda det ”lekamliga obeståndet” föreslog Snellman att jorddelningen skulle underlättas. När försörjningen av folket förbättrades skulle också den allmänna sedligheten förbättras.⁴⁹⁴

Snellman återkom till prästerskapets roll i en senare artikel. Enligt honom var prästen inte bara materiellt utan även andligt beroende av sin församling, inte tvärtom. Det kunde hända att prästerskapet ställde sig till motvärn om åhörarna, med stöd av den bildning som de vunnit, började fordra en annan lära än den som seden bjöd. I detta fall var det nödvändigt att bland folkets egna led hitta män som kunde uppfylla folkets önskemål. Snellman hade aldrig sett en församling som skulle ha förnyats eller omorganiserats på prästerskapets eget initiativ. Enligt Snellman var bildning i första hand en levande övertygelse som alltid också krävde frihet. ”Der dess innehåll är föreskrifvet, der vetandet beror af tvång, lagens eller godtyckets, der kan ingen öfvertygelse finnas.” Artiklar av detta slag väckte stort missnöje hos myndigheterna. De översattes till ryska åt generalguvernör Menschikoff, som studerade dem

omsorgsfullt.⁴⁹⁵ Även guvernören för Viborgs län Casimir von Kothen tog kontakt med generalguvernören med anledning av artiklarna.⁴⁹⁶

Snellman lät sig inte avskräckas utan skyndade från polemik till polemik på jakt efter nya missförhållanden som han kunde avslöja. En stor debatt om bristerna i lagstiftningen uppstod också genom en artikelserie i vilken Snellman granskade skogsbrukskommitténs färska betänkande om förordningar som begränsade skogshållningen. I fråga om hur näringarna borde stimuleras hänvisade Snellman till händelser i Frankrike. När franska köpmän och fabriker tillfrågades om råd i syfte att ordna deras angelägenheter, var deras svar till Ludvig XIV:s minister Jean-Baptiste Colbert: "Laissez-nous à nous-mêmes" (Lämna oss åt oss själva). Enligt Snellman uttryckte dessa ord den allra viktigaste principen för den ekonomiska lagstiftningen.

Utifrån denna ståndpunkt bedömde han också förslaget till ny skogsordning som inte lät skogsägarna bedriva sin näring i fred. Snellman klandrade förslaget för att det inte förverkligade principen om att lagarna skulle bereda individens verksamhet ett så fritt utrymme som möjligt. Förslaget vidmakthöll många förbud, inskränkningar och kontrollerande bestämmelser som begränsade skogsbruket. Men det var jordägaren som visste hur jorden kunde användas på ett bättre sätt, vilket lagen inte förmådde åstadkomma. Det uppstod en konflikt: en del av skogarna sköttes bäst av privatpersoner, medan en del skulle skötas med stöd av föreskrifter. Snellman frågade vilken nytta var med att genom hundratals paragrafer införa författning efter författning som begränsade äganderätten. Var målet att spara skogarna för framtiden och förebygga att sågskatten som tillföll kronan kringgicks? Alla begränsningar innebar att möjligheterna att exportera sågade trävaror förflyttades till senare tider till gagn för de kommande generationerna.⁴⁹⁷

Särskilt på grund av sina åsikter om begränsningarna i sågverksamheten hamnade Snellman i ett häftigt replikskifte med sin vän J. J. Nordström.⁴⁹⁸ Nordström försvarade förslaget till ny skogsordning, som enligt hans uppfattning handlade om ett mer komplicerat regelverk för att förhindra skogsskövling och kringgående av sågskatten. Enligt Snellman borde man i stället sträva efter fri konkurrens i enlighet med exemplet från Sverige, vilket innebar att sågverksamheten befriades från alla inskränkningar, samtidigt som staten skulle få större inkomster genom skatterna.

Under tvisten erkände Nordström Snellmans förmåga som filosof

men förnekade att han hade några kunskaper om nationalekonomi, som även omfattade skogsbruket. Han lyfte starkt fram de nationalekonomiska och juridiska bristerna i Snellmans artiklar. I början av december 1845 skrev han i *Helsingfors Tidningar*:

Man är ej en Savigny, om man och wore en Hegel: icke en Smith eller MacCulloch, om och man satt sig ned för att dilettera litet i statsekonomie. Insigt, djup, omfattande, genomträngande insigt är det oeftergifliga willkoret för allt ordande af värde i praktiska ämnen och derföre är det wi, under det wi uppriktigt erkänna Saimas rätt att uttala, äfwen hon, hwad henne tränger, tro att en större portion försynthet icke skulle skada henne till dess hon hunnit förwärfva något mer af denna insigt.⁴⁹⁹

Snellman svarade med samma mått. Enligt honom gjorde Nordströms uppdrag som kommitténs sekreterare inte att småaktighet omvandlades till storsinhet: ”Det är tvärtom ett ytterligt steg åt det lilla, att M.H. lemnar komiteens för Förslaget sak helt och hållet derhän, lemnar landets skogar åt sitt öde och blott ombesörjer sin påfogelstjerts behöriga utbredande.” Snellman krävde ett sant, upplysande och väckande ord, som Nordström dock var oförmögen till. Snellman kallade Nordström för en professor som ville stifta lagar för framtiden men inte för nutiden, och varför då inte också för forntiden. Det grämde Snellman att Nordström inte använde sin lärdom på ett bättre sätt i denna fråga.⁵⁰⁰

I Snellmans sista artikel som behandlade detta ämne var tonfallet försonligare. Han konstaterade dock ironiskt att ved var en nyttig vara, i synnerhet på vintern, och att även bönderna upptäckt detta, men att man nu genom den nya skogsordningen skulle lämna de efterkommande till och med utan råvara till tändstickor. Eftersom skogsordningen uttryckligen slog fast att en obegränsad äganderätt åstadkom den bästa skogshållningen, innebar detta enligt Snellman att skatteköpen, det vill säga jordförvärv där hemmanets kamerala jordnatur ändrades från kronhemman till skattehemman, borde underlättas. Utan en sådan vilja skulle de kommande generationerna inte ha tillgång till så mycket ved som de behövde. Den säkraste lösningen var att trygga att skogsprodukterna kunde säljas lönsamt, vilket förutsatte en obehindrad sågrörelse.⁵⁰¹ Snellmans far, som noga följt med tvisten, gav sin son erkänsla för hans tillrättavisning av opponenterna: ”Det gör äfwen mig ondt at se så mycket uselhet utgå ifrån de Ådror i Samhället, som man vanligt väntar bättre.

Ja Älskade Son! Jag ärfar ofta detsamma, ehuru jag sällan sammanträffar med människor [...].”⁵⁰²

Twistens kärna låg i att Nordström inte såg något särskilt tvång i den gällande ekonomiska lagstiftningen. Han var insatt i ämnet eftersom han i sin avhandling från 1832 behandlat näringsfriheten och frågan om skråväsendet. Hans grundläggande åskådning var inte hegeliansk, men Hegels filosofi hade påverkat den. I Lördagssällskapet hade han sällat sig till Snellman, Tengström, Laurell och Aminoff. Att han talade om korporationer i stället för skrån berodde på inflytande från Geijer. I sin tvist med Snellman visade han ingen sympati för liberalistiska idéer. Först mot slutet av 1840-talet, då han påverkats av John Stuart Mill, började det synas spår av liberalism i hans föreläsningar.⁵⁰³

Nordströms beteende under denna period påverkades också av hans förestående flyttning till Sverige, som skulle ske mot hans egen vilja. Med kronprinsen i täten hade svenskar försökt övertala Nordström att flytta till Sverige, och när han förlorade rektorsvalet vid universitetet i Helsingfors den 2 juni 1845 anhöll han om avsked från sin professur. Han ångrade snart sitt beslut men det var svårt att dra tillbaka anhållan. Enligt Nervander fick Nordström skylla sig själv eftersom han inte lyssnat till Nervanders eller någon annans råd. Nervander fruktade att Nordström i sin ovilja att resa skulle begå misstag som skulle förstöra hans rykte i Finland. ”Han jemrar sig för hvem som vill höra det deröfver att man ej förstått att behålla en så bra och så outhärlig man.” Nervander förhöll sig positiv till Nordström men förargade sig över hans vacklande.⁵⁰⁴ Snellmans anfall, som ifrågasatte Nordströms auktoritet, förbättrade inte situationen.

Snellman hade dock bättre insikter i bristerna i lagstiftningen än Nordström. Kraftigast angrep Snellman den ekonomiska lagstiftningen genom sin stränga kritik av skråväsendet. Han hade fått starka och färskva impulser till detta från Sverige, där kampen om skråväsendet rasade med full kraft. Gnistan hade Snellman fått i mars 1846 från *Aftonbladet*, som krävde fullständig näringsfrihet och talade mot alla försök till reglering eller förmyndarskap från statsmaktens sida. I april behandlade *Dagligt Allehanda* frågan mycket mer lättsamt och försiktigt. Skråväsendets försvar leddes av August von Hartmansdorff i *Post- och Inrikes Tidningar*. Han stödde sig på en översättning av den preussiska näringsordningen av 1845. Han talade för merkantilismen genom att lyfta fram näringsfrihetens nackdelar, vilka låg lika fjärran från liberalismen som från soci-

alismen. Slutresultatet var dock att skråväsendet upphävdes i Sverige och att kungen stadfäste en ny fabriks- och hantverksordning den 22 december 1846.⁵⁰⁵

Händelserna i Sverige var inte Snellmans enda motiv för att kritisera skråväsendet. De lokala förhållandena i Kuopio erbjöd honom utmärkta möjligheter att fördjupa sig i problemet och göra egna observationer. Kuopio hade ursprungligen grundats som en handels- och industristad, men detta mål låg fortfarande fjärran när Snellman flyttade till staden. Handeln hade utvecklats långsamt, det fanns få köpmän i staden, men antalet mästare inom hantverket var däremot större. Det gamla skråväsendets formaliteter tillämpades strängt i staden. Till exempel 1843 blev snickarmästarna i Kuopio ursinniga när tre brandvakter i staden försökte skaffa biinkomster i deras bransch. De överklagade ärendet ända upp till senaten under åberopande av grundlagarnas och skråreglernas helgd och kejsarens vishet.⁵⁰⁶

Särskilt mycket irriterades myndigheterna av en artikelserie som Snellman publicerade 1846. Artikelserien var ett skallande rop på hjälp och ett praktiskt åtgärdsprogram för att rädda den stagnerade landsbygden. Varje artikel översattes omsorgsfullt till ryska och detaljerna lyftes fram med understrykningar. Snellman gav in sig i striden med att påstå att det fanns arbete för flera miljoner händer i Finland. På grund av importen av lyxvaror ”skänker Finland fremmande länders invånare bergning och välstånd, under det att dess egna barn sakna bröd”. Enligt Snellmans erfarenhet var bristen på bildning inte bara eländets ständiga följeslagare utan också en viktig orsak till det. Ett säkert medel för att förebygga fattigdom i alla länder var att ge folket bildning. Skolan och undervisningen var inte den enda metoden som stod till buds, utan Snellman hänvisade också till människans frihet att använda sin egen förmåga och sina egna krafter. De länder där skråväsendet och privilegierna fortfarande gällde hade en relativt låg utvecklingsgrad i fråga om näringarna.⁵⁰⁷

Först av allt, hävdade Snellman, skulle köpmännen beviljas rätt till lanthandel. Städernas privilegium att bedriva handel gav inga fördelar, utan det bromsade upp handelns utveckling och hindrade köpmännen att få större nytta av stadens kommunala förvaltningsform. Ett stort antal lanthandlare skulle förhindra att affärsverksamhet och kapital koncentrerades till ett fåtal händer. På detta sätt skulle handeln i sjöstäderna ta steget till partihandel och spedition, vilket var fallet i andra länder vid denna tidpunkt.⁵⁰⁸

För det andra medförde skråväsendet att det inte fanns många välbärgade hantverkare. Många hantverkarfamiljer levde i armod och belastade fattigtaxorna. Inom hantverkarskråna i Finland hade det inte gjorts många uppfinningar gällande arbetsmaskiner, arbetsmetoder eller kvaliteten på varorna eftersom mästarna höll fast vid de gamla metoderna. Detta förhindrade all konkurrens som skapade utveckling. Enligt Snellman var det endast bönder som under frihet från skråtvånget kunde uppvisa något slags uppfinningsrikedom och yrkesskicklighet inom hantverket. Under dessa förhållanden var det inget under att man sällan påträffade någon kärlek för yrket bland hantverkarna, eftersom de valt sitt yrke genom en tillfällighet och under sina läroår varit underkastade och beroende av mästaren som tagit all njutning från arbetet. Finland stod i bjärt kontrast till de stora industriella centrum i Europa där hantverkarnas kunnande utgjorde grunden för omvälvande uppfinningar till exempel bland urmakare, kvarnbyggare och gruvarbetare. Yrkesskickligheten hade gått i arv från generation till generation i flera århundraden, och uppfinnaren och fabrikören var ofta en och samma person.⁵⁰⁹

Snellmans krav på näringsfrihet och avveckling av tvångsförfattningar präglades starkt av hans erfarenheter i Sverige. Han hade personligen fått följa med riksdagsdebatten och delta i presspolemiken kring olika frågor 1840. Med stöd av detta betonade Snellman betydelsen av näringsfriheten i sitt verk *Läran om staten*. Enligt Snellman berodde problemet på att statsmakten antagit privilegie- och skråväsendet i en form som betjänade ägarnas makt och egenintresse.⁵¹⁰ Enligt honom hade privilegierna uppkommit under perioder då man med stöd av en samhällsklass undertryckte anspråk från en annan klass, och varje privilegium berövade samma möjligheter av en annan klass. Det hade oundvikligen lett till att systemet förfallit i takt med att allas lika rätt blivit ett villkor för att uppnå välstånd. Någon förändring skulle inte åstadkommas genom att man beskrev den skada som privilegierna vållade de oprivilegierade, utan genom att man bevisade de fördelar som en avveckling av systemet skulle medföra för de privilegierade själva. Snellman hävdade att skråväsendet var ett av de fyra erkända ståndens privilegier som slogs fast i grundlagen och genom monarkens försäkran, vilket innebar att näringsfrihet endast kunde införas med borgarnas eget samtycke.⁵¹¹

Snellman konstaterade att skråtvånget, som lett till en allmän brist på yrkesskicklighet, förhindrade framgångsrik industriell verksamhet

i Finland. När skråtvånget avvecklades skulle var och en kunna söka sin utkomst på vilken ort eller i vilken bransch som helst. Som bevis på resultaten presenterade Snellman historiska och statistiska uppgifter om förhållandena i Preussen och ett antal andra tyska stater samt i England och Frankrike. Enligt Snellmans bedömning var näringsfriheten etablerad sedan länge i England, där skråtvånget hävts 1835. Även om det också där fanns elände och fattigdom bland hantverkarna, påstod ingen att den berodde på näringsfrihet utan snarare på skyddstullar och importförbud. Vetenskapsmännens, hantverkarnas och fabrikerernas flit lyfte industrin i England till en rekordnivå. Redan på 1820-talet betecknades levnadsstandarden i England som högre än i andra länder.⁵¹²

Effekterna av skråtvångets avveckling framträdde ännu tydligare i Frankrike, där total näringsfrihet utlystes i samband med revolutionen 1789. Genom denna omvälvning kom jorden ur adelns händer och kunde börja delas utan hinder. Industriproduktionen fördubblades på en kort tid. I Preussen infördes näringsfrihet 1807 och resultaten gick i samma riktning som i Frankrike. Som motvikt till detta presenterade Snellman ett exempel på en lantskomakare, bosatt två mil från en svensk småstad, som begav sig till staden för att sälja ett par stövlar. Efter försäljningen stämde mästarerna i staden honom inför rätta för bedrivande av en otillåten näring. Domen som han fick var strängare än om han stulit och sålt ett par stövlar som tillverkats av en mästare från staden. Situationen var densamma i Kuopio, där alla skor som var till salu var tillverkade i Ryssland. Om en lantbo kom till Kuopio för att sälja skor som han tillverkat själv, skulle han drabbas av samma öde som den svenske skomakaren.⁵¹³

För att förbättra det allmänna välståndet skulle man således förbättra köpmännens och hantverkarnas förhållanden, men lika viktigt tyckte Snellman att det var att förbättra den obesuttna befolkningens ställning genom att ändra på lagstiftningen som gällde den och som uppkommit på samma sätt som skråförfattningarna om obehöriga hantverkare, så kallade bönhasar. Landskapens och häradernas besuttna förenade sig för att upprätthålla landsfriden. En obesutten man gav mindre garantier för upprätthållandet av landsfriden och därför måste den besuttna ta honom i sin tjänst och under sitt ”beskydd”. Därefter tvingades den obesuttna att arbeta för lägsta pris och i största beroende.⁵¹⁴

Snellmans mål var att varje individ skulle få rätt att utöva vilken hederlig näring som helst på vilken ort som helst. Enligt honom var detta ett eftersträvansvärt mål i vilket samhälle som helst, och han ansåg att

den nya lösdrivarordningen i Sverige uppnådde detta mål. Även i Sverige återstod dock den andra viktiga åtgärden för att förhindra uppkomsten av ett proletariat, nämligen införandet av näringsfrihet. Den tredje åtgärden, avskaffande av hindren för jorddelning, hade redan genomförts.⁵¹⁵ Snellmans oro grundade sig på påståendet om att befolkningen ökade för snabbt i relation till livsmedelsförsörjningen. Med hänvisning till David Ricardo hävdade Snellman att även de mer välbärgade klassernas ställning skulle försämrats om den fattiga befolkningsdelens gjorde det. I bakgrunden till hans ställningstagande fanns Thomas Robert Malthus teori.⁵¹⁶

Snellman fick stöd för sin kritik av skråväsendet genom Fredrik Berndtsons och Sven Gabriel Elmgrens socialpolitiskt upplysta, personliga ställningstaganden i *Morgonbladet*. Tidningen behandlade näringsfriheten för första gången i en artikel om fattigvården i februari 1845. Den omfattande artikelserien tog två tredjedelar av tidningen i anspråk och följde i långa stycken Geijers artikel som publicerats i *Litteratur-Bladet* 1839. Ännu bättre lyftes Snellmans åsikt fram i en andra artikelserie i oktober 1846. Den var ett svar på en artikel i *Åbo Tidningar* som motsatte sig näringsfriheten i protest mot *Saima* och därefter riktade sin udd mot *Morgonbladet*.⁵¹⁷

Snellman väntade sig inte mycket av de övriga tidningarna eftersom *Helsingfors Tidningars* optimism enligt Snellman var ”en nervös dame’s obehag vid hvarje tadel”, medan *Borgå Tidning* ”kunde ge sig hin i våld, att sakernas skick var förträffligt”.⁵¹⁸ Snellman påpekade att tidningen inledningsvis sympatiserade med *Saima*, men att den nu hade blivit uppskrämd av *Saimas* trummande och börjat förebrå tidningen för en radikalism som den ansåg härstammade från *Aftonbladet* och från andra lika fördärvliga utländska tidningar. Enligt Snellman stod redaktionen i Borgå tillsammans med *Saima* dock för de största sympatierna för de liberala och humana idéerna. Till exempel i februari 1845 presenterade *Borgå Tidning* en artikel av det svenska fångvårdsväsendets generaldirektör Clas Livijn, där han efterlyste en reform av författningarna om laga försvar.⁵¹⁹

Huvudstadens andra tidning *Finlands Allmänna Tidning* agerade i enlighet med kejsarens och generalguvernörens anvisningar i Heliga alliansens anda. Den franska revolutionens vålnad och de idéer som revolutionen gett upphov till fick en sträng motståndare i tidningens redaktör Alexander Blomqvist. Tidningen försvarade skråväsendet och gick

till en hård offensiv mot *Saima*. Enligt tidningen tillförde skråväsendet yrkesskicklighet till landet. Skråväsendet var den bästa modellen för att organisera arbetet, vilket näringsfriheten inte erbjöd. Eftersom mästarna var bundna vid betungande skyldigheter var det rimligt att de också fick motsvarande rättigheter, det vill säga privilegier. I sina motiveringar hänvisade tidningen till åsikter som framförts av den schweizisk-tyske Heinrich Zschokke.⁵²⁰

De uråldriga hantverkstraditionerna i Åbo återspeglades i stadens båda tidningar som ställde sig i opposition till *Saima*. Den liberala *Åbo Underrättelser*, som redigerades av Herman Fredrik Sohlberg, intog en försiktig hållning. Redan i juli 1844 medgav tidningen att *Saima* hade rätt i sina krav även om tidningen saknade erfarenhet och sakkunskap. En avveckling av skråväsendet skulle ge många fördelar. För att nå målet hade *Saima* dock målat med för grälla färger och överdrivit nackdelarna med skråväsendet. De 193 mästarna i Åbo hade den nödvändiga bildningen och en oberoende ekonomisk ställning, och ingen av deras 584 gesäller eller 400 lärningar utsattes för sådana svårigheter som Snellman påstod.⁵²¹ En artikel av en okänd skribent i *Åbo Underrättelser* i november 1846 tangerade de principer för förbättrande av förhållandena på landsbygden som *Saima* efterlyste. I *Saimas* anda konstaterade skribenten att de stränga skråförfattningarna förhindrade uppkomsten av en industri som skulle underlätta livet och existensen. Lösningen var att införa en mer omfattande jordavstyckningsrätt och näringsfrihet i Finland.⁵²²

Åbo Tidningar hade en mer konservativ hållning i frågan om skråväsendet än i språkfrågan. I september 1846 angrep Nils Henrik Pinello *Saimas* och *Morgonbladets* ståndpunkter med en omfattande artikelserie. Tidningen anklagade *Saima* för att prisa näringsfriheten och upphöja den till en mirakelmedicin mot alla brister i samhället. Enligt Pinello hade *Morgonbladet* överilat sig genom att instämma i detta och funnit att näringsfrihet skulle befria samhället från tiggare och fattigförsörjningsanstalter med detsamma, men glömt att fattigtaxorna var högst i de länder där näringsfrihet rådde. I fortsättningen rapporterade tidningen om de skadliga följderna av näringsfriheten i Europa.⁵²³

Med sina skarpa artiklar spelade Snellman ett vägspel med tiden. De flesta anteckningarna i generalguvernörens hemliga rapporter handlade om *Saima*. Även om andra tidningar skrev om samma ämnen följdes de inte upp med samma omsorg. De övriga tidningarna hade mer eller

mindre gått in för den linje som *Åbo Tidningar* gav uttryck för i juni 1846: ”Ty ett lands styrelse utgöres af dess yppersta män och dess handlingar äro således icke af beskaffenhet att dragas under tidningspressens diskussion. Ett lands styrelse är för upphöjd både öfver tadlet och berömmet.”⁵²⁴ Det var en linje som Snellman aldrig tagit någon notis om.

Bildningskravet förargar universitetet

Snellmans skrivelser blev alltmer programmatiska i takt med den ökande lyckan i familjelivet. J. J. Tengström sände sina ”[v]armaste lyckönskningar till Dig såsom numera gifter karl, en hel karl, just derigenom att Du är delad!” Samtidigt erkände han att *Saimas* ”trumpetstötar hafva haft en verkan” och att det blivit bevisat att tidningen behövdes. Han gav Snellman erkänsla: ”Afundsvärdt är emellertid, att hafva fattat och uttalat hvad en hel nation dessförinnan blott dunklare känt. Denna lott har Dig bland annat tillfallit. Och härvid gäller detsamma, som jag ville hafva uttryckt angående Din enskilda lyckliga ställning i det närvarande.”⁵²⁵

Saima ökade åtminstone optimismen hos Carl Robert Ehrström, som föreslog att Snellman i *Saima* skulle ta upp frågan om införandet av finska språket som undervisningsspråk och officiellt språk. Eftersom Ehrström ansåg att den regerande kejsaren gynnade det finska folket, var tiden inne att anhålla om att finska språket skulle tas i bruk inom femtio år. Det var modigt av Ehrström att göra detta förslag eftersom han inte alltid vågat visa sina skrivelser ens för Snellman, som ”förfarit så skamlöst” med dem. Ehrström medgav att de tidigare kunnat te sig som ”DonqviXotterier”, det vill säga som en kamp mot väderkvarnar. Då hade han varit en ”entusiast”, men nu var han redan ”afkyld”. Ehrström ville inte uppmana Snellman att låta oduglighet eller inbilskhet passera, men han var övertygad om att läraren skulle ha större framgång om han inte förkunnade sina lärosatser diktatoriskt utan framskred som den främste bland likar. Med detta avsåg Ehrström lärarna vid universitetet, ”och sådan är ju Du med hela landet till Universitet”.⁵²⁶ Om detta gav Snellman anledning till eftertanke, påverkade det åtminstone inte hans stil i någon högre grad. Såsom Ehrström sade: ”Alla ha icke mod såsom Du, att ånyo börja uppföra en byggnad, som blifvit för en nedrifven.” I den närmaste framtiden kom Snellman att gripa tag i alla ämnen med samma passion.

Snellman hade i sina artiklar från första början betonat att de som verkade på de högsta posterna vid universitetet hade ansvar för att främja den nationella bildningen på samma sätt som alla andra begåvade personer. Universitetets avoga inställning till begåvade märkesmän framkom tydligt när Snellman i en notis berättade om de kemiska effekterna av doktor Gustaf Samuel Crusells galvaniska behandling på kroniska smärtor och till och med på cancer och tumörer av olika slag.⁵²⁷ Genom detta ville Snellman lyfta fram en finsk vetenskapsman som närapå förlöjligats i Finland, men som vunnit erkännande i utlandet. Även andra tidningar hade nämnt Crusell, men *Saima* var den enda som ägnade uppmärksamhet åt hur illa han bemöttes av universitetet. När Snellman framförde krav på att Crusell skulle beredas plats vid universitetet, utbröt en ordstrid som omfattade flera artiklar. Genom att beskriva den dåliga behandlingen av Crusell ville Snellman bevisa att universitetet inte heller önskade ha andra kompetenta vetenskapsmän på professorsposterna.⁵²⁸

Snellman beskrev entusiastiskt och beundrande hur Crusell utexaminerats i Helsingfors som kirurgie doktor, fyllt sitt arbetsrum med kalvar, ankor och kaniner och inlett sina galvaniska experiment med ofullständiga apparater, outvecklade teorier och osäker erfarenhet. Många i Finland skrattade åt Crusells misslyckanden, och han blev tvungen att flytta till S:t Petersburg där han fick uppmuntran och stöd vid vetenskapsakademin. Efter att ha utvecklat sinnrika apparater och utfört lyckade experiment grundade Crusell en elektrolytisk kuranstalt i Moskva som behandlade cancer och sår som bland annat orsakats av könssjukdomar. Snellman underströk att Crusell nått framgång helt utan deltagande och uppmuntran från sina landsmän.⁵²⁹

I egenskap av professor i fysik skyndade Nervander att varsko Snellman om att han begått ett stort misstag i fråga om Crusell. Enligt Nervander var Crusell inte kapabel att lösa en enda fråga vetenskapligt; han var alltför okunnig och konfys för att klara av något sådant. Han ville dock inte svara på Snellmans artikel eftersom det skulle kunna skada Crusell. Nervander berättade att han ville vara bättre än sitt rykte och främja Crusells karriär i stillhet, vilket han kunde skryta om för vännen Snellman, men inte för *Saimas* redaktör.⁵³⁰

Nervander hade uppenbarligen ännu inte sett Snellmans andra artikel, som slutligen fick honom att återta sitt beslut att hålla sin åsikt endast mellan sig och Snellman. Nervander beslutade att handla offentligt eftersom Snellman i sin följande artikel om Crusell kom till den egent-

liga saken. Snellman framförde sträng kritik mot att man gjort så litet för en man vars flitiga och fruktbringande arbete också skulle skänka fäderneslandet heder. Snellman betonade att denna situation snarare var regel än undantag och att en beskrivning av Crusells bemötande därför hade större allmän betydelse. Enligt Snellman hade storfurstendömet generalförvaltning i S:t Petersburg behandlat Castrén och Runeberg väl, men han undrade varför impulsen till detta stöd inte kommit från hemlandet, särskilt med tanke på det goda bemötande som Lönnrot fått. Snellman var övertygad om dessa fyra män vid samma universitet även i lyckligare lottade länder skulle uppfattas som en ovanlig lycka, rik på löften för framtiden.⁵³¹

I den debatt som följde fick Snellman sin vän Nervander som motståndare. Nervander beskrev *Saimas* artikel som ett anfall mot ”Finlands Universitet”. Senare betraktade han den som ett bedrägeri som var riktat mot universitetet i syfte att vilseleda den allmänna opinionen.⁵³² Enligt Nervander hade Crusell aldrig ens ansökt om en docentur, och å andra sidan skulle hans vetenskapliga meriter inte heller ha gjort honom kvalificerad för en sådan titel. Snellman godkände inte Nervanders sätt att framföra saken, eftersom det tydligt bevisade hur det finska samhället inte kunde ta åt sig äran för att några landsmän i S:t Petersburg sträckt ut en hjälpande hand.⁵³³

Privat hade Nervander samma dag i ett brev förklarat för Snellman att dennes attacker mot universitetet var ogenomtänkta och att han endast borde angripa enskilda personer. Enligt Nervander bidrog Snellman med sin verksamhet till att minska den allmänna uppskattningen av universitetet och därigenom av vetenskapen. På motsvarande sätt betraktade bonden statskyrkan och religionen som en och samma sak. Enligt Nervander ansåg en del av universitetsmännen att angreppet riktats mot dess kansler, det vill säga den ryske tronföljaren. Snellmans och Nervanders gamla vänskap förhindrade dock inte dem att följa sina egna övertygelser i sakfrågor. Nervander hade för avsikt att resa till Kuopio och välkomnade också Snellman med familj till Helsingfors.⁵³⁴

Nervanders offentliga och privata förklaringar övertygade inte Snellman. Han tänkte inte tolerera att Nervander klandrade honom för att vara bitter på universitetet, vilket han klagade på i flera repriser. Enligt Snellman var det fråga om Nervanders egna bevekelsegrunder om han tolkade en önskan om att knyta dessa fyra män till universitetet och att få offentligt stöd för deras verksamhet som ett angrepp mot denna

institution. Nervander kvitterade emellertid detta påstående med att konstatera att de inte ens ansökt om några tjänster vid universitetet.⁵³⁵

Snellman godkände inte heller Nervanders uppfattning om förekomsten av celebriteter i Finland i förgångna tider, nu och i framtiden. Snellman frågade varför J. J. Nordström lämnat universitetet, varför ingen vid universitetet annat att Alexander von Nordmann skulle bli en berömd naturforskare och varför språkforskaren och etnografen Anders Johan Sjögren sökt en plats utanför Finland. Snellman frågade om man hade råd att förlora även de återstående namnen: den skarpsinnige och mångsidigt kunnige filologen Castrén var en sällsynt företeelse i vilket land som helst, Lönnrot var utan jämförelse den som dragit fram Finlands litteratur ur glömskan och räddat den, och när skulle Finland åter få en diktare som Runeberg? Nervander hade själv kompletterat denna lista med entomologen Carl Gustaf Mannerheim och Snellman, av vilka den senare utan tillgjordhet men dock fullt medveten om sin position förnekade att han tillhörde gruppen. ”Hvad åter framtiden och dess celebra män angår kunna vi undandraga oss allt ytterligare svaromål.”⁵³⁶

Snellman talade mycket varmt om sin vän Castrén, till vilken han nyligen skickat ett brev till det avlägsna Sibirien. När Castrén, som bodde under svåra omständigheter vid Ishavet, hittade det välkomna brevet längst ner i tidningsbunten, skrev han: ”I detta ögonblick tyckte jag wisslerligen, att: Sibirien war ett ljufveligt land, och ännu i närwarande stund skulle jag kunna skrifva en hel volym med tacksägelser för Din wänkskapsfulla hugkomst af en syndare i de syndares land.” Snellman hade föreslagit att Castrén skulle återvända till Finland. Castrén svarade: ”Detta råd är godt och hellsosamt; ty hvad hjælper det mig att hafva genomglötat alla Sibiriens kärr, om jag i dem skall begrafva mig och min lilla egendom, d. ä. mina papper?” Han ansåg att världen gott kunde leva utan hans grammatikor: ”dessutom synes mig invalidens lif wara så föga lockande, att man gerna må offra det för nöjet att stupa på stridens fält.”⁵³⁷ Snellman hade lika stor insyn i Lönnrots arbete, och han hade en klar uppfattning om den plats som dessa stormän skulle ha vid universitetet.

I augusti 1846 påstod Nervander i en kort kommentar att *Saimas* stil att hastigt och diktatoriskt fälla domar i ärenden som tidningen inte hade tillräckligt med information om var allmänt känd.⁵³⁸ Snellman kunde inte tiga inför ett sådant påstående. Fram till denna punkt hade tvisten förts anonymt, men nu började Snellman kräva en förklaring

till denna nedvärdering av *Saimas* läsare. Han började kalla Nervander för en ”kapitalcentralist” och en ”erkecentralist”, som på ett enkelt och behagligt sätt förklarade att *Saimas* åsikt angående galvanismens sätt att verka var oriktig. Snellman skrev att Nervander var glad över att förkunna att saken var avgjord, trots att han endast anmärkt på ett felaktigt uttryck i *Saima*.

Snellman avslöjade dock vad allt detta berodde på:

Saken är den: en sådan der kapitalcentralist är en utomordentligt lärd man. Ehuru den omständigheten förblifvit en hemlighet för världen, så känner han den sjelf till punkt och pricka. Han är dessutom ett sekular snille. Också om denna högst naturliga företeelse har världen sväfvat i den fullkomligaste okunnighet. Men för hans egen ljusa blick är den klar som –, ja som vatten. Hvad är då naturligare, än att en sådan Herreman harmas öfver världens ogemena okunnighet, förbittras öfver alla småstadsboers pretension, att han till sina obestriddliga påståenden borde foga någon liten smula förklaring och bevisning?⁵³⁹

Enligt Snellman skulle det främja en större aktning för allmänheten om skribenter alltid uppträdde under eget namn när de tadelade eller berömde offentligt. De skulle bära sitt personliga ansvar bättre om de inte kunde dölja sig bakom anonymitetens slöja.

Trots den offentliga polemiken, som också fick karaktären av ett personligt gräl, bodde Nervander med familj två veckor hos Snellman i Kuopio.⁵⁴⁰ Genast efter att han återvänt till Helsingfors ville han tacka Snellman och be om ursäkt för det besvär som han med hustru och barn försakat Jeanette, om vilken han sade: ”För min del har jag aldrig haft en så fast tillförsigt att någon gjort ett lyckligt val som Du. Icke allenast mina tankar i Hennes närhet, utan äfven totalbilden af Hennes personlighet, sådan denna bild nu efteråt visar sig för mig utgör grunden för min öfvertygelse.” Vänskapen var oförändrad eftersom de två utbytte de senaste nyheterna i lättsam ton. I samma brev berättade Nervander nämligen att Backman efter två lysningar sagt upp förlovningen på grund av svartsjuka, att Lille inte hade förlovat sig utan var lika lätt på foten som tidigare och att Robert Tengström var passionerat förälskad i Lina Borgström.⁵⁴¹ Under besöket i Kuopio hade Snellman och Nervander också avtalat om att Nervander fick publicera ett genmäle i *Saima* under eget namn. Snellman lovordade offentligt Nervanders mod, men kon-

staterade att han säkert skulle komma att foga några anmärkningar om ett och annat till artikeln.⁵⁴²

Genmätets andra del blev aldrig publicerad i *Saima*. Nervander hade drabbats av en reumatisk inflammation i högra pupillen och hade dikterat sin text för Lille, som inte hade hittat något förolämpande i den. Trots detta bad Nervander Snellman gå igenom texten innan den trycktes.⁵⁴³ När Snellman förklarade att han inte hade tid att gå igenom den långa artikeln, insåg Nervander att Snellman refuserat texten. Han godkände inte Snellmans förklaring utan gav genmålet till *Morgonbladet* i stället. Nervander hade endast velat veta på förhand huruvida det fanns något förolämpande i texten, men var övertygad om att meningsskiljaktigheten inte skulle påverka hans och Snellmans ”gamla vänskap som [...] ingalunda kan och bör få lida”.⁵⁴⁴ Senare konstaterade Nervander att Snellman försatt honom i ett svårt läge när artikeln returnerades med en antydning om att den skulle skada skribenten, dock utan en förklaring om på vilket sätt.⁵⁴⁵

I sitt genmäle, som Nervander ursprungligen avsett för *Saima* men som han nu skickade till *Morgonbladet*, uppträdde han under eget namn.⁵⁴⁶ Snellman upplevde att Nervander försökte stämpla *Saimas* ställningstagande som ett angrepp mot universitetet och att han försökte visa längden, bredden och höjden av *Saimas* enorma brott. Snellman tolkade att Nervander betraktade universitetet som ”det oskyldigaste, mest passiva ting i världen” eftersom Nervanders taktik var att visa att universitetet endast var en spegel för landets vetenskapliga kultur. Enligt Nervanders uppfattning var universitetet inte en förmedlande institution mellan samtidens allmänna och nationella bildning, utan nationen fick lov att ”komma till humanitet” på andra vägar, till exempel genom handel och industri.⁵⁴⁷

När polemiken blev skarpare började Nervander lida av de vändningar som saken fått. Han var besvärad eftersom han själv inte tyckte att han förhållit sig fientligt till Lönnrots, Castréns eller Runebergs anseende. Dessutom hade Crusell skrivit ett ”ovettigt” brev till honom, och enligt Nervander bevisade brevet att mannen var ”halfföröckyt”. Han underströk emellertid fortfarande för Snellman att han inte tänkte buga för någon, utan ämnade förhålla sig till saken på sitt eget välkända sätt: ”Jag skrattar åt Er allesammans! och förbehåller mig att såsom hittills få anses som ett fremmande djur, hvilket man ej älskar, men också ej känner, samt derföre ej vet huru det bör anses.”⁵⁴⁸

Efter detta blev debatten betydligt mindre hätsk. Den fortsatte inte längre på en principiell nivå, utan nu bröt man arm endast om Crusells verkliga meriter. Snellman ansåg att tvisten nu endast gällde Nervander och Crusell. Han försökte lämna den pedantiska statusdebatten och föra den till ett hedersamt slut för *Saimas* del. Uppenbarligen ville han också undvika att vålla sin vänskap med Nervander mer skada.⁵⁴⁹

Som vän hade Snellman också eventuellt kunnat beröras av att Nervander återopade sin rätt att uttrycka sin egen åsikt:

Jag har i tjugo år arbetat för min familj, för att reparera ungdoms-fel. Nu är den under tak och nu arbetar jag för mig sjelf, fri att säga och göra hvad jag vill. Tala mig derföre aldrig i det sinnet att jag borde sky någons opinion, utom min egen. Impopularitet både hos Regering och Allmänhet medför en sjelfständighet, hvilken jag snart hoppas för denna spottpenning förvärfva. Mitt ord skall jag derföre städse hafva med i laget hvar jag vill och huru jag vill.⁵⁵⁰

Polemiken klargjorde vännernas olika ståndpunkter i den nationella frågan: de gick i olika riktningar, och det fanns ingen väg tillbaka till ett gemensamt bord. Snellman kritiserade Nervanders uppfattning om universitetet som en vetenskapsakademi för de få utvalda, och ansåg att universitetet skulle vara en plats där de främsta vetenskapsmännen gav undervisning. Nervander, som omsorgsfullt beaktat myndigheternas åsikt, hade som mål att hålla den allmänna opinionen skild från tjänst-utnämningarna genom att dra sig bakom formell-byråkratiska förklaringar. Själv arbetade han dock för att få nya tjänster till universitetet och tillsätta posterna med kända män. På vissa håll sågs tvisten som en början på kannstöperiet inför valet av en efterträdare till Tengström som professor i filosofi.⁵⁵¹

Sanningsförkunnaren *Saima* tystas ned

Snellmans verksamhet i Kuopio började få praktiska följder som han också själv fick glädjas över: ”Stora reformer bewisa också för stadens framskridande med tidsandan. Natten mot den 18 dennes hördes stadens brandwakter ljudeligen utropa ’kello on kymmenen lyönyt – kymmenen lyönyt’ i stället för det eljest öfliga: ’lockan är die laaken – die laaken!’” Snellmans ställning i staden kan ha en koppling till notisen om att länets

guvernör rest från staden ”för att en längre tid wistas utom länet”.⁵⁵² Allt pekade på att guvernören inte trivdes i staden, som uppfyllts av en finsk-nationell iver, och med det faktum att svårigheterna med att övervaka staden uppmärksamt observerades i S:t Petersburg.

Censuren hade bromsat upp *Saimas* verksamhet från första början, vilket gav Snellman en hel del extra arbete. Censorn kunde göra upp till tre omgångar av strykningar i ett ark, vilket gjorde att Snellman måste skriva om texten flera gånger. Under von Beckers tid gick det ännu an, men guvernör Ramsays verksamhet överskred gränsen för vad Snellman kunde tåla. En gång när manuskriptet skickades tillbaka till Snellman för korrigerings för tredje gången, blev han arg och gav budet anvisningen att föra hälsningar till guvernören för dennes svinaktiga agerande.⁵⁵³ Snellmans envishet föll inte alla i smaken. Särskilt Fabian Collan beskrev syrligt hur *Saimas* redaktör ville regera över alla som över sina fem fingrar, guvernören medräknad, ”men också har Snellman emellanåt mera sträffhet – jag skulle nästan säga arrogans i sitt sätt, än man hos en karl med så bottenvarmt och nobelt sinne skulle ens ana”. Collan skrev senare: ”Som du vet, är han en sjelfbelåten justerare af all mensklig storhet och litenhet, han tror på intet, hoppas på intet, aktar intet – utom sig sjelf.” Snellman hade en förmåga att förarga människor för vilka han inte hade några sympatier.⁵⁵⁴

Genom Snellmans inflytande uppstod en våg av kärlek till det finska språket bland gymnasisterna i Kuopio. De skrev brev på finska till varandra och förfinskade sina namn: Rudbäck blev Ruupecki, Aschan Asikainen och Granit Ranetti. Även August Ahlqvist använde sin signatur A. Oksanen första gången som skolpojke. När dessa skolelever blev studenter, blev de bärande krafter vid Savolax-karelska avdelningen vid universitetet, och den romantiska ivern utvecklades till en fast nationell övertygelse. Entusiasmen berörde inte bara pojkarna; under medverkan av guvernör Ramsays hustru gav Snellman och Fabian Collan undervisning i finska språket och höll föreläsningar för fröknar hemma hos stadens förnämsta familjer.⁵⁵⁵

Fennomanin har traditionellt betraktats som orsaken till *Saimas* nedläggning. Fennomanins märkvärdiga ursprung beskrevs i ett brev av Nervander 1846. I det konstaterade han att den ”kärande”, det vill säga den finskspråkiga allmogen, själv skulle driva sin sak, inte högreståndssöner som inte förstod språket. Han hånade Robert Tengström, Elmgren, Berndtson och Snellman, och frågade hur de kunde vara naturliga före-

språkare för finska språket när ingen av dem kunde läsa en bok på finska utan ordbok eller skriva en felfri tidningstext på finska. I denna fråga hade Nervander större förtroende för bönderna, eftersom fennomanin måste växa fram ur ett verkligt behov.⁵⁵⁶

Det fanns redan erfarenheter från detta område. När Anders Wilhelm Ingman, Castréns ivriga elev från Österbotten, reste till Savolax för att lära sig finska bland folket var början svår. Savolaxarna förstod knappt hälften av den styva bokspråksfinska som Ingman lärt sig. Många stirrade på honom med vidöppen mun och sade att de nog hört finska från andra håll i landet men att de inte förstod vilket språk han försökte tala.⁵⁵⁷

Dessa ihärdiga föregångare behövdes emellertid, och likadana baser uppstod på olika håll på den finska landsbygden. Det är uppenbart att Nervander inte var förmögen att se den förtrupp som med sin teoretiska utbildning bäst kunde artikulera folkets verkliga intresse, då folket ännu inte var förmöget att göra det själv. Snellman hade kunskap, erfarenhet och mod, vilket gav honom förutsättningar att inta denna post. Han var långt ifrån en kammarlär, och eftersom det var lätt för honom att skriva och uttrycka sig för han fram som ett ånglok som rusade genom nya landskap i svindlande fart.⁵⁵⁸

Unge Agathon Meurman var en av *Saimas* första entusiastiska läsare. Utifrån sin läsning blev han snabbt en beundrande och trogen elev till Snellman. I början av 1844 ville studenterna inte längre läsa *Helsingfors Tidningar* i Kaffe-Majas studentkafé. De krävde att kaféet skulle beställa *Saima*, men ägaren motsatte sig detta eftersom det skulle öka kostnaderna. Då hittade studenterna på att bilda ett andelslag: den som ville läsa *Saima* fick betala tio kopek. Det blev alltid trångt i den lilla kammaren när det senaste numret av *Saima* kom från Kuopio i början av veckan. Ur tidningen inhämtade studenterna en ny lära om fosterländsk verksamhet och samhällsligt engagemang, som inspirerade med sin fräschör under denna tid av stagnerad byråkrati. Meurman erinrade sig spydigt att de som såg sig som framtida senatorer, professorer eller andra stormän besökte Kaffe-Maja lika sällan som de läste *Saima*. Förtjusningen med Snellman var att han skapat livlig verksamhet i dödystynaden och använt en tidning som verktyg för att behandla allmänna samhällsfrågor. Meurman njöt av hjärtans lust av Snellmans träffande polemik, skoningslösa hån och ironiska gerillakrig. Snellman lärde sin beundrare att använda konstgreppen i den litterära kampen och i det ideologiska angreppet.⁵⁵⁹

Tack vare Snellmans smidiga stil att uttrycka sig och hans sätt att presentera olika frågor⁵⁶⁰ hade *Saima* från första början en utmärkt åtgång. År 1845 hade tidningen 683 prenumeranter. De flesta prenumeranterna fanns i Helsingfors (105), Kuopio (80), Åbo (73), Viborg (43) och Tavastehus (43). Dessutom skickades *Saima* till 34 postkontor. De minsta mängderna gick till Kaskö (2), Raumo (4), Nykarleby (4), Nystad (4) och Grisslehamn i Sverige (4). I Helsingfors omfattade läsekretsen de högsta tjänstemännen i senaten, i de centrala ämbetsverken och vid universitetet, präster, lärare, officerare, domare och köpmän. Bland prenumeranterna fanns också magistrar och studenter trots att tidningen också beställts till alla studentavdelningar. Tidningen hade också beställts till restauranger som de frekventerade, såsom till Catanis konditori och Kleinehs restaurang. Myndigheterna läste *Saima* också å tjänstens vägnar eftersom tidningen beställts separat till senaten, Generalguvernörskansliet, prokuratorsämbetet, Censuröverstyrelsen, Huvudlantmäterikontoret, Generaltulldirektionen, Medicinalöverstyrelsen, Allmänna revisionsrätten och Finlands Bank.⁵⁶¹

Myndigheterna ansatte inte *Saima* för dess krav som gällde finska språket. Landets högsta tjänstemän inklusive självaste generalguvernören var medlemmar i Finska Litteratursällskapet. von Haartman och Thesleff arbetade för att främja användningen av finska språket i tjänstetövningen, bland annat med stöd av det nationella självmedvetande som *Kalevala* gav. Intresset för det finska språket och den finska kulturen passade väl in den politik som Nikolaj I och hans undervisningsminister Sergej Uvarov förde. Enligt den skulle folken utveckla sina egna kulturer i stället för att följa kulturen i västländerna. I det gemensamma strävandet knöts förbindelser mellan Runeberg, Grot, Lönnrot, Castrén, Pjotr Pletnjov, Jevgenij Baratynskij och andra. Problemet var att Snellman inte nöjde sig med att arbeta för språkfrågan utan på ett radikalt sätt tog upp alla bildningsmässiga, sociala och ekonomiska missförhållanden som han bara lyckades hitta, och inledde skoningslösa polemiker med andra tidningar för att åstadkomma förändringar. I Snellmans *Saima* var språkprogrammet endast en del av det nationella programmet. Detta program fick understöd av alla, men alla instämde inte med Snellman då han samtidigt behandlade den nationella, sociala och ekonomiska utvecklingen.⁵⁶²

Snellman gick över gränsen för det tillåtna när han riktade udden av sin kritik mot den högsta tjänstemannaledningen. För myndigheterna

var det omöjligt att tolerera att *Saima* beskyllde dem för tjänstefel och byråkrati. Snellmans budskap, som hade en enorm genomslagskraft, var att tjänstemännen skötte sina tjänster till folkets och landets förfång och att personer som tänkte som Snellman skulle handla på ett annat sätt i deras ställe.⁵⁶³ Snellman var dock ingen revolutionär som arbetade för att åstadkomma snabba förändringar, utan han ansåg att förhållandena skulle förändras lugnt med ord och offentliga ställningstaganden. Enligt den liberalistiska offentlighetsteorin representerades den allmänna opinionen av upplysta medborgare som genom fostran skulle fås att delta i samhällsaktiviteter. Utöver språkbyte var det många andra samhällskrav som yrkade på förändring av de rådande omständigheterna.⁵⁶⁴ Under Nikolaj I:s tid var samhället ännu inget medborgarsamhälle utan ett samhälle av underlydande, där offentligheten inte hade några möjligheter att bryta upp det slutna samhället.⁵⁶⁵ I detta avseende inledde Snellmans journalistiska verksamhet en ny period av öppenhet i de europeiska förebildernas anda.

Gränsen för myndigheternas tolerans gick just i den offentliga kritiken av samhällets strukturer och i kraven på omorganisering av dem – och här gick Snellman för långt. von Haartman hade fått ett gott intryck av Snellman när han mötte honom på sin inspektionsresa i Kuopio hösten 1845, men genom artiklarna i *Saima* slog hans inställning snabbt över i irritation. Nyss återkommen från sin inspektionsresa förstod von Haartman inte Snellman när denne starkt kritiserade de eländiga förhållandena i östra Finland och åtgärderna för att förbättra dem. I december lämnade von Haartman in en översättning av dessa artiklar till Menschikoff. I sitt följebrev berättade han att *Saima* gjorde honom ledsen, eftersom tidningen publicerade artiklar som var baserade på den liberala filosofin utan att ta hänsyn till de lärdomar som förnuftet och erfarenheten gav.⁵⁶⁶

Snellman hade också låtit von Haartman smaka på skarp kritik när han skrev om skogsordningen från en helt motsatt synvinkel. Snellmans tankar var naturligtvis alldeles förskräckliga för von Haartman, som trodde på skogarna som grunden för Finlands ekonomi. Snellman förkunnade däremot att där skogen fanns, där blomstrade också eländet, okunskapen och råheten.⁵⁶⁷

Menschikoff instämde med von Haartmans observationer och konstaterade att han följt med *Saima* en tid. De båda ansåg att snabba åtgärder var av nöden eftersom tidningen också föraktade de kyrkliga institu-

tionerna.⁵⁶⁸ *Saima* hade publicerat artiklar som kritiserade institutioner i Finland och framfört förslag på omorganisering av dem. Menschikoff önskade att Snellman skulle informeras om att privata förslag som gällde landets framgång och utveckling skulle lämnas direkt till länets guvernör eller till landets generalguvernör. På detta sätt skulle åsikterna komma bättre fram och syftet med dem uppnås effektivare än om de framfördes i tidningspressen. När de behandlades offentligt i tidningarna kunde de sprida bedrövelse bland allmänheten och väcka missnöje med de rådande förhållandena. Generalguvernören hade börjat tvivla på skribentens ärliga uppsåt. På generalguvernörens order underrättade Censuröverstyrelsens sekreterare Johan August von Born Snellman om detta den 13 december 1845.⁵⁶⁹

Snellman accepterade inte anklagelserna utan förklarade sina giftiga skrivelser med att man alltid måste blanda in litet salt för att locka tidningsprenumeranter och få sin utkomst tryggad. I enlighet med tidsandan ogillade professor Grot Snellmans sätt att offentligt framföra kritik mot olika personer och frågor, även mot sådana som det vore bättre att tåga om. Särskilt klandervärt var det att Snellman dristat sig att behandla censuren i sin tidning.⁵⁷⁰

von Haartman betraktade Snellmans sätt att agera som oerhört, för i enlighet med censurordningen av 1829 strävade statsmakten efter att med alla medel övervaka medborgarnas opinionsbildning. Man fruktade att en alltför fri tidningspress skulle underblåsa en upprorisk anda och leda till missnöje bland den okunniga delen av befolkningen. Det var exakt det som Snellman hade gjort. Han iakttog inte heller den ryska förvaltningskulturens regler enligt vilka folket inte behövde delges några andra ärenden utom de ärenden som direkt gällde det. Det var inte tillåtet att skriva om regeringens och myndigheternas åtgärder, och man fick under inga omständigheter kritisera dem, eftersom de okunniga undersåtarna ändå skulle missförstå ärendena eller avsiktligt förvränga dem.⁵⁷¹

Till följd av Snellmans envisa agerande skickade Menschikoff ett missnöjt brev till Censuröverstyrelsen i mitten av december 1845. De anvisningar som han gett i juni hade inte iakttagits och censorn hade låtit Snellman kritisera kyrkan i en artikel om östra Finland i *Saima*. Menschikoff bad Censuröverstyrelsen avskeda censorn i Kuopio och leta reda på en pålitlig efterträdare.⁵⁷² Censuröverstyrelsen blev tvungen att konstatera att von Becker inte skärpt sin verksamhet efter den varning han fått den 25 mars 1845. Eftersom det hela tiden fanns saker att

anmärka på i *Saimas* innehåll, befriades censorn från sina uppgifter vid styrelsens sammanträde den 13 december 1845.⁵⁷³

I början av januari utsågs Carl Adolf Bygdén, tillfällig rektor för Helsingfors lyceum, till von Beckers efterträdare. Han blev i början av 1846 lektor i romersk litteratur vid Kuopio lyceum. Magnus Hongelin, nyanställd lärare vid samma skola, utsågs till hans vikarie för tre månader.⁵⁷⁴ Beskrivande för kvaliteten på censuren var att det uppstod oklarheter i fråga om överföringen av uppgifterna och om tidtabellen för kontrollen av tidningen.⁵⁷⁵ Efter att Menschikoff hade läst de första numren av *Saima* för 1846, ville han veta vem som var von Beckers efterträdare.⁵⁷⁶ Medan Censuröverstyrelsen letade efter en ny censor lyckades Snellman publicera texter som inte hade blivit granskade av censuren.

Snellman hade länge fått härja fritt tack vare dåliga censorer och okunniga landshövdingar. Man försökte åtgärda situationen genom att byta censor och koncentrera censuren direkt under guvernören. Snellman fortsatte halsstarrigt på sin linje och lät bli att lyssna på myndigheternas och vännernas varningar. Nervander hade ju redan ett år tidigare berättat att von Haartman betraktade Snellman som oförbätterlig. Detta bevisade han slutgiltigt när Pietari Hannikainen publicerade skarp kritik av förhållandena i Viborgs län i sin tidning *Kanava* och Snellman publicerade samma artikel i *Saima* i mars 1846 under rubriken ”Den nya proletärfabriken”. Om artikeln endast publicerats i *Kanava* skulle det inte ha varit så allvarligt, men i *Saima* spreds artikeln effektivt till den stora allmänheten.

Guvernören för Viborgs län Casimir von Kothén blev rasande över att en artikel, som hävdade att Viborgs län aktivt producerade tiggare, fick spridning. Han ville vända upp och ner på himmel och jord för att få *Saima* och *Kanava* kuvade, såsom Pietari Hannikainen beskrev sina tankar för Snellman mitt i stormen kring tidningarna. Hannikainen ansåg att det var till skam för finländarna att bli behandlade på detta sätt. ”Det är [...] en outplånlig skam att det sker af våra egne män, män som räkna sig bland Landets högre adel!” Hannikainen hade fog för sin ilska: han hade fått inställa sig flera gånger hos guvernören för att bli tillrättavisad, och han hade också fått höra allt möjligt om Snellman som inte var lämpligt att återges i skrift. För Snellman konstaterade han att den dag då von Kothén fick mer makt i Finland skulle vara en sorglig dag för honom: ”Den skall gifva dödssåret åt finska nationaliteten.” Samtidigt påminde Hannikainen Snellman om att inget av detta brev fick synas på

Saimas sidor.⁵⁷⁷ En sådan risk fanns inte eftersom nummer 16 av *Saima* aldrig utkom på grund av censuren.⁵⁷⁸ Lönnrot noterade omedelbart att numret uteblivit och trodde att Snellman förverkligat sitt hot och slutat ge ut *Saima*.⁵⁷⁹

Snellmans verksamhet upplevdes vara så farlig att myndigheterna bad att hans bästa vän Nervander förmedlade ett meddelande som prokurator Walleen fått av generalguvernören till Snellman. Menschikoff krävde försiktighet vid redigeringen av tidningen och upprepade att Snellman inte fick skriva i gäckande eller raljerande ton om regeringar, eftersom den typen av skrivelser förde tankarna till kommunism. Snellman fick inte heller skriva om den inhemska regeringsmakten. Om Snellman inte ville följa dessa råd, krävde landets intressen att hans tidning uppoffrades. Nervander var själv av samma åsikt och han tvivlade på nyttan med de politiska artiklarna: ”Visserligen kan en och annan sofvande hafva för ett ögonblick halfvaknat, för att sedan snarka till så mycket grundligare.”

Nervander undrade om Snellman inte visste att han allmänt och ohjälpligt betraktades som ledare för fennomanerna. Snellman måste i sin verksamhet ta hänsyn till att hans anhängare var odisciplinerade och ibland tog till extrema metoder. Med detta avsåg Nervander bland annat stenkastningen på professor Grots fönsterrutor när undervisningen i finska språket vid universitetet åsidosattes till förmån för undervisningen i ryska. *Saima* hade misslyckats om de fick ”en General Kraftman till Vice Cancellor i stället för Thesleff”. Nervander varnade Snellman för att dra fingerkrok med elefanterna eller ”äta kersbär med de stora”. Han förmodade att Snellman vädrade småborgerlighet i hans råd, men han var broderligt oroad för *Saima* och gav censor Bygdén anvisningen att fungera som *Saimas* ”husläkare”.⁵⁸⁰

Som svar på detta brev sköt Snellman en ilsken breddsida⁵⁸¹ mot Nervander, som kallat honom för ”tyrann” och påstått att han inte var förmögen att vara klok och rättvis när han fick sitt anfall. Mest förargad var Snellman över att Nervander höll kontakt med censorn Bygdén. Nervander försvarade sig med att de hade lika mycket betydelse för Snellmans verksamhet som Runebergs kvicka ord om ”att Snellman vore seg, men Bygdén af läder”. Han förstod inte varför Snellman bråkade om att han måste underkasta sig samma censur som de övriga tidningarna. Nervander undrade om Snellman betraktade alla som fogade sig efter censuren som ”fåhundar” och om han verkligen inbillade sig att han skulle få en särställning i förhållande till censuren.⁵⁸²

Trött på Snellmans envishet sammanfattande Nervander sina tankar omsorgsfullt. Han fäste uppmärksamhet vid Snellmans och fennomanernas metod att kullkasta uppfattningarna hos dem som inte tillhörde deras läger. Enligt Nervander agerade de på samma sätt som pietisterna, som inte medgav att deras motståndare handlade enligt sin egen övertygelse utan stämplade dem som köttets slavar som saknade förmåga att förstå högre värderingar. Motståndarna fördömdes genom påståenden om att de endast ville fylla sina bukar. Nervander var förnärad över att den ”lugna” vetenskapliga forskningen förringades på detta sätt.

Nervanders slutsats var:

Du gör Dig vida mera lysande Fennomaniska luftsloft, än i verkligheten förefinnas, att Du derföre antar ofta nog en ton, som skrämmer bort mera än den lockar publiken till Dina fälttecken, hvilka omgifvas af anhängare, till en stor del nog lätt rustade och odisciplinerade, samt långt ifrån så pålitliga som deras skrik tyckes förebåda, i fall det gäller annat än att för lätt köp förvärfa stundens ära.⁵⁸³

Nervander avsåg att Karl XII:s meriter som fältherre inte ökade genom att han själv gick i spetsen för förtrupperna. Sans och klokhet skulle inte heller skada Snellman.

Det är möjligt att vännens ingående varningar fick Snellman att tillfälligt ta hänsyn till råden, eftersom han försökte förklara sitt verksamhets sätt för generalguvernör Menschikoff, eller åtminstone utarbetade ett koncept i detta syfte. I sitt meddelande till generalguvernören gick Snellman till försvar och hävdade att han alltid tigit om landets förvaltning eftersom han visste att den inte fick diskuteras offentligt. Han antog att klandret berodde på en artikel som behandlade de allmänna lagar som han ansåg var fördärvliga för moralen. Snellmans huvudsakliga syfte med framställningen var dock att visa respekt för lagarna. Artikeln bidrog inte till att någon lärde sig att förakta lagarna, särskilt inte i Finland. Här högaktade varje tänkande individ lagstiftningens upplysningsgrad och upplevde i allmänhet de rådande omständigheterna som lyckliga, trots att det även fanns föråldrade förordningar som inte överensstämde med den nuvarande bildningsnivån. Enligt Snellman hade prästerskapet ännu mindre anledning att bli förnärad över innehållet i *Saima*. Han ville därför sätta sitt förtroende till att generalguvernören inte ville begränsa hans frihet att diskutera dessa allmänna

frågor. Eftersom omständigheterna lett till att han inte kunde ägna sig åt en rent vetenskaplig karriär var offentlig debatt hans enda möjlighet att bedriva vetenskaplig verksamhet för landets bästa. Om även denna möjlighet fråntogs honom, var det oundvikligt att själen förbittrades.⁵⁸⁴

Snellmans undfallande ton berodde på att han ville rädda sin tidning och skapa förutsättningar för ett fortsatt genomförande av sitt program utan att pruta på någonting. Sett ur ett petersburgskt perspektiv var *Saima* farlig för att tidningen inte nöjde sig med att vara en hörsam kugge i det maktfullkomliga förvaltningsmaskineriet utan spred information om sociala och ekonomiska missförhållanden. Man fruktade att detta skulle ge upphov till revolutionära reformkrav, även om Snellman inte direkt framförde sådana krav själv.⁵⁸⁵

Snellmans förklaringar övertygade inte Menschikoff, som i egenskap av Rysslands marinminister och chef för den ryska marinstaben hade riksomfattande intressen att förvalta. Nu började han få nog. I april 1846 krävde Menschikoff att Censuröverstyrelsen skulle väcka åtal mot censorn och Snellman för spridande av missnöje mot landets regering och tjänstemän. Anledningen var nummer 14 av *Saima*, publicerat den 11 april, där censuren lätit anstötliga uttalanden om offentliga byggnader, posten, åtgärder av guvernören i Viborgs län och kyrkliga förhållanden passera. Snellman hade nämligen skrivit: ”Också beslöts, att af öfver-skottet, 100 Rubel, bilda fond för ett rådhus, hwilket med detta anslag torde kunna komma till stånd ungefär år 1950.” En notis lite längre ned i samma spalt löd: ”Inhemskt-nytt lärer följa med nästa post eller någon derpå följande, då de refererande bladen hunnit anlända.”⁵⁸⁶

Snellmans kommentar om förvisningen av besuttna bönder i Viborgs län var rena giftet för Menschikoff. Snellman hade skrivit ”att tiggeriet har sitt upphof deri att ’innehaware af större frälsen welat förmå sina underhafwande till högre kontributioner’, och att de fattigare bönderne härigenom blifwit twungne att öfwer gifwa hus och hem.”⁵⁸⁷ Enligt Menschikoff kränkte Snellman de kyrkliga institutionerna genom att påminna dem som beredde kyrkolagen om att Finland var det enda landet i världen där påsk firades den 12 april.⁵⁸⁸ Menschikoff hade studerat innehållet i *Saima* med hjälp av översättningar till ryska.⁵⁸⁹

Menschikoff tolererade absolut inte Snellmans antydningar om att kyrkan i Finland inte tillgodosåg folkets intellektuella och sedliga behov.⁵⁹⁰ I detta avseende är det förunderligt att Snellman i lugn och ro fick skriva följande i nästa nummer av *Saima*:

Men likaså litet som allmänna opinionen hos ett folk, som en nations sed och lycka skapas endast genom reglementen och förordningar, lika litet styres det religiösa medvetandets utveckling af presternas predikan. Är denna andefattig, så kommer sådant deraf, att andan flytt ur församlingen, eller att kyrkan såsom institution och dess predikan är stationär, medan det religiösa medvetandet hos församlingen häraf oberoende vandrat sin egen väg.⁵⁹¹

Snellman och pietisterna förenades i sin kritiska inställning till kyrkan. Under denna tid utslöt inte den religiösa och den nationella väckelsen i Norra Savolax varandra. Ännu var de inte allierade, men det skulle ske senare.⁵⁹² Ett tecken på detta var att Snellmans förkunnelse tilltalade personer i de båda rörelserna. Myndigheterna behandlade Snellman strängare eftersom de i honom såg en revolutionär som verkade i två rörelser.

Censuröverstyrelsen försökte åter en gång fördröja ärendet eftersom den ansåg att ett åtal skulle medföra mer skada än nytta. Generalguvernören nöjde sig inte med att vänta på att de ovilliga censurmyndigheterna i Finland skulle ingripa utan vände sig till kejsaren, vilket resulterade i att Censuröverstyrelsen åsidosattes och censuren överfördes direkt till generalguvernören. Denna stora förändring i förhållande till censurförordningen av år 1829 verkställdes den 11 maj 1846 genom att censorerna underställdes guvernörerna, vilket innebar att de kom under generalguvernörens tillsyn.⁵⁹³ Därmed hamnade *Saima* i verkliga svårigheter när guvernören i Kuopio län, Gustaf Adolf Ramsay, började övervaka Snellmans verksamhet. Ramsay hade från första början svårigheter att anta rollen som övervakare, särskilt när det gällde en språkbrukare av Snellmans rang. Snellman upplevde att han blivit offer för godtycke och betedde sig därför ännu mer envist och orubbligt.⁵⁹⁴

Snellmans svar på den åtstramade kontrollen var att i slutet av maj ge ut ett modigt och grundligt anförande om den offentliga opinionens styrka. Enligt honom gjorde man så mycket väsen av den allmänna opinionen att man kunde tro att det var fråga om en helt ny uppfinning. Likväl fanns det ingen nation där den allmänna opinionen inte styrte händelsernas gång. Snellman replikerade skarpt: ”Skulle man anse mängden af människor för en viljelös hop, hvilken kan drifvas hit eller dit efter det ena eller andra pretenderade geniets planer för dess lycka, så bevisar detta förakt för människor endast bristande människovärde hos den, som hyser detsamma.”

Den som ville lära känna landets och folkets verkliga tillstånd skulle ta sin tillflykt till de tänkande individerna, och deras gemensamma röst skulle vara ledande för den allmänna opinionen. Sådana män fanns under alla omständigheter, men "[h]varje mänsklig förmåga stadnar i sin utveckling, om den icke finner ett fält för sin verksamhet [...]. Ty individen kan af ett lumpet stycke guld bestickas, men allmänna opinionens bifall kan icke köpas för lägre pris än ett helt folks lycka; och guldet förmår icke att skapa denna". I en konstitutionell stat var de folkvalda representanterna folkets ombud, men partiintressena hade ofta gått tvärt emot den allmänna opinionen. Folket kunde närma sig sina tjänstemän den administrativa vägen, men "den i förvaltningsrutinens många formaliteter begrafne" har "sällan håg att erkänna nödvändigheten af reformer i den grad, som den närvarande tidens sociala utveckling kräver dem". Till slut frågade Snellman vad som skulle fostra dessa män så att de skulle arbeta för det allmänna bästa, oberoende av sig själva och sina yrken. I varje land fanns ett medel som ledde till detta – tidningspressen.⁵⁹⁵

I sitt brev i juni 1846 förmådde Nervander inte längre kommentera Snellmans envishet. Främst var han lättad över att Snellman inte blivit sårad av jämförelsen mellan fennomanerna och pietisterna. Han hade endast velat påminna Snellman om att alla ivrare påminde om pietisterna eftersom iver i denna form alltid ledde till samma misstag. Nervander var tacksam för att de inte hade fjärmats från varandra trots meningsskiljaktigheterna. Han hade ofta varit irriterad på Snellman, men aldrig fientlig. Det var inte lätt att försöka omvända varandra och det var inte heller meningen.⁵⁹⁶ Förhållandet mellan Snellman och Nervander var fortfarande vänskapligt, särskilt med tanke på att polemiken om Crusell pågick samtidigt.

Snellmans kritiska utfall mot tjänstemannakåren i *Saima* nummer 20 och 21 förargade inte myndigheterna, men desto mer uppmärksamhet fick en notis om tjänstemannautbildningen i slutet av augusti 1846. I den orubricerade notisen hänvisade Snellman till gamla nyheter om skoldisciplinen i England som publicerats i en Åbotidning. Snellman misstänkte att ämnet kunde vara alltför känsligt att behandlas för de finska skolornas del, men lade sedan ut hela sanningen utan att censorn ingrep på något sätt. Snellman efterlyste föräldrarnas ansvar:

Man önskar för sina söner icke kunskaper och god sed, utan endast titlar och inkomster. Icke ens den ringa kunskap som de publika skolorna med-

delat, fordras för inträde vid universitetet. Kunskaper gifva också högst sällan framgång på tjenstemannabanan. Den kunskapsrike måste bocka likasom oduglingen, om han vill komma fram. Och att vetande i och för sig utgör en vinning i lifvet – det är en gammal saga, åt hvilken klokt folk skrattar. Dumhufvuden och idioter äro de rätt pålitliga medborgarna i ett lyckligt samhälle – ja de utgöra dess sanna lycka, ty de kunna födas i kätta som den öfriga fänaden!⁵⁹⁷

Man behövde inte vänta länge på reaktioner: Nervander meddelade snart att notisen – särskilt omnämmandet av kättan, det vill säga båset – hade väckt indignation hos myndigheterna. Censor Bygdén skulle avskeddas och Thesleff hade blivit så rasande att *Saima* skulle ha lagts ner omgående om det varit möjligt att sammankalla Censuröverstyrelsen. Nervander väntade med intresse på att se om tiden skulle läka såren hos dem som tagit illa upp och om *Saima* skulle få ”allt framgent florera”.⁵⁹⁸

Processen som ledde till att *Saima* lades ned började med anledning av nummer 28 och 29, som utkom i juli 1846. I S:t Petersburg hade Menschikoff flitigt studerat ryska översättningar av de omtvistade artiklarna som behandlade näringsfriheten och tvångsförfattningarna.⁵⁹⁹

Snellman blev emellertid desto orubbligare ju mer han ansattes. Han insåg allvaret i situationen och förstod att han inte hade något att förlora. Eftersom slutet i varje fall var inom synhåll gällde det att ösa på och njuta av uttrycksfriheten så länge den varade och inte bry sig om följderna. Han hade i alla fall redan uppnått den effekt som han eftersträvade. Vänner och myndigheter använde alla medel för att få honom att ge upp och lägga ner sina vapen. I början av november 1846 berättade Snellman för Nervander att han var i färd med att spränga *Saima* i luften. Nervander accepterade inte Snellmans förklaring om att han skulle vara nöjd om censurförordningen iakttogs. Det avslöjade för Nervander att Snellman inte var förtrogen med förordningen. Nervander informerade Snellman om att ingen hemlig anvisning kunde ha ett mer vidsträckt tillämpningsområde än den offentliga förordningen. Med stöd av den offentliga förordningen kunde man förbjuda allt, och inga separata anvisningar behövdes. Snellman fick skatta sig lycklig över att han fått publicera något alls.⁶⁰⁰

Situationen började bli outhärdlig för Snellman efter att guvernören beviljat Thure Sjöman, länssekreteraren i Kuopio, vidsträckt befogenheter att bedriva censurövervakning under guvernörens tjänsteresor och

ledigheter, och slutligen även i samverkan med honom. Sjöman hämtade korrekturavdragen direkt från tryckeriet, vilket innebar att artiklarna i *Saima* blev kontrollerade tre gånger: först av länssekreteraren, sedan av guvernören och slutligen av den officiella censorn. Snellman angrep starkt Sjömans förfarande och krävde att åtal väcktes mot honom för överskridande av befogenheterna i tjänsten. I sin besvärsskrift till prokuratorn anklagade Snellman Sjöman för grovt missbruk av ställningen som tjänsteman, då Sjöman krävde att få avdrag på tidningen innan den trycktes.⁶⁰¹

När det inte gick att tygla *Saima* började guvernör Ramsay betrakta Snellman och tidningen som övermäktiga källor till politisk föargelse. I november förbjöd guvernören Snellman att använda uttrycket ”den del af allmänheten, som fordrar näring för tanken, en allvarligare läsning” i litteraturbilagans prenumerationsannons. Snellman svarade att han inte kunde informera läsarna om att tidningen kunde beställas för det följande året om han inte fick använda uttrycket för den ”tänkande” publiken i enlighet med publiceringstillståndet.⁶⁰² Guvernören svarade torrt: ”Hvad jag utstrukit, kan jag ingalunda till införande åter till låta. Mig synes det Herr Rectorn kunde istället för epithetet tänkande, begagna uttrycket alla läsare.”⁶⁰³ På så sätt hade den juridiska tvisten om pressfriheten spridit sig också inom Kuopiosocieteten, som bara ett år tidigare tillsammans hade firat Snellmans bröllop.

Ramsay kunde inte sätta pli på Snellman, som fortfarande lyckades behandla administrativa och samhällseliga frågor på sitt eget sätt. Efter att generalguvernör Menschikoff upptäckt att guvernörens tillsyn inte var nog för att betsla Snellman, skickade han en uppmaning till senaten om att lägga ned *Saima* i slutet av mars. I sin skrivelse nämnde han flera exempel på artiklar som borde ha förbjudits med stöd av censurförordningen och för vilka redaktören och censorn borde ställas till svars. Han uppmanade senaten att vidta åtgärder så att hetsandet till missnöje med auktoriteter, lagar, regeringens föreskrifter och den existerande ordningen i allmänhet skulle upphöra. Menschikoff hänvisade till senatens nedläggningsrätt och lät senaten överväga huruvida tidningen skulle läggas ned och redaktören förbjudas att någonsin publicera något igen.⁶⁰⁴ Ungefär samtidigt, i början av december, hade guvernör Ramsay skickat en begäran till Alexander Thesleff om att *Saima* skulle läggas ned eftersom han inte förmådde tygla tidningen tillräckligt noggrant.⁶⁰⁵ von Kothen hade uppenbart haft inflytande på Menschikoff, som inte

var svår att övertala. Menschikoff skrev till von Kothen ännu 1848 att Snellman fortsatte med sin agitation och att man skulle vara på sin vakt med denne kommunist.⁶⁰⁶

När Menschikoff senare läste senatens protokoll i S:t Petersburg, fick han inse hur olika uppfattningar han och många av de ledande statsmännen i Finland hade om situationen. Menschikoff hade i sin skrivelse betecknat *Saima* som så farlig att tidningen borde ha lagts ned långt tidigare. Majoriteten av senaten ansåg dock att faran ännu inte var så stor och att det inte fanns anledning att vidta så drastiska åtgärder som generalguvernören efterlyste. Till denna åsikt anslöt sig senatens ordförande Thesleff och senatorerna Bror Ulrik Björkstén och Lars Sackleen, som också var medlemmar i Censuröverstyrelsen, samt senatorerna Lars Rutger Jägerhorn och Carl Olof Cronstedt. Förespråkare av sträng censur och anhängare till Menschikoff var Otto Wilhelm Klinckowström, som var Censuröverstyrelsens fjärde medlem, Fredrik Wilhelm Pipping, Otto Reinhold af Schultén och senatens vice ordförande L. G. von Haartman. Menschikoffs framställan om nedläggning av *Saima* avvisades således med rösterna 5-4. Beslutet var inte slutligt eftersom Thesleff ändrade ståndpunkt i samband med protokolljusteringen efter att Ramsay gett honom nya upplysningar om *Saima*. Därmed ändrades omröstningsresultatet och senaten utfärdade ett förordnande om att *Saima* skulle läggas ned.⁶⁰⁷

Senaten utfärdade dock inget förbud mot att Snellman någonsin mera skulle få publicera en tidning, eftersom den ansåg att censurordningen gav tillräckliga medel att i fortsättningen förhindra uppkomsten av en så skadlig tidning som *Saima*. Även om Menschikoff nu blev av med *Saima*, blev han övertygad om att han inte kunde lita på senatens hjälp när det gällde att sköta censurärenden. Det var nära ögat att generalguvernörens auktoritet fått sig en törn.⁶⁰⁸ Allmänt antog man att det var von Haartman som stod bakom nedläggningen, men i själva verket förespråkade han inte nedläggning av tidningar eftersom detta endast skapade martyrer. I senatens utlåtande finns en punkt som klart talar mot offentliga tvångsåtgärder:

Ett slikt allmänt förbud vore dessutom, enligt min föreställning, icke allena-
ndamålslöst, enär det lätteligen i annans namn kan kringgåås, utan
jenmål i thy skadligt, att det i allmänna opinion åt den personlighet som
sålunda blefve af Förvaltningen liksom satt utom lagen, gäfve en betyden-

het, den Förvaltningen med tillräckliga lagliga utvägar att göra sig åtydd, bör anse sig ovärdigt att inrymma någon.⁶⁰⁹

Redan i slutet av 1845 hade von Haartman för Menschikoff understrukit betydelsen av ett försiktigt förfarande som inte väckte allmän uppmärksamhet. Om tidningen lades ned för sent, skulle det ha sämsta tänkbara inverkan på den allmänna opinionen. Enligt von Haartman fanns felet i censurväsendet. Det borde kompletteras med personer med större intelligens som i sitt granskningsarbete, som skulle utföras i tysthet, effektivt främjade regeringens intressen.⁶¹⁰ von Haartmans svåger Carl Gustaf Mannerheim ansåg att man i *Saimas* fall skulle ha kunnat handla på ett annat sätt eftersom landet faktiskt hade censur. Enligt honom hade Snellmans skryt varit olidligt, men det var synd att lägga ned tidningen som ibland publicerat rätt bra artiklar. Även Mannerheim hade miss-tänkts vara en av dem som var skyldig till att tidningen lades ned, men han kommenterade ryktena med att han helt enkelt inte kunde förstå att människor var dumma nog att tro det.⁶¹¹

L. G. von Haartman träffade rätt när han kritiserade censorerna, eftersom Snellmans taktik i stor utsträckning byggd just på censorernas tolerans. Johan Gideon von Becker, som skötte uppdraget som censor för *Saima* 1844–1845 och de tre första numren av 1846, och som Snellman själv föreslagit till uppgiften, bodde i samma hus som Snellman och var lärare i skolan där Snellman var rektor. von Becker efterträddes av C. A. Bygdén som granskade nummer 13–51 under 1846. Även han var Snellmans lärarkollega och vän till familjen. Snellman och hans hustru var faddrar till Bygdéns dotter Hilda Fredrika, som döptes den 3 maj 1846. Censurtvisterna störde inte denna idyll på något sätt. Före Bygdén granskade Magnus Hongelin nummer 4–12 av årgång 1846. I sina memoarer intygade han att ryktena om att guvernör Ramsay skulle ha skrivit rapporter om Snellmans dagliga liv till S:t Petersburg och värvat folk för att följa med hans verksamhet var falska. Enligt Hongelin skulle sådant ha stått i strid med Ramsays uppfattning om tjänstemannens höga kall och skadat hans relationer med Snellman och hans släktingar. Det var också osannolikt att det skulle ha funnits angivare i lärarkåren, eftersom alla kollegor hyste respekt för Snellmans undervisningsmetoder.⁶¹²

Efter erfarenheterna med *Saima* ville von Haartman förhindra att vänner censurerade varandras alster. Han hade ett klart mål: ”sådana tidningar, ville jag säga, böra omedelbart efter deras utkommande kunna

undandragas publikens uppmärksamhet, redan förrän dem beretts tillfälle att utbreda missnöjets gift och orosanda.”⁶¹³ I en skrivelse fördömde han all publikationsverksamhet som inte hade sedliga och nyskapande mål. För von Haartman innebar detta att studenter och alla andra undersåtar skulle fostras till att ha förtroende för att överheten skulle vidta nödvändiga reformer och övriga åtgärder. De rådande omständigheterna, ståndssamhällets ordning och lugnet skulle bevaras: *moderata durant*.⁶¹⁴ Snellman hade haft en helt motsatt uppfattning om sedlig verksamhet.

Immanuel Ilmoni visste ännu inte om situationen i Kuopio när han skickade sin bok *Bidrag till Nordens sjukdomshistoria* till Snellman som ett bevis på sin uppskattning för Snellmans utmärkta artiklar i *Saima*, i vilka han såg mycket gott. Ilmoni önskade familjen Snellman en glad julhelg,⁶¹⁵ men denna önskan uppfylldes inte på grund av nedläggningen av *Saima* i slutet av december. Snellman fick det officiella meddelandet två dagar före julafton.⁶¹⁶ Budet nådde Snellman under morgonbönen i skolan. Under stark sinnesrörelse utbrast han inför sina elever att han drabbats av en stor olycka – *Saima* hade lagts ned. Olyckan var inte ett särskilt hårt slag för den sak som han arbetade för, men den ekonomiska förlusten var ett stort bekymmer för Snellman som överhuvud för en växande familj. Ifall han fått behålla tidningen några år till skulle han ha blivit skuldfri.⁶¹⁷

Snellman slog dock vakt om sina lagliga rättigheter och ämnade överklaga guvernörens handlingssätt hos prokuratorn. I julhelgen skrev han en lång promemoria till prokuratorn om de oegentligheter som guvernör Ramsay gjort sig skyldig till genom att i *Saima* stryka sådant som var lånat från andra tidningar och som guvernörer i andra län således redan en gång låtit passera censuren. Med en detaljerad lista med exempel överklagade han att hans rättigheter kränktes. Snellman var tvungen att handla på detta sätt ”emedan ingen medborgare likgiltigt bör åse uppenbar kränkning af lag, emedan yttranderätten är alltför helig att gifvas till spillo åt det enskilda godtycket”.⁶¹⁸

Snellman ville visa att när censorerna handlade på detta sätt blev censuren en makt som verkade i lönnedom och som i likhet med all sådan verksamhet oundvikligen blev föremål för allmänhetens ogillande. Den stora allmänheten ansåg knappast att nedläggningen av *Saima* var en laglig åtgärd. Snellman hade dock försökt underbygga allmänhetens förtroende för överheten genom att göra det klart att tidningen lagts ner

”på Högsta Maktens bud och befallning”. Snellman hoppades att detta öppna erkännande visade tillräckligt klart att hans penna styrdes av en ansvarsfull inställning till överheten. Enligt honom skulle ingen klok människa dock tvivla på att bildningen fortsatte sin utveckling trots alla hinder, ”men frågan är den, om dess förnämsta organ, litteraturen, i vårt fädernesland skall intaga den laglöst förtrycktas ställning eller genom medvetandet om lagens skydd och samhällets uppmuntran fritt och gladt utveckla sig, bevarad för alla afvägar”. Denna lösning gällde inte endast litteraturen utan nationens bildning och utvecklingen av dess samhälleliga institutioner.⁶¹⁹

Snellman blev tvungen att informera läsarna om nedläggningen av *Saima* indirekt i form av en tidningsnotis eftersom han inte fick tillstånd att behandla ärendet offentligt. Notisen hade rubriken ”Till Resp. Prenumeranter”, och den korta texten lød: ”Utgifvandet af detta blad är inställt; hvarföre prenumerationsanmälan för nästkommande år återkallas. Utgifvaren.”⁶²⁰ På detta sätt lyckades Ramsay påverka innehållet ännu i tidningens sista nummer. Snellmans skrivarbete med den långa promemorian till prokuratorn fick slutligen tjäna som terapi för hans rastlösa sinne eftersom han under de rådande omständigheterna inte skulle ha vunnit någonting på att överklaga nedläggningen. Snellman skickade inte skrivelsen vidare eftersom han klokt nog bedömde att det skulle bereda problem för hans fortsatta planer, som också snart avslöjades.

I sina orubricerade avskedsord, som publicerades under notisen om nedläggningen, gläntade Snellman på förlåten. Han uttryckte sin förhoppning om att ingen skulle förneka att *Saima* fört bildningens och särskilt den nationella bildningens talan. Snellman hade klandrats för sin ”skärpa i uttrycken”, men han konstaterade att ”[l]efnadsförhållanden kunna omärkbart inlägga denna skärpa i människans sinne, så att för henne det uppträdande är modereradt, hvilket andra, på jemnare banor ledda, kunna anse för öfverdrifvet”. Framför allt underströk Snellman att sanningen inte tålde någon förgyllning, och att ett ord som yttrats till den stora allmänheten tålde lika litet att ”alltförmycket glättas och utsmycas”. *Saima* ville hålla fast vid sin övertygelse om att allmänheten behövde ett väckelsens ord. Därför medgav Snellman att han ”aldrig rätt allvarligt vinnlagt sig om ett tungomål, som icke skulle störa någons nöje”. Avslutningsvis hoppades han att han genom detta inte gjort *Saimas* ovänner också till sina egna ovänner. Det skulle vara värdefullt för

Snellman att åter kunna göra anspråk på publikens välvilja om han i framtiden gav ut ”någon litteratur af den art, som under innevarande år åtföljt *Saima*”.⁶²¹

Den sista artikeln i *Saima* var ett ställningstagande av grundläggande betydelse för den finska nationen, ett verkligt slutcrescendo som spelades upp i samma anda som *Läran om staten*, kryddat med livserfarenhet. Snellman utgick från att det första kravet på individens bildning var att man kände sin egen tid och dess anda, eftersom man i annat fall inte kunde veta vad humanitet var och uppvisa den i sin verksamhet. ”Allt, hvad historien eger upplyftande att framvisa, har skett i tidens anda.” Individens strävan att bli delaktig av det här och göra sig ”till ett villigt redskap i Försynens hand” var inte obetydlig. Människan skulle söka denna anda där hon i allmänhet sökte sanning och rätt. Man kunde fråga sig vem som var bildad i denna betydelse. Snellmans svar löd: ”all annan bildning än den, som bevisas genom fruktbarande verksamhet för ett allmänt mål, hvilket tillika är familjens, nationens, mensklighetens – all annan bildning är flärdens och ytans”.

På de sista raderna i det sista numret av *Saima* hänvisade Snellman för första gången till sin så kallade ramteori, som sammanfattade de omständigheter under vilka hans nationella program kunde förverkligas:

att landets yttre ställning, den allmänna starka känslan, af hvad densamma ålägger, nationens djupt rotade undersåtliga trohet samt dess vördnad för lag och rätt, att allt detta skall bevara Finland för de öden, genom hvilka bildningen stundom hos andra nationer brutit sig en bana. Men dessa fördelar ålägga Finska folket äfven, att troget och ihärdigt arbeta för sin bildning, med öfvertygelse, att detta arbete förutan alla fördelar af dess närvarande ställning äro förlorade.⁶²²

NYA LANDVINNINGAR

”Men vi böra derföre icke förbise den särskilda vigt för folkens civilisation, en genom handeln och industrin bildad borgerlig medelklass eger. Afven utan personlig beröring med utländningen nödgas nemligen denna klass af sin fördel att inhemta kunskap om en mängd utländska förhållande, att taga råd af de mest civiliserade nationers erfarenhet, af dem låna planer och metoder, samt ledes genom allt detta till fördomsfriare, från nationel ensidighet frigjorda tänkesätt och seder.”

”Om små nationers handel och industri”, *Litteraturblad*, december 1849, SA VI, s. 607.

- 1847** Första numret av *Litteraturblad* utkommer i februari i Kuopio.
- Reser i slutet av maj för att studera skogsbruket i Baltikum, Tyskland, England och Frankrike. Återvänder till Kuopio i oktober.
- 1848** Sonen Anders Henrik föds den 16 augusti.
- Disputerar den 27 september för professuren i filosofi i Helsingfors. Placeras i första förslagsrummet men utnämns inte av Nikolaj I.
- 1849** Förbereder i juli inrättandet av ett handelsinstitut i Helsingfors.
- Avgår som skolrektor i oktober.
- Avgår som redaktör för *Litteraturblad* i december.
- 1850** Familjen flyttar i januari till Elisabetsgatan 17 i Helsingfors.
- Sonen Johan Ludvig föds den 15 mars.
- Reser i augusti till Riga för att studera sjörätt och dispaschörsväsendet. Återvänder i september.
- 1851** Tillträder som kontorist vid kommerserådet Henrik Borgströms handelshus.
- Sonen Wilhelm föds den 6 oktober.
- 1853** Dottern Magdalena föds den 28 oktober.

Litteraturblad efterträder *Saima* med blyxfart

Snellman drev sin tidning *Saima* så envist mot en oförsonlig konflikt med myndigheterna att hans vänner drog sig tillbaka, rädda för makt-havarnas missnöje. Snart fanns det endast några få som vågade backa upp Snellman offentligt. Snellmans direkta aktioner irriterade mest hans närmaste vän Johan Jakob Nervander. Trots Nervanders varningar och råd höll Snellman ihärdigt sin kurs. Nervander skämtade ibland med att säga: ”Om man vill umgås vänligt med honom [Snellman], måste man ha käpp med sig.”¹

Under samma period valde en annan av Snellmans vänner, Fredrik Cygnaeus, ett försiktigare förhållningssätt till myndigheterna. Han hade ännu inte hört om nedläggningen av *Saima* när han skrev till Snellman om hur svårt det var att hålla fattningen ”midt i stridernas larm, då man antastas af inskränktheten, ilskan, dumheten”. Cygnaeus var dock övertygad om att Snellman åstadkommit mycket när han piskat fram ”den ångest att gifva tecken till existens [...] äfven der lifvet varit endast en på ingenting sväfvande hypotes”. Han förutspådde att eftervärlden skulle ge Snellman erkänsla för hans alltuppoffrande mod. Han ville uttrycka samma erkänsla för Snellman som för Snellmans själsfrände, ”den af vrångvis dumhet i våldsamt öppnad graf kastade heroiskt modiga Stridsmannen Fr. Lisst”. Huvudsaken var att många ”unga hjertan – dessa medlare mellan samtid och framtid”, erkände Snellmans goda föresatser när det gällde att främja landets intressen.²

Tonen i Cygnaeus brev var överraskande vänlig med tanke på att Snellman behandlat hans diktsamling *Ljus och skugga* med hårda nypor

i *Saima* hösten innan. I samlingen ingick också dikten ”Främlingen på egen strand” som var tillägnad Snellman, även om hans namn inte kunde nämnas i samband med ett så revolutionärt arbete. Snellmans stränga kritik hade nått Cygnaeus i Paris, där han för tillfället befann sig i samband med en längre utlandsvistelse. Snellman var dock inte ensam om sin kritik. Fredrik Berndtson, som höll majestätsspiran inom den skönlitterära kritiken i Finland, skrev om samlingen: ”Vi tro ej [...] att författaren själf sätter något synnerligt värde på denna lilla samling af poesier, hvilka det roat honom att uppteckna under sina vandringar i främmande, fjärran land.” Snellman fastställde att Cygnaeus var en märkesperson inom Finlands ringa litteratur, men klagade över hur svårt det var för en långvarig vän att förklara hur en så framstående diktare förrirat sig på grund av bristande besinning.³

Under tiden hade det damoklessvärd som Cygnaeus beskriver i sitt brev redan fallit över *Saima*, och den av honom förutspädda ”själaringningen, framkallad af detta mord på Finsk ande” hade redan klingat.⁴ Slaget, som utdelades strax före julen 1846, var hårt, men Snellman satte sig inte ned för att sörja. Han var långt ifrån kuvad och han hade inte för avsikt att tuga. Snellman samlade sig snabbt under julhelgen, och det finns bevis på hans brinnande håg och livslust redan från annandag jul. Genom att dra in *Saima* vann myndigheterna endast en tillfällig seger, eftersom det inte dröjde länge innan Snellman fortsatte sin kamp.

Snellman underrättade Lönnrot om nedläggningen av *Saima* i ett brev daterat den 26 december 1846 med följande ord: ”Det länge väntade slaget har drabbat och *Saima* är indragen.” I samma andetag bad han Lönnrot lämna in en ansökan i eget namn om en tidning vid namn ”Litteraturtidning”. För den eventualitet att Lönnrot skulle tveka hade Snellman också förberett sig på att be Nervander om hjälp, men Lönnrot var omedelbart villig att agera som Snellmans ombud.⁵ I sitt svar, som han skickade genast i början av januari, meddelade Lönnrot att han tillsammans med många andra sörjde över *Saimas* öde och att han skickat en ansökan till Helsingfors med en begäran om att kejsaren skulle bevilja tillstånd till en litteraturtidning som skulle utkomma två gånger i månaden och tryckas i Kuopio. Syftet var att sprida information om de viktigaste företeelserna inom den utländska och inhemska litteraturen i huvudsak på svenska, men även på finska. I brevet fanns redan ett avtal som fastställde att tidningen skulle redigeras av Snellman och uppgifter om hur kostnader och vinst skulle fördelas.⁶

I avtalet erbjuder sig Lönnrot att betala till och med en tredjedel av förlusterna medan Snellman skulle få hela vinsten. Snellman gick inte med på detta eftersom han ansåg att det skulle vara oskäligt att Lönnrot inte bara lånade ut sitt namn till tidningen utan också måste betala för den. Snellman och Lönnrot visste vad de gjorde, även om deras vänner tyckte illa om att Lönnrot på detta sätt försattes i en svår situation. Många fruktade att hans intresse för finska språket skulle bli stämplat som upproriskhet ifall myndigheterna lade ned också denna tidning.⁷ Lönnrot fick liknande varningar av Frans Johan Rabbe, som fungerade som tidningens ombud i Helsingfors. Rabbe var kamrer vid Medicinalöverstyrelsen och kassör vid Finska Litteratursällskapet. Lönnrot skickade sitt tack, fler uppdrag och pengar till Rabbe efter att publiceringstillståndet erhållits. Brevets ton visar att det i detta skede var helt klart för alla att tidningen i praktiken skulle vara i Snellmans händer.⁸ För Rabbe medgav Lönnrot att vännernas oro var befogad, men konstaterade: ”äfvén det är sannt, att en vänskap, för hvilken man ej vill uppoffra något, är af föga eller intet värde”. Om tidningen blev nedlagd och Lönnrot fick skrivförbud, skulle han i stället läsa mer vad andra skrivit.⁹

Det är beskrivande för Snellmans och Lönnrots okomplicerade vänskap att Snellman först ett par månader efter att ansökningen lämnats in tackade sin vän för att han ställt sitt namn till förfogande. Samtidigt ville Snellman redogöra för varför han var tvungen att ”i annans namn utprångla min publicistiska vishet”. För det första skulle tidningspressen i landet gå miste om något om han inte skrev. För det andra skulle ett avslag på en ansökan som gjorts i eget namn ha lett till landsförvisning

Det uppstod sprickor i vänskapen med J. J. Nervander när Snellman i Litteraturblad gick hårt åt universitetet för att det inte knöt de främsta vetenskapsmännen till sig. Nervander, som var professor i fysik, upplevde Snellmans artiklar som en attack mot universitetet och som ett förräderi som Snellman begick för att vilseleda den allmänna opinionen.

och för det tredje måste Snellman kunna försörja sig. Snellman betraktade den första punkten som den viktigaste.¹⁰

Rabbe varnade Snellman för att behandla politiska frågor i den nya tidningen. Snellman kunde dock inte godkänna det eftersom forskning i finska språket skulle leda till ”fruktlöst kammarstudium” om den avskiljdes från ”alla andra fosterlandets angelägenheter”. Finsk litteratur kunde inte endast bestå av vetenskaplig litteratur. Snellman betonade för Rabbe att litteraturen inte kunde existera ensam om inte det allmänna nationella tänkandet, nationalandan, gav den näring och uppehåll den. Denna anda levde inte genom tomma uppmaningar, utan byggde på bestående intressen. Därför skulle den inhemska litteraturen inriktas på finska ärenden. Snellman ville arbeta för en allmän anda, ”en starkare opinionens tryckning på ordnandet af affärerna i det inre”.¹¹

Chocken efter nedläggningen av *Saima* hade knappt börjat släppa innan Snellman skred till verket. Ingen annan än Lönnrot visste om Snellmans planer. Snellman mottog kondoleanser med anledning av *Saimas* frånfälle samtidigt som planerna för den nya tidningen redan var igång. Genom sitt arbete, som gick ut på att driva allmänna frågor med hjälp av offentligheten, blev Snellman alltmer ensam bland sina vänner. Allra svårast var det för Nervander att smälta Snellmans metoder, som väckte förargelse hos myndigheterna.¹² Efter Nervanders resa i Europa var det ofrånkomligt att vännernas relation försämrades trots att deras meningsskiljaktigheter inte var personliga. Snellman fick aldrig stöd för sin nationella verksamhet av Nervander. På sin resa hade Nervander blivit en varm beundrare av den liberala europeiska kulturen, som han ur sitt nordiska perspektiv kallade svensk eller tysk. Han betraktade den andliga utvecklingen i Finland från denna synvinkel, men blev aldrig någon direkt motståndare till fennomanin.¹³

Den långa utlandsresan förändrade Nervander som människa. Han utvecklades i en annan riktning än Snellman, som också rest i samma trakter. Vardagen i hemlandet hade lamslagit Nervander, som fått träffa gräddan av kultursocieteten i Danmark och världsberömda fysiker i Tyskland, presentera sina uppfinningar för den internationella vetenskapliga eliten i Paris, tillbringa en drömlig semester i Italien och utföra vetenskapligt arbete i många europeiska centrum.¹⁴ Nervanders ideologier överlevde inte dessa upplevelser, och han måste avstå från kampen som en av ledarna för ungdomen, medan Snellman valde motsatt riktning.

Snellmans resa i Europa hade tänt hans kämpaglöd för att väcka upp hemlandet. Enligt Nervander hade han och Snellman så olika åsikter i politiska frågor att de inte kunde påverka varandra med ömsesidiga predikningar, eftersom Snellman inte kunde eller ville se saker från hans sida. Därför var bevisningar av alla slag lönlösa. Nervander underrättade Snellman om att han inte tänkte säga ett enda ord mer om de allmänna frågorna, eftersom deras personligheter och levnadsförhållanden styrte deras uppfattningar så fjärran från varandra att de inte längre kunde förstå varandra. Det lönade sig ändå inte att nära någon fientlighet på grund av detta. Nervander bevisade sina ord genom att erbjuda Snellman och hans familj inkvartering när de kom till Helsingfors.¹⁵

En annan av Snellmans nära vänner, J. L. Runeberg, visste ännu inte i början av 1847 vad Snellman planerade. Runeberg uttryckte dock sin förhoppning om att Snellman skulle erkänna att det var hans skyldighet att stanna i Finland.¹⁶ Runebergs och Snellmans linjer skilde sig emellertid från varandra just i fråga om arbetet i hemlandet. Det kom klart fram när Snellman entusiastiskt ville binda Runeberg vid universitetet och uppmanade honom att söka professuren i grekiska språket, som blivit ledig efter Axel Gabriel Sjöström. Han uppmuntrade den tveksamme Runeberg på alla sätt. Enligt Snellman skulle det inte uppstå någon verklig konkurrens eftersom alla betraktade konkurrenten, N. A. Gylden, med löje. Slutligen vädjade han till Runeberg: ”Att Du med Din sång verkat, befriar Dig icke från förbindelsen att på annan väg understödja Ditt verk.” Runeberg skulle framför allt ta hänsyn till att ungdomen behövde en väckelse och ett mål för sitt intresse.¹⁷

Runeberg hade inget intresse för professuren, eftersom han ansåg att den arbetsinsats som krävdes för att han skulle erhålla formell kompetens för tjänsten var för stor. Dessutom skulle han bli tvungen att avstå från sin verksamhet som diktare, vilket vore en alltför stor uppoffring: ”Inom detta område har jag min lilla stack, som jag under bästa tiden af min lefnad hopbragt, till den och omkring den löpa mina vägar, kära och bekanta”. Universitetet skulle kräva all hans tid och energi, och av respekt för universitetet måste han tacka nej. Däremot såg Runeberg i Snellman en man som borde verka vid universitetet. Runeberg förutspådde att detta med säkerhet skulle förverkligas eftersom Johan Jakob Tengström snart skulle gå i pension och lämna sin professur i filosofi.¹⁸

Tengström hoppades också själv att Snellman skulle bli hans efterträdare, men samtidigt var han den som visste minst om Snellmans

snabba återvändande till tidningsvärlden. Först i slutet av januari 1847 bröt Tengström den långa tystnaden med ett brev där han beklagade *Saimas* öde och lyckönskade den nyblivne fadern med anledning av dottern Hannas födelse. Han avundades Snellman för hans kamp. *Saimas* heder var oförgänglig, men ”minnet af detta Ditt skötebarn skall lefva, jag säger det tryggt, hos den nation Du tillhör”. Mest sörjde Tengström över Snellmans ekonomiska situation och hoppades att nedläggningen av *Saima* innebar ”att Du bör ställa dina askar i ordning, såsom det heter” och att Snellman skulle bli hans efterträdare. Till slut uttryckte Tengström, som inte var informerad om hur det låg till, sin förhoppning om att han skulle se Snellman uppträda i offentligheten ”i den å bane varande Lönnrotska Tidningen”.¹⁹

Snellman skickade sitt svarsbrev till Tengström först flera månader senare. Han erkände att den långa tystnaden berodde på melankoli, och att han avhållit sig från korrespondens och annan skriftlig verksamhet. Depressionen till följd av *Saimas* nedläggning hade drabbat Snellman med fördröjning. Han hade fördjupat sig i läsning i den mån som hans bokresurser och tjänsteåligganden tillät.²⁰ Snellman konstaterade att han befann sig lika fjärran från en eventuell professorstjänst som från påvestolen. Många ansåg att Snellman skulle betala stämpelskatten i onödan eftersom man allmänt antog att även G. F. Aminoff skulle söka tjänsten. Snellman antog att hans tid vid universitetet skulle bli kort även om han blev vald, eftersom han ansåg att det nästan var en naturlag att staten ”med sig vill assimilera de beherrskade”. Enligt honom närmade sig en tid då ”hvarje seg person måste lämna plats åt dem, som äro – mörare i mun och slappare i ryggen”.²¹

Till Snellmans melankoliska tankar bidrog även hans ekonomiska svårigheter; familjens inkomster hade minskat drastiskt när *Saima* lades ned. Bara en månad före nedläggningen hade familjen fått sitt första barn, dottern Hanna, som föddes den 22 november 1846. Även societetslivet och det kontinuerliga tvånget att inkvartera gäster som besökte Kuopio blev tungt. Under januarimarknaden förstod han vad det innebar att vara småstadsbo, tidningsman och skolrektor: hemmet fylldes av ”Jungfrur och mamseller med manuskripter, Pastorer och Länsmän med faderliga bekymmer, tjäreexportörer med liberala åsigt”. Och ”allt detta ligger öfver en syndare”, utbrast Snellman.²² Under dessa förhållanden måste Snellman först sköta om sin familj, så att han sedan kunde fortsätta sin kamp, vilket även Cygnaeus konstaterade: ”För att ej uppfrätas

i förtid och gå under i yttre strid, behöfver, menniskans lycka och ro åtminstone vid sin egen härd.” Enligt Cygnaeus verkade det som om Snellman fått ta del av denna lycka precis när den mest behövdes.²³

Ekonomiskt var det en lysande idé att grunda en ny tidskrift, eftersom den hastiga nedläggningen av *Saima* inte varit helt genomtänkt och bidrog till att skapa förväntningar bland allmänheten. Publikens intresse för en ordentlig tidning hade bara ökat. Topelius sammanfattade saken bäst i sina anteckningar, där han tog bladet från munnen i fråga om censuren av *Saima*. Enligt honom kunde man ha många åsikter om *Saimas* verksamhet, men om ”det moraliska sjelfmord, Censuren derigenom begått” kunde man endast ha en enda uppfattning. Topelius skrev: ”Om de Herr maktogande visste, hvad Snellman genom detta kraffttag vunnit och hvad de förlorat – sannerligen, de skulle hafva längre betänkt detta steget.”²⁴ Enligt rykten som förekom i Viborg och Helsingfors skulle det ha varit möjligt att förhindra nedläggningen av *Saima* om ärendet inte hade genomdrivits med så stor hast.²⁵

Med lika stor hast beviljade senaten den 2 februari 1847 Lönnrot tillstånd att publicera *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning*. Närvarande var senatorerna Carl Olof Cronstedt, Fredrik Wilhelm Pipping, Carl Wilhelm Trapp, Lars Rutger Jägerhorn och Paul Henrik Edelheim. Av dem hade endast Pipping varit närvarande vid det sammanträde som lade ned *Saima*.²⁶ Eftersom myndigheterna var informerade om att Snellman var tidningens egentliga redaktör, införskaffade Menschikoff omedelbart av kejsaren ett förordnande om att det i fortsättningen var generalguvernören som hade behörighet att fatta beslut om utgivningstillstånd och nedläggning av tidningar. Denna ändring av 1829 års censurförordning utfärdades den 30 mars 1847. Samtidigt befriade Menschikoff sitt biträde Alexander Thesleff från hans uppdrag, eftersom denne vacklat i sina ställningstaganden om censuren.²⁷ Officiellt var *Litteraturblad* kopplat till Lönnrot, men i praktiken visste man från första början att tidskriften var reserverad för texter som redigerats av Snellman.²⁸

En tredjedel av texterna var av Lönnrots hand, och de handlade om folkupplysning, nykterhet, inhemsk litteratur och arbetet med den så kallade nya *Kalevala*.²⁹ Lönnrot hade erfarenhet av tidningsarbete eftersom han 1836–1837 och 1839–1840 publicerat den litterära tidskriften *Mehiläinen*, som riktade sig till både folket och de bildade klasserna. Tidskriften utvecklades till en lingvistisk handbok i språkriktighet, där

Lönnrot arbetade för att skapa ett skriftspråk på finska, fördjupa grammatiken och skapa nya begrepp. *Mehiläinen* innehöll så många prov på nytänkande att samtiden inte förstod att värdesätta dem alla.³⁰

Snellman hade haft ett säkert väderkorn för publikens stämningar. *Litteraturblad* blev snabbt ett lönsamt företag och utvecklades till en av de främsta tidskrifterna i samtiden. Målet var att informera allmänheten om inhemsk och utländsk litteratur. Starten var försiktig, men från första början vågade tidskriften publicera artiklar om den finsknationella bildningen bland litteraturanmälningarna.³¹ Snellman var redaktör under de tre första åren, då den genomsnittliga upplagan var cirka 450 årsprenuerationer. Den viktigaste beställningsorten var Helsingfors. Tidskriften var ett utmärkt exempel på hur ett enda välkänt namn kunde påverka storleken på upplagan. Snellman var intressant för läsarna på gott och ont – han var både omtvistad och ansedd.³²

Studier inom skogsvården i Europa

Första numret av *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* utkom i maj 1847, men Snellman hade tankarna på annat håll. När striden kring *Saima* hade upphört och den nya tidskriften hade grundats, upplevde Snellman att han var psykiskt utmattad och längtade efter avkoppling.³³ Det gångna halvåret hade varit en prövning för honom, särskilt för att han upptäckt att hans vänners beslut styrdes av försiktighet. Snellman blev allt fastare i sin övertygelse. När man ville nå sitt mål, lönade det sig inte att eftertrakta sådana fördelar som kunde uppnås på annat sätt. Han varken ville eller kunde lägga ner sitt arbete till förmån för den finska kulturens utveckling, förklarade han i ett brev till Tengström. Snellman redogjorde vidare för hur han oavbrutet funderade på hur man kunde göra sig oberoende av de fördelar som man enklast förvärvade genom att avlägga ryska examina. Sådana var målen för den utlandsresa han planerade göra under sommaren.³⁴

När Snellmans gamla vänner övergav den gemensamma saken vände sig Snellman till de unga, såsom till Robert Tengström och Herman Kellgren, till vilka han skrev: ”Beräkningen, att nu hålla sked i vacker hand, för att framdeles taga skadan igen – är att gifva Fan ett finger. [...] Ty för hvar dag menniskan lefver, vexer det timliga behovet till, och dermed frestelsen att uppoffra af övertygelser.” Med detta hänvisade han särskilt till de lockelser som Kellgren var utsatt för.³⁵

På samma sätt återspeglades Snellmans tankar i hans råd till den unge Karl Gustaf Ehrström, som bett Snellman ta ställning till hans planer på att grunda en bokhandel. Å ena sidan utdömde Snellman projektet utifrån sina exakta lönsamhetsberäkningar som olönsamt, och uppmanade Ehrström att glömma sina planer på att bli affärsman, men å andra sidan gav Snellman en uppmuntrande levnadsregel: ”att nemligen hålla fast vid en plan för lifvet, utan att gripa till utvägar för tillfället, och att på andra sidan icke försumma stundens behof, emedan likgiltighet för dem kan förstöra alla framtidsplaner”. Snellman baserade sin betraktelse på erfarenhet: ”Outtröttligt arbete och umbärande kan leda till målet näst Guds försyn.” Om man ville komma längre än den stora massan, måste man offra några år av sitt liv och neka sig allt som var möjligt att ge avkall på.³⁶

På våren hade Snellman nya planer på gång, och till en början lyckades han förhålla sig lättsamt till arbetet att redigera *Litteraturblad*. För sina vänner hade han flera gånger antytt att han skulle göra en utlandsresa på sommaren. Redan i april 1847 avslöjade Snellman för Tengström att han planerade resa till Tyskland, Holland, England och Frankrike. Resan skulle finansieras av den förmögne affärsmannen Erik Johan Längman, och Snellman skulle fungera som hans tolk och guide.³⁷ För Snellman, som levde i ett ekonomiskt trängt läge, var resan en överraskande gåva som också hans vänner blev glada för. Professorn i ryska språket Jakob Grot, som besökte Snellman i maj, skrev entusiastiskt till en vän att en affärsman skulle ta Snellman med sig utomlands helt gratis.³⁸

Det var ingen slump att Längman valt Snellman till resällskap. Snellmans sakkunniga tidningsartiklar hade gjort intryck på honom, och han ville att Snellman följde med på en lång resa i Europa, så att han kunde studera skogsvården där. Snellman hade presenterat nya uppfinningar i sina artiklar, och Längman, som uttryckligen byggt sin framgång på uppfinningar, betraktade honom som en själsfrände. År 1834 hade denne affärsman, som var bördig från Helsingfors, köpt Varkaus bruk tillsammans med Paul Wahl från Viborg. De hade gott om kapital och erfarenhet av affärer. Tillsammans grundade de ett sågverk som kompletterade det gamla bruket, och började modigt uppföra en vedeldad masugn och en verkstad som skulle utrustas med flera stångjärnshammare och friskugnar samt ett valsverk. Trots att Längman och Wahl anlitat fackmän ända från Ryssland sprack den första masugnen, men Längman reste till Petrozavodsk och Sverige för att lära sig mera. Trots senatens förbud lät de uppföra ytterligare en härd.³⁹

Längman hade kapital för Europaresan, eftersom han hade tröttnat på experimenten med bruket och sålt sin andel till Wahl. Wahl grundade ett familjeföretag kring vilket orten Varkaus senare utvecklades.⁴⁰ Längman tog över Käenkoski såg,⁴¹ men bytte ut denna andel 1851 till en andel i Juankoski såg i Nilsjä, som var i Nils Ludvig Arppes ägo. På detta sätt blev det aktuellt att köpa skog och organisera utvinningen av den.⁴² Längman ägde dessutom Ummeljoki såg i Anjala. Eftersom Längman koncentrerat sig på sågverksamhet beslutade han att göra en resa för att studera hur skogsbruk bedrevs i Europa och hur transport av sågade trävaror ordnats i europeiska hamnar. Den språkkunniga och insatta Snellman var utmärkt sällskap på resan. Han hade också goda kunskaper om handelssjöfart då hans far och två bröder seglat på Finlands viktigaste exporthamnar, bland andra Pillau, Antwerpen, Liverpool och Hull.⁴³

Upptäcktsresan intresserade också Snellman, vars hemlandskap Österbotten stod för Finlands största handelsflotta. Största delen av fartygen kom från Gamlakarleby och Uleåborg, som var Snellmans barndoms- och skolestäder. När trävarupriserna i England steg på 1830-talet, ökade seglationen på dess hamnar.⁴⁴ Sjöfartens uppsving förklarades med industrialiseringen av England, vilket ökade efterfrågan på Finlands viktigaste exportvaror, såsom bräder och plankor. Det verkar som om den finska exporten dominerades av brädfrakter till England, Frankrike och länderna kring Medelhavet. Fartygen tillbringade vintern i södern och återvände till Finland till exempel med en last av salt.⁴⁵ Efter 1842 minskade exporten men mot årtiondets slut följde ett litet uppsving som fortsatte in på 1850-talet.⁴⁶ Enligt sammanställningar över landets handelsbalans utgjorde exporten av sågade trävaror en miljon silverrubel 1845, och i början av 1850-talet steg värdet till 1,5 miljoner silverrubel.⁴⁷

Under högkonjunkturen hade båtvarven i Österbotten gott om arbete eftersom finska segelfartyg seglade överallt i världen. Fartygen var stora: år 1850 bestod handelsflottan i Sverige av 1 016 fartyg med ett sammanlagt lästetal på drygt 70 000 läster, medan motsvarande tal för Finlands 470 fartyg var hela 50 000 läster. De finska fartygen rymde med andra ord i genomsnitt 40 läster mer än de svenska. Finska köpmän och skeppsredare hade ett gott anseende utomlands. Storredare under denna period var Carl Gustaf Wolff i Vasa och Peter Malm i Jakobstad. Wolff lät bygga hela 44 fartyg i Brändö i Vasa mellan 1834 och 1868.⁴⁸ Därför hade skogarna på de viktigaste spannmålsodlingsområdena i södra och

mellersta Österbotten avverkats starkt vid ingången av 1850-talet, och grovt virke fanns inte längre att tillgå.⁴⁹

Snellman fick nu bege sig ut på en resa tillsammans med Längman för att bland annat studera destinationshamnarna för trävarulasterna från Österbotten. Framför allt ville de besöka forstinstitut i Baltikum och Tyskland för att lära sig mer om skogsvård. Detta var banbrytande eftersom statsmakten börjat vidta åtgärder för att minska skogsskövlingen i mycket sakta mak. Den första kommitténs arbete 1841 hade inte lett till något resultat och ett forstväsende, Överstyrelsen för lantmäteriet och forstväsendet, inrättades först i början av 1850-talet.⁵⁰ Eftersom Snellman också var intresserad av annat än skogsfrågor ville han ha fria händer för en del av resan och framför allt en reskassa som han fick använda självständigt. Snellmans värdefulla sällskap var nödvändigt för Längman, som gick med på Snellmans villkor.

Snellmans resa började inte i en helt gemytlig stämning. Han längtade efter att få omväxling men hade dåligt samvete för att han skulle lämna sin 19-åriga hustru och deras sex månader gamla barn ensamma i Kuopio i flera månader. Snellman försökte dölja sina känslor med sin vresighet och situationen blev inte bättre av att Jeanette trodde att han ville komma ifrån sin familj. Hon skyndade att i ett brev be om förlåtelse för att hon inte lyckats skapa ett hem som mannen aldrig ville lämna. Hon hade varit svag, gett löften men brutit dem. Nu försäkrade hon att hon ivrigt skulle försöka arbeta för familjens bästa och sin egen glädje: ”Gud skall bistå mig då jag med barnsligt hjerta hos honom bönfaller om hjälp, i mitt sträfvande.”⁵¹

Jeanette bekymrade sig i onödan eftersom Snellman, som inte var medveten om dessa känslor, skrev trösterikt i sitt första brev: ”Och mitt hjerta lider icke att länge vara ifrån Eder, med ett kärlekens ord, såsom mina tankar stundligen återvända till mitt hem, till den enda vrå på jorden, der jag kan vänta annat än ofred och, hvad bittert är.” Resan började den 29 juni under olyckliga tecken eftersom Snellmans fot blev öm och svullen, och han blev tvungen att stanna i Juva på onsdagskvällen. Snellman anlände till Borgå den 1 juli, där han först träffade rektorn för Borgå gymnasium Alexander Ferdinand Borenius med familj.⁵² Snellman hade en nära relation till familjen eftersom Borenius hustrus morbror var hans goda vän Fredrik Ehrström.⁵³

På fredagskvällen den 2 juli kom Snellman till Helsingfors, där han träffade familjen Nervander. Följande dag träffade han familjen Ehr-

ström, och på eftermiddagen färdades han till Botby gård för att träffa familjen Tengström, som tillbringade sina somrar där.⁵⁴ Under sitt besök på Botby orsakade Snellman en pinsam incident när han inför Tengströms dotter Sofia, som var hans tidigare förälskelse och som han även friat till, började kritisera Herman Kellgren med hårda ord. Sofia och Herman hade nyligen förlovat sig. Kellgren fick senare av Sofia höra vad Snellman sagt om honom och tog mycket illa upp av kritiken.⁵⁵

I sitt andra brev till Jeanette beskrev Snellman sin avskedsfest på Brunshuset i Helsingfors. Husets stora sal var en allmän restaurang, där Snellman i ett sällskap på 200 personer, omgiven av goda vänner och till klingande musik drack en skål till Jeanette, proponerad av assessor Rabbe. Snellman hade också hunnit köpa kläder: till sin hustru skickade han ett vackert tyg för en klänning och ett annat tyg samt ett par skor till fostersonen Calle.⁵⁶ Brevet blev kortare än planerat eftersom han måste ta emot en kontinuerlig ström av gäster. Han glömde dock inte att påminna sin fru att ta med sig den blå kappan när hon reste. Den skulle skydda henne och dottern mot köld och regn. Apotekare Kellgren hade nämligen bett henne komma på besök till Vianto såg i Maaninka, och hon hade nämnt detta i ett längtansfullt brev till Snellman. Dottern Hanna hade tryckt en kyss på brevet och Jeanette hade lagt en pressad och torkad förgätmigej i kuvertet.⁵⁷

Efter några dagar hade Jeanettes längtan blivit ännu starkare och bland de många vardagsnyheterna försökte hon också skriva om sina känslor. Hon beklagade att många av hennes uttryck kanske var felaktiga, men hoppades att Snellman såg på dem genom fingrarna på samma sätt som han gjorde med många andra saker. Hon bad Snellman att han skulle lova att tillbringa minst en timme om dagen med henne när han återvänt. I sin tur lovade hon vara snäll och läsa flitigt.⁵⁸

Med förgätmigejen vid sitt bröst steg Snellman ombord på ångfartyget "Furst Menschikoff" den 5 juli för att fortsätta färden från Helsingfors till Reval. Sjögången var så svår att Snellman blev sjösjuk och ibland fick lov att lägga sig i sin koj. I Reval väntade Snellman och Längman inledningsvis två dagar på ångfartyget "Finland" för att fortsätta färden till Riga, men på grund av stormen fick de vänta en dag till. De anlände till den mångsidiga kulturstaden Riga den 9 juli.⁵⁹ Från Riga fortsatte färden dagen därpå till Kurlands huvudstad Mitau, där de kurländska hertigarna residerat 1596–1795. Snellman och Längman anlände till Mitau den 10 juli. Den följande destinationen var den livliga hamn-

och handelsstaden Libau, som grundats på 1200-talet. Avståndet mellan Mitau och Libau var endast arton mil, men färden i en skranglig vagn drog ut på tiden och resenärna anlände först den 13 juli.

Snellman, som haft tid till eftertanke under resans första del, skrev en känslfull utgjutelse till sin hustru. I brevet avstod han från sin sedvanliga sakliga framställning och använde i stället sådana utrop, bekännelser och känslubeskrivningar som var typiska för kärleksbrev under denna tid. I sitt brev bad Snellman om förlåtelse för att han otåligt krävt bevis på att Jeanette befrämjade andras lycka. Snellman skrev: ”Ty för Dig får jag väl säga, att jag i lifvet sökt att lefva för andra och äfven, om jag af fåfånga eller begär efter egen lycksalighet alltför ofta fallit derifrån, likväl åter erkännt mitt fel och min pligt och återvändt till, hvad rätt är.” Efter detta avslöjade Snellman orsaken till konflikterna: ”När jag, såsom det rättvist i sådana fall går, skall engång sakna alla andras erkännande, ville jag dock ega min egen Makas; och när mitt sinne förbittras af allmänna olyckor, vore det så ljuft att få tacka Gud för den fridfulla tillflykten till hemmet.” Den unga och oerfarna hustrun hade inte visat tillräcklig uppmärksamhet mot sin man, som upplevt många motgångar. Snellman hoppades att ansvarskänslan hos hans hustru skulle utvecklas av fri vilja, inte likgiltigt. Avslutningsvis försäkrade Snellman att hans kärlek till maken var fast och oförändrad, och att den uppfyllt hans själ även i de ögonblick när hon minst anade det.⁶⁰

Snellman avslöjade den innersta anledningen till sin vresighet. Han upplevde att han var mycket ensam i sitt engagemang för den sak för vilken han arbetat hela sitt liv. Han hade inget annat mål än att arbeta för sitt folks och sitt lands bästa. Snellman skrev: ”När jag nu icke kan göra detta med fast hopp om god framgång, då jag ser de flesta öfvergifva den sak de tjenat, så fordras en sinnets ödmjukhet, hvartill jag har så svårt att hinna.” Snellman upplevde att det var tungt att arbeta utan att samtidigt se vilken frukt arbetet skulle bära. Först nu förmådde han berätta för sin hustru att det i Helsingfors uppstått en slutlig brytning mellan honom och Nervander. Det kändes svårt för Snellman att skiljas från vännen i osämja trots att han länge försökt förbereda sig för en sådan eventualitet.⁶¹

Snellman ville förklara för Jeanette hur det kändes att offra sina ringa krafter för fäderneslandet och att som enda tack bli beskydd för att vara till nackdel för landet. Snellman hade upptäckt att han i detta trångmål haft för lite förtroende för sin hustru, att han betraktat henne i alltför hög

grad som ett barn och därför inte hade anförtrott sina innersta känslor för henne. Till slut intygade han för Jeanette att hans verksamhet inte var olaglig på något sätt. Han respekterade lagen och samhällsordningen, men ville sporra sina landsmän att med större värme ta del i det som var ädelt och upphöjt i livet. Enligt Snellman kunde detta ske endast när människan älskade sitt fädernesland och arbetade för dess bästa.

Jeanette Snellman hade under tiden rest till kyrkoherde Robert Valentin Frosterus familj i Idensalmi. På prästgården fick hon bo i samma rum som hennes systrar Ida Emilia och Katarina Olivia hade bott i föregående sommar.⁶² Jeanette berättade att hon fick ett varmt mottagande när hon kom fram: ”jag kan alldrig glömma den oändliga godhet och vänskap, både Tant och Farbror Frosterus bevisat mig och oss alla, jag tror att det ej i världen kan finnas någon bättre människa än Tant, någon som man mera kunde hålla af, hon håller så mycket af dig och väcker talet ofta om dig [...] hon prisar min lycka.” I slutet av sitt brev tackar hon sin make, som dömde hennes svagheter så nådefullt. Rörd och med uppriktigt hjärta lovade Jeanette att försöka bli sådan som hennes man önskade.⁶³

Snellman hade ännu inte fått detta brev när han fortsatte sin färd från Libau till Memel. Nu lämnade han det ryska rikets provinser Estland, Livland och Kurland bakom sig och anlände till Ostpreussen. Här stannade Längman en längre tid för att studera sina bjälkar och bräder, medan Snellman fick tillfälle att resa med ångbåt i kustlagunen Kurisches Haff. På färjan blev han bekant med en sexårig flicka, som var dotter till ett statsråd från S:t Petersburg. Snellman anlände till Königsberg den 19 juli. Längman, som rest över Tilsit, kom fram två dagar senare.⁶⁴

På biblioteket vid Königsbergs universitet, som grundats 1544, träffade Snellman ett par lärda män, av vilka han enligt sina egna ord fick lära sig sådant som kunde vara av nytta för Finland. Snellman avslöjade inte namnen på dessa personer, men han träffade sannolikt en gammal bekant, filosofiprofessorn Karl Rosenkranz. Rosenkranz hade samtalat med Herman Kellgren om Snellmans *Idee der Persönlichkeit* tre månader tidigare. Kellgren refererade senare samtalet i detalj för J. J. Tengström. Rosenkranz hade förundrat sig över att Snellman i bokens förord berättat att Hegel var populär i Finland, trots att man kunde tänka sig vad de ryska myndigheterna tyckte om Hegel. Rosenkranz satte inget särskilt stort värde på boken, som inte erbjöd något nytt, även om den vittnade om Snellmans skarpa intellekt och utmärkta kunskaper i tyska. Han förutspådde att boken snabbt skulle falla i glömska. Kellgren hade beskrivit

Snellmans personlighet och Rosenkranz hade uttryckt sin beundran för dennes energi och kraft. Tengström försvarade Snellman. Han godkände inte Rosenkranz kritik eftersom filosofi sällan kunde erbjuda något nytt. Enligt Tengström var boken ett mästerverk i sitt slag, och om den föll i glömska var det inte Snellmans fel.⁶⁵

Den 22 juli reste Längman och Snellman till Pillau, Königsbergs uthamn. På vägen besåg de en kronoskog i Bludau under ledning av överforstmästaren. Därefter reste de med ångbåt över det öppna havet till Danzig, som låg i Västpreussen. På söndagen den 25 juli fortsatte resan med postvagn till Pommerns huvudstad Stettin, dit avståndet var trettio mil. Snellman berättade för hustrun att sittedynorna och ryggstöden i vagnen var som förmakssofforna därhemma, men en ovan resenär som fick sitta och ”skallra” i vagnen i trettio timmar blev ordentligt rådbråkad ändå.⁶⁶

För att spara tid åkte Snellman med tåg från Stettin genom Brandenburgs skogar till Berlin. Entusiastiskt målade han upp för sin hustru fördelarna med järnvägen, och drog i praktiken upp riktlinjerna för framtidens trafikpolitik i Finland. Tåget höll hög fart och ångloket drog tio stora vagnar, som alla hade plats för trettio personer med bagage. Reste man på rundtur till Paris och London behövde man hästar endast på en sträcka av tolv mil på hela rutten. Snellman beräknade att han skulle återse sina kära i Kuopio snabbt om det fanns en järnväg till staden. De snabbt växlande landskapen behagade Snellman. När han lämnat Danzig bakom sig såg han att det odlades vete, råg, korn, havre, bovete, ärter, potatis, vicker, klöver och lin på åkrarna. I skogarna växte ek, bok och ask. Alla vägar kantades av alléer. Snellman hänfördes av de många fruktträden, grönsaksodlingarna och blomsterprakten i trädgårdarna. Byggnaderna var rappade och vitkalkade och hade tegeltak. Järnvägsstationerna var dekorerade med blomsterplanteringar. För att dessa goda nyheter snabbt skulle spridas i hemlandet, uppmanade Snellman sin hustru: ”Läs nu väl igenom detta och se flitigt på kartan, så Du icke misstager Dig, då Du förnumstigt berättar derom för gamla Herrarne.”⁶⁷

Den 28 juli steg Snellman och Längman av tåget i Neustadt-Eberswalde, som låg cirka 45 kilometer från Berlin. I staden fanns en forstakademi som hade grundats 1821.⁶⁸ Här vandrade de i skogarna tillsammans med överforstrådet och professorn Friedrich Wilhelm Leopold Pfeil tills de var utmattade. För Jeanette berättade Snellman att de lärde sig mycket som kunde vara till nytta för Finland. Snellman framhöll att det alltid var viktigt att främja landets allmänna välstånd, eftersom detta gav

människorna tid och möjlighet till andlig odling och avlägsnade många frestelser till det onda. Därför ansåg Snellman att det var ”vackert och väl” att Längman genom verklig uppoffring ville inleda ordentlig skogs-skötsel i Finland, och därigenom göra skogarna till en källa för välstånd. Den sakkunskap som de hittills förvärvat lovade gott. Det hade varit ett tråkigt slit, men de hade gjort sitt bästa för det nyttiga och goda ändamålet. Snellman anlände till Berlin den 2 augusti. Det fanns inget brev av Jeanette på hotellet, vilket gjorde Snellman besviken. Det sades att konduktörerna inte vågade transportera brev på tågen. Snellman bad att breven skulle vidarebefordras till Dresden.⁶⁹

Det kan också hända att Snellmans resällskap var en prövning. Många i Kuopio hade undrat hur Snellman skulle klara av att umgås med Längman varje dag. Hustrun förlitade sig dock på att mannen inte skulle tappa tålmodet, något han också lovat på förhand.⁷⁰

I Preussens huvudstad Berlin skrev Snellman ett brev till Jeanette där han skildrade stadens historia i detalj. Framför allt gav han en politisk översikt, som handlade om att man inte var nöjd med kungen.⁷¹ Preussarna efterlyste religionsfrihet, lärdomsfrihet, tryckfrihet och en grundlag, men Fredrik Vilhelm IV gick inte med på kraven. Han hade lovat att sammankalla ständerna, men gav dem endast rätten att ge goda råd. I Berlin bodde resenärerna enligt Längmans önskan på ett stort hotell av första klass. Snellman berättade att man kunde ha bött bekvämt redan i entréhallen eller i de vackra korridorerna som var dekorerade med stora oljemålningar. Det vimlade av portier, upppassare, drängar, pigor och servitörer. Matsalen var större än skolans gymnastiksal och till middagen serverades tolv-femton olika rätter. Servitörer stod beredda bakom stollen. I sängarna fanns resärmadrasser under och tagelmadrasser ovanpå, och sängmattan var av ekorrskinn. En vecka på hotellet kostade fyrtio rubel och drickspengarna utgjorde sju rubel.

Fyra kvällar gick Snellman på teater eller opera. Han såg *Köpmannen i Venedig* av Shakespeare, *Friskyttan* av Carl Maria von Weber, *Regementets dotter* av Gaetano Donizetti och ett obetydligt stycke av Johann Nestroy. En kväll träffade Snellman professor Michelet. Han kunde inte heller låta bli att besöka Karl Wilhelm Gropius diorama en gång till. I dioramat användes ljus och rörlig dekor för att skapa olika slags effekter på målade scenbilder.

I Berlin blev Snellman bekant med den finske ingenjörslöjtnanten August Fredrik Soldan, som trivdes dåligt i staden. Soldan blev seder-

mera känd som den första chefen för Myntverket i Finland. Han hade studerat Snellmans reseskildring och fått på ort och ställe bekräfta att Snellmans observationer i skildringen var riktiga: ”Det är en sorts maskerad man spelar med sin stora liflighet, och maskerader ha aldrig kommit i stort flor hos oss i Norden; vi förstå oss icke på sådant.” Den egentliga orsaken till Soldans melankoli var en begynnande sjukdom och en känsla av ensamhet och otrygghet som de som reser ut i världen första gången lätt känner. Han piggade dock upp när han tillsammans med Snellman en hel natt promenerade längs gatorna i Berlin. Som en energisk och viljestark man lyckades Snellman uppmuntra Soldan, som var en drömmare och sökare med många olika intressen, att koncentrera sig på det väsentliga. Enligt Soldans dagboksanteckningar hade Snellman endast sagt: ”Arbeta dig in i något speciellt, i något till grunden gående [...] då uppstår behovet af det ena och andra närliggande – men det skall drifvas på i förtreten och så, att man glömmer bort sig själf.” Soldan blev så uppmuntrad av Snellman att han spräckte sina byxor när han hoppade upp och klängde sig fast bakom en förbipasserande vagn!⁷²

Mötet gav också fart åt Soldans nyväckta hegelianism. Senare skrev han många betraktelser om Finlands och dess folks framtid i Snellmans anda. På Berlins gator hade Snellman och Soldan även många andra discussionsämnen än fäderneslandet och dess framtid. Av dessa intryck skapade Soldan ett särpräglat filosofiskt system som hans svärson författaren Juhani Aho förmedlade till eftervärlden. Soldan hade under hela sitt liv ett behov att få fullkomlig klarhet i sin religiösa och sedliga världsåskådning. I religiösa frågor nöjde han sig inte med de etablerade trossatserna. Åren 1847–1848 började han utveckla sina åsikter i skriftlig form. Enligt sina egna ord ägnade han sig de femton följande åren åt hegelianska irrfärder. Han kom till klarhet först 1867, när han stiftade bekantskap med Johann Friedrich Herbarts filosofi. Soldan började flitigt skriva om grunderna för sin världsåskådning, men verket blev aldrig fullbordat. År 1877 försvarade han skriftligen Herbarts filosofi mot Thiodolf Reins attacker.⁷³

Strauss bok *Das Leben Jesu*, som också Snellman var förtrogen med, innebar en vändpunkt i Soldans filosofiska utveckling. Soldan studerade verket grundligt under sin åttio dygn långa färd till Nordamerika sommaren 1847. Den 2 september, när resan gick mot sitt slut, skrev han:

När vi säga: Gud är en ande, så kunna vi tala om denna ande och benämna densamma Guds ande. Denna Guds ande är ändå icke någonting

annat än Gud själf. Men denna Guds Ande, såvida den en gång är ande, är äfven densamma som människoanden, ty anden är blott en. På sådant sätt mena vi, att Guds ande och människoanden är samma sak.⁷⁴

Spekulationer av detta slag är bekanta från Snellmans *Idee der Persönlichkeit*, som också var ett ställningstagande i debatten om Strauss. Soldans tankar hänvisar till de grundliga samtalen med Snellman i Berlin och är ytterligare ett exempel på den aktualitet som de religiösa frågorna kontinuerligt hade för Snellman.

Brevväxlingen återställer relationen mellan makarna

Från Berlin reste Snellman med tåg via Leipzig till Sachsens huvudstad Dresden, men inte heller där fick han post från Jeanette. Hans intensiva väntan fick honom att känna sig sjuk. Bedrövelsen fördjupades ytterligare av ett fysiskt krävande besök på jord- och skogsbruksakademien i Tharand. Denna akademi, som grundats 1811, var den äldsta i Tyskland. Den var känd för sina stora samlingar och för sitt arboretum som hade flera hundra olika träslag.⁷⁵ Först i Dresden blev Snellman av med Längman, som reste till en badinrättning i Böhmen. Efter att ha fått lugn och ro skrev Snellman, som väntat på brev från Jeanette i en veckas tid, en lång utgjutelse till henne.

På resan hade Snellman alltmer börjat besvara sig över Jeanettes brist på intresse för allmänna frågor. Snellman skrev: ”Jag ville blott vara öfvertygad, att Du tänker, att Du har pligter att uppfylla, att Du vill arbeta för att känna dem och för att uppfylla dem – att Du icke vill vara så likgiltig för allt i verlden, och blott begära ostörd ro för Dig sjelf.” När Snellman blickade tillbaka på sitt liv upptäckte han att han aldrig haft någon själsfrid; strävanden och förhoppningar som runnit ut i sanden hade följt på varandra när han arbetat för att nå sina ambitiösa mål. Just när han uppnått ett visst mått av frid och stabilitet, hade han mött sin maka och så småningom överväldigats av en ny rastlöshet eftersom han börjat tänka mer på sin egen sällhet och lycka. Därför frågade Snellman: ”Förlåter Du mig icke då, att jag begärt lycka i ett hem, der något talar om en älskad hands omsorger, der jag eger ett hjerta, åt hvilket jag kan förtro allt, som upprörer och lifvar mitt eget?”

I sitt brev klagade Snellman över att Jeanette aldrig frågat vad som tryckte hans sinne trots att hela den övriga världen visste vilken press

han utsattes för. Han gissade dock att hon kanske inte visste något om detta och att hon därför inte kunde ge mannen den tröst som han inte kunde få på annat håll. Han drömde bara om ett hem som skulle vara en tillflykt från de yttre påfrestningarna. Avslutningsvis tackade Snellman dock Jeanette för hennes hängivna kärlek och för den återhållsamhet, godhet och tålighet som hon visade mot hans häftighet. ”Bevara mig Ditt hjerta sådant och jag kan då aldrig blifva olycklig.” Snellman avslutade brevet med en bön: ”O gode, gode Gud, förlåta Du mina brister och fel, och låt mig än en gång återse detta hem och till mitt hjerta trycka dem jag öfver allt på jorden älskar.”⁷⁶

De hett eftertraktade breven från hustrun levererades äntligen till Dresden i mitten av augusti. Snellmans beteende i anslutning till detta är beskrivande för den ångest som han kände. Uppassaren hade inte haft post till Snellman på morgonen, och han återvände med tomma händer från postkontoret också senare på dagen. Då förstod Snellman att gå till handelshuset Meusel & Co., dit Längmans kommissionär i Hamburg lovat vidarebefordra breven. Snellman höll på att spricka av glädje när bokhållaren överräckte en bunt med fyra brev till honom. Snellman rusade till hotellet, och när han störtade in i sin kammare brast han ut i högljudda snyftningar, oförmögen att öppna breven. Första gången läste han breven under tysta snyftningar, den andra gången med glada leenden. Han gick ut i staden för att uträtta några ärenden, och när han återvände till hotellet läste han omedelbart breven en gång till. Han läste dem ytterligare en gång på natten, när han återvänt från en bjudning. Tidigt följande morgon bredde han åter ut breven framför sig.

Enligt Snellman var det bästa med breven att Jeanette för första gången uppriktigt berättade om sina känslor. Hur förtjust var han inte i hennes tankar och avsikter som han nu fick höra om. Efter detta kunde Snellmans förtroende för Jeanettes vilja och livslycka aldrig mer vackla. Han var särskilt gripen av hennes tankar om dotterns framtid, eftersom dottern fick den viktigaste själsbildningen just av sin mor: ”Det är en odödlighet på jorden, menniskan bereder sig genom sina barns andliga vård. Herre Gud, hvad den ansvarigheten är stor; och huru borde icke den förbinda oss att fly allt, hvad oädelt är, att insamla allt, som kan förädla sinnet och bilda sann lycka.”⁷⁷

Efter att ha fått förståelse av Jeanette inspirerades Snellman av Dresdens vyer att föreläsa för henne om bildningens kraft. Snellman beundrade fliten hos stadens invånare. Nyttan med det ihärdiga arbetet ver-

kade vara att människorna omvandlats från blodtörstiga, råa vildar till upplysta, fredliga medborgare. De handlade rätt av blotta övertygelsen och aktade kunskap och sanning som livets högsta goda. Inför dessa vyer beskrev Snellman entusiastiskt hur många svettdroppar det behövdes för att omvandla skogsmarkerna till trädgårdar, hur mycket blod som krävdes för att etablera lag och ordning, hur många nätter som behövts för att skriva alla lagar, så att Guds ord och människans kunskap blev tillgängliga för alla. Enligt Snellman var boktryckarkonsten hemligheten bakom dessa framgångar. Före år 1400 hade få människor sett en bok, men tack vare Luthers bibelöversättningar och Gutenbergs boktryckarkonst trycktes i Tyskland varje år cirka fem miljoner böcker och flera miljoner tidningar.

Snellman sammanfattade allt detta med följande ord: ”När man så ser, huru mycken möda mensklighetens förädling kostat, och huru alla goda och ädla menniskor derpå arbetat, hvar i sin stad, så måste man väl blygas, att njuta frukten af deras arbete [...] utan att sjelf lägga ett strå i kors för att fullfölja deras verk och något godt öfverlemna åt efterkommande.” Vid resans kulminationspunkt, trött och med ett bläckhorn som trilskades, men glad över Jeanettes ömma ord vågade Snellman vara svag, öppna sitt hjärta för henne och till och med pruta på sin framställning, vilket han skämdes för hela tiden. Värmen, som gick upp till trettio grader, gjorde säkert också sitt för att mjuka upp Snellman.⁷⁸

I Dresden njöt Snellman särskilt av konstgalleriets tavelssamling, som han besökte varje dag under sin vistelse i staden. Tillsammans med Louvren hörde galleriet till Europas mest berömda konstmuseer, och Snellman hade besökt det redan under sin föregående resa.⁷⁹ Han ville dela upplevelsen med sin hustru, och i sitt brev beskrev han ingående principerna för hur man betraktar tavlor. Eftersom konstnären uttryckte sina tankar i bild, presenterade han enligt Snellman alltid en idealiserad bild av naturen, och därför skulle konstverket alltid tolkas mer ingående. Så mycket inre själ fanns inte att hitta ens i en levande människa. Detsamma gällde porträtt som skulle nå ett uttryck som var högre än objektets personlighet. Människans ansiktsdrag dominerades hela tiden av hennes sinnesrörelser, men under ögonblick då människan tänkte och handlade ädlast, kunde själen få uttryck i hennes ansikte. Det var nödvändigt att studera en vacker tavla som en bok, om man ville förstå något av dess skönhet och betydelse. På samma sätt måste man läsa en dikt flera gånger för att förstå dess skönhet och bli förädlad av dess ande.⁸⁰

Efter att Snellman återvänt till Leipzig fick han tillfälle att skryta med Jeanette och hennes brev för societetspersonerna i staden. Först skyndade han sig att försäkra för hyresvärderna hur lycklig han var. Hos lingvisten professor Hermann Brockhaus förstod särskilt husets godhjärtade värdinna, som visste att Snellmans hustru nästan var ett barn, Snellmans glädje. Snellman tyckte om att prata om sin hustru. I samtalet deltog den berömda fru Laube, som var gift med den tyske författaren och teaterkritikern Heinrich Laube. Med honom diskuterade Snellman kvinnor som brevskrivare, vilket gav honom åter en möjlighet att lovorda sin hustru.⁸¹ Ett år tidigare hade även Kellgren trivts bra hos samma familj. Snellman hade haft anledning att klandra Kellgren för en ensidig behandling av affärlivet i Leipzig i *Saima* den 2 december 1846. Han hade också i *Saima* publicerat ett utdrag av ett brev från Brockhaus till Lönnrot, där professorn avslöjade sin avsikt att översätta *Kalevala* till tyska.⁸²

Snellman var nu i en mycket positiv sinnesstämning. Lördagen den 14 augusti reste han med tåg från Leipzig via Halle till Weimar, som var orten för Goethes, Schillers, Herders och Christoph Martin Wielands hus, gravar och monument. Härifrån fortsatte färden den 15 augusti med tåg genom de enorma skogarna i Thüringen och förbi Erfurt och Gotha till Eisenach. Efter att ha bytt till postvagn reste Snellman på natten genom kungadömena Hessen och Bayern till Frankfurt am Main, dit han anlände den 16 augusti.

I Frankfurt kompletterade Snellman sin ekipering eftersom priserna i staden var förmånliga. Han köpte rutiga byxor, en väst av samma tyg, en stadig rock, knappskor, en ny hatt och en rutig halsduk. Han kände sig nu extremt modern, men tröstade sin hustru med att tillägga: ”allt har god smak, är mörkt och allvarligt”. Klädd i sin nya dräkt bevittnade han hur engelsmannen Charles Green steg till väders i sin varmluftsballong på sin hundrasextiofjärde flygning. Snellman förklarade för Jeanette att ballongen steg sexton till arton gånger högre än Puijo i Kuopio. Han blev mycket förtjust i denna syn, men ångrade sig snart: hur lättsinnigt och onödigt var inte ballongflygning! Han kände att hela hans resa var mer än han borde ha gjort. Han ville leva för sin familj, tillsammans med den. ”Att dö syntes mig förut så lätt; nu börjar tanken derpå kännas mig så tung, så tung.”⁸³

I Frankfurt fick Snellman tre veckor gamla nyheter om sin familj, och hans sinnesstämning blev ännu bättre tack vare Jeanettes varma och

omtänksamma brev. Snellman fortsatte färden den 18 augusti med tåg till Bieberich, som låg nära Mainz. Där steg han ombord på en ångbåt som åkte längs Rhen mot Köln. Snellman hade svårt att finna ord som beskrev flodens tjusning. För Jeanette konstaterade han: ”Du bör tänka Dig, att man har en historie om städer och borgar härstädes redan från Christi födelses tid, och att landets kultur således är 1 800 år gammal.” Från länderna längs Rhen strömmade varor, och affärsmän från hela Europa kom för att köpa och sälja dem. På sommaren kom dessutom 10 000 turister till trakten, och då trafikerade tio–tolv ångbåtar på floden varje dag.

Snellman ville uppleva områdets naturliga skönhet på så nära håll som möjligt. Han steg av ångbåten i Königswinter, och på kvällen klättrade han upp till ett bekant ställe, Drachenfels slottsruin, som låg på ett klippusprång på 325 meters höjd. Här strömmade floden rakt under Snellmans fötter, och han satt med en halvbutelj vin och betraktade den fantastiska utsikten i halvmånens sken medan natten föll. Han hörde kvällsklockorna ringa i åtminstone tjugo småstäder i dalen, och han kunde till och med se hur lyktorna tändes i städerna. Snellman tänkte på Jeanette och ångrade att han inte oftare slitit sig loss från arbetet och tagit henne med sig ut i den fria naturen. Det skulle ha befriat båda från mycket kvalm och oro.⁸⁴

Ungefär samtidigt satt Jeanette i vindskammaren i prästgården i Idensalmi och skrev ett brev där hon sörjde över hur mycket mannen fått lida för hennes skull. ”Förlåt min goda älskade Make att du så mycket fått lida för mig, när jag tänker tillbaka så ryser jag, ty jag förstår ej hur du kunnat uthärda med mig.” Hon påminde dock att hon inte begått fel av elakhet, utan av dumhet och barnslighet. Till skillnad från andra hade hon ingen mor som kunde upplysa henne.⁸⁵

Snellman anlände med ångbåt till Köln den 19 augusti. I staden beundrade han den enorma gotiska domkyrkan, som fortfarande var under byggnad trots att byggarbetet inletts för flera hundra år sedan. För Jeanette berättade Snellman att katedralen var lika lång som torget i Kuopio och lika bred som Kuopio kyrka var lång. Klockan tre på eftermiddagen steg han på tåget och reste till Aachen, där Karl den store hade samlat lärda män i syfte att återuppliva den klassiska bildningen. I dessa palats såg Snellman sitt livs första spelhall. Rummen var dekorerade i en furstlig stil.

Dagen därpå, fredagen den 20 augusti, reste Snellman med tåg till Liège genom en bergstrakt där tåget färdades genom hela tjugo tunnlar.

Området var fullt av fabriker: på en yta så stor som halva Kuopio räknade Snellman tio fabrikkorstenar. I själva staden blev han utmattad efter att han sprungit från sevärdhet till sevärdhet. Han måste också sköta sina passangelägenheter. Här fick han ta emot domkapitlets meddelande om två månaders extra tjänstledighet. Färden fortsatte med tåg till Bryssel, som han nådde lördagen den 21 augusti. Snellman beskrev staden som ett litet Paris i fråga om magasinens och butikernas skönhet. En verklig sevärdhet var det kvartersstora galleriet, som var ett köpcentrum upplyst med gaslyktor. På industriutställningen beundrade Snellman många hantverkares mästerstycken, till exempel ett likadant fortepiano som hustrun spelade på. Samtidigt upptäckte han att flyglarna ersatts av ett nytt instrument, pianot.⁸⁶

Det var uppenbarligen i Bryssel som Snellman fick ta emot ett beundrabrev från Friedrich August Schulze, ett skolråd från Berlin. Schulze, som träffat Längman på badinrättningen i Teplich, hade fått höra att Snellman var i Tyskland och bett Längman föra ett brev till reskamraten. I början av sitt brev meddelade Schulze att hans kärlek för Hegels filosofi hade väckts på mästarens egna föreläsningar 1819. Schulze hade också studerat *Idee der Persönlichkeit*, och utan inställsamhet ville han intyga att han sällan läst en bok som varit lika behagande och lärorik. Enligt honom var boken skriven under hänförelse, den var vetenskapligt grundlig och klar, och den avgjorde hegelianismens rådande utvecklingsgrad på ett slutgiltigt sätt. Professor Michelets bedömning gjorde inte boken rättvisa. Schulze hade rest till Stockholm för att försöka hitta Snellman, och samtidigt studerat fler av hans böcker. Han var övertygad om att Snellmans filosofi steg från det enbart intellektuella planet till en högre sedlig och mänsklig nivå. Att hans bedömning var pålitlig styrkte han genom att hänvisa till sina nära förbindelser med Michelet, Hotho, Vatke och Alexis Schmidt.

Schulze skriver att han själv, om han var kyrko- och undervisningsminister för Preussen och fick bestämma, skulle utnämna Snellman till professor vid Berlins universitet. Han vädjade dock till Snellman och bad att denne inte helt skulle sluta upp med att skriva filosofiska verk. Schulze betraktade Snellman som en särskilt lämplig person att med utgångspunkt i Hegels tankar vidareutveckla den spekulativa logiken, moralfilosofin och religionsläran. Snellman skulle rädda den tyska filosofin från teoretisk förvirring. Han var dock övertygad om att praktiskt arbete för det egna landet och fäderneslandet också skulle ge välsignelse.

Det sedligt goda stod alltid högst, och enligt Schulzes djupa övertygelse var det även källan till och grunden för all verklig filosofi. Avslutningsvis uppmanade han Snellman att läsa William Ellery Channings predikningar, som han översatte för att motsätta sig ivrare som förespråkade en bokstavstrogen tolkning av trosbekännelsen.⁸⁷

Måndagen den 23 augusti reste Snellman på fyra timmar från Bryssel till Antwerpen. Därifrån fortsatte färden dagen därpå med tåg via Gent, Lille, Douai, Arras och Amiens till Paris, dit han anlände efter en resa på 32 mil och 16 timmar. Från den här tidpunkten fick resan fart av den förändrade tonen i breven från Jeanette. Det verkar som om Snellman nu betraktade relationen till hustrun och familjens välmående som den viktigaste grunden för sin verksamhet för att påverka samhället. Det öppna meningsutbytet mellan Snellman och Jeanette började ge frukt som gynnade deras relation.

När Snellman kom till Paris satt Jeanette och skrev på ett brev där hon bad till skaparen om kraft att sträva efter det rätta och det goda och om förmågan att skapa ett hem, ”ett tempel derifrån du alldrig skulle lösryckas, utan evigt förblifva min Make och ledsagare genom lifvet”. Jeanette fortsatte: ”Gud i himmelen välsigne dig för allt ädelt och godt som du har verkat, äfven mig har du omskapat till en ny Menniska.” Hon fruktade dock att döden skulle skilja dem från varandra i förtid om hennes man förstörde sin hälsa med allt sitt slit. Därför tänkte hon med fasa på sin tanklöshet och bad att maken skulle glömma allt det som hon gjort som ett ”enfalldigt barn”. Eftersom hon inte känt sin make då, bad hon att han skulle förlåta henne för kärlekens skull. Hon visste inte orsaken till sin slutenhet, men bara hon hittade ord för sina tankar, skulle Snellman få veta varenda en av dem.⁸⁸

Jeanette påverkades också av att hon lärt känna prostinnan Anna Aurora Mathilda Frosterus, som var 22 år äldre än hon. Prostinnan blev snabbt Jeanettes förtrogna. Under sin långa vistelse i Idensalmi fick Jeanette av henne många nyttiga råd om hushållsskötsel och äktenskapliga plikter.⁸⁹ I prästgården fördjupades också Jeanettes religiositet. Hon hade läst postillan, som tilltalade henne, och hon bad sin make att de aldrig skulle lägga sig innan de tillsammans bett en bön, och att de alltid skulle läsa postillan på söndag. Hon glädde sig på förhand åt hur detta skulle leda till att dottern Hanna och fostersonen Calle växte upp till snälla barn som behagade Gud. Hon upplevde att hennes viktigaste uppgift som mor var att lära barnen känna Gud.⁹⁰

Snellman var positiv till förslaget eftersom han bett Jeanette påminna barnen om kvällsbönen och varna dem för orätt och lögn. Snellman skrev om sin fosterson: ”Jag tror, att han är vek och ångrande, om Du talar hjertligt och bevekligt till honom. Min stränghet har kanske härdat hans sinne mot strängt tilltal.”⁹¹

Snellman beskrev sina intryck från Paris med målande ord. Han hade kommit till en stad som var 500 gånger större än Kuopio och där människorna bodde ovanpå varandra i hus med 5–6 våningar. Eftersom Paris var 1500 år gammal och huvudstad för ett land med nästan 40 miljoner invånare var det lätt att förstå ”att här ofantliga förråder af allting blifvit samlade. Också finnes här för en fremling saker nog att bese och lära känna, så att väl ett års tid icke vore öfverflödig”. Men Snellman kunde stanna i staden endast i två veckor, som ändå förlängdes till tre veckor. Han ville berätta för Jeanette om sina upplevelser dag för dag, även om rapporterna dröjde för att han återvände till hotellet från sina dagliga utflykter först vid midnatt, då han inte längre orkade hålla i pennan. När Snellman äntligen fick tid att skriva, beskrev han både det moderna Paris och dess framsida, i stil med Balzacs romaner eller romanen *Paris mysterier* av Eugène Sue.⁹²

Den första dagen i Paris, onsdagen den 25 augusti, styrde Snellman stegen till den botaniska trädgården, Jardin des Plantes. På torsdagen bekantade han sig med gallerierna med fornminnen och skulpturer i Louvren. På kvällen gick han på teater. På fredagen studerade han fångvården i fängelserna Conciergerie, La Force och La Roquette och beundrade gravmonumenten på begravningsplatsen Père-Lachaise. På lördagen tillbringade han fem timmar i konstgalleriet i Louvren. I ett av sina brev rapporterar Snellman ingående om fyra olika skolor inom måleriet. Söndagen den 28 augusti reste han med tåg till Versailles, där han vandrade genom 35–40 salar på fyra timmar. Efter att ha gjort en rundvandring i trädgården var Snellman utmattad. På måndagen orkade han inte göra annat än att ta sig upp för de 175 trappstegen till Vêndomekolonnens topp. Därifrån såg man över hela Paris, men utsikten bestod av en oredig massa av murar och skorstenar. Robert Tengström, som var med Snellman, berättade om Snellmans typiska reaktion: han började erinra sig vyn över Helsingfors från Nikolajkyrkans torn. Enligt Tengström led Snellman av verklig hemlängtan, men det skulle man tåga om.⁹³

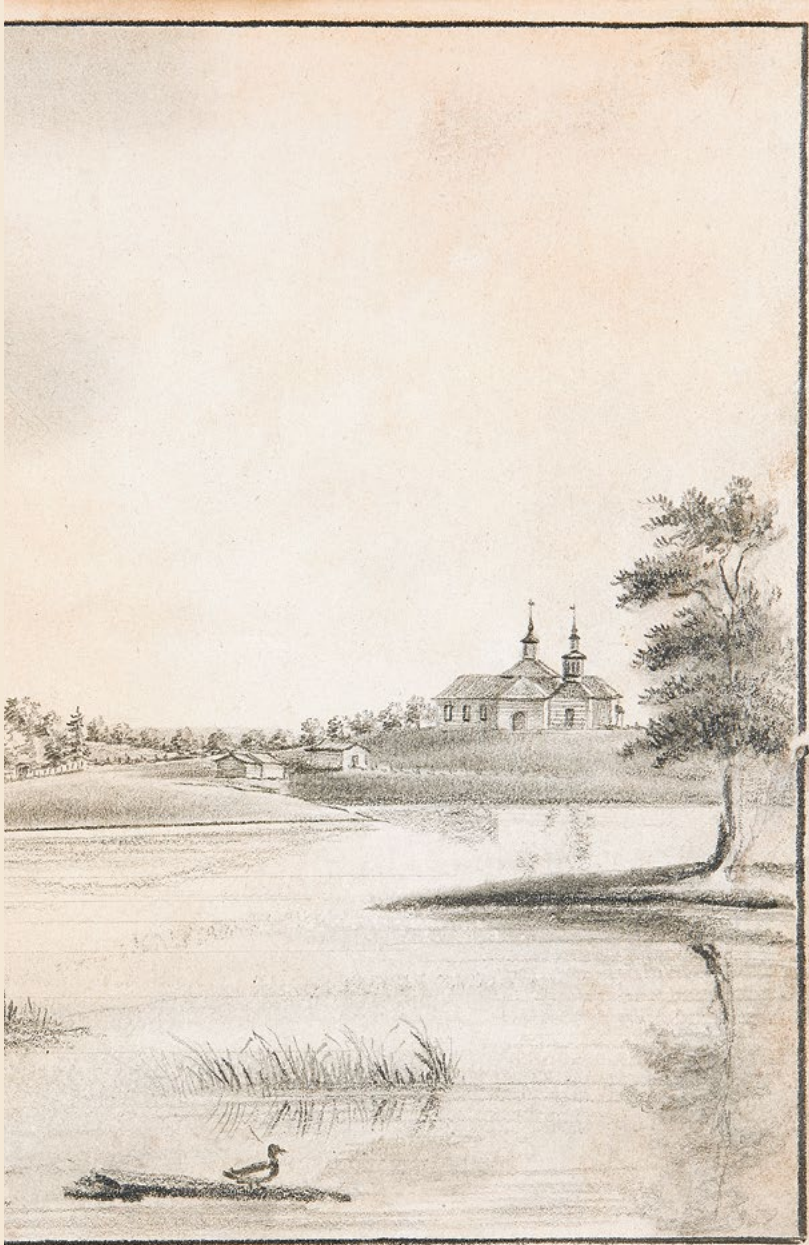
Efter att han klättrat ned från kolonnen iakttog Snellman barn som lekte i stora skaror i trädgården Tuileries. Tisdagen och onsdagen till-

Idensalmi

Prästgården i Idensalmi blev en viktig andlig oas för Snellman. Han hade lärt känna kyrkoherden Robert Valentin Frosterus och de höll regelbunden kontakt. På påsken 1845 träffade Snellman väckelseledaren Paavo Ruotsalainen på prästgården. Under Snellmans utlandsresor

Idensalmi.

bodde hans familj ofta hos familjen Frosterus i Idensalmi, där Jeanette och de små barnen fick njuta av "oändlig godhet". P. A. Kruskopfs teckning av kyrkan och prästgården i Idensalmi från 1844.

bringade han åter i konstgalleriet i Louvren. Torsdagen den 2 augusti strövade Snellman omkring i innerstaden på mjöl-, grönsaks- och fruktmarknader och ett par fiskmarknader, där han såg fiskar som plaskade i en bassäng och hummer och ostron i högar. ”Alla de nämnda marknaderna kallas Halles, och madamerna som sälja les Dames de la Halle. De utmärkte sig under revolutionen för sin blodgirighet, besökte domstolar fångelser och afrättningsplatser och ropade alltid på guillotinen.”⁹⁴ På fredagen styrde Snellman kosan till deputeradekammaren och besökte Hôtel des Invalides, där krigsveteraner tillbringade sina pensionsdagar. I dess kyrka förvarades Napoleons stoft. Därifrån gick Snellman till Luxemburgska palatset som hade samlingslokaler för pärerna, det vill säga medlemmarna av landets högsta adel. På lördagen besökte han åter Louvren och söndagen den 5 augusti gick han i kyrkan och besökte Palais Royal. Konstskatterna i Louvren analyserade han utifrån Hegels uppfattningar om estetik.⁹⁵

För Jeanette målade Snellman gärna upp vyer som han trodde att behagade henne. Han beskrev de breda bulevarderna och den ofantliga rikedom och lyxen i Paris butiker och affärer. Varje hus hade en butik, ett kafé eller ett värdshus på gatuplanet, och Snellman tyckte att han aldrig sett varorna lika smakfullt placerade i butikernas skyltfönster som i Paris. Allt mode kom från Paris, men det var mest utlänningar som köpte det. Den lokala medelklassen var inte särskilt flärdfull till det yttre.

Mellan sina presentationer av sevärdheterna i Paris hittade Snellman också plats i sina brev för föreläsningar om Frankrikes historia och även för föregripande politisk analys. Snellman nämnde kung Ludvig Filip I, som på sitt sätt regerade klokt, men som var rik och älskade pengar. Därför hade de rika och penninghungriga fått makten och missnöje rådde bland folket. Snellman skrev: ”Gud vet, om icke ännu någon förändring kan förestå.” Det hade inte gått särskilt många år sedan den senaste revolutionen, och folkets krav byggde på många stora sanningar. Kraven hade också fått spridning bland grannfolken. Under de senaste femtio åren hade det skett revolutioner i Spanien, Italien och Tyskland. De allmänna mänskliga rättigheterna hade blivit accepterade, vilket hade lett till ökad människokärlek och att ”mycket skett för de okunnigare och fattigare klassernas upplysning och välförstånd”. Revolutionen hatade inte bara adeln utan även det katolska prästerskapet på grund av dess osedliga leverne. Den katolska religionen tillfredsställde inte ett upplyst sinne och många omständigheter avslöjade att det fanns ett verkligt

behov av en religiös övertygelse. Enligt Snellman hade namnkristendomen i Frankrike mycket gemensamt med dito i Finland.⁹⁶

Av en slump fanns det många bekanta finnar i Paris vid den här tidpunkten, och Snellman tillbringade tid med dem. Herman Kellgren var i staden för att studera sanskrit och franska, Fredrik Cygnaeus var på en av sina många studieresor och Robert Tengström samlade in material för sin undersökning om familjen. I Paris befann sig även läkarna Carl Frans Gabriel von Haartman och Joachim Wilhelm Pipping samt juristen Johan Jakob Nordström. Också diktaren Bernhard Elis Malmström från Sverige vistades i staden.⁹⁷ Alla hade slutligen kommit till Paris, även om Kellgren först berättade för Tengström att han var tveksam till Snellmans och Nervanders råd att resa till Paris för att studera filosofi. Kellgren tyckte att Snellman varit snabb med att ge råd trots att han inte själv besökt Paris. Därför reste Tengström först till Berlin, men kom därefter till Paris. Tengströms filosofiska undersökningar fick en ton av religiositet då han studerade de religiösa rörelserna i Tyskland. Av Tengströms far fick Snellman veta att sonen fattat tycke för Feuerbachs tankar.⁹⁸

Kellgren beskrev träffsäkert sällskapetets stämningar i Paris: ”Man lefver här i Paris som på en vulkan.”⁹⁹ När Snellman skrev en bedömning av vännernas tidningsprojekt hade han konstaterat att tiden gick vänsterut och uppmanat dem att följa sin tid. Paris bjöd på en hel del liv och impulser. Robert Tengström skrev till sin kusin Johan Magnus:

Den Franska nationaliteten är sålunda en verldshistorisk princip, och de betrakta hvarje inkräktning på frihetens område i hvilket land som helst som ett intrång på deras eget område. [...] Det är der först nationaliteten och nationalandan vinner sin sanna betydelse der den kämpar för bildningens sak, der den kämpar för friheten mot våldet och förtrycket.¹⁰⁰

Samtidigt som Kellgren och Tengström beundrade den franska friheten och nationalandan, lyfte de skarpt fram folkets missnöje med Ludvig Filip I:s regim. Kellgren konstaterade i ett av sina brev: ”Han sitter emellertid långt ifrån säkert på sin thron.”¹⁰¹ I samma andetag undrade han om ryktet från Finland om att Nikolaj I planerade att abdikera ägde någon riktighet. Kellgren ansåg att ett maktskifte skulle medföra stora förändringar i Finland, ”till godo eller ondo, det kunna vi ej veta”. Samtidigt insåg männen att det var nödvändigt att arbeta i lugn och ro för att

säkerställa den framtida skörden. Man fick inte hemfalla till fanatism i sina illusioner.¹⁰² Den finska kolonin i Paris laddade upp sin nationella självkänsla på världshistoriens scen.

Jeanette återvände till Kuopio den 3 september efter att ha tillbringat två månader i Idensalmi. Resan tog hela dagen från klockan nio på morgonen till klockan åtta på kvällen. Jeanette fick sitta i vagnen eftersom prosten Frosterus insisterade på att åka i hennes schäs.¹⁰³ Jeanette längtade mycket efter sin man och ville inte lyssna när de andra sade att han eventuellt skulle återvända först i slutet av oktober. Hon kände sig inte trygg innan hon fick sluta sin make i sin famn. Jeanette var rädd för mannens prat om döden, och hon bad att Gud skulle spara honom för hennes och barnens skull. Jeanette ville påminna om att Snellmans död också skulle föra henne till graven, eftersom hon inte kunde skiljas från honom. ”[D]å skulle vi ju träffas hos Gud, och knyta vårt band, fastare och för alltid. Men Gud bevara allt sådant att hända.”¹⁰⁴

Den ångestfyllda tonen i Jeanettes brev var en följd av Snellmans fullkomliga tanklöshet. Han hade inte kommit att tänka på vilken effekt hans patetiska ord om döden skulle ha på hennes sinne. Det var tragikomiskt att samtidigt som Jeanette krävde att Snellman tog hand om sig och stannade vid liv, bekantade sig Snellman entusiastiskt och full av livskraft med Paris.

Snellmans vistelse i Paris blev 18 dagar lång, och först lördagen den 11 september reste han med tåg till Le Havre i sällskap med Johan Jakob Nordström. Följande dag tog de ångbåt över Engelska kanalen till London. De kom till Themsens mynning mitt på dagen. Snellman lade märke till den livliga båttrafiken. Lastningen och lossningen av varje fartyg krävde minst 25 man, vilket innebar att minst 200 000 människor arbetade i hamnen. När även köpmän och kontorister räknades med, blev folkmängden ännu större. På gatorna körde så många lastvagnar och fordon att det var svårt för en fotgängare att ta sig fram hel och hållen. Snellman räknade att tio vagnar passerade hans fönster varje minut, det vill säga 600 vagnar i timmen och 7 000 per dag. Det ständiga dånet från vagnarna avtog inte ens på natten. Längman hade anlänt till staden dagen innan.¹⁰⁵

I London drevs Snellman och Kellgren till att klara upp sina mellanhavanden. Kellgren betraktade Snellman som en ”Underlig Herre”, en häftig och ensidig person som med sin stil förstörde alla möjligheter till en ordentlig diskussion. Av Nordström hade Kellgren till och med

kunnat lära sig någonting, men av Snellman hade han inte fått något att lägga på minnet. Snellman var till sina åsikter så ”barock” att man inte kunde annat än stirra med stora ögon när man fått en törn av honom. Snellman vägrade envist att erkänna någon högre sanning som skulle knyta samman motsatta åsikter.¹⁰⁶ Av respekt för Snellmans tankar hade Kellgren inte låtit sig störas av Snellmans personlighetsdrag. Situationen hade förändrats när Kellgren blivit informerad om att Snellman under sitt besök på Botby gård berättat för hans fästmö att han tvivlade på huruvida Kellgren var kompetent för tjänsten som professor i sanskrit.¹⁰⁷

Efter att Snellman återvänt hem skrev Kellgren ett hetsigt brev till Snellman, där han meddelade att han vuxit ur barnskorna och krävde att få en förklaring till varför Snellman efter fyra år utan blygsel prisade sin egen sällhet inför Kellgrens fästmö samtidigt som han baktalade hennes fästman. Kellgren ville veta om man kunde betrakta det som finkänslighet att man för en annan mans fästmö försökte visa att hon fått ett dåligt byte. Avslutningsvis uttryckte Kellgren sin förvåning över att Snellman kunnat sjunka ner till att använda så låga och smutsiga vapen för att genomföra en föga ärofull hämnd, och över att han täcktes visa Kellgren ytlig vänskap i Paris och London efter att han förtalat Kellgren inför dem som han hade kärat.¹⁰⁸

Bakom den hetsiga tonen i Kellgrens brev låg en chock som orsakats av att hans vän Robert Tengström plötsligt blivit sjuk. Brevet till Snellman hade lämnats till Johan Jakob Tengström för vidarebefordran till Snellman, men när Tengström omedelbart därefter fick bud om sonen Roberts död av Kellgren, beslutade han att inte skicka brevet. Den blivande svärfadern förstod den verkliga orsaken till den unge mannens sinnesrörelse och ville inte att han skulle bryta sin vänskap med Snellman.¹⁰⁹

I London fick Snellman ett brev av Jeanette, som var på besök på Kuuslax gård, som ägdes av hans kusin Otto Wilhelm Röring. Hon tillbringade där fyra veckor i sällskap med Maria Charlotta Röring. Senast detta brev visade att den långa separationen till följd av resan varit bra för båda makarna. I sitt brev berättade Jeanette att hon ofta försökt övervinna sitt kalla och likgiltiga beteende och visa sitt riktiga jag, men det hade gått dåligt, särskilt för att hon var mycket blyg inför sin man. Jeanette sade utan omsvep att hon förut hade en så stor respekt för sin man, som sades vara en sträng herre. ”[D]erför skall du ej förrundra dig, om det går så långsamt med min bättring.” Nu förstod hon på riktigt hur

mycket hon älskade sin man och uppskattade honom, eftersom han inte kunde jämföras med någon annan. Därför sade Jeanette att hon skulle vara lycklig om hon kunde vara annorlunda och göra sin man lycklig.¹¹⁰

Makarnas ömma analyser gick i kors eftersom Snellman först i Hull fick öppna Jeanettes brev av den 3, 16, 23 och 28 augusti. I det här skedet hade Jeanette endast sett breven från Libau. För dröjsmålen klandrade den missnöjde Snellman postväsendet, där ”lycksökares usla angifvelselusta” fick dem att i breven söka hemligheter som var farliga för riket. Det hjälpte inte ens att han undvikit att skicka breven med poststämpel från Paris. Snellman hade tagit emot de brev som kommit med ”glädjetårar och många kyssar”. Han bar dem tillsammans med sina övriga värdeföremål i en väska runt nacken. Även om han skulle förlora sina övriga ägodelar, skulle hustruns brev bevaras lika länge som han var vid liv. Breven var dyrbara för honom: först av dem hade han lärt sig hur god, förståelsefull och hur kär för honom Jeanette var. Hon var sådan som Snellman önskat att hon skulle vara nu och i framtiden. Han fick stor tröst av tanken på att hemkomsten redan var inom synhåll. Han berättade för Jeanette att han under resan tidvis varit rädd som en hare eftersom han på grund av hennes kärlek älskade livet så stort.¹¹¹

Före sin återkomst till Finland hann Snellman skriva en detaljerad framställning om Storbritannien som lagt flera världsdelar under sitt värde genom att utveckla handeln och sjöfarten. Nordamerika hade blivit självständigt, men i stället härskade Britannien över 130 miljoner invånare i Ostindien. Genom välfärden hade också bildningen ökat. Den gamla adeln hade försvunnit och de mest framstående männen blev adlade. Folket stiftade sina lagar självt, regenten utnämnde ministrar som kunde dömas och avskedas, och det folkvalda underhuset beslutade ensamt om budgeten. Köpmän som var mångmiljonärer var vardag i England. Alla arbetade för lantbruket, och landet tillverkade de bästa varor av alla sorter. Folket läste mer än något annat folk, levde stillsamt med sina familjer, fostrade sina barn strängt och var mer gudfruktigt än något annat folk. Upplysningen i landet hade påverkats av att man fick skriva och publicera vad som helst. Fromheten påverkades i sin tur av religionsfriheten.

Det var högtidligt för Snellman att se hur engelsmännen arbetade för att försörja sig och de sina. Mest häpnadsväckande var den ofantliga rörelsen i staden: från London avgick varje timme ett tåg på fyra olika järnvägar. Dessutom avseglade ångbåtar flera gånger i veckan till flera

tiotal ställen i Europa. England lät som ett underland, men där fanns ingenting för den njutningslystne. Det störde inte Snellman eftersom han fick bevittna ett storartat vimmel i denna myrstack, där individen försvann. En olycka blev bortglömd på en minut eftersom en människomassa snart vällde över platsen utan att tänka på händelsen desto mer.¹¹²

Den 20 september reste Snellman med tåg från London till Hull på tretton timmar. På resan gjordes ett stopp i Sheffield, där det på varje gård fanns en fabrik för järnvaror. Överallt hördes sprakande ässjor, gnisslande hjul, hammarslag, filande och skruvande. Stenkolsröken strömmade ur hundratals skorstenar och hängde i ett ständigt moln ovanför husen. Allt var svart och smutsigt, men staden skickade ut de skönaste föremål världen över. I Hull skulle Snellman ha haft möjlighet att träffa sin kusin Albert Herman Snellman. Han var konstapel på fartyget "Hoppet" från Uleåborg, som seglat med trävaror till Hull. Kusinen hade dock hunnit anträda hemresan strax innan Snellman kom till staden. I lasten hade fartyget 95 ton salt och bomullsgarn värt 350 pund. När Snellman redan befann sig hemma hos familjen i Kuopio, kämpade kusinen för att hålla fartyget flytande i en hård storm på redde utanför Helsingör. Han var hemma först i november.¹¹³

Från Hull återvände Snellman till London, där han tillsammans med Längman steg ombord på en ångbåt torsdagen den 23 september. De seglade i frisk vind på två dagar till Hamburg. Som minne av prövningen hade de "sjögång i hufvudet och litet tandvärk". I Hamburg träffade de kommerserådet Henrik Borgström, som också var på väg hemåt tillsammans med sin familj. Färden kunde fortsätta först torsdagen den 30 september med ångbåt till Stockholm. Fartyget avgick från Lybeck, som låg sex timmar från Hamburg.¹¹⁴ Måndagen den 4 oktober skrev Jeanette att hon tillbringat tre veckor på Kuuslax. Utifrån makens brev från London hade hon beräknat att han skulle återvända om två veckor, och hon hoppades att tiden skulle gå fort.¹¹⁵ Fredagen den 8 oktober skrev Snellman från Åbo att han skulle vara hemma om en vecka. Han tillade: "Tack älskade min för Ditt kära bref hit. Gud signe Dig för Den kärlek Du deri och i de öfriga mot mig bevisat. Han vare lofvad, att jag är Eder så nära."¹¹⁶ Snellman var framme i Kuopio fredagen den 15 oktober 1847.

Snellman hade varit borta hemifrån 110 dagar, det vill säga mer än tre månader.¹¹⁷ När han återvände hade han förändrats mycket. Det syntes i hur äktenskapet fungerade, i utvecklingen av hans religiösa liv och i det praktiska journalistarbetet, då nationalprogrammets element fått mogna

ytterligare. Makarnas korrespondens under utlandsresan avslöjade nya drag hos Snellman. Resan var en tid för självrannsakan och allvarlig uppgörelse för den nygifta äkta mannen. När Snellman befriats från skolrutinerna och tidningspolemikerna hade han fått tid att analysera problemen i sitt privatliv och omsorgsfullt diskutera dem brevlades med Jeanette. För den unga hustrun innebar anpassningen till den 22 år äldre mannens önskemål och vanor en stor livsförändring. Även om Snellman envist agerade enligt sitt humör, ville Jeanette blott och lugnt få stormen att lägga sig och återställa balansen i mannens uppbrusande sinne.¹¹⁸ Den återställda relationen och det välfungerande familjelivet skapade grunden för Snellmans offentliga verksamhet.

Kyrkan och nationsbygget

Snellmans äktenskap mognade och hemmet utvecklades till en viloplats för honom. Detta hjälpte Snellman att koncentrera sig på sin egen inre utveckling. Hans övertygelse och inre strider fick uttryck i ett stort intresse för det andliga livet i Finland och kritik av högkyrkligheten i landet. Debatten hade börjat i *Litteraturblad* redan före utlandsresan men fick betydligt skarpare toner efter resan. Snellmans teologvänner från studentavdelningstiden och Lördagssällskapet tilldelades ofta smärtsamma stick av Snellman. I sina artiklar betonade han kyrkans ansvar för arbetet med att bygga upp samhället och nationen. För Snellman var kristendomens roll och försynens skickelse i nationernas utveckling en viktig röda tråd i historiens väv.

Strax före sin resa, i juninumret av *Litteraturblad*, diskuterade Snellman religiösa tvister i den tyska litteraturen. Han tog upp religiösa spörsmål som aktualiserats bland protestanterna i Tyskland, Sverige, England och Nordamerika. Enligt Snellman hade den bildade människan i dessa länder befriats från det offentliga livets tvång till en större frihet i det privata. Människorna behövde tröst även för annat än för sina gärningar och då var det inte likgiltigt för individens verksamhet vilken övertygelse den hade. Enligt Snellman måste varje sedlighetslära värd namnet bygga på kunskaper om människolivets mening, människans verkliga väsen, hennes relation till Gud och den begränsades relation till det gränslösa, det vill säga om det timligas relation till det eviga. Grunden för all god och sedlig verksamhet var att individen övervann sin egen vilja. Övertygade om Guds nåd och ledning hade bekännare av olika religioner

strävat efter "sinnets förödmjukande inför Gud, till förnekande af geringarnes förtjenst, till tankens och viljans upplåtande åt Guds Andas verkningar". Snellman ansåg att tidens bildning krävde detta eftersom det utgjorde grunden för all fostran, för läran om att de sinnliga begärens skulle underkastas förnuftets överhöghet, läran om att individen underordnade sig samhällsordningen och lät sin själviskhet träda undan för mänsklighetens högre allmänna intressen.¹¹⁹

Snellmans uppfattning om religionsutövningen byggde på hans åsikter om att gudstjänsten var onödig om den mänskliga handlingen var fullkomlig. "Men dess ofullkomlighet tvingar menniskan att i det religiösa vetandet söka försoning och ny kraft att verka." Därför var intresset för trosbekännelsen mindre under tider av allmän politisk oro. Snellman hävdade dock att en människa som lättare tog avstånd från någon av kyrkans lärosatser hade ett känsligare samvete och ett större intresse för religionen än de som bekände sig till dem i strid med sin egen inre övertygelse. Ingen församling kunde emellertid bestå om den inte hade en trosbekännelse som dess medlemmar kunde tolka på många olika sätt. Därför låg reformrörelsen i Tyskland i linje med tidens anda. De som förespråkade det konfessionella tvånget måste i varje fall medge att det inte var möjligt att utveckla trosbekännelsen till ett så slutet system att det inte lämnade ett stort antal frågor öppna för begrundan och tvivel.

Enligt Snellman handlade den religiösa tron inte om att acceptera vissa bestämda trossatser, utan om styrkan att leva ett liv som behagade Gud. Kyrkans uppgift var att åstadkomma omvändelse och förbättring. Kyrkan kunde inte vara en utvald krets som ägnade sig åt sedlig verksamhet. Staten gjorde inte kyrkan onödig eftersom den tro som ingick i religionen verkade för viljans, syftets och föresatsernas renhet, som i sin tur hade samband med fostran och familjen. Utifrån denna grund diskuterade Snellman böcker av Georg Gervinus, Daniel Schenkel, Friedrich August Gottreu Tholuck och Gustav Adolf Kämpfe. Snellmans budskap var i korthet att äkta sedlighet inte var tänkbar utan en övertygelse om meningen med människans liv, hennes relation till Gud.¹²⁰

Från studiet av de teologiska strömningarna i Tyskland var steget kort till en diskussion om inhemska teologiska skrifter som behandlade den tyska teologin. De impulser som Snellman fått av denna debatt, som han personligen bevittnat på ort och ställe, syntes klart i hans recension av universitetsteologin i tidskriften *Väktaren. Tidskrift för lärostandet*, i november 1847. I sin artikel behandlade Snellman kritiskt teologiska

artiklar av sina gamla kamrater från Lördagssällskapet och Österbottenska avdelningen, professorn i dogmatik Axel Adolf Laurell, professorn i kyrkohistoria Bengt Olof Lille och professorn i praktisk teologi Frans Ludvig Schauman. Deras bidrag byggde på 1840-talets religiösa rörelser och den teologiska debatten i Tyskland. Snellman skrev i *Litteraturblad*: ”Det är snart sagt för första gången några representanter af Alexanders Universitetet rigta sina ord till sina landsmän uti frågor, som djupt måste beröra hvarje bildad människas öfvertygelse och intressen.”¹²¹

Den strängaste tillrättavisningen riktade Snellman till Laurell, som varit Snellmans närmaste kamrat i studentavdelningen och Lördagssällskapet. Snellman fann Laurells tankegångar i artikeln ”Paedagogiska aforismer” så obegripliga att han inte kunde förklara dem för sina egna läsare. Han riktade sin udd särskilt mot det sätt på vilket Laurell utan orsak anföll den moderna bildningen och gav ett ensidigt och godtyckligt domslut över den. Enligt Snellman berodde detta på att skribenten betraktade ”hela den moderna bildningen för ett i historien tillfälligtvis inplumpadt misstag. [...] Uppenbarligen kan det blott vara behovet att näpsa tiden, som förledt Förf. att förklara densamma icke vara sin faders son.” Snellman kunde inte förstå hur Laurell kunde påstå att 1700-talets tänkande inte hade någon koppling till historien. Snellman ansåg att Laurell misshandlade historien från vilken han utmönstrade vad han ville med förklaringen att det var tillfälligt. Enligt Laurell var läran om Guds existens och läran om själens odödlighet de enda riktlinjerna som skulle styra mänsklighetens utveckling. Även efter sin långa analys hade Snellman mycket att anmärka på, men viktigast var att lyfta fram den ton av överlägsen vishet som Laurell antog i sin artikel och som kunde imponera på mången beskedligare läsare. Laurell hade försökt väcka deras förfäran för tidens fördärvlighet genom att frammana Voltaire och Diderot som den moderna bildningens försvarare.

Laurell tog mycket illa upp av Snellmans attack. I sitt genmäle stämpade han Snellmans kritik som idel munväder som inte var logiskt eller grammatiskt begripligt. Laurell försäkrade att Snellman var en fiende till universitetet, vetenskapen och den vetenskapliga forskningen i Finland. Han förklarade att landets bildning hade större nytta av Snellmans pedagogiska gärning än av hans litterära arbete. Snellman hånade i sin tur Laurell för att denne inbillade sig att hans påståenden om Snellmans harm, illvilja, smädelust, förakt för sanningen, plumphet och oblyghet skulle ge hans egna påståenden ny styrka. Snellman tillade att hans

påstående uppenbarligen hade någon grund eftersom Laurell använt så mycket tid och spaltutrymme för att behandla dem.¹²²

Snellman betraktade Laurell som huvudmålet eftersom Schauman och Lille enligt hans åsikt inte hade gjort sig skyldiga till likadana övertramp. De hade dock gjort ”obetydliga, ja nära betydelselösa försök att rubba den bestående ’Kyrkans’ fasthet”. Snellman gav dock Laurell erkänsla för att han behandlade tolkningarna av Nya testamentet med en vetenskapsmans lugn utan skenheligt himlande och tillgjort fromhetspatos. Särskilt värmdes han av att Schauman medgav att arbetet med den vetenskapliga bevisningen av Nya testamentets böcker inte var klart, och att han erkände vilken betydelse denna vetenskapliga bevisning hade för den ”vetenskapligt bildade kristne”.¹²³

Lilles artikel om de samtida religiösa rörelserna var alldeles för torftig, ansåg Snellman. Situationen i Tyskland fick alldeles för lite uppmärksamhet. De ”Lutherskt kyrkligas” oförmåga att framföra något som var belysande och hade bevisvärde, och de protestantiska vännernas strävan ”att göra Christendomen verksam i lifvet” skulle ha kunnat styra skribenten till deras källor.¹²⁴

Censuren studerade åter Snellmans artiklar omsorgsfullt. Menschikoff, som läst en rysk översättning av artiklarna¹²⁵ var missnöjd med förhandsgranskningen av texten eftersom den åter förringade existerande institutioner. Snellman var dock mycket skicklig på att formulera sina texter på ett sådant sätt att farliga avsnitt lätt kunde undgå censorns öga. Enligt kanslichef Fischer kunde skribenterna i Finland maskera sina ord på ett sådant sätt att det var möjligt att övervaka dem endast genom omsorgsfull observation. Censuren gjorde sig dock kontinuerligt skyldig till lapsusar, och i nummer 11 och 12 av *Litteraturblad* lyckades Snellman publicera stoff som väckte största möjliga ogillande hos generalguvernören. Den 20 december 1847 skickade Menschikoff en sträng varning till guvernör Ramsay i Kuopio och frågade hur det kom sig att censuren i Kuopio låtit Snellmans utfall mot den allmänna ordningen passera. Menschikoff hade svårt att tro att lektor Bygdén, som fungerade som censor, hade låtit skrifter av detta slag gå vidare för att öka publikens lättköpta bifall. Generalguvernören efterlyste större effektivitet av censorn och påminde om vilka följder försummelse skulle ha.¹²⁶

Snellmans sammandrabbning med de inflytelserika teologerna vid universitetet kunde också ha en koppling till utnämningen till profes-

suren i morallära 1843. Man hade försökt bädda tjänsten för Germund Fredrik Aminoff. I enlighet med Nervanders plan försökte man röja honom från Snellmans väg när posten som professor i filosofi skulle lediganslås. Det var dock Lille och Laurell som gav utlåtanden om ansökningarna till professuren i morallära. Lille ansåg att en person som inte erkände kristendomens viktigaste läror och uppfattningar inte kunde vara lärare i teologi. Enligt honom var uppfattningarna i Aminoffs avhandling inte förenliga med Bibeln eller bekännelseskrifterna. Lille hade en gång i tiden inte ingripit i de pietistiska uppfattningarna i Stenbäckes avhandling, men krävde nu att Aminoff skulle omfatta en bestämd religiös tro. Han utgick från att universitetet var kyrkans ämbetsmannaskola där man skulle vara av samma åsikt som kyrkan om religionen. Utlåtandet återspeglade Lilles uppfattning om hegelianismen. Den hade sin plats i den filosofiska diskussionen men hörde inte hemma i kristen teologi. Med sitt utlåtande kom Lille i konflikt med de övriga ståndpunkterna inom Lördagssällskapet. För Nervander var det ofattbart att vänner kunde låta fakultetens intressen gå före de personliga relationerna. Enligt Nervander låg skulden på den usle Lille som förlett Laurell. Tjänsten som professor i morallära blev otillsatt, men 1847 ändrades den till en professur i praktisk teologi. Till tjänsten utsågs genom Lilles ingripande F.L. Schauman, som undervisat vid fakulteten sedan 1838. På detta sätt förenades anciennitet och motståndet mot en misshaglig filosofi.¹²⁷

Twisten hade gamla anor eftersom exempelvis Laurell hade övergått från filosofi till teologi. Ut-nämningen till tjänsten som professor i dogmatik 1833 var en kamp mellan teologin och filosofin. Laurell, som skrivit en hegeliansk avhandling, blev ut-nämnd till tjänsten, vilket förstärkte den filosofiska inriktningens ställning inom fakulteten. Studier av Schleiermacher befriade emellertid Laurell från överdriven hegelianism och fick honom att inta en mer biblisk ståndpunkt.¹²⁸

Under inverkan av Schleiermacher fick den praktiska teologin en ny ställning inom undervisningen. Prästerna, som blivit lärare och statens tjänstemän, skulle nu omvandlas till andliga ledare och själavårdare. Schleiermachers linje drevs av förmedlingsteologen Karl Immanuel Nitzsch, som påverkade Schauman. Nitzsch hade en hög uppfattning om prästens kall. En enhetlig kyrka var en levande helhet som i sig representerade Herrens verk. Teologin och kyrkan kunde inte leva utan varandra. Eftersom rationalismen avvisade kristendomens grunder måste den utvisas från det teologiska området. Denna slutsats innebar

en självständighetsförklaring för den teologiska vetenskapen.¹²⁹ Även Lille hade åberopat Nitzsch som auktoritet i sin avhandling från 1837.¹³⁰

Snellman granskade frågan från en annan synpunkt: enligt honom skulle universitetet och vetenskapen gynna nationens bildning även inom teologin. I detta sammanhang talade Snellman starkt för fri opinionsbildning med stöd av föreningsfriheten och tidningspressen. I sin anmälan var Snellman missnöjd med den högkyrkliga tonen i *Väktaren*; skribenterna kritiserade strängt alla invändningar mot kyrkans dogmer och vände sig enligt Snellman därigenom mot samtiden och i huvudsak mot de tyska teologerna. Problemet var att skribenterna samtidigt inte såg i vilket tillstånd församlingarna i Finland var, och att de inte försökte hitta medel med vilka man kunde bota bristerna i det religiösa livet i församlingarna. Enligt Snellman föreslog Laurell, Schauman och Lille i *Väktaren* inga åtgärder för att avvärja förfallet i kyrkan i Finland, utan angrep i stället grundlöst nya tankar och dömde ut dem enväldigt och godtyckligt. Snellman anförde att det vore ärligare av dessa kända teologer att erkänna att en kyrka som inte kunde erbjuda övertygelsen något, inte heller utvägar för att klara sig i livet, höll på att falla sönder på egen förskyllan.¹³¹

Snellmans teologiska kritik var välgrundad eftersom han utbildats vid ett prästseminarium, även om han inte vigts till präst. Han hade följt med de teologiska strömningarna i Finland och utomlands under hela sitt liv. Dessutom hade han personligen träffat många teologiska märkespersoner. Djupet av sin sakkunskap demonstrerade Snellman i en liten anmälan av Pehr Ulrik Ferdinand Sadelins bok om Jesu lidandes historia. Snellman ansåg att bibelcitater radade efter varandra inte bidrog till att göra saken klarare eller framställningen slagfärdigare: det blandade bort båda.¹³² Sakkunnigt ironiserade Snellman över Sadelins användning av Jesajas bok i Gamla testamentet eftersom han åberopade avsnitt som inte var upptagna i den officiella bibeltexten.¹³³

Som kritisk teolog förklarade Snellman att den religiösa rörelsen var ett surrogat för samhällelig verksamhet. Detta hade också varit en av förklaringarna till väckelserörelsen i Finland,¹³⁴ och Snellman aktualiserade den nu på nytt i sina artiklar om pietismen. Snellman nagelfor den okunniga kritik av pietismen som häradsdomaren i Sordavala, Herman Avellan, framförde i böcker som han gav ut under pseudonymen Finne. I denna recension gav Snellman uttryck för sina egna tankar. Enligt honom var pietismens största misstag dess församlingsuppfattning som

uteslöt allt annat. Han accepterade inte att man använde pietismen som ett redskap för att vinna folkets gunst. Snellman, som strävade efter frihet, gillade inte pietismens ovillkorlighet och slaviska iakttagande av läran. Han hade inte heller något till övers för oinsatta personer som kritiserade pietismen. Själv vågade han också ge pietister erkänsla om det fanns anledning till det.¹³⁵

Snellman hävdade att man börjat använda pietismen som en förklädnad för att få inflytande bland allmogen. Han uppmanade dem som handlade i sitt eget intresse på detta sätt att vända sig till den bildade klassen. Snellman ville uppenbarligen ge en törn till präster som genom att bli pietister fått respekt bland folkets djupa led. Prästernas egna initiativ för att bilda folket stod i strid med Snellmans bildningsprogram, som ansåg det vara statens uppgift. Bildningen fördes inte framåt av att man enbart erkände bestämda religiösa dogmer och flydde undan världen, eftersom isolering endast resulterade i ett högfärdigt och hatfullt sinnelag. Det behövdes också psykologisk analys.¹³⁶

Snellman menade att svagheten i en religiös ivrares verksamhet var att han skaffade religiös litteratur för att vinna en evig seger, vilket innebar att han inte älskade det allmänna goda. Han räknade inte personer som eftersträvade ekonomisk eller andlig vinning till den bildade klassen eftersom de hade själviska intressen. Snellman hänvisade till de stridsskrifter som Paavo Ruotsalainen och Henrik Renqvist riktade mot varandra. De visade så lite av den kristliga kärleken och blidheten: ”Hvar och en vill vara en Luther i nit och grofhet mot annorlunda tänkande, ehuru litet de än ega af den stora reformatorns insigt och snille.”¹³⁷

Snellman behandlade också Hedberg, som i sin bok lyfte fram en gammal stridsfråga. Hedberg riktade i huvudsak sina bevis mot det parti bland pietisterna som ansåg att den dagliga misströstan om nåden var själva nådens tillstånd. Snellman fäste uppmärksamhet vid ”att Hr. H. genom anföranden af Augustinus, Luther och kyrkans symboliska skrifter tillräckligt bevisar för den kyrkliga ortodoxin i sina påståenden, utan att dock detta torde förhindra en motståndare, att både hos Luther och i Symbolerna finna stöd för en motsatt åsigt.” Snellman måste dock medge att det fanns mycket värme och kraft i Hedbergs framställning, vilket var lämpligt i anslutning till en så stark övertygelse. Även den teologiska lärdomen och bevisföringens klarhet gjorde att boken var en ”ganska utmärkt produkt i vårt lands teologiska litteratur.”¹³⁸

Snellman betraktade det som ett allmänt fenomen att den bildade

klassen inte hade några religiösa övertygelser eller tvivel eftersom den lämnat trosfrågorna till prästerna. Snellman rekommenderade läsning av dogmhistoria eftersom ”ingen gren af det teologiska studium kan för en bildad laiker [lekman] vara mer lärorik och tilldragande”. Genom att betona dogmhistoria var det möjligt att slå vakt om den fortsatta aktningen för de religiösa urkunderna. Utifrån detta skulle man också kunna utveckla bibelläsningen vidare, så att den inte förblev enbart en andaktsövning för kvinnor och unga. I detta syfte presenterade Snellman Ferdinand Christian Bours dogmhistoria, som förtjänstfullt behandlade trossatsernas utveckling i den kristna församlingens tankar. Bours verk överträffade Hagenbachs, Hases och Baumgarten-Crusius dogmhistorier genom sin klarhet, filosofiska skärpa och precision. Kunskaper i dogmhistoria och olika religioner skulle stävja fördömselusten, skapa tolerans och ge insikter om det som sakligt sett var rätt i trosläror.¹³⁹

När Snellman anmälde Johan Fredrik Cajans (Kajaani) finskspråkiga historieverk diskuterade han kristendomens betydelse för folkens existens. På grund av kristendomens karaktär ansåg man i allmänhet att den inte hade något samband med det nationella medvetandet. Det hade till och med framförts antaganden om att kristendomen splittrade det nationella medvetandet så att den omvandlades till en diffus kosmopolitisk övertygelse. Snellman utgick från att det nationella medvetandet befriats från den religiösa övertygelsernas band, men att dess sedliga innehåll fortfarande utgjorde den väsentliga kärnan av de bildade folkens medvetande. Genom detta ville Snellman visa vilken betydelse folkets egen tradition hade för förstärkandet av dess nationella medvetande. Även folkets politiska historia hade betydelse när det gällde för de kristna folken att andligen förbli sig själva. Så länge som det fanns kärlek för fäderneslandets historia och det förflutna, fanns det också hopp för framtiden. Ett intresse för historia visade att nationens andliga resurser inte var på upphällningen. Snellman sammanfattade: ”Äfven under Kristendomens ljus måste man väl erkänna tillvaron af en fortgående gudomlig uppenbarelse, skaparemakts i naturen och det rättas i människornas samfundslif.”¹⁴⁰

Enligt Snellman hade historien stor betydelse för de kristna folken. Enligt hans åsikt var bekännarna av islam de ivrigaste pietisterna som världshistorien någonsin sett, men deras historia hade stannat av eftersom de inte tänkte på frågor som gällde detta liv; de visste allt som de behövde veta. Islam behövde ingenting utöver yttre gudstjänstför-

rättningar och strävan efter salighet. Samhällsordningen gjorde inte människan salig, inte heller staten eller familjen. Det behövdes endast en Koran och en mor som födde människan och lärde henne att läsa. Enligt Snellman kunde man inte forska i världshistorien utan att vara övertygad om att den i sin helhet bestod av Guds uppenbarelse. Om man inte såg en utveckling av mänskligheten enligt Guds världsplan i världshistorien, kunde man inte se någonting i den. Man måste medge att kristendomen fått allmän betydelse genom att den befriat människan. Vid det grekiska och romerska samhällets sönderfall föddes kristendomen ur den allmänna försakingringen. När kyrkan trängde undan själva himmelriket, ledde det omåttliga missbruket till reformationen.

Kärnan i Snellmans framställning var:

Att vilja konstruera ett samhällslif, en vetenskap och konst, oberoende af den religiösa öfvertygelsen, är numera en återgång till den antika he-dendomen; att lära ett tros-lif, för hvilket nationalitet, samhällsinrättning, vetenskapen och konsten äro likgiltiga, är att återvända till medeltiden; men att i alla former för andens verksamhet göra kristendomens anda gällande, att arbeta för ett i dem uppenbaradt "Guds rike på jorden", det är den moderna bildningens utmärkande karakter.¹⁴¹

Enligt Snellman hade kristendomen spelat två roller i kulturhistorien. Dels hade den sammanknutit läran och livet, dels hade den i egenskap av världsreligion kopplat nationer och samhällsklasser samman. På detta sätt kombinerade Snellman de uppfattningar om religiös och politisk frihet som han framfört i sina främsta verk, *Idee der Persönlichkeit* och *Läran om staten*. Genom kristendomens befriande och bildande inverkan hade vetenskaperna och det samhälleliga medvetandet kunnat utvecklas bland de kristna folken. I denna utvecklingsprocess ingick även nationallitteraturen. Den tyska nationallitteraturens uppkomst och inledande skeden var ett klart bevis för Snellman på hur litteraturen på en kort tid kunde utvecklas till en viktig bildningsfaktor.¹⁴²

Den illyriska litteraturen som förebild

Det är viktigt att beakta kopplingen mellan den andliga delen av Snellmans nationella program och nationernas utveckling när man granskar de europeiska förebilder för Finlands nationella utveckling som Snell-

man presenterade. Snellmans erfarenheter från den europeiska rundresan sammanfattades i artikeln ”Paris och London”, som han publicerade i november och december 1847. Artikeln, som var baserad på detaljerade anteckningar, var en komparativ undersökning av för- och nackdelarna hos de franska och engelska samhällssystemen som förebilder för den nationella utvecklingen i Finland. Livet i de två storstäderna gav Snellman möjlighet att presentera utvecklade nationer och deras sociala reformer. Ledmotivet var att lyfta fram sambandet mellan städernas yttre framtoning och invånarnas bildning. Därför kom Snellman att behandla Paris i ett särskilt positivt ljus.¹⁴³ Snellman ville särskilt betona att de två nationernas bildningsmässiga betydelse inte byggde på deras militära kraft utan på deras fredliga inverkan på bildningen. England härskade genom industri och handel, Frankrike genom kunskap, samhällsinstitutioner och seder. Båda påverkade varandra, men det senare landet hade större inflytande. En snabbvisit i Paris och London avslöjade detta hastigt: i London fanns fler drag som påminde om Paris än tvärtom.

Det var en angenäm uppgift för Snellman att studera bildningen och det andliga livet i Europa och förklara dem för läsarna. Redan före sin resa hade han hade anmält utländsk litteratur i några nummer av *Litteraturblad*. Efter den fyra månader långa resan fördjupades hans grepp dramatiskt till följd av de erfarenheter som han fått. Från hösten 1847 till slutet av 1849 behandlade Snellman systematiskt svensk, tysk, fransk och engelsk litteratur och speglade dem mot den inhemska svenskspråkiga och finskspråkiga litteraturen.¹⁴⁴

De 150 grundliga litteraturrecensioner som Snellman skrev under denna period lade åter nya byggstenar till grunden för hans bildningsprogram. När han presenterade den europeiska litteraturen ville han betona litteraturens betydelse för den nationella kulturen. Han ville också visa att den nationella litteraturen inte kunde eller fick bli efter världslitteraturens strömningar, eftersom all god litteratur var internationell. Som huvudkälla använde Snellman *Literarische Zeitung*, som utkom i Berlin.¹⁴⁵ Snellman hade också köpt många böcker på sin resa.¹⁴⁶

Snellman skrev 39 recensioner av svensk litteratur som byggde på hans egna erfarenheter.¹⁴⁷ Han kände personligen flera av de författare som han nämnde från tiden i Stockholm. Sin sakkunskap om det kulturella och statliga livet i Sverige visar han i den omfattande artikelserien ”Svenska silhouetter”,¹⁴⁸ där han ingående beskrev sin vistelse och sina kontakter i Stockholm i början av 1840-talet. Särskild uppmärksamhet

Efter nedläggningen av Saima spanade Snellman efter nya utmaningar. Grundandet av Litteraturblad gav viss sysselsättning, men på våren 1847 fick han ett erbjudande som han med glädje accepterade. E. J. Längman, som ville studera skogsbruket i Europa, bad Snellman följa med som tolk och guide på resan. Den tre månader långa skilsmässan från familjen bidrog till att läka parförhållandet och förstärka familjegemenskapen. För Snellman erbjöd resan möjligheter till självrannsakan. Dagerrotyp av Snellman.

får en rapport om riksdagen 1841, en bedömning av det vetenskapliga livet i Uppsala, en beskrivning av Aganippiska brunnssällskapet och presentationer av personer som verkade i kulturkretsarna i Stockholm.¹⁴⁹

Snellman ville visa hur otidsenlig Finlands litteratur var genom att lyfta fram utländska författare som förebilder för litteraturen i Finland och Sverige, och beskriva litteraturhistoriska blomstringstider i andra länder. Framför allt ville Snellman betona den nära samhörigheten mellan utvecklingen av litteratur och nationalanda.¹⁵⁰

Snellmans intresse för den tyska litteraturen, som han demonstrerade i sammanlagt 35 recensioner, förklaras av hans hegelianism och erfarenheterna från hans första resa i Tyskland, om vilken han publicerade omfattande artiklar.¹⁵¹ I sina recensioner stödde sig Snellman i hög grad på den tyske författaren och teoretikern Theodor Mundts böcker, som präglade Snellmans uppfattningar om litteraturen även i fortsättningen. En tendens, som Snellman betecknade som väsentlig, var att den europeiska litteraturen hade frigjort sig från de materialistiska strömningarna under 1700-talets upplysning i riktning mot en ny religiositet och idealism. I sista hand hade den europeiska litteraturen gått i riktning mot en försoning mellan materialism och subjektiv idealism. Denna kraft stod att finna i de protestantiska rörelserna, som enligt Snellmans bedömning inlett en omvärdering av religionen. Snellmans historiefilosofi och litteraturhistoria byggde på hans övertygelse om att utvecklingen av det religiösa medvetandet hade betydelse för historiens gång. Enligt unghегelianerna handlade bildningsverksamhet om att genomföra den protestantiska ideologin och fullborda reformationen.¹⁵²

Snellmans mest betydande litteraturhistoriska artikel om den moderna franska litteraturen publicerades i *Litteraturblad* i maj 1848.¹⁵³ Snellman hade skjutit fram behandlingen av detta besvärliga ämne i månader. Ämnet var svårt bland annat för att han inte hade tillgång till någon allmän presentation av den franska litteraturen. Till åtskillnad från tyskar älskade fransmän inte systematisering. Den franska litteraturen var dåligt känd i Finland och därför hoppades Snellman att hans artikel skulle fästa uppmärksamhet vid den inhemska bildningens ensidighet och leda läsarna till den franska litteraturen. Snellmans utgångspunkt var att den bildningsgrad som uttryckte sig i samhällshistorien under varje tidsperiod hade sitt motstycke i nationallitteraturen och dess olika former. För att visa detta behandlade han ingående olika skeden i Spaniens, Italiens, Englands, Tysklands och Frankrikes historia. Han ansåg att dessa länders historia visade att nationalandan inte verkade inom lärdomen som sådan och att lärdomen således inte ensam kunde ge upphov till någon nationallitteratur. ”Sträfvandet till en föreställd allmäntmenschlig bildning, till en vetandets kosmopolitism, leder sålunda till en inskränkt ensidig form; nationalandans fria utveckling deremot till sann menschlighet både i individens intelligenta bildning och i nationallitteraturen.”¹⁵⁴

Snellman ville ge den franska litteraturen en särställning eftersom den i egenskap av den mest utbredda och inflytelserika nationallitte-

raturen representerade världslitteraturen och därigenom den allmänt mänskliga bildningen bättre än någon annan litteratur. I Frankrike hade alla element som behövdes för att bygga upp ett modernt samhälle fått klarare konturer än på andra håll, vilket gjorde att fransmännen kunde blicka mot framtiden utan illusioner. I Tyskland däremot förekom så många oklara strävanden och intressen att osäkerheten och oklarheten också återspeglades i den tyska litteraturen.

Snellman ansåg att han lyckats med sin uppgift om läsaren upptäckte att den moderna kulturen i Frankrike strävade efter att använda som grund det som alltid lett till att nationer och tidsperioder blev ädlare. Snellman ville bjuda på denna tröst till och med i trots mot censuren, eftersom han ansåg att "[i] tider såsom de närvarande måste hvarje för mensklighetens högre angelägenheter deltagande sinne känna en orolig beklämning vid osäkerheten öfver, hvad som komma skall". Vad gäller samhällenas utveckling "låter den tänkande hoppas på en ny dag för vetenskapens och konstens skördar. Men intet kan dock säkrare begrunda förhoppning eller misströstan, än studium af den nästförflutna tidens kulturarbete." Den sällsynt långa perioden av fred, under vilken endast åsikterna kämpat mot varandra, gjorde denna forskning särskilt betydelsefull och nyttig.¹⁵⁵

Med sin stort upplagda artikel om den franska litteraturen ville Snellman förhindra att man lade alltför stor vikt på den tyska litteraturen.¹⁵⁶ Andra impulser till artikeln var hans resa till England och Frankrike sommaren 1847 och revolutionen i Frankrike i februari 1848. Han betonade att litteraturen var en del av mänsklighetens utvecklingshistoria, där utvecklingen alltid bars upp av någon av samhällsklasserna. Enligt Snellmans litteraturhistoriska uppfattning var samhällsklasserna drivande krafter inom bildningsarbetet. Därför skulle litteraturen och hela den övriga andliga kulturen ligga nära folkets majoritet.

Snellman klandrade kosmopolitismens eländiga och underhållande ytterligheter som representerades av Rom under Augustus tid och Ludvig XIV:s Frankrike. Under dessa perioder hade de dominerande ideologierna försökt beteckna hela världen som ett fädernesland och förespråka ett världsmedborgarskap av något slag. Snellman ansåg att det i stället för dessa experiment var patriotismen som skapade mänsklighetens hjältar, när nationalandans fria utveckling gav upphov till en verklig humanitet som påverkade både individens intellektuella utveckling och nationallitteraturen. Som en motvikt till klassicismen och alla högkultu-

rella strömningar överlag ställde han upp folkkulturen, folkdiktningen och nationallitteraturen. Snellman mätte litteraturens värde på en skala som byggde på folkets bildningsgrad och livsnivå.

I den senare delen av artikelserien i augusti 1848 fäste Snellman vikt vid det allmänna världstillståndet. Han hävdade att februarirevolutionen i Frankrike inte lyckats förbättra folkets livsvillkor. Enligt honom var det främsta hindret för bildning att den politiska och ekonomiska makten koncentrerades i samma händer. Snellman analyserade ingående kommunismens och socialismens läror som botemedel. Enligt honom fanns det två huvudsakliga fel i de socialistiska teorierna: dels begick de principiella misstag, dels utvärderade de ensidigt de hinder som stod i vägen för deras genomförande. Det var emellertid inte möjligt att bygga någon teori om människans lycka och salighet på en säker grund. Människonaturen och historien lärde inte vad människans lycka var. Man skulle inte hitta lösningarna på dessa spørsmål genom att undra hur man kunde bringa de sämre lottade i samhället till välstånd, utan genom att fråga hur det var möjligt att leda dem att bli ädlare som människor.

Snellman frågade sig ”hvari menskelig förädling består? Denna fråga kan besvaras; icke den, hvad är lycka?”. Enligt honom hade denna ensidighet gjort att majoriteten av de socialistiska författarna tänkte på de konsekvenser som konkurrensen i näringslivet hade för de arbetande klasserna i stället för att diskutera bildningen, som var den viktigaste förutsättningen för att dra nytta av konkurrensen.¹⁵⁷ Enligt Snellman orsakades missförhållandena i samhället av brist på sedlighet, och även medelklassen hade blivit smittad av denna sjukdom. Statens uppgift var att genom reformer garantera att alla medborgare fritt kunde handla för egen och gemensam vinning utan att samtidigt offra sin grundläggande trygghet eller förtrycka andra. På detta sätt blandades impulser från både hegelianismen och unghегelianismen med nationella element och klassisk borgerlig filosofi och ekonomisk teori i Snellmans tänkande.¹⁵⁸

På grund av februarirevolutionen blev Snellman tvungen att precisera sin optimistiska uppfattning om att bildningen skulle spridas till en allt större andel av mänskligheten utan våldsamma revolutioner.¹⁵⁹ Denna optimism hade skyttat redan i de åsikter om förhållandet mellan den politiska, samhälleliga och religiösa utvecklingen som han framfört i *Läran om staten*. I den nya situationen betonade Snellman i enlighet med Theodor Mundt, professor vid universitetet i Jena, starkare det religiösa tänkandets roll som reglerare av den revolutionära processen. På detta

sätt blev Snellman tvungen att ompröva nationallitteraturens uppgifter, då konflikten mellan Frankrikes nationella omständigheter och utveckling blev så iögonenfallande. Det var inte ett bildat kulturborgerkap av tysk modell som bar upp utvecklingen i landet, utan en borgerlig medelklass som inte bara omfattade den bildade klassen utan också dem som innehade den politiska makten.

Enligt Snellman gav den moderna franska litteraturen många bevis på medelklassens förfall. Som exempel på detta presenterade han böcker av Eugène Sue. Läsningen av sensationsromaner av detta slag fick Snellman också att bedöma Almqvists och George Sands romaner mer positivt. I stället för den tidigare rätt svala recensionen betonade han nu deras tolkningar som var före sin tid. I sin artikel presenterade Snellman modern litteratur som tillsammans med den politiska revolutionen bidrog till att vända samhället och det prosaiska vardagslivet i en mer samhällsbetonad riktning. Snellman ansåg att detta arbete blivit ofullbordat: ordkonsten hade kört fast i den prosaiska verkligheten utan att kunna avslöja den rationalitet som dolde sig i den. Snellman ansåg nu att det var hans plikt att visa hur framtidens nya litteratur borde se ut. Nycklarna till utvecklingen hittade han i idealrealismen, vars verkliga representant enligt hans åsikt var folket.¹⁶⁰

Utifrån sina uppfattningar, som påverkats starkt av den europeiska litteraturen, recenserade Snellman den inhemska litteraturens tillstånd och framtid.¹⁶¹ Hans litteraturpolitiska övertygelse kommer tydligt fram i hans recension av tredje häftet av *Fosterländskt Album*, som behandlade Elias Lönnrots inledning till *Kanteletar*.¹⁶² Enligt Lönnrot skilde sig de bildades sånger från folksångerna genom att ”de icke äro födda ur tanken, utan gjorde med eftertanke”. Detta återspeglade en romantisk herdersk uppfattning som Snellman inte kunde acceptera. Enligt honom kunde det inte vara till nytta för utvecklingen av det nationella självmedvetandet och den nationella staten att mystifiera naturen. Enligt den hegelianska tolkningen återspeglade konsten naturen endast indirekt, sådan som den var efter att människan övertagit den och ändrat den efter sina egna behov och sin utveckling.¹⁶³

I november 1848 tog Snellman åter upp folkdiktningens betydelse när han recenserade boken *Lukemisia Suomen kansan hyödyksi*.¹⁶⁴ Tidigare hade Snellman kritiserat Lönnrots uppfattning om att den lärda diktningen stod lägre än folkdiktningen. Nu skrev Snellman om folkdiktningen i en rätt positiv ton men konstaterade att diktaren skulle i

sin egen tid hitta det som beskrev det allmänna medvetandet. På detta sätt lyfte Snellman fram diktningens historiska karaktär och tog avstånd från romantikernas påståenden om att det var möjligt att återskapa det förflutna. Snellman betraktade folkdiktningen i ett historiskt perspektiv. Trogen sin litteraturuppfattning recenserade Snellman samtidigt Gabriel Reins bok *Storfurstendömet Finlands statistik*. Snellman betonade kontinuerligt den empiriska kunskapens betydelse för det nationella medvetandets utveckling. Förtrogenhet med folkets levnadssätt var grunden för allt bildningsarbete.¹⁶⁵

I tredje häftet av *Fosterländskt Album* utkom dessutom för första gången Runebergs dikt ”Vårt land”, som Snellman betraktade med reservation även om han tyckte att dikten var vacker. Enligt Snellman var dikten alltför allmänt lagd för att den skulle kunna vädja till den finska fosterlandskärleken. Dikten betonade inte Finlands nationella särställning i tillräcklig grad.¹⁶⁶ Snellman var inte glad över diktens fosterländska patos eftersom man var tvungen att fråga sig om landet i dikten verkligen var Finland. Om man bytte ut namnet Finland mot namnet på ett annat land, skulle man lika väl kunna sjunga sången i något av de nordiska länderna eller i Skottland, som hade liknande landskap. Med skarp blick upptäckte Snellman Runebergs utländska impulser som låg bakom dikten. Han kunde inte godkänna att den nationella identiteten endast definierades geografisk-landskapsmässigt.¹⁶⁷

”Vårt land” gick dock hem hos ungdomen. Robert Tengström skrev entusiastiskt till Herman Kellgren om det fosterländska i dikten och såg den som sin Marseljäs. Snellman lät sig inte vilseledas av dikten. Enligt honom var den inte alls revolutionerande. Den präglades av historielöshet och även den historia som tagits med i dikten var helt summarisk. Skillnaden var enorm i jämförelse med till exempel ”Björneborgarnas marsch”, som behandlade folkets konkreta historia.¹⁶⁸

Snellman återvände till sin bedömning av ”Vårt land” i november 1848, när första delen av *Fänrik Ståls sägner* utkom. Nu, när Runeberg publicerade ”Vårt land” på de första sidorna av *Fänrik Ståls sägner*, framhöll Snellman att verkets övriga dikter kompenserade för bristerna i innehållet av ”Vårt land”. Belåtet konstaterade Snellman att Runeberg gått från idyll mot patriotism. Av de tidigare diktverken hörde *Elgskyt-tarne* och *Hanna* till den antika diktens område, medan *Nadeschda* och *Kung Fjalar* skrivits i romantisk stil.¹⁶⁹ Dikterna i *Fänrik Ståls sägner* uppfyllde Snellmans förväntningar på den nya moderna diktningen.

Här smälte klassiska och romantiska drag samman till ett patriotiskt patos. I detta avseende hade Runeberg lyckats, eftersom hans huvudsakliga källa varit Gustaf Adolf Montgomerys bok *Historia öfver kriget emellan Sverige och Ryssland åren 1808 och 1809* (1842), som byggde på berättelser om krigshändelserna som cirkulerat bland folket. De var ense om att finska kriget var en hjältetid för den finska nationen. Då skapade folket med sina hjältemodiga ledare sina nationella statliga institutjoner. I detta avseende hade Runeberg med sina ”fänrikar” lyckats skapa nationallitteratur.¹⁷⁰

I recensionen av *Fänrik Ståls sägner* tog Snellman ställning till kommandören för Savolax brigad överste Johan August Sandels långsamma handlande i slaget vid Virta bro. Denna fråga var mycket omdebatterad. Även om scenen med sina överlägsna skämt och beskrivningar av måltiden var alltför utdragen, ansåg Snellman att den pekade på den rådlöshet som överbefälhavaren kände i detta ögonblick.¹⁷¹ Snellman var bättre informerad om denna situation än den källa som Runeberg använt eftersom han ofta diskuterat den med kammarrådet Karl Gabriel Forstén, som hade känt Sandels personligen. Även rektorn för Kuopio gymnasium Fabian Collan var förtrogen med händelsen, och Runeberg hade faktiskt inspirerats av berättelsen just genom Collan.¹⁷²

Sandels roll har debatterats i litteraturhistorien i flera repriser. Snellmans krav på att Runeberg skulle skapa nationallitteratur motiverades också av att den beundran som Runeberg åtnjöt hade förlett recensenterna att tro att diktaren leddes av samma ideal som de själva. När man bedömer Runebergs produktion får man inte glömma att han betraktade kärleken som en kraft som i ett enda stort och avgörande ögonblick avgjorde människans öden. När man dessutom tänker på hans mystiska naturuppfattning, som inte endast kommer till uttryck i de religiösa dikterna utan även i hans världsliga produktion, förstår man klarare hans uppfattning om hjälten, som är grunden för hans fosterländska diktning.

I Runebergs produktion är det inte lätt att notera dikternas irrationalism eller suprarationalism. De gestalter som han skapat vägrar att erkänna den vardagliga existensens relativitet i sina handlingar och tankar. De förverkligar sina ideal med orubblig följdriktighet, oberoende av personliga eller allmänna intressen. Därför är det inte nödvändigt för Sandels att bete sig som en oklanderlig militär. I Runebergs landskapskildring kan man tala om ett helgonskimmer när gudomen, anden uppfyller hela naturen i ett stort ögonblick. På samma sätt blir människan i

sitt stora ögonblick, till exempel inför hjältemodiga dåd, ett ”föremål för det slags *förklaring* – med ordet använt i dess rent teologiska innebörd – som Runeberg trodde på i likhet med de stora mystikerna.”¹⁷³

På grund av *Fänrik Ståls sägner* började de verkliga händelserna under finska kriget bli begravda under en händelsehistoria som präglades av den runebergska skildringen. *Fänrik Ståls sägner*, vars tillkomst enligt Johan Wrede kan antas vara en följd av ”det psykologiska trycket av den moraliska konkursen 1808–1809”, var kanske det främsta bidraget till mytbildningen av finska kriget. Runeberg ville visa att det nationella medvetandet och försvarsandan var ärflika egenskaper. Det dolda budskapet var att nationen inte stod i någon tacksamhetsskuld till Ryssland för sin nationalanda. Runeberg hyllar det offervilliga folket och skyller krigets verkliga nederlag på inkompetensen inom den högsta krigsledningen, Sveaborgs kapitulation, opportunisten bland tjänstemännen och det otillräckliga militära stödet från Sverige.¹⁷⁴

Syftet med de källor som Runeberg använde var att visa att finska kriget handlade om en liten armés kamp mot en enorm övermakt: Finlands armé var en här av hjältar. I den hjältekult som Runeberg skapade jämfördes de hjältar som stupade för fäderneslandet med Kristus, som gav sitt liv för att rädda mänskligheten. I den runebergska mystiken ingår att det förgängliga förklaras och blir evigt, varvid offret är en paradox. I ett realistiskt och empiriskt perspektiv var hjältarnas taktik barnslig och byggde på en förenklad psykologi. Runebergs diktning är därigenom ett exempel på personlig livstolkning, men den fick onekligen den fosterländska iveren att flamma upp och gav näring åt den finsknationella känslan. Runeberg lyckades skapa en stämning av absolut äkthet: just så här gick det till i finska kriget.¹⁷⁵

Snellman betraktade Runebergs diktarväsen med klara ögon. Även om Snellman och Runeberg var mycket goda vänner prutade Snellman inte på sitt kall, som var den finska nationens sak. Enligt honom skulle dikter skapas enligt objektiva lagar, inte utifrån personliga tolkningar.

Utöver epik och lyrik ägnade sig Snellman också åt prosa. I en av sina artiklar förklarade han att det ännu inte fanns någon ordentlig prosa på finska trots det vackra språket i *Kalevala* och *Kanteletar*. Snellman presenterade detaljerat processen för att skapa ett finskt skriftspråk och rekommenderade de västfinska dialekterna som dess grund.¹⁷⁶

I sin artikel ”Filologi för olärda” behandlade Snellman mångsidigt en av 1800-talets viktigaste vetenskapliga frågor, uppkomsten av den

jämförande lingvistik. Han presenterade 1700-talets homeriska frågor och den kritiska bibelforskningen, den aktuella debatten i Tyskland och slutligen de finska språk- och grammatikfrågorna och skolförhållandena. Snellman behandlade språkets fornhistoria som en parallell till folkets fornhistoria. Hans expertis byggde på frekventa kontakter med Georg August Wallin, Anders Johan Sjögren, Matthias Alexander Castrén och Herman Kellgren.¹⁷⁷ Bäst kunde Snellman hålla sig ajour med Castréns stora sibiriska resa med hjälp av brev och reserapporter från honom. De visar hur Castrén genom personliga uppoffringar ville främja vetenskapen och fäderneslandets väl.¹⁷⁸

Recensioner av den antalsmässigt ringa litteraturen på finska hade en viktig plats i *Litteraturblad*. Snellman recenserade bland annat Pietari Hannikainens pjäs *Silmänkääntäjä eli Jussi Oluvisen matka Hölmölään*, som utkom som ett separat verk 1847. Snellman använde pjäsen som ett exempel på att konstverk av detta slag skulle innehålla övertygelser och passioner som under alla tider fyllde människornas hjärtan. Lustspelet i Sverige var betydelselösa eftersom de saknade en nationell prägel. Snellman skrev:

Men det sannt menckliga uppenbarar sig alltid i någon nationel form; och den, som lyckas uttala något för en nation, ett tidevarf i dess historia, karakteriserande, kan vara öfvertygad, att han då äfven framställt något sannt menckligt innehåll. Ju mera betydelsefull skildringen är för det nationela lifvet, desto djupare har den då äfven träffat det allmänt menckliga.¹⁷⁹

Snellman ville lyfta fram den aktuella pjäsen som det bästa beviset på detta. Därför satte han stort värde på Hannikainens pjäs trots dess klart anspråkslösa nivå. Han ville visa aktning för det finska språket och betonade pjäsens lärorika innehåll. Han rentav jämförde pjäsen med den norsk-danske författaren Ludvig Holbergs välkända komedier.¹⁸⁰

Snellman förhöll sig också positiv till finskspråkiga juridiska handböcker, det vill säga en juridisk handbok för finska folket och en motsvarande handbok för bönder, även om den finskspråkiga juridiska terminologin etablerades först på 1900-talet. Snellman granskade språket i handböckerna och hittade många problematiska punkter. Han ville visa hur stort behovet var att få en syntax för det finska språket som utarbetats logiskt utifrån kunskaper om språket, samt en ordbok som exakt

redogjorde för alla betydelse. Enligt Snellman skulle en skribent alltid sträva efter ett säkert uttryck då läsarna var ett folk som tidigare inte läst det tryckta ordet.¹⁸¹ Den juridiska handboken som uttryckligen var avsedd för bönder fortsatte på samma linje som tidningen *Maamiehen Ystävä*.¹⁸²

När Snellman sökte efter förebilder för Finlands nationella utveckling i den europeiska nationallitteraturen lyfte han sällan fram några särskilda nationella rörelser, kanske på grund av censuren, utan stannade på en principiell nivå i sina diskussioner. Snellman avvek från denna regel två gånger på ett sätt som prövade censurens gränser. Båda gångerna handlade det om de slaviska folkens nationella befrielseutveckling. Med utgångspunkt i en skildring av en resa på Balkan av Hippolyte Desprez (1847) presenterade Snellman de illyriska och slaviska folkens bildningskrav som förebilder för utvecklingen av nationalandan och folkupplysningen i Finland. Rörelsen hade grundats 1828 av en grupp kroatiska studerande i Graz. Illyrien var det geografiska namnet på de romerska provinserna på Balkan. Benämningen togs åter i bruk under Napoleonkrigen, då Dalmatien, Kroatien, Krajina och Slovenien erövrades. Zagreb blev sedermera huvudorten för den illyriska kulturen.¹⁸³

Snellman medgav att rubriken ”Illyrisk litteratur” på goda grunder kändes främmande: hur kunde den ha något att göra med den europeiska bildningen? Svaret var att man i Tyskland och på andra håll i Europa under de senaste femton åren upptäckt att slaverna var Europas största folkstam. Enligt Snellman bevisade den illyriska litteraturen hur dessa folk stigit fram i den moderna utvecklingen med färska krafter utan att deras nationalitet förbleknat. Enligt Snellman var det föredömliga i denna utveckling att:

[d]eras utgångspunkt karakteriseras af en större eller mindre saknad af alla de mera civiliserade folkens bildningselementer; deras kraft ligger å ena sidan i medvetandet af detta behof, å den andra i en oförsvagad folkanda, medvetandet af sin egen kraft, att tillägna sig samma bildningspositiva innehåll. Lika egendomlig, som denne deras bildningsgång är, lika afvikande och ny måste äfven den form blifva, uti hvilken den moderna bildningen af dem skall upptagas.¹⁸⁴

Snellman betonade att Finland och de litterära strävandena i landet hade mycket att lära sig av den illyriska litteraturen. Enligt honom kunde en

eftertänksam läsare dra många sunda slutsatser utan att man särskilt behövde peka ut dem.

På samma sätt beskrev Snellman den nationella utvecklingen i Livland, Estland och Kurland och jämförde den med utvecklingen i Finland. Han berättade hur man i dessa provinser under det senaste decenniet grundat många litterära och allmännyttiga sällskap, till exempel lantbruks- och industrisällskap och bibelsällskap. Snellman ville visa att det i områdena kring Östersjön vaknat ett livligt intresse för allmän bildning, som påverkats av den minskade kontakten med Tyskland. Nu hade det uppkommit en litteratur som var avsedd för och handlade om det egna landet. Till medlemmar av de litterära sällskapen hade man inte enbart kallat personer som skrev om fosterländska ämnen, utan verksamheten hade utvecklats i en mer allmän riktning. Detta visade hur mycket större verkan en allmän andlig väckelse än en enskild lärd mans arbete hade också inom vetenskapen. Lärarna i skolorna upplevde det som sin skyldighet att utveckla sig själva och vara till nytta för landet, inte bara lära ut alfabetet till barnen. Enligt Snellman ifrågasatte man i Finland huruvida en universitetslärare hade andra skyldigheter utöver att hålla sina föreläsningar och ordna tentamina. Snellman tyckte att det var beaktansvärt att se hur präster, jurister, läkare, militärer och köpmän i provinserna kring Östersjön muntligen och skriftligen deltog i diskussioner på vetenskapliga möten. Snellman underströk att det inte enbart skedde i de här områdena utan också i andra bildade länder.¹⁸⁵

De nationella betoningarna i Snellmans litteraturrecensioner visar hur effektivt de impulser som han fått i utlandet förmedlades till läsarna. De färska observationerna om de europeiska strömningarna kryddade hans uttryck och övertygade läsaren om kraften i hans budskap. Resan gav honom distans till förhållandena i Finland, och inspirerade honom att rikta skarp kritik mot den rådande andliga utvecklingen. Snellman kunde granska hemlandets tillstånd ur en mer fruktbar synvinkel än de som kontinuerligt levde under de rådande omständigheterna. Hans erfarenheter från utlandet gav hans texter innehåll och stärkte hans vilja att föra fram budskapet. Även om denna verksamhet fick vänner att ta avstånd från Snellman, fick han tröst i sin ensamma kamp av sin styrka att förbli trogen det som han sett och upplevt. I sina recensioner i *Litteraturblad* samlade Snellman ideologin i sitt nationella program, sammanfattade det andliga programmets grunder och gav anvisningar för det praktiska genomförandet av dem.

Snellman går miste om professuren på grund av revolutionen i Paris

I februari 1848, bara fyra månader efter Snellmans vistelse i Paris, utbröt i Frankrike en tre dagar lång revolution som ledde till att monarken förlorade sin krona. I de arbetarkvarter som Snellman nyligen besökt restes nu barrikader av gatstenar och möbler. Myndigheter som statsmakten tillkallat för att stoppa upproret vägrade lyda. Situationen kulminerade när militären öppnade eld mot republikanska upprorsmakare med blodiga följder. Ludvig Filip I abdikerade den 24 februari och flydde till England.

De republikanska revolutionärerna trängde in i deputeradekammaren och utropade en republik under ledning av Alphonse de Lamartine och Louis Blanc. De sammankallade ett grundlagsstiftande möte som valde en exekutiv kommitté den 4 maj. I kommittén fanns dock inga socialistiska republikaner, vilket ledde till att Paris ställde sig mot det övriga Frankrike på samma sätt som 1792. De missnöjda och förtvivlade arbetarna från verkstäderna i Paris satte sig till motvärn mot nationalförsamlingen. De angrep nationalförsamlingen den 15 maj, upplöste den och utropade en samhällsrevolution som skulle följa den politiska revolutionen som ägt rum i februari. Nationalgardet återställde ordningen och förberedde sig på att lägga ned verkstäderna. I Paris utbröt i slutet av juni ett blodigt arbetaruppror. Händelserna spred skräck i hela Europa.¹⁸⁶

Efter att nyheterna från februarirevolutionen i Paris nått S:t Petersburg bröt Nikolaj I de diplomatiska förbindelserna med Frankrike. När vågen av politiska omvälvningar nådde Berlin och Wien, upphörde Preussen och Österrike att fungera som Rysslands ideologiska skyddsmur. Förändringarna syntes i Finland i form av ett manifest som Nikolaj I utfärdade den 26 mars. I manifestet fordrade kejsaren i stränga ordalag att folket skulle träda till försvar av det rådande legitima systemet. Kejsaren meddelade att en ”härjande störtflod” närmade sig och uppmanade till kamp för ”Ryska namnets heder och Våra gränsors helgd”. I den ryska paternalismens anda skulle alla krafter samlas ”[f]ör Tro, Tsar och Fosterland!”. De böndagsplakat som lästes upp i alla kyrkor i Finland innehöll välformulerad antirevolutionär propaganda som underströk hur lyckliga de finska undersåtarna var under den kejsarliga överhögheten som sörjde för deras välfärd.

Snellman hade gjort sin europeiska resa i sista stund eftersom de ryska myndigheterna utfärdade många reseförbud under våren och sommaren 1848. Generalguvernör Menschikoff var beredd att stänga Finlands gränser om det uppstod oroligheter i Stockholm. Myndigheterna riktade den politiska övervakningen mot två grupper: unga akademiska intellektuella och samhällets ”underklass”. Efter händelserna i Wien – i vilka studenter deltagit – stramades övervakningen av studenterna åt av universitetets nye vicekansler, general Johan Mauritz Nordenstam, som utmärkt sig vid flera slag.¹⁸⁷

Det fanns fog för åtgärderna, även om Cygnaeus och Topelius fortfarande den 10 mars 1848 endast hört obestämda rykten om händelserna i Paris. Dessa två och en stor grupp andra, bland dem Elmgren, Arppe, Zacharias Cleve och August Schauman, pressade in sig i privatrummet på Clopatts konditori i Helsingfors för att läsa *St. Petersburgische Zeitung*. Nyheterna gjorde alla närvarande bestörta, och de tömde sina champagneglas under tystnad. Schauman skrev i sin dagbok: ”Den vilken med brinnande ynglingasjäl fått leva år 1848, – må den falla ned och tacka Gud!”¹⁸⁸ En vecka senare fick generalguvernörens nye biträde Platon Ivanovitj Rokassovskij order att slå ned eventuella kravaller med militära styrkor. Via universitetets rektor varnade vicekansler Nordenstam studenterna för att sjunga på gatorna. Inspektörerna såg över den tillåtna läsningen även i de minsta kamratkretsarna. Kuratorerna övervakade studenternas drickande eftersom gendarmerna nu var särskilt vaksamma.¹⁸⁹

Snellman, som själv fått bevittna stämningarna inför revolutionen på ort och ställe, var inte med i gruppen hos Clopatt. Långt från de upprörda stämningarna i Helsingfors planerade han att ansöka om professuren i filosofi. Myndigheterna betraktade detta som en revolutionär handling, då man tog hänsyn till Snellmans rykte. Snellman lämnade in sin ansökan om professuren samtidigt som nyheterna om revolutionen i Paris nådde universitetskretsarna i Helsingfors. Med ödmjuka ord motiverade han sin ansökan med ”de ringa skrifter, jag offentliggjort, hvilka i händelse de kunna anses ådagalägga ’sann vetenskaplig kunskap’”. Samtidigt uttryckte han sin förhoppning om att man vid utvärderingen av hans ansökan i skäligen omfattning skulle ”tillåta en billig hänsyn till vårt Lands litterära förhållanden samt till min enskilda, för vetenskaplig forskning föga gynnsamma lefnadsbana inverka på måttstocken för dessa skrifers bedömande”. I bilagan till ansökan nämndes nio filosofiska verk.¹⁹⁰ For-

mellt sett var Snellman en överlägsen kandidat, men tidpunkten kunde inte ha varit mer olämplig.

I de förhållanden som rådde efter att nyheterna om revolutionerna i Europa nått Finland uppfattade myndigheterna Snellmans ansökan rentav som en krigsförklaring, men för honom själv var den ett allvarligt försök att dra sig tillbaka från den offentliga kampen. I ett brev avslöjade han dessa tankar för Johan Jakob Tengström, som i flera repriser uttryckt sin önskan om att Snellman skulle bli hans efterträdare. Även Robert Tengströms död och brytningen med Nervander bidrog till Snellmans beslut. Snellman hade betraktat Robert Tengström som ”en verksam arbetare för vårt arma lands framtid”.¹⁹¹ Alla insåg att fäderneslandet lidit en förlust när det förlorat honom. I ett senare brev suckade Snellman: ”Det är i sjelfva verket, då man räknar de få förhoppningarne, som skulle vår undergång vara skrifven i ödets bok, och endast en och annan till spillo gifven, såsom jag, besparas att förnöta sin bättre del för det omöjliga.”

I samma brev tackade Snellman J. J. Tengström för råden i fråga om Nervander. Han kunde dock inte ha några närmare förbindelser med Nervander, då den ena försökte söndra det som den andre ville bygga. Eftersom Nervander, lamslagen eller beräknande, bytt sida, kunde man inte längre respektera honom som motståndare. Snellman var emellertid bedrövad över detta.¹⁹² Tengström uppmanade Snellman att i stället för att gå till angrepp anta ett lugnare och mer resonerande förhållningssätt som skulle göra det möjligt att bevara vänskapen. Han tillade att det var Snellmans eviga förtjänst att han formulerat målet på ett så utmärkt sätt, men enligt Tengström skulle det dock dröja ett eller ett par århundraden innan Finland fått materiella förutsättningar för ett blomstrande intellektuellt liv.¹⁹³

Tengströms lugnande ord inspirerade Snellman att sammanfatta sin sinnesstämning i januari 1848: ”Längesedan har jag sjelf afvetat, att mitt sinne börjat blifva bittrare, dock hellre i tillbakadragenhet, än i yttringar.” Han ansåg att detta hade orsakats av att hans arbete inte gett något resultat eftersom det inte uppstått någon kamp. Enligt honom försvann en del av det nationella varje dag, och ”vår råhet och vår natur är af den art, att detta sker utan all vår afsaknad”. Snellman målade upp Finlands framtid i mörka färger: grekisktroende ryska män blev tjänstemän och ryskan det viktigaste skol- och myndighetsspråket. Kejsardömet skulle inte acceptera ett främmande språk, främmande lagar och en främmande

religion inom sina gränser. ”[V]år bildning för hvarje dag blir allt mer och mer efter de bildade Europas.” Under de senaste fyrtio åren hade Europa gjort stora framsteg som saknade motstycke i historien, men enligt Snellman var den största olyckan att folket inte hade något större intresse för händelserna i samtiden. Han kunde inte tåga när det såg ut som om små nationer förintades överallt. Enligt hans uppfattning skulle nationerna avhålla sig från att bidra till denna utveckling med sina egna åtgärder. Därför efterlyste Snellman åtgärder för att öka folkets medvetande om fäderneslandets situation. ”Endast medvetande finnes, kan äfven den ringaste mot den utifrån tvingande bildningsformen sätta den inre ovilja, som bevarar hans öfvertygelse och tänkesätt.” Snellman insåg att han var ensam om sina åsikter. Han kunde inte ursäkta sin bitterhet med detta, men nog förklara. Trots detta var han säker på att han fortfarande hade förmåga att intyga ”att jag i mitt inre älskar Gud och hela världen”.¹⁹⁴

Till Snellmans självrannsakan bidrog även lyckan i hemmet och Jeanettes tjuugoårsdag den 14 januari 1848. I sin nedstämda gratulationsdikt sammanfattade Snellman sin psykiska utmattning:

Den vintern ej jag skåda får
Der gömd jag hvilat då,
Der tryckta bröstt ej förmår
Ens mer af saknad slå.

Men nu, nu slår det ännu varmt
Mot sommarn, Du mig gaf,
Och gläds, att icke kallt och armt.
Mitt lif blef, som min graf;

Den sista versen berättar dock om det hopp som hemmet ger:

Och känner, att min kärlek än
Skall hos Dig lefva kvar
Och med Din kärlek värna den,
Som bådas kärlek var.¹⁹⁵

Efter Jeanettes födelsedag fick Snellman svar av Tengström angående sin tidigare bedömning av Finlands andliga tillstånd. Enligt Tengström

var det nödvändigt att ta hänsyn till den härskande nationens intressen: ”Att iakttaga det, fordrar både tacksamheten, och är tillika en slughet [...] delikates i förhållanden bör observeras.” Avslutningsvis upprepade Tengström sitt påstående om att den finska kulturen inte skulle höjas från sin nuvarande sedlig-religiösa nivå innan den tagit steget upp till industriell produktion. Den nyttigaste upplysningen för Snellman var säkert att Tengström ämnade avgå från professorstjänsten i filosofi och hade lämnat in sin avskedsansökan den 11 december.¹⁹⁶

För egen del tolkade Snellman tidens tecken på ett annat sätt. Han sörjde över att utvecklingen gick i en negativ riktning eftersom man samtidigt såg tecken på nya möjligheter varje dag. När Snellman anklagades för egenkärlek ville han påpeka att de andra var förblindade av sina egna intressen: ”Med ett ord; den försigtighet och klokhet, som under omsorgen för det allmänna icke släpper till en enda klut af det enskilda, är mig fullt ut lika misstänkt, som någonsin en egna fördelar i öfrigt åsidosättande egenkärlek.” Han medgav att han inte gärna ägnade sig åt introspektion, men konstaterade samtidigt att det var klart för honom att han inte skulle kunna lägga ned sin penna. Han tröstade sig med att det ändå var till större nytta att bruka pennan än att ångra sig, även om hans möjligheter att uttrycka sig var kringskurna. I slutet av brevet meddelade Snellman att han skickat in ansökningspappren trots att det var mer motbjudande än lockande att söka professuren. Den isolerade ställningen vid universitetet lockade inte honom.¹⁹⁷

Snellman fick förbereda sig för professorsdisputationen med nedstämt sinne, för den 18 mars fick han ett överraskande meddelande av Tengström: ”Ett fasligt slag har drabbat oss. Nervander är icke mer. Han dog i koppor sistlidne Onsdags afton kl. elfva. Denna händelse är förfärlig.” Tengström uppehöll sig inte länge vid detta ämne utan skyndade att diskutera tidtabellen för de åtgärder som behövdes för att göra Snellman behörig för professuren. Han hade hört att konkurrenten Germund Fredrik Aminoff hade anhållit om mer tid, och det var självklart att detta också skulle beviljas Snellman. Tengström medgav att Snellman till en början skulle bli isolerad när han fick professuren, men tillade att Snellmans kall var att ”spinna kring och fångsla omgivelser, gripa omkring och inverka”. Han påpekade dessutom: ”Kommer Du hit, så har Du att segra, icke utan kamp och ansträngning.”¹⁹⁸

Till och med förberedelserna för avhandlingen verkade vara en ansträngning för Snellman, eftersom han hade stora skulder. När han

lämnade in sin ansökan utsattes han för två utmätningar på 170 respektive 200 rubel och blev tvungen att be rektor Borenus i Borgå om hjälp för att kunna finansiera sin anmälan som sökande till professuren.¹⁹⁹ Snellman kommenterade inte direkt Nervanders bortgång, men i efterordet i ett brev till Lönnrot konstaterade han att "[d]et var äfven mig ett hårt slag".²⁰⁰

Medan Snellman förberedde arbetet med sin avhandling blev han irriterad över de andra tidningarnas sätt att behandla nyheterna om händelserna under revolutionen i Frankrike. I sina artiklar i *Litteraturblad* beskrev Snellman tidningarna i landet som "ledsamma, andelösa och ofruktbara".²⁰¹ Till Lönnrot skrev han att *Finlands Allmänna Tidning* varit full av lögnar och vanställda berättelser om revolutionen, som fram till denna tidpunkt hade visat en karaktär av moderation och god ordning: "Genom den har det fjerde ståndet, arbetarens, gjort sig jemlik med de öfriga." Det var fråga om en revolution av hela den mänskliga kulturen, och det borde man ha insett för länge sedan.²⁰²

I april kritiserade Snellman *Borgå Tidnings* nyheter om revolutionen efter att tidningen skrivit att "explosionen" också nått "vårt aflägsna fädernesland" som "kortsynta lyckoriddare söka hos oss att efterapa och uppägga till de olycksdigra företag, hvars [...] förstörande följder för Frankrike den opartiske lätt förutser". Snellman ansåg att nationen hade rätt att bli indignerad över detta sanningsstridiga meddelande som alldeles klart hade kopierats från en svensk eller norsk tidning. "Otymligt är det emellertid, att slänga ut en sådan strof utan närmare förklaring, och än stupidare, att icke blifva klunsen varse och hjälpa, hvad som hjälpas kan, i ett följande nummer."²⁰³

Snellman var också förgad över att tidningarna i Finland inte gav någon egentlig information om revolutionen. I det första brevet som Snellman skrev till Lönnrot på finska i början av maj 1848 utbrast han att det hade varit svårt att publicera någon nyhet över huvud taget, och att det var otroligt hur mycket den råa, vettlösa och övermodiga censuren slukade i sitt gap.²⁰⁴

Censuren leddes av generalguvernör Menschikoff, som ingripit i tidningspressens innehåll och förbigått censurkommittén sedan mars 1848. På grund av generalguvernörens misstro hade Tengström ansökt om avsked som kommitténs ordförande redan den 23 mars 1847. Till hans efterträdare valdes Aminoff, som fick uppdraget att förhandsgranska fem tidningar som utkom i Helsingfors. Efter februarirevolutionen i

Frankrike gav generalguvernören order om att censuren på olika håll i landet skulle stramas åt och att tidningarna endast skulle publicera det som stod i *Finlands Allmänna Tidning*. Hans nya biträde Rokassovskij fick särskilda anvisningar om övervakningen av både censurkommittén och guvernörerna.²⁰⁵ Tidningarna fick endast publicera sådana utrikesnyheter som tidigare publicerats i *Journal de St.-Petersbourg* eller i utländska tidningar som censuren kontrollerat.²⁰⁶

Topelius, som var redaktör för *Helsingfors Tidningar*, hade betraktats som en lojal undfallenhetsman sedan *Saimas* tider. I skiftet av mars och april fick han bära skulden, när han i ett av sina Leopoldinerbrev beskrev hur nyheterna om revolutionen följdes upp i Helsingfors:

likasom wi äro fast öfwertrygade att för Finland och dess hufwudstad intet nödwändigare, intet mera wälgörande finnes, än freden, ordningen, lugnet, likaså fast hoppas wi, att dessa samhällets grundpelare hos oss åtminstone ej skola rubbas. Wi betrakta werldshändelserna, wälan, det måste hwarje bildad menniska göra, ty dagens historia är oändligen rik på stora lärdomar; men wi önska icke att i det spela en annan roll, än den lilla, men aktningssärd, som kan wara oss beskärd på kulturhistoriens gebit. Finska folket, i sitt inåtvända betraktande lugn, har så föga sinne för politiken, att jag tror det en werld kunde störta tillsamman öfwer dess hufwud utan att man från dess läppar hörde annat än det alldagliga ”mitä kuulu?” och ”wain niin!”²⁰⁷

Enligt Topelius hittade man ett bra exempel på den finska ”flegman” i studenternas läsförenings lokaler, där studenterna rökte cigarrer och spelade schack inför världsnvyheterna: ”Om republiken bekymrade sig ingen.” På grund av censuren kunde Topelius endast pika ungdomen för att väcka den, men inom Österbottniska avdelningen tog man illa upp eftersom Topelius, enligt avdelningens tolkning, försökt förstärka myndigheternas tro på finländarnas belåtenhet med landets ställning och omständigheter. Topelius blev tvungen att avgå från avdelningen på livstid, eftersom han anklagat den för politisk okunnighet och passivitet.²⁰⁸

Myndigheternas kontroll vacklade för första gången den 6 april, då man i Helsingfors under mycken dryckenskap firade Wilhelmsdagen samtidigt som en stor skandinavisk studentfest pågick i Uppsala. På festen lovordades den franska republiken och friheten, och alla tal var fientliga mot Ryssland. Talarna uppmanade studenterna att stiga upp

på revolutionens barrikader. ”Marseljäsen” och ”Kung Carl” klingade turvis. När *Helsingfors Tidningar* rapporterade om festen, ansåg många att den revolutionära smitthärden kommit för nära Finland.

Professor Cygnaeus, som åtnjöt de finska myndigheternas, ministerstatssekreterare Armfelts och vicekansler Nordenstams förtroende, lyckades få läget under kontroll. Cygnaeus hade en plan, och för att genomföra den inhämtade han tillstånd att ordna studenternas vårfest den 13 maj 1848, efter en paus på tolv år. Festen på Floradagen planerades skickligt som en manöver för opinionsstyrning. Enligt två promemorior av Cygnaeus var syftet att omvandla de revolutionära stämningarna till en lojal lovprisning av den finska kulturen. På detta sätt kunde man ta udden av eventuella spontana vårfester och demonstrationer.

Detta tillvägagångssätt hade etablerats redan under ärkebiskop Jacob Tengströms tid: ryssarna var nöjda med att finnarna hyllade sin nationella och kulturella särprägel förutsatt att de samtidigt gav uttryck för sin lojalitet mot och kärlek till regenten. Det skulle vara nog för att övertyga Ryssland om att Finland tog avstånd från den internationella revolutionära rörelsen i denna krissituation.²⁰⁹ Detta mönster passade Nordenstam och Armfelt mycket väl, de samarbetade bra inom övervakningen av universitetet. Vicekanslern lämnade kopior på de rapporter som var avsedda för Menschikoff också till Armfelt.²¹⁰

För att säkerställa att Floradagens fest skulle lyckas måste arrangörerna hitta en festplats som låg tillräckligt avsides, skriva kontrollerade tal, förhindra användningen av politiskt farliga symboler, utlysa många hurrarop för överheten och sörja för en lämplig servering. Som plats föreslog professor Palmén Gumtäkts äng, ett markområde som ägdes av hans släkting Johan Gabriel von Bonsdorff. För festen beställdes en specialsydd finsk flagga som pryddes av Finlands vapen omgivet av en lagerkrans. Flaggan var endast tillfällig, och studenterna skulle bära den i täten av sin procession till Gumtäkt. Man tordes slutligen inte låta studenterna bära flaggan i processionen, utan den ställdes på förhand upp på festplatsen. För att hindra att studenterna spontant stämde upp i ”Marseljäsen” beställde man en melodi till Runebergs dikt ”Vårt land” av universitetets musiklärare Fredrik Pacius. Melodin slog fullkomligt igenom på festen. På plats fanns 300 studenter och 200 inbjudna gäster, bland dem även representanter för statens och universitetets ledning.

På programmet stod åtta tal som framfördes av talare som för säkerhets skull valts ut bland den äldre studentgenerationen. Cygnaeus höll

talet till kanslern-storfursten. I ljuset av den nedgående solen höll han dessutom ett tal för fäderneslandet under rubriken "Finlands namn". Konceptet till talet har inte bevarats. Talet var uttryckligen planerat just för detta ögonblick. Dess syfte var att styra det tryck som rådde i denna brytningstid i en riktning som var politiskt fördelaktig för universitetet och hela Finland. Under talet, som gjorde stort intryck, utbröt åhörarna i applåder i flera repriser, och när talet avslutades tog de av sig hattarna för att sjunga "Vårt land" ytterligare en gång.

Myndigheterna gav festen positiv respons redan på plats, då Nordenstam tackade studenterna för festens ädla karaktär. Efter detta bar studenterna honom under stormiga hurrarop upp för sluttningen till den väntande vagnen, och han fick färdas hem i triumftåg. Tack vare den hastiga charmoffensiven av den nye vicekanslern lyckades man rädda studentavdelningarna från angivare och polismyndigheter åtminstone för ögonblicket. Professor Grot skrev en detaljerad redogörelse om festen till rektorn för universitetet i S:t Petersburg, som omedelbart vidarebefordrade rapporten till arvfursten Alexander och därigenom även till kejsaren.²¹¹

Festen hade avsedd verkan och Topelius har i sina anteckningar gett den ett särskilt eftermäle. Den vackraste beskrivningen av stämningen på festen skapade han i dikten "Finlands namn". Dikten, med elva verser, publicerades två dagar efter festen. Diktens andra vers var beskrivande:

Kring kullar och äng, i lek och sång
Sig glädtiga skaror närma;
De känna ej sorg, ej svek, ej tvång,
De svärma, de ock, engång, engång,
Som himmelens fåglar svärma.

På grund av detta uppmanade han att offra allt:

Välän, i ditt hjertas djup det skrif,
Till lefnadens afton sena!
Evärdeligt det din lösen blif,
Din lösen i nöd, i död, i lif
Är Finland, Finland allena!¹²¹²

Studentkåren hade hållit sitt löfte till Cygnaeus. Under styrning av den skicklige teatermannen Cygnaeus hade fanan, sången och talet skapat bilden av ett skönt och rofyllt fosterland. Bilden var på alla sätt idyllisk och klassiskt behärskad. Huvudsaken var att det inte fanns något stormigt i känsloladdningen på festen eller något revolutionärt i talen. Fanan var inte sydd för barrikaderna, sången hade inte komponerats för strider. Efter att festtyran lagt sig kan det hända att studenterna kände på sig att de var de enda som representerade ett sådant fritt, rörligt och opinionsbildande folkelement som på andra håll i Europa hade gjort försök att själva få styra samhällsmaskineriet.²¹³ Ännu mer fjärran var upproren i utlandet för bönderna. Allmogens skillingtryck underströk det finska folkets trohet gentemot kejsaren och styret.

Snellman, som satt försjunken i sina tankar i Kuopio, tilltalades inte av dessa scener. Han var en man av direkt handling, och tidevarvets stagnerade anda var enbart nedslående för honom. Cygnaeus uttryckte sin förvåning över vännens melankoli. Snellman själv talade om håglöshet, som berodde på att han redan bott fem år i Kuopio. Enligt honom skulle den ”andliga förmåga, som här icke förtorkar” vara något av ett under. Även om han inte kunde skryta med sin ekonomi, såg han universitetet som ett sådant näste att han hellre ställde sig bakom bordet i en hökarbod än vid katedern. Cygnaeus minnesteckning över Nervander bidrog till att fördjupa Snellmans nedslagna sinnesstämning. Snellman läste den i tårar, sörjande över att Nervander aldrig förtrodde honom ”sitt inres nedslagenhet, utan af någon stolthet ville göra sin position afundsvärd”.

Snellman avvisade Cygnaeus vänliga råd och tröstade sig med att han krävde att hans sätt att tänka helt enkelt måste tolereras och ansåg att han inte hade något att befara i detta avseende. Han ville understryka att ”den allmänna bildningen, uppenbarad i litteraturen, industrin och de sociala inrättningarne: i undervisningen, den lärda och folkets, i kriminalagstiftningen, i kommunalväsendet, i hela vårt samlif – den står på en punkt, hvars dunkel dagens rörelser i det öfriga Europa först skola göra märkbara”. Snellman avslutade brevet med att be Cygnaeus kontrollera språket i avhandlingen som han skrivit på latin.²¹⁴

Ett par dagar senare, i slutet av juli, skrev Snellman i samma anda även till Tengström. Han förklarade sin tystnad med nedslagenhet och ensamhet. I början av brevet upprepar han samma tankar som för Cygnaeus. Händelserna i Frankrike hade gjort stort intryck på Snellman, som på varje tänkande människa. Detta ökade den tunga insikten om att

”hvarje kulturens framsteg i det öfriga Europa ställer vår låga bildning ännu längre tillbaka. [...] Huru långt tillbaka stå vi icke redan förut; och huru mycket längre skola icke några år försätta oss!”

Snellman återkom till sorgen över Robert Tengströms hastiga frånfälle. Snellman hade haft större förtroende för den kommande generationen så länge Robert Tengström levde. Om det fanns andra liknande förmågor som han, borde de redan vara kända. Själv var Snellman ovillig att beträda universitetets domän. Orsaken var okunnighet. Han hade lyckats komma i gång med att skriva sin avhandling endast med stor ansträngning och hade varit tvungen att arbeta med den även på nätterna. Under arbetet hade Snellman dock blivit glad över att han fortfarande hade kärlek för ämnet. Planen var att avhandlingen skulle både börja och sluta med det som Hegel betraktade som övergången från naturfilosofi till en andens filosofi. Snellman bad Tengström med expressposten skicka någon

Till följd av februarirevolutionen 1848 i Paris gick Snellman miste om professuren i filosofi vid universitetet i Helsingfors. Blotta tanken på att utnämna honom upplevdes som en krigsförklaring mot myndigheterna. Fredrik Cygnaeus kanaliserade skickligt de starkaste känslorna och omvandlade dem till en hyllning av finskheten på Floradagsfesten, som ordnades på Gumtäkts äng den 13 maj 1848. Festsdeltagarna gav uttryck för sin trohet mot regenten och för finsk lojalitet, vilket lugnade kejsaren.

lämplig bok till hjälp, till exempel något av Karl Rosenkranz. Snellman nämnde också för Tengström att Nervanders död tyngde hans sinne och att Cygnaeus minnesskrift över Nervander hade lagt sten på börda.²¹⁵

Ämnet för Snellmans avhandling på latin, om andens relation till materien,²¹⁶ var organismens begrepp i ljuset av geologiska forskningsrön. Ämnet var aktuellt för de hegelianer som samlades kring Michelet i Berlin. Å andra sidan hade Snellman inspirerats av programmet i Ludwig Noacks *Jahrbücher*. I detta program medverkade även Karl Heinrich Schultz, Franz Anton Bicking, C. H. A. Templer och Eduard Philipp Peipers, vilka Snellman hänvisar till i avhandlingen. Forskningsproblemet utreder Snellman på hegelianskt manér: en organism är ett uttryck för en idé. Hans grundtanke var att filosofin var oredig och naturforskningen tanklös. Enligt Snellman hade Hegel i god tro utgått från jordorganismen och den geologiska processen, medan hans efterföljare inte hade beaktat naturforskningen.

Snellmans inledning hade ett brett perspektiv och tog avstamp i en metafysisk lära enligt vilken naturvetarna fråntagit idéerna all realitet. Snellman klandrade Hegel och Schelling för att de ägnat naturforskning för lite uppmärksamhet och underskattat betydelsen av världens ursprung. Filosoferna fruktade spåren av kosmogonin, det vill säga läran om världssalltets uppkomst, eftersom de i tysthet tänkt att jorden alltid existerat. Snellman påstod att filosofin utvecklades i lika hög grad utifrån erfarenheten som utifrån förnuftet. Snellmans kortfattade framställning utvecklade relationen mellan materien och anden i samma riktning som *Idee der Persönlichkeit*, men mer ingående.²¹⁷

Avhandlingen är skriven i en rätt torr, abstrakt stil, men på levande latin. Många andra hegelianska avhandlingar under denna tid, som Fabian Collans, Robert Erik Lagus, Carl Immanuel Qvists och Robert Tengströms, använde sig av mer eller mindre etablerade filosofiska termer. Även om Snellman inte avvek från detta, skilde han sig från de andra genom sina klara och koncisa meningar, då han strävade efter språklig och tankemässig klarhet. Som författare av en doktorsavhandling på latin verkar Snellman ha haft en egen stil. Eftersom han som pedagog krävde korta, enkla, klara och tydliga formuleringar, följde han dessa principer också i sitt eget uttryck. Snellmans kunskaper i latin framkommer tydligt i korrigeringarna till hans *lectio praecursoria*. I texten, som är ett par sidor lång, har han bytt ut ord eller ändrat på ordföljden. Han har också mildrat eller skärpt formuleringarna med något litet ord på flera ställen.²¹⁸

Det var inte lätt för Snellman att färdigställa avhandlingen. Den 14 augusti skickade han avhandlingens första del till professor Wilhelm Gabriel Lagus för erhållande av tryckningstillstånd. Han lovade skicka den senare delen senast den 28 augusti.²¹⁹ I sista minuten upptäckte Snellman fel i manuskriptet och bad hastigt Cygnaeus hämta en så stor del av manuskriptet som han kunde från tryckeriet utan att orsaka störningar i sättningen. Cygnaeus skulle dock inte klara av att granska manuskriptet ensam och var därför tvungen att skaffa hjälp ”med goda ord eller pengar”. Till slut bad Snellman att Cygnaeus skulle ansvara för att boken blev färdig senast den 10 september, i annat fall ”har Du stängt mig från paradiset”. Varje språk- och tryckfel skulle vara en stötesten på vägen dit. Snellman levde i stor oro och bad Cygnaeus rapportera om hur allt stod till.²²⁰

Till Snellmans ångest bidrog att han försummade sin familj och sina släktingar medan han isolerade sig för att skriva sitt vetenskapliga arbete. Snellmans far trodde att sonen rest utomlands eftersom han inte hade hört av sig. Fadern tröstade dock sin son med att säga att han skulle dö nöjd när han visste att sonen verkat för sann mänsklighet.²²¹ Svågern Otto von Essen skrev från sin gård i Keppo att Snellmans far var mycket sårad, och att han ”väntat, upphört att vänta och åter begynt vänta”.²²² Jeanette anklagade i sin tur sig själv för att hon inte förstod sin man bättre. Hon försäkrade för maken, som rest till Helsingfors för att disputera, att hon inte var likgiltig utan saknade kraft att utföra det som hon av själ och hjärta önskade: ”Jag vill nu lämna allt i Guds hand han styr väl allt till det bästa, och var ej heller du mera ängslig, utan förtrösta på Guds hjälp.”²²³

Snellman anlände till Helsingfors på kvällen torsdagen den 14 september. Han bodde hos sin vän, bergmästaren Fredrik Tengström. Dagen därpå gjorde Snellman de obligatoriska artighetsvisiterna hos generalguvernören, vicekanslern och andra dignitärer. Han hade på förhand undrat över hurdant mottagande han skulle få, men i efterhand kändes det som om han hade en god möjlighet att få tjänsten.²²⁴ Disputationen ordnades den 17 september 1848. Professor Grot, som fungerade som kustos, berättade att det fanns massvis med åhörare på plats.²²⁵

Snellman inledde disputationen med en bön som han skrivit på latin, där han bad till Gud om det älskade fäderneslandets beskydd och för kejsarens, tronarvingens och hela den kejsarliga familjens hälsa. Han bad även Gud att ledsaga lärare och studerande vid universitetet till

att uppriktigt sträva efter sanning och dygd.²²⁶ Snellman höll sin *lectio praecursoria* om filosofins betydelse inom de akademiska studierna. Han utgick från att alla som erkände att människan inte lever för sig själv utan för mänskligheten säkert gärna tillät sitt hjärta att fyllas av verklig bildning och lät sig styras av den. Snellman ansåg att filosofin ledde dem som studerade vetenskaperna till verklig bildning bättre än de övriga läroämnena.²²⁷

En ung student beskrev själva disputationen för Agathon Meurman på följande sätt:

Snellman, din afgud, (heder åt dig för det!) disputerade i Onsdags och gjorde det på ett sätt att jag ej vet hans like i ära. Auditoriet var öfverfullt, folk af förttielvfa slag, Nordenstam med. Respondent Gyldén (syndabock på befallning) gick så långt i förgrällsning att auditoriets knutar genljöd af flin och S slutligen var tvungen att förklara att det vore bäst att lemna disp. dervid emedan ämnet ej var att framläggas för ögonen och på något annat sätt ändock ej kunde fattas.

På kvällen ordnades en ståtlig festmiddag med sjuttio gäster. Snellman talade om fäderneslandets behov och uppmanade broderligt alla att uppoffra sig för denna sak. På samma tillställning deklamerade Cygnaeus ”med en mästaress röst till sina poikar sina fantasier”. Efter festen eskorterades Snellman hem, och följet sjöng ”Vårt land” tre gånger. Det uppstod inget skrämmande larm eftersom Snellman särskilt hade bett att festfolket inte skulle stämma upp i någon sång på gatan.²²⁸

Snellmans konkurrent till posten, Germund Fredrik Aminoff, disputerade tre dagar senare, den 30 september 1848. Studenterna kunde inte tåla Aminoff; den stränge censorn var inte populär.²²⁹ Ungdomen försökte hjälpa Snellman på sitt sätt. När Snellman hade lämnat in sin ansökan den 11 mars, anmälde studenterna till Meurman: ”Snilletts herrliga glans öfver dumhetens svarta och otäcka bäckklump [sic] gör denna lilla omständighet så skön, så lyftande munter som morgonrodnans uppgång öfver den tjocka fördummande natten. Han skall söka; men huruvida han skall få, det ligger allt än uti drömmarnas verld.” På disputationdagen demonstrerade studenterna mot Aminoff genom att utebli från disputationen utan att de kommit överens om det på förhand. Aminoff gjorde stor sak av detta: ”Han skriker på sammangaddning, myteri och mera sådant och hotar med att för Consistorium såsom sådan framställa

saken. – Må han det! Ingen kan honom det förtycka, men ingen heller studenternas afsmak för hans krams.”²³⁰

Aminoff hade hört till Lördagssällskapet. Han var en framstående pedagog, men mindre betydande som vetenskapsman. Snellman konstaterade kort om konkurrenten: ”Aminoff har mera tjänstmeriter, hvilka enligt lag ej komma i fråga, men han har också meriten att såsom författare hafva inskränkt sig till Akademiska dissertationer och såsom Censor, hafva drifvit andra till samma återhållsamhet.”²³¹

Snellmans och Aminoffs avhandlingar godkändes vid fakultetsmötet den 30 september 1848. Konsistoriet hamnade i ett svårt läge vid sitt möte den 14 oktober 1848. Grot ställdes inför ett särskilt svårt beslut efter disputationen. Han hade inte kunnat fatta ett beslut, men troligen skulle han rösta på Snellman i professorsvalet. Det var det tryggare alternativet eftersom det var möjligt att Snellman ändå inte skulle få professuren. Då skulle Grot slippa förlora sitt anseende bland studenterna.²³²

Största delen av professorerna verkade agera enligt samma logik: totalt fjorton professorer ställde Snellman i första förslagsrummet, bland dem även hans gamla trätobröder Laurell och Linsén. Tre professorer, af Ursin, Lagus och Blomqvist ställde Aminoff i första förslagsrummet. Eftersom många professorer hade kopplingar till den hegelianska världen blev diskussionen om kandidatuppställningen också en boutredning av detta dominerande paradigm. Universitetet sökte här en forsknings- och undervisningsmässig huvudlinje, men framför allt gjorde varje enskild professor upp med sina egna filosofiska uppfattningar.²³³

Innan diskussionen om den egentliga kandidatuppställningen började ville professor Laurell utreda huruvida han var polemiskt jävig när det gällde att bedöma Snellmans kompetens, eftersom han inte godkände den sanning som låg bakom disputandernas filosofiska principer. Å andra sidan hade Snellman, som måste räknas som unghelian, offentligt förkunnat att Laurell var en motståndare till hegelianismen. Professor Arppe ansåg att Laurell enligt rättegångsbalken inte var jävig att behandla ärendet. Denna ståndpunkt omfattades även av professorerna Woldstedt, Palmén, Lille, Törnroth, Geitlin, af Schultén, Lagus och Rein. N. A. Gyldén ansåg att Laurell var jävig, och professorerna Grot och Ilmoni höll med. Med rösterna åtta mot tre kunde Laurell delta i behandlingen av ärendet.

Därefter tog konsistoriet upp de sökandes behörighet att ansöka om professuren. Diskussionen gällde Snellmans avsaknad av licentiat-

examen och doktorsgrad.²³⁴ Enligt Arppe hade Aminoff rätt att söka tjänsten med stöd av paragraf 210 i universitetets statuter, medan Snellman hade samma rätt enligt paragraf 212. Även om Snellman inte hade den lärda grad som paragraf 210 föreskrev (doktor), kompenserade han för bristen med sin imponerande karriär som filosof. Detta ansåg även Schauman, Gyldén, Woldstedt, Palmén, Grot, Lille, Törnroth, Lagus och Rein. Laurell protesterade mot detta i ett skriftligt inlägg, där han beaktade formuleringen i paragraf 212, enligt vilken den sökandes filosofiska produktion skulle vara ”allmänt känd för sann vetenskaplig kunskap”.²³⁵ Enligt honom hade unghegeliansk produktion inte denna ställning. Därför uppfyllde de sökandes produktion inte de fastställda kriterierna. Utifrån de övriga arbetena och de avlagda examina betraktade han Snellman och Aminoff som behöriga att söka tjänsten. Laurell blev ensam om sina reservationer. Även af Ursin lämnade ett långt skriftligt utlåtande i vilket han hänvisade till möjligheterna att avlägga licentiat- och doktorexamen vid fakulteten. Snellman hade däremot anskaffat ”litterär celebritet” genom att ge ut verk inom det filosofiska området. Som ett resultat av diskussionen förklarades de båda kandidaterna behöriga. Därefter diskuterades kvaliteten på avhandlingarna. Laurell framförde att Snellmans och Aminoffs filosofiska inriktning inte garanterade en mångsidig vetenskaplig undervisning. Efter detta ställde professorerna kandidaterna i rangordning. Motiveringarna gavs i långa skriftliga utlåtanden.

Den nye professorn i kemi, Adolf Edvard Arppe, motiverade sitt ställningstagande med paragraf 214, enligt vilken den sökandes kompetens endast avgjordes enligt skicklighet, inte enligt något annat kriterium. I enlighet med detta ansåg han att Snellman utan tivel var placerad i första förslagsrummet. Han var en av de mest produktiva författarna i Finland, och hans verk vittnade om hans ovanliga spekulativa förmåga. Hans tyskspråkiga *Idee der Persönlichkeit* hade gett honom en plats i filosofins historia. Under sin tid som docent hade han uppmuntrat unga studerande att ägna sig åt forskning.

Den nyutnämnde professorn i praktisk teologi, Frans Ludvig Schau- man, konstaterade att skicklighet inte kunde mätas med tjänsteår. Snellmans skriftliga produktion var mycket större än Aminoffs. Snellmans produktion på svenska och tyska vittnade om skärpa och självständighet, och den hade gett honom uppskattning inte bara i Finland utan även utomlands. Som ett bevis på detta presenterade han ett stort antal

berömmande recensioner ur vetenskapliga tidskrifter. Recensionerna ur de svenska tidskrifterna *Studier, kritiker och notiser*, *Frey* och *Intelligensbladet*, gav en bild av en utmärkt vetenskapsman. Enligt Schauman deltog Snellman inte endast i den dagliga debatten i Sverige, utan förnyade dessutom den filosofiska forskningen i Stockholm och Uppsala. I Tyskland fick *Idee der Persönlichkeit* Michelet att jämställa Snellman med Marheineke, Rosenkranz, Göschel och Gabler.

Schauman påpekade att även Snellmans kritiker Reiff erkände Snellmans skarpsinne. Han avslutade sitt utlåtande med att lyfta fram recensioner av Snellmans uppfattningar om kristendomen i teologiska tidskrifter, till exempel en recension av Eduard Zeller, professor vid Berns universitet och senare vid Marburgs universitet. Schauman citerade långa stycken av recensionen, som publicerats i *Theologische Jahrbücher*. Han refererade även en annan recension ur en tysk teologisk tidskrift. Med stöd av dessa övertygande prov ställde Schauman Snellman i första förslagsrummet.

Den nytillträdde professorn i grekisk litteratur Nils Abraham Gyldén ville i likhet med Schauman och Arppe ställa Snellman i första förslagsrummet, men bedömde hans filosofiska produktion på ett annat sätt än Schauman. Han kunde inte notera de recensioner som Schauman nämnde, eftersom de handlade mer om den hegelianska skolans fraseologi än om verklig insikt. En vetenskaplig bedömning kunde inte baseras på en uppfattning som betraktade hegelianismen som den högsta insikten eller den rådande världsfilosofin.

Gyldén konstaterade spydigt att det inte främjade filosofin att man väntade på en ny Hegel som judarna väntade på en ny Messias. Han ansåg att hegelianerna på detta sätt ville stiga ännu högre, till och med högre än det absoluta, där de kunde leva ett verkligt gudaliv och uppgå i det fullkomligas idé och lämna vanliga dödliga att lida av motsättningar och konflikter. I syfte att rädda universitetsfilosofin ville Gyldén påpeka att den hegelianska filosofin inte längre var den ledande riktningen; den hade förlorat sitt positiva inflytande på religionen, konsten och livet, och även på själva filosofin. När man bedömde hegelianismens tidevarv i mänsklighetens kulturhistoria kunde man jämföra den med en varnande båk på tankarnas oändliga hav. Framtidens filosofi måste lösgöra sig från Hegels inflytande. Gyldén ansåg att Kant, Fichte och Schelling, som försökt väcka världens förundran med sina breda bokliga kunskaper, tillhörde samma grupp som Hegel. Gyldén kände inte Snellmans

skriftliga produktion men var säker på att det i den hegelianska skolan fanns mycket svängrum för Snellmans tankar.

Professorn i astronomi Fredrik Woldstedt instämde med Schauman. Palmén samtyckte med Arppes och Schaumans ställningstaganden. Grot och Lille förenade sig i övrigt med Arppe, men i fråga om värdet av hegelianska bedömningar var de överens med Gyldén. Törnroth instämde med Arppe. Laurell var av samma åsikt som Gyldén om de hegelianska bedömningarna, men ville ställa Snellman i första förslagsrummet eftersom han i detta avseende visat större självständighet i sin avhandling än Aminoff. Dessutom var Snellmans avhandling en klar framställning. Geitlin och Ilmoni var av samma åsikt som Arppe, men ville dessutom betona hur djupt Snellman som författare och lärare påverkat litteraturen i Finland. Enligt professorn i matematik Nathanael Gerhard af Schultén var kandidaterna jämnstarka i fråga om avhandlingarna, men med stöd av tidigare produktion skulle Snellman ställas i första förslagsrummet.

Nils Abraham af Ursin, professor i anatomi och fysiologi sedan 1825 och universitets rektor 1839–1845, befriade Snellman från villkoret om den sökandes lärda grad i paragraf 210. Han befriade också Aminoff från kraven i paragraf 214 och ställde honom i första förslagsrummet. Wilhelm Gabriel Lagus, professor i allmän rätt från 1823, återopade principen *Salus Academiae lex suprema esto*. Enligt den var Aminoffs kunskaper och färdigheter lika grundliga som omfattande. Hans flit och hängivenhet motsvarade de krav som ställdes på en lärare vid universitetet. Eftersom Aminoff var under femtio år och hade tjänstgjort som lärare vid universitetet i sju ton år hade han förtjänat en professur redan 1838, och därför ställde Lagus honom i första förslagsrummet. Rektor Gabriel Rein erkände Aminoffs kompetens men ställde i enlighet med Arppes och Schaumans förslag och med stöd av paragraf 214 Snellman i första förslagsrummet på grund av hans vetenskapligt omfattande skriftliga verksamhet. Konsistoriet fattade beslut om att kommunicera Linséns och Blomqvists röster, vilket innebar att man avhämtade utlåtande av de frånvarande medlemmarna. Linsén förespråkade Snellman och Blomqvist Aminoff. Enligt Cygnaeus visade Linsén in i det sista brist på logik i sitt handlings sätt genom att ge sin röst till Snellman.²³⁶

I denna politiskt känsliga situation vann Snellman oväntat en jordskredsseger i omröstningen. Det var dock ingen stor överraskning eftersom kejsaren fattade det slutgiltiga beslutet. Därför kunde alla tryggt

säga rent ut vad de tänkte och spela sina egna spel i konsistoriet eftersom avgörandet ändå inte berodde på hur deras röster föll. Var och en av professorerna kunde säkerställa sitt understöd bland studenterna. Snellman vann en förkrossande seger, men åsikterna delade konsistoriet tydligt i tre grupper. En grupp på elva professorer under ledning av Arppe ansåg att det låg i universitetets intresse att ställa Snellman i första förslagsrummet. Snellman var en personligt inspirerande kandidat, och hans vetenskapliga förmåga hade erkänts till och med av hans utländska motståndare. Nyhegelianismens ställning vid universitetet var en bisak.

En grupp på fyra professorer under ledning av Laurell och Gylden ställde Snellman i första förslagsrummet med stöd av hans vetenskapliga meriter och produktivitet, men betraktade de vetenskapliga meriterna som övergående och hoppades att hegelianismen snart förlorade sin ställning i Finland. För tre professorer var hegelianismen en merit av mindre vikt, och de ville ställa Aminoff i ledningen med stöd av hans meriter i tjänsten. Berömmet av Aminoffs personlighetsdrag och klara framställningssätt var nästan insmickrande. I sitt besvär klagade Aminoff över att hans meriter som lärare förbigåtts och påstod att Snellmans tunga och svårfattliga böcker hade mindre betydelse för ungdomen än man kunde tänka sig vid första anblicken.²³⁷

af Ursins, Lagus och Blomqvists attityd var ingen överraskning. Som konsistoriets äldsta medlemmar hade de inte glömt Snellmans trotsiga beteende på 1830-talet, då han blivit avskedad från sin docentur. De personliga antipatierna var omöjliga att överkomma. I det utlåtande som gavs av den dödssjuka Blomqvist, som var vän till Aminoff, talar en verklig fiende till Snellman. Bitterheten orsakades av att Snellman i *Spaniska Flugan* kritiserat den av Blomqvist redigerade *Finlands Allmänna Tidning*. I *Saima* hade Snellman anklagat honom för att ha låtit bli att recensera Runebergs *Kung Fjalar*. Blomqvist hade lidit av dessa attacker så svårt att han till och med försökt söka sig till kyrkodelegationen för att få vara i fred för Snellman.²³⁸

En stöttesten för Snellman i frågan om tjänstetillsättningen var den ständigt vaksamme guvernör Ramsay, som regelbundet skickade rapporter om Snellmans artiklar i *Litteraturblad* till S:t Petersburg. Snellman var säker på att Ramsay i sina rapporter skrev att tidningen var en ”av mig presiderad politisk klubb”. Enligt Snellman hade man till S:t Petersburg skickat tidningsartiklar som guvernören strukit i och lösryckta ord som rapportörer som infiltrerat Snellmans umgänge snabbt upp. Den förar-

gade Snellman var övertygad om att guvernören i sin uselhet samlade in lögnar och skickade dem till S:t Petersburg. Snellman samlade alla dessa detaljer i en rapport som han bad Cygnaeus förmedla på ett tryggt sätt direkt till Armfelt i S:t Petersburg, till exempel via de betrodda tjänstemännen vid statssekretariatet, Langenskiöld eller Walleen.²³⁹

Snellman hade rätt i sina antaganden. När han beställde tryckningen av sin avhandling hos Frenckell den 20 augusti, hade generalguvernör Menschikoff två dagar tidigare skrivit till guvernören i Viborgs län Casimir von Kothen. I fruktan för revolutionen och medan Snellmans rop på väckelse fortsatte att ljuda förkunnade han att Snellman var kommunist. Enligt obekräftade uppgifter fortsatte Snellman med sin agitation och Menschikoff ville varna sin vän von Kothen för detta.²⁴⁰ Menschikoff följde uppmärksamt med artiklarna i *Litteraturblad* och konstaterade att också denna tidning ägnade sig åt att uppvigla studentungdomen till radikalism. Enligt honom fortsatte Snellman att under anspråkslösa rubriker försöka ”minska nyttan med existerande institutioner”. Enligt Menschikoff kritiserade Snellman universitetet för passivitet och blandade klart samman bildningens idéer med en lovprisning av revolutionen.²⁴¹

Misstron satt djupt. von Kothen hade fortfarande *Saimas* artiklar i färskt minne när han mot slutet av samma år skrev: ”Om någon skadat vårt land, så är det väl han, genom att han häcklar likt och olikt och äfven i en sådan riktning bildat apor, de där äfven utan förmåga lägga hinder i vägen för allt godt som i administrativ väg kunde åstadkommas utan buller och bång.”²⁴²

När Cygnaeus fått det material som Snellman utarbetat för att skickas till S:t Petersburg var han inte säker på om det var klokt att lägga fram rapporten just när frågan om professuren skulle avgöras. Han ansåg att ”en skrifvelse af den anda och kraft, som endels röja sig deri, skulle åstadkomma, kastadt i ett svagt käril, en förskräckelig gäsning – af förskräckelse”. Han ville inte ta ansvaret för att orsaka en sådan ”darrning och fasa”. Fredrik Cygnaeus uppmanade Snellman att resa till S:t Petersburg, där en ”quart timmas förnuftigt samtal” skulle förflyktiga ”årslängt dumt sqvaller och prat [...] såsom en tom rök och eländigt munväder”. Cygnaeus sporrade sin vän: ”Välj nu, raske Hercules, vid skiljovägen mellan den trånga spången till disken [...] och den breda stråten till det gröna consistoriella rådsbordet.”²⁴³

Snellman följde inte detta råd, eftersom han betraktade de skäl som anförts för att uppmuntra honom som lämpliga för varje simpel lyck-

sökare. ”Hvarje väg, som lagen är förnäm nog att icke ens antyda, är en olaglig väg.” Inledningsvis hade han låtit bli att tänka på hela saken, och den hade inte stört honom alls. Konsistoriets omröstning utföll över alla hans förväntningar och pekade på att Snellman sannolikt skulle kunna ha viss framgång. Nu, när vinden åter verkade ha vänt, tänkte Snellman ”må den herrligheten då draga åt h–e”. Han hade ändå inte trott på framgång så starkt att han skulle kunna avgå redan på förhand. Snellman meddelade att han tänkte mer på världens bekymmer än på sina egna.

I brevet till Cygnaeus undrade Snellman om ”Historien”, när den en gång såg tillbaka på deras dagar, skulle anse att de – Snellman och Cygnaeus – tillhörde det sekel som de levde i, och om man i Finland någonsin skulle intressera sig för händelserna ute i världen. ”Såsom de nu bullersama sonsons sönerns farfars fäder stöka hvar i sin graf, pudrande sina peruker och ur sina dosor snaskande Bonbons, så sitta vi här i de våra, afdöda för det lif, som lefver.” Därför var det också lätt för Snellman att glömma alla drömmar om professuren. ”Graf Som graf; lik som lik.” Om han inte i grund och botten skulle ha varit en ”lättrörd käring”, skulle han ha blivit ännu mer isolerad. Mänskligheten ”borde kräfva, att hvarje människa är hel, i sin lefnadsställning icke är en annan än i sin öfvertygelse”.²⁴⁴

Urvalsförfarandets mönster började klarna för Snellman i början av december 1848, då Kellgren lämnade honom upplysningar om innehållet i konsistoriets utlåtanden. Endast af Schulténs utlåtande förargade Snellman till den grad att han övervägde att anföra besvär mot det eftersom det innehöll en ”modlös, mångtydig insinuation”. Han utgick dock från att han knappast skulle få upprättelse och att ”Votanten” – det vill säga af Schultén – sannolikt tyckte sig vara fin då han egentligen var grov. Snellman konstaterade slutligen att han inte fick låta sig förbittras av af Schulténs bristande vetande. Snellman berättade för Tengström att han var oviss om sin framtid. Cygnaeus råd visade att Snellman inte behövdes på den aktuella posten. Han insåg att man inte skulle ställa höga krav när landet var på en så låg nivå. Snellman konstaterade att livet snart var slut, och var han än hamnade skulle han försöka hålla ut ”den korta resten”. I slutet av brevet bad han om överseende för sin handstil, som blivit dålig.²⁴⁵

Vid denna tid hade Cygnaeus bror i S:t Petersburg övervägt att ge Snellmans skrivelse av den 26 oktober till ministerstatssekreterare Armfelt. Snellman ville underrätta honom om att guvernör Ramsays

missbruk skulle avgöra hans öde om Armfelt inte motverkade det med sitt inflytelserika ord. I sitt brev till Armfelt berättade Snellman att han resignerat väntade på ett avgörande gällande sin ansökan. Beslutet skulle bestämma huruvida Snellman blev tvungen att överge vetenskapen och litteraturen – ”allt som hittills fängslat min håg. Ty jag har, ledd av denna, till 37 års ålder umburit tjänst och lön och sedan i nära sex års tid hållit ut vid det knappa bröd, fäderneslandet tilldelat mig.” Snellman kunde inte längre försörja sin familj med de resurser han förfogade över, utan var nödsakad att byta ut sitt arbete i bildningens intresse mot förvärvsarbete. Det var dubbelt nedslående för Snellman att tänka att det var guvernören i Kuopio som tagit uppgiften som domare över vetenskapens värde för människoandens förädling. I brevet sade Snellman att han visste att Armfelt skulle skydda honom mot en person som fördömde ett helt livsverk på grund av enstaka fel.²⁴⁶

Trots Snellmans vädjan var Armfelt och Nordenstam maktlösa inför Menschikoff och vågade inte verka för sin egen kandidat.²⁴⁷ Vid samma tidpunkt skrev von Kothen till Armfelt att man borde bjuda in Nordenstam till S:t Petersburg så att ett snabbt avgörande skulle kunna göras i saken. Inga oroligheter fick uppstå i Finland, när revolutionsandan samtidigt rasade i Berlin, Böhmen och Ungern. Armfelts svar av den 11 december 1848 visade att Snellman inte kunde vänta sig stöd av honom. Ett bevis på guvernör Ramsays starka ställning var att han den 21 mars 1849 utsågs till riddare av första klass av den ryska Sankt Stanislausorden.²⁴⁸

Snellmans ångest ökade av att vännerna var orealistiskt segervissa samtidigt som han själv såg klara tecken på att han skulle förlora. I början av januari 1849 skrev Runeberg att han otåligt väntade på utnämningen, som han hört hela tiden blev allt säkrare.²⁴⁹ Snellman fick en utväg när Bernhard Elis Malmström från Uppsala meddelade att professorn i filosofi Erik August Schröder avlidit och att hans tjänst plötsligt blivit ledig. Malmström ville försäkra att en ansökan från Snellman skulle vara mer än välkommen. De övriga sökandena väntades vara Fredrik Georg Afzelius, som förstört sitt vetenskapliga anseende i ett gräl med representanter för universitetet i Lund, docenten Sigurd Ribbing och lektor Elias August Carlstén.²⁵⁰

Snellman väntade på avgörandet om professuren i Finland fram till mitten av februari, då han skickade sin ansökan till Uppsala.²⁵¹ Två veckor senare skrev han till Malmström att det gick rykten om att han skulle ha fått tjänsten, men att det var mer sannolikt att den gått honom

ur händerna. Erbjudandet från Uppsala överraskade honom i ett ögonblick av stor prövning, eftersom hans mest sannolika utväg i hemlandet var att övergå till ett borgerligt yrke för att trygga sin försörjning. Snellman kunde inte söka en tjänst som kyrkoherde – det förhindrade hans övertygelse och de kyrkliga förhållanden som rådde i Finland. Även om han endast hade små möjligheter i Uppsala, skulle han i varje fall lämna tjänsten som skolrektor. Mot slutet av brevet utbrast Snellman dock: ”Nej, nej – i sista stund: Tag ansökningen åter! Jag vill dö utan vanära.”²⁵²

Avgörandet om professuren hade gjorts i S:t Petersburg dagen innan: Aminoff utsågs till professor den 23 februari 1849. Utnämningen var inte oväntad, men den var en stor besvikelse för den allmänna opinionen i Finland, som ansåg att Snellman var självskriven för tjänsten. Österbottniska avdelningen hade senarelagt sitt inspektorsval i väntan på att utnämningen skulle bli klar. Studenterna ansåg att Snellman lidit en stor orättvisa, och att fel man utnämnts kränkte studenternas känsla för rättvisa. Frustrationen utmynnade i ljudliga demonstrationer.²⁵³ Nordenstam hade tillåtit firandet av Snellman efter disputationen och åter i december eftersom det endast skulle ha gjort Snellmans gloria klarare om han förhindrat det. Nu var det svårt att kontrollera ungdomen. Deras besvikelse riktades också mot de gamla ledarna, stämningen från Gumtäkt levde kvar, även om festen genomförts på önskat sätt under ledarnas styrning.²⁵⁴

Informationen om Snellmans nederlag hade ännu inte offentliggjorts den 3 mars, men en försmak av stämningarna bland studenterna fick man på M. A. Castréns hemkomstfest, då 300 studenter enligt Österbottniska avdelningens protokoll visade prov på mer osedlighet och råhet än man sett på flera årtionden på en offentlig tillställning. Måttet var rågat när fennomanins ”chevalier de la triste figure” Otto Palander, berusad kastade sitt punschglas på kejsar Nikolaj I:s byst och med askan från sin cigarr ritade mustascher på bysten.

Utredningen av denna incident pågick fortfarande när utnämningen av den konservative, torre och petige Aminoff återigen satte känslorna i svallning. När studenterna inte kunde visa sin medkänsla för Snellman, som bodde i Kuopio, samlades cirka 150 studenter den 8 mars utanför Aminoffs bostad för att föra oväsen, känt under namnet ”Katzenjammer”. I femton minuter förde studenterna ett öronbedövande larm med hjälp av alla möjliga och omöjliga redskap. Efter detta tågade följet, medan de sjöng ”Marseljäsen”, för att demonstrera mot af Ursin, som röstat mot

Snellman, och mot den hatade postspionen Alexander von Wulffert. Demonstrationerna fortsatte hela våren. Savolax-karelska avdelningen ställde in sitt årsmöte den 9 mars, och de tre andra avdelningarna följde senare dess exempel: studenterna ville iakttä en sorgetid då de inte hade fått Snellman som lärare och ledare.²⁵⁵

Österbottniska avdelningen fördömde Palanders tilltag men inte demonstrationen utanför Aminoffs hus. Man ville slå vakt om den som en liten revolutionsdemonstration, som ett litet bidrag till oroligheterna i Europa. Nordenstam rapporterade om händelserna till Armfelt först två dagar senare och försökte ge en rätt idyllisk bild av dem. Även om han till S:t Petersburg ville förmedla en uppfattning om oförargliga sånger som inte hade några inrikes- eller utrikespolitiska toner, övervägde han i sitt följande reskript att utrusta polispatrullerna med gevär och skarp ammunition. I S:t Petersburg fick man dock information också på andra vägar och Menschikoff kunde berätta om händelserna direkt för kejsaren. Slutsatsen var klar: även i Wien hade oroligheter börjat med ”kattserenader”.²⁵⁶

När studenterna larmade i Helsingfors hade budet om tjänstetillsättningen ännu inte nått Snellman, som i ett brev till Lönnrot i början av mars antog att dröjsmålet förebådade ett negativt slutresultat, en utgång som han trots allt var beredd på. Han uttryckte också sin lättnad över att han dragit tillbaka sin ansökan till Uppsala. Han planerade i varje fall att flytta tryckningen av *Litteraturblad* till Helsingfors.²⁵⁷

När Snellman äntligen blivit informerad om avgörandet, var Tengström bland de första som skyndade sig att framföra deltagande och upplyftande ord till honom. Snellman var tacksam för detta eftersom livet skulle vara tungt ”utan ädla medmänniskors medkänsla”. Han tröstade sig med att han varit förberedd på motgången och att den därför inte slagit ned hans sinne. En kort tid hade han varit förbittrad över att vara tvungen att leva i ett samhälle som inte satte värde på god vilja och flitigt arbete för det allmänna bästa. Snellman ville berätta för Tengström hur det verkligen stod till med hans ansökan till Uppsala för den eventualiteten att Tengström fick höra om saken ryktesvägen. Även om ansökningstiden till professuren i Uppsala hade förlängts till april hade Snellman blivit härdad mot frestelsen och låtit bli att skicka in sitt prästbetyg till Uppsala.²⁵⁸

Senare skrev Snellman till Malmström att han kände sig som en ny människa efter att han dragit tillbaka sin ansökan. ”Ty att det är man-

nens pligt, att i ondt och godt fasthålla vid fäderneslandet, och att en vetenskapens eller sanningens tjänst bortom denna pligt är en egoismens uppfinning, medgifver Du säkert framför de flesta andra.”²⁵⁹

Till slut fick Snellman också höra rykten om upptågen i Helsingfors och om deras tråkiga följder. För Tengström konstaterade han att det var glädjande att olyckan inte var så stor som den kunnat bli. Det var klart att förhållandena skulle bli svårare, men Snellman trodde att det knappast fanns orsak att frukta några överilningar. Han skrev: ”Allt är ännu så halft och slappt, att stålsatt ihärdighet måste bland oss blifva en sällsynt Guds gåfva.”²⁶⁰

Under dessa förhållanden fick Snellman hälsa M. A. Castrén välkommen till hemlandet. Att forskaren återvände till Finland med alla sina skatter var mycket glädjande för Snellman. Det hade gått elva år sedan de senast träffats, och under denna tid hade Snellman hunnit göra karriär med både med- och motgångar. Castrén kunde lita på att Snellman utifrån sin egen bana lärt sig att inse och erkänna värdet av Castréns rastlösa, uppoffrande och framgångsrika arbete.²⁶¹ Snellmans brev överraskade Castrén mitt i arbetet med en ABC-bok på ostjakiska. Castrén skrev: ”Besynnerligen får jag tacka Dig för det goda rådet att hålla hemmet bäst och ej svika, om det ock skulle gälla att ’dricka watten ur rifvan.” Han hade inga illusioner om finansiering från hemlandet, eftersom både hans egna och Snellmans erfarenheter visade att universitetets fonder inte var avsedda för vetenskapliga strävanden.²⁶²

Runeberg ville inte framföra sin klagan över Snellmans öde, ”jag har klagat nog inom mig sjelf”. I stället var han mer berövad över hur man behandlat Finlands folk. Han skrev: ”Det sorgligaste blir i alla fall den hårdhet, hvarmed man vist sig kunna möta ett anspråkslöst och troget folk, då det nångång, för unders skull, så allmänt som nu varit fallet uttalat en varm och lefvande önskan.” Eftersom Runeberg ännu inte visste att Snellman återtagit sin ansökan till Uppsala, vädjade han till Snellman att han skulle göra allt för att stanna i Finland: ”Vore detta land rikt på förmågor skulle jag ej ha hjerta att uppmana Dig till den bittra kampen mot ekonomiska bekymmer och tusen andra avfiga förhållanden, men detta land är för oss en fattig moder, och för en sådan vill man gärna lida något om det kommer derpå an.” Runeberg vädjade ytterligare en gång till i samma brev: ”om icke allt vänder sig på tvären så öfvergif ej Finland. Svält hellre här.” Runeberg berättade också att han från många håll hört det yttras att Snellman borde söka adjunkturen som blev ledig

efter Aminoff. Snellman skulle kunna verka lika mycket för vetenskapen och för ungdomens bildning som adjunkt. Ett sådant steg skulle ha stor moralisk betydelse.²⁶³

Samtidigt som Snellman med ”tårar i ögonen och hjertat fullt” tackade Runeberg för *Fänrik Ståls sägner* konstaterade han att han hade få möjligheter att få någon tjänst över huvud taget. Därför ämnade han också lämna sin nuvarande tjänst och försöka klara sig utan den ”jordiska nåden”. Snellman betraktade utvägen som motiverad eftersom ”[d]er uppenbart är, att till statens allmänna tjenst fordras tänkesätt och meriter, dem jag ej kan hysa och förvärfva mig”. Snellman tackade särskilt Fredrika Runeberg för hennes sympatier. Om Jeanette skrev han: ”Mitt lilla pjåp har intet begrepp just om, hvad det allmänna rörer. Mycket tycker hon dock om Dig.”²⁶⁴

Snellman hade också underrättat Tengström om att han inte skulle söka tjänsten som adjunkt. Tengström svarade i sitt brev att ingen skulle förundra sig över Snellmans ovilja att utsätta sig för ett underkännande en andra gång. Det fanns dock många som ansåg att en sådan ny motgång som Snellman befarade inte skulle skada hans anseende. Dessutom var inga adjunktstjänster längre lediga. Till råga på allt hade det under de senaste dagarna ryktats om att universitetet skulle omorganiseras och att en kommitté hade utsetts för detta ändamål. Tengström hade så småningom återhämtat sig från sin bedrövelse och berättade hur han förlorat sitt hopp om att Snellman skulle förbli i det allmännas tjänst: ”En tomhet återstår liknande den efter förlusten af något, som man verkligen redan ägt.”²⁶⁵

De kontinuerliga oroligheterna och meningsyttringarna ledde till att det inte ordnades någon vårfest i maj 1849, ett år som skulle ha ”en sorglig betydelse för Universitetet”. Stämningen uppmuntrade också till djärva upptåg: en berusad student trängde sig på den ryska generalskan Christianowski. Studenten och hans kamrater slogs med generalskans betjänt och brydde sig inte det minsta om att vicekansler Nordenstam råkade infinna sig. Många händelser upprörde på olika håll.²⁶⁶ Slutet på den akademiska friheten började bli tydligt i maj 1849, då en kommitté under ledning av greve Carl Gustaf Mannerheim tillsattes för att granska universitetets gällande statuter från 1828. Liknande strävanden fanns redan i många andra länder i Europa.²⁶⁷

Oroligheterna bland studenterna fortsatte. Vicekansler Nordenstam, som kuvat bergsfolken i Kaukasus och var van vid att ge order, ansåg

att universitetets rektor och disciplinära kommitté visat sig vara oförmögna. Han förbigick både dem och den nya förordningskommittén och inhämtade helt nya order direkt från S:t Petersburg för att bringa ordning bland studenterna. Han införde till exempel uniformstvång. De revolutionära rörelserna i Europa tillsammans med bedrövelserna i hemlandet gav näring åt fortsatta oroliga stämningar bland studenterna. Avdelningarna och läsföreningarna följde med händelsena i de reaktionära stormakterna Tyskland, Österrike och Ryssland. Studenterna var särskilt intresserade av det som hände i Polen och av ungrarnas frihetskamp. De gav uttryck för sin egen uppfattning genom att sjunga "Marseljäsen" på Helsingfors gator. När ungrarna slogs ned hösten 1849 och det blodiga upproret slutade med Österrikes seger, kände studenterna att "[a]lla våra djärvt uppbyggda luftslott voro förvandlade till 'en hop av rykande ruiner'". August Schauman skrev i sin dagbok: "Hemskt har det sista året varit för oss. Man spärrar, man stryper på alla håll och alla dagar. Nordenstam grasserar."²⁶⁸

Österbottningarnas kurator Fredrik Cygnaeus hade valt en kompromisslinje i sina försök att få studenterna under kontroll, men detta tillfredsställde inte avdelningens medlemmar. Slutligen upplyste avdelningens laglighetslinje Cygnaeus direkt om att han uppträtt som en partipolitiker och låtit Nordenstam dominera avdelningen och studentkåren. Det handlade om evighetsfrågan i Finlands historia: hur skulle man förhålla sig till Ryssland? Cygnaeus hade vuxit upp i kretsen kring fadern, biskop Zacharias Cygnaeus, och vistats långa tider i S:t Petersburg där han umgåtts med många högt uppsatta personer. Han hade en nära relation till ministerstatssekreterare Rehbinder och dennes efterträdare Armfelt. Cygnaeus hade formats av lojalitetstänkandet sedan sin barndom. Han ansåg att man inte skulle undergräva Finlands ställning med politiska demonstrationer. Vid denna tidpunkt var Cygnaeus 43 år. Han representerade traditionen från Åbo och Schellings harmoniska uppfattning om universitetet och samhället. Ungdomen såg saken ur ett annat perspektiv: de erkände en dynamisk och dialektisk verksamhet som inte ens skydde religionskritik och som Snellman representerade. Därför var avskedandet av Cygnaeus en parlamentarisk – inte en revolutionär – åtgärd.²⁶⁹ På detta sätt blev den sista personen som öppet stödde Snellman tvungen att lämna honom ensam i den direkta kampen.

Affärlivets rådgivare

Snellman hade i sin korrespondens flera gånger talat om att flytta redaktionen för *Litteraturblad* till Helsingfors. Han planerade också att begära avsked från tjänsten som rektor och skaffa sig ett praktiskt yrke för att kunna försörja sin familj. Efter att Snellman gått miste om professuren genomförde han sina planer i rask takt. Han ansökte om tjänstledighet från den 30 april till den 17 september 1849 för att kunna koncentrera sig på sina förberedelser för framtiden.²⁷⁰ I dessa tecken gjorde han sin första resa i juli 1849 i sällskap av fostersonen Calle. Under resan korresponderade Snellman och Jeanette flitigt.

I början av sin frånvaro nämnde Snellman inte resans syfte för hust-run, annat än i allmänna ordalag: ”Jag saknar Eder här, allstädes, glömmet Er icke mången stund af dagen eller natten; ty i Er kärlek ville jag söka ro från all lifvets oro och bitterhet. Gifve Gud jag snart lyckades bereda oss ett för yttre betryck fredadt nytt litet bo; dess inres frid och glädje ligger i min lilla Makas hand.”²⁷¹ Snellman hade varit vresig igen, och Jeanette bad upprepade gånger om ursäkt för att ha orsakat detta: ”jag tycker mig se dig så bekymrad och bedröfvad som då vi skildes. Var ej så Älskade Make, jag kan ju åter ej annat bedja dig glömma allt som varit och ännu hoppas, att allt med Guds hjälp skall blifva bättre.”²⁷² Jeanette var ängslig för makens beteende och vändades över hur bittert livet skulle vara och hur tom världen skulle bli om han slutade att älska henne.²⁷³

Jeanette bad Snellman glömma hennes barnslighet: ”Det är för mig bra ljuft att ega dig Älskade Make, och veta att du strider för det sanna och rätta, tror du att äfven jag ej vore i stånd att försaka allt därför, nemligen, denna Verldens fäfångliga nöjen, och blått lefva för oss sjelfva et inre lif.” Hon försäkrade att dessa tankar inte skulle ha kunnat födas om inte ”Guds Engel sändt dig att föra mig på en väg som var mig alldeles obekant, men som nu blifvit mig allt klarare.”²⁷⁴

Av någon anledning – kanske på grund av censuren – kom dessa brev inte fram i tid till Snellman. I ett brev till Jeanette frågade han sorgset om hon försummat att skicka brev. Å andra sidan vågade han inte ens tänka att avbrottet hade orsakats av en olycka.²⁷⁵ När budet kom med Jeanettes brev dagen därpå, kom Snellman inte ihåg att ta tillbaka sina misstankar, och samma bud tog med sig hans brev till posten. Snellman bar brevet han fått av Jeanette vid sin barm hela dagen. Han hade

inte kunnat gå ut på en vecka eftersom hans läppar hade blivit nariga av vinden under resan till Helsingfors. Han uteblev från borgmästare Nils Fredrik Peranders bröllop. Perander gifte sig med Emma Kristina Ehrström, som var nära vän till Jeanette. Snellman var inte annars heller intresserad av några förlustelser eftersom han hade så många bekymmer att tänka på.²⁷⁶

Snart kunde Snellman meddela från Helsingfors:

Mina utsigter för framtiden börja Gud Vare Lof att reda sig, och beder jag Dig utan stor sinnesoro dock med någon omsorg tänka derpå, att för framtiden måste sörjas. Jag tror visst Maka lilla, att Du utan knot delar godt och ondt; men Du borde tänka på, att göra Dig och mig och oss alla ett litet, inskränkt lif så godt, att intet af öfverflödets goda af oss saknas.²⁷⁷

Snellman fick inte ro för arbetet, besöken och bjudningarna i Helsingfors. Calle bodde hos bergmästare Hartwalls söner flera dagar.

I sitt följande brev överraskade Jeanette med att berätta att hon väntade parets tredje barn: ”Jag tror att jag ej är fullkomligt frisk, men inte är det några farliga krämpor. Ja Gud gifve det besannade sig, jag skulle tacka Gud i mitt hjerta, och vara nöjd, det är ändå en bra ljuf känsla, fastän det ger mycket bekymmer.” Hon bad att Snellman inte skulle berätta för någon om nyheten, eftersom hon kände sig blyg, och hon hoppades också att ingen skulle se brevet. Efter detta skrev hon ett brev nästan varje dag.²⁷⁸

Snellman tog emot nyheten om graviditeten med glädje:

Ditt blyga förtroende i det sistnämnde ljufva, ljufva egen Maka, har jag väntat. Du mindes väl, hvad jag engång sade Dig; det var den 16 Juni tror jag. Kanske hade jag gerna sett, att Du blifvit litet längre skonad från nya bekymmer. Men Din egen glada känsla tröstar mig; och ske Herrens vilja! Bättre är, att jag får lefva och se barnen stackare litet äldre, förrän jag går hädan.²⁷⁹

Snellman uppmanade sin hustru att stiga upp långsamt och varnade henne för att hoppa ned från vagnsteget och springa i trapporna. Han var tvungen att avbryta sitt brevskrivande eftersom kommerserådet Henrik Borgström infunnit sig hos honom för att uträtta ärenden som inte kunde vänta. Snellman antydde nu för första gången för sin hustru att

de sannolikt skulle bosätta sig i Helsingfors, även om han inte särskilt önskade det.

Snellman hade inte varit villig att tala om saker som ännu inte var avgjorda, eftersom han inte ville vålla sin hustru sorg. I mitten av augusti började det verka säkert att planen skulle förverkligas, och då avslöjade han för Jeanette att han skulle bli föreståndare för ett handelsinstitut, som skulle inrättas i Helsingfors i februari 1850. Skolan skulle utbilda framtida köpmän. Snellmans lön skulle vara dubbelt så stor som rektorslönen i Kuopio. Eftersom Snellman inte skulle ha många undervisningstimmar och redigeringen av *Litteraturblad* skulle utebli, planerade han att vid sidan av sitt ordinarie arbete sälja väggur, och han skulle grunda en verkstad som tillverkade dem. Den enda nackdelen med planen var att Snellman skulle bli tvungen att lämna sitt läsande och skrivande. Syftet med denna omvälvning var att få en ordentlig försörjning för familjen, och därför måste familjen begränsa sina utgifter under de första åren. För Snellman själv skulle detta inte vara svårt, eftersom det enda som han längtade efter var ett stilla liv i hemmet. Han kunde inte neka att ”det ofta legat mig tungt på, att aldrig höra Ditt hjerta tala eller hos Dig märka behovet af något meddelande”. Men Jeanette hade ändå gjort Snellman lycklig så många gånger i livet. Själv hade han lätt låtit sitt missnöje bryta ut, ”icke sällan häftigare, än jag känt det”, och han bad nu om förlåtelse för detta. Han hoppades att hans stränghet inte fått Jeanette att förlora modet att öppet förtro sig till honom.²⁸⁰

Idén till handelsinstitutet kom ursprungligen från generalguvernör Menschikoffs motion av den 22 maj 1847 om grundande av tekniska realskolor i Helsingfors, Åbo och Vasa. Läroplanen för dessa skolor var rätt identisk med den plan som Snellman utarbetade i enlighet med Borgströms och andra ledande affärsmäns önskemål i syfte att grunda ett handelsinstitut i huvudstaden. Vid denna tidpunkt fanns det redan handelsinstitut i Åbo och Vasa.²⁸¹

Att grunda ett handelsinstitut låg i linje med Snellmans bildningsprogram:

Hvarje lands handelsstånd måste, för att kunna möta den stigande konkurrensen med främmande nationers handel, oafslåtligen sträfvä att utvidga sina insikter. Handlanden behöfver härtill icke blott ett omfattande vetande, utan äfven en tankens precision och skärpa, som icke vinnas utan intellektuel bildning. [...] men sjelf måste han uppgöra hvarje spe-

kulation, bedöma den rätta tidpunkten för densamme, beräkna alla på företaget inverkan omständigheter, möjligheterna till förlust, utsigterna till framgång, och sjelf måste han med fortsatt afseende på allt detta inleda och avsluta affären. Till allt sådant behöfvas denna allmänna intellektuela bildning, som på hvarje bana gör den tänkande mannen.²⁸²

Snellmans hemresa fördröjdes också av ett annat projekt, uppgifterna som sekreterare för försäkringskommittén. Efter detta planerade han att skynda tillbaka till sin familj i Kuopio.²⁸³ Familjen flyttade från Oppmans hus till en tillfällig bostad i länsman Carl Alms hus, som låg i hörnet av Kauppakatu och Haapaniemenkatu på salutorgets västra sida i Kuopio.²⁸⁴ Det var motiverat att spara pengar genom att pruta på boendebekvämligheten, eftersom domkapitlet inte kunde bevilja Snellman mer tjänstledighet. Han blev tvungen att ansöka om avsked den 9 oktober 1849 för att kunna förbereda sin nya karriär. Avskedsbrevet med utmärkta rekommendationer undertecknades den 10 oktober 1849.²⁸⁵ Snellman hade ont om pengar även av andra skäl: han hade gett sina vänner lån som han inte fick tillbaka ens från deras döds- och konkursbon. ”Men vad gör man”, utbrast han en gång, uttröttad av den onda cirkeln av ömsesidigt garanterade växlar.²⁸⁶

Familjen klarade sig utmärkt i den mindre bostaden, då Snellman från slutet av oktober till slutet av november 1849 vistades i Helsingfors, där han hjälpte kommerseråden att organisera den inhemska sjöförsäkringsverksamheten. Den finska sjöfarten hade upplevt ett uppsving på 1800-talet, men utvecklingen bromsades upp av att man var tvungen att teckna sjöförsäkringen hos utländska sjöförsäkringsbolag. De höga försäkringspremierna strömmade utomlands. För att åtgärda detta missförhållande började man planera grundandet av inhemska sjöförsäkringsbolag, ett i Helsingfors och ett i Åbo. De skulle reglera små haverier av ringa betydelse. Skadan skulle ersättas i enlighet med vad försäkringstagaren ansåg lämpligt.²⁸⁷ Snellmans bidrag till dessa arrangemang var betydande.

Vännerna i Helsingfors väntade otåligt på att familjen Snellman skulle flytta till Helsingfors, och lovade ge Jeanette ett gott mottagande. Snellmans framtidsutsikter var goda även i övrigt.²⁸⁸ Jeanette kände i sin tur fruktan för livsförändringen och den stora societeten i Helsingfors, men Snellman tröstade henne:

Tro också, att jag aldrig blyges för den kvinna jag älskar; minst att jag skulle bry mig om den ytliga bildning, som i världen missbrukar bildningens namn. Vaknar engång i Ditt hjerta deltagande för medmänniskor och för mensklighetens högre angelägenheter, så är den kunskap, Du saknar, lätt inhemtad, och Du skall höja mitt sinne med Ditt eget. Det är hågen härtill jag ansett saknas Dig; och jag har dock älskat dig ömt och innerligt. Låt mig se, att den finnes, och Du skall blifva min tillbedda engel.²⁸⁹

Snellmans egen entusiasm upprätthölls av planerna för handelsinstitutet och ständiga besök. Den 4 november hade han varit på middag hos familjen Tengström och på en kvällsfest som ordnats av femtio–sextio magistrar och äldre studenter. Det var rörande för Snellman att se deras tillgivenhet och tungt att inte kunna använda deras uppmuntran till fortsatta bemödanden för bildningen i Finland.

Precis som tidigare bidrog Snellmans frånvaro till att utveckla makarnas relation. Snellman konstaterade: ”Du vill icke, att jag skall resa, och blott när jag är borta, får jag veta något, om hvad Du känner och tänker! Du vet dock, huru lyckligt det skulle göra mig att veta, hvad i Ditt hjerta föregår, att känna det som mitt eget; och Du har väl sjelf funnit att Dina bref gjort mig lugnare och lyckligare för hvarje gång, jag återvändt till Dig.” I dessa tankar hade Snellman hyrt sex rum i Smedbergiska gården på Elisabetsgatan 17 i Kronohagen. De var ”glada stora rum, fönstren mo[t] söder, och allt är inredt på det beqvämaste”. Snellman hade också beställt möbler, köpt husgeråd och försökt anställa en kökspiga så att allt skulle vara färdigt till jul.²⁹⁰ Dessutom försäkrade han att Jeanette inte behövde vara orolig för resans ansträngningar: ”Jag har talt med D:r Ingman, den kunnigaste läkare i landet, och han säger, att med resan har ingen fara.”²⁹¹

Snellman hade haft tid att ta hand om alla praktiska ärenden eftersom han fick börja sitt ”tråkiga arbete för Sjöassuransen” först den 16 november, då han satt med Borgström från morgon till kväll.²⁹² På initiativ av kommerserådet Erik Julin hade det första mötet hållits i Åbo den 8 januari 1849. I mötet deltog även Snellmans kusin Johan Wilhelm G:son Snellman från Uleåborg. Helsingforsborna, som var i minoritet, lämnade mötet. Ett möte som var avsett att vara landsomfattande ordnades i senatens finansexpedition den 2 augusti 1849, men deltagarna från Åbo dök aldrig upp. Mötet beslutade att grunda två föreningar. Stadgarna för Sydfinska sjöassuransföreningen uppgjordes i enlighet med stadgarna för Westfinska sjöassuransföreningen.²⁹³

Det intensiva arbetet avbröts snart av att Borgström blev sjuk, och Snellman fick vänta. Han längtade hem ”som från en landsflykt” och saknade sin hustru och sitt hem. Trots att Snellman hela tiden fick ta emot besök, hade han tid att måla upp framtiden för Jeanette:

Med tidningen, som jag lemnar, slipper jag mycket lönlöst tråk och arbetet på nätterna, och kan så bättre spara mig för längre framtid. För Din och de våras skuld börjar jag bli en riktig kruka, rädd om helsan och kär i lifvet, hvilket jag aldrig förut varit. Men nu är hvarje dag, Gud skänker mig, en himlens gåfva, som jag fruktat att förlora; ty med alla små bekymmer har den varit mig en sällhetens dag, och jag ångrar, bittert, då min oförnöjsamhet förbittrar den. Dig ömt älskade Maka, skall jag tacka och välsigna för min närvarande lycka och för den, jag af framtiden hoppas.²⁹⁴

I slutet av november kunde Snellman fortfarande inte säga när han skulle återvända till Kuopio. Borgström hade blivit frisk, arbetet hade fortsatt och sjöförsäkringsstadgarna blivit färdiga. Å andra sidan saknade Snellman sin hustru så att han ibland hade svårt att arbeta. Efter att försäkringsstadgarna skickats till Kellgrens tryckeri, måste Snellman ännu läsa korrekturet och diskutera stadgarna med ett par personer. Snellman bad att Jeanette inte skulle oro sig om hon hörde rykten om att det uppstått krångel med tillståndet att grunda institutet. Han hoppades att makthavarnas ilska inte gick så långt att tillståndet skulle avslås. Handelshuset Borgström, vars idé institutet ursprungligen varit och som visat all iver för detta företag, hade välvilligt lovat garantera Snellmans lön.²⁹⁵

Snellman anade dock inte hur farlig myndigheterna ansåg att han var. Som ett motdrag till det planerade handelsinstitutet hade generalguvernör Menschikoff lyckats utverka ett kejsarligt reskript av den 26 november 1848, genom vilket regeringen övertog övervakningen av alla privata läroinrättningar. I praktiken innebar detta att privatpersoner endast fick grunda skolor med generalguvernörens tillstånd. Menschikoff gav inte tillstånd att grunda handelsinstitutet, eftersom han visste att Snellman skulle bli dess föreståndare. På detta sätt stramades övervakningen åt i syfte att begränsa Snellmans aktivitet.²⁹⁶ Menschikoff backades också upp av senatens Åbofalang under ledning av ekonomidepartementets vice ordförande, finanschef Lars Gabriel von Haartman. De agerade i eget intresse eftersom Åbo sedan 1838 var det enda av landets två handelsinstitut till vilket senaten beviljade ett stort statsunderstöd.²⁹⁷

Efter att projektet med handelsinstitutet kört på grund hade Snellman ytterligare en möjlighet att skapa en meningsfull syssla för sig själv. Utifrån de stadgar som Snellman och Borgström utarbetat fastställde senaten den 17 februari 1850 stadgarna för de båda sjöförsäkringsbolagen. Samtidigt beslutade senaten att inrätta en tjänst som dispaschör, det vill säga som reglerare av sjöskador, i enlighet med ett förslag av apotekare Erik Julin.²⁹⁸ Föreningarna behövde någon som kunde utreda frågor och göra en fullständig dispasch, det vill säga en beräkning av förlusterna och kostnaderna vid en sjöskada. Denna tjänsteman, dispaschören, skulle lägga fram de handlingar på vilka han baserade sin dispasch. Dessa handlingar utgjordes av sjöförklaringen och en redogörelse för lastens sammansättning och värde, en beräkning av kostnaderna samt dispaschörens direktiv om fördelningen av det gemensamma haveriet. Till slut skulle dispaschören också lägga fram en kalkyl över skulderna och fordringarna samt uppgift om besvärsmätt. När förhoppningarna i fråga om handelsinstitutet runnit ut i sanden, började man i stället planera att Snellman skulle bli dispaschör.

Att Snellman spelade en central roll i förberedelserna är inte överraskande, eftersom han i *Saima* skrivit grundliga och sakkunniga artiklar som underströk att betydande summor flöt ut från Finland. Världens första sjöförsäkringsbolag hade grundats i Paris 1668 och de följande i London 1720, Köpenhamn 1726, Stockholm 1739, Hamburg 1765 och Bremen 1769. I Åbo fanns liknande planer 1775, men de ledde inte till resultat.²⁹⁹ Genom Snellmans tidningsartiklar diskuterades dessa frågor första gången offentligt. Under storfurstendömet tid försäkrades de finska fartygen i Köpenhamn eller London, och premien var 15–20 procent av lastens värde. Man försökte minska risken också genom att endast köpa andelar i fartygen. År 1846 inledde det ryska fartygsförsäkringsbolaget Nadezda sin verksamhet i Finland.³⁰⁰ Ett ytterligare problem var att finska fartyg fått ett dåligt rykte bland försäkringsgivare. Deras befäl betraktades som opålitligt. Till exempel Köpenhamn slutade helt med att försäkra finska fartyg.³⁰¹ Snellman rörde sig smidigt i dessa kretsar, då hans far, två bröder och många kusiner var professionella inom sjöfart och skeppsrederi.

Snellman, som dessutom fungerade som föreningens protokollförare den 15 och den 16 januari 1850, beslutade att på allvar försöka få tjänsten som dispaschör. Han beslutade också att vidta åtgärder för att förbättra sina möjligheter. Han skaffade ett intyg om förtroenhet med finska sjö-

fartslagen och de förordningar som utfärdats med stöd av den genom att avlägga en tentamen för biträdande professorn i statslära Frans Edvard Florin den 8 augusti 1850. Enligt intyget visade Snellman berömliga kunskaper om branschen.³⁰² Snellman kom att behöva intyget, eftersom han i ett brev bad Jeanette gräva fram det från skrivbordslådan under möbelräkningarna, slå in det i rent och snyggt papper och leverera det till Borgström.³⁰³ Snellman skickade den här begäran från Reval, varifrån han fortsatte till Riga för att studera dispasschörsverksamheten i tre månaders tid på Nikolaus Eduard Frantzens kontor.

När Snellman arbetade för att säkerställa familjens försörjning var Jeanette åter ensam hemma med barnen: den fem månader gamle Johan Ludvig, tvååringen Anders Henrik, treåringen Hanna samt Calle, som var i puberteten. Barnen var ofta sjuka, och Jeanette fick sköta det stora hushållet i den nya bostaden med hjälp av två ostyriga betjänter. Jeanette var ofta orolig för sin man, och hon hittade ingen tröst i Helsingfors-societeten, som hon hade svårt att anpassa sig till. De båda makarnas ångest fick utlopp i deras korrespondens, som samtidigt också vittnade om deras stora tillgivenhet för varandra.

Genom Jeanettes rara brev fick Snellman följa med barnens tandsprickningar och magsjukdomar och Calles skolgång. Jeanette skrev till sin man att hon ännu inte träffat hyresvärderna för att kunna klaga på en rysk granne som väsnades. Trädgårdsplanket välte en stormig kväll och ”pojkar större och mindre strömmade dit”. Jeanette anställde en gendarm för att vakta blommorna över natten. På morgonen reparerade gårdskarlen planket.³⁰⁴

I Riga insjuknade Snellman i rödsot och var sängliggande i flera dagar. Han fick endast äta havresoppa. Trots detta hade han kraft att ge familjen detaljerade anvisningar: de skulle äta rotsaker varje dag, och barnen skulle ha varm mat på morgonen. Anders Henrik skulle ha varma kläder på sig ute. Jeanette skulle komma ihåg att gå ut på promenad, och ta ett karbad på badhuset i Brunnsparken, ”[m]an köper biljett i farstun till höger”, och gå på teatern eller på marionetteater i Tölö. Snellman gav oändligt många vardagliga råd. Flytten till Helsingfors hade tydligen varit övermäktig Jeanettes organiseringsförmåga, eftersom Snellman, som besvärades av sin rödsot, avslutade sitt brev med rätt hårda ord: ”Det är mindre de femton småsaker, som äro på sned och varit det i årtal, som göra mig ledsen, än denna tanke på, att det aldrig blir annorlunda.” Han trodde på hustruns goda vilja när man diskuterade hennes problem, men:

jag vet också, att Du är för svag, för lite ihärdig, så att nästa stund allt får gå sin gamla gång. Så, när Du företagar något, håller Du en stund, en half eller en hel dag på dermed, under det att allt annat blir derhän. Men sedan denna stund är förbi, är det också förbi med Din håg för det påbegynda, som ofta nog blir halfgjordt för all tid. Så får endast en menniska göra, som ingenting har att göra, som inga pligter har. Det är visst svårt, då man ej från barndomen blifvit van vid arbete och ordning, att vänja sig dervid.³⁰⁵

Snellman påminde Jeanette om att ifall ordningen försummades, skulle de ökande utgifterna och svårigheterna att bärga sig leda till att trivseln i hemmet gick förlorad. Det var bättre att ta hand om allting systematiskt än ”hur det passar sig”. Avslutningsvis bad Snellman att Jeanette inte skulle bli ledsen över allt han skrev utan se det som ett bevis på att han hoppades att hon skulle vara till glädje under hans återstående liv.

Under tiden hade Jeanette, som ännu inte fått Snellmans tillrättavisande brev, insjuknat. Enligt husläkaren Joachim Wilhelm Pipping var det dock inte fråga om något allvarligt.³⁰⁶ Även Snellman svarade från sjukbädden till Jeanette:

Var icke ängslig och sorgsen goda älskade Maka, utan sök att bära detta lifvets många bekymmer, så lugnt Du kan. Tänk, att den oro, jag ofta gjort Dig, är för den tid, då Din ungdom icke mera kan fångsla mig, utan då jag i Dig bör ära och älska våra barns öma och omtänksamma Moder och deltagarinnan i all min glädje och sorg, då Du icke kan bibehålla allas vår kärlek derigenom, att Du gör oss hemmet till den lyckligaste vrå på jorden, och att vi för dess glädje hafva att tacka endast Dig. Tvifla icke, att jag ju fortfarande älskar Dig. Hvarföre skulle jag eljest vilja se Dig fullkomligare i allt.³⁰⁷

Avslutningsvis förbjöd han Jeanette att anstränga sig för mycket med bakning och annat och varnade henne för att bli förkyld. ”Tag hellre pålitlig hjälp och haf blott flitig eftersyn.”

När Snellman skrev brev i denna ton visste han inte att Jeanette legat till sängs i fem dagar på grund av nervfeber, ”tyngd i hufvudet och mat-tighet”. Borgström skrev själv om saken till Snellman.³⁰⁸ Samma dag meddelade Pipping officiellt att Jeanette insjuknat i tyfus, som dock var av det mildaste slaget. På grund av sjukdomens lömskhet hade Pipping konsulterat Knut Felix von Willebrand, som var lika förhoppningsfull.³⁰⁹

Den upprörde Snellman, som nu insett läget därhemma, skrev till Jeanette att han omedelbart skulle komma hem om de läkemedel som doktor Pipping ordinerat inte hjälpte. Han hade inte kunnat arbeta på grund av sin oro för Jeanette. Snellman ville också ta tillbaka sina tidigare klagomål och bad hustrun glömma dem:

Min kärlek eger Du med alla Dina och mina brister, och jag skulle vilja lemna detta lif den stund, denna kärlek upphörde. Var försäkrad derom och hoppas, att så länge så är kan och skall allt glömmas. [...] Du har ju alltid sett, att den öfriga verlden är mig ligkiltig, och att jag blott vill lefva med Dig och de våra. För Dig och dem är min omsorg, mitt arbete, mina vakor, natt och dag alla mina tankar. Endast hos Dig, vid Ditt hjerta kan jag glömma all sorg, allt tråk alla fel och all ånger.³¹⁰

När praktiken i Riga slutförts skrev kommerserådet Frantzen den 15 oktober 1850 ett intyg om att Snellman hade ingående kunskaper om sjöfartslagen.³¹¹ Snellman hade således införskaffat grundlig formell behörighet för tjänsten. Han hade motiverats ytterligare av att Borgström i början av september meddelat honom att Sydfinska sjöassuransföreningen enhälligt röstat för Snellman i dispaschörsvalet. Nu fick han i egenskap av styrelsens ordförande fråga huruvida Snellman var villig att ta emot tjänsten.³¹²

Westfinska sjöassuransföreningen hade valt kapten Bror Mikael Ekelund, lärare vid Åbo sjöfartsskola, till tjänsten. Ekonomiedepartementet vid senaten beslutade den 20 november 1850 att två tjänster skulle inrättas och att anslaget om 1 200 rubel skulle delas jämnt mellan dem. Generalguvernör Menschikoff meddelade dock den 12 mars 1851 att kejsaren på hans förslag beslutat att endast en dispaschörstjänst skulle inrättas, och att den skulle tillfalla den förening vars fartyg hade det större försäkringsvärdet. På detta sätt spelades Snellman åter ut.³¹³

Före denna händelse hade Snellman och Konstantin Fischer, chefen för Menschikoffs kansli i S:t Petersburg, träffats på en middag i Reval i september 1850. Fischer, som redan sett till att Snellman blivit förbigången i fråga om två tjänsteutnämningar och arbetade för att detta också skulle ske en tredje gång, skröt med att familjerelationer inte betydde något i regeringens utnämningsspolitik och att han själv var en sann demokrat.³¹⁴

Ett bevis på myndigheternas cynism i fråga om Snellmans övertygelse var att den tre gånger nedslagne och offentligt förödmjukade

Snellman ändå var tilltänkt som chefredaktör för *Finlands Allmänna Tidning*, när en ny avdelning för detta ändamål grundades vid generalguvernörens kansli. Snellman betraktades som lämplig eftersom han, om någon, visste hur man styrde den allmänna opinionen. Chefen för generalguvernörens kansli i Helsingfors, Mauritz Wilhelm Nordenheim, fick uppdraget att ställa frågan till Snellman, som dock tackade nej.

Utan att känna till dessa korta samtal bad Fabian Langenskiöld, förste expeditionssekreterare vid statssekretariatet, den 30 november 1850 att Cygnaeus skulle övertala sin vän Snellman att acceptera tjänsten som chefredaktör. Cygnaeus blev arg å Snellmans vägar: ”Ty huru kunde det väl falla dig in, att han skulle få ett sådant infall, då det gällde landets högst-ombetrodda skriftställer, och han behandlats som landets Varg i veum? [...] S. är trött vid allt författarskap, hvarmed han förarbetat sin själ och ådragit sig mera vedervärdigheter, än han förmått bära.” Cygnaeus skrädde inte orden: ”Och sannerligen måste icke hvar och en, som af hjärtat önskar att kunna älska och ära sitt lands regering, beklaga det, i fall denna skulle känna sig föranlåten att stiga ned till argsinnt *hämd* emot en i socialt hänseende så djupt under den stående man, hur högt han än må stå inom intelligensens sfär.” Avslutningsvis sade han bitande: ”Och innerligen önskade jag, att du kunde bidra därtill, att man mot en af de utmärktaste män Finland frambragt skulle förfara åtminstone med en tiondedel av den ömhet, du lyckats ingjuta emot de så väl andeligen som lekamligen armaste varelser i världen – de Lappar.”³¹⁵

Även Snellmans svar på Langenskiölds fråga var kategoriskt nekande, vilket väckte stort missnöje hos Menschikoff. Generalguvernören tycktes inte förstå att Snellman, om han gått med på att bli redaktör för *Finlands Allmänna Tidning*, skulle ha mot betalning försvarat den samhällsordning som förtryckt honom. Detta hade varit lika med en moralisk död för Snellman. Han ville inte sälja sin själ för någon ädelmodig ynnest som visades honom. Därför kunde han inte få förståelse i frågan om tillsättandet av tjänsten som dispasschör. Regeringen behövde inte en så här envis man.

På sin självständiga linje hamnade Snellman i ett svårt läge. Enligt egna ord förberedde han sig tillsammans med familjen att leva som fåglarna i skyn. Snellman skrev till Runeberg den 21 januari 1851 att hans familj levde som förut: ”tätt omhvärd af bekymmer, med Gud Vare Lof ännu vid oförändradt mod.”³¹⁶ Trots att Snellman var helt och hållet utestängd från all offentlig verksamhet, höll han fast vid sin övertygelse

eftersom han ville leva som han lärde. Hans styrka fanns i hans övertygelse. Han sammanfattade dessa känslor i ett föredrag som han höll vid minnesstunden över Fredrik August Ehrström den 10 februari 1851. Snellman ansåg att Ehrström fått behålla sin tanke- och uttrycksfrihet, även om han inte betraktats som lämplig för någon offentlig tjänst.

I sitt föredrag behandlade Snellman humanitetens betydelse utgående från det som kristendomen gett mänskligheten. Enligt Snellman var kristendomen en ny världsåskådning som gett de existerande omständigheterna en ny riktning. Människan hade en uppgift på jorden: att handla enligt försynens råd så att människosläktet skulle kunna bli fullkomligt: ”Om sin menckliga bestämmelse kan menniskan icke tänka nog högt, om sin förmåga att fylla densamma icke nog ödmjukt.” Humaniteten hade fått denna uppgift under nya tiden till skillnad från medeltiden. Snellman var övertygad om att människor i alla ställningar i samhället och av båda könen kunde utöva familjelivets stilla dygder, verka efter sitt kall och sin förmåga för samhällets lycka, uttrycka sin fosterländskhet och visa allmän människokärlek. På detta sätt skulle människan ”arbeta för mencklighetens gemensama mål, för dess förädling och fullkomnande, för ett Guds rikes tillvext på jorden”. Människans gärningar var inte förlorade även om de efterlevande glömde hennes namn. Snellman hänvisade till tidens anda, eftersom ”[e]ndast den aktning för medmenniskors öfvertygelser och handlingar, som utgår ur ett sådant sinnelag, förtjenar kallas human”.³¹⁷

Betrodd tjänsteman vid handelshuset Borgström

Snellman, som var utesluten från alla offentliga tjänster, var dock inte helt rådlös. I ett tidigt skede hade han antytt för Jeanette att familjens försörjning skulle garanteras av kommerserådet Henrik Borgström, oberoende av hur det gick med alla planer. I Borgström hade Snellman fått en pålitlig beskyddare som behövde hans mångsidiga sakkunskap. De båda förenades av en liknande bakgrund som kombinerade borgerligt företagande med experimentlust, och dessutom var de släkt. Johan Kjemmer, som var en nära ungdomsvän till Snellman, var bror till Borgströms hustru Carolina Christina. På mödernet var Kjemmers släkt med Kyntzells och Snellmans, vilket innebar att fru Borgströms och Snellmans föräldrar var sysslingar och föräldrarnas föräldrar var kusiner. Snellman hade en gång i tiden varit informator i de båda familjerna.³¹⁸

Snellman träffade Borgström i Helsingfors eller sporadiskt på sina Europaresor. Snellmans far skickade ofta hälsningar från Borgström. Det var ingen tillfällighet att Borgström intensifierade sitt samarbete med Snellman vid denna tidpunkt. Det berodde inte enbart på släktbanden. I deras samarbete kom två dynamiska, orädda och fördomsfria internationella själar samman. När Borgström inte lyckades få Snellman till föreståndare för handelsinstitutet eller till tjänsten som dispaschör, höll han fast vid sin uppfattning att affärslivet behövde Snellmans begåvning. Därför erbjöd han våren 1851 Snellman en tjänst som kontorist vid handelshusets huvudkontor. På detta sätt fick Snellman möjlighet att gå en verklig affärslivets högskola och delta i en verksamhet som han redan länge behandlat i sina tidningsartiklar.

Både Snellman och Borgström var föregångare med starka ideologiska övertygelser. Henrik Borgström var son till en köpman och rådman i Lovisa. Efter faderns död 1808 flyttade Borgström till Borgå, där han fick en plats i sin släkting rådman Erik Borgströms affär. Henrik Borgström var medellös och kunde därför inte gå regelbundet i skola, men han använde all sin fritid till att förkovra sina handelskunskaper och sin allmänbildning. År 1818, bara nitton år gammal, reste han till Liverpool, där han under tre års tid arbetade vid handelshuset Joseph Leigh & Co. Under denna period tillägnade han sig den engelska affärsmannatraditionen och ett gentlemannaaktigt sätt att sköta både offentliga och privata affärer. Via sin kollega Gibson fick han inträde i musikaliska kretsar och fortsatte att också själv ta lektioner i violin. Under sin vistelse i England blev han även intresserad av trädgårdsskötsel. Henrik Borgström återvände till Helsingfors 1822, fick borgarrättigheter den 4 november 1822 och bedrev från 1823 en parthandel med Erik Johan Granberg. År 1825 grundade han ett eget handelshus, Borgström & Co. Med tiden blev handelshuset ett av de största och stabilaste i Finland.³¹⁹

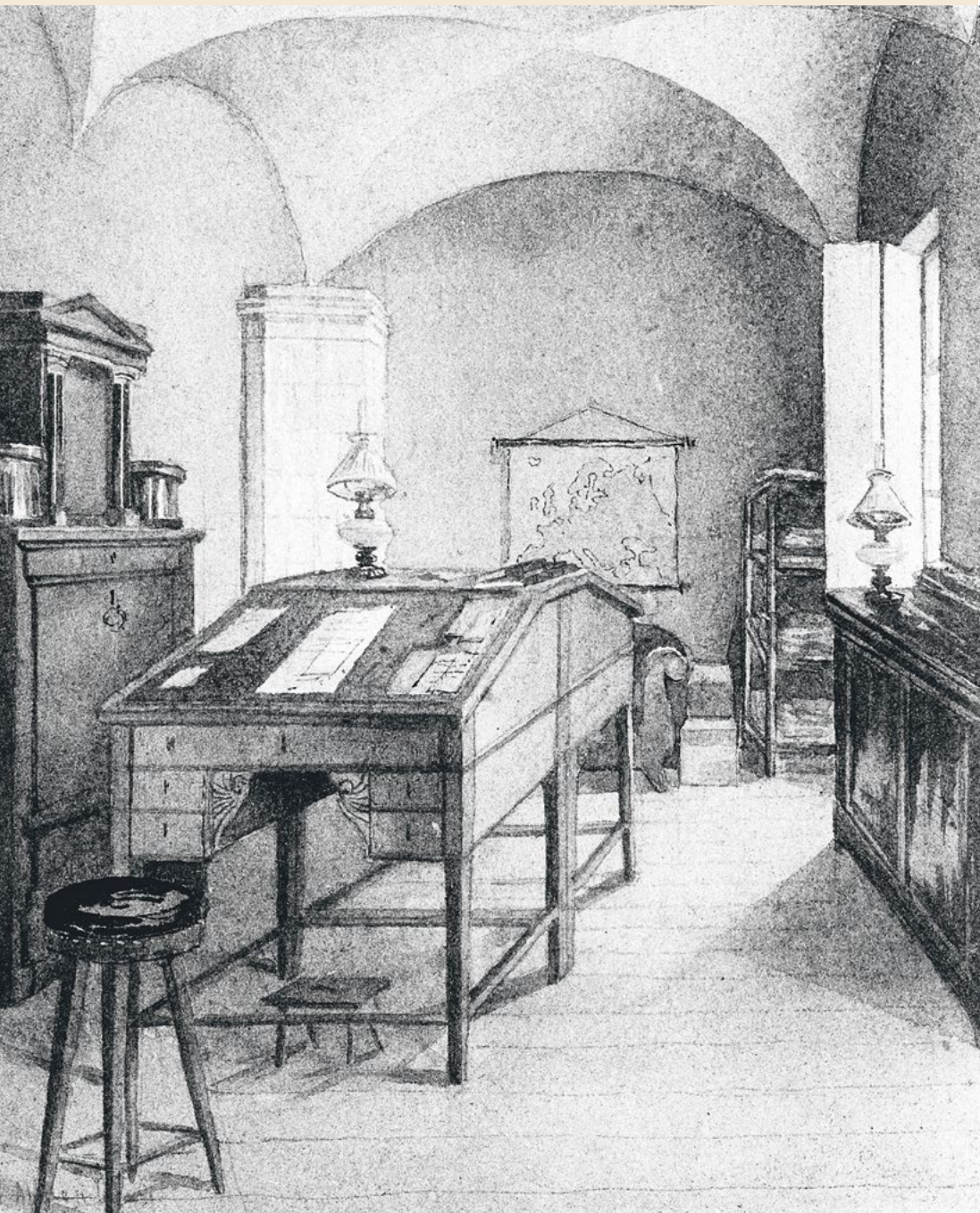
År 1834 grundade Borgström en tobaksfabrik tillsammans med apotekare Conrad Appelgren. Fabriksverksamheten gick i släkten: i Borgå hade många släktingar till Borgström haft en fabrik av något slag. Tobaksfabriken beviljades privilegium den 16 juli 1834. Fabriken kontoböcker från de första tio åren har inte bevarats, men 1843 hade fabriken två mästare och sammanlagt 77 anställda, inklusive ett antal gesäller och lärlingar. Vid denna tid fanns ännu inga ångmaskiner, utan alla maskiner drevs med muskelkraft. Fabriken tillverkade årligen 91 000 kilo piptobak, 14 000 kilo snus och 661 500 cigaretter. Borgström

var den första i Finland som tillverkade cigarrer: Bruna Prima var det populäraste märket. Fabriken hade den största omsättningen i landet. Åren 1847–1853 ökade fabriken produktion jämnt, och dess bruttovärde närmade sig 300 000 mark. Borgström grundade den första understöds-kassan för arbetare 1859.³²⁰ Efter att tobaksfabrikens verksamhet stabiliserats grundade Borgström en sockerfabrik som använde den senaste tillverkningsprocessen från England.³²¹

År 1847 grundade Borgström ett bomullsspinneri och bomullsväveri i Forssa tillsammans med Axel Wilhelm Wahren.³²² Wahren var född i Stockholm, men flyttade 1838 till Finland, där han arrenderade och förnyade Jockis klädesfabrik. Hans korrespondens vittnar om en lugn och kallt beräknande man för vilken all känslsamhet och flummighet var främmande. Till en början var Borgström misstänksam mot Wahren, men när förtroendet uppnått, uppstod ömsesidig vänskap och respekt. De två herrarna kompletterade varandra på ett utmärkt sätt: Wahren var uppfylld av planer, brinnande verksamhetslust och strålade livlighet, medan Borgström var lugn och sansad. I frågor som gällde fabriken i Forssa bromsade han vid behov Wahren. Den tredje delägaren i fabriken var affärsmannen Conrad Gustaf Knut Hernmarck.

Fabriken fick en bra start och 1851 gick maskinerna så att hela byggnaden skakade. Man producerade snart mer tråd än konkurrenten Finlayson. Borgström gav inte pengar för att utvidga spinneriet. Han skötte fabriken kommersiella sida: beställningarna kom till huvudkontoret, som gav fabriken order om leveranserna. Varor levererades direkt till återförsäljarna från försäljningslager i Helsingfors, Åbo och Björneborg. Bomullen köptes i England, varifrån den kom till Åbo och Helsingfors. Fabriken var verksam dag och natt. Eftersom fabriken behövde mycket råvaror, följde fabrikörerna uppmärksamt med den politiska utvecklingen genom att läsa tidningar från Paris och London.

Hela denna mångsidiga affärsverksamhet styrdes från handelshusets huvudkontor på Mariegatan 5 i Helsingfors. Huset var ritat av Engel, och under takvalven i bottenvåningen hade två rum reserverats för kontoret. Ljuset strömmade in genom stora fönster, och när det blev mörkt lystes rummen upp med oljelampor som stod på pulpeterna. Kontoristerna fick hoppa upp på de höga pallarna vid pulpeterna som på en kuskbock. I hörnet fanns en hög kakelugn, på bakre väggen en karta över Europa och på långväggen ett stort arkivskåp, som innehöll bokföringen och andra kontorsböcker.³²³

Interiörbild från handelshuset Borgströms huvudkontor på Mariegatan 5 i Helsingfors. Snellman anställdes som kontorist vid handelshuset 1851, efter att de andra karriärplanerna i huvudstaden gått i stöpet. Hans tidningsartiklar hade gjort honom känd som en expert på affärsverksamhet. Vid handelshuset samlade Snellman avsevärd företagsekonomisk erfarenhet i egenskap av kommerserådet Henrik Borgströms högra hand. Akvarell av Jac. Ahrenberg.

Ägarens förste man på kontoret var kontorschefen, som ofta var rådgivare och betrodd man för sin prokurist och chef. Kontorschefen hade med stöd av en prokurafullmakt rätt att agera för sin huvudmans räkning i alla ärenden som gällde affärsverksamheten. Alla anställda var underställda kontorschefens order och befallningar. Kontorets kassör skötte om indrivningen av fordringar och betalningen av skulder. Den tredje tjänstemannen var kontorets korrespondent, som skulle vara språkkunnig och klartänkt, ha en lättläst handstil och vara förtrogen med firmans affärskontakter. Bokföraren överförde memorialen och kassaboken till huvudboken samt utförde inventariet och upprättade bokslutet. Fakturisten, det vill säga skrivaren, skrev fakturorna. Kopisten kopierade brev och handelsdokument, skötte postningen och skrev kopior. Utanför kontoret arbetade butiksbiträden, lagerbokhållare och handelsagenter.³²⁴

Snellman blev chef för Borgströms mångsidiga affärsverksamhet: kommerserådet överlämnade sitt rike i Snellmans vård genom att utnämna honom till kontorets förste man, kontorist. På denna post fick Snellman värdefull erfarenhet för framtida, ännu större uppgifter.³²⁵ Arbetet med förtroendeuppgifter vid landets största och mest uppskattade handelshus erbjöd Snellman en utmärkt överblick över arbetet för att bygga upp Finlands materiella välstånd, eftersom kommerserådet Borgström visat prov på framsynthet i sin egen affärsverksamhet och i sin behandling av landets allmänna ekonomiska frågor.³²⁶ Bolaget följde det europeiska affärslivets puls: det hade fungerande affärsrelationer runt om i Europa, särskilt i England, och en stor kundkrets i Finland.³²⁷

Kontoristerna var handelshusens nyckelpersoner när det gällde att utveckla nya affärsrelationer. På 1840-talet blev det inga affärer innan de båda parterna var du och bäste bror med varandra. Därför började etableringen av en affärsrelation genom att kontoristerna frotterade sig med varandra, medan de stora herrarna höll sig i fonden. Till exempel Wahren skötte till en början sina ärenden i Åbo genom förmedling av handelshuset Kingelins kontorist A. F. Palm. När Palm tog anställning som korrespondent hos Borgström år 1839, började också Wahren närma sig Borgström. Åren 1840–1850 anlätade Wahren Palm för att springa hos bankdirektören och tala varmt om sin chef om krediten hotade ta slut. Palm skötte Wahrens bankärenden omsorgsfullt, men förtroendet tog slut när Palm begick misstaget att använda 500 rubel för egna ändamål. Wahren ersatte Palm med Carl Selim Forssman, som arbetade i bolaget fram till 1856.³²⁸

Med all denna verksamhet ledde Borgström en enorm handelsdominerad exportorganisation. När segelfartygens tidsålder gick mot sitt slut differentierades skeppsrederiet från handeln och utvecklades till en självständig näring. Då skötte köpmännen inköpen och försäljningen av exportvarorna, medan transportererna upphandlades av fartygsbolag som upprätthöll regelbundna fartygslinjer. Fabriken i Forssa representerade i sin tur en produktionsdominerad exportorganisation där producenterna köpte råvarorna, tillverkade produkterna och sålde dem utomlands.³²⁹

Detta tidevarv var handelshusens epok. Handelshuset i kuststäderna hade utvecklats till flerbranschföretag som hade stor inverkan på landets näringsliv. Genom utrikeshandeln fick de kapital som de kunde använda för att utveckla industriell verksamhet och – i avsaknad av affärsbanker – sköta bankuppgifter, såsom inlåning, valutahandel och långivning. Handelshuset bedrev en mångsidig verksamhet: export- och importhandel, detaljhandel och förmedlingsuppdrag av olika slag. I egenskap av flerbranschföretag kunde de hålla sin ekonomi i balans trots de stora riskerna i affärsverksamheten. I Österbotten var handelshuset främst inriktade på skeppsrederi och skeppsbyggnad. I Helsingfors, Åbo och Viborg var de inriktade på industriell tillverkning och import.³³⁰

Som kontorist fick Snellman fördjupa sina affärsekonomiska kunskaper och öva sig i verkligt ekonomiskt tänkande. Han var inte alls rädlös när det gällde att leda ett handelsnätverk av detta slag. Han hade erfarenhet av allt detta sedan barndomen, och senare hade han visat kontinuerligt intresse för näringslivet. I Gamlakarleby och Uleåborg hade släktingar till honom idkat transportdominerad exporthandel sedan 1700-talet. Särskilt på sin utlandsresa med Längman hade Snellman blivit förtrogen med frågor som gällde näringslivet. Därför var mötet med Borgström på återresan betydelsefull för deras framtida samarbete. Det kan hända att samtalen med Borgström var upphovet till artikeln ”Om små nationers handel och industri”, som han publicerade i *Litteraturblad* i december 1849. Artikeln kan betecknas som Snellmans programförklaring för de år han tillbringade i det privata kapitalets tjänst, utestängd från den offentliga verksamheten.

I artikeln konstaterar Snellman under inspiration av ett berömt verk av Johannes von Müller att det är ”i ögonen fallande, huru ett maritimt läge, handel och industri utgjort vilkor och gifvit medlen för de små folkens världshistoriska uppträdande”. Små nationer som haft dessa fördelar hade kunnat höja sig till en högre grad av civilisation och kraftigare

inverka på den mänskliga kulturens utveckling. Detta gjorde folket mer förligt, företagsamt och energiskt. Sjöfart och handel satte olika länders invånare lättare i förbindelse med varandra än handel över land. De förmedlade kunskaper om främmande länder och deras produkter och om invånarnas språk, seder, institutioner, vetenskap och konst.

Litteraturen var dock ännu viktigare som förmedlare av information och skapare av kontakter än sjöfarten och handeln, och därför måste det finnas ett effektivare sätt genom vilket handeln främjade bildningen. Det handlade om att handeln gav upphov till allmänt välstånd och därmed kunde människan tillfredsställa kroppens behov med mindre ansträngning, vilket sparade krafter som sedan kunde användas för andliga intressen. Så länge som människans intresse endast gällde att tillfredsställa livets nödvändigaste behov, var hon på kulturens lägsta trappsteg. När bildningen var på en så låg utvecklingsnivå, var mänsklighetens högsta intressen okända för människan. Därför var industri och handel desto viktigare för nationer som i fråga om sitt område och sin folkmängd var politiskt sett obetydliga. I artikeln talar en självmedveten österbottning, sonen till en sjöfarare, som fått njuta av dessa fördelar och som ville fördjupa sina kunskaper inom branschen.³³¹

Snellman hade i praktiken arbetat hos Borgström sedan hösten 1849, då man började planera handelsinstitutet. Att Snellman fick en ordinarie tjänst vid handelshuset var en följdriktig fortsättning på Snellmans och Borgströms samarbete. Det ordinarie arbetet började i juni 1851, då Borgström gjorde en fem månader lång resa till Europa. Arbetet fortsatte till slutet av 1854. Under denna period skötte Snellman de löpande ärendena och rapporterade om dem till bolagsmännen.³³²

Snellmans bevarade brev till Conrad Hernmarck berättar om det dagliga arbetet vid handelshuset. Snellman rapporterar med en mycket respektfull och hörsam ton om fartygens ankomster: ”Angående Hengist förespröjes intet nyare, utan hitförväntas fartyget nu i slutet af månaden” eller ”C. E. Kelin i Wasa requirerar 100 Bundtar Water Twist”, eller om klagomål: ”Klagan föres öfver smutsigt utseende på Forssa tillverkningen” och leveranser: ”Från Riga hafva Herrar Westberg & Co (mpagnie) skeppat 10 Läster Råg till Åbo för Forssa Bolagets räkning.” Ofta konstaterade Snellman att det inte skett något särskilt betydelsefullt i affärerna. I sitt brev kunde han intyga att alla aktuella ärenden skötts vid rätt tidpunkt och uttrycka sin förhoppning över att allt skett på rätt sätt enligt herrarnas kommersiella erfarenhet. Han kunde också berätta

att han otåligt inväntade att herrarna återvände, men ”under farhåga, att, våra bemödanden oakadt, något kunde försummas eller origtigt behandlas”.³³³ Dessutom förmedlade Snellman åtminstone Cygnaeus och Laurells bankärenden.³³⁴

Oregelbundenheten i Snellmans liv ökade genom att han vid sidan av arbetet på Borgströms kontor fungerade som ombud för det engelska försäkringsbolaget Northern Assurance Company från slutet av 1853 till slutet av 1854. Sin första resa i denna egenskap gjorde Snellman till Åbo, dit han färdades med släde. Han hade ont i ryggen och försäkringsblanketterna hade han glömt hemma. Snellman skickade ett brev om dem till Jeanette från gästgiveriet i Alberga, och bad att hon också skickade en liten bok på engelska som reslektyr tillsammans med blanketterna. När Calle levererat boken och blanketterna till Snellman upptäckte han att Jeanette skickat en engelsk ordbok till honom.³³⁵ Från Åbo skickade han nyckeln till försäkringsbolagets skåp till Jeanette och bad henne plocka fram nödvändiga blanketter för olika ändamål. De skulle först slås in i karduspapper och sedan i vaxduk.³³⁶

Snellman gjorde en annan lång försäkringsresa till Fredrikshamn och Viborg i början av 1854. Under resan höll Jeanette honom ajour om vardagens händelser, postens innehåll och gästernas besök.³³⁷ I försäkringsärenden korresponderade Snellman också med sin kusin i Uleåborg.³³⁸ I juni 1854 vistades familjen i Äggelby, varifrån Jeanette skrev till Snellman, som stannat i staden.³³⁹

Snellmans vilja att utvecklas inom affärlivet framgår av två skrifter från denna period. Han trivdes i sin nya verksamhetsmiljö så väl att han publicerade en stort upplagd nekrolog över apotekaren, vetenskapsmannen och uppfinnaren Johan Julin på dennes minnesfest den 26 september 1852. Johan Julin var far till kommerserådet Erik Julin. Minnesskriften vittnade tydligt om Snellmans entusiasm för stämningen i företagslivet. Enligt Snellman var det en allmän mänsklig plikt att hedra ”aflidne utmärkta mäns minne” genom att komma ihåg det goda som de åstadkommit. På detta sätt kunde man upplyfta de efterlevandes håg och förädla deras sinne. Snellman lånade Julins egna memoarer som sparats mellan familjebibelns blad, eftersom han ansåg att ”förmågan att upplyfta läsarens sinne, emedan hjältens framgång icke berott af underbara ödets skickelser, utan af hans egen lugna kraft och ihärdighet”. Snellman fortsätter: ”Denna ihärdighet förklarar huru han förmådde med egen kraft icke blott arbeta sig fram från fattigdom till oberoende och

välstånd, utan äfven från den okunnighet, som var en naturlig följd af hans betryckta ungdomslif, till insigter långt öfver de flesta människors, äfven sådanes, som njutit en vårdad uppfostran.”³⁴⁰

Ännu klarare sammanfattade Snellman den sällhet som han upplevde i affärslivet i sitt förord till Edwin T. Freedleys bok *Praktisk afhandling om affärslivet*, som han delvis redigerade och delvis översatte till svenska. Enligt Snellman hade boken en så ”bestämd syftning att höja affärslifvet till en sak för öfvertygelsen och pligtutöfningen, att man säkert kan antaga, att boken med sin materialistiska titel skall verka mera för bildning och moralitet, än ett stort antal af de skrifter, som föra religionens eller moralens namn på ännu”. Boken hade hämtat inspiration av Horace Greeley, och dess röda tråd var att en ”rätt köpman bör föras till sitt kall af öfvertygelsen, att han deri bäst tjenar Gud genom att lyckliggöra sina medmänniskor”. Snellman skrev under tanken att en affärsman också handlade i det allmännas, i sin familjs, sin sockens, sitt fäderneslands och mänsklighetens intresse när han handlade i eget intresse. Men i detta hade affärsmannen inget företräde. I det civiliserade livet fanns gränser för rätten att skaffa sig pengar och vissa inskränkningar i rätten att behålla dem. Individerna, familjen, kommunen, staten och människosläktet levde inte bara för sig själva utan även för det kommande. Allt som nutiden visste, kunde och ägde var ett arv från tidigare generationer. Den som inte har förmåga att höja sin tanke och vilja till det andliga och eviga blev utesluten från detta arv, även om han var arvtagare till allt guld på jorden.³⁴¹

Tidigare forskning har troget följt Thiodolf Reins tolkning och tystat ner Snellman åren 1850–1855 genom att dramatiskt stämpla honom som ett butiksbiträde. Denna bild är helt missvisande. Snellman var borta från offentligheten och verkade inte bland tjänstemän eller den bildade klassen. Däremot hade han ett givande och socialt liv inom affärslivet. Ståndsskillnaderna i staden suddades lätt ut av en stor förmögenhet. De ledande grosshandlarna och fabrikörerna räknades som herrskap. Till detta bidrog utvecklingen av nya titlar inom industrin, när bruken och herrgårdarna hade sina patroner, inspektörer, disponenter, kontorister och bokhållare.³⁴² På detta sätt definierade titeln ”kontorist” Snellman och hans sociala ställning i societeten i Helsingfors i ett par års tid. Genom vänskapen med Borgström fick hans ställning nya nyanser.

Borgström verkade inte bara i Helsingfors kommunala och ekonomiska liv utan också i huvudstadens kulturliv. Han grundade badhuset

i Brunnsparken och lät bygga om området till en park. För förmögna ryssar blev Brunnhuset en ersättare för Europa under det reseförbud som gällde under Nikolaj I:s tid. Borgström omvandlade också arrendbruken i Djurgården till en park. Dessutom renoverade han Turholms gård till sin villa. Som en centralgestalt inom kulturlivet i Helsingfors öppnade Borgström sitt gästvänliga hem på Mariegatan 7 för författare, konstnärer och utländska artister. Under nästan femtio års tid var Borgströms hem en kulturell mötesplats.³⁴³

Inga kända namn uteblev från Borgströms bjudningar. På plats fanns alla från generalguvernören till studenter. Den krets som njöt av Borgströms gästvänlighet växte år för år. Till sällskapet hörde Engel och Carl Rosenkampff, och via honom även släktingen Topelius. Ofta deltog även Runeberg och Cygnaeus, och då lästes deras dikter upp på festerna. Lönnrot var också en ofta förekommande gäst. Även Nervander hade tillhört kretsen kring Borgström, som en gång skickat Nervander till Frankrike och Italien för att köpa grafik och målningar. Borgström hade inte tillhört Lördagssällskapet, men deltog i den krets som fortsatte Lördagssällskapets verksamhet eftersom dess centralgestalt, professor J. J. Tengström, bodde på Mariegatan 9. Tengströms svärsöner Herman Kellgren, Paavo Tikkanen och M. A. Castrén var ständiga gäster hos Borgströms. Dessutom låg Tengströms och Borgströms sommarvisten, Botby och Turholm, i närheten av varandra.

Snellman njöt av sällskapslivet av hjärtans lust och enligt Topelius var han sällan borta från sammankomsterna. Musiken hade en central roll i umgänget. Borgström var ekonom för Musikaliska sällskapet, som grundats 1835. Fredrik Pacius var hemkonserternas bärande kraft och varje torsdag uppträdde en kvartett. Det är betecknande för Borgströms entusiasm att det sades att han endast anställde förstklassiga violinister till sitt kontor.³⁴⁴

**PROFESSOR
OCH OFFENTLIG
OPINIONSBILDARE**

”Mina Herrar – Det är detta kulturens stilla arbete som främst åligger oss. Att gifva den mottagna kulturen nationel form – derigenom bevisa vi säkrast vår patriotism. Spekulationer öfver möjligheter för nya statsformer äro ofruktbara, der den sedvanliga nationalandan icke i sig har makt att frambringa dem. Att utveckla den, är att gifva den denna makt. Ty ingen nation på jorden har för sitt nationella lif saknat den form, hvaraf dess anda varit mäktig.”

”Föreläsningar i sedelära: praktisk sedelära. Vårterminen 1858”, SA VIII, s. 638.

- 1855** Återupptar arbetet med *Litteraturblad* i januari.
Sonen Karl föds den 30 september.
- 1856** Utnämns den 30 januari till professor i sedelära och vetenskapernas system vid universitetet i Helsingfors.
Dottern Magdalena dör den 1 maj, två år gammal.
Inleder sina föreläsningar vid universitetet den 30 september.
- 1857** Föreläser i sedelära.
Sonen Gustaf föds och dör den 29 maj.
Hustrun Jeanette Snellman dör i barnsäng den 4 juni.
- 1858** Föreläser i sedelära och psykologi.
- 1859** Föreläser i rättsfilosofi.
Erhåller kansliråds titel den 20 september.
- 1860** Föreläser i psykologi.
Promoveras den 31 maj till hedersdoktor.

Krimkriget väcker journalisten

Under de år som Snellman var verksam vid Henrik Borgströms handelshus skedde stora världspolitiska omvälvningar. Genom Krimkriget, som utbröt mellan Osmanska riket och Ryssland 1853, ifrågasattes grunderna för Nikolaj I:s styre. Efter krigsutbrottet visade Ryssland för första gången militärt intresse för Finland sedan 1808–1809, och kejsar Nikolaj I reste till Finland i mars 1854 för att påskynda upprustningen. Det var nödvändigt att vidta åtgärder för att lugna ner stämningarna bland folket eftersom Storbritannien och Frankrike bildat en koalition med Osmanska riket och en brittisk flotta anföll Finlands kust våren 1854. De första striderna ägde rum utanför Ekenäs och vid Hangö udd i maj, vilket orsakade stor oro i landet. Under ledning av amiral James Hanway Plumridge anlände trupper till Bottniska viken och ödelade Brahestad och Uleåborg den 30 maj och den 1 juni 1854. Engelska krigskorrespondenter förmedlade krigsnyheterna från östersjöfronten till den västerländska pressen. I Gamlakarleby hade stadens invånare blivit rasande när de fått höra om engelsmännens framfart i grannstäderna. Kommerserådet Anders Donner utrustade invånarna med gevär och organiserade dem i försvarsställningar på Halkokari, och stadsborna lyckades faktiskt avvärja engelsmännens attack, vilket blev en stor propagandaseger för Ryssland.¹

Från och med försommaren 1854 började *Aftonbladet* och *Handelstidningen* framföra krav på att Finland skulle återförenas med Sverige. Tidningarna hävdade att finnarna var missnöjda med livet och förhållandena under det ryska väldet. Dessa påståenden byggde emellertid i

större grad på önsketänkande än på fakta. Skandinavismen hade börjat diskuteras i offentligheten och även kung Oscar I var intresserad av frågan, men var mån om att uttala sig mycket försiktigt om den. Erövringen av Åland gav honom inte mod att alliera sig med västmakterna. Erövringen av Bomarsund gjorde dock att förhoppningarna steg bland anhängarna av skandinavismen. I Finland väckte inviterna från Sverige ingen genklang. Det finska folkets lojalitet riktades i högre grad mot kejsaren än mot Ryssland. Undantagsförhållandena fick de finska undersåtarna att söka kejsarens beskydd, eftersom beslut som gällde Finland var beroende av hans person. Man ville försvara både landet och nationalmedvetandet. I universitetskretsarna och i de högre stånden fanns även skandinavistiska och liberala undantag från det gängse sättet att tänka, men man ägnade sig främst åt politiskt önsketänkande som inte fick uttryck i någon politisk verksamhet.²

Engelsmännens attacker mot kuststäderna i Finland visade att tillförordnade generalguvernören Rokassovskij var oförmögen att organisera landets försvar. Han ersattes den 14 januari 1855 av Fredrik Wilhelm Rembert von Berg, som avancerade till generalguvernör i stället för Menschikoff redan den 24 februari 1855. von Berg var infanterigeneral och hade utmärkt sig i anslutning till upproren i Polen och Ungern och genom specialuppdrag i Berlin och Warszawa. Genom sina insatser hade han vunnit kejsarens särskilda gunst. von Berg påbörjade sitt arbete som Finlands generalguvernör med diktatorsbefogenheter eftersom ett kejsarligt manifest av den 17 februari 1854 gav generalguvernören rätt att vidta vilka åtgärder som helst för att säkerställa landets försvar.³ von Berg hade erfarenhet av att vidta åtgärder för att lugna ned oroligheter från sin tid i Centraleuropa, och därför började han energiskt med att motarbeta de skandinavistiska tendenserna bland finnarna. Han började gynna de finsknationella strävandena, så att fennomanin skulle utvecklas till en motkraft till skandinavismen. Därför var han beredd att lätta på censurbestämmelserna för att stärka det finska språkets och den finska kulturens ställning.⁴

Samtidigt började tanken om att den gamla ordningen inte skulle återställas vinna spridning i Ryssland, trots att till exempel krigskorrespondenten Lev Tolstoj fortfarande lovordade de ryska truppernas sega tapperhet under eländiga förhållanden. Den allsmäktiga byråkratin hade visat sig vara en koloss på lerfötter. En viktig vändning skedde när Nikolaj I blev förkyld under en parad i februari 1855, ådrog sig lunginflammation.

mation och avled den 2 mars.⁵ Tronen bestogs av hans son Alexander II, som bekräftade det finska folkets och de finska ständernas privilegier.

I det nya läget övertog Snellman åter ansvaret för *Litteraturblad*. När han återvände till tidningsarbetet i januari 1855, förändrades hans litterär-politiska verksamhet i takt med förhållandena, även om han under denna tid inte direkt berörde politiska, samhällseliga eller kulturella fenomen i sina artiklar. Snellmans viktigaste artiklar gällde folkets och den bildade klassens ekonomiska och samhällseliga utveckling och seder, som enligt honom gav uttryck för landets sedlighet och rationalitet. När ekonomisk liberalism infördes i Finland, upplöstes den tidigare gemenskapen och människan befriades från naturens herravälde. Från och med denna tidpunkt var Snellmans ekonomisk-politiska verksamhet ett svar på de utmaningar som den kapitalistiska utvecklingsprocessen medförde. Snellman började behandla litteraturen som ett uttryck för landets samhällseliga och politiska differentiering.⁶

Snellman behövde inte justera sitt program i fråga om de samhällsutmaningar som rådde vid denna tid. Han förblev trogen sin uppfattning om att konsten och litteraturen skulle betjäna en klok sedlighet. Därför höll han även under de förändrade förhållandena fast vid att nationellt patos var ett centralt element i nationallitteraturen. Snellmans litteraturöversikter började i allt högre grad betona sakprosa och historia. I juli 1855 diskuterade Snellman tyska historiker. I sin artikel betonade han det historiska medvetandets betydelse för nationsbygget.⁷

I sin diskussion om Finlands outvecklade förhållanden konstaterade Snellman att försynen lämnat ”sångens ädla konst” som tröst till de små nationerna. Enligt honom hörde drama och historisk litteratur samman på grund av sina handlingsmässiga moment. Det var beskrivande för Snellmans litteraturhistoriska uppfattning att han åter en gång skrev om reformationstidens historia i Tyskland enligt protestantismens ideologi. Han underströk även att individen endast hade två sätt att bilda sig själv: att tillgodose sina materiella behov och att läsa. Snellman preciserade sina argument i polemik med de andra tidningarna, som han uppmanade att ta ansvar för nationens bildning.⁸

I Snellmans tänkande gick nationens allmänna bildning hand i hand med den nationella välfärden. Hans kritik av Finska Hushållningssällskapets verksamhet väckte stor uppmärksamhet. Vice ordföranden för senatens ekonomiedepartement Lars Gabriel von Haartman tog Snellmans utfall som en personlig förolämpning. Snellman påstod nämligen

att sällskapet, som verkade i Åbo, inte betjänade det finska lantbrukets intressen utan ägnade sig åt att främja den lokala odlingen av lin. För att sällskapets verksamhet skulle bli mångsidigare krävde Snellman att sällskapet skulle grunda en centralbyrå i Helsingfors och lokalavdelningar i olika län. Dessa krav gav upphov till en stor polemik som snart fick en skarp ton.⁹

Konkret attackerade Snellman Finska Hushållningssällskapets passivitet med en artikel om införande av växelbruk, där han visade stora kunskaper om ämnet. Förslaget hade i praktiken utarbetats av apotekaren Karl Emil Carger, som ägde Numlax herrgård i Nurmijärvi. Snellman och Carger var hushållningssällskapets skarpaste kritiker. Med sina detaljerade tabeller och kalkyler var artikeln ett utmärkt exempel på det för tiden typiska sättet att lägga fram bevis för det mest rationella alternativet.¹⁰

Den traditionella linjen i Snellmans artiklar lämpade sig bra för de nya förhållanden som uppstått i och med Krimkriget och regentskiftet. Snellmans nationella strävanden och kritik av den gamla regimens grunder låg i linje med den nye generalguvernörens syften. Generalguvernör von Berg hölls informerad om Snellmans artiklar. Snellmans ställning underbyggdes ytterligare av en del andra förändringar i den ledande tjänstemannakåren. Den 17 mars 1855 utsågs ministerstatssekreterare Alexander Armfelt till universitetets tillfällige kansler, eftersom arvfursten Nikolaj Alexandrovitj var minderårig. En vecka senare, den 28 mars 1855, kallade Armfelt Emil Stjernvall-Walleen till specialuppgifter vid statssekretariatet. Stjernvall-Walleen hade mångsidig erfarenhet av en kanslerssekreterares uppgifter. Tillsammans beslutade Armfelt och Stjernvall-Walleen att bringa ordning i universitetets ärenden. För Snellman reserverades en alldeles särskild roll: han skulle bidra till arbetet med att lugna ner stämningarna vid universitetet. När Stjernvall-Walleen besökte Helsingfors i maj 1855 tog han kontakt med Snellman för att diskutera möjligheterna att Snellman skulle bli professor och ha uppsikt över stämningen vid universitetet.

Precis under dessa dagar av segerglädje, den 22 maj 1855, avled Snellmans far. Han fick aldrig höra om de lysande karriärutsikter som nu öppnades för hans son. I sitt sista brev till Snellman tre månader tidigare hade fadern berättat att han fortsatt skrivarbetet med sin katekes. Han hoppades att sonen skulle studera katekesen så att han förstod andens filosofi ”och Du såge haltlösheten af en bildning som icke haf-

ver sin rot uti Gudomens Lif i Skapelsen endast uti Xtendom och genom Xtendom högst; men densammes Ide blifver med det samma En, för hela menskligheten och alla bekännelser, som Endast Gud kan åstadkomma. måne [sic] icke nu renings processen begynnes”.¹¹ Fadern, som med beundran följt med sonens verksamhet och gett den sitt stöd, fick inte bevittna hur sonen kallades till att delta i den stora ”reningsprocessen” inom det statliga livet.

Efter regentskiftet betraktades Snellman som nyttig, och hans relationer med de högsta tjänstemännen blev allt varmare. Ett bevis på detta var ministerstatssekreterare Armfelts tackbrev

I början av 1855 förändrades Snellmans ställning snabbt. Medan Krimkriget pågick och riket fick en ny kejsare och storfurstendömet en ny generalguvernör, övertog Snellman åter ansvaret för Litteraturblad. Hans artiklar låg nu i linje med de förändrade omständigheterna. Snellmans nationellt sinnade åsikter och kritiska inställning till den gamla regeringsmakten stödde den nye generalguvernören von Bergs mål. Under Krimkriget, i augusti 1855, bombarderades fästningen Sveaborg utanför Helsingfors.

till Snellman, som skickat en plan för reformen av skolväsendet i Finland till honom den 17 november 1854. Armfelts ord i brevet i januari 1855 var förebådande:

och är det med sann tillfredsställelse och den största tillförsigt jag emotser den, som jag hoppas icke aflägsna, tid, då Herr Rektorn skall kunna, odeladt, egna sin utmärkta förmåga, sin rika efarenhet och ett rastlöst nit åt skolväsendet, hvilket för utvecklingen af vårt medborgerliga lif – vårt lands välfärd – är af en så onämbar vigt.¹²

Snellman skrev om skolundervisningen i en artikel i *Litteraturblad* i februari 1855. I artikeln framförde han kritik mot utantilläsningen och förhören som kvävde all läslust hos eleverna. Enligt Snellman skulle den enda måttstocken för skolans prestation vara den allmänna mänskliga bildningen: ”Dess fordringar äro kärlek och håg för bildning och förmåga att främja den – hos individen sjelf och hos andra.”¹³

Armfelts och Stjernvall-Walleens första åtgärd var att få fram en ny vicekansler i stället för Nordenstam, som förverkat sitt förtroende bland de unga. Deras syfte var att försäkra den nye generalguvernören om att läget vid universitetet var under kontroll. von Haartman och von Kothen, som ville bli vicekansler, underbläste von Bergs misstänksamhet mot universitetet. Tillsammans övertygade de generalguvernören om att de rykten enligt vilka man i studentkretsarna drömde om ett allt större statligt oberoende, det vill säga om en självständig ställning i ett liknande statsförbund som Norge hade med Sverige, var sanna. Deras ord föll i god jord eftersom von Berg kände väl till händelserna i Preussen och hade dåliga erfarenheter av universitet. Han skrev till Armfelt att den befolkningsdel som läste svenska var av en mindre pålitlig karaktär eftersom den påverkades av en liten klick av liberaler som i Finland och även på andra håll fostrades av universitet: ”Vår uppgift vore att inse de misstag som begåtts i förgångna tider och rätta dem.” von Berg skulle inte ha tvekat att vidta även mer radikala åtgärder. Han var dessutom missnöjd med Nordenstams verksamhet, på vilken von Kothen fäst hans uppmärksamhet.¹⁴

Johan Reinhold Munck hade varit på förslag till uppgiften som vicekansler redan på Nikolaj I:s tid.¹⁵ Han var tre kejsares favorit, kommandör för det främsta förbandet i den ryska armén och en human förnyare av den ryska militära utbildningen. Förhandlingarna fortsatte

då Stjernvall-Walleen träffade Munck i juli 1855 på hans gods Erkylä i Hausjärvi. I augusti skrev Armfelt till Munck att man nog skulle få ordning på universitetets ärenden om allt gick på önskat sätt. Armfelt ville dock påminna honom om att kejsaren krävde att man vände sig till generalguvernören i alla viktiga och komplicerade ärenden och fattade avgörandet tillsammans med honom.¹⁶

Munck utsågs till vicekansler den 11 september 1855. I samband med detta aktualiserades också frågan om Snellmans professur. I det här skedet talade man om hans ställning som rådgivare till Munck, eftersom det funnits planer på att få Snellman placerad på posten som kanslerns sekreterare. I sitt brev gav Armfelt Munck rådet att övertala von Berg i denna fråga utan att sårå hans maktlystnad. Enligt Armfelt var det viktigt att iakttå stor försiktighet i de första åtgärderna under den nya generalguvernören så att han inte skulle uppleva att han blev utsatt för ett kupp försök. Det hade inte gått länge sedan Menschikoff och von Haartman hade betraktat Snellman som kommunist. Dessa herrar levde dock inte i den verkliga, praktiska världen.¹⁷

Munck hade ingenting emot Snellman. De hade träffats som hastigast i Helsingfors i september, varvid Munck hade bett Snellman själv ge ett förslag på hur han bäst kunde utnyttjas för landets bästa. Snellman skulle hellre ha blivit filosofilärare än vicekanslerns sekreterare eller rådgivare, eftersom han inte ville skada sina relationer till de övriga professorerna. Enligt honom borde ordet "filosofi" i professurens beskrivning bytas ut mot ordet "hodegetik", som betydde handledning i vetenskaplig forskning. Munck berättade om Snellmans önskemål för Armfelt när männen av en tillfällighet träffades i Borgå i september. Armfelt var övertygad om att professorsutnämningen inte skulle vålla några problem.¹⁸

Ett par dagar senare träffade Snellman Armfelt i Helsingfors. Armfelt ville att tungvrickaren hodegetik ersattes med något annat ord. Snellman hittade på formuleringen "Sedelära och Vetenskapernas System" i stället, vilket tilltalade Armfelt.¹⁹ I ett brev tackade Munck Armfelt för hans arbete för professuren och uttryckte sin förhoppning om att det bästa tacket blev att universitetet återfick sin tidigare ställning. Efter att Armfelt återvänt till Ratula, skrev han den 6 oktober till Munck: "Jag har sett Snellman, med hvilken jag länge samtalat och som synes lifvad af de bästa afsikter i världen. Jag tror att han skall kunna blifva oss mycket nyttig, men man måste söka att göra hans pekuniära ställning så oberoende som möjligt." Snellman hade berömt den goda andan bland

ungdomen, vilket hade gjort intryck på Armfelt, då von Haartman med anhang tävlade om att svartmåla universitetet för honom.²⁰

Ett par dagar senare skrev Stjernvall-Walleen till Munck att Armfelt uttryckt stor belåtenhet med Snellman då han återvänt till S:t Petersburg, och att Armfelt noterat att denne man som hade ett utmärkt huvud också hade hjärtat på rätt ställe. Armfelt hade konstaterat: ”Låt du, tillika med S., H(aartmans) försmädliga spådomar komma på skam och dessa herrar stå flata vid resultaten af edra bemödanden om universitetets väl och vår ungdoms bättre riktning.”²¹

Den framlidne Nervander bidrog på ett sällsamt sätt till Snellmans snabba avancemang till betrodd man för den finska ledningen i S:t Petersburg. Armfelts och Muncks åsikter hade nämligen påverkats av en promemoria om de interna förhållandena vid universitetet som Nervander skrivit på franska sju år tidigare, då han arbetade som Armfelts rådgivare i universitetsärenden. Nervander klagade över att man genom likgiltighet och förolämpande beteende lyckats fördriva sådana förmågor som Snellman, Runeberg, Lönnrot och Nordström från universitetet. Nervanders råd var att man framför allt skulle betona vetenskapligheten vid universitetet. Vid denna punkt i promemorian hade Munck skrivit i marginalen: ”att börja medels Snellmans anställande skall, hoppas jag, vara en vacker början på denna väg!” Enligt Nervander var det bästa sättet att avvärja ungdomens fördärvliga upptåg att leda dem mot ädlare intressen genom att betona det vetenskapliga. Här hade Munck antecknat: ”detta är äfven Snellmans princip.” På detta sätt kom Nervander att hjälpa sin vän Snellman från andra sidan graven.²²

Snellmans framställan om förberedelserna kring professorsutnämningen, som han skrev till Munck i oktober 1855, lämnade inget utrymme för gissningar. Snellman inledde sin promemoria med följande ord:

Lifligt besluten, att på den plats, Eders Kejsrerliga Majestät mig Nädigst anförtrott, tillse, det ungdomen vid Kejsrerliga Alexanders Universitetet på öfvertygelsens väg må ledas till flit i studier och goda seder, och försäkrad om, att jag sålunda bäst uppfyller Hans Kejsrerliga Majestäts och Eders Kejsrerliga Höghets Nädiga afsigter, har jag trott mig finna behovet af en lärare vid Universitet, som vore förpligtad hålla föreläsningar, direkt syftande till detta ändamål.²³

Enligt Snellman hänvisade varje lärare av moralen i den kristna världen till religionens bud, samhällets lagar och allmän god sed såsom den högsta regeln för människans plikter. Därför hade sedeläran ett positivt inflytande på ungdomens sinnen. Den ledde ungdomen bort från godtyckliga åsikter om rätt och orätt och bildade den till sann plikt känsla bättre än någon annan vetenskap. En professur i hodegetik eller vägledningsvetenskap skulle inrättas i detta syfte. Han avslutade anspråkslöst: ”Skulle förslaget vinna Eders Kejsrerliga Höghets Nådiga bifall, skall jag låta mig angeläget vara, att med min uppmärksamhet särskildt följa föreläsningarne i denna profession.”²⁴

Munck bad Snellman behålla sin framställan fram till den 22 oktober, då han direkt kunde avsända den till den behöriga instansen för godkännande. Frågan hade personlig betydelse för honom. Det gällde att smida medan järnet var varmt, så att ingen fick tillfälle att motarbeta förslaget. Ingenting skulle få beröva honom ”en behöflig medhjelpare, och Universitetet en varm lärare”.²⁵

L. G. von Haartman, som blivit förbittrad över Snellmans artiklar om Finska Hushållningssällskapet, försökte ständigt påverka von Bergs åsikter om Snellman. Munck var medveten om saken och skrev den 23 oktober till Armfelt om att man hetsat von Berg mot Snellman. Munck var förgad över att folk blandade sig i ärenden som inte angick dem.²⁶

Armfelt svarade omedelbart: ”Hvad Ni berättar mig angående Snellman förvånar mig icke. Intrigens anda är utmärkande för våra stora faiseurs, hvilka icke sky att begagna hvarje väg som för dem till målet.” Enligt Armfelt var detta mål deras eget intresse, inte det allmänna bästa. Han var övertygad om att det inte var möjligt att vilseleda von Berg i denna fråga. Armfelt ansåg att Snellman var en bra man, ”un homme de bien”. Om han inte var omtyckt berodde detta på att ”man fruktar öfverlägsenheten i hans karaktär, hvilken ger vika endast för hans öfvertygelse”. Under de rådande omständigheterna var Armfelt övertygad om att Snellman var ”just den man vi behöfva vid universitetet för att återställa disciplinen och gifva en god riktning åt vår ungdom”.²⁷

Emedan generalguvernör von Berg var djupt troende, hade man övertygat honom om att Snellman var en människa utan religion. Munck sade att han säkert kunde skingra von Bergs tvivel. När han berättade för von Berg om von Haartmans personliga hat mot Snellman, hade von Bergs min förändrats, och han hade konstaterat: ”nous verrons”, vi får väl se.²⁸

Tack vare förvaltningen i S:t Petersburg kunde Munck förbereda sig för sitt uppdrag som vicekansler i motsats till vad Nordenstam hade fått göra. Munck visade prov på denna anda den 24 oktober, när han gjorde ett officiellt besök på universitetet. Den nye vicekanslern fick presentera flera eftergifter, av vilka den mest konkreta var en lindring av uniformstvänget: i stället för ståndkragen av militär modell infördes en krage som kunde vikas ned, och uniformen fick även andra mer civila drag. På så sätt kunde man avlägsna ett viktigt irritationsmoment mellan myndigheterna och studenterna.²⁹

Munck började tillämpa en politik enligt vilken det var förenligt med universitetets egen hederskänsla och intresse att stödja regeringen. Eftersom Snellman och Cygnaeus hade ungdomens absoluta respekt, anlitade han dem som rådgivare.³⁰ Nordenstam hade fått kritik för sin misstänksamhet och hans metoder hade betecknats som råa. Munck föresatte sig i stället att i enlighet med rådgivarnas idealistiska uppfattning och med förtroende för ungdomen försöka bygga upp ”sedlig dygd och hörsamhet”.³¹ En utmaning för denna politik blev en aristokratisk-liberal studentgrupp som var orienterad mot Sverige, och vars verksamhet senare höll på att leda till att universitetet flyttades bort från Helsingfors och Munck och Rein avskedades.³²

Situationen var ännu lugn när framställan om att Snellman skulle utses till professor skickades till S:t Petersburg den 29 oktober 1855. Armfelt meddelade att han ämnade lämna förslaget till kejsaren för beslut när denne återvände från södra Ryssland. På grund av det pågående Krimkriget var läget dock känsligt och universitetet stod under särskild övervakning. När Sevastopol föll den 8 september 1855 hade de svenska tidningarna framfört hetsiga krav på att regeringen skulle vidta åtgärder för att befria Finland och återföreina landet med Sverige. Uppfattningen om att finnarna var beredda till uppror var så utbredd i Sverige att Armfelt skickade professor Ilmoni till Sverige för att reda ut detta missförstånd med kung Oscar I. Ilmonis förklaringar var dock förgäves, då till exempel Emil von Qvanten, den mest kända finska emigranten i Stockholm, samtidigt basunerade ut motsatta åsikter i pressen. Drömmarna om en återförening såg ut att bli verklighet när Sverige inledde diplomatiska förhandlingar om att ansluta sig till västmakterna i kriget. I slutet av november överlämnade Oscar I till den franske generalen François Certain Canrobert en färdig plan för en gemensam militär operation genom vilken västmakterna och Sverige skulle erövra Finland.³³

Det var klart att planer av detta slag och Sveriges inblandning i kriget fick sinnena i svallning i Helsingfors, och särskilt inom debattklubben i Uschakoffs hus, där krigsrapporterna i tidningen *Russkij Invalid* studerades uppmärksam av klubbens medlemmar, bland dem även Snellman. De viktigaste diskussionerna fördes dock på gatan utanför klubben. Ofta följde August Schauman Snellman till Georgsgatan, medan han ivrigt pratade om politik, varefter Snellman följde Schauman tillbaka till Esplanaden. Inte heller Snellman kunde förbise möjligheten att Sverige skulle blanda sig i kriget.³⁴ Senast beskjutningen av Sveaborg den 9–11 augusti 1855 hade visat att Finland också kunde bli föremål för konkreta krigshandlingar.³⁵

Generalguvernör von Berg kunde inte passivt följa med hur läget utvecklades. Han skrev till Armfelt: ”I min egenskap af landets chef kan jag ej med armarne i kors låta skurkar och förrädare ohejdadt husera!”³⁶ På eget initiativ och med hjälp av postchefen von Wulfert organiserade han en hemlig spionverksamhet för att ta reda på om någonting var på gång. Berg tvekade inte ens att värva studenten Gustaf Oskar Tamelander, son till postchefens närmaste man, som spion. Tamelanders uppgift var att umgås med studentkårens ledande medlemmar. Under kriget reste Tamelander mellan Finland och Sverige i syfte att ta reda på författarna till olika texter. Han spelade rollen som betrodd brevkurir, men breven hamnade i postchefens hemliga kabinett. Det hela avslöjades när chefen för generalguvernörens kansli Carl Edvard Walleen uppmanade några studenter att omedelbart jaga iväg ”uslingen”. Tamelander erkände spioneriet under kamraternas förhör den 28 oktober. Saken gav upphov till allmän bestörtning, men von Berg tog Tamelander under sitt beskydd.³⁷

Efter att Munck fått höra om saken blev han förargad och ställde sig på studenternas sida mot von Berg. Han skrev till Armfelt att han inte borde utsättas för generalguvernörens fantasier; studenternas opinion var lika lojal som den i landet.³⁸ von Berg gav utlopp för sin ilska inför Armfelt genom att påstå att Munck försökte lösa problemet med de oförbätterliga agitatorerna genom att ställa sig in hos dem. Enligt von Berg skulle alla agitatorer avlägsnas, eftersom man inte kunde fortsätta på detta sätt i Finland.³⁹

Kejsaren ville personligen träffa vicekanslern i S:t Petersburg och von Berg gav Armfelt instruktioner för mötet: ”Gif honom duktigt påskrifvet [...] och laga att han bättre lyssnar till hvad jag säger honom.” Dessutom

gav han rådet att Snellman inte fick utnämnas till sekreterare före mötet.⁴⁰ Armfelt och Stjernvall-Walleen oroadе sig till en början för att von Berg skulle kunna orsaka universitetet skada: ”generalguvernören skall uppbjuda allt för att icke kompromettera sig i kejsarens ögon, och han skall, när han engång är här, arrangera sakerna så väl, att han skall få rätt.”⁴¹

Alexander II hade fått höra om fallet Tamelander av Orlov, som var chef för det kejsarliga kansliets tredje avdelning. Kejsaren avgjorde ärendet i enlighet med Armfelts rapport. Tamelander blev avskedad och von Berg tillrättavisd med stränga ord. Även om von Berg hade skadat sitt anseende i Finland och kränkt folkets rättsuppfattning, ansåg Armfelt att det var viktigt att man inte heller i fortsättningen skulle vidta några åtgärder utan att generalguvernören var informerad: ”I polisärender måste denne i själfva verket hafva alla tråda [sic] i sina händer.”⁴²

Denna princip var av stor betydelse i samband med följande konflikt. Den 30 november 1855 firade studenter Andersdagen på en restaurang i Tölö. De höjde ogenerat en skål för ”hans ’allrakristligaste’ majestät” sultanens bundsförvanter, Englands och Frankrikes regenter. När von Berg hört namnen på de närvarande utropade han: ”ah, es sind ja alle alte Bekannte”, de alla är ju bara gamla bekanta. Han skrev till Armfelt: ”Thölö-demonstrationen [...] har varit tillstäld af ett antal orostiftare (mutins) vid universitetet, som uppmuntrats genom general Muncks hållning i Tamelanderska affären. Jag lyckönskar härtill vicekansler.” Berg meddelade att han snart skulle resa till S:t Petersburg och att han skulle meddela sina åsikter om hur den finska ungdomen skulle fostras.⁴³

Nu kunde Berg framföra Tölöaffären som ett säkert bevis på bristen på lojalitet vid universitetet. Armfelt och Munck lyckades avstyra alla ödesdigra konsekvenser genom att visa att hela ungdomen inte var av samma åsikt som Tölösällskapet. Den som utbringat skålen, Karl Wetterhoff, relegerades från universitetet, en del av studenterna dömdes till arrest och en del fick varningar.⁴⁴

Wetterhoff nämns i ett överraskande sammanhang i ett av Muncks tidigare brev, där Munck konstaterade att han skulle ordna sin spionageverksamhet på ett så finkänsligt sätt som möjligt. Spionage var ingenting ovanligt för det rådande systemet, och till exempel Stjernvall-Walleen betonade att det var viktigt att övervaka studenterna. Enligt en uppgift skulle Wetterhoff ha varit Muncks kandidat.⁴⁵

Efter att Snellman hört om Tölöaffären konstaterade han: ”där hafva de skålat bort min profession.” Det hängde på ett hår att denna farhåga

besannades, eftersom till exempel von Haartman grep chansen och sjöng ut för Armfelt i december 1855. Enligt honom var rikets säkerhet i fara och då var det ”chevalereska frasmakeriet” inte nog. Universitetet skulle ledas av en man som hade järnnävar och som inte var intresserad av att vinna folkets välvilja. von Haartman avslutade brevet med ett patetiskt utrop: ”Oh heaven – save my country!”⁴⁶

Munck lugnade ned Snellman, men von Haartman hade lyckats övertyga von Berg om att Snellman var politiskt farlig. Snellman erinrade sig senare att en högt uppsatt släkting till en av de studenter som straffades för Tölöaffären hade påstått för von Berg att Snellman varit de ungas hemliga uppviglare. von Berg planerade att förvisa Snellman från staden, men det blev inget av planerna då chefen för generalguvernörens kansli Carl Edvard Walleen kraftfullt vägrade att skicka det skriftliga förordnandet till guvernörsämbetet i Nylands län. Walleen hade varit Snellmans elev i Helsingfors lyceum och hans far var en av Snellmans gamla uppbackare. von Berg ändrade sig slutgiltigt efter att ha talat med Stjernvall-Walleen i S:t Petersburg. Snellman hade lärt känna Stjernvall-Walleen personligen på dennes brors begravning den 13 januari 1856.⁴⁷

Snellmans professorsutnämning var osäker in i det sista, och ännu i början av januari 1856 försökte Armfelt ändra tjänsten till en professur i pedagogik, vilket skulle ha gjort det lättare att genomdriva förslaget.⁴⁸ Stämningen lättade när von Bergs uppfattning om Snellman så småningom förändrades. Han lovade att stifta bekantskap med Snellman när han återvänt till Helsingfors och ta reda på dennes åsikter. von Berg lovade att omvända Snellman, som dock själv ansåg att ”[o]m så var, hade vi ömsesidigt våra planer in petto [i hemlighet]”.⁴⁹ Snellman utnämndes äntligen till professor den 30 januari 1856. På von Bergs begäran utnämndes Snellman inte till vicekanslerns sekreterare, men han ålades skyldighet att vid behov fungera som vicekanslerns rådgivare. I praktiken kom Snellman att rycka in oftare som rådgivare för tillfällige kanslern Armfelt än för vicekanslern Munck. Eftersom Berg ville presentera nyheten om utnämningen i Helsingfors personligen, föredrogs tjänsteutnämningen i senaten först den 10 mars och kungjordes i *Finlands Allmänna Tidning* den 20 mars.⁵⁰

Snellmans uppgift som professor var att utöva vetenskaplig verksamhet. Hans uppdrag var också politiskt ändamålsenligt då han skulle ha nära kontakter med ungdomen och som föredöme leda den i rätt rikt-

ning. Snellmans nationella program lämpade sig utmärkt för detta ändamål eftersom det stimulerade fosterländsk verksamhet, som utgjorde en buffert mot Sveriges inflytande. Nu skedde styrningen inte längre uppifrån i form av makthavarnas order, utan inifrån. I samband med Snellmans utnämning återfick studenterna dessutom två hävdvunna symboler för korporationen och den akademiska autonomin som fråntagits dem i 1852 års statuter. Studenterna fick rätt att ge utlåtande om moralen hos dem som ansökte om inträde vid universitetet och utfärda frejdbetyg för dem som lämnade universitetet. Dessutom fick fakulteterna disciplinär domsrätt över sina medlemmar. Tillfällige kanslern Armfelt betraktade det som en lycka att man kunde återgå till de gamla principerna när Cygnaeus och Snellman handledde ungdomen i egenkap av professorer. Dessa män, som hade en ledande offentlig ställning och var forna studentledare, förstod sig på utrikes- och stormaktspolitik.⁵¹

På en stor fredsmiddag som hölls på kejsarens födelsedag den 29 april lovordade von Berg den lojalitet som det finska folket visat under kriget och talade om framtiden, särskilt om de reformer som kejsaren, som varit personligen närvarande, dikterat i senatens protokoll den 24 mars. Nu skulle läroanstalterna bli effektivare och finska språket få en bättre ställning. Nu betraktades Snellman som så viktig att von Berg sagt till sin sekreterare att det fennomanska partiet, om det inte redan hade existerat, definitivt borde ha grundats. von Berg lät dock sin sekreterare Constantin von Philippäeus ta tjänst som lektor i tyska språket vid universitetet, så att han kunde rapportera till von Berg. Generalguvernören betonade sin reformvilja, bad alla stödja honom och uppmuntrade dem att vända sig direkt till honom.⁵² På en middag som ordnades till Muncks ära den 15 maj 1856 intygade universitetets lärarkår sin tro på framtiden. Snellman hade tillträtt sin tjänst dagen innan.⁵³

Till Snellmans ära ordnades en studentfest på Brunnhuset den 7 oktober. I festen deltog 360 av de totalt 417 studenterna vid universitetet. Kandidat Erik Rudbeck, även känd under pseudonymen Eero Salmelainen, höll ett tal till Finland. Han lovordade Snellman, som hade ”ren och klar finskhet” som princip för sin verksamhet. Andra talare var Karl Gustaf Ehrström och Carl Gustaf Estlander, Tölöliberaler och forna medlemmar av Österbottniska avdelningen. För dem var Snellman en hjälte från Nikolaj I:s period, en journalist som fått lida för sina åsikter. I sitt svarstal lindrade Snellman betoningen av symbolerna för

rättskampen och idealismen i Ehrströms tal, och talade om ungdomens naturliga entusiasm för alla goda strävanden. Estlander talade tydligare mot Snellmans ståndpunkt, då han målade upp ett bildningsmässigt eller till och med politiskt förbund mellan folken i Norden.⁵⁴

Snellmanfestens politiska karaktär gick inte obemärkt förbi. Festen hade ordnats av de kretsar som kort innan hamnat i konflikt med Snellman i nationella frågor. Men då hade Snellman varit en oppositionsman, den enda som bedrev offentlig samhällskritik i landet. Därför var uppmärksamheten för hans person redan ett ställningstagande i sig. Ungdomen insåg ännu inte att förhållandena hade förändrats. Ehrström talade dock till en man som inte ändrat åsikt. Snellman hade med hela sitt liv och alla sina gärningar visat hur en sann och riktig övertygelse ledde till nyttig verksamhet, och hur en stark karaktär förblev trogen sitt kall. Ehrström väddade till ungdomen att de i sina gärningar skulle följa Snellmans exempel och kämpa för sanning och rätt trots alla stormar och frestelser.⁵⁵ När Runeberg följdes hem efter evenemanget konstaterade han: ”Jag har nu ätit ungdom för ett helt år; när jag behöfver mera, så kommer jag tillbaka till Er.”⁵⁶

Den storslagna tillställningen gjorde Snellman först förvirrad. Längs allén till Brunnhuset brann marschaller, och ett upplyst sagoslott skymtade bland lövträden. På festsalens stora vägg fanns monogrammet J. V. S. Ovanför monogrammet fanns en lyra som lindats i lagerblad, flankerad på båda sidorna av Finlands flagga hissad i förgyllda flaggstänger. Längs väggen stod levande ljus omgivna av girlander av granris. Kring talarstolen stod höga oleandrar och blommande dahlior. På balkongen spelade en hornorkester.⁵⁷

All denna ståt symboliserade den omvälvning som skett i studenternas liv. Nu var de inte längre föremål för spionage och de fick tala fritt. Studenterna hade nu rätt och möjlighet att föra Finlands talan utan några större begränsningar. Karl Emil Ferdinand Ignatius var för första gången i sitt liv på en fest av detta slag. Han berättade: ”Känslorna som den väckte kan jag knappt beskriva. Att få se Snellman, Runeberg, Lönnrot, mfl, att höra dem tala, satte alla hjärtats strängar i dallring.”⁵⁸

Professorn blir ensam med fem barn

Snellman byggde sin universitetskarriär som ungdomens vägvisare på sin starka övertygelse och sina personliga erfarenheter. Genast i början

av sin tid som professor drabbades Snellman av sorgliga motgångar i sitt privatliv. Två veckor före Snellmans installation hade familjen ordnat dottern Magdalenas begravning. Snellman hade öppnat sitt hjärta för Fredrika Runeberg: ”Jag kunde anföra: många jern i elden, och det skulle, tror jag, förvåna Dig att höra, huru brokiga en sådan här slarfs bekymmer och arbeten äro. Jag kunde tillägga barnens sjukdomar, messling först, kikhosta sen, och nu en liten en i lunginflammation, som väl lærer sluta med allas vårt slut.” Snellman avslutade sitt brev med följande ord: ”För oss tillstundar fjerde natten vid den lilla flickans sjukläger – med föga hopp på annat än en stilla hädanfärd för barnet. Visst har lifvet mycket sorg och ånger att bjuda på; men när man ser en sådan liten gå hädan, ville jag visst gerna hafva den fasta tro, att Guds englars skara förökas. Vare det i Hans hand.”⁵⁹ Dottern kämpade i åtta dagar. I dessa dystra stämningar arbetade Snellman på sin installationsföreläsning.⁶⁰

Jeanette försökte till det yttre anpassa sig behärskat till förlusten av barnet, men återhämtade sig endast långsamt från sin älsklings död. Hon drog sig för att resa för sommaren till Niemenkylä rusthåll i Vichitis, dit Snellman kunde följa henne först mycket senare eftersom han måste förbereda höstens föreläsningar. När Jeanette var framme började svårmodet lättas, och hon skrev: ”Hvad det ändå är trefligt att bo på et sådant godt ställe, mången gång vore jag alldeles tröstlös, då Du är borta, men nu går tiden sakta och lugnt framåt, blott jag vet att Du är frisk. Någon borde bedja att emällanåt vatna Malenas graf, så att blommorna inte alldeles skulle vissna, Lilla Maria påminner mig så ofta om henne, hennes väsende är också så mildt och godt.” Avslutningsvis önskade Jeanette: ”älskade Make, måtte du snart få komma hit och lefva i lugn, Gud låte inga sorger och hårda prof hemsöka oss.”⁶¹ Snellman hade skrivit något tidigare: ”Mitt lif här är ödsligt. Dock lider arbetet väl, och jag kan hoppas att Söndag vecka till vara hos Er. Endast att mina ögon äro skrala. [...] Konfekten följer med.”⁶²

Snellman gjorde sig inte heller i övrigt någon brådska med att lämna det nya huset, som var det första som familjen ägde själv, och som köpts av Sahlbergs arvingar. På tomten på Georgsgatan 24 fanns ett stort bostadshus i trä, en uthuslänga, en till hälften stenlagd gård och en stor trädgård med doftande syrener och jasminer. Färggranna blomrabatter prydde den välskötta gräsmattan. Mitt i trädgården fanns ett lusthus som gav svalka och skugga. Köksträdgården, äppelträden och bärbuskarna med krusbär och vinbär gav en riklig skörd. Snellman tog gärna hand om

trädgårdsarbetet. Han myllade rosorna och vattnade dem omsorgsfullt. Barnen hjälpte ofta fadern efter hans detaljerade anvisningar. Snellman hade själv planterat två stora almar i trädgården. Under Snellmans tid fick huset en matkällare av sten och en glasveranda, på vars trappor han ofta satt. När Snellman blickade mot grannhuset, som påminde om en gammal prästgård, och mot kyrktornet som skymtade bakom björkarna och lindarna, kändes det som om han bodde på landet. Detta intryck blev ännu starkare på natten, när trafiken tystnat. Då kunde han genom det öppna fönstret höra näktergalarna sjunga i Botaniska trädgården, där de hade sina bon.⁶³

Familjen vistades på landet ända till slutet av september eftersom bostaden i staden renoverades. Skolbarnen Hanna och Anders Henrik, det vill säga Hinni, reste till staden på förhand. Hanna bodde hos familjerna Lönnrot och Tikka-

Efter att Snellman utnämnts till professor i januari 1856 köpte familjen ett hus på Georgsgatan 24 i Helsingfors. Gårdsplanen var till hälften stenlagd och i den stora trädgården växte väldoftande syrener och jasminer. Trädgårdslandet, äppelträden och bärbuskarna gav en riklig skörd.

nen. Hinni bodde med Snellman bland de sågande och hamrande hantverkarna. Jeanette saknade sina barn: ”Fampa honom rätt hårt, och säg att jag gråter när jag tänker på att han är borta ifrån Mamma första gongen.”⁶⁴

Under dessa stämningar slutförde Snellman arbetet på sitt första föreläsningsmanuskript om akademiska studier och abstrakt rättslära. Den 30 september fick han plötsligt ett sorgebud om en nära vän: Herman Kellgren hade avlidit i tyfus, bara 34 år gammal, precis när han utnämnts till professor i österländsk litteratur. Detta var särskilt smärtsamt för Snellman på grund av att hans nära vän Johan Jakob Tengström förlorade sitt sista stöd. Tengströms egen son Robert hade avlidit nio år tidigare, och även hans andra svärson, M. A. Castrén, var borta.⁶⁵

Snellmans första läsår hade knappt slutat våren 1857 med föreläsningar i pliktlära, när familjen drabbades av ett hårt slag. På våren hade de äkta makarna tillsammans följt med hur trädgården vaknade upp efter vintern, och de väntade också en ny familjemedlem till sommaren. Även om Snellmans liv nu hade ljusare utsikter än någonsin, bar han inom sig sin ständiga oro: hans livskraft skulle brytas om han förlorade Jeanette. I augusti 1849 hade Snellman skrivit till henne: ”Äfven Du älskade bör tänka så, att Ditt lif är mig det dyrbaraste på jorden. O, jag säger så litet! Det är mig mera än mitt eget lif, än allt. Tänk också, att Ditt lif är det dyrbarare för våra barn.”⁶⁶

Snellman var spänd inför Jeanettes förestående förlossning på samma sätt som han också tidigare varit. I mars skrev han lättat till Fredrika Runeberg: ”Vi hafva Gud Vare Lof hittills haft en lyckligare vinter än fjolårets – friskt och sundt.”⁶⁷ De sista dagarna i maj blev Snellmans största farhågor dock besannade: Jeanette fick en svår bröstfeber, vilket ledde till att förlossningen kom i gång i förtid. Den 29 maj föddes en pojke, som fick namnet Gustaf. Han dog efter fyra timmar. Jeanette återhämtade sig inte från den svåra förlossningen. Snellman hann kalla en nära familjevän, Gustaf Bernhard Mortimer Forstén, till Jeanettes sjukbädd. Forstén var tillfällig kyrkoherde i Helsingfors och Jeanette uppskattade honom som präst. Forsténs närvaro var till tröst för Jeanette under hennes sista stunder. Hon avled den 4 juni 1857.⁶⁸ Sonen Karl mindes senare att han vid denna tid, i en ålder av knappt två år, satt i barnsköterskans famn på hemmets trappor och såg en blomsterprydd vit kista i den skuggiga trädgården. På gården stod en likvagn med två hästar förspända.⁶⁹

Den otröstliga Snellman skrev till sin syster Anna Christina von Essen:

Allt förlopp inom en vecka. Jag sitter här, till jorden tryckt, omgifven af fem moderlösa, den älsta, en flicka, ännu icke elfva år gammal, den yngsta (gosse) 20 månader. Vår vackra, milda, tåliga af hjertat ömma Mamma var endast 29 år. Du ser väl, att det varit min tröst att tänka [...] då jag snart går hädan, barnen skulle ega hennes vård, och hon få se dem till hinna till förståndiga år. Gud vår Herre har velat taga denna tröst ifrån mig jemte all glädje för mitt återstående lif. Jag måste bära det och jag vill bjuda till.⁷⁰

Snellman nynnade ofta en psalm av Johann Crüger, som Jeanette ofta sjungit:

Hjorten häftigt längtar
Och till vattnet trängtar,
När han jagad är;
Själén sammalunda,
När bekymren stunda,
Tröst av dig begär.
Hon sitt hopp då mån-de ställa
Till den enda glädjekälla.⁷¹

Den moderlösa familjen tillbringade en sorgtyngd sommar i Niemenkylä. Barnens känsla av ensamhet lindrades av den vänlighet som ryttmästare Forsströms familj visade dem. I juli skrev Snellman till dottern Hanna, som befann sig på landet:

Ledsen har jag varit deröfver, att jag glömde påminna er om Mammans namnsdag, så att ni skulle firat den med bön och sång. Pappa var både för- och eftermiddag ute vid grafven, som nu är täckt med gräs och prydd med blommor. Äfven lilla Malenas graf har två löfkojor och två små Bellisplantor. Du får kära barnet härefter glömma att fira Din namnsdag, som nu är oss en sorgedag. I stället skall Du få fira din födelsedag med litet fremmande.⁷²

Sommarens glädjeämnen fick barnen ibland att glömma sin sorg, men Snellman tyngdes av sitt tidigare ansvar tillsammans med den nya praktiska uppgiften, att sköta hemmet och barnen.

På hösten blev situationen lättare, när Rudolf Lagis halvsystemer Elise Heintzie, som varit föreståndare för flickskolan i Kuopio, blev familj-

Snellmans hustru Jeanette dog i barnsäng den 4 juni 1857, och Snellman blev änklings med fem barn. Han tog plikttröget hand om deras uppfostran och gjorde dem beredda att gå ut i världen. Dottern Hanna (1846–1882) dog ogift strax efter fadern. Anders Henrik (1848–1911) blev lanttagsman och senator, Johan Ludvig (1850–1909) lanttagsman och referendariesekreterare, Wilhelm (1851–1933) distriktsläkare och Karl (1855–1928) lanttagsman och överdirektör för Överstyrelsen för väg- och vattenbyggnaderna.

jens hushållerska. Denna bildade kvinna var till stor hjälp för Snellman under de kommande sju åren.⁷³ Snellman åtog sig att själv sörja för barnens fostran, som Jeanette dittills haft hand om. I enlighet med Jeanettes principer uppfostrade han barnen i en andlig riktning. Han gick i kyrkan med barnen, om inte predikan lästes upp hemma. Kvällsbönen hölls nu i faderns rum. För att kunna ackompanjera barnen, när de sjöng de psalmer som de lärt sig av sin mor, lärde sig Snellman vid nästan femtio års ålder att spela piano. Barnen läste turvis bordsbönen, även när familjen hade gäster.⁷⁴

Föreläsningarna som handlingsprogram för individens möjligheter

Genom sina privata prövningar blev Snellman ännu mer härdad som ungdomens handledare. Sorgearbetet tvingade honom att inrikta sig djupare på sitt kall. Han fick möjlighet till detta genom de regelbundna föreläsningar som han höll i universitetets historisk-filosofiska föreläsningssal från hösten 1856 till våren 1863. Han höll föreläsningar på måndagar, tisdagar, torsdagar och fredagar klockan 16–17. Under vissa läsår ordnades föreläsningarna en timme senare.⁷⁵ När man jämför Snellmans föreläsningsmanuskript med de uppgifter som han meddelade till fakulteten motsvarar de inte varandra helt.⁷⁶

I sin installationsföreläsning om vetenskapernas system den 14 maj 1856 presenterade Snellman sin programförklaring som universitetslärare. Enligt honom skulle fullkomlig kunskap innebära slutet för mänsklighetens andliga liv: vetenskap var liv, inte en död bokstav i tryckta skrifter, inte heller ett ord som inpräntats i minnet, utan fortlöpande andligt arbete, förståelse och systematisering. Vetenskapernas system, som Snellman undervisade i, var därför vetenskapen om vetenskaperna – en vetenskapernas vetenskap. Dess undersökningsföremål var vetenskapernas enhet, som förutsatte att det mänskliga förnuftet arbetade för att sammanställa allt existerande till en sammanhängande helhet, en rationell världsordning.

För forskaren i vetenskapernas system öppnades här ett rikt fält som sammanföll med universitetslärarens arbete. Läran om vetenskapernas inre enhet kunde tillämpas i form av en lära om de akademiska studierna. Även om Snellman tvivlade på sin förmåga att komma särskilt långt inom detta omfattande område, ingav tanken att han nu hade möjlighet att bibringa den akademiska ungdomen kärlek till vetandet honom en viss tröst. Om förmågan till uppoffrande arbete och ansträngningar saknades, var kärleken till vetandet bara en tom fras. Alla som i sitt värv ägnade sig åt att tjäna fäderneslandet var kallade till detta arbete. Man kunde inte bevisa sin kärlek till fosterlandet enbart med varma känslor. Man skulle visa sin kärlek till vetandet och fosterlandet när man var ung. Längre fram i livet skulle det vara för sent, om denna kärlek inte hade blivit närd och stärkt vid unga år. Snellman konstaterade att det var hans uppgift att uppmuntra de unga till detta, inte med ett varmt hjärta utan genom exemplets makt.⁷⁷

I sin inledande föreläsningsserie "Det akademiska studium" hösten 1856 framförde Snellman en filosofisk syntes av Kants, Fichtes och Hegels uppfattningar. Enligt honom var detta en av den tyska idealismen inspirerad psykologisk undersökning om världsandens verksamhet i bildningsprocessen: hur naturens bundenhet syns i den historiska utvecklingen och vilken roll anden, det absoluta, Gud har i denna ordning. När Snellman förklarade förhållandet mellan det mänskliga och världsanden följde han Fichtes tolkning av den absoluta andens betydelse i världshistorien i stället för von Schellings panteistiska tolkning av anden. Snellman försökte förklara subjektivitetens karaktär på samma sätt som idealisterna, såsom Fichte, von Schelling, Hegel och Kant. Det mest personliga elementet i föreläsningsserien var hans uppfattning om att vetenskapen är det övriga vetandets krona. Hans viktigaste bidrag med föreläsningarna var att han grundligt stakade ut sitt kall som universitetslärare genom att låna Fichtes tankar: varje generation hade till uppgift att utöka arvet av det mänskliga vetandet och överlämna detta utökade vetande till de följande generationerna.⁷⁸

Åren 1856–1863 presenterade Snellman hela sitt system för sedelära som omfattade allmän rättslära, pliktlära och egentlig sedelära, teoretisk sedelära och praktisk sedelära. Snellmans ledande tanke var att visa hur individen kunde frigöra sig från de begränsningar som miljön och människans fysik medförde. Eftersom detta var bildningsarbete, var det samtidigt bildningens främsta segertecken. Under sin första termin samt hösten 1857 och hösten 1860 föreläste Snellman inte bara om de akademiska studierna utan även om abstrakt rättslära. I fråga om de akademiska studierna hade han försökt redogöra för hur vetande skulle bygga på sträng bevisning. Enligt Snellman löd frågan vad som är sedligt rätt i och för sig. Denna grundläggande fråga hade orsakat många konflikter mellan teologin och filosofin. Enligt Snellman handlade teologi inte om att utreda människans bestämelse. När människan förlorat sin bestämelse i syndafallet, lärde teologin hur detta syndafall kunde gottgöras. Sedeläran kunde inte ha samma utgångspunkt. Den var inte en lag som utformats för att efterföljas eller brytas. Enligt sedelärans krav skulle individen göra världens gång till sin egen.

Snellman sammanfattade: "Sedeläran såsom vetenskap om det Rätta framställer icke blott det Rätta, som bör vara, utan det Rätta, som är, icke blott fordran på frihetens verklighet, utan friheten såsom verklig." Dess innehåll bestäms av det rätta i samhället: av den lag och sed som råder

i familjen, medborgarsamhället och staten. Den är ett föremål för den praktiska sedeläran, ”det förnuftiga som verkligt, friheten förverkligad”. Människan kan inte vilja något förnuftigt innan hon vet att den yttre världen är förnuftig och att hennes förnuftiga bestämningar därigenom kan göra sig gällande i världen.⁷⁹

Våren 1857 inledde Snellman en föreläsning i teoretisk pliktlära, och upprepade den våren 1858 och våren 1861.⁸⁰ När Snellman definierade pliktläran behandlade han grundligt skyldighetslära och lycksalighetslära. För att lycka ska kunna bli verklighet ska människan tygla sina begär. Eftersom till exempel fosterlandskärleken är en handlingsvilja i människans inre kan man fråga sig hur verklig fosterlandskärlek ska vara och hur den borde ta sig uttryck. Enligt Snellman var beviset att handlingen utfördes gärna och villigt och att den gav tillfredsställelse. Snellman diskuterade lycksalighet som en utgångspunkt och såsom ett slags frö till moralisk handling och plikt. I detta skede hade han ännu inte behandlat plikten som sådan. Han sammanfattade sin ståndpunkt genom att konstatera att människan inte kunde ta en annan människas goda som rättesnöre för sina handlingar. Människans plikt var att arbeta för det allmänna bästa, men hon skulle alltid behålla sin rätt att avgöra vad det gemensamma bästa var. Hon skulle också medge att andra människors intressen, och även hennes egna, skulle ge plats för plikten, det vill säga för det som var rätt i sig.

Samtidigt med föreläsningarna i teoretisk sedelära våren 1857 höll Snellman en föreläsningsserie i praktisk sedelära, som han upprepade våren 1858 och hösten 1861.⁸¹ I föreläsningarna betonade Snellman familjen. Nationens sed utvecklades uttryckligen i familjen, eftersom familjen skapade den grund ur vilken gärningarna i det mogna livsskedet grodde.

Så inplantas äfven fosterlandskärleken såsom böjelse i familjen – kärleken till fädernejorden – modersmålet omedelbart såsom vana och sed – men derutöfver i den nationela sedens, ärfda fädernes sedens utöfvande – såsom sed och bruk – och den nationela intellektuella bildningens upptagande i familjens civilisation.⁸²

Ett sedligt samhälle förutsatte familjeliv och ett medborgarsamhälle. I dessa institutioner utvecklades nationens vetande och det sätt på vilket dessa institutioner ingick i staten. Det nationella medvetandet skapade sina egna former, statsformerna, i vilka den gav sig själv existens. Den

fosterländska verksamhetens väsen var att det allmännas intresse även skulle vara individens intresse. Varje samhällsmedlem kunde i sitt eget yrke verka för det allmänna intresset, varvid denna verksamhet kunde höjas till fosterländsk verksamhet.⁸³

Snellman avslutade med en vädjan:

Mina Herrar – Det är detta kulturens stilla arbete som främst åligger oss. Att gifva den mottagna kulturen nationel form – derigenom bevisa vi säkrast vår patriotism. Spekulationer öfver möjligheter för nya statsformer äro ofruktbara, der den sedvanliga nationalandan icke i sig har makt att frambringa dem. [...] Ty ingen nation på jorden har för sitt nationella lif saknat den form, hvaraf dess anda varit mäktig.⁸⁴

Snellman upprepade sin vädjan i repetitionskollegiet, inom vilket budskapet nådde fram ännu effektivare. Han inbjöd unga hem till sig, där han förklarade sakerna ännu mer ingående i privatkollegier. Thiodolf Rein, som deltog i Snellmans föreläsningar från första början, berättar i sin biografi att Snellman bjöd ungdomar hem till sig även vid andra tillfällen och att han var en trevlig värd. På detta sätt uppstod vänskap mellan läraren och eleverna. Från Snellmans sida var detta empatisk välvilja och från elevernas sida respekt och beundran. Denna relation bidrog till att balansera upp det att Snellman inte var lätt att förstå och att föreläsningarna gav nytta först efter flitigt arbete. Föreläsningarna var delvis improviserade och Snellman kunde inte undvika att upprepa sig själv och att leta efter ord, och hans sätt att tala var stelt och oenhetligt även i allmänhet.⁸⁵

Budskapet gick dock effektivt fram. Det gjorde intryck på åhörarna att Snellman betraktade dem med respekt, att han hade en hög och idealistisk uppfattning om det akademiska medborgarskapets betydelse och att han hade en fosterländsk förkunnelse. Eftersom budskapet var viktigast, var Snellman snarare försonlig än sträng i tentamina. Det räckte med att studenten hade förstått huvudpunkterna. Snellman lade inte stor vikt vid behärsknigen av alla detaljer. Rein berättar att studenterna blev Snellmans övertygade anhängare såväl inom filosofi som i frågorna rörande den nationella saken och landets statliga ställning.⁸⁶

Hösten 1859 och våren 1860 preciserade Snellman utgångspunkterna för sin filosofi i sina föreläsningar i psykologi. Snellman betraktade psykologi som ett intressant delområde av filosofi, som haft stor betydelse

under alla tider. Att förstå vad förnuftet – den förnuftiga anden – var, förutsatte både tankarnas och förståndets möda. Det var samma sak som att förstå vad människosjälens och anden var. Snellman baserade sin föreläsningsserie framför allt på Karl Rosenkranz psykologi (1843), Hegels *Enzyklopädie* och sin egen grundkurs i psykologi. Han presenterade även grundläggande verk i psykologi av Immanuel Kant, Friedrich Eduard Beneke (1845), Carl Gustav Carus (1831), Hermann Lotze (1852 och 1856), Karl Fortlage (1855), Peter Willers Jessen (1855) och Johann Eduard Erdmann (1826). Snellmans utgångspunkt var att den gängse psykologin inte betraktade själen och den självmedvetna anden som två olika väsen som tillsammans bildade den mänskliga anden.⁸⁷

Snellman hade börjat föreläsa om rättsfilosofins historia på våren 1859, men hann inte fram till utvecklingen på 1700-talet. Därför fortsatte han med detta ämne samma höst. På våren hade han försökt visa hur den antika vetenskapens uppvaknande blev fröet till nya tiden, särskilt inom filosofin. Under medeltiden försvann tron helt, vilket gav den religiösa reformationen utrymme. Den kristna andans inverkan i de förändringar som reformationen orsakade i samhällslivet kunde inte underskattas. Den medförde kristlig frihet, och staten legitimerades av överhetens gudomliga rätt och allas jämlikhet inför Gud. Lika obestriddigt var det att antikens anda verkat i denna omvälvning.

Efter repetitionsavsnittet fördjupade sig Snellman särskilt i Kants, Fichtes och Schleiermachers roll i denna utveckling. Det mest intressanta för Snellman i Schleiermachers uppfattning var att Schleiermacher ställde upp historien som sedelärans grund. Han lärde att den sedliga verksamhetens måttstock var det historiskt givna: familjen, staten, det allmänna mänskliga samlivet. Det var i själva verket en naturnödvändighet att göra den sedliga friheten möjlig. Schleiermacher var bunden till föregångarna Kant och Fichte, men å andra sidan var han strängt kritisk. Avslutningsvis tog Snellman upp den tyska romantikens religiösa tendens. Både Kant och Fichte uppfattade religionen som moral och Gud som en moralisk världsordning. Schleiermacher pendlade mellan panteism och teism.⁸⁸

Våren 1862 höll Snellman en föreläsningsserie i samhällslärans historia. I inledningen fäste han uppmärksamhet vid att vetandet om samhället under nya tiden utgick från antikens statliga liv och teorier om statslivet, som man under nya tiden höll fast vid. Snellmans avsikt var nu att fördjupa åhörarnas vetande om antikens tänkare, Sokrates,

Platon och Aristoteles, eftersom detta visade ”den ringa framsteg meniskoanden sedan dess gjort på djupet, ehuru stora de äro, så att säga, på bredden”.⁸⁹

Den praktiska nyttan av Snellmans föreläsningsserier var att han med sitt budskap fostrade en ny generation som skulle delta i arbetet med att bygga upp fosterlandet. Den första föreläsningsserien följdes av 30 studenter och de följande i genomsnitt av 20 studenter. En student deltog i undervisningen under två terminer, två under sex terminer, sju under fem terminer, två under fyra terminer och resten under färre terminer. Totalt 120 studenter hade anmält sig till Snellmans föreläsningar.⁹⁰

Snellmans undervisning bar frukt, om man granskar frågan i ljuset av de karriärer som några av hans studenter senare gjorde. Han gav impulser till många områden av avgörande betydelse när han föreläste för framtida lärare, professorer och senatorer. Av dessa elever blev Johan Julius Frithiof Perander, Jakob Oskar (Jaakko) Forsman och Thiodolf Rein kända professorer, den sistnämnde efterträdde Snellman som professor i filosofi. Edvard von Boehm, Henrik Gustaf Borenus och Sven Wilhelm Hougberg blev senatorer.⁹¹ Snellmans tre huvudteman var arbete för fosterlandet, sedlighet ovanför moralen och individens betydelse för historien. Dessa teman förmedlades till Snellmans elever, deras familjer och mer allmänt till deras nätverk. Snellman hade nu fått en ställning som han satte stort värde på: han fick förkunna sitt budskap för fäderneslandets bästa. Hans enda mål var att uppmuntra sina unga landsmän att delta i det som var upphöjt i livet. Enligt honom kunde detta ske endast om ”menniskan älskar högt sitt fädernesland och i främsta rummet arbetar för dess väl”.⁹²

Snellmans verksamhet i rollen som filosofilärare visar att han betraktade filosofin som en språngbräda, ett praktiskt redskap som tjänade viktigare mål. Den röda tråden i hela Snellmans filosofiska produktion upprepas i de föreläsningar som han höll under sin tid som professor: friheten blir verklighet genom att individen uteslutande utgående från sig själv förverkligar det som är objektivt rätt. I *Saima* framförde han detta i form av fosterländska berättelser som vädjade till känslorna. Därför var syftet med Snellmans filosofiundervisning inte att fostra ungdomen i vetenskaplig forskning utan att uppmuntra den till samhälllig verksamhet. Snellmans filosofi uppkom i relation till hans praktisk-fosterländska projekt. Snellman hade inget behov att skapa en egen filosofisk teori och teoretisk filosofi eftersom filosofin var en del av hans sätt att verka.

Han levde som han lärde. Det var inte filosofin som ursprungligen gav Snellman gnistan till samhällelig verksamhet, utan denna gnista fanns redan före hans arbete som filosof. För Snellman hade filosofin inget egenvärde, vilket den stränga vetenskapen hade, utan filosofins giltighet avgjordes i praktisk samhällelig verksamhet.⁹³

Snellman hade studerat historia sedan barndomen, och de första impulserna fick han i Gamlakarleby läsesällsks bibliotek. I trivialskolan läste eleverna historia endast under de två sista åren: grunderna i historia enligt Gustaf Regnér och fosterlandets historia enligt Christian Wählin. Under vinterledigheterna läste Snellman ett verk av Hans Carl Dippoldt, som uttryckte en av upplysningen inspirerad beundran för Napoleon. Den seriösa historiska lektyren under tiden vid akademien i Åbo omfattade böcker av Schiller, Geijer och Herder, som gav exempel på romantikens anda. I den upplyste studentens läsning ingick även Henry Hallams upplysningsinriktade bok. Samtidigt som Hegels filosofi började vinna insteg vid universitetet studerade Snellman Karl von Rottecks allmänna historia, vars betoning på upplysning hänvisade till liberalismen. Tidens strömningar stod i en fullständig konflikt med de frihetsidéer som Snellman hittade i de historieböcker som han läste. Massrörelser fick en djupare innebörd när fenomenet betraktades i ljuset av det hegelianska historiska förnuftet.

Som medlem i Österbottniska avdelningen och i Lördagssällskapet bekantade sig Snellman med Fichtes filosofi, vilket riktade in hans tänkande på en linje som framhävde individens etiska verksamhet. Snellman betonade individens rätt i den grad att principen inte längre passade samman med Hegel. Den långa utlandsresan och skilsmässan från den gamla kamratkretsen skapade klarhet i Snellmans tankar. Han bekantade sig med Friedrich Lists teorier om individens förhållande till nationalförmögenheten. Snellman fick tillfälle att utom räckhåll för censuren studera upplysningslitteraturen och återvända till barndomens böcker.

Efter att Snellman återvänt till Finland läste han i egenskap av litteraturrecensent i *Saima*, *Maamiehen Ystävä* och *Litteraturblad* mycket historisk litteratur. I detta sammanhang ska särskilt Snellmans recensioner av Nils Ignells *Menskliga utvecklingens historia* nämnas. Under sin tid som professor företrädde Snellman en helt annan historieuppfattning än Hegel. På sina föreläsningar presenterade han stoffet utgående från en filosofisk grund, men betonade det i ett praktiskt perspektiv. Snellman gjorde ändringar i Hegels historiefilosofiska struktur utgående från sina

egna erfarenheter. Han hade inte tid att bygga upp en egen struktur eftersom det praktiska påverkandet var viktigast för honom.⁹⁴

Enligt Snellman gav bildning individen ett bestämt andligt innehåll som också omfattade individens förmåga att handla. På sina föreläsningar i sedelära våren 1857 sammanfattade Snellman: ”Den, som strider för fosterlandet, står icke och funderar och väger pligt mot pligt utan slår till och det med lust – det är hans glädje.”⁹⁵ Viljestyrkan spelade en viktig roll i Snellmans tänkande. Han hade skrivit till Cygnaeus 1840: ”jag har gjort mitt hufvud själf [...] utan envishet och ihärdighet kan saken icke göras.”⁹⁶ Därför kunde han ge ungdomen råd, vilket han konstaterade i ett brev till J. J. Tengström: ”Så kan jag aldrig få öfver mina läppar en varning till en ung man att pröfva krafterna d.ä. förmågan. Hellre vill jag säga: pröfva viljan. Finnes denna stark, så finnes äfven kraften.”⁹⁷ Man fick inte begränsa verksamheten med förnuftsskäl, det skötte världens gång om.

Snellman konstaterade i *Litteraturblad* 1856 att folkens historiska inflytande var helt beroende av styrkan i medborgarnas vilja. För Snellman var Gud och individens vilja de skapande krafterna i historien. Han försökte i hela sitt liv reda ut konflikten mellan individens beslutsmakt och Guds försyn. Individens beslutsmakt betonades eftersom försynen fanns i individens förnuftiga beslut. När människan förverkligade Guds planer upprepade hon inte det existerande utan skapade nytt.⁹⁸ År 1860 skrev Snellman i *Litteraturblad* att det inte var nödvändigt att alla började studera historia och filosofi eftersom världsåskådningen kunde uppnås genom religionen. Den etiska tonen i sin historieuppfattning hade Snellman fått i arv från Kant och Fichte, och i enlighet med dem betonade han den vanliga medborgarens roll i historien. För Snellman hade individen ett mycket högt värde eftersom varje människa representerade försynen i sin fria sedliga verksamhet.⁹⁹

Snellman hänvisade till Leibniz tanke om att Gud skapat den bästa av världar. Den historia som han skapade var också den bästa och enda möjliga. I enlighet med detta konstaterade Snellman i sina föreläsningar i statslära att individen var så fullkomligt skapad av historien, som styrdes av försynen, att det var som om individen var predestinerad att göra bestämda gärningar. En sedligt handlande människa rättade sig efter de tvingande förhållanden som världshistorien beredde henne i allt som hon företog sig, och då skulle hon uppfylla den plats som försynen gett henne. Huvudsaken var att göra sin plikt och arbeta flitigt.¹⁰⁰

Enligt Snellman kunde det rätta inte förverkligas i historien som sådant och därför skulle individen sträva efter att den egna uppfattningen om det rätta blev den rådande principen i samhället. Historien som helhet utgjordes av olika viljors strävan efter makt, och då var det inte fråga om fristående individer utan om delar i en kedja. Viljestyrkan och viljans förnuft segrade i denna kamp. På sina föreläsningar i samhällslärens historia under våren 1862 konstaterade Snellman att individen verkade i historien för att förverkliga sitt folks särdrag. Individen älskade arvet från fadren och försökte ge det en ledande ställning. Denna föresats fick styrka av medvetenheten om den stora skillnaden mellan det egna och det främmande. Individen siktade alltid på det fullkomliga i förverkligandet av sina idéer. En individ kände lycka genom att delta i arbetet med att skapa något nytt och bättre.

Redan i *Läran om staten* skrev Snellman att idéer föddes ur det arbete som medborgarna utförde i det tysta i sina dagliga liv, när de försökte skapa något nytt och bättre. Världsomvälvande idéer hade sitt ursprung i dessa tankens tysta verkstäder. Han hänvisade också till passionen som en sporre för en statsmans fosterländska verksamhet. De som hade den starkaste passionen blev ledare. En äregirighet av detta slag var riktig och sedlig om individen ställde sina strävanden i det gemensamma godas, de gemensamma strävandenas tjänst.¹⁰¹ Här sammanföll den machiavellistiska viljan till makt med en hög etisk strävan.¹⁰² Enligt Snellman måste individen handla på samma sätt som nationen skulle ha handlat. Individen måste dock själv avgöra vad nationens vilja var, och om han misstog sig, var hans handling klandervärd. ”Våga! – Lyckas eller fall! – Den domen står fast. Han står skrifven på hvarje blad i verldshistorien.” På detta sätt uppmuntrade Snellman studenterna i sina föreläsningar i samhällslärens historia.¹⁰³

I sina föreläsningar talade Snellman fortsättningsvis med respekt för folkets djupa led, men han hänvisade allt oftare till statsmannens betydelse i ett folks historia. Genom dessa analyser började Snellman själv växa upp till en statsman i kärnan av en administration som kejsardömet betraktade med välvilja. Snellman höll på att avancera till en ställning som betrodd man, som skulle säkerställa att det finska folket kunde styras till behärskad fosterländsk verksamhet. Detta skulle minska risken för spontana massrörelser. Verksamhet för fosterlandets bästa förutsatte dock att folket hade en hög bildningsnivå.¹⁰⁴ Den allmänna viljan var vishet och förmåga att förstå förhållandena rätt. I sin journalistiska verk-

samhet hade Snellman upplevt att det som han med stor möda visat vara rätt inte fick det understöd som han väntat sig. Man skulle alltså fortsätta att arbeta för det rätta tills det blev accepterat.¹⁰⁵

I sina föreläsningar i abstrakt rättslära betonade Snellman att individen måste vara förtrogen med den allmänna viljan för att kunna underkasta sig den. Dessutom skulle individen begrunda vad en riktig handling krävde. När detta blev klart, förstärktes även viljan att handla för dess bästa. Men då hade individen också uppnått friheten. Goda läromästare i denna riktning hade varit Herder, Kant, Fichte och Schleiermacher, för vilka historien tedde sig som en bilderbok i etik. Till en början försökte Snellman konstruera sina uppfattningar om friheten utgående från Hegel men blev snart tvungen att ta avstånd från honom. I sin sedelära förutsatte Hegel att man skulle efterleva normerna, men det var inte nog för Snellman. För honom var de givna förhållandena handlingens rationalitet, dess rationella förbindelse med det givna. Enligt Snellman var den moraliska världsordningens särdrag i människans frihetsarbete att människan fick välja.¹⁰⁶

I sina föreläsningar i statslära på hösten 1862 sade Snellman att historia är nationernas historia. Måttstocken för en individs storhet var i vilken grad individen var speciell och i vilken grad individen var en representant för sitt folk. I föreläsningarna under sin tid som professor talade Snellman om hur medlemmarna i en utvecklad nation uppmuntrades av insikten om sin stora betydelse för mänsklighetens utveckling. Som individer steg de från den begränsade individualiteten till andens världshistoriens frihet. Den individuella tonen i Snellmans historieuppfattning kom från Machiavelli, som han satte stort värde på. Det som Snellman betraktade som kulminationen av det etiska var för Machiavelli ett nödvändigt ont. Enligt Snellman var det högsta som en människa kunde uppnå att hon offrade sitt jag, sin själviskhet och ”vet sin ande – icke såsom detta jag – utan såsom den lefvande allmänna, förnuftiga anden”. I Snellmans tankar fanns en bild av en stark statsman som i sitt bröst letade efter en lag som stödde hans gärningar. Detta visa avgörande var försynens avgörande. Avgörandet var helt hans, och det var inte beroende av massornas vilja och fick inte heller alltid majoritetens understöd. ”[D]et rätta är, hvad denna nations historiskt gifna ställning fordrar, att i detta ögonblick skall ske” men hur det skulle ske, beslutade staternas ledare. Snellman citerade Hegel, som fått impulser av Gans: ”der måste finnas någon, som säger jag – sätter pricken på j.”¹⁰⁷

I det sista numret av tidningen *Saima* 1846 hade Snellman gett en definition av den bildade människan: ”Den hvilken såsom familjemedlem, i sitt yrke, i kommun, bland sin nation, i mensklighetens stora frågor, förstår tidens kraf, eger insigt och vilja att befordra dessa allmänna intressen.”¹⁰⁸ Vikten att förstå tidens krav framgick även av Snellmans uppfattning om historieforskningens och historieskrivarens betydelse. Uppmuntrad av fosterländskheten skulle historieskrivaren lyfta fram sådant från det förflutna som tilltalade den moderna människan. På samma sätt skulle filosofin påverka det praktiska livet. Filosofin skulle vara lättfattlig så att den kunde uppfylla sin uppgift. Enligt Snellmans övertygelse skulle all kultur sikta på verksamhet. Tack vare denna grundläggande uppfattning förblev Snellman en praktisk man under hela sitt liv, vilket innebar att all teori skulle anpassas efter denna grundstämning.¹⁰⁹ Snellmans tankar präglades av att han själv personifierade den nationella ideologin. Historiefilosofin blev hans egen levnadsregel.¹¹⁰

Via insikten om att ett obönhörligt arbete för att främja statens intresse förverkligade den högsta sedliga verksamheten hade Snellman tagit steget ut, blivit en ledare för massorna och psykiskt mognat för mer krävande uppgifter. Hans förhållningsregel var att individens förnuftiga verksamhet byggde på att den gudomliga lagen var normen för individens handlingar. Redan i sina första föreläsningar uppmanade Snellman med djupa brösttoner sina studenter att ägna sig åt verksamhet som siktade på det riktiga avgörandet, utan att ägna motkrafterna någon uppmärksamhet. Samtidigt betonade han att politisk verksamhet som inte backades upp av en förmåga som var uppgiften mogen medförde olycka för nationen. Snellman mätte sin egen förmåga i sina tidningsartiklar och som beslutsfattare i konsistoriet och i fakulteterna, vilket gav honom övning för ännu mer krävande uppdrag. I den dagliga praktiska verksamheten visade Snellman varje dag för sina studenter vad han menade med sin förkunnelse.

Skandinavismen måste avvärjas för att nationen ska kunna utvecklas

Snellman betonade den nationella särprägel. Samtidigt framförde liberala kretsar krav på att man skulle slå vakt om den finska kulturens svenska ursprung genom att hålla kontakt över Bottniska viken.¹¹¹ Snellman var irriterad över de finnar som bodde i Sverige och som flitigt

slog på trumman för denna sak, en rättighet de tagit sig utan fullmakt. Som nyutnämnd professor och handledare för studentungdomen ville Snellman säkerställa att man inte målade upp orealistiska utsikter mitt under brinnande krig.

Adolf Ivar Arwidsson, som flyttat till Sverige redan på 1820-talet, var en av de första som åtagit sig att arbeta för goda svensk-finska relationer. Kontakten med Sverige och dess bildning förband finnarna med väst och skapade en buffert mot ryska strävanden. Under Krimkriget försökte Arwidsson aktivt reparera sprickorna i de svensk-finska relationerna med sina tidningsartiklar. Han framstod som en svensk patriot och förespråkade en neutralitetspolitik eftersom han betraktade Sveriges förutsättningar att föra ett segerrikt krig som obefintliga. I ett brev till en av sina vänner den 6 april 1854 uttryckte han sin oro över krigets följder. Redan samma sommar började Arwidssons brev ha en ton av bitterhet gällande finnarnas avoga inställning till väst. Han klagade över att finnarna börjat stoltsera med den trygga ställning som Ryssland erbjöd dem. Särskilt bestört var han av engelsmännens härjningar, som enligt honom hade gett Finlands och Rysslands förnuftsäktenskap en ny karaktär. Han behandlade denna fråga i artikeln ”Ställningar och Förhållanden i Finland” som publicerades i *Svenska Tidningen* i månadskiftet augusti–september 1854. Kejsardömet hade med skickliga åtgärder försvagat folkets kärlek till Sverige. Finnarna fick styra sig själva under regentens mäktiga pekfinger. Krigshändelserna hade omvandlat finnarna till Rysslands vänner som genom ett trollslag. Även om han ansåg att det var för tidigt att försöka bedöma Finlands ställning efter kriget, föreslog han att Finland skulle återbördas till Sverige på de villkor som gällde före 1808.¹¹²

I december 1854 reste professor Immanuel Ilmoni på Armfelts begäran till Sverige, där han stannade i flera månader. Ilmoni försökte arbeta för att Sverige skulle förbli neutralt, men han upptäckte att Arwidsson var i den allmänna opinionens grepp. Ilmoni kunde inte acceptera

förfarandet hos en del våra landsmän, hvilka då de der hemma icke blifvit nöjda med sin ställning, hvilken de merendels genom sin kitslighet försvårat, – i stället att åt sitt fädernesland, som födt och uppfostrat dem, egna i nöd och lust sina krafters verksamhet, med manligt mod och lugn fördraga hvad som ej kan ändras, och vara nöjda med det myckna goda man äfven åtnjuter, väl betänkande, att intet land i verlden finnes, der allt

är idel fullkomlighet, – hvilka, säger jag, i stället för allt detta, flytta hit öfver och sedan roa sig med att, i skydd bakom den Svenska Skölden, retas och häckla om allting, likt och olikt, i hemlandet.¹¹³

Ilmoni klandrade Arwidsson särskilt för hans beklagliga vana att framföra kritik även när det skulle ha varit klokt att tiga.

Trots detta skrev Arwidsson efter att han träffat Ilmoni:

Han [Ilmoni] är visserligen icke Ryssvän, men väl i hög grad Ryss-belåten; och detta läres vara allmänna tänkesättet i Finland, att döma efter hvad jag erfarit derifrån [...]. Trohet och seg tillgifvenhet utgör finnens vackraste national lynne, och ulula cum lupis [att yla med vargarna], är ett nödtvång, oftast. Och när det Finska fosterlandet dervid befinner sig väl, så må det basa!¹¹⁴

Arwidsson fortsatte dock tro på att det var möjligt att vända finnarnas huvuden. Han gjorde en fördjupad bedömning av denna fråga i artikeln ”En blick på Finland” våren 1855. Han försökte få finnarnas belåtenhet med ryssarna att vackla och väcka deras känsla för självständighet genom att visa hur ryssarna i verkligheten hade behandlat finnarna. Artikelns kärna löd: ”Frågar man äfven en af folket om han är Ryss eller vill blifva det, så afvisar han detta med förtrytelse; om han vill blifva Svensk, så svarar han nej; men spørjer man honom hvad han då vill, så genmäter han, med en viss stolthet, att han vill vara *Finne*.” Arwidsson föreslog att Finland skulle utropas till en självständig stat. Detta förslag försvann i havet av förslag som framfördes under Krimkriget.¹¹⁵

Ilmonis huvudsakliga uppgift i Sverige var att slå hål på missuppfattningen att finnarna var redo för uppror under de förhållanden som rådde under Krimkriget. Detta påstående var kulmen på den utveckling av attityder som aktivt främjats i Sverige sedan 1840-talet. År 1842–1843 hade Carl Fredrik von Burghausen under pseudonymen Paavo Suomalainen gett ut skriften *Ett och annat om Finland*, där han betecknade Finland som en rysk provins där kejsaren regerade egenmäktigt genom sina ombud, då lantdagen inte hade sammankallats efter den havererade lantdagen i Borgå. G. L. Silfverstolpes artikel ”Det Moderna Suomi”, som utkom i *Dagligt Allehanda* 1845, bestod rentav av grovt ovett.

Arwidsson deltog i denna kampanj mer återhållsamt, men Emil von Qvanten började piska upp stämningarna på allvar. Det var han som

framförde de hätskaste kraven på att Sverige skulle inträda i kriget och befria Finland. von Qvanten, som flyttat till Sverige 1853, publicerade under pseudonymen Peder Särkilax boken *Fennomani och skandinavism*, där han framförde skandinavisternas och krigsivrarnas idéer. Han föreslog grundandet av ett nordiskt statsförbund, där Finland skulle upp-
tas som en jämlik stat tillsammans med Sverige, Norge och Danmark eftersom den nationalkänsla som vaknat i Finland inte kunde släckas. von Qvantens drömmar verkade realistiska, när diplomatiska förhandlingar om Sveriges deltagande i kriget inleddes. De luftslott som svenskarna byggde satte dock finska sinnen i svallning. Ett särskilt irritationsmoment var den okunskap med vilken Finlands ärenden diskuterades i Sverige. Man betraktade det som en stor oförrätt att svenskarnas fördomar underblåstes på varierande sätt av finska författare som var bosatta i Sverige, och att kritiken var riktad mot fennomanerna.

Efter Arwidssons och von Qvantens artiklar publicerade *Aftonbladets* ansvarige redaktör August Sohlman pamfletten *Det Unga Finland*, där han anklagade fennomanerna för att arbeta för att utplåna den svenska bildningen. Gustaf Lallerstedts franskspråkiga bok *Skandinavien, dess farhågor och förhoppningar*, som utkom i februari 1856, utstrålade krigsvilja. I boken påstods felaktigt att Finland varit självständigt under den svenska tiden, att landet hade haft rätt att använda sina egna inkomster och att landet inte hade styrts med främmande lagar. Lallerstedt anklagade fennomanerna för att de genom sina vanföreställningar matade sin tomma lokalpatriotism och omvandlade sig till ryssar genom att säga sig vara finnar.¹¹⁶

Krimkriget slutade och fred ingicks i mars 1856, vilket var en bitter besvikelse för dessa skriftställare. Enligt dem hade Rysslands sekellånga erövringspolitik också orsakat detta krig. Fredsförhandlingarna hade inletts i en situation då det inte fanns en klar segrare, och där koalitionen inte hunnit slå Ryssland.¹¹⁷ Efter fredsslutet skrev Nordström till Ilmoni att Finlands broderliga förbindelse med Sverige garanterade att andliga och materiella intressen i Finland behandlades enligt landets riktiga ändamål. Eftersom den ryska förbindelsen förstört resultaten av detta arbete på femtio år, måste en återförening eftersträvas på nya villkor.¹¹⁸

Tronskiftet i Ryssland och den därpå följande vågen av reformer hejdade inte de finska emigranternas tidningsskriverier. Utnämningen av Snellman till professor var ett effektivt slag mot de svenska tidningarnas svartmålningskampanj. Snellman var värdefull, eftersom han

kunde förebygga oroligheter. Med sina föreläsningar påverkade han ungdomens sätt att tänka och med sina artiklar hade han inflytande på den allmänna opinionen. Snellmans första mål var att stoppa de svenska tidningarnas förtal och förhindra att de fick falska upplysningar. Han fördömde strängt alla försök att söka stöd i väst under Krimkriget. Han ansåg att en statlig utveckling endast var möjlig när den skedde på en egen nationell grund och byggde på en förtroendefull relation med Ryssland. De löften som kejsaren gett i sin regentförsäkran skulle förbli tomma ord om de inte fick ett reellt innehåll i nationens liv. De i Sverige bosatta finnarnas kannstöperi i fråga om Finlands ställning fick gång på gång en skarp dom i Snellmans artiklar i *Litteraturblad*.

I mars 1856 fäste Snellman uppmärksamhet vid att svenska tidningar och småskrifter hävdade att finnarna skulle söka sin salighet i det svenska språket, som var bildningens språk, och lämna det finska folkets eget språk åt sitt öde. Snellman kunde inte låta bli att förargas av sådana utgjutelser. Dessa ytliga och yviga bevisningar tjänade endast till att förringa sina författare: ”Det är icke blott tanklöshet, det är det skamlösaste högmod och förakt för Finnar och Finland, som ur dessa skrifter talar. Hvarje rad i dem hänvisar på en inbillad omätlig skillnad mellan den stora Svenska nationen och de arma Finnarne.” Enligt Snellman förlitade sig Sverige i alltför hög grad på det halvsekel då landet haft en roll av något slag vid det europeiska förhandlingsbordet.

Snellman ville inte heller påstå att alla svenskar var ense om ”sagde skriblerers oförsynta recept för Finska folkets framtid”. Han ironiserade över de osakkunniga artiklarna genom att konstatera att det verkade som

Adolf Ivar Arwidsson, som flyttat till Sverige redan på 1820-talet, var en av de första som åtog sig att arbeta för goda svensk-finska relationer. Han ansåg att kontakten med Sverige band det finska folket till väst och utgjorde en buffert mot Rysslands strävanden. Detta irriterade Snellman, som upprepade gånger med skarpa ord utdömde de spekulationer om finska folkets framtida ställning som många finska emigranter i Sverige ägnade sig åt.

om man i Sverige ”känner mera om Nya Zeeland och Hottentotterna, än om Finnarne och Finland” och om det arbete som gjorts exempelvis inom Finska Litteratursällskapet för den finska nationallitteraturen. I fråga om svenskarnas oförskämda recept för Finlands framtid ville Snellman säga att Finland vuxit ut ur deras förmynderskap under de senaste femtio åren. Finland var inget Polen. Han motsatte sig att ordet ”mani”, som avsåg vrede och galenskap, användes för att stämpla den äldste känslan som alla folk erkände, fosterlandskärleken, som innebar att folket strävade efter en egen existens bland världens nationer. Förespråkarna för landets högsta bildning hade till uppgift att uttala detta medvetande högt och ge denna bildning en form genom vilken den uppnådde sin existens i världshistorien.¹¹⁹

I april 1856 tog Snellman i *Litteraturblad* upp Sohlmans bok *Det Unga Finland*, som han nu hunnit studera. I boken påstods att Finland fått omätliga fördelar av det svenska herraväldet. Snellman motsatte sig denna tanke. Enligt Snellman kunde en del erkännas, men man kunde inte kräva att finnarna skulle visa oändlig tacksamhet mot Sverige eftersom nationerna inte gjorde något för intet. Ingen inbillade sig att erövringar skedde av ädelmod. Med stöd i en grundlig historisk översikt visade Snellman att Finland alltid varit ett slagfält för Sverige, ett område som av ”Sveriges egna härar utsögs och nedtrampades” i flera krig. Finland var ”Sveriges kornmagasin och Stockholms viktualiebod”. Landet hade en ringa industri och inga fabriker alls. De få ämbetena samt tjänsterna som biskop, landshövding och president var reserverade som en tillflykt för den ”afsigkomna Svenska adeln”.

Snellman visade att Sohlman var likgiltig inför Finlands tillstånd. Sohlman och övriga svenskar kände endast en svensk provins som hette ”Finland”, inte det finska folket, och ännu mindre den finska nationen eller någon finsk nationalitet. Detta ville Sohlberg inte erkänna Finland. I likhet med de övriga Finlandsexperterna behandlade Sohlman inte betydelsen av ett eget språk för nationaliteten, för folkets historiska existens. Sohlman besvarade inte frågan om hur en nationalitet skulle kunna utvecklas om svenska var bildningens språk och finska den okunniga massans. Snellman påminde om att ”nationalitet är utan nationel bildning ett tomt ord, och nationel bildning finnes icke, der nationens språk icke är bildningens”. Svenskarna kunde inte begära att ohejdade få fara fram i lättsinnig lek med det som borde vara dyrbarast för varje folk.¹²⁰

Snellmans artiklar hade ingen direkt inverkan på skrivierna på andra sidan viken, utan tidningarna fortsatte att publicera nedsättande kommentarer om den finska nationalkänslan. Den 7 maj 1856, en vecka före Snellmans installationsföreläsning, publicerades i *Aftonbladet* "Bref från Qvarken", en riktig läckerbit enligt vilken de civila tjänstemännen och prästerna i Finland bedrog och förtryckte befolkningen på de gemenaste sätt. Dessutom fick von Qvanten kontinuerligt brev från Finland som han publicerade i *Aftonbladet*. När studenterna återvände från den skandinaviska studentfesten i Uppsala ordnades en mottagning för dem på Hasselbacken i Djurgården i Stockholm den 16 juni 1856. På festen utropades en skäl för Finland tillsammans med en dikt av Johan Gabriel Carlén. I dikten beskrevs Finland som "snart ett trädomens gyllne näste". Skålen besvarades av von Qvanten.¹²¹

Den konservativa *Svenska Tidningen* reagerade den 25 och den 26 juni starkt på Snellmans artikel från mars. Tidningen hävdade att finnarna framfört bittra utgjutelser mot Sverige och svenskarna. I sitt svar till *Svenska Tidningen* undrade Snellman i augustinumret av *Litteraturblad* hur dessa utgjutelser var möjliga då genmälen till de svenska skrivierna var så sällsynta i Finland. Han påminde om att hans artikel i *Litteraturblad* hade varit den första som tillrättavisade svenskarna för deras uttalanden. Dessutom var kritiken riktad mot skriftställare, inte det svenska folket. Snellman godtog inte tidningens påstående om "att Svenskans bibehållande såsom bildningens och officiellt språk är Finlands lycka, medan sträfvandet att göra Finska språket till bildningens bereder landets olycka". Snellman upprepade att "när Finska språket upphör att lefva i Finland, äfven Finska nationen är stendöd". Enligt Snellman var det hög tid att sluta tala om Finland som en svensk provins i likhet med Halland och Bohuslän eftersom denna tidigare svenska provins hade "egen lagstiftning, egen styrelse, eget statsverk och med förlof – har i behåll egen nationalitet och eget språk". I sin regentförsäkran sade den ryske kejsaren att han uppstigit på Rysslands och storfurstendömet Finlands troner.¹²²

I de svenska tidningarnas genmälen påstods det att Snellmans hårda ord berodde på att han försökte vinna myndigheternas gunst. De ville inte medge att Snellman upprepat samma tankar sedan *Saimas* tider och att ungdomen fick höra samma förkunnelse i föreläsningssalarna varje dag. Snellmans uppträdande väckte ogillande även i hans vänkrets i Finland. När August Schauman skulle resa utomlands sommaren 1856, ham-

nade han vid avskedsskålarna i Mejlans i en häftig dispyt med Snellman. Schauman och en del av Snellmans övriga bekanta kunde inte acceptera Snellmans hårda kritik av dem som skrev om de finska förhållandena i svenska tidningar, eftersom censuren förhindrade publiceringen av motsvarande texter i Finland. Den skarpa ordväxlingen slutade dock med vänliga avskedsord.¹²³

I december diskuterade Snellman den finska litteraturens framtidsutsikter. Med tanke på dess utveckling var det viktigt att grammatiken hade utretts, folkdiktningen hade samlats och bevarats i skrift och skriftspråket hade reformerats. En nationallitteratur saknades emellertid fortfarande. Trots svårigheterna hade finska skriftställare dock skrivit böcker på vilka man kunde bygga sina förhoppningar om den finska litteraturens framtid.¹²⁴

I januari 1857 gick von Qvanten i Sverige till ett nytt angrep genom att börja ge ut en bokserie som behandlade förhållandena i Finland. Den byggde på brev som Frans af Björkstén, Ernst Linder, Nestor Tallgren, Henrik Borgström och Johan Jakob Chydenius skickat från Finland, det vill säga på upplysningar av en krets som kallades ”de blodlöse”. Det första häftet utkom den 23 januari 1857.¹²⁵ Det ryktades att häftet också skulle ges ut på finska. Stjernvall-Walleen skrev till Munck den 6 april 1857 att det vore en rättvis tjänst för sanningen att motarbeta lögnerna i dessa häften. Ministerstatssekretereradjoent Stjernvall-Walleen vände sig slutligen via ryska utrikesministeriet till Rysslands sändebud i Stockholm, Daskov, för att få hjälp med att köpa in och makulera hela upplagan.¹²⁶

Faran för att skandinavismen skulle få större spridning ökade inför promotionsfesten, som skulle ordnas i Helsingfors i maj 1857. Risken accentuerades ytterligare av att universitetets jubelfest för kristendomens 700-årsjubileum i Finland skulle firas i slutet av maj. I mars hade Sven Gabriel Elmgren konstaterat att den allmänna opinionen lutade starkt mot svekomani, mot sympatier och omotiverat prisande av Sverige, där allt var otroligt utmärkt medan allt var eländigt i Finland.¹²⁷

Dessa starkt antiryska och skandinavistiska stämningar underblåstes ivrigt av finnar som var bosatta i Stockholm, framför allt av Emil von Qvanten och Karl Wetterhoff. Deras främsta motiv var att åstadkomma svallning i opinionsklimatet i Finland och Sverige. Det var uppenbarligen deras idé att försöka utverka att svenska studenter inbjöds till promotionen. Inbjudan förmedlades av Wetterhoff. Statsmakten tillät detta

eftersom man kände tacksamhet för studenternas insatser för att hjälpa Finland under hungersnöden 1857. Å andra sidan ville man inte heller avbryta traditionen med skandinaviska studentbesök. För svenskarna handlade det rentav om missionsarbete: man fruktade att Sverige och den svenska kulturen avsiktligt glömts bort i Finland. Till en början sköttes inbjudningen förbi myndigheterna. Den fem man starka delegationen från Uppsala hade redan anlänt till Åbo när vicekanslern beviljade besöket tillstånd. Munck förespråkade vänlighet och gästfrihet, och generalguvernör von Berg samtyckte. Gästerna anlade till Helsingfors med ångbåten "Fulton" den 26 maj.¹²⁸

Den svenska delegationen fick ta emot många vänlighetsbevis mot Sverige och svenskarna. På studentfesten i Kajaniemi den 27 maj 1857 höll Snellman ett tal för "Sveriges stora andar".¹²⁹ En av gästerna, Anton Rosell, kom senare ihåg detta tal:

af alla de varma, sköna ord, som under dessa oförgätliga dagar talades till oss, höra prof. Snellmans till dem, hvilka vi trognast gömma i våra hjärtan. Man hör ännu i dag någon gång det påståendet upprepas, att det nya fosterländska arbetet i Finland, så naturligt och ädelt det än är, likväl medför det onaturliga och oädla, att innebära bitterhet emot Sverige. En skönare vederläggning af detta påstående har säkerligen aldrig blifvit gifven än den prof. Snellman i sina varma ord och vid detta tillfälle inlade.¹³⁰

Efter detta kunde man vara säker på att besöket skulle bli lyckat. Det intresse för den finska kulturen som vaknat handlade om ett fosterländskt bildningsarbete för de rätts- och frihetsprinciper som var gemensamma för Sverige och Finland. Det innebar inget motstånd mot Sverige.

En faktor som bidrog till den goda stämningen under det svenska besöket var att de svenska gästernas taktfulla och lojala uppförande inte uppmuntrade till några skandinavistiska antydningar. Några dagar senare blev dock stämningen förstörd på avskedsfesten som ordnades för de svenska gästerna på Brunns huset. I den upphetsade stämningen och upplyft av flera dagars festyra förivrade sig promotionens primusmagister Adolf Erik Nordenskiöld genom att föreslå en skål för Finlands framtid – för Finlands dunkla framtid. Många tog illa upp av hans tal, där han jämförde Finland med en dödssjuk patient eller en slav som gick från ägare till ägare. Nordenskiöld förkunnade dock att hoppet hade vaknat: "på senare tider [har] ett mäktigt, ett okufligt medvetande om rättighet

till frihet vaknat hos oss, emedan band, hvilka snart i femtio år varit slitna, börjat återknytas, och vi således i den kamp vi nu utkämpa emot mörkret kunna vara förvissade om att ej alltid behöfva stå ensamma på kämpebanan.” Avslutningsvis citerade han en dikt av Wetterhoff, där de sista raderna löd:

En skål för minnets flydda dar,
Och – hoppet, som är kvar!

Allmän förvirring utbröt. Professor Arppe och några andra bad omedelbart att Cygnaeus skulle hålla ett improviserat tal där man visade för gästerna att det också fanns andra åsikter i Finland. Cygnaeus höll ett mästerligt tal där han försökte jämna ut uddarna i Nordenskiölds tal och försäkrade att Finlands anda inte var slaveriets. I slutet av talet rusade Nordenskiöld upp på podiet och skrek: ”han talar ej å våra vägnar”. Svenskarna försökte bilägga meningsskiljaktigheterna med många neutrala tal, utan att lyckas. Episoden blev en *cause celebre* för denna natt, de skandinaviska relationerna och promotionernas historia.¹³¹

Konsistoriet och vicekansler Munck skickade till S:t Petersburg ett brev som beklagade fallet, men det hade ingen verkan. Generalguvernör von Berg hade fått en avskrift av Nordenskiölds tal av rektorn, och följderna blev hårda. I egenskap av tillfällig kansler meddelade Armfelt den 11 juni 1857 att Nordenskiöld förlorade sitt Alexandersstipendium och relegerades från universitetet. Regenten var besviken över att en ung man med denna ställning och med en bildning som han fått vid landets universitet hade svikit sitt förtroende när främlingar var närvarande. von Berg presenterade fallet i sämsta möjliga ljus i sina rapporter och konstaterade att Nordenskiöld inte skulle få någon tjänst vid universitetet så länge som han var generalguvernör.

Nordenskiöld gick inte med på att ta tillbaka sina ord, utan såg sig som en syndabock som generalguvernören behövde i sin energiska jakt. Armfelt reste till Helsingfors, kallade samman professorerna och tillrättavisade dem strängt för att de inte lyckats stävja de översvallande skandinaviska sympatierna. Professorernas förklaringar var inte tillfredsställande. Även den fjorton år gamle tronföljaren höll ett strängt strafftal för professorerna den 24 juni. I S:t Petersburg blev affären snabbt bortglömd, men i Helsingfors och Stockholm diskuterades saken längre. Nordenskiölds tal spreds i tryck och även Cygnaeus ”majnattstal” publicerades.¹³²

Ministerstatssekreterare Armfelt, som uppträdde i konsistoriet i en upprörd sinnesstämming, var förargad särskilt på Snellman, som inte tyckte att det var en god idé att avslöja namnen på de studenter som ledde den politiska verksamheten. Snellman hade inte deltagit i festen på Brunns huset, men när han fått veta om den politiska kontroversen som Nordenskiöld gett upphov till, klandrade han ungdomen strängt för dess brist på nationell självkänsla. Offentligt tog han upp saken i *Litteraturblad* i juni 1857, där han förebrådde de svenska tidningarna för att de förvrängt händelserna. Strängast nagelfor han Nordenskiölds tal, som han betraktade som ett uttryck för ”en helt vanlig bramarbaserande [stortalig] liberalism”.¹³³

De svenska tidningarna gick till häftigt anfall mot Snellman. I oktober beklagade sig *Svenska Tidningen* över Snellmans bittra ande. Längst gick *Aftonbladets* brev den 27 december 1857, som menade att Snellman med sin artikel uttalat sin egen dom och nedträtt från sin ärofulla post som det sedliga medvetandets förkämpe i sitt fosterland. Tiden när han varit en man för hela folket var förbi. Ännu hårdare var attacken mot Cygnaeus, som sades ha talat om ”tsardynastins välgärningar mot Finland”. Han beskrevs som en stor och lurvig newfoundlandshund som berömde sin munkorg som utmärkt och särskilt mjuk, och som rekommenderade den också för andra.¹³⁴

När den offentliga debatten blev allt hätskare försökte Munck personligen lugna tonen i artiklarna i de svenska tidningarna. Hösten 1857 bad han om hjälp av Arwidsson, som han träffade av en tillfällighet i Stockholm. Munck bad Arwidsson att uppmana den finska ungdomen i Sverige att iaktta ens någon måtta i sina politiska aktiviteter. Den 15 oktober skrev Arwidsson till Munck att han utfört uppdraget. Man hade lovat hålla sig till noggrannhet och sanningskärlek precis som hittills. Eventuella misstag hade skett på grund av att allting i Finland var dolt på ett så hemlighetsfullt sätt. Arwidsson hoppades att Finlands regering inte dömde de ungas entusiasm alltför strängt, eftersom den genom kritik endast skulle skada sig själv. När man försökt stoppa pojaktigheterna med utvisningar, hade effekten varit den motsatta. Munck accepterade denna åsikt, men ansåg också att *Aftonbladets* grova anklagelser mot Finlands regering inte kunde försvaras. Dessutom var den kontinuerliga ironin mot Alexander II:s välvilliga regering oförlätlig. Att Munck vände sig till Arwidsson väckte förundran eftersom denne inte visat något stort omdöme i sina egna artiklar.¹³⁵

Spänningen i Finland ökade på grund av femtioårsjubileet av kriget 1808, som ordnades i februari 1858. Tidningarna beskrev krigshändelserna ingående och lovordade finnarnas insatser som tappra försvarare av sitt land. Finska kriget behandlades i samma anda som i berättelserna i Runebergs *Fänrik Ståls sägner*. Samtidigt letade man efter veteraner från kriget och ordnade en insamling, vars avkastning skulle användas för att försöka underlätta veteranernas levnadsvillkor. Minnesfesterna fick särskilt stor uppmärksamhet i Österbotten, där det fanns många slagfält från kriget. De historiska minnena aktualiserade åter Finlands och Sveriges långa gemensamma historia, som behandlades i en uppskattande ton. I förhållande till samtiden innebar denna ton också en avhållsam eller diffus attityd gentemot Ryssland.¹³⁶

J. L. Runeberg hade redan länge personifierat dessa stämningar. Som tack för *Fänrik Ståls sägner* överlämnade veteranerna från kriget en gåva till Runeberg på Drägsby gård den 8 juni 1854. Även Snellman, Tengström, Topelius och Pacius var närvarande.¹³⁷ Under Runebergs silverbröllopsdag den 23 januari 1856 i festsalen på stadshuset i Borgå höll Snellman ”ett kraftigt och patriotiskt tal”.¹³⁸ Den 18 juni 1857 grundade Snellman ett aktiebolag som skulle trycka psalmboken som Runeberg 1853 fått i uppdrag att bearbeta och förnya. Syftet med aktieteckningen var ”att åstadkomma ett i någon mån värdigt honorarium åt den utmärkta författaren”. Snellman var en av de sjutton aktionärerna i bolaget. När den slutliga summan på 18 000 silverrubel överräcktes till Runeberg den 22 maj 1858 höll Snellman ett tal i egenskap av aktiebolagets ordförande.¹³⁹ Just i denna atmosfär och stärkt av dessa erfarenheter beslutade Snellman att framföra sin allmänna politiska analys av förhållandena efter Krimkriget.

Den finska kolonin i Sverige får dödsstöten

Under 1858 tillspetsades situationen till den grad att inga medel kunde bromsa upp svekomanernas skrивerier. Snellman var personligen förargad över de attacker som riktades mot honom och hans vänner. Han beslutade att tysta ner kritiken en gång för alla. I sin artikel ”Finska emigrationen i Sverige” använde han hela sin polemiska kraft. Inledningsvis medgav Snellman att han var part i frågan, då de svenska bladen och broschyrerna inte kunde tåla att han vid femtio års ålder med stor möda uppnått en samhällsställning i stället för att arbeta som bokhållare under

resten av sitt liv. Hans kritiker menade att Snellman nu levde för gunst och guld, men Snellman ansåg att dessa förmenanden inte hindrade honom att tvivla på deras fullmakt att föra Finlands talan i utlandet. Snellman uppmanade dem att rätta och förbättra sig för att få förlåtelse för sitt lättsinne.

I sin artikel framförde Snellman spefulla kommentarer om finska emigranter i Sverige. Han behandlade Arwidsson överraskande mildt: han konstaterade att Arwidssons liv varit en obruten kedja av arbete och uppoffring för fäderneslandet. ”Ädelt har denna kära landsman fattat sitt öde och sin ställning.” Snellman skonade Arwidsson. På detta sätt sträckte Snellman taktiskt ut sin hand till denne mytiske proponent för Finlands intressen.

Däremot sparade Snellman inte Johan Jakob Nordström, som var riksarkivarie i Sverige. Nordström ansåg i sina artiklar att han inte ägde någon skuld till sitt hemland. Snellman ansåg att Nordström inte påmint Finland om sin existens på något sätt och att han inte försökte representera Finland i Sverige. Snellmans dom löd: den som inte kände andra behov än boskapens, fick söka det bästa betet efter boskapens vana. Därefter vände Snellman siktet mot Emil von Qvanten, som skrev om fenomenin. Användningen av denna term var enligt Snellman ett tecken på orättvisa och förakt av grövsta slag. Enligt Snellmans bedömning var resultatet av von Qvantens arbete ströskrifter, vilket var naturligt då skribenten saknade kunskap om Finland, historiska insikter och tankens konsekvens. ”De Finska sträfvandenas art har han visat sig oförmögen att fatta; och det kan vara väl så godt, ty de skulle på sådana målsmäns förordnande hafva ingenting att vinna.” Enligt Snellman bestod den finska kolonin i Sverige av dessa och många andra personer, som ”saknar den moraliska nerv, som gifver förmåga till det dugliga” och att ”den, som nyckfullt öfvergifvit sitt fädernesland, brutit med alla dessa makter, hvilka gifva individen förmåga att tjena fäderneslandet”.

Enligt Snellman ansåg dessa personer som lämnat sitt fädernesland att de stod högre än den gemena mänskligheten och tog sig rätten att kalla finnarna slaviska och benägna till kryperi. När de fick svaret att de med sina ord beskrev sig själva, hävdade de att denna bedömning hade erhållits genom mutor. I sin artikel underströk Snellman att de anonymt framförda falska upplysningarna om Finland som framförts i tidningarna var skadliga, eftersom det var svårare för svenskar än för den okunnigaste finne att skilja mellan sant och osant. I slutet av sin artikel

upprepade Snellman att den finska kolonin i Stockholm inte representerade några finska intressen. Ingen fosterlandsvän kunde godkänna dessa upplysningar. Man skulle ha kunnat lämna dem därhän om inte smädelser som riktades mot hans vän hade manat honom att tala. Man skulle hålla en sak i minnet: ”Vägen till Finska nationens framtid är blott en. Och de Finlands söner, som icke gå den – de måste böja sig. Ty det är icke fråga om, att de skola lysa, utan att Finska nationen skall lefva.”¹⁴⁰

Snellmans artikel väckte stor uppmärksamhet i Finland. Behandlingen av Nordström väckte särskilt mycket förargelse.¹⁴¹ Det första genmälet skrevs av Snellmans kollega, professor Axel Wilhelm Liljenstrand, i *Helsingfors Tidningar* den 24 mars. Snellman besvarade Liljenstrand i följande nummer av tidningen och skrev att hans karaktärisering av Nordström var varken ”bedömande eller beskuggande”. Det skulle ha lönat sig för Liljenstrand att citera dessa ord: ”Så må en man, som helgat sitt lif åt vetenskapen, eller som känner med sig förmågan att med helst ett finger välgörande gripa i verldshistoriens hjul, afgöra med sitt samvete, om och när det mål, han föresatt sig, icke kan vinnas annorlunda, än derigenom att han afkläder sig sin nationalitet.” I samma nummer av *Helsingfors Tidningar* publicerades även en protest mot Snellmans beskrivning av Nordström. Protesten hade undertecknats av fjorton unga män.¹⁴²

Snellman besvarade de unga männen i sin artikel ”Arbetet för finska språket och litteraturen vid universitetet” i *Litteraturblad* i mars 1858. Han behandlade de olika sätt på vilka den patriotiska entusiasmen tog sig uttryck, och sammanfattade sin kärnpunkt på ett sätt som var bekant från hans föreläsningar:

Menniskan kan och bör glädjas öfver hvarje åt menskligheten förvärfvadt nytt vetande. Men intet sådant har i sig sitt ändamål. Vetandet är sitt eget ändamål, först då det såsom vetande om Gud, öfvertygelse om mensklighetens bestämmelse, om menniskoandens väsende i sig och dess förhållande till naturen, höjer individen öfver det praktiska lifvets ofullkomlighet och förgänglighet. Det vetenskapliga vetandet, såsom den ena eller andra vetenskapen, har icke detta ändamål i sig. Arbetet för dess förkofran kan hafva betydelsen af ett arbete för menskligheten, för dennes materiela eller andliga utveckling. Men till detta kosmopolitiska sträfvande äro få kallade. Och äfven det är ihåligt, om det icke förmedlas af patriotismen. Arbetet för eget land är äfven för vetenskapsmannen det

närmaste; och hvad han lyckas tillika göra för menskligheten, det skall för honom icke vara hans verk, hans ära, utan det folks, hvilket han tillhör.¹⁴³

Enligt Snellman hade lingvisten och pastorn Carl Wilhelm Linder från Uppsala uttalat de mest ädelsinnade orden som en svensk kunde säga om finnarna:

”Finnarne”, säger han ”hålla på att eröfvra sig sjelfva. Den, som vet, hvad det vill säga, att hafva en framtid att hoppas, att ega en nationalitet att sträfvä för, han förstår dem, han önskar dem himmelens hjälp och lyckan till ledsagare på deras ödesdigra bana. Helsingfors universitet går i spetsen för det fosterländska Finland. Gud välsigne dess ädla sträfvan!”

Enligt Snellman krävde uppnåendet av detta mål arbete i stället för prat inför skålen. ”Det är en slät sak, att lefva i det färdiga, som fädren beredt; patriotismens verk är det, att för folk och fädernesland skapa det nya.”¹⁴⁴

I samma marsnummer av tidningen fanns ett genmäle till Snellmans bedömning av motiven till att Nordström flyttade till Sverige. Genmålet hade undertecknats av tre av Snellmans professorskolleger, Gyldén, Lille och Schauman, samt av Runeberg.¹⁴⁵ De var förundrade och ledsna över att Nordströms namn, som för dem var så dyrbart och kärt, behandlades så hårt i tidningen. Snellman försvarade sig med att han endast sagt att den som lämnade sitt fädernesland bevisade att han kunde vara utan det. Nationen fick inte beklaga förlusten oavsett hur utmärkt individen var. Runeberg gav dock Snellman erkänsla för att han slog när det var motiverat att slå. Flera tidningar publicerade kontinuerliga attacker mot Snellmans artikel, men Snellman besvarade dem inte enskilt. I stället publicerade han ett gemensamt svar på dem alla i artikeln ”Till försvar” i *Litteraturblad* i juli 1858. I artikeln behandlade Snellman grundligt de klaraste och mest kända mothuggen. Han ville inte gräva i hela högen eftersom många innehöll så mycket ”lättsinne, inskränkthet och arghet”, vilket var ”det sedvanliga sättet att läsa och anmärka och anfälla” när man saknade kunskaper om själva ämnet.¹⁴⁶

I Sverige var domen kortfattad och klar: Snellman var en avfalling. Motiveringen var den att en person som hade svenska som modersmål inte kunde uppträda som det finska språkets försvarare av patriotiska och övertygelsemässiga skäl, utan måste ha dolda, själviska motiv. Det var lätt att tro vad som helst om Snellmans motiv, när man visste att han

hade ett förtroendefullt förhållande till von Berg, som var mycket förtalad i Sverige. Arwidsson försökte medla i meningsskiljaktigheterna med sin artikel "Låtom oss förstå varandra", som byggde på Anton Rosells beskrivning av promotionsbesöket.

Arwidsson betraktade Finlands nationella utveckling som nödvändig och satte värde på finska språket. Han utgick från att utvecklingen av en nations bildning var bunden till dess språk. I början av sin artikel klandrade Arwidsson svenskarna som kommit att smäda finnarna, när de klandrade ryssarna utan att behöva vara rädda för censur. På ett nedrigt sätt hade man gjort narr av det ryska väldet, vars expansion inte var finnarnas skuld. Arwidsson anklagade svenskarna för att de inte upptäckte att den nationella väckelsen uppkommit i Finland efter att landet avskilts från Sverige. Under det svenska väldet hade den finska kulturen kvävts, landet hade regerats av främmande krafter och blivit föremål för ekonomisk utsugning. När det gällde Snellmans artikel var Arwidsson mest förargad över domen över Nordström. En oåterkallelig flyttning till ett annat land var inte ett brott. Under sina sista år i livet ägnade sig Arwidsson åt att arbeta för finsk-svenskt broderskap och samförstånd.¹⁴⁷

Arwidssons besök i Finland sommaren 1858 blev en stor försoningsfest. Arwidsson ville se sin barndoms och ungdoms landskap än en gång före sin död. Det vänliga mottagande som han fick överallt lindrade hans bitterhet över att han blivit tvungen att lämna sitt hemland. Resan kulminerade i en middag som ordnades till hans ära i Kajsaniemi den 1 juni. På plats fanns senatorer, professorer och andra tjänstemän. Huvudtalet hölls av Snellman, som i sitt anförande hänvisade till Arwidssons entusiasm för nationen och nationalandan för fyrtio år sedan. Han hyllade hedersgästens strävan för språket: folket var oskiljaktigt bundet vid språket, språket var den nationella självständighetens symbol.

I sitt svarstal underströk Arwidsson att Sverige bemött honom väl, men att han fortfarande längtade till Finland och att han kunnat fortsätta sitt arbete för landets bästa. Under middagen konverserade han med Lönnrot på finska. På kvällen samlades ungdomen på gräsmattan i Kajsaniemi och sjöng "Vårt land", "Savolaxarnas sång" och "Suomis sång" till Arwidssons ära, ledda av Pacius. Arwidsson fortsatte sin färd till Borgå, där Runeberg tog emot honom. Planen var att Arwidsson skulle resa längs Saima kanal till Kuopio och vidare till sin hemort Laukas. Arwidsson var frisk och kry när han inledde sin resa, men insjuknade i lunginflammation och avled överraskande den 21 juni i Viborg. På

hans gravsten inristades några ord på finska av Lönnrot, som översatts till svenska av Nervander: "Förd utaf kärlek till fädernes jord, som af kärlek han lämnat / Slutet med kärlek han nu moderligt ömt i dess famn."¹⁴⁸

Snellman lyckades inte helt tysta ned skrivierna i de svenska tidningarna, även om hans artikel gav dödsstöten till den inriktning som försökte vinna fotfäste i Finland. Snellmans hårda slag förbittrade dock de aktuella personernas vänner och deras anhängare. Snellmans värde hade krympt till noll i de svenska tidningarna: han hade spelat ut sin roll.

Artikeln var dock en stor händelse. Snellman besegrade sina motståndare genom att få dem att framstå som barnsliga och dumma, när de betraktade finnarna som ett barbariskt folk och dess språk som ett hottentotspråk. De unga upplevde att de blev utdömda som onyttiga och skadliga pratmakare när Snellman klandrade liberalerna för en anda av tom negativitet och brist på praktisk fosterländskhet. Snellman betraktades allmänt med moralisk indignation. Julius Krohn antog att Snellmans vresighet berodde på hans familjesorg. Robert Montgomery skrev: "Snellman deremot blir dag för dag allt kantigare, hårdare och ensidigare. Han har nu en gång fått i sin hjerna att de skandinaviska sympathierna här i landet äro en pest för den finska saken. Han har därför beslutat att de per fas et nefas [med rätt eller orätt] skola utrotas."¹⁴⁹ Man hade nått en punkt där varje student måste ta ställning, såsom den österbottniske studenten Fredrik Saxbäck beskrev situationen: "att var och en borde vara antingen 'skandinav' eller 'fennoman'; i annat fall var han antingen lycksökare eller dumbom."¹⁵⁰

Svekomanernas och fennomanernas meningsskiljaktigheter när det gällde Rysslandspolitiken handlade om inriktning: fennomanerna betonade att folkets bildning var en faktor som förstärkte nationens motståndskraft. Enligt dem var det inte bråttom eftersom förtrycket inte var starkt och det fanns tid att bearbeta åsikterna på djupet. Liberalerna ansåg däremot att det inte fanns tid. I stället skulle man genom uttrycks- och föreningsfrihet förbereda sig för den framtida lantdagens verksamhet. Liberalismen tog avstamp i borgarnas perspektiv medan fennomanerna ansåg att Finlands framtid var beroende av bönderna.¹⁵¹

Snellmans angrepp förstärkte den antifennomanska fronten. Många motståndare ansåg att den som förnekade Finlands förtryckta ställning under kejsardömet sprang i Rysslands ärenden. De svenskspråkiga i Finland ansåg att hela kulturen äventyrades om man lösgjorde sig från Sverige. Snellman ansåg i sin tur att skandinavisterna var en fara för

den självständiga nationella utvecklingen i Finland.¹⁵² Den liberala ungdomen stämplade Snellman som ett politiskt redskap för de ledande kretsarna i S:t Petersburg, men den unge fennomanen Georg Zacharias Forsman gick under författarnamnet Yrjö Koskinen till försvar i tidningen *Suometar* i april 1858. Han stämplade de skandinavistiskt inriktade som främlingar i Finland. von Qvanten med kompanjoner i Stockholm betecknade han som Finlands bastardiserade barn. Enligt honom hade Finland betalat sin tacksamhetsskuld under sekternas gång med blod. Om Sverige inte erkände Finlands rätt att existera och kvarhålla sin nationalitet, skulle en kall dimma lägga sig mellan Finland och Sverige.¹⁵³

Parterna i den slitande tvisten fick stilla sig en stund vid Johan Jakob Tengströms grav den 15 april 1858, då Snellman talade till minnet av sin vän. Han konstaterade: "Religionen lärer, att ingen mänsklig rättfärdighet finnes, och hvarje människas eget samvete bekräftar denna lära." Enligt Snellman fanns det trots allt sådana människor i världen som Tengström, som oklanderligt vandrat genom livet. Han hade "egnat sin andes krafter åt andens tjänst" vid fosterlandets universitet. Han hade förstått och lyckats hitta ett gemensamt mål för sin kärlek till fäderneslandet och sina vetenskapliga böjelser, och gjort "frukterna af sin forskning till blifvande prydnader för den ännu svaga fosterländska litteraturen". De kommande generationerna fick läsa om huvuddragen i Finlands bildningshistoria i hans böcker. Styrkan i hans filosofiska forskning och undervisning var att han tänkte och levde efter sin lära.¹⁵⁴

Jakten på Snellman fortsatte dock redan två dagar efter Tengströms begravning. Stor kalabalik uppstod efter premiären av studentspexet *Ditt och datt, dramatisk muntration* den 17 april 1858. Carl Robert Mannerheim, som tillhörde de svensksinnade studenterna, hade skrivit pjäsen för att samla in pengar till Studenthusets byggnadsprojekt. I manuskriptet beskrevs Finland som ett fattigt och förtryckt land. Pjäsen förbjöds efter fyra föreställningar med en direkt order från S:t Petersburg.¹⁵⁵ Understödet för "de blodlösa" hade ökat till en början, medan Snellmans uppträdande hela tiden fick fler anhängare. Splittringen var ett faktum efter att de äktliberala offentliggjort sina namn: det var nödvändigt att välja mellan Snellman och "protestanterna".¹⁵⁶

Även Vilhelmsdagen den 6 april utnyttjades. Namnsdagsjubilaren hälsades under ledning av Rietrikki Polén av "savolaxare och fennomaner". Ett försök för att ändra på stämningen gjordes med Mannerheims

spex. Rektor Gabriel Rein gav manuskriptet till några *cives* för kontroll. De plockade bort de elakaste hänvisningarna till Snellmans verksamhet. På premiären blev fennomanerna förargade av en punkt där man påstod att den offentliga opinionen stod på protestanternas sida. När teaterföreningen inte gick med på att stryka denna punkt, ordnade fennomanerna den första politiska visselkonserten på en teater i Helsingfors när pjäsen uppfördes för andra gången. Några av de ledande krafterna var Thiodolf Rein, Oskar Forssell och Alexander Boehm – Snellmans egna elever. Till den växande irritationen bidrog att två skådespelare, som var komiskt utklädda till Snellman och Cygnaeus, rörde sig bland publiken under föreställningen. I en akt, där den unge Leo Mechelin sjöng i förfädernas roll, gycklade man med generalguvernör von Bergs och hans hustrus icke ståndsmässiga äktenskap.¹⁵⁷

Enligt Elmgren, som sett pjäsen, hånade spexet *Litteraturblad*, censuren och olika ryska dumheter. Ingen i salongen verkade ha noterat den replik som generalguvernör von Berg fäste sig vid: ”Finland, ett fattigt och undertryckt land”. von Berg ville avskeda vicekansler Munck, som låtit sådant passera inom ramen för sin slappa administration. Munck medgav att hans censur var välvillig, men konstaterade att den låg i linje med universitetets anda. Han blev förnärmad över att Armfelt gav sig på rektorn på grund av en så här obetydlig sak. Enligt hans tolkning ansåg von Berg inte att kejsaren var bättre än en skolmästare då von Berg skvallrade för kejsaren om alla småpojars tilltag. I S:t Petersburg såg man allvarligt också på att pjäsen motsatte sig universitetets professorer, det vill säga Snellman och Cygnaeus. Munck vidhöll sin ståndpunkt, men Armfelt och Stjernvall-Walleen var utsatta för det största trycket. Slutresultatet var att Mannerheim blev relegerad på sex månader och rektor Rein fick lämna in sin avskedsansökan.¹⁵⁸

För att reda ut den trassliga situationen skrev Snellman den 12 juni en skrivelse till Armfelt, som förmedlade den till regenten. Trots att också Snellman själv varit föremål för hån, ansåg han att man skulle akta sig för att överreagera och överdriva saken. Det var onödigt att omvandla några oförsiktiga ord till storverk och smickra ungdomens egenkärlek:

Ty hvilka viktiga män blifva icke dessa herrar, då ett enda ord af dem sätter Statsstyrelsen i oro, bringar deras förmän och lärare onåd, förnedrar dem, afsätter dem, under det att herrarne sjelfva blifva politiska utmärktheter och martyrer. Det är detta, som utgör den egentliga olyckan. Några

ord i en eländig komedi, bestraffade med tilltal eller några dagars carcer såsom blott dumma och oanständiga, skulle längesedan vara glömda.

Snellman varnade för att ifall Munck blev avskedad skulle det leda till fortlöpande demonstrationer ”så länge universitetet i dess helhet, dess myndigheter och lärare göras ansvariga för hvarje pojkes bland fyrahundra förflugna infall och ord”. Snellman försvarade Muncks ungdomspolitik, och betonade den styrande princip för vars förverkligande även hans egen professorsstol inrättats: man skulle påverka attityderna i stället för att bedriva en administration som byggde på makt och styrka. Det var omöjligt att arbeta för en lojalitetspolitik om regeringen motarbetade den genom att med kraftåtgärder vända opinionerna till frihetsivrarnas fördel.¹⁵⁹ Armfelt tackade Snellman för de värdefulla upplysningarna och uttryckte sin förhoppning om att det goda samarbetet skulle fortsätta.¹⁶⁰

Valet av den nya rektorn ordnades den 1 september 1858. Arppe fick tretton röster, Schauman tretton röster, Palmén sju röster, Lille fyra, Snellman tre, Cygnaeus tre och Geitlin två.¹⁶¹ Enligt rykten skulle Palmén, som stod i tredje förslagsrummet, väljas. Av denna anledning närmade sig Snellman Armfelt och meddelade att Palmén enligt hans uppfattning inte åtnjöt den studerande ungdomens förtroende eller ett sådant sätt att han skulle kunna få det. Dessutom vore det viktigt att slå vakt om konsistoriets nya arbetssätt, som inte påverkades av partibildningar eller intriger och som främst kunde tillskrivas Reins öppna och partilösa agerande. Snellman underströk att hans meddelande inte dikterats av personlig motvilja. Snellman hade ett respektfullt och vänskapligt förhållande till Palmén, men även den bästa läraren kunde sakna förmåga för rektorsbefattningen.¹⁶²

Twisten om språket som nationens grundval

Snellman hade tillintetgjort de finska emigranterna i Stockholm, men tvisten om den nationella frågan hade flyttat till Finland, där den antog formen av en kamp mellan de fennomanska och liberala lägren. Striden började när August Schauman anföll Snellman i språkfrågan. Schauman hade i tiderna vunnit sina sporrar i *Morgonbladet*. Efter att han återvänt från en lång utlandsresa grundade han tidningen *Papperslyktan* i slutet av 1858. Det var ett djärvt försök att agera i terrängen mellan *Helsingfors*

Tidningar och Litteraturblad. I *Papperslyktan* medverkade Leo Mechelin och Robert Lagerborg, sedermera redaktör för *Helsingfors Dagblad*. Utrikesfrågor stod *Papperslyktan* nära, och tidningen intresserade sig särskilt för italienska frihetskriget.

Tidningen blev berömd genom sin polemik med Snellman. Impulsen till uppgörelsen gav professor Carl Wilhelm Törnegren, som i en publikföreläsning ironiskt konstaterade att det svenska språket snart fick ge plats för finskan: efter ett par generationer kunde de bildade klasserna i Finland säkert med lexikon och grammatika i sin hand arbeta sig fram för att förstå sig på Runebergs och Nordströms skrifter. Schauman föresatte sig att motarbeta en sådan uppfattning på allvar: det finska språkets betydelse blev hela tiden större, men det svenska språket kunde aldrig bli helt främmande. Snellman kunde inte acceptera denna uppfattning, och hävdade att det vore ett verkligt hinder för den nationella kulturen om den bildade klassen förblev svenskspråkig. Schauman skrev ett svar på detta och fick omedelbart Snellmans svar, och snart hade polemiken spridit sig också till de övriga tidningarna.¹⁶³

Under signaturen ”Metropolitanus” betonade Schauman att det svenska språket, som varit bildningens språk i flera sekel, låg ett par århundraden före det finska språket i sin utveckling. Även om den tyska filosofin ansåg att en nation bara skulle ha ett språk och att världen skulle rättas därefter, hade ”den store verldskonstruktören” inte handlat särskilt konsekvent i sina arbeten, konstaterade han ironiskt. Han hade varit tvungen att låta stammar med olika språk leva tillsammans till exempel i Schweiz. Ingen hade talat om det svenska språkets framtid i Finland – skulle svenskan således dö ut och försvinna? Enligt Schauman fick man aldrig läsa ett enda ord om denna fråga: när Snellman teg om den, fick inte heller någon annan tänka på den. Schauman gissade att hans fredliga dagar skulle komma till en ände när hans kätterska tankar väckte fennomanernas läger. När Schauman träffade Snellman på Societetshuset på Pacius femtioårsdag, viskade Snellman älskvärt till Schauman att han fick förbereda sig på att ta emot en tillrättavisning i följande dags *Litteraturblad*.¹⁶⁴

Snellman svarade under rubriken ”Svenska språkets framtid i Finland”.¹⁶⁵ Enligt Snellman uttryckte professor Törnegrens beskrivning en viss fruktan för det som arbetet för en medveten finsk nationalitet skulle leda till. I enlighet med detta var också Schauman rädd för sina barnbarns mörka öde. Enligt Snellman hade historien makten att trycka

Nationalitetsstriden fortsatte när August Schauman, chefredaktör för Papperslyktan angrep Snellman i språkfrågan. Även om det finska språkets ställning förbättrades fick det svenska språket aldrig bli främmande. År 1859 hamnade de två i en omfattande polemik om det svenska språkets framtid i Finland. Snellman hävdade att man utestängde sju åttondelar av folket från besluten, då det svenska språket användes i alla samhällliga frågor. Han efterlyste en ändring på detta missförhållande.

ned alla individuella sympatier och känslor. Då fanns endast ett sätt att bevara övertygelsens och handlingens frihet, vilket var att beslutsamt ställa sig i dess tjänst. Snellman påminde om att Schauman inte hade makt att påverka det faktum att den finska nationaliteten varken hade varit eller var jämlik med den svenska. Den kunde stiga från sin undertryckta ställning endast med långsamma steg, och vägen till jämlikhet var lång.

Snellman glädde sig över *Papperslyktans* manliga och vackra ord om att det finska språket skulle gå framåt med allt raskare steg och inta sin tillbörliga plats i läroverken, domstolarna, administrationen och litteraturen. Enligt Snellman hade man dock ännu inte kommit så långt eftersom det nya språket, ryskan, varje dag tog nya steg på det svenska språkets område, som var det finska språkets framtida område. Ryska språket höll på att ersätta svenskan

i skolorna, inom handeln och i armén. När de bildade i landet hade ett språk och folket ett annat, hade bildningens språk ingen kraft som fick det att äga bestånd: det hade inte nationalandans stöd. Det var likgiltigt för folket om språket i skolan var svenska eller mesopotamiska. Om undervisningen i skolorna och lagskipningen i domstolarna skedde på ett språk som folket inte förstod, märkte folket inte ens om ett språk kom i stället för ett annat.¹⁶⁶

Schauman besvarade Snellmans artikel i *Papperslyktan*, och Snellman besvarade honom i *Litteraturblad* den 20 april 1859. Nu handlade tvisten om definitionen av och skillnaderna mellan ett folk och en nation. Schauman publicerade mellan den 14 april och den 30 maj 1859 en serie artiklar som belyste nationalitetsförhållandena i Schweiz. Snellman

besvarade Schauman i *Litteraturblad* den 26 april 1859.¹⁶⁷ I sin artikel ”Nationalitet; folkets lagar, institutioner och gemensama öden” av den 28 maj försökte han ge en definition av nationaliteten.¹⁶⁸

Snellman protesterade starkt mot att Schauman behandlade nationalitetsbegreppet på ett felaktigt sätt genom att använda Schweiz och Förenta staterna som exempel på nationer. Snellman påpekade att historien erkände varje nations strävan att leva och verka som berättigat. Det var inte mödosam spekulation som gav en nation medvetande om detta berättigande, utan självbevaringsdriften var lika naturlig för nationerna som för individerna. Fäderneslandet och modersmålet stod individen lika nära som far och mor. Snellmans svar till *Papperslyktan* var: ”Men en öfvertygelse i frågan är af alltför stor vikt, vi säga icke i civilisationens utan i fäderneslandets och det Finska folkets, för att någon konsideration skulle afhålla oss från att bränmärka en lära, hvilken rättfärdigar hvarje framtid för detta fädernesland.”¹⁶⁹

Snellman hånade Schauman för att denne med hjälp av Brockhaus konversationslexikon bevisade att bland annat Förenta staterna, Schweiz, Hamburg, Lübeck, Österrike och Turkiet ägde en nationalitet. Artikel om uppslagsordet ”nation” i samma lexikon bevisade dock det motsatta: ”Nationalitetens grund är lika härkomst och språk, hvarföre man med ordet nation kan beteckna en genom lika härkomst och språk afskild del af menskligheten.” Snellman ansåg att Schauman kommit på villovägar eftersom han inte erkände det naturliga momentet i nationaliteten: människan föds till sin nation. Därför hade Finlands folk rätt att försöka befria sig från det andliga förtryck som det lidit av i flera århundraden; det skulle få sin del av den mänskliga kunskapen och dess liv, ära och gods skulle rannsakas på dess eget språk.¹⁷⁰

I samma nummer av tidningen hänvisade Snellman till en artikel i tidskriften *Mehiläinen*, där Georg Zacharias Forsman under signaturen Sakari Teppo gav *Litteraturblads* linje sitt stöd, i likhet med de övriga finskspråkiga tidningarna. De svenskspråkiga tidningarna slöt upp kring *Papperslyktan*. Tillsammans med Forsman visade Snellman att Schauman örfilade historien, då han hävdade att svenska språket haft en dominerande ställning i Finland i 700 års tid. Svenska språket hade inte haft denna ställning ens i 200 år eftersom latinet varit bildningens och undervisningens språk i 500 år.¹⁷¹

Snellman deltog inte längre i debatten under sommaren. Schauman publicerade artiklar om ämnet den 20 juni, den 4 juli och den 12 sep-

tember, men Snellman avbröt sin långa tystnad med en stort upplagd artikel om flerspråkiga nationer.¹⁷² Han konstaterade genast i artikelns inledning att förvirringen i fråga om Schaumans begrepp och bevis var av den klass att man inte kunde betrakta honom som den allmänna övertygelsens reformator och den nya sanningens morgonrodnad. Historien bevisade att en främmande stam med ett främmande språk var den naturliga fienden. Hängivenhet till den egna stammen och det egna språket var patriotism som förtjänade odödlig ära. Nationens vetande och sed förutsatte ”den naturliga gemensamheten i boningsplats, härkomst och språk”. Snellman nekade inte i sin artikel att det funnits och fanns många stater där det rått en stam- och språkförbistring. Även om Schauman kallade också dessa för nationer, var dessa stater i allmänhet historiska övergångsformer, såsom Karl den stores och Napoleons riken. Om Schauman ämnade skriva mer om flerspråkiga nationer skulle han hålla i minnet att det i Finland inte var fråga om svenskar och finnar utan om en bildad svensk och obildad finsk befolkning.¹⁷³

Tonen i polemiken blev hela tiden hätskare. Schauman besvarade Snellman med artiklar den 10 och 17 oktober, och Snellman framförde sina egna kommentarer den 3 november.¹⁷⁴ Schauman hade beklagat sig över att han kallats förvirrad och okunnig, men enligt Snellman hade hans artiklar klandrats eftersom ”den fråga, hvori Hr S. tagit sig talan, är af den vigt för Finska folkets tillvaro, att han bort få erfara, att han stuckit sina fingrar mellan hammaren och städet. Den tål i sig att studeras och öfvertänkas, förrän man skrifver derom. En bekännelse rörande densamma är i detta land en fana.” Enligt Snellman hade de dåliga redogörelserna gjorts först medan skrivandet pågick.¹⁷⁵

Debatten blev personlig när Schauman besvarade Snellman den 7 november med artikeln ”Personal- och national-polemik”. Snellman svarade genast i följande nummer av *Litteraturblad*.¹⁷⁶ Han upprepade att ingen med sunt förnuft bestred att finskan var Finlands nationalspråk, svenskan Sveriges. Enligt Snellman ville Schauman inte återgå till huvudfrågan utan försökte blanda bort den. Det var inte fråga om två språk i Finland utan om att det ena språket var för högre bildning och det andra för den stora massan som var utesluten från denna bildning. Svenska språket var i Finland ett språk som användes i alla samhällsangelägenheter, vilket innebar att sju åttondelar av folket uteslöts från detta medvetande och deltagande.¹⁷⁷ Schauman skrev ytterligare en artikel om frågan den 27 december, och nu undertecknade han artikeln för

första gången med sitt eget namn. Snellman besvarade Schauman mycket kortfattat: han ville visa sin aktning för Schauman genom att inte bemöta hans tillmälen ”med en förlåtelse eller med föraktets tystnad”, såsom han bemött Schaumans meningsfränder.¹⁷⁸ Som en efterdyning till polemiken publicerade Snellman ytterligare två artiklar i början av 1860.¹⁷⁹

Schaumans tankar fick understöd i ett tal som universitetets rektor Adolf Edvard Arppe höll vid öppningen av höstterminen den 14 september 1859. I *Litteraturblad* fäste Snellman vikt vid ett uttryck i detta tal: ”entusiasmen är ofta en täckmantel för råhet och brist på verklig bildning.” Enligt Snellman angrep Arppe utan orsak den finsksinnade ungdomen och representerade svekomanska värderingar. Snellman ansåg att talaren var den förste och ende som varnat ungdomen för entusiasmen. Arppe betraktade det som tvivelaktigt att entusiasmen var inriktad på arbetet för den finska nationen. Enligt Arppe hade den finska nationen inte skapat sin bildning själv. Snellman hävdade att Arppe framförde en ny vetenskaplig reform enligt vilken en flerspråkig befolkning kunde ha ett upplyst nationalmedvetande medan nationaliteten var en faktor som saknade betydelse. Arppe önskade nämligen i sitt tal att finska språket skulle ha full frihet att utvecklas och göra sig gällande, och att svenska språket och ”Svenskfinnarne” tills vidare fick leva i fred. Snellman ansåg att ingen stört denna fred. Arppe hade själv sett att det finska språkets vänner inte var fredsstörare. Det var möjligt att utöva ett hälsosamt inflytande på unga män, så att de entusiastmerade sig för sitt folks ”fördel och lycka”.¹⁸⁰

Arppe besvarade Snellman i broschyren ”Ett litet ord i stora frågor”, som Snellman presenterade i januarinumret av *Litteraturblad*. I broschyren förklarade Arppe att han talat om de tidigare fennomänerna: han hade inte beskrivit iver för det finska språket som fennomani eller varnat för ”ett för hastigt afskaffande af det urgamla bildningsorganet (Svenska språket)”. Han hade även velat varna för en falsk eller låtsad entusiasm som kunde vilseleda ungdomen.¹⁸¹ Ytterligare ett inlägg i polemiken var Snellmans artikel ”Entusiasmen och bildningen” i *Litteraturblad* i mars. I artikeln påpekade Snellman att Arppes ursprungliga yttrande om entusiasmen som en täckmantel tydligt hänvisade till fennomänerna, även om Arppe ännu inte berättat vem han avsåg. Snellman skulle ha förenat sig med rektorns uppfattningar om han sagt: ”I, som ifren för Finskt språk och Finsk nationalitet, må er entusiasm vexas i styrka, så att I icke skyn någon uppoffring, icke ryggen tillbaka för några mötande

hinder!” Men han kunde inte godkänna att entusiasmen kallades låtsad, och att man hävdade att entusiasmen var en täckmantel som skyldte råhet och brist på bildning som förr eller senare skulle komma i dagen. Arppe hade förklarat detta, men vad entusiasm verkligen var, var fortfarande en öppen fråga.

Snellman sammanfattade saken så att människan inte behövde någon entusiasm i sitt vardagliga liv och inte heller kunde upplivas av den:

Det är först då hon höjer sin tanke och sina sträfvanden till allmänt menckliga intressen, hennes känsla kan eldas till, hvad man kallar entusiasm. Dessa allmänt menckliga intressen måste alltid för individen framstå förmedlade af den nationela formen; och det är derföre fosterlands-kärleken företrädesvis visar sig såsom entusiasm.

Snellman ansåg att det var klart att entusiasmen förutsatte ”en själslyftning utöfver den vanliga”. Endast en klok egoist kunde betvivla detta. Individen bevisade sin verkliga bildning genom att uppoffra sina egoistiska böjelser. Det var denna definition av bildning som Arppe inte ville godkänna.¹⁸²

Vid den här tiden hamnade Snellman också i polemik med en annan professor, Johan Philip Palmén, om Finlands ställning i anslutning till Ryssland.¹⁸³ Palmén hade varit lärare vid universitetet sedan 1840. Under sina 27 år i tjänsten hade han verkat inom nästan alla ämnen vid juridiska fakulteten. I sina många roller hade han gjort sina samtida förtrogna med det svenska rättsarvet och med förebilder inom administrationen. Just som universitetslärare skapade Palmén en teoretisk ram för sin uppfattning om staten som han använde för att motivera storfurstendömet Finlands statliga existens i förhållande till Ryssland. Palméns tankar förmedlades till stora studentkretsar, när han enligt sina egna ord drevs som en irrande älg från professur till professur – från romersk rätt och nordisk rättshistoria till straff- och statsrätt och tillbaka till inhemska civilrätt. Bland hans elever fanns många personer som senare innehade betydande poster i riket.

Palmén fördjupade sig inte i filosofiska indelningar och teoretiska strukturer utan höll sig inom ramen för den inhemska rätten och på dess historiska botten. Med sin praktiskt inriktade framställning hade han ett stort inflytande på tjänstemannabildningen i storfurstendömet. Enligt studentmatriklarna utsågs åren 1870–1887 totalt tolv av Palméns

studenter till senatorer vid senatens justitiedepartement och ytterligare sju till senatorer vid ekonomiedepartementet. Som prokurator efterträddes Palmén av tre av sina egna elever. På detta sätt stod två skolor mot varandra: Palméns studenter och Snellmans studenter.

När Palmén byggde upp bilden av storfurstendömet Finlands rättsliga ställning verkar han inte ha påverkats av sina egna lärare. Professorn i teoretisk och praktisk filosofi J. J. Tengström hade ringa inflytande på Palmén, då Palmén strävade efter realism och klarhet och saknade intresse för den metafysik som Tengström erbjöd. Tengströms organiska uppfattning om staten verkar dock starkt ha påverkat Palméns tänkande. Även om Palmén hade svårt att komma överens med professorn i civilrätt och romersk rätt Wilhelm Gabriel Lagus, smittade Lagus intresse för den historiska skolan också av sig på honom. Palmén kom inte heller bra överens med professorn i statsrätt och Sveriges riksarkivarie Johan Jakob Nordström, men tillägnade sig hans historisk-organiska uppfattning.

Palméns egna uppfattningar som följde den historiska skolan mög-
nade genom en intensiv korrespondens med berömda auktoriteter inom
juridiken i Sverige. Palméns mest regelbundna brevvän 1862–1883 var
Christian Naumann, ledamot i Högsta domstolen i Sverige. Naumann
hade tidigare varit professor i statsrätt vid universitetet i Lund. Palmén
korresponderade också med Carl Johan Schlyter, som var professor i
juridik vid universitetet i Lund, och med J. J. Nordström. I breven utbytte
skribenterna inte enbart åsikter, utan till exempel Naumann skickade
delar av sin bokserie *Sveriges statsförfattnings-rätt* samt andra böcker
och handlingar till Palmén.¹⁸⁴

Inspirerad av sina svenska kontakter blev Palmén en entusiastisk
förespråkare för bevarandet av det svenska rättsarvet, men den utveck-
ling som skedde i Sverige efter 1809 fick inte hans sympatier. Enligt Pal-
mén hade storfurstendömet Finland efter kejsarens regentförsäkran vid
lantdagen i Borgå och regeringskonseljens reglemente 1809 ensamt fått
förvalta det arv som Sverige själv hade utplånat i anslutning till revolu-
tionen samma år. Enligt Palmén hade Rysslands kejsare under lantdagen
i Borgå gett finnarna rätten att behålla sina lagar och institutioner från
svenska tiden oförändrade. Nu gällde det att väcka finnarna så att de
aktade och utvecklade detta ädla arv eftersom det också skulle förhindra
att ryska lagar trädde i kraft i storfurstendömet.

De tankar som Palmén framfört på sina föreläsningar fick spridning
bland allmänheten i form av boken *Juridisk handbok för medborgerlig*

bildning, som utkom 1859. Boken hade ursprungligen beställts som en kursbok för kadettskolan. Syftet med boken var att fostra aspiranterna till trogna undersåtar och lära dem att respektera fosterlandets lagar och samhällsordning. Eftersom boken skulle användas som lärobok kunde den inte vara ett manifest för en ny statsideologi i Finland. Men detta var första gången som man i offentligheten presenterade det begrepps-system enligt vilket storfurstendömet Finlands juridiska ställning och centralförvaltning i anslutning till Ryssland hade ordnats. Problemet var att man i Finland använde tre språk, och språk uttrycker ofta nya termer bristfälligt och diffust. De nya begreppen klargjordes först i en polemik som fördes i tidningen. Snellman angrep särskilt Palméns terminologi. Hans recension av boken var allmänt taget positiv, men han betraktade en punkt som felaktig och förklaringen som otillfredsställande.¹⁸⁵

Twisten handlade om huruvida storfurstendömet Finland 1809 blev en ”provins”, vilket Palmén skrev i sin bok, eller en sådan ”stat” med en egen konstitution som Snellman krävde. Denna gång gjorde sig Palmén inte besväret att besvara Snellmans kritik. Han litade på att den uppmärksamme läsaren förstod hans avsikt efter att ha läst hela boken. Efter det kunde man inte tro att författaren betraktade Finland som en provins. När Snellman tog upp saken igen ett par år senare, medgav Palmén att ordet provins var en lapsus. Han ansåg dock att hans bok som helhet fortfarande visade att Finland var självständigt i sina inre förhållanden, och att landet hade en egen konstitution och regering. Palméns och Snellmans privata korrespondens visar att de byggde på samma grund trots den offentliga debatten kring begreppen. I ett broderligt brev var Snellman försonlig också i övrigt: ”Skulle Du anse Dig kunna medgifva, att senare Kejsrerliga förklaringar böra anses som sådane med afseende på inkorporations manifestet[s] betydelse, och att deras innehåll derföre kanske bordt upptagas, skulle Du visst göra saken en god tjenst.”¹⁸⁶

Brevets centrala punkt var att Snellman ansåg att han, Palmén och Nordström tillsammans visste att kejsarens ensidiga försäkran om Finlands statliga ställning kunde återkallas när som helst. Därför skulle man i offentligheten skapa en sådan lära om Finlands statliga ställning som gjorde en sammansmältning med Ryssland omöjlig. Palméns offentliga verksamhet lyckades bidra till detta mål åtminstone till den grad att utdrag ur hans juridiska handbok publicerades i det ryska justitieministeriets officiella publikationer och ryska professorer gav ut studier över storfurstendömet Finlands särställning i sina egna tidskrifter utgående

från handboken. Samtidigt arbetade Snellman för att bygga upp bokens andliga innehåll med sitt nationella program i pressen och på föreläsningarna.

Fjättrad av kollegialitetens bojar i konsistoriet

Tack vare Snellmans skicklighet som pennfäktare kunde han effektivt påverka den allmänna opinionen. Lika effektivt gick det inte att påverka som professor och som konsistoriets yngsta medlem. För att kunna verka effektivt måste Snellman hålla kontakt med de högsta myndigheterna i kulisserna.¹⁸⁷ Som rådgivare hade Snellman en nyckelposition, då oroligheter vid universitetet ökade generalguvernör von Bergs missnöje. Han började vara av samma åsikt som von Haartman om att universitetet var ”ett gammalt skrov”. Enligt von Berg skulle det politiska kannstöperiet minska när universitetet utvecklades i riktning mot en tjänstemannaskola. Tecken på detta hade erhållits redan den 1 januari 1856, när arméns överläkare Johann Ferdinand Heyfelder på generalguvernör von Bergs begäran lämnade in en plan enligt vilken man skulle anlita professorer från Tyskland för att stimulera den naturvetenskapliga undervisningen vid universitetet.¹⁸⁸ När ärendet behandlades i konsistoriet utredde Snellman det grundligt i ett brev till Armfelt den 2 juli 1856. Han motsatte sig att universitetet betraktades som en ämbetsmannaskola och rekommenderade att förhandlingarna med utländska förstärkningar avslutades.¹⁸⁹ Samma höst skickade Snellman också en tyskspråkig promemoria i ärendet till von Berg.¹⁹⁰

Till en början hade detta ingen verkan eftersom von Berg i början av 1857 föreslog att universitetet i sin nuvarande form skulle upplösas och att man i stället skulle inrätta ett teologiskt, medicinskt respektive juridiskt kollegium, det vill säga skapa högskolor för präst-, tjänstemanna- och läkarutbildningen. Detta förslag låg i linje med Nikolaj I:s skolpolitik och den ryske folkupplysningsministern Novovs gamla plan.

Till detta anknöt också von Haartmans tanke om att flytta bort universitetet från huvudstaden till en lugn stad i inlandet där det inte fanns någon risk för en finskhetsutveckling. von Haartman hyste sympatier för Åbo. Den 8 november 1856 skrev han om ”Sånggudinnornas flyttning” till Armfelt: ”Kom ihåg för övrigt [...] att vi här lever mellan två läger, det fennomanska och det europeiska.” Om de förra fick bestämma ”kan Ni vara säker på att det unga Finland sänder våra arma muser till

Rysslands nederlag i Krimkriget tvingade fram en stor våg av reformer i kejsardömet, och den nye generalguvernören F. W. R. von Berg fick i uppdrag att genomföra reformerna i Finland. Snellman och von Berg fann varandra snabbt eftersom generalguvernörens preussiskt energiska sätt att handla låg i linje med Snellmans stil. Snellmans artiklar i Litteraturblad stödde von Bergs aktiva försök att utveckla samhället i Finland.

Rovaniemi, så att det i vårt älskade Finland om några år inte skulle talas något annat än detta Perkeläs språk [*langue de Perkelä*].” Han ville flytta universitetet, även om man i Helsingfors skulle ”mycket skrika. [...] Folket må gerna skrika, ty sederna skola vinna, den verkliga civilisationen gagnas [...] och andan hos ungdomen icke mera förpestas genom inflytande af den lärda högfärden och ett eländigt Kråkvinkel, som gifver sig min af en stor stad.” Efter att den unge kanslersadjointen Mauritz Vilhelm Armfelt rest runt i Finland vintern 1856, rekommenderade han Tammerfors som placeringsort.¹⁹¹

Den bekymrade Armfelt skrev till Munck angående flyttningen den 13 december 1856:

Förmodligen blir det ingenting av den! Men jag vill inte hemlighålla för Er att – min ståndpunkt och mitt innersta *samvete* anser att denna flyttning är det enda som kan ge oss garantier för framtiden. Vår största olycka är att vi aldrig tänker på morgondagen! Och därför går det, trots all så kallad fosterländskhet, åt skogen!¹⁹²

Efter att Cygnaeus oroligt begärt upplysningar om planerna, bad Alexander Armfelt den 5 november 1856 att Munck skulle lugna ner Cygnaeus. Inga åtgärder som stod i strid med de åsikter som rådde i landet skulle vidtas. Armfelt och Stjernvall-Walleen började luta åt en flytt av universitetet, men ville undersöka saken grundligt. På deras begäran beställde Munck den 25 mars 1857 en promemoria av Snellman. Enligt Stjernvall-Walleen kunde man inte hitta en skickligare man för detta uppdrag. Snellman ombads bedöma huruvida universiteteten fortfarande

var ändamålsenliga institutioner. Snellman motiverade sitt ställnings- tagande med två synpunkter. För det första skulle tjänstemannautbild- ningen i varje fall byggas på en vetenskaplig och allmänbildningsmässig grund. Att ordna detta i specialskolor vore dyrt. Samtidigt skulle banden mellan skolorna brytas. För det andra var Finlands bildningstradition, som universitetsväsendet representerade, germansk. Man kunde inte rätt och slätt övergå till ett system av fransk typ. Den med möda upp- byggda anda med vilken bildningen i Finland hållits ansluten till den europeiska civilisationen skulle ge vika samma dag som universitetet flyttades. Den skvallersamma mentaliteten i småstäderna motsvarades i huvudstaden av ett intresse för allmänna ärenden och offentliga per- soner. Det var endast huvudstadens patriotism som nådde alla delar av landet och bredare kretsar.¹⁹³

Stjernvall-Walleen konstaterade i ett brev den 6 april att han inte öns- kade att Snellman försvarade utan kullkastade S:t Petersburgs attacker mot universitetets ordning. Han tackade i sin tur Munck för Snellmans ”opus”, som gav goda motiveringar. Riskens uppenbarligen inte stor, men det var bra att förse sig med lämpliga dokument.¹⁹⁴

Den finska ledningen i S:t Petersburg tvekade eftersom universi- tetets allmänna och samhällsliga betydelse, som Snellman målat upp, gjorde hela institutionen till ett faromoment i Finlands och Rysslands relationer.¹⁹⁵ Saken avgjordes i praktiken med två artiklar som Snellman publicerade i *Litteraturblad* i april och juli 1857. I dem betonade han med många exempel sin egen och Cygnaeus uppfattning om universitetet som ”landets hjärta” och ”fosterlandets hopp”.¹⁹⁶ Enligt Sven Gabriel Elmgrens dagbok klargjorde artiklarna grundligt och med övertygelse universitetets betydelse för huvudstaden. Han hade hört att Armfelt höll på att överge tanken på en flyttning, men Armfelt kunde inte garantera kejsarens avgörande.¹⁹⁷

Frågan om att återupprätta studentavdelningarna aktualiserades i november 1857 då några studenter lämnade en ansökan om att avdel- ningarna skulle återinföras bland universitetets institutioner. Denna ansökan fick konsistoriet, vicekanslern och kejsaren att dryfta uni- versitetets väsen. Samtidigt som Snellman framförde sitt utlåtande i konsistoriet om återinförandet av studentavdelningarna, publicerade han en artikel i *Litteraturblad* om behovet av ett studenthus.¹⁹⁸

I sina anföranden fäste Snellman uppmärksamhet vid att de befint- liga fakulteterna inte lyckats stimulera något vetenskapligt eller litterärt

intresse eller aktiv sedlighet. Ännu sämre skulle detta lyckas om man lämnade de vetenskapliga strävandena till fakulteterna och avdelningarna skulle sköta den sedliga biten. Dessa strävanden var emellertid inte främmande för varandra, och därför kunde de inte skötas på var sitt håll. Snellman biföll inte ansökan om återupprättande av avdelningarna och rekommenderade att rektor välvilligt skulle ge studenterna rådet att dra in sin ansökan. Största delen samtyckte med Snellman. Endast Schaudman och Edvard Jonas Wilhelm af Brunér trodde på en arbetsfördelning av något slag mellan fakulteterna och avdelningarna, och Palmén, Rein och Gylden var av samma åsikt. Ett förslag om att ansökan skulle avvisas skickades till kansler den 31 december 1857.¹⁹⁹

Rein och Munck hade gett förslaget om återinförandet av studentavdelningarna det starkaste stödet. Armfelt och Stjernvall-Walleen anklagade Munck för att ställa sig in hos ungdomen. Kejsaren beskrev Munck som en man med en ren själ, då han inte såg att tillåtandet av självständig verksamhet skulle skapa åsiktskraft. Ansökan avvisades av principiella skäl: det var inte studenternas sak att föreslå förändringar i universitetets statuter. Avdelningarna fick dock verka i praktiken, och professorerna började besöka deras fester. Dessutom inleddes också projektet för ett studenthus.²⁰⁰

Sommaren 1858 hade en tredubbel studentkvartett rest runt i landet i tre månaders tid för att samla in pengar till studenthuset. Det tilläts även om generalguvernör von Berg gissade att det nog fanns vissa risker med att dessa tolv utsända reste kors och tvärs i landet. ”Studenttolvvan” hade mycket riktigt en bestämd politisk-ideologisk betydelse, när man tänkte på studenternas roll som förmedlare av nyheter och stämningar. Sångarna fick ständigt inbjudningar till privata bjudningar på herrgårdar och i högreståndshem runtom i landet. Många i den bildade klassen ville träffa dem. När Pietari Hannikainen beskrev stämningarna på konserten i Viborg i september 1858, konstaterade han att studenterna förberedde sig på att leda folket på bildningens och upplysningens väg när de deltog i arbetet med att bygga upp den finskspråkiga kulturen.²⁰¹

Snellman bidrog personligen till finansieringen av studenthuset genom att på en litterär soaré den 11 december 1858 hålla ett föredrag om de materiella intressenas sedliga inflytande. Föredraget hade sin inspiration i de stora industriella och tekniska framsteg som gjorts vid denna tidpunkt. Snellman hade diskuterat samma ämne i *Litteraturblad* 1855, i en artikel om utvecklingen i Förenta staterna. Snellman ansåg att

byggandet av ett studenthus inte var ett materialistiskt företag utan betjädnade stora ideal: ”Ty det är icke åt murarne till Studentbyggnaden fader-neslandets bildade allmänhet skänkt ett så frikostigt deltagande, utan åt de ideella intressen, som inom dem skola söka sig en utveckling.”²⁰²

Snellmans smidiga samarbete med universitetets högsta ledning och effektiva arbete bland ungdomen fick stor uppskattning. På vicekansler Muncks initiativ beviljades Snellman kansliråds värdighet.²⁰³ Snellman var inte särskilt tagen av detta, eftersom han med hänvisning till debatten om de finska emigranterna i Sverige fruktade att han skulle bli stämplad som en man som skrev i förhoppning om personlig vinning. Han tilltalades mera av graden som hedersdoktor, som han fick tillsammans med Lönnrot, Stefan Baranovskij, Cygnaeus, Akiander och Elmgren vid promotionen 1860.²⁰⁴ Det innebar att Snellman tillsammans med Lönnrot fick en gottgörelse för förödmjukelsen 1847, trots att motståndet nu kom från ett annat håll. I sina memoarer konstaterade Elmgren att han råkat i gott sällskap även om ceremonin var anspråkslös på grund av Snellmans och Cygnaeus motstånd. De deltog inte i promotionsmiddagen på Brunns huset.²⁰⁵

Inga försiktighetsåtgärder avlägsnade generalguvernör von Bergs misstankar. Tre studentalbum hade utkommit inför festligheterna. Dessa album avslöjade de olagliga avdelningarnas existens och bevisade deras kreativa förmåga. Till festen kom två överraskningsgäster från Sverige, landshövding Gustaf Adolf Montgomery och Nordström, som togs emot i hamnen med sådana hurrarop att von Berg nästan tolkade händelsen som en demonstration. När von Berg förbjöd studenternas sång på gatorna och även andra känslouttryck, mögnade studenternas beslut att inte inbjuda von Berg till promotionsbalen. När Armfelt fick höra om detta meddelade han i korthet att balen skulle inställas om von Berg inte fick inbjudan. Studenterna kringgick Armfelts föreskrift genom att ordna en bal av privat karaktär. På balen utbringades enhälliga hurrarop för kejsarhuset. När demonstrationen mot generalguvernören blev känd bland folket, betraktades det som en dumhet att man gjort von Berg till föremål för löje. Universitetets ledning var förargad över von Bergs beteende: trots att universitetet var lojalare än någonsin fortsatte generalguvernören att hata det. När von Berg dessutom gav ut ett cirkulär i augusti 1860 om att man skulle sluta skriva om det italienska frihetskriget, blev han mer hatad än någonsin. I oktober ville Österbottniska avdelningen utbringa en skäl för Italien och Garibaldi, men Cygnaeus,

Snellman och Topelius tackade nej till uppdraget eftersom det riktades mot landets egen regering.²⁰⁶

Vicekanslerns brev om avskaffandet av promotionerna togs upp för behandling i konsistoriet den 23 januari 1861. Majoriteten av professorerna, bland dem Snellman, motsatte sig förslaget. Snellmans försvar av bevarandet av promotionerna sammanfattar hans program för universitetets nationella uppgift. Snellmans fasta övertygelse var:

att denna ungdoms planer och förhoppningar för framtiden äro högre ställda än Fädernas, äfven det deltagande, för hvilket den finner sig vara föremål, på den utöfvar ett vida mera lifvande och stärkande inflytande, än någon annan litterär utmärkelse. Orsaken härtill är, att det icke är ett kallt erkännande, utan landsmäns kärlek, som skänker dem detsamma, och att det af dem mottages med känslan af deras förbindelse mot fäderneslandet. Den festen bevistande allmänheten har medvetande af denna sin närvaros betydelse; och detta medvetande återverkar på dess tänke- och handlingssätt.

Eftersom vicekanslerns plan hade sin grund i studentoroligheterna kring promotionerna 1860, uttryckte Snellman sin förhoppning om att konsistoriet skulle meddela vicekanslern att oroligheter endast kunde avvärfas på övertygelsens väg. Ju mindre uppmärksamhet regeringen och universitetets ledning fäste vid oroligheterna, desto färre skulle de bli.²⁰⁷

EPILOG

J. V. SNELLMAN
– KEJSARENS
GUNSTLING OCH DET
MODERNA SAMHÄLLETS
UTVECKLARE

Praktisk verksamhet och bildningskraft

Genom Snellmans liv och verk framträder hela den ideologiska och samhällliga utvecklingen i storfurstendömet Finland. Den mångsidige Snellman uppträdde i många roller under sitt 75-åriga liv. Han var studentpolitiker, erkänd europeisk filosof och kulturresenär på olika håll i Centraleuropa, han var skolrektor, journalist och filosofiprofessor, chef för senatens finansexpedition och lantdagsman, han hade många förtroendeposter inom kultur- och näringslivet och var dessutom make och familjefar. På grund av sitt eftermäle skulle Snellman lätt kunna förbli en dammig gipsstatyett på en piedestal, men den textkritiska utgivningen av hans skriftliga kvarlåtenskap bidrar till att öppna upp vidsträckta vyer över hans samtid och samtida.

I all sin verksamhet arbetade Snellman medvetet och självsäkert för den finska nationens och det finska språkets ställning, vilka han ansåg vara grunden för landets ekonomiska och sociala utveckling. Han var övertygad om att det finska folket var dödsdömt om det inte vaknade till statlig och bildningsmässig självmedvetenhet. Snellman arbetade konsekvent för att genomföra sitt program och försökte också omsätta det i praktiken varje gång omständigheterna beredde möjlighet till det. Denna handlingsmodell genomsyrar hela Snellmans skriftliga produktion, genom vilken han förmedlade budskapet om bildningens kraft trots myndigheternas motstånd och de närmaste vännernas hårda kritik. I Snellmans person förenas en genuin observatör, en grundlig forskare, en djup tänkare, en fördomsfri idéutvecklare, en energisk förkunnare och en sakkunnig och orädd aktör.

Snellman hade ett stort socialt nätverk, vilket gjorde att samtidens centrala politiska, administrativa, ekonomiska och kulturella strömningar förenades i hans liv. Alla betydande aktörer på 1800-talet ingick i hans verksamhetsmiljö. Snellman kommunicerade med tidevarvets mest kända vetenskapsmän, författare och tjänstemän i Finland, Sverige och Centraleuropa. Flera av märkespersonerna i Finlands historia var personliga vänner till honom. Dessutom hade han ett nära samarbete med många höga finska och ryska tjänstemän i den innersta kretsen kring den ryske kejsaren. Under sina aktiva år utvecklades Snellman från den nertystade sanningssägaren under Nikolaj I:s tid till den favoriserade och produktiva rådgivaren med höga poster inom Alexander II:s förvaltning. Inför Alexander III:s trontillträde minskade efterfrågan på höga statliga förtroendeuppdrag, men tack vare Snellmans ihärdiga arbete hade många viktiga reformer redan genomförts och det nationella uppvaknandet redan kommit i gång på allvar.

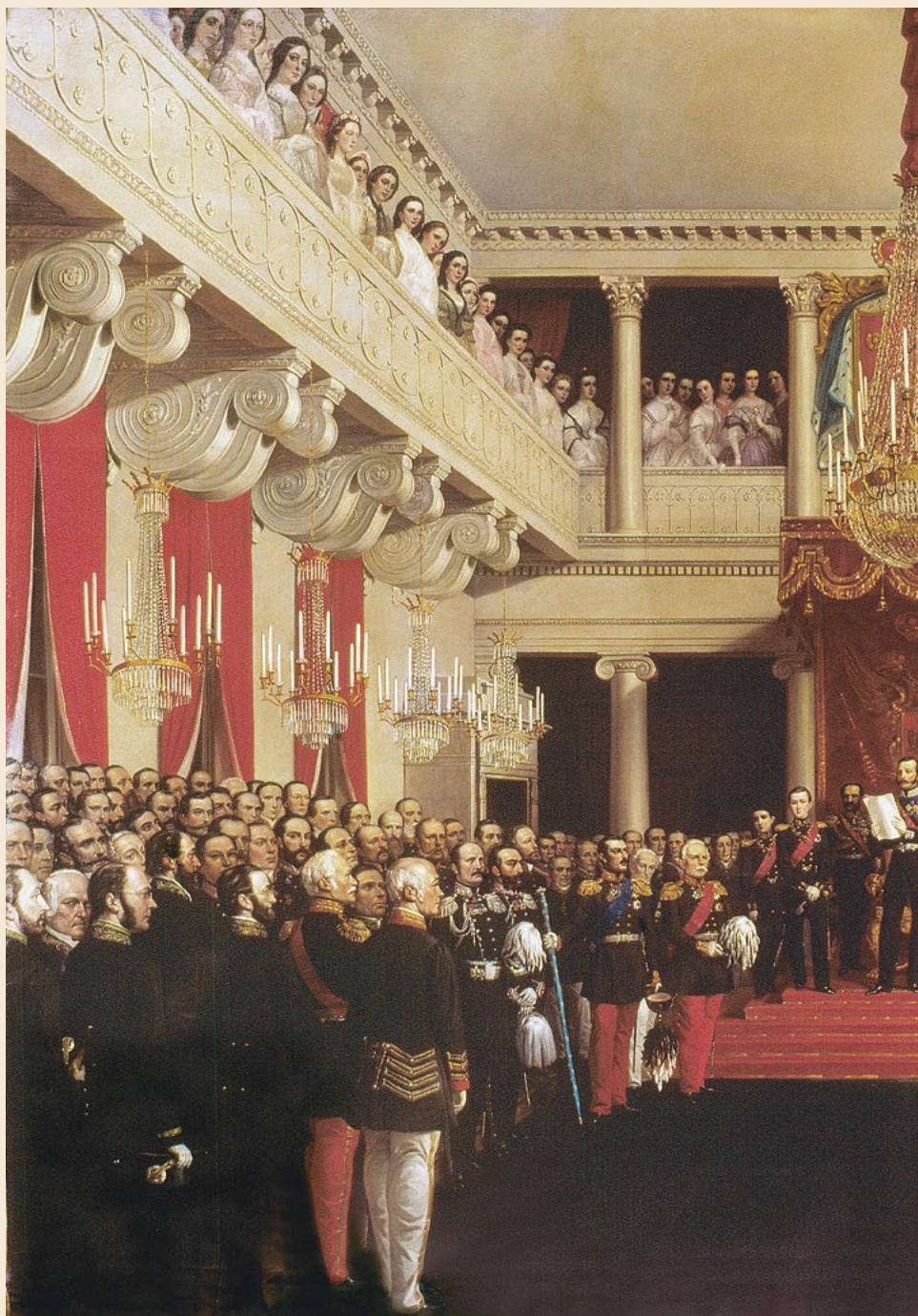
Snellman var en av den reformvänlige kejsaren Alexander II:s favoriter, vilket gav honom en nyckelroll i många centrala reformer. I språkförordningen av år 1863, som var en av de reformer som Snellman lyckades driva igenom, förordnades att finska språket skulle tas i bruk vid ämbetsverk och domstolar under loppet av en övergångsperiod på tjugo år. Detta innebar att folkets stora majoritet fick rätt att sköta sina ärenden hos myndigheterna på sitt eget modersmål. Språkförordningen och införandet av en egen valuta, vilket skedde genom Snellmans försorg 1865, kompletterade de kännetecken för en självständig stat som Finland fått i början av autonomin – närmare bestämt en egen centralförvaltning och finanspolitik. Snellman spelade också en central roll vid sammankallandet av lantdagen 1863 och utarbetade flera propositioner för lantdagen, särskilt gällande näringsfrihet, kvinnornas arvsrätt, grundandet av folkskolor, byggandet av järnvägar och många andra centrala reformer. Till följd av detta har Snellman fått en minnesplakett och ett minnesmärke på Parola malm, en staty framför Finlands Bank och – som den första historiska personen – sitt porträtt på en finsk sedel. På R. W. Ekmans målning av invigningen av lantdagen i Helsingfors har Snellman avbildats i närheten av kejsaren.

Det finns emellertid även mer kontroversiella hågkomster av Snellman. Som motvikt till hans suveräna framgångar står krisen under de stora nödåren 1867–1868, som han inte lyckades hantera på ett framgångsrikt sätt. Misslyckandet kom att tynga Snellman under återstoden

av hans liv.¹ Graden av Snellmans personliga skuld är de facto en relativ fråga eftersom han hade fått uppdraget att hantera missväxtårens konsekvenser i arv av sina föregångare, som redan tömt statskassan vid utdelningen av nödhjälp. Som chef för finansexpeditionen var Snellman sträng och varken ville eller kunde dela ut nödhjälp till folket utan tacksägelse. I stället ville han med arbetsstugor och så kallade husslöjder, det vill säga hantverk, aktivera människor att agera på egen hand för att lindra bristen på den egna hemorten.² Spannmål upphandlades genom utländska ombud, och köpen finansierades bland annat med ett stort lån som Snellman skaffat med hjälp av sina personliga kontakter hos Mayer Carl von Rothschilds bankirfirma i Tyskland.³

Snellman försökte konsekvent motivera senatens stränga beslut i sina tidningsartiklar. Via myndigheterna i kommunerna och länen rubbade han befolkningens blindade tilltro till statens hjälpande hand och betonade befolkningens egen roll när det gällde att handla för att bekämpa nöden. Hjälpen hade i varje fall inte hunnit fram i tid eftersom kommunreformen, som genomfördes vid samma tidpunkt, medförde att spannmålsleveranserna till socknarna stoppades på grund av de nya kommunstyrelsernas ovana vid organisering av nödhjälp. Den förtvivlade befolkningen gav sig ut på vägarna för att leta efter mat. Människorna vandrade till fots till de stora nödarbetsplatserna, som ofta låg långt från deras hemsocknar, sjukdomar spreds och människor dog.⁴ Detta blev en bitter erfarenhet för Snellman, som ända sedan *Saimas* tider försökt åstadkomma strukturella förändringar i jordbruket,⁵ näringsfrihet, bättre kommunikationer och förbud mot brännvinsbränning. De här förändringarna skulle ha gjort det möjligt att lindra följderna av missväxtåren och att även under krisen sköta livsmedelsförsörjningen.

När Snellman senare blickade tillbaka på missväxtåren var han tvungen att konstatera: ”En för mig smärtsam erinran är den om 1867. Gud skall veta att min själ var till jorden nedtryckt, och jag hade blott en tanke – den att rädda. [...] Men allt blef förgäfvat! Till min graf tynger mig detta bittra minne.”⁶ Det är uppenbart att Snellman tillskrev sig själv en för stor del av ansvaret. Majoriteten vid senatens plenum understödde i regel Snellmans förslag och slutresultatet låg i allmänhet i linje med Snellmans strävanden. Dessutom beredde de svaga statsfinanserna knappast någon annan möjlighet för senaten än att fatta enhälliga beslut om att använda de knappa medlen så klokt som möjligt.⁷

Lantdagens högtidliga öppnande i Helsingfors den 18 september 1863. Snellmans expertis spelade här en central roll, eftersom han arbetat på utkasten till lantdagsskallelsen, lantdagstalet och de propositioner som framfördes. På R. W. Ekmans målning av händelsen är Snellman avbildad till vänster om tronen i närheten av kejsar Alexander II, bredvid storfurstarna.

I kampen mot nödårens följder agerade Snellman i sin roll som ansvarig för statsfinanserna genom att i pressen nämna sakerna vid deras rätta namn och erkänna de existerande problemen. Snellman hade gått en lång väg från den i vadmalsskappa klädda jakobinen och kommunisten under den militära disciplin som rådde under Nikolaj I:s tid till den salongsfärdiga professorn, finansministern och upphovsmannen till lantdagspropositioner under Alexander II. Med tanke på att Snellman under 1830- och 1840-talen var mer känd som filosof och journalist, är det intressant att dryfta vilken Machiavelli som dolde sig i honom då det gäller hans verksamhet på 1850- och 1860-talen.⁸

Manusförfattare för den enväldige härskares reformprogram

När Finland anslöts till den ryska maktsfären 1809 skedde det snarare genom en förbindelse som byggde på kejsarens person än genom att landet skulle ha införlivats med det ryska kejsardömet. Det här skapade förutsättningar för en stegvis utveckling av Finlands nationella självständighet. Finländarna fick inträde i kretsen av regentens gunstlingar, då Alexander I beslutade att alla ärenden som gällde Finland skulle föredras direkt för hans eget avgörande. Finland blev ett undantagsområde där det ryska kejsardömetts ministrar inte hade något inflytande. De mest inflytelserika posterna hade den finska ministerstatssekreteraren, som föredrog Finlands ärenden för kejsaren i S:t Petersburg, och den ryske generalguvernören, som var kejsarens personliga representant i Finland. De stod i mittpunkten av den politiska diskussion som fördes i kulisserna för att påverka kejsaren, som alltid fattade de slutliga besluten. Beslutsmekanismen fungerade på samma sätt som solsystemet, där kejsaren som solen i centrum lyste upp planeterna som kretsade omkring honom, det vill säga hans favoriter. Dessa hade i sin tur egna månar som gick i kretslopp kring dem, det vill säga gunstlingarnas gunstlingar.⁹

Konjunkturerna inom den ryska förvaltningen var avgörande för Snellmans möjligheter att påverka medan han envist följde sin självständiga väg genom livet. Efter tronskiftet blev den tidigare folkuppvigglaren Snellman kejsarens betrodda man, och efter 1855 började Snellmans tankar utformas till innehållet i Alexander II:s reformprogram. Snellmans tillträde som redaktör för *Litteraturblad* 1855 har betraktats som Snellmans steg från oppositionen till regeringens läger. Övergången skedde

emellertid i takt med att den nye regenten Alexander II letade efter kanaler att genomföra de frisinna reformer som han planerade. Ryssland led ett militärt nederlag i Krimkriget, vilket gav upphov till en störtsjö av reformer som gjordes i syfte att dämpa det missnöje som rådde i kejsardömet. Tronskiftet och omställningar på höga förvaltningsposter gjorde att Snellmans ställning hastigt förändrades. Snellman fick rollen som manusförfattare till kejsarens reformer, eftersom han redan i flera decennier i sina tidningsartiklar efterlyst motsvarande förändringar. Generalguvernören började regelbundet skicka Snellmans artiklar i rysk översättning till S:t Petersburg, så att kejsaren kunde läsa dem.¹⁰

Som ett tecken på regeringskretsarnas förtroende för Snellman utsågs han den 30 januari 1856 till professor i sedelära och vetenskapernas system, som var ett nytt namn på den tidigare professuren i filosofi. På sina professorsföreläsningar sammanfattade Snellman sitt budskap i praktiska råd som visade ungdomen hur den kunde ägna sig åt fosterländskt arbete. Det viktigaste var att växa in i övertygelse, och att se arbetet för det gemensamma bästa som en plikt. Snellmans föreläsningar, som fostrade ungdomen till ett fosterländskt värv, gick hand i hand med hans artiklar i *Litteraturblad*. I artiklarna ville han påverka opinionerna för att säkerställa att reformerna skulle fortsätta utan avbrott och under kejsarens beskydd. I artikeln ”Detta blads årsgamla nyårshelsning” i *Litteraturblad* underströk Snellman 1861 att det finska folket ville ”i ostört lugn arbeta på sin materiella och andliga förkovran”. Alexander I hade upphöjt Finland ”bland nationernas antal”, och landets institutioner ”voro den Svenska bildningens gåfva”. De femtio år som gått under det ryska väldet hade befäst Finlands ställning, och nationen kunde vid återblicken på dessa år hämta förtröstan, visa ”samma lugna mannamod, som fört fäderna genom jernhårda öden” och bevara och föröka det arv som kommit nationen till del.¹¹

Snellman publicerade artiklar i samma takt som det reformprogram som Alexander II dikterade för senaten framskred, särskilt i frågor som gällde utvecklingen av skolor och samfärdsmedel. Snellman kom att bli den andra upphovsmannen till folkskoleväsendet i Finland genom att han strängt kritiserade pedagogen Uno Cygnaeus förslag till hur folkskolorna skulle organiseras. Snellman ansåg att folkskolorna skulle ha samma uppgift som lärdomsskolorna, det vill säga att de skulle ge eleverna färdighet att inhämta kunskaper på egen hand. Han godkände inte Cygnaeus utgångspunkt att skolan skulle fostra elevernas själskrafter,

eftersom detta var att underskatta traditionens betydelse för människan. Senatens tjänstemän, som ansvarade för undervisningen, skapade slutligen en syntes av de två åtgärdsförslagen.¹²

För att förbättra transportväsendet presenterade Snellman i flera artiklar en övergripande plan för ett nätverk av järnvägar som skulle förbinda landets inre delar med kusten. Det var särskilt viktigt att få en förbindelse till S:t Petersburg och komma i kontakt med det övriga Europa. ”Intet land i verlden skyddar sina sanna intressen genom att stänga sina gränser”, skrev han i *Litteraturblad* 1856.¹³ Snellman lyckades vända den allmänna opinionen till att förespråka järnvägar framför kanaler. Utgångspunkten med tidningsartiklarna var att genom handledning hjälpa människor att utvärdera den information som fanns till hands. På så sätt skulle frågan få en lösning och en allmän övertygelse skapas. Snellmans artiklar var avsedda för folket i gemen, för vanliga, förnuftiga människor.¹⁴

När det blev aktuellt med att återigen sammankalla lantdagen blev Snellman garanten för arrangemangen, både i kulisserna och i offentligheten. Först ägnade han sig åt att lugna ned den uppståndelse som orsakats av sammankallandet av det så kallade januariutskottet. Avsikten var inte att utskottet skulle ersätta lantdagen, utan endast att förbereda den. I detta sammanhang meddelade Snellman sin tillfredsställelse över att avgörandet av de 52 lantdagsärenden som gällde landets materiella välfärd skulle inleda ett nytt skede i landets historia. Snellman var särskilt glad över att dessa ärenden offentliggjordes i god tid som lantdagsärenden, vilket var sällsynt i Finland. Särskilt glädjande var det att de lades fram för offentlig diskussion. Han påminde om att utskottets uppgift var att meddela sin ståndpunkt om senatens utlåtande. Efter att utskottet hörts skulle senaten och generalguvernören ge sitt utlåtande, varefter kejsaren skulle besluta vad den kommande lantdagen tog upp till behandling.¹⁵

Snellman skrev utkastet till lantdagskallelsen och inledningstalen samt planerade innehållet i de framställningar som skulle göras vid lantdagen. Hans utkast till frontalet godkändes i stora drag i S:t Petersburg. Det slutliga talet följer Snellmans koncept rätt troget, men i slutet tillade kejsaren: ”I kännen Mina tänkesätt [...]. Ingen handling från Min sida kan hafva stört det förtroende, som bör ega rum emellan Regent och folk.”¹⁶

Inför lantdagens sammankallande ville Snellman omsorgsfullt dämpa de enligt honom ansvarslösa och kortsiktiga missnöjesyttringarna

som förekom i landet. Hans artikel ”Finska förhållanden och svenska pressen”, där han försvarade regentens reformer mot svartmålningen i Sverige, väckte särskild belåtenhet i S:t Petersburg.¹⁷ Enligt Snellman var etablerade förhållanden den enda möjligheten att utveckla landet. Sommaren 1863 skrev han i *Litteraturblad*: ”Det är en skilnad mellan den nationela själfkänsla, som säger: en nation skapar sjelf sina öden, och den oblyga otacksamhet, som vägrar erkänna nationens förbindelse till den, hvilken försynens råd kallat att vara dessa ödens ledare [...]”¹⁸

S:t Petersburg noterade också med benägen tillfredsställelse Snellmans artikel ”Krig eller fred för Finland”, som publicerades i *Litteraturblad* i maj 1863. Med artikeln ville Snellman värna om arbetsron och han betonade vikten av trohet mot regenten under det polska upproret. Snellman efterlyste ansvar och realism hos sina landsmän under det pågående upproret. Det gällde att aldrig rida på konjunkturerna, utan ”en nation bör lita endast på sig sjelf”. Det var viktigt att inse att reformerna i landet förutsatte gynnsamma förhållanden. Enligt Snellman var det ett uttryck för bildning att inse att det ryska enväldet erbjöd goda förutsättningar att utveckla Finlands ställning. Även ett litet folk hade förmåga ”att bevara, hvad som redan förefinnes, att derföre böja sig för det oundvikliga och manligt bära det” och ”att afvakta den tidpunkt, då reformen är möjlig”. Snellman ansåg att få europeiska folk fått större behållning av sin tro på framtiden och på sitt ihärdiga arbete för självbevarelse än det finska.¹⁹

Snellman var djupt övertygad om att lantdagen inte fick äventyras. Den enda rätta förklaringen till att den politiska medvetenheten i Finland ökade var att Alexander II var regent. Snellmans budskap till dem som hellre ville slå vakt om individens materiella intressen var: ”Finska folket har kommit till den politiska tillvaro, det nu eger, under en så lätt möda för den närvarande generationen, att hvad det vunnit väl må anses för en oväntad himmelns gåfva. Må vi mottaga den med desto ödmjukare sinne och förstå att begagna den med desto större klokhet och måtta.”²⁰

Effektiv förnyare

I mars 1863 kallades Snellman till senator och chef för senatens finans-expedition. Detta skedde på kejsarens personliga önskan. Även om Snellman från första början var bunden av tjänstemannens vardag vid finansexpeditionen, där han fick sköta otaliga löpande ärenden, gjorde

kejsarens gunst och förtroende att han hade full frihet att verka i kulisserna. Snellmans utlåtanden vid senatens sammanträden visar prov på detaljerade kunskaper om de olika ärendena och på att han ingående behärskade förvaltningsrutinerna.²¹ Vid sidan av det formella protokollet arbetade Snellman effektivt för att personligen påverka olika ärenden. Beviset på detta är det stora antalet brev och promemorior som Snellman skickade till S:t Petersburg. Kejsaren och hans närmaste finska rådgivare läste dessa meddelanden för att bilda sig en uppfattning om i vilken riktning Finland skulle utvecklas.

Från och med hösten 1856 hade dörren till ett verkligt inflytande börjat öppnas för Snellman, då kejsarens betrodda män Alexander Armfelt och hans adjoint Emil Stjernvall-Walleen regelbundet började träffa Snellman i Helsingfors. Genom detta blev Snellman bekant med kejsarens främsta favoriter som behärskade den hovpraxis som var nödvändig för att genomdriva ärenden i S:t Petersburg. Till den inflytelserika kretsen anslöt sig snart också den nye generalguvernören Platon Ivanovitj Rokassovskij, med vilken männen regelbundet samlades till middag. På dessa sammankomster kom man överens om att Snellman skulle kallas till ledamot i senaten. Det var sällsynt att en filosofiprofessor utsågs till senaten, som bestod av jurister och officerare. I samma krets fattades också beslut om att Snellman skulle upphöjas till adelsståndet och delta i den lantdag som snart skulle sammankallas.²²

Efter att Snellman bevisat för kejsaren att han bedrev en ansvarsfull politik blev också hans språkprogram föremål för intresse. Tack vare sin exceptionella bakgrund kunde Snellman snabbt bilda sig en realistisk uppfattning om senatens vilja och förmåga att handla exempelvis i språkfrågan. Det verkade osannolikt att språkförordningen skulle kunna genomföras under senatens ledning, eftersom senatens sammansättning var resultatet av att adelsståndets privilegier blivit stadfästa i början av den autonoma tiden. Därför var senatens medlemmar söner eller svärsöner till förutvarande senatorer, eller bröder, kusiner eller svågrar till sina kollegor. Fram till 1860-talet hade senatorerna rekryterats från samma adessläkter, och medlemmarna hade utvecklat ett tätt nätverk av släktband som hade avgörande betydelse för den som ville uppnå kejsarens gunst. Det var en fördel för Snellmans verksamhet att han var en av de få som stod utanför de släktnätverk som utsetts till senaten.²³

Medan Snellman arbetade med förberedelserna för lantdagen 1863–1864 gick innehållet i hans tidningsartiklar hela tiden i en mer konkret

riktning. Artiklarna tog upp lantdagspropositioner såsom arvsrätten för kvinnor och män, brännvinslagstiftningen, tryckfrihetslagen, myn-treformen och järnvägarna. Som yngsta senator fjättrades Snellman av kollegiets formbundna ritualer vid besluten, men han hade möjligheten att effektivt utnyttja sin ställning som favorit och vid behov gå via S:t Petersburg för att driva sina ärenden.²⁴

Bäst karaktäriseras andan under denna tidsperiod av språkfrågan. För att nå ett lyckligt avgörande i frågan hade Snellman under upp-muntran av Emil Stjernvall-Walleen beslutat att bygga upp ett förtroligt förhållande mellan det finska folket och kejsaren. Ärendet hade ett stort symbolvärde eftersom senaten visat ovilja att ta sig an frågan. Exempelvis avvisade senatens majoritet 1861 en framställan som förmedlats av distriktsläkaren Wolmar Schildt om att finska språket skulle införas som tjänst-språk vid rättegångar och i andra allmänna ärenden.²⁵

Snellman utsågs till senator den 25 april 1863. Han blev chef för finansexpeditionen vid senatens ekonomidepartement. Att en professor utnämndes till senator förbi släktnätverken och vann inträde bland officerare och jurister i senaten var exceptionellt. Snellman hade inflytande men inte vid kollegiets sammanträden och omröstningar, utan genom att han hade kejsarens gunst och goda relationer till ministerstatssekreteraren och generalguvernören. Senatshuset på 1870-talet, foto C. A. Hårdh.

Snellman förargades av hur långsamt ärendet framskred och beslutade att agera på egen hand. När frågan om det finska språket efter många deputationer och kommittéer slutligen lämnats till senaten, hade senaten begärt att få ett stort antal utlåtanden från olika förvaltningsområden. Enligt Snellman var dessa utlåtanden ”fulla af de obotfärdigas förhinder”. Snellman klandrade särskilt vicelandssekreterarna som framfört ”oförgripliga åsigtter om den fara, som hotade deras höga bildning”. Snellman var övertygad om att det skulle komma att utbryta oroligheter innan alla handlingar hade behandlats och senatens 17 man starka plenum fattat beslut.²⁶

Snellman beslutade sålunda att kringgå formaliteterna för att påskynda ärendet och avslöjade sin plan för sin högste beskyddare Alexander Armfelt:

Man är öfvertygad, att Hans Majestät Kejsaren kommer till Finland under månadens lopp. Det är alltid önskligt, att ett sådant besök utmärkes genom någon nådebevisning mot landet. Man kan väl tillägga: vi äro också vana dervid. Jag vågar derfor bringa i åtanke tvenne. De gälla båda den stora massan af befolkningen, den, hos hvilken tillgifvenheten och troheten mot Monarken äro varmast och fastast rotade.²⁷

Kejsaren skulle komma till Finland för att inspektera de finska indelta trupperna på Parola malm. Enligt Snellman hade kejsaren nu ett lämpligt tillfälle att lämna ett värdefullt minne av sitt besök genom att föreskriva en utsatt tid för språkreformens genomförande. Snellmans andra framställan gällde penningreformen, det vill säga Finlands eget mynt, marken.²⁸

Medan Armfelt fortfarande tvekade skred den raske adjointen Stjernvall-Walleen till verket, och fyra dagar senare underrättade han Snellman om att planen var på väg att bli godkänd: ”Snart torde vi komma i tillfälle att muntligen samspråka om såväl medgifvandet i throntalet som om förslaget angående finska språkfrågan, för hvilken Kejsaren alltid visat stor välvilja. Grefve Armfelt och jag hafva erhållit befallning att begifva oss till Finland vid H. M:ts snart infallande besök derstädes. Saken är här i görning och väcker gillande.”²⁹

Ärendet bereddtes i S:t Petersburg så grundligt att kejsaren hade den färdiga förordningstexten med sig när han anlände till Helsingfors. Kejsaren fortsatte sin färd med tåg direkt till Tavastehus, dit Snellman

inbjöds för att delta i kejsarens middag. Middagen dukades upp i en tillfällig träbarack på Parola malm. Barackens innerväggar var överdragna med tapet. Kejsaren var på gott humör och konverserade glatt med alla. Snellman skulle inte ha kunnat önska sig ett gemytligare ögonblick för att presentera sig. Det inföll när kejsaren steg upp från bordet och generalguvernör Rokassovskij ledsagade Snellman till kejsaren. Kejsaren konstaterade att han känt Snellman länge och var glad att han kunnat placera Snellman på en post där han kunde vara till nytta. Snellman tackade underdånigast och svarade att han skulle göra sitt bästa.

Dagen därpå var kejsaren upptagen hela dagen med att följa med stridsövningarna. Snellman hade utbytt några ord med Rokassovskij och lämnat en redogörelse över språkfrågan till Armfelt. Tidigt följande morgon mötte Snellman Armfelt, av vilken han fick ta del av språkförordningens slutliga ordalydelse. Efter att kejsaren återvänt från exercisfältet den

Finska språket blev ett jämbördigt officiellt språk med svenskan genom ett kejsarligt manifest som utfärdades den 29 juli 1863. Manifestet överlämnades till senaten färdigt undertecknat. Snellman, som varit missnöjd med hur ärendet behandlades, beslutade passera det officiella protokollet. Ärendet föredrogs direkt för kejsaren på Parola malm, där han inspekterade en militär manöver. På skolplanschen presenterar generalguvernör Rokassovskij Snellman för kejsaren.

30 juli 1863 föredrog Armfelt ärendet för honom i landshövdingens hus. Kejsaren meddelade villigt sitt bifall till ärendet och stadfäste förordningen.

Snellman mötte kejsaren ytterligare en gång i Helsingfors med anledning av myntreformen. Även om mötet inte omedelbart ledde till att reformen verkställdes gav det Snellman anledning att berömma sin välgörares storhet. Kejsaren gjorde intryck på Snellman genom att han välkomnade Snellman med största hövlighet, beklagade sin försening och meddelade att han ville träffa Snellman för att personligen underätta honom om att det var nödvändigt att senarelägga förslaget om myntreformen, som gjorts snabbt och utan de vanliga formaliteterna. Saken måste nämligen ännu diskuteras med den ryske finansministern.

Snellman erinrade sig mötet:

Talande långsamt, stilla, med en vacker vibration i rösten, tröstade han mig öfver uppskofvet, försäkrande, att intet hinder skulle möta, utan saken vara efter önskan afgjord inom tre veckor. Jag kan, då jag genomläser detta, icke underlåta att derpå särskildt fästa möjligen blifvande läsares uppmärksamhet. Hvad är Finland? Hvilken vikt hafva dess intressen? Hvilken figur är en finsk senator? och isynnerhet min nybakade person? Allt detta nämligen inför Sjelfherrskaren öfver 80 miljoner. Han ansåg sig personligen böra afgifva förklaring öfver ett afslag, rätteligen uppskof, till en abrupt, utom vanlig form gjord hemställan! Sådant kan tillskrifvas endast en naturlig hjertats godhet och med denna öfverensstämmande regeringsgrundsatser.³⁰

Vishetens begynnelse är att erkänna fakta

Språkförordningen, som genomfördes utan förvarning, ställde senaten inför ett fullbordat faktum på ett snöpligt vis. För senaten återstod endast att föreslå på vilket sätt och i vilken ordning reformen skulle genomföras. Den finskspråkiga befolkningen välkomnade förordningen, men tjänstemännen var missnöjda med det sätt på vilket avgörandet av språkfrågan drivits igenom. Till indignationen bidrog ytterligare att den nyutnämnde professorn i allmän historia Georg Zacharias Forsman, som var Snellmans andliga vapendragare, behandlade senatens verksamhetsmetoder med hårda nypor i en artikel i tidningen *Suometar*.

Han kritiserade senatens agerande i språkfrågan och angrep senaten så hårt att han blev åtalad för statsförbrytelse. Han anklagades för att ha kritiserat statsråden eftersom han uttryckt misstankar om att senatorernas avsikt varit att göra kejsarens vilja om intet. Det är beskrivande för fennomanernas avståndstagande från Snellman att de, när misstanke uppstod om att även Snellman stod bakom företaget, försökte utverka att han skulle avskedas från senaten.³¹

Trots att Forsman var informerad om ärendets riktiga förlopp tillskrev han den bondedeputation som hade besökt kejsaren äran för språkreskriptet av den 30 juli 1863. Det finns till och med två goda orsaker till detta. Eftersom Snellman var yngste senator ansåg fennomanerna att han inte kunde ha något regeringsansvar. Hans uppgifter begränsade sig till att presentera omröstningsalternativen, medan de äldsta senatorerna med stöd av den auktoritet som erfarenheten gav dem övervakade de yngsta senatorernas omröstningsbeteende. Det var å andra sidan inte opportunt att offentligt skryta med Snellmans verkliga inflytande som kejserlig favoritsenator, eftersom det var avgörande för Finlands särställning att man slog vakt om att följa de lagliga formerna för beslutsfattande. Snellmans förbindelser med S:t Petersburg var nyttiga, och fennomanerna ville inte att Snellman skulle komma att betraktas som en förespråkare för partiet eftersom kejsaren säkert tyckte mer om Snellman som kejserlig gunstling än som fennomansk partipolitiker.³²

När Snellman kringgick formaliteterna var han emellertid medveten om sitt ansvar. Han underströk ofta att politisk verksamhet som inte backas upp av den förmåga som krävdes medförde olycka för nationen. Snellman kunde agera framgångsrikt då han accepterade enväldet som en realitet som skulle utnyttjas utan större skrupler när tillfälle erbjöds. Han betraktade det ryska imperiet som det bästa skyddet för nationalandans utveckling. Nationalandan förhindrade i sin tur den ryska kulturens intrång i Finland. Snellman hänvisade gärna till skotten Thomas Carlyles sentens ”vishetens begynnelse [...] är ’att erkänna fakta’”.³³

När konjunkturerna förändrades fick Snellman lämna scenen. Meningsskiljaktigheter om finansieringen av järnvägen mellan Riimäki och S:t Petersburg ledde till Snellmans avgång från senaten. Den nye generalguvernören Nikolaj Adlerberg tog avsked av Snellman med orden: ”Det vore således hvarken rätt eller klokt att begära af eder fasta karaktär, att utförandet af en plan, som uppkastats af andra emot eder öfvertygelse, åhvälfves eder ansvarighet.”³⁴ Snellman var besviken på

generalguvernörernas hänsynslöshet som skedde på bekostnad av Finlands särställning, och plågades under hela återstoden av sitt liv av att landet inte visste vem det egentligen hade att tacka för allt det goda som det vederfarits mellan åren 1862 och 1867.³⁵

Ännu i sitt sista brev, som är adresserat till Stjernvall-Walleen, understryker Snellman Alexander II:s betydelse och uttrycker sina förhoppningar om Finlands fortsatta utveckling under det ryska väldet. Dessa förhoppningar kan betraktas som Snellmans andliga testamente. Snellman ber inte om ursäkt för sitt brev utan tar sig friheten att skriva rakt på sak före sin död. Som bilaga till brevet skickade Snellman sin studie ”Våra styrande män”, som handlar om den oduglige generalguvernören Adlerberg och möjligheterna att bli av med honom. Snellman var oroad över att varje rysk generalguvernör ofrånkomligen skulle hamna i samma situation som Adlerberg eftersom de varken kände någon i landet eller var förtrogna med landets ärenden. Att generalguvernörerna inbillade sig att de var regentens ställföreträdare i Finland hade gjort att det ryska väldet i landet omvandlats till en ”orientalisk Satrapstyrelse”. Finlands särställning skulle försvaras, och Snellman avslutar sin översikt med att konstatera: ”Heder och ära äro våra ankaren. Men en rysk tehinovnik, äfven af qvasi finsk börd förstår dem annorlunda än vi.”³⁶

Efter avgången från senaten fortsatte Snellman sitt journalistiska arbete och sin samtidskritik i *Morgonbladet*. Den 7 juni 1869 utsågs Snellman till direktionsordförande för Finlands Hypoteksförening, som var landets största fastighetskreditinstitut. Det krävande uppdraget var att hantera egendom som blivit pantsatt. Genom långsiktiga realiseringar lyckades Snellman som Finlands första skuldsanerare stabilisera hypoteksföreningens ställning efter den katastrof som nödåren orsakat.³⁷

I mars 1870 utsågs Snellman till Finska Litteratursällskapets ordförande under en period som beskrivits som finshetersrörelsens stora genombrott. Samtidigt började åsikterna om hur fennomanin skulle uppfattas som ideologi gå isär. Snellman, som konsekvent höll sig utanför partistriderna, följde med maktkampen inom den fennomanska rörelsen från första parkett. För honom var främjandet av bildningsprincipen det viktigaste. Litteratursällskapets program motsvarade i stor utsträckning Snellmans eget program. Det första målet var att få den bildade klassen att tillägna sig folkets språk och kultur. Här hade nationallitteraturen avgörande betydelse, och enligt Snellman förverk-

ligades nationallitteraturens syfte i Aleksis Kivis produktion. Det rika språket särskilt i *Seitsemän veljestä* (i svensk översättning *Sju bröder*) gav uttryck för de teman som Snellman behandlat i sina filosofiska skrifter.³⁸ År 1873 skrev Snellman i förordet till *Seitsemän veljestä* att Kivi inte lät en enda av bröderna sluta sina dagar i galgen. Enligt Snellman var det förenligt med Kivis diktarnatur att bröderna genom sina egna erfarenheter och tankar kom att inse bildningens värde och att de med egna krafter lyckades lämna sitt vilda och råa skogsliv för bildning och seder som var tillständiga för en människa.³⁹

Snellman hann under sin livstid få erkänsla för den nationella väckelsen särskilt bland ungdomen. Snellmans många tal till de unga säkerställde att hans budskap gick i arv till de följande generationerna. I skriften "Om studentens pligter" från 1875 betonade han att "[d]et göres icke behof att intala ungdomen mod och förtröstan. Den är ett folks förtröstan och mod". Ju mer som återstod att verka för fäderneslandet, desto rikare var ungdomens framtid. Han tillade: "[...] en stor fosterlandsanda kan göra hvarje uppfostran god och ersätta en inskränkt undervisnings brister [...]."⁴⁰

Under sin ålderdoms sista månader, den 12 maj 1881, blickade Snellman mot framtiden genom att i *Morgonbladet* vända sig till de unga som gratulerat honom på hans 75-årsdag:

Manifestet om en egen valuta för Finland utfärdades den 8 november 1865, och finska silvermarken blev det lagliga betalningsmedlet i landet. Snellman hade fått ett partiellt löfte om detta av kejsaren redan tidigare, men genomförandet krävde omfattande förhandlingar med de ryska myndigheterna. Det största hindret var beskyllningarna om separatism, som Snellman satte stopp för genom att föreslå att marken infördes som en fjärdedel av rubeln. År 1940 blev Snellman den första personen som avporträtterades på en finsk sedel.

[...] sen eder omkring på hvad som tilldrager sig i Europa. Hvarje dag bär vitnesbörd om, hvad det vill säga att arbeta på att väcka ett folks nationalmedvetande och [föra] en nation till klarare insigt af hvad ett folk är och hvilken dess bestämmelse bör vara. [...] Det finnes ingen menneskelig makt, som kan hindra det, och endast på den kan ett fast Finland grundas, ett Finland med hopp att i en framtid bestå.⁴¹

Snellman, som själv framhöll att han var finne och som kritiskt observerade det europeiska levnadssättet på nära håll, blev slutligen en förkämpe för den finska bildningen och en utvecklare av det moderna medborgarsamhällets strukturer. Snellmans program har haft en avgörande inverkan på Finlands självständighet och på dess utveckling till en europeisk stat. Snellmans samlade arbeten har gjort det möjligt för oss att gå från isolerade tolkningar som bygger på studier av olika områden av Snellmans gärning till en helhetsmässig tolkning. Filosofen, pedagogen, journalisten och ekonomen träder fram som en nationell värdeledare vars verk och tankar äger fortbestånd oberoende av tidens växlingar. Snellman hade sällsynt stora kunskaper som sträckte sig över många olika vetenskapsområden, och han kunde med skarpsynta inlägg delta i vilken offentlig debatt som helst. Därför har han beskrivits som en enmansvetenskapsakademi av samma slag som Michail Lomonosov i Ryssland.⁴² Genom sin omfattande skriftliga produktion blev Snellman en nationsbyggare. Hans filosofiska uttryck var kanske svårbegripligt, men i sina tidningsartiklar och tal lyckades han popularisera sina läror och förmedla sina åsikter på ett levande och slagkraftigt sätt. Dessutom hade han en machiavellisk förmåga att omsätta sina idéer i praktiken när gynnsamma tillfällen gavs.

I griftetalet över Snellman den 7 juli 1881 beskrev Zacharias Topelius hur ”en oförfärad kämpe” som Snellman skulle hanteras: ”Med en sådan man skall historien icke mäkla, om han alltid valt den rätta vägen, det riktiga medlet; historien skall fråga efter hans mål och skall svara, att detta var värdigt en man, som går i spetsen för sitt folk.”⁴³ Presidenterna Juho Kusti Paasikivis och Urho Kekkonens dagböcker är fulla av anteckningar om Snellmans tankar och verksamhet. Paasikivi och Kekkonen tilltalades i sin reella verklighet av Snellman som en praktisk förebild. Snellman visade hur en man som under motsvarande omständigheter förblev trogen sina principer kunde behålla sin förmåga att handla även om han blev ensam. Vår nutid är en produkt av de tidigare generation-

ernas kloka beslut, och därför är det nödvändigt att vara förtrogen med det som varit för att kunna fatta kloka beslut i dag. En individ med en stark vilja studerar tidsandan, drar slutsatser om de åtgärder som behövs och får andra att stödja sin ståndpunkt. En person som är djupt insatt i tidsandan inspirerar också andra med sina tankar.⁴⁴

Arvet efter Snellman lever än i våra dagar. President Kekkonen sammanfattade detta i sitt sista offentliga tal vid 175-årsjubileet av Snellmans födelse på Finlandiahuset den 12 maj 1981. Kekkonen betonade att Snellman endast försökte uppnå det som var möjligt och att han inte lät övergående nationella emotioner styra sina beslut. Han hade förmåga att bedöma hur Finland skulle handla för att uppnå bestående fördelar.⁴⁵ För att värna om Snellmans arv fattades ett beslut om att inleda publiceringen av en kritisk utgåva

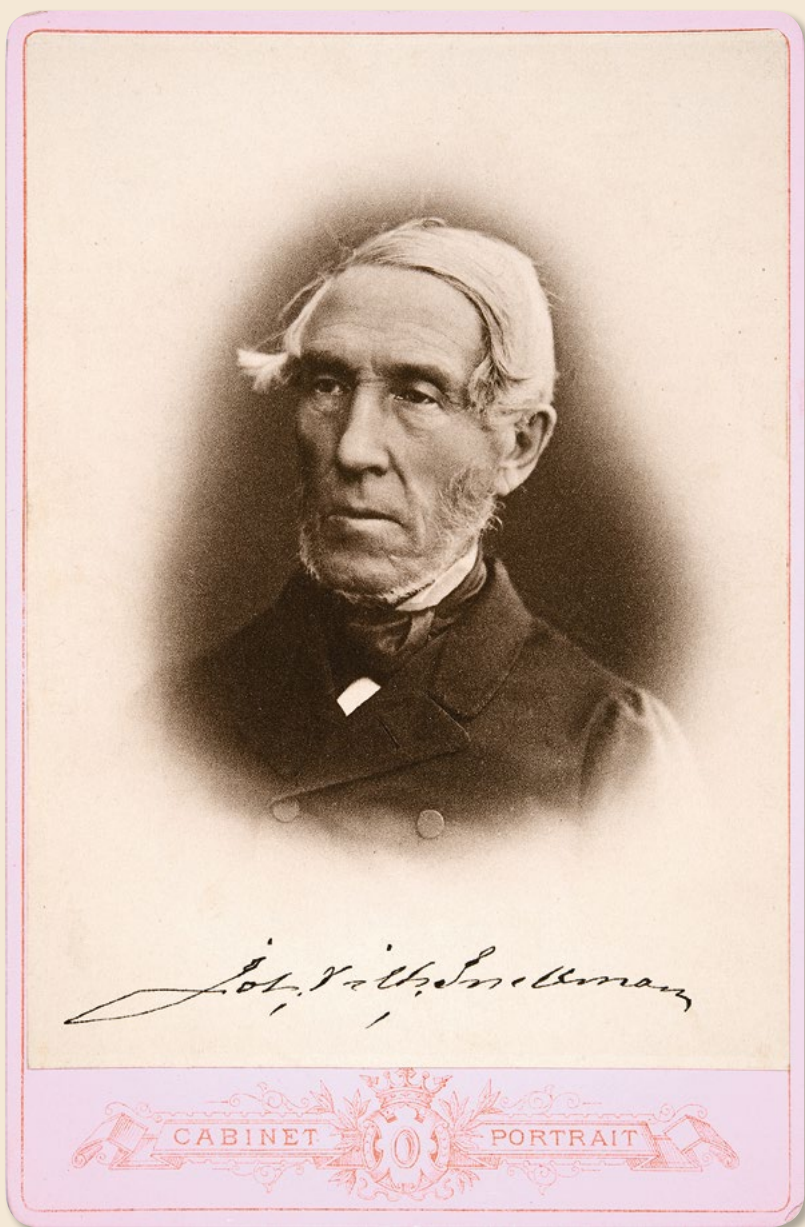
Snellmans staty framför Finlands Bank avtäcktes den 12 maj 1923. I sitt tal vid avtäckningen framhöll professor Ernst Nevanlinna att det inte fanns någon annan som folket stod i större tacksamhetsskuld till än Snellman. Hans paroll hade varit att Finland skulle vara sig självt, inte vad de andra var, och genom sitt offentliga arbete hade han väckt det finska folket till medvetenhet. I den snellmanska bildningen gick den andliga och materiella bildningen hand i hand. Fotografi från 1920-talet.

av Snellmans skriftliga kvarlåtenskap på ursprungsspråket (1982–1998). Utgåvan översattes sedermera till finska (1999–2005), och utifrån dessa verk utkom hans biografi på finska till 200-årsjubileet av hans födelse (2006).

Med anledning av Snellmans samlade arbeten blev bildning devisen för jubileumsåret. Visionen var att göra Snellman känd för hans livsverk som nationsbyggare samt att uppmuntra finländarna att med hjälp av Snellman upptäcka sin egen identitet och gestalta sin egen roll i den europeiska bildningens utveckling. Genom utgivningen av Snellmans samlade arbeten ställde sig Finland i raden av europeiska länder som utmärkt sig med framstående kritiska editioner. Att slå vakt om denna tradition är ett tydligt kännetecken för ett kulturland och en bildningsstat.

Statsminister Paavo Lipponen konstaterade den 7 maj 2001 att den snellmanska tron på bildning i ordets allmänna betydelse är en värdefull tradition för Finland och finländarna. Det är viktigt att vi inte föreställer oss Snellman som en trångsynt nationalist, utan att vi också tänker på hans tro på bildning, gemenskap, frihet och tolerans som grundläggande värderingar i livet. Var och en av oss kan studera vilken betydelse Snellman haft för den finska nationen eftersom de samlade arbetena och den viktigaste biografiska forskningen är fritt tillgängliga på webben.⁴⁶

J. V. Snellman är aktuell än i dag. Hans tro på bildningens kraft är en fungerande övertygelse under alla tider. Varje generation är skyldig att föra en fruktbar dialog med den övriga världen genom att utöka och utveckla sitt eget bildningsarv. Så handlade även Snellman, som alltid intog ett kosmopolitiskt perspektiv men förblev stolt över sina rötter.

NOTER

EN KOSMOPOLIT I GRUNDEN

1. Ojala 1996, s. 50.
2. Kaukiainen 1993, s. 52–56.
3. Erixon 1988, bild 13, 15 samt bilaga: Karta över Stockholms hamnområde. Se även Högborg 1981, s. 128, 129.
4. Möller 1973, s. 222, 223.
5. Huset som Snellman bodde i finns inte längre, men 1981 fäste Finska församlingen i Stockholm en minnesplakett på dess plats med följande text: ”I ett trähus på denna plats hade Finlands nationalfilosof Johan Vilhelm Snellman sitt barn-domshem 1806–1813.” Plaketten är gjord av Terho Sakkı. Se närmare *Snellmanien tiedotuslehti* 1989:2.
6. Bahr 1841; Snellmans citat från inledningen till ”Kärlek och kärlek”, SA III, s. 188.
7. Längder över döpta 1798–1810, 293, 319, 377, 350, 34, Stockholms finska församlings arkiv, RA.
8. Inledningen till ”Kärlek och kärlek”, SA III, s. 188, 190.
9. Scott 1984, s. 268–299.
10. Virkkunen 1956, s. 4.
11. Se Noponen et al. 1993. Se även släkttavlor i Selovuori 2000.
12. Virkkunen 1956, s. 43.
13. Kaila 1931, s. 331. Se mer om tvisterna om stapelrätt i Halila 1953, s. 174–183.
14. Halila 1953, s. 227, 228.
15. Carlsson 1925–1946, s. 338–345.
16. K. Snellman 1999, s. 7–11.
17. Snellman 1989; Snellman 1974.
18. Salomies 1962, s. 367.
19. Holm 1931, s. 37–39.
20. Simojoki 1993, s. 28.
21. Klinge 1989, s. 47, 53.
22. Lindqvist 2010, s. 199.
23. Salomies 1962, s. 357–363.
24. Wiirilinna 1973; Födelse- och dopbok 1794–1812 samt lysnings- och vigselbok 1794–1812, Finska församlingens kyrkoarkiv, Stockholms stadsarkiv. Av någon anledning saknas uppgifter om föräldrarnas lysning trots att de tydligen vigdes i samma kyrka.
25. Elers 1801, s. 50, 51.
26. Salomies 1962, s. 355, 356.
27. Om katekesen, se Simojoki 1993, s. 26, 27.
28. Porthan 1971, s. 241–243. Se även Heininen & Heikkilä 1996, s. 140.
29. Munthe 1959, s. 213–236.
30. Pajula 1898, s. 168–181.
31. Rekola 1983, s. 17–21. Se även Salomies 1962, s. 371, 376.
32. Mazer 1923, s. 7–38. Se Salomies 1962, s. 381. Collins brevväxling finns på Kungliga biblioteket. Collins beskyddare var kung Karl XIII (1809–1818), som förlänade Collin hovbibliotekariens värdighet och hans gode vän Märten Strandberg hovkontrollörs värdighet för att göra det lättare för dem att vinna inträde i salongerna.
33. Grotenfelt 1913, s. 118–129. Se även Walsh 1983; Hansen 1978. Kryptokalvinism, ”förtäckt kalvinism”, där syftet var att ge den kalvinistiska nattvardsläran isteg under lutheransk täckmantel. I Tyskland spreds inriktningen med stor entusiasm.
34. Salomies 1962, s. 367.
35. Ramel 1997, s. 325.
36. Sundelin 1886, s. 192. Se även Chydenius 2012–2016.
37. Grotenfelt 1917, s. 684. Se även Virrankoski 1986, s. 140, 230; Siukonen 2000, s. 18.
38. Siukonen 2000, s. 26–32. Se även Jonsson 1971, s. 165, 166.
39. Siukonen 2000, s. 22, 23.
40. Hjern 1987.
41. Siukonen 2000, s. 7, 8.
42. Manninen [s.a.]. Jämför Manninen 1995.
43. Paasivirta 1978, s. 18, 19.
44. Bang 1927, s. 266, 267.
45. Paasivirta 1978, s. 16, 17.
46. Andersson 1953, s. 329.
47. Jutikkala & Osmonsalo 1949, s. 689–698; Lindqvist 2010, s. 230.
48. Av farbröderna var Johan Gerhard kaplan i Utajärvi, Benjamin Snellman kaplan i Haukipudas och Gabriel Snellman provisor i Uleåborg. Av Snellmans fastrar var Elisabet Magdalena gift med major Carl Georg Montgomery i Rantsila, Anna Jacobina var gift med färgarmästare Elias Piponius i Uleåborg och Eva Christina Anttila var gift med husbonden på Haara gård i Limingo. Snellmans mors två bröder Nathanael och Johan Röring var köpmän i Kuopio och hennes sysling Mathias Röring var köpman i Uleåborg.
49. Halila 1953, s. 755–760.
50. Halila 1953, s. 768–770. Halila talar om Johan Snellman, trots att det egentligen är Jakob Snellman (f. 1784) som avses. Han var överdirektör vid tullverket och vice-landshövding i Nylands län. Han var även far till senator John Snellman (f. 1815).
51. Savolainen 1994, s. 45.
52. Savolainen 1994, s. 34–37. Se även Tandefelt 2009, s. 138.
53. Halila 1962, s. 482–495.
54. Halila 1962, s. 529–532. Se även Katara 1915;

- Danielson-Kalmari 1922, s. 318f.
55. Joustela 1963, s. 32–34. Se även Haavisto 1997, s. 257–259; Alanen 1957. I det nya handelsfördraget mellan Sverige och Ryssland slopades tullfriheten för jordbruksprodukter, men tullavgiften var endast hälften av den normala avgiften. Efter att fördraget trätt i kraft minskade exporten av spannmål och jordbruksprodukter till Stockholm och vände mot Ryssland. Till Stockholm exporterades smör, talg, pottaska och ved.
  56. Kaukiainen 1993, s. 59–61.
  57. Holmberg 1969, s. 8–10, 23–35.
  58. Nikander 1944, s. 284.
  59. Halila 1953, s. 779, 780.
  60. Nikander 1944, s. 66, 67, 283, 284.
  61. Rein 1904 (I), s. 14.
  62. Se Björkman 1916.
  63. Det är svårt att göra någon mer ingående undersökning av skeppsredarna eftersom det finns få bevarade arkiv. När E. E. Kaila värdjade till arvingarna den 19 november 1939 för att grunda ett särskilt skeppsredararkiv i Statsarkivet (nuv. Riksarkivet) fick han inga svar. De enda samlingarna härstammar från familjen Donner i Gamlakarleby och familjen Malm i Jakobstad. E. E. Kailas arkiv, RA.
  64. Möller 1973, s. 98–106.
  65. Wiirilinna 1970.
  66. Mantalslängder från Gamlakarleby 1809–1820 i Mantalslängder 1734–1829 (Bd:1), Rådstuvurättens och magistratens i Gamlakarleby arkiv, RA.
  67. Wiirilinna 1981a; Wiirilinna 1981b.
  68. K. Snellman 1999, s. 21, 24; Kommerserådet i Gamlakarleby Anders Kyntzells brev i avskrift m.m. 1810–1840, E. E. Kailas arkiv III, RA.
  69. *Den svenska psalmboken* 1797, s. 146. Maria Magdalena Snellmans grav finns i kvarter nr II i den gamla delen av Marie begravningsplats. Det är omöjligt att utreda gravens exakta läge eftersom begravningsförteckningarna från denna tid förstördes i en eldsvåda i kyrkan på annandag jul 1958. Uppgiften lämnades av den ledande trädgårdsmästaren för församlingarna i Karleby Tapio Saarinen.
  70. Ylikangas 1995.
  71. Stiftelseurkund för läsesällskapet i Gamlakarleby, Historiska arkivet, K. H. Renlunds museum. Se även Möller 1973, s. 456; Nurmio 1947a, s. 6–7.
  72. Laaksovirta 1994, s. 4, 5; Mäkinen 1994b, s. 104.
  73. Mäkinen 1994a, s. 31, 39.
  74. Wiirilinna 1975 (otryckt manuskript till föredrag). Magister Carl-Rudolf Gardberg hittade läsesällskapets böcker av en slump på vinden på Jousi gård 1928. Efter Gardbergs ritningar lät man tillverka bokskåp för böckerna. Med anledning av sitt fynd skrev Gardberg artikeln ”Läsesällskapet i Gamlakarleby och dess samtida” (1938).
  75. Se katalog över böckerna i Lindberg 1948. Den ursprungliga katalogen ”Catalog öfver biblioteket i GamlaCarleby. Upprättad Året 1800” förvaras i Historiska arkivet (mapp 68), K. H. Renlunds museum. De exakta anskaffningsdatumen framgår av en bunt kvitton som hittades av en slump på en vind. Materialet, som donerades till K. H. Renlunds museum, har inte använts i tidigare forskning.
  76. Ylikangas 1995.
  77. Samuel Ödmann till Carl Christoffer Gjörwell 26.12.1786, Wijkmark 1923, s. 328. Anskaffningarna gäller band nr 82–124, se katalog i Lindberg 1948.
  78. Lindberg 1948, nr 96, 105, 108, 110, 119, 120, 123.
  79. Lindberg 1948, nr 95, 113, 117.
  80. Lindberg 1948, om Napoleon (nr 68, 171, 172), Sveriges regenter (nr 311, 316, 317, 320, 470, 471, 545, 768, 838), Rysslands regenter (nr 184, 192, 312, 327, 723), Frankrikes regenter (nr 52–54, 323, 479) och Preussens regenter (nr 210–212, 227).
  81. Lindberg 1948, nr 392, 436, 435, 447, 535, 536, 560–562, 565, 588–591, 594, 595, 577, 706, 913.
  82. Lindberg 1948, nr 603, 649, 778, 792, 806, 822, 824.
  83. Lindberg 1948, nr 71, 176–179, 243–245, 288, 310.
  84. Lindberg 1948, nr 279, 281, 322, 326, 348, 362, 380, 394, 434, 439, 672, 711, 636.
  85. ”Några anmärkningar angående land och folk i Österbotten”, *Joukahainen* nr VI, 1869, SA XII, s. 3.
  86. Anthoni 1923, s. 21. Se även Savolainen 1994, s. 33, 34.
  87. Marko Sjöblom, ”Rukouspäiväjulistukset 1812–1873”, uppgjord 22.6.1994, Förvaltningshistoriekommitténs arkiv, Statsrådets kansli arkiv, RA. Se i synnerhet Sjöblom 1995.
  88. Snellman 1999, s. 24–29.
  89. Pajula 1898, s. 168f.
  90. Krook 1931 (I), s. 69–72. Collins 21 sändebrev har publicerats i Akiander 1857, s. 1–100.
  91. Luukkanen 1995, s. 89.

92. ”Inhemska litteratur”, *Litteraturblad* nr 6, juni 1856, SA VII, s. 353; ”Hr Rancke’s uppsats redogör för en hittills föga känd, men, som det synes, också föga utbredd, och i sina verkningar jämförelsevis obetydlig pietistisk eller rättare mysticistisk religiös rörelse i landet. Högst märklig är den likväl såsom ett bland de mest framstående bevis på, huru mycket som rör sig på djupet, hos den stora massan, hvarom ministrar och biskopar lika litet som filosofin drömmar. [...] Hvem skulle tro, att Finska bönder bråkat med att öfversätta, andra med att å flera hundra ark afskrifva öfversättningar af anförda författares och författarinnors skrifter och angående dessas innehåll föra en liflig korrespondens? Det är sannerligen otroligt; och dock torde der i de djupa lagren föregå än otroligare ting.”
93. Pajula 1911, s. 1–12. Konventikelplakatet var en kunglig förordning som Fredrik I utfärdade den 12 januari 1726 för att trygga kyrkans renlärighet. Det förbjöd alla offentliga religiösa andaktssammankomster (konventiklar) som inte var husandakter. Konventikelplakatet hävdes i Finland först genom kyrkolagen av 1869.
94. Se Manninen [s.a.], s. 71–76; Klemetti 1987, s. 231–235. Även Krook 1931; Akian-der 1860. Artturi Leinonen behandlar sekten i sin roman *Profeetta* (1926), där han skildrar hur en utomäktenskaplig prästson förändrar människornas liv i byarna på landsbygden
95. Klemetti 1987, s. 231–256.
96. Manninen [s.a.], s. 76–84. Enligt Swedenborg fanns det punkter som skulle korrigeras i Böhmes lära om Guds vrede. När det gäller den fria viljan kan man fråga sig vem fadern följde? Swedenborg hade samma mål som mystikerna, själens sammantning med det gudomliga. Snellmans far förblev swedenborgian i det avseendet att han inte godkände tudelningen mellan Guds kärlek och Guds vrede.
97. Se Lehmusto 1926, s. 26, 27; Kaila 1906, s. 143.
98. ”Om familjen och skolan”, ett skoltal hållet 1843, SA XI.1, s. 178.
99. Möller 1973, s. 339, 340.
100. Kommunionböcker för åren 1813–1819 (mikrofilm UK 636), Gamlakarleby församlings arkiv, RA.
101. Korpela 1973, s. 50. Se även Wiirilinna 1980; Ahmas 1992, s. 55, 56.
102. Elevförteckningar 1724–1840 (Ba:1) och Examensprotokoll 1814–1822 i Examens-
- protokoll 1751–1840 (Ca:1), Gamlakarleby pedagogis arkiv, RA.
103. Anderson 1977, s. 17, 18. Om Runeberg, se Strömberg 1928, s. 19–23; om Nervander, se Steinby 1991, s. 10.
104. Om Castrén, se Estlander 1928, s. 14, 15. Om Topelius, se Topelius 1922, s. 34–42. Se även Vasenius 1912, s. 279–318.
105. Hautala 1975, s. 4, 5, 248.
106. Kopia av stadsplanekarta över centrala Uleåborg och de närliggande öarna år 1802 (22a:12B) och kopia av stadsplanekarta utan årtal (22a:12D), Artturi H. Virkkunens samling, RA. Huset och tomten har även beskrivits i en artikel i *Kaleva*, ”Kustaa Hautala, Elias Lönnrot ja Oulu”, Elli Snellmans samling, Släktföreningen Snellman rf.
107. Det är svårt att säga vem av Snellmans kusiner som bodde hos Piponius eftersom det inte finns andra medlemmar av släkten Snellman inskrivna i trivialskolans matrikel. Kandidaterna är dock många. Kaplanen i Suomussalmi Johan Gerhard Snellman hade fem söner, alla i samma ålder som Snellman. Ingen av dem finns nämnda i skolans förteckning över elever. Även kantorn i Haukipudas Benjamin Snellman hade fem söner, men de var yngre än Snellman. Det är sannolikt att åtminstone en av de tre kusinerna var någon av Johan Gerhards söner. Det är även intressant att notera att Snellmans kamratskap med Johan Wilhelm G:son Snellman, det framtida kommerserådet, etablerades redan i det här skedet. Se Uleåborgs trivialskolas elevmatrikel 1815–1862 (Album Schola Trivial Ulaburgensis, Bb:1), Uleåborgs normallyceums arkiv, RA. Se även Nojonen et al. 1993.
108. Holm 1931, s. 42–46; Hankonen 1971, s. 29. Om predikan, se Filppula 1988, s. 1
109. Holm 1931, s. 48–51, 68–71. Memoarerna grundar sig på Snellmans kusin Jacobina Holms berättelser.
110. Holm 1931, s. 90.
111. Rein 1904 (I), s. 22.
112. Halila 1953, s. 563.
113. Anderson 1977, s. 18. I verket framgår modrens betydelse i Franzéns religiösa uppfostran.
114. Latvus 2000, s. 418, 419.
115. Borowski et al. 1912, s. 162, 163. Fri översättning från tyska. Se även Salomaa 1960, s. 30–34.
116. Uleåborgs trivialskolas kassabok 1801–1864 (Ga:1), Uleåborgs normallyceums

- arkiv, RA.
117. Hanho 1947, s. 230–233, 246.
  118. Helander 1904, s. 1–6, 69, 70. Se även Murtorinne [s.a.], s. 43, 44.
  119. Murtorinne [s.a.], s. 96–99.
  120. Om läroböckerna, se Hanho 1947, s. 259–293. Se i synnerhet Murtorinne [s.a.].
  121. ”En gammal skola”, *Joukahainen* nr VII, 1873, SA XII, s. 174–186.
  122. Hanho 1947, s. 107, 108.
  123. Tommila 1988, s. 125. Snellmans skolkamrater vid trivialskolan i Uleåborg Claes Johan Kemell och Carl Niclas Keckman ingick i tidningens redaktion.
  124. Rein 1904 (I), s. 23, 26.
  125. ”En gammal skola”, *Joukahainen* nr VII, 1873, SA XII, s. 185.
  126. Sarva 1928, s. 191.
  127. Rein 1904 (I), s. 23–28. Se även Färling 1887.
  128. ”J.V. Snellmans svarstal vid festen för jubelstudenterna den 30 oktober”, *Finlands Allmänna Tidning* nr 255, 1.11.1872, SA XII, s. 156.
  129. Snellman-Borenius 1968, s. 39, 40; Vest 1904, s. 27, 28.
  130. Hanho 1947, s. 155, 206–210.
  131. Uleåborgs trivialskolas examensprotokoll 1815–1816, s. 324; 1818–1819, s. 399; 1820–1821, s. 459; våren 1823, s. 488 (Db:1), Uleåborgs normallyceums arkiv, RA.
  132. Hanho 1947, s. 210, 211.
  133. Se närmare redogörelse för släkterna i Savolainen 2006a, s. 1008–1009, not 75.
  134. ”Tulipalosta Oulun kaupungissa”, *Turun Wiikko-Sanomien* nr 22, 1.6.1822. Fri översättning från finska.
  135. Hautala 1975, s. 9–14.
  136. Holm 1931, s. 74–78.
  137. ”Utdrag ur ett Bref från Uleåborg, dateradt d. 24:de Maji 1822”, *Åbo Tidningar* nr 44, 1.6.1822.
  138. Henric Wegelius, ”Uleåborg den 28 Maji 1822”, *Åbo Tidningar* nr 46, 8.6.1822. Se även Hautala 1975, s. 16, 17; Wacklin 1974, s. 309–311.
  139. Holm 1931, s. 79–81.
  140. Salomaa 1944a, s. 23.

INSIKTEN OM ETT KALL VAKNAR VID UNIVERSITETET

1. Westerlund 2002, s. 53, 54.
2. Ryske utrikesministern N. P. Rumjantsev till överbefälhavare F. W. von Buxhoevden (odaterat, box 66), Erkki K. Osmonsalos avskriftssamling, RA.
3. Westerlund 2002, s. 55–57.

4. Savolainen 1994, s. 56–76.
5. Topelius 1969, s. 26. Se även Villstrand 2012, s. 42–44.
6. Nikula 1973, s. 9, 10.
7. Westerlund 2002, s. 108.
8. Nikula 1973, s. 427.
9. Nikula 1973, s. 427, 428.
10. Castrén 1944, s. 6–13; Hietanen 1967, s. 3.
11. Vähäkangas 1996, s. 12.
12. Castrén 1944, s. 228–237; Junnila 1979, s. 32–42; Tommila 1988, s. 84–94.
13. Rommi 1992, s. 19, 20.
14. Adolf Ivar Arwidsson, ”Betraktelser”, *Mnemosyne*, februari 1822, s. 33. Se även Pirinen 1992, s. 67, 68. I sin artikel vill Pirinen ändå delvis ifrågasätta denna tes.
15. Jussila 1969, s. 122–124. Se även Jussila 1987, s. 66, 67.
16. Adolf Ivar Arwidsson, ”Om Nationalitet och National Andå”, *Åbo Morgonblad* nr 7, 17.2.1821, s. 55.
17. Rommi 1992, s. 20–23; Jussila 1987, s. 66. Snellman har presenterat sin tanke i artikeln ”Hvad var Porthan”, *Litteraturblad* nr 9, september 1861, SA X, s. 146. Snellmans uttalande ”Dock längre dröjde det icke än 16 år efter Porthans död, förrän äfven denna tanke gaf sig luft, förnämligast genom A. I. Arwidsson och E. G. Ehrström. Det är tydligt nog, att förändrade politiska förhållanden väckte den till lif. Den lydte korrekt uttryckt: Svenskar äro vi icke mera; Ryssar kunna vi icke blifva; vi måste vara Finnar; och vidare: Svenskan är Svenskarnes språk; Ryskan är Ryssarnes; Finnarne måste väl äfven vara berättigade att ega sitt språk, och lyckligtvis ega de ett sådant. Äfven den insigt, att denna nationela enhet i språket är nödvändigt vilkor för Finlands sjelfbevarande framstod då fullfärdig” blev ett citat på så sätt att Meurman 1869 i fenomanernas program för läroverket först lånade den syllogism som Snellman formulerat. Senare, under ofärdsåren, citerades uttalandet flera gånger. Både Liisa Castrén (1951, s. 160, 161) och Matti Klinge (1986, s. 35, 36) har använt citaten i sammanhang där de inte ursprungligen förekommit. Det har lett till att eftervärlden lagt den berömda devisen i Arwidssons mun. Se Rommi 1992, s. 12, 13; Wassholm 2014, s. 96.
18. A. I. Arwidsson till C. J. O. Meurman 11.9.1821, Yrjö Sakari Yrjö-Koskinens arkiv, RA; A. I. Arwidsson till L. Hammarsköld 3.10.1821, Lorenzo Hammarskölds brev-samling (SE S-HS Ep.H. 2:7), KB; A. I.

- Arwidsson till Abraham Poppus 28.2.1822, Axel August Borenus arkiv (1247:29:1-3), SKS. Se även Korhonen 1963, s. 353-358; Tommila 1988, s. 94.
19. Kari Tarkiainen, "Arwidsson, Adolf Ivar", *Biografiskt lexikon för Finland*, www.blf.fi; Korhonen 1963, s. 358-362; Lehmusto 1935, s. 31-38.
  20. Skolbetyg 1815-1822 (Ec 3), Inskriptionshandlingar, Arkivet för Kejsarliga Akademien i Åbo, HUA. Se även Vallinkoski 1974, s. 30. Snellmans kamrater var Konstantin Törnudd, Samuel Gustaf Bergh, Abraham Edvard Ingman, Gustaf Wilhelm Appelgren, Johan Jakob Ingman och Johan Henrik Keckman. Betygen fanns i samma bunt.
  21. Snellman 1891a, s. 98, 99; Heikel 1940, s. 35, 36; Strömberg 1989, s. 277; Nissilä 1953, s. 228-231.
  22. Vallinkoski 1974, s. 30.
  23. Helanen 1937, s. 16-19.
  24. Helanen 1937, s. 20-41.
  25. Virkkunen 1991, s. 15. Se även E. J. Snellman 1994.
  26. G. A. Andström till A. Gustaf Kihlman 29.3 och 21.5.1816. Se Aspelin-Haapkylä 1914, s. 176, 178.
  27. Helanen 1937, s. 269-272.
  28. "J. V. Snellmans svarstal vid festen för jubileumsstudenterna den 30 october", *Finlands Allmänna Tidning* nr 255, 1.11.1872, SA XII, s. 156.
  29. Se släkttavlor över släkten Snellman i Bergholm 1984, s. 1194-1220; Snellman 1991. Släktavlorna har även publicerats i Selovuori 2000, s. 243-370.
  30. Hietanen 1967, s. 162-169.
  31. Hietanen 1967, s. 179-183.
  32. Kuuliala 1931, s. 147.
  33. Björklund 1939, s. 158, 159. Se även Heinen & Heikkilä 1996, s. 141.
  34. Vuorela 1976, s. 151, 152.
  35. Murtorinne 1986, s. 11-17. Tyska neologer var till exempel Gottlob Christian Storr, Franz Volkmar Reinhard, Johann Christoph Döderlein och Karl Friedrich Stäudlin.
  36. Turkka 1965, s. 154-157.
  37. Enligt en del uppgifter var han ute till havs.
  38. Intyg över förhör och inskrivning i det teologiska seminariet 2.12.1824 (V.A.7), Johan Vilhelm Snellmans arkiv, NB.
  39. Kokkonen 1956, s. 14, 15.
  40. Ruuth 1928, s. 106-113. Se mer om Kant i Oittinen 1999, s. 64-68. Om Schleiermacher, se Murtorinne 1986, s. 24-27. Mer ingående om supranaturalister i Råbergh 1901, s. 177-266.
  41. Ruuth 1928, s. 115-116. Schleiermachers senare produktion visar emellertid att hans uppfattning hade inflytande redan på den här tiden. Schleiermachers tankar hade huvudrollen i Frans Ludvig Schauhans avhandling från 1837. Han konstaterar att motsättningen mellan supranaturalismen och rationalismen är oförsonlig. Det är fråga om teologins självständighetsförklaring i Finland.
  42. Castrén 1944, s. 135-139. För mer ingående om Kant mot Schelling, se Castrén 1944, s. 137-139.
  43. Tujunen 1938, s. 16-21.
  44. Snellmans yngre broder Carl August Snellman, som bodde i Kristinestad, korresponderade flitigt med honom.
  45. J. V. Snellman till F. Cygnaeus och B. O. Lille 1840, SA I, s. 689.
  46. Rein 1904 (I), s. 44. Se Snellman 1891b.
  47. I Anders Kyntzells räkenskaper finns en anteckning om att Snellman från slutet av året och under 1826 hade betalats en lön på 250 riksdaler för 1 ¼ år, samt 68,42 riksdaler för olika behov under tiden 9.11.1825-18.7.1826. Se Rein 1904 (I), s. 44.
  48. Möller 1973, s. 445.
  49. Rein 1904 (I), s. 43.
  50. Se "En gammal skola", *Joukahainen* nr VII, 1873, SA XII, s. 174-186.
  51. C. H. Snellman till J. V. Snellman, se SA I, s. 365, 397, 499, 524, 525, 531, 538, 539, 548. Se även Rein 1904 (I), s. 47.
  52. Rein 1904 (I), s. 48.
  53. Manninen [s.a.].
  54. "Theosophie", SA I, s. 415.
  55. "Idee", SA I, s. 416.
  56. Rein 1904 (I), s. 51-53.
  57. J. V. Snellman till F. Cygnaeus och B. O. Lille 1840, SA I, s. 688.
  58. Snellman-Borenus 1968, s. 47.
  59. Rein 1904 (I), s. 56.
  60. C. H. Snellman till J. V. Snellman 25.4.1826, SA I, s. 365.
  61. Rein 1904 (I), s. 54, 55, 57.
  62. Nikula 1973, s. 35-38. Se även Dahlström 1929, s. 299-328.
  63. Rein 1904 (I), s. 58.
  64. Nikula 1973, s. 429.
  65. Nikula 1973, s. 41-47. Se även Lillja 1948, s. 277-296.
  66. Nikula 1973, s. 429-431.
  67. Lillja 1948, s. 284, 285.
  68. Topelius 1969, s. 26, 27.
  69. Blomstedt 1963, s. 276, 277.
  70. Blomstedt 1963, s. 299, 300.

71. Topelius 1969, s. 35, 36.
72. Tommila 1984, s. 141.
73. Tiihonen & Ylikangas 1992, s. 145.
74. Flyttningkommitténs betänkande 19.12.1827, Kanslerämbetets arkiv, HUA.
75. Lindberg & Rein 1950, s. 57. Se även Ollila & Toppari 1975, s. 99.
76. Flyttningkommitténs protokoll 10.11.1827, 4 §, Kanslerämbetets arkiv, HUA.
77. Bonsdorff 1928, s. 20, 21. Se även Heikel 1940, s. 345, 346.
78. Savolainen 2000, s. 9, 10.
79. Strömborg 1928, s. 82, 126–128; Rein 1904 (I), s. 61–63. Se även Nervander 1892, s. 72.
80. Anna Ahlas syster Beata Lovisa har berättat om detta minne för sin sondotter Edla Maria Hintikka (1881–1954), vars son Veikko O. Hintikka har skrivit artikeln ”Johan Vilhelm Snellmanin nuoruudenrakkkaus” (1999). Se även Rein 1904 (I), s. 48–50; Snellman-Borenus 1968, s. 39–41, 52, 53.
81. ”Skön är sången ...”, avskrift, SA I, s. 416.
82. Carpelan 1954–1966 (3), s. 869.
83. Rein 1904 (I), s. 60.
84. J. L. Runeberg till J. V. Snellman 7.9.1829, SA I, s. 400.
85. C. A. Snellman till J. V. Snellman 25.7 och 1.8.1830, SA I, s. 407–409.
86. Viljanen 1947, s. 196, 197.
87. Vähäkangas 1996, s. 15, 25, 26. Se även Havu 1945, s. 84–86.
88. J. L. Runeberg till J. V. Snellman 7.9.1829, SA I, s. 400.
89. J. Kjemmer till J. V. Snellman 3.6.1828, SA I, s. 371.
90. C. H. Snellman till J. V. Snellman 29.4.1830, SA I, s. 402.
91. C. A. Snellman till J. V. Snellman 20.5.1830, SA I, s. 404.
92. C. A. Snellman till J. V. Snellman 3.6.1830, SA I, s. 404–406.
93. C. A. Snellman till J. V. Snellman 15.7.1830, SA I, s. 406, 407.
94. C. A. Snellman till J. V. Snellman 25.7 och 1.8.1830, SA I, s. 407.
95. C. A. Snellman till J. V. Snellman 28.10.1830, SA I, s. 411.
96. C. H. Snellman till J. V. Snellman 29.4.1830, SA I, s. 402.
97. ”Varia”, SA I, s. 414.
98. Klinge 1989, s. 90–92.
99. Paasivirta 1978, s. 71.
100. Se 1828 års universitetsstatuter, s. 5.
101. Klinge 1989, s. 94–101.
102. Klinge 1989, s. 92.
103. Murtorinne 1986, s. 63.
104. Suokko 1989, s. 10.
105. Murtorinne 1986, s. 26.
106. Salomaa 1928, s. 85–94. Se även Lehmusto 1923a.
107. Rein 1908, s. 306.
108. J. J. Tengström till J. V. Snellman 20.6.1844, SA IV, s. 598.
109. Snellmans förord till ”Versuch einer speculativen Entwicklung der Idee der Persönlichkeit”, SA II, s. 197. Fri översättning från tyska.
110. Salomaa 1928, s. 94–97; Lehmusto 1923a.
111. Manninen 2003, s. 231, 232, 244, 245. Manninen har haft tillgång till Johan Philip Palméns anteckningar från Tengströms föreläsningar i statslära.
112. Jussila 1969, s. 166.
113. Castrén 1944, s. 110–115.
114. C. H. Snellman till J. V. Snellman 8.11.1828, SA I, s. 395, 396.
115. C. H. Snellman till J. V. Snellman 14.3.1829, SA I, s. 397, 398.
116. C. H. Snellman till J. V. Snellman 29.4.1830, SA I, s. 402, 403.
117. Manninen 1995.
118. J. Kjemmer till J. V. Snellman 15.2.1828, SA I, s. 369.
119. Rein 1904 (I), s. 69, 70.
120. Runeberg 1934, s. 148.
121. Runeberg 1934, s. 147.
122. Juha Manninens kommentar, SA I:102. Det är fråga om verket *Gemeinfassliche Darstellung des Fichteschen Systems und der daraus hervorgehenden Religionstheorien III. Absolute Harmonie des Fichteschen Systems mit der Religion* (1802).
123. Vesa Oittinens kommentar, SA I:100.
124. Originaltiteln på Edward Youngs verk är *The Complaint, or Night Thoughts on Life, Death and Immortality* (1742–1743). Snellman använde sig av den 1791 utgivna svenska översättningen av boken, möjligen just det exemplar som ingår i Nationalbibliotekets samlingar (VI.A.1) av understrykningarna att döma. Johan Vilhelm Snellmans arkiv (Coll. 212), NB. Se Kari Seléns kommentar, SA I:88.
125. Manninen 1995.
126. Rein 1904 (I), s. 69.
127. Snellman hänvisar till s. 37–145 i W. G. Tennemann, *Grundriss der Geschichte der Philosophie für den akademischen Unterricht* (1820) och även delvis till verket *Geschichte der Philosophie* (1798–1817). Se Erkki Sironens kommentar, SA I:60.
128. Erkki Sironens kommentar, SA I:101.
129. ”Activum”, SA I, s. 421.

130. Rein 1928, s. 145–154. Av Homeros lästes *Iliaden* och *Odysseen*, av Herodotos lästes hans *Historia* i nio delar. Buttmanns grammatika utgavs 1825 på svenska med titeln *Grekisk Skol-Grammatik*. Se Lundstedt 1875, s. 71–84.
131. Slotte 1898, s. 138–154. Se Peter Holmbergs och Henrik Knifs kommentar, SA I:103.
132. Slotte 1898, s. 240–259, 276–293.
133. Grotenfelt 1936, s. 564.
134. Toivonen 1922, s. 842, 843. Se även Hjelt 1890; Tigerstedt 1899.
135. Elfving 1928, s. 178–191.
136. Schybergson 1891, s. 149. Se även Tommila 1989b, s. 72, 73.
137. Linkomies 1928, s. 133–136.
138. Teserna har publicerats i SA I, s. 423–427. Se Reijo Pitkärantas kommentar, SA I:53.
139. ”Consequentia mediata vel ratiocinia”, SA I, s. 428. Se Vesa Oittinens kommentar, SA I:99.
140. Reijo Pitkärantas kommentar, SA I:53.
141. Översättningar av latinska citat, se Vergilius 1831, s. 95, tredje sången, raderna 209, 210; Horatius 1963 s. 97; Horatius 1959, s. 69, 85; Horatius 1960, s. 29, 30.
142. Cicero 1995, s. 68; Horatius 1963, s. 109. Citaten av Muret och Quintilianus fritt översatta från finska. Se även Snellmans pro exercitio i latinska språket åren 1827–1831, SA I, s. 365, 366, 398, 399, 421, 422.
143. Linkomies 1928, s. 141–143. Se i synnerhet Zacharias Topelius livliga skildring av Linséns förhörsmetoder, Topelius 2018, s. 965; Heikel 1894, s. 289–291.
144. Snellmans tal på födelsedagen 12.5.1876, *Morgonbladet* nr 110, 13.5.1876, SA XII, s. 248–250.
145. Heikel 1940, s. 367–378.
146. Heikel 1894, s. 271.
147. Promotionshandlingar 1832–1907 (Ha 1), Filosofiska fakultetens arkiv, HUA.
148. Bagge 1974, s. 32–37. Se även 1655 års universitetsstatuter, kap. XVII, III.4.
149. Bagge 1974, s. 37–41.
150. C. H. Snellman till J. V. Snellman 14.9.1832, SA I, s. 494.
151. Nervander 1850, s. 67–76.
152. Cygnaeus 1884, s. 125. Se även det tryckta promotionsprogrammet 21.6.1832, Promotionshandlingar 1832–1907 (Ha 1), Filosofiska fakultetens arkiv, HUA.
153. Rein 1904 (I), s. 56; Cygnaeus 1887, s. 135. Se även Havu 1945, s. 10–15.
154. Söderhjelm 1929, s. 200.
155. Havu 1945, s. 29, 30.
156. Havu 1945, s. 30.
157. Runeberg 1946, s. 56. Se även Kindstedt & Pelkonen 1998, s. 389–399; Allardt Ekelund 1942, s. 126–128.
158. Rein 1904 (I), s. 89–91.
159. Rein 1904 (I), s. 78.
160. Rein 1904 (I), s. 83, 84; Havu 1945, s. 31.
161. Rein 1904 (I), s. 79.
162. Havu 1945, s. 83–95.
163. J. J. Nervander till J. V. Snellman 12.10.1831, SA I, s. 479.
164. Havu 1945, s. 33–35.
165. Sulkunen 2004, s. 18–20.
166. Anttila 1931, s. 133–135.
167. Cederberg 1917, s. 63, 64.
168. Stenius 1987, s. 146, 147. Se även Klinge 1981, s. 273–276.
169. Ojakoski 1978, s. 39–41.
170. Stenius 1987, s. 147.
171. Anttila 1931, s. 138–141.
172. Anttila 1931, s. 210–227. Se även Anttila 1962, s. 47.
173. Anttila 1931, s. 236–239.
174. Pulkkinen 1989, s. 310.
175. ”Anmärkning till artikeln ’Öfversigt af Kalevala’”, SA I, s. 197.
176. ”Rikedomerna på celebriteter i Finland”, *Saima* nr 30, 1.8.1846, SA V, s. 231.
177. ”J.V. Snellmans svarstal vid festen för jubelstudenterna den 30 october”, *Finlands Allmänna Tidning* nr 255, 1.11.1872, SA XII, s. 154; Jaakko Numminens kommentar, SA XII:50.
178. Havu 1945, s. 38–42. Se även Tommila 1988, s. 115–121; Allardt Ekelund 1942, s. 91–104.
179. ”Öfver skön konst, till Runeberg”, SA I, s. 509–511; Juha Manninens kommentar, SA I:137. Eftersom Snellmans text är ett koncept har det uppenbarligen använts som diskussionsunderlag i vänkretsen. Se även Tideström 1941, s. 330–332, särskilt not 1.
180. Viljanen 1947, s. 268–271.
181. Stenius 1987, s. 149–150. Klinge 1983, s. 76.
182. Havu 1945, s. 76.
183. Johan Vilhelm Snellmans arkiv (Coll. 212), NB.
184. Strömborg 1931, s. 253, 254.
185. ”Moralen använd i Poësie”, *Åbo Morgonblad* nr 38, 22.9.1821, s. 299; Hietanen 1967, s. 105–118.
186. Gummerus 1920, s. 497–512.
187. Laasonen 1980, s. 213.
188. Gummerus 1920, s. 499.
189. Suokko 1989, s. 74–78. Se i synnerhet Osmonsalo 1939, s. 13, 14, 20, 21; Silfverhuth 1977, s. 109–137.
190. Osmonsalo 1939, s. 22–25, 75, 76: bilaga IV

- 1; Generalguvernörskansliets sekretä hand-
ling nr 136, 1838, Generalguvernörskan-
sliets arkiv, RA.
191. Penttinen 1971, s. 17–41. Se även Tideström
1941, s. 475–478.
192. Castrén 1918, s. 11; Nervander 1892, s. 153.
Se även Helanen 1937, s. 208, 209.
193. Topelius 1922, s. 59–61.
194. Helanen 1937, s. 119, 120.
195. M. A. Castrén till J. V. Snellman 18.10.1844,
SA IV, s. 623.
196. L. J. Achrén till F. G. Hedberg 2.1.1831,
Fredrik Gabriel Hedbergs arkiv, Luther-
ska evangelieföreningens samling (Coll.
225, 21a), NB. Se även Helanen 1937, s. 214–
216.
197. Helanen 1937, s. 216–218.
198. Topelius 2018, s. 123, 124; Gabriel Rein i
konsistoriets protokoll 23.11.1839, 10 §,
Konsistoriets arkiv, HUA. Se även Helan-
en 1937, s. 218, 219.
199. ”Tillägg till C. skäl junii –32”, SA I, s. 487;
Rein 1904 (I), s. 99, 100.
200. ”Om betydelsen med nations heder”, SA I,
s. 488, 489; Rein 1904 (I), s. 101.
201. ”Österbottniska avdelningens anhållan till
universitetet 23.7.1832”, SA I, s. 490; ”Tillägg
till Österbottniska avdelningens anhållan
till universitetet 20.10.1832”, SA I, s. 495;
Rein 1904 (I), s. 101–104.
202. ”Några en students förhållanden vid uni-
versitetet 3.11.1833”, SA I, s. 515–523. Se Matti
Klinges kommentar, SA I:144.
203. ”Några en students förhållanden vid uni-
versitetet 3.11.1833”, SA I, s. 519.
204. ”Några en students förhållanden vid uni-
versitetet 3.11.1833”, SA I, s. 520.
205. Helanen 1937, s. 218–222.
206. Helanen 1937, s. 127.
207. Helanen 1937, s. 182, 183. Se även Wiher-
heimo & Rein 1950, s. 289–293; Hornborg
1950, s. 219–227.
208. Helanen 1937, s. 182–195.
209. Lars Stenbäck, ”Politiska betraktelser.
Slutet af december 1831”, *Corresponden-
ten. Tidning för politik och litteratur* nr 10,
18.1.1832, s. 76.
210. Helanen 1937, s. 195–198.
211. Dahlberg 1927, s. 191, 192.
212. Rein 1904 (I), s. 97; Helanen 1937, s. 199,
200. Se även von Essen 1888.
213. Österbottniska avdelningens protokoll 1834
(odaterat), Diarium eller Memorial-Bok
öfver Protocoller hållne vid Österbottniska
Afdelningens vid Kejsersl. Alex. Univ. i Hel-
singfors Lagliga Möten. Åren 1832–1847
(PohjO: Ba2), NB. Se även Helanen 1937,
s. 202–206; Aspelin-Haapkylä 1917, s. 132–
134.
214. ”Hög- och vällärde herrar af Tavastländ-
ska afdelningen”, SA I, s. 532, 533. Se Matti
Klinges kommentar, SA I:155.
215. Helanen 1937, s. 207.
216. Lehmusto 1935, s. 45–50. Se adressen ”Stor-
mäktigste, allernådigste kejsare”, SA I,
s. 504, 505.
217. ”Några en students förhållanden vid uni-
versitetet 3.11.1833”, SA I, s. 517.
218. Se studentsånger i *Joukahainen* nr 2, 1845,
s. 156, 157.
219. Österbottniska avdelningens protokoll
19.10.1834, NB.
220. ”Neljä puhetta”, *Uusi Suometar* nr 57,
15.5.1876, SA XII, s. 250. Fri översättning
från finska.
221. J. V. Snellman till J. J. Tengström 7.11.1845,
SA V, s. 580.
222. Lehmusto 1935, s. 36.
223. ”För att i sin mån genom ett godt exem-
pel...”, förslag till levnadsregler för studen-
ter, SA I, s. 536, 537. Se Matti Klinges kom-
mentar, SA I:159. Se Aspelin-Haapkylä 1917,
s. 94, 95; Krook 1931 (II), s. 196, 197.
224. Krook 1931 (II), s. 203, 204; Aspelin-Haap-
kylä 1917, s. 96–105; Helanen 1937, s. 235–
238.
225. Helanen 1937, s. 279, 280.
226. Lars Stenbäcks ”Förslag” från 1834 (ställ-
ningstagande för frångående av dis-
putationer på latin), mapp A462, Eliel
Aspelin-Haapkyläs arkiv, SKS. Se Öster-
bottniska avdelningens protokoll 20.3.1834,
2 §, NB; Aspelin-Haapkylä 1917, s. 110–113;
Helanen 1937, s. 250, 251.
227. Österbottniska avdelningens protokoll
20.3.1834, 2 §, NB.
228. Helanen 1937, s. 283. Se Aspelin-Haapkylä
1917, s. 113.
229. Österbottniska avdelningens protokoll
28.10.1834, 3 §, NB.
230. Österbottniska avdelningens protokoll
1.5.1834, 2 §, NB.
231. Helanen 1937, s. 284.
232. Österbottniska avdelningens protokoll
17.4.1834, 2 §, NB.
233. Österbottniska avdelningens protokoll
1.5.1834, 1 §, NB.
234. Förbindelseskraft rör. Avläggande finsk
examen. Ingången 1. maj. 1834 (Ma 102),
Österbottniska avdelningens samling och
de österbottniska nationernas förenade
arkiv, NB. Se Koskimies 1906, s. 248, 249;
Aspelin-Haapkylä 1917, s. 114.
235. Helanen 1937, s. 287.

236. Helanen 1937, s. 282.
237. Cygnaeus 1887, s. 135.
238. Topelius 2018, s. 147, 148.
239. Topelius 2018, s. 510. Se även Helanen 1937, s. 291, 292.
240. Topelius 2018, s. 402. Se även Helanen 1937, s. 289, 290; Anttila 1935, s. 360–442.
241. Österbottniska avdelningens protokoll 8.3.1836, 2 §, NB; Helanen 1937, s. 290; J. V. Snellman till J. J. Tengström 7.11.1845, SA V, s. 580.
242. Den tidigare forskningen har inte betonat den andliga sidan av avdelningens verksamhet tillräckligt mycket, eftersom Thiodolf Rein inte säger någonting om saken i sin biografi. Han har plockat fram endast de ärenden som gäller nationalitetsfrågan ur avdelningens protokoll.
243. Ylikangas 1990, s. 336–343.
244. Jonas Lagus, ”En ung lärares återblick på sina första prästa-år”, *Tidningar i Andelig Åmnen* nr 42, 4.11.1836, s. 165; Fri översättning av Ingmans citat, se Ingman 1872, s. 36f. Se även Helanen 1937, s. 295–300.
245. Rosendal 1902, s. 365.
246. A. G. Borg till F. G. Hedberg, februari 1834, Fredrik Gabriel Hedbergs arkiv, Lutherska evangelieföreningens samling, NB. Se även Aspelin-Haapkylä 1917, s. 226, 227; Helanen 1937, s. 295–300.
247. A. G. Borg till F. G. Hedberg 14.4.1834, Fredrik Gabriel Hedbergs arkiv, Lutherska evangelieföreningens samling, NB.
248. Österbottniska avdelningens protokoll 27.3.1834, 2 §, NB.
249. Krook 1931 (II), s. 225.
250. Helanen 1937, s. 302–304. Det är särskilt anmärkningsvärt att Rein i sin biografi inte säger någonting om de teologiska diskussionerna under Snellmans tid som kurator. Han räknar upp andra diskussionsämnen, men utelämnar omsorgsfullt de religiösa ämnena. Det är möjligt att Rein i egenskap av Snellmans elev, åhörare av Snellmans föreläsningar, den som fortsatte Snellmans arbete och den sista hegelianen inte kunde smälta Snellmans teologiska begäring eftersom den passade dåligt in i den hegelianska världsbilden.
251. Carl Gustaf von Essen i *Veckoblad* 28.4.1835 (PohjO:Ma 97), Österbottniska avdelningens samling och de österbottniska nationernas förenade arkiv, NB.
252. Topelius 2018, s. 201. Se även Helanen 1937, s. 304, 305.
253. Helanen 1937, s. 306.
254. Elias Lönnrot till J. F. Cajan 24.5.1838, Elias Lönnrots arkiv (80), SKS. Fri översättning från finska. Se även Ruokanen 1989, s. 195, 196; Viljanen 1947, s. 454–457; Anttila 1931, s. 324–333.
255. Rosendal 1902, s. 366–384; Aspelin-Haapkylä 1917, s. 135–141.
256. Rosendal 1902, s. 383.
257. Holsti 1841, s. 20. Se även Krook 1931 (II), s. 226–229.
258. –tt–, ”Studentlif på 1840-talet. VIII.”, *Hufvudstadsbladet* 20.12.1879. Se även Aspelin-Haapkylä 1917, s. 228–238; Krook 1931 (II), s. 213–216; Helanen 1937, s. 306–309.
259. Topelius 2018, s. 652. Se även Helanen 1937, s. 3
260. Perttula [1955], s. 6–14. Se även Belfrage 1917, s. 69–79, 103–109; Tideström 1941, s. 469–472, 486. Dottern Anna dog, den tidigare fästmon Maria Nygrén födde ett barn utanför äktenskapet och lystes sedan med Runebergs bästa vän J. W. Kurtén, hustrun Fredrika var länge sjuk, fadern dog och brodern Viktor gjorde bankrott. Runeberg kunde prata mycket om panteismen i Lördagssällskapet: Snellman polemiserade mot panteismen i sin avhandling 1835.
261. Perttula [1955], s. 18–22.
262. Tideström 1941, s. 205. Se även Laurila 1937, s. 152.
263. Perttula [1955], s. 22–25, 33, 45. Se Tideström 1941, s. 506–535.
264. Helanen 1937, s. 228–230.
265. Laitinen [s.a.], s. 39–41. Se även Liukkonen 1994, s. 74–78.
266. ”Minnestal över Jakob Johan Peuron 4.1.1835”, SA I, s. 534.
267. Helanen 1937, s. 313, 314; Aspelin-Haapkylä 1917, s. 174, 175; Krook 1931 (II), s. 198.
268. J. V. Snellman till P. E. Bergfalk 26.6.1843, SA III, s. 698. Se även Kukkonen 1955, s. 271–272.
269. Leinberg 1866, s. 20. Snellmans kolleger var Backman (1833–1834), Aron Gustaf Borg (1835–1837), Carl Adolf Bygdén (1834–1846), Fredrik August Ehrström (1833), Nils Abraham Gylden (1831–1834), Wilhelm Heikel (1833–1835), Fabian Langenskiöld (1835–1836), Bengt Olof Lille (1831–1836), F. N. Melartin (1833, 1835), Johan Jakob Ruvander (1831, 1836), Johan Ludvig Nerberg (1831–1836), Henrik Alexander Sirelius (1834–1835, 1841), A. Sitikov (1832–1839) och Johan Edvard Öhman (1835–1836).
270. Leinberg 1866, s. 118–123.
271. Ruuth 1950, s. 449, 450. Se även Helsingfors lyceums arkivförteckning 731:1, RA;

- Tiensuu 1985, s. 31–35.
272. Leinberg 1866, s. 103.
273. ”Ehuru de publika undervisningsverkens företrädare ...”, SA I, s. 483–485.
274. ”Öfnings-exempel lämpade till latinska språkets etymologi”, SA I, s. 2–29. Reijo Pitkärantas kommentar, SA I:1.
275. Snellman konstaterar att professor Gylden hade gjort övningsexemplen och att han själv varit utgivare. Se ”Pedagogiska mötets resolutioner”, *Morgonbladet* nr 178, 5.8.1879, SA XII, s. 619.
276. ”Öfnings-exempel lämpade till latinska språkets etymologi”, SA I, s. 9.
277. ”Öfnings-exempel lämpade till latinska språkets etymologi”, SA I, s. 24. Fri översättning från latin.
278. ”Öfnings-exempel lämpade till latinska språkets etymologi”, SA I, s. 29.
279. Elevmatrikel 1831–1865 (box Bb1), Helsingfors lyceums arkiv, RA. Se även Dalström 1953, s. 1–19.
280. Gustafsson 1906, s. 194.
281. Salomaa 1944a, s. 32, 33.
282. Straffjournal 1835–1836 (box Ab1), Helsingfors lyceums arkiv, RA. Se Leinberg 1866, s. 124–132.
283. J. V. Snellman till A. A. Laurell, SA *Register och Supplement*, s. 249.
284. Värynen 1992, s. 62, 63. Se även Rein 1908, s. 309–312.
285. Värynen 1992, s. 77, 87. För mer ingående om texter i uppfostringslära, se Penttinen 1971, s. 20–28.
286. Sainio 1953, s. 29–31.
287. ”Ansökan till universitetet 1.11.1832”, SA I, s. 495. Veli-Matti Autios kommentar, SA I:125.
288. C. H. Snellman till J. V. Snellman 4.3.1833, SA I, s. 499, 500.
289. J. J. Nervander till J. V. Snellman 1833, SA I, s. 500, 501. Se Veli-Matti Autios kommentar, SA I:129.
290. AD 77/74 1835, Konsistoriets handlingar (Ec 1), Konsistoriets arkiv, HUA.
291. Juha Manninens kommentar, SA I:3.
292. ”Akademisk avhandling till försvar för det absoluta i Hegels system” (Dissertatio academica absolutismum systematis hegeliani defensiva), SA I, s. 33–40. Se även Juha Manninens kommentar, SA I:3. Verket måste ses som ett ställningstagande till debattens senare skeden, till vilka han återvände under sin Tysklandsresa.
293. ”Ansökan till universitetet 22.6.1835”, SA I, s. 542, 543. Se kommentar, SA I:167.
294. C. H. Snellman till J. V. Snellman 6.10.1835, SA I, s. 548.
295. C. H. Snellman till J. V. Snellman 19.3.1836, SA I, s. 574.
296. ”De vi historica disciplinae philosophicae Leibnitii meditationes”, SA I, s. 42–52. Se Juha Manninens kommentar, SA I:4. Den ursprungliga tanken var uppenbarligen att arbetet skulle ha varit längre, men ämnet för fortsättningen var så vittomfattande och stort att det fick vänta på en grundlig och helhetsmässig behandling i fem års tid, ända fram till *Idee der Persönlichkeit*. I det här skedet kunde Snellman ha upplevt att uppdraget var honom övermäktigt. Avhandlingens respondenter var Rudolf Israel Holsti (del 1), Herman Fredrik Sohlberg (del 2) och Johan Fredrik Cajan (del 3).
297. ”Skrifter af P. D. A. Atterbom”, *Svenska Litteratur-Föreningens Tidning* nr 28 och 29, 13.7 och 20.7.1836, SA I, s. 53–61. Juha Manninens kommentar, SA I:5. Se även Manninen 1979; Manninen 1987b, s. 36–38; Alavuotunki 1998, s. 366, 367.
298. ”Skrifter af P. D. A. Atterbom”, SA I, s. 53, 54.
299. Hegel 2008, s. 66.
300. I. Hwasser till J. V. Snellman 14.6.1836, SA I, s. 577, 578.
301. A. C. Snellman till J. V. Snellman 6 och 9.10.1835, SA I, s. 549, 550.
302. A. C. Snellman till J. V. Snellman 9.12.1835, SA I, s. 552, 553.
303. A. C. Snellman till J. V. Snellman 3.7.1835, SA I, s. 543, 544.
304. ”Inledning till föreläsningar i logik” 1835, SA I, s. 546, 547. Se Juha Manninens kommentar, SA I:171, där även text 177, 178, 188, 192, 204, 205 kommenteras.
305. ”Particula tertia”, SA I, s. 554–569.
306. Ansökan om reseunderstöd till filosofiska fakulteten och universitetet 27.10 och 31.10.1836, SA I, s. 582–585. Se Kari Seléns kommentarer, SA I: 189, 190.
307. ”Föreläsningar öfver philosophins system”, SA I, s. 580–582.
308. ”Inledning till en elementarkurs i filosofi”, SA I, s. 586, 587.
309. ”Försök till framställning af logiken”, SA I, s. 63.
310. ”Sjelfmedvetandet...”, SA I, s. 569–572.
311. ”Försök till framställning af logiken”, SA I, s. 63–135. Se Juha Manninens kommentar, SA I:6. Läroboken i logik refereras även i Manninen 1987b samt i Patoluoto 1984.
312. Ansökan till universitetet 17.6.1837, universitetets kansler 1.7.1837 och universitetet 12.7.1837, SA I, s. 591, 592. Se Veli-Matti

- Autios kommentarer, SA I:198–200.
313. Ansökan till universitetets kansler 1.7.1837, SA I, s. 591.
314. Alavuotunki 1998, s. 366–369.
315. ”Svenska silhouetter”, *Litteraturblad* nr 3, mars 1848, SA VI s. 133–136. Se även Lokrantz 1939, s. 386–410.
316. J. V. Snellman till C. J. Lénström 12.9.1837, SA I, s. 592, 593. Eftersom originalbrevet inte bevarats har Ilmari Havus finska översättning som publicerats i *Snellmaniana* (1970) inkluderats i SA. Se även Alavuotunki 1998, s. 369.
317. J. V. Snellman till K. A. Nicander 13.11.1837, SA I, s. 594. Se även Alavuotunki 1998, s. 371, 372.
318. ”Föreläsningar i psykologi höst-termin 1837”, SA I, s. 595–605. Se Juha Manninens kommentar, SA I:171.
319. Manninen 1987b, s. 64, 65.
320. ”Till Lectioner Höst-termin 1837”, SA I, s. 608.
321. Anteckningar till ”Försök till framställning af logiken”, SA I, s. 605–608.
322. ”Philosophisk elementar-curs. Första häftet, Psychologi”, SA I, s. 143–180. Se Kai von Fieandts och Juhani Ihanus kommentar, SA I:9. Se även Alavuotunki 1998, s. 370.
323. ”Menniskjan består af 2:ne skilda elementer...”, SA I, s. 639–641. Se Juha Manninens kommentarer, SA I: 208–210.
324. Juha Manninens kommentar, SA I:171.
325. Koskimies 1975.
326. Klinge 1964b, s. 17.
327. Z. Hæggröm till J. V. Snellman 25.5.1839, SA I, s. 660. Se även Alavuotunki 1998, s. 369, 370.
328. Klinge 1969, s. 68.
329. ”Den akademiska frihetens sanna natur och väsende”, SA I, s. 615–630. Se Juha Manninens kommentar, SA I:207.
330. Zacharias Topelius (citerar Lars Stenbäck) i ”Pro Memoria Angående våra Thorsdagsmöten 1834”, under rubriken ”Thorsdagen den 10 Aprill”, Zacharias Topelius arkiv (Coll. 244.107), NB. Se även Helanen 1937, s. 315–322.
331. Helanen 1937, s. 322–331. Se även Topelius 2018, s. 643.
332. Klinge 1964a, s. 228–231. Se även Danielson-Kalmari 1910, s. 113–120.
333. ”Besvär till universitetet 24.11.1837”, SA I, s. 595. Se Juha Manninens kommentar, SA I:207.
334. ”Ansökan till universitetet 16.1.1838”, SA I, s. 642. Se Veli-Matti Autios kommentar, SA I:215.
335. Klinge 1964a, s. 231–233.
336. Topelius 2018, s. 651.
337. ”Rättegångs-handlingar uti ett emot Magister Docens Johan Wilhelm Snellman utfördt mål, om ansvar för fel och förseelse i tjensten”, SA II, s. 407–467. Se Veli-Matti Autios och Kari Seléns kommentar, SA II:29.
338. ”Rättegångs-handlingar ...”, SA II, s. 462, 463.
339. ”Rättegångs-handlingar ...”, SA II, s. 456.
340. ”Rättegångs-handlingar ...”, SA II, s. 459.
341. J. V. Snellman till C. R. Ehrström 14.12.1838, SA I, s. 652.
342. Rein 1904 (I), s. 158, 159.
343. ”Om rekommendation till en begäran om förlängd tjänstledighet 16.4.1839” och ”Om rekommendation till en begäran om tjänstledighet och tillstånd att resa utrikes 27.9.1839”, SA I, s. 656, 661. Se Veli-Matti Autios kommentarer, SA I:227, 230.
344. B. O. Lille till J. V. Snellman 29.3.1839, SA I, s. 654, 655.
345. F. Cygnaeus till J. V. Snellman 6.5.1839, SA I, s. 659.
346. Rein 1904 (I), s. 161, 162.
347. C. H. Snellman till J. V. Snellman 26.2.1837, SA I, s. 587, 588.
348. O. von Essen till J. V. Snellman 15.9.1836, SA I, s. 579.
349. O. von Essen till J. V. Snellman 20.6.1840, SA I, s. 682–684.
350. C. A. Snellman till J. V. Snellman 17.4.1836, SA I, s. 575, 576.
351. C. A. Snellman till J. V. Snellman 20.11.1836, SA I, s. 586.
352. Holm 1931, s. 90, 93, 94.
353. Schalin 1906, s. 183–185. Se även Rein 1904 (I), s. 162, 163. Meddelanden av rådman Lybeck i Nykarleby.
354. Schalin 1906, s. 184, 185.
355. Schalin 1906, s. 183, 184.
356. Enligt Lars Pensar hade Snellman i Nykarleby hyrt in sig hos en ”bagare Westerland” (tomt nr 64). Tomten låg ungefär på gamla samskolans plats. Se tillägg till Oscar Nikula, ”Johan Vilhelm Snellman 1806–1881”, <http://www.nykarlebyvver.nu/sidor/texter/pers/snellmjvu.htm>.
357. Tommila 1988, s. 113, 132–140.
358. Lehmusto 1935, s. 62–65.
359. Recension i *Spanska flugan* av Johannes Mathias Sundvalls *Specimen Academicum, sistens praenotiones Problematis, quo poterit modo homo a Deo desciscere ipsamque problematis solutionem*, SA I, s. 186–192. Se Vesa Oittinens kommentar, SA I:13.

360. Kalaja 1982, s. 24, 25.
361. Recension i *Spanska Flugan* av Frans Ludvig Schaumans *De ratione, quae Homileticam & Cateheticam intercedit*, SA I, s. 192–195. Se Eino Murtorinnes kommentar, SA I:14.
362. ”Svar å Hr Frans Ludvig Schaumans anförande i supplement till Helsingfors Tidningar, för onsdagen den 23 oktober 1839”, SA I, s. 222–227.
363. Recension i *Spanska Flugan* av Schaumans *De ratione ...*, SA I, s. 194, 195. Se även Kalaja 1982, s. 25–27. I sin biografi över Schauman ger Vilhelm Teodor Rosenqvist ingen grundlig redogörelse för Snellmans recension, utan konstaterar endast att den snarast vittnade om ”tvärsäkerhet i upp-trädande än om verklig sakkännedom”. Se Rosenqvist 1927, s. 44, fotnot 1.
364. Recension i *Spanska Flugan* av J.F. Lager-valls ”Finlands skaldekonst, år 1838, representerad af Blindt Allarm, ett Student-uppträde”, SA I, s. 195–197.
365. ”Anmärkning till artikeln ’Öfversigt af Kalevala’”, *Spanska Flugan*, SA I, s. 197.
366. ”Litterära misseller”, *Spanska Flugan*, SA I, s. 198–207.
367. ”Paradoxer”, *Spanska Flugan*, SA I, s. 207–210. Se Kalaja 1982, s. 27, 28.
368. ”Tidnings revue”, *Spanska Flugan*, SA I, s. 210–221. Se Henrik Knifs kommentar, SA I:19. Se Kalaja 1982, s. 30, 31.
369. Protokoll 1839–1843 (Ca 10), Överstyrelsens för pressärendena arkiv II, Censuröverstyrelsens arkiv, RA. Den censurerade skriften har inte återfunnits bland censuröverstyrelsens eller Borgå domkapitels papper. Se Kalaja 1982, s. 29.
370. Recension i *Spanska Flugan* av Alexander Blomqvists *De principio methodi ethnographicae in historia litteraria universalis adhibendae schediasma*, 1838, SA II, s. 4–8. Se Mika Hokkinens kommentar, SA II: 2.
371. ”Redaktionell kommentar till artikeln ’Litteraria’”, *Spanska Flugan*, SA II, s. 9. Se Kari Seléns kommentar, SA II:3.
372. ”Svensk litteratur”, *Spanska Flugan*, SA II, s. 9–13. Se Pertti Karkamas kommentar, SA II:4.
373. Recension i *Spanska Flugan* av Gabriel Reins *Statistische Darstellung des Gross-Fürstenthums Finnland*, 1839, SA II, s. 13–14. Se Kari Seléns kommentar, SA II:5.
374. Schalin 1906, s. 187.
375. Schalin 1906, s. 186–189. Se Helanen 1937, s. 300–310.
376. Schalin 1906, s. 189, 190.
377. ”En dagens fråga”, *Spanska Flugan*, SA II, s. 184–191. Se Eino Murtorinnes kommentar, SA II:13.
378. Kares 1981, s. 17–23.
379. ”En dagens fråga”, *Spanska Flugan*, SA II, s. 184.
380. Kalaja 1982, s. 30–33. Se även Tujunen 1938, s. 81–94; Hautala 1964, s. 60, 69–82.
381. ”En dagens fråga”, *Spanska Flugan*, SA II, s. 188. Se även Kalaja 1982, s. 33, 34. Som avslutning på sin artikel publicerade Snellman ett traktat av svensken Samuel Ödmann. Även om artikeln berörde samma problematik, den subjektiva religiösa erfarenheten, hade den ingen nära koppling till det ämnesområde som Snellman behandlade.
382. Laurila 1937, s. 18–22. Laurila påstår att Rein också räknade upp de religiösa frågorna i anslutning till nationens diskussionsämnen, trots att Rein i verkligheten inte nämner dem.
383. Ström 1987, s. 2.
384. Takala 1929, s. 174.
385. Alavuotunki 1986, s. 72, 73.
386. ”Philosophisk elementar-curs. Andra häftet, Logik”, SA II, s. 21–90. Se Vesa Oittinens kommentar, SA II:8.
387. ”Philosophisk elementar-curs. Tredje häftet, Rättslära”, SA II, s. 92–150. Se Jouni Alavuotunkis kommentar, SA II:9.
388. ”Om det akademiska studium”, SA II, s. 152–171. Se Juha Manninens kommentar, SA II:10.
389. ”Om det akademiska studium”, SA II, s. 161.

FÖRDJUPAD ÖVERTYGELSE

1. ”Ansökan till universitetet 27.9.1839”, om rekommendation till en begäran om tjänstledighet och tillstånd att resa utrikes; ”Ansökan till universitetets kansler 28.9.1839”, om tjänstledighet och tillstånd att resa utrikes, SA I, s. 661, 662. Se Kari Seléns kommentarer, SA I:230, 231.
2. Dromberg 1981, s. 25, 26, 46.
3. Stahre 1992, s. 63, 71.
4. Tiihonen 1994, s. 88.
5. Kjellén 1937, s. 26, 27. Se även Tommila 1988, s. 132; Alavuotunki 1986, s. 16–26.
6. *Freja* nr 38, 12.5.1837.
7. ”Svenska silhouetter”, *Litteraturblad* nr 1, 2, 3 och 4, januari, februari, mars och april 1848, SA VI, s. 114–154.
8. ”Svenska silhouetter”, SA VI, s. 126.
9. Alavuotunki 1986, s. 27–30.
10. Erdmann 1892, s. 125–127.

11. Erdmann 1892, s. 128–131.
12. Erdmann 1892, s. 131, 132.
13. ”Svenska silhouetter”, SA VI, s. 150.
14. Alavuotunki 1986, s. 29–32.
15. Alavuotunki 1986, s. 35–36.
16. Alavuotunki 1986, s. 34–38. Se Mellin 1840, s. 38–40, 105–108.
17. ”Svenska silhouetter”, SA VI, s. 126.
18. Kjellén 1937, s. 55–57.
19. Lamm 1931, s. 43–44.
20. Kjellén 1937, s. 30–33.
21. ”Om tidningsredaktioners moraliska ansvar”, *Freja* nr 1, 3.1.1840, SA I, s. 238–240.
22. ”Hegel vid Fyrisån”, *Freja* nr 97, 6.12.1839; ”Hegel och Eos”, *Freja* nr 98, 10.12.1839; ”Eos’ estetiska kaos”, *Freja* nr 99, 13.12.1839, SA I, s. 229–233.
23. Alavuotunki 1986, s. 62–93.
24. Alavuotunki 1986, s. 111.
25. ”Svenska silhouetter”, SA VI, s. 116.
26. Alavuotunki 1986, s. 107–110.
27. Holmberg 1969, s. 17–25. Se även Carlsson 1968, s. 163–171. Se närmare om de liberala och konservativa lägren i Manninen & Alavuotunki 1987, s. 95–100.
28. Liljecrona 1917, s. 43. Se även Alavuotunki 1986, s. 112–114.
29. Manninen & Alavuotunki 1987, s. 94.
30. ”Om principen för samhällsreformer”, *Freja* nr 20, 10.3.1840; ”Om representationens och det representativa samhällsskickets betydelse”, *Freja* nr 21, 13.3.1840; ”Representationsreformen (kritik öfver förslagen till en sådan reform i Sverige.)”, *Freja* nr 22, 17.3.1840; ”Representationsreformen. (Det lämpligaste förslaget)”, *Freja* nr 23, 20.3.1840, SA I, s. 311–322. Artiklarna publicerades inte i utgåvan av de samlade skrifterna på 1890-talet, uppenbarligen i linje med redaktionsmedlemmen Thiodolf Reins uppfattning. Han ansåg att de två förstnämnda artiklarna var av Snellman, men tvivlade på de två senare. Det var först Juha Manninen och Jouni Alavuotunki som tog upp saken på nytt och visade att texten var av Snellmans hand. Se Manninen & Alavuotunki 1987, s. 86, 87.
31. Se Borell 1948.
32. Manninen & Alavuotunki 1987, s. 105, 106. Se *Freja* nr 20, 10.3.1840, SA I, s. 311.
33. Manninen & Alavuotunki 1987, s. 111, 112. Se *Freja* nr 21, 13.3.1840, SA I, s. 313.
34. *Freja* nr 22, 17.3.1840, SA I, s. 315.
35. Titeln på Björnstjernas arbete: ”Grunder för Representationens möjliga ombyggnad och förenkling”. Se SA I, s. 316, 317.
36. Manninen & Alavuotunki 1987, s. 113–116. Se *Freja* nr 22, 17.3.1840, SA I, s. 317, 318.
37. *Freja* nr 23, 20.3.1840, SA I, s. 320.
38. Manninen & Alavuotunki 1987, s. 116–119, 128. Se *Freja* nr 23, 20.3.1840, SA I, s. 320, 321.
39. Se ”Anmärkningar till artikeln ’Representationens frågan’ i Dagligt Allehanda n:ris 64, 66 och 69”, *Freja* nr 25, 27.3.1840; ”Anmärkningar till artikeln: ’Representationens frågan’ i Dagligt Allehanda nr 73”, *Freja* nr 27, 3.4.1840, SA I, s. 322–325.
40. Alavuotunki 1986, s. 116.
41. Alavuotunki 1986, s. 106–130. Se även Jouni Alavuotunkis kommentar, SA I:30; Knuutila et al. 1979.
42. Alavuotunki 1986, s. 118.
43. ”Stånd och korporation”, *Freja* nr 47, 16.6.1840; ”Individens förhållande till lagen”, *Freja* nr 65, 18.8.1840, SA I, s. 334–336, 354–357. Se Alavuotunki 1986, s. 131–143.
44. ”Aftonblads-teorier”, *Freja* nr 49, 23.6.1840; ”Om folkskolor”, *Freja* nr 63, 11.8.1840, SA I, s. 336–338, 352–354. Se Alavuotunki 1986, s. 144–151.
45. Holmberg 1969, s. 24–26. Se även Carlsson 1968, s. 198–207; Fahlbeck 1934.
46. Alavuotunki 1986, s. 126.
47. ”Mennisko-rätt och naturens lag”, *Freja* nr 4, 14.1.1840, SA I, s. 241–244.
48. Lassila 2001.
49. ”Minnen och reseanteckningar 1840”, SA II, s. 507.
50. Karkama 1985, s. 24–28. Se Alanen 1948, s. 252. Se även ”Mennisko-rätt och naturens lag”, *Freja* nr 4, 14.1.1840; ”Knuten till de ’Röda bandrosorna’ n:o –17”, *Freja* nr 7, 24.1.1840, SA I, s. 244–246.
51. ”Det går an. En tafla ur lifvet. Fortsättning”, SA I, s. 248–310.
52. Karkama 1985, s. 24, 29. Se även Alanen 1948, s. 256.
53. Siikaniemi 1919, s. 19.
54. Se ”Minnen och reseanteckningar 1840”, SA II, s. 508.
55. Runeberg 2003, s. 235. Se även Karkama 1989, s. 30; Lassila 2001.
56. ”Minnen och reseanteckningar 1840”, SA II, s. 507.
57. Karkama 1985, s. 29, 30.
58. Karkama 1989, s. 31.
59. Hämäläinen 1990, s. 13–16. Se även Hämäläinen 1997, s. 72–78.
60. Pertti Karkamas kommentar, SA I:29.
61. C. J. L. Almqvist, ”Om ett rätt familjelif”, *Aftonbladet* nr 18, 23.1.1840; Almqvist 2005.

- Se även Karkama 1989, s. 36, 37.
62. Siikaniemi 1919, s. 6–9. Se även Laitinen 2001, s. 436–446; Alanen 1948.
  63. Alanen 1948, s. 250, 251.
  64. Sidenbladh 1993, s. 5, 6.
  65. Algård 1924, s. 110.
  66. Werin 1923, s. 316, 324, 330–336, 348, 349.
  67. Manninen 1995, s. 195–200.
  68. Jonsson & Hjern 1976, s. 86–102.
  69. Runeberg 1970, s. 65. Se även Siikaniemi 1919, s. 22.
  70. Topelius 1891, s. 23; Topelius 2013, s. xxix, 107. Se även Siikaniemi 1919, s. 23.
  71. Topelius 1891, s. 28. Se även Siikaniemi 1919, s. 22–25; Laitinen 2001, s. 440–446.
  72. Alanen 1948, s. 259.
  73. ”Svenska silhouetter”, SA IV, s. 123, 133. Se även Aganippiska Sällskapets Handlingar (SE S-HS Vo. 1), KB. Pappren har överlätitts 1847.
  74. Erdmann 1892, s. 177.
  75. Holmström 1918, s. 94.
  76. Smith 1958, s. 28.
  77. Kjellén 1932, s. 51–55.
  78. ”Din penna dig ett rykte skref”, SA I, s. 692. Se Kjellén 1932, s. 62–64.
  79. Smith 1958, s. 29.
  80. ”Litteratur”, *Freja* nr 101, 20.12.1839, recension av Emilie Flygares roman *Gustaf Lindorm*, SA I, s. 233–235.
  81. ”Svenska silhouetter”, SA VI, s. 129.
  82. Holmström 1918, s. 81–92.
  83. E. Flygare till J. V. Snellman 1840, SA I, s. 693, 694; ”Litteratur”, *Freja* nr 70, 4.9.1840, recension av Emilie Flygares roman *Fosterbröderne*, SA I, s. 359–361. Se Holmström 1918, s. 102–113; Kjellén 1932, s. 64.
  84. Z. Hæggeström till J. V. Snellman 25.5.1839, SA I, s. 660, 661.
  85. ”Svenska silhouetter”, SA VI, s. 136–142.
  86. ”Minnen och reseanteckningar 1840”, SA II, s. 510, 511.
  87. Muntligt meddelande av F. G. Afzelius till T. Rein sommaren 1891, se Rein 1904 (I), s. 211.
  88. Liedman 1991, s. 33–44.
  89. Liedman 1991, s. 120, 121.
  90. Grotenfelt 1938, s. 453, 454.
  91. Wedberg 1937, s. 1.
  92. ”Svenska silhouetter”, SA VI, s. 140; ”Litteratur”, *Freja* nr 55–57, 14.7, 17.7 och 21.7.1840, recension av S. Grubbes *Filosofisk rätts- och samhälls-lära*, SA I, s. 341–348; Cullberg 1926.
  93. Jacobson 1945, s. 7.
  94. Landquist 1924, s. 519, 520, 540–554.
  95. Landquist 1924, s. 542.
  96. Gustafsson 1935, s. 1–5, 60–65.
  97. ”Svenska silhouetter”, SA VI, s. 119, 120.
  98. ”Svenska silhouetter”, SA VI, s. 120, 121.
  99. ”Svenska silhouetter”, SA VI, s. 121, 122; Algård 1924, s. 482–487.
  100. Algård 1924, s. 450–463. Det kan påpekas att Rein inte nämner Thomander över huvud taget.
  101. Schauman 1922 (I), s. 17.
  102. Jussila 1969, s. 176, 177.
  103. Arwidsson 1838, s. 20. Se även Jussila 1987, s. 69–73. Se även Liedman 1971, s. 184.
  104. Jussila 1969, s. 179.
  105. Rein 1904 (I), s. 218
  106. I. Hwasser till I. Ilmoni 7.9.1839, Schauman 1890, s. 12–13 (fotnot). Se även Jussila 1987, s. 74.
  107. J. V. Snellman till F. Cygnaeus och B. O. Lille 1840, SA I, s. 687–691.
  108. J. V. Snellman till F. Cygnaeus och B. O. Lille 1840, SA I, s. 689.
  109. J. V. Snellman till F. Cygnaeus och B. O. Lille 1840, SA I, s. 689.
  110. Alavuotunki 1986, s. 158–160.
  111. Alavuotunki 1986, s. 164–171. Se även Tommila 2000, s. 68.
  112. J. V. Snellman till F. Cygnaeus och B. O. Lille 1840, SA I, s. 687, 688.
  113. Denna utförliga beskrivning grundar sig på Snellmans egna reseanteckningar. Se SA II, s. 507–535.
  114. ”Sillsalat och afsked till Snellman”, SA I, s. 692, 693.
  115. J. L. Heiberg till J. V. Snellman 1.9.1840, SA II, s. 630.
  116. ”Minnen och reseanteckningar 1840”, SA II, s. 513.
  117. ”Minnen och reseanteckningar 1840”, SA II, s. 513. Se Kari Seléns kommentar, SA II:41.
  118. Se Jensen 1981.
  119. Manninen 1987b, s. 155.
  120. ”Minnen och reseanteckningar 1840”, SA II, s. 513; ”Tyskland, skildringar och omdömen från en resa 1840–1841, SA III, s. 6.
  121. J. L. Heiberg till J. V. Snellman 15.6.1877, SA XII, s. 862.
  122. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 7.
  123. ”Minnen och reseanteckningar 1840”, SA II, s. 514.
  124. Andersen 1975, s. 50.
  125. Topsøe-Jensen 1943, s. 92. Se även Heiskanen-Mäkelä 1995, s. iii–viii.
  126. Andersen 1975, s. 222–224, 226, 228, 229.
  127. Toksvig 1936, s. 232.

128. Manninen 1987b, s. 160.
129. Rein 1904 (I), s. 255.
130. Schioldann-Nielsen 1988, s. 22–46.
131. Schioldann-Nielsen 1988, s. 47–51. Se även Stavnstrup 1948, s. 47–56; Nyholm 1947, s. 49–59; Bagge 1936, s. 21–53.
132. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 8.
133. Borup 1947, s. 137, 138.
134. Borup 1947, s. 148–153.
135. Manninen 1987b, s. 156, 157.
136. Manninen 1987b, s. 157, 158; Fenger 1971, s. 139, 140.
137. Fenger 1971, s. 132–139.
138. Se Arildsen 1932.
139. Manninen 1987b, s. 158–159. Se vidare Arildsen 1932, s. 151–187.
140. ”Minnen och reseanteckningar 1840”, SA II, s. 513.
141. Palmer & Colton 1984, s. 447, 448.
142. Koch 1978, s. 208, 209.
143. Hughes 1988, s. 61–73.
144. Carr 1979, s. 5.
145. Se närmare om begreppet i Beyrer 1985, s. 97–116.
146. Kari Seléns kommentar, SA II:41 och SA III:1.
147. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 9; ”Minnen och reseanteckningar 1840”, SA II, s. 515.
148. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 10–11. Se närmare Heugren 1964; Beyrer 1985; ”Minnen och reseanteckningar 1840”, SA II, s. 515.
149. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 13.
150. ”Minnen och reseanteckningar 1840”, SA II, s. 516–518.
151. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 15.
152. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 16.
153. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 17, 18.
154. ”Minnen och reseanteckningar 1840”, SA II, s. 519, 520; ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 32.
155. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 33.
156. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 33.
157. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 36; ”Minnen och reseanteckningar 1840”, SA II, s. 525.
158. Dow 1995, s. 9, 10, 54–68. Arndts religiositet betonades genom att hans styvbror och goda vän var Friedrich Schleiermacher, en romantiker enligt vilken religionen skulle försvaras mot dess ringaktare. Religionen byggde på känsla och instinkt, inte på historisk uppenbarelse. Han representerade kantianismens religiösa sida medan Hegel stod för dess ateistiska falang. Två monografier har publicerats om Arndts svenska förbindelser. Se Willers 1945; Wolfram 1933.
159. Dow 1995, s. 83–89, 99–104.
160. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 35–37.
161. ”Minnen och reseanteckningar 1840”, SA II, s. 524.
162. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 41, 42.
163. ”Minnen och reseanteckningar 1840”, SA II, s. 522.
164. ”Minnen och reseanteckningar 1840”, SA II, s. 525; ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 44.
165. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 45.
166. ”Minnen och reseanteckningar 1840”, SA II, s. 525, 526.
167. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 46–49; ”Minnen och reseanteckningar 1840”, SA II, s. 526, 527.
168. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 52–53; ”Minnen och reseanteckningar 1840”, SA II, s. 528.
169. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 53–55; ”Minnen och reseanteckningar 1840”, SA II, s. 528, 529. Citaten fritt översatta från tyska (”Minnen och reseanteckningar”, s. 529).
170. ”Minnen och reseanteckningar 1840”, SA II, s. 531, 532. Citatet översatt från tyska. Snellman refererar sitt besök hos Strauss endast i reseanteckningarna och inte i den tryckta reseskildringen som publicerades efter Straussdebatten.
171. F. Cygnaeus till J. V. Snellman 27.6.1840, SA I, s. 685.
172. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 56, 57.
173. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 18–22.
174. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 22–24.
175. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 25–29.
176. Varpio 1997, s. 48.
177. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 65, 66.
178. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 59, 60; Rein 1904 (I), s. 265, 266.
179. Rein 1904 (I), s. 266–267. Se närmare Zel-

- ler 1875, s. 347, 348.
180. "Ansökan till filosofiska fakulteten 27.10.1836" om rekommendation till reseunderstöd, SA I, s. 583.
181. "Ansökan till universitetet 31.10.1836" om reseunderstöd, SA I, s. 584.
182. Alavuotunki 1986, s. 175.
183. Manninen 1987b, s. 134–136.
184. Manninen 1987b, s. 138, 139.
185. Manninen 1982. Citatet fritt översatt från finska.
186. Lehmusto 1923b, s. 23–26, 38, 39.
187. Manninen 1987b, s. 140, 141; Grotenfelt 1938, s. 440–455; Lehmusto 1923b, s. 23, 62.
188. Manninen 1987b, s. 143–146.
189. Manninen 1987b, s. 147. Se Harris 1973, s. 41.
190. Grotenfelt 1938, s. 27.
191. Harris 1973, s. 9–20.
192. Harris 1973, s. 42–57. Mer ingående om verket, se Lévy 1910, s. 46–118; Ziegler 1908, s. 107–177.
193. Manninen 1987b, s. 149, 150. Även Harris 1973, s. 66–84.
194. Grotenfelt 1938, s. 446.
195. Alavuotunki [s.a.], s. 12, 13. Se Strauss 1841. Se Juha Manninens kommentar, SA II:15.
196. Lehmusto 1923b, s. 60, 61.
197. Manninen 1987b, s. 150.
198. Juha Manninens kommentar, SA II:15; Wilenius 1984; Lehmusto 1923b, s. 90–93.
199. "Litterära misseller", *Spanska Flugan*, SA I, s. 198, 199.
200. "Utdrag af ett bref från Tübingen den 14 oktober", *Freja* nr 86, 30.10.1840, SA II, s. 18. Se även Manninen 1987b, s. 172.
201. "Lätt lecture i Tübingen", SA II, s. 539, 546. Se även Manninen 1987b, s. 173–175; Manninens kommentar, SA II:42.
202. Se SA II, s. 547–570. För en allmän översikt, se Manninen 1987b, s. 174–180.
203. Juha Manninens kommentar, SA II:43.
204. Juha Manninens kommentar, SA II:43. Se även Schwegler 1924, s. 371–391; Grotenfelt 1938, s. 224–251.
205. Juha Manninens kommentar, SA II:44; Schwegler 1924, s. 591f; "Excerpt ur G. W. F. Hegels föreläsningar i religionsfilosofi", SA II, s. 557.
206. Juha Manninens kommentar, SA II:44; Schwegler 1924, s. 591f.
207. Juha Manninens kommentar, SA II:45.
208. Juha Manninens kommentar, SA II:45.
209. "Excerpter ur verk av F. Richter, D. F. Strauss, L. Feuerbach ...", SA II, s. 566, 567. Se Juha Manninens kommentar, SA II:45.
210. Juha Manninens kommentar, SA II:45.
211. Juha Manninens kommentar, SA II:45.
212. Juha Manninens kommentar, SA II:15.
213. "Ansökan till universitetet 31.10.1836", om reseunderstöd, SA I, s. 584.
214. Manninen 1987b, s. 180.
215. "Minnen och reseanteckningar 1840", SA II, s. 533.
216. J. V. Snellman till J. A. Grönberg 2.3.1841, avskrift, SA II, s. 631.
217. J. V. Snellman till J. A. Grönberg 29.3.1841, avskrift, SA II, s. 632.
218. F. C. Bours rekommendationsbrev 9.4.1841, citeras på tyska i Juha Manninens kommentar, SA II:15, s. 682.
219. J. V. Snellman till J. A. Grönberg 15.5.1841, SA II, s. 636.
220. "Versuch einer speculativen Entwicklung der Idee der Persönlichkeit", SA II, s. 197, 198. Se Juha Manninens kommentar, SA II:15.
221. Manninen 1974, s. 44.
222. Lehmusto 1938, s. 139, 140.
223. Lehmusto 1938, s. 141, 142. Om Schellings och Böhmes inverkan, se Juha Manninens kommentar, SA II:15.
224. Oittinen 2004, s. 138, 139.
225. Juha Manninens kommentar, SA II:15.
226. Juha Manninens kommentar, SA II:15. Se följande verk av Sigwart: *Der Spinozismus* (1839), *Das Problem der Freiheit und der Unfreiheit des menschlichen Willens* (1839) och *Das Problem des Bösen oder die Theodice* (1840).
227. "Tyskland, skildringar och omdömen ...", SA III, s. 60.
228. Grotenfelt 1923, s. 473–476.
229. von Fieandt 1979, s. 20.
230. "Versuch einer speculativen Entwicklung der Idee der Persönlichkeit", SA II, s. 284; Juha Manninens kommentar, SA II:15.
231. Juha Manninens kommentar, SA II:15.
232. Lehmusto 1938, s. 143, 144.
233. Koski-Jännes 1978, s. 22, 23.
234. Grotenfelt 1938, s. 456–466.
235. Se Alavuotunki 1984.
236. Manninen 1987a, s. 11, 12.
237. Väyrynen 2002, s. 181–203. Om de nuvarande vandringslederna, se Lindenmayer 2001, s. 98–172.
238. "Reseanteckningar 1841", SA II, s. 584, 585.
239. "Reseanteckningar 1841", SA II, s. 585, 586.
240. "Ett besök på Rigi", *Saima* nr 11 och 12, 14.3 och 21.3.1844, SA IV, s. 111–117; "Reseanteckningar 1841", SA II, s. 586, 587.
241. "Reseanteckningar 1841", SA II, s. 589.
242. "En natt vid jungfruns fot", *Saima* nr 15 och 16, 11.4 och 18.4.1844, SA IV, s. 167.
243. "Reseanteckningar 1841", SA II, s. 592; "En

- natt vid jungfruns fot”, SA IV, s. 170–172.
244. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 69, 70; ”Reseanteckningar 1841”, SA II, s. 594, 595.
245. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 70; ”Reseanteckningar 1841”, SA II, s. 595, 598.
246. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 78.
247. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 79–81.
248. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 82; ”Reseanteckningar 1841”, SA II, s. 624.
249. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 83.
250. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 84, 85.
251. Kari Seléns kommentar, SA III:1.
252. ”Reseanteckningar 1841”, SA II, s. 602; ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 101–104.
253. ”Reseanteckningar 1841”, SA II, s. 602–604; ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 111.
254. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 106–108; ”Reseanteckningar 1841”, SA II, s. 604.
255. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 119.
256. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 113; ”Reseanteckningar 1841”, SA II, s. 605.
257. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 125; ”Reseanteckningar 1841”, SA II, s. 607.
258. ”Reseanteckningar 1841”, SA II, s. 607, 608.
259. ”Reseanteckningar 1841”, SA II, s. 608–610; Kurze 1956, s. 47, 48.
260. Toksvig 1936, s. 237, 238.
261. ”Reseanteckningar”, SA II, s. 610–611; ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 133, 134.
262. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 137.
263. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 137, 138.
264. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 141, 142.
265. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 145–147.
266. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 155.
267. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 150.
268. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 153, 154; ”Reseanteckningar 1841”, SA II, s. 612, 613.
269. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 152.
270. ”Reseanteckningar 1841”, SA II, s. 613.
271. ”Reseanteckningar 1841”, SA II, s. 616, 617.
272. ”Reseanteckningar 1841”, SA II, s. 618–620.
273. J. V. Snellman till C. A. Hagberg 22.5.1843, SA III, s. 663, 664.
274. Alavuotunki [s.a.], s. 8–9. Se Fabian Collans dagbok (juni 1841–september 1841), s. 652, Släkten Collans arkiv (Coll. 37:17), NB.
275. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 159–161.
276. Alavuotunki [s.a.], s. 5; Erdmann 1892, s. 154. Redogörelsen för Strausstvissten grundar sig i huvudsak på Jouni Alavuotunkis kapitel ”Strauss-kiista ja sen yhteiskunnalliset ulottuvuudet” (se Alavuotunki [s.a.], Alavuotunki 1984 och Alavuotunkis kommentar, SA II:16. Se även Petzäll 1936.
277. Om Snellmans artiklar i *Freja*, se Jouni Alavuotunkis kommentarer, SA II:16–28, 30, 32, 33, 35; Alavuotunki [s.a.], s. 4.
278. Alavuotunki [s.a.], s. 5, 6.
279. Alavuotunki [s.a.], s. 6.
280. Tarschys 1949, s. 227.
281. Alavuotunki [s.a.], s. 8, 9.
282. Alavuotunki [s.a.].
283. ”Regering och lagstiftande makt”, *Freja* nr 103 och 104, 28 och 31.12.1841, SA II, s. 468–472.
284. Se ”Den religiösa toleransen”, *Freja* nr 72, 14.9.1841; ”Strauss och kyrkan”, *Freja* nr 73, 17.9.1841; ”Teologien och folktron”, *Freja* nr 74, 21.9.1841; ”Boken. Åtalet”, *Freja* nr 75, 24.9.1841, SA II, s. 344–359.
285. ”Strauss och kyrkan”, SA II, s. 349, 350.
286. ”Boken. Åtalet”, SA II, s. 358.
287. ”Strauss och kyrkan”, SA II, s. 358.
288. ”De nyaste företeelserna inom tyska litteraturen. Af en resande landsman”, *Freja* nr 31 och 32, 23.4 och 27.4.1841, SA II, s. 172–177.
289. ”De nyaste företeelserna inom tyska litteraturen. Af en resande landsman.”, SA II, s. 172.
290. ”De nyaste företeelserna inom tyska litteraturen. Af en resande landsman.”, SA II, s. 172, 173.
291. ”Den religiösa toleransen”; ”Teologien och folktron”, SA II, s. 346, 353.
292. ”En blick uppå Tysklands närvarande politiska och religiösa stråfvanden”, *Freja* nr 92, 93 och 96, 25.11, 26.11 och 7.12.1841, SA II, s. 394–405.
293. ”Teologien och folktron”, SA II, s. 353.

294. ”Paradoxer, angående den politiska och religionsfriheten”, *Freja* nr 79, 8.10.1841; ”Gemmåle å Biets ’Granskning af Frejas artiklar, med anledning af åtalet mot skriften Strauss och evangelierna”, *Freja* nr 80–82, 12.10, 15.10 och 19.10.1841, SA II, s. 365, 371.
295. ”Den religiösa toleransen”, *Freja* nr 72, 14.9.1841; ”Ett ord om judendomen, med anledning af insändaren H. i *Freja* n:o 76”, *Freja* nr 77, 1.10.1841, SA II, s. 348, 359, 360.
296. ”Rättvisa äfven åt judarne”, *Freja* nr 88, 9.11.1841; ”Bihang till detta nummer”, *Freja* nr 89, 12.11.1841, SA II, s. 390, 391, 393.
297. Alavuotunki [s.a.], s. 38, 39.
298. Angeldorffs artikelserie ”Granskning af Frejas artiklar med anledning af åtalet mot skriften: Strauss och Evangelierna” publicerades i följande nummer av *Svenska Biet* år 1841: 28–30.9, 2.10, 4.10, 6.10, 8.10 och 11.10. Se Jouni Alavuotunkis kommentarer, SA II:16, 20.
299. ”Versuch einer speculativen Entwicklung der Idee der Persönlichkeit”, SA II, s. 200–216.
300. N. Ignell till J. V. Snellman 16.3.1842, SA II, s. 652.
301. ”De nyaste företeelserna inom tyska litteraturen. Af en resande landsman.”, SA II, s. 172–174.
302. J. V. Snellman till P. M. Lindh 25.1.1842, SA II, s. 649, 650.
303. J. V. Snellman till J. A. Grönberg 2.3 och 29.3.1841, SA II, s. 630–633.
304. Silfverhuth 1977, s. 102.
305. J. J. Nervander till J. V. Snellman 6.7.1842, SA III, s. 514, 515.
306. ”Boken. Åtalet”, *Freja* nr 75, 24.9.1841, SA II, s. 355, 356.
307. Salomaa 1944a, s. 120–122.
308. J. V. Snellman till J. F. Reiff 21.12.1843, koncept, SA III, s. 745. Fri översättning från tyska.
309. Alavuotunki [s.a.], s. 1, 2.
310. Sophie von Knorrings dagbok 24.2, 8.4, 3.5, 11.5 och 28.5.1842, Sophie von Knorrings efterlämnade papper, UUB. Se Alavuotunki [s.a.], s. 3–4, 17. Snellman berättar om sitt första möte med von Knorring i ett brev till Carl Julius Lénström 3.2.1842, SA II, s. 650–652.
311. Sophie von Knorrings dagbok 11.6 och 16.6.1842, UUB. Se Alavuotunki [s.a.], s. 18.
312. C. J. Lénström till J. V. Snellman maj–juni 1842, SA III, s. 505. Jämför Alavuotunki [s.a.], s. 18, 27.
313. J. V. Snellman till C. J. Lénström 3.2.1842, SA II, s. 650.
314. J. V. Snellman till C. J. Lénström juni 1842, SA III, s. 508.
315. C. J. Lénström till J. V. Snellman 17 och 20.7.1842, SA III, s. 520. Jämför Alavuotunki [s.a.], s. 22.
316. Alavuotunki [s.a.], s. 23, 24.
317. Se ”Svenska silhouetter”, SA VI, s. 123.
318. ”Litteratur”, *Freja* nr 32, 22.4.1842, recension av C. J. L. Almqvists *Gabriële Mimanso*, SA II, s. 502–504.
319. ”Litteratur”, SA II, s. 503, 504.
320. Alavuotunki [s.a.], s. 10–12.
321. A. I. Arwidsson till I. Ilmoni 23.9 och 8.11.1841. Se Alavuotunki [s.a.], s. 13.
322. Alavuotunki [s.a.], s. 13, 14.
323. ”En filosofs tankar om det täcka könet”, *Freja* nr 40, 20.5.1842, SA III, s. 171. Se även Pertti Karkamas kommentar, SA III:7.
324. ”Fyra giftermål. Taflor i Terburgs maner. Kärlek och kärlek”; ”Så går det till” och sammanställning av ’Ibland går det annorlunda”, SA III, s. 187–287, 527–588; Marina Norrbacks kommentar, SA III:35.
325. Karkama 1989, s. 67–70; Pertti Karkamas kommentar, SA III:7.
326. Pertti Karkamas kommentar, SA III:7; Karkama 1989, s. 70–73.
327. Alavuotunki [s.a.], s. 32.
328. Karkama 1985, s. 64–68.
329. E. A. Ingman till J. V. Snellman 16.7.1842, SA III, s. 515.
330. C. K. F. Molbeck till J. V. Snellman 16.7.1842, SA III, s. 517.
331. C. J. Lénström till J. V. Snellman 17.7 och 20.7.1842, SA III, s. 519.
332. Kurkijärvi 2001. Se även Knapas 2001, s. 194–198; Kari Seléns kommentar, SA III:1.
333. J. V. Snellman till P. E. Bergfalk 5.6.1843, SA III, s. 676–681.
334. ”Läran om staten”, SA III, s. 298–498. Närmare om verkets bakgrund och mottagande, se Jouni Alavuotunkis kommentar, SA III:12; Alavuotunki [s.a.].
335. P. E. Bergfalks och J. V. Snellmans korrespondens 26.5, 5.6, 16.6, 26.6 och 7.7.1843, SA III, s. 667, 676, 684, 693, 703.
336. Pulkkinen 1982, s. 32–39. Se även Pulkkinen 1983; Pulkkinen 1985.
337. ”Dikthälsning av A. Blanche till J. V. Snellman 23.11.1842”, SA III, s. 589.
338. Rein 1904 (I), s. 360.

FRÅN UTLANDET TILL KUOPIO FÖR ATT VÄCKA NATIONEN

1. Rein 1904 (I), s. 360.
2. J. V. Snellman till J. F. Reiff 21.12.1843, koncept, SA III, s. 745. Fri översättning från tyska.
3. Paasivirta 1978, s. 110.
4. Paasivirta 1978, s. 111.
5. Paasivirta 1978, s. 112, 113.
6. Paasivirta 1978, s. 114, 115.
7. Paasivirta 1978, s. 116, 117.
8. Censuröverstyrelsens brevkoncept 23.12.1840, KD 48/70, Censurkommittén (Ea 11), Överstyrelsens för pressärendena arkiv II, RA.
9. Paasivirta 1978, s. 111.
10. Kalleinen 1994, s. 112.
11. Paasivirta 1978, s. 114, 115.
12. Topelius 2018, s. 862, 971. Se även Kalleinen 2001, s. 130, 131.
13. Paasivirta 1978, s. 118, 119; Bergroth 1903, s. 655–657, 664, 665.
14. Klinge 1989, s. 120, 121.
15. J. V. Snellman till F. Cygnaeus och B. O. Lille 1840, SA I, s. 689.
16. Klinge 1989, s. 138.
17. Castrén 1950, s. 492, 493.
18. ”Memoaranteckningar”, SA XII, s. 828.
19. Klinge 1969, s. 103.
20. Klinge 1969, s. 106, 107.
21. J. J. Nervander till J. V. Snellman 6.1.1844, SA IV, s. 559.
22. Vähäkangas 1996, s. 110, 111.
23. Steinby 1991, s. 295.
24. Paasivirta 1978, s. 126.
25. Topelius 2010, s. xxv, 5–9, 312; Alhoniemi 1969, s. 229; Paasivirta 1978, s. 126, 127.
26. ”Lyriska dikter”, *Kallavesi* nr 7, 3.10.1846, SA V, s. 308.
27. Tarkiainen 1911, s. 24, 25.
28. Estlander 1928, s. 58–60.
29. Paasivirta 1978, s. 127.
30. Anttila 1985, s. 228, 229.
31. Stockfleth 1860, s. 120. Se även Heikkinen 1985, s. 125.
32. Luukkanen 2000, s. 97–100.
33. Luukkanen 2000, s. 106, 107. Luukkanen nämner Snellman som en av kritikerna, vilket inte stämmer.
34. Penttinen 1971, s. 39, 40.
35. Rosenqvist 1927, s. 65, 66.
36. Tiensuu 1985, s. 137.
37. J. V. Snellman till F. Cygnaeus och B. O. Lille 1840, SA I, s. 691.
38. Se närmare om dessa omständigheter i Paasivirta 1978, s. 123–126.
39. Ojanen 2002, s. 74, 75.
40. J. V. Snellman till C. A. Hagberg 22.5.1843, SA III, s. 665.
41. Lindman 1948, s. 109–111. Riksarkivarie Kaarlo Blomstedt har gett ut Nordströms dagböcker 1940.
42. Lindman 1948, s. 84, 85.
43. Lindman 1948, s. 86–88, 98, 99.
44. Kalleinen 2001, s. 130; L. G. von Haartman till A. Armfelt 12.1.1843, Alexander Armfelt's brevsamling (II 18a), Armfelt'ska arkivet, RA, s. 751.
45. J. V. Snellman till J. L. Runeberg 13.5.1843, SA III, s. 658.
46. ”Ansökan till senaten 16.12.1842”, om dispens för rektorstjänsten i Kuopio, SA III, s. 596–598; Kari Seléns kommentar, SA III: 43.
47. F. Collan till A. I. Arwidsson 12.2.1843, Brev till bibliotekarien A. I. Arwidsson (SE S-HS Ep. A. 12), KB och till A. E. Arppe 26.2.1842, Adolf Edvard Arppes arkiv (Coll. 14.1), NB.
48. ”Rekonstruktion av föreläsningar om andens väsende”, SA III, s. 607.
49. J. V. Snellman till J. R. Tengström maj 1843, SA III, s. 657, 658. Verket som avses är Michelets *Vorlesungen über die Persönlichkeit Gottes und Unsterblichkeit der Seele* (1841).
50. Vesa Oittinens kommentar, SA III:49. Föreläsninganteckningarna har inte bevarats i sin helhet eftersom de lånades ut och gick därigenom delvis förlorade. Man har ändå kunnat rekonstruera föreläsningen utgående från bevarade fragment av Snellman och anteckningar av åhörare såsom Robert Tengström, Zacharias Cleve, Sven Gabriel Elmgren, Karl Gustaf Ehrström samt en anonym åhörare (III. Cb.2), Johan Vilhelm Snellmans arkiv (Coll. 212), NB.
51. ”Rekonstruktion av föreläsningar om andens väsende”, SA III, s. 633.
52. ”Rekonstruktion av föreläsningar om andens väsende”, SA III, s. 634.
53. Vesa Oittinens kommentar, SA III:50. Föreläsningarna har konstruerats utgående från Snellmans egenhändiga utkast och Robert Tengströms anteckningar.
54. Lindman 1948, s. 130.
55. Lindman 1948, s. 130.
56. J. V. Snellman till J. L. Runeberg 13.5.1843, SA III, s. 659.
57. Lindman 1948, s. 131–143.
58. Luukkanen 2000, s. 101.
59. Topelius 1922, s. 84, 85.
60. J. V. Snellman till J. L. Runeberg 13.5.1843, SA III, s. 658.

61. K. R. Looström till J. V. Snellman 4.1 och 6.1.1843, SA III, s. 598–600.
62. E. Nervander, Julhälsning år 1900 (J. W. Snellmans små vänner i Sverige), Snellmaniana (Ht 19), Emil Nervanders arkiv, Finska fornminnesföreningens arkiv, MV.
63. E. F. Hæggström till J. V. Snellman 1.5.1843, SA III, s. 655.
64. Z. Hæggström till J. V. Snellman 28.4.1843, SA III, s. 652, 653.
65. Z. Hæggström till J. V. Snellman 18 och 19.5.1843, SA III, s. 662.
66. J. V. Snellman till C. A. Hagberg 22.5.1843, SA III, s. 663–666.
67. C. A. Hagberg till J. V. Snellman 3.6.1843, SA III, s. 676.
68. J. V. Snellman till J. L. Runeberg 13.5.1843, SA III, s. 658; Rein 1904 (I), s. 367. Se även Borgå domkapitels protokoll 4.3.1843, 1 §, Borgå domkapitels arkiv, RA.
69. J. V. Snellman till J. L. Runeberg 13.5.1843, SA III, s. 659.
70. ”Ansökan till Borgå domkapitel 16.5.1843”, om tjänstledighet, SA III, s. 660.
71. Rein 1904 (I), s. 368.
72. J. V. Snellman till J. L. Runeberg 11.6.1843, SA III, s. 682.
73. J. V. Snellman till B. E. H. Schildt 6.6.1843, SA *Register och Supplement*, s. 250, 251.
74. A. I. Arwidsson till J. V. Snellman 9.6.1843, SA III, s. 681, 682.
75. Z. Hæggström till J. V. Snellman 23.6.1843, SA III, s. 691.
76. C. A. Snellman till J. V. Snellman 23.6.1843, SA III s. 689.
77. C. H. Snellman till J. V. Snellman 25.6.1843, SA III s. 692, 693. Prometheus var i grekisk mytologi en titan som från himlen bringade elden till människorna, vilket Zeus hade förbjudit. Prometheus bestraffades genom att bindas vid en klippa där en örn dagligen hackade ut hans lever som alltid växte på nytt om natten.
78. O. von Essen till J. V. Snellman 24.7.1843, SA III, s. 706.
79. A. C. von Essen till J. V. Snellman 24.7.1843, SA III, s. 708.
80. E. F. Hæggström till J. V. Snellman 24.7.1843, SA III s. 709.
81. J. A. Nordgren till J. V. Snellman 24.7.1843, SA III, s. 710.
82. Z. Hæggström till J. V. Snellman 25.7.1843, SA III, s. 711.
83. J. V. Snellman till J. J. Tengström 5.7.1843, SA III, s. 700, 701.
84. A. C. von Essen till J. V. Snellman 24.7.1843, SA III, s. 708.
85. K. R. Looström till J. V. Snellman 4.1 och 6.1.1843, SA III, s. 600.
86. J. V. Snellman till C. W. Ahrenberg 15.7.1843, SA III s. 705.
87. F. G. Afzelius till J. V. Snellman 8.8.1843, SA III, s. 715.
88. K. L. Michelet till J. V. Snellman 6.8.1843, SA III, s. 713–715.
89. Leskinen 1977 (tal vid Snellmans staty i Kuopio).
90. Djurberg 1798. Se även Toivanen 2000, s. 44.
91. Se Taavi Kahra, ”Kuopion seudut kirjallisuudessa kuvattuina”, Arkivet för Kuopion Isänmaallinen Seura, KUHMU.
92. Kinnunen 1982, s. 15–23.
93. Huset låg vid Tulliportinkatu 15 fram till 1961 då det revs.
94. Brandförsäkringar 1833–1846 (Juho Holopainen 103/126, box 113; nr 940, Mf 573 och box 114:3736), Ömsesidiga Försäkringsbolaget Tarmos arkiv, RA. Se även Lappalainen 1982, s. 13.
95. Lappalainen 1982, s. 16.
96. Konfirmationslängd 1843 och mantalslängd 1843, Kuopio domkyrkoförsamling, RA.
97. Oskar Fredrik Budéns (Pulkkinen) netecknade minnen av Snellmans tid i Kuopio (”Muistoja Senator Johan Wilhelm Snellman vainajan yksityiselämästä Kuopiossa eläessään”), september 1884 (mapp B 90), Arkivet för Kirjallisten muistoin säilyttämistä varten Suomen mainioista miehistä perustetun yhdistys, SKS.
98. J. V. Snellman till J. J. Tengström 15.9.1843, SA III, s. 724.
99. Björkman 1916, s. 7, 8. Se Toivanen 2000, s. 148.
100. ”Vanhaa Kuopiota”, *Savon Sanomat* 23.6.1959. Den andra handelsgården ska ha varit belägen på Kauppakatu 33, där gamla handelslokaler revs 1962. Enligt kommerserådet Veikko Nylund inhyste byggnaden Rissanens och Rörings handelshus. Se ”Vanhinta Kuopiota katoaa. Raninin liikekortteli uudistuu”, *Savon Sanomat* 21.11.1962. Se även Brandförsäkringar 1833–1846 (O. W. Roering 81/92, box 113; nr 949, Mf 577), Ömsesidiga Försäkringsbolaget Tarmos arkiv, RA.
101. Tikkanen 1982, s. 138.
102. Lappalainen 1982, s. 28. Se Hietakari 1952; J. V. Snellman till J. J. Tengström 28 och 30.5.1844, SA IV, s. 585.
103. Vaittinen 1960.
104. Castrén 1945, s. 6.
105. Brandförsäkringar 1833–1846 (August Kell-

- gren 42/47, box 113: nr 938, Mf 571), Ömse-
sidiga Försäkringsbolaget Tarmos arkiv,
RA; Niiranen & Laaksonen 1998, s. 33–37.
106. Castrén 1945, s. 10.
  107. Soininen 1968; Runeberg 1946, s. 54.
  108. Brandförsäkringar 1833–1846 (Mårten
Lindfors 95/117, box 113: nr 1528, Mf 582),
Ömsesidiga Försäkringsbolaget Tarmos
arkiv, RA. Se även Vikstedt 1926.
  109. Riekkö 1969.
  110. Brandförsäkringar 1833–1846 (Carl Back-
man 83/94, box 113: nr 1944, Mf 584),
Ömsesidiga Försäkringsbolaget Tarmos
arkiv, RA.
  111. Snellman-Borenius 1968, s. 181.
  112. C. G. Ottelin till J. V. Snellman 13.6.1843, SA
III, s. 683.
  113. Lehmusto 1926, s. 42–44.
  114. Hanho 1955, s. 58–63. Se även Iisalo 1989,
s. 131, 132.
  115. ”Tal vid terminens början”, SA *Register och
Supplement*, s. 252.
  116. ”Tal vid terminens början”, SA *Register och
Supplement*, s. 252.
  117. Hanho 1955, s. 63; J. V. Snellman till J. J.
Tengström 28 och 30.5.1844, SA IV, s. 587;
Schalin 1906, s. 195; Lehmusto 1926, s. 47.
  118. Rein 1904 (I), s. 382.
  119. Snellman-Borenius 1968, s. 160. Se Sarlin
1912.
  120. Rein 1904 (I), s. 382, 383; Schalin 1906,
s. 194, 195.
  121. J. V. Snellman till J. J. Tengström 15.9.1843,
SA III, s. 724–726.
  122. J. V. Snellman till J. J. Tengström 15.9.1843,
SA III, s. 724–726.
  123. Rein 1904 (I), s. 381–382. Utgående från
uppgifter givna av Snellmans tidigare elev
Henrik Pantsar.
  124. Mantalslängd 1846, Kuopio domkyrkoför-
samling, RA. Se Carpelan 1954–1966; Col-
liander (toim.) 1918.
  125. Se Granit-Ilmoniemi 1981.
  126. J. V. Snellman till Borgå Domkapitel
31.8.1843, SA III, s. 721.
  127. Sironen 2002, s. 28–36. Se även Gustafsson
1906, s. 194.
  128. J. V. Snellman till C. G. Ottelin 31.8.1843, SA
III, s. 719, 720.
  129. C. G. Ottelin till J. V. Snellman 12.9.1843, SA
III, s. 723.
  130. Rein 1904 (I), s. 384, 385.
  131. C. G. Ottelin till J. V. Snellman 13.6.1843, SA
III, s. 683.
  132. Hanho 1955, s. 62.
  133. Iisalo 1968, s. 32–48.
  134. Iisalo 1968, s. 51–53.
  135. ”Ödmjukaste diktamen till protokollet vid
visitationen uti högre elementarskolan i
Kuopio d. 17. juni 1848”, SA VI, s. 729.
  136. Hanho 1955, s. 67. Se C. G. Ottelins
inspektionsprotokoll 16.6.1848 (SED SD
2/455/1849), Kuopio högre elementarsko-
las handlingar, Kuopio lyceums arkiv, RA.
  137. J. V. Snellman till J. J. Tengström 15.9.1843,
SA III, s. 724.
  138. Siltari 1971.
  139. Toivanen 2000, s. 344–346. Huset, som
stod på Maaherrankatu 13, vid dagens
Snellmanipuisto, revs 1903 för bygget
av Kuopion teollisuuskoulu. I dag verkar
Snellmanin koulu i byggnaden. På skolans
gård står fortfarande den första separata
gymnastiksalen i Finland, ”Mutteri”. Se
vidare Lappalainen 1982, s. 12.
  140. Lappalainen 1973.
  141. J. V. Snellman till Borgå domkapitel
4.6.1845, SA IV s. 672.
  142. Tuomi 1972, s. 7–13.
  143. Selén 1987, s. 3. Kuopio lyceums bibliotek
flyttades med undervisningsministeriets
tillstånd till stadsbiblioteket, där det har
varit placerat i ett eget källarvalv sedan
1974. Forskare får låna böcker från sam-
lingen som läsesalslån. År 1872, då den
högre elementarskolan och gymnasiet
slogs samman, sammanslogs uppenbarli-
gen även biblioteken. Se Tiittanen-Savola-
inen 1985; Karhu 1931.
  144. Bok- och kartinventur 24.8.1843, Kuopio
högre elementarskolas handlingar, Kuopio
lyceums arkiv, RA.
  145. J. V. Snellman till J. R. Tengström 23.5.1844,
SA IV, s. 583, 584.
  146. Halila 1978, s. 204, 205.
  147. Näsman 1980, s. 276, 277. C. G. Ottelins
inspektionsprotokoll 27.8.1844, Kuopio
högre elementarskolas handlingar, Kuopio
lyceums arkiv, RA.
  148. ”Om familjen och skolan”, ett skoltal hållet
1843, *Litteraturblad* nr 9, september 1863,
SA XI.1, s. 175.
  149. Salomaa 1944a, s. 144, 145.
  150. Hanho 1955, s. 63. I motsats till Kari Seléns
påstående var tjänsten således inte en av de
bättre i landets skolväsende. Se Selén 1993.
  151. Lappalainen 1982, s. 16.
  152. J. V. Snellman till J. J. Tengström 15.9.1843,
SA III, s. 725.
  153. Ansökan till senaten 27.9.1843, om publice-
ringstillstånd för en tidning i Kuopio, SA
III, s. 727.
  154. Hietakari 1948, s. 3; Toivanen 2000, s. 200,
201; Gardberg 1973, s. 100–102. Pekka

- Lappalainen har till skillnad från andra utnyttjat arkivet för Kuopion Isänmaallinen Seura vid Kulturhistoriska museet i Kuopio (Lappalainen 1982, not 14–16). Se Eero Hietakaris samling (1336:10), Arkivet för Kuopion Isänmaallinen seura, KUHMU.
155. Bergholm 1984, s. 301.
  156. J. Karsten till E. Lönnrot 11.11.1843, Eero Hietakaris samling (1336:10), Arkivet för Kuopion Isänmaallinen Seura, KUHMU.
  157. Hietakari 1948, s. 4.
  158. Riecki 2000.
  159. Kinnunen 1982, s. 46–50.
  160. Jäntti 1940, s. 343.
  161. Boktryckeriet fanns i ett kvarter som gränsade till Vuorikatu och Suokatu, på Suokatu 22, som i dag är adressen för ämbetshuset för den kyrkliga samfälligheten i Kuopio. Minnesplaketter finns vid pelarna på trappavsatsen.
  162. Waris 1939, s. 171, 172.
  163. J. J. Nervander till J. V. Snellman 27.9.1843, SA III, s. 729. Se Toivanen 2000, s. 407, 408.
  164. J. V. Snellman till C. G. Ottelin 1843, koncept, SA III, s. 731, 732.
  165. J. J. Nervander till J. V. Snellman 22.11.1843, SA III, s. 734.
  166. J. J. Nervander till J. V. Snellman 1.12.1843, SA III, s. 737.
  167. Ansökan till postdirektionen 2.12.1843, SA III, s. 738.
  168. *Finlands Allmänna Tidning* nr 282, 4.12.1843, s. 1130.
  169. Kinnunen 1982, s. 25, 26, 35, 36.
  170. Kinnunen 1981, s. 79.
  171. Kinnunen 1982, s. 59, 60.
  172. Kinnunen 1981, s. 80, 81. Snellmans springpojke Oskar Budén ger en detaljerad skildring av skrivprocessen i sina nedtecknade minnen (mapp B 90), Arkivet för Kirjallisten muistoin säilyttämistä varten Suomen mainioista miehistä perustetun yhdistys, SKS.
  173. J. V. Snellman till J. J. Tengström 28 och 30.5.1844, SA IV, s. 587.
  174. J. V. Snellman till J. J. Tengström 12.9.1844, SA IV, s. 616.
  175. Salomaa 1944a, s. 244, 245; Tervämäki 1993.
  176. Silander 1918, s. 186.
  177. Kinnunen 1981, s. 86.
  178. Kinnunen 1982, s. 52; Tommila 1963, s. 29–55.
  179. Kinnunen 1982, s. 52.
  180. J. V. Snellman till J. J. Tengström 22.2.1844, SA IV, s. 563.
  181. J. V. Snellman till P. E. Bergfalk 26.6.1843, koncept, SA III, s. 699. Se även Kinnunen 1981, s. 74, 75.
  182. J. V. Snellman till J. F. Reiff 21.12.1843, koncept, SA III, s. 744–747, citatet fritt översatt från tyska. Se Kinnunen 1981, s. 74.
  183. Manninen 1987b, s. 160.
  184. ”Tyskland, skildringar och omdömen ...”, SA III, s. 8.
  185. Kinnunen 1981, s. 65–67.
  186. J. J. Nervander till J. V. Snellman 6.1.1844, SA IV, s. 559.
  187. Tommila 1988, s. 136.
  188. Kinnunen 1981, s. 87, 88.
  189. Tommila 1988, s. 133.
  190. C. A. Snellman till J. V. Snellman 9.2.1844, SA IV, s. 561.
  191. Kinnunen 1981, s. 138.
  192. Tommila 1988, s. 140–142.
  193. ”Publiciteten”, *Saima* nr 20, 15.5.1844, SA IV, s. 191–194.
  194. ”Publiciteten”, SA IV, s. 191, 192.
  195. ”Publiciteten”, SA IV, s. 193, 194.
  196. ”Publicitetens vådor”, *Saima* nr 21, 23.5.1844, SA IV, s. 194–198.
  197. ”Tidningslitteraturen i Finland”, *Saima* nr 25, 20.6.1844, SA IV, s. 218–223.
  198. Kinnunen 1979.
  199. ”Tala först och tänka se'n”, *Saima* nr 36, 5.9.1844, SA IV, s. 303–306.
  200. ”Verkningar äro de, som verka”, *Saima* nr 37, 12.9.1844, SA IV, s. 307–309.
  201. J. V. Snellman till F. Collan 29.2.1844, SA IV, s. 564–566.
  202. Kari Seléns kommentarer, SA IV:102, 110, 137, 141, 146, 149, 158, 164.
  203. ”Om tidningspolemik”, *Saima* nr 41, 10.10.1844, SA IV, s. 330–333.
  204. ”Svenska tidningar”, *Saima* nr 42, 17.10.1844, SA IV, s. 338.
  205. J. V. Snellman till F. Collan 29.2.1844, SA IV, s. 565.
  206. F. Collan till J. V. Snellman, koncept, SA IV, s. 740–742.
  207. J. J. Nervander till J. V. Snellman 2.3.1844, SA IV, s. 566, 567.
  208. J. J. Tengström till J. V. Snellman 4.3.1844, SA IV, s. 568, 569.
  209. J. V. Snellman till J. R. Tengström 23.5.1844, SA IV, s. 584.
  210. J. V. Snellman till J. J. Tengström 28 och 30.5.1844, SA IV, s. 586.
  211. C. R. Ehrström till J. V. Snellman 6.6.1844, SA IV, s. 591.
  212. ”Håglöshetens triumfsång i Morgonbladet”, *Saima* nr 46, 14.11.1844, SA IV, s. 383, 384. Se även *Helsingfors Morgonblad* nr 81, 28.10.1844.

213. "Kan en duglig tidning i landet uppstå?", *Saima* nr 50, 12.12.1844, SA IV, s. 400–402.
214. I. Ilmoni till J. V. Snellman 30.3.1844, SA IV, s. 575.
215. J. J. Tengström till J. V. Snellman 12.4.1845, SA IV, s. 655.
216. Zacharias Topelius, "Saima martyrt", *Hel-singfors Tidningar* nr 83, 19.10.1844; Kinnunen 1981, s. 143. Se även "Tidningslitteraturs närvarande skick", *Saima* nr 24 och 28, 12.6 och 10.7.1845, SA IV, s. 525–532; "Yttre villkor för en duglig tidningslitteratur", *Saima* nr 30 och 33, 24.7 och 14.8.1845, SA IV, s. 548–552; "Tidningsrevy", *Saima* nr 40, 2.10.1845, SA V, s. 54, 55. Se även Launonen 1991.
217. Kinnunen 1981, s. 154.
218. Kinnunen 1981, s. 99, 100.
219. Allmän kommentar av Pertti Karkama. SA IV:11. Se mer ingående novellerna i *Saima*: "Fienderne", *Saima* nr 21, 23.5.1844, SA IV, s. 200–207; "Kärlek och brott", *Saima* nr 31, 1.8.1844, SA IV, s. 252–260; "Förderfvet", *Saima* nr 43, 24.10.1844, SA IV, s. 345–360; "Spionen", *Saima* nr 3, 16.1.1845, SA IV, s. 430–444; "Fiskarläget", *Saima* nr 26, 26.6.1845, SA IV, s. 533–544; "Ett dyrt spratt", *Saima* nr 37, 11.9.1845, SA V, s. 17–21; "Den svagas styrka", *Saima* nr 43, 23.10.1845, SA V, s. 70–83; "Fängen", *Saima* nr 12, 28.3.1846, SA V, s. 159–167.
220. Karkama 1985, s. 114–146; Karkama 1989, s. 157–166. Om resenovellerna, se Kari Seléns allmänna kommentar, SA IV:68.
221. Kari Seléns kommentar, SA IV:4.
222. "Inrikes", *Saima* nr 4, 25.1.1844.
223. "Till den högtårade läsaren", *Saima* nr 18, 2.5.1844.
224. Z. Hægström till J. V. Snellman 6.9.1844, SA IV, s. 613.
225. C. A. Snellman till J. V. Snellman 24.5.1844, SA IV, s. 585.
226. "Curriculum Vitae", SA IV, s. 761.
227. J. V. Snellman till J. J. Tengström 12.9.1844, SA IV, s. 616.
228. "Tidningslitteraturen i Finland", *Saima* nr 25, 20.6.1844, SA IV, s. 223.
229. Kare 1981.
230. Kinnunen 1981, s. 18–23.
231. "Suomi och fosterländska litteraturen", *Saima* nr 1, 4.1.1844, SA IV, s. 3–5; "Hämmas en nations bildning af en nationallitteratur?", *Saima* nr 2, 11.1.1844, SA IV, s. 5–7.
232. Pertti Karkamas kommentar, SA IV:3. Se även Karkama 1989, s. 110.
233. J. V. Snellman till J. R. Tengström 22.2.1844, SA IV, s. 562.
234. "Bildningens ståndpunkt i Finland", *Saima* nr 23, 6.6.1844, SA IV, s. 208–212.
235. "Det enda nödvändiga icke blott för den inhemska litteraturen", *Saima* nr 24, 13.6.1844, SA IV, s. 215.
236. Koskimies 1977, s. 78.
237. J. J. Tengström till J. V. Snellman 20.6.1844, SA IV, s. 599, 600.
238. E. Lönnrot till J. V. Snellman 23.6.1844, SA IV, s. 602.
239. E. Lönnrot till J. V. Snellman 13.8.1844, SA IV, s. 608.
240. Se "Finnar och irokeser", "Hvad nationel bildning är", "Om finska språket såsom skriftspråk", "Kan ett folks bildning nedsättas derigenom, att dess språk göres till bildningens?" och "Finskan såsom skol-språk", *Saima* nr 1, 2, 5, 6 och 16, 1845, SA IV, s. 411–423, 491–494; *Åbo Tidningar* nr 83, 19.10.1844; Kari Seléns kommentar, SA IV:158.
241. Irokeserna var en språkligt sammanhängande grupp av indianstammar (huron, erie, mohawk, oneida, onondaga, cayuga, seneca, tuscarora, susquehannock) som på upptäcktsresornas tid bodde längs floden St. Lawrence på ett område som i dag ligger i delstaten New York. Irokeserna bedrev ett framgångsrikt jordbruk och hade en blomstrande andlig kultur. De hade bland annat en egen regeringsform. I dag bor resterna av stammarna i reservat. Se "Finnar och irokeser", *Saima* nr 1, 2.1.1845, SA IV, s. 411, 412.
242. "Hvad nationel bildning är", *Saima* nr 2, 9.1.1845, SA IV, s. 416.
243. "Om finska språket såsom skriftspråk", *Saima* nr 5, 30.1.1845, SA IV, s. 419, 420.
244. "Kan ett folks bildning nedsättas derigenom, att dess språk göres till bildningens?", *Saima* nr 6, 6.2.1845, SA IV, s. 420–423. Rein har lagt ned mycket möda på att visa att Snellmans lära är ensidig, en uppfattning som Heikki Lehmusto (1923b) motsätter sig. Se mer ingående Grotenfelt 1923, s. 471–480.
245. J. V. Snellman till M. A. Castrén 1.10.1844, SA IV, s. 617.
246. J. V. Snellman till M. A. Castrén 1.10.1844, SA IV, s. 617–619.
247. M. A. Castrén till J. V. Snellman 18.10.1844, SA IV, s. 621–623.
248. J. R. Tengström till J. V. Snellman 16.11.1844, SA IV, s. 629.
249. J. V. Snellman till J. R. Tengström 21.11.1844, SA IV, s. 630–632.
250. M. A. Castrén till J. V. Snellman 18.10.1844,

- SA IV, s. 621, 622.
251. G. A. Uhlenius till J. V. Snellman 7.11.1844, SA IV, s. 628.
252. ”Utrikes”, *Saima* nr 43, 24.10.1844.
253. ”Kuopio”, *Saima* nr 43, 24.10.1844.
254. ”Gymnasialundervisningen”, *Saima* nr 43, 24.10.1844, SA IV, s. 344.
255. Sekretä akter (mapp 23), Generalguvernörskansliets arkiv, RA.
256. J. V. Snellman till J. J. Tengström 28.11.1844, SA IV, s. 633. Se Vesa Oittinens kommentar, SA IV:270.
257. J. V. Snellman till G. A. Uhlenius november 1844, koncept, SA IV, s. 634, 635.
258. ”Universitetets anseende”, *Saima* nr 11, 13.3.1845, SA IV, s. 473–475.
259. J. J. Nervander till J. V. Snellman 27.3.1845, SA IV, s. 654.
260. Karkama 1989, s. 186–187. Se även Pertti Karkamas kommentar, SA IV:215.
261. ”Angående svenska nationallitteraturen”, *Saima* nr 21–23, 22.5, 29.5 och 5.6.1845, SA IV, s. 512–522.
262. ”Lyriska dikter”, *Kallavesi* nr 7–9, 3, 11 och 17.10.1846, SA V, s. 305–325.
263. ”Lyriska dikter”, SA V, s. 323.
264. Karkama 1989, s. 126–129.
265. J. V. Snellman till E. Lönrot 6.7.1846, SA V, s. 638.
266. ”Inhemsk litteratur”, *Kallavesi* nr 14, 21.11.1846, SA V, s. 383–395.
267. Bengtsson 1927, s. 570.
268. Hirn 1942, s. 207–209.
269. J. J. Nervander till J. V. Snellman 5.10.1844, SA IV, s. 620.
270. J. J. Nervander till J. V. Snellman augusti 1844, SA IV, s. 609–611. Se Havu 1945, s. 168.
271. Hirn 1942, s. 243–244.
272. Zacharias Topelius, ”Från Helsingfors”, *Helsingfors Tidningar* nr 43, 1.6.1844, s. 2, 3. Se även Havu 1945, s. 167, 168.
273. Zacharias Topelius, ”Kung Fjalar. II”, *Helsingfors Tidningar* nr 76, 25.9.1844, s. 2; Hirn 1942, s. 246.
274. ”Kung Fjalar af Runeberg I”, *Kallavesi* 31.10.1844, SA IV, s. 362–370.
275. ”Kung Fjalar af Runeberg II”, *Kallavesi* 14.11.1844, SA IV, s. 370–377.
276. Sarajas 1983.
277. Karkama 1989, s. 149.
278. Pertti Karkamas kommentar, SA IV:154.
279. Se Sarajas 1983.
280. Karkama 1989, s. 152; ”Kung Fjalar av Runeberg II”, *Kallavesi* 14.11.1844, SA IV, s. 376, 377.
281. Hirn 1942, s. 246, 247.
282. Hirn 1942, s. 251; C. A. Hagberg till J. V. Snellman 17.1.1845, SA IV, s. 644.
283. Se Sarajas 1983.
284. Mattila 1981.
285. Oksala 2004, s. 447. *Kung Fjalar* är emellertid ett problematiskt och flertydigt verk, vilket konstaterades på det symposium som ordnades av Svenska litteratursällskapet i Finland med anledning av Runebergs 200-årsjubileum den 7–8 maj 2004.
286. Hirn 1942, s. 213–219.
287. J. J. Tengström till J. V. Snellman 14.12.1844, SA IV, s. 636–639.
288. Runeberg 2003, s. 177. Se även Havu 1945, s. 170.
289. Karkama 1989, s. 153, 154.
290. Karkama 1989, s. 156.
291. Hirn 1942, s. 279–284. Se mer ingående Lamm 1916; Belfrage 1917.
292. Hirn 1942, s. 286. Se även Sylwan 1917, s. 89; Perttula [1955], s. 34–41.
293. Viljanen 1947, s. 458–459.
294. J. V. Snellman till J. J. Tengström 27.2.1845, SA IV, s. 644–646.
295. J. V. Snellman till J. J. Tengström 27.2.1845, SA IV, s. 644–646.
296. J. J. Tengström till J. V. Snellman 12.4.1845, SA IV, s. 655, 656.
297. Magnus von Platens kommentar, SA IV:115.
298. ”Varning”, *Saima* nr 5, 1.2.1844, SA IV, s. 71; ”En kyss”, *Saima* nr 8, 22.2.1844; ”Svale-Qvitter”, *Saima* nr 28, 11.7.1844, SA IV, s. 235.
299. ”Till en sörjande moder”, *Saima* nr 41, 9.10.1845, SA V, s. 55. Se Barbro Kindstedts kommentar, SA V:13.
300. ”Nattens fröjd”, *Saima* nr 44, 30.10.1845, SA V, s. 84. Se Barbro Kindstedts kommentar, SA V:19.
301. F. Berndtson till J. V. Snellman 20.3.1846, SA V, s. 612.
302. ”Ros och lilja” och ”Myrten”, Necken. *Poetisk kalender* 1845, SA IV, s. 402–403; Magnus von Platens kommentar, SA IV:115.
303. Snellman publicerade följande dikter under pseudonymen ”Momus”: ”Schlaraffenland”, *Saima* nr 10, 6.3.1845, SA IV, s. 470; ”De konservativa”, *Saima* nr 15, 10.4.1845, SA IV, s. 489; ”Ljusets vän”, *Saima* nr 17, 24.4.1845, SA IV, s. 499.
304. ”Hurra! Axels dag det är ...”, SA IV, s. 650.
305. ”De båda litteratursällskaperna”, *Saima* nr 17, 2.5.1846, SA V, s. 175.
306. Pertti Karkamas kommentar, SA V:62, 80. Se *Morgonbladet* nr 29 och 30, 1846; *Helsingfors Tidningar* nr 25 och 31, 1846.
307. ”Striden angående Finska litteratursäll-

- skapet i Helsingfors”, *Saima* nr 26, 4.7.1846, SA V, s. 206–208.
308. Allmän kommentar av Kari Selén, SA IV:97. Se Salomaa 1944b, s. 10–20; Snellman 1960, s. 251–258.
309. ”Om den blifvande lärokursen för elementarundervisningen”, *Saima* nr 20, 25.7.1844, SA IV, s. 243–247.
310. ”Elementarundervisning och universitetsstudier II: Dessas förhållande i Finland”, *Saima* nr 19, 9.5.1844, SA IV, s. 177–181.
311. ”Om familjen och skolan”, SA XI.1, s. 178.
312. Se Kari Seléns kommentarer, SA IV:196, 197, 198, 200.
313. ”Om folkskolor”, *Saima* nr 13, 27.3.1845, SA IV, s. 480, 481.
314. ”Folkskolans bestämmelse”, *Saima* nr 14, 5.4.1845, SA IV, s. 482–484.
315. ”Folkskolans inrättning”, *Saima* nr 15, 10.4.1845, SA IV, s. 485–489; Lehmusto 1926, s. 88–95. Se även Vuorela 1980, s. 230.
316. Alexandra Ramsays kommentar, SA IV:26.
317. ”Om fruntimmersuppföstran”, *Saima* nr 4, 25.1.1844, SA IV, s. 40, 41.
318. ”Hvad bör qvinnan lära?”, *Saima* nr 5, 1.2.1844, SA IV, s. 42–44.
319. ”Om fruntimmers-skolor”, *Saima* nr 9, 29.2.1844, SA IV, s. 44–48.
320. ”Fruentimmers-skolor i Finland”, *Saima* nr 10, 7.3.1844, SA IV, s. 48–51. Se Ketonen 1977, s. 26–28.
321. Nenonen 1958, s. 23–67; Toivanen 2000, s. 324.
322. Leiwo 1957. Se även ”Snellmanin kirjeitä kansakoulujen arkistossa”, *Savo* 7.2.1956.
323. Tommila 1988, s. 124–129.
324. Ahvenainen 1981, s. 27; Tommila 1988, s. 156, 157.
325. ”Uusilaatunen navetan rakennus”, *Maamiehen Ystävä* nr 2, 13.1.1844, SA IV, s. 28–30; ”Mitä siitä rankista hyvää karjalle on”, *Maamiehen Ystävä* nr 3, 20.1.1844, SA IV, s. 36, 37; ”Hätäaineista elävien elatukseksi”, *Maamiehen Ystävä* nr 8, 24.2.1844, SA IV, s. 92, 93; ”Kylmänneista potatista”, *Maamiehen Ystävä* nr 14, 6.4.1844, SA IV, s. 160.
326. Ahvenainen 1981, s. 28–34.
327. J. V. Snellman till J. J. Tengström 22.2.1844, SA IV, s. 563; Henrik Knifs kommentar, SA IV:7.
328. Silander 1918, s. 182.
329. Silander 1918, s. 180.
330. Patoluoto 1986, s. 279–286, 305.
331. Pihkala 1981, s. 43.
332. Kinnunen 1981, s. 96.
333. Tarkoma 2001, s. 83–90. Se även Susanna Fellmans kommentar, SA IV:34.
334. ”Böra i hvarje land manufakturert uppmuntras?” *Saima* nr 5, 1.2.1844, SA IV, s. 60, 61.
335. ”Om möjligheten af större fabrikers uppkomst i Finland”, *Saima* nr 6, 8.2.1844, SA IV, s. 61–64.
336. ”Om fördelen att i Finland hellre uppmuntra handverk än fabriker”, *Saima* nr 7, 15.2.1844, SA IV, s. 64–67.
337. ”Handverkeriernas tillstånd”, *Saima* nr 22, 30.5.1844, SA IV, s. 67–70.
338. Alf-Halonen 1954, s. 92, 114, 115.
339. ”Fattigdom och högfärd”, *Saima* nr 4, 23.1.1845, SA IV, s. 446–450.
340. ”Fattigdom och högfärd”, SA IV, s. 449. Se även Marina Norrbacks kommentar, SA IV:179.
341. J. J. Nervander till J. V. Snellman 27.9.1843, SA III, s. 728–730. Se Paaskoski 2002, s. 330.
342. J. J. Nervander till J. V. Snellman 22.11.1843, SA III, s. 734, 735.
343. J. J. Nervander till J. V. Snellman 2.3.1844, SA IV, s. 567.
344. Paaskoski 2002, s. 44, 45.
345. ”Om nyttan af kanaler för Finland”, *Saima* nr 12, 21.3.1844; ”Kanalen mellan Saimen och hafvet”, *Saima* nr 13, 28.3.1844; ”Att Saimen-kanalen skall höja hela Finlands välstånd”, *Saima* nr 14, 4.4.1844, SA IV, s. 123–132.
346. Paaskoski 2002, s. 47.
347. ”Huru vestra Finlands handel kan njuta omedelbar fördel af Saima kanalen”, *Saima* nr 48 och 49, 28.11 och 5.12.1844, SA IV, s. 395–399.
348. Paaskoski 2002, s. 49.
349. ”Om fonderna för Saimen kanalen”, *Saima* 45, 7.11.1844, SA IV, s. 381. Se Paaskoski 2002, s. 50.
350. Paaskoski 2002, s. 49.
351. Erkki Pihkalas kommentar, SA IV:183.
352. Se Pihkala 1981, s. 40–41.
353. ”Lyx och import”, *Saima* nr 7, 13.2.1845, SA IV, s. 456.
354. ”Lyxen och tullen”, *Saima* nr 11, 13.3.1845, SA IV, s. 475.
355. ”Kan tullen reglera handelsbalansen?”, *Saima* nr 17, 24.4.1845, SA IV, s. 498.
356. ”Finlands industri såsom villkor för finsk nationalitet”, *Saima* nr 1, 8.1.1846, SA V, s. 112–116; Tarkoma 2001, s. 90, 91. Artikeln finns i rysk översättning och i original, Sekreta akter nr 43 (Fc 37), s. 44–52, Generalguvernörskansliets arkiv, RA.
357. Alf-Halonen 1954, s. 110–112.
358. ”Handelsbalansen”, *Saima* nr 34, 29.8.1846,

- SA V, s. 267, 268.
359. Alf-Halonen 1954, s. 110.
360. ”Om finsk statistik”, *Saima* nr 29, 17.7.1845, SA IV, s. 544–547. Se Groundstroem 1906, s. 143–145.
361. Pihkala 1981, s. 39. Se även Erkki Pihkalas kommentar, SA V:31.
362. Kinnunen 1981, s. 118, 119.
363. Kinnunen 1981, s. 119. Enligt Kinnunen betonas dessa särskilt i Jahnssoon 1907, s. 270–279.
364. ”Till de tänkande”, *Saima* nr 46, 14.11.1844, SA IV, s. 389, 390.
365. ”Om sjö assurans-föreningar”, *Saima* nr 27, 4.7.1844; ”Om inhemsk skeppsassurans”, *Saima* nr 31, 1.8.1844; ”Ytterligare om en skeppsassuransförening”, *Saima* nr 38, 19.9.1844, SA IV, s. 227–230, 250–252, 312–314.
366. Tarkoma 2001, s. 56; Soininen 1980, s. 386–389.
367. Tarkoma 2001, s. 57, 58; Myllyntaus 1980, s. 353.
368. ”Fördelen af arbete i stort”, *Saima* nr 32, 8.8.1844; ”Om hemmansklyfning”, *Saima* nr 33, 15.8.1844; ”Om hemmansklyfning i Finland”, *Saima* nr 34, 22.8.1844; ”Om hemmansklyfning. (Svar till en anmärkare)”, *Saima* nr 41, 10.10.1844, SA IV, s. 273–283.
369. Savolainen 1989, s. 12, 13.
370. Marina Norrbacks kommentar, SA IV:184.
371. J. R. Tengström till J. V. Snellman 16.11.1844, SA IV, s. 629.
372. Soikkanen 1966, s. 98.
373. Hytönen 1920, s. 360, 361.
374. Rauhala 1915, s. 316, 317.
375. ”Om förslaget till fattigvården”, *Saima* nr 8–10, 20.2, 27.2 och 6.3.1845, SA IV, s. 458–467.
376. S. M. von Knorring till J. V. Snellman 23.3.1844, SA IV, s. 570–572.
377. Längder över döpta 1843–1850, Kuopio domkyrkoförsamlings arkiv, RA.
378. Lehtonen 1931, s. 128, 129.
379. ”Blomstrande tärnor ...”, 16.6.1844, SA IV, s. 597. Se Barbro Kindstedts kommentar, SA IV:248.
380. Z. Häggström till J. V. Snellman 6.9.1844, SA IV, s. 613, 614.
381. Byggnaderna förstördes i en eldsvåda 1881. Se Riecki 2002.
382. Taavi Kahra, ”Piirteitä musiikin harrastuksesta Kuopiossa aikana 1790–1880”, Taavi Kahras samling (mapp I:A 1926), Arkivet för Kuopion Isänmaallinen Seura, KUHMU. Se även Rudolf Lagis arkiv (Aö.L13–16), NB.
383. Dalström 1953, s. 13 (matrikel 157). Se även Carpelan 1954–1966 (1), s. 18. Se Bergholm 1984, s. 771.
384. Om konserterna, se ”Kuopio”, *Saima* nr 4, 23.1.1845, SA IV, s. 446. Se även *Saima* nr 22, 29.5.1845; nr 44, 30.10.1845; nr 42, 24.10.1846.
385. J. V. Snellman till J. W. G:son Snellman 20.9.1845, SA V, s. 559, 560.
386. J. V. Snellman till J. L. Wennberg maj 1845, SA IV, s. 670, 671.
387. J. V. Snellman till J. L. Wennberg maj 1845, SA IV, s. 671.
388. J. R. Tengström till J. V. Snellman 17.5.1845, SA IV, s. 663, 664.
389. J. V. Snellman till J. R. Tengström 22.5.1845, SA IV, s. 664.
390. J. V. Snellman till J. L. Wennberg 26.5.1845, SA IV, s. 665–667.
391. J. V. Snellman till J. L. Wennberg 26.5.1845, SA IV, s. 667.
392. Dikter tillägnade Johanna Lovisa Wennberg, juli 1845, SA IV, s. 682–686. Dikterna tonsattes av Kaj Chydenius sommaren 2005.
393. F. Collan till A. E. Arppe 20.5.1845, Adolf Edvard Arppes arkiv (Coll. 14.1), NB. Se Havu 1970, s. 21.
394. A. H. A. Kellgren till J. V. Snellman 31.5.1845, SA IV, s. 668, 669.
395. J. R. Tengström till J. V. Snellman 31.5.1845, SA IV, s. 669.
396. J. V. Snellman till J. R. Tengström 13.6.1845, SA IV, s. 672, 673.
397. J. V. Snellman till J. L. Wennberg 16.6.1845, SA IV, s. 673.
398. J. V. Snellman till E. Lönnrot 5.7.1845, SA IV, s. 676.
399. J. L. Wennberg till J. V. Snellman, odaterat, SA IV, s. 681, 682.
400. J. V. Snellman till J. L. Wennberg, odaterat, SA IV, s. 681.
401. Oskar Fredrik Budéns (Pulkkinen) nedtecknade minnen i september 1884 (mapp B 90), Arkivet för Kirjallisten muistoin säilyttämistä varten Suomen mainioista miehistä perustetun yhdistys, SKS.
402. Jorma Leimu, ”Harjulan perintötila v. 1561–1969. Historiallinen katsaus tilan vaiheisiin”, 1969, Jorma Leimus samling (mapp I:2), Arkivet för Kuopion Isänmaallinen Seura, KUHMU. Se även Tarmos allframtidförsäkringar nr 17023 (box C9/34/II), Ömsesidiga Försäkringsbolaget Tarmos arkiv, RA. Huset, det 150 år gamla ”Mummola”, revs 1960. På platsen byggdes ett bostadshus för ålderdomshemmens vård-

- personal. Se mer ingående Hietakari 1960.
403. Nervander 1906. Se även Taavi Kahra, ”Harjula ennen ja nyt. Otteita stipendityöstä”, Taavi Kahras samling, Arkivet för Kuopion Isänmaallinen Seura, KUHMU.
404. ”Student-inpromptu till sånggudinnan för att förjaga alla menliga intryck af Saimas notiser från Kuopio”, *Saima* nr 30, 24.7.1845, SA IV, s. 553. Mer om festligheterna, se Schauman 1922 (I), s. 194, 195.
405. Ansökan om lysning till äktenskap 9.8.1845, SA V, s. 555. Brudens fader Anders Wennberg har undertecknat ansökan för att ge sitt samtycke till äktenskapet.
406. J. V. Snellman till J. J. Tengström 14.8.1845, SA V, s. 556.
407. J. V. Snellman till J. J. Tengström 14.8.1845, SA V, s. 556.
408. J. V. Snellman till C. A. Hagberg 4.9.1845, SA V, s. 558.
409. C. A. Hagberg till J. V. Snellman 21.9.1845, SA V, s. 560.
410. Ansökan till guvernören i Kuopio län 8.9.1845, SA V, s. 559.
411. Lappalainen 1982, s. 40–41. Se även Snellmans besvär till senaten 23.1.1846, SA V, s. 598, 599.
412. J. J. Nervander till J. V. Snellman 30.9.1845, SA V, s. 561, 562.
413. J. J. Nervander till J. V. Snellman september 1845, SA V, s. 562–564.
414. J. V. Snellman till A. H. A. Kellgren 3.10.1845, SA V, s. 564.
415. J. V. Snellman till A. H. A. Kellgren 3.10.1845, SA V, s. 564.
416. C. A. Hagberg till J. V. Snellman 19.10.1845, SA V, s. 569.
417. J. V. Snellman till M. A. Castrén 23.10.1845, SA V, s. 570.
418. J. V. Snellman till C. A. Hagberg 30.10.1845, SA V, s. 573, 574.
419. S. G. Elmgren, F. Berndtson, R. M. von Fieandt, B. O. Schauman, J. R. Tengström, A. Alfthan, C. E. Aspelund och A. H. A. Kellgren till J. V. Snellman 31.10.1845, SA V, s. 574–576.
420. J. J. Tengström till J. V. Snellman 1.11.1845, SA V, s. 576–579.
421. J. V. Snellman till J. J. Tengström 7.11.1845, SA V, s. 580–582.
422. J. V. Snellman till C. A. Hagberg 13.11.1845, SA V, s. 584, 585.
423. C. R. Ehrström till J. V. Snellman 21.11.1845, SA V, s. 587.
424. C. R. Ehrström till J. V. Snellman 13.12.1845, SA V, s. 591.
425. J. J. Nervander till J. V. Snellman november 1845, SA V, s. 582–584.
426. J. J. Nervander till J. V. Snellman 14.11.1845, SA V, s. 585.
427. ”Ynglingens ideal och mannens”, *Saima* nr 32, 7.8.1845, SA V, s. 3. Se även Salonen 1934, s. 461–474.
428. Ilmonen 1957, s. 6.
429. J. V. Snellman till E. Lönnrot 18.10.1845, SA V, s. 567.
430. Längd över vigda 1845, Kuopio domkyrkoförsamlings arkiv, RA.
431. Lappalainen 1982, s. 56.
432. Sarlin 1912; Snellman-Borenus 1968, s. 219–220. Sarlin minns felaktigt att det skulle ha varit af Frosterus som förrättat vigseln. Sarlin påstår dessutom att Julius Immanuel Bergh vidgdes samtidigt. Det kan inte stämma eftersom Bergh hade gift sig redan fyra år tidigare, den 11 januari 1841, med Olivia Wilhelmina Bergroth. De hade redan fått tre barn före Snellmans bröllop. Ett dubbelbröllop hade inte varit otänkbart eftersom Bergh var vän till Snellman och en av väckelserörelsens ledare i Kuopio.
433. Enligt Snellmans sondotter (Teo Snellmans system) Maj Helas hägkomst i hemmuseet i juli 1981. Se Siltari 1981. Se även Jokinen 1991, s. 29, 30. Psalmen ”Ande, full av nåde”, som översatts till finska av Elias Lönnrot, finns i den nuvarande psalmboken under nummer 110.
434. J. V. Snellman till E. Lönnrot 18.10.1845, SA V, s. 567; E. Lönnrot till J. V. Snellman 24.10.1845, SA V, s. 572; J. V. Snellman till E. Lönnrot 1.11.1845, SA V, s. 579, 580. Vigseldatumet ändrades och fastställdes slutligen till den 18 november, men i den bevarade bröllopsinbjudan till länsmannen i Maaninka Karl Johan Lyra anges felaktigt den 17 november som bröllopsdatum. Lappalainen 1982, s. 35.
435. Tiainen 1970, s. 149, 150.
436. Salonen 1931, s. 11–26. Se även Pakkanen 1960, s. 17, 18.
437. Salonen 1931, s. 22.
438. Toivanen 2000, s. 465.
439. Korhonen 1991 (Juhani J. Korhonen är Malmbergs dotterson); Byggnadsingenjör Jussi Partanen om tomtens detaljplaneändring, Tekniska verket (stadsplaneringen), Kuopio stad. Byggnaderna ingår i programmet för vård av byggnadsarvet i Kuopio 1995. Objektet inventerades 1990 och fick byggnadsförbud 1989. Se Museiverkets inventeringsblankett för byggnad eller motsvarande i registret över Finlands

- byggnadskultur, s. 400.
440. Lappalainen 1959, s. 12, 18.
441. Toivanen 2000, s. 159.
442. Rosendal 1905, s. 439.
443. Se Oscar Budéns nedtecknade minnen i september 1844 (mapp B 90), Arkivet för Kirjallisten muistoin säilyttämistä varten Suomen mainioista miehistä perustetun yhdistys, SKS.
444. ”Kuopion markkinaseurat, vuosisatainen perinne”, *Savo* 23.1.1968.
445. Wirilander 1965, s. 74–76.
446. Lappalainen 1959, s. 8–11.
447. P. Ruotsalainen till J. I. Bergh 10.3.1840, Ruotsalainen 1985. Citaten fritt översatta från finska.
448. Paavo Ruotsalainen till F. G. H. Hedberg 20.2 och 10.4.1844, Ruotsalainen 1985. Citaten fritt översatta från finska.
449. Lappalainen 1959, s. 20.
450. Malmivaara 1914, s. 9, 10. Se även Havu 1970, s. 75.
451. Ruokanen 1989, s. 306. Det sägs felaktigt att man ofta befann sig hos Snellmans granne Julius Immanuel Bergh, som dock bodde i kvarteret 81, och var granne till Snellmans svärfar Anders Wennberg.
452. Enligt uppgift av Vivia Bergh till Erkki Kurki-Suonio. Se Havu 1970, s. 73.
453. J. V. Snellman till F. Cygnaeus och B. O. Lille 1840, SA I, s. 689; Saarisalo 1969, s. 151, 152.
454. ”Inhemska litteratur”, recension av Matthias Akianders *Historiska upplysningar om religiösa rörelserna i Finland VI, Litteraturblad* 1, januari 1863, SA XI.1, s. 82.
455. ”Åtskilliga förhållanden i Östra Finland III”, *Saima* nr 40, 2.10.1845, SA V, s. 27–31.
456. Riecki 1995.
457. Lappalainen 1959, s. 21.
458. ”Pietistisk sekterism”, *Saima* nr 13, 4.4.1846, SA V, s. 168–171.
459. ”Pietistisk sekterism”, SA V, s. 171.
460. ”Pietistiska strider”, *Saima* nr 48, 5.12.1846, SA V, s. 408–410. Se även Eino Murtorinnes kommentar, SA V:124.
461. ”Kuopio”, *Saima* nr 38, 28.9.1846, SA V, s. 300.
462. ”Kuopio”, *Saima* nr 38, 28.9.1846, SA V, s. 300.
463. ”Hr. Berghs Inaugurationstal”, *Saima* nr 39, 3.10.1846, SA V, s. 301–305. Se även Erkki Murtorinnes kommentar, SA V:102.
464. ”Hr. Berghs Inaugurationstal”, *Saima* nr 39, 3.10.1846, SA V, s. 305.
465. ”Hr. Berghs Inaugurationstal”, *Saima* nr 39, 3.10.1846, SA V, s. 305.
466. Lappalainen 1959, s. 22.
467. C. H. Snellman till J. V. Snellman 28.2.1846, SA V, s. 602, 603.
468. Niiranen 1985, s. 6–13. Se även Aroalho & Riecki 1992; Lappalainen 1982, s. 34–36; Lappalainen 1975, s. 95–137.
469. Ilvetsalo 1988.
470. Några böcker som tillhört Snellman finns i Johan Vilhelm Snellmans arkiv (Coll. 212, mapp IX.2), NB.
471. Aroalho & Riecki 1992 s. 57–59.
472. Föremål 6769:1, Samlingar vid J. V. Snellmans hemmuseum, KUHMU. Donator Kerttu Rydman, dotter till Snellmans son Wilhelm.
473. Föremål 6754:23, Samlingar vid J. V. Snellmans hemmuseum, KUHMU. Donator konstnär Christina Snellman.
474. Föremål 6754:26a, 26b, Samlingar vid J. V. Snellmans hemmuseum, KUHMU. Donator Christina Snellman. Tillhört Snellmans son Johan Ludvig Snellman.
475. Havu 1970, s. 76.
476. J. V. Snellman till J. W. G:son Snellman 19.1.1846, SA V, s. 597.
477. J. J. Nervander till J. V. Snellman december 1844, SA IV, s. 641.
478. J. J. Nervander till J. V. Snellman december 1844, SA IV, s. 642.
479. Matti Kinnunens och Kari Seléns kommentar, SA IV:216. Se sekreta akter nr 43 (Fc 37), s. 7–16, Generalguvernörskansliets arkiv, RA.
480. J. V. Snellman till Prokurator 26.6.1845; J. V. Snellman till E. Lönnrot 5.7.1845, SA IV, s. 674–676. Snellman behandlade samma tema även senare. I sin berättelse ”Fången” (se *Saima* nr 12, 14, 15 och 17, SA V, s. 159–167) åskådliggör Snellman de juridiska problem som han kontinuerligt uppmärksammat i sina artiklar. Han skildrar en torpare som förlorar hela sin egendom på grund av grannens skrupelfria spekulationer och begär ett dröp som framtvingas av omständigheterna. Snellman kritiserar att lagen användes i strid med folkets rättskänsla. Han betraktade folkundervisningen som den bästa garanten mot missbruk av lagen. Se Pertti Karkamas kommentar, SA V:55.
481. Kinnunen 1981, s. 125–127. Se ”Skjutsväsendet”, *Saima* nr 22, 29.5.1845, SA IV, s. 522–525. Se sekreta akter nr 43 (Fc 37), s. 13, 14, 38–40, Generalguvernörskansliets arkiv, RA.
482. J. J. Nervander till J. V. Snellman januari 1846, SA V, s. 599–601.

483. "Om dödsstraffet", *Saima* nr 20, 15.5.1845, SA IV, s. 508–511.
484. "Svenska nya strafflagen I", *Saima* nr 35, 28.8.1845, SA V, s. 6–9.
485. "Svenska nya strafflagen II", *Saima* nr 36, 4.9.1845, SA V, s. 9–12.
486. "Lagar, som menligt inverka på allmänna sedligheten I", *Saima* nr 43, 23.10.1845, SA V, s. 59, 60.
487. "Lagar, som menligt inverka på allmänna sedligheten II", *Saima* nr 44, 30.10.1845, SA V, s. 60–64.
488. "Lagar, som menligt inverka på allmänna sedligheten III", *Saima* nr 45, 6.11.1845, SA V, s. 64–67.
489. "Åtskilliga förhållanden i Östra Finland I", *Saima* nr 38, 18.9.1845; "Åtskilliga förhållanden i Östra Finland II", *Saima* nr 39, 25.9.1845, SA V, s. 21–27.
490. "Åtskilliga förhållanden i Östra Finland I", *Saima* nr 38, 18.9.1845, SA V, s. 22.
491. "Åtskilliga förhållanden i Östra Finland I", SA V, s. 22–23. Se även Kinnunen 1981, s. 116; "Om hemmansklyfning i Finland", *Saima* nr 34, 22.8.1844, SA IV, s. 279–282.
492. Se Lönnrot 1980.
493. "Åtskilliga förhållanden i Östra Finland III", *Saima* nr 40, 2.10.1845, SA V, s. 27–31.
494. "Åtskilliga förhållanden i Östra Finland IV", *Saima* nr 41, 9.10.1845, SA V, s. 31–35.
495. "Orsak eller verkan", *Saima* nr 34, 29.8.1846, SA V, s. 268, 269. Se ryska översättningar: sekreta akter nr 43 (Fc 37), s. 268–271, 275–282, Generalguvernörskansliets arkiv, RA.
496. Marina Norrbacks kommentar, SA V:10. Se även Kinnunen 1981, s. 116; Alf-Halonen 1954, s. 100–104.
497. "Skogshållning och sågrörelsen", *Saima* nr 47, 20.11.1845, SA V, s. 91–96.
498. Lindman 1948, s. 152–154.
499. "Saima, statsekonom, skogshushållerska och sägpatronessa", *Helsingfors Tidningar* nr 96, 6.12.1845; Alf-Halonen 1954, s. 150.
500. "Till den lärde statsekonomen B.B", *Saima* nr 51, 18.12.1845, SA V, s. 97–101.
501. "Huru kan framtiden hållas varm", *Saima* nr 5, 5.2.1846, SA V, s. 129–131; Susanna Fellmans kommentar, SA V:23, 25. Se även Kinnunen 1981, s. 118. Se sekreta akter nr 43 (Fc 37), s. 167, Generalguvernörskansliets arkiv, RA.
502. C. H. Snellman till J. V. Snellman 28.2.1846, SA V, s. 602, 603.
503. Alf-Halonen 1954, s. 151–155. Avhandlingens titel är *Skildring af Municipal-författningen i Finland*.
504. J. J. Nervander till J. V. Snellman februari 1846, SA V, s. 603, 604.
505. Alf-Halonen 1954, s. 92–99.
506. Alf-Halonen 1954, s. 100. Se SD 601/179 1843, Statssekretariatets arkiv, RA.
507. "Laga försvar och näringsfrihet", *Saima* nr 28, 20.7.1846, SA V, s. 209–212. Texten översattes till ryska för generalguvernörens räkning. Se Marina Norrbacks kommentar, SA V:83; Sekreta akter nr 43 (Fc 37), s. 217–225, Generalguvernörskansliets arkiv, RA.
508. "Gagna städernas privilegier handeln och dess idkare?", *Saima* nr 28, 20.7.1846, SA V, s. 212–215.
509. "Huru gagna skrärförfattningarne handtverken?", *Saima* nr 29, 25.7.1846, SA V, s. 215–217; Alf-Halonen 1954, s. 121.
510. Alf-Halonen 1954, s. 92–99, 134–137, 141.
511. "Verkningar af skrärförfattningens upphävande", *Saima* nr 32, 15.8.1846, SA V, s. 217–220.
512. Alf-Halonen 1954, s. 120–124.
513. "Näringsfrihetens verkningar i fremmande länder", *Saima* nr 33, 22.8.1846, SA V, s. 220–223. Se den tryckta översättningen till ryska: sekreta akter nr 43 (Fc 37), s. 238–244, Generalguvernörskansliets arkiv, RA.
514. "Icke ärligt arbete utan laga försvar", *Saima* nr 35, 5.9.1846, SA V, s. 223–226. Flera utdrag på ryska: sekreta akter nr 43 (Fc 37), s. 247–252, 272–274, 283–286, Generalguvernörskansliets arkiv, RA.
515. "Den nya svenska författningen angående försvarslösa och till allmänt arbete förfallne personer", *Saima* nr 41, 17.10.1846, SA V, s. 330–333.
516. Alf-Halonen 1954, s. 138.
517. Se "Principer för fattigvård", *Morgonbladet* nr 10–13, 6.2, 10.2, 13.2 och 17.2.1845; "Näringsfrihet och fattigvård", *Morgonbladet* nr 76–78, 5.10, 8.10 och 12.10.1846; Alf-Halonen 1954, s. 144, 145.
518. "Tidningslitteraturens närvarande skick II", *Saima* nr 28, 10.7.1845, SA IV, s. 530.
519. Se "Om laga försvar", *Borgå Tidning* nr 53, 9.7.1845; Alf-Halonen 1954, s. 155, 156.
520. Alf-Halonen 1954, s. 166–170.
521. "Några ord om industrien i Finland", *Åbo Underrättelser* nr 60, 31.7.1844; Alf-Halonen 1954, s. 158.
522. "Även några ord i fråga om näringsfrihet", *Åbo Underrättelser* nr 90, 18.11.1846; Alf-Halonen 1954, s. 160, 161.
523. "Några tankar om näringsfriheten", *Åbo Tidningar* nr 74 och 75, 23 och 26.9.1846; Alf-Halonen 1954, s. 170–174.
524. "Hurudan bör tidningspressen vara", *Åbo Tidningar* nr 46, 13.6.1846; Alf-Halonen

- 1954, s. 174.
525. J. J. Tengström till J. V. Snellman 20.12.1845, SA V, s. 593, 594.
526. C. R. Ehrström till J. V. Snellman 6.3.1846, SA V, s. 604–606.
527. ”Utrikes”, *Saima* nr 13, 4.4.1846. Luigi Galvani upptäckte galvanismen, eller beröringselektricitet, genom att utföra experiment på grodlår. Senare bevisade Alessandro Volta med hjälp av ett så kallat kondensationselektroskop att fenomenet inte orsakades av en inneboende elektricitet i kroppen, utan av två metallers beröring. Utgående från detta uppfann Crusell de första metoderna inom galvanokautiken. Se G. A. Nilsson, ”Galvanisk elektricitet”, *Nordisk familjebok* 9, 1908; A. Rydin, ”Crusell, Gustaf Samuel”, *Nordisk familjebok* 5, 1906.
528. Veli-Matti Autios och Kari Seléns kommentar, SA V:70; Crusells meritförteckning 1.5.1857, Konsistoriets handlingar 1855–1861 (Ed 5), Konsistoriets arkiv, HUA.
529. ”Ett finskt namn af utlänningen berömdt, af finnar glömdt”, *Saima* nr 21, 30.5.1846, SA V, s. 190–193.
530. J. J. Nervander till J. V. Snellman 22.6.1846, SA V, s. 635–637.
531. ”En anmärkning till ett afhandladt ämne”, *Saima* nr 23, 13.6.1846, SA V, s. 195, 196.
532. Steinby 1991, s. 240.
533. ”En insändare i Morgonbladet ...”, *Saima* nr 24, 20.6.1846, SA V, s. 197, 198.
534. J. J. Nervander till J. V. Snellman 13.7.1846, SA V, s. 639, 640.
535. ”Angående ’Ett anfall’ uti Morgonbladet”, *Saima* nr 29, 25.7.1846, SA V, s. 226–230.
536. ”Rikedomerna på celebriteter i Finland”, *Saima* nr 30, 1.8.1846, SA V, s. 230–235.
537. M. A. Castrén till J. V. Snellman 17.3.1846, SA V, s. 608–612.
538. Se *Morgonbladet* nr 65, 27.8.1846.
539. ”Hvarföre äro herrarne så förgrymmade?”, *Saima* nr 35, 5.9.1846, SA V, s. 276, 277. Crusell rättade själv Nervanders felaktiga uppgifter. Se ”Professor Nervanders missstag rättade af D:r Crusell”, *Saima* nr 32, 15.8.1846, SA V, s. 236–239.
540. J. V. Snellman till J. R. Tengström 28.6.1846, SA V, s. 637.
541. J. J. Nervander till J. V. Snellman 3.9.1846, SA V, s. 641, 642.
542. ”Utländskt”, *Saima* nr 36, 12.9.1846.
543. J. J. Nervander till J. V. Snellman oktober 1846, SA V, s. 644.
544. J. J. Nervander till J. V. Snellman 2.11.1846, SA V, s. 645, 646.
545. J. J. Nervander till J. V. Snellman november 1846, SA V, s. 648–650.
546. ”Genmäle mot Herrar Snellman och Crusell af J. J. Nervander.”, *Morgonbladet* nr 85–87, 5, 9 och 12.11.1846.
547. ”Ett kuriöst sätt att tillbakavisa anfall”, *Saima* nr 46, 26.11.1846, SA V, s. 378–383.
548. J. J. Nervander till J. V. Snellman november 1846, SA V, s. 648–650.
549. ”Några ord angående Hr. Nervanders polemik mor Hr. Crusell”, *Saima* nr 47, 2.12.1846, SA V, s. 405–407.
550. J. J. Nervander till J. V. Snellman 2.11.1846, SA V, s. 645, 646.
551. Steinby 1991, s. 240, 241, 299; Veli-Matti Autios kommentar, SA V:122.
552. ”Kuopio”, *Saima* nr 24, 20.6.1846.
553. Se Oscar Budéns nedtecknade minnen i september 1884 (mapp B 90), Arkivet för Kirjallisten muistoin säilyttämistä varten Suomen mainioista miehistä perustetun yhdistys, SKS.
554. F. Collan till A. E. Arppe 20.5.1845 och 12.11.1847, Adolf Edvard Arppes arkiv (Coll. 14.1), NB. Se Havu 1970, s. 75, 76.
555. Waris 1939, s. 171–173.
556. Ylikangas 1986, s. 127.
557. Waris 1939, s. 150.
558. Tommila 1989a, s. 61.
559. Virkkunen 1935, s. 182–185, 190, 191. Virkkunens fru var dotterdotter till Meurman och Virkkunen själv hörde till släkten Snellman.
560. Tommila 1988, s. 133.
561. Tommila 1963, s. 349, bilaga III/12, V.
562. Klinge 1969, s. 106–110.
563. Ylikangas 1986, s. 128.
564. Tommila 1989a, s. 62.
565. Rommi & Pohls 1989, s. 69.
566. L. G von Haartman till A. Menschikoff 14.11 och 20.12.1845, Kalleinen 2001, s. 210.
567. Kalleinen 2001, s. 211; Kuisma 1993, s. 44, 45.
568. A. Menschikoff till L. G. von Haartman 1.12.1845, Kalleinen 2001, s. 210.
569. J. A. von Born till J. V. Snellman 13.12.1845, SA V, s. 592.
570. Kalleinen 2001, s. 209. Se J. Grotts brev till Pletnjov 7 och 13.11.1845, Grot & Pletnjov 1915, s. 124, 126.
571. Om censuren och förvaltningskulturen, se Kalleinen 2001, s. 209.
572. A. Menschikoff till Censuröverstyrelsen 14.12.1845, BD 1845:54/103, ankom 30.12.1845 (von Borns översättning bifogad), Överstyrelsens för pressärendena arkiv I (Ea 5), Censuröverstyrelsens arkiv, RA.

573. Skrivelse nr 34/13.12.1845, Censurkommittén (Ea 17), Överstyrelsens för pressärendena arkiv II, Censuröverstyrelsens arkiv, RA.
574. Promemoria 7.1.1846, Censuröverstyrelsen (Ea 5), till promemorian har fogats en brevlapp där Hongelin accepterar uppdraget; Protokoll 8.1.1846/3, Censurkommittén (Ea 17), Överstyrelsens för pressärendena arkiv I och II, Censuröverstyrelsens arkiv, RA.
575. Arbetsfördelningen mellan Becker och Hongelin behandlades 3.2.1846/11. Censurkommittén (Ea 17). Hongelin beskrev sin andel i en promemoria 26.2.1846. Censuröverstyrelsen (Eb 1), Censuröverstyrelsens promemoria 25.2.1846:157105, Censuröverstyrelsen (Ea 5), Överstyrelsens för pressärendena arkiv I och II, Censuröverstyrelsens arkiv, RA.
576. A. Menschikoff till Censuröverstyrelsen 8.2.1846, Censuröverstyrelsen (Ea 5), Överstyrelsens för pressärendena arkiv I, Censuröverstyrelsens arkiv, RA.
577. P. Hanén till J. V. Snellman 29.4.1846, SA V, s. 620–622.
578. Se *Saima* nr 17, 2.5.1846, SA V, s. 173.
579. E. Lönnrot till J. V. Snellman maj 1846, SA V, s. 630.
580. J. J. Nervander till J. V. Snellman 1846, SA V, s. 613, 614.
581. Brevet har inte bevarats.
582. J. J. Nervander till J. V. Snellman 1846, SA V, s. 624.
583. J. J. Nervander till J. V. Snellman 1846, SA V, s. 629.
584. J. V. Snellman till generalguvernören, koncept, SA V, s. 614, 615.
585. Kinnunen 1981, s. 129–132.
586. ”Kuopio”, *Saima* nr 14, 11.4.1846.
587. ”Utländskt”, *Saima* nr 14, 11.4.1846.
588. A. Menschikoff till Censuröverstyrelsen 13.4.1846/578, Censuröverstyrelsen (Ea 5), Överstyrelsens för pressärendena arkiv I, Censuröverstyrelsens arkiv, RA. von Borns översättning från ryska.
589. Sekreta akter nr 43 (Fc 37), s. 202–206, Generalguvernörskansliets arkiv, RA.
590. Silfverhuth 1977, s. 207.
591. ”Kuopio”, *Saima* nr 15, 18.4.1846, SA V, s. 172, 173.
592. Pirinen 1991.
593. Censurkommittén (Ea 17): 25.5.1846/29, Överstyrelsens för pressärendena arkiv II, Censuröverstyrelsens arkiv, RA. Se Kinnunen 1981, s. 128.
594. Kinnunen 1981, s. 129.
595. ”Allmänna opinionen”, *Saima* nr 20 och 21, 23 och 30.5.1846, SA V, s. 182–186.
596. J. J. Nervander till J. V. Snellman 22.6.1846, SA V, s. 635–637.
597. ”Utländskt”, *Saima* nr 34, 29.8.1846.
598. J. J. Nervander till J. V. Snellman 3.9.1846, SA V, s. 641, 642.
599. A. Menschikoff till Censuröverstyrelsen 16.8.1846/460, Censuröverstyrelsen (Ea 5), Överstyrelsens för pressärendena arkiv I, Censuröverstyrelsens arkiv, RA (von Borns översättning). Se sekreta akter nr 43 (Fc 37), s. 217–235, Generalguvernörskansliets arkiv, RA.
600. J. J. Nervander till J. V. Snellman 2.11.1846, SA V, s. 645, 646.
601. J. V. Snellman till prokurator 5.9.1846, avskrift, SA V, s. 642, 643.
602. J. V. Snellman till guvernören i Kuopio 1846, SA V, s. 650.
603. Guvernören i Kuopio till J. V. Snellman 1846, SA V, s. 651.
604. A. Menschikoffs brev till senaten 25.11.1846, kopia i senatens plenumsprotokoll 14.12.1846 (Mf senaatti 14), Sekreta akter 11:232, Generalguvernörskansliets arkiv, RA. Se Nurmio 1947b, s. 157–158; Kalleinen 2001, s. 212.
605. G. A. Ramsay till A. A. Thesleff 6.12.1846, Sekreta akter 11:232, Generalguvernörskansliets arkiv, RA.
606. A. Menschikoff till C. von Kothén 6.8.1848 (volym 10), Ätten von Kothens samling, RA; Kalleinen 1994, s. 205.
607. Nurmio 1947b, s. 158, 159.
608. Senatorerna von Haartman, Jägerhorn och Pipping undertecknade akten 19.12.1846 (KD 1846:40/111) Censuröverstyrelsen (Ea 5), Överstyrelsens för pressärendena arkiv I, Censuröverstyrelsens arkiv, RA; Nurmio 1947b, s. 159.
609. Senatens plenumsprotokoll 14.12.1846 (Mf senaatti 14), Sekreta akter 11:232, Generalguvernörskansliets arkiv, RA; Nurmio 1947b, s. 297.
610. Nurmio 1947b, s. 296, 297. Se även Danielson-Kalmari 1911, s. 115.
611. C. G. Mannerheim till A. Blomqvist 21.12.1846 och Kellander 6.1.1847, Kalleinen 2001, s. 213.
612. Magnus Hongelin recenserade Reins Snellmanbiografi genast när den kom ut 1890 och kunde som ögonvittne rätta till många punkter. Hongelin, ”Anteckningar”. Kopia i landskapssamlingen (99.12) vid Kuopio stadsbibliotek.
613. Kalleinen 2001, s. 212. Se Klinge 1969, s. 139.
614. L. G. von Haartmans skrivelse ”Inga Spö-

- ken utan rena verkligheten”, L. G. von Haartmans arkiv (box XLII), RA; Kalleinen 2001, s. 212.
615. I. Ilmoni till J. V. Snellman 18.12.1846, SA V, s. 651, 652.
  616. Receptispe, 22.12.1846, SA V, s. 652.
  617. Assessor O. L. Lindbohm, en av Snellmans elever, har berättat om händelsen. Se Snellman-Borenus 1968, s. 237.
  618. J. V. Snellman till prokurator 1846, koncept, SA V, s. 653. Se Nurmio 1946, s. 139–147. Se Kari Seléns kommentar, SA V:242.
  619. J. V. Snellman till prokurator 1846, koncept, SA V, s. 655–659.
  620. ”Till resp. prenumeranter”, *Saima* nr 51, 31.12.1846, SA V, s. 453.
  621. ”Saimas tid har icke varit lång ...”, *Saima* nr 51, 31.12.1846, SA V, s. 453, 454.
  622. ”Bildning och allmän anda”, *Saima* nr 51, 31.12.1846, SA V, s. 454–460.

NYA LANDVINNINGAR

1. Hultin 1906, s. 172. Se även Havu 1945, s. 187, 188.
2. F. Cygnaeus till J. V. Snellman 4.1.1847, SA V, s. 660–667.
3. Nervander 1901, s. 85–88.
4. F. Cygnaeus till J. V. Snellman 4.1.1847, SA V, s. 666.
5. J. V. Snellman till E. Lönnrot 26.12.1846, SA V, s. 652, 653.
6. E. Lönnrot till J. V. Snellman 4.1.1847, SA V, s. 659, 660.
7. Anttila 1935, s. 33. Avtalet är daterat 3.1.1847.
8. J. V. Snellman till F. J. Rabbe, 16.1.1847, SA V, s. 667, 668.
9. Elias Lönnrot till F. J. Rabbe 13.2.1847, Elias Lönnrots arkiv, SKS.
10. J. V. Snellman till E. Lönnrot 14.2.1847, SA V, s. 675.
11. J. V. Snellman till F. J. Rabbe 20.2.1847, SA V, s. 676, 677.
12. Steinby 1991, s. 304.
13. Steinby 1991, s. 305, 306.
14. Vähäkangas 1996, s. 60–69.
15. J. J. Nervander till J. V. Snellman 8.5.1847, SA V, s. 681–683.
16. Runeberg 1970, s. 101, 102.
17. J. V. Snellman till J. L. Runeberg 29.1.1847, SA V, s. 670, 671.
18. J. L. Runeberg till J. V. Snellman 4.2.1847, SA V, s. 673, 674.
19. J. J. Tengström till J. V. Snellman 23.1.1847, SA V, s. 669, 670.
20. J. V. Snellman till J. J. Tengström 12.4.1847, SA V, s. 678–680.
21. J. V. Snellman till J. J. Tengström 31.5.1847, SA V, s. 683, 684.
22. J. V. Snellman till F. J. Rabbe 16.1.1847, SA V, s. 667, 668.
23. F. Cygnaeus till J. V. Snellman 4.1.1847, SA V, s. 660–667.
24. Se Zacharias Topelius, ”Helsingfors Tidningars Chronika 1846–47” i anteckningsboken Kosmos, s. 19, Zacharias Topelius arkiv (Coll. 244.136), NB.
25. J. V. Snellman till F. J. Rabbe 20.2.1847, SA V, s. 676, 677.
26. Censuröverstyrelsens skrivelse 14/113 1847, Censuröverstyrelsen (Ea 5), Överstyrelsens för pressrörendena arkiv I, Censuröverstyrelsens arkiv, RA.
27. Nurmio 1947b, s. 160.
28. J. Grot till P. Pletnjov 9.1.1847, Grot & Pletnjov 1915, s. 207.
29. Anttila 1962, s. 60.
30. Tommila 1980, s. 289.
31. Tommila 1980, s. 289.
32. Tommila 1963, s. 265–268; bilaga II, s. 330, 331.
33. J. V. Snellman till J. J. Tengström 12.4.1847, SA V, s. 678–680. Se mer ingående Uino 1991.
34. J. V. Snellman till J. J. Tengström 31.5.1847, SA V, s. 683, 684.
35. J. V. Snellman till J. R. Tengström och H. Kellgren 1847, utdrag, SA V, s. 684, 685.
36. J. V. Snellman till K. G. Ehrström 3.1.1847, SA Register och Supplement, s. 258–260. Ehrström blev jurist på Snellmans anrådan. Han blev senator, medlem i kommittén för finska ärenden, prokurator och lanttagsman, precis som Snellman förutspått.
37. J. V. Snellman till J. J. Tengström 12.4.1847, SA V, s. 679, 680.
38. J. Grot till P. Pletnjov 17.5.1847. Se Grot & Pletnjov 1915, s. 229.
39. Ollikainen, Peiponen & Solmu 1979.
40. Se Salokorpi 1999.
41. Karttunen 1945, s. 115.
42. Mustelin 1969, s. 148.
43. K. Snellman 1999.
44. Hoppu 1928, s. 361–368.
45. Kaukiainen 1980, s. 459–461. Jämför Engström 1930, s. 109.
46. Nikander 1935, s. 153.
47. Schybergson 1980, s. 454. Se figur 12.
48. Pohjanpalo 1949, s. 42–45.
49. Haavisto 1997, s. 274.
50. Savolainen 1996, s. 57.
51. J. L. Snellman till J. V. Snellman 1.7.1847, SA V, s. 688, 689.
52. J. V. Snellman till J. L. Snellman 3.7.1847, SA

- V, s. 689, 690.
53. Se Bergholm 1984, s. 174, 175, 386, 387.
  54. J. V. Snellman till J. L. Snellman 3.7.1847, SA V, s. 689, 690.
  55. Se Barbro Kindtstedts kommentar, SA V:270.
  56. J. V. Snellman till J. L. Snellman 4.7.1847, SA V, s. 691.
  57. J. L. Snellman till J. V. Snellman 3.7.1847, SA V, s. 690. Se Barbro Kindtstedts kommentar, SA V:269.
  58. J. L. Snellman till J. V. Snellman 8.7.1847, SA V, s. 691, 692.
  59. J. V. Snellman till J. L. Snellman 13.7.1847, SA V, s. 692–696. Se Rainer Knapas kommentar, SA V:272.
  60. J. V. Snellman till J. L. Snellman 13.7.1847, SA V, s. 693, 694.
  61. J. V. Snellman till J. L. Snellman 13.7.1847, SA V, s. 695, 696.
  62. J. L. Snellman till J. V. Snellman 15.7.1847, SA V, s. 697, 698.
  63. J. L. Snellman till J. V. Snellman 22.7 och 27.7.1847, SA V, s. 698–700.
  64. J. V. Snellman till J. L. Snellman 27.7.1847, SA V, s. 701–703.
  65. H. Kellgren till J. J. Tengström 20.4.1847 och J. J. Tengström till H. Kellgren 10.5.1847, Castrén 1945, s. 186, 187.
  66. J. V. Snellman till J. L. Snellman 27.7.1847, SA V, s. 701–703.
  67. J. V. Snellman till J. L. Snellman 27.7.1847, SA V, s. 701–705. Mer ingående om trafikpolitiken i Europa, se Blum 1921 och Faith 1990.
  68. Rainer Knapas kommentar, SA V:276.
  69. J. V. Snellman till J. L. Snellman 2.8.1847, SA V, s. 703, 704.
  70. J. L. Snellman till J. V. Snellman 1.8.1847, SA VI, s. 637.
  71. J. V. Snellman till J. L. Snellman 16.8.1847, SA VI, s. 645–648. Se Rainer Knapas kommentar om teaterföreställningarna, SA VI:85.
  72. Aho 1901, s. 76–78.
  73. Raimo Savolainen, ”August Fredrik Soldan”, *Suomen kansallisbiografia* 9, 2007.
  74. Aho 1901, s. 178–200.
  75. Rainer Knapas kommentar, SA V:276.
  76. J. V. Snellman till J. L. Snellman 7.8.1847, SA VI, s. 638–641.
  77. J. V. Snellman till J. L. Snellman 14.8.1847, SA VI, s. 643–645.
  78. J. V. Snellman till J. L. Snellman 16.8.1847, SA VI, s. 645–658.
  79. Se Rainer Knapas kommentar, SA VI:82.
  80. J. V. Snellman till J. L. Snellman 16.8.1847, SA VI, s. 651, 652.
  81. J. V. Snellman till J. L. Snellman 14.8.1847, SA VI, s. 643–645.
  82. Castrén 1945, s. 199, 202. Se även Havu 1932, s. 89.
  83. J. V. Snellman till J. L. Snellman 16.8.1847, SA VI, s. 653.
  84. J. V. Snellman till J. L. Snellman 21.8.1847, SA VI, s. 656.
  85. J. L. Snellman till J. V. Snellman augusti 1847, SA VI, s. 658–660.
  86. J. V. Snellman till J. L. Snellman 21.8.1847, SA VI, s. 656, 657.
  87. F. A. Schulze till J. V. Snellman 27.8.1847, SA VI, s. 661–663.
  88. J. L. Snellman till J. V. Snellman 27.8.1847, SA VI, s. 663–666.
  89. Barbro Kindtstedts kommentar, SA V:267.
  90. J. L. Snellman till J. V. Snellman 27.8.1847, SA VI, s. 664.
  91. J. V. Snellman till J. L. Snellman 13.7.1847, SA V, s. 692–696.
  92. J. V. Snellman till J. L. Snellman 4.9.1847, koncept, SA VI, s. 666–675.
  93. R. Tengström till F. Berndtson 27.9.1847, Castrén 1945, s. 245.
  94. J. V. Snellman till J. L. Snellman 4.9.1847, koncept, SA VI, s. 674.
  95. Rainer Knapas och Henrik Knifs kommentar, SA V:268.
  96. J. V. Snellman till J. L. Snellman 4.9.1847, koncept, SA VI, s. 666–675.
  97. Rainer Knapas kommentar, SA VI:93.
  98. H. Kellgren till R. Tengström 8.9.1847, Castrén 1945, s. 228–241. Mer om Robert Tengström, se Tigerstedt 1943.
  99. H. Kellgren till F. Collan 6.8.1847, Castrén 1945, s. 251.
  100. J. R. Tengström till J. M. af Tengström 24.5.1847, Castrén 1945, s. 251.
  101. H. Kellgren till F. Collan 6.8.1847, Castrén 1945, s. 251.
  102. Castrén 1945, s. 252–254.
  103. J. L. Snellman till J. V. Snellman 5.9.1847, SA VI, s. 675, 676.
  104. J. L. Snellman till J. V. Snellman 12.9.1847, SA VI, s. 676–678.
  105. J. V. Snellman till J. L. Snellman 14.9.1847, SA VI, s. 679, 680.
  106. H. Kellgren till okänd 20.9.1947, Castrén 1945, s. 265.
  107. Castrén 1945, s. 271–274.
  108. H. Kellgren till J. V. Snellman 23.10.1847, SA VI, s. 690, 691.
  109. Castrén 1945, s. 273. Se fotnot.
  110. J. L. Snellman till J. V. Snellman 19.9.1847, SA VI, s. 680, 681.

111. J. V. Snellman till J. L. Snellman 22.9.1847, SA VI, s. 681, 682.
112. J. V. Snellman till J. L. Snellman 22.9.1847, SA VI, s. 683–686.
113. J. V. Snellman till J. L. Snellman 22.9.1847, SA VI, s. 685; K. Snellman [1994], s. 34–39.
114. J. V. Snellman till J. L. Snellman 26.9.1847, SA VI, s. 687.
115. J. L. Snellman till J. V. Snellman 4.10.1847, SA VI, s. 687, 688.
116. J. V. Snellman till J. L. Snellman 8.10.1847, SA VI, s. 688.
117. Rainer Knapas och Henrik Knifs kommentar, SA V:268.
118. Barbro Kindstedts kommentar, SA V:267.
119. ”Tysk litteratur. Från sednare hälften af 1846”, *Litteraturblad* nr 5, juni 1847, SA V, s. 522–524. Se Henrik Knifs kommentar, SA V:150.
120. ”Tysk litteratur”, SA V, s. 524–532.
121. ”Inhemsk litteratur”, *Litteraturblad* nr 12, november 1847, SA VI, s. 22–43.
122. ”Hr. A.A. Laurells ’Genmäle’ till undertecknad”, *Litteraturblad* nr 7, juli 1848, SA VI, s. 293–303.
123. ”Inhemsk litteratur”, *Litteraturblad* nr 12, november 1847, SA VI, s. 38, 39.
124. ”Inhemsk litteratur”, SA VI, s. 43.
125. Se sekreta akter nr 232:59/87, s. 82–92, Generalguvernörskansliets arkiv, RA.
126. Nurmio 1947b, s. 164, 165.
127. Luukkanen 2000, s. 117–121.
128. Suutala 1986, s. 22, 23; Autio 1981, s. 99, 100; Alanen 1959, s. 480.
129. Penttinen 1971, s. 62–72.
130. Suutala 1986, s. 50.
131. ”Inhemsk litteratur”, *Litteraturblad* nr 12, november 1847, SA VI, s. 22–43; Rainer Knapas kommentar, SA VI:4.
132. ”Inhemsk litteratur II. Passions-betraktelser 1. Predikan på fastlagssöndagen o.s.v. af P. U. F. Sadelin. Åbo 1849”, *Litteraturblad* nr 4, april 1849, SA VI, s. 468.
133. Kalaja 1982, s. 100.
134. Kalaja 1982, s. 107; Ylikangas 1979, s. 283–285.
135. Kalaja 1982, s. 114, 115.
136. ”Inhemsk litteratur”, *Litteraturblad* nr 2, februari 1849, SA VI, s. 445–449. Se även ”Inhemsk litteratur”, *Litteraturblad* nr 9, september 1849, SA VI, s. 530, 531.
137. ”Finsk litteratur”, *Litteraturblad* nr 13, december 1848, SA VI, s. 381–384.
138. ”Inhemsk litteratur, ’Verklärans vederläggning och evangelii försvar’ af Fredrik Gabriel Hedberg”, *Litteraturblad* nr 10, september 1848, SA VI, s. 317, 318.
139. ”Utländsk litteratur”, *Litteraturblad* nr 11, november 1849, SA VI, s. 569–589. Se även Kalaja 1982, s. 115, 116.
140. ”Finsk litteratur”, *Litteraturblad* nr 1, maj 1847, SA V, s. 462–472. Jämför Kalaja 1982, s. 116, 117.
141. ”Utländsk litteratur”, *Litteraturblad* nr 1, januari 1848, SA VI, s. 98–114. Analysen grundar sig på två litteraturhistoriska verk av Theodor Mundt: *Allegemeine Literaturgeschichte* 1–3 (1846) och *Historia öfver samtidens Litteratur* (1844).
142. Karkama 1989, s. 171, 188.
143. ”Paris och London”, *Litteraturblad* nr 12–14, november–december 1847, SA VI, s. 43–64; Rainer Knapas kommentar, SA VI:5.
144. Se *Litteraturblad* 1847–1849, SA VI.
145. Karkama 1989, s. 169.
146. Uppgiften bygger på inventarie- och auktionsförteckningar över kvarlåtenskapen i Johan Vilhelm Snellmans arkiv (Coll. 212), NB.
147. ”Svensk dramatisk litteratur”, *Litteraturblad* nr 1, 1847, SA V, s. 472; ”Svensk litteratur. Juli–december 1846”, *Litteraturblad* nr 3, juni 1847, SA V, s. 518; ”Anmälan”, *Litteraturblad* nr 13 och 14, 1847, SA VI, s. 64.
148. ”Svenska silhouetter”, *Litteraturblad* nr 1–4, januari–april 1848, SA VI, s. 114–154.
149. Henrik Knifs kommentar, SA VI:11.
150. Karkama 1989, s. 187, 188. Se även Pertti Karkamas och Rainer Knapas kommentar, SA VI:7.
151. ”Tysk litteratur. Från sednare hälften af 1846”, *Litteraturblad* nr 2 och 5, maj och juni 1847, SA V, s. 475, 522; ”Utländsk litteratur”, *Litteraturblad* nr 1, januari 1848, SA VI, s. 98.
152. Karkama 1989, s. 172, 188, 189. Se även Pertti Karkamas och Rainer Knapas kommentar, SA VI:10; Pertti Karkamas och Henrik Knifs kommentar, SA V:143.
153. ”Modern fransk litteratur”, *Litteraturblad* nr 5 och 9, maj och augusti 1848, SA VI, s. 203–265.
154. ”Modern fransk litteratur”, *Litteraturblad* nr 5, maj 1848, SA VI, s. 203–223.
155. ”Modern fransk litteratur”, *Litteraturblad* nr 9, augusti 1848, SA VI, s. 223–265.
156. Karkama 1989, s. 173, 174.
157. ”Modern fransk litteratur”, *Litteraturblad* nr 9, augusti 1848, SA VI, s. 228–231.
158. Karkama 1989, s. 175, 176.
159. Karkama 1989, s. 176, 177.
160. Karkama 1989, s. 180.
161. Se *Litteraturblad* nr 1–3 och 5–7, maj–juli 1847, SA V, s. 462, 499, 536, 540, 545.

162. "Inhemsk litteratur", *Litteraturblad* nr 6, juli 1847, SA V, s. 540–543.
163. Se Pertti Karkamas kommentar, SA V:155.
164. "Finsk litteratur", *Litteraturblad* nr 3, mars 1848, SA VI, s. 177–183.
165. Pertti Karkamas kommentar, SA VI:13.
166. Pertti Karkamas kommentar, SA VI:155.
167. Karkama 1989, s. 156. Det är en intressant fråga vilken finsk översättning vi använder när vi sjunger "Vårt land" i dag. Den etablerade översättningen är från 1867, och utarbetades av den fennomanska rörelsens mångkunnige litteraturvetare Julius Krohns arbetsgrupp. I arbetsgruppen ingick Antti Törneroo, Bernhard Fredrik Godenhjelm, Kaarlo Slöör och Aleksanteri Rahkonen. År 1889 gjorde Paavo Cajander egna versioner av dikten, men man återgick senare till versionen från 1867. Se Lasila 2002.
168. Klinge 1981, s. 165, 166.
169. "Inhemsk litteratur", *Litteraturblad* nr 12, november 1848, SA VI, s. 366–377.
170. Karkama 1989, s. 156, 157. Se även Pertti Karkamas kommentar, SA VI:36.
171. "Inhemsk litteratur", *Litteraturblad* nr 12, november 1848, SA VI, s. 370.
172. Strömborg 1931, s. 55–57.
173. Hirn 1942, s. 197–202. Jämför även Belfrage 1917.
174. Wrede 1988, s. 28, 29. Runebergs huvudsakliga källor var G. Montgomerys *Historia öfver kriget emellan Sverige och Ryssland åren 1808 och 1809* (1842) och C. J. Holms *Anteckningar öfver fälttågen emot Ryssland åren 1808 och 1809* (1836). Se även Savolainen 1994, s. 27–44.
175. Alhoniemi 1969, s. 167–177. Se även Kulling 1934; Hedvall 1935; Hornborg 1931.
176. "Finnes en finsk prosa?", *Litteraturblad* nr 13, december 1848, SA VI, s. 399–406; Rainer Knapas kommentar, SA VI:42.
177. "Filologi för olärda", *Litteraturblad* nr 10, september 1848, SA VI, s. 324–337; Marina Norrbacks kommentar, SA VI:32.
178. "Dr. Castréns resor", *Litteraturblad* nr 5, maj 1849, SA VI, s. 470–483. Se även Estlander 1928, s. 108–163; Sjögren 1955; Henrik Knifs kommentar, SA VI:60.
179. "Finsk litteratur", *Litteraturblad* nr 12, november 1848, SA VI, s. 377–380.
180. Pertti Karkamas kommentar, SA VI:37.
181. "Finska skrifter", *Litteraturblad* nr 5, maj 1849, SA VI, s. 487–489.
182. Rainer Knapas kommentar, SA VI:62.
183. Hannu Kultanens och Rainer Knapas kommentar, SA VI:16.
184. "Illyrisk litteratur", *Litteraturblad* nr 4, april 1848, SA VI, s. 200.
185. "Estländska litteratursällskapet", *Litteraturblad* nr 7, juli 1848, SA VI, s. 290–293.
186. Palmer & Colton 1984, s. 471–474.
187. Paasivirta 1978, s. 139–142; Sjöblom 1995, s. 235; Vuorela 1980, s. 24–26, 214, 215. Se Nikolaj I:s manifest i *Finlands Allmänna Tidning* nr 77, 3.4.1848.
188. Schauman 1922 (I), s. 268, 269. Se även Klinge 1969, s. 156; Castrén 1945, s. 300, 301.
189. Klinge 1989, s. 188.
190. Ansökan till universitetet 11.3.1848, SA VI, s. 709–711.
191. J. V. Snellman till J. J. Tengström 26.11.1847, SA VI, s. 692–694.
192. J. V. Snellman till J. J. Tengström 11.12.1847, SA VI, s. 695, 696.
193. J. J. Tengström till J. V. Snellman december 1847, fragment, SA VI, s. 696–698.
194. J. V. Snellman till J. J. Tengström 6.1.1848, SA VI, s. 699–702.
195. "Tänk huru hastigt lifvet gått ...", SA VI, s. 702, 703.
196. J. J. Tengström till J. V. Snellman 18.1.1848, SA VI, s. 703–705.
197. J. V. Snellman till J. J. Tengström 6.3.1848, SA VI, s. 706–709.
198. J. J. Tengström till J. V. Snellman 18.3.1848, SA VI, s. 711–713.
199. J. V. Snellman till A. F. Borenienus 20.3.1848, SA VI, s. 713, 714.
200. J. V. Snellman till E. Lönnrot 28.3.1848, SA VI, s. 714, 715.
201. "Tidnings revy", *Litteraturblad* nr 3, mars 1848, SA VI, s. 183, 184.
202. J. V. Snellman till E. Lönnrot 28.3.1848, SA VI, s. 714, 715.
203. "Tidnings revy", *Litteraturblad* nr 4, april 1848, SA VI, s. 201, 202.
204. J. V. Snellman till E. Lönnrot 9.5.1848, SA VI, s. 718, 719.
205. Nurmio 1947b, s. 162–166.
206. Paasivirta 1978, s. 146, 147. Se sekreta akter 1848–1865:266, Generalguvernörskansliets arkiv, RA.
207. Zacharias Topelius, "Från Helsingfors", *Helsingfors Tidningar* nr 25, 1.4.1848.
208. Klinge 1969, s. 158, 159. Se även Vasenius 1918, s. 322, 323. I sin doktorsavhandling ger Mikko Juva inte en noggrann bild av läget, eftersom han endast refererar början av Topelius artikel och därmed framställer honom som en sansad studentledare. Se Juva 1950, s. 77.
209. Klinge 1989, s. 189, 190. Det var till fördel för situationen att meddelanden snabbt

- förmedlades av Cygnaeus bror Reinhold Cygnaeus, som arbetade vid statssekretariatet i S:t Petersburg. Se Klinge 1969, s. 184.
210. J. M. Nordenstam till A. Armfelt 22.4.1848, Alexander Armfelts brevsamling, Armfelt-ska arkivet, RA.
  211. Klinge 1969, s. 161–167; Klinge 1989, s. 190–193; Schauman 1922 (I), s. 271–275; Grot & Pletnjov 1915, s. 290–296. Se även Nyländska avdelningen protokoll 2.5, 4.5, 9.5 och 11.5.1848, Nylands nations arkiv (NN), NB. Om Cygnaeus som talare, se Hirn 1959, s. 82.
  212. Topelius 2010, s. 157, 158. Paasivirta pekar felaktigt ut Topelius som tolk för det spända läget då han kronologiskt refererar den artikel som ledde till att Topelius avskedades från nationen efter firandet av Floradagen, även om Topelius skrifter hade en helt annan ton efter detta. Se Paasivirta 1978, s. 150.
  213. Klinge 1969, s. 161, 162, 166, 167.
  214. J. V. Snellman till F. Cygnaeus 29.7.1848, SA VI, s. 733–736.
  215. J. V. Snellman till J. J. Tengström 31.7.1848, SA VI, s. 736, 737.
  216. ”De spiritus ad materiam relatione”, SA VI, s. 339–362.
  217. Vesa Oittinens kommentar, SA VI:33. Se även Salomaa 1944a, s. 188–192.
  218. Sironen 2002, s. 52, 53, 57, 58. Se även *Lectio praecursoria* 27.9.1848, SA VI, s. 745–747.
  219. J. V. Snellman till W. G. Lagus 14.8.1848, SA VI, s. 737, 738.
  220. J. V. Snellman till F. Cygnaeus 14.8.1848, SA VI, s. 738.
  221. C. H. Snellman till J. V. Snellman 7.9.1848, SA VI, s. 739.
  222. O. von Essen till J. V. Snellman 7.9.1848, SA VI, s. 739.
  223. J. L. Snellman till J. V. Snellman 12.9.1848, SA VI, s. 740, 741.
  224. J. V. Snellman till J. L. Snellman 16.9.1848, SA VI, s. 741.
  225. J. Grot till P. Pletnjov 17.9.1848, Grot & Pletnjov 1915, s. 316.
  226. Bön vid disputation 27.9.1848, SA VI, s. 745.
  227. *Lectio praecursoria* 27.9.1848, SA VI, s. 745–747. Se Vesa Oittinens kommentar, SA VI:141.
  228. O. Palander till A. Meurman 2.10.1848, Agathon Meurmans arkiv (Coll. 465.18), NB; Virkkunen 1935, s. 223, 224; Salomaa 1944a, s. 192. Meurmans brevkorrespondenter var Antero Warelius, Otto Palander, Vanja Groundström och Karl Gustaf Wivolin. Jämför Virkkunen 1935, s. 216–219.
  229. J. Grot till P. Pletnjov 20.9.1848, Grot & Pletnjov 1915, s. 317.
  230. O. Palander till A. Meurman 12.3.1848, Agathon Meurmans arkiv (Coll. 465.18), NB; Virkkunen 1935, s. 222, 223.
  231. J. V. Snellman till B. E. Malmström 27.2.1849, SA VI, s. 765, 766.
  232. J. Grot till P. Pletnjov 20.9.1848, Grot & Pletnjov 1915, s. 317.
  233. Konsistoriets protokoll 14.10.1848, 9 § (Ca 22), Konsistoriets arkiv, HUA.
  234. Autio 1981, s. 169.
  235. Se universitetsstatuter 1828.
  236. F. Cygnaeus till J. V. Snellman 17.11.1848, SA VI, s. 751.
  237. Autio 1981, s. 169.
  238. Autio 1981, s. 170, fotnot 41. Se Pipping 1971, s. 142.
  239. J. V. Snellman till F. Cygnaeus oktober 1848, SA VI, s. 747, 748.
  240. A. Menschikoff till C. von Kothen 18.8.1848, Kalleinen 2001, s. 215.
  241. Klinge 1989, s. 184.
  242. C. von Kothen till S. H. Antell 4.11.1848, Lagerborg 1953, s. 65.
  243. F. Cygnaeus till J. V. Snellman 17.11.1848, SA VI, s. 748–751; Veli-Matti Autios kommentar, SA VI:143.
  244. J. V. Snellman till F. Cygnaeus 17.11.1848, SA VI, s. 751–754.
  245. J. V. Snellman till J. J. Tengström 9.12.1848, SA VI, s. 755, 756.
  246. J. V. Snellman till A. Armfelt december 1848, SA VI, s. 756, 757.
  247. Autio 1981, s. 169. Se statssekretariatets not 1849/13, ArmfELTSka arkivet (II b 15), RA.
  248. Pertti Hakalas kommentar, SA VI:147.
  249. J. L. Runeberg till J. V. Snellman 4.1.1849, SA VI, s. 759.
  250. B. E. Malmström till J. V. Snellman 16.1.1849, SA VI, s. 760.
  251. J. V. Snellman till B. E. Malmström 13.2.1849, SA VI, s. 763.
  252. J. V. Snellman till B. E. Malmström 27.2.1849, SA VI, s. 765, 766.
  253. Salomaa 1944a, s. 195; Snellman-Borenius 1968, s. 328, 329.
  254. Klinge 1969, s. 174.
  255. Waris 1939, s. 236, 237; Klinge 1969, s. 174–176. Se även Vasenius 1918, s. 338, 339.
  256. Klinge 1969, s. 178, 179. Se J. M. Nordenstam till A. Armfelt 10.3 och 17.3.1849, Alexander ArmfELTSka brevsamling, ArmfELTSka arkivet, RA; A. Menschikoffs officiella not 28.3.1849, ArmfELTSka arkivet (II b 15), RA.
  257. J. V. Snellman till E. Lönnrot 3.3.1849, SA VI, s. 766, 767.

258. J. V. Snellman till J. J. Tengström 20.3.1849, SA VI, s. 768, 769.
259. J. V. Snellman till B. E. Malmström 19.4.1849, SA VI, s. 771, 772.
260. J. V. Snellman till J. J. Tengström 20.3.1849, SA VI, s. 768, 769.
261. J. V. Snellman till M. A. Castrén 20.3.1849, SA VI, s. 769, 770.
262. M. A. Castrén till J. V. Snellman 4.4.1849, SA VI, s. 770, 771.
263. J. L. Runeberg till J. V. Snellman 21.4.1849, SA VI, s. 773.
264. J. V. Snellman till J. L. Runeberg 30.4.1849, SA VI, s. 774, 775.
265. J. J. Tengström till J. V. Snellman 26.5.1849, SA VI, s. 782–784.
266. Nyländska avdelningens protokoll 15.5.1849, Nylands nations arkiv (NN), NB. Se även Waris 1939, s. 237, 238; Klinge 1969, s. 179, 180. Se J. M. Nordenstam till A. Armfelt 24.3.1849, Alexander Armfelt's brevsamling, Armfelt'ska arkivet, RA.
267. Waris 1939, s. 241.
268. Schauman 1922 (II), s. 3, 4. Se även Waris 1939, s. 240, 241.
269. Klinge 1969, s. 182–186. Se Österbottiska avdelningens protokoll 3.4.1849, NB.
270. Kari Seléns kommentar, SA VI:167.
271. J. V. Snellman till J. L. Snellman 7.7.1849, SA VI, s. 785.
272. J. L. Snellman till J. V. Snellman 8.7.1849, SA VI, s. 785–787.
273. J. L. Snellman till J. V. Snellman 13.7.1849, SA VI, s. 787, 788.
274. J. L. Snellman till J. V. Snellman 15.7.1849, SA VI, s. 788, 789.
275. J. V. Snellman till J. L. Snellman 16.7.1849, SA VI, s. 790.
276. J. V. Snellman till J. L. Snellman 18.7.1849, SA VI, s. 790, 791.
277. J. V. Snellman till J. L. Snellman 22.7.1849, SA VI, s. 792.
278. J. L. Snellman till J. V. Snellman 23.7.1849, SA VI, s. 792, 793.
279. J. V. Snellman till J. L. Snellman 31.7.1849, SA VI, s. 796, 797.
280. J. V. Snellman till J. L. Snellman 11.8.1849, SA VI, s. 799–801.
281. "Förslag till stadganden för handelsinstitutet", SA VI, s. 822, 823; Pertti Hakalas kommentar, SA VI:210.
282. Snellmans originaldokument "Plan för handelsskola", s. 30, 31, (IV B), Johan Vilhelm Snellmans arkiv (Coll. 212), NB. Se även Kastemaa 1981, s. 18; Rein 1904 (I), s. 582, 583.
283. J. V. Snellman till J. L. Snellman 18.8 och augusti 1849, SA VI, s. 801, 802.
284. Brandförsäkringar (Carl Alm, box 114: nr 3059), Ömsesidiga Försäkringsbolaget Tarmos arkiv, RA. Se konfirmationslängder 1848–1858 (tomt 60), s. 370. Se Helena Riekkis rapport "Snellman ja Almin talo" (29.4.2002), Kuopio stads miljöcentral. Husets ursprungliga konstruktioner och den fina empirefodringen revs i januari 2002. Virket användes som brännved, och på stället byggdes ett köpcentrum. Snellman var inte mantalsskriven i Almska huset. Se Pirjo Jantunens rapport om rivningen av Almska huset (30.4.2002), KUHMU. Se även Viitala 2002, s. 33, 34.
285. Kari Seléns kommentar, SA VI:192, 193. Se även avskedsbrevet 10.10.1849 undertecknat av biskopen och domkapitlet i Borgå (V. B. 11), Johan Vilhelm Snellmans arkiv (Coll. 212), NB.
286. Kuopio magistrats protokoll Ca 29: 2.3.1846, § 8, 107–108; Ca 30: 14.6.1847, § 10–14, 208–208; Ca 33: 14.10.1850, § 8, 402–404, Kuopio rådstuvurätts arkiv, RA. Se även Kari Seléns kommentar, SA VII:88.
287. Se inledningen till Riksarkivets arkivförteckning nr 554 för Dispaschörens arkiv och Riska 1962.
288. J. V. Snellman till J. L. Snellman 3.11.1849, SA VI, s. 807.
289. J. V. Snellman till J. L. Snellman 5.11.1849, SA VI, s. 808, 809.
290. J. V. Snellman till J. L. Snellman 12.11.1849, SA VI, s. 810, 811.
291. J. V. Snellman till J. L. Snellman 30.11.1849, SA VI, s. 817, 818.
292. J. V. Snellman till J. L. Snellman 17.11.1849, SA VI, s. 812.
293. Louhivuori 1937, s. 473, 474.
294. J. V. Snellman till J. L. Snellman 24.11.1849, SA VI, s. 815, 816.
295. J. V. Snellman till J. L. Snellman 26.11 och november 1849, SA VI, s. 816–820.
296. Kalleinen 1994, s. 226.
297. Rauhala 1921, s. 251.
298. Louhivuori 1937, s. 474. Bolaget i Åbo var det enda som förblev verksamt och redan år 1850 antog det namnet Sjöassuransföreningen i Finland.
299. Louhivuori 1937, s. 456.
300. Se *Saima* nr 27, 31, 38 och 46, 1844, SA IV, s. 227–230, 250–252, 312–314, 389, 390; *Saima* nr 20, 1845, s. 478–480; *Saima* nr 50, 1846, SA V, s. 428–430; Erkki Pihkalas kommentar, SA IV:112.
301. Louhivuori 1937, s. 472.
302. Se intyget (V. A. 8), Johan Vilhelm Snell-

- mans arkiv (Coll. 212), NB.
303. J. V. Snellman till J. L. Snellman 21.8.1850, SA VII, s. 461, 462.
304. J. L. Snellman till J. V. Snellman 25.8.1850, SA VII, s. 463, 464.
305. J. V. Snellman till J. L. Snellman 29.8.1850, SA VII, s. 466.
306. J. L. Snellman till J. V. Snellman 30.8.1850, SA VII, s. 467, 468.
307. J. V. Snellman till J. L. Snellman 3.9.1850, SA VII, s. 469, 470.
308. H. Borgström till J. V. Snellman 3.9.1850, SA VII, s. 470, 471.
309. J. W. Pipping till J. V. Snellman 3.9.1850, SA VII, s. 471.
310. J. V. Snellman till J. L. Snellman 6.9.1850, SA VII, s. 471, 472.
311. Pertti Hakalas kommentar, SA VII:103; SA VII, s. 474, 475.
312. H. Borgström till J. V. Snellman 3.9.1850, SA VII, s. 470, 471.
313. Pertti Hakalas kommentar, SA VII:98.
314. ”Memoaranteckningar”, SA XII, s. 832.
315. Rein 1904 (I), s. 587, 588.
316. J. V. Snellman till J. L. Runeberg 21.1.1851, SA VII, s. 476, 477.
317. ”Om humanitetens betydelse”, SA VII, s. 477–483.
318. Bergholm 1984, s. 184–187. Johan Kjemmers brev har bevarats, samt Nervanders meddelande om hans tidiga död 1833. Se SA I, s. 368–372, 500, 501. Se även Hoving 1949, s. 95.
319. Hoving 1949, s. 56–67.
320. Hoving 1949, s. 80–82. Se Kovero 1950, s. 507, 508; Waris 1950, s. 89, 128.
321. Hoving 1949, s. 86–90.
322. Kaukovalta 1934, s. 106–137. Se även Wahrens levnadsbeskrivning i Maanpää 1942.
323. Hoving 1949, s. 92, 93. Kontoret är avbildat på Borgströms guldbroloppstavla, målad av Jac. Ahrenberg 1877.
324. Fliesberg 1903, s. 98–105. Wilhelm Bensow ger även en livlig skildring av kontorslivet i Bensow 1993, s. 31–34.
325. På samma sätt utvecklades Gustav Paulig till en framstående fabrikör då han tjänstgjorde som kontorist i Nokia-bolaget under ledning av Fredrik Idestam. Se Hoving 1952, s. 18–20. Rein har orsakat ett stort missförstånd i senare forskning angående Snellmans ställning i Borgströms handelshus genom att skriva att Snellman där innehade en anspråkslös befattning som biträde. Senare forskning har ivrigt hållit fast vid denna uppfattning för att betona det svåra och stillsamma skedet i Snellmans liv, trots att situationen minst sagt var den motsatta. Se Rein 1904 (I), s. 589, 590.
326. Pipping 1962, s. 37, 38.
327. Hoving 1949, s. 76. Affärsrörelsens köpebrev efter år 1845 har inte bevarats.
328. Kaukovalta 1934, s. 19, 48, 49.
329. Järvinen 1943, s. 41, 42.
330. Mauranen 1980, s. 336–441.
331. ”Om små nationers handel och industri”, *Litteraturblad* nr 12, december 1849, SA VI, s. 599–610.
332. Affärsbrev avsända av Snellman till Axel Wilhelm Wahren har hittats i brevidiarier (serie F) i Oy Forssa Ab:s arkiv, Elka. Wahrens brev bevaras även i Forssa museum och Riksarkivet. Textilkonstnär Ulla Nummikoski hittade affärsbrev av en slump, när hon letade efter annat under de dundrande vävmaskinerna.
333. Affärsbrev avsända av Snellman 13.6, 16.6, 18.6, 20.6, 17.10 och 5.11.1851, SA VII, s. 484–488.
334. J. V. Snellman till F. Cygnaeus 11.10.1851, *SA Register och supplement*, s. 262; J. V. Snellman till A. A. Laurell, odaterat, SA VII, s. 491.
335. J. V. Snellman till J. L. Snellman 11.12.1853, SA VII, s. 495.
336. J. V. Snellman till J. L. Snellman 14.12.1853, SA VII, s. 498, 499.
337. J. L. Snellman till J. V. Snellman 31.1, 2.2 och 4.2.1854, SA VII, s. 504, 505.
338. J. V. Snellman till J. W. G:son Snellman 15.5 och 11.8.1854, SA VII, s. 508, 509.
339. J. L. Snellman till J. V. Snellman juni 1854, SA VII, s. 508. Se Barbro Kindstedts kommentar, SA VII:146.
340. ”Johan Julin. Minnesteckning öfver en vördad och älskad fader för en familjefest hundra år efter hans födelse”, SA VII, s. 16–24. Se även Pertti Hakalas kommentar, SA VII:2.
341. Förord skrivet av J. V. Snellman som överättare av *Praktisk afhandling om affärlifvet* af Edwin T. Freeley, SA VII, s. 205–207. Se även Rainer Knapas kommentar, SA VII: 36.
342. Wirilander 1974, s. 101–104.
343. Wiherheimo & Rein 1950, s. 337. Se Lamminen 1991.
344. Hoving 1949, s. 240–272; Steinby 1991, s. 32, 65, 119, 164, 282; Topelius 1922, s. 112, 113, 147–149, 207; Havu 1945, s. 151, 247, 292, 293, 307. Se även Lagus 1936, s. 262.

PROFESSOR OCH OFFENTLIG OPINIONSBILDARE

1. Paasivirta 1978, s. 163–169, 173; Möller 1973, s. 382–384.
2. Paasivirta 1978, s. 175–179, 185.
3. Ketola 1992, s. 81.
4. Jäderholm 1977, s. 10.
5. Cowles 1971, s. 178.
6. Karkama 1989, s. 193–196.
7. ”Tysklands historieskrifvare och historisk läsning i Finland”, *Litteraturblad* nr 7, juli 1855, SA VII, s. 124–135. Se Pertti Karkamas kommentar, SA VII:21.
8. ”Tysklands historieskrifvare ...”, SA VII, s. 127; Marina Norrbacks kommentar, SA VI:71; Karkama 1989, s. 203, 204.
9. Rainer Knapas kommentar, SA VII:4; Henrik Knifs och Yrjö Kaukiainens kommentar, SA VII:16.
10. Rainer Knapas kommentar, SA VII:13.
11. C. H. Snellman till J. V. Snellman 24.2.1855, SA VII, s. 512, 513.
12. A. Armfelt till J. V. Snellman 9.1.1855, SA VII, s. 511, 512.
13. ”Huru skolundervisningen kväfer läslusten”, *Litteraturblad* nr 2, februari 1855, SA VII, s. 48–55.
14. Klinge 1971, s. 25, 26.
15. E. Stjernvall-Walleen till J. R. Munck 14.1.1855, Rein 1904 (II), s. 18.
16. A. Armfelt till J. R. Munck 4.8.1855, Rein 1904 (II), s. 18.
17. E. Stjernvall-Walleen till J. R. Munck 20.9.1855, Rein 1904 (II), s. 18–20.
18. J. R. Munck till J. V. Snellman 1.10.1855, SA VII, s. 517, 518.
19. J. V. Snellman till J. R. Munck 10.10.1855, SA VII, s. 518.
20. A. Armfelt till J. R. Munck 6.10.1855, Rein 1904 (II), s. 21, 22.
21. E. Stjernvall-Walleen till J. R. Munck 13.10.1855, Rein 1904 (II), s. 22.
22. Rein 1904 (II), s. 23, 24.
23. ”Förslag beträffande professuren i sedelära och vetenskapernas system”, oktober 1855, SA VII, s. 520, 521.
24. ”Förslag beträffande professuren i sedelära och vetenskapernas system”, oktober 1855, SA VII, s. 521.
25. J. R. Munck till J. V. Snellman 13.10.1855, SA VII, s. 519.
26. J. R. Munck till A. Armfelt 23.10.1855, Rein 1904 (II), s. 22.
27. A. Armfelt till J. R. Munck 27.10.1855, Rein 1904 (II), s. 22, 23. Faiseur (eg. fäsör) avser en författare eller konstnär med teknisk skicklighet men utan originalitet.
28. J. R. Munck till A. Armfelt 2.11.1855, Rein 1904 (II), s. 23.
29. Klinge 1971, s. 48; Vasenius 1889, s. 117, 118.
30. Klinge 1989, s. 499, 500.
31. Klinge 1971, s. 35.
32. Klinge 1989, s. 501–505.
33. Rein 1904 (II), s. 27–39; Paasivirta 1978, s. 189; Jansson 1961, s. 109; Eriksson 1939.
34. Rein 1904 (II), s. 39, 40.
35. Klinge 1971, s. 33, 34.
36. F. W. R. Berg till A. Armfelt 2.11.1855, Rein 1904 (II), s. 41.
37. Klinge 1971, s. 36–38, 41.
38. J. R. Munck till A. Armfelt 13.11.1855, Rein 1904 (II), s. 42.
39. F. W. R. Berg till A. Armfelt 15.11.1855, Rein 1904 (II), s. 42.
40. F. W. R. Berg till A. Armfelt 17.11.1855, Rein 1904 (II), s. 42, 43.
41. A. Armfelt till J. R. Munck 17.11.1855, Rein 1904 (II), s. 43.
42. E. Stjernvall-Walleen till J. R. Munck 22.11.1855, Rein 1904 (II), s. 43, 44; Klinge 1971, s. 42.
43. F. W. R. Berg till A. Armfelt 6.12.1855, Rein 1904 (II), s. 44, 45.
44. Klinge 1971, s. 44, 45.
45. J. R. Munck till A. Armfelt 3.11.1855, Klinge 1971, s. 40.
46. L. G. von Haartman till A. Armfelt 9.12.1855, Rein 1904 (II), s. 46–48.
47. Rein 1904 (II), s. 48–51.
48. A. Armfelt till J. R. Munck 11.1.1856, Rein 1904 (II), s. 49.
49. ”Grefve Berg”, SA XII, s. 801.
50. Rein 1904 (II), s. 49–52.
51. Klinge 1989, s. 506–508.
52. Klinge 1989, s. 508; Jäderholm 1977, s. 67, 68.
53. Klinge 1989, s. 508; Elmgren 1939, s. 214.
54. Klinge 1989, s. 509; Elmgren 1939, s. 224.
55. Klinge 1971, s. 54, 55.
56. Strömborg 1931, s. 266.
57. Havu 1945, s. 339, 340.
58. Klinge 1971, s. 56.
59. J. V. Snellman till F. C. Runeberg 26.4.1856, SA VII, s. 540–542.
60. Snellman-Borenienius 1968, s. 398.
61. J. L. Snellman till J. V. Snellman 11.6.1856, SA VII, s. 551, 552.
62. J. V. Snellman till J. L. Snellman 9.6.1856, SA VII, s. 550.
63. Snellman 1928, s. 259–261, 263. Se även Snellman-Borenienius 1968, s. 391, 392.
64. Brevkorrespondens mellan J. L. Snellman och J. V. Snellman 2, 5, 8 och 12.9.1856, SA VII, s. 707–709.

65. Snellman-Borenien 1968, s. 399, 400.
66. Snellman-Borenien 1968, s. 404; J. V. Snellman till J. L. Snellman 18.8.1849, SA VI, s. 801.
67. J. V. Snellman till F. C. Runeberg 3.3.1857, SA VIII, s. 424.
68. J. V. Snellman till G. B. M. Forstén 1857, SA VIII, s. 443.
69. Snellman 1928, s. 257.
70. J. V. Snellman till A. C. von Essen 8.6.1857, SA VIII, s. 443, 444.
71. *Den svenska psalmboken* 1819, s. 101. Se även Snellman-Borenien 1968, s. 406.
72. J. V. Snellman till H. Snellman 22.7.1857, SA VIII, s. 444-446.
73. År 1864 reste Elise Heintzie till sin bror för att ta hand om hans hushåll och lilla dotter. Familjens mor, Jeanettes hjärtevän Evelina Lagi (född Schmidt), som hade varit gravid, hade omkommit tillsammans med sina föräldrar i en kollision mellan två fartyg i Kuopio hamn den 19 juli. Evelina och Rudolf Lagi hade vigts sommaren 1857, då Jeanette avled.
74. Snellman-Borenien 1968, s. 406, 407.
75. Historisk-filologiska sektionens föreläsningssprogram 1856-57, 1857-58, 1858-59; Historisk-filologiska sektionens protokoll (Mf 96:33), Historisk-filosofiska sektionens arkiv, HUA; Konsistoriets handlingar 1855-1861 (Ed 5), Konsistoriets arkiv, HUA.
76. Det finns skillnader mellan dateringen av anmälningarna av manuskripten till konsistoriet och de bevarade manuskripten. Endast på våren 1857 och hösten 1858 motsvarar anmälan och manuskriptet varandra. I övrigt finns det stora skillnader mellan anmälan och utfall.
77. "Om vetenskapernas system", installationsföreläsning 14.5.1856, SA VII, s. 542-547.
78. "Det akademiska studium", föreläsningsserie höstterminen 1856, SA VII, s. 559-651; Jan Ivar Lindéns kommentar, SA VII:191.
79. "Abstrakt rättslära", höstterminen 1856, SA VII, s. 679.
80. "Föreläsningar i sedelära: Teoretisk plikt-lära", vårterminen 1857, SA VIII, s. 333-395. Se Tuija Pulkkinens kommentarer, SA VIII:60, 85; SA X:64.
81. "Föreläsningar i sedelära: Praktisk sedelära", vårterminen 1858, SA VIII, s. 618, 619. Se Tuija Pulkkinens kommentarer, SA VIII:61, 86; SA X:86.
82. "Föreläsningar i sedelära: Praktisk sedelära", SA VIII, s. 618.
83. "Föreläsningar i sedelära: Praktisk sedelära", SA VIII, s. 619, 620.
84. "Föreläsningar i sedelära: Praktisk sedelära", SA VIII, s. 638.
85. Rein 1904 (II), s. 62-65.
86. Rein 1918, s. 125, 126. Se även Salomaa 1944a, s. 204-206; Lemmusto 1926, s. 51-58.
87. "Föreläsningar i psykologi", vårterminen 1860, SA IX, s. 644-751. Se Kai von Fieandt och Juhani Ihanus kommentar, SA IX:91.
88. "Föreläsningar i rättsfilosofins historia", höstterminen 1859, SA IX, s. 563-637. Se Tuija Pulkkinens kommentarer, SA IX:77, 84.
89. "Föreläsningar i samhällsläras historia", vårterminen 1862, SA X, s. 716-825. Se Tuija Pulkkinens och Hannu Kultanens kommentar, SA X:95.
90. Förteckningar över åhörare vid Snellmans föreläsningar 1856-1860 (IV.C.8), Johan Vilhelm Snellmans arkiv (Coll. 212), NB; Förteckning över närvarande studenter vid historisk-filologiska sektionen 1854-1868, Historisk-filosofiska sektionens arkiv, HUA.
91. Av Snellmans elever arbetade Anton Erik Snellman som kollega vid flickskolan i Uleåborg, och efter att ha lämnat tjänsten verkade han som direktör för ett mejeri som han grundat. Wilhelm Gabriel Lagus var lärare i grekiska språket vid Viborgs lyceum. Han gav ut flera historieverk, dikter och litteraturundersökningar. Karl Wilhelm Hougberg var kollega i historia och geografi vid högre elementarskolan i Björneborg. Albert Theodor Tötterman var lärare i svenska församlingens skola i S:t Petersburg och sedermera huvudkonsul i Kristiania. Georg Jakob Rosenius var direktör i Nordiska aktiebanken. Matthias Calonius blev distriktsläkare. von Haartmans brors sonson Alfons Jérôme von Haartman blev äldre ingenjör vid väg- och vattenbyggnadsstyrelsen.
92. J. V. Snellman till J. L. Snellman 13.7.1847, SA V, s. 692-697.
93. Ojanen 2002, s. 104-108. Artikeln problematiserar på praktiska grunder uppfattningen om att Snellmans föreläsningar under hans professorsperiod skulle ge uttryck för strukturen av hans samhällsfilosofi, som skulle kunna jämföras med motsvarande filosofi hos Hegel. Denna uppfattning har tidigare styrt tolkningen av Snellmans föreläsningar under hans period som professor.
94. Airas 1956, s. 25-36.
95. "Föreläsningar i sedelära: teoretisk plikt-lära", vårterminen 1857, SA VIII, s. 369.

96. J. V. Snellman till F. Cygnaeus och B. O. Lille 1840, SA I, s. 688.
97. J. V. Snellman till J. J. Tengström 27.2.1845, SA IV, s. 645.
98. Airas 1956, s. 40–44, 77.
99. Airas 1956, s. 79–81.
100. Airas 1956, s. 152, 153. Enligt Airas skulle religionen ha vunnit inträde i Snellmans tänkande först på hans ålderdom, trots att detta drag syns i Snellmans produktion och verksamhet under hela hans liv. Hans religiositet kan inte heller betraktas som panteistisk, vilket uttryckligen var det som Snellman kritiserade i Runebergs och Topelius tänkande. Se Airas 1963, s. 170.
101. Airas 1956, s. 62–66, 68. Se även Pulkkinen 1987; Grotenfelt 1906, s. 296–309.
102. Airas 1956, s. 103.
103. ”Läran om staten”, SA III, s. 426. Se även Forsman 1939, s. 117–122.
104. Airas 1956, s. 82, 83.
105. Airas 1956, s. 99, 100.
106. Airas 1956, s. 107–111. Se även Manninen 1976, s. 240–253.
107. ”Paradoxa, angående nationalitet och folkvalde”, *Freja* nr 78, 5.10.1841, SA II, s. 363; Airas 1956, s. 115–123. Se även Pulkkinen 1985, s. 2–7; ”Stora världens angelägenheter”, *Litteraturblad* nr 10, oktober 1862; ”Nio föreläsningar i statslära”, vårterminen 1863, SA XI.1, s. 17, 564.
108. ”Bildning och allmän anda”, *Saima* nr 51, 31.12.1846, SA V, s. 454–462.
109. Airas 1956, s. 136, 137.
110. Airas 1956, s. 164.
111. Paasivirta 1978, s. 205.
112. Junnila 1979, s. 136–150; Junnila 1972, s. 190. Se även Heinricius 1912.
113. I. Ilmoni till E. Rancken 31.5.1855, Heinricius 1912, s. 277.
114. A. I. Arwidsson till E. Rancken 2.2.1855, Engelbrekt Ranckens arkiv (Coll. 176.3), NB.
115. Arwidsson 1855, s. 66. Se även Junnila 1979, s. 154–158; Junnila 1972, s. 196–200.
116. Rein 1904 (II), s. 161–162.
117. Junnila 1972, s. 195.
118. J. J. Nordström till I. Ilmoni 22.3.1856, Rein 1904 (II), s. 169, 170.
119. ”Finska litteratursällskapets årsberättelse”, *Litteraturblad* nr 3, mars 1856, SA VII, s. 277–283.
120. ”Tillägg till yttrande i föregående häfte angående finska förhållandens bedömning i Sverige”, *Litteraturblad* nr 4, april 1856, SA VII, s. 311–318.
121. Rein 1904 (II), s. 171, 196.
122. ”Svenska tidningen mot Litteraturbladet”, *Litteraturblad* nr 8, augusti 1856, SA VII, s. 380–383.
123. Rein 1904 (II), s. 181.
124. ”Finska litteraturens närmaste framtid”, *Litteraturblad* nr 12, 1856, SA VII, s. 438–444.
125. Bääth-Holmberg 1893, s. 229. Se Rein 1904 (II), s. 191, 192.
126. E. Stjernvall-Walleen till J. R. Munck 25.3.1857, Rein 1904 (II), s. 203; Klinge 1971, s. 84.
127. Elmgren 1939, s. 246, 247; Klinge 1971, s. 66, 67.
128. Klinge 1971, s. 67–69. Se referat av besöket i Estlander 1913. För medlemmar i delegationen, se Strömborg 1931, s. 290.
129. Strömborg 1931, s. 291, 292.
130. Rein 1904 (II), s. 194, 195.
131. Klinge 1971, s. 71, 72. Se även Estlander 1913, s. 259–261; Rosell 1858; Rein 1904 (II), s. 195–197. Talen har refererats i sin helhet med utgångspunkt i Rosell och Estlander, se Strömborg 1931, s. 295–302.
132. Klinge 1971, s. 73, 74.
133. ”Herr Professor Nyblæi yttranden om Finland”, *Litteraturblad* nr 6, 1857, SA VIII, s. 94–96.
134. Rein 1904 (II), s. 164–167, 202, 203. Se även Strömborg 1931, s. 305–309.
135. Rein 1904 (II), s. 203, 204.
136. Paasivirta 1978, s. 207.
137. Strömborg 1931, s. 225–227; Rein 1904 (II), s. 114, 115.
138. Se Björkstén 1871, s. 28; Rein 1904 (II), s. 115.
139. ”Aktieteckning för utgivande från trycket af Runebergs Prof-psalmbok”, SA VIII, s. 431. Se även Henrik Knifs kommentar, SA VIII:67; Strömborg 1931, s. 272–274, 325; Rein 1904 (II), s. 115, 116.
140. ”Finska emigrationen i Sverige”, *Litteraturblad* nr 1, januari 1858, SA VIII, s. 194–203.
141. Snellman kunde ha rätt i sak, men genom sin stränga kritik gav han kanske i onödan sina egna kritiker alltför lätt en anledning att väsnas, vilket vände uppmärksamheten bort från det väsentliga.
142. ”Till redaktionen för Helsingfors Tidningar”, *Helsingfors Tidningar* nr 24, 27.3.1858. Se även ”Finska emigrationen i Sverige”, *Litteraturblad* nr 1, januari 1858, SA VIII, s. 197.
143. ”Arbetet för finska språket och litteraturen vid universitetet”, *Litteraturblad* nr 3, mars 1858, SA VIII, s. 223, 224.
144. ”Arbetet för finska språket och litteraturen

- vid universitetet”, SA VIII, s. 224, 227.
145. Strömborg 1931, s. 333–336.
  146. ”Till försvar”, *Litteraturblad* nr 7, juli 1858, SA VIII, s. 262–271.
  147. Junnila 1972, s. 212, 213; Junnila 1979, s. 158, 166, 167.
  148. Sverker Ek, ”Adolph Ivar Arwidsson”, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/18860> (hämtad 1.6.2018); Junnila 1979, s. 177–179; Strömborg 1931, s. 345, 346. Se även ”Tal till A.I. Arwidsson”, *Helsingfors Tidningar* nr 44, 5.6.1858, SA VIII, s. 238; Henrik Knifs kommentar, SA VIII:44.
  149. J. Krohn till föräldrarna 21.9.1857; R. Montgomery till G. A. Montgomery 6.3.1858, Klinge 1971, s. 89.
  150. Klinge 1971, s. 90.
  151. Klinge 1971, s. 92.
  152. Paasivirta 1978, s. 208.
  153. Yrjö Koskinen, ”J.W. Snellman ja ’Nuori Suomi’”, *Suometar* nr 16, 23.4.1858.
  154. ”Minnestal över J. J. Tengström”, SA VIII, s. 639–642.
  155. Luukkanen 2000, s. 147.
  156. Klinge 1971, s. 93.
  157. Klinge 1971, s. 93, 94.
  158. Klinge 1971, s. 94–96.
  159. J. V. Snellman till A. Armfelt 12.6.1858, SA VIII, s. 649, 650. Se Pertti Hakalas kommentar, SA VIII:96. Enligt Klinge hade Snellman skrivit brevet tillsammans med Cygnaeus och med Muncks vetenskap, vilket inte verkar stämma. Se Klinge 1971, s. 97.
  160. A. Armfelt till J. V. Snellman 28.9.1858, SA VIII, s. 653.
  161. Elmgren 1939, s. 315.
  162. J. V. Snellman till A. Armfelt 2.9.1858, SA VIII, s. 650, 651.
  163. Tommila 1988, s. 190.
  164. August Schauman under siganturen Metropolitanus, ”Till Rustika. Fjerde Brevet. (Om finskan och svenskan i Finland)”, *Papperslyktan* nr 8, 21.2.1859. Se Schauman 1922 (II), s. 212–214; Lehmusto 1935, s. 215.
  165. ”Svenska språkets framtid i Finland”, *Litteraturblad* nr 2, februari 1859, SA IX, s. 14–20.
  166. Se Lars Landgrens kommentar, SA IX:6.
  167. ”Svar till Papperslyktan”, *Litteraturblad* nr 3, mars 1859, SA IX, s. 32, 33.
  168. ”Nationalitet; Folkens lagar, institutioner och gemensamma öden”, *Litteraturblad* nr 4, april 1859, SA IX, s. 33, 44.
  169. ”Nationalitet ...”, SA IX, s. 37.
  170. ”Nationalitet ...”, SA IX, s. 42, 43. Se Lars Landgrens kommentar, SA IX:13.
  171. ”Mehiläinen och Papperslyktan, angående ’En nation, ett språk’”, *Litteraturblad* nr 4, april 1859, SA IX, s. 54, 55. Se Lars Landgrens kommentar, SA IX:16.
  172. ”Om polyglott-nationerna”, *Litteraturblad* nr 8, augusti 1859, SA IX, s. 110–122.
  173. ”Om polyglott-nationerna”, SA IX, s. 110–122. Se Lars Landgrens kommentar, SA IX:26.
  174. ”Ännu om polyglott-nationaliteten”, *Litteraturblad* nr 9, september 1859, SA IX, s. 131–138.
  175. Se Lars Landgrens kommentar, SA IX:29.
  176. ”Papperslyktans personalpolemik”, *Litteraturblad* nr 10, oktober 1859, SA IX, s. 161–166.
  177. Se Lars Landgrens kommentar, SA IX:33.
  178. ”Papperslyktans redaktör”, *Litteraturblad* nr 11, november 1859, SA IX, s. 188, 189. Se Lars Landgrens kommentar, SA IX:38.
  179. ”Allmänt menligk och nationel bildning”, *Litteraturblad* nr 1, januari 1860, SA IX, s. 226–237. Se Lars Landgrens kommentar, SA IX:44. Se även ”Hvad en nations språk har att göra med den allmänt menliga bildningen”, *Litteraturblad* nr 2, februari 1860, SA IX, s. 247–258; Lars Landgrens kommentar, SA IX:48.
  180. ”Enthusiasmen är ofta en täckmantel för råhet och brist på verklig bildning”, *Litteraturblad* nr 11, november 1859, SA IX, s. 181–185.
  181. ”Inhemsk litteratur: Ett litet ord i stora frågor af A. E. Arppe. Helsingfors 1860”, *Litteraturblad* nr 1, januari 1860, SA IX, s. 243–245; Lars Landgrens kommentar, SA IX:46.
  182. ”Enthusiasmen och bildningen”, *Litteraturblad* nr 3, mars 1860, SA IX, s. 272–281.
  183. Saastamoinen 1992, s. 27–29; Jussila 1987, s. 90–97.
  184. Saastamoinen 1992, s. 10–24.
  185. ”Nyaste inhemsk litteratur. Juridisk handbok för medborgerlig bildning, af Johan Philip Palmén”, *Litteraturblad* nr 10, mars 1859, SA IX, s. 156–161. Se Raimo Savolainens kommentar, SA IX:32.
  186. J. V. Snellman till J. P. Palmén, december 1859, SA IX, s. 644.
  187. Se vidare Savolainen 1994, s. 171–220.
  188. Klinge 1989, s. 512.
  189. J. V. Snellman till A. Armfelt 2.7.1856, SA VII, s. 554. Se Pertti Hakalas kommentar, SA VII:186.
  190. Gehorsamste note, koncept till promemoria, SA VII, s. 717–720. Se Marina Norrbacks kommentar, SA VII:209.
  191. Klinge 1989, s. 512–514.
  192. Klinge 1989, s. 516.

193. ”Utlåtande om universitetet och dess planerade indragning 1857”, SA VIII, s. 432–441. Se Pertti Hakalas kommentar, SA VIII:68; Klinge 1989, s. 514, 515.
194. Rein 1904 (II), s. 97–99.
195. Klinge 1989, s. 516.
196. ”Universitetet och huvudstaden”, *Litteraturblad* nr 4 och 7, april 1857, SA VIII, s. 55–66, 96–107. Se Rainer Knapas kommentar, SA VIII: 11, 20.
197. Elmgren 1939, s. 270.
198. ”Studentbyggnaden i Helsingfors”, *Litteraturblad* nr 2, februari 1859, SA IX, s. 20–23.
199. Konsistoriets protokoll 18.11.1857, 3 § (MF 94–17:6/7), Konsistoriets arkiv, HUA. Se Pertti Hakalas kommentar, SA VIII:82. Snellman gav sitt förslag till grundandet av en studentkårsstyrelse på studentfakultetens sammanträde 9.10.1856. Se Marina Norrbacks kommentar, SA VII:201.
200. Klinge 1989, s. 533.
201. Klinge 1971, s. 99, 100. Resan har skildrats i detalj i Topelius 1938, s. 55, 56. Konsertprogrammet finns i Generalguvernörskansliets arkiv (akt nr 99, 1858), RA.
202. ”Om de materiella intressenas sedliga inflytande”, SA VIII, s. 725–731. Se Vesa Oittinen kommentar, SA VIII:107.
203. Meddelande om fullmakt 1.10.1859 och betalning för hederstitel 6.10.1860 (V.C.13), Johan Vilhelm Snellmans arkiv (Coll. 212), NB.
204. Hedersdoktorstitel vid historisk-filologiska sektionens promotion 1860 (V.C.14), Johan Vilhelm Snellmans arkiv (Coll. 212), NB.
205. Elmgren 1939, s. 379, 382.
206. Klinge 1971, s. 119–126.
207. Konsistoriets protokoll 6.2.1861, 2 § (MF 94–21;2/8), Konsistoriets arkiv, HUA; ”Utlåtande i universitetets konsistorium 6.2.1861”, om indragning av promotionsväsendet, SA X, s. 607, 608. Se Pertti Hakalas kommentar, SA X:70.

EPILOG

1. Savolainen 1989.
2. ”Om husslöjderna”, *Finlands Allmänna Tidning* nr 199, 28.8.1867; ”Hvarmed säd skall köpas”, *Finlands Allmänna Tidning* nr 221, 23.9.1867, SA XI.1, s. 310–314.
3. M. C. de Rothschild till J. V. Snellman 14.10.1867, SA XI.2, s. 1339.
4. ”Om tiggeriets afvärjande”, *Finlands Allmänna Tidning* nr 228, 1.10.1867, SA XI.1, s. 316–319.
5. ”Pauperismen i Finland”, *Litteraturblad* nr 5, maj 1857, SA VIII, s. 67–76.
6. Citerat i Rein 1904 (II), s. 624.
7. Savolainen 1989, s. 62.
8. Savolainen 1992b, s. 5.
9. Savolainen 1994.
10. Savolainen 2006a, s. 602–614.
11. ”Detta blads årsgamla nyårshelsing”, *Litteraturblad* nr 12, december 1861, SA X, s. 224–235.
12. ”Förslag rörande folkskoleväsendet i Finland” af U. Cygnaeus”, *Litteraturblad* nr 6–8, maj–augusti 1861, SA X, s. 59–100; Kari Seléns kommentar, SA X:14. Se även Savolainen 2006a, s. 625–634.
13. ”Tidningen Wiborg: ’Kanal eller järnväg’”, *Litteraturblad* nr 5, maj 1856, SA VII, s. 337.
14. ”Finlands inre kommunikationer”, *Litteraturblad* nr 5, maj 1856, SA VII, s. 318–331.
15. ”Lanttdags-frågorna”, *Litteraturblad* nr 10, oktober 1861, SA X, s. 176–179.
16. ”Utkast till Trontalet”, koncept, SA XI.1, s. 650, 651. Se även Backman et al. (toim.) 2006, s. 23.
17. ”Finska förhållanden och svenska pressen”, *Litteraturblad* nr 5, maj 1861, SA X, s. 48–55.
18. ”Landtdagen”, *Litteraturblad* nr 6, juni 1863, SA XI.1, s. 159.
19. ”Krig eller fred för Finland”, *Litteraturblad* nr 5, maj 1863, SA XI.1, s. 141–151.
20. ”Om medborglig och politisk frihet”, *Litteraturblad* nr 6, 1863, SA XI.1, s. 158.
21. Se Savolainen 1991.
22. Savolainen 1991, s. 148–156.
23. Savolainen 1992a.
24. Savolainen 1994, s. 277.
25. Savolainen 1994, s. 278.
26. ”Memoaranteckningar”, SA XII, s. 844.
27. J. V. Snellman till A. Armfelt 4.7.1863, SA XI.1, s. 614.
28. ”Memoaranteckningar”, SA XII, s. 843, 844.
29. C. K. E. Stjernvall-Walleen till J. V. Snellman 11.7.1863, SA XI.1, s. 615.
30. ”Memoaranteckningar”, SA XII, s. 844–846.
31. ”Mitä Keis. Senaatti lienee kieli-asiassa päättänyt?”, *Suometar* nr 186, 13.8.1864. Se även Koskimies 1968, s. 63–67.
32. Savolainen 1994, s. 280.
33. Savolainen 2006, s. 818. Se även ”Svenska Aftonbladet om allmänna värnepligten i Finland”, *Morgonbladet* nr 255, 1.11.1877, SA XII, s. 449.
34. N. Adlerberg till J. V. Snellman 27.3.1868, SA XI.2, s. 1450, 1451. Citerat på svenska i Rein 1904 (II), s. 635.
35. J. V. Snellman till C. K. E. Stjernvall-Walleen 1881, SA XII, s. 904.

36. J. V. Snellman till C. K. E. Stjernvall-Walleen 1881, SA XII, s. 906.
37. Savolainen 2006b, s. 21.
38. Savolainen 2006a, s. 844–848.
39. ”Esipuhe”, SA XII, s. 173, 174.
40. ”Om studentens pligter”, *Finska studenten* 1875, SA XII, s. 207, 211.
41. ”Snellmansdagen 12 maj”, *Morgonbladet* nr 111, 16.5.1881, SA XII, s. 708.
42. Ljungberg 1999.
43. Zacharias Topelius, ”Ord talade vid J. V. Snellmans graf. Den 7 juli 1881”, *Joukahainen* nr 9, 1.1.1883, s. 18.
44. Se J. K. Paasikivi 1991; Kekkonen 2001; Savolainen 2006a, s. 963; Airas 1956.
45. Savolainen 2006a, s. 976. Se närmare ”Ihmiskunnan edut kansan etuja ylempänä”, *Helsingin Sanomat* 13.5.1981; ”UKK toisti Snellmania: Kansakunnan luottettava ainoastaan itseensä”, *Savon Sanomat* 13.5.1981.
46. Lipponen 2002, s. 8–14. Snellmans samlade arbeten finns tillgängliga på finska och delvis även på svenska på webbplatsen snellman.kootutteokset.fi, som Edita Publishing Oy lanserat i samarbete med Snellman-instituutti (Snellman-institutet).

Källor och litteratur

Arkivkällor

ELKA – CENTRALARKIVET FÖR FINLANDS NÄRINGS LIV, S:T MICHEL

Oy Forssa Ab:s arkiv

FINSKA LITTERATURSÄLLSKAPET (SKS), HELSINGFORS

Samlingar inom litteratur och kulturhistoria

Arkivet för Kirjallisten muistoin säilyttämistä varten Suomen mainioista miehistä perustetun yhdistys (ung. Förening grundad för bevarandet av de finska stormännens skriftliga kvarlätenskap)

Eliel Aspelin-Haapkyläs arkiv

Axel August Borenius arkiv (Boreniana)

Elias Lönnrots arkiv (Lönnrotiana)

HELSINGFORS UNIVERSITETS CENTRALARKIV (HUA)

Arkivet för Kejsrerliga Akademien i Åbo

Filosofiska fakultetens arkiv

Historisk-filosofiska sektionens arkiv

Kanslerämbetets arkiv

Konsistoriets arkiv

NATIONALBIBLIOTEKET (NB), HELSINGFORS

Adolf Edvard Arppes arkiv, Coll. 14

Släkten Collans arkiv, Coll. 37

Rudolf Lagis arkiv, Aö.I.13–16

Lutherska evangelieföreningens samling, Coll. 225

Fredrik Gabriel Hedbergs arkiv

Agathon Meurmans arkiv, Coll. 465

Nylands nations arkiv, NN

Engelbrekt Ranckens arkiv, Coll. 176

Johan Vilhelm Snellmans arkiv, Coll. 212

Zacharias Topelius arkiv (Topeliussamlingen), Coll. 244

Österbottniska avdelningens samling och de österbottniska nationernas förenade arkiv, PohjO

K. H. RENLUNDS MUSEUM – MELLERSTA ÖSTERBOTTENS LANDSKAPSMUSEUM, KARLEBY

Historiska arkivet

KUNGLIGA BIBLIOTEKET (KB), STOCKHOLM

Aganippiska Sällskapets handlingar

Brev till bibliotekarien A. I. Arwidsson

Lorenzo Hammarskölds brevsamling

KUOPIO KULTURHISTORISKA MUSEUM (KUHMU)

Arkivet för Kuopion Isänmaallinen Seura (Kuopio Fosterländska Sällskap)
Eero Hietakarais samling
Taavi Kahras samling
Jorma Leimus samling
Samlingar vid J. V. Snellmans hemmuseum

MUSEIVERKET (MV), HELSINGFORS

Finska fornminnesföreningens arkiv
Emil Nervanders arkiv

RIKSARKIVET (RA), HELSINGFORS

Armfeltska arkivet
Borgå domkapitels arkiv
Censuröverstyrelsens arkiv
Gamlakarleby församlings arkiv
Gamlakarleby pedagogis arkiv
Generalguvernörskansliets arkiv
L. G. von Haartmans arkiv
Helsingfors lyceums arkiv
E. E. Kailas arkiv
Ätten von Kothens arkiv
Kuopio domkyrkoförsamlings arkiv
Kuopio lyceums arkiv
Kuopio rådstuvurätts arkiv
Erkki K. Osmonsalos avskriftssamling
Rådstuvurättens och magistratens i Gamlakarleby arkiv
J. W. Snellmans arkiv
Statsrådets kanslis arkiv
Statssekretariatets arkiv
Stockholms finska församlings arkiv
Uleåborgs normallyceums arkiv
Artturi H. Virkkunens samling
Yrjö Sakari Yrjö-Koskinens arkiv
Ömsesidiga Försäkringsbolaget Tarmos arkiv

SLÄKTFÖRENINGEN SNELLMAN R.F., HELSINGFORS

Elli Snellmans samling

STOCKHOLMS STADSARKIV

Finska församlingens kyrkoarkiv

UPPSALA UNIVERSITETSBIBLIOTEK (UUB)

Sophie von Knorrings efterlämnade papper

Tryckta källor och litteratur

TIDNINGAR OCH TIDSKRIFTER

- Aftonbladet 1840
Borgå Tidning 1845
Correspondenten. Tidning för politik och litteratur 1832
Finlands Allmänna Tidning 1843, 1848
Freja 1837
Helsingfors Morgonblad 1844
Helsingfors Tidning 1844, 1845, 1846, 1858
Hufvudstadsbladet 1879
Joukahainen 1845, 1883
Mnemosyne 1822
Morgonbladet 1845, 1846
Papperslyktan 1859
Saima 1844, 1845, 1846
Suometar 1858, 1864
Tidningar i andeliga ämnen 1836
Turun Wiikko-Sanomat 1822
Åbo Morgonblad 1821, 1822
Åbo Tidningar 1822, 1844, 1846
Åbo Underrättelser 1844, 1846
- Ahmas, Kristiina 1992, *Kokkolan rakennuskulttuuria ja kulttuurimaisemia. Inventointi vv. 1983–1991*, Kokkola: Kokkolan kaupunki.
- Aho, Juhani 1901, *En idéernas man. Biografi öfver August Fredrik Soldan*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland XLIX, Helsingfors.
- Ahvenainen, Ritva 1981, ”J. V. Snellman Maa-miehen Ystävän toimittajana”, *J. V. Snellman ja sanomalehdistö. Kuopiossa 6. ja 7.2.1981 järjestetyn Snellman-seminaarin alustukset*, Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja 19, Helsinki.
- Airas, Pentti 1956, *Yksilö ja hänen suhteensa yhteisöön J. V. Snellmanin historianfilosofiassa* [diss.], Jyväskylä.
- Airas, Pentti 1963, ”Historian punainen lanka’ J. V. Snellmanin historianfilosofiassa”, *Turun Historiallinen Arkisto XVI*, Turun Historiallinen Seura.
- Akiander, Matthias 1857, *Historiska upplysningar om religiösa rörelserna i Finland i äldre och senare tider I*, Helsingfors: Kejslerliga Alexanders-Universitetet.
- Akiander, Matthias 1860, *Historiska upplysningar om religiösa rörelserna i Finland i äldre och senare tider IV*, Helsingfors: Kejslerliga Alexanders-Universitetet.

- Alanen, Aulis J. 1957, *Suomen maakaupan historia*, Jyväskylä: Kauppiaitten kustannus Oy.
- Alanen, Yrjö J.E. 1948, ”Snellmanin taistelu kodin puolesta”, *Kansamme tienviitoittajia*, Helsinki: WSOY.
- Alanen, Yrjö E. 1959, ”Teologinen tiede Suomessa”, *Oma maa. Tietokirja Suomen kodeille* 6, Porvoo/Helsinki: WSOY.
- Alavuotunki, Jouni 1984, ”J. V. Snellman och den svenska Strauss-konflikten”, *J. V. Snellman och hans gärning. Ett finskt-svenskt symposium på Hässelby slott 1981 till 100-årsminnet av Snellmans död*, Konferenser 10, Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Alavuotunki, Jouni 1986, *J. V. Snellman Ruotsissa 1839–1840. Aatteet yhteiskunnallisessa ja historiallisessa miljöössä*, Oulun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 1, Oulu.
- Alavuotunki, Jouni 1998, ”... Eikä mikään ihottuma ole tarttuvampi kuin kirjoitus-kutina ...’ J. V. Snellmanin Ruotsinmatka 1837”, *Rohkea, reima ja horjumaton. Samuli Onnelalle omistettu 60-vuotisjuhlakirja*, Scripta Historica 27, Oulu: Oulun historia-seura.
- Alavuotunki, Jouni [s.a.], *J. V. Snellmanin Tukholman kausi 1841–1842* (opublicerat manus i författarens ägo).
- Alf-Halonen, Elli Amanda 1954, *Taistelu ammattikuntalaitoksesta Suomessa 1800-luvun puolivälissä. Kappale J. V. Snellmanin julkista toimintaa* [diss.], Historiallisia Tutkimuksia 41, Helsinki: [Suomen Historiallinen Seura].
- Algård, Nils 1924, *Johan Henrik Thomander. Kyrkomannen – personligheten* [diss.], Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelses bok-förlag.
- Alhoniemi, Pirkko 1969, *Isänmaan korkeat veisut. Turun ja Helsingin romantiikan runouden patrioottiset ja kansalliset motiivipiirit*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimittuksia 294, Helsinki.
- Allardt Ekelund, Karin 1942, *Fredrika Runeberg. En biografisk och litteraturhistorisk studie*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland CCXCI, Helsingfors.
- Andersen, H. C. 1975, *Mit livs eventyr I*, revideret tekstudgave ved H. Topsøe-Jensen, [København: Gyldendal].

- Anderson, Sven L. 1977, *En romantikens kyrkoman. Frans Michael Frantzén och den andliga förnyelsen i Sverige under förra delen av 1800-talet* [diss.], Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia 31 Uppsala: Uppsala universitet.
- Andersson, Ingvar 1953, *Sveriges historia*, 4:e uppl., Stockholm: Natur & Kultur.
- Anthoni, Eric 1923–1928, *Jacob Tengström och stiftsstyrelsen i Åbo stift 1808–1832*, Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 18, Helsingfors.
- Anttila, Aarne 1931, *Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta I*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 190:1, Helsinki.
- Anttila, Aarne 1935, *Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta II*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 190:2, Helsinki.
- Anttila, Aarne 1962, *Elias Lönnrot, Tietolipas 2*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Anttila, Aarne 1985, *Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 417, Helsinki.
- Arildsen, Skat 1932, *Biskop Hans Lassen Martensen. Hans liv, undvikling og arbejde I*, København: Gad.
- Aroalho, Jouko & Helena Riekkö (toim.) 1992, *J. V. Snellmanin kotimuseo*, Kuopion kulttuurihistoriallisen museon julkaisuja, Kuopio.
- Arwidsson, Adolf Ivar (pseud. Pekka Kuoharinen) 1838, *Finland och dess framtid. I anledning af skriften: Om Allians-Tractaten emellan Sverige och Ryssland År 1812*, Stockholm: Norstedts.
- Arwidsson, Adolf Ivar 1855, ”En blick på Finland”, *Ett ”Gif akt!” i sinom tid. Samling af förut tryckta uppsatser*, Stockholm.
- Aspelin-Haapkylä, Eliel 1914, ”Erään pohjalaisen ylioppilaan kirjeitä Turusta 1816–1817”, *Aika* 4.
- Aspelin-Haapkylä, Eliel 1917, *Lauri Stenbäck*, Helsinki: Otava.
- Autio, Veli-Matti 1981, *Yliopiston virkanimitykset. Hallinto- ja oppihistoriallinen tutkimus Turun Akatemian ja Keisarillisen Aleksanterin yliopiston opettajien virkanimityksistä Venäjän vallan alkupuolella 1809–1852*, Historiallisia Tutkimuksia 115, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Backman, Linda et al. (toim.) 2006, *Valtiopäivien avajaisupuheet 1907–2006. Öppningsanföranden vid riksmötena 1907–2006*, Eduskunnan kirjaston tutkimuksia ja selvityksiä 8, Helsinki: Eduskunnan kirjasto.
- Bagge, Povl 1936, *Studier over D. G. Monrads statstanker* [diss.], Københavns universitet.
- Bagge, Taina 1974, *Promootiot Helsingin yliopistossa 1832–1967*, Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 5, Helsinki.
- Bahr, J. Fr. 1841, *Stockholm. Handbok för resande, med plankarta och stålgravyrer*, Stockholm: Bagge.
- Bang, Gustav 1927, *Euroopan sivistyshistoria. Lyhyin piirtein II*, suom. O. A. Forsström-Hainari, Porvoo: WSOY.
- Belfrage, Sixten 1917, *Johan Ludvig Runeberg i sin religiösa utveckling*, Uppsala: Lindblad.
- Bengtsson, Frans G. 1927, ”Myter och sagor”, *Ord och Bild*.
- Bensow, Wilhelm 1993, *Affärs- och industrimanen Wilhelm Bensow. Nydanare av Finlands näringsliv*, [Helsingfors]: Söderströms 1993.
- Bergholm, Axel (toim.) 1984, *Sukukirja. Suomen aateliittomia sukuja I–II*, faksimil, Jyväskylä: Suomen Sukututkimusseura.
- Bergroth, Elis 1903, *Suomen kirkko. Sen kehitys, sen vaikutus kansaan ja sen suhde valtioon. II: Vuodesta 1686*, Porvoo: WSOY.
- Beyrer, Klaus 1985, *Die Postkutschenreise*, Tübingen: Tübingen Vereinigung für Volkskunde.
- Björklund, Joh. 1939, *Suomen papisto 1800-luvulla. Erytyisesti silmälläpitäen papistarvetta ja sen tyydyttämismahdollisuuksia*, Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 42, Helsinki.
- Björkman, Hj. 1916, *Gamlakarleby stad och dess borgarskap i förgångna tider 2*, Helsingfors.
- Björkstén, Emilie 1871, *Några minnen*, Helsingfors: Edlunds.
- Blomstedt, Yrjö 1963, *Johan Albrecht Ehrenström. Kustavilainen ja kaupunginrakentaja*, Helsingin kaupungin julkaisuja 14, Helsinki.
- Blum, Otto 1921, *Der Weltverkehr und seine Technik im 20. Jahrhundert I–II*, Berlin: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Bonsdorff, Carl von 1928, ”Flyttningen från Åbo till Helsingfors”, Gunnar Suolahti, *Från universitetets första tider i Helsingfors*, Helsingfors: Söderströms.
- Borell, Berit 1948, *De svenska liberalerna och representationsfrågan på 1840-talet* [diss.], Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Borowski, L. E. et al. 1912, *Immanuel Kant. Sein Leben in Darstellungen von Zeitgenossen*, Berlin: Deutsche Bibliothek.
- Borup, Morten 1947, *Johan Ludvig Heiberg I*, København: Gyldendal.
- Bååth-Holmberg, Cecilia 1893, ”Emil von Qvanten. En lefnadsteckning”, *Svensk Tidsskrift*.
- Gardberg, Carl-Rudolf 1938, ”Läsesällskapet i Gamlakarleby och dess samtida”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 14, Skrifter

- utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland CCLXV, Helsingfors.
- Gardberg, Carl-Rudolf 1973, *Boktrycket i Finland 3. Från Åbo brand till år 1818*, Helsingfors: Helsingfors Grafiska Klubb.
- Carlsson, A. B. (utg.) 1925–1946, *Uppsala universitetets matrikel 3. 1750–1800*, Uppsala: Lundequistiska bokh.
- Carlsson, Sten 1968, *Den svenska historien 8. Karl Johanstiden och den borgerliga liberalismen 1809–1865*, Stockholm: Bonniers.
- Carpelan, Tor 1954–1966, *Åttartavlor för de på Finlands Riddarhus inskrivna ätterna 1–4*, Helsingfors: Frencells.
- Carr, William 1979, *A History of Germany 1815–1945*, London: Arnold.
- Castrén, Gunnar 1945, *Herman Kellgren. Ett bidrag till 1840- och 1850-talens kulturhistoria*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland CCCII, Helsingfors.
- Castrén, Gunnar 1950, ”Helsingfors som kulturcentrum”, *Helsingfors stads historia III:2*, Helsingfors.
- Castrén, Liisa 1944, *Adolf Ivar Arwidsson. Nuori Arwidsson ja hänen ympäristönsä*, Helsinki: Otava.
- Castrén, Liisa 1951, *Arwidsson isänmaallisena herättäjänä*, Historiallisia Tutkimuksia 35, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Castrén, Z. 1918, ”Kantakaa tulevaisuutta!”, *Joukahainen XV*.
- Cederberg, A. R. 1917, *Suomalaisuuden merkki-miehiä III. E. G. Ehrström, K. N. Keckman, J. F. Cajan*, Kansanvalistusseuran elämäkertoja 25, Helsinki.
- Chydenius, Anders 2012–2016, *Samlade skrifter 1–5*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 762, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland och Stockholm: Atlantis.
- Cicero, Marcus Tullius 1995, *Om ålderdom*, övers. Tore Janson, Fabel miniklassiker 7, Stockholm: Fabel förlag.
- Colliander, O. I. (toim.), *Suomen kirkon paimenmuisto 2. Suomen kirkon papisto yhdeksän-nellätoista vuosisadalla*, Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 8, Helsinki.
- Cowles, Virginia 1971, *The Romanovs*, London: Collins.
- Cullberg, John 1926, *Samuel Grubbe. En studie i transcendental religionfilosofi* [diss.], Uppsala universitetets årsskrift 5, Uppsala.
- Cygnaeus, Fredrik 1884, *Samlade arbeten IV. Litteraturhistoriska och blandade arbeten. Andra bandet*, Helsingfors: Edlunds.
- Cygnaeus, Fredrik 1887, *Samlade arbeten V. Litteraturhistoriska och blandade arbeten. Tredje bandet*, Helsingfors: Edlunds.
- Dahlberg, Ragnar (utg.) 1927, ”Professor Adolf Mobergs autobiografi”, *Historiska och litteraturhistoriska studier 3*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland CXCI, Helsingfors.
- Dahlström, Svante 1929, *Åbo brand 1827. Studier i Åbo stads byggnadshistoria intill 1843*, Bidrag till Åbo stads historia, ser. 2, 14, Åbo.
- Dalström, Harald (utg.) 1953, *Helsingfors lycei matrikel 1831–1889*, Skrifter utgivna av Genealogiska Samfundet i Finland 21, Helsingfors.
- Danielson-Kalmari J. R. 1910, ”J. V. Snellmanin dosentiajoilta”, *Aika 1*.
- Danielson-Kalmari J. R. 1911, ”J. V. Snellman ja L. G. von Haartman, ensimmäinen kohtaminen”, *Historiallinen Aikakauskirja 9*, nr 1.
- Danielson-Kalmari J. R. 1922, *Suomen valtioja yhteiskuntaelämä 18:nella ja 19:nella vuosisadalla. Aleksanteri I:n aika 2:1*, Porvoo: WSOY.
- Djurberg, Daniel 1798, *Geografie för begynnare*, 3:e uppl., Stockholm: J. C. Holmberg.
- Dow, James Elstone 1995, *A Good German Conscience. The Life and Time of Ernst Moritz Arndt*, Lanham: University Press of America.
- Dromberg, D. A. 1981, *Ångfartygspost i Östersjöområdet 1839–1875*, Finlands Filatelistförbunds publikationsserie 6, [Helsingfors].
- Ek, Sverker 1920, ”Adolph Ivar Arwidsson”, *Svenskt biografiskt lexikon 2*, Stockholm: Bonniers (<https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/18860>).
- Elers, Johan 1801, *Stockholm 3*, Stockholm.
- Elfving, Fredrik 1928, ”Naturalhistorien”, Gunnar Suolahti, *Från universitetets första tider i Helsingfors*, Helsingfors: Söderströms.
- Elmgren, Sven Gabriel 1939, *S. G. Elmgrenin muistiinpanot*, julk. Aarno Maliniemi, Suomen historian lähteitä 2, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Engström, Arne 1930, *Åbo sjöfarts historia II.1: Segelsjöfarten 1827–1856*, Åbo: Åbo Tryckeri och Tidnings förlag.
- Erdmann, Nils 1892, *August Blanche och hans samtid*, Stockholm: Bonniers.
- Eriksson, Sven 1939, *Svensk diplomati och tidningspress under Krimkriget*, Stockholm: Norstedts.
- Erixon, Sigurd 1988, *Stockholms hamnarbetare*, Monografier utgivna av Stockholms stad 85, Stockholm: Atlantis.
- Essen, C. G. von 1888, ”Ett gammalt studentminne”, *Zacharias Topelius. Minne af fest-*

- dagen den 14 januari 1888, Helsingfors: Edlunds.
- Estlander, Bernhard 1928, *Mathias Alexander Castrén. Hans resor och forskningar*, Helsingfors: Söderströms.
- Estlander, C. G. 1913, "Ungdomsminnen XIII. Vår 'illegala' Österbottniska afdelning. Promotionen 1857. Nordenskiöld och Cygnaeus. Förföljelserna. Snellman och 'de blodlöse'", *Finsk Tidskrift* 4.
- Fahlbeck, Erik 1934, *Sveriges Riksdag. Historisk och statsvetenskaplig framställning 8. Ständsriksdagens sista skede 1809–1866*, Stockholm: Riksdagen.
- Faith, Nicholas 1990, *The World the Railways made*, London: Bodley Head.
- Fenger, Henning 1971, *The Heibergs*, New York: Twayne Publishers.
- Fieandt, Kai von 1979, "Freudilainen' viettisidonnaisuus ja Snellmanin vaihtoehto", *Psykologia* 1.
- Filppula, Eino 1988, *Lapuan herätysliikkeitten henkilöhistoriallisia juuria*, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Fliesberg, Carl 1903, *Kauppaoppi*, suom. K. A. Widenius, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 100, Kuopio: Malmström.
- Forsman, Jaakko 1939, "J. V. Snellmanin käsitys politiikan suhteesta moraaliiin", *Valvoja-Aika* 1.
- Färling, F. I. 1887, *Några grunddrag till Björneborgs skolas historia*, Björneborg: G. W. Wilén.
- Granit-Ilmoniemi, Bruno 1981, *Muistelmia Kuopion kaupungin satavuotisen olemassaolon ajalta 1782–1882*, Kuopio: Kuopion kaupunginhallitus.
- Grot, J. & P. Pletnjov 1915, *Utdrag ur J. Grots brevväxling med P. Pletnjov angående finska förhållanden vid medlet av 1800-talet II*, övers. Walter Groundstroem, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland CXIX, Helsingfors.
- Grotenfelt, Arvi 1906, "Yksilön merkitys historiassa. Mietteitä Snellmanin työn johdosta", *J. V. Snellmanin muisto. Valvojan juhla-julkaisu*, Helsinki.
- Grotenfelt, Arvi 1913, *Uuden ajan filosofian historia* 1, Helsinki: Otava.
- Grotenfelt, Arvi 1917, "Swedenborg", *Tietosanakirja* 9, Helsinki: Tietosanakirja-osakeyhtiö.
- Grotenfelt, Arvi 1923, "Tutkimus Snellmanin aatteiden filosofisista perusteista", *Valvoja-Aika* 9.
- Grotenfelt, Arvi 1936, "Korkeakoulu ja tieteellinen tutkimus", Gunnar Suolahti (toim.), *Suomen kulttuurihistoria* IV, Jyväskylä: Gummerus.
- Grotenfelt, Arvi 1938, *Uuden ajan filosofian historia* 2.1, Helsinki: Otava.
- Groundstroem, Osk. 1906, "J. V. Snellmanin mietteitä Suomen tilastosta", *Yhteiskuntataloudellinen aikakauskirja*.
- Gummerus, Jaakko 1920, "Myöhemmän herännäisyyden alkuvaiheet", *Oma Maa. Tietokirja Suomen kodeille* 1, Porvoo: WSOY.
- Gustafsson, F. 1906, "Snellman grammaticus", *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland* 43, nr 4.
- Gustafsson, Reinhold 1935, *Erik Gustaf Geijer som kristen personlighetsfilosof. En skiss* [diss.], Lund: [Lunds universitet].
- Haavisto, Timo 1997, "Tokeroteitä ja moottori-väyliä. Tiet ja liikenne Vaasan läänissä 1808–1995", *Pohjanmaan kautta. Tiet ja tieliikenne Pohjanmaalla keskiajalta 1990-luvulle*, Tietomuseon julkaisuja 15, Vaasa: Tielaitos, Vaasan tiepiiri.
- Halila, Aimo 1953, *Oulun kaupungin historia* 2. 1721–1809, Oulu: Oulun kaupunki.
- Halila, Aimo 1962, "Porvoon valtiopäivät ja autonomian alkuaika", *Suomen kansanedustuslaitoksen historia* 1. *Suomen kansanedustuksen vaiheet 1850-luvun puoliväliin*, Helsinki: Eduskunnan historiakomitea.
- Halila, Aimo 1978, "Suomen oppikoulujen tarkastustoimen ongelmia 1843–1856", *Aate ja yhteiskunta. Mikko Juvalla omistettuja tutkielmia*, Helsinki: Otava.
- Hallio, Kustaa 1901, "Suomen mystikoista", *Teologinen Aikakauskirja* 6, nr 1.
- Hanhö, J. T. 1947, *Suomen oppikoululaitoksen historia* 1. *Ruotsin vallan aika*, Porvoo: WSOY.
- Hanhö, J. T. 1955, *Suomen oppikoululaitoksen historia* 2. 1809–1872, Porvoo: WSOY.
- Hankonen, Aino 1971, *Piippolan 200-vuotiaan kirkon ja seurakunnan vaiheita*, Piippola: Johannes Partasen Muistorahasto.
- Hansen, Jan-Erik Ebbestad 1978, *Jacob Böhme. Liv, tenkning, idéhistoriske forutsetninger* [diss.], Oslo: Oslo universitet.
- Harris, Horton 1973, *David Friedrich Strauss and his Theology*, Monograph Supplements to the Scottish Journal of Theology, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hautala, Kustaa 1975, *Oulun kaupungin historia* 3. 1809–1856, Oulu: Oulun kaupunki.
- Hautala, Paavo 1964, *Juhana Vilhelm Snellmanin suhde uskontoon*, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Havu, Ilmari 1932, "Herman Kellgren Suomen kielen apostolina Saksassa", *Kirjallisuus-*

- dentutkijain seuran vuosikirja 2, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Havu, Ilmari 1945, *Lauantaiseura ja sen miehet*, Helsinki: Otava.
- Havu, Ilmari 1970, *Snellmaniana*, Helsinki: Otava.
- Hedvall, Ruth 1935, "Idealism och mystik hos Runeberg", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 11, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland CCXLIX, Helsingfors.
- Hegel, G. W. F. 2008, *Andens fenomenologi*, övers. Brian Manning Delaney & Sven-Olov Wallenstein, Stockholm: Thales.
- Heikel, Ivar A. 1894, *Åbo Universitets lärdoms-historia 5. Filologins studium vid Åbo Universitet*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland XXVI, Helsingfors.
- Heikel, Ivar A. 1940, *Helsingfors universitet 1640–1940*, Helsingfors: Helsingfors universitet.
- Heikkinen, Reijo 1985, *Korpihoitorin jalanjäljillä. Elias Lönnrot Kajaanin piriin ja linnan lääkärinä*, Oulu: Pohjoinen.
- Heininen, Simo & Markku Heikkilä 1996, *Suomen kirkkohistoria*, Helsinki: Edita.
- Heinricius, G. 1912, *Anteckningar om Immanuel Ilmoni enligt bref och dagböcker*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland CIX, Helsingfors.
- Heiskanen-Mäkelä, Sirkka 1995, "H. C. Andersen oman elämänsä kertojana", Sirkka Heiskanen-Mäkelä (suom. & toim.), *H. C. Andersen. Elämäni tositarina*, Suomen Nuorisokirjallisuuden Instituutin julkaisuja 19, Tampere.
- Helander, B. H. 1904, *Suomen koulun uskonnonopetus ja valistussuunta (noin 1750–1812)* [diss.], Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Helanen, Vilho 1937, *Pohjalainen osakunta vv. 1828–1852. 1: 1828–1837* [diss.], Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Heugren, Paul Gerhard 1964, *Svensk diligenstrafik i Svenska Pommern, på linjer i Tyskland och Sverige och genom Danmark. 1600–1700-talen*, Stockholm: Kungl. generalpoststyrelsen.
- Hietakari, Eero 1948, "Kuopion kirjapainotoiminnan ensiaskeleet", särtryck, *Savon Sanomat*.
- Hietakari, Eero 1952, *Osakeyhtiö Gust. Ranin. Savon vanhin kauppahuone 1852–1952*, Kuopio: [Osakeyhtiö Gust. Ranin].
- Hietakari, Eero 1960, "Kuopion kunnallisen rakentamisen umpisolmuja", *Savo* 21.6.1960.
- Hietanen, Marja-Liisa 1967, *Uskonolliset ja kirkolliset kysymykset Turun lehdistössä vuosina 1817–1827*, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Hintikka, Veikko O. 1999, "Johan Vilhelm Snellmanin nuoruudenrakkauts", *Maaseudun tulevaisuus* 8.5.1999.
- Hirn, Marta 1959, "Hur såg Fredrik Cygnæus ut?", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 34, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 371, Helsingfors.
- Hirn, Yrjö 1942, *Runeberg-gestalten. Strödda studier*, Helsingfors: Schildts.
- Hjelt, Edvard 1890, *Afhandlingar utgifna af Fysisk-matematiska sektionen*, Helsingfors.
- Hjern, Olle 1987, inledning i Martin Lamm, *Swedenborg. En studie över hans utveckling till mystiker och andeskådare*, Johanneshov: Hammarström & Åberg.
- Holm, C. J. 1836, *Anteckningar öfver fälttågen emot Ryssland åren 1808 och 1809*, Stockholm: Norstedts.
- Holm, Liina 1931, *Suurmiesten sukulaisia. Vanhoja sukumuistoja Pohjanmaalta*, Jyväskylä: Gummerus.
- Holmberg, Åke 1969, *Sverige efter 1809. Politisk historia till nutiden*, 2:a uppl., Verdandis skriftserie 9, Stockholm: Läromedelsför-lagen.
- Holmström, Maria 1918, *Emilie Flygare-Carlén. Västkuromanens ryktbara författarinna*. Stockholm: Gebers.
- Holsti, R. I. 1841, *Minnesteckning af Johan Jacob Östring, studerande vid f.d. Österbottniska Afdelningen. Framställd vid Österbottniska Afdelningarnes Årsfest den 9 Nov. 1840*, Helsingfors: Simelius.
- Hongelin, M., *Anteckningar*, Borgå, Landsskaps-samlingen, Kuopio stadsbibliotek.
- Hoppu, K. W. 1928, "Suomen kauppalaivasto ja laivanvarustus", *Oma Maa. Tietokirja Suomen kodeille* 5, Porvoo: WSOY.
- Horatius 1959, *Satirer och epoder*, övers. Ebbe Linde, Helsingfors: Söderströms.
- Horatius 1960, *Epistlar och sista dikter*, övers. Ebbe Linde, Forumbiblioteket 116, Stockholm: Forum.
- Horatius 1963, *Oden I–III*, övers. Ebbe Linde, Forumbiblioteket 131, Stockholm: Forum.
- Hornborg, Eirik 1931, "Idealism och realism i Runebergs patriotiska diktning", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 7, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland CCXX, Helsingfors.
- Hornborg, Eirik 1950, "Militär och krigshändelser", *Helsingfors stads historia* III:1, Helsingfors.
- Hoving, Victor 1949, *Henrik Borgström. En storborgare i det gamla Helsingfors*, Helsingfors: Söderströms.

- Hoving, Victor 1952, *Handelshuset Gustav Paulig 1876–1951*, Helsingfors.
- Hughes, Michael 1988, *Nationalism and Society. Germany 1800–1945*, London: E. Arnold.
- Hultin, Arvid 1906, ”Johan Jakob Nervander. Till hundraårsminnet af hans födelse”, *Förhandlingar och uppsatser* 19. 1905, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland LXXIII, Helsingfors.
- Hytönen, Viljo 1920, ”Köyhäinhoito”, *Oma Maa. Tietokirja Suomen kodeille* 4, Porvoo: WSOY.
- Hämäläinen, Juha 1990, *Piirteitä J. V. Snellmanin perhekäsityksestä*, Snellman-instituutin C-sarja 3, Kuopio.
- Hämäläinen, Juha 1997, *J. V. Snellmanin perhekäsitysten juurilla. Snellman perhefilosofian aristoteelisen perinteen jatkajana*, Snellman-instituutin C-sarja 5, Kuopio.
- Högberg, Staffan 1981, *Stockholms historia 2. Småstaden, fabriksstaden, storstaden*, Stockholm: Bonniers.
- Iisalo, Taimo 1968, *Suomen koulujen uskonnonopetus 1843–1883* [diss.], Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Iisalo, Taimo 1989, *Kouluopetuksen vaiheita. Keskiajan katedraalikoulusta nykyisiin kouluihin*, Helsinki: Otava.
- Ilmonen, Solmu 1957, *Kuopion vanhan apteeikin vaiheista 180-vuotistaipaleelta*, Kuopio: Kirjapaino Oy.
- Iivetsalo, Paula 1988, ”Snellmaneilla elettiin herroiksi”, *Suomen kuvalehti* 19.
- Ingman, Antero W. 1872, ”Muistelmia muinaisen suomalaisuutemme suhteista ja seikoista”, *Kaikuja Hämeestä. Hämmäläis-osakunnan albumi I*, Helsinki.
- Jacobson, Gustaf 1945, *Från Geijer till Hjärne. Studier i svensk historieskrivning under 1800-talet*, Stockholm: Fahlcrantz & Gummaelius.
- Jahnsson, Yrjö 1907, ”J. V. Snellmanin kansantaloudellinen kirjailijatoiminta ennen v. 1847”, *Tutkimuksia Suomen kansantaloustieteen historiasta vuosina 1810–1860* [diss.], Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Jansson, Allan 1961, *Den svenska utrikespolitikkens historia*. 3.3: 1844–1872, Stockholm: Norstedts.
- Jensen, Povl Johs. 1981, *J. N. Madvig. Avec une esquisse de l'histoire de la philologie classique au Danemark*, Odense: Odense U.P.
- Jokinen, Urpo 1991, ”J. V. Snellmanin kotivirstä”, *Snellmanien tiedotuslehti* 11.
- Jonsson, Inge 1971, *Emanuel Swedenborg*, New York: Twayne Publishers.
- Jonsson, Inge & Olle Hjerner 1976, *Swedenborg. Sökaren i naturens och andens världar. Hans verk och efterföljd*, Stockholm: Proprius.
- Joustela, Kauko E. 1963, *Suomen Venäjänkauppa autonomian ajan alkupuoliskolla vv. 1809–1865* [diss.], Historiallisia Tutkimuksia 62, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Junnila, Olavi 1972, *Ruotsiin muuttanut Adolf Iwar Arwidsson ja Suomi (1823–1858)* [diss.], Historiallisia Tutkimuksia 87, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Junnila, Olavi 1979, *Adolf Iwar Arwidsson*, Historian Aitta 19, Helsinki: Kirjayhtymä.
- Jussila, Osmo 1969, *Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808–1863* [diss.], Historiallisia Tutkimuksia 77, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Jussila, Osmo 1987, *Maakunnasta valtioksi. Suomen valtion synty*, Juva: WSOY.
- Jutikkala, Eino & Erkki K. Osmonsalo 1949, ”Kustavilainen aika”, *Suomen historian käsikirja*, Porvoo: WSOY.
- Juva, Mikko 1950, *Suomen sivistyneistö uskonollisen vapaamielisyyden murroksessa 1848–1869* [diss.], Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 51, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Jäderholm, Bo 1977, *Greve Berg som Finlands generalguvernör 1854–1861. Militär överbefälhavare, politisk överbakare och ekonomisk nydanare*, Jyväskylä.
- Jääntti, Yrjö 1940, *Kirjapainotaidon historia*, Porvoo: WSOY.
- Järvinen, Kyösti 1943, *Vientiorganisaation kehitys Suomessa*, Helsinki.
- Kahra, Taavi, ”Harjula ennen ja nyt. Otteita stipendiyöstä” (utkast till manus 14.12.1950), Arkivet för Kuopion Isänmaallinen Seura, Kuopio kulturhistoriska museum.
- Kahra, Taavi, ”Kuopion seudut kirjallisuudessa kuvattuina” (utkast till manus 14.12.1950), Arkivet för Kuopion Isänmaallinen Seura, Kuopio kulturhistoriska museum.
- Kaila, Elmo Edvard 1931, *Pohjanmaa ja meri 1600- ja 1700-luvuilla. Talousmaantieteellishistoriallinen tutkimus* [diss.], Historiallisia Tutkimuksia 14, Helsinki: [Suomen Historiallinen Seura].
- Kaila, Erkkö 1906, ”J. W. Snellmanin aatteita uskonnosta ja uskontopolitiikasta”, *Vartija. Kirkollinen kuukausilehti* 5.
- Kalaja, Timo 1982, *Sivistyneistölle vaaraksi – kansalle sivistykseksi. J. V. Snellmanin käsitys pietismistä*, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kalleinen, Kristiina 1994, *Suomen kenraalikuvernemetti. Kenraalikuvernöörin asema ja merkitys Suomen asioiden esittelyssä 1823–1861* [diss.], Hallintohistoriallisia tutkimuksia 13, Helsinki: Helsingin yliopisto.

- Kalleinen, Kristiina 2001, *”Isänmaani onni on kuulua Venäjälle” – vapaaherra Lars Gabriel von Haartmanin elämä*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 815, Helsinki.
- Kare, Katriina 1981, ”Kuusi osaa kootuista teoksista. Snellman oli ahkera sanomalehtikirjailija”, *Karjalainen* 12.9.1981.
- Kares, Olavi 1981, *Palava kynttilä. Niilo Kustaa Malmbergin elämä*, Helsinki: Herättäjäyhdistys.
- Karhu, J. 1931, ”Kuopion lyseon kirjaston varhaispainokset”, *Aarni* 5, Kuopio: Kuopion Isänmaallinen Seura.
- Karkama, Pertti 1985, *Järkevä rakkaus. J. V. Snellman kertojana*, Suomi 132, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karkama, Pertti 1989, *J. V. Snellmanin kirjallisuuspolitiikka*, Suomi 144, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karttunen, K. I. 1945, *Saimaan vesistön höyrylaivalikenteen 100-vuotishistoria*, Helsinki: Suomen kirja.
- Kastemaa, Matti J. 1981, *Helsingin kauppaoppilaitos 1881–1981*, Helsinki: Helsingin kauppaoppilaitos.
- Katara, L. 1915, ”Kauppalaivastokysymys Porvoon valtiopäivillä”, *Yhteiskuntataloudellinen aikakauskirja*.
- Kaukiainen, Yrjö 1980, ”Merenkulku”, *Suomen taloushistoria* 1, Helsinki: Tammi.
- Kaukiainen, Yrjö 1993, *A History of Finnish Shipping*, London: Routledge.
- Kaukovalta, K. V. 1934, *Forssan puuvillatehtaan historia 1847–1934*, Forssa: Osakeyhtiö Forssa.
- Kekkonen, Urho 2001, *Urho Kekkosen päiväkirjat 1. 1958–1963*, Helsinki: Otava.
- Ketola, Eino 1992, ”Ennen Bobrikovia. Kenraalikuvernöörit Suomen keskushallinnossa 1808–1897”, *Tutkielmia Suomen suuriruhtinaskunnan keskushallinnon historiasta*, Halintohistoriallisia tutkimuksia 6, Helsinki: VAPK-kustannus.
- Ketonen, Liisa 1977, *Suomen tyttöoppikoulut autonomian aikakaudella* [diss.], Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 53, Helsinki.
- Kindstedt, Barbro & Maija Pelkonen 1998, ”Lördagssällskapet, Kronohagen och Kronohagsällskapet – litterära salonger inom den tengersströmska kretsen”, Anne Scott Sörensen (red.), *Nordisk salonkultur. Et studie i nordiske skonänder og salonmiljøer 1780–1850*, Odense University studies in Scandinavian languages and literatures 38, Odense.
- Kinnunen, Matti 1979, ”Snellman itsenäisti sanomalehdistön”, *Savon Sanomat* 17.11.1979.
- Kinnunen, Matti 1981, *Maltti ja muutos. J. V. Snellmanin Saima-lehden maailmankuvan perusta, muotoutuminen ja rakenne*, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kinnunen, Matti 1982, *Sanan valtaa Kallaveden kaupungissa 1. Kuopion sanomalehdistön historia 1844–1917*, Kuopio: Savon Sanomain Kirjapaino.
- Kjellén, Alf 1932, *Emilie Flygare-Carlén. En litteraturhistorisk studie*, Stockholm: Stockholms högskola.
- Kjellén, Alf 1937, *Sociala idéer och motiv hos svenska författare under 1830- och 1840-talen. I: Till omkring 1844*, Stockholm.
- Klemetti, Heikki 1987, *Kuortaneen vaiheita sanoin ja kuvin. Muistojulkaisu pitäjän 300-vuotisjuhlaan 1932*, faksimil, Helsinki: Kirjayhtymä.
- Klinge, Matti 1964a, ”Snellman ja Pipping”, *Valvoja* 84.
- Klinge, Matti 1964b, ”Snellman ja ylioppilaat. Biografisia lisiä”, *Bibliophilos*.
- Klinge, Matti 1969, *Studenter och idéer. Studentkåren vid Helsingfors universitet 1828–1960 I. 1828–1852*, övers. Bertel Kihlman, Helsingfors studentkårs historia 5, Helsingfors: Studentkåren vid Helsingfors universitet.
- Klinge, Matti 1971, *Studenter och idéer. Studentkåren vid Helsingfors universitet 1828–1960 II. 1853–1871*, övers. Bertel Kihlman, Helsingfors studentkårs historia 6, Helsingfors: Studentkåren vid Helsingfors universitet.
- Klinge, Matti 1981, *Suomen sinivalloiset värit. Kansallisten ja muidenkin symbolien vaiheista ja merkityksestä*, Helsinki: Otava.
- Klinge, Matti 1983, *Runebergs två fosterland*, [Helsingfors]: Söderströms.
- Klinge, Matti 1986, *Senaatintorin sanoma. Tutkielmia suuriruhtinaskunnan ajalta*, Helsinki: Otava.
- Klinge, Matti 1989, *Helsingfors universitet 1640–1990 II. Kejsarliga Alexanders Universitet 1808–1917*, Helsingfors: Otava.
- Knapas, Rainer 2001, ”From small town to metropolis”, *Books from Finland* 3.
- Knuutila, Simo et al. (toim). 1979, *Aate ja maailmakuva. Suomen filosofinen perintö keski-ajalta vuosisadallamme*, Porvoo: WSOY.
- Koch, H. W. 1978, *A History of Prussia*, London: Longman.
- Kokkonen, Urpo 1956, *Pappiskoulutus Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa vuosina 1848–1886*, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Korhonen, Juhani J. 1991, ”Carl August Malmbergin kuopiolaisen asuintalon vaiheita perhearkistossa säilyneiden asiakirjojen

- valossa”, Jyväskylä (Kuopio kulturhistoriska museum).
- Korhonen, Keijo 1963, *Suomen asiain komitea. Suomen korkeimman hallinnon järjestelyt ja toteuttaminen vuosina 1811–1826*, Historiallisia Tutkimuksia 65, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Korpela, Krister 1973, ”Stadsplan och byggnader”, *Gamlakarleby stads historia. III: Tidskedet 1808–1878*, Gamlakarleby: Gamlakarleby stad.
- Koski-Jännes, Anja 1978, ”Snellman ja Kaila suomalaisen persoonallisuustutkimuksen tiennäyttäjinä”, *Psykologia* 13, nr 5.
- Koskimies, Kaarlo 1906, ”Suomalaisuuden harastuksista Pohjalaisessa osakunnassa viime vuosisadan puoliväliin mennessä ja sitä ennen”, *Joukahainen XIII*.
- Koskimies, Rafael 1968, *Nuijamieliseksi luotu. Yrjö Koskisen elämä ja toiminta vuosina 1860–1882*, Helsinki: Otava.
- Koskimies, Rafael 1975, ”Snellman psykologina”, *Uusi Suomi* 8.1.1975.
- Koskimies, Rafael 1977, ”Snellmanin kansallisuusteoria”, *Runebergin Suomi. Esseitä kansallisherätyksen vaiheilta*, Suomi 121:3, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kovero, Martti 1950, ”Industrin”, *Helsingfors stads historia III:I*, Helsingfors.
- Krook, Tor 1931, *Väckelserörelserna i Österbotens svenska församlingar under 1800-talet*, Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 31:I–II, Helsingfors.
- Kuisma, Markku 1993, ”Keskusvalta, virkavalta, rahavalta. Valtio, virkamiehet ja teollinen kehitys Suomessa 1740–1940”, Raimo Savolainen, Jorma Selovuori & Lotta Saastamoinen (toim.), *Hallinto rahan, julkisuuden ja Venäjän paineessa*, Hallintohistoriallisia tutkimuksia 9, Helsinki: Painatuskeskus.
- Kukkonen, Otso 1955, ”Kieli ja kansallisuus J. V. Snellmanin filosofiassa”, *Suomalainen Suomi* 23.
- Kulling, Jacob 1934, ”Offermotivet hos Runeberg”, *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri*.
- ”Kuopion markkinaseurat, vuosisatainen perinne”, *Savo* 23.1.1968.
- Kurkijärvi, Riitta 2001, ”Muistot talteen päiväkirjaan”, *Aamulehti* 26.5.2001.
- Kurze, Johannes 1956, *Vom Adler zum Komet. Bilder zur Geschichte der Deutschen Eisenbahn*, Bonn: Athenäum-Verlag.
- Kuuliala, Wiljo-Kustaa 1931, *Turun romantikkojen suhtautuminen uskonnollisiin kysymyksiin*, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Laaksovirta, Tuula H. 1994, ”Läsebiblioteket – en internationell bibliotekside”, Marjatta Hieta-niemi (red.), *De allmänna biblioteken i Finland 200 år*, Vasa: De allmänna bibliotekens i Vasa län 200-årsjubileums arbetsgrupp.
- Laasonen, Pentti 1980, ”Pietistipapit ja kirkko 1830-luvulla ja 1840-luvulla”, Juha Pihkala (toim.), *Spiritus et institutio ecclesiae. Libellus in honorem Erkki Kansanaho*, Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 117, Helsinki.
- Lagerborg, Rolf 1953, *Sanningen om Casimir von Kothen (1807–1880) enligt aktstycken och brev*, Helsingfors: Söderströms.
- Lagus, Hugo 1936, *En gammal akademisk släkt*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland CCLVII, Helsingfors.
- Laitinen, Kai 2001, ”Mies ja maine”, C. J. L. Alm-qvist, *Kuningattaren jalokivikoru tai Azouras Lazuli Tintomara*, suom. Antero Tiusanen, Helsinki: Otava.
- Laitinen, Olavi 1916, *Juhana Vilhelm Snellmanin suhde uskontoon ja kirkkoon*, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Lamm, Martin 1916, ”Ödesuppfattningen i Runebergs Kung Fjalar”, *Til Gerhard Gran 9. december 1916 fra venner og elever*, Kristiania: Aschehoug.
- Lamm, Martin 1931, *Minnsteckning över August Blanche*, Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1866 D. 41, Stockholm: Norstedts.
- Lammenin, Raija 1991, ”Kaivohuone 150 vuotta”, *Seura*.
- Landquist, John 1924, *Erik Gustav Geijer. Hans levnad och verk*, Stockholm: Norstedts.
- Lappalainen, Pekka 1959, *Aukusti Juhana Mela. Uranaukaisijan elämä*, Turun yliopiston julkaisuja Sarja B 72, Turku.
- Lappalainen, Pekka 1973, ”Erään talon kirjavat vaiheet. Kaupunginkartanon ja J. V. Snellmanin johtaman koulutalon hävittäminen 70-vuotismuistoksi”, *Savon Sanomat* 9.6.1973.
- Lappalainen, Pekka 1975, ”J. V. Snellman ja Kuopion kaupungin matalat majat”, *Historiallinen Arkisto* 67, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Lappalainen, Pekka 1982, *J. V. Snellman. Kansallinen herättäjä Kuopiossa*, Kulttuurihistoriallisen osaston julkaisuja 3, [Kuopio: Kuopion kaupunki].
- Lassila, Pertti 2001, ”Ruotsin romantiikan suurteos. Kertomus tapahtumista juuri ennen kuningas Kustaa III:n murhaa, sen aikana ja sen jälkeen”, *Helsingin Sanomat* 25.3.2001.

- Lassila, Pertti 2002, ”Kenen suomennoksena Maamme-laulua lauletaan?”, *Helsingin Sanomat* 6.12.2002.
- Latvus, Päiviö 2000, *Ymmärryksen siivet. Miksi tiede on länsimaista?*, Espoo: Omega-kirjat.
- Launonen, Antti 1991, ”Saima kulttuurierätyksen välineenä. Kuopion aika terävöitti Snellmanin kynän”, *Savon Sanomat* 12.5.1991.
- Laurila, K. S. 1937, *Ett skede i en evig kamp. Striden mellan Runeberg och Stenbäck i idehistorisk belysning*, Helsingfors: Schildts.
- Lehmusto, Heikki 1923a, ”Hegeliläisyys meillä ja meillä”, *Historiallinen Aikakauskirja* 21, nr 1–2.
- Lehmusto, Heikki 1923b, *Juhana Vilhelm Snellman ja hänen asemansa Hegelin koulukunnassa*, Helsinki: Otava.
- Lehmusto, Heikki 1926, *Snellman kasvatusopillisena ajattelijana*, Jyväskylä: Gummerus.
- Lehmusto, Heikki 1935, *J. V. Snellman ja suomalaisuus. Eräitä piirteitä suurmiehestämme*, Jyväskylä: Gummerus.
- Lehmusto, Heikki 1938, ”Mitä J. V. Snellman tarkoittaa persoonallisuudella”, *Valvoja-Aika* 1.
- Lehtonen, Aleksi 1931, *Kirkon pyhät toimitukset*, Porvoo: WSOY.
- Leinberg, K. G. 1866, *Helsingfors lyceum under de trettiofem första åren af dess verksamhet*, Helsingfors.
- Leiwo, Yrjö 1957, ”J. W. Snellmanin ja Minna Canthin Kuopio”, *Suomen Nainen* 9.
- Leskinen, Lauri 1977, ”Puhe Snellmanin patsaalla Kuopiossa 12.5.1977” (tal vid Snellmans staty i Kuopio), *Landskapssamlingen, Kuopio stadsbibliotek*.
- Lévy, Albert 1910, *David-Frédéric Strauss*, Paris.
- Liedman, Sven-Eric 1971, *Israel Hwasser, Lychnos-bibliotek 27*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Liedman, Sven-Eric 1991, *Att förändra världen – men med måtta. Det svenska 1800-talet speglat i C. A. Agardhs och C. J. Boströms liv och verk*, Stockholm: Arbetarkultur.
- Liljecrona, Carl Wilhelm 1917, *Bakom riksdagens kulisser. C. W. Liljecronas dagbok under riksdagen 1840–41*, Stockholm: Norstedts.
- Lillja, Alexis A. 1948, *Arsenij Andrejevitz Zakrevskij. Finlands generalguvernör 11/IX.1823–1/XII 1831*, Helsingfors.
- Lindberg, Carolus & Gabriel Rein 1950, ”Stadsplanering och byggnadsverksamhet”, *Helsingfors stads historia* III:1, Helsingfors.
- Lindberg, Else (utg.) 1948, ”Katalog över böcker tillhörande Läsesällskapet i Gamlakarleby”, *Österbottnisk Årsbok 1948*, Vasa: Svensk-Österbottniska Samfundet.
- Lindenmayer, Clem 2001, *Walking in Switzerland*, Hawthorn: Lonely Planet Publications.
- Lindman, Sven 1948, *Johan Jacob Nordström. Hans samhällssyn och politiska personlighet 1. Tiden intill 1854*, Acta Academiae Aboensis, Humaniora 16:2, Åbo.
- Lindqvist, Herman 2010, *Axel von Fersen*, Stockholm: Fischer & Co.
- Linkomies, Edwin 1928, ”Latinet”, Gunnar Suolahti, *Från universitetets första tider i Helsingfors*, Helsingfors: Söderströms.
- Lipponen, Paavo 2002, ”Kansallinen mieli vapauden ja suvaitsevaisuuden toteuttajana”, Raimo Savolainen et al. (toim.), *Käännetty Snellman. Suomentajien syväskelluksia J. V. Snellmanin elämään ja toimintaan*, Snellman-instituutin C-sarja 6, Kuopio.
- Liukkonen, Markku 1994, *Kahden valtakunnan kansalaisina. Herännäisyyden kansalliset tavoitteet ja luonne kansanliikkeenä herännäisyyden historiankirjoituksessa*, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Ljungberg, Carl Johan 1999, ”Framsynta tankar om Finlands roll i Europa”, *Svenska Dagbladet* 31.3.1999.
- Lokrantz, Gunnar 1939, *Karl August Nicander*, Uppsala: Uppsala universitet.
- Louhivuori, O. W. 1937, *Vakuutusoppi*, Kansantaloudellinen käsikirjasto, Porvoo: WSOY.
- Lundstedt, Bernhard 1875, *Bidrag till kännedomen af grekiske språkets studium vid de svenska läroverken. Från äldsta till närvarande tid*, Stockholm: Norman.
- Luukkanen, Tarja-Liisa 1995, ”Pilatusen breivit ja apostolien kilvoitukset. Pohjanmaan mystikot kristinuskon historian lähteillä”, *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 1994–1995*, Helsinki.
- Luukkanen, Tarja-Liisa 2000, *B. O. Lille ja kirkkohistorianopetuksen alkuvaiheet Aleksanterin yliopiston teologisessa tiedekunnassa*, *Historiallisia Tutkimuksia* 207, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lönnrot, Elias 1980, *Matkat 1828–1844*, toim. Väinö Kaukonen, suom. Jalmari Hahl, Espoo: Weilin & Göös.
- Maanpää, J. 1942, *Suomalaisia suurliikemiehiä. 20 elämäkertakuvausta*, Helsinki: Otava.
- Malmivaara, Wilh. 1914, *Puoli vuosisataa herännneiden keskuudessa*. Tampere: Julin.
- Manninen, Juha 1974, *Subjectivity and ascent to the Absolute. Snellman's philosophy in the aftermath of German idealism*, avhandling pro gradu, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Manninen, Juha 1976, ”Hegelin ja Snellmanin yhteiskunnallis-poliittisten katsomusten eroja”, *Politiikka* 3.

- Manninen, Juha 1979, ”Snellman ja myöhäisromantiikka”, Simo Knuutila, Juha Manninen & Ilkka Niiniluoto (toim.), *Aate ja maailmakuva. Suomen filosofista perintöä keskiajalta vuosisadallamme*, Porvoo: WSOY.
- Manninen, Juha 1982, ”Snellman ja ’suurpakana Strauss’”, *Kaleva* 28.9.1982.
- Manninen, Juha 1987a, ”Marx ja Väinämöisen soitto”, *Dialektiikan ydin*, Prometheus, Oulu: Pohjoinen.
- Manninen, Juha 1987b, *Miten tulkita J. V. Snellmania? Kirjoituksia J. V. Snellmanin ajattelun kehittymisestä ja taustoista*, Snellman-instituutin julkaisuja 5, Kuopio: Kustannuskiila.
- Manninen, Juha 1995, ”Härmä-katekesen. Christian Henrik Snellmans (1777–1855) swedenborgiansk-mystiska världsbild”, *Historiallinen Arkisto* 105, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Manninen, Juha 2003, ”Valoa valtion yössä. Modernin valtion oppi Suomessa 1830–1831”, *Historiallinen Aikakauskirja* 2.
- Manninen, Juha [s.a.], *Härmän katekismus. Christian Henrik Snellmanin (1777–1855) swedenborgilainen maailmankuva*, (opulcerat manus).
- Manninen Juha & Jouni Alavuotunki 1987, ”J. V. Snellmanin vuoden 1840 kirjoitukset valtiosääntöuudistuksen periaatteista”, *Miten tulkita J. V. Snellmania? Kirjoituksia J. V. Snellmanin ajattelun kehittymisestä ja taustoista*, Snellman-instituutin julkaisuja 5, Kuopio: Kustannuskiila.
- Mattila, Marketta 1981, ”Elina Halttunen-Salosaari, 50: Snellmanin kirja-arvostelut osa kansallista itsekritiikkiä”, *Aamulehti* 11.5.1981.
- Mauranen, Tapani 1980, ”Kotimaankauppa”, *Suomen taloushistoria* 1, Helsinki: Tammi.
- Mazer, Theodor 1923, *Anders Collin. Hans lefnadsbild jämte bref från honom i andliga ämnen. Bidrag till de andliga rörelsernas historia i vårt land*, Stockholm: Ad. Johnson & Co.
- Mellin, Gustaf Henrik 1840, *Sveriges Sista Strid. Fantastiskt nattstycke*, Stockholm.
- Montgomery, Gust. 1842, *Historia öfver kriget emellan Sverige och Ryssland åren 1808–1809*, Örebro.
- Munthe, Arne 1959, *Västra Södermalm intill mitten av 1800-talet. En stadsdel och dess kyrkliga liv. Historisk skildring*, Stockholm: Kommittén.
- Murtorinne, Eino 1986, *Suomalainen teologia autonomian kautena (1828–1918)*, Helsinki: Gaudeamus.
- Murtorinne, Eino [s.a.], *Oppikouluissamme käytetyt uskonnonoppikirjat ennen vttta 1872*, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Mustelin, Olof 1969, *Nils Ludvig Arppe*, Finländska gestalter VIII, Ekenäs: Ekenäs tryckeri aktiebolag förlag.
- Myllyntaus, Timo 1980, ”Suomen talouspolitiikka ja valtiontalous 1809–1860”, *Suomen taloushistoria* 1, Helsinki: Tammi.
- Mäkinen, Ilkka 1994a, ”Läsesällskapen i Österbotten och övriga Finland”, Marjatta Hietaniemi (red.), *De allmänna biblioteken i Finland 200 år*, Vasa: De allmänna bibliotekens i Vasa län 200-årsjubileums arbetsgrupp.
- Mäkinen, Ilkka 1994b, ”Reading societies in Finland”, Marjatta Hietaniemi (red.), *De allmänna biblioteken i Finland 200 år*, Vasa: De allmänna bibliotekens i Vasa län 200-årsjubileums arbetsgrupp.
- Möller, Sylvi 1973, *Gamlakarleby stads historia. III: Tidsskedet 1808–1878*, Gamlakarleby: Gamlakarleby stad.
- Nonenon, Maija-Liisa 1958, ”Kuopion köyhien tyttöjen koulu vv. 1846–1872”, *Aarni* 10. 75-vuotisjulkaisu 1958, Kuopio: Kuopion Isänmaallinen Seura.
- Nervander, Emil 1892, *Minne af Fredr. Cygnaeus. Anteckningar*, Helsingfors: Edlunds.
- Nervander, Emil 1901, *Fredrik Cygnaeus*, Lefnadsteckningar 5, Tavastehus: Aktiebolaget Hämäläinens tryckeri.
- Nervander, Emil 1906, ”Kukoistusaika Johan Wilhelm Snellmanin elämässä”, *Helsingin Kaiku* 12.5.1906.
- Nervander, Johan Jakob 1850, *Skrifter* II, Helsingfors: [Öhman].
- Niiranen, Timo 1985, *Miten J. V. Snellman asui Kuopiossa*, Snellman-instituutin B-sarja 5, Kuopio.
- Niiranen, Timo & Tapio Laaksonen 1998, ”Korttelimuseon perustamisyvaiheet”, *Kuopion korttelimuseo. Opaskirja*, Kuopion kulttuurihistoriallisen museon julkaisuja 12, Kuopio.
- Nikander, Gabriel 1935, ”Kauppa ja meriliikenne”, *Suomen kulttuurihistoria* 3, Jyväskylä: Gummerus.
- Nikander, Gabriel 1944, *Gamlakarleby stads historia. II: Tidsskedet 1714–1808*, Gamlakarleby: Gamlakarleby stad.
- Nikula, Oscar 1973, *Åbo stads historia. 1809–1856*, Åbo: Åbo stad.
- Nilsson, G. A. 1908, ”Galvanisk elektricitet”, *Nordisk familjebok* 9, Stockholm: Nordisk familjeboks förlags aktiebolag.
- Nissilä, Viljo 1953, *Viipurilainen osakunta 1. Turun akatemian aika 1640–1827*, Helsinki: Otava.

- Nurmio, Yrjö 1946, ”J. V. Snellman ja Kuopion läänin kuvernööri Adolf Ramsay. Sensuuri-ristiriitoja sata vuotta sitten”, *Historiallinen Aikakauskirja* 44.
- Nurmio, Yrjö 1947a, ”Maamme lukeseuroista ja niiden kirjastoista 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alkuvuosikymmenellä”, *Historiallinen Aikakauskirja* 47.
- Nurmio, Yrjö 1947b, *Taistelu Suomen kielen asemasta 1800-luvun puolivälissä. Vuoden 1850 kielisäännöksen syntyhistorian, voimassaolon ja kumoamisen selvittelyä*, Helsinki: WSOY.
- Nyholm, Asger 1947, *Religion og politik. En Monrad Studie*, København: Nyt nordisk forlag.
- Näsman, Nils 1980, *Carl Gustaf Ottelin. Biskop i Borgå*, Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 114, Vasa.
- Oittinen, Vesa 1999, ”Suomen ensimmäiset kantilaiset”, *Ajatus* 56.
- Oittinen, Vesa 2004, ”Snellman ja persoonallisuuden idea”, Jussi Kotkavirta & Petteri Niemi (toim.), *Persoonaa*, SoPhi 84, Jyväskylä: Minerva.
- Ojakoski, Asko 1978, *Kaksi maailmaa. Heränneiden ja sivistyneistön välinen kiistakirjoittelu 1830-luvulla*, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Ojala, Jari 1996, *Tuhannen purjelajain kaupunki. Kokolan purjemerenkulun historia*, [Kokkola:] Keski-Pohjanmaan säätö.
- Ojanen, Eero 2002, ”Vaikeaselkoisen filosofin muutos iskeväksi sanomalehtimieheksi”, Raimo Savolainen et al. (toim.), *Käännetty Snellman. Suomentajien syväsukelluksia J. V. Snellmanin elämään ja toimintaan*, Snellman-instituutin C-sarja 6, Kuopio.
- Oksala, Teivas 2004, ”Pieni eepos jumalten suuruudesta ja armosta. Fjaljar-polemiikki”, *Kanava* 7.
- Ollikainen, Sirpa, Irma Peiponen & Heli Solmu 1979, *Varkauden historiikki*, Varkaus.
- Ollila, Kaija & Kirsti Toppari 1975, *Puhvelista punatulkkuun. Helsingin vanhoja kortteleita*, Helsinki: Sanoma.
- Osmonsalo, Erkki K. 1939, ”Hallituksen politiikka herännäisliikkeitä kohtaan Aleksanteri I:n ja Nikolai I:n aikana”, *Suomen uskonnollisten liikkeiden historiasta. Asiakirjoja ja tutkimuksia*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia XII:4, Helsinki.
- Paasikivi, J. K. 1991, *Jatkosodan päiväkirjat*. 11.3.1941–27.6.1944, Porvoo/Helsinki/Juva: WSOY.
- Paasivirta, Juhani 1978, *Suomi ja Eurooppa. Autonomiakausi ja kansainväliset kriisit (1808–1914)*, Helsinki: Kirjayhtymä.
- Paaskoski, Jyrki 2002, *Viipuriin ja maailmalle. Saimaan kanavan historia*, Helsinki: Otava.
- Pajula, J. S. 1898, *Pietismi ja uskonnolliset liikkeet Suomessa vv. 1686–1772*, [Hämeenlinna].
- Pajula, J. S. 1911, ”Jacob Böhmén vaikutuksesta Suomen nk. mystikoihin”, *Teologinen Aikakauskirja*.
- Pakkanen, Jorma 1960, *Sortavalan renqvistiläisyys. Historiaa, luonnetta, henkilökuvia*, Helsinki: Otava.
- Palmer, R. R. & Joel Colton 1984, *A History of the Modern World*, 6:e uppl., New York: Alfred A. Knopf.
- Patoluoto, Ilkka 1984, ”Snellman’s Logic”, Ilkka Patoluoto (toim.), *J. V. Snellmanin filosofia ja sen hegeliläinen tausta. Suomen filosofisen yhdistyksen järjestämä kansainvälinen kollokvio*, Helsinki 4.–5.12.1981, Helsingin yliopiston filosofian laitoksen julkaisuja 1984:1, Helsinki.
- Patoluoto, Ilkka 1986, ”Sivistys kansantalouden liikuttajana. J. V. Snellmanin taloudellisten katsomusten tausta ja muotoutuminen”, Juha Manninen & Ilkka Patoluoto (toim.), *Hyöty, sivistys, kansakunta. Suomalaista aatehistoriaa*, Oulu: Pohjoinen.
- Penttinen, Hannu 1971, *Axel Adolf Laurellin ja Frans Ludvig Schaumanin käsitys kirkon ja valtion suhteesta*, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Perttula, Pentti [1955], *Runebergin uskonnollinen kehitys*, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Petzäll, Erik 1936, *Straussdebatten i Sverige. En kyrkohistorisk undersökning*, Lund: Svenska kyrkans diakonistyrelse.
- Pihkala, Erkki 1981, ”J. V. Snellmanin taloudellisesta ajattelusta”, Kai Huovininmaa (toim.), *J. V. Snellman ja nykyaika. Kirjoituksia ja esitelmää J. V. Snellmanin ajallemme jättämäästä henkisestä perinnöstä*, Helsinki: Suomalaisuuden Liitto.
- Pipping, Hugo E. 1962, *Bankliv genom hundra år. Förenings-banken i Finland 1862–1919*, Helsingfors: [Nordiska föreningsbanken].
- Pipping, Hugo E. 1971, ”Alexander Blomqvist och Finlands Allmänna Tidning”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 46, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 445, Helsingfors.
- Pirinen, Kauko 1991, ”Uskonnollinen ja kansallinen herätys Pohjois-Savossa”, *Savon Sanomat* 11.5.1991.
- Pirinen, Kauko 1992, ”Arwidsson historiantutkijana”, Mauno Jokipii (toim.), *Adolf Ivar Arwidsson. Näkijä ja tekijä*, Jyväskylä: Atena kustannus.
- Pohjanpalo, Jorma 1949, *Suomen kauppamerenkulku ja erityisesti linjaliikenteen osuus siinä*, Porvoo: WSOY.

- Porthan, Henrik Gabriel 1971, *Opera omnia* IV, Åbo: [Porthan-sällskapet].
- Pulkkinen, Paavo 1989, ”Suomen kielestä täysipainoinen sivistyskieli”, Päiviö Tommila & Maritta Pohls (toim.), *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*, Kuopio: Kustannuskiila.
- Pulkkinen, Tuija 1982, *J. V. Snellmanin yhteiskuntafilosofinen järjestelmä vuosien 1856–1863 luennoissa*, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Pulkkinen, Tuija 1983, ”J. V. Snellmanin valtio-oppi”, Jaakko Nousiainen & Dag Anckar (toim.), *Valtio- ja yhteiskunta. Tutkielmia suomalaisen valtiollisen ajattelun ja valtio-opin historiasta*, Porvoo: WSOY.
- Pulkkinen, Tuija 1985, ”Tavallinen elämä, valtio ja patrioottisuus J. V. Snellmanin ajattelussa”, Tuija Pulkkinen (toim.), *Patriotismi, historia ja sosiaalireformismi*, Historiallisen yhdistyksen julkaisuja 2, Helsinki.
- Pulkkinen, Tuija 1987, ”The Degeneration of the Will. G. W. F. Hegel, J. V. Snellman and J. Teljo on the state and the will”, Jukka Kanerva & Kari Palonen (eds.), *Transformation of ideas on a periphery. Political studies in Finnish history*, Books from the Finnish Political Science Association 6, Helsinki.
- Ramel, Stig 1997, *Gustaf Mauritz Armfelt 1757–1814. Dödsömd kungagunstling i Sverige, ärad statsgrundare i Finland*, Stockholm: Atlantis.
- Rauhala, K. W. 1915, *Keisarillinen Suomen senaatti 1809–1909. Edellinen osa. Vuodet 1809–1859*, Helsinki: Otava.
- Rauhala, K. W. 1921, *Keisarillinen Suomen senaatti 1809–1909. Jälkimmäinen osa. Vuodet 1859–1909*, Helsinki: Otava.
- Rein, Edvard 1928, ”Grekiskan”, Gunnar Suolahti, *Från universitetets första tider i Helsingfors*, Helsingfors: Söderströms.
- Rein, Th. 1904, *Johan Vilhelm Snellman I–II*, Helsingfors: Otava.
- Rein, Th. 1908, *Åbo universitetets lärdomshistoria 10. Filosofins studium vid Åbo universitet*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland LXXX, Helsingfors.
- Rein, Th. 1918, *Lefnadsminnen*, Helsingfors: Söderströms.
- Rekola, Juhani 1983, ”Suomalaisia kuvia Tukholman historiasta”, Paul Öhrnberg et al. (toim.), *Tukholman suomalainen seurakunta 450 vuotta*, [Tukholma: Tukholman suomalainen seurakunta].
- Riekki, Helena 1969, ”Iisalmen pappila”, proseminarieupsats i finsk-ugrisk etnologi 9.12.1969, Kuopio kulturhistoriska museum.
- Riekki, Helena 1995, ”Hatsalan hautausmaan hautamuistomerkin inventaari 19.8.1995”, Kuopio kulturhistoriska museum.
- Riekki, Helena 2000, ”Karstenin kirjapainosta”, *Kirkko ja Koti* 22.9.2000.
- Riekki, Helena 2002, ”Apteekkarin puutarha”, *Kirkko ja Koti* 31.5.2002.
- Riska, Olof 1962, ”Dispaschörsinstitutionen i Finland”, *Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland*.
- Rommi, Pirkko 1992, ”Tienhaarassa – nuoren Arwidssonin poliittinen toiminta”, Mauno Jokipii (toim.), *Adolf Ivar Arwidsson. Näkijä ja tekijä*, Jyväskylä: Atena kustannus.
- Rommi, Pirkko & Maritta Pohls 1989, ”Poliittisen fennomanian alkutaival”, *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*, Kuopio: Kustannuskiila.
- Rosell, Anton 1858, *Studentbesöket i Finland 1857*, Upsala: C. A. Leffler.
- Rosendal, M. 1902, *Suomen herännäisyyden historia XIX:llä vuosisadalla 1. 1796–1835*, Oulu: Herättäjä.
- Rosendal, M. 1905, *Suomen herännäisyyden historia XIX:llä vuosisadalla 2. 1836–1844*, Oulu: Herättäjä.
- Rosenqvist, V. T. 1927, *Frans Ludvig Schauman. Förra delen*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland CXCI, Helsingfors.
- Runeberg, Fredrika 1946, *Anteckningar om Runeberg. Min pennas saga*, utg. Karin Allardt Ekelund, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 310, Helsingfors.
- Runeberg, J. L. 1934, *Samlade skrifter II:1. Strödda dikter*, utg. Gunnar Castrén, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland CCXLIV:1, Stockholm.
- Runeberg, J. L. 1970, *Samlade skrifter IX. Brev*, utg. Paul Nyberg & Olav Panelius, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 443, Helsingfors.
- Runeberg, J. L. 2003, *Samlade skrifter VIII:2. Uppsatser och avhandlingar på svenska. Journalistik*, utg. Pia Forssell, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 433:2, Helsingfors.
- Ruokanen, Tapani 1989, *Talonpoikain herättäjä Paavo Ruotsalainen*, Suuret suomalaiset 4, Porvoo: WSOY.
- Ruotsalainen, Paavo 1985, *Paavo Ruotsalaisen kirjeet*, Lapua: Herättäjä-yhdistys.
- Ruuth, Martti 1928, ”Teologien”, *Från universitetets första tider i Helsingfors*, Helsingfors: Söderströms.

- Ruuth, Martti 1950, ”Skolorna”, Gunnar Suolahti, *Helsingfors stads historia* III:2, Helsingfors.
- Rydin, A. 1906, ”Crusell, Gustaf Samuel”, *Nordisk familjebok* 5, Stockholm: Nordisk familjeboks förlags aktiebolag.
- Råbergh, Herman 1901, *Åbo Universitets Lärdomshistoria* 9. *Teologins historia vid Åbo Universitet. Senare delen, 1713–1827*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland L, Helsingfors.
- Saarisalo, Aapeli 1969, *Erämaan vaeltaja. Paavo Ruotsalainen*, Porvoo: WSOY.
- Saastamoinen, Lotta 1992, ”Jalo esi-isien perintö. J. Ph. Palmén ja ruotsalaiset esikuvat”, Raimo Savolainen, Jorma Selovuori & Lotta Saastamoinen (toim.), *Tutkielmia Suomen suuri-ruhtinaskunnan keskushallinnon historiasta, Hallintohistoriallisia tutkimuksia* 6, Helsinki: VAPK-kustannus.
- Sainio, Matti A. 1953, *Kasvatuksen ongelma 1800-luvun suomalaisessa teologiassa*, Jyväskylän kasvatustieteiden korkeakoulun julkaisuja 7, Jyväskylä: Jyväskylän yliopistoyhdistys.
- Salokorpi, Asko 1999, *Suomen rautaruukit*, Helsinki: Otava.
- Salomaa, J. E. 1928, ”Filosofien”, *Från universitetets första tider i Helsingfors*, Gunnar Suolahti, Helsingfors: Söderströms.
- Salomaa, J. E. 1944a, *J. V. Snellman. Elämä ja filosofia*, Porvoo: WSOY.
- Salomaa, J. E. 1944b, ”Snellmanin käsitys kasvatuksesta ja kasvatuksesta”, *Kasvatustieteiden aikakauskirja* LXXXI.
- Salomaa, J. E. 1960, *Immanuel Kant. Elämä ja filosofia*, Porvoo: WSOY.
- Salomies, Ilmari 1962, *Suomen kirkon historia* 3. *Isonvihan kynnykseltä Ruotsin vallan loppuun*, Helsinki: Otava.
- Salonen, Ilmari 1931, *Henrik Renqvist* 2, Helsinki: Otava.
- Salonen, K. D. J. 1934, ”Jeanette Snellman J. V. Snellmanin elämässä”, *Valvoja-Aika* 1.
- Sarajas, Annamari 1983, ”Taistelu Kalevalan sankareista. Kun Snellman hylkäsi ja viimein hyväksyi eepoksen”, *Helsingin Sanomat* 28.8.1983.
- Sarlin, Konstantin Ferdinand 1912, *Lepolan vanhuksen muistiinpanoja*, Hamina: Tekijä.
- Sarva, Gunnar 1928, ”Maamme kouluissa 1700-, 1800- ja 1900-luvuilla käytetyistä historian oppikirjoista”, *Historiallinen Aikakauskirja* 3.
- Savolainen, Raimo 1989, *J. V. Snellman ja nälkävuodet 1867–1868*, Snellman-instituutin C-sarja 2, Kuopio: Kuopion kaupunginhalitus.
- Savolainen, Raimo 1991, *Sukuvalta senaatissa. Kollegisuus suosikkihallinnon työkaluna*, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Savolainen, Raimo 1992a, ”Släktsenaten 1809–1870. Senatorssläkterna i kollegialitetens bojar”, *Historisk Tidskrift för Finland* 77, nr 2.
- Savolainen, Raimo 1992b, ”Snellman Pietarin tiellä. Säilyykö suurmiesten arvo?”, *Yliopisto-lehti* 7.
- Savolainen, Raimo 1994, *Suosikkisenaattorit. Venäjän keisarin suosio suomalaisten senaattoreiden menestyksen perustana 1809–1892*, Hallintohistoriallisia tutkimuksia 14, Helsinki: Painatuskeskus.
- Savolainen, Raimo 1996, *Keskusvirastolinnakkeista virastoarmeijaksi. Senaatin ja valtioneuvoston alainen keskushallinto Suomessa 1809–1995*, Hallintohistoriallisia tutkimuksia 22, Helsinki: Hallintohistoriakomitea/Edita.
- Savolainen, Raimo 2000, ”Slummien Rööperistä Albertuksen Punavuoreen”, *Albertus 1839–1999. As. Oy Albertus 60 vuotta*, Helsinki: As. Oy Albertus.
- Savolainen, Raimo 2006a, *Sivistyksen voimalla. J. V. Snellmanin elämä*, Helsinki: Edita.
- Savolainen, Raimo 2006b, ”Valtiovarainministeri kansankunnan rakentajana”, *Suomen hypoteekkiyhdistys Snellmanin ja markan matkassa. J. V. Snellmanin taloudellisia kirjoituksia*, Helsinki: Edita.
- Schalin, Z. 1906, ”Några Snellman-minnen”, *Joukahainen* XIII.
- Schauman, August 1922, *Från sex årtionden i Finland I–II*, Helsingfors: Schildts.
- Schauman, B. O. 1890, *Om Israel Hwasser och hans förhållande till Finland*, föredrag hållet i Finska universitetets Solennitetssal den 17 September 1890, Helsingfors.
- Schioldann-Nielsen, Johan 1888, *The Life of D. G. Monrad (1811–1887). Manic-Depressive Disorder and Political Leadership*, Odense University Studies in Psychiatry and Medical Psychology 4, Odense: Odense University Press.
- Schwegler, Albert 1924, *Filosofins historia i dess grunddrag*, övers. Sven Rosén, Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Schybergson, M. G. 1891, *Åbo universitets lärdomshistoria* 3. *Historiens studium vid Åbo Universitet*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland XIX, Helsingfors.
- Schybergson, Pehr 1980, ”Ulkomaankaupan kehitys”, *Suomen taloushistoria* 1, Helsinki: Tammi.
- Scott, Franklin D. 1984, *Sweden. The Nation's History*, Carbondale: Southern Illinois University Press.

- Selén, Kari 1987, *Kuopion kymnaasin kirjaston perustaminen*, Snellman-instituutin C-sarja 1, Kuopio: Kuopion kaupunginhallitus.
- Selén, Kari 1993, ”Miksi Kuopioon, mihin Kuopioon? J. V. Snellmanin muutto Kuopioon elokuussa 1843”, *Savon Sanomat* 20.8.1993.
- Selovuori, Jorma (toim.) 2000, *Snellmanit Suomessa. Olof Jönsson Snellmanin jälkeläiset 1600-luvulta nykypäivään*, Snellman-instituutin B-sarja 47, Kuopio.
- Sidenbladh, Cecilia 1993, *Carl Jonas Love Almqvist. I urval*, Stockholm: En bok för alla.
- Siikaniemi, Alku 1919, ”Johdanto”, C. J. L. Almqvist, *Käy laatuun*, Hämeenlinna: Karisto.
- Silander, Alpo 1918, ”Juhana Wilhelm Snellman Maamiehen Ystävän toimittajana”, *Aika* 1.
- Silfverhuth, Voitto 1977, *Kirkon ja keisarin sensuuri. Uskonnollisen kirjallisuuden valvonta Suomessa 1809–1965*, Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 104, Helsinki.
- Siltari, Aimo 1971, ”Muodot ja tyylit: uusklassismi”, *Savon Sanomat* 10.10.1971.
- Siltari, Aimo 1981, ”Kuopion kääntöpiiri”, *Savon Sanomat* 5.7.1981.
- Simojoki, Anssi 1993, *Paimenkirje*, [Helsinki]: SLEY-kirjat.
- Sironen, Erkki 2002, ”Snellmanin oma ääni latinankielisessä akateemisessa traditiossa”, Raimo Savolainen et al. (toim.), *Käännetty Snellman. Suomentajien syväusukelluksia J. V. Snellmanin elämään ja toimintaan*, Snellman-instituutin C-sarja 6, Kuopio.
- Siukonen, Jyrki 2000, förord i Emanuel Swedenborg, *Clavis Hieroglyphica. Hieroglyfinen avain ja muita filosofisia tekstejä*, Helsinki: Gaudeamus.
- Sjöblom, Marko 1995, ”Rukouspäiväjulistukset ja suomalainen sääty-yhteiskunta vuosina 1809–1859”, Raimo Savolainen et al. (toim.), *Sääty-yhteiskunnasta Ahtisaareen. Artikkeleita hallinnosta ja sen historiasta*, Hallintohistoriallisia tutkimuksia 21, Helsinki: Hallintohistoriakomitea.
- Sjögren, A. J. 1955, *Tutkijan tieni*, suom. Aulis, J. Joki, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Slotte, K. F. 1898, *Åbo universitetets lärdomshistoria 7. Matematikens och fysikens studium vid Åbo universitet*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland XXXVII, Helsingfors.
- Smith, Gustaf 1958, *Emilie Flygaré-Carlén. Hennes liv och verk*, Linköping: Östgöta korrespondent.
- Snellman, A. H. 1891a, *Pohjalaisen osakunnan historia 2. 1721–1827*, Helsinki: Otava.
- Snellman, A. H. 1891b, ”Snellmanin nuoruuden ajoilta”, *Uusi Suometar* 81, 82.
- Snellman, E. J. 1994, ”Tullinhoitaja Johan Hansinpoika Snellmanin elämänvaiheita”, *Snellmanien tiedotuslehti*.
- Snellman, J. V. 1992–1998, *Samlade arbeten I–XII*, Helsingfors: Statsrådets kansli. (Förkortas i noterna till SA.)
- Snellman, J. V. 1999, *Samlade arbeten. Register och Supplement*, red. Hannu Kultanen, Helsingfors: Statsrådets kansli.
- Snellman, Kai 1989, ”Snellmanit merenkulki-joina”, *Snellmanien tiedotuslehti* 2.
- Snellman, Kai 1994, *Purjelajoilla isoisäni matkassa. Albert Herman Snellman 1828–1904*, Raahen museon julkaisuja 7, [Raaha: Raahen kaupunki].
- Snellman, Kai 1999, ”Snellmanin isä”. *Merikapteeni Christian Henrik Snellman (1777–1855)*, [Uusikaupunki:] Uudenkaupungin merihistoriallinen yhdistys.
- Snellman, Karl 1928, *Johan Vilhelm Snellman och hans hustrus brevväxling*, Helsingfors: Schildts.
- Snellman, Lauri 1960, ”Piirteitä J. V. Snellmanista kasvatustilfilosofia ja pedagogina”, *Kasvatus ja koulu* 4.
- Snellman, Mikko E. 1991, *Snellman suku*, Helsinki: Snellmanien sukuyhdistys.
- Snellman, P. W. 1974, *Oulun laivoja ja laivureita vuosina 1816–1875*, Oulu: Kaleva.
- Snellman-Borenus, Clara 1968, *Isoisäni J. V. Snellman. Lähikuva*, Porvoo/Helsinki: WSOY.
- ”Snellmanin kirjeitä kansakoulujen arkistossa”, *Savo* 7.2.1956.
- Soikkanen, Hannu 1966, *Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta. Maalaiskuntien itsehallinnon historia*, Helsinki: Maalaiskuntien Liitto.
- Soininen, Arvo M. 1980, ”Maatalous”, *Suomen taloushistoria* 1, Helsinki: Tammi.
- Soininen, Gunnar 1968, ”Martti Lindfors, piirilääkäri ja aatteiden mies”, *Aesculapius* 1.
- Stahre, Nils-Gustaf 1992, *Stockholms gatunamn*, Monografier utgivna av Stockholms stad 50, Stockholm: Stockholms stad.
- Stavnstrup, P. 1948, *D. G. Monrad. Politiker og gejstlig*, København.
- Steinby, Torsten 1991, *Johan Jakob Nervander (1805–1848)*, Helsingfors: Konstsamfundet.
- Stenius, Henrik 1987, *Frivilligt. Jämlikt. Samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hän-syn till massorganisationsprincipens genom-*

- brott, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 545, Helsingfors.
- Stockfleth, Nils Vibe 1860, *Dagbog over mine Missionsreiser i Finmarken*, Christiania: Chr. Tønsbergs Forlag.
- Strauss, David Friedrich 1841, *Justinus Kerner. Novell och Characteristik*, Upsala.
- Ström, Ilmari 1987, *Carl Gustaf Essen beakiläsen suunnan edustajana*, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Strömberg, John 1989, "Studenterna", *Helsingfors universitet 1640–1990. II: Kejsarliga Alexanders Universitet 1808–1917*, Helsingfors: Otava.
- Strömberg, J. E. 1928, *Biografiska anteckningar om Johan Ludvig Runeberg I–III. 1804–1837*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland CCII, Helsingfors 1928.
- Strömberg, J. E. 1931, *Biografiska anteckningar om Johan Ludvig Runeberg IV. Senare delen 1845–1860*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland CCXXV, Helsingfors.
- Sulkunen, Irma 2004, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 952, Helsinki.
- Sundelin, Rob. 1886, *Svedenborgianismens historia i Sverige under förra århundradet*, Uppsala: W. Schultz.
- Suokko, Eija 1989, *Johan Mikael Stenbäck nousevan herännäisyyden tulkkina 1809–1842*, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Suutala, Anna-Kaisa 1986, *Bengt Olof Lille*, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Den svenska psalmboken. Av Konungen gillad och stadfäst 1819*, Stockholm/Göteborg: Aktiebolaget P. Herzog & Söner/Gustaf Melins aktiebolag 1932.
- Den svenska psalmboken. Öfversedd och Nödortfelig förbättrad 1797*, Stockholm hos Johan Pehr Lindh.
- Sylvan, Otto 1917, "Till Runebergs världsäskädning", *Edda* 7.
- Söderhjelm, Werner 1929, *Johan Ludvig Runeberg. Hans lif och hans diktning I*, Helsingfors: Schildts.
- Takala, Lauri 1929, *Suomen evankelisen liikkeen historia I. Esihistoria*, Helsinki: Suomen luth. evankeliumiyhdistys.
- Tandefelt, Henrika 2009, *Borgå 1809. Ceremoni och fest*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 718, Helsingfors.
- Tarkiainen, Kari 2009, "Arwidsson, Adolf Ivar", *Biografiskt lexikon för Finland* 2, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland och Stockholm: Atlantis (www.blf.fi).
- Tarkiainen, V. 1911, *Fredrik Cygnaeus runoilijana*, Porvoo: WSOY.
- Tarkoma, Marjatta 2001, *Sosiaalipoliittiset näemykset J. V. Snellmanin sanomalehtikirjoituksissa*, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Tarschys, Bernhard 1949, *Talis Qualis. Studentpoeten. Miljö- och tidshistoriska studier*, Stockholm: Norstedts.
- Tervamäki, Kauko 1993, "Kuopio ehti ennen Helsinkiä. Kun J. V. Snellmanin muiston vaalimisesta puhutaan", *Savon Sanomat* 17.10.1993.
- Tiainen, Jorma 1970, "Hitaan kehityksen kausi 1812–n. 1882", *Sortavalan kaupungin historia*, Jyväskylä: Sortavalaisten seura r.y.
- Tideström, Gunnar 1941, *Runeberg som estetik. Litterära och filosofiska idéer i den unge Runebergs författarskap*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 285, Helsingfors.
- Tiensuu, Kyllikki 1985, *Edvard Bergenheim. Toiminta koulumiehenä ja arkkipiispana vuoteen 1863*, Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 133, Helsinki.
- Tigerstedt, R. 1899, *Åbo universitets lärdoms-historia 8. Kemiens studium vid Åbo universitet*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 42, Helsingfors.
- Tigerstedt, E. N. 1943, "Topelius-studier, I–II", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 18–19, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland CCXCIV, Helsingfors.
- Tiihonen, Seppo 1994, *Herruus. 2: Ruotsi ja Venäjä*, Hallintohistoriallisia tutkimuksia 11, Helsinki: Painatuskeskus.
- Tiihonen, Seppo & Heikki Ylikangas 1992, *Virka, valta, kulttuuri. Suomalaisen hallintokulttuurin kehitys*, Helsinki: VAPK-kustannus.
- Tiittanen-Savolainen, Marja, "Kuopion lukion kirjaston kartunta, lahjoitusten määrä ja lahjoittajien sosiaalinen tausta 1844–1874", manus till föredrag hållet vid ett seminarium i samband med en kompetensutbildning inom biblioteks- och informationsvetenskap vid Tammerfors universitet 7.3.1985, Landskapssamlingen, Kuopio stadsbibliotek.
- Tikkanen, Anja 1982, *Kuopio vuosisatojen saatossa*, Kuopio: [Kuopion kaupunki].
- Toivanen, Pekka 2000, *Kuopion historia 2. Savon residenssistä valtuusmiesten aikaan*, Kuopio: Kuopion kaupunki.
- Toivonen, N. J. 1922, "Kemiallinen tutkimustyö Suomessa", *Oma Maa. Tietokirja Suomen kodeille* 4, Porvoo: WSOY.
- Toksvig Signe 1936, *H. C. Andersen*, Helsingfors: Söderströms.

- Tommila, Päiviö 1963, *Suomen lehdistön levikki ennen vuotta 1860*, Porvoo: WSOY.
- Tommila, Päiviö 1980, ”Tiedon leviäminen”, *Suomen kulttuurihistoria* 2, Porvoo/Helsinki: WSOY.
- Tommila, Päiviö 1984, *Suomen autonomian synty 1808–1819*, Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.
- Tommila, Päiviö 1988, *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*, Kuopio: Kustannuskiila.
- Tommila, Päiviö 1989a, ”Snellmanilainen fennomania”, Päiviö Tommila & Maritta Pohls (toim.), *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*, Kuopio: Kustannuskiila.
- Tommila, Päiviö 1989b, *Suomen historiankirjotus. Tutkimuksen historia*, Porvoo: WSOY.
- Tommila, Päiviö 2000, ”Kansallisen historiankirjotuksen synty”, *Suomen tieteen historia 2. Humanistiset ja yhteiskuntatieteet*, Porvoo: WSOY.
- Topelius, Guy 1938, *Akademiska sångföreningen 1838–1938*, [Helsingfors:] Akademiska sångföreningen.
- Topelius, Zacharias 1891, ”Runeberg och Almqvist”, *Svea. Folk-Kalender för 1892*, Stockholm: Bonniers.
- Topelius, Zacharias 1922, *Självlvbiografiska anteckningar*, utg. Paul Nyberg, Helsingfors: Schildts.
- Topelius, Zacharias 1969, *Anteckningar från det Helsingfors, som gått*, utg. Torsten Steinby, 2:a upplagan, [Helsingfors:] Hufvudstadsbladets förlag.
- Topelius, Zacharias 2010, *Ljungblommor*, utg. Carola Herberts, Zacharias Topelius Skrifter I, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 742, Helsingfors.
- Topelius, Zacharias 2013, *Hertiginnan af Finland och andra historiska noveller*, utg. Pia Forssell, Zacharias Topelius Skrifter V, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 782, Helsingfors.
- Topelius, Zacharias 2018, *Dagböcker 1–3. 1832–1842*, utg. Pia Asp, Zacharias Topelius Skrifter XXI, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 823, Helsingfors.
- Topsøe-Jensen, H. 1943, *Omkring Levnedsbogen. En studie over H. C. Andersen som Selvlvbiograf 1820–1845*, København: Gyldendalske Boghandel/Nordisk Forlag.
- Tujunen, Leo 1938, *J. W. Snellmanin suhde uskonnollisiin kysymyksiin*, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Tuomi, Ritva 1972, ”Kuopion yläalkeiskoulun voimistelusalirakennus”, *Aarni* 14, Kuopio: Kuopion Isänmaallinen Seura.
- Turkka, Ilkka Ilmari 1965, *Turun akatemian teologisen seminaarin syntyminen ja toiminta v. 1806–1827*, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Uino, Ari 1991, ”Suomen aikakauslehdistön historia”, Päiviö Tommila (toim.), *Suomen lehdistön historia* 8, Kuopio: Kustannuskiila.
- Wacklin, Sara 1974, *Hundraådet minnen från Österbotten*, [Helsingfors:] Schildts.
- Vahtinen, Villehaartti [A. Laurio], ”Kuopiolaista elämää sadan vuoden takaa”, *Savo* 14.2.1960.
- Vallinkoski, J. 1974, *Turun akatemiaan pyrkineiden ylioppilaiden todistukset 1645. 1725–1828*, Helsingin yliopiston monistesarja 9, Helsinki.
- Walsh, David 1983, *The Mysticism of Innerworldly Fulfillment. A Study of Jacob Boehme*, Gainesville: University Presses of Florida.
- ”Vanhaa kuopiota”, *Savon Sanomat* 23.6.1959.
- ”Vanhinta Kuopiota katoaa. Raninin liikekortteli uudistuu”, *Savon Sanomat* 21.11.1962.
- Waris, Heikki 1939, *Savo-Karjalaisen osakunnan historia 1. 1833–1852*, Porvoo/Helsinki: WSOY.
- Waris, Heikki 1950, ”Huvudstadssamhället”, *Helsingfors stads historia* III:2, Helsingfors.
- Varpio, Yrjö 1997, *Matkalla moderniin Suomeen. 1800-luvun suomalainen matkakirjallisuus*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimintuksia 681, Helsinki.
- Vasenius, Valfrid 1889, *Författningar och beslut rörande Kejsarliga Alexanders-universitetet i Finland. Från och med den 1 Oktober 1852 till utgången af år 1887*, Helsingfors: Frenckells.
- Vasenius, Valfrid 1912, *Zacharias Topelius. Hans lif och skaldegärning. Första delen*, Helsingfors: Edlunds.
- Vasenius, Valfrid 1918, *Zacharias Topelius. Hans lif och skaldegärning. Tredje delen*, Helsingfors: Edlunds.
- Wassholm, Johanna 2014, *Svenskt, finskt och ryskt. Nationens, språkets och historiens dimensioner hos E. G. Ehrström 1808–1835*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 731, Helsingfors.
- Wedberg, Anders 1937, *Den logiska strukturen hos Boströms filosofi. En studie i klassisk metafysik*, Uppsala.
- Vergilius 1831, *Virgilii Bucolica och Georgica*, övers. Gudmund Jöran Adlerbeth, 3:e uppl., Stockholm: A. Wiborgs förlag.
- Werin, Algot 1923, *C. J. L. Almqvist. Realisten och liberalen*, Stockholm: Bonniers.
- Vest, Eliel 1904, *Johan Vilhelm Snellman. En biografisk studie*, Helsingfors: Edlunds.
- Westerlund, Lars 2002, *Porten till Finland. Politiken och förvaltningen i Egentliga Finland*

- ären 1809–1917, [Åbo:] Egentliga Finlands förbund.
- Wiherheimo, Onni & Gabriel Rein 1950, ”Det kommunala livet”, *Helsingfors stads historia* III:2, Helsingfors.
- Wiirilinna, Annikki 1970, ”Kuusi kertaa on Kokkolassa riehunut suuri tulipalo”, *Keskipohtanmaa* 8.6.1970.
- Wiirilinna, Annikki 1973, ”Suomalainen seurakunta – jalansija vieraalla maalla”, *Keskipohtanmaa* 7.10.1973.
- Wiirilinna, Annikki 1975, ”Muistellemme vanhaa kirjastoa” (manus till föredrag), Hembygds-samlingen, Karleby stadsbibliotek.
- Wiirilinna, Annikki 1980, ”Pedagogiotalo oli maaherran mielestä liian suuri ja komea”, *Keskipohtanmaa* 24.12.1980.
- Wiirilinna, Annikki 1981a, ”Snellmanin Jannen Kokkolan vuodet”, *Kokkola-lehti* 14.5.1981.
- Wiirilinna, Annikki 1981b, ”Luja ja lempeä – piirteitä J. V. Snellmanin luonnekuvaan”, *Keskipohtanmaa* 20.9.1981.
- Viitala, Heikki 2002, ”Me emme valinneet Snellmania vaan hän meidät”, Raimo Savolainen et al. (toim.), *Käännetty Snellman. Suomentajien syväasukelluksia J. V. Snellmanin elämään ja toimintaan*, Snellman-instituutin C-sarja 6, Kuopio.
- Wijkmark, Henning 1923, *Samuel Ödmann*, Uppsala.
- Vikstedt, Juhani 1926, *Suomen kaupunkien vanhaa rakennustaidetta*, Helsinki: Otava.
- Wilenius, Reijo 1984, ”Snellman, Jumala ja kuolemattomuus”, Ilkka Patoluoto (toim.), *J. V. Snellmanin filosofia ja sen hegeliläinen tausta. Suomen filosofisen yhdistyksen järjestämä kansainvälinen kollokvio*, Helsinki 4.-5.12.1981, Helsinki: [Helsingin yliopisto].
- Viljanen, Lauri 1947, *Runeberg och hans diktning 1804–1837*, Helsingfors: Schildts.
- Willers, Uno 1945, *Ernst Moritz Arndt och hans svenska förbindelser. Studier i svensk-pommersk historiografi och svensk opinionsbildning*, Stockholm: Gebers.
- Villstrand, Nils Erik 2012, *Furstar och folk i Åbo 1812*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 768, Helsingfors.
- Wirilander, Kaarlo 1965, ”Kristillinen veljeys ja säätöerotus”, *Elämää Kuopion tuomiokirkon väiteiltä*, Kuopio: Kuopion seurakunnat.
- Wirilander, Kaarlo 1974, *Herrasväkeä. Suomen säätöläistä 1721–1870*, Historiallisia Tutkimuksia 93, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Virkkunen, Paavo 1935, *Agathon Meurman. Henkilö ja elämäntyö 1. 1826–1855*, Helsinki: Otava.
- Virkkunen, Riitta 1956, *Snellman-suku pohjalaisena pappissukuna*, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Virkkunen, Veli 1991, ”Snellmanit opintielä Tuhholman yliopistossa ja Turun akatemiassa”, *Snellmanien tiedotuslehti*.
- Virrankoski, Pentti 1986, *Anders Chydenius. Demokraattinen poliitikko valistuksen vuosisadalta*, Helsinki/Porvoo: WSOY.
- Wolfram, Richard 1933, *Ernst Moritz Arndt und Schweden. Zur Geschichte der deutschen Nordsehnsucht*, Forschungen zur neueren Literaturgeschichte 65, Weimar.
- Wrede, Johan 1988, *Jag såg ett folk ... Runeberg, Fänrik Stål och nationen*, [Helsingfors:] Söderströms.
- Vuorela, Tapani 1976, *Opetusministeriön historia 1. Keisarillisen Suomen senaatin kirkkopoliittikka 1809–1824*, Helsinki: Opetusministeriö.
- Vuorela, Tapani 1980, *Opetusministeriön historia 2. Taantumuksesta uudistuksiin 1825–1868*, Helsinki: Opetusministeriö.
- Vähäkangas, Juha 1996, *Ylioppilasjohtajasta yksinäiseksi professoriksi. Tiedemies-runoilija J. J. Nervander ja Lauantaiseura*, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Väyrynen, Kari 1992, *Der prozess der Bildung und Erziehung im Finnischen Hegelianismus*, *Studia Historica* 42, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Väyrynen, Kari 2002, ”Nuori Hegel ja Alpit: varhaisen estetiikan ja luontokäsityksen jäljillä”, Lauri Mehtonen & Kari Väyrynen (toim.), *Järjen todellisuus. Juhlakirja Markku Mäelle 2*, Aate- ja oppihistorian tutkimuksia 26, [Oulu: Oulun yliopisto].
- Ylikangas, Heikki 1979, *Körttiläiset tuomiolla. Massaoikeudenkäynnit heränneitä vastaan Etelä-Pohjanmaalla 1830- ja 1840-lukujen taitteessa*, Helsinki: Otava.
- Ylikangas, Heikki 1986, *Käännekohdat Suomen historiassa. Pohdiskeluja kehityslinjoista ja niiden muutoksista uudella ajalla*, Porvoo: WSOY.
- Ylikangas, Heikki 1990, ”Herätysliikkeiden pohjasta ja perustasta”, Hannu Mustakallio (toim.), *Kirkko ja politiikka. Juhlakirja professori Eino Murtorinteen täyttäessä 60 vuotta 25.11.1990*, Suomen kirkkohistoriallisen seuran julkaisuja 153, Helsinki.
- Ylikangas, Heikki 1995, ”Sattuma vaiko selviö. Miksi Suomen kirjastolaitos sai alkunsa Vaasassa 1794?” (tal hället vid 200-årsjubileet för biblioteksväsendet i Finland 9.9.1994), *Vaasan Luku-Kirjasto 1794–1845. Läse-Bibliotheket i Wasa 1794–1845*, Vasa: De allmänna

bibliotekens i Vasa län 200-årsjubileums
arbetsgrupp, [www.tritonia.fi/sukkula/juhla-
kirja/sattuma.html](http://www.tritonia.fi/sukkula/juhla-
kirja/sattuma.html) (hämtad 27.2.2018).
Zeller, Eduard 1875, *Vorträge und Abhandlungen*
2, Leipzig: Fues.

Ziegler, Theobald 1908, *David Friedrich Strauss*,
Strassburg.

Bildkällor

Det Kgl. Bibliotek, Köpenhamn
214

Finlands Banks myntmuseum, Helsingfors
645 (foto Peter Mickelsson)

Helsingfors stadsmuseum
76–77, 554 (foto Constantin Grünberg), 579
(A. E. Rosenbröijer), 639 (C. A. Hårdh), 647

Kungliga biblioteket, Stockholm
201, 276

Kuopion kulttuurihistoriallinen museo
323 (foto Victor Barsokevitsch), 331 (foto
Victor Barsokevitsch), 420 (foto Kari
Jämsen), 582

Lunds universitetsbibliotek,
De la Gardieska kartsamlingen
30

Museiverket, Helsingfors
20, 25, 62, 83, 115, 149, 182–183, 386–387, 402,
484–485, 502, 523, 567, 597, 632–633 (foto
Markku Haverinen), 641, 649

Nationalbiblioteket, Helsingfors
226, 241, 256, 267

Nationalmuseum, Stockholm via
Wikimedia Commons
195

Pohjois-Pohjanmaan museo, Uleåborg
52–53

Privat ägo © Studio Osmo Thiel/
Otavas bildarkiv, Helsingfors
320

Riksdagsbiblioteket, Helsingfors
290 (foto Janne Rentola)

Stockholms stadsmuseum
12–13 (foto Göran Sehlstedt)

Svenska litteratursällskapet i Finland,
Helsingfors
35 (© Kuvasto 2019, foto Janne Rentola),
303 (foto J. C. Lühr), 368, 376, 461, 614, 622

Vasa svenska lyceums bibliotek vid
Tritonia, Vasa
285

Österbottniska delegationen,
www.snellman.kootuttekset.fi
127

Österreichische Nationalbibliothek, Wien
91

Saima 4.1.1844
340

Spanska Flugan nr 1, 1839
171

Personregister

- Achrén, Lars Josef 119, 134
Adlerberg, Nikolaj 643, 644
Afzelius, Fredrik Georg 204, 318, 534
Agardh, Carl Adolph 193, 274
Ahla, Anna (gift Backman) 49, 81, 83, 324, 657
Ahla, Beata Lovisa 657
Ahla, Catharina Sofia 38, 39, 40, 67, 164, 165, 240
Ahlbom, Agatha 401
Ahlén, Edvard 417
Ahlqvist, August 336, 363, 402, 439
Ahlström, Anders 29
Ahlstubbe, Henriette 106
Ahlstubbe, Lars Isak 105, 106, 113
Aho, Juhani 475
Ahrenberg, Carl Wilhelm 317
Ahrenberg, Jac. 554, 690
Airas, Pentti 693
Akiander, Matthias 412, 625
Alavuotunki, Jouni 664, 669
Alexander, rysk storfurste, sedermera Alexander II 300, 310
Alexander I, rysk kejsare 22, 23, 25, 27, 60, 61, 116, 293, 330, 349, 619, 634, 635
Alexander II, rysk kejsare 434, 521, 565, 569, 572, 573, 574, 576, 602, 603, 611, 623, 624, 630, 632, 634, 635, 637, 644
Alexander III, rysk kejsare 630
Alfthan, kommerseråd 125
Allen, William 224
Alm, Carl 543
Almqvist, Carl Jonas Love 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 207, 250, 283, 284, 285, 294, 362, 368, 410, 506
Aminoff, Germund Fredrik 109, 113, 426, 464, 496, 517, 518, 526, 527, 528, 530, 531, 535, 536, 538
Aminoff, Johan Fredrik 63
Anckarswärd, Carl Henrik 189, 191, 193
Andersen, Hans Christian 212, 214, 215, 216, 266, 284
Andersson, Johan Henrik 336
Andström, Gustaf Adolf 66
Angeldorff, Christoffer Olofsson 273, 279
Angelin, Jöns Erik 47
Anjou, Lars Anton 274
Anttila, Eva Christina 652
Appelgren, Conrad 404, 552
Appelgren, Gustaf Wilhelm 50, 656
Appelgren, Simon Wilhelm 45, 46
Argelander, Fredrik 170
Aristoteles 66, 96, 588
Armfelt, Alexander 300, 308, 309, 322, 418, 520, 532, 534, 536, 539, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 594, 602, 603, 611, 612, 621, 622, 623, 624, 625, 638, 640, 641, 642
Armfelt, Gustaf Mauritz 22, 61
Armfelt, Mauritz Vilhelm 622
Arndt, Ernst Moritz 227, 228, 666
Arndt, Johann 42
Arppe, Adolf Edvard 399, 514, 527, 528, 529, 530, 531, 602, 612, 617, 618
Arppe, Nils Ludvig 467, 468
Arwidsson, Adolf Ivar 61, 62, 63, 64, 66, 67, 70, 90, 92, 112, 114, 115, 124, 126, 129, 153, 161, 197, 202, 207, 208, 253, 286, 313, 315, 335, 356, 594, 595, 596, 597, 603, 605, 608, 655, 656
Askelöf, Johan Christoffer 181, 291
Aspelin-Haapkylä, Eliel 140
Ast, Friedrich 260
Atterbom, Per Daniel Amadeus 66, 70, 71, 107, 148, 203, 204, 205, 291
Augustinus 498
Augustus, romersk statsman 504
Avellan, Frans Wilhelm 125, 126
Avellan, Herman 497
Avellan, Johan Henrik 64, 70, 90, 98, 108
Axelsson Lindblom, Jacob 19
Baader, Franz von 168, 219, 220, 260
Backman, Carl 105, 108, 109, 113, 406, 436
Balzac, Honoré de 22, 483
Baranovskij, Stefan 625
Baratynskij, Jevgenij 441
Baudelaire, Charles 22
Bauer, Bruno 169, 228, 243, 244, 279
Bauer, Johann Christian August 35
Baumgarten-Crusius, Ludwig Friedrich Otto 499
Baur, Ferdinand Christian 219, 236, 240, 248, 499
Baur, Samuel 35
Becker, Johan Gideon von 327, 337, 418, 419, 439, 443, 444, 453
Becker, Nikolaus 230
Becker, Reinhold von 98, 337
Beckman, Anders Fredrik 188
Bellman, Carl Michael 213

- Beneke, Friedrich Eduard 269, 270, 587
 Bengtsson, Frans G. 363
 Bensow, Wilhelm 690
 Benzelius, Erik 36
 Benzelstierna, Gustaf 36
 Bergbom, Fredrik 18, 73, 88, 145, 250
 Berger, Johan Erik von 218
 Bergfalk, Pehr Erik 140, 190, 203, 206, 289, 291,
 292, 312, 342
 Berg, Fredrik Wilhelm Rembert von 564, 566,
 567, 568, 569, 571, 573, 574, 575, 576, 601,
 602, 608, 611, 621, 622, 624, 625
 Bergh, Johan Fredrik 170, 408
 Bergh, Julius Immanuel 116, 136, 170, 336, 408,
 410, 411, 413, 414, 415, 679, 680
 Bergh, Samuel Gustaf 48, 129, 656
 Bergman, Carl Johan 203
 Bergroth, Olivia Wilhelmina 679
 Bergvall, Mårten 186
 Berndtson, Fredrik 304, 351, 372, 430, 439, 460
 Bertrand, Gottlieb 36
 Beschoren, Karl 262
 Bicking, Franz Anton 524
 Billmark, Carl Johan 11
 Björkstén, Bror Ulrik 452
 Björkstén, Frans af 600
 Björnstjerna, Carl Magnus Ludvig 191
 Blanchard, Peter 35
 Blanche, August 181, 182, 184, 185, 186, 187, 194,
 196, 212, 213, 214, 272, 285, 286, 294
 Blanc, Louis 513
 Blom, Erik Johan 314
 Blomqvist, Alexander 170, 430, 527, 530, 531
 Blomstedt, Kaarlo 671
 Blåfeld, Knut Gustaf Reinhold 396
 Boehm, Alexander 611
 Boehm, Edvard von 588
 Boëthius, Daniel 18
 Bonsdorff, Carolina von 106
 Bonsdorff, Evert Julius 163
 Bonsdorff, Jacob 69, 83
 Bonsdorff, Johan 96
 Bonsdorff, Johan Gabriel von 520
 Bonsdorff, Pehr Adolf von 97
 Borenus, Alexander Ferdinand 314, 332, 469,
 518
 Borenus, Henrik Gustaf 588
 Borg, Aron Gustaf 81, 103, 118, 123, 131, 134, 173,
 309, 661
 Borgström, Carolina Christina 551
 Borgström, Erik 552
 Borgström, Henrik 491, 541, 542, 544, 545, 546,
 547, 548, 549, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557,
 558, 559, 560, 600
 Borgström, Henrik (död 1808) 552
 Borgström, Lina (Henriette Carolina) 436
 Born, Johan August von 443
 Boström, Christopher Jacob 203, 204
 Bournonville, August 212
 Boxström, Wilhelm 327
 Brahe, Magnus 180, 188
 Brandes, Karl Heinrich 219
 Brandis, Christian August 228
 Bredow, Gottfried Gabriel 35
 Bremer, Fredrika 284
 Brinkman, Carl Gustaf von 284
 Brockhaus, Hermann 479
 Brunér, Edvard Jonas Wilhelm af 624
 Bruno, Giordano 240
 Brunou, Alexander August 142
 Bruzelius, Emanuel 107
 Buchholz, Friedrich 35
 Bunyan, John 410
 Burghausen, Carl Fredrik von 595
 Buttman, Philipp Karl 96, 658
 Buxhoevden, Friedrich Wilhelm 37
 Bygdén, Carl Adolf 106, 109, 134, 419, 444, 445,
 450, 453, 495, 661
 Bygdén, Hilda Fredrika von 453
 Böhme, Jakob 20, 21, 22, 38, 39, 40, 220, 240,
 250, 252, 654, 668
 Cajander, Paavo 687
 Cajan, Johan Fredrik 136, 499, 661
 Calker, Friedrich 228
 Calonius, Matthias 18, 693
 Canrobert, François Certain 572
 Carger, Karl Emil 566
 Carlén, Johan Gabriel 184, 186, 196, 197, 599
 Carlstén, Elias August 534
 Carlyle, Thomas 643
 Carus, Carl Gustav 587
 Castrén, Liisa 655
 Castrén, Matthias Alexander 41, 65, 109, 119,
 126, 129, 131, 132, 134, 139, 157, 304, 356, 358,
 359, 404, 434, 435, 437, 440, 441, 510, 535,
 537, 560, 580
 Chalybäus, Heinrich Moritz 222, 272
 Channing, William Ellery 482
 Chapelle, Frans Richard de la 142
 Christensen, Balthazar 216
 Christianowski, generalska 538
 Chydenius, Anders 22, 32, 33
 Chydenius, Anders Johan 160
 Chydenius, Johan Jakob 600
 Chydenius, Kaj 678
 Cicero, Marcus Tullius 100, 213, 332
 Cleve, Zacharias 514, 671
 Colbert, Jean-Baptiste 424
 Collan, Fabian 151, 272, 292, 309, 322, 336, 347,
 348, 349, 364, 367, 368, 399, 439, 508, 524
 Collin, Anders 21, 38, 39, 40, 652
 Collin, Louise 216
 Conradi, Casimir 243
 Crohns, Erik Anders 79

- Cronstedt, Carl Olof 452, 465
 Crusell, Gustaf Samuel 433, 434, 437, 438, 681, 682
 Crusenstolpe, Magnus Jacob 189
 Crüger, Johann 581
 Cygnaeus, Anders Reinhold 533
 Cygnaeus, Fredrik 73, 80, 83, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 113, 118, 119, 120, 123, 131, 164, 167, 208, 210, 233, 293, 300, 304, 306, 314, 362, 411, 459, 460, 464, 465, 487, 514, 520, 522, 523, 524, 525, 526, 530, 532, 533, 539, 550, 558, 560, 572, 576, 590, 602, 603, 611, 612, 622, 623, 625, 694
 Cygnaeus, Reinhold 688
 Cygnaeus, Uno 635
 Cygnaeus, Zacharias 539
 Dahlgren, Anders 29
 Dahlgren, Carl Fredric 200, 202
 Dalman, Wilhelm Fredric 180, 291
 Daskov, ryskt sändebud 600
 Daub, Carl 219
 Decker, Johan Alexander 404
 De Geer, friherrinna 16
 Descartes, René 147, 148, 220
 Desprez, Hippolyte 511
 Diderot, Denis 494
 Dillis, Johann Georg von 262
 Dippoldt, Hans Carl 35, 47, 589
 Djurberg, Daniel 59, 319
 Donizetti, Gaetano 474
 Donner, Anders 563
 Donner, släkten 29
 Dorner, Isaak August 222, 272
 Dostojevskij, Fjodor 22
 Dreyer, handlare 224
 Durchman, Frans Oskar 134
 Durchman, Josef Wilhelm 129
 Döderlein, Johann Christoph 656
 Echtermeyer, Ernst Theodor 366
 Eckehart, Johannes 219, 220
 Edenheim, Paul Henrik 465
 Edman, Johan Adam 69, 70
 Ehrenstolpe, Carl Henrik 24
 Ehrenström, Johan Albrecht 75, 78
 Ehrström, Carl Robert 93, 118, 121, 163, 350, 405, 406, 432
 Ehrström, Emilia Augusta 404
 Ehrström, Emma Kristina 541
 Ehrström, Eric Gustaf 655
 Ehrström, Fredrik 469
 Ehrström, Fredrik August 105, 106, 109, 126, 129, 131, 551, 661
 Ehrström, Karl Gustaf 142, 467, 576, 577, 671, 684
 Eichhorn, Johann Gottfried 35
 Ekelund, Bror Mikael 549
 Ekman, C. A. 368
 Ekman, Robert Wilhelm 630, 632
 Elmgren, Sven Gabriel 351, 430, 439, 514, 600, 611, 623, 625, 671
 Emerson, Ralph Waldo 22
 Enberg, Lars Magnus 154
 Enckell, Johan Reinhold 327
 Engel, Carl Ludwig 76, 78, 79, 330, 553, 560
 Engels, Friedrich 254
 Engman, Carl Magnus 26
 Erdmann, Johann Eduard 243, 252, 271, 587
 Erdmann, Nils 184
 Erdmann, Otto Linné 265
 Ernst August, kung av Hannover 224
 Ervast, Henrik 167
 Ervast, Petter Anders 123
 Eschenmayer, Carl August von 242
 Essen, Anna Ottilia von 165
 Essen, Carl Gustaf von 116, 118, 125, 129, 131, 134, 135, 136, 149, 150, 163, 170, 173
 Essen, Hilda Maria von 165
 Essen, Maria von 578
 Essen, Otto von 149, 150, 165, 172, 174, 316, 525
 Essen, Vendla Gustava von 372, 439
 Essen, von, släkten 174
 Estlander, Carl Gustaf 576, 577
 Euler, Leonhard 47
 Fabritius, släkten 134
 Fahlcrantz, Christian Erik 203, 274
 Falander, släkten 29
 Fattenborg, Hans Henrik 64, 101
 Favorin, Karl Gustaf 71
 Fersen, Axel von 18
 Feuerbach, Ludwig 240, 243, 244, 247, 249, 261, 487
 Fichte, Immanuel Hermann von 146, 228, 240
 Fichte, Johann Gottlieb 70, 73, 88, 94, 116, 129, 234, 529, 584, 587, 589, 590, 592
 Fieandt, Sofia Charlotta von (gift Karsten) 335
 Fischer, Konstantin 385, 495, 549
 Fjelsted, Caroline 212
 Florin, Frans Edvard 547
 Flygare-Carlén, Emilie 202, 283
 Forsell, Carl Gustaf af 389
 Forsman, Georg Zacharias (författarnamn Yrjö Koskinen, adlad Yrjö-Koskinen) 610, 615, 642, 643
 Forsman, Jakob Oskar (Jaakko) 588
 Forssell, Oskar 611
 Forssman, Carl Selim 555
 Forsström, familj 581
 Forstén, Carl 417
 Forstén, Emelie Charlotte 394, 395
 Forstén, Gustaf Bernhard Mortimer 580
 Forstén, Karl Gabriel 508
 Fortlage, Karl 231, 587
 Fouché, Joseph 264
 Francke, August Hermann 44

Franklin, Benjamin 33
 Frantzen, Nikolaus Eduard 547, 549
 Franzén, Frans Michael 18, 41, 43, 65, 90, 98,
 128, 185, 274, 355, 356
 Fredrik I, kung av Preussen 34
 Fredrik I, svensk kung 45, 654
 Fredrik II, kung av Preussen 34, 268
 Fredrik VI, dansk kung 217
 Fredrik Vilhelm III, kung av Preussen 227
 Fredrik Vilhelm IV, kung av Preussen 227, 228,
 235, 474
 Freedley, Edwin T. 559
 Frenckell, Johan Christoffer 111
 Frenckell, Otto Reinhold 142
 Freytag, Georg Wilhelm Friedrich 228
 Fries, Elias Magnus 374
 Frosterus, Anna Aurora Matilda 472, 482
 Frosterus, Benjamin 69, 135
 Frosterus, Karl Jakob 45, 46
 Frosterus, Nanny (Anna Kristina) 417
 Frosterus, Robert Valentin 69, 121, 135, 324,
 332, 336, 407, 411, 472, 484, 488
 Frosterus, släkten 46, 51
 Fues, Ludwig Friedrich 248, 267
 Gabler, Johann Philipp 243, 529
 Gadolin, Gustaf 69
 Gadolin, Jakob Algot 121
 Galvani, Luigi 681
 Gans, Eduard 175, 218, 243, 592
 Gardberg, Carl-Rudolf 653
 Garibaldi, Giuseppe 625
 Geijer, Erik Gustaf 66, 71, 107, 148, 172, 189,
 203, 205, 206, 208, 274, 368, 374, 426, 430,
 589
 Geitlin, Gabriel 105, 113, 160, 527, 530, 612
 Gennäs, Axel Erik Boije af 373
 Gervinus, Georg 493
 Gibson, kontorist 552
 Gillberg, Carl Abraham 404
 Giødwad, Jens Finsteen 216
 Godenhjelm, Bernhard Fredrik 687
 Goethe, Johann Wolfgang 43, 66, 169, 214, 219,
 229, 234, 268, 370, 415
 Goethe, Johann Wolfgang von 479
 Gottlund, Carl Axel 109, 334, 335, 374
 Granberg, Erik Johan 552
 Granfelt, Axel Fredrik 369
 Greeley, Horace 559
 Green, Charles 479
 Gropius, Karl Wilhelm 474
 Grot, Jakov 311, 416, 441, 443, 445, 467, 521, 525,
 527, 528, 530
 Groundström, Vanja 688
 Grubbe, Samuel 203, 204, 205
 Gruithuisen, Franz von Paula 260
 Grönberg, Johan August 248, 280
 Gröndahl, J. 395
 Gustav I, svensk kung 34
 Gustav III, svensk kung 15, 21, 23, 28, 34, 75, 319
 Gustav II Adolf, svensk kung 34
 Gustav IV Adolf, svensk kung 25, 34, 395
 Gutenberg, Johann 478
 Gyldeén, Nils Abraham 97, 108, 141, 231, 463,
 526, 527, 528, 529, 530, 531, 607, 624, 661
 Göschel, Karl Friedrich 168, 240, 243, 252,
 261, 529
 Haartman, Alfons Jérôme von 693
 Haartman, Carl Daniel von 323
 Haartman, Carl Frans Gabriel von 487
 Haartman, Lars Gabriel von 299, 308, 309, 384,
 385, 418, 422, 441, 442, 443, 444, 452, 453,
 454, 545, 565, 568, 569, 570, 571, 575, 621, 683
 Hæggström, Arvid Wilhelm 312
 Hæggström, Eva Euphrosina Charlotta 312
 Hæggström, Eva Fredrika 312, 316
 Hæggström, Maria Sofia Margareta 312
 Hæggström, Nanna Fredrika Desideria 312
 Hæggström, Olof Hugo Zacharias 312
 Hæggström, Zacharias 155, 203, 290, 312, 313,
 315, 317, 353, 394, 395
 Hagberg, Carl August 203, 272, 313, 314, 315,
 367, 403, 405
 Hagberg, Knut 363
 Hagenbach, Karl Rudolf 499
 Halévy, Fromental 212
 Hallam, Henry 589
 Hannikainen, Pietari 319, 374, 444, 510, 624
 Hardenberg, Friedrich von 234
 Hartman, Gabriel Israel 89
 Hartmansdorff, August von 193, 426
 Hase, Karl August 499
 Havu, Ilmari 662
 Hebbe, Wendela 283
 Hedberg, Annette (Anna Christina) 417
 Hedberg, Fredrik Gabriel 39, 81, 103, 119, 123,
 134, 136, 149, 173, 174, 410, 413, 498
 Hegel, Friedrich 43, 70, 85, 87, 88, 89, 90, 91,
 95, 117, 129, 136, 144, 145, 146, 147, 148, 151,
 152, 153, 155, 156, 168, 169, 175, 187, 188, 192,
 193, 198, 210, 217, 218, 219, 220, 234, 235, 237,
 238, 239, 240, 242, 243, 244, 245, 246, 247,
 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 261, 270,
 275, 287, 289, 291, 292, 293, 308, 309, 310,
 325, 342, 366, 369, 380, 425, 426, 472, 481,
 486, 523, 524, 529, 584, 587, 589, 592, 666,
 693
 Heiberg, Johan Ludvig 152, 212, 213, 214, 216,
 218, 219
 Heiberg, Johanne Luise 213, 215, 216
 Heidenstrauch, Johan Henrik 78
 Heikel, Henrik 81, 99, 123, 134
 Heikel, Wilhelm 661
 Heintzie, Elise 378, 402, 581, 692
 Hela, Maj 679

- Hellman, viktualiehandlare 74
Hemming, Jakob 134
Henning, Leopold von 243
Henriksson, Johan 401
Henschen, Salomon 278
Herbart, Johann Friedrich 145, 475
Herder, Johann Gottfried von 35, 43, 71, 479, 589, 592
Herlin, Sofia 82, 165
Hermonius, Michael 20
Hernmarck, Conrad Gustaf Knut 553, 557
Herodotos 66, 96, 658
Heyfelder, Johann Ferdinand 621
Hierta, Lars Johan 180, 186, 189, 273, 285, 291
Hinrichs, Hermann Friedrich 243
Hintikka, Edla Maria 657
Hintikka, Veikko O. 657
Hirn, Gabriel 69
Hjelt, Christian Ludvig 353
Holberg, Ludvig 510
Holmström, A. N. 134
Holmström, C. W. 336
Holopainen, Juho 319, 321, 403
Holsti, Rudolf Israel 118, 661
Homeros 66, 96, 110, 131, 658
Hongelin, Magnus 444, 453, 683
Hoppe, Johan Ferdinand 212
Horatius 96, 99, 100
Hotho, Heinrich Gustav 269, 481
Hougberg, Karl Wilhelm 692
Hougberg, Sven Wilhelm 588
Humboldt, Alexander von 43, 234
Humboldt, Wilhelm von 43, 156, 234
Hwasser, Israel 149, 207, 208, 281, 404
Hårdh, C. A. 639
Hällsten, Jakob 123
Hällström, Gustaf Gabriel 74, 97, 125
Höckert, Johan 46
Ibsen, Henrik 219
Idestam, Fredrik 690
Ignatius, Karl Emil Ferdinand 577
Ignatius, K. B. A. 143
Ignell, Nils 280, 589
Ilgen, Karl David 234
Ilmoni, Immanuel 75, 160, 161, 207, 208, 231, 309, 350, 454, 527, 530, 572, 594, 595, 596
Ingelman, Göran Gabriel 184
Ingman, Abraham Edvard 656
Ingman, Anders Henrik 99
Ingman, Anders Wilhelm 112, 133, 440
Ingman, Erik Alexander 123, 126, 129, 130, 131, 288, 544
Ingman, Johan Jakob 656
Ingman, Matthias 319, 336, 337
Ingman, släkten 51
Iser, Carl 35
Ivan III, rysk kejsare 34
Jacobi, Friedrich Heinrich 260, 306
Jessen, Peter Willers 587
Johansson, Johan 184, 185, 186, 189, 190, 191, 192
Julin, Erik 544, 546, 558
Julin, Johan 408, 558
Juva, Mikko 688
Jylhä, Pekka 35
Jäderholm, Gustaf Vilhelm 417
Jägerhorn, Lars Rutger 452, 465, 683
Järta, Hans 374
Jäsche, Gottlob Benjamin 146, 147
Kaila, Elmo Edvard 653
Kant, Immanuel 16, 18, 22, 36, 43, 69, 70, 73, 88, 94, 95, 99, 116, 145, 220, 271, 529, 584, 587, 590, 592, 656
Karl V, fransk kung 34
Karl X Gustav, svensk kung 19, 34
Karl XI, svensk kung 34
Karl XII, svensk kung 446
Karl XIV Johan, svensk kung 27, 60, 180, 185, 188, 189, 193, 207, 208, 298
Karl XV, svensk kung 204
Karl den store, fransk kung 98, 480, 616
Karsten, Inez Amalia 394
Karsten, Johan Anton 319, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 341, 378, 402
Katarina II, rysk kejsarinna 34
Keckman, Carl Niclas 48, 109, 110, 655
Keckman, Johan Henrik 656
Kekkonen, Urho 646, 647
Kelin, Carl Erik 557
Kellgren, Herman 301, 317, 322, 336, 362, 364, 399, 401, 404, 417, 466, 470, 472, 479, 483, 487, 488, 489, 507, 510, 533, 560, 580
Kellgren, Johan August 319, 322, 323, 336, 395, 403, 470
Kellgren, Lovisa Josefina 395
Kemell, Claes Johan 48, 129, 655
Kerner, Justinus 242
Kiellman-Göranson, Julius Axel 184
Kiem, Minna von 262
Kierkegaard, Søren 219
Kivi, Aleksis 287, 645
Kjellman, Karl Magnus 332
Kjemmer, Anders 73
Kjemmer, Johan 73, 74, 93, 551
Kjemmer, Karl 71
Kjemmer, släkten 29
Klaus, Karin 265
Klinckowström, Otto Wilhelm 452
Klinge, Matti 656, 694
Knorring, Ebba von 283
Knorring, Sophie von 206, 283, 284, 288, 393, 669
Knutson, Johan 386
Knös, Anders Erik 274

- Konow, Agnes von 395
Konstantin den store, romersk kejsare 225
Kornbeck, Emil 260
Kothén, Casimir von 309, 423, 444, 451, 452,
532, 534, 568
Kotzebue, August von 36, 220
Krafft, Johann Peter 262
Krantz, J.S. 45
Kristian VIII, dansk kung 217
Kristina, svensk drottning 34
Krohn, Julius 609, 687
Kruskopf, P. A. 485
Kugler, Franz Theodor 262
Kullberg, Karl Anders af 184, 186, 187
Kurtén, J. W. 660
Kyntzell, Anders 28, 29, 71, 74, 656
Kyntzell, Nils 73
Kyntzell, släkten 29
Kämpfe, Gustav Adolf 493
Lafontaine, August 36
Lagerborg, Robert 613
Lagerlöf, Sofia 395
Lagervall, Jakob Fredrik 169
Lagi, Rudolf 395, 396, 417, 581, 692
Lagus, Anders Johan 18, 69, 70
Lagus, Jonas 133, 134, 135, 172
Lagus, Robert Erik 524
Lagus, Wilhelm Gabriel 162, 525, 527, 528, 530,
531, 619, 692
Lallerstedt, Gustaf 596
Lamartine, Alphonse de 513
Langenskiöld, Fabian 103, 532, 550, 661
Lanner, Joseph 263
Lassen, Christian 228
Laube, Heinrich 479
Laube, Iduna 479
Laurell, Axel Adolf 70, 106, 108, 109, 113, 116,
117, 121, 125, 140, 141, 143, 144, 159, 160, 174,
305, 306, 312, 426, 494, 495, 496, 497, 527,
528, 530, 531, 558
Laurila, Kaarle Sanfrid 664
Laurin, L.H. 134
Lehmusto, Heikki 675
Leibniz, Gottfried Wilhelm von 147, 148, 247,
250, 590
Leinonen, Artturi 654
Lénström, Carl Julius 153, 155, 203, 204, 283,
288, 393, 669
Leo, Heinrich 247
Libeck, Gustaf 33
Liljebäck, Samuel 47
Liljecrona, Carl Wilhelm 189
Liljendal, borgmästare 24
Liljenstrand, Axel Wilhelm 606
Lille, Bengt Olof 104, 105, 108, 109, 113, 126,
164, 167, 174, 208, 210, 293, 305, 306, 309,
362, 411, 436, 437, 494, 495, 496, 497, 527,
528, 530, 607, 612, 661
Lindeberg, Anders 285
Lindebäck, Fredrik 32
Lindebäck, släkten 29
Linder, Carl Wilhelm 607
Linder, Ernst 600
Lindfors, Mårten Johan 108, 109, 136, 314, 319,
323, 324, 335, 336, 337, 364, 366, 367, 417
Lindfors, Wilhelmina 395
Lindh, Per Magnus 280
Lindqvist, Mathilda 166
Linsén, Johan Gabriel 67, 100, 101, 115, 158, 161,
162, 207, 527, 530, 658
Lipponen, PaaVo 648
List, Friedrich 380, 389, 390, 459, 589
Lithén, släkten 29
Lithonius, Jonas 406
Livijn, Clas 430
Lizelius, Anders 338
Locke, John 44, 69
Lomonosov, Michail 646
Looström, Karl Robert 196, 197, 312, 317
Lotze, Hermann 587
Ludvig XIV, fransk kung 424, 504
Ludvig XVI, fransk kung 34
Ludvig Filip I, fransk kung 486, 487, 513
Lundahl, Augusta 83, 84, 106
Lundahl, Gustaf 83
Luther, Martin 36, 39, 41, 136, 199, 227, 279,
369, 379, 478, 498
Luukkanen, Tarja-Liisa 670
Långman, Erik Johan 319, 336, 467, 468, 469,
470, 472, 473, 474, 476, 477, 481, 488, 491,
502, 556
Löhr, Johann Andreas Christian 35
Lönnrot, Elias 62, 65, 104, 105, 109, 110, 111, 113,
114, 132, 135, 136, 139, 173, 174, 304, 305, 322,
335, 336, 356, 358, 359, 363, 400, 401, 407,
416, 419, 422, 434, 435, 437, 441, 445, 460,
461, 462, 465, 479, 506, 518, 536, 560, 570,
577, 608, 609, 625, 679, 681
Machiavelli, Niccolò 244, 592, 634
Madvig, Johan Nicolai 212, 213, 215
Malmberg, familj 409
Malmberg, Jakob Johan 319, 409, 410
Malmberg, Karl August 407, 408, 409, 410, 411
Malmberg, Nils Gustaf 133, 134, 135, 149, 172,
173
Malmgren, K.A. 403
Malm, Gustaf 123
Malm, Peter 468
Malmström, Bernhard Elis 203, 487, 534, 536
Malthus, Thomas Robert 430
Mannerheim, Carl Gustaf 435, 453, 538
Mannerheim, Carl Robert 610, 611
Manninen, Juha 657, 664

- Marheineke, Philipp Konrad 219, 239, 243, 269, 270, 529
- Martensen, Hans Lassen 212, 213, 219, 220, 222, 272
- Martin, Carl 143
- Martin, Elias 11
- Martin, Johan Fredrik 13
- Marx, Karl 253, 279
- Matthäi, Friedrich 262
- Mayer, Karoline 263
- McCulloch, John R. 425
- Mechelin, Leo 611, 613
- Meiners, Christoph 35
- Melander, Henrik Leopold 417
- Melartin, Erik Gabriel 69, 70, 109, 116, 121, 316, 332, 335
- Melartin, F. N. 661
- Mellin, Gustaf Henrik 153, 181, 182, 184, 185, 186, 196, 197, 202
- Mennander, Karl Fredrik 65
- Menschikoff, Alexander Sergejevitj 116, 299, 304, 310, 383, 384, 385, 386, 418, 419, 423, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 450, 451, 452, 453, 465, 495, 514, 518, 520, 532, 534, 536, 542, 545, 549, 550, 564, 569
- Metternich, Klemens von 220, 221, 230
- Meurman, Agathon 440, 526, 655, 682, 688
- Meyer, Gustaf 223, 224
- Michelet, Karl Ludwig 175, 240, 243, 251, 253, 261, 269, 270, 309, 318, 474, 481, 524, 529, 671
- Mill, John Stuart 426
- Molbech, Christian 288, 367
- Mollerus, magister 19
- Monrad, Ditlev Gothard 212, 214, 215, 216, 217, 218, 343
- Montesquieu, Charles-Louis de Secondat 293
- Montgomery, Carl Georg 48, 652
- Montgomery, Gustaf Adolf 508, 625
- Montgomery, Robert 609
- Morelly, Franz 263
- Munck, Johan Reinhold 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 600, 601, 602, 603, 611, 612, 622, 623, 624, 625, 626, 694
- Mundt, Theodor 503, 505
- Muret, Marc Antoine 100
- Müller, Johannes von 556
- Müller, Johann Gottwerth 36
- Myréeen, Daniel 79
- Möller, Johan 173
- Møller, Poul Martin 218
- Napoleon Bonaparte, fransk kejsare 23, 25, 27, 34, 35, 60, 220, 227, 264, 369, 486, 589, 616
- Naumann, Christian 619
- Neander, Johann August Wilhelm 269, 421
- Nepos, Cornelius 332
- Nervander, Johan Jakob 41, 65, 73, 81, 83, 84, 97, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 111, 113, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 132, 133, 136, 138, 139, 140, 145, 146, 157, 281, 302, 312, 337, 343, 349, 361, 362, 364, 371, 383, 384, 403, 406, 407, 418, 419, 426, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 444, 445, 446, 449, 450, 459, 460, 461, 462, 463, 469, 471, 487, 496, 515, 517, 518, 522, 524, 560, 570, 609, 661, 682
- Nervander, Laura 106
- Nestroy, Johann 474
- Nevanlinna, Ernst 647
- Nicander, Karl August 153, 181, 662
- Nielsen, Augusta 212
- Niemeyer, August Hermann 114
- Nikolaj I, rysk kejsare 86, 98, 116, 118, 124, 126, 156, 265, 298, 299, 302, 307, 323, 349, 384, 418, 441, 442, 448, 465, 487, 513, 521, 530, 536, 560, 563, 564, 568, 576, 621, 630, 634
- Nikolaj Alexandrovitj, rysk storfurste 566, 602
- Nilsson, Sven 47
- Nitzsch, Karl Immanuel 496, 497
- Noack, Ludwig 524
- Nordenheim, Mauritz Wilhelm 309, 550
- Nordenskiöld, Adolf Erik 601, 602, 603
- Nordenstam, Johan Mauritz 514, 520, 521, 526, 534, 535, 536, 538, 539, 568, 572
- Nordenstreng, Klara Augusta 395
- Nordgren, Johan Anton 166, 316, 317
- Nordling, Carl Johan 32
- Nordlund, Carl Isak 413
- Nordmann, Alexander von 435
- Nordström, Anna 106
- Nordström, Johan Jakob 106, 107, 109, 113, 158, 159, 160, 307, 308, 311, 312, 359, 424, 425, 426, 435, 487, 488, 570, 596, 605, 606, 607, 608, 613, 619, 620, 625, 671
- Norrgrén, Jonas 403
- Norrmén, Oscar 142
- Novov, rysk folkupplysningsminister 621
- Nummikoski, Ulla 690
- Nybom, Johan 203
- Nygrén, Maria 660
- Nylander, Oscar 127
- Nylund, Veikko 672
- Oehlschläger, Adam 213
- Oppman, Oscar Emil 416, 543
- Oscar, passopp 321
- Oscar I, svensk kung 188, 302, 564, 572
- Oscar II, svensk kung 204
- Ottelin, Carl Gustaf 70, 314, 324, 325, 328, 329, 332, 333, 337
- Paasikivi, Juho Kusti 646
- Paasivirta, Juhani 688
- Pacius, Fredrik 520, 560, 608, 613
- Palander, Gabriel 88, 145
- Palander, Otto 535, 536, 688
- Palm, A.F. 555
- Palmaer, Henrik Bernhard 153

- Palmblad, Vilhelm Fredrik 203
 Palmén, Johan Philip 89, 103, 520, 527, 528, 530,
 612, 618, 619, 620, 624, 657
 Paulig, Gustav 690
 Paul, Jean 287
 Paulus, apostel 246
 Paulus, Heinrich 232, 242
 Peipers, Eduard Philipp 524
 Pelt, Anton 222
 Perander, Johan Julius Frithiof 588
 Perander, Nils Fredrik 541
 Peter I, rysk kejsare 34
 Petersen, Frederik Christian 213
 Petre, Thore 189
 Peuron, Jakob Johan 134, 139
 Pfeil, Friedrich Wilhelm Leopold 473
 Philippäus, Constantin von 576
 Philipson, Lorens Münster 34
 Pinello, Nils Henrik 105, 431
 Piponius, Anna Jacobina (född Snellman)
 16, 24, 41, 42, 43, 51, 52, 54, 67, 166, 652
 Piponius, Elias 41, 51, 54, 652
 Piponius, Elias (den yngre) 41
 Piponius, Henrik Gabriel 41, 118, 126, 129, 134,
 136, 157, 169
 Piponius, Jacobina (gift Holm) 42, 54, 654
 Piponius, Maria (gift Lönnrot) 41
 Pipping, Fredrik Wilhelm 101, 102, 103, 104,
 128, 156, 157, 158, 300, 452, 465
 Pipping, Joachim Wilhelm 487, 548, 549
 Platon 22, 66, 93, 588
 Pletnjov, Pjotr 441
 Plumridge, James Hanway 563
 Polén, Rietrikki 610
 Porthan, Henrik Gabriel 18, 19, 61, 65, 92, 101,
 112, 128, 355, 655
 Prytz, Hanna 106
 Prytz, Maria 106
 Pulkkinen, Oskari 321, 339, 400, 409, 673
 Quintilianus 100
 Qvanten, Emil von 362, 572, 595, 596, 599, 600,
 605, 610
 Qvist, Carl Immanuel 524
 Rabbe, Frans Johan 305, 461, 462, 470
 Rahkonen, Aleksanteri 687
 Rahm, släkten 29
 Rahm, Wilhelm 71
 Ramsay, Anders Edvard 372, 394
 Ramsay, Gustaf Adolf 335, 394, 439, 448, 450,
 451, 452, 453, 454, 455, 495, 531, 533, 534
 Ramstedt, smed 106
 Rancken, Johan Oskar Immanuel 38
 Ranin, Gustaf 322
 Ranke, Leopold von 43, 269, 270
 Raumer, Friedrich Ludwig Georg von 269
 Regné, Gustaf 589
 Rehausen, Cecilia Aurora von 81
 Rehbinder, Robert Henrik 64, 75, 79, 80, 86,
 116, 124, 158, 159, 539
 Reiff, Jakob Friedrich 236, 244, 245, 282, 297,
 342, 343, 529
 Reimarus, Hermann Samuel 242
 Rein, Gabriel 109, 113, 120, 159, 160, 172, 389,
 507, 527, 528, 530, 572, 610, 611, 612, 624
 Rein, Thiodolf 107, 475, 559, 586, 588, 611, 660,
 664, 665, 675, 683, 690
 Reinberg, J. J. 62
 Reinhard, Franz Volkmar 656
 Remer, Julius August 35
 Renqvist, Henrik 408, 413, 498
 Renvall, Torsten Ture 374
 Reuterdaahl, Henrik 279
 Ribbing, Sigurd 534
 Ricardo, David 430
 Richert, Johan Gabriel 189, 191, 419
 Richter, Christoffer 60, 78
 Richter, Friedrich 240, 243, 244, 246, 261
 Ritter, Heinrich 96
 Rogel, Anna 39
 Rokassovskij, Platon Ivanovitj 514, 519, 564,
 638, 641
 Rongain, Adolf Edvard 327, 417
 Roos, Anders (den yngre) 71
 Roos, Anders Oskar 71
 Roos, släkten 29
 Rosell, Anton 601, 608
 Rosenius, Georg Jakob 693
 Rosenkampff, Carl 560
 Rosenkranz, Karl 239, 243, 254, 288, 472, 473,
 524, 529, 587
 Rosenmüller, Johann Georg 329
 Rosenqvist, Vilhelm Teodor 663
 Rosén, Sven 20
 Rothschild, Mayer Carl von 631
 Rotteck, Karl von 589
 Rousseau, Jean-Jacques 194, 293
 Rudbeck, Erik (pseudonym Eero Salmelainen)
 576
 Rudbeck, Thure Gustaf 222
 Ruge, Arnold 243, 271, 366
 Rumi, Jalal ad-Din 252
 Runeberg, Anna 660
 Runeberg, Carolina 106
 Runeberg, Emilia (gift Wegelius) 174
 Runeberg, Fredrika 83, 106, 107, 112, 200, 323,
 538, 578, 580, 660
 Runeberg, Johan Ludvig 41, 62, 64, 65, 73, 74,
 80, 81, 82, 83, 84, 93, 94, 104, 105, 106, 107,
 108, 112, 113, 114, 116, 118, 120, 123, 124, 125,
 133, 135, 137, 138, 139, 143, 164, 173, 174, 197,
 200, 292, 302, 303, 305, 308, 312, 314, 323,
 352, 355, 356, 359, 363, 364, 365, 366, 367, 368,
 369, 370, 371, 410, 415, 434, 435, 437, 441,
 445, 463, 507, 508, 509, 520, 531, 534, 537, 538,

- 550, 560, 570, 577, 604, 607, 608, 613, 660, 661, 687, 693
- Runeberg, Mathilda 106
- Runeberg, Viktor 660
- Ruotsalainen, Paavo 135, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 484, 498
- Rückert, Friedrich 169
- Rydqvist, Johan Erik 222
- Röhl, Maria 201, 276, 283
- Röring, Johan 652
- Röring, Maria Charlotta 489
- Röring, Mathias 29, 652
- Röring, Nathanael 652
- Röring, Otto Wilhelm 321, 322, 336, 417, 489
- Röring, släkten 29
- Saarinen, Tapio 653
- Sackleen, Lars 452
- Sadelin, Pehr Ulrik Ferdinand 497
- Sahlberg, Carl Reinhold 97, 98, 162, 578
- Saint-Simon, Henri de 205
- Sakki, Terho 652
- Sallustius 333
- Sandels, Johan August 508
- Sand, George 506
- Sandström, Theodor 184
- Sarlin, August 403
- Sarlin, Konstantin Ferdinand 679
- Savigny, Carl von 85, 269, 425
- Saxbäck, Fredrik 609
- Say, Jean-Baptiste 391
- Schad, Johann Baptist 94
- Schaller, Julius 243, 271
- Schartau, Henric 136
- Schauman, August 207, 401, 514, 539, 573, 599, 600, 612, 613, 614, 615, 616, 617
- Schauman, Frans Ludvig 103, 168, 169, 173, 306, 312, 494, 495, 496, 528, 529, 530, 607, 624, 656
- Schelling, Friedrich von 18, 40, 61, 70, 88, 89, 112, 115, 117, 148, 219, 234, 235, 242, 244, 245, 250, 251, 252, 260, 261, 279, 310, 342, 524, 529, 539, 584
- Schenkel, Daniel 493
- Schildt, Bror Ernst Hannibal 327
- Schildt, Wolmar 131, 639
- Schiller, Friedrich von 43, 66, 71, 234, 479, 589
- Schirnding, Ferdinand Leopold von 262
- Schlegel, August Wilhelm 115, 228, 234
- Schlegel, Friedrich 115, 234
- Schleiermacher, Friedrich 115, 117, 144, 168, 240, 242, 280, 306, 496, 587, 592, 656, 666
- Schlyter, Carl Johan 619
- Schlözer, August Ludwig von 389
- Schmidt, Alexis 481
- Schmidt, Evelina Augusta 394, 395, 396, 417, 692
- Schmidt, Gustaf Mauritz 393
- Schmidt, Hugo 393
- Schmitthenner, Friedrich Jakob 390
- Schröder, Erik August 203, 534
- Schubert, Gotthilf Heinrich von 260
- Schubert, Johann Andreas 265
- Schultén, Nathanael Gerhard af 97, 162, 527, 530, 533
- Schultén, Otto Reinhold af 164, 452
- Schultz, Karl Heinrich 524
- Schulze, Friedrich August 481, 482
- Schwerin, Fredrik Bogislaus von 189
- Scribe, Eugène 212
- Sebbers, Julius Ludwig 91
- Sederholm, Carl Adolf Theodor 142
- Selén, Kari 673
- Shakespeare, William 22, 474
- Shelley, Percy Bysshe 370
- Sibbern, Frederik Christian 154, 218
- Sigwart, Heinrich Christoph Wilhelm von 236, 247, 250, 668
- Silfverstolpe, G.L. 595
- Simonsen, Catharine 212
- Sismondi, Jean Charles Léonard Simonde de 293
- Sitikov, A. 143, 661
- Sjögren, Anders Johan 435, 510
- Sjöman, Sten Edvard 113, 231
- Sjöman, Thure 450, 451
- Sjöstedt, Gustaf Fredrik 80
- Sjöström, Axel Gabriel 96, 97, 463
- Slöör, Kaarlo 687
- Smalén, Samuel Johan Gustaf 309
- Smith, Adam 380, 390, 391, 425
- Snellman, Albert Herman 491
- Snellman, Anders Henrik (Hinni) 417, 547, 579, 580, 582
- Snellman, Anna Christina (gift von Essen) 31, 38, 106, 149, 150, 165, 172, 174, 316, 317, 580
- Snellman, Anton Erik 692
- Snellman, Benjamin 54, 652, 654
- Snellman, Carl August 14, 38, 41, 82, 84, 165, 315, 344, 353, 656
- Snellman, Carl Constantin (Calle) 321, 353, 416, 470, 482, 483, 540, 541, 547, 558
- Snellman, Christian Gerhard 14, 41, 84
- Snellman, Christian Henrik 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 29, 31, 32, 33, 38, 40, 41, 42, 45, 67, 72, 92, 93, 103, 145, 146, 147, 151, 164, 165, 199, 316, 353, 416, 420, 425, 468, 525, 548, 552, 566, 654
- Snellman, Elisabet Magdalena 48, 652
- Snellman, familjen 14, 15, 17, 18, 19, 21, 23, 24, 27, 28, 29, 31, 32, 37, 38, 48, 174
- Snellman, Gabriel 652
- Snellman, Gerhard 17, 42, 45
- Snellman, Gerhard (den äldre) 45
- Snellman, Gustaf 580

- Snellman, Hanna 402, 417, 420, 464, 470, 482, 547, 579, 581, 582
- Snellman, Henrik 69
- Snellman, Jakob 24, 652
- Snellman, Jeanette (Johanna Lovisa, född Wennberg) 394, 395, 396, 397, 399, 400, 401, 402, 405, 406, 407, 410, 412, 417, 436, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 476, 477, 478, 479, 480, 482, 483, 485, 486, 488, 489, 490, 491, 492, 516, 525, 538, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 547, 548, 549, 551, 558, 578, 580, 581, 582, 692
- Snellman, Johan 652
- Snellman, Johan Gerhard 18, 652, 654
- Snellman, Johan Ludvig 547, 582
- Snellman, Johan Niklas 166, 172
- Snellman, Johan Wilhelm G:son 166, 396, 544, 654
- Snellman, John 652
- Snellman, Karl 580, 582
- Snellman, Magdalena 578, 581
- Snellman, Magdalena Amalia 14
- Snellman, Maria Emilia 14, 38, 84
- Snellman, Maria Magdalena (född Röring) 16, 25, 31, 40
- Snellman, Petter 166
- Snellman, släkten 15, 17, 24, 26
- Snellman, Sofia Albertina 84, 164
- Snellman, Wilhelm 582
- Sofokles 366
- Sohlberg, Herman Fredrik 374, 431, 598, 661
- Sohlman, August 596, 598
- Sokrates 93, 587
- Soldan, August Fredrik 474, 475, 476
- Solger, Karl Wilhelm Ferdinand 370
- Sommelius, Gustaf Lorentz 184
- Spener, Philipp Jacob 19
- Speranskij, Michail 22
- Spieß, Christian Heinrich 36
- Spinoza, Baruch 88, 147, 148, 240, 244, 247, 260, 306
- Spåre, Nils Johan 125, 126
- Stahl, Friedrich Julius 269, 270
- Steffens, Henrich 122, 269, 270
- Steinheil, Carl August von 260
- Steinheil, Fabian von 60
- Stenbäck, Johan Mikael 134
- Stenbäck, Lars 65, 116, 118, 123, 126, 128, 129, 130, 131, 134, 136, 137, 138, 139, 149, 156, 157, 163, 170, 174, 281, 496
- Stjernvall, Gustaf Fredrik 75, 79
- Stjernvall-Walleen, Emil 566, 569, 570, 574, 575, 600, 611, 622, 623, 624, 638, 639, 640, 644
- Stockfleth, Nils Vibe 169, 305
- Storr, Gottlob Christian 656
- Strandberg, Carl Vilhelm August 274, 291
- Strandberg, Märten 652
- Strauss, David Friedrich 169, 219, 232, 233, 236, 240, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 249, 250, 253, 261, 273, 274, 275, 277, 280, 281, 282, 329, 421, 475, 476, 667
- Strauss, Johann 263
- Strindberg, August 22
- Stromberg, Birgitta 38
- Stromberg, familjen 72
- Stromberg, Henrietta 49
- Struve, Wilhelm von 170
- Sturzen-Becker, Oscar Patric 285
- Ståhlberg, Carl Henrik 113, 119, 120, 121, 122
- Stäudlin, Karl Friedrich 656
- Sue, Eugène 483, 506
- Sundvall, Johan Mathias 70, 88, 145, 161, 162, 168, 250
- Svahn, Edvard 134
- Svahn, J.I. 123
- Svanberg, Gustaf 153
- Svebilus, Olaus 19, 173
- Swedenborg, Emanuel 17, 21, 22, 23, 36, 40, 70, 72, 73, 92, 199, 316, 654
- Sätherberg, Herman 184
- Söderlund, Anders 29, 32, 33
- Tallgren, Nestor 402, 600
- Tamelanders, Gustaf Oskar 573, 574
- Tasso, Torquato 72
- Tauler, Johann 219
- Tavaststjerna, Maria Lovisa 378, 395
- Tawast, Anna Lovisa 395
- Tegnér, Esaias 66, 71, 107, 284, 364, 367, 368
- Temler, C. H. A. 524
- Tengström, Anna Sofia (gift Kellgren) 317
- Tengström, Carolina 106
- Tengström, familjen 544
- Tengström, Fredrik 105, 106, 317, 417, 525
- Tengström, Gabriel 105
- Tengström, Helena 107
- Tengström, Jacob 32, 37, 49, 61, 68, 74, 90, 170, 520
- Tengström, Johan Jakob 88, 89, 90, 92, 95, 96, 104, 107, 113, 114, 129, 132, 146, 147, 154, 158, 161, 162, 163, 168, 249, 293, 301, 317, 321, 326, 327, 334, 339, 341, 349, 350, 351, 353, 356, 360, 368, 369, 371, 396, 402, 403, 405, 426, 432, 438, 463, 464, 466, 467, 470, 472, 473, 487, 489, 515, 516, 517, 518, 522, 523, 524, 533, 536, 537, 538, 560, 580, 590, 604, 610, 619
- Tengström, Johan Magnus af 98, 113, 119, 487
- Tengström, Johanna Carolina 405
- Tengström, Natalia 107
- Tengström, Robert 309, 332, 349, 353, 354, 355, 356, 359, 364, 371, 392, 396, 399, 436, 439, 466, 487, 489, 507, 515, 523, 524, 580, 685
- Tengström, Sofia 107, 470, 489
- Tennemann, Wilhelm Gottlieb 95, 96

Terborch, Gerard (den yngre) 286
 Terentius 99
 Thesleff, Alexander Amatus 79, 116, 147, 159,
     311, 441, 445, 450, 451, 452, 465
 Thiersch, Friedrich 260
 Tholuck, Friedrich August Gottreu 493
 Thomander, Johan Henrik 206, 207, 665
 Thomas a Kempis 22, 277
 Thomas av Aquino 244, 247
 Thomson, Niclas 202
 Thorvaldsen, Bertel 212
 Thukydidēs 66
 Tikkanen, Paavo 560
 Tocqueville, Alexis de 293
 Tollin, Ferdinand 184
 Tolpo, Nils Magnus 357
 Tolstadius, Eric 20
 Tolstoj, Lev 564
 Topelius, släkten 51
 Topelius, Zacharias 41, 65, 78, 109, 118, 119, 120,
     131, 132, 133, 134, 135, 137, 154, 157, 159, 200,
     299, 302, 303, 304, 311, 345, 347, 350, 351, 355,
     362, 364, 367, 368, 373, 379, 465, 514, 519, 521,
     560, 604, 626, 646, 658, 662, 688, 693
 Trajanus, romersk kejsare 225
 Trapp, Carl Wilhelm 465
 Tryde, Eggert Christopher 213
 Tulindberg, Erik 24
 Tulindberg, Klas Albert 123, 124
 Twesten, August Detlev Christian 269
 Törnegren, Carl Wilhelm 613
 Törneröos, Antti 687
 Törnqvist, Pehr August 142
 Törnroth, Lars Henrik 113, 160, 527, 528, 530
 Törnudd, Konstantin 656
 Tötterman, Albert Theodor 693
 Uhlenius, Gustaf Adolf 359, 360, 361
 Uppman, pastor 49
 Ursin, Nils Abraham af 121, 158, 162, 300, 311,
     527, 528, 530, 531, 535
 Uvarov, Sergej 441
 Vatke, Wilhelm 242, 243, 269, 481
 Vergilius 99, 332
 Virkkunen, Paavo 682
 Vischer, Friedrich Theodor 236, 287, 288
 Volta, Alessandro 681
 Voltaire, François de 72, 244, 277, 281, 494
 Waagen, Gustav Friedrich 262
 Wacklin, Alfred 164
 Wahllund, Cajsa 301
 Wahl, Paul 467, 468
 Wahren, Axel Wilhelm 553, 555, 690
 Walleen, Carl Edvard 142, 573, 575
 Walleen, Carl Johan 63, 301, 309, 445, 532, 575
 Wallenberg, Jaakko 39, 40
 Wallenius, Erik 74
 Wallin, Georg August 510
 Warelius, Antero 688
 Warg, Cajsa 360
 Wasenius, Gustaf Otto 155, 311
 Weber, Carl Maria von 474
 Wegelius, Henrik 43, 54, 123
 Wegelius, Jakob 174
 Weisse, Christian Hermann 146, 147, 240
 Weissenberg, Alexander Bernhard von 142
 Wennberg, Anders 394, 395, 401, 402, 407, 408,
     417, 678, 680
 Wennberg, Aurora 407, 416
 Wennberg, Ida Emilia 395, 407, 472
 Wennberg, Katarina Olivia 407, 472
 Werder, Karl Friedrich 270
 Wessely, Abraham 216
 Westengaard, Lauritz 216
 Wetterhoff, Karl 574, 600, 602
 Widén, Carl 29
 Wieland, Christoph Martin 479
 Willebrand, Knut Felix von 548
 Winge, Hans Petter 26
 Wingård, Carl Fredrik af 274
 Wivolin, Karl Gustaf 688
 Woldstedt, Fredrik 527, 528, 530
 Wolff, Carl Gustaf 468
 Wolff, Christian von 69
 Wrede, Johan 509
 Wrede, Rabbe 153
 Wright, Ferdinand von 321
 Wright, Wilhelmina 395
 Wulfert, Alexander von 536, 573
 Wählin, Christian 589
 Xenofon 96, 131
 Young, Edward 658
 Yrjö-Koskinen, G. Z., se Forsman, G. Z.
 Zakrevskij, Arsenij Andrejevitch 75, 124
 Zeller, Eduard 236, 529
 Zitting, Jakob 327, 339, 379, 407, 417
 Zitting, Joachim 336
 Zschokke, Heinrich 109, 431
 Ödmann, Samuel 34, 663
 Öhman, Alexander 351
 Öhman, Johan Edvard 292, 314, 374, 661
 Öhmann, Agata (gift Nervander) 83, 84, 106
 Örn, Robert Isidor 142, 143
 Östring, Fredrik 134, 172, 173
 Östring, Johan Jakob 65, 126, 129, 131, 136, 172